

14-20 245-1

14-29 245-1

૩૩૧ શ્રી નામ વાનગ્રેગીઓ માટે મનુષ્ય યજ્ઞેષુ

મિદ્ધાન્તોને પુલનાત્મકે દષ્ટિયી ત
 મેલની દષ્ટિયી ચર્યનાં ૩ ૪૬૬ માસિકે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક-૦૦

અ-૧

એવં યુક્ત મપત્ય યદાગમ્યાય કલ્પત ।

સંગત

એવં મિષજા શ્રેષ્ઠો રોગમ્યા ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૬૬

તરી અને પ્રાપ્ત-

ગુણગત કેવળગમ શાસ્ત્રી

૧ નર્મમિયુટી-૧ ૧-મ લીં ૧૨-રી

મરાની ૧ સુખાધ-૧૪

$$\frac{596}{2110}$$

$$\frac{0.51}{2.01}$$

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માકડ શુદ્ધ આયુર્વેદ
 મમરુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને જડુ કાર્મગી
 તરકથી પ્રગટ થત આ મામિક દ્વાગજ મળશે

૮

અનુક્રમણિકા

વિનય

વચ્ચ

પૃષ્ઠ

૧	નાગ્મના ૨૬મા દિ ભા વધ		૧
	મમેનના નમુ મની નૂની		૧
૨	આયુર મમાચાર		૧
૩	અખિન ભાગત રિયિય દયા વધ		૪
	મમેનનુ પ્ર રાન		૪
૪	તમાના ઉપયોગ બાગમમા		૧
	એક નવવની	ગમ ભ શાસ્ત્રી ૨૫ ભ શાસ્ત્રી	૧
૫	આ ૮ ૫ પ્રીયુર		૧૭
૬	૭૧ ભાગ મદનુ અગ્નિ		૮
૭	૧ી શ ૨ ૧ શાસ્ત્રીયે માગ ના ૩		૭
	માટે નવ મમુ ભ ગમ નાયના	રામી દગિશગ્દ ૭	૭
૮	વધક પ્રમામિ		૩૧

— વિનિ —

આ મામિ તી આ અકમિા । જાત ૧ નાય ને ખાલ્યો કે આ મામિ માપણ
 ૧ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રથા માટ ૩ ભ રી ૨૫ ૭ ૨ મામિ નુ આ ૭ મુ વન
 આલે છે શ માતરી ૮ આ મામિ મા આના ને આવા જ નખો આવા ૧ ૧૬ ૧ ગ ના
 ૧ નની લાયજેરીમે માટે આ મામિ મજુર બુ ૮ અમને આતા ૮ ૬ શની
 નિધાના પ્રયાગમા ૧ નો ઉ ૧ મમાએનો છે એમ રમ ૭ ૧ નાય આ મામિ ના
 માદમે વધારવાની કે જાત ૧ ગામની લાયજેરીમે ૧ ૧ ૫ ના મામિ ન નાયન
 નાય તરી નેશિલ રશે

૬ ૧૧૨૨ કે ગામ્ત્રી
 તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મમજાપત્યશ્વિવલ્લભિદ્ય વન્તરિસુશ્રુત-
મરદ્વાનપુનર્વસ્વપ્રિવેશચરકમ્ભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ સુ]   દાત- ૧૯૮૩   [અક ૧

બનારસના રક્ષા નિ બા. વૈદ્યમ મેલનના પ્રમુખની ચુટણી

બનારસના રક્ષા નિ બા. વૈદ્યમ મેલનના પ્રમુખની ચુટણીનો નિર્ણય નિયમાનુસાર મતગણતરીથી તા ૧૭ મી ઓગસ્ટે થવાનો હતો પણ સાબળવા પ્રમાણે મતોની સંખ્યા એકઠાગ વધી પડવાથી તા ૧૮મી નવેમ્બરની સુદત પડી હતી પણ બનારસના કાર્યાલય તરફથી ૧૬-૧૧-૩૬નો પત્ર મળ્યો છે તેમા લખ્યું છે કે “પૂર્વ નિશ્ચિત તિથિ પચન્ત પ્રાપ્ત મતો વિવાદાસ્પદ હોવાથી હવે નિયમ પ્રમાણે (બુચો નિયમાવલિ નિયમ ૧૪) સ્થાયી સમિતિના સભ્યોએ ફરી આપેલા મતો ગણીને બહુમતિથી તા ૩૦ મી નવેમ્બરે પ્રમુખની વરણીનો નિર્ણય થશે ” અને આ મતનબંધના પત્ર માથે છાપેલી મતપત્રિકા પણ સ્થાયી સમિતિના સભ્યોને આપે તે મળી પડશે હવે તા ૩૦મીની સ્થાયી સમિતિની નબામા શુ થાય છે તે જોવાનું છે ?
તા ૨૩-૧૧-૩૬

ત્રીશમી નવેમ્બરે આપણા સુ પ્રાણાવાય વધનજ ના યજ્ઞશકરભાઈ પ્રમુખ તરીકે ચુટાઇ ગયા પછી તા ૧૫મી ડિસેમ્બરે શુજરાતના વંદો માથે તેઓ બનારસ ગયા અને હવે તે કાશીનું વૈદ્યમ મેલન ભગઈ પણ ગયું સ્મરણી આવતા અકમા
તા ૨૩-૧૨-૩૬

આયુર્વેદ સમાચાર,
શ્રી સ્વામી લક્ષ્મીશમ ટ્રસ્ટ, જયપુર
જયપુર (રાજપૂતાના)ના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય દાદુપન્થાનુયાયી આયુર્વેદ માર્તંડ

શ્રી. સ્વામી લક્ષ્મીરામજીએ પોતાની મર્યાદા ધ્યાવર તથા જગમ સપત્તિનો મોટો ભાગ પોતે નક્કી કરેલા ધર્મકાર્ય અર્થાત્ વિગ્નનતિ-વિશ્લેષકરીને આયુર્વેદો જ્ઞાતિમા વાપરવાની ઈચ્છાથી ૧૮૩૪ના અક્ટોબરની ૧૭મી તારીખે એ દૃઢ કયુ છે, જેના સભ્યો નીચે પ્રમાણે છે —

૧ સ્વામીજી મહારાજ પોતે (પ્રમુખ)

૨ શ્રીમાન મહાત્મ ગંગાદામજી, જયપુર

૩ આયુર્વેદાચાર્ય રાજવૈદ્ય શ્રી પ ન કિશોરશર્મા જયપુર

૪ શ્રીમાન સ્વામી મંગલ રામજી, જયપુર

૫ પ રયામજી ર શર્મા, રજપૂટા આગ્રા યુનિવર્સિટી, આગ્રા (મંત્રી)

સ્વામીજી મહારાજે આ સમિતિને એક જા. અને એમાના મકાનો જેની કિંમત લાભગ જે લાખ રૂપીઆ છે તે બધા મોપી નીધુ છે બાગની વચમાં આવેલા મોટા મકાનમાં સ્વામીજી મહારાજના ગુરુચરણ છે જેના સરક્ષણ અને જેવા પૂજનો પ્રણય આ સમિતિ કરશે બાગના બીજા મકાનો બાદે આપવામાં આવે છે અને તેની આવક, બાગ તેની અદરની ઉભારતો અને એક આયુર્વેદિક પુ તકાલ્લખના સરક્ષણના કામમાં આવશે

આ ઉપરાંત સ્વામીજી મહારાજે એક લાખ માત્ર હજાર અરબો પચોતે રૂપીઆના પા. ૨ કાના સરકારી કાગળો ખરીદીને દૂરને નોખ્યા છે, જેના વ્યાજમાંથી વાર્ષિક આવક રૂ. ૪૭૫૦ થશે આ સરકારી કાગળોની દેમ વેચુ ૮૫ હજાર છે અને સન ૧૮૪૪ એ પાકશે ત્યારે ૮૫ હજાર રૂપીઆ દૂરને મળશે સ્વામીજી મહારાજનો સદાય એક લાખ રૂપીઆ આપવાનો હતો પણ સરકારી કાગળોનો ભાવ ઉચો હોવાથી સ્વામીજી મહારાજને ૭૭૭૫ રૂપીઆ વધારે આપવા પડ્યા હતા ૮૫ હજાર દેસવેંડ્યુની જ નીકયુરીટી મળી શકી સન ૧૮૪૪ સુધીમાં ઘટતા પા. ૨ હજાર પૂરા કરી દેવા માટે રાજમાંથી ૩ ૨૫ જુદા રાખવામાં આવશે બાકીનું યાજ નીચે પ્રમાણે વાપરવામાં આવશે

(અ) આયુર્વેદોત્તતિ માટે ૪૫ હજારનું યાજ

(૧) શ્રી ધ વ તરિ આપધાલય, જયપુરને મ દ તરીકે દશહજારનું વ્યાજ

(૨) શ્રી ધ વ તરિ આતુરાલય, જયપુરની મ દ તરીકે ૧૫ હજારનું વ્યાજ

(૩) આયુર્વેદિક પુ તકાલ્લખ પ્રકાશન માટે વીસ હજાર

(આ) બાગ અને મકાનોના રક્ષણ માટે ૨૫ હજાર

(ઇ) દાહપથી સપ્રદાયની ઉ નતિ માટે ૧૫ હજાર

(૧) શ્રી દાહપ્રદાઈ મહાવિદ્યાલયને મદદ તરીકે ૧૦ હજાર

(૨) શ્રી દાહ સપ્રદાયના ગ્રંથોના પ્રકાશન માટે ૫ હજાર

(૬) યુનિઓ (મોલરશિષો) માટે ૧૫ હજાર

(૧) જયપુર રાજકીય સંસ્કૃત પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે ૫ હજાર

(૨) દાદપન્થીઓની સહાયતા માટે ૫ હજાર

કુલ ૩ એક લાખ

એક લાખ રૂપિયા ગણીને ઉપરના વિભાગ પાડ્યા છે, હાલમાં તે ૬૫ હજારનું વ્યાજ ઉપરને હિસાબે વેચવામાં આવશે

દ્રુષ્ટના નિયમ પ્રમાણે દરવર્ષે હિસાબ યોગ્ય ઓડીટર પાસે તપાસાવી દ્રુષ્ટના પ્રમુખ તથા ઓડીટરની સહી સાથે બહાર પાડવામાં આવશે

જ્ઞામ મુન્દર શર્મા (મંત્રી)

(૧૬ સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૬ સિતબેગ શ્રીકભાઈ)

મૂલચ દ ખેરાતીરામ આયુર્વેદ હોસ્પીટલ

પંજાબ પ્રાંતના લાહોર નગરમાં સ્વ લાલા મૂલચ દ ખેરાતીરામના એક લાખ રૂપિયાના - દાનથી - મૂલચ દ ખેરાતીરામ આયુર્વેદ હોસ્પીટલ નામની એક સારી મંથા મથપાઈ છે અને તેના હાથકેન્દ્ર પ્રીન્સીપાલ તરીકે પતીઆલાના રાજવેદ વૈદ્યરત્ન પ. રામપ્રસાદજીના મોળા પુત્ર પ. ગિવશમજીની માયા છે

આ સંસ્થા આયુર્વેદની ઉન્નતિમાં મુગ ઉપકારક થશે એવી આશા છે

દોઆબ પ્રાન્તીય વૈદ્ય સંમેલન

પંજાબ પ્રાન્તીય વૈદ્ય સંમેલનની અત્યંત દોઆબ પ્રાન્તીય વૈદ્ય સંમેલન ભરવાની યોજના નવાશહર (જલધર) માં કરવામાં આવી છે

આ સંમેલન નવાશહર (જલધર)માં પેલી નવેમ્બરે ભરાવાનું હતું

નિ લા વિદ્યાપીઠ

નિ લા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની ૧૯૩૬ના તા. ૨૬-૯-૩૬ને રોજ વિદ્યા પીઠના આ વષના સલાપતિ પ. મન્તરામ શાસ્ત્રી (રાવલપીડી)ના પ્રમુખપદ નીચે મુજેલી બેઠકમાં થયેલા બરાબરની નીચેના મહત્વના હોવાથી આ વિ ના વાચનાર માટે અહીં ઉતાર્યા છે

ઠરાવ નીચે—સવ મમતિથી માથ માસનો છે હો સોમવાર પરીક્ષાના આરંભ દિવસ તરીકે નક્કી કર્યો અને આવેદન પત્રનો સ્વીકાર તા. ૨૦-૧-૩૭ સુધી ઠરાવ્યો તે પછી ૩૧-૧-૩૭ સુધીમાં આવેલા આવેદન પત્રો એક રૂપિયા વિનમળ ગુરુ લઈને સ્વીકારવા

કરાવ ચોથો—કઈ કઈ મન્યાની કઈ કઈ પરીક્ષાઓ આયુર્વેદ વિજ્ઞાન ની સમાન તરીકે ઝબુલ રાખવી એ 'માટે' તા ૧૮-૭-૩૬ની બેઠકમાં નીચેની ઉપમતિતિતુ વિવરણ પ્રમાણ અને નવીન નિયમાવલિમાં મરો ધન પૂવઠ દાખલ કરવા માટે સ્વીકારાય

સર્વ મમતિથી ભારતવર્ષની બાપીશ જુદી જુદી સંસ્થાઓની અમુક પરીક્ષાઓમાં પામ થનાર નિ ભા' આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની આચાર્ય પરીક્ષા આપી શકે એવો કરાવ કરવામાં આવ્યો આ સંસ્થાઓની પરીક્ષાઓના નામો તો વૈદ્યમેયન પત્રિકાના મધ્યેમ્બર અકમાં વાચી લેવા પણ તેમાં વડોદરાની ગજકીય દક્ષિણ આયુર્વેદનો, નાગરદાસ છબીલદાસ આયુર્વેદ વિદ્યાલયનો તથા પાનજી આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયનો ઉલ્લેખ છે એટલું નોંધવું જોઈએ

અખિલ ભારતવર્ષીય રક્ષા વૈદ્યસ મેલનનું પ્રદર્શન

કાશીમાં ડીસેમ્બરની ૧૮ ૧૯ અને ૨૦ તારીખોમાં કરાવાના આ આ વૈદ્યસ મેલન સાથે એક પ્રદર્શન પણ ધોરણ પ્રમાણે કરાવાતું છે જેમાં નીચેના સાત વિભાગો રાખવામાં આયા છે

૧ વનોપધિ વિભાગ,	૨ સિદ્ધોપધિ વિભાગ
૩ યવ વિભાગ	૪ ખનિજ વિભાગ
૫ જલ તત્વ વિભાગ	૬ પુસ્તક વિભાગ
૭ સ્વાસ્થ્ય વિભાગ	

પ્રદર્શન મળધી નિયમાવલિ પણ સ્વાગતકારિણી સમિતિના પ્રદર્શન વિભાગે છપાવી છે એટલે જેને કાંઈ બોજલજી હોય તેણે નિયમાવલિ મળાવી લેવી

પ્રદર્શન સમિતિએ એક મદિગ્ધ વનોપધનો યાદી પ્રગટ કરી છે જે મૂળ રૂપમાં આ સાથે જોડી છે 'આમાંની કેટલીક વસ્તુઓ ગુજરાતમાં સંદિગ્ધ નથી મનાતી પણ અ યત્ર મનાય છે જેમ આ યાદી ઉપરથી 'જણાય છે આમાંથી બે ચાર ચીજોનો પણ બે છેવડનો નિષ્કૃષ્ઠ બનાવવાનું અંગેયન કરી શકે તો એ ખરેખર પ્ર ચલાવને પાત્ર ગણાય

૧ નો મી ૫ વીડુ નામ અ પદ છે અને નાગરદાસ ગોરસ આયુર્વેદ વિદ્યાલય આયુ એ શહેરનું નામ નથી તરી આ વિ

મનિદગ્ધ ચતૌપધ

(ભિન્ન ભિન્ન પ્રાન્તોમે ભિન્ન ભિન્ન નામોસે પ્રચલિત)

૧ હરીતકી ભેદ	૩૨ પિન્તાર	૬૩ અઘાઠ
૨ ચન્ન	૩૩ શુશ્વતુ ભેદ	૬૪ નદમલ
૩ ગજપિપ્પલી	૩૪ કેન્દુ	૬૫ એરકા
૪ મહાભરીવન	૩૫ નાગકશર	૬૬ ઝરુણુ
૫ હંચુપા	૩૬ કુકુમ	૬૭ ભૂતુણુ
૬ કુમ્ભર	૩૭ મુગધ પાલા	૬૮ ગણડફવાં
૭ છવક	૩૮ વીરતર	૬૯ કીર વિહારી
૮ કપલક	૩૯ શેલેય	૭૦ વાગહીક દ
૯ મેઠા	૪૦ મુરા	૭૧ ત્રિવૃત્ત ચેત
૧૦ મહામેદા	૪૧ ગ ધ પલાશી	૭૨ ત્રિવૃત્તધામ
૧૧ કાકોલી	૪૨ ત્રિયગુ	૭૩ દન્તી
૧૨ કીર કાકોલી	૪૩ ભૂજા	૭૪ દવન્તી
૧૩ મદિ	૪૪ ચાલેયક	૭૫ દન્તી ફલ
૧૪ વૃદિ	૪૫ નિશાયર (ભેઉ)	૭૬ જયપાલ
૧૫ ગોતનક (જલજ મધુયણિ)	૪૬ એલવાયુક	૭૭ ગન્ધપ્રસારિણી
૧૬ કમિપલક	૪૭ લામજન	૭૮ શણુપુષ્પી
૧૭ રામ્ના	૪૮ સ્પૃક્કા	૭૯ મૂર્વા
૧૮ નાકુચી	૪૯ પ્રસાદરીક	૮૦ ઝાકનાસા
૧૯ માચિકા	૫૦ પિરુચુચી	૮૧ નાગચુપી
૨૦ જ્યોતિષ્મતી	૫૧ ગમ્ભારી	૮૨ હલપદી
૨૧ કુંઘ	૫૨ ધારાપાટલિ (કાટપાટલા)	૮૩ હસરાજ
૨૨ પુષ્કર મૂલ	૫૩ અગ્નિમન્ય	૮૪ સોમલતા
૨૩ ગુદુપર્ણા	૫૪ શાલિણી	૮૫ પાતાલ ગરૂતી
૨૪ પાપાણુ ભેદ	૫૫ મૃગિપર્ણી	૮૬ વટપત્રી
૨૫ વનહરિકા (કપૂર હરિકા)	૫૬ હવન્તી	૮૭ વશપત્રી
૨૬ બાકુચી (મોમરાજી)	૫૭ કલિહારી	૮૮ મલ્યાક્ષી
૨૭ શાવર લોમ	૫૮ કૃષ્ણગુળ	૮૯ મયાક્ષી
૨૮ પટ્ટિજા લોમ	૫૯ મોસરાહણી	૯૦ ગમ્પુષ્પી
૨૯ લતા કમ્બૂત્રી	૬૦ ચિદ્દહ	૯૧ અર્ધપુષ્પી
૩૦ પતળ	૬૧ ઝારી	૯૨ ભમ્બામલપ્રી
૩૧ તગ	૬૨ હિન્નલ	૯૩ પ્રાક્ષી

૮૪ પ્રક્ષમુવર્ચલા	૧૦૮ જિગિની	૧૨૦ હરિદ્ર, સકતુક
૮૫ વ ધ્યાકઝોટી	૧૦૯ કટ શાલમરિ	૧૨૧ પ્રહીપન, મૈરાષ્ટિક,
૮૬ માકલિડા	૧૧૦ કટલી	શ્રુગિડ, કાલક્રૂટ,
૮૭ નાગદમની	૧૧૧ મોક્ષક	હાલાહલ પ્રહાપુન,
૮૮ કુકુન્દ	૧૧૨ જલશિરીષ	વિન બતિ દ્રવ્ય
૮૯ આખુકર્ણી	૧૧૩ તિનિશ (તિરિન્ડ)	૧૨૩ ચાર્દક/ધાન્યવર્ણીક)
૧૦૦ મયૂર શિખા	૧૧૪ જલ જમ્બુકા	૧૪ કાલશાક
૧૦૧ મયલ કમલ	૧૧૫ પ્રાચીનામલક	૧૦૫ ચંચુકી
૧૦૨ કલિકાર	૧૧૬ વિકકત	૧૦૬ શિતિવાર
૧૦૩ વાણુ પુષ્પ	૧૧૭ મપ્પલક (જલમહુઆ ?)	૧૨૭ કામમદ
૧૪ દાસી	૧૧૮ અમૃત રલ	૧૨૮ ગૂજન
૧૦૫ ખગરી લેહ	૧૧૯ ખોજપૂર (નિમ્બુ)	૧૨૯ કંથુક
૧૦૬ ન દી વૃક્ષ	૧૨૦ અમ્લવેતમ	૧૩૦ ચિચોદ
૧૦૭ શલકી (મરઈ)	૧૨૧ વત્તનાલ	૧૩૧ તુવરી તૈલ

સદિરૂઢ ધનિજ દ્રવ્ય

૧-અપલ ૨-વૈકાત ૩-લૌહ ૪-પ્રત્યેક ભેદ ૪-અજન લેહ

તૂની Renal Colic

વાયુથી ભાગેલી અરમરી-પથરી મૂત્રપિંડમાથી મ્હાર નીકળતા ગળીની (Uretus) માથી ભરાઈ રાત્રીને અથવા નીચે બસિત તરફ જતા ધપણથી અસહ્ય વેદનાને ઉત્પન્ન કરે છે આતુજ નામ તૂની ગુઆ સુશ્રુતમ્ નીચેનું વચન —

અગે વા વેદના યાતિ વચામૂત્રાશયોથિતા ।

મિદતો ચ ગુદોપસ્થ સા તૂનીયુષદિસ્ય તે ॥

સુ નિ અ, ૧ શ્લો ૮૫

આ વેદના કેડથી આરણી પેટના જમણા અને ડાબા પડખાની નીચે અને વૃષણમા થાય છે અથવા આખા પેટમા થાય છે અને વૃષણથી કેડ અને સાયળમા ફેલાય છે સુશ્રુતમા કહ્યું છે કે —

મૂત્રલોત પ્રવૃત્તાસા સક્તા કુર્યાદુપદ્રમાન્ ।

દોષાય સદન કાસ્ય કુમ્ભિશ્મયારુચિમ્ ॥

પાણ્ડુ વમુળ્ળગાત્ત્વ તૃણા દ્વષીન્ન વમિમ્ ॥

નિ ૪ ૩ શ્લો ૧૧

વૃષણ સડોનાઈ બાદ છે તેને સ્પર્શ કરતા વેદના થાય છે, દર ૧

અસહ્ય વેદનાથી પીડાય છે, ઘડીમા એટો થાય છે, ઘડીમા ઉભો થાય છે, ઘડીમા આજોટે છે, ઘડીમા સુએ છે, એચેનીથી કાત કચકચાવે છે, નિથર રહી શકતો નથી, વેદનાથી મોઢા ઉપર શ્રીકાશ આવી જાય છે, માથા ઉપર પરશેવાના ટીપા બાજે છે રહેજ ટાઢ જેવું લાગે છે, વખતે છુત્તરી આવે છે શ્વામની તથા નાડીની ગતિ વધી થોડો તાવ આવે છે, મોળ આવેછે, ઉલગી થાય છે થોડી વાગ વેદના ઓછી થાય છે અને પાડી વધે છે પથરી બસ્તીમા આવ્યા પછી વેદના શાન્ત થાય છે —

મૂત્રવેગનિસ્તામિ પ્રશમ યાતિ વેદના ।

પથરી અપટી દે ન્હાની હોય તો વેદના ઓછી થાય છે, પણ કંકશ' પથરી હોય તો વેદના ઘણી થાય છે, વારવાગ ટીપુ ટીપુ પેશાબ આવે છે પેશાબ થોડો અને ડેટલીકવાર લોહીવાળો હોય છે કોઈવાર વેદના' એક બે દિવસ' સુધી નથી થતી અને પાછી અતિશય જોરમા થાય છે' વેદના' મટી જવાનું કોઈવાર એવું કારણ જાણે છે કે પથરી મોટી હોઈને ગલીનીમાં આગળ ચાલી શકતી નથી અને પાછી મૂત્રપિંડમા ચાલી જાય છે આમ થતા વેદના' ગાત થઈ જાય છે વૃક્ષ-મૂત્રપિંડમા રહેલી પથરી પીઠમા તથા ઢેડના ભાગમા મોઈ લોકવા જેવી વેદના' રહે છે આથી પેશાબમા લોહી અને પડ આવે છે, કોઈ વખત લોહીની જાડ ગલીનીમાથી નીચે ઉતરે છે ત્યારે પણ પથરી જેવું જ શૂળ નોકળે છે

જે કે તૂનીના લક્ષણમા પથરીનું નામ નથી અને અશ્મરીના પ્રકરણમા તૂનીનું નામ નથી વળી વૃક્ષાશ્મરીના સર્વ લક્ષણો નથી કહ્યા પણ અધિઓ સૂત્ર કેપમા અનુક્રમ વિષયનું સૂચન કરે છે વ્યાકરણ મહાભાષ્યમા કહ્યું છે કે સૂત્ર હિ વનતિ અમતિ ધૂર્ણતિ મુહૂતમપિનાતિષ્ટતે વળી યદ્દશ્મરી (Gall stone) પ્રતિ તૂનીનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ નથી કયો છતાં ક્રમેણ પિત્તેષ્વિવ રોચના મૌ એ વાક્યથી યદ્દશ્મરીનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કયું છે સુખ્ય લક્ષણો કેમ નથી કહ્યા એમ કહેવામા આવે તો જવાબમા કહેવાનું કે ત ત્રયુક્તિ ન્યાયથી શલ, અશ્મરી, સકરા, મૂત્રકૃચ્છ વગેરે રોગોના વર્ણનમા કહેલા લક્ષણોને સમાન તત્તમા વૃક્ષાશ્મરીનું વર્ણન હોવાથી અહીં પણ એખી લેવાના વિશેષવેદ વસ્તિગતમ્ અને ક્રમેણ પિત્તેષ્વિવ રોચના મૌ એ બે વાક્યો યદ્દશ્મરી, વૃક્ષાશ્મરી, અને પ્રોસ્ટાટિકાશ્મરી (Prostatic calculi પોરોષ ગ્રન્થ્યશ્મરી)ના નક્કન દ્વૃવાવાચ વિસ્ત્રેત્ એ ધોરણ પ્રમાણે ઉપલક્ષક છે પ્રત્યક્ષમા પણ આ સ્થાનોમા પથરી લેવામા આવે છે વગેરે જોઈવી લેવું

તાની, ચિકિત્સા—

આદ્યોઽન કુન્નિદશે કટો સ્યાત્,

પશ્ચાદ્દોષો જાયતે મૂત્રમુખમ્ ।

જ્વરેષ્ઠિજ્વરે રમરી, રોગચિહ્ન

જ્ઞાવા મુર્યાદ્વેપજાયેચિકિત્સા ॥

શુભ 'મુખ' હોય ત્યાં કોઈપણ ઉપાયથી શરીરની શક્તિ થાય એમ કરવું પછી ગળીની માધી પથરીની કળીને ખસતી મા આવી જાય તેવો પ્રયત્ન કરવો આ માટે જેમાળ ખૂબ લાવવો જોઈએ અને એ હેતુથી મનન ઔષધિઓનો ઉપયોગ કરવો

પહેલાં તો થલ ઓછું ૫ વા માટે કપુર, અગ્રીષ્ઠ અને ચુ સરખે ભાગે મેળવી તેની ચાર રતિની ગોળી પેલા કડુ પાણી સારી પેટે પાચા પછી આપવી એનીયે પેલા સાણનાર કે જવખાર દશરતિ જેટલો દશતોલા મરમ પાણીમાં કે દુધ સાથે આપવો ઉપરની અશ્લીષવાળી ગોળીથી ઉધ આવી જશે પણ ન આવે તો કલાકે પછી પાછી એ ગોળી આપવી ઉધ ઉઠી જાય ત્યાં પેલા પેટે સાણનાર કે જવખાર આપવો તનને ક્ષાર પણ ખાસ પથરી ગાળનાર છે તલ, અધેકો, કેળ, ખાખરા અને આગળના કારણે એકના કે બે બથવા ચારેય મેળવીને બકરીના મૂત્ર સાથે એ રતિની માત્રામાં આપવા જો રોગીને વૃક્કરોગ (Bright & disease) હોય તો અશ્લીષવાળી ન દવા આપવી

વમન ભર્ષન સ્વેદ પાચન પલ્લવતય ।

ભારાશ્વર્ણાનિ ગુટિકા શસ્યતે શલ્કશતયે ॥

તેમાં પણ ગરમ પાણી કડુ રમ પાણીમાં કેડ સુધી બેનારવું, શેક રેતીનો શેક વગેરે હિતનાર છે

હારીણ તૌક્ણીપદમનપાન

સ્વેદો યવાન વમન નિરુદ્ધા ।

અરક ત્રિ અ ૨૬ ૪૫૦ પર

યત્સ્ય પવા મધુતા વિમિત્રા

પિબેન્નુશીતા મનુજ સુસ્તાર્યા ॥

કળથી તો ૨ અને ગોખડ તો ૧ બત્રીસ તોલા પાણીમાં ઉકાળી ચાથો ભાગ બાકી રાખેલો ઉકાળો આઠઆઠ તોલા જેટલો કલાકે કલાકે બે વખત આપવો

૧ ગોફીઆતા ધન્યેકથતથી તરત શરીરની શક્તિ થાય છે. વૃક્કના રોગને કોરોશોર્મ બટિનો રમાત મુધાગવાથી પણ શક્તિ થાય છે

પાપાળમેદવરણગોક્ષુરત્પોતવજ્જ ક્વાય ।

ગિરિજતુગુહપ્રગાદ વર્કટિકાત્રપુમગ્રીજયુતઃ ।

પેયો સ્મરીમત્સય દુર્મેત્યમપિ મિનતિ યોગતઃ ॥

ચિ ના સ અન્મરી

ફરી પથની ન થાય અને મૂનપિંડમા એકઠી થઈ તો નીકળી જાય એ માટે પ્રયત્ન કરવો એ તીલ જડગિયાત છે તે માટે

કુખ્માળકરસ પોત્તા સમગ્રાગ્રશકર મિતિ જવખાન અને ચાકર માથે કોળાનો રસ પીવો

થ દ્રવભાવગી, તારકેન્દ્ર મ (ગુહસન મમગાધ વા) થોગેન્દ્ર રમ વડણાદિલૌહ, શિલાજતુયોગ, તૃપાપચમૃત્વીક્ષી અને વડણાદિ તેન તના નારાયણતૈલથી અભ્યજન

વરણસ્ય ભવ શ્રેષ્ઠા ગુણ્ઠી ગાતુરતિયુતા ।

યવશ્માર્ગે ગુહ દત્તા વચાય પિ ગતલ પિવેન્ ॥

જન્મર્થો ગતતા દત્તિ ભવન્ ગુનાખનામ્ ।

વગેરે પ્રયોગોનુ તથા મામ સુધી રેવન કરવું દ્રવ અવાડીએ સવાગના મૂનની પરીક્ષા કરાવવી બસ્તિગત અશ્મરિ ચિદ્વિમાનો પણ વિચાર કરવો

સગસરેમાહી (અપટો પથ્થર આવે છે યુનાનીમા વપરાય છે) રતિ ૪ હજારલ થમ્બ (પથ્થર ખેર) રતિચાર અને સુરોખાન રતિ ૪ જોને મેળવી, ગોખરૂ અને વગીચાળીના કવાથ નાથે આપવાથી મૂનપિંડની પથરી તથા બસ્તિપ્રણ મટે છે

(સમેનપત્રિમ સિતમ ૮૭૬માથી અનુવા)

તમાકુના ઉપયોગ આપતમા, એક ચેતવાણી

તમાકુનો પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે એ પ્રતિદ્ધ છે પણ દવા તરીકે તમાકુના પાન એકલા અથવા બીજા ગૌણો સાથે વાટીને મોના ઉપર અને આસ કરીને તો વધારાવળ ઉપર હળાકવ મા આવે છે અને તેમા નિકોટીન નામનું જે ઝેરી દ્રવ્ય છે તે ચામડી દ્વારા લોહીમા જઈ શકે છે, અને એ રીતે નિકોટીનની ઝેરી અતિ વતી ઘણીવાર જોવામા આવે છે વૈદ્યકે નામના મંદાકી માસિકના મ પાંદક શ્રી આનંદ શ્રીવરપરા ને એમ ડી ડી ડી એમ અને એથ કહે છે કે જે જ આવા બે બાખના જોયા છે -

સ યુક્ત ખાનદેશ દ્વિતીય વૈષ સ મેલન

કાર્યાલય ફેજપુર, પૂર્વ ખાનદેશ

[અક્ટોબર ૩ નવેમ્બરમાં ભગવાના મયુક્ત ખાનદેશ દ્વિતીય વૈદ્ય સ મેલન મંત્રી
એ પત્રિકાઓ અમને મળી છે જે વૈદ્ય સ મેલન ભગવાનાએ એ ઉપયુક્ત દિશાની સ્થિતિ
હોવાથી નીચે તેનો અનુવાદ આપ્યો છે એ આ નીચે સ મેલન ભગવાની છેવટ કથ તાગિઓ
રી તે અમારા નજીવામાં આ યુ નથી]

નિબંધ મળી સૂચના—

મ પ્રમ નમસ્કાર વિ વિ

સ મેલન ૧૫ સમિતિએ નિબંધો લખીને વા નવા માટે નીચેના વિષયો
પસંદ કર્યા છે—

૧ પ્રથમોપ ગ્રામ્ય ચિકિત્સા (First aid) આયુર્વેદિક પદ્ધતિ પ્રમાણે
૨ ઉર્વજુગત વિદ્યા મળી ચિકિત્સામાં વૈદ્યોની જે ઉદાસીનતા
દેખાય છે તે કેવી રીતે દૂર કરવી ?

૩ આયુર્વેદીય સિદ્ધિ ધૂતો કેવી રીતે ટકાઉ થઈ શકે ?

૪ મયુક્ત ખાનદેશ વૈદ્યમંડળ મામર્યાવાન અને કનૃત્સવાન કેવી
રીતે થાય ?

ઉપરના નિબંધો સ મેલન કાર્યાલયમાં ૧૫મી અક્ટોબર ૧૯૩૬
મુદ્રીમાં આવી જવા જોઈએ

સર્વોત્તમ તરીકે પસંદ થયેલા નિબંધને પુરસ્કાર આપવામાં આવશે
નિબંધ સ્વચ્છ સ્પષ્ટ અને કાગળની એક બાજુ લખેલો હોવો જોઈએ
પુરસ્કાર મળેલા નિબંધનો માલિકી હમ્મ મયુક્ત ખાનદેશ વૈદ્યમંડળના
કાયમાં રહેશે

ફેજપુર
૧૭ સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૬ }

કા. સ ભાવે
(બિનશાયાય ધ વન્તગિ દીન્દી)
કાયમની મે આ વે મે દ્વિ અધિવેશન

સ યુક્ત ખાનદેશ દ્વિતીય વૈષ સ મેલનના પ્રદર્શન વિષે સૂચના
આ ન વિ વિ

આવતા અક્ટોબર ૩ નવેમ્બરમાં ભગવાના મયુક્ત ખાનદેશ વૈદ્ય
સ મેલનના દ્વિતીય અધિવેશનની કાય સમિતિએ ઠરાવ્યા પ્રમાણે જેણે
સુવચ્છ સ્પષ્ટ પ્રદર્શનમાં મુકવો હોય તેણે નીચેના નિયમ પ્રમાણે
તૈયાર કરી મોકલવો

૧ પાઠ—૨૨ તરગિણી બગ વિજ્ઞાનીય અષ્ટાદશ તરગ દ્વિતીય
{ નિમોણ વિધિ -

વગ સૂર્યમિત દ્રુત રસમિત મૃત ચ સમ્પપયેત્ ।

પ્રક્ષા-યામ્લરસૈ લિપેદ્ બુધવરો નાગોમિત ગ ધ્રુવ ।

અગાશ નવસાદર ચ વિમલ સમ્પેથ યન્નાત્પચત્

કૃષીરથ સિકતાતય ચત્રવિધિના કૃષી તતસ્વાહેરેત્ ॥

બગ ૧૨ ભાગ, પારદ ૬ ભાગ, ગધક ૮ ભાગ, નવસાર ૭ ભાગ

૧ પારો હિંગગામાથી કાઢેલો હોવો જોઈએ

૨ ગધક આમલસારા મી-દુધમાં ગુદ કરેલો હોવો જોઈએ

૩ નવસાર સળી જેવો કાચો લઈ આવી ગુદ કરેલો હોવો

૪ બગ પાનનો લઈને તૈવે, તકે ઇત્યાદિ શુદ્ધ પ્રમાણે ગુદ કરેલો હોવો જોઈએ

૫ ભટ્ટી ૫ ક્યામસુદરાચાર્ય દ્વારા રસાયનમાં સંગ્રહીકૃત અર્વાચકારી બ્રાહ્મી પ્રમાણે હોવી જોઈએ

નીચેની વિગતોની નોંધ રાખવી જોઈએ

લાકડા શેના અને કેટલા વાપરી છે (વજન લખવું)

૭ અગ્નિ કેટલો વખત આપ્યો પ્રદર્શન મંમિતિએ અગ્નિનું પ્રમાણ

ઈશદાપૂર્વક નથી નક્કી કર્યું

૮ વાલુકા યાત્રો પરીઘ કેટલો રાખ્યો હતો ?

૯ બાગલી ૭૬ વાપરી હતી ?

૧૦ તમારો ખાસ અનુભવ શું છે ?

૧૧ બગચિન્દુરની જરૂર નથી

— ૧૨ જાળીનું પ્રમાણ પાંના પ્રમાણથી અર્ધ કરતા ઓછું નહોતું જોઈએ

આ પ્રમાણેનો સુવણ રાજબગ તા ૩૫ અક્ટોબર ૧૯૩૬ પહેલા તૈયાર કરી મોકલવાથી તમારા અનુભવની પ્રદર્શન સમિતિને મદદ મળશે કારણ કે રાજબગના પાંના અગ્નિ વગેરેનું પ્રમાણ નક્કી કરાવવા માટે સમિતિએ આ ઉપક્રમ યોજ્યો છે

આપનો

રેમદાસ શાસ્ત્રી કાલીદાસ શાસ્ત્રી

પ્રદર્શન ગર્થ મંત્રી મ આ દિ વે

મગેલન, કૈંજપુર

"આ હૃદય કીયું ?"

(લેખક સ્વ. વિપ્રત્ન ગગાધર શાસ્ત્રી ભેરો)

આ પ્રશ્નાત્મક મથાળું વાચીને ડેટલાડ લોકો એકદમ આશ્ચર્યચક્રિત થઈને રહેવા લાગશે કે આવા પ્રકારની ચકાજ ઉપજ કેમ થાય છે ? હૃદય નામનો અવયવ એટલો પ્રમિદ્ધ છે કે એ વિષે કોઈ જાતની ચકા કોઈને થવી નેહજ નહિ.

આ કહેણ ઉપરથી જોતા અર હોવા છતા પ્રાચીન દશોપનિષદાદિ પ્રથેમા આવેણ તથા સ્વરક પુશ્વત ર યોમાનુ-ખામ કરીને સ્વરક અન્યતુ હંધયનુ વણુ ન વાચતા ડેટલેડ ઠેઠાણે આ હ ય કીયુ એવી ચકા-ધાય છે ખજી એટલે કુવે તો આ સુ ધાવગ્યા દૂર રીને ન કુશકાના જાણાનુ પૃથ વરણ કરણુ એ જરરુ છે રહેના ઉપલી ચકા ઉપજ ધવાનુ ,અન્ય કાણ જોઈએ

કારણ પહેણુ-૨૨ ૧૨ હે છે? કે મનુપ્રેહના હૃદયમા રહેલા જોજનો ક્ષય થવાથી પ્રાણમ ખીકણ દુળતા મચ્છિગ છુદિ, મદ્રિયોમા ખીકાવાળો અને ક્રિપો થઈ ૧૨ છે ગની મા આ જોજ પ્રે પ્રકારતુ છે ધી જેણુ જો ધોણુ, પણ કાઈક લાન અને ખીજાગ પકતુ અને જેણુ પરિમાણ અધઅજની એટલે લાણ ૧ આઠ તાના હોય છે આ લક્ષણોવાળા જોજનો ક્ષય થવાથી ઉપર હેલા લક્ષણો થા ૭ે રીજુ પરજોજ એવે ઉપર કહેલાથી જોજ જાતનુ જે જીતુ જોજ ૮ ૧ ૥ ૭ે તનુ પિનાય માત્ર આઠ રીયા જ હોય છે અને તેની વિરૂતિ ગતા માપુમ ત ત મરપ પામે છે આ જોય

૧ વેદ નામના નવા ની જોના મ હી ત્રેમાગિમ્ના ૧૫ ૧ અ ૩ આથી અનુવાદ
વિમેતિ દુવજો માળણ યાયતિ યથિતેદ્રિય ।
દુઃ કાયો દુમના રક્ષ લામઝેનોત્ત ક્ષય ॥
હૃદિ તિદીત ચચ્ચુદ રક્તમેષ સવેતરમ્ ।
ઓત શરીર સરયાત તન્નાશાન્ના વિનન્યતિ ॥
પ્રથમે જાયતે હોજ શરીર મ્મિ કીરીણામ્ ।
સપિનર્થ મહુરસ લાજર્ગા ૨ પ્રજાયત ॥

પ્રાણાય ગચ્ચૌત્સોળી ત્રિ દનો દન્યાગ્રિના (જનન્દાણવ દુક પરમોત્રો નેય ।
અર્ધાજલિ પરિમાણ તુ યદોત સન્પ્રધાનમ્ । (ચક્રદત્ત ટોકા)

પ્રકારના ઓજ હૃદયમા હોય છે એમ ચરકે ક્રિય તે શિરસીય એ અધ્યાયમા કહેલું છે

ઉપરના વાક્યમા ઓજનુ વર્ણ, રંગ અને પ્રમાણ કહેલ છે મંતલબ કે એ વસ્તુ આખે પ્રત્યક્ષ દેખી શકાય એવી હોવી નેહએ અને તે મર્ણુ પછી દેખાવી નેહ એ અથવા તેનું અસ્તિત્વ જાણવાનું બીજું કાઈ સાધન હોય ને એ

છાતીમા રહેલ હૃદયમા આ પ્રકારનું ત્રિધર ઓજ આકૃષ્ટપ્રત્યક્ષ કે અનુમાન ગમ્ય છે ? અને આ વર્ણન છાતીમા રહેલા હૃદયનું છે એમ કહેવું એ પ્રત્યક્ષ અનુમાન કે અનુભવ સાથે સુસંગત છે ?

કારણ બીજું —^૧ મહત્ત્વ અર્થ અને હૃદય એ ત્રણેય શબ્દો પર્યાય છે સુષ્પ હૃદય લોકતા જીવ, મન અને તેના તકય ઉદ્ધ વિગેરે ચિત્તવ્ય વિષયો, ઇન્દ્રિયો અને તે ॥ સખધી શબ્દ સ્પર્શાદિ વિષયોનું જ્ઞાન, હૃદય પગ મથેરે છ આગે અને તેના હલનચલન તેમજ તેનું વિશેષ જ્ઞાન એ બધું હૃદયમા રહે છે એટલે કે આના સવસૂત્રો હૃદયમા છે એવું હૃદય સખધી વણન હોઈને તે મિવાય ઉપર વણમેલ ઓજનુ અસ્તિત્વ આ હૃદયમા ગ્યારથી હોય છે એ સખધી એનું વણન કરતા કહેલું છે કે આ ઓજનુ અસ્તિત્વ શુક્રશોષિત સયોગ ગણે જીવનું અધિષ્ઠાન છે અને પછી, પણ જલવાવસ્થામા પણ તેનું અસ્તિત્વ હોઈને આગળ જતા ગર્ભમા ઉપર કહેલ હૃદય તૈયાર થતા તેમા તે જીવનના અતપયત હોય છે આ પ્રકારનું અંહી વિશેષ વણન છે (ચરકસૂત્રસ્થાન અ-૩૦)

ઉપરના બે વાક્યોમા કહ્યા પ્રમાણે વિશેષ જ્ઞાનાદિ જીવમા રહેલ સવ વસ્તુઓ છાતીમા રહેલ હૃદયમા રહે છે એ વાત અનુભવ સિદ્ધ છે ખરી ?

૧ મહત્ત્વાર્થથ્વ હૃદય પર્યાયૈરુચ્યતે વૃધે ।

વહગમગવિજ્ઞાન હૃદ્રિયાણ્યર્યપચક્રમ્ ॥

આ મા ચ સગુણથ્વેત ચિત્ત્ય ચ હૃદિ સસ્થિતમ્

યઃ સારમાદૌ ગર્ભમ્ય ચક્ત્રભરસાદત્ત ।

સર્વર્તમાન હૃદય સમાવિગતિ ચ પુરા ॥

યસ્ય નાશાત્ત નાશોસ્તિ ધારિ ચત્ત્વદયાગ્રિતમ્

વૃત્તરીરમસ્ત્તહ પ્રાણા યત્ર પ્રતિષ્ઠિતા ॥

કારણ ત્રીજું — ઉમાદ-ધેલદાના નિદાનનું તથા તેના ઉપચારનું વર્ણન કરતા ચરકકાંડ કહે છે કે જ્યાં જામ કોષાદિના અથવા સુખ કુંખાદિના અતિરક્તથી મનને આઘાત પહોંચે છે અને બુદ્ધિ બલિત થાય છે ત્યારે માણસને ઉમાદ થાય છે એટલે કે દુષ્ટ થયેલા વાત પિત્ત કફથી બુદ્ધિનું રહેવાનું ઠેકાણું જે હૃદય તે જ્યારે દૂષિત થાય છે ત્યારે ઉમાદરોગ થાય છે એમ અહીં કહેલું છે અને આ રોગના ઉપચારમાં કોઠો શુદ્ધ થયા પછી સુખ્યત્વે રહેલું અસ્તિત્વવત્ શિષ્યવિચર્યન આપવું અને તે માટે વળ, જટામાસી વગેરે સંસારથાપક અને મગજને ઉત્તેજન આપનાર ઔષધિ આપવાનું કહેલું છે આ રોગમાં દુષ્ટિ દ યની અને તેના ઉપર ઉપચારમાં શિષ્ય વિચર્યન એની સંગતિ છાતીમાં રહેલું હૃદય માનવાધી કેમ બેસે ?

કારણ ચોથું — અપચાર કે વાઈ-ઉમાદપેટે જે વર્તાદિ દોષ વડે જીવનું અત્યંત શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થાન જે હૃદય તેમાં વિકૃતિ ઉત્પન્ન થઈને સ્મૃતિ નષ્ટ થવાને લીધે અપચાર રોગ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ રીતે આ રોગના ઉપચારમાં નાકમાં તીક્ષ્ણ ઔષધોનું નસ્ય નાખવું, ઔષધિચૂલનથી ભરીને કુંકથી નાકમાં ચડાવવા કે નાકમાં ચડાવવું અથવા ઔષધની ધુમાડી આપવી વગેરે ઉપાયો કહેના છે આવા ઉપચારોથી હૃદય જાગૃત થાય છે અને સ્મૃતિ આવે છે એમ ચરકનું કહેલું છે.

૧ કામક્રોધભયશંકચિત્તોદ્વગાદિભિ મનસ્વપદ્મતે શુદ્ધૌ ચ પ્રચલિતાયા અમ્યુ નીર્ણાદોષા પ્રકૃપિતા દ્વયસ્વસૃય જનયયુ નાદમ્ ॥

(ચરક નિ અ ૫-૩)

તૈર પસત્ત્વસ્ય મલા પ્રદુષ્ટા બુદ્ધિર્નિવાસ દ્વય પ્રદ્યમ્ ।

ક્ષોભા સ્પધિપાય મનાઘ્વાનિ પ્રમોહયતીત નરસ્ય ચેત ॥

(ચરક ચિ અ ૮-૩)

શુદ્ધસ્યાચાર વિવ્રશે સીષ્ણ નાવનગજનમ્ ।

સાઢન ચ મનોબુદ્ધિ દેહસ્તર્જન હિતમ્ ॥

પ્રદેહોસાદનામ્યગ ધૂમપાન ચ સર્પિષ ।

પ્રયોક્તવ્ય મનોબુદ્ધિ સ્મૃતિસજામગ્રોધનમ્ ॥

(ચરક ચિ અ ૮-૪૩)

૨ પ્રકૃપિતા દોષા રજસ્તમોઘ્ન્યામુપહતચેતસ અતરામન શ્રેષ્ઠતમમાયતન દ્વયસુપસૃય પર્યવસિષ્ટે તવા ચેદ્રિયાણ્યોત્તમનિ ચરિતા કામક્રાપ ચિ તોદ્વગાદિભિ સહસા પૂરયન્તિ તદા જન્નુરપરમરતિ ।

(ચરક નિ અ ૮-૪)

૧૧. ઉપર આપેલા ચરકના ચાર પાત્ર ઉદાહરણોથી સરજાતમા દર્શાવેલી શકાને ઉદભવ શાથી થાય છે તેનો સામાન્ય ખ્યાલ આવશે હવે ચરકસહિતાની મૂલભૂત બે આત્રેયસહિતા તેના બેવાજ પુગતન કાલીન બે દશ ઉપનિષદો તેમા હૃદય મળધી આવા બે ઉત્તેજો હોય તે જોઈએ.

(૧) તૈત્તિરીયઉપનિષદ-(અનુવાક ૬)મા 'હૃદયનુ વર્ણુન છે' કે હૃદયના અદરના ભાગમા એક પોદળ ભાગ હોઈને તેમા મનોમય જીવ રહે છે તે સ્વય પ્રકાશ અને અમર છે વળી તાળવાની અદરના ભાગમા બે પોલાણ છે તેમા એક આગળ બેવી ગાં છે તે મનન ઉત્પત્તિસ્થાન છે

(૨) ષૂદ્ધહારણ્યક ઉપનિષદ (૪-૨-૭)મા આત્રેલુ હૃદયનુ વર્ણુન-હૃદયા ઝાશમા ઇન્દ્ર (મન) ઇન્દ્રાણી સાથે રહે છે આ હૃદયાઝાશમા લાલરગનો બે પિંડ ભાગ છે તેમજ ત્યાં બે બળ બેવો પડે છે વગેરે વર્ણુન છાતીમા રહેલા હૃદયને કેવી રીતે લાગુ પડે? એવી શકા સહજ થાય છે વળી ત્યાં એક નાડી છે એમ કહેલુ છે તે કીયે? અવયવ? અને તેમાથી મનનો સચાર જલુ આવલુ કેવી રીતે થાય છે? વગેરે પ્રશ્ન પણ ઉત્પન્ન થાય છે

વિધાત્ત મહુદોષાણા અહિતાશુચિમોજિના ।

રજસ્તમોમ્યા વિહતે સત્ત્વે દોષાશૃતે દ્વિદિ ॥

ચિ તા ઉદ્દેગાદિમિસ્તથા મનસ્ય યાહત નૃણામપસ્માર પ્રવર્તતે ।

ધમનોમિ શ્રિતા દોષા દ્વદય પીડયતિ હિ ॥

(ચરક ચિ અ ૧૦-૨ - ૪)

તૈરાવૃતાના દ્વલોતો મનસા સપ્રબોધનમ । મિષક્ કુર્યાત્

(ચરક ચિ ૧૦-૧)

આમિ ક્રિયામિ સિદ્ધામિ દ્વદય સપ્રવુ યત ।

લોભાસિ ચાપિ શુષ્યતિ તત સજ્ઞા સ વિન્દતિ ॥

(ચરક ચિ ૧ -૪૬)

૧ ય ઇષો અન્તર્દૃષ્ટ્યે આકાશ । તસ્મિન્નય પુરષો મનોમય । અવૃતો હિરણ્મય ।
અતેગ્ણતાલુકે ય ઇષ સ્તન ઇવ અવલ્મ્બતે । સે દયોનિ । યત્રાસૌ કેશાતો વિવર્તતે ।
યપોદ્ધ શીર્ષકપાલે મૂરિત્યમૌ પ્રતિતિષ્ઠતિ ।

૨ તયો રેપ સસ્તાવો ય ઇષોતર્દૃષ્ટ્યે આકાશ । અથ ઇનયારેતદન્ન ય ઇષોતર્દૃષ્ટ્યે
હોહિતપિપ્પ્લવ ઇથૈનયોરેતપ્રાવરણ યદેતદતર્દૃષ્ટ્યે જાલકમિત્ર । ઇથૈનયોરેપા સૂતિ સચરણી
યૈષાદ્વદયાદૂર્વા નાટયુચ્ચરતિ યથા કેશ સહસ્રધામિત્ર ઇવમસ્યૈતા હિતા નામ નાભ્યો
અન્તર્દૃષ્ટ્યે પ્રતિષ્ઠિતા મવન્તિ ઇતામિર્વા ઇતદાસ્યવદમ્બવતિ તસ્માદેપપ્રવિવિકાહારતર ઇદૈવમર્વાતા

ઉપરના બે ઉતારા કૃત દિવ્દશન માટે આપ્યા છે આ પ્રમાણેના જ ઉલ્લેખો બીજા અનેક વાક્યોમા મળી આવશે

આ ઉપરાંત હૃદયવિષયક ઉપરની શકા થવામા યોગવાસિષ્ઠના નીચેના શ્લોકો પણ સહાયક થાય છે —

મનન્ જગતિ મૃતાના હૃદય તન્નિમુચ્યતે । ૧

इद सर्वं महावर्षं यस्मिन् त प्रतिबिम्बति ॥

સાધો જગતિ મૃતાના હૃદય દિવિષ સ્મૃતમ્ ।

उपादेयं च हृय च विभागो य तयो शृणु ।

इयत्तया परिच्छिन्ने देहे यद्वગતોત્તરમ્ ।

હૃય તત્ હૃદય વિદિ તનાવેકત્તે સ્થિતમ્ ॥

सर्वि मात्र तु हृदय मुपादेय स्थित स्मृतम् ॥

આ શ્લોકોનુ તાર્પય — જેમ એકાદ મોટા અરીમામા તેની મર્યાદામા આવનાર સવ વસ્તુઓનુ પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ આ બધી વસ્તુનુ પ્રતિબિંબ જેમા પડે છે પ્રાણીઓનુ તે હૃદય કીયુ? એવો પ્રશ્ન પડેલા શ્લોકમા કયો છે

છાતીમા રહેલા હૃદયમા વસ્તુઓના જ્ઞાનનુ કાર્ણ સાધન ન હોવાથી અને તેવો કાર્ણ જાતનો અનુભવ પણ ન આવતો ટોવાને લીધે શકાકા ઉપલો પ્રશ્ન કયો છે અને ગ્રંથકતાએ નીચેના બે શ્લોકોમા તેનો સમાધાનકારક ઉત્તર આપ્યો છે કે હાલમા હૃદય શબ્દથી છાતીમા રહેલા હૃદયનો અથ સમજાય છે પણ તે એકજ હૃદયપ્રાણી શરીરમા છે એમ ન મમજલુ વસ્તુવ પ્રાણીશરીરમા બે પ્રકારનુ હૃદય છે યો ૧, ચિત્તજ્ઞાન, જ્ઞાન, સ્મૃતિ, ચિંતન વગેરે બાબતનો વિચાર કરવાને પ્રનગે વક્ષ સ્થલીન અનાહત હૃદય તરફ ધ્યાન આપવાનુ કારણ નથી મતલબ કે એવે પ્રસંગે જ્ઞાનનુ સાધનભૂત અથવા બુદ્ધિનુ નિવાસસ્થાન એવુ જે સવિત્ હૃદય તેને / સમજલુ ઉપરના વર્ણનથી એમ મમજાય છે કે અરક, દશોપનિષો વગેરે પ્રધાના રચનાકાળે વક્ષ સ્થલીન હૃદય અને જ્ઞાનનુ સાધનભૂત અથવા બુદ્ધિનુ નિવાસ સ્થાન હૃદય એ રીતે હૃદય શબ્દના બે અથ થતા હતા અને મદબને અનુસરી જ્યા જે અથ યોગ્ય હોય ત્યા તે લેવામા આવતો હતો પરંતુ યોગવાસિષ્ઠ ગ્રંથની રચના થઈ ત્યારે તો આજ પેઢે ઉપર કહેલા બે અથમાથી બીજા અથનો પ્રતીતિ બધ થઈ હોવાથી ઉપરના પ્રશ્નોત્તરનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો એમ કહેવામા કાર્ણ હરકત નથી.

આ લેખના આરંભે મૂકેલા અરકના આરંભ વાક્યોમા આવેલા હૃદય શબ્દથી શરીરનો કયો અવયવ સમજવો તે બાબતમા મહામહોપાધ્યાય કવિરાજ ગણુભાઈસેને જે વિવેચન કયુ છે તે નીચે ઉતાર્યું છે —

યતુ ચૈયકે 'બુદ્ધેર્નિવાસ હૃદય પ્રદૂષ્ય' તત્ત્વમસ્તિષ્ઠમૂળાપસ્થિતાજાચક્રાગમૂત્ત
 મહાહૃદયામિપ્રાયમેવ યોગિનો હિ ષટ્ચક્રાનિષ્ઠપણે મસ્તિષ્ઠમૂળમ્માનાચક્રમુપક્રમ્ય
 એતલ્યત્ત્રાતરાઠ નિવસતિ ચમન સૂમરુપ પ્રસિદ્ધમ । રતિ સ્પષ્ટ માહુ । ન ચ મનોવિરહિતા
 બુદ્ધિરસ્તિ । શ્રુતિથ ચાણ્ડો તર્હ્ય આકાશ તસ્મિન્નય પુરુષો મનોમય । ઇતિ (તેન્નિરોય
 ઉપનિષત્ પઠાનુવાક) ય ય સુશ્રુતોદધત સ્વય ચતનાસ્થાન ઉક્ત સુશ્રુત દેહિનામ્ ।
 તમોભિભૂતે તર્હિમસ્તુ નિદ્રા વિગતિ દેહિનામ્ ॥ ઇયાદિ પ્રાચીનચન તદપિ એતદ્મિ
 પ્રાયમેવ । જામતસ્તદ્ વિક્રસતિ સ્વપતથ નિમીલ્નતિ ॥ ય્યાન્તિ નિદ્રાદિતિ વિન્ । ન ચ
 માસમયમેવ વક્ષસ્થલીન હૃદય તદિતિ ગાય તદિ ન કથમપિ તાદૃશલ્પ ગામિધેય મવિતુમહતિ ।
 (પ્રત્યય ગાર્ગી ભા ૨ પા ૧)

મસ્તિષ્ઠકસેતુ છનિકામ યસ્ય મહાહૃદયમ્ Third ventricle of the Brain
 (પા ૧૪)

ઉપરના મન્દુત ઉતા । તુ તાત્પર્ય-ચરક જેવા પ્રાચીન વધક્રીય ૫ થમા
 હૃદયમા બુદ્ધિ છે એમ જે અનુભવથી વિમ્બજત લાસે એણે વાક્ય છે તે
 વક્ષસ્થલીન હૃદયનો નહિ પણ મ । ૧ ના મૂળમા રહેલ માના વ્યક્તના અગ
 ભૂત પ્રક્ષ હૃદયનો યોધ ૪ છે ૫ થા કે ચો । શાસ્ત્રના ૪ ન્ચક નિરૂપણ
 જેવા જે ગ્રન્થો છે તેમા મ । ૧ ના મૂળમા રહેલ આનાથકને ઉદ્દેશીને સ્પષ્ટ
 કહેલું છે કે “ આ પદ્મના નધ્યમા મન રહે છે ” અને મનથી બુદ્ધી બુદ્ધિ
 નથી વળી પ્રક્ષહૃદયના અવકાશમા મનોમય પુરુષ રહે છે એમ તત્ત્વિરીય
 શ્રુતિમા કહેલું છે

જે પ્રમાણે ઉદ્દેર્નિવાસ હૃદય પ્રદૂષ્ય એ વાક્ય ચરકમા છે તે પ્રમાણે સુશ્રુ
 તમા પણ “ પ્રાણીઓતુ હ ય ચેતના ધ્યાન કે જગૃત અવન્વામા તે હૃદય
 વિગ્મિત હોય છે અને ઉદ્ધમા યોય ત્યાં જીહાઈ જાય છે ” આતુ હૃદયનું
 વર્ણન છે આ વર્ણન પણ વક્ષસ્થલીન હૃદયનું ન હોઈને મગજના તળામા
 રહેલ પ્રક્ષહૃદયનું છે કારણ કે વક્ષસ્થલીન હૃદયમા બુદ્ધિ, મન વગેરે ચેતન
 વસ્તુને રહેવાનું સાધન નથી અને તેવો અનુભવ પણ આનંદો નથી એટલે
 તમોશુભથી મન વ્યાપ્ત થતા ઉદ્ધ ચાવે છે જગૃત ળામા મનવિકાગ પામે
 છે અને ઉદ્ધમા મહોન્ન પામે છે વૃજે વર્ણન વક્ષસ્થલીન હૃદયને લાગુ નથી
 પરંતુ પણ પ્રક્ષ હૃદયને લાગુ પડે છે મતલબ કે આ પ્રકારના વાક્યોમા
 હૃદય એટલે મગજમા રહેલું પ્રક્ષહૃદય Third ventricle of the brain

દશોપનિવદના લાપાન્તઃ કર્તા પ્રો ભાનુએ પોનાના લેખમા કહ્યું છે
 કે આ ૫ થા લેખોમા આપેલા દશોપનિવદના વાક્યો વડે દશોપનિવત્તા

સમયમા હૃદય એ સના મગજના એ- વિશિષ્ટ ભાગને- હૃદયે લગાવામા આવતી હતી. હવામા, મન બુદ્ધિ વગેરે મત કરણ પ્રત્યક્ષ, નાનેદ્રિયો અને તેના વિષયો, તેમજ બુદ્ધિ પ્રિયક તક વિશેષ વિશેષ નાન એ ગણુ મગજના જે ભાગમા હોય છે તે ભાગને હૃદય ડાઉવાની પ્રથા હતી. પણ પછીના કાળમા માથામા હેલુ ૧ થ એ અથ હ્રસ્વપ્રાય થઈ ગયો અને હૃદય શરૂથી ડાઉ વલસ્થનીન હૃદયનો અથક થઈ ગયો. આ કાળથી થોગ વાગિષ્ઠનરને પોતાના પ્રથમા સાધા જગતિ મૂતાના હૃદય દ્વિવિધ સ્મૃતમ્ એવી મૂરના આપવી પડી અને તાલમા પણ જૂના પ્રથો વારતા આપણે એ સના લક્ષમા રાખવાની નોંધે પ્રે ભાનુએ કોલી મા મચના લક્ષમા ન રાખતા આપણે-આધુનિક લોકો ન જેવા પ્રાચીન પ્રથાને દેલા ઉમા, અપમાર વો રોગોમા હૃદય પેશની મત્રાસિ એ પ્રથક ન થ નિષ્વાત છે એમ બેધકક ઠોપીએ ડીએ તેમજ મગજની રચના મગધી શારીરિક વસ્તુચિતિતુ નાન પ્રાચીનોને હોવુ. ૧૪ તરી એમ માની લઈને અનેક પ્રજાની અવાસ્તનિષ્ઠ ટપના (vaguest notions) કયા શિવામ પ્રાચીન પ્રથા. ણીબુ ગુ ને? એ ગીતે હનગે તેઓને ટપહામ કીએ ડીએ

આપણે મા પ્રિયો એ ટપનિષ્ઠ છે આયુર્વેદ મા કહેતુ ચચચાવત શારીર વલ ૧ કેવળ પ્રવિષ્ઠ પનાતમ હોઈને તેની પ્રથમ માથે બિલકુલ સુસંગતતા નથી મરીરમા પ્રજા પ્રમાણે પ્રથક્ષ દેખાતુ નાનતણુ વલુન પણ આનુવદમા નથી આની આવી જાતની ગેરમમજુતી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ, પ્રમાણે પ્રથ વલગા વાનુ નાન આપણને ન હોવાથી પ્રેલાઈ ગઈ છે મેટુન નહિ પણ પ્રાચીન પ્રથા ૧ થ ને માનરી મરીરની અ નેલ નાનતણુ (nerve)નુ વિનકુન નાન નહતુ એવુ પણ કટના પ્રેલાઈ બેધકક વિધાન ન છે

આ લેખ લખતી વખતે પાશ્ચાત્ય મિજિઓલોજી (પ્રકૃતિ વિજ્ઞાનશારીર)મા તે પ્રજાના પ્રાચીને સજવી આ જાતનો જે એક ઉત્તરે મરી આયો તે નીએ આપ્યો છે અને આ લેખના પ્રતિપાદન માથે તેનો થોડો મળધ હોવાથી તેનુ તાત્પર્ય આપી તે ઉપગ્રથી ઉપજતા કેટલા-વિચારો આપ્યા છે

૧૧ થ હાલેએ ૧૨ ૧૬૦૮ની માલમા લોહીના મધ્યુલેશનની શોધ રી તે પ્રેલા મરીરમા લોહીના નરવા મળધે તથા મરીરમા લોહીના કાય મળધે અનિશ્ચિત તથા અસાદ અને પ્રપનાઓ પ્રવિત હતી

શુદ્ધ રક્તવાહિની ઉપર આર્ટરીઝ Arteries એનાથી વાયુ વહે છે (આર્ટરી અન્વયક સના) એમ કેટલાક લોકો કહે છે ત્યાર બીજા કેટલાક લોકો કહે છે કે આર્ટરી (ધમની)મા એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું સૂક્ષ્મતત્ત્વ (subtle essence) રહે છે, કે જેને પ્રાણીઓનો પ્રાણ કહેવ છે આ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ (વાતસ્પર્શી પ્રાણાપાન) પ્રાણીઓના મગજના પોલાણમા રહે છે અને પીનીઅલ નામની ગ્રન્થીમા ગ્લેનાંગે જીવ આ પ્રાણાપાનનું નિયમન કરે છે, એવી મમજણુ પહેલા હતી પ્રાણીઓનો પ્રાણ મગજના પોલાણની આર્ટરીઝમા શી રીતે રહે છે એ પ્રશ્નનો મરીઝ ગ્વનાની સ્થિતિ ઉદ્ઘાટન સૂઝતા પૂર્વના લોકોએ આ બાબતમા ડગપના માત્રાજ્ય ચલાવ્યું છે”

ઉપરના શ્રીઝીઓવોજના વચન મારે દર્શાવનિય નવોમા ઉપર કહેના હૃદય સળધી ઉતારા વાચવાથી નીચે પ્રમાણે વિચાર આવે છે

૧ ઉપરના વચનમાનું વળન મૂળ ત્રીઝ ગ્રન્થમા ઉધિરાલિત્ત જ સળધી જ છે કે કેમ ?

૨ અહીં વક્તવ્યનીન હૃદયમાના પાસાણના નિદેશને બદલે મગજની અહરના પાલાણનો નિદેશ કેમ કર્યો છે ?

૩ તેમજ પીનીઅલગ્લેન્ડ અને જીવનો મળધ શા માટે નર્શાવ્યો ?

૪ એનીમલ સ્પીરીટસ—પ્રાણીઓના પ્રાણ વિશે ત્રીઝ લોકોની ડગપના કેવી હતી ?

૫ આર્ટરી શરૂનો ધાતવ્ય ગુ ?

ઉપરની બાબતનો ચો ર નિર્ણય થઈ શકે તે માટે તો મૂળ ત્રીઝ ગ્રન્થો મેળવીને તેનું અ અચન કરવું જોઈએ છતાં આ બાબતમા મામા ય

The arteries were supposed by some to contain air by others to contain a more subtle essence called animal spirits the animal spirits were supposed to start from the ventricles of the brain and they were controled by the soul which was situated in the pineal gland How the animal spirits got in the arteries was an anatomical detail which was bridged across by the imagination

Halliburton's Physiology 1915—p 227

• આધુનિક મા ધમની મા તો મૂળ અચાન રહતો ઈ અને આધુનિક અ યમગએ જ્ઞાનતણ (nerves)ના અચમા વાપર્યો છે । પુરૂ ધમનીમાથી ગુદ્ધ મા રહે છે એના અચતુ એ પછી ના પ આધુન મા સાધ થી અને સારની અગ્ની પુદ્ગાગુદ્ધ રમ્પસાતિની માટે રોટિલીસિંગ અને નીડમિ । એના બે શર્બોની રોડના મુતુતાર મિગતણ વિભક્તિ મામના માતમા અધ્યામા કરના તેાને ધમની સાધ જ નામના નરમા અધ્યાયમા ધમની સાધ થી જ્ઞાનતણુ સાધ આવ ના હમ પ્રાપ્ત સાધ જ

ગીતે સૂઝનારા વિચાર લોકો આગળ મુકવાથી આગળની વિચાર પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજક થશે એમ લાગવાથી તે વિચાર આજીવન સુધી ઠરી આ લેખ પૂર્ણ કરીશ મતલબ કે વિચારમાં ચલાયતા ડેટની છે તે પુષ્ટતા થયા પછી જ હું એમ છે

૧ ત્રીજા તત્ત્વવેત્તા તીપોકેટીસ એ અનીહનર વડ પહેલા હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો અને તેણે આયુર્વેદકનું સમાયોચન કયુ હતું એવી લોકવાર્તા છે

૨ મગજની અદ્યક્ષ પોનાપુ પીની ગલ ગ્લેડ અને જીવનો તેમાં નિવાસ વગેરે વસ્તુ ગોપનિત અને આયુર્વેદીય ગ્રંથોમાં કહેલું અવિત્યક અથવા અશ્વત્થામ એના વળુન માથે ઘણું મળતું આવે છે તેમજ પ્રાણાપાનાં વાત મસ્તક વગેરે ભાગમાં ગ્રહીને ધમનીઓદ્વારા જીવને મર્મ પ્રકારનું નાનું શરીર આપે છે તથા સર્વ પ્રકારની શારીરિક ક્રિયાની પ્રેરણા કરે છે મતલબ કે રૂઢિશાસ્ત્રિઓને પણ વાત પ્રેરક થાય છે એ જુદું કહેવાની જરૂર નથી

શરીરની અદ્યક્ષ પ્રાણાપાનાં વાત એ પ્રેરક, ધમનીઓ (nerves) એ મદદગાર નાથના શરીરમાં વહનમાગ અને આ બે સાધનોનો ભોખા જીવ ઈન્દ્રિયોદ્ધારક મર્મ નિયંત્રક ઉપભોગક છે અને તેને અનુકૂળ સર્વ પ્રકારની ક્રિયા ચલાવે છે એ જાતની આપણી પ્રાચીન વિચાર પરંપરા છે

૩ આટલી શક્તિ વાયુવાયુ વાત માથે મધ્ય મધ્ય હોવાને લીધે આયુર્વેદીય ત્રેહોપિત વાતના અને તેનું પૂરણ કરનારી બે ધમનીઓના યોગ્ય નાનનો પ્રકાર આપણે ત્યાં પણ ન હોવાથી આયુર્વેદીય ધોમાના આ વિચારના વળુન માથે માથે કેટલાંક ભાગો આવે છે તેની જ પ્રથમાવૃત્તિ અથવા પ્રતિબિંબ ઉપના પ્રીતીઓવોજના વચનમાં દેખાય છે એમ પણ માનવું પડશે

જીવક કૌમારભૂત્યનુ ચરિત્ર

મહાવકા (૮-૧-૧) માં જીવ વૈદ્યનું વિસ્તારથી જીવનચરિત્ર મળે છે જેનો માર નીચે ઉતાર્યો છે—ભગવાન બુદ્ધના મમથની આ વાત છે એ વળતે વૈશાલી નગરીમાં અગ્નિપાત્રી મામની એક પરમ અપવતી અને ગીતનાથમાં ચતુર પિપ્પી રહેલી હતી તે એક રાતના પચાસ વર્ષોપણ ૧ મધ્યમે ચેતને ગાહના પાસે જતી એક વળત ગજગૃહનો એક ગૃહસ્થ

૧ જુઓ ગાહના આ વચનનું સિંચપિટક સિંગાસ તર મારનાયતી મહામેધિ સોમાગિએ જાવનું ૧૧૩૧ ૬ ૨૬ થી ૨૭૪

૨ જુઓ નખતમાં મેકે રનગ મીકાને કાર્ય પણ કહેતા

કોઈ કામ માટે વૈરાલી ગયો હતો તેણે ત્યાંથી પાછા ફરી સભા બિમ્બીમારને
 કહ્યું કે “દેવ વશાલી મમ્મદ, ચોખિત કે આપણે પણ ગણિત ગણીએ તો
 મારું થાય” ત્યારે સભાએ જવાબ આપ્યો કે ‘તમે ગણિત બનાવી શકો
 એવી કુમારી જોઈ કાઠો’ એ વખતે નજગૃહમા સાલવતી નામની એક
 સંપત્તી કુમારી હતી તે ગૃહસ્થે ગણિત થવાને તૈયાર માલવતી કુમારી
 સભાને દેખાડી સાલવતી ગણિત થોડા વખતમા નાચ, ગીત અને વાદ્યમા
 ચતુર થઈ ગઈ પછી પોતાને ચાહના પાને એક સતના મો કાપાં પણ
 લઈને જવા લાગી અમુક વખત પછી એ ગણિત મર્ગમાં થઈ પેણ તેણે
 વિચાર કર્યો કે મારે જો મારી લોકપ્રિયતા જાળવી રાખવી હોય તો
 આ સગલોવંથા છુપાવવી જોઈએ તેથી માદગીને બહાને પોતાને ત્યાં
 માણસોને આવવાની બધી કરી અને પૂં મહિને તેણે દીડો જણ્યો ત્યારે
 તેણે પોતાની દાસીને કહ્યું કે આ નીકરને વચગના મૂપકામા રાખી ઉકળકામા
 મૂંઠી આવ હવે હેલા પ્રભાતમા સતની પાને જતા અભય કુમારે નાગોડા
 આંધી ઘરાયેલા એ જાળકને જીવતુ જોઈને પોતાના માણસોને કહ્યું કે આ
 જાળકને માગ અત પુરમા આંખોને ઠે વા આપી આવો તે જાળક જીવતુ
 હતુ મારે એતુ નામ જીવક નજયુ અને કુમારે એતુ પોપણુ કહ્યું મારે
 કુમાર ભ ચ-કૌમારભૂત્ય નામ પડયુ

આ જીવક કૌમારભૂત્ય મોટે વડો એટલે અભયકુમારને મળી તેણે
 કહ્યું કે “કોઈ પણ જાતના શિલ્પ (વિદ્યાકળા) વગર નિર્વાહ થયો મુશ્કેલ
 છે મારે હું પણ શિલ્પ ગીણુ”

એ વખતે તક્ષશિલામા દિગત પ્રસિદ્ધ એક વધ રહેતા હતા એટલે
 જીવક તક્ષશિલા જઈ એ વૈદને મળ્યો અને તેને કહ્યું કે

આચાર્ય ! “હું શિલ્પ શીખવા ઇચ્છુ છું” આચાર્યે કહ્યું - “ભલે શીખે.”

પછી જીવક કૌમારભૂત્ય ત્યાં ભણવા મડ્યો તે તરત શીખી લેતો,
 તરત સમજી જતો અને ભણેતુ ભૂલી જતો નહિ એ રીતે ભણતા માત્ર
 વર્ષ થઈ ગયા ત્યારે જીવકને વિદ્યાર આ યો કે ઘણું ભણ્યો, ભણતા ભણતા
 માત્ર વર્ષ થઈ ગયા જતા આ શિલ્પ (વિદ્યા)નો તો છેડો જ આવતો નથી
 ક્યાં છેડો આવશે ?

પછી જીવક જ્યાં તે વૈદ ભેટા હતા ત્યાં ગયો અને કહ્યું “હું ઘણું
 ભણ્યો પણ આનો છેડો કય ?” આચાર્યે કહ્યું ‘જીવક ! આ કોદાગી લે અને
 તક્ષશિલાની આગે ત કે એક એ-ચોજન ફગાવ અને કાંઈ અભયજ્ય પેચાય
 તે લઈ આવે”

“હીડ, આચાર્ય ! તીને એ ગયો પણ જીવડે એકેય અભૈયન્ય ન જોયુ એટલે પાછા આવીને વૈદને કહ્યું કે—

“આચાર્ય ! તદ્દશગિલાની ચારે તરફ એડ એડ યોજન ગયો પણ મે એકેય અભૈયન્ય ન જોયુ ”

આચાર્ય કહ્યું “જીવક, તે ભણી લીધું તા ! નિર્વાહ માટે આટલું પૂરતું છે ” આમ કહીને જીવક કૌમા ભત્ર્ય માટે આચાર્ય થોડી વાટખર્ચા આપી અને જીવક એટલી વાટખર્ચા લઈત્યાથી રાજગૃહ તરફ ચાલી નીકળ્યો પણ જીવકની આ થોડી વાટખર્ચા અથો યા પહોંચતા ખુરી ગઈ એટલે જીવક કૌમારભત્ર્યને વિચાર કર્યો કે અત્તપાન હિત જગતી તે માટે જવાનું છે માટે વાટખર્ચા કે ભાતા વગર જલુ ઠીક નથી તો વાટખર્ચા મેળવવાનો પ્રયત્ન કેમ ન કરે ?

એ વખતે અયોધ્યાના નગર શેઠની ઓને સાત વર્ષથી માથાના દુખાવાનું દર્દ હતું ઘણા મોટા મોટા દિગત વિખ્યાત વૈદો આવી ગયા પણ આ દર્દ મટ્યું ન હતું તેઓ બધા ઘણા સોનું (મોનાના મીઠાઓ) લઈને ચા થા ગયા ત્યાં જીવકે અયોધ્યામાં દાખલ થઈને લોહોને પૂછ્યું કે “અહીં એવો કોઈ રોગી છે કે જેની પુ રિકિત્સા કરે ? ત્યારે લોહોએ નગરશેઠની સ્ત્રીની રિકિત્સા કરવાનું સૂચવ્યું

જીવક કૌમારભત્ર્યે નગરશેઠના માન ઉપર જઈ સ્થાન માથે શેઠાણીને કહેવરાવ્યું કે એક વૈદ આવ્યો છે અને તમને જોવા છ છે છે એટલે દારખાતે એ સદેશો શેઠાણીને પહોંચાડ્યો પણ શેઠાણીએ એ વૈદ જીવાન છે એમ જાણીને વિચાર્યું કે આ મોટા મોટા દિગત વિખ્યાત વૈદો ઠીક નથી કરી શક્યા ત્યાં આ જીવાન વૈદ શું કરશે ? ત્યાર જીવકે કહેવ રાવ્યું કે “તમે રિકિત્સા કરાવી નુજો અને ખેલ્યા કાઈ ન આપશે કાચો થયા પછી તો પછે તે આપશે ” એટલે શેઠાણીએ જીવકને આવવાની હા પાડી

જીવકે શેઠાણીને તપાસી, અને જોણથી શેઠાણીને કહ્યું કે ‘મારે થોડું બી જોઈએ ’ શેઠાણીએ ધી અપા યુ એટલે અને ઓપધો વટે એ ધીને પકાવીને એ ધી શેઠાણીને ખાટલા ઉપર ચત્તી સુવાગી તેના નાકમાં નાખ્યું નાકમાં નાખેલું ધી મોગામાં ની જ્યુ એટલે પીકદાનીમાં શુકેના એ ધીને એક વામણમાં રાખી લેવાની દામીને શેઠાણીએ સૂચના આપી આ જોઈને જીવ-કૌમારભત્ર્યને થયું કે ‘જાણી નાકની જેવા થોડા ધીને વાજીમાં નધરાવે છે તે કટી લાખી જે અને મે તો તા ધીમાં પ્રમતી ઓપધો નાખ્યા છે એની કીમત એ મને શું આપવાની હતી ! પણ શેઠાણી

જીવકના મનના વિચારો મમજી ગઈ અને તેણે આચાર્યને કહ્યું કે “તમે ઉદામ ન થશો આ ધી દામ લોડોના પગમા ચોળવા માટે તથા દીવામા ઝાળવા માટે સાડ છે, માટે રાખ્યું છે જાકી તમને આપવામા મંડોલ રહેશે એમ ન માનશો”

આ રીતે જીવકે શેઠાણીના સાત વપના જુના માવાના દંદને એક જ નમ્યથી દૂર કર્યો. એટલે શેઠાણીએ ખુબી ધંધને જીવકને આગ્રહાત આપ્યા તેના દીકરાએ પોતાની માને નીંગ કરી એ માટે ચાર હજાર ખીજા આપ્યા તેના દીકરાની વહુએ માસુના આંગેમા માટે ચાર આપ્યા અને નગર-ગેઠે ચાર હજાર, એક દામ, એક દાસી અને એક વોડાનો રથ આપ્યો. પછી જીવક એ નોળ હજાર, દામ, દાસી અને અન્ન નવ વધને ગાજગૃહ ગયા અને અભયનુમા પાને જઈ એ બધું તેની આગળ ધરી ક્યું “આ મારા પેલા કામનું મળ છે તે તમે રાખો” પણ અભયનુમા કહ્યું “જીવક, એમ નહિ, એ તુજ નખ અને મારી જ ચામા જ તાડ મકાન બનાવીને રહે” એટલે જીવકે ત્યા જ મકાન બંધા યુ

એ વખતે મગધના રાજા ગિખીમારને ભગદરનો ઝગ થયો હતો. ધોતીયા લોહીથી ખરાબ થતા હતા અને એ ભેધને રાણીએ મરકની કરતી હતી કે રાજાને નતુ આવ્યું છે હવે તેને ગર્ભ રહેશે અને પ્રસવ થશે પછી રાજાએ અભય રાજકુમારને કહ્યું કે “મભય મને એવો ઝગ છે કે ધોતીયા લોહીવાળા થાય છે અને રાણીએ મરકની કરે છે માટે મારી ચિકિત્સા કરે એવા વેદને શોધો”

ત્યા અભયે પોતાના જુવાન વેદ જીવકની લલામણ કરી અને રાજાએ પેરતાની ચિકિત્સા કરવા માટે જીવકને મોકલવાની આજ્ઞા કરી અને અભયના કહેવાથી જીવક કૌમાર-ભૂત્ય નખમા દવા રાજા પાને ગયો અને રાજા ણિણિસાગના ભગદર નેગને એક જ વેપથી મળાડ્યો. ત્યા રાજાએ પાચમે સ્ત્રીઓને ણધા અનકો પહેગવી પછી એ મલકાનેનો ઢગલો કરાવી જીવકને કહ્યું કે “આ પાચમે સ્ત્રીઓના અવકાશે તમને માપુ છું”

પણ જીવકે જવાબ આપ્યો કે “દેવ, મા ! ઉપકારને યાદ રાખે એ જ બમ છે”

ત્યા રાજાએ કહ્યું “જીવક મારી હાજરી ભગે અને રણુવામ તથા ખુદ પ્રમુખ લિઘુમધની (ચિકિત્સાદારા) હાજરી ભો”

જીવકે કબુલ કર્યું

એ વખતે રાજગૃહના નગરશેઠને માત વર્ષથી માથાના દુખાવાનું દંદ હતું ઘણા મોટા મોટા દિગત વિખ્યાત વેદો પણ એ નેગને દૂર નહોતા

અનેક ઔષધો વડે એવું થી તયાર થયું પછી વિચાર થયો કે રાજાને થી પીધા પછી પચતી વખતે ઉબડો આવશે એટલે એ મમજી જશે કે થી પાયુ છે અને એ છે નર (એનું નામ અપ્રધોત હતું ત આ વિ) એટલે મને મરાવી નાખશે માટે પડેથી એમ ન થાય એવો જાણવત્ત ૩૩ એટલે પ્રયોગ પાડે જઈને કહ્યું કે “મહારાજ, અમે વૈદ્ય છીએ, અને અમારો તો અમુક મુદ્દત મા અમુ મૂળ જોદી ઔષધિઓનો સંગ્રહ કરવો પડે છે માટે જો આપ વાહનશાળામાં આજ્ઞા આપી રાખો કે જીવને જ્યારે જે વાહન જોઈએ તે ચક્રવા આપતું, અને શહેરના રવાનોને જ્યારે જીવક જાય ત્યારે જવા દેવાની આજ્ઞા આપો તો હીન મગવડ થાય ’ એટલે રાજા પ્રયોગે વાહનશાળાઓમાં તથા હવાનોને એ પ્રમાણે આજ્ઞા આપી દીધી એ વખતે ગજા પ્રયોગની ભદ્રવતિકા નામની દિવસમાં પચાસ ચોજન આનનારી હાથિણી હતી પછી જીવ-કૌમારભત્ય રાજા પાને થી લઈ ગયા અને “આ કયાય પીઓ એમ કહીને થી પીવા આપ્યું અને એ રીતે રાજાને થી પીવરાવી હાથિખાનામાં જઈ ભદ્રવતિકા હાથિણી ઉપર મવાઈ થઈ શહેરમાંથી નાની છુટ્યા પણ પ્રયોગને એ થી પીવાથી જ્યારે મોળ આવવા માઠી ત્યાં તેણે પોતાના માણસોને જુદાં કે “કહ જીવકે મને ત્રી પીવરાવ્યું છે માટે એને પડે”

ત્યાર માણસોએ કહ્યું કે “એ તો ભદ્રવતિકા હાથિણી ઉપર બેસી શહેરની પહાર નીળી રાયો ’ એ વખતે અમનુષ્યથી ઉત્પન્ન થયેલો કાક નામનો એક દાસ ગજા પ્રયોગ પાડે હતો જે દિવસમાં સાઠ ચોજન આની શકતો એટલે તેને રાજાએ હુકમ આપ્યો કે ‘જાત્રાક વૈદ્ય જીવકને ‘રાજા તમને પાછા બોલાવે છે એમ કહીને બોલાવી આવ પણ આ વધ વોટો ભાગે માયાવી હોય છે માટે એના હાથનું પાંચ નઈશ મા

પછી મકે જીવક વૈદ્યને કૌશામ્બીમાં બેસે અને તેનો જીવકને કહ્યું ‘રાજા તમને પાછા બોલાવે છે પણ જીવકે કહ્યું કે ‘હા હીન, જરા બેસો હું બાઈ લઉં અને કાક તમે પણ બાઈ લીઓ ’ પણ કાકે કહ્યું કે રાજાએ વૈદ્યો મોટા માયાવી હોય છે માટે એના હાથનું પાંચ ન લેવાની આજ્ઞા આપા છે)

એ વખતે જીવક કૌશામ્બી ભૂત્ય નજથી દવા લાગી આગળા બાઈને પાણી પીતા હતા અને તેણે કાકને પણ કહ્યું કે “તમે પણ આગળા આવ અને પાણી પીઓ ’ દાસ કાક વિચાર કર્યો કે આ વૈદ્ય પોતે આમળા ખાય છે અને પાણી પીએ છે આમાંથી માર્ગ અનિષ્ટ થવાની શીક નથી કહીને તેણે અધુ આમળા ખાધું અને પાણી પીધું પણ તેણે ખાધેલું

અર્ધ આમણુ ત્યાજ ઉતરી ધર્મને નીકળી ગયું એટલે તેણે જીવન કામાગ ભૂત્યને પૂછ્યું કે “આચાર્ય હું જીવનો ગરીબ ના ?”

ત્યા તેણે જવાબ આપ્યો કે “કાક, તું કર મા, તું પણ નીરાગ યશ અને રાત પણ નીરાગ વશે પણ એ ગતિ ચડ છે વખતે મને મરાવી નાખે માટે હું પાછો નહિ આવું તું આ ભદ્રવતિ હાથિણી લગ્ન”

પછી ત્યાથી આવી જીવન ગળગહ પહોચી ગયા અને રાત ઝિંઝિ આગને બધી વાત કરી રાત્રે જીવ ‘પાછો ન ગયો તે હીક કયું એ રાત્રે ચડ છે વખતે તને મરાવી નાખત’

પણ રાત્રે પ્રવોત માત્ર વધ ગયા પછી તેણે જીવન કોમાગભૂત્ય પામે દત મોકલી કહેવગયું કે “તમે અહીં આવો, મા નામ આપવું છે” પણ જીવકે જવાબમાં કહેવગયું કે “મહાત્મા માટે ઉપકા યાદ રાખે તો બસ છે”

એ વખતે રાત્રે પ્રવોત પામે વાળો ગાલમાં શ્રેષ્ઠ કહેવાય એવો એક શાલ જોડો શિમિ દેશમાંથી મળેલો હતો પ્રવોત તમે એ ગાય જોગ જીવકને લેવ મોકલ્યો

જીવકે વિચાર કર્યો કે ગત પ્રવોતે આજે શાલ જોગ ને મોકલ્યા છે એ ભગવાન ખુદ કે ગત ઝિંઝિમાં ગિવાય ખીજને યોગ્ય નથી એ વખતે ભગવાનનું ગરીર દોષ અત્ત હતું એટલે ભગવાને પોતાના ગિધ આનદને જીવ કે “તથાગતનું ગરીર ગરીર અત્ત છે તમા વિચર્યન લેવા નિષે છે”

એટલે આનદે જીવક પામે જઈને જીવ કે “તથાગતનું ગરીર દોષ અત્ત છે અને તમા જીલામ લેવા આજે છે

ત્યાં જીવકે જવાબ આપ્યો કે “આનદ, ભગવાનના શરીરને ઘોડા દિવગ સ્તિ ધ કરો”

પછી ભગવાનના શરીરને ઘોડા દિવગ મેહિત કયા પછી આનદે જીવકને જઈને કયું કે “હવે ભગવાનનું ગરીર સ્તિ ધ છે, હવે શું કરવું છે ?”

ત્યાં જીવકે વિચાર કર્યો કે ભગવાનને આધારપુ જીલામ આપવો એ માટે યોગ્ય નથી એટલે તેણે ત્રણ ઉત્પન હસ્ત (અમચા) અનેક આપધોની લાવના આપી તેયાર કર્યા અને પછી ભગવાન પામે જઈને એક ઉત્પનહસ્ત આપીને જીવ કે આને ભગવાન મુઘરે એટલે એથી ભગવાનને દશ બાર જીલામ થશે પછી ખીજી ઉત્પલહસ્ત ત્રણે એટલે ખીજી દશ એ ગીતે ખીજી મુઘરે એટલે, કુવ ત્રીશ જીલામ આપધ આપી અલિવાન કરી, પ્રદક્ષિણા કરી જીવક ત્યાં પણ મોટા ભવાનમાંથી નીકળતા જીવકને

વિચાર આવ્યો કે “ મેં ભગવાનને ત્રીશ જુલાળ આપ્યા છે, પણ ત્રીશ જુલાળ તેમને ઘરે નહિ એક ઓછા થશે અને જુલાળ થયા પછી જ્યારે હાથે ત્યારે પાછો એક જુલાળ થશે ”

પછી ભગવાને જીવન્તા ચિત્તનો વિતક સમજીને આયુર્માનુ આનદને કહ્યું કે “ જીવ ને મોટા દરવાઝાથી નીકળતા આવો વિચાર આવ્યો કે મારે ૧૨૫ પાણી તૈયાર કરાવશે ”

ત્યારે જીવકે મારે દરવાજેથી પાણી આવીને પોતાનો વિચાર ભગવાનને જણાવ્યો અને ૧૨૫ જલથી સ્નાન કરાવતું કહ્યું

પછી ભગવાને ગરમ પાણીથી સ્નાન કર્યું અને નાહ્યા પછી તેમને પાછો એક જુલાળ થયો આ રીતે ભગવાનને પૂરા ત્રીશ જુલાળ થયા ત્યારે જીવકે ભગવાનને કહ્યું કે ‘ જ્યાંસુધી ભગવાનનું શરીર સ્વસ્થ નહિ થાય ત્યાંસુધી હું નૂપ આપીશ ’

ભગવાનનું શરીર ચો ૧ વખતમાજ સારૂ થઈ ગયું પછી જીવક પેલો શિખિ રેશના ચાલ જોગે ન ભગવાન પાસે ગયો અને અભિવાદન કરી એક ખૂણામાં બેઠી મો થોડું ભગવાન પાસે એક વર માગ્યું છું ત્યારે ભગવાને જવાબ માપ્યો કે “ તારાગત વરથી પર છે ”

ત્યાર જીવકે કહ્યું તે સુખ હોય અને નિર્દોષ હોય તો ?

ત્યારે ભગવાને કુ—

‘ જીવક બોલો

જીવક કહ્યું —

ભગવાન મને લિપુમઘ પામુકલિક (જૂના કેપડા, ઝાડની છાલ વગેરે પહેરતા) છે અને મને આ ચાલ જોગે રાત્ર પ્રધોત તરફથી મળ્યો છે હવે મારી વિનંતિ છે કે ભગવાન આ મારા શિખિના ચાલ જોટાનો ચીપર કે અને લિપુ સઘને પણ ગૃહસ્થો પામેથી મળે ન ચીવર (વસ્ત્ર) લેવાની રજા આપે ’

ભગવાને શિખિના ચાલજોટાનો રતીજાર કર્યો અને લિપુસઘને બોલાવી ગૃહસ્થો પામેથી ચીવર વાપરવાની તક આપી એજ રીતે જીવક કોમાર ભૂત્યને કાશીગંગા પામેથી મળે ન કીમતી દ્વામકળલ (અળસીની છાલના માનુ બનેતુ પડ) તેણે ભગવાનને બેજ આપ્યું અને ત્યારથી ભગવાને જીવન વાપરવાની છુટ આપી

અહીં મહાવગની જીવક કથા પુરી થાય છે

શ્રી શકરદાસ શાસ્ત્રીપદે સ્મારકના ફડ માટે વૈદ્યસમુદાય પાસે પ્રાર્થના ૨૯

શ્રી શકરદાસ શાસ્ત્રીપદે સ્મારકના ફડ માટે વૈદ્યસમુદાય પાસે પ્રાર્થના

વૈદ્યોશી એ વાત અબજી નથી કે આજથી પચીસ વર્ષ પહેલા વૈદ્ય સમુદાયની ડોર્ડ મસ્થા નહોતી તેમ વૈદ્યોના લાલ માટે મગતિતર કાઈ ચુતું નહોતું દિનપ્રતિદિન દાક્તાની મજ્યા વધતી જતી હતી અને તેઓ મગતિતર જેને આયુર્વેદને ઉખેડી નાખવા આહતા હતા એ વખતે આયુર્વેદ મમારની જે અધોગતિની દશા હતી તેનો મોથી પહેલો અનુભવ જો કોઈએ કર્યો હોય તો એ શ્રી શકરદાસ શાસ્ત્રીપદે કર્યો તેઓએ સમય વર્તીને આયુર્વેદની રક્ષા માટે જે આરભ ડ્યો તે આજમુધી વૈદ્યોની ગ્હાનુ સાધન થઈ રહ્યો છે તેના દ્વારા સ્થપાયેલ અખિલ ભારત આયુર્વેદ મહામંડલ આયુર્વેદની તથા વૈદ્યોના અધિકારીની ક્ષા માટે જે ગીતે લડી ગયું છે તે આજે કોઈથી છુપુ નથી અને એજ મજ્યાદ્વારા સ્થપાયેલ વિદ્યાપીઠે હજારો વિદ્યાર્થીઓ ઉત્પન્ન કરીને આયુર્વેદનું ગોવ્વ બળબી ગયું છે શ્રી શકરદાસ શાસ્ત્રીપદે એ આયુર્વેદ મમાર ઉપર જે ઉપકાર ડ્યો છે તેને કોઈ વિચાર શીલ વૈદ્ય ભરી શકે એમ નથી પણ જે વૈદ્યે આયુર્વેદ મમારની અને આયુર્વેદની આટલી નેવા કરી તેને માટે આપણે ડોર્ડ ન જીવું એ તો ઘણું શરમાવનાર છે મમારમા જે મહાપુરુષાએ આ ગીતે જ્યાણ્યે માગ દેખાડ્યો છે, તેઓએ પોતાના નમાજ અને જાતિની રક્ષા કરી છે તેઓને મમાર પૂજે છે તો પછી આવા મહાપુરુષોની સાદગીની કાયમ ગંભીરા માટે કાઈક કરવાની વૈધમાનની ફજ નથી?

આ વિચારથી પ્રેરાઈને અ હા આયુર્વેદ મહામંડળે ગયા વડના અમદાવાદના વૈદ્યમ મેલનમા નીચેનો લેખ પનાર કર્યો છે —

આ સમેલન લેવે છે કે આયુર્વેદ મહામંડળના મસ્થાપક શ્રી શકરદાસ શાસ્ત્રીપદેનું એક સ્થાયી સ્મારક બનાવવું અને આ કાય માટે થોડો વિચાર ડ્યા પછી નીચેના મજ્જનોની એક કમિટી નીમવામા આવી મયોજક—સ્વામી હરિશ્ચાનંદ અમૃતનર વૈદ્ય પ દૃષ્ટિશાસ્ત્રી કવરે જી એ પૂના, શ્રી પ વામુદેવ મહાના ગામી ઉ જૈન, શ્રી વૈદ્ય મુનીલાલ વડોદરા, શ્રી જયમંગલ ગામી ઝાંચરે પૂના

સ્મારકરૂપમા પદે શાસ્ત્રીનું નામ પણ જહે અને તેઓની જે હાર્દિક અભિલાષા હતી તે પણ પાર પડે એવી કોઈ યોજના તથાગ કંઠાનું કામ આ યક્ષિતઓને જોપવામા આ યુ હતું આ કાય માટે વૈદ્ય નમુ ય પાને માગણી કરીને પૂરતું ફડ એકઠું કરવાનો અમે લેખ કર્યો છે

અમદાવાદમાં મમેલન વખતે નંદ પ રામપ્રસાદજી દ્વારા અપીલ કરવામાં આવી હતી અને તેને પગિણાએ આ સમાર - ડમાં સહાયતાના અનેક વચનો મળ્યા હતા (જુદી જુદી રકમ આપનારાઓના નામો સ પરિકાના ખેલા અકમા છપાઈ ગયા છે)

આ શિવાય શ્રી પ ઠાકુરદત્તજીશમાં અમૃતધારા, લારોગ તેઓએ જાહેર કયુ છે કે શરદાજી શાસ્ત્રીપટેના સમારકમાં જે યન્ત્રિ આયુર્વેદ આયની પરીક્ષામાં પ્રથમ આવશે તેને એક સુવર્ણપદક પોતા તરફથી આપવામાં આવશે અને એને પૂરતા પૈસાની જો વળ પોતે કરશે (શર્માજીના દ્રષ્ટદ્વારા એની પણ ચવરથા થઈ ગઈ છે)

હવે અત્યા આવશ્યકતા જેની છે તે જોઈએ શ્રી શરદાજી શાસ્ત્રીપટેની ઈચ્છા એવી હતી કે (૧) ભારતના વધે નાશીનપાત્રની પેઠેજ સવશુભ સ્થપત થાય (૨) અને તેઓ મગ ન કૃત્રીને આધુનિક વિચાર પદ્ધતિને અનુકૂળ થાય અને આયુર્વે ના શિક્ષણ માટે નાશ્ય પાશ્ચાત્ય સવ વિરોધી શુકન વિદ્યાલય સ્થપાય

જે કે પોતાના જીવના જ તેઓ આ વસ્તુનો આરભ પૂણ ન કરી શક્યા તેઓની મહત્વાકાંક્ષાઓ એમના હૃદયમાં જ રહી ગઈ પણ હવે મહામડયે તેઓની અભિલાષાઓ પૂર્ણ થવા માટે તેઓના વિચારાને કાયદેપદમાં પરિણત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે આ સમારક કૃત્રી યોજના એ માટે કરવામાં આવી છે અને ન'એ તેટલું કંડ એકડ થતા નીચે લખેની યોજનાઓને અમલમાં નુડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે —

૧ યોગ્ય વિદ્યાર્થીઓને શિષ્યવૃત્તિઓ આપવી

૨ અનુસંધાન (ગોધખોળ) કરનારાઓને ગોધખોળ માટે મદદ આપવી

૩ આયી આદશ આયુર્વેદ વિદ્યાલય સ્થાપવું

આયુર્વેદ વિદ્યાલયના યોજના—આયુર્વેદ વિદ્યાલયની યોજનાનો આરભ તો ૧૯૧૭ના નવેમ્બર માસમાં થઈ ગયો હતો દેહલીમાં ભારતભગ્ના નરેશોની ખેલી જે દર ન ૧૯૧૭ના નવેમ્બરમાં મળવાની હતી તે વખતે મહામડળના નાયકોઓના પ્રવાસથી એક કે યુરેશન આયુર્વે વિદ્યાલય માટે કંડની મા ઇશી કરવા રાજ્યો પાસે દેહલી પહોંચુ હતું જેમાં નીચેના વૈદો હતા

સ્વ પ ડી ગોપાલા ચાલુ મદ્રાસ ૨૫ વૈદ પચાનન પ જગન્નાથકર નીલાધર ત્રિવેદી અમદાવાદ, આયુર્વેદ માત્ર શ્રી નક્ષત્રીગમ સ્વામી જયપુર, મ મ કવિરાજ ગણનાથનન નડતા, વિરાજ નાને દ્રનાથ નેન કનકતા, ૨૫ યોગી દ્રનાથ નેન, ૨૬ તા શ્રી સુધી નાન નેન કનકતા, ૫ ઠાકુરદત્ત ગમો અમૃતધારા લાહોર, ૧૭વૈદ પ રામપ્રસાદ પતીઆના, ૩૧ પ્રનાદી

લાલજી, ૫ શ્રી ગુપ્તર દયાલુજી ભટ્ટ વૈવશાસ્ત્રી કાનપુર, શ્રી ૫ જગન્નાથ પ્રમાદ શુક્લ પ્રયાગ, ૨૫ નિવાગણચંદ્ર ભટ્ટાચાર્યજી દેહલી

આ બધા વૈદ્યો ડેપુટેશનરૂપે ગભમહાનગરોને મળ્યા અનેક રાત્રીઓએ આશ્વાસન આપીને રોગાલ વધાર્યો અને નીચેના નામોએ નીચે પ્રમાણે રકમો ભરી

૩ ૩૦૦૦ અવધ નગરોએ વખતે જ આપ્યા

૩ ૧૬૦૦૦ શ્રીમાનુ ગીવા નગરોએ આપવાનું વચન આપ્યું

૩ ૫૦૦૦ આપવાનું જયપુર નગરોએ વચન આપ્યું અને કુગરપુર નગર તથા જયપુર નગરોએ તે આ વિધાલયના સરકારક જનવાનું કબુલ કર્યું આ ઉપરાંત શ્રીમાનુ ૫ તમચિવ લોન આદિ અને રાત્રીઓએ સહાયતા આપવાનું વચન આપ્યું હતું

પરંતુ દીલગીરીની વાત એટલી જ છે કે એ વખતે વધોની શિથિલતાના કારણથી આ બધી મહેનત ધૂળમાં મળી ગઈ ટોણે પાછળથી આ કાર્ય માટે પોતાનો સમય ન આપ્યો અને કાંઈ કાર્ય ન થયું

હવે આ યોજનાને સ્મારકરૂપમાં ફરી નજીવ કરવાનો ચત્ત થયો છે એ ભારતના ઉલોગી વૈદ્યો આ કાર્યમાં આધ આપશે તો કામ સુરક્ષિત નથી ઉક્ત નગરો તથા ખીલ શેડીઆ શાહુકાર પામેલી મ દ મળવાની આશા છે શુ વૈદ્યમંત્રાલય એક આયુર્વેદ વિદ્યાલય સ્થાપવાની પણ યોચતા નથી ?

નિવેદક-મંત્રામી હરિશચ્છાનન્દજી

શ્રી શકુન્દાજી માત્રીપદે સ્મારક મંત્રિતિ મયોજક

વૈદ્યક ત્રૈમાસિક

વૈદ્યક ત્રૈમાસિક એ વૈદ્યોપધીક વૈદ્યકના વિદ્યાલોનો દેશી ભાષા દ્વારા પ્રચાર કરવાના સ્તુત્ય ઉદ્દેશથી આ વર્ષ શરૂ થયું છે તેનું વાર્ષિક લવાજમ ટપાલ ખાત્ર માથે ૩ રૂ છે અને છુટક અકની કિંમત ૩ દોડ છે દેશી ભાષા દ્વારા દાખતની વિષયોની ચર્ચા કરનાર આ પહેલું ત્રૈમાસિક છે એમ ધારૂ છું (જગાણામાં કોઈ નીકળતું હોય તો ખબર નથી)

આ ત્રૈમાસિકનું સપાદન એક સપાદક મડળ દ્વારા થાય છે જેમાં કાર્યકારી અને સહકારી એમ બે જાતના અધ્યક્ષ, ઉપાધ્યક્ષ અને સહચો છે ગોવર્ધનદાસ મેડીકલ કોલેજ પરેલના અધ્યાપકોએ પોત પોતાના ખાન વિષયનો લાગુ ઉપાડી લીધો છે અચુત મત્રી તરીકે પ્રો આનંદ શ્રીધર

પરજીએ એમ ૧ ૧ ૧ ૧ એમ એ ૬ એવ તથા ગણેશ માધવ હૃદયક
એમ ૫૦ ૫૦ એસ એ બે કામ કરે છે

જ્યા આ રીતે તે તે વિચરના નિષ્ણાતો અને અધ્યાપકો-એઓ પોત
પોતાના વિષયમાં અદ્યતનીય હોવાનો-હેલા વિચારો નાણી લેવાનો પ્રા
પ્રયામ થયો છે તથાના લેખો આવતા હોય ત્યાં એની તે તે વિચરના
જિનાયુ માટે ઉપયુક્તતા નિર્માણ હોય વગી કેનાજ લેખો સ્વત્ર છે
જ્યાએ કેટલાક જમન વગેરે લાપામાં પ્રાપ્ત થતા નેદ્ય નામાયિ-નામાથી અનુ
વા ૩૫ પણ છે

આ પ્રેમાસિકતા લેખોની વિગતમાં ઉત્તરવાની ધ્વજા નથી તમ જરૂર
પણ નથી અહીં આ સામાયિકતુ અવનાજન કર્યું છે તે પણ એની વેદીય
ઉપયોગિતા રાવવા નહિ પણ મરાગી લાપામાં આ પ્રકારનો આ પહેલો
પ્રયત્ન છે એ હીકનની નોધ લેવા દેગી લાપાના વિગમની દૃષ્ટિએ મારા
પ્રિત્તમાં આ પ્રયત્ન ધણા મહત્ત્વનો છે શુજાતી દાખલો શુ આ રીતે
એલોપથીનુ એક શુજરાતી સામાયિક ન નલાવી શકે ?

પરિલાપાની સુરકેની મામાય છે આ મપાદ્ય મડળે પરિલાપાની
તદન સુવ્યવસ્થિત કે સવમાય નહિ પણ એક કામચનાઉ ચોજના કરી
છે અને અત્યા દેશી પારિભાષિક શબ્દની બાલુમાં અચેલ પયાય શુદ્ધને
કાસ વ્યક્ત છે પણ ધીમે ધીમે સુધટિત પરિલાપાનો વિકાસ થશે એવી
આશામાં હુ વધા પ તુ નથી

ગોળે લાગે તો દાખલોમાં જ આ પ્રેમાસિક વચ્ચાશે એલોપથીના
અચેલ માસિકો જેટલુ આ મરાહી પ્રેમાસિક વચ્ચાશે ખ ? શુજરાતી, બજાળી,
પંજાબી મરાસી-ચૂરાપીયનો અત્યા બાલુએ શા મીમે-ખતો આ મરાગી
વાચી સમજ શકશે ? અને કેવળ મરાહી દાક્તરોની સખ્યા કટની ? અલબત્ત
ગોવધનદાસ મેડીન ડોનેજ તરખી નીકળે છે એમ્લે એ કોને નતા વિધા
ચીઓ વાગશે ખરા ?

બાકી સામાય લોકો-ખતરી ગિલપુ વગ ના લોકો વાચે કે સમજ
શકે એમ હુ તો માનતો નથી દેગી લેલો પણ નહિ વાચે (કોઈકે
અપવાદ નીકળે એ મલવની ના નથી) બધુ જોતા આ પ્રયોગ કેનો નક્ક
સાય છે એ જોવાનુ છે

છેવટ આ પ્રેમાસિકતા મપાદ્ય મડળની દૃષ્ટિ વિષે બે શબ્દો (૧) વેદ
એટલે દેશી સુખતવે આયુર્વેદિ ચિકિત્સક અને દાક્તર એટલે એલોપથિક
ચિકિત્સક એ પ્રમાણે સાધારણ સમજણ છે કોઈ વધ પોતાને દાક્તર

વડા રા સત્યની લાયબ્રેરીઓ માટે મળ્યું વચ્ચે

વેદક મિદ્ધા-તોને પુલનાત્મક દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી ચર્ચનાર નરક મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તત્ત્વેયુક્ત મપાય ચત્ત્વાગ્યાય કરપતે ।

માગશ

અંક ૨

મ ચત્ર મિષ્ણા થયો મેમ્બો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૬૩

તરી અને પાના-

દુર્ગાગક કેવળ ૧૩ શાસ્ત્રી

૭૭ શર્માસ્થિટી-૫ નં ૧ થી ૦ તરફની

૦ મથાની ૧૩ મુખાધ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દ્વારોના માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મમવનુ ગાસ્ત્રીય જ્ઞાન પછી તમને ૭૭ શર્માસી
તરફથી પ્રગટ થતા આ મામિક દ્વારોજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિર્ણય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ કાશીનું ઝવીરામું નિ લા વદ્ય મમેનન	આપાનાન વદ્ય	૩૩
૨ આયુષ્ય - શારીર - ગિલા સામરોને એમ સુચના		૪૨
૩ ઉત્ક વાતકામ (દર્પીય ક)	માહિત્યાચાર્ય વદ્ય ધનાન છ પન્ત	૪
૪ પ્રભુગમ આયુર્વેદીય કોને	નતાપકુમાર વદ્ય	૫૦
૫ વકિ માહિત્યમા ઉદિભજ શાસ્ત્ર	આપાનાન વદ્ય	૫૪

— વિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુ મિ ૧૧ જોઈને ત્રાય તે ખાત્રી થોકે આ મામિ આપણા વૈદ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાનત્રયાગ માગે કુતુહલ રી ગય છે આ મામિ નું આ ૨ મુ વર ચાલે છે રાજ્યાતથી ૮ આ મામિ મા આના ને આવા જ નખો આવ છે વરા ૧ રાજ્યે ગત્યની લાયઝેરીઓ માટે ન્યા મામિ મળુગ પુ છે અમને આશા છે કે દેશની વિદ્યાના પ્રચારમા જ દશતો ઉત્ક મમાએનો છ પ્રેમ સમજ દગ વાચ આ મામિ ના આલોકો નધારવાની કે છેવટ તાતાના ગામની લાયઝેરીયો દ્વારા પડુ આ મામિ ન ત્રાયન પ્રવાય તેરી કોશિસ કરો

ગાશામ્ ૬ ગામ્ત્રી
તત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મજાપત્યમ્બિવલમિદ્ધન્વન્તરિમુશ્રુત-
મરહાજપુનર્વસ્વમિવેશચરન્મમૃતિમ્

પુસ્તક ૨૦ મુ]

માગસ ૧૯૬૬

[અક ૭

કાશીનુ ઇવીશમુ નિ ભા વૈદ્ય સભેલન

૧૯૩૬ ડીસેમ્બરની ૧૮-૧૯-૨૦ આ ત્રણ દિવસનામાં ૨૬ મુ નિમિત્તે ભારતવર્ષાઈ વૈદ્ય સભેલન ૧૧ીમા ભાગમાં આ યુ-ભગઈ જયુ પ્રમુખશ્રીના ગૃજરાતના વયોદૃઢ મુ શ્રી નાગચામ કરભાઈ બીગજવાના હતા એમ્લે ગૃજરાતના વૈદ્યો મારી ૧૦યામાં હોય જ મુ પણ પ્રમુખશ્રીના આગ્રહથી અને મારા પૂ શુક્રશ્રી અમૃતલાલભાઈની આરાધી ઠાગી જવા તથા થયો હતો ૧૫ મીએ હુ પ્રમુખાદિ મડળીને અમદાવાદ જઈ મળ્યો અમદાવાદથી આનંદે ૭૫-૮૦ વયરાને પ્રમુખશ્રીની માથે જના તથા ૮૦ના અગ્રણ પર પ્રમુખશ્રીનો ભાવભીનો મત્વાન વયો, પછી ધ વતર્ગ ભગવાની જય માથે ગાઠીએ અમદાવાદ છોડયુ

અમદાવાદ ઉપરાત મુરત, ગોવરા, નિઆન, પેલ્લાદ વગેરે ૧૧ પણ વયગને આગ્યા હતા એકદર ગૃજરાતના વૈદ્યરાનેએ ગૃજરાતી પ્રમુખની શોભામાં ઠીક વૃદ્ધિ ળી એમ કહુ તો તે જોડુ નથી

૧૬ મીએ રાત્ર ૧૦ના વાગે દિલ્લી પહોચ્યા પ્રમુખશ્રીએ અગાઉથી લાડુ, દાળ,ભાત, શાકની રસોઈ તથા રજાગેવી એટલે આ મધુર રમે 'અધ્વપ્રમ' ઠીક ઠીક એટલે કયો એ રાત અને ૧૭ મીએ મારે ૫ વાગ્યા સુધી અમો બધા દિલીમાં પાકાયા અને દિલી ઠીક રીક જોયુ તિખ્ખી કોલેજ ઘણા જોછાએ જોઈ હશે એમ મને લાગે છે !

૧૭ મીએ મારે પા વાગે દિલી છોડી ૧૮ મીએ મવારમાં ૮ વાગે કાશી પહોચ્યા દિલીથી અમારા મધમાં કરાચીવાળા ઝિમનપૂવાભિભાષી, વિનોદશીલ વૈદ્યરાજ મુખગમદામજી, રાવલપિંડીવાળા ૫ મસ્તરામજી, દિલ્લીના ધનાનદ પત ઇત્યાદિ વૈદ્યો પણ સામેવ થયા હતા કાશી ટેમન

પર કવિગજ પ્રતાપસિંહ અને ણીલ પ- વૈદો સ્વાગત માટે આવ્યા હતા મામાન સ્વયંમેવકોને એથી વૈદો ઘણા ખરા વિશ્વવિદ્યાલયમાં પહોંચી ગયા થોડા ઘણા ટાઉનહૉલમાં જમા થયા અને ત્યાં આગળ પ્રમુખશ્રીનું સ્વાગત થયું ત્યાંથી ચાર સ્વેત અશ્વ બેડેની ગાડીમાં પ્રમુખશ્રીને મરઘમ આપીને ફેરવ્યા પ- હાવીઓ રાખેના તે ઉપર નમાનિત વૈદો મોટામાં આડળ થયા હતા મિલિટરી બેન્જના સરોહ સાથે અને ઠાકમાં ત્રી મરઘમ ગહેરમાંથી વિશ્વવિદ્યાલયમાં આયુ ગેસ્ટ-હાઉસમાં પ્રમુખશ્રીનો ઉતારો રો

કવિગજશ્રી ગણુનાથ પેન, અધ્યાગ આયુર્વ મહાવિદ્યાલયના પ્રિન્સિપાલ (a & b) મજનનિત્રિના લેખક શ્રી ભૂવેન મુખોપાધ્યાય (a) આયુર્વેદ મહામહોપાધ્યાય શ્રી ભાગીચી સ્વામી-આટલા કનકતાથી પધાયા હતા તત્ વચના પ્રમુખશ્રી છાપાણી, પતિયાલાના રામૈવ રામપ્રમાદજી, રાવપિંડીના મસ્તરામજી અમૃતસગના હરિશરણાનંદજી, દાનપુર્ગી ડો પ્રમાદીલાલ આ પ્રયાગથી શ્રી જગનાથપ્રમા રુકલ મદ્રામથી વનમંદ આયુર્વ કાલજના મીડલ મેડિકલ એન્ડિમર ડો રાવ-આપના જાણીતા વધરાજે ત્યાં પધાયા હતા મહાગજૂનો એક પણ વૈદ આથી નહોતો એ જામ ધ્યાન જેવતુ તુ જયપુરવાળા લક્ષ્મીરામ સ્વામી અને મુ જાદવજીભાઈ આ જ નેની ગેરહાજરી પણ ધ્યાન જેવતી હતી

પ્રમુખશ્રીનું ભાષણ ન કૃત, સિતી અને અથેજી - તથા ભાષાઓમાં છપાયેલું વહેંચાયું હતું ભાવણમાં ખાસ વર્ણિત થયે મને નથી જણાયું

સ્વાગત પ્રમુખ મહામના ૧ માલતીયાજીનું ભાષણ છપાઈને વહેંચાયું ન હતું મહોદેથી જ માનવોયાજી બોલતા હતા તેમના ભાવણનો માર આ મ્હો -

“હું આપ સૌનું આનંદ પુષ્ટ સ્વાગત કરું છું જે વિદ્વાનો આટલે દૂર પરિવ્રમ અને ધન યથ સહન નીને ગાયા છે તેમનો હૃદય છું આ ધનતરી નગરી છે અને અહિં આ આ વડ સમેલન થઈ શકે છે એથી મને અત્યંત જ્ઞાન થાય છે જે સારા સા ૧ વૈદો અહિં નથી આયા તેથી મને ખેદ થાય છે ૫ નજક ગામો શ્રી જોમેજી મહારાજ, લક્ષ્મીરામ સ્વામીજી અને જાવજી મહારાજ - આ પુરધન વૈદરાજે અહિં આ આ નથી એથી મને દુઃખ થાય છે આ વૈદસમેલનનું ૨૬ મુ અધિવેશન છે ત ૨૫-૨૭ વૈદોમાં આયુર્વેદ ભા ઉ નતિ કરી છે ઘણાઓએ આયુર્વેદનો જાલ ઉડા યો છે પ્રાચીન કાલમાં આયુર્વ મુ શિક્ષણ આપવા માટે ઘણા અથો પ્રયત્ન હોતો કારણ કે રાજા મહારાજાઓ તરફથી એને મારી મહાય

મળી રહેતી પશ્ચિમની સભ્યતાએ અમારી આ આયુર્વેદ શિક્ષાના મુખ્યબધને બગાડી નાખ્યો છે. દેશી રાજ્યો આયુષ્ય ને મહત્વ આપતા હતા, અંગ્રેજોએ ડોક્ટરી ચિકિત્સા ચલાવી અને એના યૌ ૫ ઉપર દુરાસધાત ડયો આયુર્વેદની શિક્ષા માટે આપણા લોકોએ બહુ સાડ કાર્ય કર્યું છે. હતા હજીયે ઘણું કામ બાકી નહીં છે જે માદમી થોડું કામ કરી સતોષ પામી એની જાય છે તેને લોકો કાયર કહે છે. આપણે કાયર બનવા નથી માગતા પરંતુ દિન પર દિન જેટલું આગળ વધાય એટલું વધવા માટે દૃઢ નિશ્ચયી બન્યા છીએ.

“આયુર્વેદના મહત્વને બતાવવા એસલુ એ તો સ્વયંને દીવો બતાવવા જેલુ છે. ૨૦૦૦ વર્ષ પહેલાં અલેક્ઝાન્ડર અહિંથી પોતાની સાથે વેદો લઈને ગયો હતો જે દરદીઓને શ્રીમના વડો મારા કરી શક્યા ન હતા તે દરદીઓને આપણા એ ભાગતીય ચિકિત્સકોએ મારા કરી આયુર્વેદની વિજય પતાકા ફરમા દેગોમા કરડાવી હતી. બોદ્ધાણમા પણ આયુર્વેદનું મહત્વ ઘણું હતું.

“આનંદ રહેલું હતું વિદ્યાર્થીઓએ આયુર્વેદની પરીક્ષાઓ પસાર કરી હશે. ગિહાઈ, મયુક્ત પ્રાત, મદ્રાસ, મીલાન આદિ સ્થાનોમા આયુર્વેદનું શિક્ષણ દેવા માટે મસ્થાઓ ખોલવામા આવી છે. ૧૯૪૫ થી ગવનમંટ પણ આ મસ્થાઓમાની ડેપુટીકને મન દર્શાવી છે. દેગી રાજ્યોમા પણ આવી મસ્થાઓ ખોલી થઈ છે. માપધા બનાવના માટે પણ ગીડ હીડ પ્રમથ થયો છે. આ ગરી વાતો પાછતા નીચ વપાના થયેલી છે. પરંતુ હમેને આનંદાથી સતોષ નથી કરેરિવા, જર્મની, સ્વિટ્ઝર્લન્ડ ૩ વગેરેના લોકોએ આયુર્વેદમા ડેપુટી પ્રગતિ માની છે? એ લોકોએ ગા ન થાય એ માટે, ગા થયા પછી તે મટાડવા માટે અને સર્જનીમા માશ્વયકારક પ્રગતિ કરે છે એ લોકોના મુકાબલે આપણે કયા બીએ? એ લોકો પાસે જે વિદ્યા છે તે બધી આપણે શીખી લઈને આપણી ઉન્નતિ આવવી નેઈએ. દેવળ હિંદી ભણેલાઓ પણ આયુર્વેદને અધનાવી શકે છે. આયુર્વેદની પપટી દ્વારા ૨૦ થી ૨૫ ગેર હુધ પીવડાવીને મડા. જેવા દરદીને હાંટ પુટ બનાવવામા આવે છે. આપ લોકો આયુર્વેદમા એટલી ઉન્નતિ માધી લો કે યુરોપના લોકોને તે શીખવા માટે આપની પાસે આવવું પડે અને બુએ કે આયુર્વેદમા શા શા ચમત્કારો ભરેલા છે. માથ સાથ મર્જની પણ શીખવી નેઈએ સ્વભાવ વિના આપણે આપણી સસ્કૃતિની રક્ષા કરી શકતા નથી. હતાયે આ બ્રિટિશ સભ્યમા રહીને જેટલી ઉન્નતિ મધાવ તેટલી આપણે માધવી નેઈએ.

“આયુર્વેદનો ખૂબ વિસ્તાર કરવો નેઈએ એનું એક કેન્દ્ર હોલુ નેઈએ. દરક જિલામા આયુર્વેદની શિક્ષા દેવા માટે મસ્થાઓ ખોલવી નેઈએ. પ્રત્યેક ગામકામા માવી મસ્થાઓ હોવી નેઈએ.

“જે લોકો એમ માને છે કે અગ્રેજ દવાઓના જેટલી આયુર્વેદની દવાઓ કાયદો નથી કરતી તે ગવત વાતો જ છે. ગો થાય જ નહિ એનો પણ ઉપાય આપણ અહિં છે.”

‘માન વિનયુક્ત છે, એનો ત્યાગ જો નોંધાયે, આ વ્રતનું આદેશન અમેરિકામાં ખૂબ જોશથી હાલમાં ચાલી રહ્યું છે. મદ્રાસના એક વિદ્વાને પ્રત્યેક પ્રાતના ભોજનને મનગ અનગ ઉં ને ખવડાવીને અખતરાઓ કર્યા છે અને અખતરાઓને અતે પલ્લવ પ્રાતનો યોગક (દૂધ રાટી અને અડદની દાળ) ખાનારા C. I. મૌલી મોટા-તારા થયા આ ઉપગત વગી એક વિદ્વાને લખ્યું છે કે મોયાબીન મામ કરતા પણ અધિક પૌષ્ટિક ખાધ પાચ છે એટલે વેધાને મારી પ્રાથના છે કે તમે જોરાડનો અભ્યાસ કરીને લોકોને એનો ઉપદેશ કરો. ‘નિમ્મી વાહી ઉતરી ભેમ’, ‘નિમ્મી લોહા ઉમકા દેશ’ આથી જ મારી આપ સૌ વૈદોને નમ્ર વિનતી છે કે પરમાત્માએ ખાવાને માટે આપણને જ અણભોલ રીઝો-વી દૂધ વગેરે-આપી છે એનો ઉપયોગ કરીને રાગરને ખુબ પાવવા પ્રયત્ન આદરો.

‘અતમા સમેલનને મફત જનાવવા જે અત્તોએ અધાગ મહેનત ઉઠાવી છે તે મોનો હુ કરીવી આભાર માની માત્ર વક્તવ્ય પૂરું કરું છું.”

આ ભાષણના શ્રી માલવીયાજીએ વેધ શાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર ત્રાણાચાર્યને નભાપતિ જનાવવાનો પ્રસ્તાવ રજુ કર્યો અને શ્રી ગણનાથએન, પટિયાલાના રાજવૈદ્ય રામપ્રભાકર અને મનામવાળા ડા. કૃષ્ણરાવ વગેરેએ તેને અનુમોદન આપ્યું.

આ નિધિ થઈ રહ્યા પાદ પૂ માલવીયાજીએ રોડમાં કરી કે ‘હવે અમારા નારના સુયોગ મિશ્નર માનુવે દના પ્રવગનને ખુલ્લું મૂકવાની કિંમત કરશે.’

શ્રી પદ્માનાભ આઈ. સી. એમ. છે. ગ્રામીના મિશ્નર છે ખુલ્લું ઉત્સાહી અને શેષેમી મને જણાના પ્રવગન ખુલ્લું મૂકતા પહેલા એમના ભાષણનો સાર

‘આપ પાને જિલા થઈ મોલવાનો આ પ્રસંગ મને સાપડ્યો તે માટે હું મારી તતને ધન્ય માનું છું. વિદ્વાનોનો આદર સર્વત્ર થયો જ નોંધાયે માલવીયાજીએ આપનું સ્વાગત કયું છે મારા જેવો અધમ (સરકારી) કર્મચારી પણ એમા હિન્મો નોધાવવા જિલ્લો થયો છે.

‘થોડા વખત પહેલાં એક મગની મોરીમરે આપને એક ડડવી વાત (આયુર્વેદિક વિજ્ઞાનના વૈજ્ઞાનિક નહીં એ) અલગાવી હતી એથી આપ મોને ખુલ્લું કહ્યું થયું છે એ મારી વ્રણમા છે પરંતુ સરકારી અમલદારને પણ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રગટ કરવાની છુટ હોવી જ નોંધાયે ને? હા એક શબ્દ કે તે પુદ્ગ મનથી ત્યાગ ભાવથી કહેની હોવી નોંધાયે.

“ગામડામા જવાના મને ઘણા પ્રયત્નો માપડે છે મેં જોયું છે કે ગામડાના લોકોમા આયુર્વેદિક દવાઓની સારી માગ છે તારણકે અગ્રેજી દવાઓના સુગ્રાળલે દેરી દવાઓ મરતી પડે છે આથી સરનાર પણ એમા મદદ કરી રહી છે વધ લોકો ગામડામા જઈ જામ કરે તો સરનાર હજી પણ વધુ મદદ આપશે હજી આ દિગામા નહિ જોઈ જામ થયું છે પરંતુ હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયે આ દિશામા ઠીક જાણો આપ્યો છે વળી આપણા લોકોને કયો વૈદ્ય અસલી છે અને કયો વધ નકલી છે તે જાણવાનું જ્ઞાન નથી એટલે ડેટલાક લેલાગુની માથે મારા વધોપણ નિંદાય છે જડીબૂટિયોનો નિર્ણય પણ હજી થઈ નકયો નથી આવા ડેટલાક જાગણોને લઈને મરકારતું પણ ધ્યાન આ તરફ વધે જોઈ છે અને આથી જ પેલા સગકાગે અમલનારે આયુર્વેદને અવેજાનિક કહેવાની ધૂષતા કરી હતી

“વૈદ્યોની દવા લોકો ત્રીજા નજર પર કરે છે અધિકતર ગાગી તો પહેલાં અંલોપથિક ડોક્ટર પામે જ જાય છે ઠીક ન થાય તો પછી હોમિયોપેથિક ડોક્ટર પામે જાય છે જો આ બેથી સારું નથી થતું તો પછી ત્રીજો નજરે વધ પામે જાય છે ‘અ’ ભાઈ જગ વાને તો દેખાડી લો’ એમ કહી વધ પામે આવે છે આ ગોચનીય સ્થિતિ દૂર કરવી તમારા હાથમા છે તમો એવો મરસ અભ્યાસ કરો, એવી સરસ દવાઓ ખનાવો અને વાપગ કે લોકોને પહેલા તમારી પાને આવડુ પડ મને ખાતરી છે કે લાગેલા અને અભણ જ ને તમારી પાસ આવે એવું તમો કરી શકો એમ છે

“વૈદ્ય એક મરખા રોડડવાળા મળી જાય દવાઓ એક મરખા રોડડવાળી મળે આ જ ને મરખા રોડડવાળા તૈયાર થાય એવી ડોઝ પ્રમાણિત સરથા જો થઈ જાય અને જીવધોનું રોડડ પાળ એક સગપુ થઈ જાય તો માત્ર માનવું છે કે વૈદ્યો માટે માન ઉપજશે

“એક એવી સમ્મતા ઉત્પન્ન થવી જોઈએ કે લોકો સમજી શકે કે અહીંના વૈદ્યો અસલી છે અને બીજેથી નીજેલા વૈદ્યો નકલી છે આવું થાય તો મગદુર નથી સરકારની કે આ તરફ પૂરતું લક્ષ્ય ન આપે

“આ પવિત્ર ઢાળી નગરીની ગલિઓમા, પવિત્ર ગંગાજીના તટપર જ્યાં હલો સ્ત્રી પુરુષો જમા થાય છે-ત્યાં અશ્લીલ અને ગરીબ જાહેરખખગના પાગરો ભીંતો પર ચોટાડેલા નજરે પડે છે આ એવાપથિક અને હોમયો પેથિક ડોક્ટરોની જાહેર ખખગ નથી પરંતુ વચાની છે આવી એક જાહેર ખખગ જોઈને મને હમણાજ વોર્મિનના પત્નીએ આ શું લખ્યું છે? એમ પૂછેલું નહોતું વિચાર કરો કે હું એમને શો ઉત્તર આપી શકું? મારું મહો શરમનેલીધે નીચે નમી પડ્યું જગ આપ મો એ ગલીચ જાહેર

ખજરાને ગગાજલ લઈ ઘોઈ કાઢ્યો તો હું મારી જાતને ઘણી જ કૃતજ્ઞ લેખીગ હું મા વાતને કાઢ્યી નહિ પરંતુ હું ખચી કહી રહ્યો છું

“ સજ્જનો! આજે આ પ્રદર્શનથી મોટે લાભ તો એ યશે કે આજે આપણા લોકોને સમજાઈ જશે કે ડટલા પરિશ્રમથી આ યધી સામગ્રી વૈદ્યોએ ભેગી કરી છે આપ જો વનસ્પતિઓ ઉગાડવા માટે પ્રયત્ન કરશો તો હું આપ લોકોને ઉપજાડે જમીન અપાવવા માટે પ્રયત્ન કરી શકીશ આપને તો ફક્ત એની ગેજેબ રાખવા માટે એક આદમી જ પડેલો પડશે ”

આ પછી ડવિરાજ ાણનાથમેન શ્રી પત્રાલાલજીનો આભાર માનવા બિલા થયા અને કૃતજ્ઞતા દર્શક ઉગાડી ‘આપ ચિરંજીવી થઈ અમારા કામમાં મદદ કરતા રહો એજ ભગવાન પાસે મારી પ્રાર્થના છે -કાળી પોતાની બેઠક લીધી આ પછી પત્રાલાલજીએ પ્રદર્શન ચુલ્હુ મૂક્યું

આ પછી સભાપતિ મહોદયનું ભાષણ સંસ્કૃતમાં અને હિંદીમાં વચ્ચાચુ એમના ભાષણમાં આયુર્વેદનો ઇતિહાસ આયુર્વદની પરંપરા, આયુર્વદની અપૌરુષેયતા આયુર્વદનો ધર્મ માથે સમગ્ર-વર્ગે-શાંતી આયુર્વેદ વૈજ્ઞાનિક છે એમ સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે ભાષણ તો માનિડમાં છપાશે જ એને એ વિષે હું કંઈ લખતા નથી

સભાપતિના ભાષણ પછી ‘વિપમભારા પરિરત્ન જાહેર થઈ પ્રમુખ મ્યાને ‘રમજલનિધિ ના કર્તા બહેવ મુખરજી એમ એ હતા તેમણે ડપાવી રાખેલું પોતાનું ભાષણ સંસ્કૃતમાં વા ચુ ભાષણ તદ્દન નમાણું હતું સર્વ વિપમાં ચરડમુશ્કત ચક્રદત્ત વૃદ્ધમાં જણાવેલી વાઓ જણાવેલી જ્યાં તેમને પૂછવામાં આ ચુ કે આપ આપનો અનુભવ રડો ’ ત્યાં બીજા પ્રશ્નોની વચમાં એ પ્રશ્ન ઉડી ગયો અને તો આવા પ્રમુખની અને આવા પ્રમુખને મહી લે એવા મેઢા જેવા વૈદ્યોની જ નેની દયા આવે છે ઉપાધિ વાળા માણસો સ્વગના નેવતા જેવા વૈદ્યોમાં પૂજ્ય છે બહેવ મુખરજી જેવા પાસેથી તો મે ઘણી મારી આશા રાખી હતી

એક વિદ્યાર્થીએ આ વખતે ‘પૂર્વીવિપ’ વાળા શ્લોકો બોલી રમ ચિકિત્સા વૈદ્યો માટે હાનિકર્તા છે કારણ કે જેરી ઓરધો કાલે કરી હપીવિષને જ માવનાર છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું આ વિદ્યાર્થીની દલીલમાં જોર હતું પરંતુ આ દલીલનો સુદામરનો જવાબ ડાઘજે ન આપ્યો એક વૈદ્યને કહ્યું કે ‘વૈદ્ય લોકો જેર વાપરે છે તેને શુદ્ધ કરીને વાપરે છે માટે તે જેર જેવું નહિ પણ અમૃત જેવું કાચ કરે છે’ બીજાએ કહ્યું ર ચિકિત્સા વિના વૈદ્યોની પ્રતિષ્ઠા જ સ્થાવરી નથી’ પરંતુ આ શાસ્ત્રીય દલીલો ન હતી

યત્ સ્થાવર જઙ્ગમકૃત્તિમ વા
 દેહાદશેષ યદનિર્ગત તત્ ।
 જીર્ણ વિષધ્નોપધિમિ હસ્તગા
 વાગ્નિવાતાતપશોપિતગા ॥
 સ્વમાવતો વા ગુણવિપ્રહૃત
 વિષ હિ દૃષીવિષતામુપૈતિ ॥
 વૌચામ્યમાનાત નિષાતયત્તત્
 વ્વકાદૃત વપગુણાનુવધિ ॥

સુશ્રુત ક પમ્થાન અ ૨

આ જમાનામા એરે ખૂબ વપરાય છે અને તેની Cumulative effect થતી હોય તો નવાઈ નહિ મ સાલજીયુ છે જ પૂ ઝડુલદૃષ્ટિ આજ કારણથી રસોપધોના ઉપાનક ન હતા

જે વૈદ્યરાજે એના ગોધન વિષે ચચા કરી હતી તેનો ઉત્તર તો ઉપરના શ્લોકોમા જ છે 'વિષધ્નોપધિમિહતવા'નો અર્થ જ એવો છે કે વિષધ્ન સોપધીઓથી તે મરાયેલુ હોય તોયે એ ગુજ્જાન કરે છે જ વછનાગની શુદ્ધિ ગોમૂતમા કરવામા આવે છે પરંતુ ગોમૂતને વિષધ્નોપધિ માનવી કે વિષગોધન દ્રવ્ય માનલુ ? આ બધી ચર્ચા કરવા જેવી કુતી પરંતુ વૈદ્યોને શાસ્ત્રીય ચર્ચાઓ કરતા જલમામા વધુ રસ આવે છે એટલે મની મહાશય શ્રી આજપેથીજીએ કહ્યુ ટે વખતના અભાવે આજનુ ગાય સમાસ કરવામા આવે છે પ્રમુખ નહાશય તો ગોભાનુ પુતળુ જ હતા એટલે તે તો મૌ કરતા પહેલા જીડી જિલા થયા—રામ, રામ, રામ !! આ આપણી મભાપા પરિપદો ?

રાત્રે વિષયવિચારિણી સલા રાખવામા આવી હતી આ વિષયવિચારિણી મલાઓમા વ્યથ ઠરાવો પાછળ વીજળીના દીવાઓ બળે છે અને પાછા એજ ઠરાવો ખુલ્લી બેઠકમા ગોગ્ગઝાર મચાવી મૂકે છે રાજકીય સલાઆનુ આ અગ આપણી વૈદ્યસલાઓના દહને પણ આવા બેડુ છે નહિ તો આ ઠરાવોમા જ આપણી પરિપદો અને મમેલનો કા સમાસ યાય ? આ વૈદ્યસમેલનમા એક પણ માગે નિબધ વચ્ચે નથી, એક પણ મારી ચર્ચા મભાપા પરિપદમા ચાલી નથી, એક પણ વિદ્વાનને પોતાના વિચારો દર્શાવવાની તક મળી નથી, એક પણ પરિશ્રમી સરોધરને પોતાના જીવનધનતુલ્ય પ્રયોગો કહેવાની છૂટ મળી નથી મમેલનના ગણેય દિવસોમા કેવળ ભાટોના જેવી વાગ્યાતુરી, સ્તુતિઓ, અહોહપ અહોધવની જેવી અરણ્યપરસની પ્રચરમા—આ સિવાય મે કઈ જ ન જોયુ આ કવિઓનો મૂસાયરો ન હતો કે જે કોઈને પોતાની

પ્રશસ્તિ-કૃતિઓ ગાવાનું મ્થાન હોય ફેટાઓ, પાર્ટીઓ, ઠરાવો, રાગડાઓ — ખમ આ જ આપણા મમેલનો?

મલાસા પરિપતે ગણુ — વિનની, નિદાનની અને શારીરની-રાખવામા આવી હતી વિનભાષાનું ફાર્મસ હુ ઉપર વણવી ગયો ખીજે દિવસે શ્રી ગણનાથ મેનના પ્રમુખપણા નીચે નિદાન સલાપા ગણવામા આવી હતી ડૉ પ્રમાદીલાલ આ એ Enzymes ferments Antibodies endocrines - મા બધા નામો દોપ શબ્દના સૂચ છે એ અમ્પ્લ્ટ રીતે કહ્યું અને એટલામા વગમાદ પડ્યો એટલે સલા વિજેરાઈ ગઈ ત્રીજે વિવે શ્રી માલવીયજીના પ્રમુખપણા નીચે શારીર મલાસા રાખવામા આવી હતી મદ્રાસવાળા જ કૃષ્ણરાવે કઈક પ્રવચન કર્યું હતું (હુ આ મલામા હાજર ન હતો એટલે કઈ જાણી શકતો નથી, પરંતુ જે એમા ગયા હતા તે કહેતા હતા કે કઈ દમ ન હતો)

પહેલો વિવે પ્રમુખ અને સ્વાગત પ્રમુખોના ભાષણોમા તેમજ ખીજી ઔપચારિક વિધિમા પનાર થવાનો બાપી જે દિવસોમા છે લા દિવસમા તો પાર્ટી, ફેટાઓ કૃતિ માનચાદનો આપ લે, મલાસો વધારવાની લખણી વિસજન વગેરે પ્રોગ્રામ ખીજોખીજી દોયજ, બાકી જે એક દિવસ રહ્યો તેમા ઘણું ઉપયોગી કામ જ થાય ખરું પરંતુ તે માટે દૃષ્ટિ સચાલકોમા હોવી જોઈએ? આ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિને મલાવ એજ આપણા વૈદ્યોનું મોળામા મોટું ફપણુ છે આપણે માય મ કોએમેમા, ઓરીએ ટલ ડો ફર મોમા જોઈએ ડીએ તો ત્યાં કેતુ રીતમરન કામકાજ આ થા કે છે? દરેક વિભાગી પ્રમુખ પોતાના વિભાગમા આપેના જવા નિબધો વચાને થય અને પોતે પણ પ્રોધ પ્રવચન કે આમ રીતમર જામ માને પરંતુ આપણે વૈદ્ય આ રીમમી સદીમા રહ્યા છતાં ૧૫મી સદીમા વચીએ ડીએ જીવાનો આવા મમેલનોનો ખજજે ત્યાં સુધી નહિ ને ત્યાં સુધી આ નના આ વૃદ્ધો પાનેથી રીતમર કામની આશા માગધી તો નથી ન રખાતી વૃદ્ધો પાનેથી જીવાનોએ રીખવાનું તો ઘણું છે પરંતુ તેમના પ્રત્યે નપૂણ માન ધગવવા છતાં એનું તો કહેતુજ થઈ છે કે જુવાન માનમ-યુવાન લોહી-નરીન વિગતો-જગતની સાથે ફલ કરવાની તમ મા, વિવ્ય ગાપી વિજ્ઞાનનું આયુવેદ એક એકમાત્ર (Upanishad) છે એ સમજી લેવાની શક્તિ-આ બધું બાજના આપણા વૈદ્યોમા નથી પરંતુ જીવન વૈદ્યો કના છે? સતત પરિશ્રમ વિગાળ વાગન, જીવનને અખડ માધનાગળી આયુવે માટે તે અથવાની ધામ-નૂતન વિચારાને પલાવી લઈ તેમાથી સ્વપ્રતિભાથી નવિન સર્જન કરવાની કનાદૃષ્ટિ આ બધું જીવાન વૈદ્યોમા છે ખરું? જો આ શુભો નહિ હોય તો તે જીવાન મેભાયા હતા ઘરડા જેવાજ સમજવાના પુરાણ આયુવેદમા નૂતન વોહી નહી મળે તો તે ધ ડો જે રહેલા મર્જાયેલા દીસે છે

૦૨૧૦ ૨૫-૩૦ જેટલા થયા છે, પનતુ મને એમા લેગમાન ૨૫ નથી
જોટલે એ વિષે મીન જ રાખુ છુ આચુરેદમહાસમેલનમા પ્રતિલેામ-વગ્ન-
નિવેધનો ઠરાવ લાવવાની વૃદ્ધતા ઠરી સજાય છે? આ ૦૨૧૦ અવવાનો પણ
પૂરા વખત રહ્યો ન હતો.

પ્રદર્શન સાડ હતુ નિઘટુ વિભાગ જુદો જ હતો એક વિભાગમા
હસ્તલિખિત અને મુદ્રિતઅથો, શસ્ત્રક્રિયામા ઉપયોગમા આવતા યત્રો, પક્ષીઓ,
માછલીઓના જુદા જુ . નમૂનાઓ, ખનિજ પદાર્થોના સારા, મોટા પ્રમા
ણમા નમૂનાઓ, શરીરના મોડેલો, રત્નોપરત્નોના નમૂનાઓ, હિરણ્યગલ
પોટલીના નમૂનાઓ, સાપ, વીછી, ઝાખ, વગેના નમૂનાઓ ધ્યાન જેએ
તેવા હતા ખીજા વિભાગમા વનસ્પતિઓના નૂડા, પુગ ઉપર ચોટાડેલા
નમૂનાઓ તથા લીલા કુડાની વનસ્પતિઓ, ઢદમૂળ ધાન્ય વગેના નમૂનાઓ,
અદ્વવગની વનસ્પતિઓ—વગે હતુ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયની આયુવદ ડૉલે
જના ણાટેનીના પ્રો બલવતમિહુજીએ ઠીક ઝમ લડિને નમૂનાઓ તૈયાર
કયા છે પરતુ એ બાઈને નિઘટુનુ જ્ઞાન નથી જોટલે તેમના નમૂનાઓ ઉપર
સસ્કૃત નામો ન હતા એ નમૂનાઓ મોટે લાગે ઢહેરાફન, ગઠગનપુર અને
ચિત્રકૂટની આસપાસના હતા ઢશ્મીગના ચોડાડ નમૂનાઓ પણ હતા પરતુ
નમૂનાઓ કેવળ શોભા માટે જ રાખવામા આવતા હોય એમ મને થોડો
વખત થયો લાગે છે આ નમૂનાઓથી પ્રગ્ગનની શોભા વધે, તે આઠર્પક
અને એ લાવ જ મુખ્ય હોય છે નમૂનાઓ વગવાર અથવા નિઘટુકત વર્ગો
વાર ગોઠવવા, એક જાતના જેટલા નમૂનાઓ હોય તેટલા એ સાથે રાખવા,
એ બધા ઉપર પ્રદર્શનમંત્રીએ ઢઈ માગદગડ નોધ ત્યા મૂકી હોય—તો
નમૂનાઓ પાછળ લેવાયલો ઝમ સાથક પણ થાય ઝ શનપોથી (guarantee)
તો હોતી જ નવી હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય જેવી નમૂદ અને તમામ જાતની
માધન સામગ્રીથી અપૂર્ણ સસ્થા પાસેથી વધુ મારા પ્ર શનની આગા રાખી હતી

શ્રીમત ગાયકવાડના સુવણ્મહોત્સવ પ્રમણે ગાયન્સ ઈસ્ટીટયુટમા
ખામોલોજ અને કેમીસ્ટ્રીના—એ નોખા નોખા વિભાગોનુ પ્રદર્શન ગોઠવવામા
આવ્યું હતું ખામોલોજના વિભાગમા ણાટેની વિભા . અતિમુદર હતો એમા
આખુ વનસ્પતિશાસ્ત્ર શીખી શકાય એવો પ્રબવ રચવામા આવ્યો હતો

૧ આ ઠરાવ લાવનાર નડિયાદના વૈદ્યમંત્રીથી થી સુ રચાલખાઈને મારી વિનંતી
છે કે તેઓ આ વિષય ઉપર સામવિકામા લેજો લખી વિદ્વાનો—અન તા સુપ્રજનનશાસ્ત્રો
અને સંવધનશાસ્ત્રી (Engenics & Genetics) વિષયના—નુ ખ્યાન એને કામેમ
સાહિત્ય મળા કે સુખગત વર્ના યુન સોમાવગી જેવી પ્રમિદ સંસ્થાઓના આગ્રવ હેતુ
તદિવ વિદ્વાનો મમદ આ વિષય ઉપર બોલે વિષય અત્યત મહત્વનો છે

સૂક્ષ્મદ્રવ્યકય તરીકે કોષ (cell), કોષવિભજન, લિંગનિર્ધારકો (chromosomes), જીવતંતુ (nucleus) ખીલતર, વગેરે જરાજર બતાવવામાં અને સમજાવવામાં આવતું જીવના વિવિધ પ્રકારો ત્યાં મોજી હતા જલીય વનસ્પતિઓ (Aquarium) પણ રાખી હતી મજામાંથી પાણી ડોઝમાં ડેવી રીતે જાણે છે તે દર્શાવનાર રચના જેવા જેવી હતી અમ્ફુટ દેહવાહી (Thallophyta) વનસ્પતિઓ ઉદ્ભૂતાવયવી વા અમ્ફુટદંદી (cormophyta) પર્ણિની (Pteridophyta) અમુદ્રવનસ્પતિ (Algae) વગેરેના બોધક નમૂનાઓ રાખવામાં આવ્યા હતા માસભક્ષક વનસ્પતિનું માટીનું મોડેલ રાખવામાં આવ્યું હતું પુઠા ઉપર ચોટાડેના નમૂનાઓ પણ હતા વડોદરાની આસપાસ થતી વનસ્પતિઓ દર્શાવવામાં આવી હતી જ્યાં ત્યાં મમેલનો ભરાય ત્યાં ત્યાંની ચોપામ જાગતી વનસ્પતિઓ દર્શાવવામાં આવતી હોયતો આગતુકોને જાણ તો થાય કે આટલી વનસ્પતિઓ આ મ્થાનમાં થાય છે

પરંતુ હજી આ બધા માટે દિલ્હી દૂર છે હું સમજી છું કે બધે આવી સામગ્રી માટે અવકાશ ન જ હોય પરંતુ અહિંઆ તો બધા સાધનો મોજુદ હતા વ્યવસ્થા કરનારાઓએ વાર્યું હોત તો આ પશ્ચિમથી ઘણો સાદો પ્રબધ તેઓ સાધી શક્યા હોત

ત્યારે કોઈ પૂછશે ‘આવા સમેલનોથી લાભ શો?’ આનો ઉત્તર હુકમાં આપતા ગેરમનજ થાય જેમ છે લખાણ લખવા જેટલો મને વખત નથી—ફરી નથી બધા પોતાના દૈન્યને એ પ્રશ્ન પૂછીને શો ઉત્તર આવે છે તે સમજી લે તો માડુ

બાપાલાલ વેંઘ

આયુર્વેદ-શારીર-પરિભાષાકારોને એક સૂચના

લે લેત ય ગ્રંથાઽ બાહ્ય (૭ ઠાણા)

જ્યાં એક તપથી મહારાષ્ટ્રમાંનો એક વૈદ્યવગ પોતાને અભિમત એવી શારીર-પરિભાષા બૃહત્ત્રયીના આધારે નિર્ણય ભારતમાં-અતે મહારાષ્ટ્રમાં પ્રચલિત અને માન્ય થાય તે માટે ભગીરથ ત્રયત્ન કરી રહ્યો છે પરિભાષા નિશ્ચિત કરવી આ હેતુ અને તેની સિદ્ધી કરવા માટેનું ચિવટપણ આ જોતા આ વૈજ્ઞાનિક આ પ્રયત્નો અતીવ સ્તુત્ય અને આવશ્યક છે, એમ માની ગકાય આ લોકોએ ધમની વિવેચન ‘આયુર્વેદીય શારીરમ્’ વિગેરે અનેક ગ્રંથોમાં

પ્રસિદ્ધ થયા છે, અને હાપામા ચર્ચાઓ પ્રસિદ્ધ કરી છે, મડળ ઉભુ કર્યું છે અને ફર પણ ભેગુ કર્યું છે મહારાષ્ટ્રના પ્રમુખ વૃત્તપત્રોમા આ હોઠોએ લેખકપે જાહેરાત કરી છે કે એમનું મડળ પોતાને માન્ય એવા અવ પ્રમાણે પરિભાષા નહીં કરી તે સર્વ પ્રકારના પાઠ્યપુસ્તકોમા આહુ થઈ જાય તે માટે ગંધી જાતના પ્રયત્નો કરવાનું છે અને તેવા અવથી યુક્ત એવા ભાષાતર સાચે સુસુતોક્ત શારીર વિભાગ દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરનાર છે મડળને માન્ય એવા અર્થ માટે દોષને વાધો હોય તો તે મડળને લખી જણાવવો જેથી પચો સામે રાખી નિકાલ આપવામા આવશે

આ મડળમા મહારાષ્ટ્રના ડેટલાઠ અગ્રણ્ય વૈદ્યો અને આયુર્વેદ-પ્રેમી ડોક્ટરો છે અને આ ગંધી અળવવાનું મૂળ પૂનાના એક વિદ્વાન અને મેવાલાવી વૈદ્ય કે જે હમણાજ સ્વર્ગવાસી થયા તે શ્રી ગંગાધરગાસ્ત્રી ભેગી હતા મડળના ઉપના જાહેર લેખને જે પૂનાના માસિકિક જ્ઞાનપ્રકાશમા જવાળ આપેલો જેનો હુઠ તર્જુમા આ લેખકપે આપવામા આવે છે

મડળે કયા નાખેલી પરિભાષા કેવા પ્રકારની થશે તે તે ॥ તરફથી થયેલ 'આયુર્વેદીય શારીરમ્' આ ચોપડી ઉપરથી દેખાડ આપે છે શારીર-પરિભાષા હવે નિશ્ચિત થવાની જે જરૂરી છે, તે પ્રાચીન મુશ્વત વગેરે ગ્રંથો સમજવા માટે ખિલકુલ નથી આમ જણવાનો અવ એ કે પ્રાચીન પરિભાષા ખાતુજ સ્કૂલ વર્ગીકરણ ઉપર ભેગાની છે અને તે વર્ગીકરણ ધાતુવિજ્ઞાન (Histology) થા રાગીર ક્રિયા વિજ્ઞાન (Physiology) એવા એવા સૂક્ષ્મ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર ઘડાયલું નથી, એવે જાણની ગોપો આગળ એવી પરિભાષા આપણને જગની લાગવા ॥ અત્યંત પરિભાષા-પ્રણાલીમા પ્રાચીન પરિભાષાને ઉતારવાના પ્રયત્નોથી અમુક એક મજાનો એક વિશિષ્ટ અથ ઠોષી એઆડવામા આવશે તો પ્રાચીન ઈદિન ગ્રંથોનો અથ સમજવાનું હુઠ યા અશક્યવત્ થશે પ્રાચીન પરિભાષાના વાગ્દત છે અને તેથી હરેક અભ્યાસક પોતાની દૃષ્ટિથી યોગ્ય તે અવ લઈ જાહે છે એ ખટ, પણ પ્રાચીન અને સદિ ધ ગ્રંથોના અભ્યાસનો આ એક માગ છે, એ જૂની ન જલુ ભેદએ વેદ આ મવ આચાર્યોને માન્ય એવો ગ્રંથ છે અને તેઓએ તેમજ જાણના પાશ્વિગાત્ય વિવેચકોએ પદિક પરિભાષાના પોતપોતાના જૂદા જૂદા ગ્રંથો કાઢી વેદને સુસ્પષ્ટ કરવાનું પ્રમાણિત પ્રયત્નો કર્યા છે સંગ્રોધનમા આ પ્રકાર ઘટ છે પણ પ્રાચીન ગ્રંથોને જ અત્યંત ધારી ચાલવાનો અને તેવા ગ્રંથોને પા યપુસ્તકો જનાવવાનો એક ઉત્પાદાય છે, ત્યારે પ્રાચીન પરિભાષાને અત્યંત જનાવવાના, પ્રાચીન ગ્રંથોના પાઠ પાઠ સેદના નામે મુધારી લેવા ॥ અને પ્રાચીન ગ્રંથોના કાળી નાખી નવો

મગ્નફર અદર ઉમેરી દેવાના પ્રયત્નો બરી થાય છે. આવા પ્રયત્નો અલ્પ પ્રમાણમાં અને ઝલદાની હોય તેવા હોય ત્યાં તેઓને 'સ્ટ્રેકર' નામ આપવામાં આવે છે, અથવા કે જેથી અથવા હુ મગ્નિજ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેઓને 'પ્રેપ' કહે છે ત્યાં એક એક મનમાન્યો અથ લઈ ચાલવા વાળા અભ્યાસોએ સંગતન કરી તેના બલથી તેવા અથવાળી પરિભાષા પ્રાચીન અથો ઉપર લાદવી આ બીના સદિગ્ધતા હુગ્ધુ માટે ઇષ્ટાપત્તિ જેવી મનાય તોય પ્રાચીન અથોને ખાત્રીથી ઉચ્છેદ જ થવાની, આ દૃષ્ટિથી વિચાર કરતા તુડસાન જ આજુ થવાનું! વળી, પ્રાચીન પરિભાષાચુક્રા અથાના છુર્ણ શાલ ભેટાને પાશ્ચાત્ય-વિજ્ઞાન સિદ્ધ અથ અધી હિંચી સેટીનના કિંગડા મારી તથ્યાર થયે ન શારીર વિજ્ઞાનના વસ્ત્રોવડે પણ પ્રાચીન શારીર વિષયતુ સપૂર્ણ અગ મારી રીતે ઢકાશે નહીં મને તો એમ લાગે છે કે લાવિ વેધો માટે જનર તો પાશ્ચાત્ય અથોની પદ્ધતિ ઉપર બહુ મા ય આ સ્વદ પરિભાષામાં ગળી ભાષામાં નવા જ પા ય અથો રચી આજુ કરવા અને પ્રાચીન અથોની ભાગતોડ ન કરી તે પ્રેપ સંગોધટોના હાથોથી ખગડવા ન પામે એવી રીતે ખખરદારીથી ડિહાસાવાની પડિત વર્ગો માટે શુદ્ધ સ્વસ્થપમા રાખી મઢવા

થાય- યાદરણ મીમાન્નાદિ નથોની પરિભાષા બહુઅથે નિશ્ચિનાથક છે એટલે તે વખતમાં જ લખાઈ ગયે ન ચરક-સુશ્રુતાદિ નથોમાં પરિભાષા કાઠાતોલ હોવી જોઈએ એવું અનુમાન આ પક્ષના લોકોએ આગળ મૂક્યું છે મના એકાથક હોવી જા એ અને આયુવદ્માં તે તેથી છે એમ હુ પણ માનું છું છતાં તેનો અથ હાવના વિજ્ઞાનને જોલે એવો લેવાથી આ પક્ષ ધમની સજ્ઞાનો અર્થ નર એમ કરે છે ત્યારે મ મ જ ગણનાથસેનનો પક્ષ તેનો અથ આપી એવો આગ્રહપૂર્વક લઈ ચાલે છે આ એક સજ્ઞા દાખલા તરીકે લીધી છે બીજી સજ્ઞા ખાખત પણ એવો જ મતલેદ છે હા એને કરેલા ધમનીના અથથી ચુચુતના ધમનીપ્રકરણ જેવા ઠેકાણે આયુ વ હાસ્થામ્પદ બને છે ત્યારે વધ ભેશીના અર્થ ધમનીપ્રકરણ ઉપર નિભર હોવાથી બીજે ઠેકાણે અનથ અર્થ બધ છે મતલણ કે બન્નેના અથ સ્વીકારવામાં મરણ જ ધમમઝટ બિબુ છે! ઉપરાંત વૈ ભેશીના મડળે કહેના 'પશી સ્તોતસ' કમ અને 'સ્નાયુ' આ શબ્દોના અર્થો બિલકુલ જોટા છે, એમ બતાવી શકાય અને આ મળ પળ આ બીનાથી સાવ અનાનમાં હુગે એમ મનાતું નથી

ડાં ગણનાથસેનનો પક્ષ 'ધમની' શબ્દોનો અર્થ 'ગુદ્ધ સ્ત્રવાહિની' એવો કહે છે ગતિ, શબ્દ, દિ આદિ ચેતનામય વસ્તુનું વહન કરવાવાળી

એટલે કે સજ્ઞાવાહી નાહી તગીકે ધમની શબ્દનો ઉપયોગ આયુર્વેદમાં સ્પષ્ટ તાથી અનેક ઠેકાણે થયો છે આ ઉપરાન્ત ધમની શબ્દનો નવું અર્થ કરવા માટે સુશ્રુતનું ધમની પ્રવરણ લગલગ ફરજ પાડે છે એવી રીતે ધમની સજ્ઞાનો આર્ટરી અથ કરવાવાળા વિરુદ્ધ ઘણા પુરાવો સહિતામાં સ્પષ્ટ છે આ એક બાબુ થઈ ધમની શબ્દનો અથ સજ્ઞાવાહી નાહી એટલે કે નવ એમ જ અમલ લેવા માટે આગ્રહથી પ્રચાર કરવાવાળા પક્ષની વિરુદ્ધમાં પણ મહિતામાં ઘણા વચનો છે અને તે આગળ આપવામાં આવે છે

૧૧ જોગી અને મડળીનું કહેવું એ કે તેઓએ કહેલા નવું અર્થને દ્રવ્ય સુશ્રુતના 'સ હૃદયાત્' ઇત્યાદિ આ એક જ વચનનો બાધ આવે છે આ વાક્યમાં સ્મરુપે લોહી કગ્વાનું વળુન છે અને તે સ્પષ્ટપણે આર્ટરીનેજ લાગુ પડે છે આ વાક્યને માટે કંઈકને પણ સંશય બતાવ્યો છે અને તે ૧૧ જોગીની બાબુમાં હોવાથી આ વિગેધી વચન અપખંતિ કે એમ માની મૂકી દીધે છતાં ૧૧ જોગી વિગેરે પ્રતિજ્ઞાથી જાહે છે, તેમ આ એક જ આગમ વચન તેમને વિગેધી નથી, પણ બીજા ઘણા વચનો તેમને વિરુદ્ધ બાધ છે, જેમાંથી કેટલાક નીચે આપું છું

ચરન

શોણિતજાતા (ક્રિમીળા) સ્થાન રક્તગ્રાહિયો વમન્ય । (ચિ ૭-૧૧)

(અર્થ—લોહીથી ઉત્પન્ન થવા વાળા ક્રિમ્મનું સ્થાન રક્તવાહી ધમનીઓ છે)

ભૌપધાનિ સ્વગીર્યજ હૃદયમુપેત્ય ધમનોરનુસ્ય શરીરગત દ્વોપસપાત નિપ્ય દર્શતિ ।
(કલ્પ ૦ ૧-૫)

(અર્થ—હવાઓ પોતાની શક્તિપડે હૃદયમાં આવી ધમની વડે ફરી શરીરમાં બહેલા હોયોને પિગળાવે છે)

પિત્ત હૃદયે સમવસ્થિત વાયુના ક્ષિપ્ત સપ્રાય ધમનોર્દશ પ્રપન્ન કેવલે દહ

(ચિ ૧૬-૧૦)

(હૃદયમાં રહેલું પિત્ત વાયુએ દેડેલું દમ ધમનીઓમાંથી આખા શરીરમાં ફેલાય છે)

પિત્ત ધમની પર્યન્ત વિસર્પતિ । (ચિ ૨૧-૩૧)

(પિત્ત ધમનીઓને ભરી દે છે)

મ ત્રૈર્ધમનોન્નયોઽવમાન્નન કાર્યમ્ । (ચિ ૨૩-૬૧)

[(સર્પવિષમાં) ધમનીને બાધવી અને મરતી અવમાન્નન કરવું]

ધમ યગુલિસધીત સકોત । (ચિ ૨૯-૨૬)

(ધમનીઓ અને આગળીઓના સાધાઓ અડકાઈ જાય છે)

તત્ર દ્વયે દશ ધમ ય । (સિ ૧-૪) તેન મૂલેન દશ બોનોવદા વિધમ્યતે ।

(સુ ૩૦-૮)

(હૃદયની જગ્યામા દશ ધમનીઓ છે જે ઓળ લઈ જવા વાળીઓ હૃદય અંધી મૂળ વડે લરાઈ જાય છે)

ધ્માનાધમ ય । (સુ ૩૦-૧૨) ધ્માનાત્ પૂરણાત્ વાહોન રસાદિના ।

(ચક્રદત્તટીકા)

(‘ધ્માન’ આ ક્રિયા વડે ઓઓને ધમની કહેવાય છે વહેતા ઓવા રસાદિથી ભરતું ઓનુ નામ ‘ધ્માન’)

ધર્ત્યાદિ

જે ભેરીનો પક્ષ ચરડોખ ધમનીના અથની બાધા માનતા નથી આ માટે તેઓ ચક્ર દત્તીડાનો આસરો લેય છે ચક્ર કહે છે કે “ન ચ સુશ્રુત ઇવ ઘરકે ધમનીશિરા-સ્ત્રોતસા મેદો વિવક્ષિત ।” સુશ્રુત આ ધા વતરડમ એટલે શસ્ત્રક્રિયાનો મુખ્ય થા એક જ તથ હોવાથી તેના શાગીર વચનોને વિશેષ મહત્ત્વ અપાય છે અને તે થોગ્ય પણ કહેવાય સુશ્રુતના આધારે જ આ લોકો ધમનીનો અથ નવ કરે છે, એમ કહે છે ત્યારે આ અથને વિનાથી ઓવા સુશ્રુતના વચનો પણ હવે ભેઈ જઈએ

સુથત

ધમનીસ્થ (શાયે) સફન સ્ત્રમીરયનનિહ સશબ્દો નિગચ્છતિ । (સુ ૨૬-૧૦)

(ધમનીમા શત્ય હોય તો શીણુવાળા લોહીને ખહાર દેખી વાયુ અવાજ સાથે ખહાર નિકળે છે)

શિરા-ધમની-સ્ત્રોત-સ્નાયુ-પ્રનયે । (સુ ૭ ૧૨)

(શિરા, ધમની, સ્ત્રોત અને સ્નાયુ આમા રહેલું ન જતું શત્ય)

× પ્રકૃષ્ઠિતા દોષા એકશો દ્વિશ સમસ્તા શોણિતસહિતા વાયથોક્ત પ્રસતા પ્રધાનધમનીરનુપ્રપદાધોગત્વા ગુદમાગમ્ય (નિ ૨-૪)

(કુષિત થયેલા દોષ એક, બે, ત્રણેય થા લોહી સાથે મળી ઉપ્ત રીતે પસરાઈ જઈ મુખ્ય ધમની વડે નીચે આવી શુદ્ધી જ થામા આવીને)

× ધમ ય સવૃતદ્વારા કયાના સ્તનસંગિતા ।

દોષાવિસરણાત્તાસા ન મર્વાતિ સ્તનામયા । (નિ ૧૧-૧૬)

(યાઓના સ્તનની ધમનીઓના મોઢા બધ ટોચ છે, એટલે તેઓમા ઓશ ન દૂરી રાહતા હોવાથી તેઓને સ્તનના ઓશ થતા નથી)

×અ યત્તમો દિ દોષ ફલકોરનાહિનીરમિપ્રપચ ધમની ફલકોગયોર્વદિ જનયતિ ।

(તિ ૧૨-૪)

(ટોપ પછુ એક દોષ કલકોશવાહિ ધમનીમા આવી કલકોશોની વૃદ્ધિ ઉત્પન્ન કરે છે)

વૃજપરપો ધમનીતત પ્રલપી । (શા ૪-૬૫)

(જેના શરીર ઉપર ધમનીઓનુ બહુ દેખાય છે એવો)

×ધમનીના દ્વિસ્થાના વિદ્યુત્વાલીના રતય પ્રવર્તતે । (શા ૧૦-૧૪)

(છાતી ઉપરની ધમનીઓના મોઢા ખુલી જવાથી સ્ત્રીઓને ધાવણ નિડળે છે)

। સ્ત્રિયાદિ

આ વાક્યોમાથી જેઓની, ઉપર × આવી ખૂણ કરેલી છે તેઓમાના 'ધમની' શબ્દનો અર્થ શુદ્ધરક્તવાહિની (Artery) યા સનાવાહી (Nerve) આમાથી એકેય કરીને ચાલે તેનુ નથી ખીણુ આને આપણને વિવક્ષિત છે તેવો ભેદ સિરા અને ધમની એઓમા પોતે સુશ્રુતેજ ઠેલો નથી બહુ તેક ઠેકાણે ધમનીઓનો સમાવેશ સિરાઓમા જ ઠેલો છે અને આ અનવસ્થા દરેક પ્રસંગે પ્રતિભક્ષકતાના માથે મારવાનુ અયોગ્ય થશે ધમની આ સિરાનો પેટાભેદ છે આ અવસ્થા મૃગ અથકતાને જ અભિપ્રેત હતી એમ સિદ્ધ કરવા માટે સગલ આધારો છે ખુદ વાગ્લટશિષ્ય ઇંદુએ કહ્યું છે કે ' સિરા નાતિસ્થૂલા ધમન્યસ્તદ્વિશેષા યવ । (જ સ ટી શા ૫) ચરકે જેઓને દશ ધમનીઓ કહ્યું છે તેઓને જ વાગ્લટે 'દશમૂલસિરા' મળેાધ્યુ છે આની ઉપર ઇંદુએ ' ધમનો વિશિષ્ટા સિરા યવ સિરા-ધમન્ય સ્તોતો વિશેષા સૌપિર્યસોમાન્યત ' એવી સ્પષ્ટતા કરી છે આનો ખીજો પુરાવો પછુ મળે છે અવેધ્ય સિરાઓમા જ 'શદ્વાહિ' ધમનીઓનો પછુ અતર્ભાવ સુશ્રુત-વાગ્લટોએ કયો છે વાતવાહિ મિરા એટલે Sympathetic Nerves એવો સીજો અર્થ સ્વ દે જ્ઞેશીએ કરેલો, પછુ તે તેમના ખીજા સાધીદારોને આહસચક્ર લાગતો હોવાથી તેઓએ પોતાના 'આયુર્વેદીય-શારીર' આ યોપકામા વાતવાહિ મિગઓની આગળ પ્રશ્નચિહ્ન મકી રાખી તેને આકા શમા લટકાવી જ રાખ્યો છે ! સુશ્રુતે સિરાઓની બાબત 'અત સર્વવદ્વા સ્મૃતા' એવી ગીતે 'ન મમ' કરી વર્ણનકર કયો છે જ્યારે વાગ્લટ મહારાજે વાતરક્ત, પિતરક્ત અને કપરક્ત એની વેહચાણ કરી બાતિલેદ ઉભો કયો છે ને જોધી ઠહે છે, " વૃદ્ધ વા ભટ્ટ અને અધ્યાગસચ્ચંદ આ અથકાના કાલમા શળવિન્દેહન શક્ય ન હતુ. તથાપિ તેઓએ ધમનીઓ (નાભી)

શરીર મધ્યભાગથી ઉત્પન્ન થાય છે અને ગિરાઓ દ્વારા નિકળે છે એવો ભેદ આ લેખમાં જાયમ રાખ્યો છે ” (ધમની વિવેચન ચોપદ્ય ૫ ૧૮) પણ વાગ્ભટ્ટના પિતા શવચ્છેદનપારગત સુત્ર એણે શિરાઓ પણ નાભિથી જ નિકળે છે એમ ‘સિરામિરાવૃતા નાભિ’ ‘તાસા નાભિમૂલ’ ‘નામિત પ્રવૃતા સિરા’ એવું અનેવાર કહ્યું છે. ગુદ્રતે સિરા અને ધમની એઓને ખન્ને રીતે એક થક માંયા છે જેમકે

(૧) સિરા વિભાગમા ધમનીઓનો અતલાંવ કરી —

‘ચતુષ્પર્ણિસિરાશત જનુણ સર્વં મત્તિ । તાસા તુ સધિધમયો દ્વે દ્વે પરિહેરેત્’ । (શા ૭૧૨)

‘કટનાડીમુખ્યતઃપ્રત્યોધમય’ । (દ્વાપિ સિરામર્માણિ) । (શા ૬૧૨૬)

(૨) ધમની અવધી સિરા શબ્દ વાપરી —

‘યા—(સિરા) મિરિદ શરીરમનુગૃહ્યતે ચાતુષ્વન—પ્રસારણાદિભિર્વિશેષૈ’ । (શા ૭ ૧) અત્રાદિશબ્દાદ માપણસ્વનાવયોધાદયો ગૃહ્યન્તે । (ટહણ—ટીકા)

‘અનિલ પ્રવૃદ્ધસ્તિયગ્ના સિરા સપ્રતિપદ્ય’ । (નિ ૧-૩)

‘નિમેષણી સિરા વાયુ પ્રવિષ્ઠો કર્મસશ્રયા’ । (ઉ ૩ ૨૬)

ચદ્વલન નિમેષોમેષો સ્યાતા તા નિમેષિણ્ય સિરા (ટહણ)

‘સ ટવ (વાયુ) શબ્દાનુન્યા યદા સિરા યનુમય તિષ્ઠતિ’ । (ઉ ૨૦ ૧૬)

ઇત્યાદિ

આ ઉપરથી જાણે છે ધમની શબ્દનો Nerve અથવા કરવાને માટે સુશ્રુતના કૃષ્ણ એકજ વાક્યનો વાધો આવે છે, એમ કેહેવું જોઈ છે આ જાણની પરિભાષા પ્રણાલી પ્રમાણે સિરા અને ધમનીના અધની વ્યવસ્થા કેમ લાવવાની આ વિષયની ચર્ચા આપણે આજે પ્રસ્તુત નથી હોવા છતાં આ સ્થાને આ વૈજ્ઞાનિક આજના વિદ્વાન મશોષકની પરિભાષાને આગળને આધાર નથી, આ વાત માત્ર નિદ્ર છે ચોતાના આગ્રહ માટે વિરુદ્ધ અથવા વાતને પ્રક્ષિપ્ત માનવા આ ચોતાને અતુલ એવા વાક્યો રચી તેઓને પાઠભેદ એ મોહક નામ આપી તે પ્રાચીન અથવા ધુનાડી તેઓને ઇક્ષલિત કરવા તે કરતા પ્રાચીન સહિતાઓ છે એવીજ ખરાબ અને જગલી સ્થિતિમાં રહેવા દેવી અને આવા સંશોધનની છરી ધીલ લાયક વિષયઉપર ફેરવવાની તૈયારી કરી દેવી આ વાત પ્રાચીન પ્રથો અને આવા સંશોધકો આજના સ્થિતિની છે સહિતાઓની ધીલ જ્ઞની પ્રતિ મળ્યા વગર ચોતાના મનના જ આધારે તેમાં પાઠભેદ દ્રષ્ટિ કરવાનો અર્થતન અસ્લાધ્ય અને

દેહનીય છે, પછી એણે કૃત્ય કરનાર એકાદ વે નેશી, ડાં મેન, વૈ હા । ભયદ્ર
ઠે પ હરિપ્રપન્ન છ ભલે હોય । વે નેશી અવિચલ થયા હોવાથી તેમનો
પક્ષ હવે ઠંડો પડશે, આ વાત જાણી છે, પણ ઠાલની એક બાબત જોડે
આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ તેવા મતાગ્રહના આધારે ન જવું જોઈએ । સાધક
આધક પ્રમાણેનો વિચાર કરી પછી જે નિર્ણય યોગ્ય લાગે તે કરવો

વે નેશી એક સારા આયુર્વેદના અભ્યાસી પ્રેમી અને પ્રચારક હતા
પ્રચારકમા હોય છે, તેણે ચિવટપાત્ર અને સેવાભાવ તેમનામા હતા છતા
પ્રચારકમા હોય છે તેવો કુવરતી હરાગ્રહ કેટલાક પ્રમાણમા તેમનામા પણ
હતો આયુર્વેદના પ્રેમથી તેઓએ પોતાના મત પ્રચાર માટે અનેક પ્રયત્ન
ભરીરથ મહેનત ઉઠાવી અને ડાં ગણનાદ્યનેન જેવાનો વિરોધ કર્યો જ્ઞાન
અકાશમા પ્રસિદ્ધ થયેલ આ લેખ વાચી તેઓ મને મળવા માટે આવેલા
કેટલીક ચર્ચા પછી ધમની વિગે બાળતમા 'હસ્તયાયુષ્' વાચી જવાની
સૂચના મે તેમને કરી હતી ઘમનો નો અર્થ નર્મ ન કરીએ, તો પછી
આયુર્વેદમા નર્મનું નામનિશાણુજ નથી એમ આપણે ગ્રંથો પડશે
અને તેથી આયુર્વેદ હાસ્યાસ્પદ બનશે આ તેમની ખાસ ફલીવ હતી
તેમના મતનો સારાસાર-વિચાર કરતી વખતે અભ્યાસકેએ આ ફલીલનો પણ
વિચાર જરૂરથી કરવો

ઉત્કટ વાતકોસ (હૃષિગ કફ)

(લેખક—સાહિત્યાચાર્ય વૈદ્ય ઘનાન દત્ત પન્ત, દેહલી)

આ એક ભારે એપીલોગ છે શ્વાસમાર્ગ અને તેની શાખાઓમા થાય
છે ખૂબ ઉધરમ આવ્યા પછી એક ભતનો ફકડાના અવાજ જેવો અવાજ
થાય છે

હેતુ—એ મહીનાથી દશ વર્ષ સુધીના બાળકોને થાય છે મોટી ઉમ્મ
ગ્નાને ભાગ્યે જ થાય છે છોડર એ કરતા છોકરીઓને વવારે થાય છે જોડી
થયા પછી ઘણીવાર થાય છે ઘરમ્મ એક બાળકને થાય તો પછી બીજા
બાળકોને પણ લાગુ પડે છે આમા તાવ નથી આવતો આતુ એર થુકમા
હોય છે થુકવાળો રૂમાલ, થુકવાળી આગળી, પેન્સીલ વગેરે દ્વારા બીજા
બાળકોમા ફેલાય છે પહેલા અઠવાડી-આમા એપ વધારે ફેલાય છે પછી
પાય સપાહ સુધી એપ ક્રમશઃ જોછો થતો જાય છે ઠંડી નતુમા આ રોગ
ફેલાય છે છદ્મીમા એક જ વાગુ થાય છે

મ પ્રાપ્તિ—આ વિપત્તા પ્રલાવલી ધીરે ધીરે ખામીનો વેગ, શ્વાસમાર્ગમાં મોળો વગેરે લક્ષણો થાય છે કહ્યું છે કે -

ऊर्ध्वं प्रवृत्तं प्राप्योरस्तस्मिन् ऋणं च सप्तचक्रं

ગિર લોતાસિ સપ્ત તતોક્તા યુત્તિપન્નિવ ।

ક્ષિપન્નિગ્નિની પૃષ્ઠ ઊર પાશ્વે ચ પીડયન્

પ્રવતત સ વક્ત્રેણ મિત્રકામ્યોપમવનિ ॥

વા જટ નિ અ ૩ શ્લો ૧૯-૨૦

આ રોગની ત્રણ અવસ્થાઓ છે ૧ આક્રમણાવસ્થા, ૨ આવેગાવસ્થા, ૩ અપચયાવસ્થા

ખેલી અવસ્થામાં ડોઈ ડોઈને ૧૦૦થી ૧૦૦૦ સુધી તાવ હોય છે, અને ઉધરમ શુષ્ક હોય છે આ અવસ્થા સાત દિવસ સુધી રહે છે

આવેગાવસ્થા—ગળામાં ધુમાડો નીકળતો હોય એવું લાગે છે, પછી દશ-પંદર વખત ઉપરાઉપર ઉધરમ આવે છે શ્વાસ ઉપર રહે છે પછી વાયુશૂન્ય નાભીમાં વાયુ અદર એવાતા થાય તેવો ફૂકડાના અવાજ જેવો અવાજ એક બે વખત થાય છે અને એ માથે ઉધરસનો વેગ, શાત થઈ જાય છે પણ ઉધરસના ભેર વખતે આખા જાતે ખંડાર નીખી આવે છે, હાથની મુઠીઓ વગી જાય છે અને વેગ બધા ધનાકાર્જ નહોત તેમ બાળક રમવા માટે છે વગી બે ત્રણ કલાક શાંતિ રહ્યા પછી ખેલા જેવો જ વેગ ઉપડે છે દેઈ વખતે ગર્દાઈથી બે મીનીનું સુધી વેગ રહે છે પછી પાછું ઠીક થઈ જાય છે પણ વેગ ઉપડે છે ત્યારે ઉધરસ ખાતા ખાતા જીભ ખંડાર નીકળી જાય છે નાડીનો વેગ વધી જાય છે, ઝાડો પેમાળ પણ વખતે થઈ જાય છે નાક અને આખમાથી પાણી નીકળવા માટે છે, ખોગકની ઉનટી થઈ જાય છે, પછી શુદ્ધ જેવો ચીકણો જારો કંદ નીકળે છે, કોઈવાર કફમાં રત્ન પણ નીકળે છે વેગના ભેરથી જીભ ગળુ વગેરેની રક્તવહન સો તુટીને લોટી ની જે છે દેહસાની મિથિતા યાપકતા બોછી થઈ જાય છે, કવરિત શ્વાસ રોકાઈ જઈને મૃત્યુ પણ થઈ જાય છે દિવસમાં ૫-૭થી ૮૦ સુધી હુમલા આવે છે રાતમાં વધારે આવે છે ત્રણ અઠવાડીઆથી છ અઠવાડીઆ સુધી આ મિથિતા રહે છે જેમ ખાસીના હુમલા વધાર તેમ રોગની અસાધ્યતા વધારે

અપચયાવસ્થા—આ અવસ્થામાં ખામીનો વેગ એછો થઈ જાય છે માવારણ ગીને દોઢથી બે મહિનાની અદર બાળક મારૂ થઈ જાય છે કોઈવાર ઘણા દિવસ સુધી રોગ આવું રહે છે છ મહિનાથી નાના તથા ખાલ

અસ્થિશોષ-ગીડેટમના દરદી બાળકને તથા આક્ષેપ વાત લક્ષણવાળા દરદીન ચયેલો રોગ મટવો મુશ્કેલ જેન બાળકની ઉમ્મર મોટી તેમ રોગ મટવાનો સંભવ વધારે, આ રોગ મટવા પછી હ્રય થવાનો સંભવ રહે છે

ઉપદ્રવ-ઝાડા, ઝાનની ખેંચાણ, ચ્યુરિમી, ન્યુમોનીઆ, ઘાંઘાડીમ, માથામા રક્તસ્રાવ થવાથી પક્ષવધ વગેરે ઉપદ્રવો સંભવિત છે

ખેલો મસાહમા નિદાન થવું કઠણ છે પછી શ્વાસ અદર જેઆતા સંભળાતા હઠડા જેવા અવાજથી રોગ નથી થઈ જાય છે મૂનનો રંગ તદ્દન સ્વસ્થ અને વિશેષ શુદ્ધ વધારે એ લક્ષણથી રોગ ઓળખી શકાય છે

ચિકિત્સા-આ રોગ સાધારણ નથી કાઠિવાર ઘાતક ઉપમા પણ દેલાસ છે રાત ૧૮૭૭મા આ રોગથી ૧૦૩૧૪ બાલકોના ઇલિડમા મરણ થયા હતા રોગ થયા પછી કોઈ મીતે નથી રોકાતો રોગી બાળકથી બીજા બાળકોને છુટા રાખવા, ઠંડી ન લાગવા ફેવી, ગરમ કપડા પહેરાવવા, ગરમ પાણીથી નહવરાવવું, રોગીને ઘરના ગવથી બંન્ના સ્થાનમા એકાન્તમા અથવા ગહેરની ખંડાર ખુલ્લી હવામા રાખવું એ માર્ગ છે રોગ ઓછો થયા પછી ઓટો અને હલકો જોરાઈ વાગવા આપવો પણ પેટ ભરીને ન ખવરાવવું, પેટ ભરીને ખવગવવાથી ઉલટી થઈ જાય છે મોસમના ફળોના રસો આપવા હમેશા પેટ મા-રાખવું દુધ, ઝાણ, જવનું પાણી વગેરે પચ્ય છે

આ રોગની ચિકિત્સા પણ અજાણના છે, ૧ નાગગીજ નાશક ૨ કદ પાતળો ડરનાગી, ૩ ગવમા ૪

રોગીના ઓળકામા અથવા તેની પથારી પામે એક મગડી ઉપર રાખેલી તપેલીમા ઉકળતા પાણીમા નીચેની ચીજોનો ધૂપ જનાવી નાખવો અને તેની વરાળ દરદીના શ્વાસ માથે અદર જાય એમ એ તપેલી રાખવી

ધૂપ-ગધક, ગુગળ, લાગના પાન, જટામાગી, અને લોખાન એટલી વસ્તુઓને ધીમા મેળવી તેનો ધૂપ જનાવવો

આ ઉપરાંત ગીના ઓરડામા હમેશા ગધડોનો ધૂપ ડાળો લવગા દિવટી (તુલ્યા લવઙ વાળી) મોઢામા ગળવા આપવી એજ મીતે બીજી પણ આ બાળકમા ઉત્તમ લાગતી ચિકિત્સા ડરવી

કંને પાતળો કંનાની ચિકિત્સા-ગૃયાદિ ચૂર્ણ ટે અષ્ટાગાનધેહ, ચાર ચાર રતિની માત્રામા નણ નણ ટલાઈ મધ માથ અટાડવાથી ખાગી, શ્વાસ, ઉલટી વગેરે ઉપર જાયદો ચાય છે લાગ્ગાઈવાથ (ભારી, ભોરીગણી અને મિંધાલૂણ)થી પણ કં પાતળો પડે છે દુધ ઉપર ગહેતા બચ્ચાઓને પીપરીમૂળ, ધ્રાખ જેઠીમધના ઝવાનમા જે ગતિ પીપગનુ ચૂણ મેળવી પાવું છાતીમા કદ્દ ભરાઈ ગયો હોય, પેટ બડી આ ચુ હોય, ન્યુમોનીઆ, ખાસી,

જવર વગેરેમાં આ માટે રાયદો કરે છે મૃદુરેચક પણ છે રોગ બે બહુ વધારે હોય તો એકલુ દુધજ ખોરાકમાં આપવું

એક વર્ષના બાળકને એક ગતિ, બે વર્ષના બાળકને દોઢ રતિ, અને ૫-૬ વર્ષના બચ્ચાને ૮ રતિ અને મોટી ઉમ્મરનાને છ ગતિ એ રીતે માત્રામાં દિવસમાં ત્રણ વખત પાણી માથે ફટકડી આપવી બે એ સાથે ઉપરના ક્રમમાં ઉમ્મર પ્રમાણે એક રતિનો આક્રમે ભાગ, થોથો ભાગ, અર્ધા રતિ અને એક તિ મઠર વજ્ર મધ માથે આપવામાં આવે તો આચ્છાદીવાળી સ્થિતિમાં ઘણું લાભ થાય છે વજ્ર, જેઠીમધ, પીપર, તુલસીની મજરી એ મધને મેળવી બે તોલા એક રતન પાણીમાં ઉકાળી અર્ધો રતલ બાળી ગ્હે ત્યારે એમાં બે તોલા સાકર મેળવી થોડી માત્રામાં દિવસમાં ૫-૬ વાર આપવાથી ઉપરસનો વેગ શાંત થાય છે એ રીતે મોટી હરડે, જેઠીમધ અને લોરીંગાણીનો ઉદાગો મધ સાથે આપવો આતુર્ભદ્ર ચૂર્ણ (ઠાંઠડાર્શીંગ, પીપર, અતિવિપ અને નાગમોચ) મધ માથે આપવાથી તાવ, ખાસી અને ઝાડા ઉપ શાંતો કરે છે છાતીમાં દર વધી જઈને ધરધર શબ્દ થવા માટે, તથા શ્વાસ અટકવા માટે ત્યાં સિંધાલૂણું આકડીના દુધમાં એકવાર પલાળીને મુકવી રાખવું અને એ સિંધાલૂણું ત્રણ ગતિની માત્રામાં દુધ સાથે આપવાથી ઉઠટી થઈને કમ્પ્લેક્ષ નીકળી જાય છે અને શ્વાસાદિ શાંત થાય છે તે એક માત્રાથી ઉઠટી ન થાય તો કનાક પછી માત્રા આપવી મોમનુ ચૂર્ણ કે રતિની માત્રામાં સવાર સાંજ બે વખત ગરમ પાણી માથે આપવાથી શ્વાસ નાડીની શાંતિ પ્રશાન્નાઓને દીલી થીને પદર વીગ મિનિટમાં ફેરે પાતળા રીતે કાઢે છે સર્વ પ્રયોગોમાં આ પ્રયોગ ઉત્તમ છે

અવનાદક—ઉપર કહેના ઝવાથોમાં ૧૫-૨૦ ટીપા કેનકાલવના નાળીને આપવા બતિદલાદિ ચૂર્ણ (શા) મધ સાથે ચટાકવું ધતુરાના બી કે સ્વરસના યોગવાળી દવા ઉચિત્તરમ વગેરે પણ અવનાદન કરે છે શ્વાસ અને ખાસીના જોર માટે વાતણ વિષગણોદિ તેલ છાતી અને પીઠ ઉપર ચોળવું તથા અળમીની પોટીસનો ચેક કરવો

ઢાંઢવાર અધિક રક્તભાવ થવાથી આખનું ક્ષેત્ર મઠલ લાલ થઈ જાય છે અથવા લોહી જામી જવાથી કાળી નિશાની પણ થાય છે એમાં કરવાનું કાંઈ કારણ નથી ઉંજરાના પાનનો ઘન કરેલો કવાય, રસવતી, ફટકડી, રક્તચંદન, અફીણ, મોટી હરડે વગેરેમાંથી એક બે કે સર્વ ચીજોને મેળવી તેનો લેપ આખની ખૂંદ વારંવાર લગાડવો

(વૈદ્યસમેલન પત્રિકા યોગજી ૧૯૩૬માંથી અનુવાદ)

પ્રભુરામ આયુર્વેદીક ડોલેજ

કોં પોપટ યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ નં ૨૪૬ ઓફ ૧૯૩૬

ઉપવેદ, રસવેદ, અને લીપકના પ્રમાણ પત્રો માટેની અને લીપવર-
એન્થુએટ ઓફ ધી પ્રભુરામ આયુર્વેદીક ડોલેજની પદવી માટેની
તેમજ વીદ્યાર્થીનીઓ માટેની માવીકા-પરીચાનીકાના પ્રમાણ પત્ર માટેની
જુદી જુદી પરીક્ષાઓ ડોલેજના હોલમાં તા. ૨૧મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૭
થી શરૂ થશે. પરીક્ષામાં બેગવા ઈન્ટનાગઓએ પોતાની અરજી જરૂરી શી
અને પ્રમાણપત્ર બેડે તા. ૧૪મી જાન્યુઆરી ૧૯૩૭ લગીમાં મોકલી
આપવી જોઈએ.

યુનિવર્સિટીને માન્ય તેવી શિક્ષણ મંથા અથવા તેવા અધ્ય્યાપકની
ફેમરેબ હેઠળ અભ્યાસ કરનાર કોઈ પણ વિદ્યાર્થી તે મતવબનુ પ્રમાણપત્ર
મનુ કરી પરીચાઓમાં બેસી શકશે.

શાસ્ત્ર વૈદકીય ધર્મો ચલાવનાર ચિકીત્સકો ને “વૈદવર”ના પ્રમાણપત્ર
અને “આચાર્ય”ની પદવી, એ પદવીઓ માટે નથી કરવામાં આવેલા
નિયમો પ્રમાણેની તપાસમાં સળ થતા આપવામાં આવે છે, જરૂરી
તપાસ પછીજ મળી શકે છે.

પરીક્ષાઓ પછી ડોલેજના શિક્ષણ વર્ગો તા. ૧લી ફેબ્રુઆરી
૧૯૩૭થી શરૂ થશે દાખલ વતારાઓએ તે પહેલાં અરજી મોકલવી
અથવા જાતે મળવું જોઈએ.

પરીક્ષાઓ અને ડોલેજના વર્ગો માટે વિશેષ જાણવા ઈચ્છનારને મર્યાદાની
અગ્રેજી “હેન્ડ બુક ૧૯૩૬-૩૭”ની એક નકલ ચીફ આનાની ટિકિટો
મોકલવાથી મલશે. મદરહુની ટુકાવેલી ગુજરાતી નોંધ એક આનાની ટિકિટ
મોકલવાથી મળશે. પરબ્યવહાર ડોર્ડ પણ લાખામાં ધર્મ શકશે.

હુકમથી,

પ્રતાપકુમાર વૈદ

જી પી એ મી ઓન નેકેટરી

૨૪ નવેમ્બર ૧૯૩૬

ડોલેજ-યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ-મુબઈ

૩૮-૫૬૭

વૈદિક સાહિત્યમા ઉદ્ભિજ્ઞ શાસ્ત્ર

(મૂળ લેખક-ડૉ એકે દ્રનાથ ઘોષ પી એચ ડી, એમ ડી (કલકત્તા)
શ્રીયુત દુર્ગાશંકરભાઈ,

તારી, 'આયુર્વેદ વિજ્ઞાન'

શ્રીયુત ગૌરીગંધર ઓઝા સ્મારક ગ્રંથમા ડૉ એકે દ્રનાથ ઘોષ, પી એચ ડી, એમ ડી (કલકત્તા)નો "વૈદિક સાહિત્યે ઉદ્ભિજ્ઞ કથા" નામનો જગાદી ભાષામા છપાયેલો લેખ જોયો ત્યાંથી જ મને આ લેખનો અનુવાદ કરવાની ઉત્ક્રાંતિ થઈ આવી પરંતુ આ મહાગ્રંથ મેળવવો મુશ્કેલ હતો એટલે 'પ્રસ્થાન'વાળા ભાઈશ્રી રણછોડભાઈ મીસ્ત્રીને મેં આ લેખની નકલ કરી મારી ઉપર મોઠની આપવા વિનવતી કરી અને તેમણે તે પ્રમાણે વર્તુ પરિણામે આ લેખ એ ઉપરથી અનુવાદ કર્યો છે

વૈદિક સાહિત્યમા વનસ્પતિઓ વિષયુ છે તે આથી સમજી શકાયે ઉદ્ભિજ્ઞ શાસ્ત્રની પરિભાષા નક્કી કરવામા કેટલાક શબ્દોનો ઉપયોગ થઈ શકે એમ છે વળી વૈદિક સાહિત્યની વનસ્પતિઓનો નિષ્કૃત્ય કરવાનો પ્રયાસ લેખકે કર્યો છે તે પણ યાત્નાહ છે

આ લેખમા ખૂનતો ભાગ આપ, આપની પાસે આ ગ્રંથ છે તેમાથી ઉતારીને પૂણી કરશે એવી આશા છે

હામેદ
ધનનેરમ }

માપાનાન નૈવના
સ્નેહવર્દન

વૈદિક સાહિત્યમા ઉદ્ભિજ્ઞ શાસ્ત્ર

[ત્ર્યવેદમા ઉદ્ભિજ્ઞ શબ્દ છે પરંતુ એનો અર્થ ત્યાં ઝાડ-છોડ એવો કરવામા નથી આવ્યો. ઉદ્ભિજ્ઞ એટલે ઝાડ, છોડ-વનસ્પતિ-એ અર્થ તેો અમરકોશના સ્તંભ પૃથ્વિ જઈને સ્થિર થયો જણાય છે ત્ર્યવેદિક કાલમા વનસ્પતિના વિલિત નકાલોની જાણ હતી સાધારણ વૃક્ષો તથા વનવૃક્ષો (વનસ્પતિ)મા કોઈ વખત લેદ દેશીવેલો જણાય છે નાના વૃક્ષ વાનસ્પત્ય કહેવાતા હતા જે વધમા પાનવાળા તથા જમીનમા કદ થા મૂન રાખી જનારા છોડ ઝાડને વીરધ કહેવામા આવતા અને વાર્ષિક છોડવાઓને 'ઓપધિ' કહેવામા આવતી ચઢવાવાળી વૃક્ષો (વૃક્ષ) તથા વળદળને વૃક્ષ સાથે લયેગતી લતાઓનો 'લિખ્યુ' પણ ઉમેર્યો છે, યૃગિયો અને ધાગોની પણ ઓળખ હતી

વૃક્ષના વિલિન ભાગો વિષે સારૂ જ્ઞાન હોતું મૂળ, ડાહી, શાખા, ઉપશાખા, કુપળો, ઝળિયો, પાદડા પુલ, ઝળ, બીજ વગેરેની પિછાન બરાબર થઈ ગઈ હતી પુષ્પશુષ્કો તથા શુદ્ધરુક્ષોનું પણ વર્ણન છે કૂટવા વાળા છોડઝાડનો પણ ઉલ્લેખ છે અતઃછાલ તથા બહારની છાલ તથા શુદ્ધરુત્તુ પણ વર્ણન મળી આવે છે

ઝાડના લાકડા તથા અન્ય અગોનો આર્થિક તથા ઔષધિક ઉપયોગ કરવામાં આવેલો જણાય છે

લગભગ ૧૨૯ જૂદી જૂદી જાતની વનસ્પતિનું વર્ણન વેદોમાં છે કદાચ સહેજ વધુ પણ હશે પરંતુ એમાની ઘણીને અત્યાગ્રે ઓળખી શકાતી નથી]

ઉદ્દલિજ્ઞ તથા ઋગ્વેદ (૧,૮૯,૧,૮,૬૮,૧, ઇત્યાદિ), વાજસનેયી સહિતા (૨૮-૧૫) અને અથર્વવેદમાં (૫, ૨૦-૧૧) છે, પરંતુ એ ઝાડપાલાના અથવા વ્યવહાર નથી અમરકોષમાં આ ગ્રન્થ ઝાડપાલાના અર્થમાં પ્રથમ વ્યવહારમાં આવ્યો છે

પ્રમાર

વૈદિક ગ્રન્થોમાં પ્રકારભેદથી ઝાડપાલાના અનેક નામો જોવામાં આવે છે જેમકે વૃક્ષ (ઋગ્વેદ, વાજસનેયી સહિતા, અથર્વવેદ) દ્રુમ (કેવલ નિરુક્ત અને વડુવિંશતિ બ્રાહ્મણ), વનસ્પતિ (ઋગ્વેદ, વાજસનેયી સહિતા, અથર્વવેદ), વાનસ્પત્ય (કેવળ અથર્વવેદ), વીરુધ, ઔષધિ, મતતિ, લિપુજા અને મન વૃક્ષ, વનસ્પતિ અને વાનસ્પત્ય-આ નામ શબ્દોનો અથ અર્થો 'ઝાડ'(Tree) એવો કરીએ છીએ ઋગ્વેદમાં વૃક્ષ અને વનસ્પતિ-આ બન્ને શબ્દો એક સાથે વપરાયલા નથી, એથી અમારૂં માનવું છે કે ઋગ્વેદના સમયમાં આ બન્ને શબ્દો એક જ અર્થમાં વપરાતા હતા વાજસનેયી સહિતા (૧૭,૨૦) માં એક પ્રસંગે 'વન' અને 'વૃક્ષ' બન્ને શબ્દોનો એક સાથે ઉલ્લેખ નજરે પડે છે એથી માનવું પડે છે કે એ વખતે વન જાત ઝાડપાન અને વૃક્ષ-એ બન્નેને ભિન્ન માનવામાં આવતા હશે અથર્વવેદમાં વૃક્ષ અને વનસ્પતિ (૧૦ ઓ ૧૩) અને વૃક્ષ અને વાનસ્પત્ય* શબ્દોનો (૧૨,૧,૨૭) એક જ સાથે ઉલ્લેખ થયેલો જોવામાં આવે છે, પરંતુ સાધારણ રીતે એ બન્ને એક નથી પણ પૃથક્ છે એમ માનવું પડે છે વિહિટની (Whitney) સાહેબ વનસ્પતિને વન્યવૃક્ષ કહે છે અમને અથર્વવેદ માં (૮-૮-૧૪, ૧૫-૬-૩) વનસ્પતિ અને વાનસ્પત્ય બન્ને એક સાથે જણાયા છે વાનસ્પત્યનો અર્થ 'વનસ્પતિનો પુત્ર' વા 'પુત્રસ્થાનીય' એવો કરવાથી આપણે એનો 'હ્રુદ્વૃક્ષ' અર્થ કરી શકીએ

વરકમા ઔદિભદ્ર ઔપથ સકલને ચાર લાગમા વહેચી નાખવામા આવ્યું છે — વનસ્પતિ, વાનસ્પત્ય, ઔપથિ અને વીરધ

વૃક્ષ

ઋગ્વેદમા ત્રણ સ્થળે 'વૃક્ષ' શબ્દ આડપાલાના અથમા વપરાયલો જણાય છે એક સ્થળે (૪-૨૦-૫) 'પૃથવ' અર્થાત્ ક્ષલવાન વૃક્ષનો ઉલ્લેખ છે બીજે સ્થળે (૨-૧૪-૭) વૃક્ષના કાપનારની ઇંદ્રે કહેલા વૃત્રવધ સાથે તુલના કરવામા આવેલી છે બીજે એક સ્થળે (૧-૧૬૪-૨૨) આદિત્યની વૃક્ષની સાથે તુલના રાખલી છે ૧-૧૬૪-૨૦મા જ્યાં વૃક્ષની વાત છે ત્યાં 'રક્તમાસથકી જડલો જડદેહ' એમ કહેવામા આવ્યું છે વળી 'વૃક્ષ'નો અર્થ (૫-૫૮-૫) દારૂમય પેટિકા પણ કંવામા આ યો છે

વાજસનેથી મહિતામા કહેલું છે કે વૃક્ષની ઉપર ચુદના અશ્વશસ્ત્ર રાખવામા આ યા હતા (૧૬-૫૧) ગાદ નિમિત્ત ખાટલાનો ઉલ્લેખ છે (૨૩-૨૩) વૃક્ષને હિન્દિશ (ભાષ્યદારના મત પ્રમાણે હરિતવર્ણના કેશ અથવા પંચવિશિષ્ટ) કહેલું છે (૧૬-૪૦) સભવ છે કે આ કોઈ સૂક્ષ્મ સૂચિઆકારના પાનવાળા વૃક્ષ (વદાન વા અ ય કોઈએ વર્ણન આડ)ને અનુલક્ષીને કહ્યું લાગે છે

અથર્વવેદમા વૃક્ષના સ્કંધ (trunk)માવી પ્રશાખાની ઉત્પત્તિ (૧૦-૭-૩૮) વૃક્ષનું ઉચ્ચસ્થાન (૪-૭-૫, ૬-૪૪-૧), વૃક્ષનો વણ (૧૦-૮-૩૧) ઇત્યાદિ ઉલ્લેખો મળે છે અશ્વત્થ (૩-૧-૮) તલાશ (૧-૧૫-૩) અને ગિંશપા (૧-૧૨૦-૩) ને વૃક્ષ કહ્યા છે વાયુદ્વારા વૃક્ષનું પતન (૧૦૧-૧૬), કુલિશદ્વારા વૃક્ષનું છે ન (૨-૧૨-૨) અને વૃક્ષ ઉપર વજવાત (૭-૫૨-૧, ૭-૬૧-૧ ૭-૧૦૪-૧૪) નો ઉલ્લેખ છે પુષ્પની ઠાળાથી (૧-૧૮-૧) પુષ્પવિન્યાસ (Inflorescence) પણ ધ્યાન યોગ્ય છે પૃથવ અર્થાત્ ક્ષલચુક્ત વૃક્ષનો (૨૦-૧૨૭-૪) ઉલ્લેખ અને ઝલપતનની કથા (૬-૧૨૪-૭) પણ છે

૧ વનસ્પતિ એટલે કુદ વિના જેને ફળ આવે તે એવી વ્યાખ્યા રાજનિધિદુકારે (જેય સોદન વનસ્પતિ ફલતિય પુષ્પવિના । તર્ફલાત્ વાનસ્પત્ય । આપેલી છે એને આ જોતા તો વનસ્પતિને આપણે અપુષ્પ વનસ્પતિ (Cryptogamous plants) કહી શકીએ વાનસ્પત્યમા કુદ મને ફલ જ ને આવે એટલે વાનસ્પત્યને મપુષ્પ વનસ્પતિ (Phanerogamous plants) કહી શકાય વનસ્પતિ અને વાનસ્પત્ય એ C૬્વિદ્વાના એ વર્ગો છે આપણે વનસ્પતિ શાસ્ત્ર એવું નામ Botany ને આપીએ છીએ તે એ રીતે અવ્યસ્ય નથી ખરી રીતે વાનસ્પત્ય શાસ્ત્ર નામ રાખવું જોઈએ પણ તે પણ સ્પષ્ટ અથવાહી નથી આથી યુરોપીના પર્ચાઈ તરીકે આપણે ઉલ્લિખ્ય શાસ્ત્ર નામજ રાખવું જોઈએ

નનરૂપિતિ

ઋગ્વેદમાં વનરૂપિતિને ઉદ્દેશીને બહુ સ્તુતિઓ (૧-૯૦-૮, ૫-૪૧-૮, ઇત્યાદિ) લખાયેલી છે. વનરૂપિતિઓ અનેક કાર્યમાં ઉપયોગમાં આવતી હતી એ એનાથી મમજી શકાય છે. વનરૂપિતિના કાષ્ટ બળતણ તરીકે કામ આવે છે (૫-૩-૪), એના લાકડામાંથી રથ (૩-૫૩-૨૦, ઇત્યાદિ) ઉલ્ખલ (ખાડણીઓ) (૧-૨૮-૬), ચૂપકાષ્ટ (૩-૮૧-૬, ૧૦-૭૦-૧૦), અરણિ (૬-૧૫-૨) અને ચરમમાં ખપ આવતા અનેક દ્રવ્યો (૧૦-૧૧૦-૧૦) આ અને બીજી શતસહસ્ર શાખાઓનો ઉલ્લેખ છે (૩-૮-૧૧) મરૂદગણના આગમનથી વનરૂપિતિ ગણુ બચથી આકુલ થઈ (૧-૧૬૬-૫) નિનાદ કરે છે (૮-૨૦-૫) મરૂદગણુ તેમને વિચુક્ત કરે છે (૧-૩૯-૫) અથવા વનરૂપિતિને જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી દે છે વળી એ પણુ કહેલું છે કે પૃથ્વી વૃષ્ટિ વખતે તમામ વનરૂપિતિઓને ધારણુ કરી રાખે છે પૂષણુ (૬-૪૮-૧૭), ઇન્દ્ર (૩-૩૪-૧૦), વિશ્વદેવગણુ (૧૦-૬૫-૨૧) અને અશ્વિની કુમારો (૧-૧૫૭-૫)ની સ્તુતિમાં વનરૂપિતિઓની સ્તુતિઓ ગાયેલી છે સોમ (૧-૬૧૬, ૬-૧૨-૭) અને અગ્નિને (૧-૧૩-૧૧, ૧-૧૮૮-૧૦, ઇત્યાદિ) વનરૂપિતિ તરીકે વર્ણવેલા છે અગ્નિને વનરૂપિતિનો પુત્ર ગણાવ્યો છે (૮-૨૩-૨૬) કારણુ પુત્ર જેમ મૃતપિતાને અગ્નિસંસ્કાર આપે છે તેમ અગ્નિ પણ માથેને દગ્ધ કરે છે

વાજસનેયી સહિતામાં વનરૂપિતિની ઉપલા લાગમાં વદ્ધિ (૪-૧૦), બહુશાખા (૫-૪૩) અને મુસ્વાહુ ફૂલનો (૨૮-૧૦) ઉલ્લેખ છે વન્યવૃક્ષના કાષ્ટોમાંથી અનેક જાતના દ્રવ્યો પ્રસ્તુત કરેલા છે (૧૦-૪૫, ૧૦-૨૩)

અથર્વવેદમાં વનરૂપિતિને 'વીડવગ્ગ' (અર્થાત્ મૂલનાળ અને શાખાચુક્ત (૬-૧૨૫-૧) અને પુષ્ટિયુક્ત (૧૯-૩૧-૮) મ્હી છે પૃથિવી તેમને ધારણુ કરે છે (૪-૨૬-૫) જડિગડ (૧૮-૩૪-૬), પણમ (૩-૫-૩) અને વરણુ (૬-૭૫-૧, ૧૦-૩-૫)ને વનરૂપિતિ કહેલી છે વાયુ વૃક્ષો અને વનરૂપિતિઓને ભાગી નાખે (૧૦-૩-૧૬) છે વનરૂપિતિની જે શાખાઓ કપાય છે તે વર્ષ દહાડામાં પાછી વધવા લાગે છે (૮-૧૨-૧) વયવૃત્તના કાષ્ટમાંથી અનેક દ્રવ્યો બનાવવામાં આવે છે (૬-૧૨૫-૧ ઇત્યાદિ)

ચિરૂષ્ઠ

ઋગ્વેદના દશમાં મંડલમાં વીડવનો ઉલ્લેખ છે આધુનિક સૂક્તોની રચના વખતે આ મંડલ લખાયેલું લાગે છે, વાજસનેયી સહિતામાં બે જગોએ (૧૨-૭૭, ૧૮-૧૪) વીરૂષ્ઠનો ઉલ્લેખ નજરે ચડે છે વીરૂષ્ઠ અને ઔષધિ-બન્નેનો ઉલ્લેખ એક જ સાથે જણાય છે અર્થાત્ બન્નેની ભિન્નતા સ્પષ્ટ

જણાય છે અથવા વેદમા અનેક મ્થળે (ચાળીમવાર) આ વાત કહેલી છે ઔપધિ અને તૃણથી વીરુધ્ધ છે (૧૧-૭-૨૧)

ઋગ્વેદમા (૧૦-૭-૩) મૃહત અને પ્રમર્ષા વીરુધ્ધની કથા છે વીરુધ્ધ વર્ષાકાળમા (૧૦-૪૭-૮) વનમા જ એ છે (૧૦-૧-) વીરુધ્ધ બળે છે (૧૦-૪૫-૪),

વાજસનેયી મહિતાના ટીકાકાર મહીધર વીરુધ્ધને એક મ્થળે (૧૮-૧૪) અને બીજે મ્થળે (૧૨-૬ ઔપધિ કહે છે ઉવટ (૧૨-૭૭ ટીમમા) એનો અર્થ કરે છે કે 'જે વ્યાધિનો પાથ ને તે'

અથવા વે મા કહ્યું છે કે ગન્ડના આતરકામાથી વીરુધ્ધની ઉત્પત્તિ થયેલી છે (૧૦-૧૦-૨૧) મલવ છે કે આતરકા પ્રહોવાધને માટીમા મળી જાય છે અને તેમાથી વીરુધ્ધ પ્રબલશક્તિથી જન્મે છે એજ આ વાત કહેવાનો આશય છે વીજ્ઞનામૃલ (૮-૮-૨૩-વગાહ વીરુધ્ધના મૂળ જાણે છે ૮૭-૨-૧૨), અત્ર (૮-૭-૧), મધ્ય (અર્થાત્ કાષ્ઠ ૮-૭-૨), પર્ણ (૮-૭-૧૨) અને પુષ્પનો (૮-૭-૧૨) ઉપેક્ષ જણાય છે અને અશ્વમતી (જે કિંગ્લોની પેઠે આ તરફ વહે છે) ગાર્ગની (જેનો કાષ્ઠ સ્પીટ દબક હોય છે) રથવા વિશાખ (શાખાહીન) કહેલી છે (૮-૭-૧૧) બહુ પ્રકારની (૮-૧૫-૬) અને બહુ મધ્યક (૫ ૪-૧) વીરુધ્ધ જોવામા આવે છે કુષ્ઠને વીરુધ્ધ (૫-૪-૧) અને દહને એ સ્થને વીરુધ્ધ (૧૮-૩૩-૧) અને અન્ય મ્થળે ઔપધિ (૧૬-૩૨-૩) કહેલી છે

ઔપધિ

ઋગ્વેદમા ઔપધિની બહુ સ્તુતિ (-૩૬-૫ ૭-૪-૫) આવે છે એક મ્ત્રમા (૧૦-૮૭) દેવતાઈ ઔપધિ ઔપધિ ઔપધિ નદીના પાણીમા (૭-૫૦-૩) જલવિહીન ઉચ્ચ સ્વાનમા (૪ ૩૩-૭) અથવા અશ્વત્થ અને પલાશવૃક્ષના ઉપર (૧૦-૮૭-૫) થાય છે વપાઠનુમા (૧-૮૩-૫) અને વૃદ્ધિના જલમાજ (૩-૫-૮) માપધિ ઉપર થાય છે વૃદ્ધિન જલ પીને ઔપધિઓ પુષ્પ અને ફલયુક્ત થાય છે (૭-૧૦૧-૧) પુષ્પયુક્ત વા પુષ્પહીન અને ફલયુક્ત વા ફલહીન ઔપધિઓનો ઉલ્લેખ છે (૧-૮૭-૧૫) અશ્વવતી, સોમવતી, બિજય તી અને ઉદોજ- નામથી ઔપધિઓનો ઉલ્લેખ મળે છે (૧૦-૮૭-૭) નભવત અશ્વવતી અશ્વ પાછો જાય એમ લાગે છે સોમવતી સોમવતા અર્થાત્ સોમ જેવો કોઈ છોડ, બિજય તી એટલે કોઈ જલગરક છોડ, ઉદો જ-કોઈ ઉત્તર વા તેજસ્કર છોડ હશે મટી જોદીને તે સાથે ઔપધિ સ્થાના તરિત કરાય છે (૧-૧૬૬-૫) આથી સમજાય છે કે ઔપધિઓને ખેતરમા ઉછેરવામા

આવતી હશે ઔષધિ ગાય (૧૦-૧૮-૧) અને અન્ધો માટે આદ્યપદાય છે (૧-૧૬૩-૭) શુષ્ક ઔષધિઓમાંથી બાળ બનાવવામાં (૮-૧૧૦-૨) આવતા ઔષધિના બળતણ પણ થતા (૨-૪-૬)

વાજ્યમનેથી સહિતામાં નવેની અનેક વાતો મરીમરી કહેલી છે એમાં ઔષધિના ગુણો ઉલ્લેખ છે ઔષધિમાંની પિષ્ટ (૧-૨૧) અને પુરાકારા (૧૧-૪૨) પ્રસ્તુત કરવામાં આવે છે ઔષધિ ઔરવડપમાં થવા ત છે (૧૦-૮૦, ૮૦, ૮૬) કુરાને આપધિ કહેલી છે અથર્વવેદમાં ઔષધિની ઘણી સ્તુતિ ગવાયલી છે એ પર્વત અને મપાજ્જિમાં થાય છે (૮-૭-૧૭), વપામાં ઉત્પન્ન થાય છે અને વડે છે (૪-૧૫ ૧૬, ૮ ૨ ૨૨ ત્યાહિ) ઔષધિની એતીની વાત પણ મળે છે (૩-૧૮-૫, ૧૦-૧-૨, ૪-૭-૨) ઔષધિના ૬૬ મૂલ, વિન્તારિત મ યલાગ (કાણ્ડ) (— ૧૩૭—૩) ણીજ (૮-૭-૨૧) અને ગસનો ઉલ્લેખ છે (૨-૨૪-૧ ૪-૨૭-૨-૩) વિવિધ વણવાળી ઔષધિઓ વિવે કહેવામાં આવ્યું છે (૮-૭-૧ ગણ્, સાદી, લાલ, બિન્દુ-ચિન્હિત અને ઠણી) પ્રતૃણતી (જ આગે બાળુ દેલાય તી હોય), ગ્તમ્બિની (કાળગ જેવી), પ્રત ન્તી (જ એક બાળુ વધે છે), એકશુભ્ર (જેને માત્ર એક જ આવરણ હોય છે, મલવ જે કે પ કચુરાના પુષ્પવિન્ધા મના આવરણપત્ર લેવા પત્ર વા Spathe (પાંગે,ને અનુલક્ષીને આ કહેલું હોય છે) અને ગાદુપત્રવિગિષ્ઠ ઔષધિનો ઉલ્લેખ છે (૮-૭-૧૩) ઔષધિ ગાય, બઢરી, અને ચેટાનો જોગ્ય છે (૮- — ૨૫) ઔષધિનાથી ઔષધ પ્રસ્તુત વાય છે (૪-૪-૨-૩, ૪-૧૭-૧) જેમકે દુધ (૮-૬૫-૮ ઇત્યાહિ) અને અપામાર્ગ (૪-૧૮-૩) કઝી ઔષધિઓનો પણ ઉલ્લેખ છે (૧૦-૮-૨૨) ઔષધિમાંથી ગદ્ય બનાવવામાં આ વા છે (૪-૮-૮) શુભ્રભેદી ઔષધી ગણુને જીવહા (અથાત નકુવતા યજ્ઞ), નધાવિતા (જે કોડને નુકશાન (ક્ષતિ) ન કરે), જીવતી (જીવન-ગ્રક્ષક), સહ-વતી (તેજ વિગિષ્ઠ) અને નાયમાણ (મો કરતા તેજગ્વી) નામ આપેલા છે (૮-૨-) ઔષધિને પુનઃમગ (જે ફરીથી નિજ અવસ્થાને પામે છે) કહેવી છે (૪-૧૮-૨) સલવ છે કે જમીનમાં જે કદમૂળ હોય તે તેમાંથી જે દ્રવ્યગા કૂટે છે તેનો ઉલ્લેખ આ છે ચવ, દર્ભ, અગ્નિ-વતને ઔષધિ કહેવી છે (૬-૧૫-૧ ત્યાહિ)

અમો મોટી મોટી વીરૂધને Biennial અને Perrenical herb અને Shrub કહીએ છીએ ઔષધિને અમેજમાં annual herb કહે છે

નતતિ

નગેદમાં (૮-૪૦-૨) અને વૈષ્ણવીય બ્રાહ્મણમાં (૧-૧-૧-૨) નતતિ

સળધી ઉત્તેજ મળે છે નિરુક્તમા (૧-૧૪, ૧-૨૮) મતતિ એટલે વત્તી અથવા વેન એવો અથ કરવામા આવ્યો છે મલવ છે કે આ માલતી લતા પેઠે મોટી શાખાયુક્ત લતા હોવી જોઈએ

લિપ્તુજા

અયવવેદમા (૬-૮-૧ ૧૮-૧-૧૫, ૧૬) કહેલું છે કે લિપ્તુજા વૃક્ષને વેદન કરનારી વેદિકા લતા-Twinning plant-છે

તૃણ અને સમ

વેદ અને બ્રાહ્મણમા તૃણનો ખડું ઉલ્લેખ છે અયવવેદમા કહેલું છે કે તૃણથી ઘરની દીવાલ થાય છે (૩-૧૨-૫, ૬-૩-૪) 'શાદ'નો ઉલ્લેખ અનેક સ્થળોએ (૪૦ ૮-૧૫-૬, વાજસનેયી સં ૨૫-૧) છે અને સાધારણ ધાસના અથમા તે છે તૃણગુણને 'સ્તમ્બ' કહેલો છે દબગુરુને પિન્નૂલ વા પુન્નૂલ કહેલો છે તૃણ, Gramineae વાના ડોઈપણ છોડ માટે વપરાયેલો શબ્દ છે

મસ શબ્દ ઋગ્વે મા (૧-૫૧-૩ ૩-૫-૬, ૬-૫-૭ ઇત્યાદિ) છે સાયણ એક જગોએ (૧-૫૧-૩) મસનો અથ અન્ન કહે છે, પાશ્ચાત્ય પડિતો એને Herb વા grass માને છે આ અગ્નિ (શસ્ત્ર-દુર્ગાત) શબ્દનું પાઠ તર થયું હોય છે

ઉદ્ભિદના વિ ન લિન્ન અ શ

વેદ, બ્રાહ્મણા નિગોમા ઉદ્ભિ ના મૂળ, કષ, શાખા, વપા વનશ તાકમન, નમ્મ વૂન (વા પુષ્પગુ ૯), પુષ્પ મ્લ, બીજ અને સમ્યનો ઉલ્લેખ જોવામા આવે છે આ મિવાય દારૂ, દુ વ ડ, વકલ અને નિર્ધાનનો ઉલ્લેખ પણ આવે છે વાજસનેયી સહિતા (૨૨-૨૮) અને તૈત્તિરીય સહિતામા (૭-૩-૨૦-૧) અનેક જાતના નામો આવે છે

મૂળ

મૂળ વિશે વાજસનેયી સહિતા (૨૨-૨૮) અને તૈત્તિરીય સહિતા (૭-૩-૨૦-૧)મા ઉલ્લેખ મળે છે, અગ્નેશમા એને Root કહે છે,

સ્ક ધ (તૈત્તિ ૪૦ ૭-૩-૨૦-૧, ૪૦ ૧-૩૨-૫, અથ ૧૦-૭-૩૮) છોડની ડાહીના અથમા યવહૂત છે 'સ્થાણુ' નામનો એક શબ્દ ઋગ્વેદમા (૧૦-૪૦-૧૩) 'વિદન' વા 'જાધા' અથમા વપરાયેલો છે

શાખા વયા

શાખા (૪૦ ૧-૮-૮; ૭-૪૩-૧ ઇત્યાદિ અથ ૩-૧-૮) અને વયા

શબ્દો (જાં ૨-૫-૪, ૫-૧-૧ ઇત્યાદિ) કાળ Branchના અર્થમાં વપરાયલા છે. ફલ મગ્ગ કરવા માટે વૃક્ષ ઉપર ચઢી એક શાખાથી બીજી શાખા પર જવાનું કહેલું છે (જાં ૨-૫-૪) શાખા શબ્દ બીજા અર્થમાં પણ વપરાયેલો છે, જેમકે અગ્નિની શાખા (જાં ૧-૫૬-૧), નદીની શાખા (જાં ૧-૫૬-૧) ઇત્યાદિ. નવીન વૃક્ષની શાખા (વયા) ખાઈ શકાતી હતી (જાં ૧૦-૬૪-૩)

મદશ

મદશ ઋગ્વેદ (૩-૮-૧૧, શતપથ ૩-૮-૧૧, ઉ-૩૩-૬ ઇત્યાદિ હન રાવાર) અને અથવવેદમાં (૬-૩૦-૨) 'હુદ્ર ડોમલ શાખા' આ અર્થમાં વપરાયેલો છે. આનું અંગ્રેજી નામ Tamar

તોકમન

તોકમન (જાં ૧૦-૧૦-૮, વાજ્ઞ ૧૦-૧૬-૧૩, ૨૧-૩૦ ઇત્યાદિ, મૈત્રાયણી મં ૩-૧૧-૬, તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ ૧૧-૪)ને ઋગ્વેદમાં "ઝોડનો વધનશીલ અશ" કહેવામાં આવ્યો છે. વાજ્ઞનેની સહિતાના ટીકાકાર શ્રી મહીધર એને ઝીંડી વા યવનો અકુર વા અકૃતિ ઝીંડી વા યવ વહે છે એતરેય બ્રાહ્મણમાં ઝીંડી, મહાઝીંડી પ્રભૃતિના તોકમનનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી અમોએ તોકમનનો અર્થ અકુર (germinating plant) કયો છે. મેકડોનલ અને કીથ તેમના વૈદિક ઇન્ડોક્ષમાં તોકમનનો અર્થ green shoot of any kind of grain કરે છે. ધામના અકુરને 'શધ્ય' કહેલો છે (વાજ્ઞ ૧૦-૧૬-૧૩)

પ્રસૂ

પ્રસૂ (જાં ૧-૬૫-૧૦, ઉ-૮-૩, ઇત્યાદિ, કાઠક સહિતા ૩૬-૨, તૈત્તિ બ્રાં ૧-૬-૩-૨, શત્ ૨-૫-૧-૧૮) લાપ્યકારો 'પ્રસૂ'નો અર્થ ડોમલ શાખા અથવા તેમનો અગ્રભાગ એવો કરે છે. 'ફલ પ્રમચિની' ઔષધિગણને 'પ્રસૂવરી' કહેલું છે. 'પ્રસૂ' શબ્દ પુષ્પશુકલ (flower-bud) અર્થમાં છે.

પર્ણ પત્ર (તૈત્તિ ૩-૭-૩-૨-૧) આ બંને શબ્દો પાદડા અર્થે લેવાના અર્થમાં વપરાયેલા છે. મથરાબર પવારા વૃક્ષને પણ કહેલું છે,

પુષ્પ

પુષ્પ શબ્દ પણ બહુ ડોળાને મળે છે એને અર્થ ફુલ વા flower. પુષ્પશુકલને 'અર્' કહેલી છે. પુષ્પની ગાનાને floral-અર્થ કહે છે. વિવાહ પ્રમગે માવાનો વ્યવહાર જણાય છે.

‘મોમવૃક્ષ, શ્વેતખદિર, કમ્બલ’, આ અજશૃંગી નથી વોટ સાહેબની ડીક્ષનેરી
ઓફ ધી ઇંડોનાંમિક પ્રોડક્ટ્સ ઓફ ઇંડીયાના ત્રીજા ભાગમા *Gymnema*
Sylvestre Br ને મેનશૃંગી (સરકૃત) અને મેદામિંગી (હિંદી) કહેલી છે
Dolichantrone falcata seem-ને એ મેડગિ (મધ્યપ્રદેશ), મેવશિંગિ
(મુગ્ધાઈ) અને મેડસિંગિ (મરાઠી) કહે છે અમારા મત પ્રમાણે *Gymnema*
Sylvestre Br એજ અજશૃંગી, આનુજ ણીજી નામ ‘અરાટમી’ છે

૩ આયુ (વાજ૦ મ૦ ૧૮૨૨, બૃહદાગ્ન્યકોપ૦ ૬-૩-૧૩) છે

Panecum mliandrum Linn એની ખેતી થાય છે એવો C વેખ થાય
છે બગાણી નામ ‘ચિના’

(બાજરી, ગુજરાતી બાપાલાક)

૪ અધ્યાયૃક—(અધ્યૃક) (શ-પ્રા ૧૩-૮-૧-૧૬) વેદિક ઇન્ડેક્સમા
એને *Carpopogan Pruiens* (અ યનામ *mucuna pruriens* Dc.) અથવા
Flacourtia cataphracta Roxb માનવામા આવે છે શબ્દકલ્પદ્રુમમા
‘અધ્યૃક’નો અર્થ કપિકચ્છુ (બગાણી આલકુશી-*mucuna pruriens*) અને
‘ભૂચામનકી’ (ભોયઆબાણી રત્નમાલાના મત પ્રમાણે *Phyllanthus niruri*
Linn) કહેલો છે *Flacourtia cataphracta* Roxbનું સરકૃત નામ
‘તાલીગપત્રી’ અને બગનાનામ ‘પાનિયાલ મેદિનીમા તાલીશપત્રને (Abie
Webbiana Lingle) ભૂચામનક કહી છે મતપથપ્રાક્ષણમા જે અધમા
આનો ઉ વેખ છે તે જોતા તો અમને આ આલકુશી (ગુજરાતી કુવથ
બાપા૦) માનવી ઉચિત લાગે છે

૫ અપામાર્ગ (Achyranthes ashera Linn) વાજસનેયી મહિતા
(૩૫-૧૧-બીજનો ઉપયોગ છે) અથવવેદમા (૪-૧૭ ૬, ૪-૧૮-૭, ૪-૧૬-૪,
૭-૬-૨) અને પ્રાક્ષણગ્રંથોમા આનો અત્યંત ઉ વેખ છે

અમલા જૈમિનીયોપનિષદ્ પ્રાક્ષણ ૧-૩૮-૬ છા દોગ્ય ઉપનિષદ્
૭-૧) આમલક આમનકી (*Embllica officinatis* Gaertner) ફલદ્રુ
નામ આમલક

[અપૂર્ણ]

૪૭૧ ના ગણતરીની વાવઝેરીઓ માટે મળુ નોંધ

વદકે મિદ્ધાન્તોને તુનનાત્મક દષ્ટિથી તથા
અતુલ્યની દષ્ટિથી ચર્ચનાક વદકે મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તમેય યુક્ત મળ્યય ચદાગમ્યાય વલતે।

પા.૧

અ. ૩

ત ચવ મિવના પ્રેષ્ટો ગમેશ્યા ય પ્રમેચયેત ॥

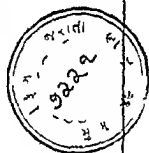
૧૯૯૩

તની અને પ્રા. ૧૧-

દુગાગકર કેવળનામ શાસ્ત્રી

અ. ૩ માર્ગશુદ્ધી-૧ ૧૯૯૩ તી. ૦ તન્દથી

૦ મય તી ૧૦ મુખાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય વાવઝોની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળ્યય શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અંદુ કાર્મગી
તરકથી પ્રગટ થતા આ મામિક દાગલ મળગે

અનુક્રમણિકા

નિર્ય	લેખ-	પૃષ્ઠ
૧ ઝોગક ગુમળ	બાપાનાન ગરમડામ રૈઘ	૬૪
૨ ઝોગક ગુમળના રાશીની તાનિ		૭૬
૩ ૧૨ીના ૨૬મા નિ ના વઘ મમેનતના મુલાપતિ થી નાગવણુગરુ દેવશબ્દ પ્રાપ્તિયાનુ અભિભાવણુ		૭૬
૪ કે દ્રીન આધુરિ મનુસધાન મગિનિ		૮૬
૫ આદ્ય ઝોગક	વઘ પચતાભ રાગ્ગી	૯૩
૬ વઘોનુ વારિ	નનાપકુમાર રોપટમાઈ વઘ	૧૬

— વિનતિ —

આ માસિકની આ અનુક્રમણિકા જોઈને વાચકને ખાતરી થશે કે આ માસિક આપણા વૈદિકશાસ્ત્રના જ્ઞાનરત્નાગ્ર માટે કેવું મમ કરી ગયું છે આ માસિકનું આ ૨ મુ વધ ચાલે છે શ આતયીજ આ માસિક મા આવા ને આવા જ તમે આવે છે વડોદરા ગા રે ગાંધીની લાયજેરીઓ માટે આ માસિક મળુ પુ રે અમને ખાતરા છે કે દરની વિધાના પ્રચારમા જ દશને ઉત્તર સમામેનો છે એમ મમજ દરે વાચક આ માસિકના માહકો વધારવાની કે છેવડ પોતાના ગામની લાયજેરીઓ દ્વારા પણ આ માસિક નુ વાચન મનાય તેની કોશિશ રશે

દુર્ગામ્હે કે માન્ત્રી
તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મમજાપત્યધિરાભિદ્ધવતરિસુશ્રુત-
મરદ્વાજપુનર્વસ્તુમિવેશચરમમૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ મુ]

પાપ ૧૮૯૩

[અક ૮

કૈશોરક ગુગળ

(લેખક-વૈદ્ય બાપાલાલ ગડખડદામ)

ગુગળની અનેક સુખ જનાવડો-પાઠો માટે આયુર્વેદ ગ્રંથ લઈ શકે છે કેઈ વૈદ્ય એવો ભાગ્યે હશે જે ગુગળની જનાવડો નાખતા નિહોય લઘુ અને મહા યોગસાજ, જોડુનદિ ગુગળ, વનના ગુગળ, ત્રિવા ગુગળ, કૈશોર ગુગળ ત્યાદિ સુવ્ર જનાવડો ઘણા વખતની વધા નાખે છે કૈશોર ગુગળનો પાક માટે જનાવડો હતો એવો મારા નમાવ પ્રમાણે થોડા પુસ્તકો મેં લેયા અને પરિણામે આ લેખ લખવાની મામત્રી મને તનાવી મળી આવી

ગુગળ જાળગ્રમા ઘણે જ ગમે વેચાતા મળે છે એટલે હું મારા મિત્ર વૈદ્યસાજ શ્રી નાસુદેવભાઈ પાને પાગમ્નાવી મગાવું છું અને વાંચક વખતે કંઈ મારવીના માન સુગમી મિત્ર શ્રીયુત જોડુગ્રંથના મીઠા પાઠથી મળવું છું

ગુગળની વણી જાતો નિઘટ્ટારાએ વલવેરી છે પણ તે જાધી જાતો અત્યાદ્ય દુર્લભ્ય જ અલભ્ય છે સુગમતા ખાતર, મીઠો ગુગળ અને ગુગળ એવા બે આમાય ભેગેલી ગુગળ ઝોળખાય છે ગુગળ એ જાલસેમોડેન્ડોન સુદૃઢ છે અને આજ ગુગળ પાગમ્ના અને કંઠવી ગાને છે અને હું વાચકુ છું મીઠો ગુગળ કચ્છમા થાય છે પણ તે મોઘો વેચાય છે અને તે જ્યાં ભેઈએ ત્યાં મળતો નથી ગિરાળે તખતે મળે એ જોડુ લદાસભાઈ અને લખી જાણવે છે નીલ ગુગળ જાને મોડેન્ડોન પચુળીનન્ડ કે બાલોમેડેન્ડોન ગ્રંથણર્થીઆઈ છે અમ મારું માનવું છે આ જાળની વખતે મોટેનીતા તથા મેં લેયા નથી

શુગળ ણિયદ્ન શુદ્ધ રસ વિનાનો-લેવો જોઈએ શુગળ બહુ જૂનો ન વાપર્યો જોઈએ ગમે તેવો શુગળ વાપરવાથી ધાર્યો ફાયદો થતો નથી એવો માટે અનુલવ છે

શુગળ રસાયન છે પરમ વાતક છે રમાયન અને વાતક શબ્દોમા જે જોર છે તે બતાવવા જેવા અગ્રેષ્ઠ પર્વાયો મને હજી મળ્યા નથી શુગળ ઉત્તેજક, જલુષ, હુગ ધત્તર અને રૂક્ષ છે જૂના કષ્ટોગોમા જેમા ચીકણો અને ધાતો ધાતો કક પકડે છે તેમા શુગળ માડુ ૧૫ કા છે શુગળ દીપન, નેહન, અમન, આતવનક, ત્વગોષ્ઠર, ઇષ્ઠોદન, ઘણુગોપણુ શક્તવર્ધક અને શોથક છે

શુગળ રસાયોધક છે રક્તમા શ્વેતકણો વધારનાનો એમા ખામ શુભ છે આ શ્વેતરો વધે છે એવે જોત્પા ક જીવાણુઓને તે મારી હટાવે છે આથી જ પ મીથો, ઠા થ, જૂનો સધિના, ગડમાળ, કડમાળ વૌરેમા શુગળનો ઉપયોગ નહીં કરી નિવડે છે એ વડા વાગન દેગાઈ રખે છે કે ગડમાળમા શુગળનો ખુબ મુદ્દા ઉપયોગ થાય છે શ્વેતકણો વધારવાની અગ્રણ શક્તિને લીધે / શુગળ ન ઉઝાળા હુદ્દા જો અને ધાગમા આપવામા આવે છે તા તે જલરી ઉઝાઈ નાય છે એક જાશ વાની છોકરીને એક માઠ નીંદ્રાની લાગી વજાઈરાનો નીંદ્રા લાગીજલમા તેને મો લવામા આવી હતી પરંતુ તે કેમ જી ન ઉઝાઈ છેવટે એના પિતાને કાઈ કબોઈના વધેશુગળ લેવાની મલાહ આપા અને આ પુણના સેવનથી તે છોકરીનો ઘણુ જોર લેતામા ઉઝાઈ ગયો

એક ૩૫-૪૦ વા રી જાઈને ગગનમા પત્થર જેવું સખત પુમકુ થયેલું અનેક જાતની પોલીનો લગા થા હતા તે ન પાચ્યુ છેવટે એને કાચ્યુ, આ થી આ ઠેર પોલોગેવ પડુ રીખ્યુ પ તુ તે કમો કરી ઉઝાઈ નહીં ગો એ જાઈને ત્રિકલા શુભ આપવો ૧૫ કમો રોગી પાં જોખુ ૧૫ લા યુ, છાજવર મટયો ગતિ ઇષ્ઠ મહિનાના શુભતા જોવન રી જ્યાં એ જાઈ આ શુભમની ખીમારોમાથી બેઠી થઈ ત્યાર ૧૬ જોર વાત લખને બેઠી આવા તો ઘણા જાણના હુ ટાકી ગકુ એમ છુ શ્વેતકણો વધારી જોત્પાદક જીવાણુઓને મજાત આ રી શુગળમા ગમ્તિ છે

શુગળ રસાયોધને પણ વધારે છે શ્વેતરો રમા રીને જેમ રોગના જલુઓનો નાગ ક છે તેમ રતકણો વધારીને રોગી રી તે રી વગેરે સિન પ પદાર્થો પાચન કરવાની મને તેના સાગમા નેહોનીમા ચીસા રી લેવા રી શક્તિ પણ વધારે છે આથીજ શુગળ પાચરોગમા હિતાવલ છે પાકમા શુગળ માથે લોહ યોજવાથી સારો ફાયદો જણાય છે

વેકેશ્વર પ્રેમવાળી પ્રતમા 'દિમોલ્લસ્યે'નો અર્થ 'મદ્દહ મિત્રી ૬૪ તોલે' આવો અર્થ ઈયો છે. હોઈ પ્રતમા આવો અર્થાધાન (?) અર્થ ટાંકો કર્યો નથી અને ડી નાખવાનો ઉદ્દેશ નથી વળી, પાણી ૧૪ ગેર લેવું એવો અર્થ કર્યો છે. ઉદાહરણ પાણી અધુ નહિ પણ ચોથા ભાગનું ગમ્યુ જોઈએ એમ વૃદ્ધવૈદ્યવલ્લભથી અનુદાહક કહે છે ત્રિકલાદિ આવાપ દ્રવ્યોમા 'ત્રિકલાદા પૂજા દો તોલા' એવો અર્થ ઈયો છે. આ ઉપરાંત બિનોદલાલ અને તેમને અનુમતી જયદેવે શુભગને વસ્ત્રની પાટલીમા બાધીને બળો વગેરે ડ્રાના કવાથમા ઉદાહરણનું છે તે આ અનુવાદકને મા ય લાભ નથી તેણે તો ઉદાહરણમા પ્રથમથી જ શુભગપણ નાખીને ઉદાહરણનું કહ્યું છે.

અરુણમા માજ પાઠ છે પરંતુ શિવદાસે ટીપ્પણમાં માત્ર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આ વિદ્યાને શુભગ ૧ પ્રથમ, ત્રિકલા ૩ પ્રથમ અને બળો ૩૦ પન એ ત્રણ મળી કુલ ૮૬ પલ ડ્રાને ઉદાહરણનું કહ્યું છે અને પાણી આપકને બદલે 'દ્રવ્યશુચાત્ ૮ શરાવ (૪૮ પ્રથમ) લેનાનું કહ્યું છે. બીજાનો અભિપ્રાય પણ 'અથ ત્રાહ' કટીને બાધ્યા છે. ઉદલાઠ વિનાને ૧ પ્રથમ લે છે એમને આ પ્રમાણે ૬૪ પલ ૮ થી થાય અને પાણી ૧૪ શરાવ (૬૪ શરાવ એટલી ૧ ત્રણ એમ કહેવું છે) નાખવું. સાયરાશિશન્નાન્નદ્રોણ વન ચાષ્ય કતિ' મૂળમા તોડગશી એ શબ્દો અર્થ પાણી ૧ દ્રોણ થાય છે.

શુભગને પાટલીમા બાધીને કવાથ ભેડુ મા-વાનું કહે છે અને સ્પષ્ટ કરવું છે કે 'બાધ્યા વિના ૮ શુભગને ગરમ પ્વાથમા (અવશિષ્ટ કવાથમા) પછીથી નાખી દે છે તે ઠીક કરતા નથી. શુભગને પાટલીમા બાધી ઉદાહરણને જોઈએ અમૃતા શુભગમા પણ આજ વિધિ છે' આ પાઠમા ઘી નથી.

નિધતુ ૨૬૧૧ મા આજ પા છે પરંતુ ઘીને બદલે તે પાઠમા 'સરથાપયચગુપ્ત સ્નિગ્ધ માટેષ્ટૃનેન સુરમાણા આપો પા છે 'ગાયત્રી ઘી જે વાસણમા ભરી રાખ્યું હોય એવા મીઠા વાસણમા આ બધું રાખવું' આવો અર્થ થાય છે. મૂળ પાઠમા થોડો ફેર જણાય છે, પણ દ્રવ્યો ૧૧ માપમા

૧ ૬ મૂળ મિદ્યોગમા આ અર્થ પડે ની. ચએટલી જેવામા આવે છે થી ૬ ને છે કે 'તોયરાશાવિતિ તોય ઘડુવોપલ ત્વ રાશિ શદેન તુ દ્રોણાભિનાન ન કંત્રાપ નમ્' । સ્થા ચ તમ્ય ટિપ્પણી-

પ્રયેક ત્રિફલાપ્રમ્થો જલ તત્ત્વ પન્થકમ્

ગુડનઃગુમ્ફો વાદ સવ મ્થુ વિપત્ત । તિ

ગણિ શ ૬ ખૂબ પાણી મેરા અર્થમા છે નથી તે લખ છે કે મુક્ત કુ ગુમ્ફેના ઉદ્દેશ કવાથકરણમ્ તથા નિર્ગાદ

કેર નથી શુગળને પોટલીમાં બાધવા વિષે કઈજ ઉલેખ નથી ત્રિપ્તાને બદલે 'પચ્યાચૂર્ણ દ્વિપલ' છે

ગોઠલના ગદનિરહ (લાગ-૧)માં જે કૈશોર શુગળનો પાઠ છે તેમાં ત્રિફલા ચૂનાર્દ્રપલ ને સ્થાને 'પચ્યાચૂર્ણ દ્વિપલ' એવો પાઠ છે ધીવાળા ચરણને નિઘટુ ગ્તનાકરોક્તા 'મસ્થાપયેન્નયુક્ત સ્નિગ્ધે માળ્ડે ઘૃતેન સુરમીણામ્' એ પાઠ છે નિઘટુ ગ્તનાકરનો પાઠ અને આ પાઠ મળતો છે 'દિમોપલસ્પર્શ' પાઠ છે ગંગે પાઠ દિમોપલસ્પર્શ (અડ સમા છે) પ્રસ્યે હે સ્પર્શ ?

ભાવપ્રકાશ (મ જ લા ૨ જે)માં આજ પાઠ છે પરંતુ તેમાં 'જન્ ઘાઢકમાઢકમ્' (શાલિત્રામણનો, ૫ સ્વિગમર ન્યેધારામ રાજશુરનો અને વેકટેશ્વરનો આવા ત્રણેય ભાવપ્રકાશમાં આજ પાઠ છે) આવો પાઠ છે શાલિત્રામણએ એ શ્લોકનો અર્થ જ નવી આવ્યો રાજશુરએ '૫૧૦ તોલા કવાયતુ પાણી' એવો જ અર્થ કર્યો છે પ્રશ્નિપ્રતાયગદ્યો વિષે કઈજ ખુલાસો કાઢીએ નવી કર્યો આ પાઠમાં મળતી નથી તેને બદલે દત્તા મચૂર્ણ પ્રત્ને ન' આવો પાઠ છે ત્રિફલા ૬૪ તોલા જ લેવામાં આવી છે શુગળને ત્રિફલા વગેરે સાથે બિડાળવાનું કહ્યું છે અને પછી બધું કપડાવડે ઠાળી વેવાનું લખ્યું છે આ મિવાય ટીકાગોષ્ઠીએ ખાતર ન્દેશ કઈ કર્યો નથી

ઉપરોક્ત બધા પાઠો (વાચનવિદ ગીતે એ જ પાઠ છે)માં દુષ્ણાત્તરવિગ્ની મેપજમુપયુગ્ય સપકાત્તમિદમ્ અર્થાત્ ઠાઈ ગીતની આહાર વિહારની પરહેણ નહિ રાખતા આ કૈશોર શુગળ થૂપ, દૂધ કે સુગંધી જલના અનુપાત્ સહિત ખાવો અર્થાત્ આ પાઠ સુજળ પરહેણ જ પલ નથી

માત્રા—વિનોદલાલ ૧ તોલા જતલી માત્રા કહે છે, જ્યેવ ૧ માત્રાથી આરભ કરી ૩ માત્રા જેટલી કહે છે બીજામાં માત્રા વિષે જ પથ્ય ચોખવત નથી કરી

હવે માપને આ પાઠવી લિ । એવો બીજો ગાજબદ્ધનો પાઠ બોધ્યો —

ત્રિપટયા પય પ્રત્યા પ્રથેકા ચામતા મન્વેત્ ।

સકુટય ઝોટવાત્રેણ માધ્મોળામ્બુના પાત્ ॥

જન્મર્ધનુત ના વા ગૂર્ણીવાદ્યગાલિતમ્ ।

તત્ વાધે ત્રિપલુટ શુગુલ પ્રથસમિતમ્ ॥

પુન પચેદય પત્રે દર્શા સધાયે ગુટ્ ।

સાદ્રીમૃત તતો નાના ગુપ્તાન્નમામ્ભિમ્ ।

ચૂર્ણીકૃત્ય તતસ્તત્ર દ્રવ્યાણીમાનિ નિ મિપેત્ ॥
 ત્રિપટા દ્વિપટા + જ્ઞપા ગુહચી પલિકા મતા ।
 પદ્મલ યૃષણ પ્રોક્ત વિરુગાના પલાધમ્ ॥
 દત્તી કપમિતા કાર્યા ત્રિવૃક્ષપમિતા સ્મૃતા ।
 તત્ત ષિષ્ટીકૃત સર્વ ધૃતપાત્રે વિનિભિપેત્ ॥
 મુટિકા શાળમાત્રેણ યુ યાત્રોપાવપેશ્યા ।
 અનુપાને મિષદ્વાત્ કોષ્ઠા નીર પથોઽધ્યા ॥
 મજિષ્ઠાવિશૃત્ત નાપિ યુક્તિયુક્તમુતાપરમ ।

અમર તીક્ષ્ણમજીર્ણં ચ યાયમ શ્રમમાતપમ્ ।

મઘ રોષ ત્યજેત્સમ્યગ્ ગુણાર્થો પુરુષેવક ॥

હરડે, બેઢા, આળખા, ગળો, આદિ દ્રવ્યો એક એક પ્રકારે વેવા દ્રોણ પાણીમાં પકાવવા અધુપાણી બાકી રહે તે ક્વાથને વચ્ચી ગાળી લેવો આ ગાળી લીધેલું પાણી પાછું લોખંડની કઢાઈમાં નાખી તેની અદર શોષેલો ગુણ એક પ્રકાર નાખી પાછો તેનો ક્વાથ કરવો તે વખતે ગુણ બાળી ન જાય તેટલા માટે લોઢાના તલેથા વડે સારી રીતે હલાવવું જોઈએ. પાક લેવો ઘાટે કાઠો થાય ત્યાં સુધી તે પ્રદાને ઉકાળવો પછી હરડે, બેઢા આળખા એ તો થઈ બે પલ અને એક પલ ગળોનું ચણ નાખવું સુક, મરી પીપર ત્રણેક ભાગે તોલા (૧૭ થઈને છ તોના) તથા વાવડિંગ અધુપલ લેવા નેપાળના મૂળ (બટકુલ કિર અમરજીએ આ શ્રી વાપર્યો છે) બીજી રીતે દત્તીમૂળજ નાખવા બેઈએ પરંતુ આદમ નના મત પ્રમાણે નેપાળના બીજ અહિં લેવા બેઈએ મરજી કે તે સર્વ સમત છે) અને નસોતર એ બે બે મોઢા એક એક તોનો-આ બધાનું બારીક વચ્ચાળચણ

+ બટકુલ નાખી તતમા ત્રિપટાઽપ્પટા સાક છે પરંતુ યોગગતીકરમાં આજ પાક ઉદ્ધત મળેલો છે અને ત્યાં ત્રિપટાદ્વિપટા આવે ૮ પાક છે

* બટકુલ કિર અમરજીએ સાધનનું આસત્ત્વ દોઢ દ્રોણ આમ મૂલ્ય છે પરંતુ આદમ સની દીપિમાં દ્રોણામુના પચન્નુ ઇતિ એત સ્વ ચતુરાદક પરિમિતેન પલન સાર્થ પરિવચે દિતિ આમ એક જ દ્રોણ પાણી સાથે પકાવવાનું લખે છે સ્વ જટાશકર લીનાધરે પરવામાં ૧૫૩૬ તોના પાણી (૧૧૧ જોણ) લીધું છે હૃદાય દીપિમાં મૃદા પ્રકાશ નાખવામાં નથી આયો

(૧) બટકુલ અ ની ત્રતમા શુભ મરી લીવડીપીપર અને વાવડિંગ એ ચારેય ઔષધો અર્થો અર્થો પન આવે અથ છે આતો દેખીતી રીતે જ જૂન બરેલું છે

પેલા ઘાટા કાઢામા નાખી, બરાબર મેળવી, એક પિંડો બનાવી ધીના વામણમા રાખી મૂકવો. આમાથી એક એક શાણની ગોળીઓ બનાવી લેરી આ ગોળી સહેજ ઊંચુ પાણી, કે દૂધમા મજિયાદિકવાવ માથે આપવી. આ શુગળનુ સેવન કરનારે ખાટા, તીક્ષ્ણ અને અલુણ કરનારા પદાર્થોનો, વ્યવાયનો, શ્રમનો, તડકામા રવાનો, નાખીવાનો અને નાપનો ત્યાગ કરવો.

ઉપરના પાઠમા શુદ્ધ શુગળ નાખવાનો કથા એ આદર્મ'લ કહે છે કે "શુદ્ધતાઽસ્ય નિષ્પન્નાદિત્વેન સમરાય મૃતોપિત્તવાન્ । યદ્વા પુન્ન જાત્યુત્કૃષ્મિત્યા મનન્તિ ' પાતરા ફાતરાવગેરે શુગળમા મળેના હોય તે હું કરી માત દિવસ સુધી ધીમા તેને રાખી મૂકવો. અથવા શુદ્ધનો અથ જે પાન ભતના શુગળ ગણાવ્યા છે તે પૈકામાનો ઉત્તમ મહિપાલ શુગળ લેવો. આદર્મ'લ આ બળ જતા 'પિંડીભૂને'ની સમજૂતી આપતી આપતા કહે છે કે "વર્ત્તન્ય વિધિરપિ યોગરાજ ઘટ્વોદય' અર્થાત યોગીશ્વ શુગળના પાઠમા જ્યમ શુગળ મીલાવીને પિંડો બનાવવાનો કથા છે તે પ્રમાણે પિંડો બનાવવો. યોગરાજની ટીકામા આદર્મ'લ શુગળ ઢવી રીતે શુદ્ધ બનાવવો તે ઉપર ઠીક પ્રકાશ દે છે. "અર્કપિન્ડમિત્યાદિવાસ્યેનાસ્ય કર્મણર્થ યાવત્ પિન્ડીભૂતં સ્યાત્ તાવત્પરિમાણેન છુત્ત ગ્રાણમ્" इति वृज्जના व्यसहारोस्ति । पिन्डमत्र कुट्टननिर्घातादिन ॥ અર્થાત સારી રીતે લોચો. ધાત્ર એટલા માટે શુગળમા ધી મીલાવી ખૂણ ફટવો (પાપક હટવાના પાળીયા ઉપર પિંડો નાખી લાકડાના ઘાણ વડે ખૂણ ટીપવો. અથવા તોળડની ખાણીમા ધી મીલાવીને ખૂણ છટવો.) ટીપતા જવું ને ધી મેળવતા જવું જ્યાં બરાબર તેનો થઈ જાય ત્યારે પિંડો ધીના વામણમા મૂકી દેવો.

શુગળની પચનીયતા અથવા ગોપકતા આ કુટ્ટનવિધિ ઉપર આધાર રાખે છે. એમ હું મારું છું અને આથી હું તો શુગળને ધી નાખીને ખૂણ ન ફટાવું છું જ્યાં જ્યાં શુગળ વાપરવો હોય ત્યાં ત્યાં આવી રીતે મારી રીતે ફટેલ શુગળ જ હોવો જોઈએ.

ઉપરના પાઠમા લોચો. ધ્યાન પછી અદર થોડુંક જ ધી પચી શકે પરંતુ થોડું તો થોડું પણ ધી મેળવીને ખૂણ ફટાવવાથી ટેક ડોચો. સાથે શુગળના અણુઓ સારી રીતે મળી જાય છે.

'મહત્ત્વી પલ્લિમ મતા' ત્યાં મળેલામત્વ લેવું જોઈએ એમ આદર્મ'લ કહે છે. ખાટા, ખારા તીક્ષ્ણ પદાર્થો મધપાન, વ્યવાય વગેરેની જે પરેશવાળો મલોક મૂળમા છે તે એપક છે એમ ઘણા માને છે. યોગરાજ શુગળમા પવ્ત 'મૈથુનાહારપાનાના ત્યાગો નૈરાગ ચિયતે આગ મહેતુ છે તો આ આ દ્યોક એપક જ છે એમ માનવામા મને દોષ નથી દેખાતો. બીજા કદનાં શુગળના

પાઠેમા પણ પરહેણ જરાપણ મરેની થી આની માત્ર “શુદ્ધિ
શાળમાથેણ શુદ્ધાત્ શોષાત્પક્ષ્યા” ઉપર પણ આદમ લે ઠીક પ્રકાશ દે કે
છે ‘કેદે નિષ્કેક, પિત્ત દિનિષ્ક, વાયુ ત્રિનિષ્ક ઇતિ કોષ્ટાપેક્ષ્યા’ અથા
‘અત્વારો માત્રકા દીને, મધ્યે ત્વષ્ટો ચ માપકા શ્રેષ્ઠે દ્રાહરાકા પ્રોક્તા કોષ્ટ
વિજ્ઞાપ તત્રિધા ॥ ઇત્યાદિ

શારંગધરનો આ પાઠ ચેતનનાકરમા અક્ષરશઃ ઉતારવામા આ થો છે
શુજરાતના વૈદ્યો આ શારંગધરનો જ પાઠ વાપરતા લાગે છે ‘ધરવૈદ્યામા
અને ઝડુદામગીના ‘આયુર્વેદ ચિકિત્સા મારમા તેમજ વધ ગોપાલજી
કુવરજી અનેના ‘વૈદ્યક ચિકિત્સામાત્રમા આજ પાઠનો ઉલ્લેખ જણાય છે

આગ એક જ વાના બે પાઠો, આવૃત્તિઓમા થોટા થોટા ફેરફાર,
ટીકા અને લાપા ટીપ્પણોના લિખિત અવો, માત્રા, અનુવાન વગેરેમાં
જગર અતર કાર્યવિધિમા પણ ફેરફાર દ્રવ્યો અને જલ ઇત્યાદિના માપનુ
પાર્યંક્ય-આ જાધુ જોઈને મતિ મૂઝાઈ લાય નો નવાઈ નહિ ગુગળની શુદ્ધિ
કેમ કરવી, ઘી પા મા નાખવું કે નહિ ગુગળને પોટનીમા બાધીને બાફવો
કે કવાય અધવિશિષ્ટ રહ્યા બાદ ગુગળ નાખવો, પિંડો રાખવો કે ગોળીઓ
વાળવી, અનુવાન ચણકનૂપાંતિ આપવું કે બીજાનું, આધુનિક યુગને અનુસરી
માત્રામા કારફેર કરવો કે નહિ? ઇત્યાદિ મઝલ પ્રશ્નો વિચાર, વૈદ્યો માને
આવીને ખડા થાય છે નેપાળાના ખીજ નાખવા કે તીમૂલ નાખવા, ગળો
નાખવી કે ગળો ત્વ નાખવું? નવદત્તનો પાઠ સારો કે શારંગધરનો પાઠ?
આ જાધુ વિચારવા લી જરૂર મૂ નથી લાગતી? આવી સુત્રમિદ્ધ દવાનો પાઠ
આટલોઆટલો સુધારો માગે છે તો બીજા પાઠોની તો વાત જ શી કરવી?
વયોવૃદ્ધ વૈવરાજો આ પાઠ કેવી રીતે ગનાવ છે તે જાણવાનું કંઈ માધન છે?

આપણે આ લિપિબદ્ધ લખાણને કોઠામદ્દ કરીએ તો આ એક જ
પાઠમા કટલી વિવિધતા છે તે જણાશે

અને આ નામ વિરે રતી ગયું દિશોર એટલે બાળક, બાળક જેવુંરૂપ
એટલે કેશોરક જે દવાના મેવનથી દિશોરમા જેવું સુકુમાર અને મુદ્દ શરીર
થાય તે કેશોર ગુગળ આગ આદમ લે પરિચય આપ્યો છે પણ શ્રીકંઠ કશોરનો
અર્થ ‘કેશોરફો ચૌદનો સુખોશ્વસુનુ’ ચૌદનો મુખ વછે? એવો કરે છે શિવદાસ
પણ આજ અર્થ કરે છે એટલે ઉપવા પાઠ પ્રમાણે આપણે નામ ‘કેશોરક ગુગ્ગુલુ
રાખવું પડશે અને શારંગધરમા ચાકનું નામ ‘કેશોર ગુગ્ગુલુ’ રાખવું મરડશે
‘બાળકના જેવુંરૂપ’ એના કરતા ચૌદનો મુખ વછેરા કે નહિ વિશેષ અર્થવાહી નથી

શુ ? યૌવનોન્મુખ વદેશ સાથે અન્યથા શક્તિ, મ્મતિ, વાચકરણ શક્તિ, યૌવનનો ચનનનાટ બેઠાયલા છે ત્યાં જાળ- માથે મૃદુતા, નિર્દોષતા મળાયવા છે. મ્હ લેખનચરનાવલીના પાઠ પ્રમાણે અર્ધી મેળ થો છે મૂળના કરતા અર્ધી ચીજો લીધી છે એટલે તે પ્રમાણે નીચે મુજબ દ્રવ્યો લીધા છે —

ત્રિકલા ૯૬ તોલા, ગળો ૬૮ તોલા, અને શુગળ તો ૩૨ ત્રિકલા અને ગળોના ચૂણને ૨૪ ગેર પાણીમા ઉઠાવવા મૂક્યું જે શારગધરના પાઠ પ્રમાણે ૧૧ દ્રોણ (૧-૧૧-૧૩ ગેર) પાણી નાખીએ તો પાણી ઘણુ ઓછુ પડે છે માટે ૨૪-૨૫ ગેર પાણી લીધું અને ચતુર્થાંશ સુધી પાણી બળવા દીધું શુગળને ઝડડાની પોટલીમા બાધીને દોલાય થી કવાથમા બૂડતો રાખ્યો હતો લગભગ ૫-૬ ગેર પાણી બાકી રહ્યું એટલે કનાથ ઉતારી લીધો. શુગળને પોટલીમાથી ડાગી લઈ મોગ ખગલમા નાખી ધૂગવ્યો ઘટતા અદર મી ૧૦ થી ૧૫ તોલા આમ પચા યુ થી ૧૧ થી મિવાય શુગળ ભાગ્યે જ ધુટી શકાય છે કસાથને માગી મીતે ગામી લીધા બાદ શુગળ અદર નાખી દઈ કઠીયી તપેલુ ૧૫ ચઢાવ્યું ત્યાં ઘાટુ પ્રવાહી થયુ ત્યાં પ્રથમ દ્રવ્યો (તોલા ૧૦) અદર નાખી દીધા અને ધીમે તાપ કળી ગોળીઓ વળે એલુ ઘાટુ થવા દીડુ પછી ઉતારી લીધું ૦૩ પડે ગણીગોર જેવડી ગોળીઓ વાળી લીધી ગોળીઓ સૂકાયા બાદ ભેખતા ચીંગેર થઈ ૩૦ તોલા શુગળ, ૧૦ તોલા પ્રથમ દ્રવ્યો ૧૦-૧૫ તો ૧૧ ધી-આ મગી વજન વજન આશરે ૫-૫૭ તોલા વાય ત્રિકલા અને ગળોનુ ધન ૪૪ તોલા જેટલુ થયુ કહેવાય

આ દવા હુ છુટથી વાપરુ છુ અને રુનશ્રુતિમા તેના જે શુષ્ક લખ્યા છે તે જે યોગ્ય માત્રા (તે આપણે દેશ, ઝાલ, બવ વગેરે બેઠને ૧૫૦૬ વી રહી) મા અપાય તો ચયાથ છે એમ મને લાગે છે દિવસમા પાચી અધા તોલા જેટલી માત્રામા હુ ઠોઈ ઠોઈ કસોમા આપુ છુ નાધાગ્લુ રીતે ૫- ગોળીઓ એકી વખતે આપુ ૩ નાની માત્રામા આવી બનાવમે બાગર શુષ્ક દાખવતી નથી એટલે માત્રા ધીમે ધીમે વવાગતા જલુ અને પરિભામ ધ્યાનપૂર્વક બેરા કરુ થો ૫ માત્રામા કોરક શુગળ અને શુગળની બીજ (અનળત તાણ બાવમે હોવી બેઠથે એ ડહંડુ ન પડે) બનાવમે માકે કામ કરે છે આપણે ઘણીબરી દવાઓની માત્રાઓ ૧૫૦૬ નાખવાની જરૂર છે

જાપાલાલ વઘ

કૈશોર ગુણવત્તા

ક્રમ	ચોક્કસ	ચો			પ્રાપ્ય		પ્રશ્નો		
		ગુણ	નિષ્ફા	ગતો	પાણી	સુવિધા	નિષ્ફા	નિષ્ફા	નિષ્ફા
૧	લેખન્ય ગતિવતી મૂળપાઠ	૧ પ્રથમ	૩ પ્રથમ	૩૨ ૫૫	૬ આપક	૩ આપક	૧૧ ૫૫	૬ તોના	૧૧ ૫૫
૨	મિતો નાન મેનનો મન (ભે ૨)	પ્રથમ પોલીસ ૬ ગુણ ૨ શગવ	પ્રથમ ૨ શગવ	૪ શરાન	૧૬ શગવ	૪૮ શા (૮ શ મેષ્ઠ્ય ૧)	પ્રથમ ૬ ૪ તોના	૧૨ તોના	૪ તોના
	જ્યોત વિદ્યાનકારની ભાગી દીગરાળી ભે ૨ ની પ્રત		૧ પ્રથમ	૨ ૫૫	૧૨ આપક	૨૪ પ્રથમ			
૪	વધેશ પ્રેમવાગી પ્રત	૬૪ તોના	૩ પ્રથમ		૬૪ ગેર	૧૬ ૭૦	૩ તોના	૬ તોના	૨ તોના
૫	ચક્રક્રમા શિવ ૧૩	૧ પ્રથમ	૩ પ્રથમ	૨ ૫૫	૮૬ ગગન ૬ આ	૪૮ શગવ	૧૧ ૫૫	૬ તોના	૪
૬	ગતિવતી					૩ આપક	૬૨૩ ૦ ૫૫		૧૧ ૫૫
૭	ભાગ ૧૩ ગતિવતી ગુજરાતી અનુવાદ			૩૦ તોના	૫૧૨ તોના	૨૫૬ આપક રાખવું	૬ તોના નિષ્ફા	૧૮ તોના	
૮	શાગધરનો પા		૩ પ્રથમ	૧ પ્રથમ	૧ દ્રોષ	૧૧ દ્રોષ	૨ ૫૫	૬ તોના	
૯	શાગધર દી ૧૩૦ આ ૧૩ વતી પ્રત પ્રમાણ								—
૧૦	કૃતિવતી અનુવાદ પા				૧૧ દ્રોષ	૧૧ ૭૦	૧૧ ૫૫	૧૧ ૫૫	૧૧ ૫૫

પાઠોની તાલિકા.

ક્ર. થો				કાર્યવિધિ	માના	અનુપાન	પરેણ	ગીમાર્ક
નિમ્ન	તી	ગણો	ધી					
૧ તોલો	મૂલ ૧ તોલો	૧ ૫૫	૮ ૫૫	જણુ ૬ થોનો કવાય મરવા નાવતા રહેલુ અર્ધ પાણી માકી મહેલતાની ગળી કંગી તે પાણી લિકાગના મૂકવું	નથી આપી	૫૫ થી સુગંધી ૪૫	મૂળ હોર નિહાર	મૂળ મલેકા ન અ તા આ પ્રમાણે અથ થાય
૨ તોના	x	૧ ૫૫	સગવ ૧	સુગળને પોટવી માળાધીકવા વમા હિમગવો અર્ધાનશિષ્ટ કવાયને ગાળી નીવાપત્રી વી મા મારી ગેલેદૂ નયુ અ ના	૧ તોલો	અણકથપોદિ		સુગળને ધીમા સાગીગેતે ધૂટવા નુ વિધાન છે
	૨ તોલા મૂળ	તોના ૮	૮ ૫૫ ૬૪ તોના		૧ માલો લાકિમામા	મા વગેરે તો મૂળ	માલોતરમા મૂળ નથી	—
૧ તોનો	૧ તોલો	તોલા ૪	x	ત્રિકા ગળો નને સુગળનો ભેગોજ કવાય વગેરે સુગળો હે એલે ગાળી લવા શુ છે	સગવ માલો માલો			મા ૨ ૬૪ તોલા નાખનાનું કલુ છે
૧ તોલો	૧ તોના	૫૫ ૧	x	પોટનિય સુગળ	x			ચક્રતના પાંચમા વિ ગ નથી પણ શિવ સેનાખી છે
			x	૧ ૧ માલક	x		x	પા નેવારયથે ધીન ના પાંચમા દવા મગે નેના લખ્યુ છે
			x		x		મૂળ હોર વિદ્યાર	x
			x		૧ શાણુ	ગરમ પાણી દસ મિનિટ કવાય	પરેણ મખન	પેક એક શાણની ગાળીઓ ગનાવવાની છે
—	નેપાળાના મીઠા નવા મહે છે	ગળા સેસ લેવા રહે છે	x	—	—		—	
	નેપાળાના નળ ૧ તોના	૫૫ ૧ ૫૫	x					૧ શાણની ગાળી ઓનાગી રીનાવા મળ ગળી મૂળી

કાશીના રક્ષા નિ બા વૈદ્ય સ મેલનના સભાપતિ શ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર માણાચાર્યનું અભિભાષણ^૧

યો વિદ્મં વિદ્મહિ પાતિ સતત સદાય યજ્ઞસા
મૃષ્ટવા દિ યમહોપવીત્ર વિવધાન્ દૂરીકરોત્યામયાન્ ।
વિભ્રાણોજ્જલિતા ચક્રાસ્તિ સુવન પીઠપર્ણ ઘટ
ત ધન્વ તરિન્વમીસમમઠ વદામહ શ્રેયસે ॥

સ્વાગત સમિતિના પરમ માનનીય અધ્યક્ષ, શ્રી ધ વ પ્રસ્તિવદ્ય વધવશે,
ઉપસ્થિત સભાસદો અને આયમીલાઓ ! મવ લોકોના પાપોને નાશ કરવા
માટે જે પ્રખ્યાત છે અને જેના તરફ શરણાગત માણસોના વિવિધ તાપને
દૂર કરવા નમય છે એવી ભગવતી શાગીચીના મ શીત અને મુગધીવાયુવાળા
કાઠા ઉપર આવેલી અને મવ જ્ઞાન અને વિદ્યાકળાની જે જ મમ્મમિ
મનાય છે, વિવિધ વિજ્ઞાનાદિકાજ પડિતોથી જે શોભાયમાન છે, જ્યા
શકરે હિમાલયને ઝાંડી અનુરાગથી નિવાસ કર્યો હોયને પોતાના લક્ષ્યસ્થિત
ચદ્રલતાના પ્રકાશથી કલિના દોષોને ધોઈ નાખ્યા છે એવી મકલ ધમ ધર
નારી અને વિશ્વનાથ અધિષ્ઠિત ધ વ તરીની જન્મમમિ શ્રી વારાણસીમા
ભરાયેલા મહાનમેલનમા આવેલા મહાગયો સમક્ષ મારા જેવા આધારપુ
જ્ઞાનજ્ઞાણ માણને સભાપતિનું આસન લેવું એ ઘટનાનો જ પ્રકાર છે કારણકે
મારાથી વધારે બુદ્ધિવાળા, વધારે વિદ્વાન અને ઉમ્મરમા મોટા અનેક મહા
જનો અહીં ઉપસ્થિત છે સ્વાગત સમિતિની આજ્ઞાને માન આપીને
નમ્રભાવથી આ મહાપદનો મે સ્વીકાર કર્યો છે ભગવાન ધ વ તરીની મહા
કાર્યમા મહાયજ્ઞ યવા વારવાર સ્તુતિ કરે છુ મારા મત પ્રમાણે તો
સભાપતિપદ અને મહાતુ ।સત્વ બેય મરખા છે મારે તમારી સેવાનો આ
લાભ મળ્યો એથી મને હુ ભાગ્યશાળી માતુ છુ આ જેવાકાયમા હુ તમારી
મહાય માતુ છુ

તમારી પાને હુ જે કહેવા માતુ છુ તેમા નહું કાઈ નથી કારણકે આ
જગતમા જે કાઈ બોલાય છે લખાય છે, પોધાય છે તે ણધુ ચર્વિતચવણજ

૧ સનાતનિ સમૃત દિગ અને અગ્રેજ તરફ ભાતમા પોતાનું ભારગ છપાવી

૧૬૩૬૫ તેમથી મસ્ત નમનો આ અનુવા છે

છે તથાપિ એક ને એક વસ્તુ દરી -રી ન્પદ રૂપે કહેવામા આરે તે એ દ્વલપદ થાય છે, એવો માન મત છે

ચરક, સુશ્રુત વાગ્બટાદિ આયુર્વેદશાસ્ત્રના ધુરધર ગ્રન્થકર્તાઓએ આયુર્વેદના સિદ્ધાન્તો તેમજ તેની પદ્ધતિઓ અને પ્રભાવીઓ પ્રમતાવી છે છતાં પણ આયુર્વેદશાસ્ત્ર અવૈજ્ઞાનિક છે, આનાથી ય છે અને ઉત્કૃષ્ટ છે એવો ફેટલાક માણસો આવેપ કરે છે આવા આવેષોનો ચવાગમ્ય ઉત્તર આમવાનો અહીં હું પ્રયત્ન કરું છું ખીજી મવ પદ્ધતિઓ કન્તા આયુર્વેદ વધારે ઉત્કૃષ્ટ છે અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રાનુમાર છે એમ દેખાડવાનો મારો અહીં પ્રયત્ન છે

આયુર્વેદનો ઇતિહાસ--આયુર્વે ના અતિ પ્રાચીન ગ્રન્થોમાથી પ્રક્ષ સહિતા, દક્ષમહિતા વગેરે ગ્રન્થો અત્યારે મળતા જ નથી આયુર્વેદના શ યોમા ચરક સુશ્રુત અને વાગ્બટના રચેલા ત્રણ ગ્રન્થો અત્યારે સુપ્રચ છે અને મૂલકૃત છે તમામા પણ વા બટ કરતા ચરક સુશ્રુત વધારે પ્રાચીન છે અને વધારે સ્વતંત્ર છે વાગ્બટે આ બે ગ્રન્થોનુ જ અનુસરણ કર્યું છે વ્યવસ્થામા ચરક કરતા સુશ્રુત થડે, આ ગ્રન્થોના કાળનો નિર્ણય બરાબર નથી થઈ શકતો તે પણ ઔપધિમત્રહમા ચરક પ્રખ્યાત છે અને શાસ્ત્ર વૈદ્યકમા સુશ્રુત યૂરોપદેશના આધુનિક ઔપધિ વિદ્યા આે ગમ્ભવિદ્યા ત્રણસો વર્ષથી જૂના નથી તે રહેલા તે મરતનાદિ અવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓનો એ દેશમા પણ પ્રચાર હતો આપણી આયુર્વેદ વિદ્યા આગળ અને યુનાના પ્રભ મારકત યૂરોપમા ફેલાઈ છે ગા પ્રાચીન જ્ઞાથી આધુનિક વદ્યકના વિકાસને ઘણી ઉપયુક્તા મદદ મળી છે

ચરકસુશ્રુતમા જે ઔપધિઓ વણવાયેલી છે તેથી તે ગ્રન્થકર્તામા કેવળ વ્યાધિ ચિકિત્સાની નિયુણતાજ હતી એમ તદિ પદ્ધ તેઓનુ પ્રત્યક્ષ નિરીક્ષણ પણ ઉત્કૃષ્ટ હતુ એમ જોઈને આપણા મનમા તેઓ વિષે સાશ્વર્ય અભિમાન થાય છે કન્થવેદથી ચારણી મીક દરના સમય સુધી મમસ્ત જ મડલમા આયુર્વેદ એ એકજ વૈદ્યકનુ પ્રમાણભૂત શાસ્ત્ર હતુ એ બાળતમા મતલો નથી બીજા દેશની પ્રભઓએ આ આયુર્વેદનો આખી પૃથ્વીમા ફેલાવો કર્યો આયુર્વેદને અનુમરીનેજ તે તે દેશની પ્રભઓએ વૈદ્યકશાસ્ત્રોની રચના કરી ખરી રીતે તેા યુનાની અને પાશ્ચાત્ય જ્યે વૈદ્યક વિદ્યાઓ આયુર્વેદની સ્તુતિ છે

પ્રિય ચિદ્રિદ્વલકે ! આયુર્વેદશાસ્ત્રના ઇતિહાસને તથા તેના ગ્રન્થોને જોઈને આપણે ભૂતકાલની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની કલ્પના કરી શકીએ છીએ એ વખતે કલા કૌશલ્યવાળા મોટા મહેલ જેવો આયુર્વેદ હતો કાળનુ હુમ લાગે આપણા એ મહેલને તોડી પાડ્યો આપણા ગ્રન્થો અસિમા બળી ગયા અને ઘણા ચોરાઈ ગયા જે કાળબળથી આપણા ભારતદેશની કુદૃશ

થઈ અને જે કારણોથી આપણે ધર્મ અને વેપાર નાચ પામ્યો તેજ કાળ
ખળ અને કારણોથી આયુર્વેદની અવનતિ થઈ આપણે આયુર્વેદ કેવલ
ઔષધોનુજ્ઞ શાસ્ત્ર ન હતું કે માન ચિકિત્સાશાસ્ત્ર ન હતું અથવા સૂચ
શીતનું તથા મૂલ દ્રવ્યોનું અગોધન કરનારી પદાર્થ વિદ્યાજ નહોતી પણ
ધર્મ, અથ, કામ અને મોક્ષ એ ચાલેના તથા આલોક પરલોકના તત્ત્વ
જ્ઞાનનું સૂક્ષ્મતમ દર્શન પણ છે કેવળ પદાર્થવિજ્ઞાનનો આશ્રય લઈને આયુ
ર્વેદની રચના થઈ નથી પરંતુ શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને
ધ્યાનમાં રાખીને આયુર્વેદ રચાયો છે

પ્રિય ચિકિત્સકો, આધુનિક વૈદ્યશાસ્ત્રમાં વજ્રવવામાં આવેલા તત્ત્વનાનો
આયુર્વેદમાં ન હતા ? સૂક્ષ્મરૂપમાં તથા બીજરૂપમાં આ મર્વ તત્ત્વજ્ઞાનો
આયુર્વેદમાં છે શારીરશાસ્ત્ર, શસ્ત્રોપચારશાસ્ત્ર, ઇન્ડિયનનાનશાસ્ત્ર, આરોગ્ય
શાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, ઔષધિશુદ્ધિપરિચયશાસ્ત્ર, વગેરે શાસ્ત્રો આયુર્વેદમાં
છેજ આ શાસ્ત્રોના ને કાઠજળથી નદ થયા હશે તથાપિ ગત્યાદે જે
ન થો મળે છે તેમાંથી યાધિ, લમળ, નિદાન અને ઉપચારનું તે સમયે
મવામ સંપૂર્ણ જ્ઞાન હતું એવી પ્રતીતિ થાય છે એટલે અને જે અભિપ્રાય
શો થો છે તે માટે મળત કારણ છે એક કવિએ કહ્યું છે તે સાચું છે -

અયાનિ શાસ્ત્રાણિ વિનોદમાત્ર

ન તપુ કિંચિદ મુદિ દષ્ટમસ્તિ ।

વિનિસ્તિત યાતિપતનપાદા

પદ પન્થે પ્રયયમાવદ્વતિ ॥

કા યના મધુર રમવી તૂટા છીપાતી નથી વ્યાકરણ ધાતુની શુદ્ધિથી
શરીરના ધાતુઓની શુદ્ધિ થતી નથી બ્રહ્મજ્ઞાનની શુદ્ધ વાતોથી કુળી
માણસોનું દ મનું નથી નાળે આધિવ્યાધિ દૂર કરનાર તો આયુર્વેદ ચિકિત્સા
શાસ્ત્રજ છે

આયુર્વેદ એ વેદ જ છે ઋગ્વેદ યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ એ
ચારવેદ છે આયુર્વેદ, ધનુર્વેદ ગાધવ વેદ અને રિપ એ ચાર ઉપવેદ છે
જેમ વેદો ઇશ્વર રચિત છે તેમ ઉપવેદો બ્રહ્માએ રચેલ છે વેદોમાં પણ
આયુર્વેદની આશ્ચર્યકારક વાતો મળે છે આયુર્વેદ મળદ મત્રો વડે અનુમાન
નમાણનો આશ્રય લઈને વેદોની સત્યતા અતિપાદન કરવાની યાચશાસ્ત્રાનું
દ્વલ્યુક્તિ મહર્ષિ ગૌતમે દર્શાવી છે

શત્ય, શાલાક્ય, કાયચિકિત્સા, ભૂતવિદ્યા, કૌમારભૂત્ય, અગદતત્ર,
રસાયનતત્ર, અને વાણકરણતત્ર એ નામના આયુર્વેદના આઠ અંગો છે અને
એ કારણથી આયુર્વેદ અષ્ટાંગ કહેવાય છે

કાશીના રદમા વૈદ્યસમેલનમા વૈદ્ય નારાયણશંકર દેવશંકરનું ભાષણ ૮૧

આયુર્વેદની પર પગ—નૃષ્ટિના આરભમા બ્રહ્માએ વેદોની આધે
આયુર્વેદની એક હજાર અધ્યાયની મહિતા રચી હતી બ્રહ્માએ આ સાધના
આયુર્વેદ પ્રજાપતિને લખાવ્યો પ્રજાપતિએ અશ્વિનોને લખાવ્યો, અશ્વિનોએ
ધન્વને, ધન્વે મહર્ષિઓને અને મહર્ષિઓએ પૃથ્વી ઉપર તેનો પ્રચાર કર્યો આ
રીતે આયુર્વેદ અપૌરુષેય છે, એમ માનુ હ માતા, પિતા, ગુરુ, ઋષિ અને
ધન્વરનું વાક્ય શબ્દ પ્રમાણ કહેવાય છે આયુર્વેદ શબ્દ પ્રમાણ છે એવું
માનનાર પ્રતિ એવા આશયો થાય છે કે આયુર્વેદમા જાપનું વાક્ય જ પ્રમાણ
ગનાય છે તેમા સ્વતંત્ર બુદ્ધિનું કે વિચારનું સ્થાન જ નથી મન અધ
શ્રદ્ધા જ છે આર્યોની ધર્મભાવનાનું ગુહ્ય રમજનાર તો કોઈ દિવસ આવો
આશય ૧ કરે આર્યોના મતમા તો વેદો નિત્ય છે અને મત્ય છે મત્યને
આધારે રહેલા માણસોની સ્વતંત્રતા કોઈથી રાજાતી નથી વે માર્ગને
અનુસરનારા માણસોનું બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય કે વિચારસ્વાતંત્ર્ય કદિ પણ નષ્ટ થતું
નથી કોઈ પણ ટીકા મરોપ છે કે નહિ ? કોઈ વાત મરોપ છે કે નહિ એ
શોધવા ઈચ્છતા બુદ્ધિમાન માણસે મરો ૧ વગર નેપ જતાવ્યો છે તથા
પોતાનો દોષરહિત અભિપ્રાય દર્શાવ્યો છે એમ શાસ્ત્રોના જુદા જુદા ભાષ્યોથી
દેખાય છે આ જાતના જાડન મડોનાવાથી એકજ દાખનો પૂરતો છે
આપણામા વિચાર સ્વાતંત્ર્ય કેટલું છે તે દર્શાવવા માટે પૂજ્ય શ્રી શંકરા
ન્યાય અને રામીનુજન્યાયનો દાખલો પ્રચલિત છે

શબ્દ પ્રમાણમા જે પ્રમાણ—આવોગીરી શબ્દ છે તેનો અર્થજી બારમા
સત્તાવાચક શબ્દથી જે અનુવાદ કરવામા આવે છે તે જૂલ છે એમ હું માનું છું
પાશ્ચાત્યો આ પ્રમાણ શબ્દને સત્તાવાચક માને છે અને તેવી જના સત્તા છે
ત્યા સ્વાતંત્ર્ય ાથી એમ તેઓ કહે છે પણ માપણો પ્રમાણ શબ્દ સત્તા
વાચક નથી આપણા ગાંધકારો સત્તાથી કોઈ પણ જાતનું સમર્થન કરતા
નથી પરંતુ તેઓ દેખાઓ હતા તેઓ વિજ્ઞાન પદ્ધતિ વડે વિવિધ વિષયોનું
જ્ઞાન ધરાવતા હતા અને તે કારણથી તેઓના શબ્દોમા નિ તિરાય આદરથી
શબ્દ પ્રમાણ માનવામા આવે છે વેદોની ટીકા પેઠે આયુર્વેદમા પણ કેટલાક
વિષયો બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્યપૂર્વક પ્રતિપાદન કરેલા છે

ચરક સુશ્રુત આયુર્વેદના પ્રગણ્યૂત ગ્રંથો મનાયેલા કે કેટલેક સ્થળે
આ બે ગ્રંથોના કર્તાઓએ જિ ન મત દર્શાવેલ છે છતાં તે મતભેદના હેતુઓ
દક્ષતાથી સંવિગ્ન જતાવ્યા છે

આવોજ ધીમે આશય બુદ્ધિમાનો તરફથી આયુર્વેદ પ્રતિ એકવામા
આવે છે કે આયુર્વેદના તત્ત્વો ન્યાય સાખ્યાદિ દર્શનોમાથી અને વેદપુગણ
ઈતિહાસમા લીધેલા છે અને એ રીતે તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મથી મિશ્ર વધને
વધક વિદ્યા પપ્પ જ્ઞાનવિક્ષીન થઈ છે એમ કેટલાક કહે છે આ આશય

નિમૂલ છે. આર્થ મતાનુસાર મનુષ્યોનો પરમ પુરુષાર્થ અને તેઓનું આત્મચિન્તન ધ્યેય પરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ જ છે. પરબ્રહ્મના માધ્યાત્મકારથી મોક્ષ મેળવવો એ જ મનુષ્યનું અન્તિમ ધ્યેય છે. એવું સર્વ આર્થ સિદ્ધા તને અનુસરનારા માને છે. મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે શરીર અને મનનું આરોગ્ય આવશ્યક છે. મનુષ્ય જ મની સાતકતા માધવા માટે શરીરનું આરોગ્ય હમેશા આવશ્યક છે અને માટે જ કુમારસભવમા કાવિદારે કહ્યું છે કે—
 શરીરમાય તત્તુ ધર્મસાધનમ્ ॥ દુકામા આ તો સ્પષ્ટ છે કે આર્યોના નવ વિચારો તત્ત્વજ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને ધર્મથી મિશ્રિત છે અને તે ત્રણે પરસ્પર સંબંધ છે જ માટે આ પદ્ધતિ વિજ્ઞાનમૂલક છે.

આયુર્વેદ વૈજ્ઞાનિક અથવા શાસ્ત્રીય નથી એમ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો માને છે પણ આયુર્વેદમા જેવી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી આયુર્વેદના વિચારો સ્પષ્ટ કરવામા આ ચા છે તેવી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સામા નથી. વિજ્ઞાન અને કલાની દૃષ્ટિથી આયુર્વેદ વિચારોને સ્કુલ જે છે આપણે જો વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી આયુર્વેદના વિભાગો ઠરીએ તો અને તેના ત્રણેક વિભાગની સમાલોચના કરીએ તો આયુર્વેદમા શોધ્યેલ વિજ્ઞાન છે એમ જોઈ શકીએ છીએ. આયુર્વેદ મા ડોઝ સ્થગે અસ્પષ્ટ વાત નથી (૧) ત્રયસ, અતુમાન અને શષ્ઠ તથા પ્રમાણ છે (આત્મોપદેશ પ્રયત્નમનુમાત ચેતિ આન્તવાક્ય શબ્દ), (૨) પચ્યમૃત સિદ્ધાત (૩) ત્રિધાતુ સિદ્ધાત (૪) ત્રિદોશ સિદ્ધાત, (૫) નિદાન ચિકિત્સા, (૬) રસ ગુણ વીચ વિષા અને અભાવ ગુણવાળી ઓષધિઓ ઉપર દર્શાવેલા આયુર્વેદના વિભાગોની વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિથી એટલી મફળતા છે કે એ જોઈને અમેરિકાના ફ્રીનાઈ નીઆ નગરના સુપ્રસિદ્ધ ડા. જ્યોર્જ એમ. એ. એમ. ડી. એ. નીચેના ઉદ્ઘાટના કાઢયા છે “પરકનો દરેક અધ્યાય વાચીને મને થયું કે જો આધુનિક ચિકિત્સાને હાલની દવાઓને છોડીને ચરકોપ્ત રીતે યાદિ ચિકિત્સા કરે તો નિરાશ અઢાલ મરણની સંખ્યા ઓછી થાય, તથા જૂના રોગોના નાગીઓની સંખ્યા પણ ઓછી જોવામા આવે.”

વાયુ, પિત્ત અને કફ તથા ધાતુઓ છે તેનાથી જ શરીરના નાનામોટા અર્થ જવયવો બનેલા છે. માટે તેઓ ધાતુ કહેવાય છે. ધાતુઓ શરીરના આધારમૃત જાય છે. આ ધાતુનો અભાવ એટલે શરીરનો જ અભાવ તેઓનું વપમ્ય થાય એટલે દોષ થાય અને તે યાવને ઉત્પન્ન કરે. કેટલાક ધાતુને દોષ અને ખીલ દોષને ધાતુ કહે છે. જેય શમ્હો પર્ચાય છે આરોગ્ય અને અનારોગ. ધાતુઓના અભાગન ઉપર અવનજ છે. એ આયુર્વેદનો સિદ્ધાત છે, ધાતુ દોષનું પર્ચાયપાડું ઉપર સ્વીકાયું જ છે. જ્યારે ધાતુઓ નિયમિત અવસ્થામા હોય ત્યારે એની પ્રસાદસ્થિતિ કહેવાય છે. જ્યારે સ્થિતિ અનિયમિત હોય ત્યારે તેઓની મલસ્થિતિ કહેવાય છે. કાયકારણ સંબંધથી

કાશીના ૨૬મા વૈદ્યસ મેલનમા વૈદ્ય નારાયણશ કર દેવશ કરનુ લાખણુ ૮૩

આ ગીતે ધાતુઓને વિવિધ રૂપે આપણે જોઈએ છીએ ધાતુ અથવા દોષ શબ્દ પ્રસાદ્ભૂત વાતુના અથમા વપરાય છે અને મન શબ્દ કીટના અર્થમા

વિજ્ઞાનની દ્રિષ્ટી શરીરની ક્રિયા વાત, પિત્ત, કફ નામના ત્રણ ધાતુને આધારે ચાલે છે અને માનસી ક્રિયા મત્તવ, રજ અને તમ એ ત્રણ ગુણને આધારે અવલોકે છે આથી સારામૃદ્ધિ ત્રણ ગુણથી ચાલે છે આ ત્રણ પ્રકૃતિના ગુણો છે સમસ્ત સમારને ઉત્પન્ન કરાગી ત્રિગુણાત્મિક પ્રકૃતિનું વેદોમા જ પ્રતિપાદન છે માટે મન વસ્તુઓ ત્રિગુણાત્મિક કહેવાય છે સત્ત્વ, રજ અને તમોગુણુ જીવતા મનુષ્યના શરીરમા અતુકમે વાયુ, પિત્ત અને કફ રૂપે રહેતા છે જીવતા માણસનું શરીર વાત, પિત્ત, કફથી પશ્ચિપૂણ હોય છે જ્યાં મુખી માણસના શરીરમા જીવ હોય ત્યાં મુખી તેનું જીવન ચાલે છે જીવતા માણસના શરીરમા જીવનું અન્તિતત્વ હોય છે મરણા શરીરમા નથી હોતું આ ગીતે શરીરના બે ભાગ કરી મકાય છે પશ્ચાત્તાત્મક વાત પિત્ત કફ વિશિષ્ટ અને વાત પિત્ત કફ મળી જીવ શરીરમા ત્રણ ધાતુ હોય છે મરણા શરીરમા ત્રણ ધાતુનું અન્તિતત્વ નથી હોતું આ ગીતે શરીરના બે ભાગ પડે છે પાચ ભૌતિક અને ત્રિધાતુ વિશિષ્ટ એનો મયોગ નીચે પ્રમાણે થાય છે આકાશ અને વાયુ રાજન માણસના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે તેજ અને પિત્ત માત્ત્વિક માણસના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે પૃથ્વી, પાણી અને કફ તામસ માણસના શરીરમા પ્રવેશ કરે છે આ ગીતે જ્યાં પૃથ્વી, પાણી, તેજ વાયુ અને આકાશથી રચાયેલા શરીરમા જીવ પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે તે જીવનો દહ વાત, પિત્ત, કફથી નિર્મિત છે એમ કહેવાય છે આ વાત, પિત્ત, કફવાળો મજીવ દેહ મત્તવ, રજ, તમથી ત્રિગુણાત્મક થાય છે આ હેતુથી માણસની પ્રકૃતિના વાતવ, પિત્તલ અને ક્ષેપ્તલ એના ત્રણ ભેદ પડ્યા છે દરેક માણસની પ્રકૃતિ કેવી છે તેનું નાન આવશ્યક છે ઉપર કહેવા ત્રણમાથી કઈ જાતની માણસની પ્રકૃતિ છે તે પહેલાં જાણી લેવું પછી તના આગેગ્ય અનાગેગ્યની પરીક્ષા કરવી, એનો આયુર્વેદનો આદેશ છે શરીરની અદરની ક્રિયાઓ વાત, પિત્ત, કફથી ચાલે છે જે આ આપણે જાણીએ છીએ તે ધાતુરૂપે પરિણામ પામે છે રન, રક્તાદિ ધાતુઓ ગણાય છે પણ તે ધાતુઓ વાત, પિત્ત, કફથી દ્રવિત વાય છે માટે તેઓ દ્રવ્ય પદ કહેવાય છે જાહેવા અનનો પહેલાં જાણાય છે આ ક્રિયા આમાશય, શ્રહણી અને પડવાશયમા વાય છે રન, વાત, પિત્ત કફથી બને છે જાહેવા અનને પ્રાણવાયુ જગમા લઈ જાય છે ત્યાં અનનું કાકિ રૂપા તર વધા પછી વાયુ એ રૂપાન્તરિત અનને આગળ લઈ જાય છે ત્યાં પાચકપિત્ત કકના દ્રવીભૂત રમરૂપમા અનને પચાડે છે આ રીતે અનનો રમ થાય છે પછી વાત, પિત્ત, કફની ક્રિયાઓ ફરી ફરી થઈને રસનું રમ થાય છે,

રક્તમાથી માત્ર, માસથી એ, એ થી અગ્નિ, અગ્નિથી મનજા અને મનજાથી શુક્ર એ રીતે ક્રમે ક્રમને સાત ધાતુઓ યાય છે એમાથી એજ યાય છે આ એજ એ સમ ધાતુઓનો માર કે મરવ છે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શુક્ર નિર્માણ પચતની ક્રિયાઓ એ ઘરાઘર ન થાય તો એજ ઘનવામા યોગી હાનિ યાય છે કોઈ વખત એજ ધાતુની ન્યૂનતાને લીધે જીવનની ગતિ અટકી જાય છે આ માત્ર ધાતુઓ ૧૧ ક્રિયા આયુષ્યને નિયમમા રાખે છે માટે આ શાસ્ત્ર આયુરે કહેવાય છે માટે જ વાગ્ભટાચાર્યે કહ્યું છે કે —
આયુર્વેદોપદેશોષુ વિષય પરમાદર ।

આયુરેદ શાસ્ત્રમા દોષાનુસારિણી ચિકિત્સા છે માટે જ કહ્યું છે કે —
નાસ્તિ રોગો વિના દાર્પૈર્યસ્માત્તરમાદિ ચક્ષણ ।
અનુક્તમપિ દોષાણા ભિન્નૈર્ચાધિમુપાચન્ત ॥

પચ્ચભૂત મિદ્ધા ત અને ત્રિદોષ મિદ્ધા ત અથો યાચિત છે આ વિષયમા માર પચ્ચભૂત ત્રિદોષ મિદ્ધા ત મમાલોચના પુસ્તક અવલોકનુ એમ વિરક્ષિ છે

શ્રી કાશીની પરિપદમા સમાલોચના પુસ્તક યોકટ્યુ હતુ, ગયા મહા મહેલનમા પણ વિદ્વાનોને આપ્યુ હતું

આયુરેદમા ભૂતચતુષ્ટયની વાયુ, પિત્ત અને કફ એવી સત્રા કયા આપી છે ? એમ પૂછતા હો તો ચરકાચાર્યે નિ નમ્યાનના પહેલા અધ્યાયમા કહેન છે —
જત્ત્વિચિવિચિક્ષ્વા યાધય પ્રાહુભવત્યાનેયસૌમ્યવાયન્યા ઇતિ ।
આગમ પછ લખ્યુ છે કે ક્ષિપિયા યાધયો નિજાગતુકમેદન । ત્રિવિધાન્નિ દોષમેજ્જ એક ઘમે આ નેય, સૌમ્ય અને વાયુ એ ત્રિદોષતુ ઉપાદાન છે તેમા મધુર, અમ્લ અને લઘુ મ વાતધ્ન છે, મધુર તિક્તકપાય પિત્તધ્ન છે, અને ટુ તિક્તકપાય ક્ષન છે વળી વાયુ, પિત્ત અને કફ એ દોષો શુ છે તથા પચ્ચભૂત માધ તેઓને શો સજય છે એ સકો દ્વર કરવા માટે સુશ્રુતમા લખ્યુ છે કે —

વાયુગત્ત્વનેરાત્મા પિત્તગત્ત્વનેયમ્ ઝેન્ના મૌમ્યઃ

આ કારણથી જ સુશ્રુતમા પણ લખ્યુ છે કે —

મૂતમ્યો હિ પર ચક્ષમાજાસ્તિ ચિત્તા ચિકિત્સિત્તે ॥

આ ઉપરથી મમજાય છે કે પચ્ચભૂતથી જુદો ચિકિત્સા ચિંતનીય પદાથ શાસ્ત્રમા છે નહિ આ રીતે આયુરેદ શાસ્ત્રમા કહેલા ત્રિદોષસિદ્ધા તની પર્યાલોચના ધરીને વિચાર કરવામા આવે તો ત્રિદોષ સિદ્ધા ત પદ્ધતિ અશકનીય છે એ મમજાય છે

કાશીના રદમા વૈષ્ણવ મેલનમા વૈષ્ણવ નારાયણશ કર દેવશ કરનુ લાવણુ દમ

રોગ પરીક્ષા — રોગ પરીક્ષા માટે પહેલા મમવાથી કારણના તથા અહાકારી કારણના ઉપયોગથી વસ્તુસ્થિતિનું જ્ઞાન થાય છે હાખલા તરીકે કોઈ પણ અપરિચિત બાલકના આચરણની પરીક્ષા માટે ચાર રાજપુરુષો પાને તેને મોકલવામા આવે તો પહેલા તેના માતાપિતા ॥ સ્થાનની શોધ કરી સેઓના ગુણાદિકની તપાસ કરશે તથા કોની માથે હાથ છે તેની તપાસ કરી તે ઉપરથી બાળકના આચરણની પરીક્ષા માટે પરિશ્રમ કરશે આથી બધી બબર પડી જશે છોકરો ખરાબ હોય તો તેને મારે મર્ગિ વાળવા માટે યતન કરવો જોઈએ એ રીતે પહેલા આમા ય રૂપથી અને બી વિશેષ રૂપથી રોગ પરીક્ષા કરવી જોઈએ દરદીની પાસે 'બેસીને સ્પર્શથી હૃદય, નાડી, કૂખ્કુમ વગેરેની પ્રવૃત્તિ જોઈને પછી 'નિષ્કૃય કરે' તેમજ ગીતોધ્યાદિ ॥ જ્ઞાન માટે તેમજ ગામડીની મૃદુતાકર્કશતા વગેરેના જ્ઞાન માટે સ્પર્શથી પરીક્ષા કરવી દરદી મુગુ દોય તો રમલ ગામ્મથી, સ્વર ગામ્મથી તથા જ્યોતિષ શાસ્ત્રથી પરીક્ષા કરવી આ રીતે સ્પર્શથી, દર્શનથી અને પ્રશ્નથી પરીક્ષા કરવી માટે જ વાગ્લટાચાર્યે કહ્યું છે કે --

દર્શનસ્પર્શનપ્રશ્ન પરીક્ષેતાથ રોગિણમ્ ।

જેમ ચાર રાજપુરુષો દ્વારા બાળકના ગુણો જાણવા માટે જુદી જુદી શોધ કરવામા આવે તેમ રોગ પરીક્ષાના ચાર માધનો જતાગ્યા છે (૧) દર્શન (૨) સ્પર્શ (૩) પ્રશ્ન અને (૪) મપ્રદાય દર્શનમા બીજાનો પણ અમાનેશ ગાય છે છ હા, નાડી, મળ, મૂત્ર, સ્વપ વગેરે દર્શનથી અમજી હોવા આ માટે અષ્ટવિધ પરીક્ષા કહી છે -- નાડા મૂત્ર મળ જિહ્વા શરિર સ્પર્શ વૃગાદિતિમ્ ।

રોગ પરીક્ષા પછી રોગનું મમવાથી કારણ જે રોગવાળું શરીર તેમા શું જોવા લો કે રોગનું જ્ઞાન આયુર્વેદને અનુસરી યોગોત્પત્તિના મિદ્ધાન્તોને અમજવા માટે આ રોગ કયો છે એનો નિષ્કૃય કરવો ઘણો જરૂરનો છે અને રોગ તત્ત્વ અમજવા માટે પહેલા આરોગ્ય અમજવું જોઈએ કારણ કે આરોગ્યથી વિરૂદ્ધ એ રોગ જેમ સર્વ વાનીઓ કહ્યુંલ છે છે માટે રોગતત્ત્વ તથા યોગોત્પત્તિ તત્ત્વ અમજવા માટે પહેલા તે આરોગ્યને યોગબધ્નું જોઈએ માટે પહેલા તેનો વિચાર કરીએ

જે મેળવવા માટે આપાસર મર્ત્ત લોકોની પ્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે જે મળતા બધા પુરુષોમાં સારી શકાય છે અને જે ન મળતા બધી સમ્પત્તિ હોવા હતા તેનો ઉપલોગ નથી થઈ શકતો તે આરોગ્ય કયોવે મું ? એની નિનાયા થતા આયુરવેદ ઉચે આવડે કહે છે કે --

સમદોષ સર્વાગ્નિથ સમયાતુભક્તિય ।

પ્રસન્નામિદ્રયમતા સ્વસ્થ દ્વયમિતીયત ॥

લાવાય—જે સ્થિતિમા શરીર સળધી મવ યત્રોનો અને મવ તરવોનો યથાથોગ્ય સારી રીતે વ્યવહાર આલે એ શરીરની સ્વાભાવિક દગ્ગા એનું નામ આરોગ્ય અર્થાત્ મવ શરીર લાવોની પોતપોતાની ક્રિયામા સ્વાભાવિક સ્થિતિ એનું નામ સ્વસ્થતા

આ સ્વસ્થતાનું કારણ પણ જાણુ નોઈએ કારણ કે એથી સ્વસ્થતા હોય તો તેને સાચવવાનો પ્રયાસ થઈ શકે અને ન હોય તો ઉત્પન્ન કરવાનો આ વસ્તુ શાસ્ત્રમા સુક્ષ્માતિસુક્ષ્મ રૂપે ધણે પ્રકારે વર્ણવેલી છે દુકામા એમ કહેવાય કે ઋતુએ ઋતુએ શીતોષ્ણ વર્ષાદિનો અભ્યકયોગ, અને એ યોગ બરાબર હોય તો પછી ઋતુચર્યા, દિનચર્યા રાત્રિચર્યા વગેરેને અનુસરી આહાર વિહારનો ઉપયોગ અતિયોગ, મિથ્યાયોગ અને હીનયોગનો મર્વથા ત્યાગ, વાત, મૂત્રપુરીયાદિના યોગને પરાણે ન ડરવા તેમ યથા પછી ન રોકવા અને મદાચારનું અનુષ્ઠાન વગેરે છતાં દુકામા મવ દ્રવ્ય શુષ્ક ક્રમનો અભ્ય યોગ એજ આરોગ્યનું કારણ છે તેમા દ્રવ્યમા આહારોપયોગી મવ વસ્તુઓનો, જ્ઞાન અભ્યગ ઉપલેખ વગેરેમા વપરાતી સ્ત્રીઓનો, પહેરવા ઓઢવા, મુવામા વસતા સાધનોનો અને દેશકાળનો સમાવેગ યઈ જાય છે શુભ્રાશાષ્ઠ, સ્પશ રૂપ, રમ અને ગધનો તથા મયોગ, મસ્કાર પરિણામાદિ સહિત શીતોષ્ણ શુરૂ લઘુ વૃક્ષાદિ મવનો અભાવેશ થાય છે તેમજ ક્રમમા વ્યાયામ, વ્યવાય, ખાનપાન વગેરે મવ શારીરક્રમોનો તથા મક પ નિશ્ચયાદિ મવ માત્ર ક્રમોનો અને હસલુ ઓનલુ ગાલુ વગેરે વાચિક ક્રમોનો સમાવેગ યઈ જાય છે આ ૧ થમા કેરક્રા એનું નામ યોગ અર્થાત્ શારીરક્રમોની તથા લાવોની સ્વાભાવિક સ્થિતિ કે ક્રિયામા જે કાઈ વિષમતા તેનું નામ રોગ

આપણા આયુર્વેદના મિદ્ધાત પ્રમાણે પ્રાણવાળા મનુષ્યોના નજી વિભાગ છે આત્મા, મન અને શરીર પણ લા ૧ સ્વીકારાય છે તેમાં આત્મા તો હમેશા નિર્વિકાર અને નિર્દોષ છે એમા તો ડોઈ પણ જાતના રોગના હોષનો અભવ નથી એટલે મન અને શરીર બે રોગના અધિવાસ છે મિથ્યા આહાર વિહારથી વાત, પિત્ત કફની અવસ્થા વિષમ થાય છે તેઓનું વેષમ્ય એજ હોષ હવે રોગની ઉત્પત્તિ જાણ અને આવ્ય તર બે જાતના કારણોથી થાય છે

આજ કારણો—(૧) અસાત્ત્યેદ્રિય સયોગ—પાત્ર ઈદ્રિયોદ્દારા ય ઈથોનો શરીર માથે અસાત્ત્ય અમથ રોગને ઉત્પન્ન કે છે (૨) પ્રજાપરાધ બુદ્ધિશક્તિના હોનથી ઉત્પન્ન થયેલા શારીર, વાચિક વ્યાધિઓ (૩) પરિણામ ઋતુઓ, વાયુ તથા ખાણીમા દેરકારથી થતા રોગો

આવ્યનર કારણો—(૧) ધાતુ વૈરમ્ય (૨) શુભ્રવેષમ્ય નીચેના કારણોથી ધાતુ વૈરમ્ય ઉત્પન્ન થાય છે મરચ, ખડોપ, પ્રસર સ્નાન, નથય અને અકિતભેદ આ છ ગુણો છે આ ક્રિયા કાળ પણ કહેવાય છે

કાશીના ૨૬મા વૈદ્યમ મેલનમા વૈદ્ય નાશયણકર દેવશ કરતુ બાપણ ૮૭

વાજલાટાચાર્યે અષ્ટાંગ હૃદય સૂત્ર ધ્યાનના બાગમા અ યાયમા ૬૬મા
શ્લોકથી ૬૮મા શ્લોક પર્યંત નિદાન ચિકિત્સાની જે પદ્ધતિ બતાવી છે
તે જ ઉત્તમ છે —

તસ્માદ્વિનારપ્રકૃતોરધિષ્ઠાનાત્તરાણિ ચ ।

બુદ્ધવા હતુનિરોપાથ શોત્ર કુર્યાદુપનમમ ॥

દૃષ્ય દેશ વા કાલ મનલ પ્રજ્ઞતિં વય ।

સત્ત્વ સાત્ત્વ્ય તવાહારમરચાથપ્રથમિધા ॥

મૃત્મશ્ચન્મા સમીક્ષયા દોષોપધનિરૂપણ ।

યો વતતે ચિકિત્સાયા ન સ સ્વલ્ભતિપાતુચિન્ ॥

અનેજ વૈદ્યવરા આ મતનુજ સમરન જે છે

આયુર્વેદની ઔપધિઓ — આયુર્વેદમા નિદોષ મિહા તને અનુમરી
ઔપધિઓના પાત્ર પ્રકારો નક્કી કરેલા છે શાઽર્ગધરાચાર્યે કહ્યું છે કે —

દ્રવ્ય રસો ગુણો વીર્યં વિપાક શક્તિરપ ચ ।

સપ્તધેતુ કમદેતા પચ્ચારસ્થા પ્રકીર્તિતા ॥

(૧) કયા કયા ભૌતિક તત્ત્વોના શુદ્ધો છે તેનો નિર્ણય

ગુરુ સિન્ધધથ ક્ષાણધથ રુપો લઘુરિનિત્રમાત ।

ધરામ્બુશ્વપિપ્પાચોન્ના પ્રાયો ગુણા મૃતા ॥

પચ્ચેત્રા તમત્ય વે ગુણપુ ગુણસચચા ।

(૨) રસ-ઔપધિના રસનો નિર્ણય સ્વા થી ધાય છે રસ છ પ્રકારનો
છે મધુર, અમ્લ, લવણ, તીક્ષ્ણ, કાષ્ઠ અને કપાથ

મધુરોમ્લ પદુષ્ઠેવ કદુતિત્તરૂપાયકા ।

દ્યોતે પદ્મરમા ત્યાતા નાનાદત્યમમાશ્રિતા ॥

ધરામ્બુશ્વમાનલજલગ્વલનાકારમાસ્તૈ ।

વાય્વમિ ત્માનિઠૈ ભૂતદ્વયૈ રસમપ્ર પ્રમાત્ ॥

(૩) વીર્ય બલકે આમર્ય બે બલતનુ છે ઉષ્ણ અને શીતના ભેદથી
કેટલાક વીર્યના આઠ ભેદ નીચે પ્રમારો પાડે છે ઉષ્ણ, શીત, સિન્ધ, રૂક્ષ,
વિશદ, પિન્ધિલ, મૃદુ અને તીક્ષ્ણ ઔપધિમા દ્વરના કારણથી વીર્યને
સળધ છે ઔપધિમા વીર્ય હોય તો તેનુ ઘર્લે માઝ પરિણામ આવે છે

વોર્યમુષ્ણ તથા શીત પ્રાયશો દ્રવ્ય સશ્રય ।

તત્સર્વમગ્નિપોમીય નૃશ્યત મુવનયત્રે ॥

અગ્રૈવા તર્મદિશ્યન્તિ વોર્યાગ્ન્યાનિ ચાયપિ ।

(૪) વિપાક-શરીરમા જયા પછી બીજા દ્રવ્યો ત્રાયે ઔપધિનો જે પાક

થાય છે અને તેવી જો ક્રિયા થાય કે તે વિપાક કહેવાય છે રસના કાર્યને વિપાક કહવાની શરૂ છે.

ત્રિધા વિપાકો દ્રવ્યસ્ય મ્વાદ્મ્બઠકટુકામન

મિષ્ણ પદુશ્ચ મધુર મન્ત્રો મ્લષ્યન્તે રસ

કપાયન્નદુત્તિતા પારુ સ્યાન્નાયશ કટુ

મધુરાન્જાયતે રમ્મા પિત્તમ્લ્લ્લચ્ચજાયતે

કટુકા જાયતે વાયુ કર્માણીતિ વિપાકત

અમુક જો ઔષધિઓ રસ વીચ, વિપાકમાં નમાન હોવા છતાં છતાં રોગ હરવાની ક્રિયામાં જો જોયના પરિણામ જુદા દેવામાં આવે ત્યો તેનું કારણ પ્રભાવ છે એમ સમજવું ઔષધીઓનો વીર શુભ જ રોગને દૂર કરે છે જ્યારે ઔષધીઓના ભાતિક અને રસાયનિક શુભો કામ નથી કરતા ત્યો પ્રભાવ પ્રકારે છે પાશ્ચાત્ય ચિંતિત્ત્વે પહેલાં પશુઓમાં ઔષધિને વાપરી જુએ છે જો પશુમાં માત્ર પરિણામ આવે તો પછી જો ઔષધને માણસ ઉપર વાપરે છે આ પદ્ધતિ અધુરો છે કારણ કે ખીજ પ્રાણીઓ ઉપર હિતકર નીવડેલું ઔષધ માણસને પણ હિતકર નીવડશે, જો અનુમાન ભૂલ ભરેલું છે ખીજ પ્રાણીઓને હિતકર કેવું ઔષધ માણસને વિપત્તિ પણ નીવડે રોગ વગરના ખીજ પ્રાણીઓને હિતકર નીવડેલું ગણવામાં માણસને નવથા હિતકર ન થાય આવા અનુમાનો સવવા દોષરહિત નથી હોતા રોગરહિત ઉપર અને રોગ શુદ્ધ ઉપર ઔષધિઓની જુદી જુદી અમર વાય છે માટે ખીજ પ્રાણીઓ ઉપર પ્રયોગ કરીને ઔષધીઓની પરીક્ષા જો સવથા ઉચિત નથી નિદાન તરવો અને હૃદયોગચિન્તિત્ત્વે જો નામના ગ્રંથમાં મર મેક જીએ આ મતનું સમયન કયું છે આપણા મહર્ષિઓએ તો માણસના શરીર ઉપર પ્રયોગો કરીને ઔષધિઓના શુભોની પરીક્ષા કરી છે પ્રભાવ--

પ્રમારસ્તુ યથાધાત્રી ઝકુચસ્ય રમ્વાદિમિ

સમાપિ ઝુન્તે દોષ પિત્તય તમ્ય વિનાશનમ્ ॥

ક્વચિત્તુ કેવઝ દ્રવ્ય કમઝુયા પ્રમાવત ॥

ગ્વર દ્વિતિ શિરોરક્ષા સહદેવો જટાયથા ॥

ક્વચિદ્રસો ગુણો વીર્ય વિપાકઃ ક્રિતિરવ ચ ॥

કર્મ સ્વ સ્વ પ્રકુર્વન્તિ દ્રવ્યમાથિયાયે સ્થિતા ॥

જીવાણુવાદ વિશે તથા શક્યતઃ વિશે શુભશત પ્રાતીય વૈદ્ય સ મેલનું મુંબઈમાં મળેલા ખીજ અધિવેશનના પ્રસુષ્પદેશી આપેલા બામણમાં ઉલ્લેખ કરેલો છે એટલે અહિં જો વિશે કાઈ નથી કહેતો [અપૂર્ણ]

કેન્દ્રીય આયુર્વેદિક અનુસધાન સમિતિ

(Central Institute of Ayurvedic Research)

અમદાવાદમાં ભરાયેલ પચીસમા નિ ભા વૈદ્ય સંમેલને એક ઠરાવ (ઠરાવ ૧૪ મો) કરીને આ કેન્દ્રીય આયુર્વેદિક અનુસધાન સમિતિ નીમી છે આ સમિતિમાં એ વળતે નીચેના વેદોને નીમવામાં આ પા હતા—

પ્રમુખ—આયુર્વેદમાર્તંડ લલ્લવલ નિમલ આચાર્ય

મંત્રી—(૧) વેદરાજ શ્રી સુદરલાવ એન ભેગી

વિદ્યાનાસિધિ એમ આમ એ એમ નડીઆદ

(૨) વૈદ્યશ્રી ગોપીનાથ શુભ

મ પાદક આરાગ્યદર્પણ

ગાખરમતી (શુભરાત)

(૩) આયુર્વેદાચાર્ય શ્રી પ દુર્ગાદત્તલ

શાસ્ત્રી મંત્રી આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ, જનાગસ

દિ મૂળ ઠરાવમાં આયુર્વેદ નિનાન સમિતિ એવા રાખેલ હતા પણ એમાં અશ્રેણ નામનો અર્થ ન આવવાથી હવે ઉપર પ્રમાણે ગળે ગળ્યા છે ખીજુ એ સમિતિના પ્રમુખ રહેવાની પ લલ્લવલ ત્રિકમલ આચાર્યે ના પાઠવાથી કવિરાજ શ્રી પ્રતાપસિંહજીને પ્રમુખપદ સ્વીકારવાની વિનંતિ કરવામાં આવી હતી અને તેઓએ સ્વીકાર કરવાથી હવે તેઓ પ્રમુખ છે

આ કેન્દ્રીય આયુર્વેદિક અનુસધાન સમિતિની નિયમાવલી જાણી આરાગ્ય દર્પણ ભાદ્રપદ ૧૯૯૭માં તથા વૈદ્ય સંમેલન પત્રિકા સપ્ટેમ્બર ૧૯૭૬માં છપાઈ છે એ આખી તો અર્પી ઉતારવાની જરૂર નથી લાગતી પણ બેચાર સુદાની વાતો નોંધી છે પહેલુ તો નીચે પ્રમાણે ઉમેરો કર્યા છે—

(૧) આયુર્વેદ સંબંધી અન્વેષણ

(૨) વૈદ્યનીય અવેપલ કરનાર ભારતીય તથા આ તર રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓને સંગઠિત કરી કેન્દ્રીય સમિતિ સાથે ભેગે તેઓમાં પરસ્પર સહયોગ ઉત્પન્ન કરવો

(૩) આ તર રાષ્ટ્રીય વિદ્વાનો અને વૈદ્યનીય સંસ્થાઓમાં ભારતીય આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા સ્થાપિત કરવી

પછી સદસ્ય વિષે પહેલો જે નિયમ છે તે પ્રમાણે પહેલા પાંચ નજી સંદોને નિમ્ન ક આજીવન નભાસદ રાખ્યા છે

(નવી સંસ્થાના પહેલા નભાસદો પાસેથી દાખલ મી લવામાં ન આવે એલુ ધોરણ ભેગું છે ખડ પણ આજીવન નિમ્ન ક એ જ વિચિત્ર

અરૂ અમાધાન્ય સેવા કરનારને ગમે ત્યારે માનાયે' નિશ્ચય સમાચર
ખનાવવાનું ધોરણ બધ હોય છે તે જુદું તે તો આ નિયમાવલીમા પણ છે જ
તરી આ વિ)

સજાનદની ફી રૂ દશ છે

કાયાલય—આનું સુખ્ય માર્યોલય આયુર્વેદ મહામંત્ર અને વિદ્યાધીના
કાર્યોલયની સાથે રહેશે અને ઉપમાર્યોલય નરીઓની અનુકૂળતા પ્રમાણ
આવશ્યક ઉપયુક્ત ધ્યાનમા રહેશે

માર્ગદેશ—પ્રારબમા નીચે લખેલી બાબતોમા શક્તિ અનુસાર કાર્ય
કરવામા આવશે

(૧) વૈષ્ણવી ગીમન કરનારી સ યાઓ તથા રક્તિઓની કાયપ્રજ્વાલીત
અધ્યયન કરીને તેઓને સગૃહિત કરવી અને વિભાજન શક્તિઓને કેદિત
કરીને અવનો એકમીલ માથ પરિચય કરાવવો તથા પરસ્પર સહયોગ કરાવવા

(૨) આ તર રાષ્ટ્રીય યુનિવર્સિટીઓ તથા વિદ્વાનોમા આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠા
સ્થાપિત કરવાનો યત્ન કરવો

(આ છે તો ઘણા દેદીખ્યમાન વિચાર પણ એ ગી રીતે અગતમા
સુધારો એ સમજાતું નથી તરી આ વિ)

(૩) પરન્તોમા તથા બોનીશ ગરયાનોમા ભારતીય પ્રાચીન વૈજ્ઞાનિક
આયુર્વેદિ પદ્ધતિ પ્રમાણે રિપિટા કરનાર માટે જે કાઈ પ્રતિબંધ કે
નિષેધાતમા કાયદાઓ રોય તે રૂ કરાવવાનો પ્રયામ કરવો

(૪) ભારતીય નરકાર દ્વારા આયુર્વેદને પણ રાજ્યાધ્યય પ્રાપ્ત કરાવવાનો
યત્ન કરવો

(૫) અને એમી બાબતમા વા મહેતનથી વિશેષ કે વૃદ્ધ પદીને
કાય કરવાનો હેતુ છે? એ બાબતો અ વેપળને લગતી તો નથી જ

તરી આ વિ)

(૫) નાત તથા અજ્ઞાત બોરો અને દ્રવ્યો વિરે અનુસધા ૧ કાય કરવું

(૬) જિ લ્લિ ૧ પ્રાતોમા એક જ નામથી પ્રાપ્ત થતી ઔષધિઓની
સચિ ખનાવવી તથા ૧ સુ ગણો મગન કરવાનો યત્ન કરવો

(૭) અનેક પ્રકારની ગાઓહત માનપરિબાહાઓનો નિર્ણય કરીને
વર્તમાન રાજ્યીય માન નાચે સમતા દયાવવી

(૮) ઔષધિનિર્માણ પદ્ધતિન તથોપ ૧ કરવું

(૯) પરિભાસ નિર્ણય કરવો

૧ ભારતીય વૈજ્ઞાનિક અને આયુર્વેદિક એ ગ્રન્થ વિધારોનું યુ માધકા છે ૧ વૈજ્ઞાનિક
અને અવૈજ્ઞાનિક એમ એ પ્રકારનો આયુર્વેદ છે? અ વેપળને ૮ થ ગબનારી ગરયાનો
નિમ્નોની ભાષામા આવી સિધિતા પ્રુએ ૫ તરી આ વિ

(૧૦) સદિગ્ધ દ્રવ્ય પ્રયોગોનો નિષ્ણ મ કરવો

(૧૧) રસ, ઉપરમ, ધાતુ, ઉપધાતુ, રત્ન વગેરેના ગોઠનમારણુ આદિ વિષયમા વિશેષ અનુસધાન કરવું

(૧૨) સિદ્ધ પ્રયોગોના આમ પૃથક્કરણ વગે કરાવી તેની પરીક્ષા સ્થિર કરવી અને પ્રયોગો દ્વારા વિશેષ ગુણધર્મોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તેનો પ્રચાર કરવો

(૧૩) પચકર્મ પદ્ધતિનો પ્રયોગ દ્વારા અનુભવ પ્રાપ્ત કરીને વિશેષ અનુમધાન કરવું

(૧૪) પ્રાચ્ય આયુર્વેદીય સાહિત્યના પાઠો અને અર્થોનું સંશોધન કરવું

(૧૫) ત્રિદોષવાદને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સિદ્ધ કરવાનો ચત્ન કરવો

(૧૬) શક્તિ અનુમાર અન્ય વૈદ્યક સળધી અન્વેષણ કરવું

એ જે આ મસ્થા અ ભા આયુર્વેદ ગહામળા દ્વારા સ્થાપિત છે અને એની દેખરેખ નીચે જામ કરે છે તથાપિ ચોતાના કાર્યને બરાબર ચલાવવા માટે સ્વતંત્ર રીતે દ્રવ્ય એકલું જવાની તથા એ માટે નિયમાદિ બનાવવાની આ મસ્થાને સંપૂર્ણ સત્તા છે

અનુકૂલ સમય આવે આ સન્માને જીરજ કરવામા આવશે

સન્માનુ એક મુળપત્ર રાષ્ટ્રભાષા હિંદી અને અંગ્રેજીમા પ્રગટ કરવાનો ચત્ન કરવામા આવશે અને જરૂર પડતા એના પ્રાન્તીય ભાષાઓમા પણ સરકારણુ કાઢવામા આવશે

આ સન્મા ચોગ્ય સ્વાભા એક આયુર્વેદિક સ્થાથી પ્રદર્શન (ચુઝીઅમ) સ્થાપવાનો ચત્ન કરશે

(૧) શુભગત, કર્ણ, ટાકીચાનાડ, શિધ અને પક્ષગતિ નિવામીઓએ વૈદ્ય ગોપીનાથજી શુભતને નામે પત્રચવહાર કરવો

- (૨) મવળાગ, મદ્રાજ, કણાટક, આન્ધ્ર, મહારાષ્ટ્ર તથા મસ્થાનો અને પરદેશોના વાસીઓએ શ્રી મુ રલાલજીના નામે પત્ર ચવહાર કરવો

(૩) બજાગ, ગિહાર, આમામ, હડીઆ, યુ પી, મી પી, મી આઈના રહેવાસીઓએ પ દુર્ગાદત્તજીને ગિન્નામે પત્રચવહાર કરવો

સૂચના

નિ ભા આયુર્વેદ વૈદ્ય સ મેલનના ગ્રપમા અધિવેશનની સ્વાગત સમિતિ તરફથી અપાવાના પ્રદશની તથા નિબધ નળધી પ્રમાણપત્રો તૈયાર થઈ ગયા છે, અને એ પ્રમાણપત્રો ૭ આનાના ચોન્ન એમ્પ સ્વાગતાધ્યક્ષને મોકલવાથી ટપાલમા મોકલી આપવામા આવશે તે મિવાય નહિ મોકલવામા આવે એ પ્રમાણે નિ ભા ગ્રપમા વેદ ન મેલનના સ્વાગતાધ્યક્ષ વૈવશામી નારાયણજી કવ દેવનાડ પ્રાણાચાર્ય તન્દ્રી ચોન્ન-કાર્ દ્વારા સૂચના મળી છે સ્વાગતાધ્યક્ષનું ઠેકાણું — સ્વામીનાગાયણના મદિર પાએ, અમદાવાદ

જામલપુરના નિવૃત્ત ગ્રીવીલ મગજન રાયબહાદુર દાકતર
એલ એન ચાધરીનું

“ આદર્શ ખોરાક ” Ideal Diet

(લેખક-રેલ પદનાભ ગામ્બી)

આ પુસ્તિકા પોતાની પ્રિયતમાને અર્પણુ તેઓ કરતા લખે છે કે —

I dedicate this book to my dear wife who lost her life through medical men's ignorance regarding food and dietetics and whose death was the stimulus to my taking up this subject in right earnest

ભાનાર્થ — ઉપચારકા ના આદાર અળથી મનાને લીધે મારી પ્રિયતમાએ પોતાનો જીવ ખોયો અને તેના મૃત્યુથી આ વિષય લખવાની માગમ ધગમ ઉત્પન્ન થઈ તે ના પુસ્તિકા તેને અર્પણુ કરે છું ”

આગળ જતા આમુખમા તે જણાવે છે કે પોતાના ઉપર અનુભવ કરીને પાછળથી જીવેલા ઉપ અજમાવના વિષય ઉપર હિંદુસ્તાનમા આ જ્ઞાન પહોંચે જ પુસ્તક લખે એવી નરૂઆત મળતા તેઓ જણાવે છે કે —

Medicines manufactured by human beings in even the most elaborate laboratories of the world cannot possibly be equal to those which nature produce from the soil all the world over my experience shows that hundreds of patent and other medicines which claim that they have secured for example colloidal calcium and iron in due proportions in their preparations are absolutely worthless and do no amount of harm So we take their declarations and high sounding titles as of no value I began my life with full confidence in the value of medicines and now I am ending my life in thinking them as worthless articles

There is a growing opinion among scientists that old age is not inevitable and that permanent youthfulness is by no means an impossibility Living according to the universal law of nature men should reach at least the age of 100 years in full possession of his senses

Hippocrates the father of medicine advocated three natures medicines as the best and they are sunshine air and water

The pure medicines produced in the human laboratory by eating pure foods are the only medicines which cure diseases and no other All others only suppress the symptoms

અર્થાત્ હુનિઆની ઉત્તમ લેબોરેટરીમા મનુષ્યના હાથે બનેલી બધી દવાઓ હુનિઆની જમીનમાથી ઉત્પન્ન વ્યેલી ઔષધિઓની બરાબરી કરી શક નહિ. મારે અનુભવ માફી પુરે છે કે અનેક પેન્ટ તથા બીજી દવાઓ જેમા પૂર્ણાંશે સત્ત્વ મમાઓછું છે એવો દાવો કરવામા આવે છે તે બધી દવાઓ નકામી છે. આપણે તેમની બહારાત અને બકાગોથી તેની કિંમત આકવાની નથી મે મારી જીદગીની શરૂઆત દવાઓમા વિશ્વાસ રાખીને શરૂ કરી અને અતમા મને જણાયુ કે તે બધી દવાઓ નિરૂપયોગી વસ્તુઓ માત્ર છે. વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ ધીમે ધીમે એવા મત ઉપર આવતા જણાય છે કે વૃદ્ધાવસ્થા અનિવાય નથી અને જુવાની બળવી રાખવાનું અશક્ય નથી. કુદરતના નૈસર્ગિક ધોરણે રહેવાથી સવ ઇન્ડિયમપત્ર મપૂર્ણ ૧૦૦ વર્ષ કાંઈપણ જીવી શકે.

હીપોક્રેટીસ, ઔષધિઓના પિતા, કુદરતી તથા ઔષધોની જ હીમાયત કરતો હતો અને તે પ્રકાશ, હવા અને પાણી છે. અનાજ ખાધને મનુષ્યના લેબોરેટરીરૂપી શરીર મા જે ઔષધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ બધા દરદોને મટાડવા મગ્ય છે. બીજા વશાયી તે કાગ ચઈ શકતુ નથી બીજા ઔષધો તો રોગના શિક્ષકને દુભાવી દે છે.

“નૈસર્ગિક ઉપચાર પરત્વે લખતા તે, Mr Bateનું ઉદાહરણ આપે છે કે તે જ્યારે ૫૦ વયનો થયો ત્યાર માત્રરોએ તેના જીવનની આશા છોડી પરતુ બેઠું ખોરાકમા ફેરફાર કરી જીવન લળાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેણે ૪૮ ઉપવાસ કર્યા અને તેનું વજન ૧ મણ અને ૮ ગેર જેટલું ઘટી ગયું. ત્યારપછી તેણે ફલાહાર શરૂ કર્યો. રાધલો ખોરાક તથા પરમાગીને ત્યાગ કર્યો પોતે ઘણો બળવાન થયો અને તે ૫૦ રતવ વજન ઉઘડી શકતો. તેની વિધવા કે હિરી મેઈલિના સીપોર્ટરને જણાવતી કે તેનો પતિ જો માફો પડતો તો તે થોડા દિવસ ઉપવાસ એચીને તુરત માજે થઈ જતો. મોટર અકસ્માતવી તે ૭૨ વર્ષની ઉંમરે ગુજરી ગયો. હું જાતે છેલ્લા ૧૫ વર્ષથી દર અઠવાડીએ એક દિવસ ઉપવાસ એચી કાઢુ છું અને ગરમીના દિવસો શરૂ થતા વર્ષમા એકી માથે ત્રણ ઉપવાસ કરું છું. અત્યારે મારી ઉંમર ૬૮ વર્ષની છે. ઉપવાસના ત્રણ દિવસોમા હું મારું નિત્ય કામ કરું છું જેમ કે સાઈકલ ઉપર આવજા કરું છું, ડોપિયુ બતાની તકલીફ વિના જ્યા ત્યા હરું ફરું છું તૃપા લાગે ત્યાં કપ્ત પાણી જ પીઉં છું તમે પણ એ પ્રમાણે જરૂર કરી શકો, અને તમને કામ કરવાની વૃત્તિ ન થાય તો ત્રણ દિવસ આરામ લઈ શકો છો.”

“પુખ્ત ઉમ્મ મહેવાડી, ધીમે અને ક્રમે ક્રમે નહિ રાધવો જોગક વેવાની ટેવ પાડી શકાય છે. તે પવાજેના નાના અથવા ઘઉં બીજે વિવે તેમા જરા મીઠું અને લીંણુ અથવા મધ મેળવી ખાઈ શકાય છે.”

હિંદુસ્તાનના પહેલાના લોકો ચોતાની ગણિતને વિકસાવવા માટે ગણ ચણા ખાય છે

અન્નાં ગદામ, મગફળી, કાચુ, કાચા આઈ ગકાય છે અને તેનાથી શરીરનું બધારણ ધારું સારું થાય છે

વનસ્પતિવળમાંથી કોકડી જાડું, રોકેલા અથવા કાચા વગણા લઈ શકાય જાજરથી લોહી વધે છે ચહેરા સુંદર થાય છે કુમ્મી ને છે અને આળકોને તે બહુ માફક આવે છે

ફળવર્ગમાંથી આપવે ધણા ઉપયોગમાં લઈ શરીરને છીએ કેળા કિસમીસ, પપૈયા, ફેરી, તાળીઆ, તરબુચ નારંગી, લીંબુ વગેરે બહુ ઉપકારક છે હિંદુસ્તાનમાં દરેક ઋતુમાં અનેક જાતના ફળ મળી શકે છે

કોળી, જલાવર પાલખની બાજુ રાધ્યા વિના કાચી ખાવાથી તુરત પચી જાય છે “હુ હુમેશા તે કાચી જ ખાઉં છું”

ડાક્ટર રોબર્ટ બેલ એમ ડી, એફ આર સી પી એસ કહે છે કે ખહારથી અથવા તો અંદરથી વચગે એકઠો થયા વિના કોઈ પણ ગંધતો નથી અને હું ખાત્રીપૂર્વક જણાવું કે જે બહાર કરતા અંદરનો કચરો રોગનું મૂળ કારણ છે મદરના કચરાથી ગંધ ગળાની નૈસર્ગિક શક્તિ નાશ પામે છે

એમ એસ જેન્સન કહે છે કે ઉપચારકો ધબે ભાગે રોગના ત્રિ હોને દામવાનો પ્રયત્ન કરે છે ખરી રીતે કહીએ તો હા કાંઈ કામ કરતી નથી પણ શરીર વાથી કંપી ઉઠે છે

હરમટ એમ રો ટી ડી પી ડી એન ટી Living Life to live it longer નામક પુસ્તકના અંતમાં જણાવે છે કે —

The practice of medicine in all its branches is both in theory and practice the greatest cause of weakness diseases degeneracy and death in modern life It is the only effective barrier to health and strength Abolish medicine in all its forms and human life will increase by an average of ten years in a decade જેનો ભાવાર્થ એવો થાય છે કે —

ત્રિચાર અને આયુર્વેદમાં ઔષ્ધોપચાર કોઈ પણ પદ્ધતિથી કરવામાં આવે તો પરિણામે તેથી નબળાઈ દર, હલકાઈ અને મૃત્યુ આ જમાનામાં આવે છે આરોગ્ય અને જાગૃતી તો એ મહાન અવરોધક છે ઔષ્ધોપચાર મદતર થાક કરા અને જોકે દશ માં સરેરાશ દશ વર્ષ મનુષ્ય જીવનવધશે

ઉપવાસ મળકમાં એ લખે છે કે “ ધણા પ્રાચીન કાળથી ઉપવાસનું ધારણ મર્જ દેશોમાં જોવામાં આવે છે કે ટ લોકોનો ધર્મ ઉપવાસનું કરવાનું

ભારપૂર્વક કરે છે પ્રાચીન મેક્સિકોના ચોડો, મેક્સિકોના વતનીઓ, બાળીલોના લોકો તથા આસીરીયાના લોકો યજ્ઞ વખતે તથા તપશ્ચરણ માટે ઉપવાસનો આશ્રય લેતા પ્રાચીન ઇજિપ્તના લોકોની ધર્મ ક્રિયાઓમાં ઉપવાસના અનેક અંગો જોવામાં આવે છે પ્રાચીન ગ્રીક તત્ત્વવેત્તાઓને ઉપવાસના અનેક લાભો જણાયા હતા અને સીનીક-સ્ટોઇક-પાઇથેગોરીઅન અને નીઓપ્લોનિઝ્મ મતવાળા ઉપવાસની હિમાયન ક્રાંતિ મુખ્યત્વે લોકોના રમજાનની અખી ખ્રીસ્તી લોકોના Lentમાં પ્રત્યક્ષ યાચ છે હિંદુ તથા જન લોકો અનેક તપ સાથે ઉપવાસ આદરે છે બુદ્ધ લોકો આહાર મર્યાદા મતાવે છે તથાપિ ટીબેટ વાસીઓ તથા ધીન્ત બુદ્ધ માગીઓ ઉપવાસ કે જ છે ચીનના ટેઓ ધર્મ તથા ડેન્કુશીઅસનો ધર્મ ઉપવાસની જાન હિમાયન કરે છે હિંદુ સ્તાનમાં ધર્મના કારણે ઉપવાસો કરવામાં આવે છે અને આપધાપચારક તથા રાજવૈદ્યો ઉપવાસથી દર્દમાં આગમસિદ્ધિ માને છે

મહાત્મા ગાંધીજી પોતાના Guide to Healthમાં લખે છે કે — આપણાં માનના ઘણાં ખરા ખાઉધરા છીએ જ્યાં આપણા પૂર્વજોએ ઉપવાસને એક ધાર્મિક દરજ્જા ગણી હતી પશ્ચાતીએ એક ઉપવાસ કરવો એ આરોગ્યની દ્રષ્ટિથી હિતકારક છે ચોમાસામાં ઘણા હિંદુઓએ એકઠાણા કરે છે આ ઉપવાસનો ક્રમ આરોગ્યના સિદ્ધાંતનો આશરૂં છે કારણકે જ્યાં હવા સેજવાળી હોય, ત્યારે શરીરના પાચનક્રિયાના અવયવો નિયમ કરતા શિથિલ ધર્મ જાય છે માટે ખોરાકમાં અવશ્ય ઘટાડો કરવો જોઈએ ” કોઈવાર ઉપવાસમાં ક્રમ પાળી લઈ મકાઈ જે જ્યારે કેટલાંકે તો નિજન પાળી વિનાના-કરવાના હોય છે ઉપવાસ વખતે અનાજ વર્જીત કરી, દુધ કૃણ લેવાનો રીવાજ છે કારણકે અનાજ લીધા કરવાથી શરીરમાં કથરા (મળ) વધારે પ્રમાણમાં એકઠો થાય છે આદ્યગયજ્ઞનુ મત તો મશહૂર છે કે જેમાં એકમઘી તિથિ પ્રમાણે પુનેમ મુઘા એક એક કોળિયો વધવાનો હોય છે અને કૃષ્ણ પક્ષમાં તેથી ઉલટી રીતે એક એક કોળીઓ જોઈ કરવાનું હોય છે કેટલાંકે તો ચંદ્રદશન વિના અનાજ લેતા નથી અને ચોમાસામાં જ્યાં વાદળાની ઘનમાં કોઈકોઈવાર લામો વખત ચંદ્ર દેખાતો નથી ત્યાં તેટલા ઉપવાસ મતીને કરવાના હોય છે ગ્રહણ વખતે પણ ઉપવાસ કરવાના હોય છે ચરતાસ્ત હોય તો કાંઈપણ ખાઈ શકાતું નથી જન લોકો સૂર્યાસ્ત પહેલાં સોજન મચેટી લે છે કારણકે સૂર્યાસ્ત પછી તેના પ્રાણમય કિરણોનો લાભ જોઈ નથી જોવામાં આવે છે જુના વ્યાધિમાં ઉપવાસ ખામ ઉપકારક થાય છે ત્રણપી છ દિવસ મુઘી ઉપવાસ કરવાથી વ્યાધિ મટે છે પણ ટાઇફોઇડ જ્વરમાં વધારે નમય ઉપવાસની જરૂર પડે છે

“વૈદ્યોનુ વાર્ષિક”

આયુર્વેદના ગ્રંથો અને વૈદ્ય વિદ્યાના વિચારકોનું વાર્ષિક

તરી પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વૈદ્ય

વૈદ્યક સાહિત્યના લેખકોને અને વાચકોને જાહેર આમ્રાણુ

૧ વિ સ ૧૮૯૪ ના પ્રાત કાળમા મારા તરફથી “વૈદ્યોનુ વાર્ષિક” નામનું વાર્ષિક પ્રગટન થયું. તેમા પોતાની કલમનો અલમૂલ લાભ આપવા મેં વધક સાહિત્યના દ ક લેખકને પત્રો લખી વિનંતિ કરી છે પરંતુ મરતચક્રથી ઢાંધને ના મળી હોય તો મારા આ આમ્રાણુને સ્વીકારી લેખ મોકલવા વિનંતિ કરૂ છુ, જેથી વાર્ષિકને વૈદ્ય સમાજનું પ્રિય પ્રતિનિધિ બનાવી ગકાય દરેક લેખકને પૂરસ્કાર આપી શકાય તેવી મારી યોજના છે રસ લેનારાઓ મારી માથે તુરત પરવ્યવહાર કરે તેમ વિનંતિ છે

૨ આ વાર્ષિકને માટે જે કાંઈ લાઈ કે જહેન મોઢી નુદર અને રસિદ નામ સૂચવી શકે તેમને મારા તરફથી એમણે લીધેલા રસની યાદગીરિ દાખન, શ્રી ગુજરાત આયુર્વેદિક ક્ષામતી અથવા તો શ્રી મિ ક આયુર્વેદિક ક્ષામતી માગકત મળી શકતા ૩ પુ ના વૈદ્યકીય પુસ્તકો પૂરસ્કાર નિશિતે મોકલાશે

૩ આ વાર્ષિકમા વવિધ ધાખલ કરવા માટે, તેને પૂર્ણ પ્રતિનિધિત્વ બનાવવા માટે અને દુકામા તેના સચાલનનો ઉપયોગ. ધત્રા માટે, જે કાંઈ લાઈ કે જહેન અમલમા મુકી શકાય તેવી સૂચનાઓ, તેવી યોજનાઓ અથવા તેવા વિચારો લખી મોકલશે તેમાના કોઈ વધા ઉપયોગી અને કાયદગાં પત્રના લખનારને ઉપલી મર્યાબો માર્કત મળી શકતા ૩ ૧૧૫ ના પુ તકો પૂરસ્કાર દાખલ મોકલાશે

૪ ઉપના પુસ્તકોમા નિબંધ કરવાનું કાય જે અથડ બનશે તો એક નમિતીને સોપાશે તેની ગેરજાનગીમા હુ નિબંધ કરીશ

૫ વાચકો આને હરિમઈ ના સમજે, એટલે જેમને આ વિષયોમા ખરખરો પ્રમાણિક રસ હોય, અને જેઓ કશુક ખરખરો માગદશક લખી શકે તેઓએ જ લખી મોકલે

૬ જિજ્ઞાસુઓ માગી જોડે નીચેને મરનામે પરવ્યવહાર કરે વૈદ્ય જીવન જીવેશ્વર મુંબઈ ન ૨

— — પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વૈદ્ય

૪૧ રા રાજ્યની વાયઝેરીઓ માટે મનુષ્ય વચ્ચે

વૈદક મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનારૂ વૈદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃષ્ઠ ૧૦

તન્વેન ચુક્ત મપત્ય યત્તરોચ્ચાય વલ્લતે ।

મહા

અંક ૪

ન ચેવ મિપજા શ્રેષ્ઠો મેમેચ્ચા ય પ્રમોચયેત ॥

૧૯૯૨

ત્રી અને પ્રત્યક્ષ

દુર્ગાગક ડેવળગમ શાસ્ત્રી

અ. નામદિયુદી-૧ નં. ૨ લી. ૦ તરુધી

૦ મયાની ૧૩ મુખાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળવનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને ઝડુ કાર્મી
તરુકથી પ્રગટ થતા આ માનિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિર્ય	ન્ય	પૃ
૧ શુ ધ્યસાત ત્રોપના જે રે રીતી ચિત્તમા	૨ ૬ દિવે ૨ અધુન દીધ	૯૭
૨ મમેનનના અગત્યના ડગલો		૧૦૧
૩ દ્વિગ્ગલ પોદની મે		૧૧
૪ નદગલ ગિગિ ૧૨ ૨ આશાગમ		
ત્રિવેદીનો રમગમ		૧૨
૫ સુરાત જગજુ વિરે માગ વિચા ૧	૧૪૪૬ ૭૪૩૫ કાગિ ૧૨ શાસ્ત્રી	૧૩
૬ ૧૩૧ના ૨૬મા નિ ના વદ મમેનનના		
અભાપતિ મી નાગવજુસ ૨ ૨૨ ૨		
પ્રાણુવાયનુ અભિભાણુ		૧૪
૭ વ્યાપામ નિપુય	૪૬ પદનાભ શાસ્ત્રી	૧૧૭
૮ વદિક સાતિત્વમા ઉ બિ જ શાસ્ત્ર	૩૦ એકે નાથ પો ૧ (૨૧ તા)	૧૨૧

— વિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા ૧૯૬૭ ને રાજ ને જાતી થાકે આ મામિન આપણા
 વૈ રાજના નાનપ્રમા માટ કેવુ ૧૩ મી ૨૩ છે આ મામિન આ ૨ મુ વા
 આલે છે રાજાનથી જ આ મામિ આ આરા ને આરા જ નમો આપ છે ૧ ૧ ૧ ૧
 ગ ત્વની સારંગી ૧૦ માટ મા મામિ મલુ ૫ ૬ અમો આરા ૬ ૩૧
 વિદ્યાના પ્રયાગમા જ શો ૮ ૧ મમાગાસો ૬ ૧૦ મમ ૭ ૨ વાર આ મામિ ના
 આલે રાજાના ૨ ૧ ૧ પાતાના ગામની સારંગી ૧૦ ૬ ૧ આ મામિન રાજન
 પેનાર ની રાશિ ૨ ૧

કુશિલ - ગામ
 તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો ब्रह्मप्रजापत्यम्बिवलभिद्रवन्निमुश्रुत-
भरद्वाजपुनर्वस्वमिवशचरन्ममृतिभ्य

પુસ્તક ૨૦ છ]

મળ ૧૮૯૩

[અંક ૬

ગુદસ્થવાત પ્રકોપના એક રોગીની ચિકિત્સા

(લેખક શ્રી બ દિવેક આયુર્વેદતીર્થ L D Sc રે પલનજી હેડાગાદ)

પ્રાયસ્તિયગતા નાના કલ્પાય ત્યાતુરગ્નિમ્ ।

કુર્યાત્ તેષુ ત્વરયા નેત્રગિરત્રિવિયામ્ ॥

શમયેત્તાપ્રયોગેણ મુશ્વ વા ક્રોધમાનવત્ ।

જાના કૌપ્રપ્રપન્નાથ્વ યથામત્ર વિનિર્હરત્ ॥

(વા ૧૮)

રોગી-શ્રી ઉમ્મ -વય ૫૨ (વાત-વાત), ના, ઉમ્મ આ ૧૦૦ કુનારી
કાળ-વર્ષાઋતુ-(ચિકિત્સા વખતે આઠમી વાદળાલી ઘેગવેનુ મેઘનો
નડગડાટ અને ઠંડો પવન વાતો હતો)

લક્ષણો—મલમૂત્રરૂઢ, મૂત્રરૂઢ, આમાન, યમ, મન દરેકરણેલુ,
શારીરિક ક્રિયા જલક, તીવ્ર કાષ્ઠિક અપ્રક્રમ્યેલુ, પચ્છેના, ના પા
મે ઉનારતા સામ સાય, શ્વાનો-જામ ઉપ જ ના મને ઉનાવળા

રોગી અમારી પામે આ યા પહેલા તેની આધુનિક દૈનિક અનુસાર
ચિકિત્સા કરવામા આવી હતી જેમા Narcotics Depressants Glycerine
Syrup આદિ આધુ અને પાણીની બની વગે ઉપચાર વધા હતા, અસ્થિ
પાછી ન નીકળના જાન વધતો હતો

ઉપર જે લક્ષણો આપ્યા છે તેનાથી સ્વેદને પાદ કરતા જાળીના બધા
ગુદસ્થ અપાન વાયુની દુષ્ટિના છે એ સ્વેદમા દેખાય છે

અપાનદુષ્ટિ અને તે પાનુ શુ ન્વ એનુ યાધિ વિગત છે આ બ્રાધિ
નિજાન કરવા માટે શ્રી આધાર છે એ સદા વધી આધારિક છે આ શકાના

સમાધાન માટે દોષ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનું વિવેચન કરવું પડશે સ્થળ સ
લીધે વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તરફ અગ્રવી નિર્દેશ કરીને જ અપાનવાયુનું મુખ્ય
ગુણ છે એટલું જ જાણીને સપ્રાપ્તિની દૃષ્ટિએ અહીં ૮ માંમા વિવેચન કર્યું છે.

દોષ ગતિ ત્રણ પ્રકારની છે ઉર્ધ્વા, અધોગ અને તિયક આ
સ્વાભાવિક છે અને અસ્વાભાવિક પણ છે એટલે કે અપાનની જે
સ્વાભાવિક ત પ્રાણની અસ્વાભાવિક ગતિ હોઈ શકે આ વ્યાધિમાં
ગતિ ઉર્ધ્વાગ અને તિયક થઈ છે દોષ વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આ
અસ્વાભાવિક અથવા વિકૃત છે ઉર્ધ્વગતિથી તે હૃદય પર્યંત યેડ કે
તિયક ગતિથી મ્નાયુમાં ગયેલ છે અને એ નરણુથી જ માન
શારીરિક ક્રિયાઓ ઉત્તેજિત થયેલ છે તથા સ્નાયુઓ અક્કડ થઈ

આત્મા, બુદ્ધિ અને મન એનું આગ્રય સ્થાન હૃદય છે તે
અપરમાર એ બેય રોગોમાં હૃદય અને મન હુલ થાય છે અને તે
ઉભાગ ગામી હોય છે પણ લક્ષણોમાં જે કારણથી સિદ્ધતા કે
કાળજીથી સપ્રાપ્તિમાં રોક હોયો તેમજ ઉન્માદમાં મનોવિક્ષન
ત્યારે અપરમારમાં મ્મૃતિનાશ શારીરિક અને માનસિક તા
થઈને ઉન્માદગામી થવાને લીધે મનોવહુ સ્વોતોળાધ થાય છે અને
મદ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અપરમારમાં ચિત્ત અલિહત થઈને મ્મૃતિ
નાશ કે અગ્રોભ થવાને લીધે હૃદય તથા મ્નાયુમાં મ્નાનો દોષથી કા

આ ક્રિયામા ગગાડ થાય છે ત્યાં વાયુમા તે માધુધાતુમા વિકૃતિ થઈ છે એનું માનવામા હરકત નથી જ્યારે વિકૃતવાયુ માત્ર ધાતુમા ઉત્તા : હોય ત્યાં તે દ (પીડા) એ લક્ષણ મુખ્ય હોય અને જ્યારે લીન હોય ત્યાં શરીરનું અપ્રાપ્ય એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય અને પીડાતો રહે જ

હવે બીજા લક્ષણોનો વિચાર કરીએ આડા પેસાળનું રોકાઈ જવું એ મહત્વનું લક્ષણ છે આડા પેસાળ ખડા કાઢવા એ અપાનવાયુનું કાર્ય છે અહીં એજ વિકૃત થયો હતો અપાનવાયુ વિકૃત થયો હોવા છતાં મળમૂત્ર તદ્દન બંધ થવાનું કારણ નથી પણ ઉદરશુલ્કને લીધે અપાનવિકૃતિ શુદ્ધસ્થાનમા થયેલી હોવાથી મળમૂત્રગ્રક એ લક્ષણ ઉત્પન્ન થયું છે એટલું જ નહિ પણ મૂત્રમા પથરી (શર્કરા) પણ જાતી છે વાયુની પ્રતિબોધ ગતિને લીધે જ શ્યામોગ્નનામ ઉપજા અને ઉતાવળા થયા છે

પણ સ્વેદ લક્ષણ કેમ થયું? સ્વેદ એ લક્ષણ પિત્તજ છે અને મેદોગત તથા જવરમા ઉત્પન્ન થાય છે પણ અહીં તો જવરજ નથી અને સ્વેદ ઉત્પન્ન થવાનું એક પણ કારણ નથી પણ અપાનદુષ્ટિથી સમાનદુષ્ટિ થાય છે અને સમાન પિત્તાવૃત્ત થતા સ્વેદ લક્ષણ ઉત્પન્ન થાય છે પણ સ્વેદ એ અહીં જાલવાન ઉપદ્રવ નથી તેમ સ્વતંત્ર યાધિ પણ નથી

વિકૃતગેય અપાનવાયુ એતો મિદ્ર વયુ હવે વિકૃતમ્થાન શુદ્ધ જ એનું કાર્ક પ્રમાણ છે? જો પડવા યગત વાત દુષ્ટિ હોત તો આડા પેસાળ કપથી પણ થાત ખરા આમાશયગત વાતવિકૃતિ હોત તો તૃષ્ણા, આંદાર, ઠંડોપ એ લક્ષણો દેખાત મર્દાજ દુષિત વાતવિકાર હોત તો ગાત્ર મુરણ અને ગાત્રલજન એ લક્ષણો હોત એક જ દોષ મ્થાન ભેદથી વિકૃત થતા લુપ્તેજ રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાત અગ્નિના ઉદાહરણથી સિદ્ધ કરી શકાય આજ નિયમ વિકૃત અને અવિકૃત દોષોને લાશુ પડે છે આ ઠેકાણે ગેય લીન છે લેખ લાખો થયો હોવાથી ઉત્તાન અને લીન ગેયનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું નથી

ઉપરના વિવેચનનો આર એટલો જ છે કે વિકૃતિમ્થાન શુદ્ધ, વિકૃતદોષ અપાનવાયુ, ઉર્ધ્વગતિથી દોષ હ્રુત્ય સુધી ગયો છે, તિથિ ગતિથી માત્ર ધાતુમા ગયો છે દોષ લીન, આ પ્રાપ્તિ ધ્યાનમા રાખીને ચિકિત્સાની શરૂઆત કરવી જોઈએ

ગતી અમારી પાને આવી ત્યાં યાધિ અત્યત લીન સ્વરૂપમા હતો મોડેથી કાર્ક આપીએ જ તરત ઉતરી થઈ જતી હતી જાતી તો આપી જ શકાય એમ નહોતી ઉદ-લાવના : દમ્બજોડ કમ્બારા ક્રિયાઓનો તો પ્રયાસ જ હતા એવું ચિકિત્સા કરી નીતે શરૂ કરી તેજ સૂચનું ન હતું

ચિકિત્સા—

પુત્રપન્નાશયસ્યે તુ કર્મોન્મત્તનુદ્રિતમ્ । (અરક)

ઉદાવત ચિકિત્સાનો ઉપક્રમ નીચે પ્રમાણે પછી ૨ કાય (૧) ઉષ્ણવીર્ય આપધિમિત્ર તેલનો અભ્યંગ, (૨) સ્વેદ (૩) વર્તિ (તીવ્ર) અને અનુલોમક ઔષધોની (૪) નિષ્ક્રિય ધરિત (૫) અનુલોમક ગ્રાન

જેવું તા મગડીઓ મળવાથીને ગરમ કરી ઓરડીમા દરદીને રાખી પછી વા લટની નવર ચિકિત્સામા જે શીતજન્યનાશક તેલ કહેવું છે તેના યજ્ઞ નામ સુધી અભ્યંગ કરીને મંથી પણ તોવા તેન શરીરમા ઉતારી નીચું મદનમા ઉષ્ણવીર્ય ઔષધાનું તેલ ઉષ્ણ દવા સાથે મ્પર પછુ ઉષ્ણ હોષો નોંધએ એવું ગળીને રહુ / ગરમ તેલથી મદન કર્યું પછી પાણીને ખાટના ઉપર સુવાડી ગરમ અને સિંધાલુણના કાઢાની બાફ આપી રોદન ક્રિયા કરતા હૃદય તરફ પ્રિયેષ લક્ષ આપવું નોંધએ એ માટે સુવર્ણમૂત ગેખર મધ સાથે મેળવીને યગકનામા આપ્યો હતો આ રીતે જે વખત બાકે આપી નોતરક ક, ચાખમા, કિંગ, સિંધાનુષુ આ ઔષધોની ઘાટ બાવી શુદ્ધામા રાખી અર્ધો ઢલાક થયો હતા મગડા આપ્યો નહિ માત્ર અનુલોમન થયુ

નિષ્ક્રિયગતિની અવસ્થા—નોતર (પ્રમાણુ થોથો લાગ)નો કાઢો કરીને અને કાઢાનો થોથો લાગ રનેક મેળવી તથા થોડું સિંધાલુણ નાખીને બસ્તિ આપી બસ્તિ અર્ધકના થયા હતા પછાત ન આવી એવે કુદી ઉપર કહેન વર્તિ શુદ્ધામા રાખી વર્તિ રાખ્યા પછી દસ મિનિટમા મળના છત્રીશ ઘટ કટકા પછાત નીમળતા જ બધા લક્ષણો અર્ધો અશમા ઓછા થઈ ગયા પછી દરદીને પયા-ત્રી અને સિંધાનુષુ એ ઓરાક ઉપર પણ દિવસ રાખી ત્રીજે દિવસે -ત્રી બસ્તિ આપી કુદી મળના કટકા પડ્યા પણ દિવસ પછી પાતળો ભાત ગાને માવના રમા ઉપર દરદીને રાખી દસ દિવસે દરદી તફન માણ વર્ગ ગઈ

શરીર અને યાધિ એવું સ્વરૂપ અને એનો મધ્ય લક્ષમા લીધા વગર વ્યાધિ બળવાન દેખીને યાધિ પ્રત્યનીક ચિકિત્સાના આધારે ત્રીમ વીર્ય ઔષધોની યોજના -સ્વામા આવે તો તેની શરીરના બન ઉપર અસર થઇને ઉત્તરે નાગ વધી પડે છે જ્યા વ્યાધિ બળવાન હોય અને દોષ હીન હોય ત્યા ત્યા નીમ્યવીર્ય પછુ યોગ્ય એવું જ ઔષધ વાપરવું નોંધએ તોજ ચશની આગા પાત્રી દાપ ત્યારે જ હીન થાય કે ત્યાજે શરીર ઘટકોની શક્તિ ઠમી હોય એટલે યાધિ બળવાન હોઈને દોષહીન હોય ત્યાજે શરીરની શક્તિ તરફ ધ્યાન રાખીને ઔષધની યોજના કરવી એ પહેલો મહત્વનો સિદ્ધાંત છે

(ભિરજિનામ પુ પ અ લમાપી અનુભા)

સ મેલનના અગત્યના ઠરાવો

કાગ્રીમા ભરાયેલા ૨૬મા અખિલ ભારતીય વૈદ્ય સમેલનમા પસાર થયેલા ઠરાવોમાથી નીચેના ૧૭ મામિકમા પ્રકાશિત કરવા માટે આયુર્વેદ મહામંડળના પ્રધાનમંત્રી કવિરાજ પ્રતાપસિંહજીએ તા ૨૦-૨-૩૭ના પત્ર દ્વારા મોકલ્યા છે —

(૧) આ સમેલન વૈદ્ય મહાનુભાવોને તેઓની નજીકના આતુરાલયોની પસિયામા વખતો વખત ધર્મોર્થ ગમતિ આપવાનો તથા ચયાવકાશ ત્યા જઈને પ્રાચીન ચિકિત્સા પદ્ધતિના ઉદ્ધારની ભાવનાથી જ્યાં જ્યાં એ સંસ્થાઓ માનપૂર્વક બોલાવે ત્યાં જ્યાં ત્યાં જઈને સમતિ આપવાનો અનુરોધ કરે છે

(૨) આ સમેલન હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયના અ તગત આયુર્વેદ વિદ્યાલય તેમજ તેના આતુરાલય, ઔષધાલય, આયુર્વેદોદ્યાન તથા છાત્રાલયની સ્થાપના માટે સતોષ જાહેર કરે છે અને આયુર્વેદ પ્રેમી પ્રત્યેક ભારત સંતાનને આ અખિલ ભારતવર્ષીય ગમ્યાને આયુર્વેદુ પૂણ્ય ગૌરવ થાય અને તે દ્વારા આખા જગત ઉપર ઉપદાર થાય એ અર્થ આયુર્વેદીય કેન્દ્રવર્તીનું સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદ્દેશ બનાવવા માટે ગવ પ્રકારની સહાયતા કરવા કમવવા માટે અનુરોધ કરે છે

આ સમેલન વૈદ્યનેવા ગમિતિની અત્યંત આવશ્યકતા માને છે અને સુમનઃકિત તથા મવ સાધન સુકત એવાગમિતિની યોજના કરવા માટે ગવ વૈદ્ય મહામંડળને આગ્રહ મનિત નાયના કરે છે

હિરણ્યગર્ભ પોટલી ભેટ

(મળેલુ)

નિખિલ ભારત આયુર્વેદ મહામંડળના છવીસમા અધિવેશનના નીચે દિવસે તા ૨૦-૧૨-૩૬ને રાજ નાલે પ્રસ્તાવનું કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ અમદાવાદના વૈદ્યશાસ્ત્રી મગજેશ્વર મોમનાથ ભટ્ટે પોતાના વશપરપરાના અનુભવથી બનાવેલી આયુર્વેદ શાસ્ત્રીય હિરણ્યગર્ભસપોટલી હિંદુ યુનિવર્સિટીના આયુર્વેદ વિભાગ માટે મહાન મેલનના સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી પરમપૂજ્ય પ માલવીયજીના કરકમગમા ગર્પણ કરી, તથા ખીજી એક શ્રી પ્રમુખ મહાશયને ભેટ આપી

આ પોટલી અર્પણ કરતા તેઓ બ્રાહ્મણ કે આયુર્વેદશાસ્ત્ર ગમગ્યોમા હિરણ્યગર્ભસપોટલીના અનેકવિધ પાઠો છે, અને તે મૌર્ય આયુર્વેદના મહાન ઔષધમાનુ એક તથા ગોગ્વડપ છે આ હિરણ્યગર્ભના વૃદ્ધા વૃદ્ધા પાઠોમાથી હીક હીક ભાગ પસંદ કરી તેમાથી બનાવવામા આવતી પોટલીની ક્રિયા અમારા વશપરપરાની નાની આવે છે તેમાની કરનીએક આત્મીઓ

સુધારી મારા વડીલ અને ગુરુશ્રી ગુજરાતના જાણીતા સ્વ રસવૈદ્ય અબાશકર ગહેચરભાઈએ ગંધકંઠરણાદિ ત્રયોગોમા પોતાની તદુરન્તીના ભોગે તેને લગભગ મપૂણુ બનાવી ૧૮ મમેલનમા લગવાન ધ વ તરિના અગરૂપ વૈદ્યસમાજના ચરણે ધરી પોતાને કૃતકૃત્ય માની મમેલન પછી દસ દિવસેજ સ્વર્ગવાસી થયા

ગત મમેલનમા ઉપસહાર સમયે સલાપતિ મહાશય ભિષકકેસરી શ્રી ૫ છાગાણીશ્રીએ આ ઔરધની પ્રમગા કરતા જણાવ્યું હતું કે આ વૃદ્ધ રસવૈદ્ય આ ક્રિયાને આપની સાથે લઈ જાય એઓશ્રીની આ આજ્ઞાનુ સપૂણુ પાલન થયું છે તેની ખાતરી આપવા આજે આ રથાને હું ઉપસ્થિત થયો છું, અને વૃદ્ધ વડીલના અમૃત્ય વારમારૂપ અનેક ઔપધોની સિદ્ધિ સાથે આ આપધની સિદ્ધિ પણ મને પ્રાપ્ત થઈ છે, ને માગી પોતાની બનાવેલી આ કૃતિનો એક એક નમુનો મારા કાર્યાલય તરફથી ભારતવર્ષના ગૌરવરૂપ હિંદુ યુનિવર્સિટીના આયુરવેદ વિભાગને તથા પૂ પ્રમુખ મહાશયને અર્પણ કરું છું, જે સ્વીકારવાની કૃપા કરી મને ઉપકૃત કરશે

હિરણ્યગર્ભપોદ્ધલી સ્વીકારતા શ્રી પ્રમુખમહાશયે જણાવ્યું કે “સ્વ રસવૈદ્ય અબાશકર ગહેચરભાઈનો ઘણા વયોથી મારે પરિચય છે ને તમના રસશાસ્ત્રના જ્ઞાન તથા અનુભવ માટે મને ઘણું માન છે મુબાઈના પ્રખ્યાત કોકટરાના એ કુટુંબવૈદ્ય હતા અને રસશાસ્ત્રના ત્રયોગો પાછા તેમણે પોતાના તન મન ધનની પગ્વા ઠરી નથી જેના પરિભામમા આજે આ હિરણ્યગર્ભ રસ પાટલી અમારા ગુજરાતના ગૌરવરૂપ નીવડી છે આ આયુરવેદ મેવડની મહેનતની ઠંઠ કરવાની કૃપાશુ કાશીવિશ્વેશ્વર મને તક આપી તો તેમના રથાપેલા હિરણ્યગર્ભ કાર્યાલયને મારા તરફથી હું આ સુવર્ણચદ્રક હિરણ્યગર્ભ ઉત્તમકૃતિ માટે અર્પણ કરી એ આયુરવેદમેવડના મારા ત્રયેના મળુમાથી સુકત યાડ છું”

દેવડમા વૈદ્યશાસ્ત્રી મગણેશ્વર ભટે આ કદર માટે પ્રમુખશ્રીનો તથા સ્વીકાર માટે શ્રી ૫ માલવીયાશ્રીનો આભાર મા યો હતો ત્યારબાદ આવની સાલનુ મહાઅમેલન યયા સરલુ તેના નિષ્ણયનુ કામ હાથ ધરવામા આ યુ હતું

વૈવરાજ ગિરિજાશકર આશારામ ત્રિવેદી એમ બી (હોમીયો)નો સ્વર્ગવાસ

ઝરીઆ બગાળાના પ્રખ્યાત વૈવરાજ ગિરિજાશકર એ ત્રિવેદી તા ૨૮-૧૨-૩૬ને ૧૯ સ્વગવાસી થયા છે એથી અગીઆની પ્રબંધને મોટીજોડ પડી છે ડેટના વખતથી એમની તમીયત નારી રહેતી નહોતી તેમાથી રિથિતિ એન્ડ બગડી અને તા ૨૮મીએ ૩૬ (પોતાના વતને) બપોરે બે વાગે રૂંડ પડી ગયો તેઓનુ બધુ ગમકાજ તેમના મોટા પુત્ર વૈદ્ય સદાશકર

ભાઈએ ઉપાડી લીધું છે પોતાની પદ્ધતિએ ચાર પુત્રો ત્રણ પુત્રીઓને શોકમા સુકી ગયા છે મરણ વખતે એમની ઉમર પીન્તાલીશ વર્ષની હતી સ્વર્ગસ્થ વૈદ્યરાજ ગિરિજાશંકર એક કુશળ વૈદ્ય તરીકે હોવાની સાથે પારમાર્થિક કાર્યોમા ઘણોજ રસ લેતા હતા આ ઉત્સાહી વૈદ્ય મેકડો ગંગીબાને મફત દવાઓ આપીને આપકમાણી પણ કરી હતી

હું કામા મરણતા, વિનોદી સ્વભાવ, દયાલુતા વિગેરે અનેક ગુણયુક્ત તથા વિદ્વાન અને પરિશ્રમશીલ હોવાથી સ્વ વૈદ્ય ગિરિજાશંકરજીએ અગીઆમા ઘણી સારી ખ્યાતી મેળવી છે

એમના પુત્ર વૈદ્ય મનારાજકર પિતાનું નામ ઠગવળ ગીતે દીધાવશે એમ આશા ગાખીએ

સુવર્ણનરણુ વિષે મારા વિચારો

(લેખક રાજવૈદ્ય જીવરામ કાળિદાસ શાસ્ત્રી)

વૈદ્ય સ્યામસુન્દરાચાર્યના રચાયત્સારની નવી આવૃત્તિનું આ વિ મા આવેલું અવલોકન વાંચુ એ સળધમા માટે એટલોજ ખુલાસો કરવાનો છે કે મારા મત વિષે પ્રકાશકે જે નોંધ લખી છે તે મારા મતનું કપાતર કરીને ખોટી લખી છે મારા મત પચીશ વર્ષ પહેલાં એનો હતો કે સુવર્ણનરણુ એટલે પારદમા સુવર્ણનું એકીકરણ થયા પછી અસુક ગીતે તેને પકાવવું અને તેથી સુવર્ણનું વજન વધવું જોઈએ પણ અત્યારે રસશાસ્ત્રોના ઘણા શ્રદ્ધાના અવલોકન પછી હું એમ માનુ છું કે સુવર્ણનરણુ પછી સુવર્ણનું વજન વધવું નહિ જોઈએ પણ તે ક્રિયા મેં અનુભવમિદ્ધ કરી નથી તે જાણતના પ્રયાસમા હું છું તે સાથે હું એમ માનુ છું કે શ્રી સ્યામસુન્દરાચાર્યે સુવર્ણનું વજન ન રહે તેવો પારદ તયાર કંલ હતો તે વાત મિથ્યા છે તેવો પારદ તયાર દોષ તો તેની કિંમત જણાવવા અથવા તયાર વચે તેની પરીક્ષા કરવા અમને બોલાવવા વગેરે જાણતના પત્રો મેં પણ તેને લખેલા, પણ કાઈ ઉત્તરજ આવેલ નહિ મારા તર્ક તો એવો શાય છે કે સુવર્ણનરણુ કરવાથી મોનાનું વજન વધે નહિ એવી માન્યતા તેમની હશે પણ પોતાનું ગૌરવ વધારવા તેવો પારદ પોતે તૈયાર કર્યો છે તેવું તેમણે ખોટું જ જાહેર કરેલું જાહેર કરતી વખતે એ પ્રશ્ન આટલો બધો ચર્ચાએ એનો તેને ખ્યાલ નહિ હોય, પણ પછી બોલ્યું લખ્યું પાછું ખેચી શકાય તેવી તેની સ્થિતિ નહોતી એટલે ત્રિશકુની દશામા તેણે એ નાહુ ચક્રી રાખ્યું એટલે તેવો પારદ મેં તૈયાર કર્યો છે એમ કહ્યા કર્યું પણ તેની આત્રી ન દેરાવી શક્યા

મેં ઉપ્રત પુસ્તકના હાવના પ્રકાશકને જે પત્ર લખેલો તેમા એવો

આશય હતો કે સુવર્ણ જાણુ મરવાથી સુવર્ણનું વજન વધે નહિ એવો મારો મત છે પણ તેથી મારો કહેવાનો આશય એવો નહોતો કે ૫ રથામ સુદરાચાર્ય તેનો રસ-પાર તૈયાર કર્યો હતો એમણે તેવો પારદ તૈયાર કર્યો હતો એ વાત મિથ્યા હતી એતો હજી પણ હું માનું છું કારણ એ ચર્ચા આપ્યા પછી ઘણા વય તેઓ છતાં એવું તેવો પાર બનાવી વૈદ્યમહાજને ખાની કરી આપવાને ૧૫-૨૦ વર્ષ જેટલો સમય તેમને મળ્યો હતો છતાં તેમણે તેમ કયું નહોતું એટલે શાઓક્તા સુવર્ણભરણી ક્રિયાથી તેઓ માહીતગાર નહોતા એમજ એ માનેલું અને તેમને લખેલું પણ તેમની હયાતીમા જ એ તેમને છેવટ લખેલું કે સુવર્ણભરણાથી સુવર્ણ ખાદી ન રહેલું તેમજ એ જાળનમા અધમ મા । જે મત હતો તે આજ નથી પણ તેનો મિદ્ધરસ ઝાંઝાં તૈયાર કર્યો હોય કે તમોએ તૈયાર કર્યો હોય કે કી શકો એમ હો એવું હું માનતો નથી ત્યાર પછી એ મનેડી સાથેના પત્રને અંગે મારી મા યતા સંબધમા જ જાનતા તે ત્રયના પ્રકાશકને લખેલું તેમાથી તેઓએ પ્રસ્તાવનામા જે છાપ્યું છે તે વિનયહીન અને વસ્તુ સ્થિતિને ઉનટી દેખાડવા જેવું છે તે સાથે હું સમત નથી

(ઉપરનો પત્ર લખે સ્પષ્ટ છે અને એથી ૫ રથામસુદરાચાર્યના પુસ્તકના અવલોકનમા ઉતાડેની નોંધનો પૂરો ખુલાસો થઈ જાય છે કાંઈ કાંઈ પ્રમળે સ્નેહીભાઈ શ્રી, જીવરામભાઈને એ લખેલા પત્રના ઉત્તરમા ઉપરની જાણત યા આવતા એમણે સચિસ્તર ખુનામો પત્રમા જ લખી નાખ્યો અને મને છાપવાની હુટ આપી એ જ પત્રમા પોતાની મા યતાના ટેકામા રમરતાકર વીરે રસ ચ થોમાથી કેટલા ઉતારા અને તેનું વિવરણ કયું છે એ આખું ઉતારવાની જરૂર નથી વળી એ વિષય ઉપર ત્ર થોમાથી ઘણું નીકળી શકે એમ છે જેટલે સચિસ્તર ચર્ચાભવિષ્ય ઉપર રાખી એમના વક્તાવ્યનો મારો એમના જ રાખોમા નીચે ઉતાર્યો છે “આ માટેની ક્રિયાઓ આપણા ખ્યાલમા આવે એવી નથી ત્ર યકારના ત્રોડોનો શબ્દાથ કરી શકાય છે પણ તે દરેક ક્રિયા અશક્ય જેવી જ છે વળી તેવી ક્રિયાઓ કરવા પણ કોઈ નવરૂ નથી ત્યાં તેની સત્યતા માટે ત્ર પનાના ઘોડા ટેકાવવા એ આપણા અજાનનું સૂચક છે એ વસ્તુની સત્યતાની ક્રિયાકારા ખાની કર્યો વિના તેના નત્યામત્ય મળધે નિષ્ક્રિય આપણે એ મૂખતા છે” આવી વસ્તુસ્થિતિ હોય ત્યાં માણસ પોતાની શ્રદ્ધા પ્રમાણે માને કે ન માને એ સ્વાભાવિક છે અને એથી કશો ફેર નથી પડતો એમ મને તો લાગે છે ખરી વાત તો શ્રી જીવરામભાઈ કહે છે તેમ ક્રિયાસિદ્ધિની જ છે જગત તો ક્રિયામિદ્ધિ ખતાવો ત્યાં જ માને છે

ત ત્રી આ વિ)

કાશીના રહ મા નિ ભા વૈદ્ય સંમેલનના મહાપતિ
શ્રી વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશકર દેવશકર પ્રાણાચાર્યનું

અભિભાષણ

[મનામ્થી ચાલુ]

આયુર્વેદનું અમશાન—આયુર્વેદના અનાદિના ઉપયોગથી શરીરમાં કુટી નીકળે છે, એનો એક આશ્રેય કરનારો આવે છે તેમજ રસાયન પાનારા લોકો સ્મશાનમાં જાય છે એવી પણ કિંવન્તી છે પણ કુટવાના ગુણવાળું એકેય રસાયન આયુર્વેદમાં નથી. અનાયનનો ગુણ પુનવાનો છે એમ ઠહેનારા માણસો રસાયન શબ્દનો માત્રો અર્થ નથી અમજતા આયુર્વેદના આઠ અંગોમાં એક રસાયન તા છે રસાયન એટલે વય આપન (ઉર્મર ટકાવી રાખનાર) આયુધ્ય, બુદ્ધિ—મજા આપનાર અને રોગ દૂર કરનાર ઔષધ, ચરકાચાર્યે પણ કહ્યું છે કે —

સ્વસ્થસ્વોજસ્વર મત્તુતદ્વ્ય તદ્રસાયનમ્ ।

શાર્કાધરાચાર્યે પણ કહ્યું છે કે —

રસાયન ચ તત્પ્રોક્ત યજ્ઞરા યાધિનાશનમ્ ।

યોગ રત્નાકરમાં રસાયનનું લક્ષણ આપ્યું છે કે —

યજ્ઞરા યાધિવિધ્વસિ વયસ રત્તમક તથા ।

ચક્ષુષ્ય વૃહણ વૃષ્ય મેદજ તદ્રસાયનમ્ ॥

ચરકાચાર્યે ચિકિત્સા સ્થાનના પ્રથમ અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે —

દીર્ઘમાયુ સ્મૃતિ મેત્રમાગેન્ય તત્ત્વ વય ।

પ્રમા વર્ણ સ્વરોદાય દદેદ્વિચત્ત્વર પરમ ॥

ગત્તિસદ્ધિ પ્રણતિ કાન્તિ ભમત ના રસાયનાત્ ।

ભોષાયો હિ શસ્તાના રસાદીના રસાયનમ્ ॥

રસ શબ્દથી ચરકસુશ્રુત વા ભટ્ટાદિ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં સપ્ત ધાતુમાંના રસધાતુનું ગ્રહણ કરેલું છે અને પારદાદિનું નથી કર્યું સુશ્રુતના સૂત્ર સ્થાનના ૧૪માં શોષિત વર્ણનીય અધ્યાયમાં એનું સ્વરૂપનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે કર્યું છે

“ચાર ભૂતના, પાંચ ભૌતિક, છ રત્તવાળા, દ્વિવિધ કે અષ્ટવિધ વીર્યવાળા અનેક ગુણયુક્ત ઉપયુક્ત આહાર નાની નીતે પરિભ્રમ પામ્યા પછી તેનો જે તેજસ્વ, ૫ મમ્મમમાર નીકળે તે રસ કહેવાય છે અને તેનું સ્થાન હૃદય છે, એ રસ હ વમાધી ચોવીસ ધમનીઓ જેમાંની દરેક ઉત્તર છે દરેક

અધોગામીની છે અને દર તિયર્જીત છે તેમા પ્રવેશ કરીને આખા શરીરને હમેશા વધા છે, તપણુ કંઈ છે, ધારણુ કંઈ છે, અને અષ્ટ હેતુ કમથી ચલાવે છે આ પ્રમાણે રમના સ્વરૂપ સ્થાન વગેરે છે " અમાથી જ્ઞા, તેમાથી માય, તેમાથી મેદ, મેદથી અસ્થિ તેમાથી મજ્જા અને મજ્જાથી શુક્ર ઉત્પન્ન થાય છે " આ રીતે ધાતુઓનુ પોષણ કરનાર રમ છે

રસજ પુરુષ દિવાદસ રક્ષેત્પ્રયત્નત ।

અનાપાના ય મતિમાનાચારા ન્યાયર્તાદ્રત ॥

આ વચનોથી રસથી ધાતુઓનુ ઉત્પત્તિ, પોષણ અને રક્ષણ થાય છે માટે રસા સદમા સમેદોસ્થિમજ્જાગુણાણિ ધાતવ એમ કહ્યુ છે તેઓ શરીરનુ ધારણુ કરે છે માટે ધાતુઓ કહેવાય છે

નાગાણુનાદિ મહર્ષિઓ રસસ્થાયનમિતિ રસાયનમિતિ એ રીતે રસાયન શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરીને રમનો અર્થ પાસ-પાસ કંઈ છે રનરતન સમુચ્ચયમા કહ્યુ છે કે —

રસના મવધાતૂના રમ રૂપમિધીયતે ।

જરારુઘ્નયુનાશાય રસ્યતે યા રસોમત ॥

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના મૂ. ૨ થાનમા પછુ કહ્યુ છે કે

રસાયનાધિભિલોકે પારદો રસ્યતેયત ।

માટે રસ કહેવાય છે પારો ધાતુ પછુ કહેવાય છે પાશના પર્થવો

પારદો રસધાતુઃ રસ દ્રવ્ય મહારસ ।

ચપલ શિવવીર્યંચ રમ શિવ શિવા દય ॥

પારદ પટૂસ રિગ્ધમિદાઃ તી રસાયન ।

યોગવાહી મહાત્રપ્ય સન્ના દર્શિત્વલપ્રદ ॥

સર્વામયહર પ્રોક્તો નિષા સમજાટનુ ॥

સુપ્રસિદ્ધ એ જ્ઞાત રમરાત્રી ૧ પૂરવ ગુરુ રાજવે ૧ શ્રી કૃષ્ણરામ વિરચિત સિદ્ધ લેખજમણિ માલાના પચમરમ શુ છમા પછુ કહ્યુ છે કે —

ગતવ્યસામપિ પારદમામસારદમેક્ષમેત સિદ્ધોના ।

પારદમામયપારદસુદયયાપારદ મજ પુસાર ॥

વળી કહ્યુ છે કે —

આયતન વિદ્યાના મૂલ ધમીયકામમોશ્વાના ।

મેય પર કિમ ચ-હરાગનરામ્પ ત્રિદાયૈકમ્ ॥

રસનુ અજરામર કર્તૃત્વ સુપ્રસિદ્ધ છે જેમ કે —

एको सौ रमराज शरीरमजरामर कुरुत ।

ધ્યને રનના ધ્યાનમા ાડુ છે કે —

सिद्धे १॥ करि-न्यामि निद्वारिद्र्य-वद-वगा ।

रस भ्यान्निदं प्रोक्तं न्यहत्यात्पिपानुत् ॥

પારદ પ્રશ્ન —

रसविद्या पराविद्या त्रैगुण्याप चतुर्था ।

भुक्तिमुक्ति मरो यम्मान तस्मा द्वा गुणवित् ॥

स्त्रीनाम्प्यानः सन्त्य भूभागः त्मगणाप्रियः ।

पूजनं प्रसादानाद्य दृश्यते पूर्णं च कल्मसः ॥

शताश्वमधो वृत्त तु पुन्य गोकाटमि धर्णसहसरात् ।

नृणां भवेत्तु तदर्थं यः सत्तार्थेषु कृताभिपक्षाः ॥

આ રીતે વિવિધ રીતે મુનીશ્વરે પાપ ની પ્રાપ્તિ થી આયુર્વદીપ
સ્મશાન્નમા પાઠ, જપન, સાક, મળક મુનજી, ગાય ઇત્યાદિ પાઠવ
પદાર્થોના સ્તરજીમાગ્નિજીવિ રીતે જાપવા છે અને તેનો ઉપયોગ દીપકાલ
શુધી કરાય છે અનેદિ પટિત જાપવાનો મુખ્ય પ્રવર્તક રસ મપ્રકાય છે
માટેજ ભાવમિથે કહા છે ૪ —

पारद सर्वगंगाया जग पुष्टिकर मृत ।

सुखेन नाभिन कुर्यास सिद्धिरह्यया ॥

આશ્રમા ગ્રંથીશ્રમ વાતુડી પાત્ર થ વચકમા નવો પ્રકાગ પાયા છે એ
બાણતમા માન કહવાનું એવું જ છે કે શ્રીશ્રમના ઉપયોગની માસાણુક
જેવા બચકર ગંગા ૧૦ થઈ રાકે છે એમ પાત્રત્ય વિદ્વાનો કહે છે પણ
એવા રનાદિ ગ્રીષ્મા માયુષેદમા જના વા છે કે જેના મવનથી પાત્રા યોગે
અમામ્ય મણેવા વ્યાપિત્રો વહનાઈતી ૧૦ છે

સ્નાયન આશ્રના વિરયમા ત્રાચીન અને અવાચીન વિદાનોના બિજલિત અભિપ્રાયો છે. તે દે આ વિષયનું નિદગ્ન સતવાળી અને યત્ની ઉત્કૃષ્ટ છે. છતાં બાપજી સાબુ યવાળી છીકથી હમણા કાઢી મૂકેનો નથી તથાપિ ચસામ્ભૂત તદુપાસનીય હસા યવાળીજ મિયાનુમત્યાનુ એ પાસે અવાચીન રસાયન આશ્રમા મન પદ્ધતિના દોષ તં અગમ્યો નેઈ એ સેવો મા । અભિપ્રાય છે

પગી જુદાજુદા પ્રા નમા અવૈયા હુમજુદા પ્રમા ના ૨ । પ્રયોગો ૩^૨
 છે અને ત્યા મુખી એ નાનિ પ્રયોગો પ્રયમ જેવામા ન નાવે ત્યા મુખી
 રમાદિક્રિયાસાન કયાથી યાપ ? માટે ૪ - તાપન ગ્રાજની પ્રાતિ માટે ની ના
 ઉપાયો હુ મૂ.૨૭ ૩

(૧) રસાદિન થીનુ ઝડી સમ્પ્રકરણ તથા અ વેપલુ (૨) આયુર્વેદ પાઠશાળા પ્રયોગશાળા માટેજ આપવી જોઈએ (૩) રસશાળામાં બે વિભાગ પાડવા (૧) અસિદ્ધાપદ્ય વિભાગ (૨) સિદ્ધાપદ્ય વિભાગ (૪) પાઠ શાળામાં અને રસશાળામાં એવા માણુનાની જ યોજના કરવી કે જેઓને ઉચ્ચશિક્ષા (અનુભૂત ક્રિયાજ્ઞાન અને અથજ્ઞાન) હોય અને (૫) અદિ ધૌપદ્યોના નિણય માટે એક નમિતિ નીમવી

આ રીતે આયુર્વેદની ઉત્તતિના ઉપાયો વેલોએ હમેશા વિચારી રાખવા તથા યોજવા

હવે આયુર્વેદ રી ઉત્તતિ માટે જે આપણ કતબ છે તેનું દિગ્દર્શન કરે છુ અમારા અનુભવમાં તે આયુર્વેદનો ઔષધનિધિ અતિ વિશાળ છે તેની ઉત્તતિ કરવા માટે આપણે ઈટિળદ્વય લેઈએ આયુર્વેદના પઠન પાઠનના પ્રચાર માટે સુચિહિત અને અનુગત વાળા વૈદ્યોને તૈયાર કરવા જોઈએ અને એવા વૈદ્યો ઉત્પન્ન થતા ભારતના ભિન્નભિન્ન પ્રાંતોમાં મોટામોટા શહેરોમાં આયુર્વેદ વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયો ઉઘાડવા

મહેલનના અગાઉ આયુર્વે નુ સવાળ સપૂર્ણ મહાવિદ્યાલય યોગ્ય મથળમાં આપન કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો છે તે નિર્ણય પ્રમાણે મહાવિદ્યાલયની આપના કરવાની આવશ્યકતા છે ભારતવર્ષમાં સર્વ વિદ્યાની ઉત્તતિ થાય એ માટે કાશીમાં પરમપૂજ્ય ભારતભૂષણ ૫-મદનમોહન માલવીયાજીએ શ્રી હિ હુવિન્ધવિદ્યાલયની સ્થાપના કરી છે અને તેમાં આયુર્વેદ વિભાગ રાખ્યો છે અને તેમાં શારૂ કામ ચાલે છે

શ્રી જયપુર મહાસમેલનમાં શ્રી માલવીયાજી સભાપતિ હતા તેઓના પત્રિમથી અહીં મહાસમેલન થયું છે માટે તેઓનો ઉપકાર માનું છુ

એજ રીતે મદ્રાસ, કલકત્તા, દો હી, લાહોર, હરદ્વાર, જયપુર, મહીસુર, વડો રા, સુબર્, ગાનીઅર, અમદાવાદ, પાટણ વગેરે મથળોમાં આયુર્વેદ વિદ્યાલયો-મહાવિદ્યાલયો હતા જ્યાં સુધી સર્વપ્રાંતોમાં આયુર્વેદના વિદ્યાલયો ન ઉઘડે ત્યાં સુધી મહામડયે પ્રયત્ન થયો કરવો જોઈએ વળી મહાવિદ્યાલયોમાં જેમાં વિવિધ પ્રકારની વનસ્પતિઓ, અસ્થિપજરો, ખનિજ ધાતુઓ, વગેરેના સમૃદ્ધાનો સ્થાપવા જોઈએ

મહાવિદ્યાલયોમાં શાસ્ત્રો અને અનુભવોના પ્રત્યક્ષ પ્રયોગો થાય એવા પ્રયોગાલયો હોવા જોઈએ અને પ્રયોગોનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અપાવું જોઈએ આ રીતે વૈદ્યકશાસ્ત્રનું જ્ઞાન નાની રીતે આપી મકરશે વૈદ્યોએ શાસ્ત્ર પ્રવીણ તેમજ ક્રિયા પ્રવીણ થવું જોઈએ શાસ્ત્રમાં કશું છે કે —

શાસ્ત્ર પ્રવીણા ત્રિવિધા વિદ્યાના
ક્રિયા પ્રવીણા કિલ શાસ્ત્રહીના ।
एतादृशा यद्यपि सति किं ते
वैद्यास्त ए वो भयथा प्रवीणा ॥

ભારતદેશમાં અવપાચેલા આયુર્વેદ વિદ્યાલયોમાં જે એક જ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ હોય તો કાય તરલ અને દ્રઢતમ થાય એક જ મર્યાદા મારફત અવવિદ્યાલયોના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા લેવાવી જોઈએ આ માર્ગે એક જ વ્યવહાર બધે ચાલુ ચાય

આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયોમાં વિદ્યાપીઠના પાઠ્યક્રમને અનુસરી અધ્યયન થાય એજ શ્રેયસ્કર છે વ્યાકરણ ન્યાયાદિશાસ્ત્રોના જ્ઞાનવિના આયુર્વેદ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન થતું નથી સંસ્કૃતના જ્ઞાન માટે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ વિદ્યા પીઠની પરીક્ષાઓમાંથી ભિન્નપરીક્ષામાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ બેસે છે, ન્યાયે આશ્ચર્ય પરીક્ષામાં તથા વિશારદ પરીક્ષામાં થોડી અગ્રધાના વિદ્યાર્થીઓ બેસે છે આ સ્થિતિનું કારણ નન્દૃત જ્ઞાનનો અભાવ છે માટે સંસ્કૃત જ્ઞાનની જરૂર છે કેટલાક વર્ષોથી હું પાઠણના આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયનો પરીક્ષક છું એથી અનુભવ આ યો છે કે ન્યાયે ઠલયથા આયુર્વેદ-આગ્ર જ્ઞાન આપવાનો પ્રયાસ હોય છે ત્યા વિદ્યાર્થીઓનું મન્દૃત જ્ઞાન માત્ર નથી હોતું મન્દૃત મહાવિદ્યાલયમાંથી આવેલા વિદ્યાર્થીઓને ત્યા પ્રવેશ નથી મળતો કારણ કે તેઓને અશ્રેય લાપાનું જ્ઞાન નથી હોતું માટે ત્યા આયુર્વેદ વિભાગ રાખીને વિદ્યાર્થીઓને આયુર્વેદનો અભ્યાસ ઠગવવો જોઈએ

આ જાળતમાં મહામંડલે ઠગવ કરીને મોડવો જોઈએ આયુર્વેદ વિભાગમાં લણીને વિદ્યાપીઠની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓએ બેસવું જોઈએ મહા વિદ્યાલયનો આધાર માગ અધ્યાપકો ઉપર છે માટે શુણ્ણવાળા તથા શ્રેષ્ઠ અધ્યાપકો તૈયાર કરવા જોઈએ મૂન કેપે લખાયેલા આયુર્વેદના અન્વેષ અવિષ્તર લખાવા જોઈએ મન્દૃતચિકિત્સા, નેનચિકિત્સા, પ્રમૂતિચિકિત્સા વગેરેના અન્વેષ બન્ને પદ્ધતિ જાણનાર વિદ્વાનો પામે લખાવીને પાઠ્ય પુસ્તકોમાં દાખલ કરવા જોઈએ

શ્રીઓના રોગોનું તેમજ પ્રમૂતિ વિદ્યાનું શ્રી વૈદ્યોને ખાસ જ્ઞાન આપવું જોઈએ, જેથી સુવાતગમી થતા મરણી ઓછા થાય વળી વૈદ્યોને હમેશા પ્રતિજ્ઞા ઉપ વૈદ્ય-પ્રાપ્તિ જેઠવનાર સાથે કામ પડે છે વૈદ્યોએ સૂચવેલા આપધો ઉચ્ચ પ્રમાણે કેટલીમાત્રામાં કયા અનુપાન માથે અપાવા જોઈએ તેનું આર જ્ઞાન ઉપવૈદ્યો માટે આવશ્યક છે આવા ઉપવૈદ્યો સુચિહિત

હોવા જોઈએ જ્ઞાનથી નિરક્ષર ઉપવેદોથી અથવા શિક્ષિત પણ બેદરકાર ઉપવેદોને લીધે મરતો થયાના ઘણા દાખલા અમે જોયા છે માટે જો પ્રમાણ પત્રવાળા ઉપવેદો તૈયાર થાય તો વેદોના કામમાં ઘણી મગવડ થાય ઉપર કહેલા કામો માટે સવાગ સપૂણ મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના આવશ્યક છે

ઔપધિનિર્માણશાળા—એકજ આપધની બનાવટમાં જુદા જુદા વધો જુદા જુદા દ્રવ્યોનો ઉપયોગ કરે છે કેઈ એક જ થનો આધાર લે છે, બીજો બીજા જ થના પાઠનો પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે બધા વેદો એકજ પાઠનો સ્વીકાર કરે તો કાર્યમાં ઘણી મરતતા થાય આ બાબતમાં પાઠ લેદથી ઘણી મુશ્કેલી ઉત્પન્ન થાય છે ઘણા વૈદ્યરાજો આ બાબત કબુલ નહિ કરે, પણ જો બધાનો મત લેવામાં આવે તો બધા કબુલ થાય એમ મને લાગે છે આમ કરીને એકજ પદ્ધતિથી દવા બનાવનારી ઔપધિનિર્માણશાળા સ્થાપવામાં આવે તો વધોને ઘણી મગવડ થાય આ બાબતમાં આપ સૌએ પોતાનો સ્વતંત્ર મત પ્રગટ કરવો એક ચોક્કસ માગ આપે સ્વીકારવો જોઈએ એવી આપને મારી પ્રાર્થના છે

આરોગ્યાશ્રમો—બાગ્ગત દેશમાં ત્રિદિન પ્રાણનાશનું ક્ષયરોગનું બળ વધતું જાય છે એટલે માવધાન ચર્ચને જોવાથી આરોગ્યાશ્રમોની આવશ્યકતા દેખાઈ જાય જ્યાં જ્યાં આવા આરોગ્ય ઉપર ક્ષાયદો ઠરે એવા હવા પાણી હોય ત્યાં ત્યાં ક્ષય રોગીઓ માટે આરોગ્યાશ્રમો ઉઠાડવા જોઈએ લારત દેશના રાજાઓ મહારાજાઓ તથા ધનિકોને આવા આરાધાશ્રમોની ઉપયોગિતા મમબળીને તેઓની મદદ વડે આરોગ્યાશ્રમો સ્થાપનાનો મહેલન પ્રયાગ રજીવી મારી ઇચ્છા છે કે જેથી ક્ષય જેવા પ્રાણહર રોગોથી દેશની હુકશા થતી અટકે

હસ્તવિખિત પુસ્તકોનું મનોધન અને પ્રકાશન—આપણા આયુર્વેદના જે પ્રાચીન ગ્રંથો હજી સુધી ન છપાયા હોય તેને મેળવી મશોધી છપાવી ગહાર પાડવા જોઈએ નીચેની સંસ્થાઓમાંથી આવા હસ્તવિખિત પુસ્તકો મળી શકે એમ મને લાગે છે કારણ કે એ સંસ્થાઓના પુસ્તકો સચોટ પ્રાચીન ગ્રંથોના મોટા નમૂનો છે અને એ કારણથી તેમાંથી અપ્રમિદ ગ્રંથો મળી આવવાનો સભવ છે

૧ વાગણુસીમા સાહિત્યતીથ ગૌરીનાથ પાઠકનું પુસ્તકાલય

૨ ધડોદરાનું પુસ્તકાલય

૩ મુંબઈની નાયલ એશીઆટીક સોસાયટીનું પુસ્તકાલય

૪ કનકત્તાની રા. એ. મો. નું પુસ્તકાલય

૫ કનકત્તાના સમૃદ્ધ મહાવિદ્યાલયનું પુસ્તકાલય

વારાણસીના રામનું પુસ્તકાલય

૭ પુનાનુ આનન્દાશ્રમ

૮ મહીસૂર, ખીઝાને, પાટણ વગેરે, મ્થળોના મોટા પુસ્તકાલયો

૯ આ દેશના જુદા જુદા પ્રાન્તના વિદ્વાનોના ઘરોમા સંગ્રહવામા આવેલા પુસ્તકોમા આયુર્વેદિક પુસ્તકો પણ મળી આવવાનો મભવ છે

આવા નવ્યો દુર્લભ હોવાથી મમેનનેજ મેળવી મગોધાવી પ્રગટ કરવા જોઈએ આ પ્રકારના ન થ સંગોધન અને ન થ પ્રકાશનથી આયુર્વેદની ઉન્નતિ રહેતી થશે એમ માનુ છુ ઘણા લેન માધુઓ અને યતિઓ પામેથી પ્રાચીન સમયની ઘણી હાથની લખેની ઔપધનિર્માણ પદ્ધતિઓ મળી શકે, આનો પણ સંગ્રહ વલે જોઈએ

પારિભાષિક શબ્દકોષ—એમ મનેજ બાપામા પલિભાષાના નિયમન માટે વૈદ્ય શબ્દકોષ છે તેમ આયુર્વેદની પલિભાષાના નિયમન માટે શબ્દકોષની આવશ્યકતા છે આ શબ્દકોષથી આયુર્વેદના પારિભાષિક શબ્દો સમજવાની સરલતા થશે હાલમા ઔપધોના નિપુણમા જે જ્ઞાતિ જોવામા આવે છે તેનો પણ આથી નિકાલ થશે

વૈદ્ય મહાઓનો પ્રબંધ—આજના યુગમા સમાજનુ બળ મોટું મનાય છે પ્રત્યેક સમાજ પોતાનુ સઘળળ જમાવે છે વૈદ્યોએ પણ પોતાના સઘળળનુ ઝોટીકરણ કરીને પોતાના અધિકારો પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ આ માટે ભારતના પ્રત્યેક પ્રાન્તમા વૈદ્યમહાઓ મ્થાપી મ્થાપીને સર્વ વૈદ્યોનુ સંગઠન કરવું જોઈએ જે આમ ધાય તોજ પાશ્ચાત્ય વૈદ્યક લલ્પુનારાઓ સામે વૈદ્ય મહાઓ પોતાનુ મ્થાલ કરી શકે તથા પોતાના જીવનને બચાવી શકે જ્યાસુધી વૈદ્ય સમાજ સારી રીતે મગઠિત નહિ ધાય ત્યા સુધી જનતા પામેથી પોતાના યોગ્ય અધિકારો નહિ મેળવી શકે ન ગઠનના અભાવને લીધે વૈદ્યોની હાલની દુર્દશા છે માટે વચનભાઓ ૧ અવશ્ય મ્થાપના કરવી જોઈએ આવી વૈદ્યમહાઓથીજ વૈદ્ય ન મેવન ઉભુ થયું છે જે મારી સૂચના પ્રમાણે કામ કરવામા આવે તો લોકોની આયુર્વેદ તરફ અભિરુચિ વધે અને પાશ્ચાત્ય વૈદ્યનો મોહ પતા જાય માટે આ કહેવું સ્વીકારી કાર્ય કરે એમ આપને મારી પ્રાર્થના છે

ઔપધિ સ હેલુ નિમ્મન તથા મારી ઔપધિનો નિપુણ—આપણા ફેટલકિ ઔપધો સહિષ છે તેનો ત્યો નિભય કરવો જોઈએ નીચેના કારણોવી આપણા ઔપધો સહિષ છે એમ માટે માનવું છે

૧ આયુર્વેદના શિષ્ટ મન્યોમા લગભગ માત્રનો વનસ્પતિનો ઉપયોગ કરેલો છે તેમાથી ફેટલીક અર્વાચીન મ વકાશિએ વાપરી નથી એમ દેખાય

છે નિષ્ક્રિયોમા તેનો ઉલ્લેખ નથી. મેકાળના ફેરફારથી ચરક મુદ્રુતમા કહેલી કેટલીક વનસ્પતિઓ આજે જોળખી ન શકાતી નથી પછી એના ઉપયોગની તો વાત જ ક્યાં?

૨ કેટલાક ઝોપધો અથોમા ખૂબ વાપરેલા છે પણ પરપરાના નાશને લીધે આજે તે જોળખી શકાતા નથી હા તો જીવક, કમ્બક વગેરે

૩ અથોમા વર્ણવેલી કેટલીક વનસ્પતિઓ આજે વપરાતી નથી કારણ કે તેના નામ જાણવામા હોવા છતાં દરેક મથળે તે મહેલાઈથી મળતી નથી ક્યાંક તે પુષ્કળ પ્રમાણમા ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં ક્યાંક બીલકુલ ઉત્પન્ન થતી નથી, અને એ કારણથી સદિ ધતા રહે છે એના દાખલાઓમા શાલિ પર્ણા, મૃદિપર્ણા, રામ્ના વગેરે છે

૪ પ્રાતભેદથી કેટલીક વનસ્પતિઓ સદિ ધ છે હા તો ક્યોનાક, કાકનાસા, શખપુષ્પી, ખાદ્દી વગેરે

૫ કેટલીક વનસ્પતિઓ રહેવા સહિષ્ઠ નહોતી મનાતી પણ શાસ્ત્ર સાથે તુલના કરવાથી હમણાં તેઓ સહિષ્ઠ બાને છે હા તો જીવતી, ત્રિકટક વગેરે

કેટલીક વનસ્પતિઓને વનસ્પતિશાસ્ત્રોએ સદિ ધ માને છે હાલત હાલથી એ હાલથી એટલે પ્રાચીન સ્વણકીરી નહિ વનસ્પતિ શાસ્ત્રીઓના અનુસંધાન પ્રમાણે તે અમેરિકામા ઉત્પન્ન થાય છે

ઉપરના દકારોથી મદિ ધતા ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નિવારણ કરવાની જરૂર છે અને એ માટે આયુર્વેદ વનસ્પતિ પ્રવારક નામની મસ્થા સ્થાપવી જોઈએ એથી ઘણો લાભ થશે એવો મારો મત છે

વૈદ્ય સંમેલન પત્રિકા (પુ ૧૦-અ ૨) માં જે મદિ ધ ઝોપધિઓનું ઊંચું ઓછું છે તેનો નિબંધ કરવો જોઈએ વાંચો વેચનારા ગાધીઓ અને યૂનાની દવાઓ વેચનાર ગાધીઓ ને સુશિક્ષિત હોય તો વનોપધિ ઝોપધિ જોળખાણ વથપરપરાથી જળવાઈ રહે છે વૈદ્યોએ ગાધીઓનો પન્નિય મેળવીને વનોપધિની જોળખાણ મેળવવી જોઈએ

ભારતના બીજા પ્રાંતના વૈદ્યોએ પણ આયુર્વેદની ઘણી સારી સેવાઓ કરી છે ઘણાઓએ આયુર્વેદના ઉત્કર્ષ માટે ન થોડાં લખીને મોટાં લોકોપકાર કર્યો છે આ અથોમા ઘણા અમલકાગિ પ્રયોગો રોગ શાંતિ માટે કહેલા છે

દાખલા તરીકે જયપુરના રાજવૈદ્ય મારા ગુરુ સ્વ શ્રી પ્રાતરમરણીય રાજવૈદ્ય શ્રી કૃષ્ણરામ કે દનરામજી તેઓ મૂળ તો ગુજરાતના રહેવાસી તેમજ જયપુર વિનાસ કાવ્યમા તથા શ્રી સિદ્ધલેખજ મહિમાલામા લખ્યું છે કે —

તત્રાસીદ્વજમેવાહો ગૂર્જરભૂમિનિજા ।

તેમજ “ત્યા શ્રીમાન મહાગણધિગજ શ્રીપ્રતાપચિહ્ન દેવના નામ સમયમા ભટ્ટ મેવાડા જ્ઞાતિનો ગૂર્જર જનો આયુર્વેદ ભણેલો પોતાનો યશ વિસ્તારવાની ઇચ્છાવાળો લક્ષ્મીશમ નામનો બુદ્ધિ ધાળી પ્રાણી અમદાવાદથી નીકળી જયપુર આવ્યો જેલો રાજવૈદ્યોના વગરને પવિત્ર ડયો છે એવા આ પુરુષનું ઘર અમદાવાદમા રાયપુર ચક્રનામા ડામેશ્વર પોઝમા છે એના વશજોમાથી કેટલાક ત્યા રહે છે અને કેટલાક જયપુરમા રહે છે તેના પુત્ર ગજાધરનો પુત્ર ૧૦કુરિ મ ગજ નયપુર નમ્હૃત પાઠશાળામા અધ્યાપક છે રાજવંદ્ય ગ ધધ ગજાસી તે નવગવાની વચા છે તેના પ્રમુખ પણા નીચેજ પતવેશમા દ્વિતીય વૈદ્ય મહેશ્વર જગયુક્ત ૧૧ બપો વૃત્તાન્ત સુપ્રસિદ્ધ છે તેઓ વધકશાસ્ત્રમા તથા આકૃત્ય શાસ્ત્રમા નિપુણ હતા એ પ્રાત સ્મરણીય શ્રીકૃષ્ણગમજીને નીચેના પુનઃકો લખ્યા છે

(૧) શ્રી જયપુર વિનાયકાચ્ય (મ ૧૮૪૪ ઈ સ ૧૮૮૭)

(૨) સુક્ષ્મક સુક્ષ્માવની માગ ગતમ્મ (“ ”)

(૩) પલાડુરાજ ગતકર્મ (ઈ મ ૧૮૬૩)

(૪) શ્રીઆર્થોલકાર ગતકાર્મ

(૫) મિદ્ધલેપજ મણિમાલા

તેમના કાવ્ય મળાધી તથા વધક ગળખો ગજમિત્રો તેા ઘણી છે તેમાથી નીચે થોડા લખવા ઉતાર્યા છે

શ્રી ભટ્ટ નારાયણ વજે છે કે —

સાહિત્યામૃતરાગરપ્રમયો નિર્ધાનમયાચર

સ્ફારસ્ફૂર્તિતમયપરસ્પિતાક્ષ હારકળ્પીરત ।

રોગ્યારોગ્યવિવિપ્રબુદ્ધ ચિપ્પો લક્ષ્મિવિગ્રમાસ્પદમ

શ્રીમલ્લુદનાન્દો વિજયત શ્રી કૃષ્ણરામ કવિ ॥

તેમજ કવિ હર્ગોપ્રસાદે કથુ છે કે —

હવહાવણ્યલ્લમીવલયતિ વપુષા સ્વર્ગસારામનાના

માહેષે ચ પ્રમોદ સ્ફુરતિ ચ ગરિમા ચોખ્ખે માધુરોણામ્ ।

મૌમ્યકુટુમે ચપયસિ વિગલ્ગા ચા મદોનસમસ્ત

મિત્રૈકરત્વિતુ સૈદ્ધમિલપમિ તદા પસ્ય જ્ઞાનમ્ય કાચમ્ ॥

તેમજ સિદ્ધ લેખજ મણિમાલા નામનું પુસ્તક પણ સરકૃત પદ્યમા અતીવ સ્મરણીય અને રસિક છે તેમા નવ પોગોની શુદ્ધ ચિહ્નિતિ અને

પોતાના અતુલ્ય પ્રયોગો દર્શાવે છે આટલા વખતમા મં એવું રમણીય પુસ્તક એવું નથી સિદ્ધલેખન મણિમાલાની ટિપ્પણીઓ જગત્પ્રસિદ્ધ પતિ પ્રવર આચાર્ય શ્રી લક્ષ્મીરામ ત્રાખીએ લખેલી છે તેઓએ લખ્યું છે ૬-

ન સાદિહ ન સદેગાપિ ૭ ચત્ત્રજગર વગિત્ ।

યત્ર શ્રીકૃષ્ણ વૈદ્યાના ગિર્યૈર્નૈઃ વિતૃમ્બ્ય તે ॥

મતલબ કે જ્યા શ્રીકૃષ્ણ વૈદ્યાના ગિર્યો ન હોય એવું કોઈ શહેર, કોઈ ફેશ કે કોઈ દિશા નથી

એ વખતે મં પણ શ્રીકૃષ્ણ ૧મ ગુરૂ પાત્ર નહીને અધ્યયન કયું છે એટલું એમના શિષ્ય હોવાનો અધિગત મ મેળવ્યો છે ગીતિગ વડ થયા છતા શ્રી ગુરૂકૃપાથી હજી પ્રિક્રિસ્તા કરૂ છું તેમજ તેઓની કૃપાથી ભારતીય વૈદ્યોના દર્શન કરવાનો અનમત મળ્યો છે પ્રત્યેક આ ત પિંડે ગૂજરમાન્તે પણ આયુર્વેદ સાહિત્યને કાંઈક અપણ કયું કે ગૂજરાતે આપેલો સાહિત્ય ક્ષણો જાઓ નથી પણ સમિત કે કવિરાજ લોલિતગરાજ વગેરેએ લખેના વૈદ્યલવન વૈદ્ય વલ્લભ, વૈદ્યામૃત વગેરે ૨ થો રમથી ભગના હોધને વૈદ્યસમાજમા ખૂબ આદર પાત્ર થયા છે એવોજ રસિક વૈદ્યક મળ્યો સિદ્ધલેખન મણિમાલા નામનો ૨ થ વીરા વપ પટેલા લખાયેલો છે આ ૨ થમા ફેટલાઈ વાચનારને ગમ્મત આપે એવા મુ ૦ સ્પોટો છે હા ત ચિત્રવાચ્યમય નીચેના શ્લોકો ભુજો —

પિત્તતાપિત શરીરવહ્નરી સાસણી વદ દ્વૈતમદવાદ

ભૌષધ પૃષ્ઠમૃગાક્ષિમનોન જા ગુલાગુરુકદ સ્વગદે ।

પરાદિત્તા યાદુરુપા કપાચાન્ન ચ પત્તવેકિરદ વૈદ્ય દેયમ ॥

નિચો મહસી મધુર પ્રચાર વગ વન સાસરતપિજવે ॥

( ) વિક્રમની ગાંધી ગીતા વૈદ્ય ૧૧ સોદલે ગદનિગ્રહન્ય જે ભાગમા લખીને વૈદ્યસમાજ ઉપર મોટો ઉપદ્રવ કર્યો છે તે પોતે ગૂજર દર્શનો વત્સગોત્રીય રૈકવ એટલે માગી જ્ઞાતિનો બ્રાહ્મણ હતો એ સોદલનો સ્વેલો ગુણ સગ્રહ નામનો નિઘડુ હજી છપાયો નથી માટે જો કોઈ વૈદ્ય પાસે તે ગ્રંથની હસ્તલિખિત પ્રત હોય તો તેનું મનોધન તથા પ્રકાશન કરવું જોઈએ કારણ કે એ છપાવાથી નિઘડુમા કહેલ વનસ્પતિઓમા કોઈ નવીન અને અર્વાચીન વનસ્પતિઓનો વધારો થાય એવો સંભવ છે

(૩) કવિરાજ મત્યનારાયણ શાસ્ત્રીએ પણ આયુર્વે ની ઉત્પત્તિ માટે અનેક પુસ્તકો છપાવ્યા છે

(૪) કાશીના કવિરાજ ૫ કે ૧૨નાવ મહાશયે પણ વનોંધધિ વગેરે અનેક પુસ્તકો લખ્યા છે

(૫) સાહિત્ય તીથ ૫ ગૌરીનાથ પાઠકના પુસ્તકાલયમાં સુશ્રુત, ચરક વાઘ્વાટાદિના હસ્તલિખિત પુસ્તકો છે તેનો ઉપયોગ વૈદ્યવર્ધો કરે છે, પાઠક મહાશય પણ નગોધન કરીને પુસ્તકો છપાવે છે

(૬) કાશીચેત્રમાં શારદાભુવન પુસ્તકાલય મદિરમાં પ્રત્યેક શાસ્ત્રને લગતા ઘણા પુસ્તકો છે વળી મર્વ જ્ઞાન વિજ્ઞાન પાઠશાળા ૪વી આ સુક્ષિપ્તપુત્રીમાં ૫ શિવકુમાર, ગંગાધર ગામ્રી વગેરે ઘણા મોટા પઢિતો પહેલા ઘણ ગયા છે અને હાલમાં ૫ પદ્મનાભશાસ્ત્રી, રાજેશ્વ શાસ્ત્રી, ત્ર્યંબક શાસ્ત્રી વગેરે છે જેના ચરણોમાં બેઠીને મારા જેવા અનેક શિષ્યો સુઝના કૃપા કટાક્ષનો લાભ મેળવીને શૈક્ષિક અને આધુનિક કન્યાલ ભાષી નકયા છે

નિઘટુ મગોધન—શુજરાતના વનસ્પતિ શાસ્ત્રી સ્વ સુપ્રસિદ્ધ વૈષ્ણવ જ્યોત્ષ્ણ ઇન્દ્રજીએ વનસ્પતિશાસ્ત્ર તથા કન્ધની જડીબુટ્ટી નામના બે ગ્રંથો શુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ રીતે આપણા ઉપર મોટા ઉપકાર કર્યો છે વનોંધધિની પરીક્ષાની અતિ સુવ્યવસ્થિત આ ગ્રંથોમાં દર્શાવી છે આ વિષયમાં તે વૃદ્ધ વૈદ્યરાજના ન પોતી મદદથી નવો નિઘટુ રચીને પહાર પાડ્યો જેથીએ અહીં માટે કહું જેથીએ ક વૈદ્યગજ યાપાવાલલાઈએ મદિ ધોપધિના વિષમાં મશોધન કરીને કેટલાક નિર્ણયો કર્યો છે તેઓએ આદર્શ નિઘટુ નામનો રચ્ય રખ્યો છે અને તેમાં નાનમાં વાસ્પતિનો મશહ કવનામાં આ યો છે, તે પુસ્તક અતિ ઉપયોગી અને વધનમાંજના આદરને યોગ્ય છે આ ગીતે ભારતીય મદેશો પામે વૈદ્યક આનિત્ય પુષ્કળ છે પણ વિસ્તાર લાયથી અહીં લખતો નથી

આયુધ દ્રવ્યોના મારા અને અનુપાન—આયુરવેદના કેટલાક ઔષધો જેવા કે હિ ઇયજલ, ચૂતગેખર, રાત્રીગાડ, આત્ર્યવધની, ન દ્રોહય, મકર ધવજ, વગ તકુસુમાકર વગેરે ઔષધોની જનાવજ એમ મગખી થવી જેથીએ વળી આ ઔષધોની જનાવજ બુટ્ટી બુટ્ટી ત બની જનીને હાનિ થાય છે આ આયુધોના અનુપાનમાં પણ મતલો છે

મારા મહામાનાદિ ઔષધિઓ આયુરવેદશાસ્ત્રના નિયમને અનુગતી યોગ્ય અનુપાનથી અપાય છે જ્ઞાનમાં એ નિયમ નથી પડાતો અને તેથી જેથીએ તાબ પણ નથી ચતો અનુપાન પદ્ધતિ ૪૩૦ નામકાની છે આ ઔષધો નિર્ણય કરવા માટે વધીની સમિતિ રીમારી જેથીએ અને તે સમિતિએ અનુપાનો નક્કી કરી તેનું પુસ્તક છપાવતુ જેથીએ મારી જનનમાં ઉપર ઘણો ઉપકાર વગેરે આયુધ દ્રવ્યો અને તેના પ્રયોગોની માનની ગાતમાં એમ પદ્ધતિ અદલા કરવા યોગ્ય છે કહું છે કે—

સ્થાપિતાસ્ત્યન માત્રાયા કાલમગ્નિ વયોવલ ।

પ્રકૃતિં દોષદસૌ ચ નાવા માત્રા પ્રયાજતેત્ ॥

આયુર્વેદનો આવો સિદ્ધાંત છે હતા અનુભવશૂન્ય નવા ચિકિત્સકો માટે માત્રા પ્રમાણનો વિગત જરૂરનો છે કારણ કે આ યુગમાં ક્ષીણબળ લોકો માટે સામ્રોક્ત માત્રા અથાગ્ય છે નિઘટુઓમાં પણ માત્રા વિષે કથો ઉલ્લેખ નથી માટે આધુનિક સમયને ઉચિત સિદ્ધ પ્રયોગોની માત્રાનો અનુભવી વૈદ્યોની મદદથી નિર્ણય કરવો જરૂરનો છે

માનપરિભાષા પણ લિપિલિપ્ત તથા માત્રા વિન લિપ્ત જોવામાં આવે છે જુદા જુદા પ્રાંતોમાં પણ માનપરિભાષાનો વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવામાં લે જોવામાં આવે છે આ કારણથી જે સુરકેનીઓ આવે છે તે દૂર કરવા માટે અખિલ ભારતમાં માનપરિભાષાનું ચોક્કસ જરૂર કરવું જોઈએ

નિપુણ ચિકિત્સકો—ઠેટનાક ગો માટે ખાસ નિપુણચિકિત્સકો ઉત્પન્ન કરવા જોઈએ તારમાં રાત્રી, ક્ષય, અર્શ, ભગદર, ઉપશયગેરે રોગોના ખામ ચિકિત્સા ગણાતા થોડા વધો છે અને તેઓ તે તે રોગમાં કાયદો કળી શકે છે જ્યાં પાશ્ચાત્ય વિદ્યાના ડુગળ વૈદ્યો શસ્ત્રક્રિયા કરી હતા નિષ્કળ જાય છે ત્યાં લેપનિપુણ અગ્નિવૈદ્યો પોતાના કામમાં કુતોહલ થાય છે આવા નિપુણ વૈદ્યોનો આરક્રમ જોઈએ એવું જ નહિ પણ તેઓની ચિકિત્સાનો માત્રા પ્રચાર ગાંધીજીનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાતા જાણે છે જોવા જાણના મદ્રાસ વગેરેના વૈદ્યોએ આયુર્વેદની શારીર, માનસિક અને આર્થિક લેા ૧ રાખીને બાકી ગવા કરી છે

આયુર્વેદની ઉપાતિ માટે ૧ ત્યાગ્યની આવશ્યકતા—મદ્રાસ, સચુક્ત પ્રાંત વગેરેની મરજા અને હીકલીક આર્યિક મદદ આપીને આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયોની સ્થાપનામાં મહાનુભૂતિ દર્શાવી છે અમારો મુળધર્મ પ્રાંતીય મરકાર આવા આયુર્વેદ વિવાદથી સ્થાપે એવી આશા છે આ વિષયમાં મુળધર્મ મરકારને વિનંતિ કરવાનો જે ઠરાવ ગયા સમેલનમાં કરવામાં આવ્યો હતો તે મુળધર્મ સંસ્કારને મોકલ્યો હતો આ વિષયમાં મુળધર્મના ધારાસભામાં અર્ચા પણ થઈ હતી મદ્રાસ મંદિર જે મહાવિદ્યાલય સ્થાપ્યું છે તેના પ્રગતિ અને પરિણામ જોઈને વિચાર કરશું એવો જવાબ આપ્યો હતો એ પછી પણ થતો સમય ગયો માટે મહામ લે રા જાણતનો ઠરાવ કરીને મુળધર્મ સંસ્કારને ફરી વિનંતિ કરનારા રાવ પસાર કરવો જોઈએ વળી આપણે મ્યુનિસિપાલીટીઓ અને લોકવલોડોને પોતપોતાના સ્થાનમાં આયુર્વેદ ઔષધાલયો ઉઘાડવાની વિનંતિ કરવી જોઈએ

આપ સૌએ અત્યારસુધી માત્ર બાવજાતિયત ભાષણ શાંતિથી સાલજ્યુ
એ માટે તમારે આભારી છું—

ન પદ વૈયગ્યાના સમ્મેતનસમાપતે ।

ન ચાહ વૈયગ્યાયા કિંચિદવ કૃતમ ॥

વરવિદ્યા સર્વમેદજેતાયુર્વેદમહર્ષિમિ ।

કૃના ત્રિકાલતત્ત્વનૈ ન ચાપાવયયા મતિ ।

મહામહો નભાપતિ નીમવાના વ્રાવના બખર ડેક તા-૩૦-૧૧-૩૬ને
રોજ મને તાઘી આપ્યા એટલે મન્યાભાવને લીધે ભાષણ બખવામા તથા
છાપમા ભૂલો હોય તો ‘ પ્રમાદ એ માનુષભાવ ’ એમ ગણી દુમા આપશે
નિર્વિદ્ને કાર્ય મન્ન થાય એ માટે શ્રી ધન્વ તરિને પ્રાર્થના કરૂં છું

સુધાકુમ્ભ હરતે દધમરતાર્ધ મુમાસા

રહસ્ય તિહામે ગન્ધરમયમપનિષ્ઠામ્ ।

મર્ગિ માર સાઢ્ઢે દદિજલનિધેયા તનિપુરા

વિનિર્મિત્તમ મુલ્યયતુ મ ધ રત્તરિન્નિમ્ ॥

ૐ શાંતિ શાંતિ શાંતિ

વ્યાયામ નિર્ણય

(લેખક—૧૬ પદ્માનાભ શાસ્ત્રી)

આ જમાનામા જેટલું વ્યાયામ ઉપર વલ અપાય છે અને તેને માટે
અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ ચારભાય છે, તેવું પ્રાચીન કાળમા ।કતુ એમ કેટલોક
વિચાર કરતા મમન્ય છે

આ ઉપજી એમ મગજવાડુ નથી કે જે વિષય તરફ ઉપેક્ષા ગમવામા
આવતી હતી મધ્યકાળમા પ્રાચીન પ્રણાલી ‘ હુમપ્રાય થતા ’ “ બાવોના
બેય બગડ્યા ” એવી સ્થિતિ ઉપન્ન થઈ અને એ ગીતે “ નહિ મામા
કરતા કહેલો કે કાલો ગામે પણ સારો ” એ અનુભવની ઉક્તિ અનુમા
ને કાર્ક થયું છે તે ચોખ્ખું છે એમ કહેવું વધાર ઉચિત છે

હિંદી જનતામા એક મોટી ખામી એ કેળાય છે કે ઘણું ભાગે તે
અકર્મણ્ય થઈ જાય છે અથવા તો તે અતિદર્મી બની જાય છે અથવા
બન્ને દિશામા છે વે પાટને જ બેસી જાય છે મધ્યમ સ્થિતિ કાવતી જ નથી

આખોમીરીને ગાધશુદ્ધિના કરવામા કુશળ લોકો યાહોમ કરીને હજ
પાર કે ઉપખાનીજ વાતે ચર્ચા જાય છે અને કારણે દોષ પણ કાયમા
આવશ્યક દ્રઢતા થતી જ નથી

લઘુતર પાછળ મડે તો વગર મમત્ત્યે અને વિચાર્યે લણ્યે જ જાય છે કાકતરી નાઈન પ્રેક્ટે લીધી કે તે દિગામા ગાડગીઓ પ્રવાહ તુરત ચાકુ થઈ જાય છે વકીલાત-૨ વેની નોટગીઓ, તાગ્માસ્તર-એશન માસ્તર વગેરે દિશામા વળ્યા તો ઝોજ માગે આખો બધ કરીને મડયા ગ્હે છે તે કયા સુધી કે એ મન લવિધ્ય માટે નહન બધ બેલું બનાવી મુકે છે

પરદેશ વસવાટ એકે ગરુ કર્યા એટલે તે તરફ તીકના ટેંગાની પેઠે ક્રીડીઆશ ઉભરાવા માડે છે પોતાનો મ્વાર્થ મિવાય અ યની તેમને કશી પડી હોતી નથી

વ્યાયામ સબધમા પણ કાઈક તેલુંજ થયુ હોય એમ અમને જણાય છે શરીરને સુદૃઢ અને કાર્યક્ષમ બનાવવા પુરતી એ વાત હોય તો તે વ્યાજળી છે પણ સરકસીઆ કેગવણીને બે લોકો ચડી વ્યાયામતુ તત્ત્વ બગાડી મુકે તે જીના ખેખર હુ બદ ગણાય

સરકસમા અદ્ભૂત કામ કરનારને અમે જાડા કે મરડાધી, માન ભાત અને રાક ચેવા હતા, પીકાતા જોયા છે અખાડા પ્રવૃત્તિમા અદ્રક મેળવનાર મુવકને ક્ષયના દર્દના ભોગ થઈ પડતા અમે માલજ્યા છે આવા પ્રસંગો બનવાના જરૂર કોઈ અમાધાગ્ણુ કારણો હોવા મભવ છે અને તે મનની નિર્બળતા મિવાય ગય હોવાનો મભવ અમને જણાતો નથી વેધવિદ્યા દરક જાળતમા હીનયોગ અને અતિયોગને ફ્રમજ ગણે છે તેથી તેલું પણ કારણુ આવી જાળતમા હોવાનો મભવ છે

તે ગમે તેમ હોય પરંતુ અત્યાગની વ્યાયામ પદ્ધતિ જરૂર ખામી વાળી છે વ્યાયામનો લાલ ઉઠાવનાર વર્ગ આવી જામતોથી કદાચ અજાણુ હોય પરંતુ તેમને તાલીમ આપનાર માટે તેલું માની લેતા જરૂર આપણને મઠોચ થાય તથાપિ મુળકના મપૂણુ માધા યુગ્મ અખ્યામ તથા Health homes અમને મહુ આરાપૂર્ણુ જણાયા નથી ત્યા નિયમિત વ્યાયામના લાભાર્યે હાજરી આપનારાઓની કડગુકયાઓ અમે માલજ્યા પછી અમારે આવા નિર્ણય ઉપર આવણુ પડે છે

વ્યાયામ અસ્વાભાવિક નહિ હોવો જોઈએ તેમા નર્મલિક મજ્જન ગકિત ન પોપાતી હોય તો તેવા કારણના તુરત બધ કરવા જોઈએ પરંતુ જે જમાનો કુટપુજાનાની બજારા નભાવે છે તેને આવા કા ખાનામા કયાથી ગેપ દેખાય ?

The observer of dietic righteousness whose body therefore feeds light most of the time needs little exercise as Dr Dewey says he keeps fit without it for weeks at a time most teacher of exercise are narrow-minded, and ignorant of the philosophy of

hygienic living, hence every one must use his own discretion in adopting any scheme of exercise. Sanford Bennett who is the author of a set of exercises tells us that where exercises are found to be profitable it often happens that the benefit disappears after time—The Practical nature cure Vol I page 180-81

અર્થાત્ હો કયુવી કહે છે તે પ્રમાણે મિતાહાગી મનુષ્યનું શરીર હજુ ખુલ જેવું જણાય છે અને તેને વ્યાયામની જરૂર જણાતી નથી એક મામટા અનેક અઠવાડીયા સુધી તે ચલાવી શકે છે (યાનાન વિના), વ્યાયામ શિક્ષકો સક્રિય દ્રષ્ટિનાજા હોય છે અને વ્યાયામના મૂળ સિદ્ધા તેથી અજ્ઞાત હોય છે માટે દરેક માણસે કેપિયુ વ્યાયામ પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરતા પહેલા પોતાનું અમતોલપણ વાપરવું જોઈએ

નાનકડં બેનેટ જે વ્યાયામ શાસ્ત્રનો પ્રોફેસર ગણાય છે તે આપણને સમજાવે છે કે જ્યાં વ્યાયામનો અપદ નાલ દેખાતો હોય ત્યાં તે વાળ અમુક સમય પછી અદ્યથ ઘટી જાય છે

(ગ્રેટી ન નેચર ઓફ હેલ્થ ૧ ૫૪ ૧૮૦-૧૮૧)

બીલ લોકે હીથશામની પ્રક્રિયાનો વ્યાયામમાં મુખ્ય અગત્ય ઉપયોગી જણાવે છે (લુઓ Direct paths to Health—by Major Reginald F E Austin)

પ્રાણાયામની પ્રાચીન પ્રણાલિકાથી આ ૧૫ પ્રમાણ ધણ ઉચ્ચ રહેતું, છાતી તથા પેગના દરદો પણ આજના પ્રાણમાં એકા હતા દુકમાં કહીએ તો વ્યાયામનો ઉદ્દેશ પ્રાચીનોએ નિત્ય નમિત્તિક કર્મોથી આણી હોયો હતો સ્ત્રી પુરુષોના ધર્મ એવી યુગીથી રચવામાં આવ્યા હતા કે મામ મામ અપ્રાપ્ત એવ્યા વિના હોડોનું આનંદ્ય નહજ સચવાઈ રહેતું મામ પત્ત નગર પુરી વગેરેની આપત્ય દ્રષ્ટિથી એવા પ્રમારની બાધણી કન્વામાં આવતી કે હોડોનું માગે ય ગાયવવા માટે પ્રવા ॥ બગીચા, કમરતના અખાગની ગજવન ખરો ખામ ચોજના કરવા ॥ જર નહતી અગમર એ આયુર્વેદ રતા અભિાય કળાનું ખામ અ ॥ ગળવામાં આવતું લોક વ્યવહારમાં જાતાનું સ્વાસ્થ્ય અને આગમ્ય સચવાઈ રહેતું તેથી આજની માફક તેને માટે ખાન ચોજનાઓ ઘડવાની જરૂર માગે ચર્ચિદોને જણાઈ હોય તેમ જણાતું નથી

આયુર્વેદના પ્રધાન તથા દરક-સુચતમાં તેનો ખામ ઉ વેખ દ્રષ્ટિ ગોચર થતો નથી સ્વસ્થ વૃત્તમાં તે શબ્દ વપરાએલો જોવામાં આવે છે પણ તેનું કોઈ ખામ પ્રખણ વ્યાયામપર લખાયુ હોય તેમ જણાતું નથી અને તેથી એ વાત અપદ સમજાય છે કે આજની પેઠે તે વખતના મનુષ્યો પામર

બની આરોગ્ય લાભ મેળવવા અખાડામાં અથવા તો પાલવા તરફ કે રોકે મેશન તરફ દોડી જતા નહિ.

જીવન વ્યાપાર તે સમયમાં જોઈએ તીવ્ર નહોતો. પરંતુ ઇતિહાસ તરફ નજર કરતાં તે વધારે મુયવસ્તિવત અને મર્વાંગ પુર હોતો આજના કરતા પ્રાચીન કાળમાં લોકો મમૃદ્ધ અને મુખી હતા. ગર્ગી સુદૃઢ હતા વૈધવિદ્યા ઉચ્ચ કક્ષાની હોવા છતાં મર્વને મુલબ હતી વૈદ્યો પગપાનીરી અને પ્રેમાદ હોવાથી તે વિદ્યા તેમની આજીવિ નુ એક ખાસ ગણ હોય તેમ જોવામાં આવતું નથી જ્યાં જીવનનું સામ દહાડે દહાડે તીવ્ર થાનતો જતો હોય ત્યાં અનેક અખાડા અને ઈમ્પીતાનો શી રીતે આરોગ્ય લાભ અર્પી શકે? બુદ્ધો સંશુભને હિતાહિતીય અધ્યાય તેમાં તથા દ્રાવ્યનયથી માંડીને વિશામ્વજ વ્યાયામ પશ્યતમા : એને નિ શ ક્ષત કર્યો છે અર્થાત્ વ્યાયામને પ ન તમ વગમાં ગણાવેલ છે બીજી યજુ સ્પટીરુણ નથી ચરમ સૂત્ર મ્યાન અધ્યાય ૧ તથા ૮માં યાયામનું નામ પશુ શોધ્યું જડતુ નથી વાગસર સૂત્ર સ્થાન અધ્યાય બીજાના સ્લોક ૮ થી ૧૩ સુધીમાં જરા વિસ્તારથી કહ્યું છે કે વ્યાયામ ને હિતાવહ છે અને કોને નથી વગેરે.

ઉપરના પ્રમાણોથી કાઈ એમ ન માની લે કે એ લોકોએ આરોગ્યની દિશામાં વ્યાયામને વિચાર જ ર્યો નથી એ વિચાર તેમના લક્ષ્ય બહાર નથી તથાપિ લોક યવહાર એવો વ્યવસ્થિત હતો કે તેમાં વ્યાયામ માટે આજની માફક ખામ ઉલ્લાસ કરવાની તેમને જરૂર જણાઈ ન હતી જુલ્લી હવા, પ્રાણાયામ પદ્ધતિ વગેરે આેય રક્ષણ માટે પુરતા ગણાતા લોકોને તાજીબા ણનાવવા માટે જીવનરસાને મહત્વ આપવામાં આવતું નહિ એ વખતના ગરીબ આજની બહિરાડગર પોષક પ્રવૃત્તિના અભાવે નબળા ન હતા આરોગ્ય રક્ષા માટે મરકગીઆ તાનીમની બીવકુલ જરૂર નથી એમ ઉપરોક્ત વિચાર નરણી તપાસ્યા પછી અમારે એ સાથે કહેવું પડે છે

અમેરીકાની મોટી નદી પગે ચાલીને પાર ઉતરી જવાની હોડમાં સ્વામી રામતીય પ્રથમ સ્થાને આ યા હતા તેથી અ ય લોકો માટે પશુ તેવી તાલીમ આવશ્યક ની રીતે ગણાય પ્રાણાયામના માધકો દિવમોના દિવનો પાણીમાં પડ્યા રહેતા તેથી તેઓ રેકક તોડવાની હરીફાઈ કરવા લગ્યાતા નથી આજ તો વ્યાયામનો એ વ્યામોહકથી ચેપી રોગ પેદા થયો છે અને તેથી લોકોનું આરોગ્ય ઉલટું ભ્રમમાય છે એમ ઉડો વિચાર કરતા સમજાય છે જોટી સ્પર્ધા એ રોગનું મૂળ કારણ છે એવી સ્પર્ધાથી આરોગ્યનું દ્રષ્ટિબિંદુ પલટાઈ જાય છે અને તેથી મમાજ વ્યામ્ય માટે તે હિતકારક થવાને બદલે હાનિકારક થાય છે

વૈદિક સાહિત્યમાં ઉદ્દિગ્ધ શાસ્ત્ર

(મુળ લેખક-ડૉ. એન્ડ્રીનાથ ઘોષ પી એચ ડી એમ બી (પન તા)

—૦—

વેદ અને આદ્યજ્ઞાન ગ્રંથોમાં જેનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો છે
એના છોકવાઓની યાદી

[અનુમધા ૧ અ ૨ ૧૪ ૧૪ થી ચાલુ]

૭ અમુ-૧—(*Gloria superba* Wild) નાધાણુ માં ઉત્તર ભાગન વિવિધ
ગુણિયા ઈ (કુધીરો વાળાગ) અથવા મા તેમાં ઉત્તર ભાગમાં વાળાગમાં
વાળાથી તેનું નામ અમુ-૧ના પાંચ વાળાગ છે

૮ અમુ-૨—(*Oroxylon indicum* Vent) ( ) જેનો નામ છે એના
લાંબામાંથી થતા પંડાં બનાવવામાં આવે છે

૯ અમુ-૩—અમુ-૩

૧૦ અમુ-૪—(અમુ-૪) ૪-૧૨-૧ ૧-૫-૪ ૫-૫-૧-૨ ૮-૭-૬) આ
એનાવર્ણી લતા છે તેને રસની તાલ છે તેમજ પાંચ પાંચ છે આમાં તે અમુ-૪
મધુર છે તેનું બીજું નામ લાગા અને મિત્રા છે *Capra hirsuta* Linn
માંથી લાગાને મિત્રા બોલે છે પંચાગ પ્રકારમાં આ લાગામાં આવે છે આ
લાગાને પેરા કાળા બની રસની તેલ છે પાંચ ભાગ તેલ ૧ ભાગ મધ તેમજ ૧ ભાગ
આને પાંચ ભાગ છે એ નોના આ લાગા અમુ-૪થી પેરા કરે

૧૧ અમુ-૫—(*Clatropogon* Linn) અમુ-૫ માં (૧-૨-૧) નિ
શક્તિની વૃદ્ધિ માટે આની મધુ ગુણિ ૩ ભાગ આપી છે નાવપથ જ્ઞાનમાં ૫
આને ઉલ્લેખ છે

૧૨ અમુ-૬—(અમુ-૬ ૧-૧૬-૪) આખા આને મધુ માં મીઠા વેદ ૧૬
નેત્રીની રસમાં અમુ-૬નો અથ અમુ-૬ લાગે એનામાં મીઠા ૧૬ ભાગમાં
આના પાંચ મધુમાં દમય જે મીઠા જેન મધમાં આને *Adiantum*
corpallu *variegata* Linn માંથી પાંચ (૧૬) ૩૧ ભાગ અમુ-૬ નામથી
પ્રસિદ્ધ છે કુદોપમાં આપી ૧ ભાગમાં (Sarp) ૨ ભાગમાં ૩ ભાગમાં અમુ-૬
પાંચ ભાગમાં ૬ ભાગમાં આ અમુ-૬ના નામ

૧૩ અનામુ—(અ ૮-૧૦-૨૮ વગેરે મળી મળેલા ૪-૨-૧૩-Linn માં
calgatus Ser (૬ ભાગમાં) આનામાં મધુ ૧૬ ભાગમાં નામમાં
વગેરે બોલે છે

૧૪ અમુ-૭—(અ ૧૩-૪ ૫-૧ મળી ૮-૧-૧ પ્રકારે ૪
૪-૨-૧-૧૦) આના બીજાં નામે મેદા અથવા મીઠા છે—*Blyx* *R* ૧
Rich (*Vallicneria* *Olantera*) અનામુ-૭ બોલે છે ૧૩

૧૫ અમુ-૮—(અ ૧-૧-૧-૧) *This* *is* *the* *best* *in* *the* *world*
(*Withania* *Sorneria* *Dun*)

૧૬ અશ્વત્થ—(*Ficus religiosa* Linn) આના નામનાં વામણ જનાવનામાં આવતા (સ ૧-૧૩૫-૮ ૧ -૮૭-૫) અશ્વત્થના લાકડાં બાગીચા પશુ આવતાં (અ ૩-૬-૧ ૪-૩૭-૪ ૬-૧૧-૧ શત ધ્યા ૧૧-૫-૧-૧) આના મીઠા ટેપ પક્ષીઓ ખાય છે (સ ૧-૧૬૪-૨ -૨૦) અશ્વત્થ ગેડ બીજન વૃક્ષની ઉપર ઉગે છે અને એ બધા વૃક્ષને તે દાઢી મારે છે એની નીચે નાના પ્રકારની વનરપતિઓ ઉગે છે અને તે બધી પર વૃક્ષ અર્થાત્ પગ્ગાહ (*Epiphyte*) પ્રકારના છે

૧૭ અશ્વત્થના—અશ્વત્થના (મત્રાવળી મંદિતા ૩-૭-૬ કાંક-સંદિતા ૨૪-૮ શત ધ્યા ૩-૪-૧-૭) *Saccharum spontaneum* Linn કૌશ અશ્વના કૌશા' નામનું ધાતુ છે

૧૮ આભીક—(અ ૪-૩૫-૫ ૫-૧૭-૧૬)-પૃષ્ઠના ૧૧મા અવકીરને બે પુણ્ડરિક' શબ્દ આવે છે પુણ્ડરીક-વેતપત્ર (*Nelumbium Speciosum* Willd white variety) છે

૧૯ આભી—(કાંક સંદિતા ૨૪-૩ શત ધ્યા ૫-૧ -૪ ૧૪-૧-૧૨ મત્યાવન શ્રૌત સૂત્ર ૫ ૧૦-૧૯) શતપથ બ્રાહ્મણની ગીતામાં આને પૃતિમ (પુષ્પ શાક) પ્રદેશમાં આવે છે રિશિ મારે પૃતિમ જુઓ

૨ આનધુ—(અ ૬-૧૬-૧) મુમરી ડ ગાદે (Hymns of the Athar vareda) માં આને મિત્રા તરીકે માને છે ગિંદાલી બાણમાં મરિયાને આબના મે છે સંભવ છે કે આવધુ સમ આનવાસાને નથી

૨૧ આમનક—અમના જુઓ

૨૨ આમ—(તત્તિ મ ૧-૮-૧ -૧ શત ધ્યા ૫-૩- -૮ નામ ૧) આ એક સામા જેવી ધાતુ જાત છે *Cicer Arictinum* Linnને મુમર્ષ પ્રેમમાં અમ અને શુભગતમાં અમુ (લાટિન નામ તે અમાનુ છે તત્રી આ નિ) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે આ એક આધારપુ છે ના છે અને તેનું નામ આમ હોવું જોઈએ

૨૩ ઈર્ષીમ—વેદિક ઇર્ષીના મતાનુસાર ને *Phragmetis Communis* Tren છે હેમચંદ્રના મતાનુસાર આ કાશનુપુ—*Saccharum Spontaneum* Linn છે આમાથી ઝડી (શત ધ્યા ૧-૧-૪-૧૮) આગમિયાના બાગો વગેરે જાનનામાં આવે છે આના બટકણપણાને પપુ ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે

૨૪ ઉદુમ્બર—(*Ficus Glomerata* Roxb) આના લાકડામાંથી યૂષ (તત્તિ સં ૨-૧-૧-૬) અને દર્શી (તત્તિ મ ૫-૪ ૭ ૩) જનાવનામાં આવતા નળી આના લાકડાનું મન્ય રાસ જનનુ (અ ૮-૬-૧૭ ૧૮-૩૧-૮) વળી આના કાંક નાના પ્રકારના વનોમાં વપગતા હતા (શત ધ્યા -૨-૧-૩૩ ૭-૮-૧-૩૮ ઇત્યાદિ) ઉપરાંત આના મીઠા ફૂલો વર્ષમાં ત્રણવાર પાકે છે (અ ધ્યા ૫-૨૪) પચર્વિંશતિ બ્રાહ્મણમાં (૧૬ ૬-૪) ઉદુમ્બરના વનોનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે

૨૫ વૃષાધ—અર્થાત્ ઠ દ્રવ્યન (*Wrightia tinctoria* R Br) આને સંદુ (માથળો) અને વગ્ગલ (હીંવાળો સકતુ) જનાવનામાં આવતો (વાજ સં ૧૮ ૨૨ ૨૧-૩ શત ધ્યા ૧૨-૭-૧-૩, ઇત્યાદિ)

૨૬ ઉર્લિ ઉર્લિ—(અથાત્ મુકુ—*Cucumis melo* Linn ૧૧૨ utilisimus)
૫૩૦૦ (૭-૫૧-૧૨) અથવા વ (૧૪-૧-૧૭) અને ૫૩૦૫૦૦ મેલિના (૩-૬૦)
વગેરેમાં આગે ઉ વેળ કાગમાં આ પે છે

૨૭ ઉશાના—(ગન આ ૩-૪-૧-૧ ૪-૨-૫-૧૫) આમાંથી મામ તેરા
કાગમાં આવતો પાનમાં અનગિયાને (*Fructa dracaena* Linn) ને ઉત કદવામાં
આવે છે પરંતુ ઉશા ગળ મગિયાના (મરી) અથવા અને ઉશા ૫૩૦૫૦૦
(અમગ) ગુરી (ગાનનિર્લે) અને અથક (અર્થ નમાના)ના અથમાં ૫૩૦૫૦ છે સનપથ
આકાશમાં આવતો ઉશાના મગિયા ૫૩૦૫૦ અથવા વપરાયો હોયો ન્દાએ

૨૮ ઉશા—(ઉશા—*Anthus arundinacea* Roxb) ૫૩૦૫૦ અથવા વ
વગેરેમાં આ શાસ્ત્ર નેરામાં આવે છે

૨૯ એ—(*Ricinus communis* Linn) સાખાત ના પાનમાં એનો
ઉદ્ભવ થયો છે

૩૦ ઝામ ગામ—(અ ૨-૬-૧૭ ૪-૩૭-૩) ૫૩૦૫૦ આ ૫૩૦૫૦
અથવા ૫૩૦૫૦ પાનમાં એ ન્દાએ અથ ૫૩૦૫૦ અથ ૫૩૦૫૦
મેલિના મામ તેમજ પાન પ્રમાણે કુદ જુદ પાનમાં મામ મેલિના આગે
અથવા થાય છે આથમાં કાપાયો દાગમાં મામ ન્દાએ અથ ૫૩૦૫૦
ની તે નીપટિ મામ તેમજ ગળમાં આગે મામ ૫૩૦૫૦ આગે ૫૩૦૫૦
speciosa saucer (સમુ ગામ છે આ ૫૩૦ આગે અથ દાગે ન્દાએ)

૩૧ ઉશા—(*Pongamia glabra* Vent) (૫ ૧-૫ -૮ ૧૦-૮૮-૮) એ
કામગીરી નો મેલિના ૫૩૦૫૦ આ ૫૩૦૫૦ તરીકે કોમમાં ૫૩૦૫૦
અથ ૫૩૦૫૦ અથ ૫૩૦૫૦

૩૨ કામગીરી—(*Capparis aplylla* Koch)-૫૩૦૫૦ એ કામગીરી એ નામથી
કોમમાં ૩ (તેમ આ ૫૩૦૫૦ અથ ૫૩૦૫૦)

૩૩ કામગીરી—(*Capparis puzosii* Linn) એ ૫૩૦૫૦ આગે ઉ ન્દાએ
અથ ૫૩૦૫૦ છે આના ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ એ ગળ (૫૩૦) ૫૩૦૫૦ પાને ૫૩૦૫૦

૩૪ કામગીરી—(૫ ૬-૪૮-૧૭) વર્ષ ૫૩૦૫૦ તેને એ ૫૩૦૫૦ ન્દાએ
કામગીરી ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ મામ કામગીરી અથ ૫૩૦૫૦ આથમાં ૫૩૦૫૦
એ ૫૩૦૫૦

૩૫ કામગીરી—(*Saccharum spontaneum*) ૫૩૦૫૦ (૫-૬-૧) ૫૩૦૫૦
અથ ૫૩૦૫૦ પાનમાં ઉ ૫૩૦૫૦ ન્દાએ આથ ૫૩૦૫૦

૩૬ કામગીરી—(ગમરી—*Gmelina arborea* Linn) ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦
સનપથ આકાશમાં આવતો ઉ વેળ ન્દાએ આવે

૩૭ કામગીરી—(*Butea frondosa* Roxb)-૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦
આથમાં આવતા

૩૮ કામગીરી—(૫ ૧૦-૧૧-૧ ૫૩ ૧૮-૩-૧) ૫૩૦૫૦ (નિર્લે-૫ ૫૩
૬-૪-૧૨) ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ આથ ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦
૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦ ૫૩૦૫૦

૩૯ દુમ્બુ — (અ ૪-૩૪-૫) - *Nymphrea lotus* Linn

૪ કુમાર — (ગ ઉપ ૧-૧ - ૨-૭ નિ સ્ત ૧-૪) - અમરકાન્થમા આવે વાવડ (જોગ ૭૨૩ - *Vigna catjang* Fudl) એના પદાર્થ આપેના ઈ અન્યમનાનુસાર આવે કુનથ કનાઈ - *Dolichos biflorus* Linn માનનામા આવે છે નિદ્રામા આી અ નમાપ, ગ ૧૧ ઉત્તરિય ના ગીમ જે આવે યોગદૃષ્ટ માત્ર ક્ષો ૬ મળવ છે કે મચા કે પા ૧ રમટિ (ચોળા) અથવા કુનથ નાઈ (મળથી) એજ આ કુ માપ હોવો જોઈએ

૪૧ કુમા — (શત ધા ૨-૫-૨-૧૫ ઇત્યાદિ) રાય મારેમના મન પ્રમાણે આવે પડેના માધાગણુ ધમ આી પછી કુમ ધામ (*Eragrostis cynosuroides* Beau) મા નામા આવતુ

૪૨ કુષ્ઠ — (૧ ૫-૪-૧-૧ ૬-૮૫- - ઈત્યાદિ) તકમન્ અથવા મેનિલા તાવમા આ નન પતિ ગમ તાત હોનાની મુનિ કાન્થમા આી છે આ પ્રેક એવી આપિ છે કે જે રિમગિડિ જેના પતતમા ઉગતી તેનામા આવે છે વળી આવો મનમ પયુ બને છે વેદિક ઈક્ષમા આવે *Costus speciosus* Sru માનનામા આવે છે હેનેકાલ માહેમના મત પ્રમાણે આ *Saussurea Lappa* C B Clarke છે આ છેલ્લ મરુગીની પર્વતમાળામા પુ મગ પ્રમા તમા મળી આવે છે એટલુ નહિ પરંતુ આવો મનમ હજુ પણ ધા ગ શુભક વારે મથ રોગ ઉત્તર ૧૬ વાપરવામા આવે છે આ ઉપરથી આ મધુ- જ છે એ અપ ૮ ૭

૪ કુમ્બુ — (શતપથ ૫ ૬-૧-૨ ૧૧ ઈગિક સૂત્ર ૧૬-૧ ઇત્યાદિ) કુમુકુ (તત્તિ ગ ૫-૧- - ન ધ્યા ૧-૪-૭-૩) *Morus serrata* Roxb પતંગમા આ કિમુ અથવા કુમ નામથી જોગખાત છે સખર છે કે આ ૧ કુમુક છે

૪૫ ખાદિ — (*Acacia catechu* Willd) આવો ઉલેખ જુ રથજ જોતામા આવે છે આના મ રુપ અ ૧ મરનાના હમારી મળિ આ અર્થાત્ હારા ક્ષી, અમરા વગેરે અમર તારામા આવતા

૪૧ પન્થુર — (તત્તિ ૧ ૨-૪-૧-૨) *Loenax sylvestris* Roxb

૪ અનકુન — (૧૧ ૧૫૧ ૬-૧) ગડાવાના મત પ્રમાણે તે કુનથ કનાઈ જથી — (*Dolichos biflorus* Linn) છે

૮ ખાદિ — (૨ - ૧-૧ ૧ ૨ - ૮ નાજ મ ૧૮-૧૨ ૧ ૧૭૫૩૦ પતિ-૧૬ ૬-૩-૧૩) અથવા વ મા આવુ ચૂર્ણ ૨ ધાની વાન આવે છે નાજસનેથી સંહિતાના ગીમ ૧૦ના મતાનુસાર આ ચપુક (*Cicer arcentinum* Linn) - ચપુ છે અને રા ગચાર્વના મત પ્રમાણે આ નિષ્કાન-વાન છે રત્નમારા આવે અનશિમ્મી કહ છે (*Dolichos lablab* Linn)

૪૮ ગર્ધુત — (તત્તિ ગ ૨-૪-૪-૧-૨) ગ મુલ (કાકડુ મહિતા ૧ - ૧૧) રામ હુમમા આ રા મે રત્નપતિના અનમા વપગરો છે — (૧) મનના (*Medicago denticulata* Willd) અને (૨) ગ મર (*Coix lachryma* Linn) મગને લુપ્તવા મા ગુરુત ગ ન આે મરનાનમા શુરુ નામે જોગખાતમા આવે છે પ્રથમ છે કે તેમા ઉત્તેમ ગર્ધુત ગમુલ ૧ ગ ગડ હોલુ જોઈએ

૪૮ ગવીશુન્ડ, ગનીડુન ગવેશુન્ડ - ના ગ્રંથમાં આનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે. આનો મધુ બનાવવામાં આવતો લેટિનામ *Polystoca Barhaty Stapf* છે. ગાંધારી પદ્મમાં આનો ગાંધારી દર્શન હતું છે.

૫૦ ગોશુન્ડ—(*Triticum vulgare Vill* - ૧૬) આનો પણ અને રથને ઉપેક્ષ થઈ શકે છે. આનો પણ મધુ બનાવવાનો હતો.

૫૧ જગિડ—(અથવા - ૪, ૧૬-૩૪-૩૫) અથવા વામાં આનો અન્તરગતિ તમજાવવામાં આવી છે. અથવા પ્રયોગ થયેલો છે. આની પાંચ પાંચ મળી આવે છે. ગોશિ સૂનાની ગાંધારી દર્શન આને અર્જુન વૃક્ષ માને છે. આની કે પાંચ દર્શનને હિંદુસ્થાની ભાષામાં ગાંધારી દર્શન કહેવાય છે. (*Watts Dictionary of economic products*) સહન છે કે આજે જગિ *Terminalia chebula Relz* તેની જોઈએ પણ તે અર્જુન (*Terminalia arjuna Bedd*) તો નહિ.

૫૨ જગિમય—(રાજ સ ૩૫૩) મહોવના મત પ્રમાણે આ જગમીર અર્થાત્ નીચું—*Citrus medica acida Brandis* છે.

૫૩ તડુલ—અનેક રથને આ શબ્દ જોવામાં આવે છે. આ ગાંધારી ગોશિનાજ અથવા ૧૫ (૧૦ નથી) પદ્મ શામાં (નતમય સા ૧-૬-૨) આ અપામગતા અથવા પણ (ગાંધારી પદ્મ ૫-૨-૪-૫) રથને છે. તત્તરીન મહિતામાં (૧-૮-૮-૩) વડુ તડુન (જોવામાં) આ અર્થાત્ *avara* તો છે) અને આ તડુન (જોવામાં *avara* નથી હોતો) એમ બે શબ્દો આવે છે. આને કહ્યું તડુને અર્થ *Unhusked* આ અર્થ તડુને છોડેલા (*Husked rice*) ગોશિ મલા ૭ આ અર્થ જણાય છે કે કાંઈ *avara*ના અથવા રથને છે. આને માધારી ખેતીની વાત મળી નથી. (જુઓ ગ્રીમ્મનું *Altindisches Leben*)

૫૪ તદાશ—(અ ૮-૧૫-૨) તદાશ ગાંધારીમાં પાણિવાન—*Enlacourtia cataphracta Roxb*—એ પ્રાચીન પ્રમુખ કહે છે.

૫૫ તાપ્તિધ—(ગોશિ સુત ૨૫-૨ ગ ૫-૨૧-૧૫) નીકાકાના મતાનુસાર આ સપ ૪ છે.

૫૬ તિન્ડ, તિન્ડ—(*Sesamum indicum DC*) આનો અનેક રથને ઉલ્લેખ થયેલો છે. તિન્ડી કાકીને તિન્ડિજ (અ ૧૦-૨-૫૪) અને તિન્ડિજ (અ ૨-૮-૩) હોવામાં આવતી આની પાંચ ગાંધારીમાં મળી આવતી હોવામાં આવે છે કે તન હેમન અને રિશિમાં છે. તિન્ડા મધુ તિન્ડા મધુમાં આવતું અને તેનો ગોશિ તરીકે વ્યવહાર થતો તૈન (મુદ્ધાવૃક્ષોપનિષદ ૬-૩-૨૦) અથવા તૈન (અ ૧-૭-૨) એ તનના તેન નામ છે. આને તે ઘાલીથી નવામાં આવતું.

૫૭ તિન્ડ—(ગાંધારી મહિતા - ૧-૨ ગ સા ૧-૮-૧૬) આવતો અનુભવમાં તેનો લોચન (*Symplocos racemosa Roxb*) હોવામાં આવે છે.

૫૮ તોદી—(અ ૧૦-૪-૨૪) પદ્મમાં *Mitthola incona R Br* ને તોદિ મધુમાં આવે છે, ત્યારે એ તોદિ શુભ તોદિ હશે ?

૫૦ ત્રાયમાલા—(અ ૮-૨-૬) આ ઝોક પ્રાચીની આયુર્વેદ ડે મુનપ્રમા Delphinium Zahir Aiteh et Hesi તરમા કહેવામા આવે છે આપણે એ ઔષધ એટલે તેજ ત્રાયમાલા હોવી નોઈએ

૬ દલ્મ—અને રથગે તે મળી શકે છે અથવા વેદમા તેને મ/સપણું' સનગા અને જુગિમૂન નામથી મહેવામા આવ્યો છે તેનું નામ દલ્મ અને જગમગી નામ ઉપર છે લેગિન નામ Imperata arundinacea Cynilli છે

૬૧ દુર્વા—દુર્વા રાજા અને રથગે મળી આવે છે નકરે માં 'તુ' છે કે બીજી જમીનમા દુર્વા ઉગે છે અને તેને ગ્રમગાનમા તાવવામા આવતી અથવા વે મા શાક-દુર્વા નામનો શાક છે (૧૮-૩-૬) માં નો અથ આ મિશિષ્ટ ચાર અને ને એમ હોય તો આતે મુથા ધારા (Cyporous Rotundas Linn) કહેવું નઈએ કાગલ કે તેના મૂળીઆમા નાના નાના ધડાના જેવા કદ ઉગે છે તૈત્તિરીય-આરણ્યકમા પાક-દુર્વા શ મળી આવે છે માયણે તેને પાકી દુર્વા ગણી છે તેનું લેગિન નામ Cynodon dactylon Pers) છે પાક-દુર્વા વણ કરીને Panicum sanguinale Linn (Digitaria sanguinalis Scop) છે માધાગણ રીતે લોગા અને મોગા આમગી દર્વા માને છે

૬૨ નગ્રોર યથોર—આ રથગ—Ficus bengalensis Linn-કે આના મદમાથી યજમાનો તાવવામા આવતા અને રથગે આગે ઉમેમ મળી આવે છે

૬૩ ન —આ શ ધતો રથગે મળી આવે છે આ ધામા ઉગે છે વગમા થી જુદા પામે છે અને આની ચર્માડિઆ જાનતી તેનું લેગિન નામ Phragmites karka cincta Hooker છે

૬૪ નરાચિ—(અ ૫- -૧-૪) જે નદની માથે મળિન ટ છે એના અથ વડે એ તો આ કાઈ ઝરી હોડના હોવા નોઈએ (તડિ ધ-કેષુ)

૬૫ નનડ નનડિ નઈ—(અ ૬-૧ ૨-૩ ૪-૩૭-૩ ૫-૨-૪ તાખા આરણ્ય ૨૧-૪) લેટિ નામ Nardostachyo jatamansi D C (જટામાત્રી) છે

૬૬ નાગમ—ભુજો આગમ

૬૭ નીનામ—(ઉડીધાત-મેક નતનુ જગલી ધાન —a variety of rice મોખાની એક જાત છે) આ રથગે આતો ઉમેમ મળી આવે છે

૬૮ નીનામ્સાના નીના નમગાન—મારણ અને એમ જાતની ધાનવન ગરો છે આપણે નીનામ્સાની નામ હોવાનો ઉમેમ નોઈ સખામે હોએ તેનું માધાગણ નામ વાદો (Vanda roxburghii Br) છે અને તે એ હોડવો હોવો નોઈએ

૬૯ યમોન—ભુજો નઈએ

૭ યન્તિમ—(અ ૬-૧૩/-૧) આને મદસપણી કહેવામા આવી છે માયણ રાખપુષ્પિમા કહે છે વેકિ ધ કેષુ આને—અંકાપણે Andropogon aciculatus Retz મહે છે લિધાન મા રાખપુષ્પીની વાત આવે છે એ રાખાવલિ નામે પણ જોગખાય છે જાગામા કામની—Canscora decussata Roem and Schult કહે છે Andropogon aciculatus Retz રાખીની-રાખ-પુષ્પી નથી તેનું જમાગી નામ જોગાદા છે આથી સખર છે કે નકુની જ ન્યસ્તિમા હોવી નોઈએ

૭૧ પૂર્ણ પદ્માસ—(Buter frondosa Roxb) આનો ઉપેયોગ અને રથને મળી આવે છે આના પાંદડા થાથી વાટમાં જી રૂપ રંગે બનાવવામાં આવતા નાની બાન પાનુ ઉપયોગમાં આવતી

૭૨ પાંદુર્વા—લુઓ ડુર્વા

૭૩ પામ—(અ ૨-૨૭-૪ મૈસ સુવ ૭-૧ ૨૮-૧૫ મૈસિમ્બરના નીમમાં આવે પામ) એ છે વાલિન લાસમાં આવે-Stephania hernaiafolia Welp કલ્પમાં આવે છે

૭૪ પીતલક લુઓ વૃત્તક

૭૫ પીપ્પા—(અ ૮-૭-) અપરિવે મા આરો અપ્પા ૧ મ્લો છે Salvadora persica Linnને પીપ્પા કહેવાય છે આના પાંદડા તેજ / છાનમાં એક જાતની આમી વામ આવે છે જે મીઠા આ મળે મોરખો છે તે જોતા તે પીપ્પા / હારા કહેછો

૭૬ પીપ્પુ—(અ ૨૦-૧૩૫-૧૭) પોત આ મળે આવે છે વૈદિક ઇન્દ્રિયામાં આરો Careya arborea Roxb અપરિવે મા આરો Salvadora persica Linn કહે છે તાલિય મેરિક પીપ્પુને Careya arborea Roxb મ્લુ છે પણ મળી જાયમાં આરો Salvadora persica Linn કહે છે સ્મૃતમાં પણ તે પીપ્પુ કહેવાય છે Careya arboreaનું સસ્કૃત નામ કુમ્ભી છે મ્લો પીપ્પુ (અપરિવે મા) Salvadora persica ન હોવાનો વધારે મળે છે

૭૭ પુષ્કર—લુઓ આડી- આ ૧૨ અને રથને જોવામાં આવે છે

૭૮ પુષ્કર પદ્મ—Nelumbium speciosum Willd આ ૨૦૦ પણ મળે રથને મળી આવે છે

૭૯ પૂતી—(પુશિમ) (Basella rubra Linn) મોપના બલ્લામાં ઉપયોગ કરવામાં આવતો વૈદિક ઇન્દ્રિયામાં મ્લુ છે Galandina (Gandhinia) પૂતી—મળીઆ હોડા જોઈએ પણ આ વાસા અમિષ ગળ્યે દરમ્યાન દ્રોપમાથી ભાગતર્પમાં લાવવામાં આવે છે તેથી વધમાં પૂતી હોવાનું મેળવિત

૮૦ પૂતલક પૂતલ—મોક રથને આ રથને ઉપેયોગ નોવામાં આવે છે કાનો ઉલ્લેખ પણ મળી આવે છે (તત્તિ સ ૧-૨-૮-૪) મળી આવે (સાગ મ ૫-૧૪) મળી આવે ઉત્ત આ ૧-૨-૮) અને રથને ઉપેયોગ નોવામાં આવે છે (Pinus decandra Roxb) એ છે અલિસાન મળી આવે છે (Pinus longifolia Roxb) (૨) કહે છે—(૧) દેના (અમ) (૨) મળી આવે Pinus longifolia Roxb પીપ્પુ અને (૩) રથને અથાત દારુન—Morinda એ મળી આવે પદ્માસ થાય છે સ ૧ અને દારુનિદ્રા મળી આવે જોગે (અમ) મળી આવે પદ્માસ થાય છે નિપક) મળે છે કે વેદકાળમાં પૂતલ અથાત પ (૧-૨-૮) મળી આવે પ

૮૧ પૂતિપાપી—મળાપન જાત મળી આવે છે અલિસાનમાં નાના અપરિવે મા આરો (Glicine hispida Murr) મળી આવે (Urania lagopoides E નામો છે ૫૦ મ્લો પ્રચલિત જાયમાં આવે અલિસાન

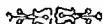
આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુદ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમણના પાદાગ પ લો આ અમુ ન ગ્રંથ ગાયુ ના ૬ વિદ્યાર્થીએ તેમ
રણો મ અવરદ મનુભના રાગ ૭ ૧૭ કે લારીગન પ્રત્યક્ષ નાન જ રણ વિદ્યાર્થી માગ
પાતો છે મ મ નિગજ જાનાધમન મ પતી એમ ૭ એન અમ પ્રેમ કૃત મ કે
નરનજ શારી ના રતેના તથા બીગન ભાગનો ૧ કાનકુ ના અમગ ૭ પાદ મમ બી બ
મમ એમો ને આ ગોધિનરર્થિન કુળાનુસાર છે ગુજરાતી ભાષામા આ વિવર
આ પાંતુ જ પુગલ છે

તામ પૂમના ૮ ને પાનાના અચિત પુ તમની મિત ભાગ ૨ ૮ -

આયુર્વે ના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુન પ્રમાણ ૧૨ મતાવસાથી ૩ માત્રમા મગમ

૧ શિકા

પ્રેષ જા ૧૭ નિમ્મજી આચાર્ય

તથા

પ્રેષ જુગતરામ શાહરમરા

૧૨ શિકેરી મુ બર્ધ

મગરાત કે ૧૧

૧ પ્રમાણકો પામેથી

૨ કુડ રામસીના મુખ્ય એજ ૮૧ પાર

ગુજરાત આયુર્વેદ રામસીની મુ

તથા આ ચ એા મોમથી

આવિષ્કાર ગ્રંથની વાચકગીચા માટે મજબૂત ધર્મને

દેવકે મિહિર-તોને લુપ્તનાત્મક દષ્ટિથી તથા
આનુભવની દષ્ટિથી ચર્ચનાં નફકે મામિકે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃષ્ઠ ૨૦

તત્ત્વેયુક્ત મય્યેય યદાતગ્યાય કલ્પતે ।

૨૧ ૧૫

અક્ષ ૫

સ ચત્ર મિષ્ટા ગેષ્ટા મેગેશ્યા ય પ્રમાચયત ॥

૧૬૮૦

તનો અન પ્રમાન-

ગુગાનકર ઉનગામ ગાશ્વત્રી

જ. ગામસ્થિતી-૧ ન-ગ લીં ૧૦૦-ધી

૦ સયાની ૧૦ મુળાધ-૧૪

શ્રદ્ધ આનુભવ વાચકોની માકડ શુદ્ધ આયુર્વેદ
ગમર ગાશ્વત્રીય જ્ઞાન પણ તમને જુદા કાર્મમી
તન્કથી પ્રગટ વતા આ મામિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિર્ય

પેખ

૧	૧ નો ૨ ઉપર મારે અનુમત	શી ૫ ૨૫૩૨૭— લાજપેશી	
૨	વિક્રિ માલિયા ઉરભિ ૮ શાસ્ત્ર	ડા એકે નાથ ઘોર (૨૫૩૨૭)	
૩	અર્થાપત્ર આયુર્વે મમેનનમા પ્રતિભોમ લમ-નિધનો ગવ લાવરાની ધટના મરી મમય છે ?	વલ મ ૨નાથ નાથનાથ ભેરી	
૪	મહામહોપાધ્યાય મરિગજ ગણનાથમેનનું હડિતન ૨ અગ ૨ કો ૩૦ મની પનેલી મેડમા આયુર્વે અને પોષ્ટીગીર માદ મીમના વિનામના પ્રમુખ તરીકે અપાયુ ભારત		૧૩૧
૫	માણમનું મગજ	અ એચ એચટુકમ	૧૩૨
૬	ઉપચાર	વલ પવનામ શાસ્ત્રી	૧૩૩

— વિનિ —

આ માગિ ની આ અનુક્રમણિકા ૧ જાનને વાચને ખાના થમ ૬ આ માગિ આપમા
નેદકલાલના પાનપ્રસાદ માગ કેતુ મમ મરી ૧૦ આ માગિ નું આ ૨ મુ ૧૧
આમે છે સરસ્વાતીની જ આ માગિમા નાસા ૧ આવા જ તમા આપ ૬ ૨૫૩૨ ૧૩
૧ તપની વાયવેરી જા માગ આ માગિ મળુ ૫ ૬ અમરે આમા ૩૬ કે ૬૭
વિદ્યાના પ્રચારમા જ દમરો ૮ ૧ મમા ૧૩૦ છે એમ મમ ૬ ૬ વાચ આ માગિમા
માત્ર ૧૫૦૦૦૦૦૦ કે ૬૫ પાનાના ગમના વાયવેરી ૧૧ ૬૧ ૧૫ જા માગિનું વાચ
કેનાર તરીકે શિશુ ૨

દુર્ગાશંકર ગાંધી
૧૩૧

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મજાપત્યશ્વિવલમિદ્ર્યન્તર્મિત્રુન-
ધરદ્વાજપુનર્વસ્વમિવેશચરુપ્રભતિભ્ય

પૃસ્તક ૨૦ મુ]

અગામ ૧૯૮

[અમ ૫

જલોદર ઉપર મારો અનુભવ

(લેખક—આયુર્વેદ મનીષી શ્રી પ દેવકગણુજી વાજપેયી)

જલોદરમા પહેલા એકલા થયેલા પાણીન દગ કરવા માટે ગોમૂત્ર માથે તીક્ષ્ણ ક્ષાર દ્રવ્યોનો પ્રયાગ કરવો જોઈએ તથા જલગ્નિને પીપત્ર પ્રનાર પ્રક્રિયાનક આહાર આપવો જોઈએ

પ્રાચીન અને પાશ્ચાત્યમતાનુસાર ગરમ ચિકિત્સાદાતા પાણી માઢી નાખવું એજ આ રોગનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે પણ બધું પાણી એક માથે કાઢી ન નાખવું જોઈએ, કિન્તુ પહેલા અમ્વાહીઆમા બધું પાણી કાઢવ મી ન અઠવાહીઆમા બાકીનું બધું પાણી કાઢવું, પછી મારાગ માપવો અને ૧૨૫૦ ગ્રામથી આપવા આ રીત ચાર અઠવાહીઆમા ઉપચના વિધિથી કમગ બધું પાણી પેટમાંથી કાઢી નાખવું અને પછી પીને દવા આપના કરવી

મારો અનુભવ—લાભગ બી વર્ષ પહેલા અમા ત્યાનો એક જલોદરનો દરો ઇન્ડિયાનામા ગયો દાક્તરે એના પેટમાંની બધું પાણી એક વખતે કાઢી લીધું બીજા જ દિવસ એ પી ગિતિ મેમ્ ૧ બમરી ગઈ પછી એને મોટી ઇન્ડિયાનામા લઈ ગયા ત્યા નિવિલ સર્જો ઉત્તર આપા ૮ એને એજ દાક્તર પાને લઈ તવ છેવટ પાયમે નિરો એ રની રી ગયો મતવળ કે બધું પાણી એકદમ કાઢી ન માગવું

એક જલોદરનો મોળી ૧૮૩૪ના જનવાનીમા કાનપુ ના માઢા ૫ થો પહેલા એને મનાનિ, વાયુની અનુચયત, દેવ અને પગમા ખીજ, પ માગ ઓઠો આવવો, અને પેટ વધવું વગે લગી દેખાવા નાયા નાખના દિવસ પછી ઝાઝા ઘણી નુરફવીથી આવે એ ન્ધિતિ ઘઈ શરૂઆતના આઠ દશ દિવસ સુધી તે દરોએ ૫૪ અખન કયુ પણ કોઈને વાત ન મી બાજુવામા આ યા પછી દાક્તરી ચિકિત્સા ૬૩ થઈ દવા લાગે નતગ મુખ

આપવામાં આવતા ખોરાક કે પાણી કાઈ નહોતું અપાતું ૧૮૩૪ની ૧૧મી ફેબ્રુઆરી સુધી યોગ્ય દાક્તરોની દવા આણુ રહી પણ ગેગ વધતો જ ગયો ગાંધી દાખ્તાએ નળીદારા પેટમાંથી પાણી કાઢવાની મલાહ આપી પણ ગેગીને એ વાત ગમી નહિ સર્વ દાખ્તરોએ મગીને ગેગ જળો ૨ છે એમ નામી કયું

૧૮૩૪ની ૧૧મી ફેબ્રુઆરીએ ગેગી એમ યોગ્ય વિદ્વાન અને પૂર્ણ અનુભવી વદનગજ પાને આવ્યો તેમણે પહેલાં જીલ્લાળ ગામ્યો ખોરાકમાં એના દૂધ ઉપર રાખ્યો અને દવા શરૂ કરી આ કંમ ૧૦ની માત્ર સુધી આવું રહ્યા પણ કાઈ સુધા ન થયા અને ગેગી વધા ગળો પી ગયો

ઝાડો પેસાળ તદન બધ, ખામ ૧૦ ઔષધ આપવાની પ્રજ્ઞવાર ઝાડા થઈ જતા પણ પેમાળ ખીલકું નહોતો આવતો, પવનતો છૂતો જ નહોતો પેટ એમણુ વધી ગયું હતું કે ગેગી બચ્ચર લાગતો હતો પેગ શિવાય આખું શરીર સુકાઈ ગયું હતું જાડડા અને ચામડા જ દેખાતા હતા, માસનો તો પત્તો જ નહોતો ગેગી અત્યંત નગળો થઈને ખાનપાના દેખાતો જ નહોતો ઝાડા વગેરે માટે પાનેના માણુનો ખેડો કરતા ત્યાજ હાથમાં જ મરી તો નહિ લય એવી બી લાગતી હતી પગ ઉપર અને મોઢા ઉપર વધારે મોજે આવી ગયો હતો માવકું થઈને પાણી પડવાથી શબ્દો લાગીને તાવ અને ખામી પણ ગર થયા હતા

તાવ ૧૦૪ સુધી જતો હતો ખામગા કે, પગ અને માથામાં વધારે પીડા થતી હતી પેટ ગોતી પંઠે જગારા મારતું હતું અને દશાવવાથી ચાર ઇંચનો ખામો પડી જતો તો પેટને કનાવતા પાણી લ લો ઘડો હલાવતા હોઈએ એવો અવાજ થતો હતા ખોરાક અને પાણી ખીલકું બધ કયા હતા પણ દૂધ અને લીલોતરી શાખ (સાનક મેલી વગેરે) આપવામાં આવતા હતા ચોવીશ ના મા દોઢ ગેગી દુધ એના પેગમાં જતું હતું આ ગિચિતિમાં વેધો અને દાક્તરોએ આશા મોઢી દોવાનો જવાબ આપી દીધો પગિલામે એના વાની વધારે ગભરાયા અને અવધા નિરાશ થઈને ગેગીને ખાટનામાં નાખી ખાટલો ઉપજાવી પોતાના મામના ઘરમાં સુરકેનીથી લઈ આવ્યા ન્યા ગેગી આ ગામમાં આવ્યો ત્યાં મારા ભેનામાં પણ આ ચો અસાધ્ય તો હતો જ પણ તેના ઘરના માણુમોના વિશેષ આગ્રહને વશ થઈ તેને દવા આપવાનો ભાર મારે માથું લેવો પ થો ૧ મહત્તા માત્રની ૧૫મી તારિખે ભગવાન ધ વતરીનું અમરુ કરીને મારા ગોપાલદાસ ય ઔષધાલયમાં એ ગેગીને દાખલ થયો

પથ્ય વ્યવસ્થા કંમ—પહેલું તો ચે પથ્ય ઉપર ધ્યાન આપ્યું અને શાક વગેરે બધુ બધ કરીને દરદીને કેવળ દૂધ ઉપર રાખ્યો અને દોઢશેરને બદલે ૨૪ કલાકમાં દૂધ એક ગેર કયું અને પાણી તદન બધ કર્યું

ઔપધિ—જલોદરારિ કવાથ જેમા કહુ તો—૧, ૧નોતર, લારગી, દેવદાર, દારૂ, હળદર, ચિની, હરકે, હિમજ, માટોડી, અને લોરીમલી દરેક તો ૦ અને ચોરડમૂળ, ગજો અને રાસના એ દરેક તો ૦૦ એ બધાને ખાડીને માળે દાઢ ગતલ પાણીમા પલાળી ગંધી મવાજ કવાવ કરવો અને આઠમો ભાગ ખાકી રહેતા ઉતાગી ગળી તેમા એ માત્રા મધ ચેળવી ચોટા ઉનોજ પીવરાવવો આ જ પ્રમાણે સવા પલાળી રાતે પીવરાવવો

સૂચના—આ કાઢાને વામણ દારીને ઉઠાળવો નહિ, માળે સૂર્યાસ્ત પહેલા કાગે પીવરાવવો એક વાર તૈયાર રહેવો બીજીવાર ન પાવો એને એ વસ્તુઓનો કંઈ ઉકાળો ન કરવો ગાળુકે એકવાર ઉકાળે ન દોય તેમા ગુણ ઓછો થઈ જાય છે

આ રીતે માળે પાવ જાજી કવાથ પ્રાપવામા આવતા હતો અને રાતે આઠ બજે મહુર ભસ્મ અને પુતનવાદિ ગુગળ એના અનુપાનથી પ્રાપવામા આવતા રાતે ગોમત્ર નહોતુ અપાતુ

પેટ તથા મોત્ર માટે—વિષમળ તલ ગણુગણુ ડલાડે માલીમ કરવામા આવતુ હતુ

ગીતનર માટે—સર્વ જ્વર હરીવીર લાલ દટકડીની ભસ્મ ગતિ ૩ ચેળવીને મધ આ ૧૯ ૨ કરાડે પ્રાપવામા આવતી સર્વ જ્વરહરવટીનો પાક—મીઠોવજ, નાગરોથ, કવોકલ, મગી સુદ વગનાગ દરેક તો ૧ આદુના રમમા ખૂણ છુરીને એ-એક રતિની ગેાગી જાનાવી લેવી

કામ માટે—અબ્રહમન ગતપુગી આદુના રસ આ ૧ વિષમમા પ્રે વખત પ્રાપવામા આવતી હતી

મૂત્ર અને અપાનવાયુના અનગધ માટે—દિવે અગીઆર જાજ અને રાતે સવા આઠ જાજ ગણુમાઆની મામા નીચેન ચૂણુ રોકે નોના ગોમૂત્રના અનુપાન સાવ પ્રાપવામા આવતુ હતુ

ઉદર વિકરાગતકે ચૂણુ—ગેઢેલી હિમજનુ ચૂણુ તો ૮ અને મિંધાવૂણુ તો ૧ ચેળવીને ગણવુ મામા-ગણવી દમામા જલાતુમાર અનુપાન ગોમૂત્ર ઉ ૨ વિષમ માટે આ અત્યંત ગુણકારી વસ્તુ છે

આ પ્રમાણે ઔપધિ નાહુ કરી ધ્વિરની રૂપાથી જવન તા ગણુ દિવસમા જ નીકળી ગયો અને ઉધરમ એક અઠવાળીઆમા નીકળી ઈ જવના શકવટી તથા અબ્રહમન એક મસાહ પહી બધ દવામા આ ૧૦ ઉપર ૧૧ દવાવી રીતે દિવસમા આ-૦૨ પાતળા પાણી જેવા દ્રવ્ય થા ૧ બીજા અઠવાડીઆમા મોહુ, પપ, અને પાનો નાળે તથા રાગીઆ વતી પીડા તદ્દન મધ થઈ ગઈ ઉપર કહેવા ઔપધિ નાહુ રાગીઆ આડા ગાયે એકદોર ૧૧૫ પમાગ પાવુ આવતો હતો દ્વધનુ પ્રમાણુ હજી પડા ચુ ૭૨ દ્વધ

પોષાણે (નોંધ રતલ) દુધ અપાતુ દૂધ નીચે પ્રમાણે તૈયાર કરવામા આવતું એક એક દુધ અને બે શેર પાણી મેળવી તેમા સામેડી તો ૧ કાળા મરી એકવીશ અને પીપર એક મેળવી દબ પકાવવુ અને જ્યારે એક શેર બાકી રહે ત્યાં દરોને આપવુ

નીળ અઠવાડીઆમા જેનું મુકાઈને વાથો લાગ થઈ ગયુ, દરત પાત આવે થતા કતા મૃતનુ પ્રમાણ બેવી તથા ઓસ દર વખતે થયુ દવા એમ જ ગાણુ રાખી દૂધનું પ્રમાણ કુણુ ઓછુ કરી અધો શેર કર્યું, ગોળી વધાર નખાણો પડી ગયો

ચોથા અઠવાડીઆમા જેનું મુકાઈને સ્વન્ધ જેલુ થઈ ગયુ અતઃસ્થાત આવે તેણુ આવતા હતા અપાનવાયુ પણ વિસમા તથા ચારવાર છુટવા લાગ્યો જેમાળ પણ તથા ચાર વખત થવા લાગ્યો, દબ ઘટાડીને દૂક્ત પીશેર રાખ્યુ રહી હાડપિંજર જેવો ગેળાના લાગ્યો ધરના માણુઓ વધાવ ગણ રાખા લા થા ત્યાં પણ ડેટલાક વેલો બેવા માનતા હતા પણ એ સવના મોઢામાથી મૃત્યુ નિવાય બીજો શબ નહોતો નીકળતો પણ હું ધૈર્ય રતુ કમળ કરી મારી વ્યવસ્થા ઉપર દ્રવ્ય હોય ઓપધિ પણ બરાબર થાતુ રાખી જેવું તપુ દિવસ પછી ગોળીને બૂખ લાગી તે પછી બે દિવસ મેં મગનુ પાણી પચકોન (પીપર પીપરીગૂળ ત્રિપ્તો ચરક અને સુક) માથે સિદ્ધ કરી નગભગ એક એમ જેટલુ આપ્યુ અને ઓપધની માત્રા ઓછી કરી એ મવા ઇળને મે રતિ મહુર પહેના કહેના અનુપાનથી જ આપવામા આવતો હતો પુનનનવા મહુર બધ કર્યો તાગળ કે હવે દરદીથી ગરમી મહુન થતી નહોતી કનાયની માત્રા પણ અર્ધા કરી નાખી પણ ચૂલુની એજ માત્રા આપુ રાખી મેં ત્રણ માત્રા નિયમિત અમથે અપાતી હતી દૂધ કુને ઓછુ કરીને શતાલા કરી નાખ્યુ બે વિન પછી મગનુ પાણી પાચ તોના કરવુ પડ્યુ પાચમા અઠવાડીઆમા મગનુ પાણી દશતોવા આપવા માડ્યુ ગોળી બૂખથી તદ્દહારો બૂખો પાચવા માડ્યો મૂન દિવસમા માત્ર આવે વખત પૂરા પ્રમાણમા આવવા માડ્યુ દન્તનો રગ પણ ગદલાવા માડ્યો દત કંઠણ અને ચોવીંગ કલાકમા બે તપુ વખતજ આવતો હતો વાયુ પદર વીગવાર છુટવા માડ્યો રાગી ઉઠીને ટેડેટેકે પોતાની મેળે ઝાંટે જવા માડ્યો ઉધ પણ ખૂણ આવવા માડી છઠ્ઠા અઠવાડીઆમા કવાય આપવાતુ બધ કર્યું મગનીહાળ પચકોન વગર જ આપવા માડી મવાજ અને માથે એક એક બી મહુર ભન્ન આપવામા આવતી ચૂલુ પણ પહેનાની માત્રામા જરૂર પછી બપોર અને માંજે આપવામા આવતુ હતુ રાગીને દન્ત અને જેમાળ સ્વભાવિક રીતે આવવા લાગ્યા અપાનવાયુ પણ બરાબર કામ

ઠવા લા થો મા' નળજાઈ હતી જે એ પણ મહિને તદ્દન ફગ થઈ ગઈ આ ગીતે આ ગોળી પણ મહિના સુધી અમારેત્યા રહી પ્રમત્તતાપૂર્વક મા'ને ઘઈ પોતાને પગે ચાલીને ચંદ્ર ગયો આવા અમા ય ગગમા ભગવાન ધન્વન્તરિની કૃપાથી મક્કળતા પ્રાપ્ત થઈ વાચનાઁ પણ જ્યોત્સર જેવા હુ માધ્ય ગોળીમા મક્કળતા મેળવી ચગભાજી બનો

નોટ —પચ્ચ આપ્યા પછી એક મહિના પછી ગટલી વગેરે આપવાનું ગર કનુ ભોંજે

૨ મહુરલખ, પુનર્નવા શુગળ અને વિરગલ તેમ જો શોગે શ ફધર મહિતાઈ સામીય અનોને અનુનગી ગનોવવા જો'એ

(દેવ નામના હિદીમામી ૫ વય ૨ અ-૧-૧૧-૧૨ માથી અનુતા)

પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ નાનભટ્ટનો રવર્ગવાસ

ગરહા નિવાત્રી વધ ૧૪ નાનભટ્ટજી ૧૭ વર્ષનું દીધાયુધ્ધ લોગવી તથા પચાસથી વધારે વર્ષસુધી કાઠીઆવા-શુજગતના ઘણાભાગને પોતાના વૈદ્ય નાનનો હાલ આપી તા ૧૮-૧-૩૭ને રાજ મ્વગવામી થયા છે વે ૧ ૧૪ નાનભટ્ટજી જૂની પેનીના વિદ્વાન વૈદ્ય તરીકે ખુબ પ્રખ્યાત હતા એમો પોતાને જે મન્કલ અને યુનાની પુસ્તકોનો ઘણા નાન નમ્કલ કર્યો હતો એમણે ઘણા વિદ્યાર્થીઓને વૈદ્યનો ભ્યાન કરાવ્યો ૭ એમના પુત્ર વૈદ્યરાજ શ્રી પ્રભાગજી બાજ જાની ગીતે મોતીઆ ઉતારવાની કુશળ ક્રિયા મા' પ્રખ્યાત છે

ખેટજનક અવસાન

તા ૨૫-૩-૩૭ને ૧૪ લગલગ અર્ધ રાતે ઉઝા આયુવેદિક કાર્મનીના માનીક પ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ શ્રી નગીનદાગ ૭ નવા ન શાકના જ્યેષ્ઠ પુત્ર શ્રી, ઉત્તમચદ્દશાહનો યુવાવધામા અકાળે દેહ પડી ગયો છે

ઉઝા કાર્મની વારણાનાની હતા હતા તેઓ જ હતા તેઓને નવા નવા આપધો બનાવવાના ગોખ હતા તેઓને હાથે માગી આયુરોદિક મેરા રવાની આરા હતા

હમ્કર એમ ૫ આત્માને પ્રાપ્ત અને ગોમના પગિવારને ધૈર આપા ખાસ કરીને એમના દ્રવપિતા જેમના હુ બનો પાર નરી તેમના હુ ખમા અમા' અને શુજગતના વૈદ્ય નમાજનો સમભાવ છે

વૈદિક સાહિત્યમાં ઉદ્ધિજ્જ શાસ્ત્ર

(મગ લ ૧૩-૧૫ એક નાથ શા, ૧૧ એથ ૧ એમ ૧ (મલકતા)

—૦—

વેદ અને બ્રાહ્મણુ શ્રેયોમા જેનો ઉલ્લેખ કરનામા આવેલા છે
એના છોકનાઓનો યાદી

[અનુમધાન અક ૩ ૧૪ ૧૨૮ થી આનુ]

૧૭ યવ—(*Hordeum vulgare* Linn) વકિ માદિયમા યવ મનથી અને
સાતો જાણુમા મળે છે યવ પ્રે રખત મુખ્ય મોગ્ય હતો નગવ મા રાત્રી પેતી પામ
યવ નેમજ યવની ખીચતી નગરિ વાનો જોરાગા આવે છે ૧ ૧ ૫૫ યવમાથીજ મનાવવામા
આનનું વેદિ ધ ઉપમા ભુ છે કે નગવદમા યવ માધાગણુ ખોરાકના અથમા વપરો
છે ૫૭૭ નગવે તી નસાઓનું પચવેસલ મનામા આવે તો યવને માધાગણુ ખોરાક તરીકે
માનવાનું કોઈ ખીમ પ્રમાણ મળી આવતું નથી

૮૮ રેગજુ ૧૧ મગજુ ૧૧—(શન ધા ૧૩-૪-૪ ૬ તેતિ ધા ૫-૮-૧૬-૧)
મયણુના મનાનુમાગ આ નધ્માન- અથાત લગોડા અથાત બુદુયાગ-*Cordia macha*
Linn છે એગેવિગ માટેમ પોતાના શનથ લાલણુના અત્રેજ અનુમા મા મ્હે છે કે તે
Cordia latifolia તથા તેના મનવ ૮ ૫૫ આ ડોક તો અથે ૭ ૫ ૧૧માગ
ખાતરનામા આપુરામા આ થો ડ (જુઓ ૧૩મયુગનું *Flora Indica*)

૧૧ ડિગ્ગ—(*Andersonia Rohitaka* IV and A) મનાવણી મદિતા
(૨- -) અો આપ તમ જાનસુરમા (૧-૫૪) આવો ઉ ને ૧ ગ્રામા આ રો ૧

૧ નરખ—(તીમુ શા-*Crataeva religiosa* Forst) આવો ઉ ૧૫
અથર્થ જનપથ લાલણુ અને રચિરસિતિ લાલણમા મળી આવે ૩

૧૧ નિકકત—(૧૨૫ ગા-નિકલા-*Flacourtia ramontchi* L Herit var
sapide) આવો ઉત્તેમ અતે મગ થયોતો ૧

૧૨ મિગ્ગ—(નમિ ૧૧પનિર, ધા ૩-૧-૬) તેનાકુશા ધીવેડા-*Cephalandra*
indica Nand

૧૩ મિગ્ગ—મીનુ (*Aegle marmelos* Corr) આ ડા તેમજ તેના રૂપની
જાન અતે રથમે આવ ડ

૧૪ નિગ્ગા ૧—(ન ૬-૪૪-૭ ૮-૮-) આવે રાત્રીકૃત મુખ અલિજાનમા
ધિનાણુકા શ મળેતો નથી રજ ક પદુમગા નિરાણિકાના ૧ અર્થો આપમામા આવ્યા છે
(૧) મેનુગી (૨) નમાના) અને ( ) [ક] માતના [લ] કક રાગી અને [મ] આવનકી
(ગજનિર) મેનુગી ડકા અ લગી હા ૧ ને પ્રેક ૮ છે સાન ૧૧ દુકા હોડ
છે તે ના નતી નાગીમા તેને મનરિ ૧-ચિરખાઈ (*Acacia Concinna* DC)
પર છે કમુગ ૫ ૧ પ્રેક નાનો દુકા હા છે આનર્ગકી નના કે જાના પચાવ
તિ દુકિ ૧૧ વિદાડી પીનખનકા ચમગ ૧૧ પીનપુખા અને મતા ૧૧ ૧ ૧૨ ૧ (૧૧ તરિ
નિષદુ) ગજનિરુમા તેના નાગો રકતના રકતપુ ૧૧ આદિલદી પીનકીના ચમગમા

વામાવર્તી, જૂસખ્યા, અને શશિસયુતા વગેરે છે જેવામા પણ એવું આવે છે કે તેનો હાન ગમતો આવા હોડ પર એક જાતની પીમા ગમતી રહતી અને તેના ફૂલ પીળા તેમજ હાન હોય છે વા ઝ સાહેબ તેને અચકતા અચકતા પેનાના Hindu System of medicineમા *Aselepias geminata* Roxb કહે છે આ અજગી (લેટિન - *Gymnema sylvestris* Br) છે મદનપાને આનર્તકી મોનામુખી કહી છે અથવેદમાની નિષાધિજા ને નિષધિ । પણ તેય તો તે કાલ / તો નિર્ણય કરવા કઠિન છે મેપથુગીને આયુરવ્દમા વાતકારક થી કે નિષાળખો માતીકૃ । (વાયુપ્રકાશ ૧) કહી છે માટે સઘાર છે કે મેપથુગી જ નિષાળ । હોરી નોર્ડ એ

૧૫ નિહલ્લ (અ ૬ ૧૬ ૨) — આ સરિસા 'ના પિતા કહેવાય છે તે સિપા-સ સર જ હોનાનો મબર છે *Brassica juncea aprestis* (sinapis patens) ને બગાળીમા નિલગરિ હે ૬

૧૦૬ વીનજ નીગ્લિ (અત ધા ૧૩ ૮ ૧ ૧૫) — આ Cશી મામ છે વંજા ખમખમ *Andropogon squarrosus* Linn

૧૦૭ નીહિ — સરેડ ગિરાન આ સખ્દ અને રથજે ૧ થી આવે છે સગ્વેદમા ધાન્યખીજ (૫ ૫૩) એટલે માવાગ્લુ જાનનુ થી / એ અથમા ૧૫૪થો છે અથવે મા વપરાયેન ધા ય પણ આપણા મોખાનાય નથી અ ય મવ રથજે મીદિ ધાનના અથમા-*Oryza sativa* — ૧૫૪ છે તૈત્તિરી મદિતામા મગા તેમ / વોળા નીગ્લિ વાન આવે છે કહ્યું છે કે સરદ્દસુમા વીદિ પાકે છે (૭ ૨ ૧ ૩) અને વાળા રમ ઝવહી પાવનાગ મોટા નીહિની સાત મગા આવે છે અમગાપમા ને પરિષ્ક ધાનની જાત આવે છે તે માક રિમમા પા છે

૧૦૮ શાપ (અ ૭ ૪ ૫ અત ધા ૨ ૧ ૧૧ ક્રિતાદિ) — આ *Crotalaria juncea* Linn છે આ ભાગ નથી (લુઓ વર્દિ ૪ કેકમ)

૧૦૯ શાપ (અથવ ૪ ૪ ૫ આપસ્તમ ત્રાતચુત, ૧૪ ૧૮) આ શાગિર ઉદ્ભવિ છે આનાકન દુગાટ જ હોનાનો મબર છે આના કળ ઉપસેના હોય છે આની માથે વિમ સખ્દનો ઉલ્લેખ જેવામા આવે છે રિમ એટલે મમગની ઝાડલી

૧૧ ગમી (અ ૬ ૧૧ ૧ યાગિ) — આ ખીજડા *Prosopis spicigua* Linn થી ગાય સાહેમના મત મુજબ ને ૧૨ *Mimosa sumu* Kurz પણ હોન આ માર્કમાટા' રમી નથી અથર્વવદમા આને કેનનારા મા અને રતસાખાનાગી તરીકે યજુરનામા આની છે આ મા કાક યજ્ઞમા મામ આવે છે

૧૧૧ નમીનાન્ય (અત ધા ૧ ૧ ૧ ૧) — શિમી જાત મરખને (Seeds of leguminous plant...) રમીધા ય મ્હામા આનુ (અમરકોષ ભાવપ્રકાશ)

૧૧૨ શાકમનિ (*Bombax malabaricum* DC) — મેમગો-અને રથજે આનો ઉલેખ મળી આવે છે આના કાકમાથી રથ મનાવનામા આવનો આ બદુ જ ઉચુ દ્રમ ગણાય છે સગ્વેદમા (૩ ૫૩ ૨૨) શિમનય શમ આવે છે સાયજુ આને શિમુવ કુન મમજે છે

૧૧૩ શર (Saccharum ciliare E D) — આમાથી બાણ ૩ બનતો અને રથજે આનો ઉલેખ છે

ચર્ચાપત્ર

“આયુર્વેદ મહાસમ્મેલનમાં પ્રતિલોભ-લગ્ન-નિષેધનો ઠરાવ લાવવાની
ધૃષ્ટતા કરી શકાય છે?”

શ્રી બાપાવાવ વૈધ (આ વિ ભાગશઃ ૧૮૮૩ પૃ ૪૧)

x

x

x

મહાત્મા ગાંધીજીએ ડોશ્ચેન્ના ગવર્ડનમાં રેડીયાને અગ્રપદ આપ્યું ત્યારે કેટલાએક ખળૂતરખાનામાં ઉપરના જેવોજ નફાડા થયો હતો પરંતુ ક્રમે ક્રમે પ્રજા રેડીયાનું બુનાઓનું મહત્તર પુનઃ સમજી શકી અને રાષ્ટ્ર-દળમાં રેડીયો પ્રજાના ધ્યાન ચિન્હરૂપે વિગતે છે.

આવુજ કાઈક પ્રતિલોભ-લગ્ન-નિષેધના ઠરાવને “ધૃષ્ટતા” કહેવામાં થયું છે પુરુષની પ્રકૃતિનો આધાર ગભળીજના યાધારા ઉપર નવવળે છે ગર્ભ માતા, પિતા, આત્મા, રમ તવા સાર્થથી ઉત્પન્ન થાય છે અને મત્વ સજાવાનું મન તેમાં પ્રવેશ કરે છે.

આ આદિ લઈબીજ તેજ વણીશ્રમીઓનો વર્ણ છે.

“વણુ” શબ્દ પારિભાષિત છે “વર્ણ” એ જીવવિજ્ઞા વિશારદોની દષ્ટિએ શુક્લબીજ અને રૂબેળીજના સંયોગથી પ્રવિત વચ્ચેથી સ્ત્રી બીજાક ક જે આદિ ગર્ભકલ્પ રૂપે પરિણમે છે તે છે.

વણીશ્રમીઓનો વર્ણ એટલે બાયોનોલોજીસ્ટનો “ધી આયગોટ” આતુ વણ્યની રચના “આયગોટ”માં રહેલી ખાશીયતોને અનુવક્ષીને જ વર્ણ છે આ “આયગોટ” કે વળ કે આદિગભકનમાં “વશધન” અને “કર્મધન” નિગૂઢ રહેલા હોય છે પિતૃ પેત્રિક પરપરાથી તેમજ જન્મ જન્મમાંતના કર્મસંસ્કારથી તે સંયોજાય છે.

આયગોટમાં અમુક રજડ દ્રવ્ય છે કે જે “કોમોસોમ” નામે ઓળખાય છે આ કોમોસોમ તતુરૂપ હોય છે અને તે દૃઢમાં ટેરામાં પરાં વેલા માળાના મણકાઓની માફક ‘જીન્સ’ (Genes) નામે સૂક્ષ્મ ણિદુઓ સમાન “વણુબીજ” હોય છે “જીન્સ” ઉપરથી “જેનેટીક” મનુવશીય લક્ષણ શાસ્ત્ર ઉપસ્થિત વયુ છે.

માતા પિતાના સંયુક્ત “જીન્સ” દ્વારા જે લક્ષણો Dominant કે અપ્રકટ Recessive દરમિયાન આદિગર્ભકલમાં ઉતરી આવે છે તે “વશધન” કહેવાય છે માતા અને પિતાના કુજોની પેઢી દર પેઢીગત ઉતરી આવતી અનેક ખાશીયતો તક મળતાં એક યા બીજે સમયે અનુકૂળ સંયોગમાં પ્રકરી નીકળે છે મેડેવ તામના વિદ્વાને આ મજબી ઉકાપોડ ગરૂ કર્યો છે.

પાશ્ચાત્યો વશધન ઉપગત “કમધન”ને આહુ જ મના સયોગોદ્ધાર કલિત થતા પરિણામો કે સરકારીનો મરવાળો માને છે પૂર્વજ મ કે પુન જન્મને તેઓ એક સકનારૂપે ધણે ભાગે માનતા નથી જો કે હવે ટેટડી એક સરકારી પશ્ચિમમાં પણ પૌરુષ્ય વિચાર મરણિ મુગ્ધ પુનજ મને માનતી થઈ છે

પૌરુષ્ય દષ્ટિએ જીવાત્મા પૂર્વજ મ જ માતરોની વામના સાથે નવા ગભમાં પ્રવેશ કરે છે અને પિતૃ પૈતૃક “વશધન”ના સરકારી સાથે “કમધન”ના સરકારો સયોગદર્શી ભામાં જ સાર્વિક, રાજમિત કે તામિત પ્રકૃતિ તદનુસાર બધાય છે

કેવળ પાશ્ચાત્ય દષ્ટિનેજ સ્વીકારનારા કે પાશ્ચાત્ય અને પૌરુષ્ય દષ્ટિ બિન્દુઓનો સમન્વય સાધનારા બ નેય વિચારમરણિવાળા વિદ્વાનો આધી સમજી શકે કે વપ અને તેની પ્રકૃતિ આદિ ભકલલ માથેજ ઉત્પન્ન થાય છે આથીજ આયધન જાનો વળને જ મથી માની તેના ભાવિ વિકાસ માટે ધૃષ્ણ લક્ષ આપ છે મા મ મધમાં યમનુજવદત્ તદ્મેષનમ ‘મનુએ દર્શાવેલો મા । ઓપવરૂપ છે ’ એ લાલચિત વચન થા કરાવવું અસ્થાને નથી

વારમામાં મળેલી “વશધન” અને કમધન”ની મુડી ઉપર માન વવિકાસ સાધવાનો હોય છે જન્મની પ્રપ્તિ ગભ બીજેદ્વારા માથે જ બધાય છે આ પ્રકૃતિને અનુમતીને વહોની ગ્રાહણ, ક્ષત્રિય વૈરથ કે શુદ્રાદિ વ્રતિઓ સરવાદિ ત્રિણાત્મક પ્રકૃતિના ઓછાવતા મમિત્વ જ થ જ મથીજ માનવામાં માવી દ

ગભના નવટ થવા નાતે વળ અને તેના આગ પ્રકૃતિ બેદ ઉત્પન્ન વાય છે આનુવંશીય અને પ્રાગતન જ મ જ ય નવ સરકારી તેમાં ઉતરી આવે છે

આનુવંશીય આ વદાનિત વર્ગીકરણ મદરત તેા સવ દેશો અને મવ કાલમાં પ્રતીજ આવી છે સન મગાજમાં આ ને રિગિક વર્ગીકરણને પ્રમ વ્યવ થા રૂપે જો કોઈપણ જે ધ્યાન આપ્યું હોય તેા તે ભારતવાજ છે

જ મની પ્રકૃતિ ઉપ લી નિશ્ચિત હેતી આ આગ વહોના જીવાત્માઓના આધ્યાત્મિક (Pertaining to the Inner Being) આધિભૌતિક (Pertaining to the Material Economic Political Being) આધિ દૈવિક (Pertaining to the Cosmic Being) વિ । સતો સપૂણ મમ વથ સાધતી આત્રમ ત્રણાલિકા મો કા તદર્ગી મકાપુરોએ આધી આવા મમથ વિચારકો -મનુઓ યુગે યુગે થયા છે

વળ એ ગર્ભબીજ the Zygote છે આશ્રમ એ ભાબીજમાં નિગૂદ રહેની પ્રાકૃતિ વૃત્તિગતિઓને અનુકુળ સયોગો આપી વિકસાવનારા

Environmental Factors સાધનો છે વશધન અને ડર્મધનનો શ્રેષ્ઠતા શ્રેષ્ઠ નૈસર્ગિક અને વપાનિક પ્રકૃતિ ઉપયુક્ત વિજ્ઞાન સાધનો એ ગણાશ્રમધમનો આશય છે સુપ્રજનન, સુનવર્ધન વગેરે પ્રકૃતિનુસાર તેમાં પ્રત્યક્ષ છે ભારત વપમા તે વલ્લાયક એ મમાજશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, મર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ, માન મશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ-એ ગૌતમે અનેકાનેક પ્રકૃતિએ અમરમા મુકાએથી એક દેશ વ્યાપી સુપ્રજનનનો લઘ્ય પ્રયોગ છે-તે Aryan Eugenics practised on a Nation-wide scale સગન્ત નાપૂર્વવનમા વ્યવહારમા મૂકાએથી મહા પ્રયોગ છે આજની દૃષ્ટિએ તેના પુનઃોદ્ધારની જરૂર છે તેમાં ગ્રહેલી અનેક ઉણપો મળ્યાથી ઉપરની મૌલિક પ્રકૃતિ વિચારણાની પણ જરૂર છે

વલ્લાશ્રમના માલિક તાલો હુ આજના લેખમા સ્પષ્ટ ન કરે તે મારું દૃષ્ટિબિંદુ મહાજ ન સમજી ગયાય તેવું હોવાથી આટલી અવાગા ઉતરવું પડ્યું છે વિષયાત્મક રૂપા નહેતા મૌલિક પ્રશ્નને સ્પષ્ટલી હકીકત સ્પષ્ટ મૂકી છે

આયુષ્યના ઉપદેશો ગાત અને સ્માત સિદ્ધાંતોને લક્ષમા લઈ અપાયા છે આ જાગતમા ૧૦૦ અને સુપ્રતમા સ્પષ્ટ ઉદ્દેશો છે ધારણ ધમશાસ્ત્રાણા વિજ્ઞાન વિજ્ઞાન રતિ લેવા અનેક ઉપદેશો હુ જોની નિવૃત્તિને અથ ગપાએલા છે આયુર્વેદની સમસ્ત શિક્ષા "પુન્ય"ના ધાધિની નિહાન ચિકિત્સા અંગે પ્રવત છે આગન્તુક, લાગીર, માનન અને સ્વાભાવિક એમ અતુવિધ હુ પણ નયોજોના સ્ફુમ નિ ૧૧ કરના આયુષ્ય મર્મસ ચિકિત્સાને ગણ જીજ્ઞાસુ આગળી "પુન્ય"ના લાવિ આ ૧ મારે વિચાર કર્યો પડે છે

આદિગણકલની ઉત્કૃષ્ટતાનો આધાર લગશુદ્ધિ ઉપ અવનમે છે લગશુદ્ધિ માટે માય વપાનિકાએ પણ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે (૧) સમાનવર્ણાસુ પુત્ર સમાનવર્ણા મર્ગતિ । સમાન વર્ણની સ્ત્રીઓમા સતતી સમાનવર્ણ જ મે છે (૨) સ્વજલોમાસુ માતૃસદગા । અનુવૈભ લગ્નનો (૩) વર ઉચ વણનો અને ડન્ધા તેનાથી ઉતરતા વણની) સતતી માતાના શુભવાળી યાય છે (૪) પ્રતિલામાસુ ગર્ભવિગર્હિતા । પ્રતિલામલગ્ન (૫) યા ઉચવણની અને વર ઉતરતાવર્ણનો) વી થતી પ્રજને આર્યોએ નિર્મા માની છે (The offsprings of Homozygens pairs are Homozygens Heterozygens matings bring forth Heterozygens characters)

ગણની શુદ્ધિ માટે સ્વજલો નહીં જરૂરી છે લગ્ન એ સમસ્ત સમાજનો પાયો Unit છે સેન્ટુજ નહિ પન્તુ જ મલી મળેલી પ્રકૃતિ એ ઉવનભરના આરો યનો પાયો છે પાચલોતિડ પેલ ધાણુ નરતા ડર્મ પુનને સમસ્ત ચિકિત્સાનુ કે ડમાની આયુર્વે નો ચિકિત્સાકર ચેત્તયો છે આયુર્વેદશાસ્ત્રના મર્મો સમજના માટે જાહુપ્રત વધ અનગાનોપપત જામતોને । મશને જ

આયુર્વેદ નું પરિભાષણ કરવાનું હોય છે ત્યારે અને સુશ્રુતના શારીરમધાનનું મનન કરનાર મૂલવૈધને માતા, પિતા, આ મા, આત્મ્ય રમ અને સત્વભેદ વડે જન્મ જ થ પ્રકૃતિમા ભેદ પડે છે તે ગારી ગીતે મગજયેલું હોય છે ગભમા પેતુકગુણ હોવા ઉપરાંત મૂલવૈધો મારીપેટે મમજે છેડે “વશધન” (પેતુકશુભો) મારે મમ ધનનો પળુ તંમા અવસ્થા અગ્ર હોય છે મારિતા પૂર્વવેદેષુ સતત શાસ્ત્રસુદ્ધય । મરન્તિ મત્ત્વમૂયિષ્ટા પૂર્વજાતિસ્મરા નરા ॥ વર્મ્મણા મોદિતો યેન તદાન્નોતિ પુનર્મવે । અમ્યસ્તા પૂર્વવેદેષુ ય તાનવ મજ્જતે ગુણાન્ ॥ સુશ્રુતની આ પતિઓ શુ મૂલ્યે હ ? પ્રજાતતુમા વશધન અને વર્મધન જાળવવાની છિ રૂઠ અને પ્રધાન હોવી જોઈએ

અતમા પ્રા જ્યેષ્ઠ ઈ વેદ ટરના શમ્ભો અજેશ જાપુનાર વાચકો માટે ટાકી વિશ્લેષ

Whatever may ultimately prove to be determiners of the hereditary character which appear in successive generations it is obvious that in any event such determiners must be located in the zygote that is the fertilized egg. This single cell is the actual bridge of continuity between any parental and filial generation. Moreover it is the only bridge વશધનમા આદિગર્ભની જ “આયુર્વેદ” મૂળ્ય મહત્વનું કર છે આથી જ ગર્ભની ઉત્પત્તિ માટે વજ્ર શુદ્ધિ જરૂરી હોઈ પ્રતિવેશ લગ્ન ની મહત્વ ની અર્થો ઉપસ્થિત કરી છે

પ્રતિવેશ લગ્ન મળાથી અથાકી અર્ધવિધયા તરફવા નરી માગતો મારી પારે પ્રતિવેશ લગ્ન નિરેવ અથા જરામધ સાહિત્ય વિજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ જોડાતો કરનું મોટું છે ત મળાથી અર્ધોના સ્થાન ભાઈ બાપાનાલના મૂલ્યન મુજબ અન્ન પ્રતિષ્ઠિત મ થાઓમા યોગ્ય મમથે ગોધીરા હાન તુરત તો પ્રતિલોભનગ્ન મળાથીની અર્થો આયુર્વેદના અગની જ હોવાથી આયુર્વે મહામમ્મેનનમા સ્વવાની પુષ્ટતા કરી છે તે યોગ્ય અને મમમદિ છે એનું પ્રતિપા ન કરવાનો પ્રસ્તુત લેખનો આશય છે પ્રજાની માસકૃતિ અને શારીરિક વિકાસની દૃષ્ટિએ તેની અર્થો છિ જ હતી તેવી અર્થો તત્વિધ વૈધો ન કર તો તે જાહેર પ્રજાહિતની દૃષ્ટિએ થોડી નથી પ્રસ્તુત પ્રયા વજ્રાતમી પ્રજાને પ્રતાપરાધમાથી બચાવવા માટે ઉપયુક્ત જ હતી એમ જણાય હુ માનુ છું

નિયાદ

પ્રેમ સુદરલાલ નાથાલાલ જોષી

નોંધ — આ અર્થો અર્ધા જ પૂરી ગાય છે

તંત્રો આ વિ

મહામહોપાધ્યાય કવિરાજ ગણનાથસેનનું ઈન્ડીઅન કલ્ચરલ કોન્કરન્સની ખેડી બેકકમા આયુર્વેદિક અને પોઝીટીવ માઈન્સીસના વિભાગના પ્રમુખ તરીકે અપાયેલુ ભાષણ

પ્રાચીન ભારતના અમરો! આપણા-ભારતીયાને પુનિત અને ગૌરવાન્વિત
લાગે છે એનું કાન્થ એ નથી કે આપણા નબલકિતમા અધ ણની ગયા છીએ
પણ આ દેશની પ્રાચીન નમ્મૃતિની માયી કિંમત આકતા આપણે શીખ્યા
છીએ એ છે ભારતીય નમ્મૃતિમા જે ડાઈ ડાઈવન અરા છે તે ઇશ્વર
ત્રીમ અને અરખન્તાનની નમ્મૃતિમાથી ઉતરી આવ્યો છે એવા પાશ્ચાત્ય
પડિતોએ અનાવેના પરાદર્શી જે બોલી પાધી પ્રનચી તે ગ્રાન્થ અને
પાશ્ચાત્ય ગ્રાન્થ વિદ્યાવિગેની મોધબોળને પગલામે વીખાઈ ગઈ છે ગ્રાન્થ
વિગેએ નિ નહિ ધ રીત માળીત ઈર્ષુ ન કે ભારતેશ નમ્મૃતિની યાગતમા
પ્રાચીનકાગમા શિખરશાને નહિ પણ ગુરુગાને હતા છેના મેહન્ટ વધ
દમ્મીયાન અનક પ્રકા ની આકતામારી મા ગે પાર નયો હોવા છતા
મદ્દલાગ્યે વિશાગ લડાગે બચી જના પા પા છે અને ટેવ પોતાના
ગારવાન્વિત ભતકાળ ઉપ ભારતના પુત્ર નગવ ણિ માળી ગડે તથા
પોતાના ડાવાગમાને ભાગવી નામત્રા માટે અને પાતાના કીમતી ભડાગેને
પાછા લરી ગેવાનો યતન કરીગડે એવો પુનિ પાવી પોચો છે ઇન્ડીઅન
ગીસન્થ ઈન્ડીટચુટ તરફથી ભરવામા આવેના ઈન્ડીઅન ડ અન્થ કોન્કર મમા
માપણે મદુએ મગવામા હેતુ અને પ્રેરણા યાત્રા છે

આયુર્વેદ એટલે શુ?—“સમાજને ઉપયોગી થાય એવી રીતે દીધ
અને સુખી હઠગી ઉવવાની વિદ્યા અને ડળા’ એવ નામ જુના લોકોએ
આયુર્વેદ પાડયુ છે અ કમા આયુર્વેદની આવી વ્યાખ્યા છે એના ઉદ્દેશમા
“તદુરગત માણસની તદુરગતી ભાગવી તાળવી અને ગોગીનો રોગ દૂર
રયો’ એ છે (સુશ્રુત) આ રીતે જોતા આયુર્વેદ બધી યાગતમા અવનનુ
શાસ્ત્ર છે ના. અટકાવનાર વેદક અને આના ચશાસ્ત્રને ખેડુ અને ગોગોને
દૂર વરનાર શાસ્ત્ર ગાખાએને પછી ચ્વાન આપ્યુ છે આ શાખાઓને નીચે
પ્રમાણે ગણવામા આવી છે—(૧) વાયચિકિત્સા (Medicine the diagnosis
and treatment of diseases in general) (૨) નાના રન (The diagnosis
and special treatment of diseases of the eye, ear, nose and throat)

(૩) સર્જન (comprising surgery and Midwifery) (૪) વિચર વૈદિક અથવા અગદત (Toxicology) - વિવેક - પણ આ ગ્રંથ ઘણા વિશાળ અથવા લેવાનો, નપદશ, વર્ધીનોદશ, હકકવા, પીડકશ વગેરે તથા પાણી અને હવા મારફત ફલાતા ફીટાનુજ યથેષો વજ પણ અગદત મા મમાર્ક તર છે (૫) ભતવિદ્યા તે નખતની માયતા પ્રમાણે ભૂતશ્લ પીડા મનાતા ગોની હીપ્નોટીક (Hypnotic), ચિકિત્સા આ રોગોને માનસ મોતના પ્રકાર ગણ્યા છે (૬) કામાગ્લત્ય (Pediatrics - ગાળ-ગોની ચિકિત્સા) (૭) રસાયનતત્ત્વ-વૃક્ષાવસ્થાને ન રાજનારે શાસ્ત્ર (૮) વાલ્ક્ય-પ્રજેતપાદનની શક્તિને જાણી રાખનારુ ગાત્ર આ આઠ ગોત્રમાના પહેલા છતાં વીશની મદીના પાશ્ચાત્ય વરતશાસ્ત્રની સમાન શાખાઓને મળતા છે આ ઉપરાંત અધ્યાયુર્વેદ અને ગભ્યુર્વેદ (teleinary science)નો પણ આયુર્વેદમાં સમાવેશ થાય છે અને આવિર ઉપગ્રાનીહોત્ર પાલકાધ્યયચિકિતા, મોતમમહિવા વગેરે મોગ્ર થયા હોયુધી જળવાઈ રહ્યા છે વૃક્ષાયુર્વેદ નામનો છે વાઓના હિદ્રિય વિના અને પ્રિતિત્સા મમધી પણ આયુર્વે નો એક નય કે વનસ્પતિન મણવ મદિની સવક્રિયાઓવાળુ જિવર પ્રાણી ગણેલ છે અને મુલાગને વ્યાપણા વિજ્યાત વિજ્ઞાનીતર જગદીગ્રાદ મોજ એક આર એમ એઓએ મા રત્નુ હવ સિદ્ધ કરી ગતાવી છે

પેરોમા આયુર્વેદ—પશ્ચિમના નર પતિો જેને જગત્તુ નાચીનતમ મહિત્ય ગા છે તેનો એક ભાગ-ઉપવેદ આયુર્વેદ છે એમ જધા કણુદ ન છ અરણ્યકુમા પણ આયુર્વેદને પે નો ઉપવેદ કહ્યો છે નરકનુશ્ચત્રેય આયુર્વેદિક જાનના મૂગ તરીકે અથવવે નો નિર્શક છે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો જેમા મેન્સમૂલર, ંડીગની, વજર, એગર્નીંગ, ઝીમર, ઓડનમગ, જેડનર, હોપરી સ જેવા માતનીર નામો ગણાવી ગ્રંથય તેઓએ આશ્ચર્યકારક જાત મને ચિકિત્સા પૂવક વેદ મળધી ગોવમોજ કરી છે અને વેગોનો મમય આરથી છ હજારવર પૂવ દરા થો છે આ પ્રાચીનતમ આહિત્યથી વધા જ્ઞતુ કે વધા આશ્ચર્યકારક આહિત્યનુ અસ્તિત્વ જાણવામા ન હોવાના ગા જે તથા વિગ્રાડળા અને દર્શનના મૂળ એમા હોવાવી પ્રાચીન મતવાદી નિદ પડિતો તો વેદને નિત્ય માને છે જૂગળ વેત્તાઓએ અમગ્ધિ પુરાવા ઓથી આગીત મુજ કે આપૂત્રી ચોડા હજારવરની નહિ પણ વણી જૂની છે થોડમાયતિતરે આપૂત્રી હોમ ધનધર્મેદમ' નામના નયમા જોગળ પ્રાચીન પુરાવાઓથી સિદ્ધ કયુ છે કે જ્યાં ઉત્તરુવના પ્રદેગ પ્રમાણમા ઓછો ગીતહતો અને પ્રાચીન આયો એ પ્રદેશમા વસતા હતા ત્યાં વેગ

મહામહોપાધ્યાય ગણુનાથસેનનુ ઈન્ડીઅન ડ અરની બેઠકમાં ભાષણ ૧૪૩

રચાયા છે તિનકની દલીલોને હજી કોઈ તોડી શક્યું નથી ૧ મતવળ કે
વેદો તરફ પ્રાચીન મતવાદીઓ અતિપૂજન બુદ્ધિથી જુએ છે અને અતિ
પ્રાચીન-સ્મરણાતીત કાળથી વેદો એવ વિદ્યાઓનું મૂળ છે એમ ગણે છે તે
સકારણ છે

આયુર્વેદ સળધી ઘણી વાતોના અને ઘણી હકીકતોના ઉદ્ભવો અને
તરીકા ભાગોના નામો બે કે બધા વેદોમા મળે છે પણ અર્ધવેદમા મોઢી
વધારે મળે છે ખાખર આયુર્વેદ મળધી વેદમા ને માહીતી મળે છે તે
આશ્ચર્ય કારક છે કેન્દ્રીક બાળતમા તો આત્યા ઉપવચ્ચ આયુર્વેદિક
સાહિત્યમા પ્રાપ્ત પાઠને સુધારવામા, કમી ભેવામા અને ક્વચિત તો ઉમેરો
કરવામા વેદમનો ઉપયોગી થાય એમ છે એ યા કરવાની વૈદિક આયુર્વેદ
વિષયક વૈદક માહીતી આશ્ચર્ય કારક લાગે છે

ત્રિપેય (નાત, પિત્ત ક્ષ) જેમા વાયુન (પ્રાણ અપાન, નભા, ઉદાન અને ચાન) વિવિધ ઢાંચે આવી જાય છે તેનો નામ પ્રાચી તથા
શોષણ ક્રિયાનો ઉપયોગ વેદમા મળે છે (જુઓ અનર્વ ૩-૫-૫, ૭-૫૩, ૧૦-૩-૧૩ ૧૩-૨-૪૬ વગેરે)

કીટાણ તથા કિમિ મળધી ઉદ્ભવો-વૈદિક નામા કિમિઓ norms & microbes ઉપર ઘણો ભાર મુકયો છે એ આશ્ચર્ય જનક છે કિમિઓ
એ પ્રદારના દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ વચ્ચે છે અને તેઓ ગંગોત્પાન છે એમ સ્પષ્ટ
શબ્દોમા કહા છે પ્રમાણ તરીકે થોડા વચનો નીચે ઉતાર્યા છે—

“અમે દૃષ્ટ અને અદૃષ્ટ તથા અલગ અને શત્રુન જાતના કિમિઓને
મારીએ છીએ” (અધવ ૨-૩૧-૨)

“જે કિમિઓ ઉદરમા, છાતીમા અને માથામા રહે છે અને જુદે જુદે
સ્તેવી આ ભાગોમા જાય છે તે કિમિઓને અમે મારીએ છીએ” (એજન ૪)

“જે કિમિઓ પર્વનો ઉપર જગલોમા, વન-પતિમા, પ્રાણીઓમા
તથા પાણીમા રહે છે અને જે કિમિઓ પ્રાણી રાજીરમા પેડા છે (ધારાઓ
દ્રાડા અને પાણી તથા ખોરાક દ્વારા આવડુ લાખ) તે કિમિઓને અમે
મારીએ છીએ—તે કિમિઓના મૂળને અમે મારીએ છીએ” (એજન ૫)

વળી આ જનુઓનો નાશ કરવામા સૂચના કિરહો બહુ મસરજારક
છે એમ પણ કહેલું વાચીએ ડીએ જહુ છે “ઉચ પામતો સૂચ પોતાના

૧ લેખમાન્યતિનમ મહાગજે ઉપનો મન્ય લખ્યા પરી મૂળ માનવગ્યાન વિશે પણ
વળી ગોધખોજ થઈ છે એ ઘણા ય થો નખાવા છે ઉત્તરુર પામે પ્રાચીન ધરતી હોરાતી
વાત અત્યારે ત્રિપેય મા ય નથી તરી આ પિ

૨ આ પિ પુ ૧૧ ના કેટલાક અંગા અર્ધને મા મનુષોપની કૃમિઓ નામનો
લેખ જપો છે તેમા આ મૂન મયો ઉતાર્યા છે તરી આ-પિ

કિરણોવરે જગત્માં જ લા કિમિઓને મારી નાખે છે, અને અસ્ત પાનના સૂચક પણ એજ કાર્ય કરે છે (અર્થર્થ ૨-૭૩-૧)

આગળ ચાલતા અસુક મનોમા અનુક્રમે કિમિઓના સ્થાન રૂપ શરીરના કાળોનું વર્ણન કરે છે આ કિમિઓ અસુક લૌતિક તથા માનિક ક્રિયાથી મને છે એ પણ કહેવું છે

વૈદિક અગ્રય માટે માનવ જન્મ છે જો કે વેદોનું વિશાળ યેન જોતા ઉપર જે સંશય આપી ગયો છે તે કેવળ વિદ્યાવાનોડન છે શોધક વિદ્વાન જગત્ સાહિત્યના આ મૂળમારી બીજી શતાધિય માહીતી મેળવી શકશે

વૈદિકાળ સ્મીયાન થયેલ આયુર્વેદના મૂળ અને વિભાગ મગધી આયુર્વેદિક ગ્રંથોમા ઉપવચ્ચ થયાઓ ઘણી સ્પષ્ટ છે ૪૧ મુજબમા કહેવો આ કયાનો દુરો સાર નીચે પ્રમાણે છે—પ્રજ્ઞા ના ઉપાદય પ્રજ્ઞાએ ધ્યાનથી આયુર્વેદની ઉચ્ચ સી અને પ્રજ્ઞપતિને એ શીખ્યો પ્રજ્ઞપતિએ અશ્વિનેન શીખ્યો અને તેઓ ૧૧ વૈદ્ય થયા અશ્વિનો પાનેશી આ વિદ્યા હિમાલયની પેલેપાર રહેતા એવાના વિદ્વાન ઈન્દ્રને મળી અને ઈન્દ્રે માનવ જાત પ્રત્યે કુરુક્ષેત્રી ઈન્દ્ર પાસે જે ઋષિઓ ગયેલા તેઓને શીખરી આ ઋષિઓમાથી બે-એક ઋષિ ભરુદાજ કે આત્રેય અને બીજા જનારમના રાજર્ષિ વિદ્યાદામ ધ વ ત્વિ આયુર્વેદના મુખ્ય ઉપદેશકો થયા હતાએ આયુર્વેદનો આત્રેય અથવા કાયચિકિત્સા મગધ (School of Physicians) અને બીજા દિવોદાન ધ વ ત્વિરિ (જેને ધ વ ત્વિરિ દેવવેદનો અવતાર કહેવા છે) મા વ ત્વર અથવા શ વ શાન્નાકયનો મગધાય (School of Surgeons) રા થો આગીતે યૌરુદિક કથાના કાળમાથી આ કાળના આગળે પોલી ગયા હાએ

મગધી ગ્રંથકારોનો અગ્રય અને માલિક ગવેપણા—ઉપર કહેના બે મગધાયોમાથી યચ્ચિકિત્સા મગધાયોના મુખ્ય ૧ થકારો તં આત્રેયના અનિરેદ્ય ભેન જતુકા પરાશર હાગીત અને દા રાપિ એ છ ગિપ્થો આ પ્રત્યેક શિષ્યે પાતાના નામથી મોટી મોટી મહિતાઓ ૨૨ બીજી તરફ બીજા એકલે ૮ થા વ ત્વર સપ્રાયના મુખ્ય ૩ થકારો તં ધ વ ત્વિના મુખ્ય ભોજ ઔપધનવ આરુઘ, વતરણ પુષ્ટાવત, ગોપુર સ્થિત વગેરે ગિપ્થો આમાના ૧૬ થે પણ શ વ ત્વર અને પ્રસૂતીતન ઉપર મોટી મોટી મહિતાઓ ૨૨ી હતી આ મહિતાઓમાથી કેટલી અત્યા નતિમમૂલરૂપમા મળે છે અને બીજા ઘણી મહિતાઓના ઉદાહરણો ઉમેરો પાછળના ૧ થામા મળે છે કાયચિકિત્સા અને રા ય ચિકિત્સાના સળધમા આ બધા ૧ થકારોએ સાચુ મૌનિક અવેશા કયુ છે એમ કહેવું બેઠ્ઠો આ અગ્રસામા અથવા કાઠક પાછળથી ઉપર કહેની આર શાખાના આયુર્વેદિ ચિકિત્સા પદ્ધતિ વધે માધ ગઈ હતી

આજે જે અથો મળે છે તે ઉપરથી આયુવદન ઉપર કહેલા દૈનિક અગ્ર ઉપર લખાયેલા અનેક અન્યો આજથી માત્રો વર્ષ ઉપર વિચારન હતા એ અન્યોમાંથી પુષ્કળ ઉતારાઓ હજાર વર્ષની અદરના વિશ્વમનોય ટીકકારોએ કહેલા છે ને કેટલાક અન્યો હાલમાં પણ હસ્તપ્રતરૂપે જે છાપેલા મળે છે કેટલાક હાલમાં શોધી જાદનાગ આવે છે હાથના તરીકે બેલસિંહતાની પ્રતતાબેરની દરબાર લાઈબ્રેરીમાંથી મળી છે અને હાલમાં યુનીવર્સિટીએ છાપાવેલ છે અને વૃદ્ધ કાન્યપતન નેપાળમાંથી મળ્યું છે અને મારા વિદ્વાન મિત્ર યુગર્ધના પ જડવણ નિગમણ જેઓ મુલાયે આ નમોલનમાં હાજર છે તેના જેવા ઉત્તમ સપાદક એનું મુંબઈમાં ના પા ૧ ૭૨ છે આવા લગભ ૧ પચાસ અન્યોની એક વર્ગીકૃત યાદી મારા પ્રત્યક્ષ ચારીરના મસ્કૃત ઉપોદ્ગાતમાં આપી છે અને આ નિગમણ પરિગ્રહરૂપે એનો સભ્ય બેઠકો છે સિદ્ધો અથવા રસવૈદ્યો (Chemist Physicians) ના નમય-ઉપર કહેના અષ્ટાગ વિભાગ પછી ઘણું કરી ભારતીય ઇતિહાસના જૂના ણોદ્ધ સમયમાં નિદ્ધ અથવા રસમ પ્રદાયનો ઉદભવ થયો આ મપ્રાચના અનુયાયીઓ રમચિકિત્સા એટલે અનિભેદી-વિશેષત પારદથી ચિકિત્સા ઉપ વધારે આધાર રાખતા અને રસાયન તથા વાણકરણ આનો ખાસ અભ્યાસ કરતા આ સપ્રદાય થોગીઓના ગુરુ શિવથી શરૂ થયો મનાય છે અને તેના મુખ્ય પ્રચારકોમાં આદિમ કે આદિનાય, અન્દ્રતેન, નિત્યનાય, જોન્મનાય, વપાવી, ભાલુકી વગેરે થોગીઓના નામો છે જે ૨૨૨૧ સમુચ્ચ જેવા પ્રસિદ્ધ થયેલા આપેલા છે આ રસરતન સમુચ્ચના કર્તા વાગભ અને અષ્ટાગ હૃદય જેવા અસ્ત્ર સુશ્રુતાદિ આર્ષ ન થોના કીમતી મલ્યપરૂષ અન્યોના કર્તા વા બટ એક કે જુના એ વિવાદાર્પક છે મિથ ગુપ્ત કે સપગુપ્ત જેવું પિતાનું નામ બેયમાં સમાન છે તે ઉપરથી તથા આતમ પ્રમાણ ઉપરથી બેય એક હોવાન અનુમાન ઠીક લાગે છે અને એક તરફથી વા જાને નરકમુશુતાદિ પ્રાચી । આયુર્વેદિક માહિત્યમાંથી નજીક કયો ત્યાં જીલ તરફથી ૨ । થોનો માર સથહ કરવાનું તેણે થોય ગમ્યુ હોય તો એમાં અમલાવિત । પી નાત રન મપ્રદાયની એના વખતમાં મડતી હતી એતો નિમદેલ વા ૧૫ । પ્રનાયની લોકપ્રિયતા એટલી વધી ગઈ હતી કે રનશ્વર મપ્રાચ નામનું

૧ પ્રત્યક્ષ ચારીરના મસ્કૃત ઉપોદ્ગાતમાં અષ્ટાગ મપ્રાચ અને અષ્ટાગ હ વના કર્તા વા મદથી રમગત સમુચ્ચના કર્તા વા બટ બિન અને ધણા પાળાથી થયેલા જે થોનો સુવિચારિત અને સપ્રમાણ મત પ્રવિગળ ગણનાથસેને સાબ્યો છે (જુલો આ જ્ઞાતિ ૧૧ થી ૫ ૫૨) અને અહીં એથી જુ । મત અને તે પણ પોતે આજેતા પમાણાન અડન મ્થો વગર આપો છે જે મને તો કાયડો નામે છે તરી આ નિ

કિરણોવદે જગત્માં બ-લા કિમિઓને મારી નાખે છે, અને અન્ય પાસેના સૂર્ય પણ એજ કાર્ય કરે છે (અર્થર્થ ૨-૩૩-૧)

આજળ ચાલતા અમુક મનુષ્યો અમુકમે કિમિઓના સ્થાન રૂપ શરીરના બાહ્ય વસ્તુન કહેલું છે આ કિમિઓ અમુક ભૌતિક તથા માનસિક ક્રિયાથી મને છે એ પણ જાહેર છે

વૈદિક સમય માં આટલું જાણ છે જોડે વેદોનું વિજ્ઞાન ક્ષેત્ર જેતા ઉપર જે સંમેષ આપી શકાયો છે તે કેવળ વિજ્ઞાનગત જ છે એવાંક વિજ્ઞાન જગત્ સાહિત્યના આ મૂળભાવી બીજી જગત્-વિ-માણીની મેળવી શકશે

વૈદિકાળના મીમાંસા ધર્મેના આયુર્વેદના મૂળ અને વિદ્યાન સમઘી આયુર્વેદિક ૧ થીમા ઉપવચ્ચ કલાઓ ઘણી સરક છે ૧૨ મુખ્યતમા કહેલી આ કથાનો કુદે નાર નીચે પ્રમાણે છે—પ્રજ્ઞાકાળના ઉપવચ્ચ પ્રજ્ઞાએ સ્થાનથી આયુર્વેદની ઉત્પત્તિ સી અને પ્રજ્ઞાપતિને એ જીજ્ઞા થી પ્રજ્ઞા સતિએ અધિનેને કીધી એ અને તેઓ જેવ વેદ યથા અધિનો પાલેથી આ વિદ્યા કિમાલયની પેલેપાર રહેતા દેવોના વિજ્ઞાન ઈશ્વરને મળી અને ઈશ્વર માં જાત પ્રત્યે કડલાથી ઈશ્વર પાને જે પ્રતિષ્ઠા મેલ્યા તેઓને ગીજ્ઞાવી આ પ્રતિષ્ઠામાંથી એ-એક પ્રતિ જરજાળ કે આત્રેય અને બીજા જનારમના તાજાં પિ વિદ્યાદાતા થવ તરિ આયુર્વેદના મુખ્ય ઉપવચ્ચો યથા જોવાએ આયુર્વેદનો આત્રેય અથવા કાયચિકિત્સા મંત્ર ત્રય (School of Physicians) અને બીજા દિવોદાસ થવ ન્તરિ (જેને થવ તરિ વરિદનો અવતાર કહેવા છે) થાવ તર અથવા શય સાતાકયનો મંત્રદાય (School of Surgeons) ના થો આગીને ધેરાવિ કથાના કાળમાંથી આજ કાળમાં આપણે પાલી ના જીએ

અધિ અન્થકાળનો સમય અને આલિષ્ટ ગવેપણા—ઉપર જોવા એ પ્રજ્ઞાઓમાંથી પ્રાયચિકિત્સા મંત્ર ત્રયના મુખ્ય ૧ થકાને તે આત્રેયના અતિવેશ ભેર જગત્માં પરાશર હાજીત અને દાર પાણિ એ છ ગિધો આ પ્રત્યેક શિષ્યે પાતાના નામથી મોટી મોટી સન્નિતાઓ રચી બીજી તરફથી બીજા એન્દ્રે જ થાવ તર સન્નિયાના મુખ્ય ૨ થકાને તે થવ તરિના મુખ્ય જોજ, જોપધેનવ, આ જ વતરજ, પુન્નવત જોપુર હિન થગે શિષ્યો આમાના નાકે પાણુ થય તર અને પ્રસૂવીત ત ઉપર મોટી મોટી સન્નિતાઓ રચી તી આ સન્નિતાઓમાંથી કેવીકે અત્યાર તતિમ સ્વતંત્ર મા મમે છે અને બીજી ઘણી સન્નિતાઓના ઉદાહરણો ઉમેરો પાછળના પ્રથોમાં મમે છે કાયચિકિત્સા અને શય ચિકિત્સાના સમઘના મા અધી ૨ થકાને આયુર્વેદના મૌનિક અવેષણ કયુ છે એમ કહેલું જોઈએ આ અરનામાં મધવા કાષ્ઠક પાછળથી ઉપર કહેલી આજ શાળામાં આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિ વહે માઈ ગઈ હતી

આજે જે અથો મળે છે તે ઉપરથી આયુર્વેદના ઉપર કહેલા દરેક અંગ ઉપર લખાયેલા અનેક ગ્રન્થો આજથી માત્રો વર્ષ ઉપર વિવિધતા હતા એ ગ્રન્થોમાંથી પુષ્ટિ ઉતારાઓ હજાર વર્ષની અવરના વિશ્વમનોય ટીકાકારોએ કરેલા છે ને ડેટલાઈ અથો હાલમાં પણ હસ્તપ્રતરૂપે ટે દાખવા મળે છે કેટલાક હાલમાં શોધી કાઢવામાં આવે છે દાખવા તરીકે બેલસિંહતાની પ્રતતાબેગની દરબાર લાઈબ્રેરીમાંથી મળી છે અને પ્રકૃતા યુનીવર્સિટીએ છપાવેલ છે અને વૃદ્ધ કાશ્યપતન નેપાળમાંથી મળ્યું છે અને મારા વિદ્વાન મિત્ર મુંબઈના પંડિતદવજી ત્રિમજી જેઓ સુભાષે આ નિબંધનમાં હાજર છે તેના જેવા ઉત્તમ સંપાદક એન મુગર્ધમાં ૧૫૧૧ છે આવા લગભગ પચાસ ગ્રન્થોની એક વર્ગીકૃત યાદી મારા પ્રથમ શારીરના મંરૂત ઉપોદ્યાતમાં આપી છે અને આ નિગ્રધના પાંચિછરૂપે એનો મરૂપ બેઠકો છે સિદ્ધો અથવા રસવેદો (Chemical Principles) ના નમય-ઉપર કહેના અષ્ટાંગ વિભાગ પછી ધણુ કડી ભારતીય ઇતિહાસના જૂના ધૌદ્ધ સંપ્રદાય નિદ્ધ અથવા રસસંપ્રદાયનો ઉદભવ થયો આ સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ રસચિકિત્સા એટલે જનિબેશી-વિશેષત પારદથી ચિકિત્સા ઉપર વધારાના આધાર રાખતા અને રસાચન તથા વાજકરણ અને જામ અભ્યાસ કરતા આ નમ્રદાય યોગીઓના શુરૂ શિરથી તરૂ થયો મનાય છે અને તેના મુખ્ય પ્રચારકામાં આદિમ ટે આદિનાથ, ચન્દ્રસેન, નિત્યનાથ, ગોરખનાથ, વપાલી, ભાલુકી વગેરે યોગીઓના નામો છે જે રસના સમુદાય જેવા પ્રસિદ્ધ થયા આપેલા છે આ રસરત સમુદાયના કર્તા વાગભન અને અષ્ટાંગના ય જેવા નરક મુશ્વતાઈ આપેલા યોના કીમતી સમ્પત્તિ ગ્રન્થોના કર્તા વાગભન એક ટે જુદા એ વિવાદાર્પક છે સિંધ શુભ ક મધશુભ જેલુ પિતાનું નામ એમના સમાન છે તે ઉપરથી તથા આત્મ પ્રમાણ ઉપરથી એક એક હોવાનું અનુમાન ઠીક લાગે છે અને એક તરફથી વાગભન નરકમુશ્વતાઈ પાશ્વીન આયુર્વેદિક સાહિત્યમાંથી મળેલ કથો ત્યાં બીજી તરફથી રમગ યોનો માર સંગ્રહ કરવાનું તેજે થોડા ગળયું હોય તો એમાં અમલવિત નથી લાગત રન સંપ્રદાયની એના વખતમાં ગડતી હતી એતો નિમજેકે આવા પ્રાચીની લોકપ્રિયતા એટલી વધી ગઈ હતી કે રસેશ્વર સંપ્રદાય નામનું

૧ પ્રત્યક્ષ શારીરના મંરૂત ઉપોદ્યાતમાં અષ્ટાંગ માર અને અષ્ટાંગ હાવના કર્તા વાગભન રસરત સમુદાયના કર્તા વાગભન વિષ અને ધણુ પાગમાંથી થયેલા છે એવો સુવિચારિત અને સંપ્રમાણ્ય મત કશિગજ ગણનાથસેને આપ્યો છે (જુલો આ વૃત્તિ પહેલી પૃ ૫૨) અને અહીં એથી જુલો મત અને તે પણ પોતેજ આપેલા પ્રમાણોનું ખંડન કર્યા વગર આપ્યો છે એ મને તો કાચડો લાગે છે તરી આ વિ

એકદર્શન નીકળ્યું જેનો સાર માધવાચાર્યના સર્વ દર્શન સંગ્રહમાં આપ્યો છે આ પ્રસંગમાં એ પણ કહી દેવું જોઈએ કે હાલના ખગાળી ઇવિરાજોના ઔષધ યોગ સંગ્રહમાં ચરકસુશ્રુતના સપ્રદાય કરતાં આ રસ મપ્રદાયનો વારસો જ મોટો ભાગ લખે છે

દક્ષિણભારતમાં નિદ્ધ મપ્રદાય તદ્દન લિંગરૂપે ષૂળ વિકાસ પામ્યો છે તેઓ પ્રાચીન તામીલ મસ્તૃતિમાં એનું મૂળ માને છે અને પ્રાચીનત આયુર્વેદ પદ્ધતિની હરીફ તરીકે સિદ્ધપદ્ધતિનો ત્યા પ્રચાર છે દક્ષિણમાં નિદ્ધ સપ્રદાયની વડ મપ્રદાય અને તેન સપ્રદાય નામની બે શાખાઓ છે વડ સપ્રદાયના અનુયાયીઓએ સસ્તૃતમાં શ્રેય લખ્યા છે અને તેનસપ્રદાયના અનુયાયીએ દ્રાવિડની તામિલ, તેલુગુ, કાનડી અને મલયાલમ એ ચારમાંથી કોઈપણ એક ભાષામાં આમાંથી તામીલ ગ્રન્થો પોતાનું મૂળ સ્વતંત્ર માને છે પુલસ્ત્ય, પુલ્કશુનિ, વુલીપણી, વૈષ્ણરી, સુસુ, વિભદ્રક, દેવે દ્રસુનિ વગેરે એ મોટા ગ્રન્થો લખ્યા છે જેમાંના કેટલાક અને અગત્યના પાચછ ૪ થી હજાર મળે છે કાશીન અને નાવલુકોર જ્યાં બે વખત જવાની મને તક મળી છે ત્યાં ઘણા આયુર્વેદિક ગ્રન્થો સસ્તૃતમાં તથા ‘મહીનુવલ ભાષા’ નામની મિશ્ર ભાષામાં છાપેલા મળે છે પણ મલયાલી લિપિમાં લખેલા હોવાથી ભારતના ખીલ વિદ્વાનો એનો ઉપયોગ કરી શકે એમ નથી પણ મારા શિષ્યો પાને એમાંના કેટલાકને એ દેવનાગરી લિપિમાં ઉતરાવ્યા છે અને તે ગ્રન્થો જ્યાં છપાશે ત્યાર ઘણા વિષયમાં ખામ કરીને વિવેચકની ખાળતમાં કેટલોક નહુ લાલવાનું મળશે

પ્રાચીનકાળમાં પ્રાતિ-ભય પ્રાચીનકાળમાં થયેલી આયુર્વેદની પ્રગતિ અને વિકાસનો અભ્યાસ ધરો રમિક છે આ જૂના કાળમાં આયુર્વેદિક વૈદ્યકે ઇન્દ્રિય અને અર્ણસ્તાનમાં પગપેચારા ક્યો હોવાના અકાલ્ય પુરાવા અલખીરૂની રઝીન વગેરે આરણ ગ્રન્થકારોએ આપ્યા છે

હવે જુદા જુદા વિદ્યોમાં આયુર્વે કરેલી પ્રગતિ ક્રમશઃ જોઈએ (૧) શારીર અને નાન્યથિકિત્સા-બે જગર વધ પડેલા માનવશરીરના શળ છે ની આવશ્યકતા ખરાખર સજવામાં આવી હતી સુશ્રુત કહે છે કે “માટે વૈદ્ય-શીખવા ઇન્દ્રિયનારે શળ તૈયાર કરવું અને સલાખપૂવક રહેદ કરીને શરીરનો દરક ભાગ જોવો જેથી શરીરનું સ્પષ્ટ, ચોક્કસ અને નિસંગય જ્ઞાન મળે” (શારીર સ્થાન અ ૪) ચરક પણ કહે છે કે “જે માણસ માનવશરીરને ખરાખર જાણે છે તેજ આયુર્વેદને સપૂજા જાણે છે એમ કહેવાય” (વિમાનસ્થાન અ ૬)

મંદામહોપાધ્યાય ગણનાથમેનનુ ઇન્ડીઅન ડ અરવની બેઠકમા ભાષણ ૧૪૭

આ સ બધમા નીચેની હકીકત બાજુવા જેવી છે કે તાબેરની દરબાજ લાઈ બ્રેરીમા હાથી 11તનુ એક હાડપિ જર છે અને એ ઉપરવી માળીત થાય છે કે ગરનો વર્ષ પહેલા જ્યાં હાડકાનો સ્પર્શ દ્વિષિત અને ત્યાન્ય ગણાતો ત્યારે, પણ રાજાઓ ગારીરમા રા લેતા ખરા સુશ્રુત અને વાગ્લટના પ્રાચીન ગ્ર થોગા માન શારીરનો જ ઉપદેશ છે એમ નથી પરતુ અગ્નૅ (Amputation of limbs) આતરડા ઉપર શસ્ત્રક્રિયા, ગર્ભાશયમા જગલને ગન્ધથી છં વાની ક્રિયા (Embryotomy) પેટને ઉપચ્ચી ચીરીને ગર્ભાગયમાથી ગલ ડાઠવાની ક્રિયા (Caesarean section), પથરી કાઢવાની શસ્ત્ર ક્રિયા (Lithotomy) અને કપાયેના નાક જાન ઉપર ગાલુના ખીજ લાગમાથી ચામડી લગાડવાની ક્રિયા (Plastic operations) વગેરે જે શસ્ત્રક્રિયાઓના વણુનો ઉપલબ્ધ ગ્ર થોમા મળે છે તે માટે પણ જે શારીરજ્ઞાન આવશ્યક છે તે તદ્દન સામાન્ય પ્રગરનુ ન હોઈ શકે ઉપલબ્ધટીવા ગ્રન્થોમા વણુનાત્મક શારીરને લગતા શયત નના એક પ્રાચીન પણ અત્યારે અપ્રાપ્ત ભોજ્યસહિતા નામના ગ્ર થમાથી ઘણા ઉદાહરણો મળે છે ડા હનલે વણી મચોટ ગ્રીતે ંલુ છે કે “ જેમ મને ભાગ્તના પ્રાચીનતમ વેદક લેખકોના શારીરજ્ઞાનનુ પ્રમાણુ ભોધને આશ્ચય થયુ તેમ ઘણાને થશે એનો વિસ્તા અને એની ચોખ્ખાઈ તેમજ તેઓની વિશિષ્ટ પદ્ધતિ, ઘણુ કમી ં મ પૂવ ૬૦૦ જેટલા એના પ્રાચીન મમયનો ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યાં આશ્ચરજનક લાગે છે (Hoernals Medicine of Ancient India Part I (preface) થોડા વખત પહેલા લગભગ ડ ગ્ર ૧૦૦૦ની આમપામમા લખાયેલા શારીર પત્રિની નામના એક ગ્રન્થની શોધ ડ પી ડોડીઅ કરી છે (બુઓ (Dr Cordiers Recentes Decoupo rates p 30) અને એમાથી ઉપર ડહેવા ક્રીમતી ગ્રન્થમા ડ હર્નલે પુખ્જ ઉતાગ કયા છે આ ઉપરાત શારીર શાસ્ત્ર અને શારીર વૈદ્યક નામના એ ગ્રન્થોના નામ પણ આંજેટના કેટલોગમા મળે છે

અક્રુત શારીર (Physiology) ના મિદ્ધાન્તો ં ત પાગનની મુખ્ય ક્રિયા, સામાન્ય જીવનક્રિયા, અદરના સાયો અને મળો વગેરેનો આયુવેદના લેખકોને ઠીક ખ્યાલ હોય એમ લાગે છે સુશ્રુત અને ચરકના મમયમા ચક્રતમ વહનથી ક્રિયા ઠીક મમજઈ હોય એમ જણાય છે ચરક કહે છે કે મહામૂલ-હૃદયમાથી લોહીને શરીર 11 બધા ભાગોમા લઈ જતી ધમનીઓ નીકળે છે તેઓથી બધી ધાતુઓને પોષણુ મળે છે અને તેના વગર પ્રાણીઓનુ જીવિત ટકી શકતુ નથી તેઓથી જ ગલના શરીરમા ફરીને લોહી પાણુ માતાના હૃદયમા આવે છે” (ચરકસૂ-અ-૩૦) લોહીને રગ આપનાં તરવ ચદ્દત અને ખરનમા મળે છે એ હકીકતની પણ સ્પષ્ટ નોધ સુશ્રુતમા

મળે છે. યદ્યપિ લોહીને રંગ આપનાર તત્ત્વ મેગ્નેશિયમ મહત્ત્વ કરે છે એનું હિમણુજ પશ્ચિમને જ્ઞાન ધણુ છે.

પ્રાચીન પ્રકૃત ગારીરનો પરમ ઉપયુક્તવાદ તો ત્રિદોષવાદ છે કેટલાકોએ આતુ હુમરનવીઅની (Humoral theory) ગ્રંથો લાપાન્તર કર્યું છે અને ગ્રીક લોહીની હુમરતથીઅરી નવો જ આ જા ને માની લીધો છે પણ આયુર્વેદિક ત્રિદોષવાદના પાયા ઉપરતો આયુર્વેદ પ્રકૃતગારીર, રોગવિજ્ઞાન (Pathology) ઔષધવિજ્ઞાન, કાયચિકિત્સા અને શસ્ત્રચિકિત્સાની આખી ઈમારત ઉભી છે. નેનંદ ઓદ આયુર્વેદના ૧૮૨૫ના જુનાઈ અકમા આ ત્રિદોષવાદનું મશિખત સ્પષ્ટીકરણ મે આપ્યું હતું અને આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રકાશમા ત્રિદોષસંબધી ઉપસંખ્ય વગેરેનું મે સિદ્ધાંત નિદાનમા જે રીતે વિવરણ કરેલું છે તે રીતે જોત ત્રિદોષવાદમા વતમાન પ્રકૃતગારીર (Physiology) નાથ પદમેમતુ ન પાવે એવું કશ નથી પ્રત્યેક આયુર્વેદિક ચિકિત્સક માટે તો ત્રિદોષવાદનો જરૂર હોય છે કારણ ચિકિત્સાક્રમ સાથે એને ગાઢ સંબધ છે આ પા ઉપર આધાર રાખી કરેલી ચિકિત્સા રોગને દૂર કરવામા મ-ગ થાય છે એ હકીકત જ આયુર્વેદીઓ માટે એ વાદની પાથ માધકતા મિદ્ધ વે છે.

રસગન્ધ અને વનસ્પતિશાસ્ત્ર—વ્યવહાર રસશાસ્ત્ર (applied Chemistry) મા રસવેદી (chemist-physicians) એ પુષ્કળ પ્રગતિ કરી હતી. ૧૮૫૦ સુધી હીરટરી ઓફ હિન્ડુ ડેમીસ્ટ્રી નામના ગ્રંથમા કર્કિત વિગતોથી આ વિષયનું વિવેચન કર્યું છે તઓએ શોષેલી એક સાદી હકીકત ખાસ નોધવા યોગ્ય છે અને તે એ કે પાત્ર ગ્રંથક સાથે મેગ્નેશિયમ આવે ત્યાં શરીરમા જર્જન મોટું લાવવાની (fermentation) ક્રિયા કરતો નથી જો કે એનો ઔષધ તરીકે લાભ તો પુરપૂર મળે છે. હવે અહીં એની વિગતમા ઉત્તરવાની જરૂર નથી. જો રસ વેદીઓ પારાના વિવિધ યાગિકો (Compounds) અને તેના ઉપયોગો શોધ્યા હતા આ ઉપરાંત બીજી આમાન્ય ધાતુઓ અને તેના જુદા જુદા રાસાયણિક યોગિકો પણ સમજવામા હતા અને તેનો પુષ્કળ ઉપયોગ થતો. ધાતુઓની જન્મ (reduction into oxides & sulphides etc) બનાવવાની જીનુદી રીતો રસવેદીઓ સૂચવી છે અને આયુર્વેદિક વેદીમા હજી વપરાય છે અને તે રીતે તૈયાર કરેલી બનાવગે આયુર્વેદિક ચિકિત્સામા મોટા પ્રમાણમા અને મદ્દજ રીતે વપરાય છે.

વનસ્પતિ શાસ્ત્રમા, ખાન કરને તેની જરૂર હોય ત્યાં રાસાયણ અને શાર્કીયરના ગ્રંથો મળે છે એ ઉપરાંત અગ્નિપુરાણ અને ગરુડપુરાણમા કેટલોક મળે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રને મુખ્ય પા અનુભવી શકે એવી સ્થાવર

જીવકોટિમા ગણેલ છે વનસ્પતિ જીવનનાં આ વસ્તુને હવે માક્ષાત્ પ્રયોગોધી મગ્ગદીશચન્દ્ર ધોઝ એફ આગ એન જેવાએ મિદ્ધ કર્ણ છે વનસ્પતિ રોગોના લક્ષણો અને તેની નિર્કિતતા પણ વૃક્ષાયુવેદ ૧૧મથી જાણવામા હતા અને ઉપર ઉલ્લેખેલા એટલે કે આ લેખકે ઈ સ ૧૮૯૮મા પહેલીવાર અપાદન કરી ઇપાવેલા ઉપનન વિનો- નામના યથમા તેનો યાદો ભાગ હજી મળે છે ડ્ર થયુલ નામના પ્રકરણોમા ઔષધો અને આહા યોગ્ય વસ્તુઓના ગુણો વિશેષ પાશ્વિભાષામા વપુવવામા આ યા છે પણ ગુપ્ત વર્ણન માટે જે પરિભાષા વાપરવામા આવી છે તેનો જો સાચો અવ સમજવામા આવે તો મુખ્યત્વે ત્રિદોષવાદના યદિગિન્દુથી તે તે દ્રવ્યના ગુણ ઉપયોગનુ સ્પષ્ટ અમજવામા વાગે આવતો નથી પણ દુભાગ્યે જેઓ અશુદ્ધ ભાષાતોદ્ધારા આયુર્વેદ અમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેઓ માટે આ પરિભાષા ગૂઢ ગૂઢી છે

આમુનેદિવ ધારો ઔષધોની ગુપ્ત પરીક્ષાનો વિષય ઘણો આકર્ષક છે ડ્ર થના ગુણો આયુર્વેદ રમ (last) લીન (general effect) વિપાક (inversion into the system અને પક્ષાવ (a specific action on certain diseases) આ ગદ્યા વૈદ્ય માટે જાહુ ઉપયોગી માગદશક છે

ઔષધિ ક્રિયામા એક અથવા યથા દ્રવ્યોના ગુણો આસન મિથિયોમા, ધીમા, તેલમા અને ગરબતમા ની મીત ઉતરી આવે ત આની જાણવામા હજી અને પારદ તથા લાહ, જસત, બગ, વગર જાનિએની જલદી મરીરમા નથી જાય એની મહેની મીતની જનાનગે વેદોએ શોધી હતી ના ત પારદનો ગદ્યક માવ કમજલી કે ગમિન્દુર (black or red sulphide) પારાની વિકૃતિ (mercurialism)ની ખીટ વગર પુષ્કળ વપરાતો મગ્ગધવજ નામની પ્રસિદ્ધ જનાવટ ન પાડીંટયુકીસ જેવા પ્રતિષ્ઠિત પાશ્ચાત્ય દાકતરો મારી અસર સાધ વાપરી છે અને ખીજ પણ પારદ ગદ્યકના યાગિકા ખામ જરાજ અસર વગર પુષ્કળ વપરાય છે

ચિકિત્સા — ચિકિત્સામા ઉપચાર કહ્યો પહેલા સાચુ નિદાન કરવાની આવશ્યકતાનો આગ્રહ રાખવામા આ યો છે પ્રાચીનો નિદાન માટે જે રીતો વાપરતા તેજ રીતો પચાસ વર્ષ પહેલા પાશ્ચાત્ય દાકતરો પણ વાપરતા નિદાન અથે ચરક પ્રમાણ જીભ મિવાનની મર્વ નાનેદ્રિયો વાપરવાની સૂચના છે શરીરના ઉગ અથવા ગૂઢ ભાગો તપાસવામા નાનેદ્રિયોને મદ કરવા માટે જુદી જુદી આકૃતિની નળીઓ વાપ વા (tubes & speculae)મા આવતી જતા નાનેદ્રિયોનો પૂર્ણ લાભ મળે એ રીતે ઉપયોગ કરવા ઉપર ખામ ભા મુકવામા આવ્યો છે નાનીનો જાન અજ્ઞામ કરમા આવતો

તે દે પાઠગ્રંથ નાદી નાની અતિલયોક્તિ થઈ છે પાઠગ્રંથ અન્યકારોએ આ વિષય ઉપર પુણ્ય કર્યો વખ્યા છે અને નાદીનો વેદ સા કદ અને દમાનુ મનાને વાત, પિત્ત, કફની નિવૃત્તિ તથા નામતા (Intoxication)નો વિશ્વરૂપ માટે બહુ ઉપયોગી માનેવ છે આ અધી વસ્તુઓ માગીવી નમજી થાય છે એમ આયુર્વેદીયા માને છે અને આજે માન્ય આયુર્વેદ વા હોયવાનાને નાદી નાન હોવું જોઈએ એમ મનાય ન મુત્ર પીચા-આમ કરીને એના રમ, ઉપ વગેરે અને વિશેષ પુરુષની પીચાની માન્યતા પ્રણામ્ય નીચે માટે માનવામાં આવતી અને નાદી કીન પદ્ધતિ કળામાં આવતી દેવવાદ ગો વેપી હોવાની તથા વેપનું નાદી માન્યતા હોવાની પણ ખાસ હોય એમ લાગે છે “કેટલાકે માને, નાદ, કાદ, નેત્રાલિ રંગ અને બીજા કેટલાક ગો—કોકેરા મગી જવા કારી નીચાના નગો વા એથી બીજા માત્રને મ્થ, શાન આ નાદ વગેરે કાગ ના તારીને વાન છે” એમ કહેવું છે ને કે મુમ્મ કશક સનના પ્રવાહ ઉપર માનતા નથી હતા નરી માટે અપક્રિમિતુ સ્વપ્ન વસ્તુન પ્રાચીન વાદના એ કહ્યું છે એ ખામ નામવા જુલુ છે

અધીગતિ—જા તદ્વચ ઉપર જ આક્રમી જૈતકાળમાં ઉતરી તે માટે એ જાલર વચ ખેડા આયુર્વેદ ની અધીગતિ શક થઈ રહેવા શકેના મેળા જાગરા પછી જુનાના પછી હિંદુ પો અને બીજો વચે આવર વિગ્રહો થવા પછી ઉત્તર હિંદુમાં જુનુ-સીમ થા જોના પુમવાઓ મરૂ થવા અને હક્ષિણમાં કિ ગીચો જાગ્યા આ જવા ધાવઓએ તરવા અને આગધી માતાનો પ્રતો તાક કર્યો છે આવી આક્રમીમાંથી પસાર થયા છતા બારતીય ગૌરવ આનુચે પછી રહ્યું રોજ આક્રમ્યનો વિષય તો છે સીમ સીમ અને હિંમનુ પ્રાચીન ગૌરવ તેઓની કળરોમાં, મગી મોમ અને પી સીડોમાજ અવગિષ્ટ રહ્યું છે ત્યારે ભારતનુ ગૌરવ અપણા પૂવજોએ કીમતી માહિત્યનો જે મહાન વારસો આપ્યો છે તેમાં જીવનુ જીવનુ રહ્યું છે

પરદેશી આક્રમણની અસર—આ કીતે મુર સીમ રાજા ના ઉદય સામે

આ કદાચ સતાર્થ ગયા હશે અને મેં શોધ કરવા માડી અને જોના વિશિષ્ટ લક્ષણો ઉપરથી આમના હતા પકડી પાડ્યા છે તે જો મુસ્લીમ નામથી ઓળખાતા હતા પાછળથી તો એનું મૂળ સ્થાન નેપાળ છે એ પણ મેં ગોધી કાઢ્યું આ દાખલા ઉપરથી મુસ્લીમોએ આયુર્વેદિક દ્રવ્યગુણ શાસ્ત્રમાંથી ઘણી કીમતી વસ્તુ ટેવી રીતે પોતામાં બેળની દીધી છે તે અગત્ય છે હાલમાં પણ ખ્રીડીશ પ્રમાણેપી મા પોતાના બાગે આયુર્વેદનો મૂળ સ્વીકાર કર્યા વગર ભર્ય ભર્ય છે

પુનર્જીવન—પણ હવે જાગૃતિ આવી છે એ હડીમતથી માપણે પોતાને અલિનદન આપી શકોએ પહેલુ તો આપણે પીમે પીમે ભત્રાજની ટકી અને અધારી શુદ્ધિમાં લેઈને પ્રાચીનમળમાં ભાત કરવા મહાન હતા તે સમજવા લાગ્યા છીએ અને જૂના લડાઈ શોધવા માડ્યા છીએ આપણે જે જમીન ભત્રાજમાં હારી ગયા હતા તે હવે પીમે પીમે પાક દ્રવ્યોથી પાછી જીવતા જઈએ છીએ આપણામાંથી ડેટાસા નિરાશ થઈને જૂમ પાકી ઉઠે છે તે હાલમાં આપણે આવા હુખી અને નીચે પડેલા છીએ કે ભૂતગૌરવની વાતો કરવાથી શો કાચો? પણ જે વળ પોતાના મહાન ભૂતકાળને ભેડી નવી શક્તી તે વળ પોતાના ભાવિને બહુ લેઈ શકતી નથી, એ સૂત્રને આપણે ભૂલવું ન લેઈએ

૧૧ વગાળી ભૂતકાળમાં મેં શા માયુવેદિક વગેરે પ્રગતિશીલ રહ્યા છે માત્ર છેલ્લા અસ્મે ગાસો વર્ષ દ મીયાનજ તેઓ પ્રગતિશીલ ગ્રહી શક્યા નથી જ્ઞાન કારણ કમનગીબી અથવા આમમાની મુલતાની અને રાજ્યની ઉદાસીનતા છે પણ હવે ભુદા ભુદા વિનાનોના નાનનો ઉપયોગ આપણા પ્રાચીન સાહિત્યને વધારી સારી રીતે સમજવામાં લોકો વા લાગ્યા છે એટલે આપણે આપણું જોયેલું જાનવ પાણુ મેળવશું અને તેમાં પશ્ચિમમાંથી ઉત્તમ જે કાઈ ગળે તે ઉમે શું એવો ઘણો મલક છે નિરાગા અને અકમ વ્યતા આપણને દબાવી ન દીએ એ જરૂર છે

માન આયુર્વેદિક પદ્ધતિના અનુયાયી મિત્રોને હું અપેક્ષા કરેલાની હિંમત કરૂં છું કે પશ્ચિમ સાથે સળધથી અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિના આપણા આધુનિક આયુર્વેદ સાથે અનુનધાનથી જગતની નજરમાં આયુર્વેદની કિંમત અને પ્રતિષ્ઠા વધશે એ તેઓએ ભૂલવું ન લેઈએ અલખત તેઓએ આયુર્વેદનું વિગિદ વ્યક્તિત્વ જરૂર જાળવી રાખવ પણ પાશ્ચાત્યોએ ગોધેલી હકીકતો અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિને અસ્પર્શ્ય ગણવા નેટલા સીડ પણ ન થવું લેઈએ એ વિઘાતક માગ છે એ જાદીપણું આપઘાતક છે

શોધખોળ અને નવીની ક છુ-કેટલુ જાણુ હુમ' થઈ 'યુ છે અને તેવા પુનઃદ્વાગતી કેમલી મવી જરૂર છે એ મે તમને કહ્યુ હતે આ વસ્તુ સાધવાના છે તા છે (૧) આપણી પાસ જે કાઈ છે તેને જાને તેમલી રીતે શોધી કાઢવુ અને (૨) આધુનિક જરૂરીઆતોને પોરી વળે એવા પાક્ય પુસ્તકો નવા લખવા હુનીઆ જૂઠાં અડપથી નાલે છે ગડો એ પાપ પોતાની સ્થિતિ બ લી છે -ગોના લક્ષણામા અને કદાચ સન્નાતિમા પણ ફરકાના થયા છે ઘણા ગોને ભારતમા આવતા તથા ગુના રાગોને પોતાનુ રૂપ ફેરવતા આપો જોડએ ગ્રીમે નવીન પરિસ્થિતિને બુ લા લિધી અને તમસ્થ ભાવથી ન પકડીએ તા આ રણે મમર સામે કેમ આવી શીએ? આમ કરાં વાર પા કટનાક ગોની રક્ષા વિગતમા આપો કી રકીએ એવું માને ન કમા સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે 'વધ બલે ડોઈ' । । । ના ન જાણે પાપ આયુર્વેદિ ચિકિત્સા ત પ્રમાણે તેની ચિકિત્સા કરો શકે છે ' ગાપુ અમુક ગામમા આગળ મલતા ન થયે? અમુક ચિ બ પછી કયુ ચિ હ થયે? રાગનુ શુ પરિણામ માવશે? અદ અવયોમા શી વિકૃતિ થઈ છે વગે જે વેધ જાણુતો ન હોય તે જાણુ સકળ વધાનો સંલગ્ન નથી માટે આ પશ્ચિમમાથી ઉત્તમ નાનને જરૂરીઆત પ્રમાણે આપણને અનુકૂળ કી અપનાવી લેવુ જોઈએ । વી વસ્તુનુ સાત્ત્વથી રપુ જો ન મજબુતાનુ લક્ષણ છે અને આયુર્વેદીયો થો યતમ તીવ્ર જીવતા હેવા માતા હોય તો આ સાત્ત્વીકરણ વ્યા વગર મુશ્કેલ નથી (જન ન જોર માયુવદ ૧ ૬ના ગોચર ને નષ્ટગા ॥ ભગાથી)

માણુસનુ મગજ

કોઈને હસવાગો તેમ કોઈને રોવાનો રોગ શા કારણથી થાય છે તેમજ કોઈનો હાથ કે પગ કરે છે તો કોઈની વાચા બધ થઈ જાય છે એનુ શુ કારણ?

(મૂળ લેખક જી એન્ડ એસ્ટ્રોકેમ મનોવિજ્ઞાનના પ્રાધ્યપર ડોક્ટોર યુનિવર્સિટી અમેરિકા)

૩૨પાનાં ખોપરી—મા । અંક ગિત છે તેના મજના અધોધી વધારે ભાગ છે લા યુરોપીય મહાયુદ્ધમા ઉડી ગયો હતો એના માથાને એક ભાગના કટકાનો ઘા વાગ્યો હતો અને તંથી એના મગજનો ઘણો ભાગ નાશ પામ્યો હતો જ્યારે એને ઈસ્પીતાલમા મોકલવામા આવ્યો ત્યારે તુરંત ખોપરીને જાહેરે ૩૨પાનુ પત્તઃ લગાડી દેવામા આ યુ તે છેવટ

તદ્વન સામે થઈ ગયો અને ઘનૈલ વડે તેણે પે શન લીધું ઉપલા ઘાતથી એને વિશેષ તુલ્યાન ન થયું એ પ્રત્યક્ષ છે^૧ એક બીજા માણસના માથામા આજે પણ ણહુકની ગોળી પડી છે છતાં એ માણસ સામાન્ય માણસ પેઠે મુખે જીવે છે એક દાકતરે એક માણસના મગજના જમણા ભાગમાવી ના ગી જેટલી મોટી ગાંઠ કાપી લીધી છે પણ એ ગાંઠ હતી ત્યાર એ માણસને કાંઈ ખાસ તકલીફ નહોતી અથવા ઢોઈ અસાધારણ ત્રિહ નહોતું દેખાતું એકબીજા દાકતર મિત્ર કહે છે કે એક વ્યક્તિનું મગજ ઉપદગ રોગથી એટલું ણહુ નષ્ટ થઈ ગયું હતું કે એના મગજમા એક તરફ નાક સુધી અને બીજી તરફ ખોપડી સુધી છત્રી ખોસી દેવા છતાં એને કાંઈ ખગત નહોતી પડતી એ વ્યક્તિનું ઉપદશ ગેગરી મરણ વધુ પરતું જના સુધી તે જીવે ત્યાં સુધી એને માથુ ભાગે રહેવા શિવાય તથા ઢોઈ ઢોઈ વળત ચકરી આવવા શિવાય બીજી કાંઈ હરકત નહોતી થતી

ઉપરના ઉદાહરણોથી આશ્ચર્ય થાય છે કે મગજમા ફેટલો ભારે આઘાત પડેઆ ઈતા કાઈજ અથવા લગભગ કાઈજ ખગત પરિણામ નથી થતું ! એક વિશેષજ્ઞે માઝ એ જાણત તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે કે માનવ ગરીરમા આઘાત સહી કરવાની અત્યુત શક્તિ પણ છે અને નામ માન આઘાતથી ઘણીવાર ભયજર પરિણામ આવી જાય છે મગજ માટે આ સંપૂર્ણ મત્ય છે જે નાડી હૃદયને મગજના ડાણુમા ગળે છે તેના ઉપર જરાપણ દબાણુ વાગવાથી તત્ત મૃત્યુ થઈ જાય છે પીન્કુટની નામની પ્રતિમા મગજના દાણા જેટલી પણ ગાઠ ણધાસવી તરત માણસ આધળો રઈ જાય છે ગયા યૌરોપીય મહાયુદ્ધમા અનેક સીપાઈઓના એક વાળ પાપ નાકો થયા વિના, મૃત્યુ થઈ થઈ ગયાના દાણલા જન્યા હતા કેવળ તેઓની નજીકમા કયાક જામળ ફાટતા વાયુનું એક ક્ષણ માટે દબાણ એટલું ણહુ વધી જાય કે તેઓના તરત મૃત્યુ થઈ જતા

જો આપણે મગજના િગોને મનજવા માગતા હોઈએ તો નાડીમડન (નવમમીસ્ટમ) કેવી રીતે કાચ કે છે તે પહેલાં મમજ લેવું જોઈએ નાડી રીતે જોઈએ તો નાડીમડલ ત્રણ વિભાગમા વહેંચાયેલું છે (૧) પ્રધાન મસ્તિષ્ક (મગજ) (૨) મસ્તિષ્કના મૂળ પાગે જોડે નાડી કેફ (૩) સુપુરુણા તથા

૧ માધાગળુ રીતે મોગ્ગનો કે પેવા બીજે ધક્કો વાગસથી કે પડી જનાથી જે ખોપડી તુટે છે તો તત્તજ છપ્પીતાનમા મો નવા છતાં એવો અકસ્માત થોડા માણસો જન્તા નથી એ રાજ જાસઓમા ગાંઠોએ ડીએ જે ગાયે મગજના મગજનો અર્ધો ભાગ ઉડી ગયો એ માણસ મુખે જીવે છે એ દુખામ્ત પ્રકૃતિના વિનમય સમત ના દાખના તરીકે નાધી છે તરી ન્યા વિ

એની પદાર તથા અદર પ્રસરેલી નાડી શાખાઓ હવે જ્યારે ઉપદશરોગના ક્રીટાણુ નાડીમડલ ઉપર આક્રમણ કરે ત્યારે તેનું પરિણામ અનેક પ્રમારે આવી શકે કારણ કે આ ક્રીટાણુને કાર્ષ અમુક અંગ ઉપર ખાસ મોહ નથી હોતો તેઓ હાડકા, ધમની, આમરી કે નાડીમડલ એ ગધા ઉપર હ વો કરી શકે છે એટલું જ નહિ પણ નાડીમડલના પણ કોઈ પણ ભાગ ઉપર હુમનાનો આરભ કરી શકે છે ધારી કે ઉપદશના ક્રીટાણુ સુપુમ્ણા ઉપર હુમો કરે તો ચાલવામાં તથા જાવથી ડામ કરવામાં એ પ્રકારની વિચિત્રતા આવશે જો એ સાથે બીજી કાર્ષ ગ ય નહિ હોય તો આ વ્યક્તિ વિચિત્ર રીતે લગડાતી આવે એ શિવાય બીજી જાળતમા તદ્દન તદ્દ સ્ત દેખાય છે

પરંતુ ઉપદશના ક્રીટાણુ મગજના મૂળ પામે રહેત નાડી કે દ્રો ઉપર હુમલો કરે તો લક્ષણો વધારે લયાનક અને આધારણુ રીતે મનના આવેગોને રોકવાની મશ્યપ્તિના રૂપમાં દેખાય છે આવી વ્યક્તિમાં કોઈપણ જ્વાલા જરા જરામાં લક્ષ્ય ઉઠે છે એ માલુસ કારણ વગર ખૂબ હસવા મટે છે પરંતુ બીજી જાળતોમાં આ વ્યક્તિ પૂરેપૂરી સાધારણ રીતે વર્તે છે અને ખડેલા પેઠ જ સ્પષ્ટ તર ઝરી શકે છે પણ જ્યારે પ્રધાન મન્તિષ્ઠ ઉપર ઉપદશના કૃમિ આક્રમણ કરે છે ત્યાર લયાનક ઘેલછા ઉત્પન્ન થાય છે જેને મગજનો પ્રક્ષધાત કહેવામાં આવે છે

આ દશાનો જરા ઉગ ઉતરીને ત્રિચાર કરીએ ધારો કે ક્રોધના જમણા પગમાં પ્રક્ષધાત થયો છે તો તેના અનેક કારણ હોઈ શકે દાખલા તરીકે પગથી ઝરીડરજનું સુત્રી જતી નાડીને કે ઈ જગ્યાએ કાપી નાખવાથી પગ ખડેરો નજાનશ્ચ ય થઈ જાય પણ આ નાડી મૂળ હી છે અને સાધારણ આધાતોથી એને નુશાન વતુ નથી વળી સુપુમ્ણા શિવાય નાડીમડલના બીજા રથાનો ઉપર આક્રમણ કરે એવા ક્રીટાણુ પણ જોઈએ છે સુપુમ્ણાની અદર પણ ઘણી વસ્તુ થઈ શકે છે માથી જરાળતો જાગદોનો લકવો છે આ રોગના ક્રીટાણુ પોનાના જોરાક િ જાળતમા ભરે ચુટપી કરનારા છે તેઓ માન માસપેશીઓ સાથે લગદ નાડીઓના પિંડકણાને ખાય છે પરિણામે ધીરે ધીરે એ નાડીઓ તદ્દ થઈ જવાથી એનાથી જેનું પરિણામ થાય છે તે માસપેશીઓ તદ્દ થઈ જાય છે પાશ્વત્ય દાખતરો ધારે છે કે વાદરાની સુપુમ્ણામાંથી એવી રસી (સીરમ) બનાવી શકાશે કે જેથી આ રોગ દૂર કરી શકાશે પરંતુ હજી તો એ ચાલ્યા મા છે વળી ઉપર ખડેલા લકવો સુપુમ્ણાની ઉપરની ડોમળ જી લી સૂજી જવાથી પણ થવાનો સભવ છે એ કીટલી ઉપર ક્રીટાણુ હુલો કરે છે અને એથી તે સૂજી જાય છે ક્યારેક તો કીટલી એટલી સૂજી જાય છે કે નાડીઓના પિંડોને ઘેરી લે છે અને તેનો નાગ

કરી દે છે આથી અનેક જાતના લઠવા થઈ જાય છે સુપુમ્ણાના ઉપદેશથી ઉપર જઈ છે તેમ હાથ પગ ફેલાવવા અશક્ય થઈ જાય છે સુપુમ્ણામા કવચિત્ ગાઠ પણ નીકળી આવે છે, જેથી રાગીરનું કોઈપણ એક અંગ ખેંચે થઈ જાય છે આ ઉપરાંત સુપુમ્ણામા ક્ષીણ રક્તતાનો રોગ પણ થાય છે અને એનું પણ એજ પરિણામ આવે છે કરોડરજનનું લાગી જવાથી સુપુમ્ણા દબાઈ જઈને અથવા તેને લારે આઘાત લાગવાથી એક પગ ખેંચે થઈ જાય છે વળી શસ્ત્રચિકિત્સક પણ સુપુમ્ણાને દવાથી એલોગ કરીને યોગ વખત માટે હાથ કે પગને શન્ય ઠગી શકે છે લઠવાના આધારણ ઢારણોમા થોડાક ઉપર ગણાવ્યા છે પગ સૂન્ય થઈ જવાનું કારણ એ છે કે પગને ચલાવવાની ક્રિયા ઉપર મગજનો કાબુ હોય છે અને મગજ સુધી ખગર પોચાડનાનો રસ્તો ખેંચે સુપુમ્ણા સુધી જાય છે એટલે જ સુપુમ્ણાથી મગજમા જવાનો રસ્તો કોઈપણ ગીતે બંધ થઈ જાય તો ગડબડ થઈ જાય છે પરંતુ આ રોગોમા મસ્તિષ્ક પોતે તો સ્વસ્થ રહે છે એ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે

પરંતુ જો ઠીકાણે સુપુમ્ણાને જાહેર મગજના મૂળ ઉપર હુમલો કરે તો વાત બીજી જ બની જાય છે અને પરિણામ વધારે ભયંકર આવે છે મગજમા અને મહત્ત્વના ડેન્ડ્રા છે ખેંચે તો દૈન્ય અને ડેન્ડ્રા ઉપર જે નાડીઓનો કાબુ છે તે મગજમા છે આ નાડીઓ જ્યાં મોઢાને લકવો થાય છે ત્યાં ક્રીટાણુ દૈન્ય અને ક્રીસાની નાડીઓ પાંચે પહોંચી જાય છે એન નેરોને નાસ્તર હતાશ થઈ જાય છે આજ કારણથી ડોહ તુની જતા તરત મરણ વાય છે વળી મગજથી પગ સુધી જતા નાડીઓ મગજના મૂળમાથી નીકળીને સુપુમ્ણા સુધી જાય છે એટલે ક્રીટાણુ ત્યાં પોચતા હારપગ કારણ વગર હુમલો કરવાનો રોગ થઈ જાય છે

કારણ વગર હુમલો—જેવું મગજના મૂળ સાથે માપણી મનોવૃત્તિ ઓને નજીકનો મગધ છે, અને ત્યાં ઠીકાણે હુમલો કરે ત્યાં ઘેનદા દેખાવી શકે થાય છે ઉદાહરણ તરીકે આ જગ્યાની એક ખાસ નાડી (ઓર્ગીક યે મગ) ઉપર જ્યારે ઉપદેશના ક્રીટાણુઓ હુમલો કરે છે ત્યારે પોતાના મનોવેગોને મોકવાની એની શક્તિ ચાલી જાય છે એ માણસ એક કલાક સુધી કાગલ વગર હુમલો કરે છે એને પોતાને પપ્પુ હસવાનું કાઈ કારણ તો નથી જ દેખાતું, હુમલો એ મૂર્ખતા છે એમ તો એ જાણે છે પરંતુ હસવાનું એનાથી રોકી શકાતું નથી એજ રીતે એના બીજા મનોવેગો પણ નિયંત્રણ વારના બંધ જાય છે, આ જાતના દરમિયાને જો ઉઘની બીમારી લાગે પડે તો એ ભયંકર રૂપ વાળું થઈ શકે આ પણ મગજના મૂળનો રોગ છે ઉઘ વધારે વધારે આવવા સાથે આ વ્યક્તિમા ભયંકર ચીડીઆપણું આવી જાય છે, એટલે

એનાથી બચવા માટે ઘણી સાવધતા રાખવી પડે છે જ્યારે એને ધુન આપે છે ત્યારે તેઓ એવા પાપો કરી બેસે છે કે જે માલગીને રૂવાડા ઉભા વધે જાય.

મસ્તિષ્કના મૂળ પછી મગજનો પોતાનો વારા આવે છે તેમા રોગ થવાથી અને લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે બધાનો ગાડપણુમા સમાવેશ થઈ ગયે એમ નથી દાખલા તરીકે જનથી જરા ઉપર મસ્તિષ્કનો જે ભાગ છે તે ભાગ માખા ગરીરના હૃદયનુવનને ડાણુમા રાખે છે આ ભાગ ખૂબ વિસ્તારવાળો છે એટલે એનું પાપુ બને છે કે આ ભાગમા રોગ પડે તો રહે અને મગજનો બાકીનો ભાગ તદ્દન સ્વસ્થ રહે જ્યારે કોઈને લકડો થાય ત્યારે એનો અર્થ એ મમજરો કે આ ભાગની કોઈ ધમની ફાટી ગઈ છે અને તમાવી નીડળેલા લોહીના ફળાણુથી મસ્તિષ્કમા આ ભાગના પિંડો અકાર્યુ જાડી ગયા છે આને લીધે કોઈ પણ અગ્ર ચનાવી શકાતું નથી અને જો કે મગજ ખરાબ થયું છે એ વાત જાણી છે પણ આને ગાડપણુ ન કરી શકાય —

મગજમા આ ભાગમા આ કાર્યનું કેન્દ્ર છે એનો અભ્યાસ ઘણો રસપ્રદ છે દાખલા તરીકે મગજમા પાંચના ભાગમા બારિક કાગો કરવાનું કેન્દ્ર છે આ ભાગની લખતુ, ગિતા વગાડવા, શીકામ પ્રભુ વગેરે થાય છે હવે જો ગોળી લાગવાથી, ઉપદ્રવ રોગના ફીગાણુથી અથવા કોઈ ધમની ફાટી જઈને તેનું લોહી ઉતરી આવે તો આ ભાગ નષ્ટ થઈ જાય તો જેને અગ્રેજીમા 'એપ્રેકમીઆ' કહે છે એ રોગ વાય છે એથી બારિક કાગ પ્રવાની શક્તિ ચાલી જાય છે આ માલસને પોતાની મહી કરવાનું કહેવામા આવે તો તરત ખગર પડે છે કે એનામાવી તબવાની શક્તિ તદ્દન ચાલી ગઈ છે પછી મુઠીમા હલમ પાડીને કોઈ એના હાથથી મક્કર લખાડે તો જુની વાત એકવાર મને ગિપાડે જોયો જના માનમા આ ઠંકાણેજ માર લાગ્યો હતો એ બીજારો જાના પ્યાલાનો હેડતા પણ પડી શક્યો નહિ અન્તે કાયર થઈને તેણે બે હાથથી પ્યાલો પકડી લીધો પણ એટલા જોરથી પ્યાલો પકડ્યો કે પ્યાલાના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા અને બીજા ચેઈ એને પોતાને પણ પોતાના કાર્યના પ્રેટાગપણુ માટે ખૂબ હંમતુ આપ્યું.

જાણી તરત જનવી ચેઈ ઉચે બોલવાની શક્તિનું કેન્દ્ર છે આજ કેન્દ્રમા હોઠ અને જીભ ચલાવીને બોલવાની શક્તિ રહેલી છે આ સ્થળે માર લાગવાથી માલમ બોલવાનું ભૂલી જાય છે શું બોલવું છે એની એને ખરાબર જાણ છે પણ જ્યારે બોલવા માટે છે ત્યારે ઠંકાણુ વગરના અચ્ચારો થાય છે.

એજ રીતે સાલણવાની શક્તિના ડેન્ડ ઉપર માર લાગવાથી માલણીને સમજવાની શક્તિ જતી રહે છે આ ડેન્ડ મગજના પાછા ભાગમાં છે અને ઝાનવી નાહી ગ્રીધી ત્ના જથ હે ત્ના આઘાત પહોચવાની બોલેલું સલણાય તો છે પણ ડાઈ સમજતું નથી ॥ માણસ માટે આપતો વાત ગુજરાતીમાં હ તો હોઈએ પણ એને ડેન્ડ જમનમાં વાત ઠરતા હોઈએ એવું લાગે છે છતાં ગુજરાતી ભાષાનું પુસ્તક વાંચીને એ જગણર સમજી શકે છે એક ત્રિપાઈને મગજ માં આ જગ્યએ બોળનો ઢટકા ધુમ્મી ગયો હતો પરિણામે એ ગિયા પોતાની માતૃભાષા પણ તદ્દન ભૂલી ગયો સાડ વચા પડી એને કુચી માતૃભાષા શીખવી પડી

મગજના સૌથી પાછા ભાગમાં ભેવાનું ડેન્ડ છે જે એ ભાગમાં કોઈ ગાંઠ થઈ આવે અથવા કોઈ ધમની ખટીને તેનું લોહી એ ભાગ ઉપર ઉતરી આવે તો આળથી દેખાય ખડે પણ નમજાય નહિ ડોડનું બોલેલું માલણીને એ જગણર સમજી શકે છે અને જાતે પણ મારીને બોલી ગઈ છે પણ મોટા મોટા અર્થ લખેલું પોતાનું નામ પણ તેનાની વાંચી નહીં ગઠાતું

દેવગી—આ બંની જાણતોનો અભ્યાસ ઘણો સ્પષ્ટ છે મગજના બુદ્ધિ ડેન્ડો ઉપર આઘાત લાગવાની ॥ કોપો ઉત્પન્ન થાય છે આ જાણતમાં ઉપર શ્રાવણ ઘણો ઘાત છે મેની બર્ડટીંગ તાવથી પણ આવું ॥ જ્ય છે ઈન્ડુસ્ટ્રી આ તાવથી પણ મગજ ઉપર જગમ અમર વાય છે હીપ્પીઆથી માવણુ કે જાહેર વર્ષ જસની વાત તો મોને જાણીતી છે મગજમાં શુભગુ થવાવી, ઘડપણ ॥ લખાંસી મગવા તુરાનીમાં માથાને માગ લાગવાની માલુ ઘણુ થઈ જાય છે ડેટનાંડ કેરી તથા દાવાળી ચીનેથી પણ મગજ ઉપર આશ્ચર્યજનક પણ લાલિષ્ક અમર વાય છે દાખલા તરીકે અરીણની અસગ્યી અનીલીઆઓને વિચિ સ્વપ્નાઓ આવે છે (ગાઠની આવી અગર પણ પ્રગિદ્ધ છ તરી આ વિ)

વળી મગજના કોઈ ભાગમાં જત જતું જાધ વર્ષ તથા તો તરત ગડગડ થઈ જાય છે દુદાવરયામાં આ ગાળાની જ અર્ધ ઇન્ડ્રિયોની શક્તિઓ ઘટવા લાગે છે કારણકે મગજ તરત જતી ધમનીઓ ખરી (કેટલીઅમ)ના ક્ષોથી ભરાઈ જાય છે આ સ્થિતિને ધમનીઓ ઠંણ ॥ ગઈ ઢહેવાય છે, અને એ રીતે માગ જાધ વર્ષ જાય છે પરિણામે દુદાવરયામાં ઘણીવાર વિચિત્ર રીતે સ્મરશક્તિ હુમ વર્ષ જતી દેખાય છે

પરંતુ આ નેના જેવું એ છે કે ઉપરની રીતે પ્રધાન મગિતક ॥ કોઈ કોઈ ભાગમાં ગ ગડ વર્ષ જવાની પણ માગમને ઉન્મા નથી થનો એમ દેખાય છે પણ જ્યારે આખા મગજમાં ગડગડ વર્ષ જાય છે ત્યારે દેવદા થાય

૪૩૧ ગા રાજ્યની લાયસેન્સીંગ માટે મંજૂર વગેરે

વૈદક શિક્ષા-તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનાં વૈદક માસિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તદેવ યુક્ત મેષય યતારાગ્યાય સ્વપતે ।

એન

અ- ૬

સ ચવ મિષજા શ્રેષ્ઠો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૯૩

તની અને પ્રાપ્ત

દુર્ગાશંકર કેનગરામ શાસ્ત્રી

અરુ ગર્ભસ્થિતી-૪ નંબર લીટ ત-ધી

૬ મયાની ૧૯૬૭ મુબાઇ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય -રાજ્યોની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
ગમનન શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અડુ કાર્મની
તરફથી પ્રગટ થતા આ માસિક ' ' મળશે

અનુક્રમણિકા

વિષય	લખા	પૃષ્ઠ
૧ વ્યાધિ સમસ્તતા	સ્વામી હરિશ્ચંદ્રાનંદજી	૧૬૧
૨ સંગ્રહ	આપાનાલ ગ વૈદ્ય	૧૬૪
૩ દોષોત્પત્તિની સમસ્તતા		૧૭૧
૪ મધ્યકાગના સંસ્કારાતના લાગતુ બમાળો		
વધક સાહિત્ય	નિનીનાથ દામ શુભ	૧૮૧

— વિનંતિ —

આ માસિ ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને તારને ખાતરી થશે કે આ માસિક આપણા વધકશાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રચાર માટે કેવું મમ મરી ગયું છે આ માસિકનું આ ૨ મુ વર્ષ ચાલે છે સંસ્કારાતથી જ આ માસિકમા આવ્યા ને આવ્યા જ રખો આવે છે વગેરે ગા ગાને ગાત્રની લાયજેરીઓ માટે આ માસિક મળુ પુ છે અમને આશા છે કે દરેક વિદ્યાર્થી પ્રચારમા જ દેશનો ઉત્કર્ષ મમાએ તો છે એમ મમ હૃદય વાચ્ય આ માસિકના આદરકો વધારવાની કે છેવટ ખાતાના ગામની લાયજેરીઓ દ્વારા પણ આ માસિકનું વાચન કેનાય લેવી કોશિશ કરી

કુર્મશાસ્ત્ર કે માસિક
તત્ત્વ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો પ્રહમજાપત્યશિવલ્લભિઃ-વન્તરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વગિવગ્નચરન્મમૃતિભ્ય

પૃસ્તક ૨૦ મુ]

એન ૧૬૨

[અ. ૬]

વ્યાધિ ચક્રતા

(લેખક — સ્વામી હનિગણુાનદજી)

વર્તમાનમા દરેક મોગ શહેરમા ક્ષયજગ અને મન્યજગર (ટાઈફોઈડ)નો વધારે પ્રકોપ જોવામા આવે છે જો કે આ બેય મોગના કારણો ભિન્ન છે છતાં એકના લક્ષણો સાથે બીજાના લક્ષણો જોવા મળેલા છે કે એનો ગ્રહેનમા પડ્યો નથી લાગતો અને ત્યાર બે રોગની નકલતા છે એવું નમજાય છે ત્યારે એક રોગ અમાધ્ય થઈ ગયો હોય છે આ મમાનતા આનિ ક્ષયમા ધાતું કમી દેખાય છે

હમણા બે આગ મામમા કેટલાક રોગીઓ જોવા જોવામા આયા કે જેઓમા રોગોની ચક્રતા હતી ટિલુ જેવલાક મરીનાઓ મુખી એનો પતા ન લાગ્યો અને ત્યારે રોગ અમાધ્ય થઈ ગયો ત્યારે એમા રોગો પી ૧૬ તા હતી એ સમજાયુ

એક રોગીને શરૂઆતમા પેટમા તાબિ પી આમપાગ થોડા હુ ખાવો નહી કમ્તો હતો એ ૨ ખાનાન ખડ ગળા મન ગાની અસર હતી પણ કેટલાક મહીનાઓ સુધી દાખતરોની નિકિલ્લા નર થા છતાં તેઓને દર્દ ક્ષયજગ છે એવું ન જોઈ સડગા એ વખતે રોગીને તાવ ૧ હતો માત્ર દિવનનો મોગે લાગ થોડો થોડો હુ ખાવે રાત્રનો હતો મારી પાને નિકિલ્લા મારે દરદી આવ્યો ત્યારે હુ પણ તેન ગાતુ વિજ્ઞાન ન કરી ગયો મને ક્ષયચયિ હોવાન કાઈ નિશ્ચ દેખાયુ નહિ ઉપર પીને માધારણ રીને હુ તામાન્ય દેવન અને જીવનવાન આપુ ૩ આ ઉપચાર દર્શીયાન જ રોને તાવ આવી યો અને જનની માવે જ મધર જગના નિદ્રો દેખાતા ના પા એક અસ્વાહીઆમા ૪ મોગન સ્વરૂપ ગ્રપટ વગ ગયુ પણ આ રોગીનું મુન પણ પૂરી થઈ ઈ જતા મથનમા ચિ ૧૦ દેખાતાજ ગયા જગ ન યો અવારમા ૧૦૦ અને નાયકાળે ૧૦૦-૧૦૩ જરૂ થઈ જતો હતો પેટમા

પીડા પણ આહુ જ રહેતી હતી આ સ્થિતિમા રોગીને વધારે લઘન કરાવવાને લીધે એ અતિ અશક્ત થઈ ગયો જ્યારે જ્વરને ગેઠ મામ વધી ગયો છતાં તાવ ન થો તેમ પેટનું દર્દ પણ ન ગયું ત્યાં વહેમ પડ્યો જે વખતે ક્ષયજનિત નહિ હોય! હવે એની પરીક્ષા માટે મારી પાને તે કાઈ સાધન હતું નહિ એટલે દાક્તરોની મદદ લેવી પડી લોહી અને ઝાડો તપાસવા માટે વિશેષજ્ઞોને મોકલ્યા રક્તપરીક્ષકે મન્યરના કોટાણ છે એમ અને મલ પીચકે ક્ષનતા પીટાણ છે એવો વિષોટ કયો એગલે ક્ષયનો સભવ દ્રઢ થઈ ગયો પણ વાર બુઢા બુઢા પરીક્ષકો પાને પરીક્ષા કરાવી લસીકાની પણ પરીક્ષા કરાવી પણ પરિણામ એનું એજ આવ્યું પરીણામા પ ર દિવસ નીકળી યાને જે સિદ્ધિમા આહુજ હતી પણ રોગમા કાઈ સુધારા ન વયો વળી આજ ને રોગો જાતેજ લાયકર છે પણ એય સાથે મળે પછી તે પૂછુજ શું રોગી દરોજ વધારે ને વધારે કીણ થતો જતો હતો મ થર ગળ તેા સાધ્ય ખો પણ ખીજે રોગ સાધ્ય નહિ વળી એય રોગોની સિદ્ધિતા અને પચ્ચ પરસ્પર પ્રતિકૂળ મ થર જ્વરમા જે ઔષધિ કાયદો કરે એ કાયમા નકામી તેમજ કાયથિતિ સિદ્ધિસાધી મ થર જ્વરમા કાઈ લાભ ન થાય મ થરગા લઘાથી કાયદો થાય જ્યારે કાયથિમા લઘનથી સ્થિતિ બગે છે આ સ્થિતિમા રોગીની દિનિ દિન પરદિન ગગડતી ગઈ દાખરોએ પણ પોતાનું બનતું કર્યું પણ એય ગગોના લક્ષણો છેવટ સુધી રહ્યા અને રોગી એમાજ મરી ગયો

ગા બાતના માગ દવાખાનામા પાચ છ રોગીઓ આવી ગયા છે આ દરદીઓમા મ વર અને કાયરોગની સગતા હોય છે પણ શરૂઆતમા પત્તો લાડવો સુરબલ છે આ સળધમા મને જે અનુભવ થયો તે બીજા વેલોને એનો લાભ મળે એ હેતુથી સૌની આગળ સુક છ

પેટનું દર્દ-પેટમા શરૂ થળા ડા હોધી નીકળે છે બીજા કોઈ કા પથી શળ નીકળતું હોય તેા રેચનથી તથા થૂલકર દવાઓથી નુ રહે છે પણ કયનથિનુ શરૂ નથી જનુ જોણ થાય પણ મે નહિ આ રૂજ મોટે ભાગે નાબીનો માત્રપામ નીકળે છે રેચક ઔષધની આ શળ ઉપર આગી જમર થતી નથી કિનુ પેટ ખાલી હોય ત્યારે આગળી વડે એને દખાવાથી શળ અમુ મ કુચિત જગ્યાએ વધારે અને આસપાસ ઓધ થતું દેખાન છે શરૂઆતમા અધિઓનો પત્તો નથી લાગતો પણ શળ લાગા મમય સુધી એમને એમ આહુ રહે છે એ અનુભવથી ક્ષયજનિતનુ અનુમાન થાય છે કોઈ કાઈને શળના હુમલાઓ થાય છે કોઈને શળના હુમલા વખતે પેટમા ગાઠ દસ્તી હોય એવું લાગે છે અને કાય લગાડતા પણ એડ

દેખાય છે આ શૂળને કે આ ત્રિવિધે ક્ષયજ અન્ધિ સાથે કશેા સળધ નથી
આ શુદ્ધ કે ત્રિવિ તે આદ્ય દ્રવ્યનુ અવશિષ્ટ એકકુ થવાથી બનેની હોય
અથવા આતરડાની અદગ્ના લાગમા સોને થઈને બનેની હોય છે
ખીજા ઘણા કાળોથી પછ હોય છે બે શુભકુ ન હોય તો શૂળનો હુમલો
આવીને પાધ થઈ જાય છે વળી ક્ષયજ ત્રિવિ આતરડાની અદરના લાગમા
નથી થતી પણ પહારના લાગમા ત્યા લગ્નીકા નળીઓની વચ્ચે લગ્નીકા
અથિઓ હોય છે ત્યા વાય છે મતલબ કે આતરડાની પહારના લાગમા થાય
છે અને એ ત્રિવિધીજ એના ઉપર રેચનની ઝાઈ મારી અમર નથી થતી
વળતે નુકેશાન થાય ખડ પેટનુ શૂળ અમુક વખત પછી શાન્ત થઈ જાય
છે પણ આ લગ્ન ત્રિવિધ ચા ધીમુ વીમુ પણ આલુ જે રહે છે શાત નથી
થતું બે પેટની આ ત્રિવિ હોય લગાડતા સમજી શકાન એમ હોય તો એક
નહિ પણ અનેક માલુમ પડે છે ઘણા ત્રિવિધકો અને પેટની ઠંભાળ કહે છે

ક્ષયજન્ય આનિડ ત્રિવિધો ઉત્પત થાય ત્યારે આગલમા ઘણાને
તાવ નથી આવતો ડછ બારગાર મહિના સુધી જવડ ઠ ગારીનિક ઉખળતા રી
બુદ્ધિનુ મર્ધ ચિહ્ન નથી મળતુ રોગીની પાચન શક્તિ શક માતમા ઘણું ઠગી
નથી બગડતી ગરીબ નળણુ જરૂર પડી જાય છે પણ પછી જ્યારે તાવ આવના
માડ અને માથે પેટમા થોડું થોડું શૂળ રીડળ્યા કહે ત્યાજે ક્ષયજ ત્રિવિધની
સંભાવના દ્રઢ વાય છે આમા જવર વધારે નથી હોતો ગરીબની ગ ખી એક
બે ડીઝી જે વધ છે ઘણા રોગીઓમા તો તવારમા ઉખાતામાન તમા થ જ
જોવામા આવે છે અને બગાર પછી વધે છે આ સ્થિતિ જોતા ક્ષયજ અથિનુ
નિજાન થોડસ થાય છે

આ લમા જો નથી થઈ જાય તો ઠઠમાવાની ચિહ્નિત્વાથી તગ મરી
પાડ જાય છે પણ જો તગ જો મા આવી જાય તો પછી ડાડ ન રી બની
શકતુ મોટા શહેગમા અ ત્રિવિધી જેટલા રોગી મરે છે તેટલા ગળી
છાતીના ક્ષયથી નથી મરતા રાજ્યકમા-જાતીના ક્ષયનુ રૂપ તો ખાન તતની
ખાતો, જવર તથા ખીજા ચિક્કો ઉપચી તગત પકડાડ જાય છે પણ પગની
ક્ષયત્રિવિધો પતો તા કોઈ કોઈ વાગ છળાગ મહિનાઓ સુધી નથી લાગતો
તગણ કે ગોમા ખાતી, પ્રલેપજવર વગેરે ચિક્કો હોય જ એવુ નથી

વ્યાધિમક્રતા કેમ થાય છે? ઘણું કઠી જ્યાગ માણસ એક તાતી
લાળા વળત સુધી વેરાયેલો રહે છે ત્યા એ રી ગરીબ રી તામતા ઘટી
જાય કે દરેક તગણ પડી જાય છે, અને તગના તગોને દૂર ઠગવાની
એના શરીરની શક્તિ ઘટી જાય છે અમુક વખતથી ક્ષયજન્ય તાતો
પ્રભાવ શરીર ઉપર જામી ગયો હોય અને તરીરરકડ તત્તો એની એની

મામે પોતાનું ગળા અવમાવી રચા હોય ત્યાં બીજા કોઈ રોગના કીટાણુ શરીરમાં છુસી જાય તેા એનો મામે શરીરરક્ત તરફને ધડું સુકકે ન થઈ પડે છે ગહેરામાં મ વગ કીટાણુઓનું પ્રાણાત્મ લક્ષના કીટાણુઓ જેનું જ હોય છે તેાગીની શારીરિક સમતાને નબળી બોધને મન્યર વીગણ એને દબાવી દે છે પરિણામે પહેલા ગળા સામે જ બીજા રોગ પણ રોગીને પકડે છે એમએક આ નવી ખલા આવી પડે છે આ પહેલો રોગ ચિકિત્સક મામે મદિગ્ધ બની જાય છે આ નવો રોગ એને ચિકિત્સકના વિચારો એન્દ્રમ ફરી જાય છે તે પહેલા રોગને આ બીજા રોગનું પૂર્વરૂપ માનવા તરફ દોરવાઈ જાય છે કોઈ ધૃત ચિકિત્સક તેા એમ પણ કહેવા માટે છે કે માગી દવાઓ રોગનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ નથી દીધું વર્ણવી સતાઈ રહેલો રોગ બહાર નીકળી આવ્યો આ રીતે રોગીના સળધીઓને પોતાના વિચારમાં જે ચી જાય છે અને એક વાર દયાત બોલે જો તાઈ ગયા પછી બીજા રોગનું ભેર પૂરું દેખાતું ત્યાં સુધી એનો ખ્યાલ જ નથી આવતો છે ન જ્યારે સુદૃઢ થઈ ગયા છતાં સુદૃઢીઓ તાત નથી જતો ત્યાં બીજા તરફ દયાન જે આવે છે પણ પછી ક્યારેય એવો વધી જયો હોય છે કે કશું બની શકતું નથી અને તેા ધીમે ધીમે પ્રાણવળ વાય છે મામે આ વ્યાધિસકરતાના સલાવ તરફ પહેલેથી ચિકિત્સકે માવધાન ગ્રહેવું જોઈએ

મપગન્ધા

(લેખક — બાપાલાલ ગ દંદ)

યો ૧ વખત પહેલા મેં ‘મપગન્ધા’ ઉપર જે લેખ લખ્યો હતો તેો ઘણા નિદાનોનું સાકુ કાઢી જોડ્યું છે એ લેખ પછી જે અનુભવ મને મળ્યો છે તે અહિં જાહેર કરતા મને આત્મ થાય છે

પરંતુ અનુભવ વલ્લવતા પહેલા આયુર્વેદ મહામહોપાધ્યાય રસાયન-શાસ્ત્રી પદ્મિત ભાગીરથી સ્વામી આયુર્વેદાચાર્ય (પ્રવક્તા) એમણે હાલ ધી યુનિવર્સલ આયુર્વેદિક ઍસોસીએશન માલાનું પ્રથમ ગ્રંથ ‘સદિગ્ધ નિર્ણય વનોષધ શાસ્ત્ર’ જેનો એક નમૂનો ગયોના નિ ભા વિવ સમેવન વખતે તેમના તરફથી મને મળ્યો છે તેમથી મપગન્ધાના નામ વિષેનું તેમનું લખાણ નીચે ઉતારું છું —

“આયુર્વેદમાં નાગ મન્ત્રી નાગની ઘણી વનસ્પતિઓ છે જેમાં અહિં દેવળ ૧૭૧ નામ અને ગામાન્ય વલ્લન આપવામાં આવે છે પ્રથમ ગાગુળી નામપના—માપના જેવા પદ અને પુષ્પવાળી, દ્વિતીય ત્રિપલ્લુર્ગી ગાંઠ ગાંઠે

પોવાણી, તૃતીય ગિરીય જેવા કુલ અને લગભગ પત્રવાળી, ઉલટા કાગળાળી, જાણુના જેવા લીલા જનવાળી, ચોથી નયપાલાદિ ગીત દેશોમા થવાવાળી ના હવન, નાગદમન (દમણ), પાચમી ગઝીયા નામવાળી છે જે વેલના આગળમા ઘુમોવર ચપ્પાની છે, જેના પાન મડદા પાન જેના હોય છે વા ફે આગળ લાળા હોય છે પુષ્પમુક્ત વૃક્ષ ઉપર પર માગી રીને ચોરી જાય છે, જે મહાગરકેલીની ઉપડા પર રી રહે છે ગુજરાતીમા માને ગાડો બીપટો કહે છે છઠી, ડાહીદમન નામના વૃક્ષને પણ સંપોને દમન કરવા રી શક્તિ હોવાને લીધે નાગદમન કહે છે, માતમી નાગના જેવી શ્યામાલ, નાગ જેવી વાડીચુકી તથા આપીદાગ પહોળાપત્રવાળી થો ની જાત દુધમુક્ત છુટીને પણ નાગદમન કહે છે માતમી, થોગેશ્વરી-અદ્વત્ત-શિવમૂર્તિને પણ નાગદમની કહે છે, ૧૧મી, વધ્યા વડાટરી (વાઝીયા વડેન)ને પણ નાગ મની કહેવામા આવે છે, દશમી ગન્ધાદુલીને, તથા અગીયારમી નાટુનીને પણ દમની કહેવામા આવે છે ૧૨મી, ટેપાક મહાનુભાવો મરુગક અથવા મરનાને નાગદમન કહે છે ૧૩મી, ડોઈ અન્નતીનને પણ મની કહે છે, ૧૪મી, નાગદુ સમાન ૫૫ માંડ -લનારી વાળી જાતવાળી વેલને પણ નાગદમની કહે છે ૧૫મી, આપની કાચળી જેવી છાનપાળા કણાદાગ એક પ્રકારના ટુપને પણ નાગદમની કહેવામા આવે છે, ૧૬મી, બીકાનેગ ગજ્યમા કડુવીપાઠ (પાઠા)—ઢાલી જડવાળી વેનને પણ નાગદમની કહેવામા આવે છે, ૧૭ જામ્બવતી નામવાળી આપનીને પણ નાગ મની કહેવામા આવે છે આ રીતે નાગદમનીને દેશ અને ગામના ભેદ રી, ન માલમ, ટેપલીયે કિંનરકિંનરો અને કહેવતો પ્રચલિત હશે, એ બધીનો પતો લગાવવો અતિ ઠકિન અને અશક્ય જેવું છે

આ બધી નાગદમનીઓને છોડીને અહિં દુ કેવળ જામ્બવતી મામની નાગદમનીનું શાસ્ત્રીય અને અનુભૂત સિદ્ધાન્તથી વર્ણન કરે છે અન્ય નાગ દમનિયોના વલનો અદરકમ અનુમાર કરવામા આવશે

આ એક કુટજના વર્ગની વનસ્પતિ છે તેમા નાગ મની, જામ્બવી, જામ્બુ, જામ્બવતી, વૃત્તા, રુત્તપુષ્પા, મન્ની, દુર્ધર્ષા, દુર્ગસહા, અન્ના (રાજનિધિ દુ) કેટલાક આધુનિક નિધિ દુકાનેએ એનું અર્થગત્વા નામ મળ્યું છે, પણ એ જોમની ભૂત છે, કારણકે સર્વગન્ધા નામનો નાટુની અને ગંધના દુનોનું છે સુરુત ઉત્તર તા ૬૦/૪૮ સર્વગન્ધા ત્રણાસુ છાન્નારા । ઉદ્દેશ— એ નામથી એનો વ્યવહાર કરે છે કિંમીમા છોટી ના ક ના છોડા આદ, અદમરવા મનારમ આદિમા ધનગરવા, મગાગમા છોડે ના ૦, જાગ આન્, ડોલુમા માડા, વિ રે, દરભગામા ધિગગ —પુવકમૂન, તાગિતમા ચોવન્દ નાવિતપોરી, કણાટીમા સૂનાભિ, મવળારમા જડુનાર, મહાસમૂમા અર્ધ કહેવાય છે

ત્રેવીનમા આપીયેકજાઈ પોન મરને દીઆ ॥ અથના રાઉવો દીયા મર પે મીઆના કહેવાન છે

મિથિલ (રણગા નાતમાગા એક વપ મુરી સપભયથી બચવા માટે પ્રતિવ્રા આપાદ સુનીમા પહેના સચિવાઈ ધ્રુવ ગદ-પુલકેમૃનના દુષ્ટાને એક જનોઈમા બાધીને માત ગાદ માગીને પુચ્ચિલિત દિનમરવારે વમ્મુલ વદ પુલ્કમૂરમ્ય નાગારેરિનનાગા-પ્રવાતિ વિજ્ઞ દુસ્તરમ્ય ॥ આ માતે ૧૦૮ પાર રગીને રણગાની બાધીજ જતો જમણા હાથમા બાધી ખે છે, જેથી એક વા લગી માપ પ્રકવાની ખીક ગહેતી નરી

કેકળમા પણ સપચિવ ઉપર આ દવાનો ઉપયોગ ધાય છે મર્પગધાનો ગીન ફોગેપણુ આપવામા આવ્યો છે જેની નીચે નાગદમના લખવામા આયુ છે અને ડીચેનો શ્લોક

જન્તુ પામ્યસ્તો શૃતા શૃતપુષ્પા ન પામ્યસી
મદતી નાગદમના દુષર્ષા દુસ્મા નમ ॥

આપવામા આવ્યો છે આ શ્લોક રાજનિધિદુનો (પાપાદિ પચમ વગમા) છે ઘડીભર મા ડી લઈએ કે લખવતી, નાગદમની એજ છોડાયા છે તે પછ મપગ ધાને નાકુની કે ગધનાકુની ઠેરવવાની ઘટતા સે થાય ? નાકુની તે Droscrea ની એજ જલ જેના કદ મરાળા નકુલ—નોગીઆ જેવા જ હોય છે (જેથી દેનાક જેને નોગવેળ પણ ગહે છે) તે માતના તરફ મારા પોતાનો મત ઢગે છે છોડા આદને નાગદમની નામ લગાવવા કરતા લેગીનનામ જેલુ મૂનક નામ ‘સપગધા’ મળવામા (વહે સ્થળે આ નમ પ્રચલિત પણ થઈ ગયું છે) વાધો શો છે ? નિવદુમા નાવગાહ ૧ કગ્તા તે માતીને જદને કા રા અને કા વહાવમા આવે છે એ માતે મત આ જાતે છે જ ખેરનામ આવે આપણે હાલવિવા માનહિ ઉતરીએ મનુભવપર આવીએ

દરદી ન ૧

“મારો દીકરો નામે મનુ ઉમર વર્ષ ૨૦ ચીમનો છે એકવડો બાધો છે અહિંની શામળદામ કોચેજના ઈસર જલામનો વિવાર્યા છે તેના કોર્મમા પોતે ખીબ વિવાર્યાઓ સાથે આડી શપ્તો નથી તેમ લાગવાથી તેને કોલેના હોસ્પેલના રહી મોડી રાત મુખી જાગી જાબાસ કરવાની પ્રવૃત્તિ આડી અને જાજા ખોરાક ખાઉ તે જાલ આવે એથી ખીક ખોરાક ઘણો જોછો લેવા મકયો લગભગ દોઢ મે માત્ર આગ વતસવી શરીરની અને મપગની નળમાઈ વરી પડી અને લગભગ દોઢ માસ સે મક (ઉનાદી) થઈ ગયો છે

અહિંના એક ડક્ટરની સલાહથી તેને તથની ઝોળીઓ માજ ગવાર

આપીએ છીએ પરિણામે બે ચાર દિવસ ઠીક જાય તો બે ચાર દિવસ અતિ તોફાનમા જાય છે બ્યારે તોફાનમા હોય ત્યારે રાતે બિઘતો પણ નથી

ઉન્માદમા ગાય, તાલીયો પાડે, હસે, વળતે ફેરે, વળતે ક્રોધિત બને, પ્રોદેસરો, અમહકારના અગ્રેસર, શરવીરા વગેરેને યાદ કર્યા કરે છે તે અવિવાહિત છે તેથી ડવચિત્ પછેતર જિંદગીની આહના પણ વ્યક્ત કરે છે હાલમા જરા શુદ્ધિમા હોય ત્યાં જોગડ ઠીકલે છે માફ દસ્તને માટે બને હાંડે ચૂર્પ મધમા આપું કે વળી બિઘને માટે પણ કોઈ વળતે પત્નીમ ઈપિઝાક કપાઉન્ડ નામની વિનાયતી દવા બેથી પણ થ્રેન માપુ છુ તેની વળતે ગસર થાય છે પણ બ્યારે બહુ જ તુરમામા હોય ત્યાં તેની પણ અનર લતી નથી

માન ઘરમા બાર તેજ માણુઓ છે બધા આવા આના દરદથી નારી ગયા છીએ કોઈ વળતે બધાને બિતગગે થાય છે

ધ્રાગધ્રાવાળા વેદ રા રા વાસુદેવ મૂળગકરે (એ મારા વેવાઈ થાય છે) તથા અમહાવાદ વાળા ડો-બાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠડે પણ આપની દવા કશવવા લવામણુ કરી છે તો આશા છે કે વા મોકલી આપશે ”તા ૭-૨-૩૬

‘આયુર્વેદ-વિજ્ઞાન’મા સર્પગન્ધાનો લેખ જોયા બાદ આ પત્ર આવ્યો મે સર્પગન્ધા મોઢવી આપી અને માથે બામ (બગાલીઓની બ્રાહ્મી) નો રમ પીવા કહ્યું હતું ફરીથી તા ૨૧-૩-૩૬ને જોજ દરદીના પિતા તરફથી નીચેનો પત્ર મળ્યો—

“તા-૧૬-૨-૩૬ રવિ થી આપની સૂચનાનુમાર (ચાર દિવસથી) ઉપયોગ કરના માડ્યો છે બામ ને આ તરફ નેવળી કહે છે અને તે મેળવવી સુગમ છે દવાની ગસર નીચે પ્રમાણે વાર છે પ્રથમ બે ત્રણ દિવસે એકાદ દિવસ અને તે પા પેતની દવા આપવાની બિઘતો, પણ આપે મોકલાવેલ સર્પગન્ધાથી ચાર દિવસ આખી રાત શાત સૂઈ રહ્યો છે આપની દવા સિવાય બીજી દવા આપી નથી પરંતુ લવારો કમી થતો નથી જાગે છે કે લવારો શરુ કરે છે વળી જિવસ ગત મળીને પાચ છ વળત કળચે જાય છે દસ્ત જરા નરમ થાય છે તે નેવળીના રસનુ પરિણામ છે કોઈ વળતે જિવને પણ બે ત્રણ કલાક સૂઈ રહે છે જોગડ આધારણુ ગીતે ઠીક લે છે જોરાક અળધી આપની તરફથી સૂચનાની અગ્રેમા રાખુ છુ બીજી દવા મોકલાવશે દવા બજેબર અમતકારી છે બિઘ માટે જંચની ગોળી ઢરતા આની અમર વધારે સારી વાય છે આપે લેખ લખી કઠિયાવાડની પ્રજા પર મોગે ઉપકાર કર્યો છે અમે બધા શાંતિથી જારી પચાર કરીએ છીએ ”

દવા બીજી મોકલી આપી તા ૧-૩-૩૬ નો પત્ર આવ્યો તે આ રહ્યો—

“ભાઈ મનુની તળીયત એન્દરે ઠીક છે જી માદ ધણો ઓછો ધઈ ગયો છે કોઈક વખત ગે વાગુ કરીને સૂતા પછી એકા કનાકે જાગી જાય છે થા અર્થો કનાક લવજી પ્રગી ગાત ધઈ મૂર્છા જાય છે રાત દિવસનો ધણો ભાગ સુવામાજ કાગે છે ખોરા- ઠીક લે છે બે અઠવાડિયાની દવા આપી હજી બે નણુ અઠવાડિયા દવા આપવાની જરૂર છે કાગે પણુ ના આર વખત જાય છે નીલ અડસડીયા માદ દવા મોડલવા કૃપા કરશે આપનુ મણુ મા ભી મ । ધઈ શકે તેમ નથી—”

દવા બીજી મોકનાવી ૮-૮-૩૬નો પત્ર આ રહ્યો —

‘દવામા નેવજી મગવી સુર ન પડતી તેથી આપના લેખ અનુસાર તીખાતા નાગુ માર દાણા માથે પાણીમા લગોની લાભગ અર્થો પોણો આઉમ પુલાળ ના મેગરી પાવ તીસાર જેટલી સપગધા સાજસવાર પ્રે વખત આપુ છુ દબ્તમાદ આથે માગે આપની સૂચનાનુસાર ધીમા તળેલી હીમજ મવારે માગે જમ્યા પછી ચાર પાચ આપુ છુ તે ચાવી જાય છે પરિણામ હાલમા ચોવીસ કલાકમા અતારવી વીમ જેટલા કલાક જીધમા કે સૂવામા કાગે છે દવાનુ પ્રમાણ હવે કરી કરવું કે આનુ આતૂજ રાખવું તે લખવા વિનંતિ છે”

તા ૨૭-૪-૩૬ ને ષોજ દરદી પોતે જ નીચેનો પત્ર લખે છે —

“મહને મારુ છે આપની દવા ચાલુ છે મહને સાડ ધવાને માગે આપનો જેટલો ઉપકાર માનુ તેટલો ઓછો ગણાય હાનમા રૂઢિતિ જલૂજ રહે છે ખોરાક માવારણુ લેવાય છે રાજ નાગુ ચાર માર્ગન પ્રવા જાઉ છુ બે માસ બા કાલેજ ઉધડગે એટલા વખતમા જાણુ મા । સુખારો યઈ જશે અને કાલેજ જોડિ જી શીગ”

દરદી ન-૨

ખાદ એકાનાજ કાદાલ B Aડ ની પત્ની જી ૨૦ ૧૧-૨ વર્ષથી Cન્માદ થયો હતો સાયુચમરા સાથે વખતે ન જનતુ હોય એમ ધારી મે દ પતીને જુદા ગહેવા મલાહ આપેલી જતાય ઉ માદની સ્થિતિમા ઝાઝો પ્રે પડમે હતો નાનિ ઉવડે સપગધા એને માગે મોકલી આપી આ પહેલા મે એને પ્રગી કશી જ વા આપી હતી નાનિ બાઈ ગભવતી હતી છૂઠો માસ ચાલતો હતો જરુચા કોકટરાની ક વચોની દવામા એની પત્નીને વિશ્વાસ ન હતો એટલે મને ગવિરતગ સ્થિતિ લખી નાણાવી દવા મગાવી ને મવાર બપોર માજ નાગુ વખત ચાર ચાર વાલ સપગધાના પડીકા મરીના બેત્રણ દાણા અને પુનાગ ના સાથે પીવા મોકલ્યા હતા દવા ૩-૪ વિચ ખાધી કે ગાગપણ દર ધઈ જતુ હતુ પાછી દવાથી કરાજે કે દવા પડતી મૂકે પાછુ કોઈ વખત ઉ મા ગેલુ ધઈ આને પરતુ જ્યારે જનાર એનો પત્ર

આવે ત્યારે ત્યારે હું એ જાડને સપ્તગંધાશુદ્ધ કરે તેની ગોળીઓ મોકલાવતો અને દવા એ ત્રણ દિવસ લે એટલે તે તફાત મરી થઈ જતી ૪-૩-૩૬ને પાંજ મે દવા મોકલાવેલી ૪-૪-૩૬ને પાંજ તે જાઈનો પન આંચો— “એને પહેલા કરતા હરે વાલુંજ માડુ છે દવા બીજી મોકલાવશે દવા ખાવામા હવે થાહુ આનાડાની કરતી નથી—” હાલ તે જાઈની સ્થિતિ સારી ચાલે છે

દરદી નં ૩

મારી પામે આ ભાઈ આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરતા હતા ઉમર ૪૫ ૨૧, જ્ઞાતે વાણીયા હાલ ૪૫૩૪-૪૫ મા નેનામધનું ફવાળનું ચવાવે છે ખવડગેર જરા વિશેષ લાગ્યું અને ઊંચ ન ગામે, અને રહે / તાવની ગકા હતી મે તેમને સપ્તગંધા પેવવા કહેતુ-ગા ભાડીની પ્રકૃતિ પિત્તી હતી પિત્તલ માણુરોને સપ્તગંધા માફક નથી આવતી એ અનુભવ મને આ ઉમમા થયો એ ભાઈનોજ કાળજી નીચે આપું એટલે પિત્તલ મનુષ્યોને સપ્તગંધા કેવી સતાવે છે તે નમનજો—

“૪૫૩૪-૪૫-૭-૩૬ હામોટથી આવીને બે દિવસ થેર રહ્યો હતો તે દરમિયાન સપ્તગંધા ખડાવીને તા ૧લીએ મવા ૪ વાલને આનરે મરી તથા દૂધ સાથે લીધી તે વળત તબીબત બીલકુલ સારી જણાતી હતી એ લઈને પ્રાત કાળથી પગની મેલેજ કામ આગેપવા બેઠો

લગભગ ૧૦-૧૧ વાગે આખો જમ લાલ બઈ ગઈ મને તો જાણ ન હતી પણ ખેલે તથા જાણે પૂછ્યું ત્યારે મને જણાયું આખો સખત લાલ ચવા કરતા બીજી કોડ ગીતે દર- મથવા થળ જેલુ ન હત

વળી એક કનાક પમાર થયો અને બાર વાગે હાવા ઉંવાનો નિવાર રહે છ ત્યા માડુ ભમવા લાગ્યું-શરીર મને પગ હુ ખવા ગરૂ થયા અને બેઠા બેઠા પણ આખો મીચાઈ જતા તેવું થયું હાવાનું દિવ ન થયું પણ જીના દળાણથી નહાઈને ખાઈ લીધું

ખાઈને તો નિગતે સૂઈજ જવાનો નિવાર કયો પાડુ જે મુખ્ય વસ્તુ કહેવા માડુ છુ ત આ છે કે સૂના દત્તા નરાય ઠીવ ન આવી, ત્યા ભાગ પીને જે સ્થિતિ અનુભવેલી તેજ સ્થિતિ આપાદ બાહિ અનુભવાગે આખો મીચુ કે Unclassified વિવાર આવે, મતાને જાણના પ્રવર્તનો નિષ્ફળ જાય, આખો ચુ ની રાખીને પડી રહુ તો અત્યંત ગભરામણ વાય મુલાવ નહિ, જેમાય નહિ, બાબા ચનાય નહિ કે નગય પપ નહિ

આવી સ્થિતિ માજ સુની ઠાલી, વચમા પ્રેરણ દમ્ત આવી ત્યા, જેથી અંશકિત પણ લાગી

સાને અનિચ્છાએ જરા ખાઈને પાછો સૂતો તે સવાર સુધી 'ભાગ'ની રાત કાઢી

મવા ભઠ્ઠે તો કાંઈક સ્વસ્થતા લાગી પણ ગયા આખા દિવસમા માથુ જે અમઘ દુખતુ હતું તે તો નાલુજ મોટું પડ્યું હતું અને માજની સ્થિરતા પણ નહોતી

માથાની અસ્થિરતા એવી કે એ વસ્તુ પર ચિત્ત બંધ એટલે ખીલ ભૂલાઈ બંધ રાને ખીલ પર નજર ચોટાડવા જઈએ એટલે અધ્ધર આંખે તથા આંખે આંખ પડતી લાગે

આખાની લાલાચ રહેજ એવી થઈ હતી પણ માથામા અને આખમા જે જે રોગો વધ્યા છે તે હજુ પણ કોઈ વખત ખાઈ આવે છે અને રમ્તે ચાલતા ઘણી વખત આસપાસનું ભાન ભૂનાઈ જાય છે! આખો પણ અજવાપાજવા થઈ જાય છે

એક વસ્તુ જાની છે કે તા ૩ અને ૪ બે દિવસ જે પરચર જણાઈ નથી બે કે આજે ૯૬ જણાઈ છે

મારા બે દિવસો એટલા જાણા ગયા છે કે મગકમા મારે સાબળાણ પડે છે કે આતો નાકને માળ કરવાને બે ચાલ ને ગાડા ધરવાની દવા છે!

આપણે Blood pressure લીધું તે વધારે કહેવાય હવે તો જીવ ત્યા દિવસ, મુગન અને અમાની માતેથી જોસરવ લઈ છું ચોગ્ય સૂચનાઓ કરશો

નિતિભ મનુષ્યોને સપગધા જરા પણ માફક નથી આવતી તેનો મારો અનુભવ જાણાયો છે ૫ લગીરથ મ્વાની પણ મારા મતને પુષ્ટી આપે છે

દરેક નં ૪

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમા મારો લેખ વાંચીથી અમદાવા ના ખાનખડાદુર એડવોકેટ 'સપગધા' વિષે પોતાનો અનુભવ નીચે પ્રમાણે વણુવે છે —

અમદાવા તા ૧-૩-૩૭

'હું તરફથી પ્રગટ વતા 'આયુર્વેદ-વિજ્ઞાન' માસિકના માગમર-પોષ ૧૮/૨ના આક્રમા 'સપગધા' વિષેનો તમારો અતિ વિદ્વતા ભરેલો લેખ વાંચી હું આ લખવા પ્રેરાયો છું

મારા ૪૪ વર્ષની વયના કુવારા જહેન છે મારા એકમાત્ર એક જહેન છે ૧૦ વર્ષની વયે મેટ્રીકની પરીક્ષા પાસ કર્યો બાદ તેમને Insanity લાગુ પડી એક વર્ષે મારા થયા ૪૫૬૮૫ની જે રૉચની મોટી વાપરી હતી ત્યારપછી ૬૫ વર્ષ તફાવત સારા ગયા કોઈવતે પણ નહીં કે આજાઈને કોઈ વખત

ગાડપણ લાગુ પડ્યું હતું. ૨૭મે વર્ષે ફૂગીથી આ બીમારી લાગુ પડી તે વખતે છ મહીનામા ગાડ વધુ તે વખતે મથેજ હાકતગેની પ્રોમાડિ વગેરે નીજ દવા આપી હતી ત્યાં પછી ૧૨ વર્ષ પાછા મહુજ મા. ગયા તદ્દનજ સામાન્ય માણસની માટક હરવુ -ગુ, જધા સાથે ભેળાડુ, ડોર્ જાણે નહિ કે એમને એવી મજાજની બીમારી પહેલા હતી મહુજ નરમ અને શરમાળ પ્રકૃતિના યોડા-મોટા અને વરની રહેણી-ગી ઘણી ઉચ અને નીતિમાન હોવાથી તદ્દન નીતિવાન ચર્ચિના હતા ૩૯ મે વર્ષે એમને ત્રીજી વખત Insanity લાગુ પડી અને લગભગ પાચવધ થયા આવ્યા છતાં અને હરેક મીતના ઉપાયો કરવા છતાં હજી મટ્યું નથી ત્રીવાનાપણાના પ્રકારમા Dementia-melancholic Insanity છે ડૉક્ટરગેએ મલાહ આપી કે એના કુટુંબીજનો અને મા-ભાઈથી એને હુદી ગળી જુઓ તેવી બે વર્ષથી મારા મુળાધવાયા ભાઈએ અવેરીમા ખાગ જગવા જગીયા માથેનો ભાડે રાખી ત્યાં એક અનુભવે પારસીમાઈ કમ્પેનીયન મારે ગળ્યા છે નાહવુ થોડું ટપકા પટેરના જયો નિત્ય ડન પોતાને હાથે કરે છે મો ભાગે બીજાનામા મુડ રહેવુ પમન કર છે રાત્રે સાધાગળ ઠીક ઉઘે છે માહરા ભાઈ અંવાડીયામા બે વખત મલવા જાય છે મહુજ આપતી ડાળજી અને ડાકનરોરી દેખાજ રાત્રે છે અને બહેનની શાંતિ અને મુખસગવડ માટે ડાક ડગ્ગાનુ જામી ગળતા નથી, ડાઈ મશુવાહવુ કે એળખીતુ મળવા જાય તેની નાથે પહેલી બેાણુ મિનિટ બાદ સીધી વાત કર છે પણ પગે માડે રીને ઉતરી પડે છે પાચ વરમ ઉપર છે મોહુમયો થયો ત્યારે મરૂઆતમા ડાકિ Violence હતું ચીતો પાડવી-પોતાના વહાનાઓને કે પોતાની માને પણ ઠોમા મારના અને નળ દેવા એવુ થોડાજ મહિના રહ્યું હવે Violence જેવુ ડાકજ નથી -પ્ત કોઈ ડોઈ વખત રડવુ અથવા રડવા જેવો અવાજ કરવો-મહુ ઉદામ રહેવુ અને આગલા વરસોમા બે બે ચીજથી પોતાનો જીવ કચવાયો હોય તે યાદ કરી મળદ્દ અથવા અસળદ્દ મોલવું (ડોર્ વખત સવાગ-માજ અથવા ડોઈ વખત સાજેજ વાગાદ લેવા નીડનતા, ડોઈ વખત કદાચ મન થાય તો સીનેમામા પણ જતા, પણ મુધાગે યાય તો તે થોડો જ ટકે એમ નરમ ગરમ કરતા વરસો વીતી જાય છે જ્યાં માજ હતા ત્યાં વાચવાનો ગોખ ભારે હતો પાચ વરમથી વાચવુ નળવું મુકી ફીધુ છે કોઈ કદાચ થોડી મિનિટ છાપું ભેર કે ગિરચુક્ત ચોપાનીસના ખાના ઉથલાવે હોઈ રીતે એમનું મન ગે-વા માટે ચત્ત કરના છતાં ડગી ચીજમા ઉવટ લેતા નથી અને -ઈ કામડાજ-ગીવવુ, ભરવુ કે ડાકજ કરતા નથી માં કહેવુ મોજે કે આખી મિસાની દરમ્યાન ઉઘની ડરિયાદ નથી

આ રીતે જાવત આ યા દરેકી ખતી પલ્લવતાની કાંડા યતી ગોનીએ લગભગ આતુ અપાતી ખતી તેજામા ૮ મહીના ઉપર મારા ભાષના હિંદુ મિત્રે કાઈક વાસ્તવતાના મુજીયા (જેલુ સામ પાઠગથી હમને ' સર્પગદા " માલમ પાંચુ) તે શુનાળજળ અને ગા ગમા ભીજીવી રાખી મવારના બે આની લાગ અને માલ ૧૧ આગ આનીભાર આપવાની લનામણુ કરી મારે બહુ જ મળત તોલ રમાની ખાવામા કમ્પ ભાત અને વડા, બાફેલુ હુધી મોસળીનો રમ અને ૧૦૬ કુપ, આવી જાતની તોલ પાળની મહુ કઠણ હોવા છતાં અમે બહુ કાળાજીવી પગાવી, ૫૨ દિવસ સર્પગદા આપ્યા પછી બહુ જ નામ વધા માડયા અને એ ' સર્પગદા ૧૦-૧૨ ફિલ્મ મટયો કાચેરીયા મળ્યા પછી સર્પગદા શરૂ કરી જે હુત્તા દરતા અને બેસતા ઉઠતા હતા તેને મદને લગભગ સધારીવગ થકુ ગયા, બાજુએ પોતે થઈને જવાય નહીં હાત પીને વધ જવા પટે પોતાને હાથે નહવાત નહિ, ઈપકા પહેસય ૧૩, ૭આની ભાર સર્પગદા" આપના એમ થયુ પછી મોળામાથી લાગ ૧૧વા માં મોઢામા રી આતુ રાણી ગળે અને કારે મુળરી આપે મુળરી એટલી બધી અને આતુ મારે ૨ પોતે ૧૦૦ મરણુ ન શરી શરે, પછી "સર્પગદા"નો ટોઝ મોઢો મવાગા આ યો ટોઝ એછો થાય ત્યારે મુળરી અને મોઢામાથી પાણી ગળવાતુ એક થાય એમનુ મોઢુ 'સર્પગદા" શરૂ થયો પછી જ માની ખીર લેતી ફે રીજાવી લરાઈ ગયુ છે, એનુ કારણ મમજાતુ નથી કોઈ નું એમ માનતું છે કે મોળામાથી આતુ પાણી, ગળતુ દોવાગી જે રૂમાલે આતુ સાં ૪૦૦ તા તે ખરડાએ રૂમાલ મોઢાને વારવાર લાગી જવાની ફેલીએ થઈ હશે ૪૪ વરમ રી ઉમર થયાથી મહુ હવે તદન નિયમિત ૨ મહિને ગાવતુ નથી પણ અનિયમિત રીતે દોઢ મહિને બે મહિને વધતુ એક આપે છે સર્પગદા આપ્યા પછી ૨૦ મહિના માનિક બધ રહુ હતુ ત્યાર પછી મહિના ઉપર પાણુ મોટા પ્રમાણમા શરૂ થયુ "સર્પગદા" ત્યાર મહિના આપ્યા છતાં મગજની હાલતમા કાઈજ ફેરફાર થયો નથી પહેલા જે અવારનવાર રૂવાતુ કે આલુ ખોલખોલ કરવાતુ કોઈ વખત હતુ તે "સર્પગદા" આપવાથી બધ થયુ પણ પરિણામે તદન પથારીવશ થઈને લગભગ શુન જેલું વધને પડી રહેવાતુ થયુ હાથની એક મુળરી અને મોઢામાથી આતુ પાણી ૧૫૦ તેથી અમે નાસી ગયા, ને આખર ૨૦ અઠનાડિયાથી 'સર્પગદા' આપવાતુ તદન બધ કયુ છે, બધ કરવાથી મોઢામાથી પાણી ગળણુ અને મુળરી બધ થયાછે એવો અમારો સર્પગદાને અનુભવ છે, તે તમાગે બાણુ સારુ અને મવાહ માટે જણાઈ છે આપના લેખમા તમે જણાવ્યુ છે કે કોઈ દરદીને "સર્પગદા" આપતા

નાકમાથી બાહુ પાછી ગળે છે માગ જાહેનના નાકમાથી ગળ્યુ નથી પણ મોઢા વાળે જ એ પાછી પુ હશે? મો ઉપર ફાડીઓ માવી તે ગા કાન્છરી હશે? હમણા માહગ જાહેનનુ blood-pressure થોડા દિવસ ઉપર લવાડ્યુ તે normal કરતા કાર્મિક ઓછુ છે

તમે તમાગ લેખમા લખો છો કે દ્રુત Violent insanity ના કેમમા “અપગધા” માગી અનગ કરે છે જ્યા Dementia મા નહિ જેવી અનગ કરે છે એ આપનુ અનુમાન અને અનુભવ ખરા હોય એમ લાગે છે

તમે મારા જાહેનને માટે કાર્મ ઉપરાગ જતાની શકશો? જો આપને કોઈ વખત મુ ઇ જવાનુ મનુ હોય-અને જણાવશો તો માગ બાર્ તમન મગવા આવશે અને તમને દ દી પાને લઈ જશે આપની વિહતા માટે તમારો લેખ વાચી અમને બહુ માન ઉપજ્યુ છે તરા પછી તમાગ પુસ્તકો પણ લેયા છે વિગતે જવામ લખશે તો મહેરગાની તમાગ કિમતી વખત લેવા માટે માફી ચાહુ છુ

(જવાબ માટે ટિફિન ખીડી છે)

લી એવક,

લોગમમલ પેસ્તનલ વકી

આ ચાર ફગીઓના કેરો ઉપ થી નીચેની વતો ખાન્ન તી આરે છે—

(૧) અપગધા Violent Insanity તોનાની ઉ મા ગા સાફ કામ કરે છે

(૨) પિત્તલ મનુષ્યોને અપગધા માફક નવી આવની

(૩) તરત દેરોમા-નવા કેમોમા અપગધા આરો મસર દાખવે છે

જુના કેમોમા અગર દાખવતી નથી એરો ગા નમ મત છે

(૪) અપગધા માથે પ્રાણીનો રૂ (ગુજરાતમા જેને પ્રાણી કહેવામા આવે છે તે મડુકપર્ણ છે અને ગુજરાતમા જેને જામ અને કાકિયાવાડમા જેને નેવળી કહેવામા આવે છે તે ખરી પ્રાણી છે) આપવાથી આ અમ જણાય છે જામ હૃદય-મન્ય છે એ સારી રીતે પુરવાર થએલુ છે મડુકપર્ણનો સ્વગસ પણ માથે થોલ શકાય

(૫) અપગધાથી દ્રુત માન્ આવે છે

(૬) કેટનીક વખત અપગધાથી જાગ બહુ વધ આવે છે એરો ઘણાનો અભિપ્રાય છે અને દરની ન જતા કેમમા આ જણાય પણ છે

(૭) અપગધાની માન્ના ગીઓ બાધા, પ્રકૃતિ વગે- લેખને જ નમી દરવી નેધજે

(૮) નાકમાથી અને મોઢામાથી પાછી ગળ્યુ, હાથ નુ આવવી મો પર નાની ન દોઢીઓ ઉડી આવવી વગે- વરો કોઈ કોઈ કેમોમા પ્રકાશ પામે છે

[૬] મર્ષ ૧૬૫ ગર્ભાશયને મટોચ ૪ નાર છે એટલે કોઈક વખત માર્તવપણ માફ ખેંચાઈ જાય છે છતાં સગર્ભા સ્ત્રીને આપવાથી ખામ સુકેશન થયેલું મારા જોવામા આયુ નવી

(૧૦) સપગવા strong દવા છે એ નિર્વિવાદ છે એવે બીજા અનુપાન કરતા તેને આ ૧૮૫ ગુલાબજળ સાથે જ આપવું હિતાવક છે બહારમા જે ગુલાબજળ મળે છે તે તો નડામુજ હોય છે એના કડતા ગુલાબનું શગળત માફ પડે છે, ઉચ્ચામાનું ગુલાબજળ લેવું જોઈએ

ટેટલા ૧૨ ઝનાઝ સુધી ૫ તોલા બિયા ગુલાબજળમા બેઆનીશ્વર સપગધાના સૂક્ષ્મૂષુને પલાળી રાખે છે અને પછી પીતી વખતે ૭ દાણા મરીના નાખી, ઘૂટીને વગર ગાળે પાડે છે જોય માટે રાત્રે પાવલીશ્વર સપગધા આરી રીતે (મવાગ ૧૧ ગુલાબજળમા પલાળી મૂકી) લે છે અને સવાગમા બેઆ પીત્તાર મા ૧૧મા લે છે અર્થાત રાત્રે ભીંજવી મૂકેલી મવારમા અને સવારમા ભીંજવેલી ૧૨ે અપાય છે ૭ તો એકનું ચૂણ પાણી માટે પણ ફાળે જવા ઘણી વખત આપું કુ, હતા ઉતરની વિધિ નાગી છે

(૧૧) શ્રી ભગીરથ સ્વામી લખે છે કે ભોગનમા ડેવળ દહાં ભાત ખાવા આપવા દળોમા દધપાક, ખીર, જમરૂખ ખાઈ શકાય ગરમ વસ્તુ, તળેલા શાક વગેરે ન લેવું જોઈએ

મને લાગે છે કે ૬ માફની અવસ્થામા પ્રેરના દર્દીભાત પર ખાવામા કમજ અથ નથી દહિંતો ૮૫૫ છે દધ ભાત ૧૨ની ગાઠ વોળ આપવામા પાથો નહીં પરંતુ અતિશયતા કેવી વખત હાનિકર્તા નીવડે છે

ન ઝના રહી માટે મે મેદ્યરસાયન (ચરમ) આપવા ભનામણુ કરી છે વિદ્વાનો આ વિષે પોતાનો અનુભવ પ્રકાશમા લાવશે તો હજી વિશેષ પ્રાશ પડશે

દીર્ઘ જીવનની અમર્યા

માણુસમા વિચાર શક્તિનો ઉદય થયો ત્યારથી એનામા દીર્ઘ જીવનની વાસના પણ જાગી છે અને એ વિષય ઉપર ઘણી માહિતી એકઠી થઈ છે માનવજીવન માટે ઋણધવાળી અનેક શાસ્ત્રીય શાળાઓના મેંડો વિદ્વાનોએ જૂના કાળથી આ વિષય ઉપર પુષ્કળ વિચાર તથા પ્રયોગો કર્યો છે અને એ ઉપર નિશાળ સાહિત્ય લખાયું છે છતાં હજી આ વિષય ડોયડોજ રહ્યો છે આયુર્વેદના આઠ અંગોમા રમાયન એ છે એ પ્રસિદ્ધ છે પાશ્ચાત્ય વૈદકમા આ રમાયન-દીર્ઘાયુષ્ય વિચાર-અંગનું થોડા વર્ષો પહેલાં કશુ સ્થાન

તેમ જીવાને ઉમ્મરના માણુઓતુ એથી ૧૦૦ વર્ષેથી થતું મરણ પ્રમાણ
 પણ ઘટે એ સ્વાભાવિક છે અને આ રીતે આયુષ્યની મરસાશ હીલ થાય
 ૦-૨૫ને ઠેકાણે ૪૦-૪૫ થી ૫૦ સુધી પણ પહોંચે એમ અને પણ આ
 વધારાને યે મર્યાદા છે વળી આરાયશાસ્ત્રના અનુમરણ નાથે જે દેશના
 હવાપાણી આદિ ય અને હીલ્ડાયુષ્યને ખામ અતુ, જે છે ત્યાં એ પ્રમાણ થી ન અતિ
 સુધ લા દેશ કરતા પણ વધારે જોવામા આવે છે એ હી ત ઘણી સૂચક છે
 ઉતા ખોગ, આ ૧ શાસ્ત્રતુ અનુમરણ રોગને દૂર કરવાની મારી વ્યવસ્થા,
 વ્યાયામની પ્રત્યેય પદ્ધતિ, હવા પ્રાપ્તિ વગેરેનો પૂરતો લાભ મળે એવા ઘરો,
 રસ્તાં જે ગામો વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે કા યોગી જ્ઞના આરોયશાસ્ત્રના અરજ
 વાળા જમાનામાં તો એ જ્ઞાનવાળા જમાનામા એક ૨ ૫૦ને ઘટ રણ થોડ
 મોટા ૧૧૫૦ થોડ વધુની ગણતરી થી ૧ વર્ષ ૫૫ થી ૬૦ થી ૧૦-૨૦
 વર્ષતુ આયુષ્ય પણ ફાલ વગેરે-એટલે કે પ્રારોગ્ય શાસ્ત્રના અજ્ઞાનવાળા
 જમાનામા એક ૮૦૦ માત્રને મીસેર ઉપરની ઉમરમાં માણમાની સખ્યા
 દશની હોય તો જ્ઞાનવાળા જમાનામા ૧૫-૧૭ની થાય અને ૮૦ ઉપરની
 સખ્યા ૪-૫ની હોય તો આઠ દશની થાય ૮૦ ઉપર નેઈ ન જીવતું હોય
 તો એક જે જીવે (આ આઠ ૧૨૦ થી ૨૪૦ થી ૩૬૦ થી ૪૮૦ થી ૬૦૦ થી ૭૨૦
 સમજાશ માટે ધારેલા છે) મતલબ કે કાળમાં અવિવર્તનથી આવો થોડો
 ફેર પડે એ નિહ વાત છે પણ એની યે મર્યાદા છે ૮-૧૦૦ને બદલે
 એક મ દોઢસો બસમે થઈ જાય ગેરી પના અત્યાર તો અસહવિન કોટિમા
 છે વળી આ જાણતમા લોકોમાં પ્રજાણે પણ જોવામા આવે છે કેટલાક
 લોકો મતલબ પ્રેતા દ્વાર, કલિ વગેરે પારાણિક તુ ૧ વ્યવસ્થાવાળું માનવ
 ધરાવે છે મહાજ્ઞાન પુરાણોક્ત જ્ઞાનો વધ ૧ આયુષ્યની વાત નાથી માનનારા
 તો આ જમાનામા કોઈ જ કુળે પણ મતલબમા ૮૦૦ વધતું હતું ૫
 પ્રેતામા ૩૦૦ વધતું દ્વારમા ૨૦૦ વધતું અને કનિમા સો વર્ષતુ આયુષ્ય
 છે એવું અક્ષર ૧ માનનાર પણ થો ૧ હશે અને જુના વખતમા આયુષ્ય
 આજ કરતા વધા હતું એવું માનનારા તો ઘણા જોવામા આવે છે હ
 એથી જુદી વસ્તુચિતિમા શ્રદ્ધા રાખનારામાનો એક છુ ક્ષતિહામના તથા
 વૈદક પ્રત્યેયના પુરાવાઓને જો બીજવટથી તાજવામા આવે તો જુના
 વખતમા આ ૧ કરતા વધા લાણુ આયુષ્ય હોય એમ દેખાતું નથી
 બાઈબલમા સીત ૫૫ની મર્યાદા ઘડી છે એ પ્રસિદ્ધ છે પરમા સો વધતું
 આયુષ્ય પ્રમાણ હતું છે તે વધારેમા વધારે-૫૫ મ પ્રત્યેય એ અથ મા
 સમજવાતુ છે એવે વસ્તુત આપણે ત્યાં પણ એ ૧ કે એની આમપાસ
 મર્યાદા હશે ગોત્ર મારુ સકાળ અનુમાન છે અજ્ઞાન ૮૦-૮૫ની ઉમરે
 પહોંચનારા કોઈ મર્યાદા નીકળે જ ૧ સાની ઉમરનો મર્યાદા ૫૫-૬૫ જ આ

વસ્તુને ચોખ્ખા પુરાવાઓ આપીને સિદ્ધ કરવી એ સહેલું નથી એકને અતિશયોક્તિ લાગે તે બીજાને ન લાગે એટલે એ વિષયાન્ત ની અર્થાભા ઉતરવા કરતા પ્રત્યુત અર્થાભાજ આગળ ચાલવું ઠીક છે હુકામા મારૂ વક્તવ્ય એ છે કે મારી અને મારા જેવાની મદદ પ્રમાણે આરોગ્યશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આ જમાનામા વધ્યું છે અને પરિણામે આયુષ્ય પણ થોડું વધ્યું છે અવગત ૮૦-૧૦૦ ને બદલે બન્ને વર્ષના માણસો કોઈ કાળે મને તેટલી આરોગ્ય શાસ્ત્રની પ્રગતિ થયા છતા પૃથ્વી ઉપર ફરશે એવું અત્યા તે દેખાતું નથી આ થઈ કાળની વાત

હવે દેશનો વિચાર કરીએ કોઈ કોઈ દેશના હવાપાણી ધરડા માણસ મા જીવનને અનુકૂળ હોય છે એ ઉપર ઘણું છે અને કોઈ કોઈ દેશમા દીર્ઘાયુધી માણસોની સખ્યા વિશેષ જોનામા આવે છે વુડા વુડા દેશ મા દીર્ઘાયુધી માણસોના આડકાઓ એડા કરવામા આવે તો આ વિષય ઉપર કાંઈક પ્રકાશ પડે ખરો પણ એ અતિ જમસાધ્ય ઠાઈને મુલતવી રાખી અત્યારે વિશ્વામિત્ર નામના હિંદી માગિકના ફરવરી ૧૯૩૭ના અઠમા આવેલા બે ટપુ નમુનાના દાખલાઓજ આપીને સતોપ માનવો પડશે (૧) જર્મનીમા મો વર્ષ ઉપરના ૧૨૮ માણસો છે જેમા ૮૧ સ્ત્રીઓ છે, અને તેમાથી એક કુમારી છે મો વર્ષ ઉપરની ઉમ્મરના ઇંગ્લંડ, ફ્રાન્સ વગેરે દેશોના પણ કોઈ કોઈ માણસની હકીકત વારવાર છાપામા વાંચવામા આવે છે પણ ફ્રાન્સમા એક મૂકલે કરીને ગામ છે તે દુનિયાબરમા દીર્ઘજીવી માણસો માટે મશહૂર છે એ ગામની વસ્તી રક્ત ત્રણમા માણસનો છે અને તેમા મો ઉપરના ૧૪ માણસો છે આ તો અમાધારણ ગણાય કુફરતની કે ઈશ્વરની એક અમલકારિક લીલા જર્મનીની છ કરોડની વસ્તીમા મો વર્ષના ૧૧૪ એક વે એક લાખમા બેસુ પણ પૂરૂ પ્રમાણ ન આવ્યું અને આ મૂલે ગામમા એકવીશ માણસમા એન્ડ્રુ પ્રમાણ-ગા દેશના સાધારણ રીતે તો ટપુમાંની વસ્તીમા ૧૪ માણસો સ્ત્રીતેર ઉપરના નીકળે તો, ઘણુ ગણાય એમ જોયું છે પછી કોઈ ગામ કે તાલુકા જામ દીર્ઘજીવી હોય તો બાજુવામા નવી

પછી માણસ વધારેમા વધારે, ટેટવા વધુ સુરી જીરે એ રક્તના વિચારમા સાચી જ મમરણની તાજિઓ મેળવવાની સુન્દેની નડે છે આ દેશના સાધુ મહાત્માઓના જમ્મો તપ્તો વરના આયુષ્યની વાતો તેમ એવીજ ચીનની કે યૂરોપની જુની વાતો ગગડ દતકથાઓજ સમજની એની શાસ્ત્રીય કિંમત કાંઈ ન હી ઉપર ટાટેવા વિશ્વામિત્રના મકમા જેગે મારા એકમોમાઠ વર્ષનો થઈને મર્યો હતો એમ લખ્યું છે પણ એ ગણનો નહિ થ ગણ્યો પડશે અહમદ બે નામનો તુક્ટ ૧૮૪૧ ૧૩૫ વર્ષનો છે એમ લખ્યું

તેમ જીવાન ઉમ્મરના માણસોનું એવી રાગો વગેરેથી થતું મરણ પ્રમાણ
 પણ ઘટે એ સ્વાભાવિક છે અને આ રીતે આયુષ્યની મરણશ દીર્ઘ થાય
 ૦-૨૫ને ઠેકાણે ૪૦-૪૫ ૮ ૫૦ સુધી પણ પહોંચે એમ બને પણ આ
 વધારાને યે મર્યાદા છે વળી આરાયશાસ્ત્રના અનુમરણ આવે જે દેશના
 હવાપાણી આદિ અને દીર્ઘાયુષ્યને ખાન અનુમળ છે તેના એ પ્રમાણથી ત અતિ
 સુધ લા દશ કરતા ૫૫ વધારે જોવામા આવે છે એ હદી ત ઘણી સૂચક છે
 ૦તા ખોગન, આદિ શાસ્ત્ર અનુમરણ, રોગને દૂર કરવાની મારી વ્યવસ્થા,
 વ્યાયામની ગામીય પદ્ધતિ, હવા પ્રાપ્તિ વગેરે નો પૂરતો લાભ મળે એવા ઘટા,
 ૨ તાજો આગો વગેરેની વ્યવસ્થા વગેરે કા યોગી જૂના આરોગ્યશાસ્ત્રના અરુ
 વાગા જમાના પ્રતા એ નાનવાળા જમાનામાં એક ૨ નીને ઘડપણ થા
 મોડુ ૧૧વે ચીવનની શક્તિઓ થોડા વધારે ૫૫ સુધી ટી છે ૧૦-૭
 વાનુ આયુષ્ય પણ કાચ વગેરે-એમલે કે મારોગ્ય શાસ્ત્રના અનાનસાળા
 જમાના મા એક હવેર માપમે ત્રીસેર ઉપરની ઉમરના માણસોની સખ્યા
 દશની હોય તો જ્ઞાનવાળા જમાનામાં ૧૫-૧૭ની થાય અને ૮૦ ઉપરની
 સખ્યા ૪-૫ની હોય તો આઠ દશની થાય ૮૦ ઉપર કોઈ ન જવતુ હોય
 તો એક બે જીવે (આ આકાશો ઘાઈ ચોડમ મેળવેના થી કક્ષત
 સમજવા માટે ધારણ છે) મતલબ કે કાળના પરિવર્તનથી આવે થોડા
 ફેર પડે એ નિહવાન છે પણ એની યે મર્યાદા છે ૮૦-૧૦૦ને બદલે
 એકબમ દોઢો ગમ્મો થઈ જાય તેની પના અત્યારે તો અમલવિન કોટિમાં
 છે વળી આ બાબતમાં લોગેમ શ્રદ્ધાલેખ પણ જોવામા આવે છે એટલાક
 લોકો મત્ય, ત્રેતા દ્વાપર કલિ વગેરે ધારાજિક મુદા વ્યવસ્થાવાળુ માનસ
 ધરાવે છે પ્રવળન પુરાણોક્ત વળસે વપના આયુષ્યની વાત સાચી માનનારા
 તો આ જમાનામાં ડોઢજ હજો પણ સત્યયુગમાં ૬૦૦ વર્ષ હોતું થ ?
 ત્રેતામાં ૩૦૦ વર્ષ દ્વાપરમાં ૨૦૦ વર્ષ અને કલિમાં સો વર્ષ આયુષ્ય
 છે એલુ અશ્વમેશ ગાનનાર પણ એ ૧ હશે અને જુના વખતમાં આયુષ્ય
 આજ કરતા વધારે હતું એવું માનનારા તો ઘણા જોવામા આવે છે હ
 એથી જુદી વસ્તુસ્થિતિમાં મહા રાજાનારામાનો એક છુ ઇતિહાસના તથા
 વૈદિક ગ્રંથોના પુનવાઓને જા ઝીપાનટથી તમાનવામાં આવે તો જુના
 વખતમાં આજ કરતા વધારે નાણુ આયુષ્ય હોય એમ દેખાતુ નથી
 બાઈમલમાં ત્રીસેર વપની મર્યાદા ઘડી છે એ પ્રસિદ્ધ છે ૧૨૬માં તે વપતુ
 આયુષ્ય પ્રમાણ ૩૬ છે તે વધારે વધારે-ય મ મૃત્યુપ્રીય એ અર્થમાં
 સમજવાતુ છે એમલે વસ્તુત જાપણે ત્યા પણ એ ૮ કે મેની પ્રામખીસ
 મથા ૧ હજો ૧૦૫ ૨૫૫ સંગળા અનુમાન છે અનગત ૮૦-૮૫ની ઉમરે
 પહોંચનાગ કોઈ બધે નીકળે ખરા મેની ઉમ્મરતો પ્રવધાદૃષ્ટિ આ

વસ્તુને યોગ્યતા પુરાવાઓ આપીને સિદ્ધ કરવી એ સહેલું નથી એકને અતિશયોક્તિ લાગે તે ખીજને ન લાગે એટલે એ વિષયાન્તરની ચર્ચામાં ઉતરવા કરતા પ્રત્યુત ચર્ચામાં જ આગળ ચાલવું ઠીક છે દુકામાં મારૂ વક્તવ્ય એ છે કે મારી અને મારા જેવાની ઘડા પ્રમાણે આરોગ્યશાસ્ત્ર જ્ઞાન આ જમાનામાં વધ્યું છે અને પરિણામે આયુષ્ય પણ થોડું વધ્યું છે અલગત ૮૦-૧૦૦ ને બદલે જન્મે વર્ષના માણસો કોઈ કાળે ગમે તેટલી આરોગ્ય શાસ્ત્રની પ્રગતિ થયા છતા પૃથ્વી ઉપર ફરશે એવું અત્યારે તો દેખાતું નથી આ ચર્ચ કાળની વાત

હવે દેશનો વિચાર કરીએ કોઈ દોઈ દેશના હવાપાણી ઘરડા માણસના જીવનને અનુકૂળ હોય છે એ ઉપર કહ્યું છે અને કોઈ કોઈ દેશમાં દીર્ઘાયુષી માણસોની સખ્યા નિશ્ચય જોવામાં આવે છે જુના જુના દેશના દીર્ઘાયુષી માણસોના આઠડાઓ એઠા કરવામાં આવે તો આ વિષય ઉપર કાર્થિક પ્રકાશ પડે ખરો પણ એ અતિ શ્રમભ્રમ્ય કાર્યને સુવતતવી રાણી અત્યારે વિશ્વામિત્ર નામના હિંદી મામિડના ફરવગી ૧૬૩૭ના બંધમાં આવેલા એ તથા નમુનાના દાખલાઓજ આપીને સતોષ માનવો પડશે (૧) જર્મનીમાં સો વર્ષ ઉપરના ૧૭૪ માણસો છે જેમાં ૮૧ સ્ત્રીઓ છે, અને તેમાંથી એક કુમારી છે એ વર્ષ ઉપરની ઉંમરના ઇંગ્લેન્ડ, ફ્રાન્સ વગેરે દેશોના પણ કોઈ કોઈ માણસની હકીકત વારંવાર છાપામાં વાંચવામાં આવે છે પણ ફ્રાન્સમાં એક મૂકલે કરીને ગામ છે તે ડુનિયાબરમાં દીર્ઘજીવી માણસો માટે મશહૂર છે એ ગામની વસ્તી કુલ ત્રણે માણસના છે અને તેમાં સો ઉપરના ૧૪ માણસો છે આ તો અમાધારણ ગણાય કુદરતની દેઈશ્વરની એક અમતકારિક લીલા જર્મનીની છ કરોડની વસ્તીમાં તો વર્ષના ૧૧૪ એટલે એક લાખમાં બેત્રણ પણ પૃથ પ્રમાણ ન આપે અને આ મૂકલે ગામમાં એકવીસ માણસમાં એકત્રીસ પ્રમાણ-આ દેશના આધારણ રીતે તો ત્રણે માણસની વસ્તીમાં ૧૪ માણસો સ્ત્રીતેર ઉપરના નીકળે તો, ઘણું ગણાય એમ બેયુ છે પછી કોઈ ગામ છે તાલુકા ખાતે દીર્ઘજીવી હોય તો લખવામાં નથી

પછી માણસ વધારવા વધારે, કેવા વપ સુધી જીવે એ પ્રશ્નના વિચારમાં સાચી જન્મમરણની તારિખો મેળવવાની મુશ્કેલી નહે છે આ દેશના માધુ મહાત્માઓના જન્મે તપ્તે વર્ષના આયુષ્યની માતો તેમ એવીજ ચીતની કે ચૂંપની જૂની વાતો ગેજડ દત્તચાઓજ મસજીવી એની શાસ્ત્રીય કિમત કાર્થ નવી ઉપર ટાંકેલા વિશ્વામિત્રના અંકમાં જેવે આ ૥ એકબેમાં વર્ષનો વધેને મરેઈ હતો એમ લખ્યું છે પણ એ લખવો મદિ ધ ગણવો પડશે અહમદ બે નામનો તુર્ક અત્યારે ૧૩૫ વર્ષનો છે એમ લખ્યું

છે મુસ્લીમ વર્ષના અગીઆર મહીનાનું એટલે ૧૩૫ મહિના અર્થાત્ અગીઆર વર્ષ તે જો ખાત્ર કરવા પડે છતાં ૧૩૫ વર્ષ માટે પણ વિદ્યામ આપવો મુશ્કેલ છે સો ઉપરના ૧૧૦-૧૨૦ ના દોઢ આખી ફુનીઆમા અપવાદબૃત્ત દાખલા ભરે મળે પણ સાધારણ રીતે પેઠી ૧૧૦ જો અત્યાગ્ર આ ફુનીઆમા તે દીર્ઘાયુધ્યનો અવધિ છે

હવે પ્રશ્ન જો રહ્યો કે આવા અતિ દીર્ઘાયુષી મનુષ્યોની તદુગ્તની અને તનમનની શક્તિ પૂરપૂરી રહે છે ખરી? મામા ય રીતે કુ રતનો ક્રમ તે જોજ છે જ જેમ બાળપણમા નરીર મનની શક્તિઓ વધતી જતી જાય છે તેમ દૃઢાવસ્થામા ઘટતી જાય છે ચર મા અપદ લખ્યુ છે કે “માઠવર્ષી તે સો વર્ષ મુખી રસરજાદિ ધાતુઓ, ઇન્દ્રિયો, બળ પીડા, (પુરુષની ઉત્પાદક શક્તિ) પરાક્રમ, અહળ, ધારણ, સ્મરણ, બુદ્ધિ વગેરે ક્રમે ક્રમે ઘટતુ જાય છે” (વિમાન સ્થાન અ ૮)

આ થયો મામા ય નિયમ પણ જેમ માઠ વર્ષ પછી શુદ્ધ શીલ થાય છે, એમ લખ્યુ છે છતાં ૭૦ ઉપરની ઉમ્મરના પણુ દોઢ કાંઈ પુરુષો પ્રજોત્પત્તિ કરી શકે છે અને મો વધે પણ પ્રજોત્પત્તિ કરવાની શક્તિ જળવાઈ રહી હોવાના અપવાદબૃત્ત વિચાર્યતના એક બે દાખલાઓ મળેલા હાપામા આવ્યા છે, તેમ શરીર મનની બીજી શક્તિઓ પણ દોઢ દોઢમા જળવાઈ રહે જો મલખિત છે દાત ૮૦-૮૦ વખત માણ્યો ગવમા ઘણીવાર કહે છે કે અમારામા જુવાનીમા હતી તેવી શક્તિ હજી છે, પણ આવા કથનોને પ્રતિસંધાનિત કેવળ ગણવા જોઈએ ખાત્રી એટલુ ખરૂં કે જોશી નેહુ વપના માધુર્યોમા સાધારણ રીતે હોય તે કરતાં દોઢ દોઢ અપવાદરૂપ વ્યક્તિઓમા વધારે શક્તિ જળવાઈ રહેલી હોય છે, અને જો ૧૨૯થીજ તેઓ ઉપર પ્રમાણે અતિગયોત્તિ કર છે

દીર્ઘાયુષ્ય મળધી એક બીજી હકોક્ત પણ અહાજ મોઘવા ચોખ્ય છે અને તે જો કે પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે પ્રમાણમા દીર્ઘાયુષી જોવામા આવે છે ઉપર મનનીના મો ૪૪ ઉપરની ઉમ્મરના ૧૧૪ માણ્યોમા ૮૧ સ્ત્રીઓ છે જો પુરુષો છે એજ રીતે મારો અનુભવ છે કે અમારી ટુપી લગભગ છરો માણસની નાતમા સીનેર ઉપરની ઉમ્મરના માધુર્યોમા પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા વધારે જોઈ છે અને નેહુ ઉપર છે ત્યાં ૫૦ વર્ષમા ૪૯ સ્ત્રીઓજ ગઈ છે એક પણ પુરુષ નહિ અને મો ઉપર ગયેલુ તે દોઢ નેહુ નથી એમ લાગે છે કે પ્રસૂતિના સભવવાળા મધ્યમ વયના વર્ષોમા પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે મરે છે પણ જો એ ઉમ્મર વળાડી જાય તે સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક જીવનશક્તિ વધારે જવામ આવે છે

દીર્ઘાયુધ્યના સાધનો—વત્સા દીર્ઘાયુષી મનુષ્યો પોતાના વ્યક્તિગત અનુભવ ઉપરથી દીર્ઘાયુ ન આપનારા સાધનોની વાતો કરે છે ન ત એકસો ગણ વધતુ આયુ'ય લોગવી ચુકેલા શ અવેકાન્ડર કહે છે કે “જો મો વધ સુધી જીવવું હોય તો વધારે ૧ ખાવું (મિતભુજ) અને પોતાને પ્રતિજ્ઞા હોય તે ન ખાવું (હિતભુજ) હુ તો ઈડા અને માખણ દર વળતે ખાઉ છું હુ ગાડલાજી અને માસ પણ ખાઉ છું સમાગમ ઘણા માણસો તો વવારે પડતુ ખાવાની જ વહેવા મન છે” એવી વાંનુ આયુષ્ય લોગવના પ્રખ્યાત ગ્રેજી લેખક બર્નાડ ગો કહે છે કે “માલન ઠાતથી પોતાની ડબ્બા ખોદે છે મત ાળ કે માલસે જૂળ ચાવીને ખાતુ નેઈએ ખોરાક પૂરો ચાના વગર ઝટઝટ ગળી જવાથી તેનુ જરાજર પાચન થતુ નથી અને ન પચેલા ખોરાકમાથી ઉત્પન્ન થતુ વિષ ગરીબમા પ્રસે છે” વળી બર્નાડ શા કહે છે કે “દીર્ઘાયુ ની રમ્ધા હોય તો માસ મિલકુલ ન ખાવ, ઉત્તેજક મધ વગેરે ન પીઓ અને દાખ્તરોથી દૂર રહો” એ કહે છે કે “હુ આનું લાણુ આયુષ્ય લોગવી ગયો છું તેનું ગાળા એટલું જ છે કે હુ માસ નથી ખાતો અને દારૂ શરાબ નથી પીતો આ વસ્તુઓ માણસની પ્રાણશક્તિનો નાશ કરે છે અને તેનો અ ત નજીક લાગે છે”

પણ દીર્ઘજીવનના સાધન તરીકે તદ્દન વિચિત્ર વસ્તુઓ ખતાવનારા દીર્ઘાયુષી માણસો પણ છે હા ત લિમિંગ્સ ગાયબ્નો વહેવાની વિવિગમ નીન કહે છે કે માગ નીર્વા જીવનનુ રહસ્ય એ છે કે હુ હમેશા જીવતુ દેડકું ખાઈ લઉં છું જના સુધી હુ ગા ખાઈગ ત્યા સુધી માદો નહિ પડું આ ઉપરાત માદું જીવન અને વહેવા સુવુ એ દીર્ઘ જીવનના કારણ છે

એકમો નવ વાંનુ આયુષ્ય લોગવી ચુકેની ડોઈડનની ડેન્ગિન મેરિઅટ નામની સ્ત્રીને જાણે તેના દીર્ઘ જીવનનુ રહસ્ય પૂછવામા આવ્યું ત્યારે તેણે કહ્યું કે “હુ ચોક્કસ તો નથી કહી શકતી પણ આ અને ડાકીની મને ઘણી મદદ મળી છે વળી હુ મારી દવા મારી મેજે જ રહે છું, મને ક્ષ્મા એક વાર ઉધમનો મેગ વચો હતો અને તેની દવા મેં જ કરી હતી મને ઈસ્પિતાલમા રાખી હતી પણ મે દાખ્તરોને કહી દીધું કે મને માં ઉપાય કરવા ને તેજ દિવસની મેં સવાગેઝ ચા પીવા માડી અને તેની જાહુ મારી અમર વધ ’ કહેવાય છે કે એ વધે શ્રીમતી મેરિઅટે સો મેલન આ પીરી હશે એનો રોગ તો આથી મન્યો જ પણ દીર્ઘજીવનને આથી મદદ મળી એમ એ પોતે કહે છે

વિશ્વમિત્ર નાનના હિંદી મામિકતા ૧૯૩૭ના ૨૨વી અકમાથી ઉપર ને દાખલાઓ ઉતાર્યા છે તેની વાતોના કથો શાસ્ત્રીય નાર નથી એ તો

દેખીતું છે એટલું જ નહિ પણ દીર્ઘાયુષ્ય વ્યક્તિગત પ્રયત્નથી લભ્ય હાય એમ એમણે કલિત થતું નવી પણ દીર્ઘાયુષ્યના માધનોનો વૈજ્ઞાનિક રીતે પણ વિચાર કર્યો છે

આ વિષયનો રાષ્ટ્રીય રીતે વિચાર કરનારાઓમાં મૌલી પહેલા આયુર્વેદના આચાર્યોને ગણવા પડશે આયુર્વેદના આઠ અંગોમાંનું એક રસાયન અંગ આ વિષયને લગતું જ છે પણ દીર્ઘાયુષ્યના શરીરના કયા અવયવો ખાસ હાય છે, અને કયા અવયવોને ખાસ સુધારનાથી ડેમોનિશાળી બનાવવાથી આયુષ્ય વધવાનો મબવ છે એ રીતે ગાયુર્વેદિક શ્રેયમાં આ વિષયની ચર્ચા નથી, પણ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ આ દૃષ્ટિથી સોધમોળ અને પ્રયોગો કરતા છે વાદરાની વીર દંતિઓ સમ્રાજ્યાથી માલના શરીરમાં દાખલ કરી દીર્ઘાયુષ્ય આપવાનો દાવો કરતા ફ્રેન્ચિસ હાન્ડર વાનોફ્ટુ નામ તે આ દેશમાં પ્રસિદ્ધ છે એ પ્રખ્યાત સમ્રાજ્યવિદગ આ દેશમાં આવી પણ ગયો છે અને ગિરિ એકાદ શ્રીમત માપુસ ઉપર ચાતાનો પ્રયોગ કર્યાનું પણ ત્યાં લખાયું હતું, પરંતુ ગમે તે કારણથી એના પ્રયોગો ત્યારે સતોદારક નીવડ્યા નહોતા અને વિનાયતમાં પણ એ પ્રયોગો તરફ અવિશ્વાસની નજરથી જુએ છે આ પ્રયોગોનું પ્રયોજન પણ દીર્ઘાયુષ્ય નહિ પરંતુ પુનર્જીવન ગણાય છે ખરણ કે આ જમાનાના લોકોને દીર્ઘાયુષ્ય કરતા જીવનની તૃષ્ણા વધારે છે અલગત આરોગ્ય અને શરીરની કામકાજ કે વાતી શક્તિ વારંતુ દીર્ઘાયુષ્ય તો યોગ્યપણે જ ગણાય પણ યૌવન-ભોગવિલાસની ક્ષમતાવાળા યાવતી આટલી તૃષ્ણા જનતા જમાનામાં ન હતી મનુષ્ય કે વૃદ્ધ થયેલ કે યવા માટેલ માલમ કરી યાવન પ્રાપ્ત કરે એ માટે ખૂબ પ્રયત્નો થાય છે અને વાનોફ્ટુ પ્રયોગો એ માટે જ હતા પણ વાનોફ્ટુની ખ્યાતિના ઝોટ સાથે એ જ વિગતમાં પ્રયોગોનો ઝોટ આવ્યો છે એમ કોઈએ માનવાતું નથી સ્મીટ (Schmidt) નામ ઉપરના એક જર્મન વૈજ્ઞાનિકે આજ દિશામાં ૧૯૧૬ થી ૧૯૨૮ સુધી કેટલોક વખત બર્લીનમાં અને કેટલોક વખત ચીનના કાયક્યુ છે, અને એ વિષય ઉપર તેણે જર્મનીમાં એક પુસ્તક પણ રસિદ્ધ કર્યું છે

આ વિષયમાં સ્ટીનેક (Steinach) સ્મીટ વગેરે વિદ્વાનોએ ઊદ્ધેગ પર પ્રયોગો કરીને જે નવું નાન મેળવ્યું, તેનો સાર આહિં આપ્યો છે ૨

૧ Das Überwunden Alter Leipzig 1928

આ જર્મન થતું ૧૯૨૮ સુધી અંગ્રેજીમાં ભાષા તર થયું ન હતું તેમ તે પડી તેણે જે જે સ્વાર કાઢ્યું હો તેની મને માહિતી નથી (તરી આ વિ)

૨ The Ideal નામના જનનના ૧૯૨૮ના ૧-૨ અંગમાં હાથેયના નોર્મનફેન્ના Rejuvenation નામના લેખમાંથી ઉપરના સાર છે (તરી આ વિ)

વાત એમ છે કે શરીર અને મનની શક્તિની ક્ષીણતા, આખા, કાન વગેરે ઇન્ડ્રિયોની નબળાઈ, ચામડીમા વળી-આ અને માથે પળીઆ-ઘોળા વાળ વગેરે વૃદ્ધાવસ્થાના પ્રસિદ્ધ ચિન્હો અને બીજા નામાના માણુમો ન દેખાતા પણ ચિત્તિસજ્જ દેખાતા ચિન્હો શારીર અવયવો અને ક્રિયાઓની વિઠ્ઠલિના પ્હાગ દેખાતા પરિણામો છે શરીરના અવયવની સ્વચ્ચ ચિત્તિ અને ક્રિયાક્ષમતાનો આવાગ એને લેડીમાથી મળતા પોષણ ઉપર છે, અને પૂરતા જથામા તથા ચો ચ ગુણવાળુ લોહી પૂરૂ પડયા કરવાનો આધાર એમ એક તરફથી રક્તવાહીનલિંગાઓ ઉપર છે તેમ બીજી તરફથી અન્નાવિગ્નિગ્નિઓ ઉપર છે ખાચ મ્શીને લોહીમા આ ગ્નિગ્નિઓ (endocrine glands) માથી નીકળતા અતસાવો અથવા જેને હોમોન (Hormones) કહેવામા નામે છે તે તત્વોનુ પૂરતુ પ્રમાણુ હોયુ બોઈએ આ અન્નાવિગ્નિગ્નિઓના કાનયુ કે એમાથી નીકળતા અતસાવો ડઈ ગીતે લોહીમા નળે છે તેનુ સચિત્તર વિવરણ આઈ જરૂરનુ નથી ગણુ આ અન્વિગ્નિઓમા ટેટલીક અતસાવો તથા બહિઆવી મતલબ ક ઉલય સ્ત્રાવી પણ છે દા ત અગ્ન્યાશય (પેંક્રીઆઝ) એક એવી ગ્નિગ્નિ છે એમાથી જે બહિઆવ થાય છે તે આગ્નેયરસ કે (પેક્રીઆટીક જ્યુગ) આમાગવમા અધ પચેલા ખોરાકને મારી રીતે પચાવે છે, અને બીજો અતસાવ જે ઇન્સુલીન નામથી ઓળખાય છે અને મ્શાય તથા સાકરની પાચનક્રિયામા અગત્યનો ભાગ ભજવે છે અને આ અવયવની અતસાવની ક્રિયા યથાયોગ્ય ન વતા મધુમેહનુ દગ્ધ થાય છે^૧

જેવો આ અગ્ન્યાશય ઉલય સ્ત્રાવી છે તેવીજ ઉલય સ્ત્રાવી પ્રજનન ગ્નિગ્નિઓ (gonads) છે પુરૂષ શરીરમા આ અન્વિગ્નિઓ વૃષણરૂપે અને સ્ત્રી શરીરમા બીજાડોય (ovaries) રૂપે રહેવ છે^૨ વૃષણોનો બાહ્યસાવતો વીર્યરૂપે અતિ પ્રસિદ્ધ છે પણ એનો અતસાવ પુરૂષની શારીરિક તથા માનસિક પ્રકૃતિના ઘડતરમા મોટો ભાગ ભજવે છે જેમ લોકભાષામા આ અવયવનો બહિ સ્ત્રાવ રાજા કહેવાય છે તેમ અતસાવોનો બહણુ આ અતસાવ રાજા છે અર્ધજલીબતા, કલીબતા, શરીર અને મનમા મોટી ઉંમરે પણ ડોઈવાર દેખાતા બાલભાવ કે સ્ત્રીભાવ, વગેરે અનેક પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક ચિ હો આ અતસાવની ખામીને પરિણામે દેખાય છે

જનાવોને પાળવા માડયા પછી પાળેલા જનાવો પૂરૂપૂરા વશ છે, તથા ધણીને બાળક કામ આપે એ માટે તેને ખમી કરવાનો શિવાજ ધણા જૂના કાળથી પ્રચલિત છે પુરૂષોને પણ ખમી કરી તે હીજડાઓને અતપુર

૧ બુઓ પ્રત્યક્ષ શારીર ગુજરાતી ૫ ૪૪૦-૪૪૩

૨ એજન ૫ ૪૬૩

કે જનના ઉપર ચોક્કસ તરીકે રાજનામાં આવતા એ પ્રભિન્ન છે મતવળ ૪
શ્રી પુત્રપના અણ અને પૌત્ર લક્ષણો પૂરા ખીનવાનો આધાર પ્રજનન
અવધવના પૂરા વિકાસ તથા એ ય કાય ઉપર અવધ એ છે એવી ઉલ્લેખ
એ અવધવના વિધાસની ૬ ક્રિયાની ખાગીને પરિણામે એ લગભગ ૧૫૫૫ પડે છે

ખર્ચની ક્રિયાથી પુત્રપત્ન પુરુષત્વ માત્ર પામે છે એ અનુભવ ઉપરથીજ
કલ્પ્ય દર્શો પુરુષવધ ૭ હોવાનું અનુમાન પ્રાચીન ગ્રામ્યોએ યુ હશે એ
અમે તેમ દો પછી પ્રાચીનકાળમાજ વૃત્તો ૫૫ તરીકે વધરાવા લાગ્યા છે
સુશ્રુતમા ખરતા ખાવા આપવાન સુચન છે (તુચો સુ ત્રિ ન ૨૬
સ્ત્રોક ૨૦) અને પક્ષીઓ સુદ બેન્ડ ૨૭ વાપરજ છે પણ કેટલાં આધુ
નિકોના મતે ખાવાથી પાચક્રિયામાં માત્રો યુષ્ણ થોડો થઈ જાય છે
પરિણામે ઈ ૫ ૧૮૮૮માં પારીગમા કા આઉનમેકેડે કૂતરાના વૃષ્ણની
અભિક્યાનુ પોતાને જે રાત્ર આપી હતી અને તેની અંદરથી, શરીરમાં,
મામા અને વિપથોપભો ૧૧ી શ્રિતમાં એ ૧૧ી રક્તિ આવી તેને એલે
પુનઃવા ૧ મામ આપ્યું

પણ શુક્રાત્પાદક કે બીજોત્પા ધિની તિરા પણ (Troposphantatation)
ક્રિયાના ક્રિયાત્રમા માધી આગળ ૧ તુ મામ વીએના યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસર
યુએ ૧ સ્ટીનેન્ડ છે પ્રકૃત ગારીર (Physiology) ના એ પ્રોફેસર ડયોગોઠારા
શિષ્ય કરી જતાંયુ છે કે શારીરિક ગો માનસિયાવન નહોતો તથા
વિરથોપભોગની શક્તિની ખીનવણી તથા બળગણીનો માધા ૧૧ અધિઓના
અત સાથે ઉપર છે પાદળી ગોધજોળથી બીજી અધિઓમાં પણ કેટલાં
હોમોન (hormones) છે એમ સિદ્ધ થયું છે પણ આ જાણતમા માધી
અધિઓ અવધવ તો આ અધિઓ જ છે

સ્ટીનેન્ડે જુવાન પુરુષ ઉદોની વીથોત્પાદક અધિઓ ગળી નાખી અને
શ્રી ઉદોમાંથી બીજ કાય નાખીને તેનું પ્રતિરોપણ કયું તો પરિણામ એ
થયું કે એ ઉદોમાં પુરુષ લક્ષણોનો વિકાસ અટકી ગયો અને શ્રીજી
લક્ષણો ખીલવા માડયા તેઓના શરીરનો દેખાવ જ સ્ત્રીઉદરને મળતો થઈ
ગયો અને તેઓ સ્ત્રીઉરનું આકર્ષણ અનુભવવાને બદલે પુરુષ ઉદરનું
આકર્ષણ અનુભવવા લાગ્યા, એવું જ નહિ પણ પુરુષ ઉદરને ખીજી
સામાય ઉરડીઓ પેઠે આપવા લાગ્યા

આજનીતે ઉરડીઓના શરીરમાંથી બીજકો ૧ કાઢી લઈ વૃત્તનું પ્રતિરોપણ
કરતા ઉરડીઓએ પુરુષ લક્ષણો પ્રજનન તથા બીજા પણ અધો પ્રવારના આ
સંબંધી પ્રવારો સ્ટીનેન્ડે ઉરડા ઉપર આ અને ઉદોની સ્ત્રીપુલન લાવવાથી
તથા સ્વજનિય આકર્ષણ અનુભવનારી (Hemaphrodite & homosexuals)

જાતો ઉત્પન્ન કરી આ શોધખોળ બીજી પ્રકારની (Sexual abnormality) વાળા ગુન્હાઓ અમજવા માટે ઘણી ઉપયોગી નીવડવાનો સમ્ભવ છે

આ પ્રકારની શોધખોળમાં આગળ ચાલતા સ્ટીનેકે વિન્યાસ કર્યો કે વિષયોપભોગની શક્તિમાં ક્ષામ નાથે ઘણું કરી ઘડપણના લક્ષણો પણ પ્રકટ થાય છે, તે પછી તદ્દન જુવાન ઉંમરના વૃદ્ધ ઠીજ ડોરનું તેજ જાતિના ઘડા ઉદરમાં પ્રતિરોપણ કરવાથી ધરમ થતા જતા ઉદર શારીરિક માનસિક અને વૈષમિ (Sexual) શક્તિ સુધરવાનો સમ્ભવ છે અને આ પ્રશ્નનું અમાધાન શોધતા તેઓ અનેક પ્રયોગો કર્યા સ્ટીનેકે આ પ્રયોગો માટે ઉદરને પગદ ડર્યા ઠારણુ કે તેઓનું આયુષ્ય ૬૫-૭૦ થી ૩૦ મહિના ઓળું છે એટલે તેઓના અવયોગનમાવી નિર્ણયો કાઢવા મહેના પડે, તેમજ તેઓને પાળવા સહેના છે

આ ઉદ્દેશ ત્રીશ મહિનાથી વધારે લાંબુ આયુષ્ય લાગ્યેજ લોગવે છે અને ૧૬ થી ૨૩ મે મહિને તેનામાં ઘડપણના લક્ષણો દેખાવા માટે છે આ પ્રયોગોના આશ્ચર્યકાંક્ષ પરિણામો આ થા છે ઘરડી ઉદરડીમાં જુવાન ઉદરડીમાંથી ધીજડોપનું પ્રતિરોપણ કર્યો પછી તેનામાં નવાજ તદ્દરસ્તી અને શક્તિ દેખાવા માડરા એટલુજ નહિ પણ દશમહિના પહેલા જે ઉદરડી વીંઆતી જાંઘ ૫૫ ગર્ડ હતી, જેમાંથી ઉદરે હવે આકર્ષાતા નહોતા અને જેના શરીરમાં ઘડપણના જાંઘા ચિહ્નો દેખાતા હતા તે છવીશ મહિનાની ઉદરડીથી ધીજડોપના પ્રતિરોપણ પછી અગીઆર સ્ત્રિમેજ ઉદરે આકર્ષાવા લાગ્યા અને જે મહિના પછી એ સગર્ભા થઈ અને તેના શરીરમાંથી ઘડપણના ચિહ્નો દૂર થઈ ગયા ૨૬ મહિનાની ઉમ્મરે તે વાંચાઈ અને પોતાના જન્મ્યાને ધવગાવી પણ શકી આ રીતે દૂરી જુવાન વગ્નેલી ઉદરડી ૩૬ મહિનાની થઈને મરણ પામી જ્યારે તેની જ જહેન ૨૮ મહિનાની ઉમ્મરે મામા થ ધોરણ પ્રમાણે મરણ પામી

પુરૂષ ઉદરેમાં પણ વીર્યજાતિના પ્રતિરોપણથી આવા જ આશ્ચર્યકાંક્ષ પરિણામો મેલુમ પડ્યા સ્ટીનેકે પ્રતિરોપણ રિયા કરેલા ઉદરવાક ઉદરે સાકારીશ મહિનાના થયા એટલે કે લાભ પચીશ ટકા આયુષ્ય વધુ પણ આ પૈજાનિંકે ધીજ જાતના પણ પ્રયોગો કરી જોયા હા ત ધીજ પુરૂષમાંથી ઝાળ કાઢી લઈ તેનું પ્રતિરોપણ કરવાને જાહેરે તેજ પશુના ગુકનાડીજીવ (Sperm-duct) ને જાવી લેવાથી ગુકોપાદક લાગ ક્ષીણ થવા માટે છે અને હોર્મોન ઉત્પાદકની વૃદ્ધિ થવા માટે છે એમ સ્પષ્ટમર્શકય નીચે સ્પષ્ટ દેખાયુ અને પરિણામે તે પશુમાં શારીરિક, માનસિક તથા વૈષમિક શક્તિ વધ છે એવો અનુભવ મા થો પ્રલગત આ રીતે અવયવમાં થયેલો

દેરફાર અમુક વખત પછી પાંચે મૂળ સ્થિતિમાં આવી જાય છે ત્યારે વળી બીજા વૃષણ ઉપર પ્રયોગ કરવો, પછી વળી બીજા જુવાન પશુના વૃષણનું પ્રતિરોપણ કરવું અને તેનો દાય થતા ફરી પ્રતિરોપણ કરવું એ ગીતે ઘણા કાળ યુધી પુનર્ચોવન ક્રિયા લખાવી શકાય એમ વાદ થઈ શકે પણ વસ્તુતઃ એ બનવું અસંભવિત છે.

મીનેક ઉદ્દેશ ઉપર આવા અસંખ્ય પ્રયોગો કર્યા છે અને બીજા વૈજ્ઞાનિકોએ કુતરા, ઘેડા, ઘોડા વગેરે મોટા પ્રાણીઓ ઉપર પ્રયોગો કરી જોયા છે.

યુરોપના મહાયુદ્ધ વખતે માણસ ઉપર પ્રયોગો કરવાની તક મળી હતી. ૧૯૧૫માં લીચેનસ્ટન નામના ગરબૅન્ડની ઇન્ફિલ્ટ્રેશનમાં એક ૨૬ વર્ષનો મિપાર્ક દાખલ કરવામાં આવ્યો. જેના બેથ વૃષણો ગોળીના ધાથી ઉડી ગયા હતા પરિણામે તેની નારીસિક તથા માનસિક શક્તિઓ ઘણી ક્ષીણ થઈ ગઈ હતી. વિષયોપબોગની શક્તિ બિવકુલ રહી ન હતી તેના ક્ષીણ તથા શરીરના વાળ પાંચા અને પાતળા થઈ ગયા હતા. પોતે જાડો વધી ગયો હતો અને ચોખ્ખો હીજડા જેવો દેખાતો હતો. લીચેનસ્ટને માણસના વૃષણોનું એનામાં પ્રતિરોપણ કર્યું અને તે પછી શક્તિ આવી ગઈ તેની વિષયેન્દ્રિયા તથા શક્તિ પાછા આવ્યા એ કે પ્રત્યક્ષ કરી ન શક્યો. કારણ કે પ્રતિરોપિત વૃષણમાં અતઃ આવ પુરુષના યાવ છે પણ શુક્ર જનન ઉત્પન્ન થતા નથી.

લીચેનસ્ટન આ જાતના ૨૬ માણસો ઉપર શસ્ત્રક્રમ કર્યું તેમાં બાવીસ ઉપર મદદ થતી હતી અને તેની અસર કોઈકેઈમાં ૧૪ વર્ષ તો પહોંચી છે (મૂળ લેખ લખાયો ત્યારે ૧૪ વર્ષ યાદ હતા તરી આ વિ.) એક દાખલામાં લીચેનસ્ટન તદ્દરસ્ત રૂપણના પ્રતિરોપણથી એક સ્વતંત્ર આકર્ષણશીલ (Homo sexualis) દરદી તરીકે ગુન્ધેશુની રીતે સ્વ આદત ચુધારી ગરબાત આ પ્રયોગ નવથા સફળ હજી થયો નથી પણ સમજાય તો બહુ ઉપયોગી નીવડે.

તદ્દર ત માણસના રૂપણો મેગવના સુસ્કેલ નર્મ કાચક કે કટલીકવાર સાબળ વૃષણને પાંદી નાખવા તરીકે જરૂર પડે છે બીજા પણ મનુષ્ય વૃષણો મેગવવાના સ્ત્રીઓ સ્વયંવાચા છે પણ માનુષ્ય વૃષણ પ્રતિરોપણ વિશે હજી લોભત અનુક્રેમ નથી વળી આ ઉપાય ખરચાળ છે મનુષ્ય રૂપણ તો સાધા બ ગીતે મળી શકે ત્યાર બહુ દીમતી હોવાનો સંભવ છે પણ વાદના વૃષણો છરેમોથી જાન્યો ગ્રીઆ જેને અને શસ્ત્રક્રમન ખર્ચ જુદા છે એ જોતા શુક્રવહનોને જાધી લવાવી ઉ રમા જે મારી અમર થાય છે એ જોતા કેમલા શસ્ત્રવેદો એ ક્રિયાના પદમાં છે જે શસ્ત્રવેદોએ આ દિશામાં જોગ્ય કરી જોયા છે તેઓ આ સફળતા થાય છે એમ કહે છે.

એકસરે, વિજળીના ઉપચારો વગેરે પ્રત્યેક અવયવોની ક્રિયાને ઉદ્દીપન કરવાના બીજા પણ ઉપાયો કરી જોવામાં આવે છે. શરીરમાં કોઈ અવયવ રોગીય હોય કે અમાધ્ય રોગ થયો હોય તો આ ઉપાયો કાઈ કામ ન કરે એ દેખીતું છે.

આ વિષયનો ઉપસહાર કરતા નોર્મનલેન્ડ અમુક નિર્ણયો કરે છે.

(૧) શુક્રવાહ્ય શ્રોત ધન (Vasodilatation) અને શુક્રવાહ્ય શ્રોતરૂદ્ધ (Vasectomy) જેવું શસ્ત્ર કર્મ યોગ્ય રાત્ર વેધને હાથે થાય તો એમાંથી કાઈ આપત્તિ પગિણમતી નથી.

(૨) આ શસ્ત્રકર્મની સાર્વાંગીક સફળતાનો કોઈ દાવો કરતું નથી તમ એ સર્વ રોગહર પણ યશી પણ યોગ્ય રીતે નુકસાન કરીએમાં ચીતે-ટન સફળતા મળે છે.

(૩) કોઈ અવયવ રોગીય ન હોય તેમજ વૃદ્ધાવસ્થા બહુ માગળ ન વધી હોય ત્યાં આ ઉપાય ખામ અજમાવવા યોગ્ય છે.

(૪) સફળ દાખલાઓમાં આ ક્રિયાથી હાઈપરલક પ્રેશર ઓછું થાય છે. શારીરિક બળ વધે છે, ભૂખ લાગે છે, ખોરાક વધારે પડે છે. કળજઆત દૂર થાય છે, અનિદ્રા દૂર વાય છે. વાળ વધે છે. આમગીનું ચોણ સુધ્ધ છે. એકાગ્રતા તથા ચાહશક્તિ, ગાત્રનિઠ કામ કરવાની શક્તિ વગેરેમાં સુધારા થાય છે. વિષયભોગની ઇચ્છા, શક્તિ અને આનંદ વધે છે.

અલગત આ બધા ફેરફારો બધા દરદીઓમાં જોવામાં નથી આવતા તેમજ આ ફેરફારોનું આ લીન્ડ સંપૂર્ણ યશી.

(૫) વૃષણ પ્રતિરોપણ તથા બીજાકોષ પ્રતિરોપણથી આ પ્રમાણે જ ફાયદો વાય છે અને હાનિ વતી નથી.

(૬) માણસનું આયુષ્ય આમાંની કોઈ પણ ક્રિયાથી ખરેખર વધે છે એવો નિર્ણય કરવો એ અત્યારે અમ્મ ભવિત છે. અનગત એનાથી આયુષ્ય ટુંકુ થાય છે એમ માનવાનું કા જ નથી અને કેટલાક દાખલાઓમાં આરોગ્ય અને સુખનો સમય લગાવે છે એટલું ચોક્કસ છે.

નોંધ—છેલ્લો નિર્ણય મારા મત પ્રમાણે કીમતી છે. વળી અહીં જે ફાયદાઓ વૃષણપ્રતિરોપણ જેવી કલેસાયુખ તથા ખરનાગ શસ્ત્ર ક્રિયાથી થાય છે એમ જાતાવ્યું છે તે ફાયદાઓ આયનવાલુખગ્ન ઔરોધોના એવનથી વાય છે એવો અધોનો જ નહિ પણ એ ઔરોધો એવન કરનારાઓનો પણ દાવો છે. બીજી બે જાણતો મને ખામ દેખાય છે. (૧) રમાયન આપધા વાલુકગ્નનું અને વાલુકગ્ન આપધો રમાયનનું ગમ ક એમ આ ચર્ચાનો નિષ્કર્ષ નીકળે છે અને એ ધ્યાનમાં ગણવામાં આવે તો વાલુકગ્ન આપધોથી જેને

મેમારો થવા માડ્યો હતો અને ચક્રપાણિના તથા વાતપૂર્વકાનીન વ્રતના સમયમાં
તો ખનિજ પેપ્થોનો દાવો એવો ફક્તમિ થઈ ગયો કે હવે એની ઉપજા થઈ
રાકે એમ નહોતી આ રીતે શમા સતક પાળી રહ્યાં હતાં ચિકિત્સાએથી
અશાન્તની રીતે ખનાવેલા ગ્લાય્કોએ થોડાં થોડાં ઉપયોગ કર્યા હતાં આને જ છો
આ પછી સુરેશ્વર ઉદે સુરપાલ નામના અન્યર્થમાં આવે છે એવો વૈદક
વનસ્પતિનો નિર્ધાર લખ્યો છે આ સુરેશ્વર બીમપાલ ખાતો અત્યંત
ધૈર્ય હતો આ નબળો એ વાતથી જ છે પણ એ ખાતો હતો વતો વાતો
નથી સુધારો પિતા બેશ્વર, જેને કમિશનરે ચક્રવર્તી ખાતો છે તે
ખગાગા છે ના પાનના નામપાલનો વેગ પોતા ગા રાજને પોટેશ્વરને
ખલે બેશ્વર કહ્યો છે એ નવાઈ છે પણ તે એ વળતનો ખગ (પુત્ર બાગા)
નો ગત ન વર્ગ વગતો હતો તે સમયપાલ રાજનો આમત હતો છતાં
રામપાલને ખાતો રીતે બેશ્વર ન કહી શકાય રામપાલનો પુત્ર અને અનુયાયી
કુમારપાલ એજ રામ પ્રાંતનો બીમપાલ હોય કે ન હોય પણ સુરેશ્વર
ખાતમાં સતકના પૂર્વાવધા થઈ ગયો વળી એનો પ્રધિભાગ ગોવિંદવતો
નામધૈય હતો એમ પણ કહ્યું છે આ ગોવિંદવત્ર તે ખગાજાનો ગોવિંદ અર્થ
જેને રાજે દ્રોણદેવના પેનાપતિઓએ હરાયો હતો

પણ સુરેશ્વરે એ લોકરક્ષિ કે લોકમવચ્ચ નામનો ન થ પણ લખ્યો
છે જે રીતે વના રી જાનરત મળી છે આ થ થમા સુચુત, કારીત, વ્યાપ્તિ,
ના પ્રશ્નના લોકરક્ષિ રોગાનુ લખ્યું છે અને અતુલિધ મેરુના ગોધન
મારણ તેમજ બીજા અથોમા ન કહેતા થોડા થોડો પ્રોલા છે આ થ
કર્તાએ જ આયુર્વેદ નામનો પણ થ લખ્યો હોવાનું મને છે (કોઈક
સ્થિતિ લિખિત ગ્રંથોની સૂચીમાં આ એકે મૂળ લેખકે ઉલેખ આપ્યો
નથી તો આ વિનાર્જીધર પદ્ધતિ (ઈસ ૧૩૨૩) ને જે આયુર્વેદની ખગર
છે તે જ પ્રાંત આ હશે લોક મવચ્ચને બને સુરેશ્વર પાતાને વીગર હો
કવીંધ એ કવિરાજનો પથાય છે ખગાજામાં તથા ત્રિદુસ્તાનના બીજા
ભાગોમાં કવિગજ ગણદ લેખવાચક છે (આ કનન પણ બરાબર નથી ખગા
જાની ખગર વધ માટે કવિરાજ થઈ નો સપરામ લખ્યો નથી તો આ વિ)
(અપૂર્ણ)

૧ પી મી ગય ૩ ૧ ઉગ્રાદ્ધપાત ૧ ૫૪

૨ એક વિગ્રા ઉદેશોગ ગોધ મ એ સુરેશ્વર પાત પી ૫૪ ૧૮૮૬ ભા ૫ ૧ ૭૪-૫

મુર્તિ આ થ એક પી ૧૧-૧-૨-૨ ની ગઈ પેગીના મત-રખિત પુત્રી

કેલોગ ૩ ૧ ૫ ૬૫ મ ગ ૧૨૨૬) નો મૂળ લેખકે રા. ૧૧ ગોરો છે ૧૫ એ જ લેખ
પ્રત હિપ વી ૧૨૫ મા આ-મા વલગજ બ નજી નિમ્મજી આ મેં મ ગોધીને આ મર્થ
આયુર્વેદ અથમાજામા મપાત મુજ તેની આ લેખન અર થી સની આ વિ

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવનાનું કે ગતિમાન અમી આયુરો વિજ્ઞાનનું ૨૦ મું વર્ષ શરૂ થાય છે નવા થનાર ગ્રાહકો જો લનાજનના પસા મ આ યી મોડનરો તો તેમને અક આછે ખગમે તગત મળશે

(૨) વાની અધરઅથી ગ્રાહક થનાગને પશુ રપની શરૂઆતથી જ ગ્રાહ થએલા ગણી લઈ ૧૦ ગતિમાન અમી જ બધા અમો મો ની આપવામા આવે છે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુગ હોય કે જ લ્યા હોય તેમજો પૂર કે બદલેલુ મગ નામુ તગત મો લી આપવુ જેથી અક ગેગનદને ન તર આ બાબતમા ગ્રાહકની મુગ હોનાથી અમ પાછો આરશે તો ફરીથી તે અ ન પાગ્ટે / ગ્રાહકો શિગ ગલશે માટે મગનામુ પૂર તથા બલ્લયુ હોય તો જ નેલુ સગનામુ તગત મોમની આપવુ

(૪) ગ્રાહક થરા સમયે કે અક મેગનામુ ગ મન મધજો પતન્યરહાર વ્યવસ્થાપક આયુરો નિજ્ઞાન આદિત્ય મુદ્રણાલય, ગયખા-અમ નાગ, ૨૧ મગનામે કરવા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ રેતાના લખા કે માસિકમા આનતા લેખો સારે બધો પતન્યરહાર તનીને સરનામે કરવા

(૬) તલેર લારજેગીઓ માટે વાર્ષિક વરાજમ માન રૂ ૧-૮- ગણવામા આવન છે

(૭) આ માસિકમા છપાતા લેખો માટે તે તે લખના લખકો જવાબા છે

(૮) આ માસિકના લેખોને અને ઝકુ મામાયુગિન રકમ લી ની કાયનીતિ (policy)ને ગો મનથ નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુરોદ નિજ્ઞાનની ૧૯૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨ એમ ૧૩ વર્ષની જુદી જુદી વગર માધેલી રાવિ રખા રૂ ૧-૮-૦ થી મળશે

લખો

પાછલા વર્ષની ગર્જલો માટે ઝકુ રાર્મીને, મુબર્ક ૧૪

આયુ વર્ષના અકો માટે વ્યવસ્થાપ આયુરોદ વિજ્ઞાન

કે આદિત્ય મુદ્રણાલય, ગયખા-અમ ના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા
શોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

1

આપણા જાણીતા ડૉક્ટરો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના ૬૦ વિદ્યાર્થીઓએ તેમજ
વૈદ્યોએ અવશ્ય મનજીવા સાચું કે ગમે તે પ્રકારે શરીરના નુકસાન કે વધુ વિદ્યાર્થીઓ માટે
પાસા કે અમુલ્ય ગંગાનાથસાગર ગુજરાતી પ્રથમ પ્રેસ પ્રથમ કોલેજ ફ્રી મેડીકલ
કોલેજ પ્રારંભના પાસા તથા મી. ડી. ભાગનો આ જાણીતા અમુલ્ય પાસા પ્રથમ મી. બી.
કોલેજ એમના રોમાં આ ગોષ્ઠિનાર્થે આપવા જે ગુજરાતી ભાષામાં આ વિદ્યાર્થી
આ સંસ્કૃત ફ્રી મેડીકલ

૧૧૧ પૂર્વાના ૭ માં સાંતા સરિત પુત્રની મિત્ર માત્ર કે ૮ - -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને મુક્ત પ્રમાણપત્ર લેવાનાથી કે સાતમા મંગલે

૧૧૧૧

મંગલાના ૭૧૧૧

પ્રેસ ૧૧૧૧ પ્રિન્સિપલ આચાર્ય

તથા

પ્રેસ જુનિયરસેન શે-રેસેસ

મંગલાની મુખ્ય

૧ પ્રમુખકો પામેવી

૨ અહીં શાંતીની મુખ્ય એજ ટો પારે ધી

ગુજરાત આયુર્વેદ કામગીરીની મુખ્ય

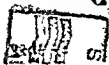
તથા આ એમદિસોમાધી

૪૭૧ ના ગવર્નની નાયબેરીઓ માટે મંજૂર છે

વંદકે મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનારે વંદકે મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

અ-૭

તન્મેષુ યજ્ઞ મેઘાય યન્તરોગ્યાય કલ્પતે ।

સ ચચ નિયન્તા મેષ્ટો નાગધ્યા ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૭૫૫

૧૯૬૦

તના અને ૨ ૧૫

દુર્ગાશંકર દેવળાલમ શાસ્ત્રી

અ. નર્મ્યાધી-૧ ના ગ્રંથી ૧૦ ના

૦ સયાની ના. મુખાધ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય નાયબેરીઓ માટે શુદ્ધ આયુર્વેદ
અનુભવ નાયબેરીય જ્ઞાન પણ તમને અહીં કાર્યમાં
તરફથી પ્રગટ થતા આ મામિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમશિકા

નિનય	લખા	પૃષ્ઠ
૧ મધ્યકાગના શરૂઆતના ભાગનુ આગી વચક સાલિત	નનિખીનાથ ભચુમ	૧૯૩
૨ બેનમહિલા-એની પ્રાચીનતા ઓ હિપ્પુમતા	ની એમ બ આ	૧૮૫
૩ આયુર્નિઃ આયુર્વેદિક શિક્ષણનો આ શ	એમ કે મુમરછ	૨
૪ નાગયણ તેનનો ખાવામા હિરોગ	ગમરેન નિખારી	૨ ૪
૫ વૈદ્યોનુ વાર્તિક	પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વૈદ્ય	૨ ૬
૬ લમણ અને દા પ્રિયક પ્રેશ		૧ ૭
૭ આયુર્વેદીઓએ આયુર દેનર શાસ્ત્રો કેના શીખવા નેઈએ	આયુરદાયાય પા હુગ્ગ હરિદ્રશપાડે	૨૧
૮ મોમનતા	વૈદ્ય સનાભાઈ જો પટેલ	૨૧૮
૯ મુમર્ષ આયુર્વિ ના શાળા	વિક્રમસા ન્યામ	૧૨
૧૦ વિદ્યાપીઠનુ આયુર્વેદ નિદાવર		૨૨૪

— વિનતિ —

આ માગિકની આ અનુક્રમણિકા નેઈને નાય તે ખાત્રી થઈ કે આ મામિઃ આયુર્વેદ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રયા માટે કેવુ ભ રી ગણુ છે આ મામિ નુ આ ૨ મુ વ૧ ચાલે છે શરૂઆતથી / આ મામિ મા આવા ને આવા જ નખો આવ છે વડોદરા ગાંતે ગાંતેની લાવજેરીઓ માટે આ મામિક મળુનુ યુ હ અમને ન્યાશા છે કે દશર્ક વિદ્યાના પ્રયા મા જ દશનો હિત ૫ સમાએનો છે એમ મમ ૭ દર વાય આ મામિ ના નાહકો નધાવવાની ૭ છેન પોતાના ગામની નાયજેરીઓ દાગ પપ આ મામિ નુ વાચન પ્ર્ણાય તેની કોશિશ ગજ

હુગામનુ કે રાખા
તની

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મપ્રજાપત્યશિવલમિહન્વન્તરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વપ્રિવેગવરમ્પૃથિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ મુ]

વેશાખ ૧૯૮૭

[અંક ૭]

મધ્યકાળના શરૂઆતના ભાગનું બગાળી વૈદ્યક સાહિત્ય

(લેખક નલિનીનાથ દામશુભ)

[અનુમધાન ગનામ્ પૃષ્ઠ ૧૬૨ થી આડુ]

આ પછી વૈદ્ય બગાળેલ થયા છે તે આખ્યાત બનાકલ્પના વૈષ્ણક તરીકે પ્રસિદ્ધ હોવા માથે ચિકિત્સા સારમગ્રહ ઉ- જગમેલ નાનના ઔષ્ધ ક્રિકિયા તથા ચિકિત્સાના મોટા ગ્રન્થના રચનાર છે એ પોતે કહે છે કે જૂના વખતની અગસ્તિસહિતાનું આ નવું ગરગ્ગલ છે પણ ખરી રીતે હાલ કહે છે તેમ જુદા જુદા વગર ગ્રન્થોમાથી મગક છે ૧ નેડે બગાળેલો મમન ચોક્કસ નથી કહેવાતો પણ એને આધુનિક માની ગકાય એમ ની ઠારણ છે એના ચિકિત્સામાર મગકની એ હાવત્રોમા ૧ ૧૩૭ (ઇ સ ૧૩૧૮-૨૦)ની માલ છે ૨ માટે એ ૧૩મા ગતમ્મા વધ યો દોનો નેડે એ એના પિતાનું નામ ગદાધરજી આ ગાધરજેનો વિચયગમિત ૭ (ઇ સ ૧૪૪૦) માધવનિદાનની ટીકામા ઉલ્લેખ કરે છે તે દોવાનો નલવ છે ૪ ના મિદ્યોગની ટીકામા શ્રી કહે પણ સુસુતના ટીકામા તરી- એક ગદાધરજેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને આ ગદા ઉલ્લેખો એકને જ લાગુ પડે છે એવું આપણે માની શકીએ ને આત નાનો હોય તો હાવરની અવાચીન મર્ચા ૧૩મા શતકની પહેલી પચ્ચીમી ગભાય પણ ને શ્રીધરદામ

૧ જ એ મો બ ૧૮૯૧ પ ૧૫

૨ જુઓ ગા એ લાકગમ્મેનો પિર્ટ જોન ધમય દોર સારૂત મે યુકીપ્ટ ૧૮૮૭
૮૪ પ ૮૬ અને શ્રી રા બા ૧૨ ગુ દક્કન પોને મેન્સુકીપ્ટમ કેમ્બોગ પ ૧૪૪ નં ૫

૩ વનોપધિ દપણનો ઉમેદનાન પ ૪૮

૪ હનન પ ૧૭

થઈ છે, એવું એ ૫ યમાથીજ માળીત થાય છે મત નજ કે દ્રઢ બંધની અનુપૂર્તિવાળી હાલની ચરક સહિતા તૈયાર થયા પહેલાં છ સહિતાઓ હોવી જોઈએ પણ એ છએ નહ થઈ ગઈ એમ ધારવામા આવતું હતું અને તાજેર રાજ્યના પુસ્તકાલયમા ભેવસહિતાની એક હાથ પ્રત મળી આવી છે તે ન મળી આવી હોત તો આજે પણ એજ મા ચતા રહેત આ હાથપ્રત વિશેષ મ મ કવિરાજ ગણનાયમેને ઇ સ ૧૮૧૩મા લખ્યું છે કે એ હાથપ્રતની નકલ જોતા અતિ અ પ ઉપયોગના કૃત્કાઓના સમૂહ જેવો આ ૫ ય જણાય છે તાજેરના રાજ્ય પુસ્તકાલયની આ હાથપ્રત જેની નોંધ બર્નલે ૧૦૭૭૩ લખ્યાક નીચ કોલી તે ઇ સ ૧૬૫૦મા લખાઈ મનાય છે ચર આશુતોષ મુકરજીએ કલકત્તા યુનિવર્સિટી મારફત આ એક / હાથપ્રતને આધારે ઇ સ ૧૮૨૧મા ભેલ સહિતા છપાવીને પ્રાચીન આયુર્વેદિક સાહિત્યના અભ્યાસીની સારી સેવા કરી છે ભેલસહિતાનું છપાયેલું પુસ્તક જોતા એમ જણાય છે કે સૂતરચાનના પહેલા ૧૫ અધ્યાયો અને ઇ વા સિદ્ધિ ચાનના ચોઠા અધ્યાયો હુમ થઈ ગયા છે આ શિવાય આખો અન્ય સપૂર્ણ રીતે જળવાઈ રહ્યો છે (આ કથન પણ સાચું નથી કારણ કે જે અધ્યાયો મળે છે તે પણ ત્રુટિત મળે છે ત હી આ વિ) વળી આજે જેની નોંધ (કેટલોગસ ટ્રેલેગારમ ન ૪૧૬) ની છે તે હાથપ્રત કોઈવાર મળી આવતા ત્રુટિત અને હુમ અધ્યાયો પણ મળી આવે

અત્યાર જે અ ય મળે છે તેમા આત્રેયના વચનો છે શ્યામ ભગવાનાગ્રેય એ રીતે સંગ્રહ થયા મળે છે (પણ આ કથન વિશેષ ઐતિહાસિક મૂલ્ય વાળું નથી કારણ કે ચરકમા પણ એ રીતે / શબ્દો પ્રત્યેક અધ્યાયના આરંભમા છે ત ની આ વિ) હાલની ભેલસહિતા પ્રાયશઃ પદાત્મક અ ય છે પણ પ્રાચીનતર મૂળરૂપમા પણ એ અ ય એવોજ હતો એવું માની લેવું ભૂલ લાલુ છે શારીર સ્થાનના પાચ અધ્યાયો (૪ થી ૮) વચ્ચે વ ને સ્થેરોદોવાળા ગદ્યબંધમા છે ૧ આ ગદ્યાત્મક અધ્યાયો પદ્યબંધની નહીંજા બેટ જેવા લાગે છે અને લેવની સ્થળાને અવશેષ હોય એમ જણાય છે આ નબંધમા ઇતર સાહિત્યમાથી લખલો આપતા કહી શકાય કે શબ્દસહિતા અને લિખિત સહિતા (સ્મૃતિ અ યા છે ત હી આ વિ) જેવા પદાત્મક અન્યોમા આવા ગદ્ય બાગો છે અને તે ઉપરથી મૂળ આ ૫ થો ગવમા હતા અને પાદ્યથી પદ્ય રચનાના અભિચારી વેગથી પદ્યાત્મક થયા હોવાના નિષ્કૃષ્ટ ઉપર આવલું પડે છે આ પદ્યાત્મક વચનો પ્રાચીનતર રૂપનો નાશ કર્યો છે

૧ ચરક સહિતાના રાગીર માનના છ અધ્યાયો આ પ્રકારના ગદ્ય ૫ યમા ન છે માટે એમા ચરક કે દ્રઢ ૧૫નો હાથ નથી એમ માનવું ૧ તેની આ વિ

ભેલનશ્વિતાનો આગેય અન્ય આયુરે- ॥ વિદ્યાર્થિને-શ્યા પળુ યનકાક ઉપ
યાગનો ન પણ હોય, કાગુ ઠ વચ્ચે મિતા અને સુશ્રુત રક્તિત્તગા ન
હોય એવું કાઢ પળુ એમા બા ચેન પાય ? પણ જેમાથી પાલગી ચર-
મને મુનુત મિતાઓના વિાગ વધે છે તે પ્રાચીનત ઉપ જળગી નખના
તનીક તેની મિતિત્તગિ મગત્ત ઘણી છે વા ભે ત્યાગ મદાગ હય લ મ્યુ
ત્યાગ પળુ ભેલ અને શીછ મિતિતાઓ ॥ મિતિત્તગી નેમજ ચરક મુનુત જતા
એ ઘણા પ્રાચીતર પ્રમાણ છે એની એને જમન હતી મગતે પાતાના
મનની ઉપયુક્તતા જ્ઞાવતા પ્રાચીનતર મિતાઓ વાપી પ્રાચીન પાવા ત્તા
ચરક મુશ્રુત જતા એાછી પ્રમાણુજન તામથી આયુરે- ॥ વિદ્યાર્થિઓ એનો
અભ્યાસ નથી કરતા એ મીત જે પ્રમા-લીલ જી છે તે ઉપગી નપદ
જેમાય છે ભેલ અને શીછ મિતિતાઓના પાતા હલીલ ॥ જેમા કાખલો જ
આપ્યો છે વા ભે વધુ છે વ “ વાડ પાનુ નથ વધાર જુનો હોય માટે
વધાર પ્રમાણુજન કરતા હવી ઠ પાલના મળનો હોય માટે એાછા પ્રમાણ
બુલ કરતો હવી ૨

જ્યે નથ એ છે ઠ વચ્ચેમિતાનો લાગજ મગય હું ? અને એ મગય
શી રીતે નખી વાય ? એની પ્રાચીન મથા ॥ માન મગનુતમમિત્ત જળનાડ
શ્દુ છે તેમાથી એ ॥ કાન મિત્તુ ન માન વાડ પ્રમાણુ આવી મળે તે ભેલે

ભેલનશ્વિતા ॥ નરકજાઓ સવતા ખેલુ જે ન્યાય ૭ ને એની વિાવ
મનનાની આર્ષ (Archaeic) નથી મા ના નરી મવચામ, લામશૂન, મા રીન
ધમશૂનો મલ્લાક પાલી અવિધમ્મ મ મા મને ૭ જોકના જવા મિલાવેજો
દા ત (R C IX Kalsi version) મા ન્યાય છે (અન્દ્યુશ્રુતના મને
પળુ માન મો આ લાગુ પડ છે તરી મા વિ)

જુઓ —

તપાદ નથ મર્મા માતુરુર નિખનાતિ । ઉન્નિવિનૌતક ।

અગાસ્ત્રા મિતિ મગજ । નયા મગગાનુ પુત્રમગત્રેય ।

૧ આ કથન આયુરે ॥ પતિના કાચ મિત્તીએ એ મુનુત મા અપાનમાં નકામ
પડે મોડું કેમકું ભેલમિતિના લાગાનુ તો મા ૯ તરી આ નિ

૨ અવિધર્મિપ્રાતિ ૧ મુલ્યા ૧૪૬ મુશ્રુતી

મ ઇશ કિ ન વચ્ચેન સસ્તા ઘાન મુમાવિમ ॥

અ ૬ ઉ ૧ ૪ પના ૭ ૧

આ રમામાર્થી એ ક લ જના ન રોગ પ્રાગી હોય લાગા જ મ પમ
સપ્દે કાગો છે તે મગમનુ વિવક્ષિત દ્વાય એમ માફે માનુ નથી નથી આ નિ

યદ્યર્થં તિષ્ઠતિ માતૃમાતિ (અર) સ્વાત્ ।

યદ્યપિશ્વિગ તત્ત્વમાતિ (અર) સ્વાત્ ।

લેલમહિતા પૃ ૮૫

બીજી આ જીવાત્માના એક દેહમાત્રી બીજા દેહમા મકમળના પ્રકાશને લગતી ચર્ચામાં જોઈ સહિતામાં જોઈ મતનું ખડન મળે છે તે મત ચાનવ પ્યનો હોવાનું બહુદારપ્રયત્નનિષ્પ (૮ ૪ ૩)માં કહ્યું છે જુઓ —

તદ્યથા તૃણજલ્યયુક્તા તૃણસ્યા ત ગત્યા યમાન્મમાન્મ્યા માન મુપસહરયમ્મેવા યમામેદ શરીર નિ ચાત્રિયા ગમયિવા ય માન્મમાન્મ્યા માન મુપસહરતિ ।

જેમ ખડમાકડી એક જ ના પાનને છેડે પોચતર બીજા પાનને પોચા પછી પોતાના શરીરને પહેતાના પાન ઉપરથી ખેંચી લે છે તે જ રીતે આ આત્મા આ આત્માને દોડીને તથા વિજ્ઞાને તણ બીજા શરીરને પોચા પછી પોતાને એ તરફ ખેંચી લે છે

લેલ મહિતામાં આ પ્રાનીયના શબ્દોમાં આપી છે —

અ પ્રાની મજાત્ । કમગ્રદે (દી) દહાતમુપક્રમત્ત્વ જ્ઞાત । અત્રોગાચ મગ વાગાયે જલ્યાયુક્તા દ્વામ્ય કચિદગતિ મૂવત્ । તત્ત્વ મુક્ત દ્વાનીત્ત વ્યન્તામૂલ વ મુગપ સ્વાદૈવ ।

લેલ સ પૃ ૬૩

અહીં મજાત્ ઉલોચાય છે કે આ આત્મા એક શરીરમાંથી બીજા શરીરમાં શી રીતે જાય છે? આ બાગતમાં ભગવાં આપે છે કહ્યું છે કે કેટલાક આત્માની પિતિ ખડના ડી જવી હોવાનું કહ્યું છે પણ તે બધાં સત્ત્વ નથી જાણીને ગત્યત રૂણ અને ગત્યત અમૂતની અહીં તુલના કરી છે અને ખડમાકડીની ઉપમા પૂરી તા વામાં આવે તો એક જ વખતે એક શરીરનું મનજી અને બીજામાં પુનઃ જાય એવો જોઈએ

બીજી કેટલાક પારિભાષિક શબ્દો જોઈને મા મળે છે અને ચરકસહિતા અને સુસુત સહિતામાં નથી મળતા તે બેલને પાલી સૂત્રો અને જૈન આગમોના મુગ સાથે જોડે છે કાળના ત્રણ વિભાગોમાં આત્માને ‘અતીત,’ પ્રત્યુત્પન્ન અને અનાગત શબ્દો વાપર્યા છે

પાત્રી અથોમા આ પ્રોચા સમાનાથક પાત્રી શબ્દો અતીત, પ્રત્યુત્પન્ન અને અનાગત વપરાય છે વગી નિકાય, બતિ અને વણના અથમા વાચશબ્દ જૈન અને જોષ્ઠ ધમના ઉદય આમે પ્રામા મા આબો અને જૈન તમા બાદ પ્રામા-આન કરીને જોષ્ઠ પ્રામા મળે છે લેલમહિતા

૧ અતીતમહિતામાં પ્રામા નથી પણ પ્રામા વિજ્ઞાની ચર્ચામાં છે ૮ અને તેમાં બિનબિન સ્ત્રિઓના બિનમતો આપ્યા — (૩ ૧ ૪ ૨ ૬) એ પ્રામા જૈનની બાજુ જોઈ જાય છે

૨ અતીતમહિતામાં પ્રત્યુત્પન્ન દ્વાનનાગત પ્રમદતિ । બેલ સ પૃ ૮૧

(પૃ ૮૭-૮૯)ના પૃથિવીકાય, અપકાય (કે જલકાય), વાયુકાય અને તેજ કાય શબ્દોને ઠેકાણો પદ્ધત્કારન્યાયન નામના બુદ્ધ ભગવાનના વૃદ્ધ નમદાલીનની પરિભાષામાં પથવીકાય, આપોકાય તેજોકાય અને વાયોકાય જેવા શબ્દો મળે છે (દીધનિકાય થ ૧ પૃ ૫૫) પણ આ માત્ર ડેટલુ મચોટ છે એ ભેડના તથા બુદ્ધના બીજા વૃદ્ધ મમદાલીન મજ્જિમસંગલનીના ડબ્બોને નાથે સરખાવનાથી ખ્યાલમાં આવશે —

ભેડ સહિતા ૫ ૮૯-સયમ મત્તગઠિતિ તત્તપ અન્નાયમવચ્ચત્તિ ।

વાયુ ગાયુકાયમ્ । તજ તેજ કાયમ્ । પ્રિયમી પ્રિયમી કાયમ્ । આન્નમ આન્નમ કાયમ્
ઈતિ । તદા રમોગમ કાયમ્ । ઈદ્રિય દ્વિત્રિકાય મત્ત । મત્તનિત્તમ મિત્તમત્ત મત્ત
ધાતુ મત્તનિયઠતિ ।

અજીતકેશઽબલોનો મત — અચૂરીયો યદાજાલ ઈરાનિ પથ્થરો પથ્થરો
કાય અનુપેતિ અનુપગ ઈતિ । આપો આપોકાય તત્ત તેજોકાય । વાયોવાય કાય
અનુપેતિ અનુપગ ઈતિ । આન્નમ ઈદ્રિયાણિ સકમતિ ।

(દીધ નિકાય ૧ પૃ ૫૫)

આ પ્રકારના બીજા સમાનોમાં કાય શબ્દ બીજે સ્થાને આવે છે
દા ત બ્રહ્મકાયમ્, દેવકાયમ્, વરૂણકાયમ્, ગધર્વકાયમ્, પિશાચકાયમ્,
અસુરકાયમ્, મહાશયકાયમ્

પાલી મહામયમ્ સુત ત પ્રમાણે બ્રહ્મ, ગધર્વ વગેરે તુદી છુટી ટોચના
દેવો ॥ નામો ઠે (ત્વચ્ચાયાના નામાનિ ત્રીથ ૨ પૃ ૨૫૩) વગી વિજ્ઞાનકાય,
વે નાકાય, ત કાકાય વગેરે ગમ્મે તદ્દન બાહ્ય પારિભાષિક શબ્દો તરીકે
અત્ર્યમ્ સુત (મજ્જિમનિયાય થ ૩)માં મળે છે આ દાખલાને અનુમતી
નેત્રિપ્રકરણમાં રૂપકાયો અને મિત્રિ લ્હા ધમ્મકાયો જેવા ગમ્મે રાયા છે

હવે વધારે ઉદાહરણો આપવાની જરૂર પડી ઉપર લે ઉદાહરણો
આપ્યા છે તે અડરમાત પ્રાપ્ત છે એમ ગણી મની ગકાય એમ ન ॥ ભેડ
મહિતામાં વપરાયેલ પરિભાષા અને તેમાં સ્થાયીતા દાખનિક વિચારો
એ જમાનાના ચોક્કસ વિચાર છે પણ રના કરનારો તો મૂળના ગદ્યપાઠનો
નાશ કરવાનું કામ કર્યું છે અને ને થોડા ગદ્યારો એમને એમ બની ગયા
છે તે પ્રાચીન બૌદ્ધ મગધ ॥ મમદાલીન તરીકે પ મ ઉપયોગી છે બાવાન
ગાતમજુદ્ધ ત્યાં ચિત્તતા ગોનો અને મારો રના ઉપચારનો ઉપદેશતા
હતા, અને ભગવાન પાણિનિ વ્યાકરણદ્રાગ વાણીના દોષોને દૂર કરવાનો
ઉપાય ઉપદેશતા હતા ત્યાં ભગવાન અનેય શ્રીરતના નગોના ઉપાયોનો
ઉપદેશ કરતા હતા

(ધ પ્રાચીન મગધ લુ ૧૧૬ માંથી અનુવા)

નારાયણ તેલનો યાવામાં ઉપયોગ

(લેખક : ડૉ. રામદેવ ત્રિપાઠી)

નારાયણ તેલ એક નસિદ્ધ તેલ છે એ વાત યાદિનું સચોત્તમ યોગ્ય છે નારાયણ તેલ નાણુ પ્રગરતુ બાય છે સ્વ પ, યૃષ્ટ અને મધ્યમ દતકથા છે કે પ્રાચીન ગ્રંથમાં દેવતાઓ અને અમુરો વગેરે ઘોર યુદ્ધ થયું હતું એ યુદ્ધમાં દેવતાઓ અમુરોની મારી ગયા એ વખતે અમુરોના મારાથી દેવતાઓના હાડકા તુડી ગયા ભગવાન નારાયણદેવે તેઓના શરીરને પુષ્ટ કરવા માટે તથા મારાથી ઉત્પન્ન થયેલા વાયુના પ્રદોષને શાંત કરવા માટે આ તેલને તૈલ કયુ હતું અને એ કારણથી એ તેલનું નારાયણ તેલ નામ પડ્યું છે

વાયુનું શમન કરવાનું એક નાદુરૂપ છે તેમાં તનનું તેલ મુખ્ય છે એ તેલના તેલમાં મળી વાતદા ઔષધિઓ પકાવીને આ તેલ બનાવવામાં આવે છે આ તેલની પગસામાં નાસ્તર લખે છે કે —

યથા નારાયણો દેવો દુષ્ટદૈવ પનાગન ।

તથેવ વાતરોમાણા નાશા તેલનુત્તમમ ॥

દોષોની વિષમ સ્થિતિમાં જ શરીરમાં જેવો ઉત્પન્ન થાય છે દોષોમાં વાયુ મુખ્ય છે દેવતા તથા મીનોના ઈન્દ્રિયોમાં આવતા ભાગોની ગતિને નિયંત્ર કરતા એક નાનો ભાગ હોય છે જેને ગવનર કહે છે આ ગવનર પોતાની શક્તિવડે સર્વ ભાગોની ગતિને કાબુમાં રાખીને તેની પાને જરાબર કામ કરાવે છે માથામાં શરીરમાં વાયુના માળ ગતિ કામ કરે છે ગવનરનો ગતિ જોડી જવાની શરીરમાં અનેક રીતે થાય છે વાયુ મવ દોષોને તમામ ધાતુઓને તમામ શરીરના ભાગોને પોતાના નિયંત્રણમાં રાખે છે માટે જ શાસ્ત્રકારોએ વાયુ વિષે લખ્યું છે કે —

દદે સ વયત સમ્યક્ સ્થાનંચ ચાહત રસ ॥

ચરમ ચિ-અ ૨૮

નારાયણ તેલ શરીર ઉપર યોગ્યતાના કામમાં જ વપરાય છે તેને પીવાની મલાઈ કોઈ આપે તો-અસિધિનેાની વાત તો કહેવીજ શુ? પણ વિદ્વાન ચિકિત્સક પણ આગળે જાણ જાય છે આ તેલના મેવનનો ઉપદેશ આપતા નારાયણ ભગવાને લખ્યું છે કે —

પાત્ર વસ્તૌ તથા ભાજ્ઞે મો વે નત્ય પ્રતપયત્ ।

શરીર ઉપર માલીશ કરણ તેલ તો યાન ધ્યુનજ શમન કરે છે પણ

કોષાશ્રિત વાયુનું ગમન નથી કરતું જે રીતે પોતા ॥ મુખ્યસ્વાન-પાવર હાઉમમા રહેતી વીજળી આખા શહેરમા ફરીને અનંત કામો કરે છે તેજ રીતે વાયુપણ પોતાના મુખ્યસ્વાન પકવાગયમા રહીને આખા મી મા ફરીને મરીરનું પાલન, પોષણ અને નક્ષત્ર કરે ॥

હવે પીપ્પલુ તેલજ કોષાશ્રિત વાયુને નામ્યાવસ્થામા નખવાની ખામ મશ્કિત ધમરે છે કેવળ માત્રીમા કવવાથી આ કામ પછી ચતુ

ધાતુઓ દીળ થઈ જતા જનાર સ્વનામીઓતોમા ભારગેમા બળવાન વાયુ પ્રચડ રૂપ ધારણ કરે છે આ સ્થિતિમા ના યાત્રુ તેન પીવાની વિશેષ તાલદાયક થાય છે પીપ્પલુ તેન વાયુ ॥ પાવર હાઉમા પહોચીને વાયુની નિષમગતિને મરણી કરી દે છે ॥ મતોએ પણ નાગયણુ તેવ પીવરાનીને અનુભવ લીધો છે કે પોરીના મેટીરોમા મેટીમા ઓકડીમા નાનના પુસ્તમ્તા ધીબ લાગમા પૂ ૪૫૦ ઉપર મે અનુભવી ૧૦૨ લખે છે કે નાગયણુ તેવ ૧૫થી ૦ મીપાનો મા રાગા પીવ રવરાની દ્વન ગ, જાનગોપ, વ્રદ્ધાવસ્થાની નિજ નતા, કુષ તથા ગમન્ત વાત રાધિ દર વાર છે આમ રક્તાતિગાન્મા આ તેનની ગમ્તિ આપની ૧૦૨

આ સિવાય મુઘવા તથા વગાસ્વાથી જે નાયદાઓ વાય છે તેનું પણ વર્ણન એ પુસ્તકમા છે

સુનાવની સ્ત્રીઓને નારાયણ તેન પીવગનરા ની તેનું મીર પુષ્ટ થાય છે તેઓને શન્ટી લાગતાની બીઠ પછી ગહેતી જ સ્ત્રીઓને નાન્વાર ગભપાત થતો હોય, અનિદ્રિત નહતું આવતું હોય અથવા મૂઠ ગભ વર્ષ જતા હોય, અનવા બાળક જ રામા ઘણું કષ્ટ થતું હોય તેઓને ના યાત્રુ તેન પીવગ વવાથી ઘણો વાબ વાય છે વાતજ, ઉનગી તથા કાલેગના જાડ ઉપર નાગયણુ તેન પાવાથી કોષાશ્રિત વિદ્યુત વાયુ મરણો થઈ જાય છે અને સ્ત્રીને આરામ મળે છે અન્યક મે ૧મા જના વાયુતને કામે દઈ દીધે છે નીચ કે ઉપર કોઈ રસ્તેથી મળ પછી નીકળતો ત્વારે નારાયણ તેન પીવાવી રૂદ્ધ વાયુનું ગમન થઈને માગ ઉઘડી જાય છે માત્રમા નારાયણુ તેન પીવાના ગુણ નીચે પ્રમાણે લખ્યા છે —

“ નાગયણુતેવ પીવાતી શાખા અને કામચિત નમન વાત રાધિ, અ રૂદ્ધિ ગ, પચુત, સ્ત્રીઓને વધ્વા ૧૧ જ અને વીચના ગમન્ત ની ૧૦૨ દાય વગે ૧૦૨ દર ધમને રાગે ગભમ, પુષ અને મુઠ રૂદ્ધ લાય છે આયુધ્ય સિ વાય છે ॥ યાલ તેન પીવાની આખા આપના તેના ગુણ નામમા નીચે પ્રમાણે લખ્યા છે —

તૈલમેત પ્રયાત્ત ય સપ્રગતવિકારનુત્ ।

આયુષ્યમાથ નર પોત્વા નિશ્ચયો પુન્ના મન્વેત્ ॥

સમે ય તેલ સદસાર્જિતાત વ યાપિ નારીલગતં સુપુત્રમ્ ।

તૈન્નેપજીરા જગ્યા વિમુક્તો નૈવૈજરા વપ શતાનિ પત્ત ॥

જેઓને હમેશા બલુઅત રહેતી હોય, ઝાઝો ક છુ ઉતરનો હોય, આજ જતા જૂન કરાઝડુ પડતુ હોય અને હરમની જીભાળી હોય તેઓને નારાયણ તેલ ॥ રેવનથી વણેા લાભ થાય છે નારાયણ તેલ જેવી રીતે વિકૃત વાયુને સરખો કરે છે તેમ શુદ્ધ વાયુની ક્રિયાને આલુ કર છે

દરદીનો દાખલો—ત્રણ વા રહેલા પાનપુરના એક જગીનદાસ લાવા યુનીવાર્સના મોટા મુડીમ ય જગનાથલ નાજપેરીની કેક ઉપર માર લાગ્યો હતો અને વાયુની ક્રિયાશક્તિનો લોપ થઈ ગયો હતો તંને એની મા વગર દમ્ન આવના નહિ અને સળી પાજ્યા વગર રમાળ આવનો નહિ ધાપી હવાઓ મરી પાા ઇં દ્રાયગે ન થયો કેવળ ચિકિત્સક મામિકના મપાદકની મનાહ લાઇને તેઓને નારાયણ તેન પાવાનુ શરૂ થયું અને તેથી નારપાથ દિવસમાળ વાયુની ક્રિયાશક્તિનો લોપ દૂર થઇને તેને પૂરો મપદો થઇ ગયો

નારાયણ તેલ પીવાની માત્રા નાના મ અને ા તોલો અને મોટા માણસને ાા વી ૧ તાલો મવા ત્રા સાડે થોડું મગપાા ઉગેરી જરા ઉના દૂધ માથે પીવુ

(ચિકિત્સક વા ૨ ૨ ૧૨માથી અનુવા)

વૈદ્યોનુ વાર્ષિક

(ત્રી પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વેદ)

લેખકો અને પ્રકાશકોને વિન તિ

ગૌમથી વધુ સલવિત લેખકો ॥ સહજાર અને ૧૭૫ થી વધુ પાન સજના સાથના “ વૈદ્યોનુ વાર્ષિક ”નો પ્રથમ અંક તા. ૧૭ મી એપ્રિલ ૧૯૩૭ ને દિને જાહેર પ મે પ્રાપ્તવાચ ડા. ૧૦ પોપટ ત્રભુરામે આયુર્વેદિક શિશલ મગ્ધા નેડેના તેમના સળધની જાગતમા એમ્મે મે ૧૬ સીલે તેમ ડી મિટદ્ ડેમ કયો હતો, તેમા અને ૧૯૧૭ના ડા. ૧૦ મી તારીખે વિન્ય મેળવ્યો એન્લે પ્રકાશન માગેની એજ તારીખ અને યોગ્ય લાગી છે

જેમની જોડે ખાન પત્ર-પવહાર નથી થયો તેવા જે જે વેળાકે મિત્રોને પોતાનો મૌલિક વેળ મોડાવાની હોમ અને તમ મા હોય, તેમજો પોતાનો વેળ લુન માની ગાખર તાગીખ લગીમા મોડી આપવા કૃપા કરી જેમનો જોડ પત્ર પવહાર આહુ છે તેઓને તો દુર વિગેળ કહેવાનું નેતુ નથી મગવા ખાનર તેઓજો પાતપોતાના વેળો જે તો નેમ અને નમ જવી મોકવના કૃપા કરી

“વાર્ષિક” માં ગુણી વારીર પુનકાલી યાની પ્રમત કાની ધારૂ છે અને તેની કાગજ, અને માત્રાગેજ પરતુ કોઈ પુત્રન નામ મરતુમ્મી માં ની નય તંવા ખાન પ્રમશકાને અને પ્રમશક તંવા માં પાલી મામત મહાન પત્રા વરિય પુત્રની યાદી મોડી આપવી તવા પ્રમશકાની તેના ધિરામા માયનો યાની પુનમ્મી યાની પછી હપાગે તમારે તેઓ પાડેથી જુ મુય વેવા મા આવો નહીં

“વાર્ષિક” માં વરિય પુત્રકોન અવવાનન સર્વ મકાય તરી મોસ્વગ કી છે આ અવમોદન માટે પુરતકા ઓડન માત્રી ની તાગીખ લાગી મગવા જોડો ત્યારપછી મળેવા પુત્રકોનો તો નિમગ માત્ર જ થઈ મજો

મહકાજ અને મહા રના વરત આરી પુત્ર મા અને મજાવિત માત્રી મિત્રો અને મુરખીઓનો આ રાજો માખાજ માનવાની તમ લઉં

તા ૧૦ મે ૧૯૭૭ }
 રેણુના }
 બુલેશ્વર મુંબા ૨ }
 પ્રતાપકમાર વિનામ
 વેમામ

લક્ષણ અને હાઈબ્રિડ પ્રેશર

અનુપૂર્તિ

મહાત્મા ગાંધીજીનું પંડરેશ્વર વધી જવાના ખગર લોકમા દેનાઈ જતા અનેક જાતના માણસો તરફથી અનેક જાતના ઉપાયો સૂચવાવા માડ્યા તેમાં લમણના ચાતુ ઉપયોગનું પણ સૂચન હતું પણ ગાંધીજી એમ કાઈ માને? પછી મગફળીના ડા અનમરીએ ગયે વર્ષ િ હીમા ગાંધીજીનું પંડરેશ્વર એ પાર તમા યુ અને મગફળીના પછી બીજાવાર તપાસ્યું તો અડવાડીઆ મા ન મારી રીતે વધી ગયું હતું ગાંધીજીએ કાંઈ વધારે પડતો શ્રમ કર્યો હતા એમ તેણે પછ્યું એવું કાર્ડ પણ મળ્યું હતું એટલે હા અ માનીએ પછ્યું કે જોરાકમા કાર્ડ છે દાર વ્યો છે? તમા ગાંધીજીએ ત્યાં જ આવ્યો કે ત્યાં જિવમથી લનાળ ખાતુ છે ૧ પછી છે, મીને કાઈ ફેરફાર નથી હા ૨ માગીએ તરત કંઈ કે ૧, એજ ડારણ છે અને એજ ચોખ મા ત્યાં છે મહાત્માજી, હવે ફરી શરૂ કરો અને પછી છે ૧ 'જો નહિ' ગાંધીજીએ નમ્રા શબ્દ શ્રેષ્ઠ ઉપદેશ પાડ્યો અને અમે જાલીએ છીએ ત્યાં મુઘી એક વનથી ગાંધીજીનું પંડરેશ્વર માપમર છે અને વજન જગવાઈ રહ્યું છે

ગાંધીજીએ જા અ માનીને નમણના ઉપયોગ વિષે તમા મતતિનિયમનના ઉપાયો (જે િ સામે ગાંધીજીનો પ્રણાળ વિદ્યો છે) વિષે લખવા કહેવું પણ હા અ માનીનું એકાએક અવસાન વધારી એ તો અમલવિત થાની ગયું ગાંધીજીએ બીજા ઘણા પદ્ધતિને સૂચના કરી છે પણ અમલવા ના હા તત્વલપ મિવાન બીજા કાંઈએ લમણનો પ્રયોગ કરી જોયો નથી

હા તલવનર લમણમાંથી એક તેન તૈયાર કરે છે જેને તેઓ એલીલીન (Allyline) તેલ કહે છે અને શ્વાસપથના તથા માતરકાના અનેક દરદો ઉપર એનો ઉપયોગ કરે છે હા તલવનર ગાંધીજીને હા મી ચીન (Minchin)નું Treatment Prevention and Cure of Tuberculosis and Lupus with Allyl Sulphide નામનું પુત્ર ગાળ્યું હતું તેમાં ૧ મીચીને ક્ષય ઉપર તલવાના અમલારિક્ષક ઔષધી પુણેની પરીક્ષાના દાખલાઓ આપ્યા છે હા મીચીન કહે છે કે “આતું બજવાન ઉપમગ્ધર (antiseptic) આવધ જે ગરીરના ધાતુઓમાં આટનું જલદી સોમરૂ ઉતરી જાય છે અને જે માલમના રીરને કાર્ડ નુકસાન નથી કરતું તે જી ૧ જી ૧ અને ૨ ગોમા ગુણધારી હોવાની વાત વા વાર નોંધાઈ હોય એ સ્વાભાવિક છે મને વિશેષ પ્રકારની ચોમરા ઉતરી જવાની શક્તિ તવા એના ઉડવાના સ્વભાવને લીધે ધાતીના કાયમા એ શ્વાસમા લેવાથી ખામ અસમ્પારક નીડે છે ક્ષયના જ તુ (Tubercle bacillus)નો નાશ રવાની ગમ્તિલસણુમાં હોવાની હા મીચીનની જોવે મી ન દાખલો પછી એનો ઉપયોગ કરી જોના પ્રેર્યા અને હા પૂરે (Poore) શ્વાસપથની વિસ્તૃતતા ના દેકાના ક્ષયમાં લમણ પુષ્પ

વાપરી જોયું છે અને તે કહે છે કે બીજી કોઈ આવની દવા કરતાં એના ઉપયોગ પછી વધારે ફાયદો અનુભવો છે” હા મીચેને ક્લયવાળા સાધાઓ અને ગાંઠો ઉપર લસણની પોટીસ બધાવવાથી ફાયદો અનુભવ્યો છે ક્લય જન્ટુજન્ય ત્વચરોગ (Lupus) માં આ ઉત્તમ ઉપાય છે વળી એ ગમે ત્યાં અને દરદના ગમે તેટલા વિસ્તારમાં લગાડી શકાય છે અલગતા આ સીજ તેનો રસ અર્ધોથી એક ડ્રામ સુધી દિવસમાં ત્રણ વખત આપવામાં તદ્દન નિર્દોષ છે એમાં થોડું ટાંચર લવડરેટો તથા ગાઈરપ સીમ્પ્લેક્સ ઉમેરવાથી લેવામાં ખરાબ નથી લાગતું દુધ માથે ફાટ કરીને લઈ શકાય છે એ રીતે લમણ અર્ધોથી એક ઓઝ સુધી લઈ શકાય છે

વળી તેજ દાક્તરે પ્લેટપ્રેગ ઉપરનું જે પુનઃ વાચવા આવેલું તેમાં પ્લેટપ્રેશરને એકદમ ઓછું કરનાર જે જે ત્રણ દવાઓ હતી તેમાં એક લસણ હતું

અમારી સાથે ચાલુ પત્રવ્યવહાર રાખનાર એક સ્વીડીશ મન્નાગી લમણ ઘેટી છે એક પત્રમાં તેણે લખ્યું હતું કે “જેતરમાંથી આવેલું તાજું લમણ લર્વીંગ દ્વરા વધારે અસરકારક છે કારણ કે લર્વીંગ તે સૂકા છે હા શેનેનબર્ગ (Schoenenberger) પોતાના જેતરમાં લમણ વાવે છે અને તાજાં લસણનો રસ તૈયાર કરી લે છે તાજાં વાળેલા લસણની ગંધ શ્વામમાં લેવાથી જન્ટુ મરી જાય છે અને મહાકુખના તથા ક્લયના દરદીને આરોગ્ય મળે છે એ જે તમને લખેલું કે નહિ? આ વિષયમાં અમેરિકાના લૉમ એન્ડ્રોટમના હા લીન્ડગ્રેન (Landgren) માથે ડોઈ હિંદી દાક્તર પત્રવ્યવહાર ન કરી શકે?”

તે જાઈએ લમણ વાપરનાર અનેક પરદેશી દાક્તરોના નામ લખ્યા છે અને પછી એના શુભ ઉત્તમાહથી વર્ણવતા લખે છે કે “લસણ પૃષ્ઠાવસ્થાના લક્ષણોને, ધમનીભિત્તિઠાદિય (arteriosclerosis) ને, માવાના હા આવને, ચકરીને, ચપટા કૃમિને બી ન કૃમિઓને દૂર કરે છે કચિ વધારે છે, મૂતપિંડની ક્રિયાને મદદ કરે છે, ચેપ અટકાવે છે (ચેપીંગથી પીડાતા માણસો પામે થોડું લમણ ખાઈને જલું) પહાર લગાડવાથી જૂના શુમડાઓને ફાયદો કરે છે, દાંતના હા ખાવા ઉપર લગાડાય છે નજાગી આંખોને અદર લેનાથી તથા પહાર લગાડવાથી ફાયદો કરે છે તેમજ હાઈપરટેન્શનમાં તથા આડામાં તેમજ શતેવળતા પગેવામાં શુભકારી છે” આ લીન્ડ ડોઈ ગ્રિફિત્સકને વાપરી જોવા માટે પૂરતું લાભ છે એ દેખીતું છે

૧ આયુર્વે માં દુધ માથે લમણ લેવાની ના પાડી છે ન જન્ટુજન્યવાતજન્યસાર્વત્રિક મનગ્નિયા પથ પન્કુરમાધાનગત્ ૨૪૪ મે રમગ્નમા ગળી આવો કોઈ અનુભવ કોઈને હોય તો એ પ્રગટ થાય એ ઈદ છે તરી આ નિ

આ પછી આયુર્વેદિય શ્રેયોમા કહેના ગુણો વિષે એક કડિમ લખી છે અને પછી ક્ષીત્રીકનકચરમાધી લાગે ઉતારે છે પણ આયુર્વેદિય શ્રેયોમા લમણ વિષે જે ખુલ્લું છે તે તથા ક્ષીત્રીકનક ચરવાળા લેખને સાર લમણ મગધી આગલા લેખમા અપાઈ ગયો છે

છેવડ આ લેખની સમાપ્તિમા શ્રી મહાદેવભાઈ નણે છે કે “આ નોંધ ગમે તે માણુમ વેદ દાખરની મહાહ વગર લમણુનો વા તર્ગે ઉપયોગ કરવા માટે માટે નથી લખી પણ વૈદો એની શોધ કરવા પ્રેરણ માટે લખી છે ”

આયુર્વેદીયોએ આયુર્વેદેતરશાસ્ત્રો

કેટલા શીખવા જોઈએ

(લેખક—આયુર્વેદાચાર્ય પાદુરંગ હરિદેશપાડેએ
ઉમરાનતીમા આયેલુ વ્યાખ્યાન)

આજે મારી સ્થિતિ જ્ઞે ૧ છે ગુરુશાસ્ત્રી જીવાની સમક્ષ માટે વસ્તુત્વની પરીયા આપવાની છે એમ હું તો સાહે ઇ સ ૧૮૨૧ ની સાવમા ગુરુ હીનેંકર શાસ્ત્રીના વિદ્યતા અને વકતૃત્વવાળા અચારનથી અમે વિદ્યાર્થીઓ મોહિત થઈને વૈદકતા ઉપ ગણાતા અને અગને એ વળતે દુરના ન લાગતા વિષયને વળગી રહ્યા એ વળતે શાસ્ત્રી જીવા ઘણા વિદ્વા લાગતા હતા અને અરેખર તેઓ વિદ્વાન હતા અને અમે પાઠી ઉપર પુણ નાખી મળાક્ષે ગીખનાગ વિવાર્ધીઓ, જેવે એમ લાગલુ ગ્વાલાવિદ છે પણ હવે ઇ-સાત વય સુધી અભ્યાસ કર્યો, પીયા આડી લેખો લખ્યા લાપટો કર્યા હવે તો શાસ્ત્રી જીવા અને આપણી વચેનુ અતર નીડળી ગયુ અથવા એકુ તો થયુ જ ટોલુ જોઈએ, એમ લાગીને યોગે વળત અભિમાન આડી જાય તો નવાઈ નહિ પણ આ સ્થિતિ તેમને -૧ ગેણાપ ૧ થાય કે તેમનુ એ ૧ નલુ લખાણ વાચવામા આવે નહિ ત્યા સુધી ટે છે આપણે અભ્યાસથી અતર કાપી નાખ્યુ છે એ જ્ઞમ નીખી યથ છે અતર હું દેખાય છે એટલુ જ નહિ પણ વધારે ગેણાય છે મને તો લાગે છે કે વિદ્યાર્થીની વિદ્યતા ગણિતપ્રેવીથી વધે ત્યારે નિઠાનની વિદ્યતા જૃમિતિ પ્રેલીથી વધતી હવે ગમે તેમ પણ શાસ્ત્રી જીવાની યાગતમા તો માયો અનુમત માટે જ છે એવે તેમની સમક્ષ બોલતા મઠો ૧ અનુભવાવ એમા આશ્ચર્ય નથી હી-

મે લાવણુ માટે આયુર્વેદીયે આયુર્વેદેતરશાસ્ત્રો કેટલા ગીખના જોઈએ એ વિષય લીધો છે હું પણ વૈદ છું જેવે જે શાસ્ત્રો વૈદે લાલવા જોઈએ એમ હું ખુ ત ગયા મને આવડે છે એવુ કૃપા કરીને સમજશે નહિ

૧૨૩૬નો મધ્યમ કળા કરતા જ મૂલ્ય બાસાદાગ મમજી લેવાના
 વિશેષો માટે વાગી તુડી મન્દુત લાપાડી મન્દુથી માત્ર શ્લોકનો અર્થ
 મમજી લેવો પેટલાવી માપણ વળે એમ નથી એ અનુભવ આપે
 જો તે તે વિષય મમજીવા માટે શ્લોકાત્ર કરતા શમમા કન્ડી વધારે
 ગતિ જરૂરી છે તેની ખાતરી માત્રીશુભાએ પોતાની મર્યાદા વિનાથી
 કડી આપી વગી નમા મને નોના પ્રિમિતે લેવા વાચને તો આ
 વાતની વાનવાઝ યાદ આપી અને જમ જેમ જરૂર પડતી ગઈ તેમ
 તેમ જીત ગામો અને જીત શાસ્ત્રીઓ પાને દોડ દોડી જવા માત્ર અને
 મેની મદ વડુ જનો નિમ્મ કળાનો ક તે શાસ્ત્રાનુયાય પ્રત્યં અવ
 દોડા કયુ મેન્ડી જ માત્ર તયાત્ર છે એ રહેયો શ્લોક દર્શન તત્ત્વ ક
 આ યાદી કાઈ મદુડા લીધા વધકના મામા નિરાધારો તો અથત
 બાળક દોષ છે ન્હોતે વાપામા ગીધવવાના છે તે નમ્દન લાસ પાડ
 તેઓને પૂરી આવડતી લીધા માત્ર શ્લોકાથ નમજી લેવા માટે પણ લુની
 પદ્ધતિ પ્રમાણ પચ મનામ થા અને પ્રાચ્ય પ્રગિદ્ધ માટે એવું તો
 પદ્ધતી બેસુ દોડુ જોડે (રાક જુને ઉલેખ નથી પણ એ તો જરૂર
 છે જોમ ગાનુ હશે તેવી જા વિ) અને શ્લોકાર્થ પણ તદ્દર્થ વાચક
 જીત શ્લોક નાથે મુગન, અવિરાધી અને અવિમવાદી મમન્તય એ
 માટે મીમામા શાસ્ત્ર એવે કે પ્રના પ્રેમ વાનુ પ્રાપ્ત થોડી મીખવાની
 જરૂર ખી જા માટે પ્રેમ વાનુ માત્ર નહીં તો નહીં મમજી

છેવટ પોતાને આયુવે જ ગણનાગ વચ્ચે તેો આને સમ વય બેસારતા આવ
 ડવુ બેઠાએ નહિ તેો પોતાની સાથે આયુવે દશાન્ન પણ મૂળ ઠરશે દોષના
 વણ નમા દૂષણાદ્દોષા તેમ જ ધારણાદ્ધાતુ મલિનોઋણામલા એવું વણ ન
 હોઈને દોષ પોતે જ નીચેની સ્થિતિમા ધાતુમય હોય છે અને પોતે બગડે
 ત્યારે ધાતુઓને બગાડે છે અને જાતે ધાતુમય (અથવા શાસ્ત્ર શુદ્ધ બોલવું
 હોય તેો ધાતુ એ જ દેવમય) હોઈને ધાતુના બગાડાથી તેનો પણ બગાડો
 થાય છે એ જ મળ આહાર વિહારના વૈષમ્યથી તેનો બગાડો વધારે થાય
 કે તે જ વધારે મગ્ન થાય છે અને પછી રોગ થાય છે મતલબ કે
 રોગસ્તુદોષવેપમ્ ધાતુવેપમ્ય અથવા મલ પ્રદોષ એ પ્રભુ વણનો અવિરોધી છે,
 એ સમજાશે રોગા સર્વેપિમ દેવનો એ વણ ન પ્રમાણે અગ્નિ અથવા પાચકક્ષિત
 (નહિપિત્ત યતિરેન્નાદ યોગિનિવપમ્યતે (ચરક) મ થાય એવે અજીર્ણ થાય
 મતલબ કે રોગાનાકસ્ય તે મૂળ મનીર્ણમાપ્નુચ્ચતિ। આ શ્લોક ઉપરનો વિરોધી
 નથી હવે રોગા સર્વેપિજ્ઞાય તે વેગાદીરણધારણે। આ શ્લોકાનુ તાત્પર્ય
 ઉપર ઉપરથી જોતા જુદા લાગે છે પણ ખરી રીતે જોતા વિરોધી નથી

મનમૂળાદિ તેર શરીર। ગોતુ ઉત્તરણ એટલે પરાપે પ્રવૃત્તિ ઠરવામા
 આવે અથવા પ્રવૃત્ત થયેલા વેગોને પરાણે રોકવામા આવે તેો સવ રોગ
 થાય છે એ વચનને યોગ્ય સ્પષ્ટ ઠરવાની જરૂર છે તેર વેગમાથી મલમૂળાદિ
 આઠ તેો શરીરમા એકઠા થયેલા પહાર કાઢવા યોગ્ય પદાર્થો પહાર નીકળવા
 તૈયાર થાય છે એમ સૂચવે છે આ ઉત્સર્જનોપ્રસુખતા એટલે જે જગ્યાએ
 જે જગ્યાએ પહાર નીકળવાનો પદાર્થ એકઠો થયો હોય તે જગ્યાની
 સવે નામય પ્રવૃત્તિને આઘાત અને આઘાત લાગતા જ વેગ આવે છે
 પરિણામે વેગપ્રવૃત્તિ વળતે જ ઉત્સર્જન ન કરવામા આવે તેો ધીમે ધીમે
 સંવેદનામય અવયવ ઠંઠણ થાય છે અને આગળ જતા વેગાવરોધ દા ત
 કળાઅતની ટેવ પડે છે તેમજ સચિત થયેલો મગ વળત સર પહાર
 કાઢવામા ન આવે તેો તેમાથી જેરી વાયુ ઉત્પન્ન થાય છે ત્રિદોષમાથી
 વાયુના માગમા સચિત દ્રવની અડચણ ઉત્પન્ન થઈ ને તેનો
 પ્રકોપ થાય છે (વાયો ઘોર્નુત્પાત્કાર્ષ માગસ્થાવરેજન ચ।) અને પરિણામે
 વાયુ તે તે દ્રવ્યના સંયોગવાળો થાય છે (સ્પર્શવા વાયુ) અને એજ
 સ્થિતિમા વાયુ આખા શરીરમા ફરવા માટે કે જે જે ઘટક સાથે તેનો
 સબધ થાય તે તે ઘટકમા પહેનાનો મગલાગ આવીને ચોટે છે અને તે મળ
 ભાગ શુદ્ધ ધાતુઓને બગાડે છે આ રીતે રોગસ્તુ દોષવેપમ્ય કે ધાતુવેપમ્ય
 અથવા કુપિતા મલા એ મળી રજુ તૃષા, લૂપ વગેરે વેગો શરૂ થાય
 ત્યારે શરીરમા પોષક દ્રવ્ય માટે માગણી શરૂ થઈ એમ સમજવું અને તે

માગપી પુરી પાડવામા ન આવે તો પોતણે ॥ અભાવને લીધે એ સ્થિતિમા કામ કર્યે જતા ધાતુ ઘટ્ટ વવાને કામથી વાની જાન છે અને તેની શક્તિ ઓછી થાય છે પછી વેગ થવામા શી વાર ? ઉધના વેગને ટેકવાથી શરીર, મન અને ઇન્દ્રિઓની આરામની જરૂરીઆત પુરી પડતી નથી અને તે ખેલેલી વાકી ગયેલ દોવાથી વધારે શ્રમ પડતા ગતી ધાતુઓનો વધારે હાન થવાતુ કારણુ ઉત્પન્ન થાય છે ભૂખ તૃપ્તાના વેગને પરાણે ઉત્પન્ન કરવા એટલે તેને નકામા લાક કરવા, વળી ખેલા આધેલુ પગના ખેલા જ નવુ ખાવુ અને તેથી અણર્થ થવુ વળત વગર ઉધથી પણ પિત્ત અને કફની વૃદ્ધિ કરીને તેજ પરિણામ લાપે છે શુકાવોધનો નૈમર્ગિક પ્રવૃત્તિ દળાવવાથી નાનતલુઓ તગ થઈને તેના મૂળસ્થાન મગજ પર્યંત તેની અમર પહોચતા તેના કાર્યમા વૈષમ્ય ઉત્પન્ન થાય છે ધમનીઓ વાતના ક પ્રણાલીઓ હોઈને ખરી રીતે વાતનુ જ વૈષમ્ય ઉત્પન્ન થઈને વાતગેગ થાય છે શુકવેગને પરાણે ઉત્તીજ કવા તો શુકક્ષીણતા ઇન્દ્રિયશૈતિય વગેરે વાય છે તાત્પર્ય કે તેથી વેગના ધાગા અને ઉદીરણથી ધાતુવૈષમ્ય ઉત્પન્ન થઈને જે જગાડ થાય છે તેથી અણુ અને અગ્નિમાધ વવામા ઠાડ ણાકી રહેતુ નથી એટલે રોગા સર્વવિજાયતે વેગાનિરણધારણે એ વચન મદેનૌ વગેરે વચનથી વિરુદ્ધ તો નથી જ ઉવતુ તેના સ્પષ્ટીકરણ જેવુ છે મતનજ કે આવી જાતનુ સ્પષ્ટીકરણ કરવા માટે વાયુ, પિત્ત, કફની વિવૃતાવસ્થાના કાર્યની સ્પષ્ટ ક પના આવવી જરૂરની છે પણ તે આજના ઇતા વૈદ્યને સમ વચની માહીતી હોય તો જ શાસ્ત્રવચનો ગવિાવવી બેસારતા આવડે છે નહિ તો આજે તરફ વિાધનો ગોગાજો ઘેરી લે છે અને પછી સ્વબુદ્ધિની ખામી કણુલ કરવાને જાહે શાસ્ત્રને દોષ આપવાની પ્રવૃત્તિઓ આવે છે વચને લાપા જ્ઞાન પણ સમૃત વાર્ધમન સામે મા । પરિચયવાગુ હોવુ બેઈએ એક સાદો દાખલો આયુર્વાર્દસત્તાગતા સ્વાયબુદ્ધિ પરાઈપુ આ શ્લોકનો અથ બીજાના હાલમા આપણે સ્વાયબુદ્ધિ રાખતી એવો કોઈ કરે તો એ હાસ્યાસ્પદ જ ગણાય પણ બીજાનુ કામ તે પોતાનુ જ છે, મતનજ કે બીજા વિગે આત્મૌપમબુદ્ધિ હોવી એવો અથ છે સૌદયલાઘવ સમૂર્ત્ત્વમિતિ વાયોરાત્મરૂપાણિ આ વાચના અમૂર્ત્ત્વ શબ્દનો અદન્યત્વ અથ એવુ દીકાગરે સ્પષ્ટ ઠહેતુ હોવા છતા વાયુ દત્ત છે એમ માનનાગ મહાપડિતો આપણે ત્યા છે પણ એથી બિચારા વાયુની અને આયુર્વેદની નકામી ખેડતાવુ વાય છે, એ તેને દેખાતુ નથી વૈદ્યના વિવાર્ધાએ ન્યાય શાસ્ત્ર જરૂર શીખવુ બેઈએ સુદ્ધિના મૂળભૂત પગલોનુ વર્ણ । એ જ ન્યાયશાસ્ત્રનો પ્રતિપાદ વિરય છે ચરકના ખેલા અધ્યાયમા ન્યાયશાસ્ત્રમા

વળુએના ડ્રય ગુણ ઈત્યાદિ પદ્ધતિઓ સામા વ્યવસ્થિત થઈ ગયેલી છે. જોડાના ડોહુ છે વળી રાયગારુનો ઉપયોગ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે વડે યુક્તિવાની ભગિના તરફ કરીને બીજા ગાંધોની તત્ત્વપ્રણાલી મળી લેવી એ પણ છે. પ્રત્યક્ષ પ્રમાણનો ઉપયોગ કરીને ચરક પાતિસરણીના અધ્યાયમાં આ વિવેચના કરતું છે તથાપિ પ્રમાણ તુલ્ય એજ યાચ શાસ્ત્રનો મુખ્ય પ્રતિપાદ્ય વિષય ટોવાની જેલુ યાચશાસ્ત્રમાં તેનું મૂળુ વિવેચન છે તેનું બીજા કોઈ શાસ્ત્રમાં હોયુ મૂળ નથી એવું બીજા શાસ્ત્રોના અભ્યાસીઓએ યાચશાસ્ત્રનું અવલોકન કરતું એ અત્યંત જરૂરનું છે.

પ્રમાણચતુષ્ટયમાં પણ અનુમાન મુખ્ય છે. ટોવાની અને અનુમાન શિવાય કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં સિદ્ધાન્તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણે વડે સમજવાનું શક્ય નથી અને તેમાં પ્રાયુષ અપનાદ ન હોવાથી પ્રાચીન અનુમાન કરતા આવડે એ માત્ર ન્યાયશાસ્ત્રમાં પ્રતિ ટોવાની એ પ્રાયુરેલીએ માટે આવશ્યક છે. વડે પ્રાચીન ન્યાય પ્રત્યક્ષ ઉપર આધાર રાખે છે એવી ભ્રમભૂત નમજ ટોવાના વિદ્વાનોની પણ ટોવાની આયુરે નો વિદ્યાર્થી પ્રત્યક્ષની ટોવાની ઉપદેશીને ગીઠરવા બેઠે એ એવી વિચાર મંજુરોના હો. પડીને છવનો અટકાવ કરતા તેવામાં આવે છે પણ જરી રીતે જુના કે નવા કોઈ પણ નામનું જા કેવળ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી આવે નહિ એવું તેઓના આ વૃથા પ્રયત્ન છે. જાજીવ વધમહામાં આયુરે નો મૂળભૂત સિદ્ધાન્ત જે વિવેચ તેને સમજાવવા માટે આ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે એનું તો પતરેન અને જા સમા ભરતેવ પરિણામી રીતે બાહ્યમાં આ નુ હોયે પણ વિવેચતા પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપની પ્રાયુરેદશાસ્ત્રની જરૂરીતાત દૂરી પડે એમ નથી એ હજી ધિમહાને રમત નથી. દોહોનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ બતાવતા જે માનનો હતાનો પ્રાપ્તિમાં આવે છે તે સ્થાનો એવું આપુ સારીર નહિ અને દોષ આખા શરીરના પ્રારોહમાં હોઈ તે વ્યાપ્તિ એવું પ્રાયુ વળુન આયુરેદશાસ્ત્ર કરેલું છે અને બ્યાની કહ્યું એવું શરીરના સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદ્ધતિની મર પોષક અને પાક અને ગતિશીલ એમ મનજુ બેઠે એ પરમાણુ જેવી શક્તા નથી છતાં તે અનુમાનથી જ લાગી મળાય છે. મતનગ કે જેના ઉપર આયુરેદનું મહાન ભુ છે તે મૂળતત્ત્વો (fundamentals) જ ન્યા અનુમાન ગમ્ય છે ત્યાં તંના ઉપર આધાર રાખનારો બાકીનો આયુરે નો

૧ આ વાચમાં અને તેની નીચેની વિવેચનામાં વિવેચના પરિણામ અથવા ડોહુ ૭ આક્ષેપ છે તે મિથ્યાભિમાન મૂળક તો છે જ પણ વિવેચના પરિણામ કરેલા નિપુરો અમલમાં વગર દુગમરથી કરેલા છે અને એમાં અમાગી અમતિ નથી. બીજા વિચારમાં મનને હોત તો તે આ નોધવાની જરૂર નથી. રાય ઉપરનો મનને નોધમાં વગર આન નહિ ત આ વિ

વિસ્તાર મુજબ આનુમાનની જ લક્ષણો પડે એમાં શુ આશ્ચર્ય? આ માટે એનાક ઉભાવના આપવાથી પદ્ધતિપૂર્વક આનુમાન કરવાથી આયુર્વેદના મિદ્ધાન્તો અને તેની અપેક્ષા કેવી રીતે નમળ શકાય છે તેનો ખ્યાલ આવશે દ્રવ્યશુભ્રશાસ્ત્રોના ડોઝ પણ દ્રવ્યના શુભ્ર આયુર્વેદે રસશાળામાં રાખ્યા નથી પણ આનુમાનની નક્કી કર્યા છે એ પ્રમાણ છે તે માટે સ્વદા સાર્વભાવાના સામાન્યવર્તિત્વાળા પુનરેત્વિગમ્ય. આ સૂત્રની મુદ્દિગત ર્વ પદાઓનું આમાં ય મને વિશેષ (Principles of Similia & differencia) કે જે હાવના પ્રતિક્ષવાદી રમાયનગામને પણ માન્ય છે તેનો સાધાર લઈને તે ઉપર દ્રવ્યશુભ્ર ગામની ઇનારત આયુર્વેદીઓએ ઠીકી કરી છે દુધના વર્ણનમાં તેને વર્ણ કહ્યું છે વૃદ્ધ એટલે શુક્રધાતુવધક દુધની શુક્ર વધે છે એ પ્રત્યક્ષ શી રીતે જાણી શકાય ડોઝ ડહે કે એનો અનુભવ આવે છે પણ અનુભવ લીધા પછે જ ગામકાજ તેવું વળુન કર્યું છે (આતર્ક હામ્યાસ્પદ છે શામકારાએ અનુભવ લીધા પછી વર્ણન કર્યું છે એમ માનવામાં કયા વાધો આવે છે? અને અનુભવ લીધા વગર વર્ણન કર્યું એવી ઠપપના અગામીય અને પાલિગશુદિની મુચક છે ત આ વિ) એમ ન માનીએ તો હવે ૬ થોનો હવે ૭ થોનો ગેમીઓ અને નીંગીઓ ઉપર હવે ૮ થો અવસ્થા બેમમાં ઉપયોગ કરીને ગામેના અનુભવમાં આડકા હાલની આડકાશામીર પદ્ધતિ (Statistical method) વડે આયુર્વેદીઓએ લખેના હોવાનો માખલો આયુર્વેદના ઇતિહાસમાં મળેનો ૧૫૧ (મા પ્રકાશના આડકાઓની નોંધ જાળવાઈ ૧૫૧, જ્યાં મળે પુસ્તકો હુમ વ ગયા ત્યાં આવી નોંધ કયાવી મચવાઈ રહ્યું અને ઇતિહાસ તો તખાલો જ નથી એટલે માખલો ન ગળે છતાં સ્નાણાવિહ તો અનુભવમાં તે નિપાયો ઉદભવે એજ છે ત તી આ વિ)

મતન મટે ઉપર કોની આનુમાન પદ્ધતિવે જ તેઓએ શુભ્ર નક્કી કર્યા છે એમ માયા વગર પુટકો નથી (મા ૧ મત પ્રમાણે તો એવું માનવાની જરૂર નથી જામ આનુમાન પદ્ધતિની આવશ્યકતા એક મ છે, પણ પ્રત્યક્ષ અનુભવના સાધારના માનુ અનુમાન વડે નહિ એ ન્યાયશાસ્ત્રના માટે પ્રત્યક્ષ મા વિજાકને ચમત્યુ નથી એ દુખની વાત છે ત તી આ વિ) અને નીચેના પુમાની ૧ થી દુધનો દ્રવ્યશુભ્ર નથી થયો છે પ્રતધાતુમય ગરીબમાં શુક્ર એ દેખતો પચિપાક હોવાથી તે ઉપર જ એજમને આગર છે (આચનુ એપ્રાનુત પુત્ત તાપ પ સ્થામ) ત તખડે જો ૧૫૫ થી અને પુરુષ એ ૧૫૫ થી ગરીબમાં શુક્રધાતુ ઉપર મા ૧ છે એમ માનવું પડે (શુક્રનો અર્થ એ પુરુષની ૧ ને દ્રિયમાંથી જે એતપ ૧૫ બહાર નીકળે છે તેજ હોય તો એ ગરીબમાં એ પદાવ ઉત્પર વાન છે એમ કહ્યું છે એ જોડ છે પ્રત્યક્ષ

વિરૂદ્ધ તો છે જ પણ આયુર્વેદનો પણ એ કથનને આધાર નથી ત ત્રી આ વિ) પણ પુરૂષ શરીરમાં, વપરાશના કારણે શુક્ર અધિગત થાય છે, જરા એ શરીરમાં એવી જગ્યા નથી અને સ્ત્રી શરીરમાં અપત્યના પોષણ માટે દુધ ઉત્પન્ન થાય છે તે સ્ત્રી શરીરમાં નથી થતું એટલે દુધની ઉત્પત્તિ માટે સ્ત્રી શરીરમાં રસધાતુમાંથી કેટલો- ભાગ વપરાયાથી પુરૂષ જેટલી શુક્રોત્પત્તિ સ્ત્રી શરીરમાં નથી થતી એનું અનુમાન નીચે છે (આ તર્ક પણ જોડે છે જે ખીને મોટી ઉંમર મુખી પ્રજા ન થઈ હોય તેને દુધ નવી આવતું એટલે આ તર્ક પ્રમાણે શુક્ર માવણુ મેળવે મતલમકે આ તર્કસરણી જ મોટી છે ત ત્રી આ વિ) સ્ત્રીના ધાવણની ઉત્પત્તિ પ્રત્યક્ષ આધારમાં દુધ એટલું પાતા જોડી યાય છે અને દુધ વધારવામાં આવતા વધે છે એ આપણે જોઈએ છીએ સ્ત્રી શરીરની અદરની શુક્રની યૂનતાનું કાણુ રસધાતુથી પછીની ધાતુમાં દુધ ન જતા અનનની જગ્યાએ એટલું થાય છે એજ માનવું પડે એટલે દુધનું રૂપા તર શુક્રધાતુમાં થાય છે એમ માનવું એ સાચુંશુદ્ધ છે અર્થાત શુક્રોત્પા કે દુધ વૃદ્ધ છે એવું અનુમાન સાચુંનોએ ઝાલીને આ શુભ લખ્યો છે (આ રીતે પણ દુધ વધાર લેવાનું ત્યારે સ્ત્રી વધારે ઉત્પન્ન થાય છે અને એટલું લેવાય ત્યારે એટલું થાય છે એ પ્રત્યક્ષ અનુભવનો આધાર તો લેવો જ પડ્યો છે, તો પછી આ દ્રાવિડી પ્રાણાયામ ન કરતા દુધ વધારે લેવાય ત્યારે શુક્રવૃદ્ધિ થાય છે એ પ્રત્યક્ષ અનુભવથી સીધું અનુમાન નામું એમ માનવામાં શું વાધો હતો ? ત ત્રી આ વિ) આ જ અનુમાન પદ્ધતિના બાકી આખું દ્ર વ્યગુણશાસ્ત્ર અને ધારા પ્રાયુરદોર મિદ્ધા તો મમજી લેવા પડશે આ અનુમાનનું તત્ત્વ એટલે નાયશાસ્ત્ર વૈદ્ય જાણવાની જગ્યા પર છે (આ છેવટનો નિર્ણય મારે સમૂહ રીતે કબુલ છે પ્રા લેખકે ઉપર જે જોડે તર્કો કર્યા છે તે પણ ન્યાયશાસ્ત્રમાં અનાનન પરિણામ છે એમ માનવામાં આવે ત ત્રી આ વિ)

મા ઉપરાંત આજના વધને ઈંગ્લેન્ડ શાસ્ત્ર શીખેલા લોકો માથે વાદ વિવાદનો પ્રસંગ આવે છે અને ત્યારે તે સામ્યોની ભાષામાં આયુર્વેદીય સિદ્ધાંતો રજૂ કરતા દેશી વૈદ્યને આવ તા હોય તો સામાને સમજાવી શકશે એ કારણથી હાનના પદ્ધતિવિજ્ઞાન (Physics) રસાયન (Chemistry) અને જીવશાસ્ત્ર (Biology) એ શાસ્ત્રો સાધારણ રીતે પરિચિત હોવાની જરૂર છે પદ્ધતિવિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (ખરી રીતે રસાયનશાસ્ત્ર જોઈએ ત ત્રી આ વિ)ના ૯૨ પદ્ધતિઓ વિગતવાર અભ્યાસ ન કર્યો હોય તો પણ આયુર્વેદીયોએ આ આધાર તરીકે લીધેલા મૃદ્ધા, આપ, તેજ, વાયુ અને આકાશ એમાં જ કવી રતે સમાવેશ થઈ જાય છે એની પના આવી ગયે એટલો તો આયુર્વેદીયોને પદ્ધતિ વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પરિચય હોવો જોઈએ અને આ બાબત ગયે વર્ષે બનારસની

પચ્ચૂત પરિપક્વ બગબગ પચાવમા આવી એ પરિપક્વ ઠોઈ નામાકિત વૈદ્ય જીવાની છાપ પડી નહિ પણ વટગાન્નું ગદ્યયન કરવા સાથે આધુનિક શાસ્ત્રો સાથે પરિચયવાળા એક મહામહોપાધ્યાયના પ્રગાઠ પાડિત્યની ઘણી છાપ પડી એ હકીકત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે વૈદ્યને રસાયનશાસ્ત્રની માહિતી હોય તો પિત્ત અને તેની વિકૃતિ, તેમજ જુદા જુદા ઔષધો અને આહાર્ય પદાર્થોના મિશ્રણો અને આયુર્વેદના ણીળ પણ રસાયનિક સિદ્ધાન્તો આધુનિક શિક્ષિતોને સારી રીતે સમજાવી શકે પિત્તના ગુણોમાં તે દ્રવ, ઉષ્ણ અને વિસ્ત્ર છે એમ કહેલું છે આ વિસ્ત્રતા થવી-Acidity એજ પિત્તનું વૈશિષ્ટ્ય આ કેમ બને છે એ પૂછવામાં આવતા જોતેન યુક્તિમત્તરૂપા ચય પિત્તસ્ય કુર્વેતે એટલેજ વૈદ્યજીવાનો જવાબ દાખતર માટે પુરતો નથી પણ તેની બાબમાં H_2SO_4 એ પ્રક્રિયાથી ગદ્યકાન્ત (સંક્યુરીક એસીડ) બને છે અને તેમાં એ H_2 એટલે પાણીની દ્રવતા યુક્ત ગીતતા અને O_4 એટલે ઓક્સીજનની તીક્ષ્ણતા સદ્કર એટલે ગદ્યકથી મધુક્રત થવી જોઇએ એમ કહેવાથી તેને ઉપરનો શ્લોકાર્થ મમજાયા વગર રહેશે નહિ (દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે દાક્તરને આમાંથી શું સમજશે તે તો ટોણ જાણે પણ લેખકે જે કહ્યું તેનો કશોજ અર્થ બને તો સમજતો નથી આ વિચિત્ર રસાયનશાસ્ત્રની રીતે સમજાવવાનો હાસ્યાસ્પદ પ્રયત્ન કરવાને બદલે તો મૂળ વચન કહીને મૌન રાખવામાં આયુર્વેદની અને તદ્વિનની વધારે શોભા રહેશે ત ત્રી આ વિ)

જીવશાસ્ત્રનો પણ વૈદ્યને પરિચય નહિ હોય તો જેવાપિ કેચિત્કુલજા વિકારા ભવતિ તાસ્તા પ્રવૃત્ત્યસાધ્યાન્ આ તત્વનો પણ આધુનિક પાસે તે જુલાસો નહિ કરી શકે મતલબ કે આ જીવશાસ્ત્રનો જો કે વશશાસ્ત્ર (Heridity) એ પેટા વિભાગ છે છતાં ગર્ભ અને ગર્ભકાન્તિ વગેરે માટે આખું જીવશાસ્ત્ર (Biology) વૈદ્યે જાણવું જોઇએ

આ ઉપરાંત જીનામાંથી સાખ્ય, વૈદ્યાન્ત, કામશાસ્ત્ર, સંગીત અને જ્યોતિષ એ શાસ્ત્રો પણ વૈદ્યે થોડે અંશે જાણવા જોઇએ પિત્તવિકારની ચિકિત્સામાં સહિગ્ધ સુગ્ધ વાક્યુત્ત જાણણ અને હરિગીત સમજવા માટે વૈદ્યને સંગીત આવડવું જોઇએ પિત્તવિકારનો ક્ષોભજન્ય દાહ મટાડવા માટે વૈદ્ય માદક ઉપાય કરે છે સંગીતના આટલાદક સ્વરથી યુક્ત ગીત પણ એવીજ અસર કરે છે પણ એ ગીત 'ચેતોહારિ' હોવું જોઇએ અને ચેતોહર ગાયન કયું છે એ નક્કી કરવા માટે વૈદ્યને સંગીતનું જ્ઞાન હોવું જોઇએ એજ રીતે અગસ્ત્યના ઉદયથી હસોદક નિર્વિષ કેવી રીતે થાય છે એ જ્યોતિષ જ્ઞાન વગર સમજાય નહિ નવા શાસ્ત્રોમાંથી અર્થશાસ્ત્રની સમજણ હોય તો

પરંતેશી ઔષધોને લીધે સ્વેગના અર્થોત્પાદન ઉપર કેવી અસર વાય છે એ વેદ કતી શકશે અને આધુનિક પ્રસિદ્ધ આઠઠા ગ્રાસની ખજાર હશે તો પ્રતિપક્ષીઓએ ઉભી કરલી આઠઠાની જાળને તોડીને પોતાનો સિદ્ધા ત આઠઠાના જોર ઉપર સિદ્ધ કરવા તે તૈયાર થઈ શકશે મતલબ કે તેને આધુનિક ગણિતશાસ્ત્રની માહીતી હોય એ પણ જરૂરનું છે

તાત્પર્ય કે વૈદને પ્રાચીન જુના યાયત્રીમામા શાસ્ત્રો અને નવા પદાર્થ, રસાયન, છવશાસ્ત્ર એવાનો સ્થૂળ પરિચય હોવો પોતાના શાસ્ત્ર પ્રતિપાદન માટે જરૂરનો છે હું તો આથી પણ આગળ જઈને એમ-કહેવા તૈયાર છું કે સમાજના અનેક સ્વશાસ્ત્ર તથા પરશાસ્ત્રના વિદ્વાનો માથે સમાય સળધ રાખવાનો હોવાથી તેલું જુનામાથી ધમશાસ્ત્ર, યોગત, વગેરે અને નવામાથી ઇતિહાસ, ભૂગોળ, રાજકારણ, સમાજશાસ્ત્ર અને તેમાથી નીકળેલા સમાજ સત્તાવાદ, નવ્યમતવાદ વગેરેનું પરિચીનન રાખવું એ પણ જરૂરનું છે આમ્હે મુખી સાગોપાગ તૈયાર વચેવો વૈદ નમુનેદારજ થવાનો એમા શકા નથી આનંદની વાત એટલીજ છે કે આજ દ્યેય આગળ રાખીને અહીંનું ભારત આયુર્વેદ મહા વિદ્યાલય ચલાવાય છે અને તેના પ્રધાનાધ્યાપક આપણા શુરૂવર્ત વૈદ્યભૂષણ હીલેંકર શાસ્ત્રી અને સ્નેહી હરિહરરાવ દેશમાટે આ મુનાના વૈદ હોવાથી આ દ્યેય પાર પાડી શકશે એવી ખાતરી છે

(આયુર્વેદ વા ૨૩ મ ૮ માથી અનુવા)

સોમલતા

(લેખક વેદ સત્તાભાઈ ગો પટેલ)

વેદોક્ત પ્રાચીન સોમનો હજી પ્રાકૃતપણે નિર્ણય કતી શકાયો નથી પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્યમા સોમ વિષે મળી આવતા ઉ વેજો તથા વલુન પરથી સોમનો નિર્ણય કરવા માટે પુરાતત્ત્વજ્ઞ પાશ્વિત્ય અને પૌર્વાત્ય પડિતોએ અથાગ પ્રયત્ન કર્યો છે પારસીઓના પવિ. ધમગ્રથ અવસ્થામા પણ હોમ (સંસ્કૃત સોમ ઉપરથી સનો ૮ થઈ હોમ શબ્દ થયો છે એમ વિદ્વાનો કટપના કરે છે) ના ઘણા ઉ વેખ મળે છે પારસીઓ યજ્ઞ વગેરે ધાર્મિક ક્રિયાઓમા હોમ નામની વનસ્પતિ હજી પણ વાપરે છે તે ઉપરથી વેદોક્ત સોમનો નિર્ણય કરવાનો પડિતોએ પ્રયાત્ન કર્યો છે

આયુર્વેદના પ્રયોમા સુશ્રુતગ્રંથિતામા સોમનું વલન વધાએ વિસ્તારથી મળે છે સુશ્રુતાચાર્ય સોમની ૨૪ જાતો ગણાવે છે ચિકિત્સાસ્થાનના

‘સ્વભાવ યાદિપ્રતિષેધનીય રસાયન’ નામના ૩૮ મા અધ્યાયમા સોનનું વર્ણન, એવન વિધિ તથા કૃત્યશ્રુતિ ખૂબ લગાણથી આપવામા આ જા છે આ જુનને ઘરાઘર ઘઘ બેસે એવા મોમનો હજી મુરી પત્તો લાગ્યો નથી

પારસીઓના ‘હોમ’નો નમૂનો તપાસતા વિદ્વાનો મોમ માટે નીચેની ત્રણ વનસ્પતિઓમાથી એ- મોમ હોય શકે એવા અનુમાન પર આવ્યા છે

૧ સાદીઆવેલ, ચીરાડી—*Sarcostemma brevistigma* n o
Asclepiadeae

૨ પારસી લોઢોનો હોમ, સીંગડીઓ (૬ ૭) *Periploca aphylla* n o
Asclepiadeae

૩ *Ephedra vulgaris* n o Gnetaceae

અમ્સાનીઆ, ચેના (પદ્મ), ફેક (સતતજ), ખડ, ખમ (કુનાવર), મા-ઓહ (બપાન)

ઘણાખરા વિદ્વાનો *Ephedra vulgaris* ને જ ખરો સોમ માને છે એલોપથીક ડોક્ટોરો (ખરી રીતે મૂળ બપાનના એક વૈજ્ઞાનિકે શોધ કરી છે તત્ત્વી આ વિ) તેને વાપરી તેના શુભુદાય, રસાયનિક તરવો, શરીરના જુદા જુદા અવયવો પર તેનાવી થતી અસર વગેરે નક્કી કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે સોમના શુભુદાયનો પરિચય વૈદ્યસમાજને ઉપયોગી થઈ પડશે એમ માની તેનું લગાણથી વર્ણન અહીં આપવા પ્રયાસ કર્યો છે આશા છે કે વૈદ્યસમાજ તેને અપનાવી લાભ ઉઠાવના પ્રયત્ન કરશે

ઠતઠત્તાની સફલ ઔદ દ્રોષીકન મેડીમીનમા તથા ડા બોઝની લેમોરેટરીમા સોમના ફારો તથા આખા ચૂર્ણનો ઘણા દ દીઓ ઉપર બહોળો ઉપયોગ કરી તેનું પરિણામ બહાર પાડવામા આવ્યું છે

ઉત્પત્તિસ્થાન—તિબેટની પશ્ચિમથી માડીને સીડીમ સુવીના હિમાલયના ઉચ્ચ પ્રદેશમા સોમ ઉગે છે સીમલાની ઉત્તરે શાલાઈની ટેકરીઓ પર તે ખૂબ થાય છે

ઉપયોગી અંગ—વાન, કોમળ કાષળીઓનો પણ ઉપયોગ થાય છે ઇફેડ્રા વર્ગેરીસ (*Ephedra vulgaris*) ઉપરાત ઇફેડ્રાની બીજી બે જાતો ઇફેડ્રા ઇન્ટરમીડીઆ (*E Intermedia*) અને ઇ પીડેન્ડ્યુવરીસ (*E Peduncularis*) હિંદમા થાય છે (ઇ પીડેન્ડ્યુવરીસનો નમુનો ન્વં જ્યટુણુ ઇ દ્રજીને કચ્છમાથી પણ મળ્યો હતો તત્ત્વી આ વિ) તે બન્નેના શુભુ તથા રસાયનિક તરવો ઇ વર્ગેરીસ જેવા જ લગભા છે

જુની જુી રૂતુઓમા લીધેલા નમૂનાઓની પરીક્ષા કરતા જણાવું છે કે શિયાળામા હિંમ પડતા પહેલા ગરદ્ગરૂતુમા લીધેલા નમૂનાઓમા આદર્કે

વિદ્યાપીઠનું આયુર્વેદવિદ્યાલય

વિદ્યાપીઠનું પોતાનું આયુર્વેદવિદ્યાલય હોવાની કેવી આવશ્યકતા છે એ સૌ જાણીએ છીએ પણ એ કામ સહેલું નથી. હવે વૈવસમેલન પરિકાના મંપાન્ લખે છે કે મારો પાત્રે મારા મિત્રો પત્ર છે જેનાથી જણાય છે કે નહીં. જાનવારીલાલ આયુર્વેદ વિદ્યાલયના સચાલકો પોતાનું આયુર્વેદ વિદ્યાલય તેના મકાન નાથે તથા માનિષ્ક રૂ. ૩૦૦ ની મહાયતા સાથે વૈવસમેલનને સોંપી દેવા તૈયાર છે આ માટેની મરતો પણ સાધારણ છે વાત સારી છે પણ આપણે કેવું વિદ્યાલય ઉભું કરવા ઈ છીએ છીએ તે ખેલા વિચારી લેવું જોઈએ અને આ વિદ્યાલયનો એ પ્રકારને યોગ્ય સુધારો થઈ શકે એમ છે કે નહિ એ જાણુ જોયા પછી આગળ વાતચિત થઈ શકે

(વૈ સ પ મે ૧૮૩૭ માથી)

વિદ્યાપીઠના વિદ્યાલયની ઇસ્તીતાલ માટે જમીન

વૈવસમેલનના અગ્રણીઓનો ઘણા વખતથી એક આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય માટે પ્રયત્ન છે એ પ્રતિદ્ધ છે હજી સુધી એનું ડંશુ પરિણામ આ યુ નથી પણ ઉપરના ખજાર ૮પાયા ખેલા-વૈવસમેલન પરિકાના ફરવરી ૧૮૩૭ ના અકમા નીચેના ખજાર છે—

મહામહાલના હાલના પ્રધાનમંત્રી સમેલન અને વિદ્યાપીઠ સ્થાયી થાય અને તેની નિરંતર ઉ નતિ થાય એ માટે સતત પ્રયત્ન કરે છે હાલમા તેઓની મહેનતથી જનારમમા સ્ટેટમીડલેન ઉપર પ્રજાવિસ્વા જમીન વાર્તિ ચાર રૂપીઆના લાગાથી મળી છે જનારમના સ્વનામ ધ ય ડમીશનર પ નાલાલજી આઈમી એસ એમએ મળુરી આપી દીધી છે આ જમીન નિલા-આયુર્વેદ મહામહાલ અને વિદ્યાપીઠની ઇસ્તીતાલ માટે લેવામા આવી છે ઇસ્તીતાલ વગર આપણી ચિકિત્સાનો અનુભવ આવવો અસંભવ છે આ જમીન મળવાથી આપણી એક મોટી જોડ પુરી પડવાનો સંભવ છે

(વૈ મ પ ફરવરી ૧ ૩૭ માથી)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવનારું કે ૧૭૮ આ ધી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨ મું અંક શરૂ થાય છે નરો ચનાર ગ્રાહકો જે લગભગના પસા મ આ ધી મો નો તો તેમને અન્ય જોઈ ખગચે તરત મળે

(૨) ૧૫ની અધવચચા આ ચનાગને પછુ ૧૫ની શરૂઆતથી જ ત્રાહ ચએના ગળી લઈને ૧૭૮ મામથી જ બધા અમે મો ના આપનામા આવ કે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુગ હોય કે ૧ ના ૧૫૧ તેમણે પૂરે કે મનેલુ મ નામુ તરત મો ની આપતુ જેથી આ ગેરતને ન નર આ તાજતમા ગ્રાહની મુર હોવાથી આ પાડો આનો તો ફરીથી તે મગન ના ૧૮ ગ્રાહ ને શિર ગેરો માટે સગનામુ પ્રે તથા મ મુ હોય તો મ લેલુ મગનામુ ત ન મોકની આપતુ

(૪) ગ્રાહ ચરા મમધે કે આ મેળના મમધ મરગો પનવવહા વ્યવસ્થાપ-
“આયુર્વે નિજ્ઞાન” આતિય મુદ્રાવચ, ગયખડ અમ ના, એ મગનામે ગવા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નમા કે માનિ મા આનતા લેગો મમરે બધા પનવવહા તરતને સગનામે વ વા

(૬) ગાટે લાખચેગીઓ માટે ગારિંદ લગભગ માન ૩ ૧-૮- ગામધામા આવન છે

(૭) આ મામિ મા પાતા લેમો માટે તે ને લખતા લે મોકો જરાખ ૧૭ છે

(૮) આ માસિકના લેખોને આ જુદુ કામામ્યુનિ ૧ નકમ લી ની પ્રયનીતિ (policy) નો જો મમધ નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વે નિજ્ઞાનની ૧૬/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮ -૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨ એમ ૧ નર્નીની જુદી જુદી નગર માધેલી શર્ધન-ક્રા ૩ ૧-૮-૦ ધી મળગે

લખો

પાછના નરની ગર્ધલો માટે જુદુ નર્મસીને, મુખર્ષ ૧૪

આલુ નર્મના અમે માટે વ્યવસ્થાપ-આયુર્વે નિજ્ઞાન

કે આતિય મુદ્રાવચ, ગયખડ-અમ ના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુદય ત્રય

પ્રત્યક્ષ શારીર

७६

શુજરાતી અનુવાદ

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

દમણ ૧ હાલ પહેલા આ અમલ તથા માધુનના ૩ વિદ્યાર્થી તેમ
પૈલોતે અસ્થ સત્તાના સાચા જાણનાર તથા જ્ઞાનજીવિ વિદ્યાનો માનો
પાયો છે મ મ વિદ્યાનાયનેન મગ્ધવી એમ એ પ્રેમ તેમ પ્રેમ ત મ કૃત
તત્ત્વ શરીરના પરના તથા મીત ભાગીયા ડા માનકૃત અમર પાદ તેમ મી બી
એમ એમના રના આ ગોધિતરિતિ જગત્તુના ૨-૩ જાણી ભાસામા મા વિરમ
આ સાચુ જ પુત્ર જ

પા. ૧ પૂઠાના ૭ મો પાનાના સચિત્ર પુ તખ્તી મિત માન ૪ ૮- -

આયત્ત ના વિદ્યાર્થી જાને શુરુત પ્રમાણુપન મનાવવાથી માતમા મળશે

५१३३१

પેઠા જાન રજી પ્રિન્સપલ આચાર્ય

तथा

प्रेम जुगताराम श ५ प्रसा

1-4-11E-11 24 45

ਮਾਨਸਿਨੀ ਤੇ ਹੋਮ

૧. આગળના પાસેથી

૨ જડ ગર્ભસ્ત્રીના મુખ્ય યોજા દો પામેથી

ગુજરાત આયુર્વેદ : ભસીની મુખ્ય

તથા શ્રી ૫ ઝા.મોમાધી

વડોદરા રાજ્યની વાયબ્રેરીઓ માટે મળુર વચ્ચેનું

વેદક વિજ્ઞાનને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનારૂ વેદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક ૨૦

તદેવ યુક્ત મેગ્ન્ય યદારોગ્યાય કલ્પતે ।

૭૯૬

અક ૮

સ ચૈવ મિષ્ણા પ્રેષ્ટો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૬૩

ત્રી અને પ્રમાણ

દુર્ગાશકર કેવળગમ શાસ્ત્રી

અ. ગર્ભાશુદીકવ નર્સ લી. તરકથી

૭ સયાની રોડ મુબાઇ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મખધનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અડુ કાર્મની
તરકથી પ્રગટ થતા આ માસિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

વિનંત	પૃષ્ઠ
૧ ટનીમા ભગોના મધ્યમ શના વૈદ્યમનેનના મનાપતિનુ અભિમ ૧૧	૫ જગ ૧૫૫૩મા શુન ૨૨૫
મીઠ ખસીકાની માગેના ૨૧૩૩ માધવાની અ ભુત ૨૧૧	૧૧૩૩ આ વિ ૪૨
શ્રી આયુવદ પા શાળા-૨૭૨૬- અમ ૧૧૧૬	૨૪૬
૪ આયુવ ૬ ૧	૨૪૬
૫ આયુવદ મનામડગ	૨૪૮
૬ આયુવદ નમે ૧૧૨૧૨	૨૪૯

— વિનંતિ —

આ મામિમ્ની આ અનુક્રમણિકા લેખકને ૧૧ ૧૦ માની યગે આ મામિમ્ આપના
૧૬ શામના વાનપ્રમા માટ કેનુ મામ ૧૧ ૩ છે આ મામિમ્ આ ૨ મુ લખ
આલે છે શામનાતરી ૧ આ મામિ મા આ ૧ ૧ આના જ ૧ મો આપ ૧ ૧ મા ગ ૧૧
૧ ૧૧ની લાપલરી મા માટ આ મામિ મલુગ પુ ૧ અમને આ ૧ ૧ ૬ દર્શની
વિદ્યાના ૧ ૧૧મા ૧ દર્શનો C ૧ મમા મનો ૬ મેમ મમ ૬૨ ૧૧ ૧ આ મામિમ્
માદકો ૧૧૧ વાની કે ૧ ૧૬ પાનાના ગામની લાલલરી ૧ ૬૧૧ પળ આ મામિ નુ વાગ
૧૧૧ નેરી કોમિગ ૧૧

કાગિ ૬ ૬ ગામ્રા
તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મજાપત્યશિવલમિદ્વન્યતરિમુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્સ્વશિવેશચરકમ્ભૂતિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ મુ]

જેઠ ૧૯૮૩

[અક ૮

કટનીમા ભરાયેલા મધ્યપ્રદેશના વૈદ્યસંમેલનના સભાપતિનું અભિભાષણ

ભાષણક્રતા — વૈદ્ય પ. જગન્નાથપ્રસાદ શુક્લ

શશ્વત્ત્વં જલોક્તાન્ધદશ્વત્ત્વં ચારુતોર્મિશ્વરુમિ

સૂત્રમસ્ત્યતિદ્વયા શુરુપરિવિલસન્નોત્તિમ્ભોજનેત્રમ્ ।

કાતામ્ભોદોન્નાગ કટિતટવિલસન્નાત્પીનામ્પરાદયમ્

વદ ધન્વ તરિં ત નિશ્ચિલગદ્યનપ્રોત્ત્વાગ્નિલીતમ્ ॥

બ્રહ્મદશ્વાશ્વિદવેશમગ્ધાજપુનર્મુ —

હુનાશવંશચરકપ્રભૃતિભ્યો નમોનમ ।

સાન દમાનત્કર પ્રસન્ન જ્ઞાનસ્વરૂપ નિવસાથશુક્ત

યોગો દ્રમીટય મરોગવૈજ શ્રીમન્નુદ સમ્પ્રમાનતોભિ ॥

સ્વાગતકારિણી સમિતિના શ્રીમાન અધ્યક્ષ મહોદય, સ્વાત સદયો,
ઉપસ્થિત વૈદ્યમંડુ અને માન્ય આયુર્વેદ પ્રેમી મહાશય ૧૬ ।

પાત્ર વર્ષ પહેલાં આપ લોકોએ આપના પ્રાન્તન પહેલું વૈદ્યસંમેલન
જળલાપુરમાં ભર્યું હતું એ વખતે આપ લોકોની સેવા કરવાનું મને જે માન
મળ્યું હતું તેનું સ્મરણ મારા હૃદય પર ઉપર હજી ડોલરાઈ રહ્યું છે મારે
ફરી આપની વચ્ચે મને પોતાને જોઈને મને જાનદ થાય છે આપનો માગ
ઉપર જે પ્રેમ છે તથા આપ લોકો ઉપર તથા આપના પ્રાન્ત ઉપર મારી
જે દ્રઢ ભક્તિ છે, તેનું આ નિદર્શન છે જે પ્રાન્તનું ન મેવન હોય તે ના તને
માણસ સભાપતિ હોવા જોઈએ એ ત્રીધી નાદી વાત છે છતાં મેં આવી
અનધિકાર ચેષ્ટા કરી ત્યારે એન કાર્ષક કાણ હોય જોઈએ પડે મધ્યપ્રદેશ
સાથે બેતાલીશ વર્ષથી માગ એવો સમય આવ્યો આવે છે કે હાલમાં

અહીં નથી રહેતો છતાં હું અહીં નથી એમ મને નથી લાગતું. ખીજી આપના પ્રેમપાશને તોડવો કે છોડવો એ મારી શક્તિ બહારની વાત હતી એટલે આજ્ઞા મળતા સગવડ હોય તો અહીં હાજર ન થવું એ મારે મારે અશક્ય હતું. આ શિવાય જગવપુત્રની બહાર મધ્યપ્રદેશના વેંડા ભાઈઓમા ને પણ પત્ની અને બેયતાણુ થઈ, તથા ભાઈભાઈના હૃદય ને રીતે છુટા પડી ગયા તે સાબળીને સવ આયુર્વેદ પ્રેમીઓને તાર્કિક દુષ્ટ અને પોભ થયેલ છે. પ્રમ. મળ્યો ત્યારે, આ પદ્માપત્ની નર વાય અને ભાઈઓ પરસ્પર મળીને પ્રા તના હિતની જ વાતો કરે તથા મગહિત થઈને પ્રામ પૂરૂ કરે એવો મારો પ્રયત્ન રહ્યો છે એમા જ કાયમિલ્લિની ગીઘતા અને આપણું ગૌરવ છે, આપણા જી. જુદા પડ્યા જુદા જુદા પ્રયત્ન કરીને ગમય હવ નથી રહ્યો હવે તો આપણે આપણી શક્તિ મચિત પ્રીતિ આપણા પ્રભાવ વધારવો જોઈએ સામાયિક સમૂહ ઉપર તથા મજાશક્તિ ઉપર આપણા અધિપતિ અને વાર્ય વિસ્તારની છાપ પાડી જોઈએ આપણી શક્તિ, આપણા માનમિત્ર વિચારો ને અંગતની જ વાતોથી ભગઈ રહેશે તો આપણા સ્વરૂપની દાનિ થશે આ કારણથી ને મારા મધ્યપ્રદેશના વેંડા ભાઈઓને એક સ્થળે એકત્રિત કરવાનો પ્રયત્ન થઈ શકે તો એ મને સવ થા અભીષ્ટ હતો. આ પ્રા તની મહારાજા કોઈપણ વેંડામા પરસ્પર ઈર્ષ્યા દ્રેપની મુદ્દિમા મહાયભૂત થવાનો-એ આગને સળગાવવામા કારણભૂત થવાનો અધિકાર નથી એવું કરનાર આપણી ધુનુન પાત્ર થાય છે અને તો મવ ભાઈઓને મળેલા પ્રેમસૂત્રથી બધાયેલા, એક માથે મળીને આયુર્વેદની ઉચ્ચિતિ મારે પ્રવત્ત કરવામા મળેલા જોવાને ઈચ્છીએ છીએ આથી મે વિચાર કર્યો કે ને મારી હાજરીથી આ કાય માં કોઈપણ મિલ્લિ મળે કોઈપણ મહાયતા મળે તો મારે જરૂર એ બામતમા ઉદ્યોગ કરી જોવો જોઈએ એક જ ઉદ્દેશ્ય, એક જ સાધના હોય ત્યારે કુદ્ર કારણો બની જઈને કે તેને ઢળાવીને શક્તિતનુ આમેજસ્થ પ્રમળ રાણવુ જોમા જ બુદ્ધિ માનપાત્ર તથા મમયોગિન કલ ય છે પરસ્પર આદરભાવ સાથે મેળની ભાવના જગૃત હોય તો કુદ્ર કારણો બાધક થઈ શકતા નથી. આ પ્રા તના મવ વેંડા ભાઈઓને મારી હાથનેગીને એની જ વિનતિ છે કે એ જ વાવટા નીચે આપણો પ્રયત્ન તથા કાય વિસ્તાર થવો જોઈએ એક ના તમા એક જ પ્રાતિક મર્યાદય હોય જોઈએ ગઈ વાતો વીમરી જઈને ભવિષ્યને માટે મારા સાક્ષ અને પિષ્ટટક કરી લેવો એ જ મવથા અભીષ્ટ છે. આ કાય મા મારો પણ મઈ ઉપયોગ વઈ શકે તો હું એ માટે હમેશા પ્રયત્નશીલ હતો અને હજી સેવામા તૈયાર છું. આજે મારી અહીં હાજરી પણ મુખ્યત્વે એ ઉદ્દેશથી થઈ છે આજ કારણથી મે આજે સલાપતિનો વાર ઉપાડવાનું

જ્યુલ કર્યું છે આપ મવ લાઈઓની સહાયતા, મહાતુષ્ટિ અને હાદિદ પ્રમની મદદથી આ મોટા ભાગ ઉપાડવાની ધારણા મધુ છ

આયુર્વેદની મહત્તા—હવે આયુર્વેદની મહત્તા અને પ્રાચીનતા મળધી વિરેગન કરવાની ખામ જરૂર નથી ત્રીશ વર્ષમા અનેક વિદ્વાનો દ્વારા અનેક પ્રાચીન એ વાત ગિદ્ધ થઈ ચુકી છે આપણા આયુર્વેદ સૃષ્ટિના આદિકાલથી સૃષ્ટિકર્તા બ્રહ્મા દ્વારા પ્રચલિત થયો છે એ વાત પણ મહુના સાલગવામા છે દક્ષપ્રજાપતિ, અશ્વિનીકુમાર અને ઇન્દ્ર જેવા દેવાચાર્યો, શુક્રાપતિ, કક્ષીવાન, ભરદ્વાજ, ચરક જેવા મુનિઓ વૈદક કાળમા આ આયુર્વેદનો પ્રચાર કરીને તેનો અમલગાર પ્રગટ કરી રહ્યા હતા પછી પૌરાણિક અને ઐતિહાસિક કાળમા એના અનેક આચાર્યોએ અથરવના તમા શિક્ષણ પરપરા દ્વારા મગમ પૃથ્વી મહત્તમા એનો પ્રચાર કર્યો છે પૃથ્વીનો મર્વાથી પ્રાચીન અથ મગ્નેટ આયુર્વેદનું ગુણગાન કરે છે અને અવર્ષેદ તેનો વિસ્તાર કરીને આયુર્વેદને પોતાનો ઉપવેદ કહે છે મહાપિભારદાજે અનાવેની એની ચિકિત્સા ગાળા ચાલ્યા પછી ગિદ્ધિમા જગતમા આયુર્વેદનું માથું ઉંચું રાખે છે ભગવાન ધન્વન્તરિની ચલાવેલી રાશ્ત્રગિદ્ધિમા રાશ્ત્રની સાખાએ એક ઢાળે પોતા ને અદ્ભુત કમકુશળતાથી પોતાની ધાક જમાની હતી અને યુરોપની વર્તમાનમા અતિ ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચેલી સર્જનીએ જ્ઞાનનો પ્રકાશ મેળવીને પૂર્ણતા મેળવવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે આપણા ધર્મ, આપણા કમનાન, આપણા વ્યવહારગાથ્ર, આપણી મન્યતા આપણી નૃતિ ને મર્વામા આયુર્વેદના ઉચ્ચ અને વ્યવહારીક સિદ્ધાન્તો જોતપ્રાત જાય છે આપણા ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ ને માધના આયુરે ના પાયા ઉપર ટકી રહી છે પચારીમાથી ઉઠવાથી આરભી દિવસ અને રાતના સવ કતવ્યો પૂરા કરીને પચારીમા પાઝા સુવા સુધીના આપણા ત્રવ કતવ્યો આયુર્વેદની આજ્ઞાનુગાર થાય છે અને તેમજ સવા જોઈએ આપણા જીવનનું ક્યેર કે આદ્ય પ્રાણવણ, ધીપણ અને પરનોડેખામા રહેલું છે આ જોરણાઓ ને નિદ્ધિ આયુર્વેદ ઉપર તથા આપણા આશય ઉપર છે મારે જ આયુર્વેદ આપણા જીવન પ્રગી છે આપણો પ્રાણવાયુ છે તે આપણને ઝાડી શકતો નથી, આપણે તેને દોડી શકતા નથી

આપણે ઉચ્ચ, આટલો પ્રાચીન, આટલો ઉપમાર્ગ અને આટલો સચાર વ્યાપી જગત કે યાત્રુકારી હોવા છતા પણ આયુર્વેદનો નીતસર ઇતિહાસ ાથી એની યેષ્ટતા અને મહત્તાને પ્રતિષાન્ન કે નાગ પ્રમાણે એક ઠે ને નમ્રકુવામા નથી આ ધા આ ખામી ફર કરવાનો ઉદ્દેશ જરૂર કરવો જોઈએ આનો ઇતિહાસ તૈયાર થાય તો બૂધા પડેવાએને રસો દેખાય

અને આદેશ કરનારાઓને નિરૂત્તર કરે તત્ત્વ નિરૂપણ તથા ત્રિદોષ પદ્ધતિનું નવા વિજ્ઞાનની ચરણી પ્રમાણે સમન્વય એણે વિવેચન થવાની બહુ જરૂર છે ત્રિદોષ પદ્ધતિની શાસ્ત્રીયતા તો હવે એના ઉપર આદેશ કરનારાઓ પણ માનવા લાગ્યા છે પરંતુ હજી તેઓની સવશકાઓનું નિરસન થયું નથી ગયે વડે કાશીમાં વૈદ્યસ મેલન તરફથી જે ત્રિોષ પરિપદ બતાઈ હતી તેણે આયુર્વેદના ઇતિહાસના એક પુરાણા પૃષ્ઠની સ્મૃતિ બાગૃત કરી છે તથા નવું પૃષ્ઠ લખ્યું છે ત્રાચીન કાળના ઋષિઓ જે રીતે મીમાંસા માટે પરિપદો ભરીને મહત્ત્વના નિર્ણયો કરતા હતા તે રીતે આ પરિપદ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ થઈ છે આ પરિપદ જરૂર આ વિષયનો સિદ્ધાંત તરૂપ નિર્ણય કરી ચૂકી છે પણ વિષયનો વિવેચનાત્મક નિર્ણય પણ હવે પછીના પ્રયત્નમાં થશે એવી આશા છે સ મેલન તરફથી જે જયતી શ્ર થ જહાર પડ્યો છે તે એ કે કમબદ્ધ તથા મ પૂણ નથી છતાં પચીશ ત્રીશ વષની આયુર્વેદની સ્થિતિ અને પ્રગતિને પ્રકાશિત કરવામાં મ દગાર થઈ શકે એવો જરૂર છે આયુર્વેદની મહત્તા વિશ્વવિખ્યાત છે પણ આપણે એને અનુકૂળ થઈ એ એ હંડ કરવાનું છે આપણે આયુર્વે ના પર પરાગત અનુયાયી છીએ અને સરક્ષક છીએ એ આપણો વારસો છે પણ જન્માસુધી આપણે તેની મહત્તાને અનુકૂળ આપણને જનાવીએ નહિ ત્યાસુધી એ મહત્તાના ગાનનો કાઈ અથ નથી માટે આયુર્વેદના યશનો જે રીતે આપણે વિસ્તાર કરી શકીએ તે રીતે કાય કરવું એ જ આપણ આપણી સભાઓનું તથા આપણા સ મેલનોનું ડત ય અને ધ્યેય હોવું નેઈએ મહત્ત્વગાન કરતા કત યનિષ્ઠ થઈને દેહીધ્યમાન થવું એ સવથા અભીષ્ટ છે આપણા કરતા મ સાર આપણા આયુર્વેદના શુભગાન કરે એ આપણે માટે ધણા વધારે અભિમાનની વસ્તુ હોવી નેઈએ

પ્રાન્તિક સ મેલનોના કાર્યનો વિસ્તાર—નિ ભા વૈદ્ય સ મેલનના કાર્યનો વિસ્તાર તો ઘણો થઈ ચુક્યો છે તેનું ઝેરવ ભારત બ્યાપી થઈ ચુક્યું છે તેની મહત્તાની છાપ પ્રત્યેક વૈદ્યના હૃદયપટ ઉપર છપાઈ ગઈ છે છતાં હજી એમાં ડેટલોય વાતોની પૂર્તિની તથા સંશોધનની આવશ્યકતા છે પ્રત્યેક ત્રા તે વૈદ્યસ મેલનમાં સ્થાન્નિક અથવા વ્યક્તિ પ્રાધાન્યદોષ ન આવે એ માટે સાવચેત રહેવાની જરૂર છે આયુર્વેદિક મેવા, ત્યાગ, વિદ્યતા અને ચોગ્યતાનું મ્થાન બટપટ કે આધિક દબાણ ન લીએ એ માટે જાગૃત રહેવાની જરૂર છે આવશ્યકતાનુસાર પશ્ચિમી અનુસરણ કરવા છતાં આપણે આપણી ભારતીય સભ્યતા સંસ્કૃતિ અને શીલથી દૂર ન જતા રહીએ એ જોવાનું છે સ મેલનના ઉદ્દેશ્યોના પ્રચાર માટે તથા સ મેલનના કાર્યોના અધિકાધિક વિસ્તાર માટે પ્રાન્તિક સ મેલન એ ઉત્તમ અને અધિકારયુક્ત

માધન છે માટે પ્રાન્તિક મંત્રેશનના કાર્યો ઉપર દૃષ્ટિ નાખવા માથે આ બાબતનુ કાઈક વિવેચન ૨૨૭ અપ્રાસંગિક નથી

સ્થાયી સમિતિ—પ્રાન્તિક મંત્રેશનોની સ્થાયી સમિતિ એવી હોવી જોઈએ કે એમાં સવ જીવજાતોના મર્વ શ્રાણીના વૈરોનો સમાવેશ વધ શકે અને તેઓ પોતપોતાના કાર્યમેત્રની આવશ્યકતાઓ ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને પ્રા તીય મંત્રેશનમાં એની ચલા કર્યો કરે આન થવાથી પ્રાતિક મંત્રેશન કાર્યોવય પોતાના પ્રાન્તનુ પૂર્વ પ્રતિનિધિ બની રહે, અને અખિન ભા ત વૈરમંત્રેશન ઉપર પણ પોતાની જાપ પાડે આ ભા વયમંત્રેશનની સ્થાયી સમિતિની રચના મર્વ પ્રાન્તોના પ્રતિનિધિત્વ ઉપર આધાર ખાતી હોવી જોઈએ તેનુ સગળન કેવળ આર્થિક દૃષ્ટિએ નહિ પણ પ્રાન્તીય શક્તિના સામ જસ્યથી ચલા જોઈએ એમાં વિદ્વાનો, કર્તવ્યનિષ્ઠો, આતકો આપકો સવનો આવશ્યકતા પ્રમાણે સમાવેશ થયો જોઈએ પ્રા તીય કાર્યોલય જોટલુ શક્તિશાળી હોવુ જોઈએ તે પોતાના પ્રા તના મર્વ જીવજાતોમાં મલાઓ સ્થાપીને તેને કેન્દ્રમાં જોયી લે, અને પ્રધાન મંત્રેશનનુ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય એની મારફત ચલાવે

વિદ્યાપીઠ—વૈદ્યમંત્રેશનની અદર ૪ આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ છે તેણે અત્યાર સુધીમાં ધણુ મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કર્યું છે તેનો આ શર્ પાઠ્યક્રમ મર્વ આયુર્વેદિક શિક્ષણ મંથાઓનો આગર્શ રહ્યા છે, આપા એના મહત્વમાં ખામી ન આવે એવી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ જેમ જેમ સરકારી વિદ્યાલયો ઉધડતા જશે તેમ તેમ એક રીતે વિદ્યાપીઠ માટે નક્કરો ઢાળ આવવાનો સભવ છે અને જો વખતસર આપણે એની વ્યવસ્થામાં સુધારો નહિ કરીએ તો એના મહત્વમાં ન્યૂનતા આવશે એનુ સગળન એવુ વિસ્તૃત અને સુ ય વસ્થિત કરી લેવુ જોઈએ કે એક સુનિર્વર્ણીનુ એ સ્વાન લઈ ગડે અત્યારે તો એના સ્નાતકોનુ ભારત વ્યાપી માન છે એમાં હજી વૃદ્ધિની જરૂર છે ઠેકાણે ઠેકાણે મનમાની મંથાઓ ઉઘાડી નકવી પદવીઓ આપવા માડી છે જે લોકો એક વખત એનગી-માનાર્થ પદવીઓ કેવાની વિરુદ્ધ હતા તેઓ માધી કેટલાક લોકોને પોતાની તરફ જોયવા માટે પોતાની મંથા તરખી લોકોને ડીઝીઓ આપવા માડી છે નકવી ડીઝીઓ અને મર્દાકિડેટોની જે હુર્દશા બોર્ડે આપે ઈ ડીઝન મેડીઝીનમાં રજીસ્ટ્રેશન વખતે થાય છે તે મારા જાણવામાં છે તથાપિ આવી ડીઝીઓ કોઈને પોતાની માયા જાળમાં ન ફસાવે એવો પ્રયત્ન વલો જોઈએ આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠને મુખ્યવસ્થિત સુનિર્વર્ણીનુ ઉપ આપીને એનો પ્રભાવ આ તરફ વાળી શકાય તો આ જોગી પ્રવૃત્તિને ઘણે અશે રોકી શકાય સરકારી શિક્ષણ કેન્દ્રો હોવા છતાં પણ

આપણને એ આપણા વિદ્યાગીઠની જરૂર છે એ પહેલું તો સરકારી શિક્ષણ સંસ્થાઓ દેશની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે પયાસ નથી વળી સાર્વજનિક ઉદ્યોગથી જે સંસ્થાઓ ઉભી થાય અને આલે તેને જે ત્રીબૃત્ત કરવા માટે આપણી પોતાની એક દ્રુત સંસ્થા પણ હોવી જોઈએ આ શિવાય ભારતીય પરિપાટી અને ત્રાસીન પ્રવિઓની પદ્ધતિનો આદર રહેવાથી બીજી સંસ્થાઓને એ માગદશક થશે નહિ તો એ વિમાન જવાનો ખર્ચ સભવ છે ગણપતિની મૂર્તિ ઘનાવતા વા રાત્રી મોડું થઈ જાય એવો ઘટો સભવ છે એવા સ્નાતકો ન ની ધના માટે જે જે વેધ પણ ન રહે અને દાંતર પણ ન થાય આ માટે પ્રાતિક સમેલન લગૂન રહીને આદર્શની રક્ષા કરી શકે છે નકલી ડીગ્રી દેનારી સંસ્થાઓ વિરૂદ્ધ અવાજ ઉઠાવી શકે છે અન્યાયોપેક્ષા વ્યાપાર કરનારાઓનો વિરોધ કરીને લોકોની આંખો ઓઘાડી શકે છે પ્રતિ હિતોની પ્રતિષ્ઠા અને વિદ્વાનોની યોગ્યતાનું સમાન આપણી સંસ્થાદ્વારા કરવાનો મહેનત કરી શકે છે

વિદ્યાનો અધિકાર—પ્રાન્તીય વૈજ્ઞાનિકોનું પોતાના પ્રાતના વૈદ્યોના અધિકારો સુરક્ષિત રહે અને તેઓના અધિકારમાં કાંઈ ત્રુટિ શાન ન થાય એવો પ્રયત્ન કરવાનું ક્તવ્ય છે જે ત્રાતોમાં સગ્ગર તરફથી વૈદ્યોના રજીસ્ટ્રેશનનો પ્રબળ ન હોય તે ત્રાતોમાં જ્યાં સુધી એવો પ્રબળ ન થાય ત્યાં સુધી તે તે ત્રાતમાં પ્રાતિક કાર્યાલયો તરફથી જેમાંથી પોતાના ત્રાતના વડાના યોગ્યતા પ્રતિષ્ઠા, અનુભવ વગેરેની ખજાણ પડે એવી સૂચી તૈયાર કરવાનો પ્રાતિક કાર્યાલયોએ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જરૂર પડે ત્યારે એ માટે જે જરૂરનું જણાય તે કરવું જોઈએ યોગ્ય વૈદ્યોના મર્ટીફિકેટ માં થાય, તેઓને વિશેષવિદ્યારંભવામાં અડચણ ન પડે, તેઓને શાસ્ત્રવિદ્ય પ્રમાણે આગવાગિષ્ઠ તૈયાર કરવામાં વાધો ન આવે, અંબી બાબતોનું ત્રાતિક કાર્યાલયોએ ધ્યાન ગ્રામ્યતા રહેતું જોઈએ ત્યાં સુધી યોગ્ય વૈદ્યોની સૂચી તૈયાર ન હોય ત્યાં સુધી જનસમાજને જે સરકારને કોણ કેવા અધિાર હ માનને પાન છે તે જાણવું હજી છે આસવારિષ્ઠની બાબતમાં જેમ સરકારી નોકરો ડગલ કરી મુકે છે તેમ વૈદ્યોની જૂલ થવાના મહત્ત્વ છે શાસ્ત્રીય પાઠ અને વિધિથી વિરૂદ્ધ આમવાગિષ્ઠોને તેજ કરવા માટે જેનાથી મધ્યસધાન થાય એવી વસ્તુઓ વધારે મેળવવા લાગીએ અથવા મૃતસજીવની શિવાય બીજા આન્યોને પણ ભપકાથી ખેંચવા માગીએ તો આપણે કાયદાની પકડમાં ખાવી શકીએ મતઃપૂર્ણ છે આપણા અધિકારીઓ રજાનો વિચાર કરતી વખતે આપણા ક્તવ્યોનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ પ્રાન્તીય કાર્યાલય આ ગ્રામ્યતા પ્રયત્નશીલ રહે તો વૈદ્યોના અધિકારો સુરક્ષિત રહી શકે

પ્રાન્તીય સમેલનોનું કર્તવ્ય છે કે સ્પષ્ટ ઉપર, ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડો ઉપર, તથા મ્યુનિસિપલ બોર્ડો ઉપર યોગ્ય માર્ગ દબાવ અહાવી આવશ્યક મધ્યોએ આયુર્વેદિક આપવાલયો તથા ડાહ્યાલો ઉદ્યોગો તેમજ તે તે સ્થાનોમાં નિશ્ચય કે પદ્મપાતની નહિ પણ યોગ્યતા અને ન્યાયની દૃષ્ટિએ યોગ્ય વૈદ્યોની નિમણૂક કરાવે પેસાદાર શે. શાહુડાગે, જમીનદારો અને રાજ મહારાજો માન્ય પણ આવા ઠામ ડાહી શાય ઘણા લોકો નામ માટે, સ્મારક માટે તથા પોષકાર માટે ઘણા ડામો કરે છે જે વૈદ્યલોકો પોત પોતાના પ્રભાવમેદમા આયુર્વેદ વિદ્યાલયો, ડાહ્યાલો તથા આપવાલયો ઉદ્યાડવા માટે તૈયારી કરી શકે ને. આમાન્ય જનતા ઉપર જ નહિ પણ આયુર્વેદ ઉપર અને વૈદ્યો ઉપર પણ ઉપચાર થાય પ્રાથમિક, માધ્યમિક, તથા હાઈસ્કૂલોમાં બાળકોનું નિરીક્ષણ કરી એક મલાહ આપવા માટે દાખલોને નીમવામાં આવે છે વૈદ્યો પાને આ કાર્ય ગામાટે ન કરાવવામાં આવે એનું કાળ સમય નથી ખામ કરોને જે નિશ્ચયોના અધિકારીઓની દૃષ્ટિ પોતાની શાળાઓની વ્યવસ્થામાં સંજોગે ઉપનગીરી નથી ઇચ્છતી તેઓ જરૂર આ કાર્ય કરી શકે બ્રિટીશ મરકાનો મોહ એલોપથિક પદ્ધતિ ઉપર વધારે છે અને જ્યાં સુધી મરકાન આઈ એમ એસ સીવીલમર્જનો અને ઇન્સેક્ટર જનરલોની સામે હોય છે, ત્યાં સુધી આયુર્વેદને અનુજ્ઞ મળી જવાની મગવડ થી હતા આમાન્ય ભારતવાસીઓના તથા આયુર્વેદ અને વૈદ્યોના જન્મમિત્ર અધિપતોએ કારણથી નહ અર્થ શકે નહિ સચુકત પ્રા તમા આ માટે પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે બીજા પ્રાન્તોમાં પણ ચલે જોઈએ પ્રાન્તીય સમેલોનોએ આ બાબતમાં પાતાનો અવાજ ઉઠાવેલો જોઈએ મ્યુનિસિપલ બોર્ડો અને ડીસ્ટ્રીક્ટ બોર્ડોમાં વૈદ્ય લોકો પણ નેડીકત બોર્ડોસર અને ટે. ઇ. બોર્ડોસરની જગ્યાએ નીમાઈ શકે એમ થવું જોઈએ આપણા અનેક વૈદ્યો આ કામ સાની નીતે કરી શકે એમ છે વીમા કંપનીઓમાં વીમા ઉતારતી વખતે તુરસ્તીની તપાસ કરવામાં આવે છે આ તપાસમાં એણે કાઈ નથી જે આપણો કેલેન્ડરમાંથી નીકળેલા નવા વૈદ્યો અથવા અનુભવી વૈદ્યો ન કરી શકે આ અધિકાર તન્દ્ર હજી સુધી વૈદ્યોનું ધ્યાન ખેંચાયું નથી કાનપુરી એક વીમા કંપનીએ તથા અહાલાખાદ મર્ક ટાઈલ યુનિઅન પ્રાવીન્ટ કંપનીએ વૈદ્યો પાને પણ તપાસ કરાવવાનો તથા વૈદ્યાને મેડીકલ ઓફીસર ગણવાનો ઠરાવ કર્યો છે હાલમાં બધા પ્રાન્તોમાં સ્વદેશી વીમા કંપનીઓ ઉદ્ભવી છે વૈદ્યો ઉદ્યોગ કરે અને આવી કંપનીઓના સલાહકો ધ્યાન આપે તો આ બાબતમાં સફળતા મળી શકે એમ છે આવા નાના નાના કાન પણ વૈદ્યોનો પ્રભાવ વધારવામાં ઉપયોગી અને સહાયક થઈ શકે

શોધખોળ અને સહિષ્ણુ નિર્ણય—દરેક પ્રા તમા કયાક પહોંડ
 અને જગલ છે સવર વનસ્પતિ તથા ખનિજરૂપે અનન્ત ઔષધિ સમૂહ
 મળે એમ છે કોઈપણ જગલમાં જઈને ઉભા રહેવાથી પોતાનું વનસ્પતિ
 ઓળખવાનું જ્ઞાન કેટલું મટ્યિત અને પરિમિત છે એની વૈધને તરત ખગર
 પડે છે પ્રાતિક કાર્યનયોએ એક વિભાગ તો એવો રાખવો જોઈએ કે જે
 વિભાગના વૈદ્યો પહોંડા અને જગલોમાં ફરીફરીને નવીનની વનોપધિઓની
 શોધ કરે, સહિષ્ણુ ઔષધિ દ્રવ્યોના નમુનાઓ એકઠા કરે, દુષપ્રાપ્ય ઔષધ
 દ્રવ્યોના નમુનાઓની તથા સ્થાનની પરીક્ષા કરે, ચરક સુશ્રુતાદિ આચાર્યોની
 આજ્ઞાને અનુસરી પોતાના પુસ્તકી જ્ઞાન ઉપર વનવામીઓ, ગોપાલો, ગામડીઆ
 લોકો, જગલો અને પહોંડોના વૈદ્યો તથા અનુભવીઓની મદદથી નવો પ્રકાશ
 મેળવે આ ગામમાં કાંડની જરૂર છે એ કબુલ, પણ પ્રયત્ન કરવાથી એમાં
 સફળતા મેળવવી મુશ્કેલ નથી જગલોમાં ફરવાનું કામ માથે લેનારા શ્રી
 કૃષ્ણદત્તજી શુભ, સ્વામી વિહારીગિરિ પ ગોવધનશર્મા, શ્રી શંરદત્ત, શ્રી
 વાનકીપ્રસાદ જેવા ઉત્સાહી સજ્જનો આ પ્રા તમા પાસ મળી શકે
 એમ છે મધ્યપ્રદેશમાં કામરાજ તેજરાજ, બવરાજ, બેઆદી, દહમન
 વગેરે અનેક ઔષધિઓ મળે છે આ વનોપધિઓ વિધે તપાસ કરીને એ વસ્તુઓ
 નિષ્કૃતિદિષ્ટ છે અને પ્રા તલેદથી એનું નામ તર પ્રચલિત થઈ ગયું છે કે
 એ હજી સુધી જે ના નિષ્કૃતિમાં સમાવેશ નથી થયો એવો દિવ્યોષધિ છે એ
 બાળતનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ આ રીતે જે ઔષધિ દ્રવ્યો હજી સહિષ્ણુ
 કોટિમાં છે તેની એક સૂચી તૈયાર કરવી જોઈએ અને પછી પોતાના પ્રાન્તમાં
 ઉગતી વનસ્પતિઓના નમુના એકઠા કરી શાસ્ત્રાધારથી તથા અનુભવીઓની
 મદદથી નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ દરેક પ્રા તને પોતપોતાના પ્રા તની
 વનોપધિઓ ઉપર છાપ મારી નીચે તો આ લા વૈવસમેલનને પ્રાન્તીય
 નિષ્કૃતિ તથા નમુનાઓની મદદથી વિચાર કરવામાં ઘણી મહાયતા મળે
 નિ લા વૈવસમેલન વર્ષોથી પ્રયત્ન કરવા છતાં હજી સુધી સહિષ્ણુ ઔષધિઓનો
 નિષ્કૃતિ નથી કરી શક્યું એ કેટલા મેદની વાત છે નોમલતા તથા અષ્ટ
 વગના કેટલાય નમુનાઓ દરવર્ષે પ્ર શનમાં આ ના છતાં એના ઉપર હજી
 વૈવસમેલન ના છાપ નથી આ દિશા ના પ્રાતિક સમેલનોએ વધારે ક્રિયાશીલ
 બનવું જોઈએ મધ્યપ્રદેશનું કલ્પ્ય તો આ દિશામાં વિશેષ અગ્ર છે વિધ્યા
 અમરકંટક, સાતપુટા વગેરે પવતોની હારો આ પ્રદેશમાં ફેલાયેલી પડી છે
 એનો લાભ લેવો એ આપણ કલ્પ્ય છે જે મધ્ય પ્રદેશનું પ્રાતિક સમેલન
 આ એક જ કાર્યમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે તો એને માટે અભિમાન અને ગૌરવ
 વની વાત એ થશે

સંભાળો અને ઉત્તમવૈનો ઉપયોગ—અ ભા વૈદ્યમહેલન અને પ્રાન્તિક સમેલનોની બેઠકોથી જરૂર બાગૃતિ થાય છે અને આયુર્વેદના મહત્ત્વનો વિસ્તાર થાય છે કિન્તુ આવશ્યકતા તો એ છે કે જલદી જલદી લોકોના કાનમા આયુર્વેદનો નિશ્ચય પોત્યા કરે, એની ઉપયોગિતા અને મહત્ત્વનું ગૌન શુભ્યા કરે આયુધ્ય રક્ષણ, આયુધ્યવર્ધન, તથા આગેજ્ય રક્ષાનો અને રોગોના હુમલાથી બચાવ કરવાની સુકિતઓનો ઉપદેશ લોકોને વારંવાર સાંભળવાની તક મળવી જોઈએ આ માટે ચલા મળવ છતાં સમેલનો ભરવામા આવી, છતાંવાર તથા મોટા મોટા શહેરોમા અને ગામોમા આયુર્વેદિક સભાઓ સ્થાપવી જોઈએ કે જેમા વેદો આયુર્વેદ વિદ્યા અને પોતાના નિત્યના કાર્યોની સુરક્ષેલીઓ ઉકેલવાનો પ્રયત્ન કરે આયુર્વેદ વિજ્ઞાન, રોગ નિદાન, રોગ ચિકિત્સા તથા ઔષધ નિર્માણના મતભેદો ઉપર વાદવિવાદ અને ચર્ચા વિચાર કરે એ ઉપરાંત સામાન્ય જનતાના લાભ માટે વ્યાખ્યાનોની વ્યવસ્થા પણ થવી જોઈએ કેઈ આગન્તુક અથવા પ્રચલિત રોગ વળતે એનાથી બચવાના ધલાને તથા લાગુ પડી જતા ભેદોથી છુટવાના ઉપાયો બહાર રીતે ગહાર પાડવા જોઈએ આમ કરવાથી જનતાનું વૈદ્યો તરફ તથા આયુર્વેદ તરફ આકર્ષણ થવાને સભવ છે પરંપરાની દેવને ક્ષીધે જ નહિ પણ માત્રી સહાનુભૂતિ અને મહાચતાના રૂપમા સામાન્ય જનતાનો વિશ્વાસ અને પ્રેમ સપાદન કરવો જોઈએ વચ્ચે વચ્ચે આયુર્વેદિક ઉત્સવોની યોજના પણ લાભદાયક થઈ શકે છે આરોગ્ય સપ્તાહના રૂપમા સંગવંક પ્રમાણે કાર્ય થઈ શકે છે

શત્રુશલાક્યના પ્રવર્તક ભગવાન ધ વતરીનો ઉત્તમ આશ્રિત વદ ત્રયોદશીને દિવસે હરે તો ભગભગ બધા પ્રાન્તોમા ઉજવાય છે એ ખુશી થવા જેવું છે પણ ઉત્સવને વધારે ઉપયોગી અને વધારે સુ યવસ્થિત બનાવવાની જરૂર છે આવે વળતે સ્થાનિક પ્રદર્શનોનીયોની યોજના કરવામા આવે તો લોકોને આયુર્વેદની વસ્તુઓને જોવાનો તથા એ ઉપર વિચાર કરવાનો અવસર મળે છે ખાસ કરીને શસ્ત્રચિકિત્સા-મજરીનો પહેલા કેટલો પ્રચાર થયો હતો એ જેનાથી માલુમ પડે એવા નમુનાઓ દેખાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ જે લોકો અખિન ભારતીય તથા પ્રાન્તીય મેળોનોના પ્રદર્શનોમા ન જઈ શકે તેઓને આવા પ્રદર્શનોમાથી લાભ થવાનો સભવ છે માત્ર પ્રદર્શનો ભરવાથી ઝામ નહિ થાય નવી શિક્ષણ ત્યાઓમા શસ્ત્રચિકિત્સાના શિક્ષણનો પ્રચાર વધવો જોઈએ, અને નવી મસ્થામા નીખીને નીકળેલા વૈદ્યોએ આ કાર્યની શરૂઆત કરી દેવી જોઈએ ધીમે ધીમે લોકોમા યો વૈદ્યો નાડી જોઈને દવા આપી શકે છે પણ શસ્ત્રચિકિત્સા નથી પડી શકતા એ ભ્રમ નીકળી જવો જોઈએ

જો કે નવા વૈદ્યોમા હમણા તો પશ્ચિમી પદ્ધતિથી શીખેલા અધ્યાપકો પાસેથી આ વિદ્યા શીખવી પડશે પણ તથાપિ પોતાના કાર્યમા તેઓએ આપણી પદ્ધતિ અને સાહિત્ય મામત્રીનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ સમુદ્રમથનનો મુખ્ય ઉપદેશ એ છે કે મહાન કાર્યની મિત્તિ માટે પરમ્પર મળીને, જુદી પ્રકૃતિવાળા તથા જુદા યથહારવાળા માણસો સાથે પણ મેળ ખીને કાયસિદ્ધિમા લાગી જવું જોઈએ આ ઉપદેશ ભૂરી જઈશુ તો આપણે સમજતા નહિ મેળવી શકીએ સમુદ્રમથનનો અર્થ હમેશા શોધખોળ, પ્રયોગ આલોડન, ઉલ્લોગમા મગ્યા રહેવું એ છે ત્યાર જ તત્ત્વોની પ્રાપ્તિ થશે જરા વ્યાધિનાશક અમૃતકટપ ઔષધિઓની મિત્તિ મળશે

જો રીતે શસ્ત્રચિકિત્સાના પ્રવર્તક ધ વ તરિ ભગવાન છે એ રીતે ઔષધિ અને ત્રિકિત્સાશાસ્ત્રના પ્રવર્તક તથા પ્રચારક મહર્ષિ ભરદ્વાજ છે કાર્તિક શુક્લ નવમીને દિવસે એનો જન્મોત્સવ ઉજવવાનો પણ પ્રચાર વૈદ્યોએ કરવો જોઈએ અને તે દિવસે ત્રિકિત્સાશાસ્ત્રની ઉપયોગિતાની ચર્ચા કરવી જોઈએ જદનતોડ, બેગીમેરી ધનુર્વા ઝુનઝુનિયા ધૃમોનીઆ, ૨ ધૃસ્ત્રી વગેરે રોગો ઉપર આવે પ્રસંગે નિબંધો વાચવા જોઈએ અને તે ઉપર નાદી રીતે ચર્ચા થવી જોઈએ વિવિધ વિષયો ઉપર સૌએ પોત પોતાના અનુભવો કહેવા જોઈએ રસશાસ્ત્રના આઘચાગ્રાય અને પ્રવર્તક ભગવાન ૧૨ છે લોક કથાઓ માટે તેઓએ મહાવદ ૧૩ ગિવરાત્રિને ફિવને હલાહલ એર પીધું હતું અને વિષોષધિઓના પ્રયોગોનો આરભ કયો હતો અને તેને પરિપુરને વિશે દ્વારા જ રસોષધિઓમા નમૃતી કરણ થયું છે તે વિષે રસશાસ્ત્ર મળધી વિચારો માટે અને ઔષધિ નિર્માણ મળધી અનુભવો કહેવા માટે ઉત્તમ થઈ શકે છે ચૈત્ર શુક્લ પક્ષમા ૮ સમેનના જ મહાતા ૫-૭કરદાજી શાસ્ત્રીપદેનો સ્વગવામ થયો છે માટે એ ૧૧ સ્મરણમા ચૈત્ર શુક્લ ૧૫મીને દિવસે કે એના આમપાસમા ઉત્તમ કઠી શકાય તે ફિવસની સલામા આ શ વૈદ્યન કલબ્ય, રોગીઓના તરફ વૈદ્યોનું વતન કેવું હોય જોઈએ વૈદ્યમંડલનના મહેશ તથા ઉત્તરેયો ઉપર નિચા આયુર્વેદની એવાઓના પ્રકા ૧ અને તેનું મકરવ આ વિષયો ઉપર ચર્ચા થવી જોઈએ આ રીતે ૫૫ દરમીયાન અને ૫ વખત આયુર્વેદિક ચર્ચાઓ માટે તક મળશે તથા આપણા પૂર્વીચાર્યો અને આયુર્વેદની ઉત્પત્તિ પ્રતારાઓના ચરિત્રો ॥ આ વેપળથી આપણામા પવિત્ર અને ઉચ્ચ ભાવોની ભરતી થશે

એનીટોરીઅમ — ઔષધાલય અને રૂણાલય ઉપરાંત પ્રત્યેક પ્રા તમા કોઈ પણ આગ ય સુક્ત સ્થાનમા ઝોઝામા ઝોઝા કોક એનીટોરીઅમ સ્થાપન કરવાની આવશ્યકતા છે આર્બુ આરોગ્યભવન કોઈ પવત શિખર ઉપર અથવા

વન-ઉપવન પાસે કે સમુદ્ર કે નદીના કિનારે જ્યાં જલદીગેગો ન દેલાતા હોય ત્યાં ઉઘાડવાની જરૂર છે. આવા ભવનમા લિખલિખ સ્થાનોના ચોટા ઉત્તમ પાણી અને હવાનો લાભ લઇને પોતાની તદુરસ્તીને સાચવવાનો તથા વધારવાનો લાભ લઈ શકે એ સમાગ્ના ડહેગોથી દૂર રહીને પોતાના આરોગ્યની જ નિતા કરતા હોડો ત્યાં મહેવાઈવી આગેગ્ય મેળવી શકે પશ્ચિમ, જીવનકવહ અને કવેશોને લીધે લીજી થતા પોતાના આરોગ્યને સુધારી શકે અને તે સાથે વૈદ્યોનો એકાન્ત મહવામ મળવાથી આપણી દેશી ચિકિત્સા પદ્ધતિની ઉપયોગિતા તેની ઉત્તતિની આમદા અને તેની જરૂરીઆતોને પૂરી કરવાનો વિચાર તેઓના મનમા ઘોળાશે અને સગવડ અનુસાર તેને ગર્વમા પણ ઉતારી શકે. આથી દેશ, આયુર્વેદ અને મામાન્ય જનતાને પણ લાભ થશે.

અન્ધનિર્માણ, શોધપ્રોજ અને અન્ધપ્રકાશન - આયુર્વેદ માહિત્યના જે અન્ધો અત્યારે ઉપલબ્ધ છે તેથી આયુર્વેદની પ્રતિષ્ઠાની સૂચના અવશ્ય મળે છે. પરંતુ એ પણ ધનુલ કરવું પડે કે દક્ષમહિતા, આત્મેનમહિતા તથા અનેક આચાર્યોએ ગણેલા અનેક નવો ખડેના હુસ થઈ ગયા છે અનેક ટીકાગરોએ ડરતા ઉદરણોથી ખમર પડે છે કે એ વખતે જે અનેક અન્ધો હતા તે પણ અત્યારે હુસ થઈ ગયા છે એજ રીતે છાપખાનાઓની મગવડ હોવા છતાં પાછના હજાર પાચમો વર્ષમા ગચાયેના અનેક મગવડો અનુભવ વસ્તુઓ તથા નવા નવાયેલા અન્ધો અહીંતહીં પડ્યા હશે પણ હજી આપણને એનો પત્તો લાગ્યો નથી જે પ્રાચીન ગ્રાંથોમાં પોતપોતાના પ્રાન્તમા હસ્તલિખિત ગ્રંથોની મોઢ કો, અને તેને માહે તો એમાંથી અનેક છાપીને બહાર પાડવા જેવા પણ નીમળે અને જે અન્ધોના પ્રકાશનનો મહાન નથી તેનો પણ ઉપર ડહેના પ્રમાણિક પુસ્તકાલયોમા મગવડ જળવાઈ રહે એ જરૂરનું છે જે વધો પોતાના સ્વતંત્ર પુસ્તકાલયો ન ઉઘાડી શકે તો હિન્દી સાહિત્ય નમેલનના મગદાલયમા મગદી રાખવાની જરૂર છે એજ રીતે પાઠ્ય ક્રમને અનુમતતા અનેક નવા ગ્રંથો રચવાની પણ આવશ્યકતા છે વિધ્યાનુક્રમથી પ્રાચીન ગ્રંથોનું આવોડન કરીને પાઠ્યક્રમને અનુકૂળ મગદ તૈયાર કરવાથી આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો એયને મગવડ વગેરે એટલું જ નહિ પણ ન્યૂમોનીઆ, ઇન્ફલ્યુએન્સા, ઝુનજુનીઆ, આરોપક માં જે ગેગોના નામો આજકાલ નવી રીતે સાલળવામા આવે છે અને આપણે ત્યાં જેનું વર્ણન નથી એમ લોકો મમને છે તે ગર્વ ગેગો વિશે ગાચના અધારે, નવા જ્ઞાન અને સાહિત્યની મદ લઈને તારી રીતે વિવેચનવાળા પુસ્તકો તૈયાર વવા એઈએ આવા પુસ્તકાનુ પ્રકાશન અખિલભારતીય અધવા

પ્રાન્તીય સમેલનના ઉદ્દેશથી થાય અથવા આ કામ માટે વૈદ્યોની સહકારીતા તથા મૂડીથી લીમીટેડ કંપની અથવા ઇન્ડિયા સ્ટેટ ટ્રસ્ટ દ્વારા થાય પણ આ કાય થતું નેહાં વૈદ્યકના માસિક પત્રો તો અનેક નીકળે છે કિંતુ આ ગેલન સહાયતા આપે એવા થોડા સાપ્તાહિક પત્રો નીકળવાની પણ જરૂર છે આ ખોટ પણ આવી કંપની દ્વારા પૂરી પાડી શકાય સ્ત્રીઓ માટે ઉપયોગી જીવન વૈદ્યકસાહિત્ય પણ રચાવાની જરૂર છે

મેડીસીન બોર્ડ—મદ્રાસ અને સમુક્ત પ્રાન્તની સરકારોએ દેશી પ્રિક્લિસા પદ્ધતિની ઉપયોગિતા તથા શાસ્ત્રીયતાની તપાસ કરવા માટે જે કમીશન અને ઇન્કવાયરી કમિટી નીમીન એના રિપોર્ટથી હવે તો સરકારી ધોરણે મિદ્ધ થઈ ચુક્યું છે તે દેશીચિકિત્સા પદ્ધતિ શુદ્ધ વજ્ઞાનિક પાયા ઉપર ઉભેલી છે, દેશની મોટા ભાગની વસ્તીને પ્રિય છે અને તેના ઉપર લોકોને વિશ્વાસ છે વળી દેશી જરૂરીઆતને પોચી વળવા માટે આવશ્યક છે માટે તેની ઉત્તિ થવી નેહાં હવે ઠોઠ દેશીવૈદ્યકની આ શાસ્ત્રીયતા વિષે નિરક્ષકવાદ ઉભો નથી તેને તેનો ઉપમાદ જ નથી પ્રવાપન શક્ય પડશે હવે તો સમુક્ત પ્રાન્તની સરકારનું અનુમરણ કરી દરેક પ્રાન્તીય સરકારે મેડીસીન બોર્ડની સ્થાપના કરવી નેહાં જે મોડ મારફત દેશીચિકિત્સા પદ્ધતિની ઉત્તિ માટે પ્રયત્ન થાય, તેની ઠેંગવણી માટે યોજના થાય, વૈદ્યો અને હકીમોને દાકતરો પ્રમાણે સર્વ અધિકારો મળે અને તેનો કોર્ટોમાં સ્વીકાર થાય દાકતરો પેઠે જ વૈદ્યો અને હકીમોનું રજીસ્ટ્રેશન થાય તથા દેશીચિકિત્સા પદ્ધતિના પ્રચાર માટે અને વિસ્તાર માટે વૈદ્યહકીમોને સહાયતા મળે તથા સરખાર તરફથી દેશીચિકિત્સા પદ્ધતિના આપધાલયો અને ઇસ્પીતાલો ઉઘાડવામા આવે એ બધું જરૂરનું છે

સમુક્ત પ્રાન્તમા આઈ-નવ વર્ષોથી એક મેડીસીન બોર્ડ સ્થપાયું છે એની રચના કાઈક ચુટપીથી અને કાઈ નીમણુકથી થાય છે એના પ્રમુખ તરીકે ન્યાયાધીશની શ્રેણીનો માણુમ નીમાય છે અને મેકેટરી તરીકે ડેપુટી કલેક્ટર નીમાય છે બીજા પણ બે સભાસદો સરખાર તરફથી નીમાય છે એક હિંદુ અને એક મુસલમાન મળ્ય પ્રાતિક કો સ્ત્રીલ તરફથી ચુટાય છે એક હકીમ અને એક વૈદ્ય પ્રાતિક વૈદ્યસમેલન તથા યૂનાની કો કર સ તરફથી ચુટાય છે તથા વૈદ્યો રજીસ્ટડ વૈદ્યો તરફથી અને તથા હકીમો રજીસ્ટડ હકીમો તરફથી નીમાય છે જે કે આ બોર્ડની રચનામા હજી ચુટણીનું તરવ આછું છે અને વૈદ્યોની સખ્યાના પ્રમાણમા એને સ્થાન મધી મળ્યું હતા કાઈ ન થાય એના કરતા જે થયું છે તે આવકાર યોગ્ય છે આ મેડીસીન બોર્ડદ્વારા આયુર્વેદ અને યૂનાની શિક્ષણનો પાઠ્યક્રમ તૈયાર

થાય છે અને બોર્ડે માન્ય કરેલ સંસ્થાઓમા એ પાઠ્યક્રમ ચાલે છે ડોલેજ મેણીનો પાઠ્યક્રમ પાન વરનો અને વિજ્ઞાનય મેણીનો ચાર વર્ષનો રાખવામા આ થો છે આ સંસ્થાઓમા પ્રાનીન તેમજ નવીન ધોરણે શિક્ષણ અપાય છે અને પ્રત્યક્ષ અભ્યાસની પણ સગવડ રાખવામા આવી છે આ બોર્ડ દ્વારા પરીક્ષા પણ લેવાય છે અને હીની તથા ડીપ્લોમા આપવામા આવે છે વૈદ્ય હકીમોનું રજીસ્ટ્રેશન પણ આ બોર્ડ કરે છે અને આ રજીસ્ટર્ડ વૈદ્ય હકીમોએ મા ગી રત્ન, ચો ચતા, તન્દુરસ્તી, ઉમ્મર તથા મરણ મળ ધી આપેલુ સર્ટીફિકેટ ડીસ્ક્રીક્ટ બોર્ડ અને મ્યુનિસિપલ બોર્ડના નોકરા તથા સામાન્ય લોકો માટે માન્ય ગણાય છે સ્વચ્છ નોકરો માટે પણ આ સર્ટીફિકેટ માન્ય ગણવામા આવે છે માટે ત્રયત્ન ચાલે છે આ બોર્ડ મારફત કેટલોક યુનાની તથા આયુરવેદિક શિક્ષણ મસ્થાઓને મદદ આપવામા આવે છે તથા ગહેશના તેમજ ગામડાઓના આપધાલયોને તથા ચિકિત્સાદોને સહાયતા આપી પ્રોત્સાહિત કરવામા આવે છે ૧૯૩૪ મા આ જાતની સહાયતા એવા વૈદ્ય હકીમોને આપવામા આવી હતી કે તે વડે પોપુલરી હોવા લાખ ગામીઓને ઓરધિ ૧૦ વી મંદ મળી હતી આ વર્ષે તાબ પાસ થયેલા અને ગામડાઓમા જરૂને ચિકિત્સાનો ધધો કરવા ધન નારા થોડા વૈદ્ય હકીમોને પણ સહાયતા આપવામા આવી છે આ બધા કાર્યોધી મચુક્ત પ્રાન્તમા લલે નવી લગતિ આવી છે અને દેશી ચિકિત્સાની માન્યતા વધી ગઈ છે

મદ્રાસ મરફારે આયુરવેદ અને યુનાની રફન ઉપાડી છે અને વૈદ્ય હકીમોના રજીસ્ટ્રેશનનું કામ પોરુ તે રફલના પ્રિન્સિપાલના હાથમા રાખ્યુ છે બિહાર સરકારે એક આયુવ વિધાલય ઉભાડ્યુ છે અને તેને સારી ગીતે ચલાવે છે તેમા પાસ થયેલા વધોને G A M S શ્રેન્યુઓ એક આયુરવેદિક મેડીસીન અને સર્જરીની ૫ વી આપવામા આવે છે યુ પ્રાન્તના મેડીસીન બોર્ડના ધોરણ પ્રમાણે બિહારમા પણ એક બોર્ડ સ્થાપવાનો ઉદ્દેશ ચાલુ છે થોડા વખતમા એ થઈ જશે જગાળ સરકાર પણ આયુરવેદના શિક્ષણ માટે તથા વૈદ્યોના રજીસ્ટ્રેશન માટે એક ફેક ટી એક આયુરવેદ કાયમ કરવાનો વિચાર કર છે નવા પ્રાન્તીય સ્વામ્ય સાથે એનો આરબ વઈ જશે મને સાબગીને આનંદ વયો છે ૪ મધ્ય પ્રદેશની પ્રાન્તિક ગન્સીલમા પણ એક મેડીસીન બોર્ડ કાયમ કરવાનો ઠરાવ પાસ થઈ ગયો છે હજી એ બોર્ડ બ યુ નવી, એટલે લાવિમા ચાનારી પ્રાન્તિક એમેગનીનું આવુ બોર્ડ સ્થાપવાનો દ્વંદ્વતાપૂર્વક ઉદ્દેશ કરવાનું પવિત્ર અને આવશ્યક કાર્ય રહેશે મધ્ય પ્રદેશના વધ લાઈઓની પણ ફરજ છે કે તેઓએ પોતાના

પ્રાતના જે મેડીમીન બોર્ડ અને તે સચુક્ત પ્રાતની મોઝ કરતા વધારે વ્યાપક અને પૂર્ણ હોય અને તેનાદ્વારા વૈદ્યોને વધારે બીમતી અને વધારે ધ્રુવ અધિકારો મળે એવા ઉદ્દેશ કરવો એટલું જ નહિ પણ એક સરકારી આયુર્વેદ વિદ્યાલય મર ૧૨ તરફથી ઉઘાડવામા આવે એવો પણ ચત્ન કરવો એઈએ જાનણ કે એની ઉત્પત્તિ અને સ્થિરતાનો વધારે ભરોસો રાખી શકાય છે

આયુર્વેદ વિદ્યાલય—નત્યેક પ્રાતમા એક એક સરકારી આયુર્વેદ વિદ્યાલય જરૂર સ્થાપવામા આવે એવું દળાણુ કાઉન્સિલો, મીનીસ્ટરો અને એપીસ્ટ્રો દ્વારા સરખા ઉચ્ચ લાવવાનો પ્રયત્ન કરવો એ વરખ પ્રાન્તના વૈદ્યોનું કતબ્ય છે ભારતની એરી ટકા વસ્તી આયુર્વેદ ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે અને પ્રસંગ પડતા તેનો લાભ લે છે મા વિગાળ જન સખ્યાને વૈદ્યક સહાયતા અને સગવડ પોચાકવા માટે નત્યેક પ્રાતમા કુખતા શિક્ષિત વૈદ્યોની સખ્યા તયાર થતી રહેવી એઈએ આવા વિદ્યાલયો મારન્ત જ મા કામ થઈ શકે મધ્ય પ્રદેશની મરકાર આયુર્વેદિક શિક્ષણ માટે ડટલાક વિદ્યાર્થીઓને છાત્રવૃત્તિઓ (સોલરશીપો) આપે છે એ માટે આપણે ધ યજ્ઞ આપીએ છીએ છતા કમલ ઠલીમે છીએ કે આ પ્રયત્ન અકિરિસ્તર છે સરકારી વિદ્યાલય ઉઘાડનાથી જ એ ખોટ પૂરી કરી શકાન આવા વિદ્યાલયોમા આપધિઓના પરિચય માટે જગીયો હોવો એઈએ આપધિ ણનાવતા શીખવવા માટે આપધિ નિર્માતાશાળા હોવી એઈએ રાગનિહન રાગચિ વિસ્સા અને શશ્ચિવિસ્સાના પરિચય માટ આપવાવય તથા હસ્પીતાન નોડએ વળી એક પ્રયોગશાળા, એક પુસ્તકાલય અને એક વસ્તુમશ્કાલય પણ હોવું એઈમે શરીરના નત્યક્ષ જ્ઞાન માટે શળ વ્યવસ્થેદશાળા (ડીસેકસન હોલ) એઈએ આ સાધનો સાથે જે શિક્ષણ આપવામા આવશે તે જ વિશેષ ઉપયોગી થશે

એક સરકારી વિદ્યાલય ઘણ કરી પચાસ નહિ થાય આયુર્વેદિક શિક્ષણ માટે તતે ઉદ્દેશ કરવાનું વધાનું પણ મ્તબ્ય છે તેઓ ધાર તો મગદિત થઈને બોધમા બોલુ એક વિદ્યાલય તો ચવાધી શકે જળલપુરમા એક આયુર્વેદ વિદ્યાલય રથપાય છે અને તેને રચાનિક મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી વાર્ષિક એક હજાર રૂપીઆની સહાયતા મળવાની છે એવા જગત છાપાઓમા વાચીને મને આન થયો છે ધનિક સજ્જનો, નેતાઓ તથા રચાનિક વૈદ્યાના મહકારથી એક આદરા વિદ્યાલય ઉઘડી શકે અને મધ્ય પ્રદેશની એક જોન પુરાઈ જાય એમ મને આશા છે વૈદ્યોના શિક્ષણ સાથે સ્ત્રીચિવિસ્સકા, દાઈ અને રેવિકા તૈયાર કરવા માટે પણ ઉદ્દેશ કરવો એઈએ આ જાતનો સ્ત્રી વૈદ્ય તૈયાર થવાથી આપણી ચિકિત્સા પદ્ધતિની ઉપયોગિતા ઘણી વધી જશે

અને શ્રી સમૂહની ખાસ સગવડ સચવાશે ઉપવૈભો અને કપાઉન્ડરોનું શિક્ષણ શરૂ કરવાનો વખત હવે આવી પહોંચ્યો છે આ વગની જરૂરીયાત વધતી જાય છે અને શિક્ષિત કપાઉન્ડરો તૈયાર કરવા એ આપણું કતબ્ય થઈ પડ્યું છે નવા વિદ્યાર્થીઓ આ બાળતમા ધ્યાન આપવામા આવશે એવી આશા છે

ઔપધાલય અને ડગણાલય—પ્રત્યેક પ્રાન્તના પ્રત્યેક જિલ્લામા એક અથવા મનેક એલોપથિક ઇમ્પીતાલો અને જિલ્લાના અનેક સ્વાનોમા એલોપથિક ડીસ્પેન્સરીઓ છે પરંતુ આયુર્વેદ ની ઉપયોગિતા અને જોછા ખર્ચમા વધારે કામ કરવાની સગવડ સ્વીકાર્યા છતાં આયુર્વેદિક ઇમ્પીતાલો તથા ડીસ્પેન્સરીઓ ઉઘાડવાની ઉદારતા સરકારે દર્શાવી નથી આપણા પ્રગળ ઉદ્યોગથી આ કામમા મરકારને તત્પર કરવાનું આપણું કતબ્ય છે ડીસ્ટ્રીક્ટ અને મ્યુનિસિપલ બોર્ડોએ પણ એ વિષયમા આવશ્યક ઉત્સાહથી કામ નથી લીધું એ શોકનો તથા દુઃખનો વિષય છે આ બાળતમા આપણા નેતાઓ અને ચુટાયેલા પ્રતિનિધિઓનો પશ્ચિમી અનુરાગ એક કારણ હશે અને આ અધ્યવસાયની મર્યાદાઓ હોવા છતાં તેમા આપણને આત્મીયતા નથી દેખાતી તેમજ આપણા આજમ અને નિરુદ્ધોગ પણ કારણભૂત હોય આપણે ઉદ્યોગ કરીને મામાન્ય જનતાનો મત એવો જાગૃત કરવો જોઈએ કે આપણ અભીષ્ટ કાય થવામા વધારે અડગણું ન નડે મગ્ગર તરમ્થી કે સગ્ગાર અને લોકલેન્ડના સહયોગથી પરંતુ દરેક જિલ્લામા જોછામા જોછી એક ઇમ્પીટાલ અને અનેક ઔપધાલયો ઉઘાડવા જોઈએ આ કાય થવામા સરકાર તરફથી હીલ થાય અને આપણને ખૂબ પ્રયત્ન તથા ઉદ્યોગ કરવાની જરૂર પડે એવો મભવ છે માટે ચો ય તે જો છે કે આપણે વૈદ્ય લોકો સાથે મળીને કેટલાક જિલ્લાઓમા ઇમ્પીટાલો ઉઘાડીએ વૈદ્યોને જા ઉદ્યોગમા સ્થાનિક સરકારો તરમ્થી પણ આવશ્યક મહકાર મળવાની આશા છે હમણા જ થોડા મહીના પહેલાં મારી અલીગઢની સુસાહરીમા મં જોયું કે ડા ગોહનલાલે પોતાની મદ્રામ તથા વીએનાની ડેજનલરી તથા ત્યાના અનુભવને પરિણામે અલીગઢમા એક આખની ઇમ્પીટાલ ઉઘાડી છે એ વ્યક્તિ ગત પ્રયત્ન હોવા છતાં આવશ્યક સાધનો અને મગવડોથી સુજ્ઞ એ મર્યાદા છે અને રોગીઓને એથી ઘણો લાભ થાય છે લખનૌમા શ્રી સુગલકિંગોર સ્તોગીએ પોતાના પિતાના નામ ઉપર દુન્ડાના એક ઔપધાલય ઉઘાડ્યું છે જેમા માત્ર પાંચ હજાર રૂપીઆના ખર્ચથી દર વર્ષે ત્રણ લાખથી વધારે રોગીઓને ઔપધ મળે છે આવા દાખલાઓ મરકાર અને લોકજનોડની આજ ઉઘાડી ગઈ અને તેઓ એલોપથીના પ્રચાર માટે જે ખર્ચ કરે છે

તેના ઉપર વિચાર કરીને આયુર્વેદ તરફ ઢળવાની લાલચ સરકારના મનમાં ઉત્પન્ન કરી શકે માહસ, સગઈન અને સહયોગથી આ દિશામાં વેલો પ્રયત્ન કરે તો તેઓને સફળતા, યજ અને આર્થિક લાભ ન મળવાનું ઝાઝું ઝારણું નથી છેવટ કોઈ એકાદ બ્લાનમાં આનો પ્રયોગ તો આપણે કરી જોવો જોઈએ, આ ધોળી સફળતાના ગેર ઉપર આપણે મ્યુનિસિપલ બોર્ડો અને ડીરેક્ટર બોર્ડોને આ ઢામમાં આકર્ષી શકીએ

ઔપચિ નિર્માણગાળા—દ ૩ વૈદ્ય રાણીને તપાસે, તેની ત્રિપિત્ત્વાની વ્યવસ્થા કે તથા દવા પણ તૈયાર રહે એ સગવડ ભરેલું નથી એ વિષે દિવસે સૌને દેખાતું જાય છે કપટસાધ્ય ઔપચિઓ જનાવવા માટે કોઈ વિશ્વાસપાત્ર સંસ્થામાં પ્રમાણિત પદ્ધતિથી કામ કરતું હોય તો વૈદ્યોનો ઘણો સમય બચી શકે પ્રત્યેક પ્રાંતમાં એક એક ઔપચિશાળા ઉધડવાથી આ કામ થઈ શકે છે અત્યારે પણ મેશમાં જુદે જુદે સ્થળે જુની જુની ક્ષામચીઓ ઉધરી છે પણ જ્યાં સુધી તેના ઉપર પ્રાતિતક મસ્લાઓ તથા વેલોનો નિરીખણ રૂપ અકુશ નથી તેની નિર્માણ પદ્ધતિ ગાઓના હોવાનો નિશ્ચય નથી, ઔપચિઓના પાઠ નક્કી કરેલા નથી ઔપચિઓની પૂણતા અને યોગ્ય ઔપચિની ખાતરી નથી મ્વાય દૃષ્ટિથી એના ઉપર વધારે બ્યતિઓનું ધ્યાન અને આકર્ષણ નથી ત્યાં સુધી સવની પ્રમાણિત તાના સળધમાં ‘પણ’ નો અવકાશ નહીં શકે પણ જો આવી નિર્માણગાળાઓ કોઈ નરના દ્વારા કે સંમિલિત-સગઠિત શક્તિ દ્વારા ચાલતી હોય તો પ્રમાણિતતાની અને વિશ્વાસની દૃષ્ટિથી મે વેલોને આકર્ષી શકે તેનાવી વેલોની જરૂરીઆત પૂરી પાી શકે આ ના તાના નાગપુરમાં વિશ્વશક્તિ નામની એક મસ્લા સ્વપાઈ છે અને તેના ઉપર પ્રાતિતક મજલની સરક્ષમતાની છાપ છે એ મફળતા અને ઉચિત માથે પોતાનું કાન ડરતી રહેશે એવી આશા છે

ઉપમ હાત—વૈદ્યોનું કતબર જે જાતનું છે એક સમેનન અને સંસ્થાઓ સાથે મળીને કરવાનું મામાજીક કતબ્ય અને ધીનું જાતે કરવાનું બ્યકિતગત કતબ્ય બ્યકિતગત કતબ્યમાં એક વૈદ્ય ડેટલો વધારે પવિત્ર, માગો અને ઉચ્ચ શ્રેણીનો ધાર્મિક હોય તેટલી વધારે પ્રતિષ્ઠા, માન અને મફળતા એ સમાજમાં મેળવી શકશે ચતિગત બ્યવહારમાં જ માતાતની પરીક્ષા અને તેમાં મનુષ્યત્વની કમોટી છે ચરકસુશ્રુતાદિ આચાર્યોએ આદેશ વેલ કવો હોવો જોઈએ વિદ્વાન કર્મનિષ્ઠ અને પ્રાણુચાર્યપદને શોભા આપનાર વૈદ્ય કેવો હોવો જોઈએ શાસ્ત્રાધ્યયન, અને અનુભવ દ્વારા પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય એ બધું જતાબ્ય છે ભાઈઓ, આપણે આપણા આયુર્વેદ તરફ કર્તબ્ય દલ જનીએ, જનતા અને રાણીઓના સાચા મિત્ર જનીએ, આપણા

કંટનીમા ભરાયેલા મધ્યપ્રદેશના વૈરમગેલનના મલાપતિનું અધિભાષણ ૨૪૧

વૈદ્યભાઈઓનો જ્ઞાતુભાવ તથા મ્નેહુસપાદન કરનારા સુદૃઢ બનીએ આપણા દેશ અને સમાજના સાચા મેવક બનીએ આપણે એવા બનીને જ કતવ્યમા, વ્યવહારમા અને ધર્મામા મિદ્ધિ અને મદ્દજના મેળવી શકીએ છીએ ગાંધી આપણને દેખીને જ બ્રહ્મા અને ભક્તિભાવથી આધ્યાત્મન પ્રાપ્ત કરે, પોતાનું જીવન શકા વગર આપણને મોપી દે એમ થવું જોઈએ આપણા વૈદ્ય ભાઈઓ આપણને જોડે આપણને મળીને દિલ જોલીને ભાઈ પેઠે પ્રેમાલાપ કરે અદર અદર મવાહ મમલત કરે, પરમ્પર મહાનુભૂતિ અને મહાગતા હીએ હીએ આપણા પરમ્પર વ્યવહારમા ઈર્ષ્યા, દેવ અને કપટાચારને સ્થાન ન હોય દિલ ઉઘાડીને આપણો અનુભવ, આપણો જ્ઞાનભંડાર આપણા ભાઈ પામે આપણે રાખી શકીએ ત્યારે જ આપણી રાષ્ટ્રવૃદ્ધિ અને શ્રીવૃદ્ધિ થઈ શકશે આપણા એકલાના અભ્યુદયની અને ઉત્તિની આકાંક્ષાને પ્રાપ્ત થ ન આપતા સામુદાયિક ઉત્તિ, સાર્વજનિક અભ્યુદયન અને વ્યાપક માન સમાનની આપણે ઇચ્છા રાખવી જોઈએ આપણું ભૂતપવ ગૌરવ યાદ કરીને વર્તમાનકાલીન પરિસ્થિતિ, હાલની દુર્વ્યવસ્થા અને આ સર્વ કાળની આલોચના કરીને ભવિષ્ય ગૌરવમય બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ આયુર્વેદિક અભ્યુદય સાથે આપણો દેશ પણ કઈ રીતે મહિમામંડિત થાય, આપણા યશની સુગંધ અને આપણી મદ્દજતાની વિજય પતાકા કઈ રીતે સ્વાભિમાન સાથે આ તરફ ફેલાઈ જાય એ આપણા વિચારનો વિષય ટોચો જોઈએ શુભામીમા રહેલો દેશ, અદર અદરની જોયતાણ, મતભેદ અને જગડાઓને હીધે કદિ પણ પરાધીનતામાથી છુટી શકવાનો નવી સ્વતંત્ર અને ઉત્તમ દેશોના પથો ભિન ભિન દ્રષ્ટિબિન્દુઓ દ્વારા એ દેશને ઉત્તરિને ભાગ લઈ જાય છે પણ શુભામ દેશને તો પથો પથો ઇતિના ખાડામા લઈ જાય છે આ વાતો સમજીને આપણે કર્તવ્ય નિરૂપણમા જાગૃત રહેવું જોઈએ પૂરી શક્તિ નાથે, પૂર્ણ ઉત્સાહ માથે, પૂર્ણ સ્વાભિમાન માથે અને પૂર્ણ જ્ઞેષથી આયુર્વેદની ઉત્તિના ચત્તમા આપણે લાગી જવું જોઈએ નિત્ય આત્મચિંતન કરતા, આપણે આપણી જૂને, આપણા પ્રમા ને, આપણા જુગિવિક્ષમને અને પ્રજાપરાધને સમજીને માર્ગે મશોધન કરવું જોઈએ હિમ્મત ન હારિયે, બિમાગિયે ન રામનામ તો આપણને અટકાવી ગમે એવી દોષ શક્તિજ નથી નીશ વા પહેવાની સ્થિતિનું મિહાવલોકન કરવાથી માત્રમ પડે છે કે ઘોર અધારી રજની પૂરી થવા આવી છે અને ઉત્તિનો ઉપાલ સ્થિતિજ ઉપર ઉગી ગઈ છે આપણા ગૌરવમૂલનો પૂર્ણ પ્રકાશ સાથે ઉદય થવામા હવે વિલગ ન હી કર્તવ્યદક્ષ બનીને વિજયમાળા પહેલી લેવા ઈ છે કર્તવ્યની કહી પરીક્ષામા આપણે પાર ઉત્તરીએ એક પછી એક હડાઈ

હૃત્તીર્થી ઓપેલું ચાલ્યા હૃદયે મુઠા બેઠી રહેનારને ઝીં જમોને નથી ઉઘીગ, ઉત્સાહ અને મંતવ પ્રયત્ન જ મફળતાની દુની છે માળસુ અને કંઈલીફ મીઠી મારતો પડ્યો રહે છે અને પુરૂષ ત્રિજ પડખરા કરતો ધ્યેય પાને પહોચી નર્ત્ય છે દેશ અને સમાજના વિદ્યાસનું બળ મેળવીને બળશાળી બનીને મિદ્ધિ તથા સફળતા પ્રાપ્ત કરી વિજય વૈજય તી પહેરી લીજો આપે આદર્શ બને અને તમારા પ્રા તને આદર્શ બનીવી દીજો આપની હોકલે દેશ ધાર્પી થાન, અને આપની મિદ્ધિ અને સંમૃદ્ધિ રેશને સમૃદ્ધિશાળી બનાવો એમજ હો ।

મિષજા સાનુવૃત્તાના મન્માગમનાલિના ।

અમ્યન્તકર્મણા મદ્ર મદ્ર મન્મિન્નામિણામ્ ॥

(વલ્લભેન પત્રિમ માસ ૧૮ માથી અનુવા)

મીર ખલીફાની ભાગેલા હાડકા સાંધવાની અદ્ભુત કળા

પરીક્ષાને હવે ફક્ત ૧૮ દિવસ બાકી હતા વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો ભણવા તથા ભણાવવાના કામમાં તકીન થઈ ગયા હતા રાત દિવસેકેક ઘઘ ગઈ હતી પરીક્ષામાં ઉંચે નળદે પામ થવાનું તથા નયમ કોળી મેળવવાનું ભૂત માથા ઉપર ચડી બેઠું હતું આત્માનામને પહેલી એપ્રિલ પાંચ થવાની પૂરી આશા હતી પણ એટલામાં ફુટબોલમાં એકેસ્માતથી ડાબા હાથના બે હાડકા ભાંગી ગયા એ તો ગિચાને તરફડીને રહી ગયો પણ મારી આખેયે અધારા આવી ગયા

મીરખલીફાને બાલાવીને મેં કહ્યું કે પરીક્ષાને ૧૮ દિવસ બાકી છે માટે તમે આ હાથ નવ દિવસમાં મારો કરો ૧જો તેઓએ કમુલ કહ્યું નવમે દિવસે પાગો છોડ્યો ત્રાય જણજર અધાર્ધ ગયો હતો પણ ખલીફાએ શિખામણ આપી કે હાડકું હજી નળશુ છે એટલે જરા પપ્પ આપો લાગશે તો ખરાબ થઈ જશે અને તેમ જ બુ હાડકાને આવડો લાગી ગયો, હાથ વાકો થઈ ગયો અને તેમાં થોડું થોડું દરદ પડ્યું થવા લાગ્યું પરીક્ષા માટે નવારે છ ગયો ત્યારે મેં અમારા ડીવીઝનના મોથી મોટા દાક્ટરને હાથ બતાવો ૧૫-૨૦ મિનિટ મુધી ધ્યાનથી બેઠ રહ્યા પછી તેઓએ કહ્યું કે “પડિતલ, હાડકે વાકું મધાયુ છે, કોણે આ હાથ બાધ્યો હતો ?” મેં જવાબ આપ્યો ‘મીર ખલીફાએ’ તમારે ત્યાં હમણાં ઈસ્પીતાલમાં શું તેઓ

ઈનચાજ છે? પ્રામિટન્ટ નજનોની આવી દશા છે?" મે કહ્યું "ના, દામ્તસાહેબ, તેઓ દાત્તાર નથી"

"ત્યારે પછી દાત્તાર હોવા છતાં તમે વેદ પાસે પામેલ કેમ બુધ્ધાઓ?"

"દાકતરસાહેબ, તેઓ વેદ કે હકીમ પણ નથી"

દાકતરમાટેમે એચીનીથી પૂછ્યું "ત્યાં એ છે ટોણુ?"

મે સકોચાતા મકેચાતા બહુ "તેઓ, તો એક પહેલવાન છે, પણ આ કામમાં બહુ હુનીઆર ગણાય છે"

દાકતરનાહેબ ગરમ થઈ ગયા "માફ કરો પડિતજી, તમે બુદ્ધેલા ગણેલા મૂળ છે"

મને ગરાળ તો લાગ્યું પણ વાત માચી હતી એટલે ગળી ગયો પછી મે કહ્યું "દાકતરસાહેબ, જે થયું તે થયું પણ આ હાથનું હવે શું થશે તે તો કહો"

તેઓ બોલ્યા "હવે હાથ મીઠો તો નહિ જ થઈ શકે દઈ જતું રહેશે ખરું તમે આ ટોકરાનો જીદગી બગાડી દીધી"

મે ત્રાવી પાછા આવીને ખચીમાજીને બોલાવ્યા અને જે વાત થઈ હતી તે કહી નજાણાથી તેઓ ખૂબ શાન્તિથી બોલ્યા "તમે ગાળો તો ઘણી દીધી પણ એવટ શું થયું એ તો કહો" એમને મે દામ્તસાહેબ નાથે વચેલી ખધી વાત મજાણાવી ત્યારે તેઓ બોલ્યા "અરે પડિતજી, આ દામ્તસાહેબે હાડકા ઢોને કહે છે એની કના ખગર છે? તેઓ પૂરા ઉંડ છે માત્ર ઢીનીની તેઓને ખગર છે"

એટલે મે ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું કે "શું હાથ માગે થઈ જશે?"

"પડિતજી, આ હાથ, સાઈ ન થાય તો હરેથી પાટો બાધવાનું કામ છોડી દઈ આવા હાથમાં બધું ખુલ્લના હાથમાં છે મારી તો મહેનત માત્ર છે"

મે માનમશાસ્ત્રીના અભ્યાસીના લાવયો એના ચહેરા તરફ જોયું તો એના ચહેરા ઉપર અપૂર્વ આત્મવિશ્વાસ પ્રસરી રહ્યો હતો જયદ્રથના વધની પ્રતિના કરતી વખતના અત્યુનના ચહેરાનું મને રૂમજીલું થયું

નવું દિવસ સુધી પોટીસ બાધ્યા પછી ખચીમાજીએ ઢરી હાથ ગાઈએ અને વીશ દિવસ પછી જ્યારે પાટો છોડયો ત્યારે હાથ તદ્દન મરખો થઈ ગયો, અને એટલે સુધી કે આત્મારામ પાટી બેચી શકતો હતો તથા મને લડાવી શકતો હતો

મે દામ્તસાહેબને ઉપલી હકી-ત કહી અને તેમના લખવાથી પેલા વિદ્યાર્થીને તેઓની પાને મોઢ-યો એક કવાક સુધી હા'કાને તપાસ્યા

પછી તેઓએ કહ્યું “હાથ તો તદ્દન સરખો ૨, ગયો પણ કેમ મરખો થયો તે સમજાતું નથી”

દાકતસાહેબનો ચહેરો જોવા જેવો હતો એક બીજો દાખલો ખસ

હિ હુસ્થાનના એક પુત્રીસ મુખી ટેકટનો દીકરો ઇંગ્લેન્ડથી સ્ટીમરમા બેઠો પણ સ્ટીમરમા ચડતી વખતે પડી જવાથી એનો હાથ ભાંગી ગયો સ્ટીમરમા અને દેશમા આવ્યા પછી ઘણા દાકતો પાસે ઉપાયો કરાવ્યા પણ પીડા મગી નહિ એક જમીન રે મીરખલીકાની વાત કરી સાહેબના કહેવાથી એને તેડી ગયા માથે જાની ઢળનો તારા, લાણુ અને મેલુ ઠડીયુ, ખસા ઉપર જોસ, અને માધારણ જોડા ખલીકાનું આ રૂપ જોઈને સાહેબ લડકી ગયા અને બોલ્યા કે “મારા પ્યારા દીકરાનો હાથ આવા અનાડી ઓની પ્રયોગશાળા બનાવવા હું તૈયાર નથી”

સાહેબના હાથભાવથી અગ્રેજીનો એક પણ અક્ષર ન જાણનાર મીર ખલીકા સમજી ગયો કે સાહેબ હાથ દેખાતા ગલરાય છે એટલે પોતાની ગામડીઆ બાપામા તણે કહ્યું કે ‘અ’ સાહેબ મને તમારા દીકરાને જોવા તો દીઓ” “ના, ના તું મારા દીકરાનો હાથ ખરાબ કરી દાંશિ તું દાકતર થી

‘અરે પણ તું તો પોલીસનો તારેજ છો ના, હાથ ખરાબ થાય તો મને ફાસીએ દેજે ઘણા આગ્રહ પછી એનો ઉપાય શરૂ થયો અને સત્તર વિસમ્મા તો તેનો દીકરો ટેનીસ રમવા મડ્યો

મીર ખલીકાની જ મજામિ દેવજન (સહારનપુર) છે અને હાલમા એની ઉમ્મર પચાસ વયની છે તેઓ સાધારણ સ્થિતિના માણસ છે અનાજ તોળવું, બાગોનો પાક રાખવો-વેચવો વગર મરેનતના કામો વડે પોતાનો નિર્વાહ કરે છે તેનો સ્વભાવ ઘણો દયાળુ છે અને હમેશા પ્રસન્ન રહે છે તેઓ કોઈ પણ રામમા રોકાયા હોય પણ ખગ્ગ પડતા તન્ત જોવા નીકળી પડે છે કેટલીકવાર આમ કરવાથી એને ભારે લુકસાન થાય છે હું જાણું છું કે ઘણીવાર તેઓ બોજન ઉપરથી ઉઠીને રાતા બાળકોના હાથ બાધે છે તેઓનું ઘર સાચું ધન તરિ ભુવન છે અને પોતે પીયૂષપાણિ છે લોકો એમને ઘેર રાતા રાતા આવે છે અને હમતા હસતા પાછા જાય છે

લોભથી તેમો લાજો ગાઉ દૂર રહે છે તેનામા દાકતરોની તેજસ્વીતા કે વેદોની મેગઈ નથી નથી તેઓની ફી કે નથી એની પાસે કપાઉ કર ગણપુશીધી જે કાઈ લેટ આપે તે લઈ લે છે અશક્તિથી કે શક્તિ હોવા છતાં ન આપે તો તેનું કાઈ નહિ પોતે અમીરનું કામ પછી કરે છે અને ગરીબનું પહેલા કરે છે

પોતાની વિવા ખુદાની બક્ષીસ છે એમ તેઓ મનને છે અને બીમારીમા સેવા કરવાની તક મળતા બહુ મતોષ અને ખુશી થાય છે તેઓને હિન્દુ મુસલમાન બુદ્ધા નથી દેખાતા કેવળ માણસ અને માણસાઈને નજરમા સખી સગીઓની તેઓ એવા ડરે છે

એક દિવસ મે તેઓને કહ્યું “આલો આપને જવાબાતુ ઉધડાવી દઉં પછી તમે ફી લઇને ગાડીમા બેવા જજો, એથી આવક પણ વધશે અને પ્રતિષ્ઠા પણ વધશે ”

તેઓએ જવાબમા કહ્યું કે ‘પણ પછી આટલા દરનીઓને ફાયદો નહિ થાય ”

મે આશ્ચર્યથી પૂછ્યું “કેમ ?”

વાત એમ છે પડિતજી કે હું તો હાડકાને ઉપરથી બાધી દઉં છું અદરથી તો એને ખુદા જ સારૂ કરે છે પણ મને જ્યારે લોભ લાગશે ત્યારે ખુદા મદદ નહિ કરે

વાત એમ હતી કે મીરખલીફાએ તદ્દન તરી ગયેલો પગ રાત્રે કયો નાખતર લોકા એને કાપી નાખવાની સૂચના આપી ચુક્યા હતા પણ પેલા માણને ખલીફાને પ્રક્ટ છ રૂપીઆ આપ્યા પગ કપાવેા પડત અને એ કાપવા માટે નાખતરને બચ્ચો રૂપીઆ આપવા એ તૈયાર હતો પણ ખલીફા માટે છ રૂપીઆ એને ઘણા લા યા મને એના ઉપર બહુ ગુસ્સો આવ્યો પણ ખલીફાજી તો એથીયે સતુષ્ટ હતા

અભિમાન તો એને અડ્યું જ નથી અને પોતાની આ કલાને યશો પાજનનું માધન બનાવવાની કરામત પણ એને નથી આવડતી બસ એ તો સીધો સાદો ઈશ્વર-વિશ્વાસી મુસલમાન છે સેવા જ એનો સ્વભાવ, વ્યમન અને ધર્મ છે

અત્યાર સુધીમા કોણ જાણે કેટલા ગગીઓને એણે આરામ પોચાડયો હશે કેટલા જીવોની એણે રક્ષા કરી છે પણ આ બાબતમા વ્યારેય એને કાંઈ કહેતા મે નથી સાલજ્યો એને જોઈને મારૂ આ ઉદ્ધત મસ્તક એ તો મેળે નમી પડે છે

હુકામા એનો પામે યૂનિફોર્મ નથી પણ એ મોઠો મોઠો સ્વયમેવક છે કોઈ ગમેલનમા એને ઉપાધિ કે સ્વચ્છ પદક નથી મળે ન પણ ગગીઓના હૃદય એની પ્રશસાથી લયો છે અને તેવું જીવન, મોટી મોટી ડીઝીઓથી પ્રભાવિત હોવાને કારણે ગગીઓને યુલ્કાગી મદનારા હજારો દાદાઓથી વધારે પવિત્ર છે ભાગ્યવીર માનવતાનો એ સ્તરૂપ નસુતો છે

(વિગ્નાન નામના દિલ્હી માસિકમાથી ૨ સ ૫ એપ્રી ૧૯૭૭મા કરેલા ઉતારાનો અનુવાદ)

તા કે—હાલકાને ચાલવાની તથા જાગેનાને મરખા મેમારી પાટે ગાધી માળ મગવાની એક પ્રકારની હાથ કળા આરેશમા જૂના મળથી ચાલી આવે છે પરંતુનો મ નો વગેરેમા આ મળા સાધનામા ગર્ભકારી ખાસ મળી આવે છે જનનગમમાં ગેમ કસગતીને એ કામ કરતા જોવેલા પશુ મે કરતા વધારે તો વીલીઆ પાસે પુ નખા રના ગેમ ધગડા કુભારની લગભગ ત્રીસ ચપ પહેલા રા માધરાત્રી મા જોઈને હુ ખુશી થઈ ગયેનો હાથે પાડી નાખેના ગેક ડોકરાના પગના ના કા આ તથા નૃ ઓહુ દેખતા એ વૃદ્ધ સ્પર્શથી જોઈને મેમારી પાગીયાં મુકી નાટે સંધેતો એ મળાની પગપગ નષ્ટ થતા તરુ

તરી આ વિ

શ્રી આયુર્વેદ પાઠશાળા-૨૯૪૬-અમદાવાદ

સરહુ પાઠશાળાનું નવું વષ તા ૧-૮-૭૭ થી શરૂ થયું છે, માટે સરહુ પાઠશાળાનો લાલ લેવા ઈ છનાર વિદ્યાર્થી લાઇઓએ નવા વર્ષમા દાખલ થવા માટે નીચેના સરનામે આ ૭ કરી

પાઠશાળા લાયબ્રેરી પશુ ખુલી છે, નવા વર્ષમા સભ્ય થનાર વ્યક્તિએ રૂા ૧ લવાજમ ભરી સભ્ય તરીકે લાયબ્રેરી એકેટરી શરૂઆત થી પડ્યાને મોતાનું નામ લખાવી પાઠશાળા અને લાયબ્રેરીનો લાલ લેવો

અરજ મોખલવાનું મરનામું

વૈદ્ય અદુલાલ વૈવાશ ઝઞ અધ્યાપક

શ્રી આયુર્વેદ પાઠશાળા-સ્વામિનારાયણ મંદિર પાસે-અમદાવાદ

આયુર્વેદ ફેકલ્ટી

ખગાળની મરકારે (મિનિસ્ટ્રી ઓફ હોલ્ડનમેન્ટકગવનમેન્ટ) ૧૪ મી એપ્રિલ ૧૯૩૭ (ખગાળ ૧૭૪૪ વૈશાખ તિથિ ૧) ને રાજ જનરલ માઉ સીવ ઓફ ફેટફેકટરી ઓફ આયુર્વેદિક મેડીસીન ખગાળનું કાય ગત કરવાનું નક્કી કયું છે અને એ ફેક ટીમા નીચેના મેમ્બરો નીચે પ્રમાણે નક્કી થયા છે —

સરકારે નીમેલા

(૧) મિસ્ત્ર થતી દ્રનાથ બસુ એમ એન એ પ્રેસિડેન્ટ

(૨) મહામહોપાધ્યાય વિરાજ ગણનાથ એન મરસ્વતી એમ એ, એવ એમ એસ વાઇસ પ્રેસિડેન્ટ

- (૩) કવિરાજ ધ્રુવવલ્લભ રામ ચિન્નસુરા (વર્ધવાન ડિવીઝન)
- (૪) કવિગજ ભારતચન્દ્રદત્ત બી એ શાસ્ત્રી, કવિબૃવલ્લ, ચુલના (પ્રિસિડેન્સી ડિવીઝન)
- (૫) કવિરાજ પૂર્ણચન્દ્રદાસ શુભ દાકા (દાકા ડિવીઝન)
- (૬) કવિરાજ નરેન્દ્રનાથદાસ રામો કાવ્યતીર્થ, વ્યાકુલતીર્થ, શમ્ભુશાસ્ત્રી, સાહિત્યાચાર્ય, કુમિલ્લા (ચટગાવ ડિવીઝન)
- (૭) કવિરાજ પૂર્ણમલ ગોસ્વામી
- (૮) કવિગજ અનાથનાથ રાય
- (૯) કવિરાજ પ્રવાસચન્દ્ર સેન એમ બી કવિભવણ,
- (૧૦) કવિરાજ જ્યોતિષચન્દ્ર સેન કવિરત્ન
- (૧૧) કવિગજ થોગેન્દ્રનાથ હર્ષેનશાસ્ત્રી વ્યાકુલતીર્થ, પદ્મર્જનતીર્થ, આયુર્વેદાચાર્ય
- (૧૨) કવિરાજ નલિની ચર્જને સેન કાવ્યતીર્થ, વ્યાકરણસામ્યતર્કતીર્થ
- (૧૩) કવિગજ ચક્રનાથ શુભ શાસ્ત્રી, આયુર્વેદવિનાનવાચસ્પતિ, લિપકચક્રામણિ, લિપચત્ર, કવિરત્ન
- (૧૪) સર મન્મથનાથ મુકુન્દ ટે ટી એમ એ, બી એલ
- (૧૫) જ્ઞાનરેખલ મિસ્ટર જસ્ટિસ સી મી વિદ્યાસ એમ એ, બી એલ ની આર્ ઈ
- (૧૬) ડા॥ સુગેન્દ્રનાથદાસ શુભ એમ એ, પી એચ ડી (કલકત્તા એન્ડ ફ્રેન્ડ્સ) આર્ ઈ એચ આર્ ફિ ગર્ગાલ મસ્કેટ એમેસિએશન કલકત્તાના પ્રતિનિધિ
- (૧૭) બાબુ મુકુન્દવિહારી ચક્રવર્તી બી० એ०, ઈસ્ટ બંગાલ સારસ્વત સમાજ, દાકાના પ્રતિનિધિ
- (૧૮) ધી રજપૂત્રા (ભાવિ કાઉન્સીલ નીમાડક ક શે)
- (૧૯) એક અવેદ (દામિલના પ્રથમાધિવેશન દ્વારા કોઆપ્ટ વશે)
- (૨૦) કવિગજ મતીશચન્દ્રદાસ લિપચત્ર બી એ, બી એલ, એલ એ એમ એમ આજ બેગરા (રાજશાહી ડિવીઝન)

કલકત્તા કોરપોઝેશન તરફથી

(૨૧) કવિરાજ સત્યનત સેન

કલકત્તા યુનિવર્સિટી તરફથી

(૨૨) ડાક્ટર વિધાનના દ્રશ્ય બી એ, એમ ડી, એફ આર સી એસ (લડન) ઓર એફ એસ એમ એફ (ગર્ગાલ)

ઢાકા યુનિવર્સિટી તરફથી

- (૨૩) કવિરાજ યતી દ્રમોહનદાસ ગુપ્ત વ્યાકરણતીર્થ, વિદ્યાવિનોદ, આયુર્વેદ પાઠ્યાય, માધ્યતીર્થ, તર્કભૂષણ વેદા તતીથ
- (૨૪) કવિરાજ શિવનાથ મેન બી એ, એમ બી અણા : આયુર્વેદ વિદ્યાલયના પ્રતિનિધિ
- (૨૫) કવિ રાજ વિમલાન દ તક તીથ, બિપક શિગમણિ, વાશાઅપીઠ પરિ પદ્ કલકત્તાના પ્રતિનિધિ
- (૨૬) મહામહોપાધ્યાય કવિરાજ રામચંદ્ર મલ્લિક કા યવ્યાનરણસાહિત્ય તીથ બિપ શાસ્ત્રી િ ગોવિ મુ રી આયુર્વેદિક કાલેજ એ ડ હોસ્પિટલ, કલકત્તાના પ્રતિનિધિ
- (૨૭) કવિરાજ સુશીલકુમાર મેન એમ એમ મી, વિપગાથાય, કવિરાજ, વિસ્વનાથ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય, કલકત્તાના પ્રતિનિધિ
- (૨૮) માત્ર ૧૮૭૩ ના રેડવા મમાથી દિ કુ વિ-વિ મહીના ની મળેલ દત્તાત્રીએ ય મ પ ૧૯૩૭ એનીમા રલો ઉનાગ)

આયુર્વેદ મહામહા

રજતજયન્તી ગ્રન્થ—દ્વિતીયભાગ

અમદાવાદમા ભગ્યેવા ગપમા નિ ભા વૈદ્યમમેલન માથે વૈદ્યમમેલનની રજતજય તી ઉજવવામા આવી હતી અને એ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને રજતજયન્તી ગ્રન્થ તેમાર કરવામા આવ્યા હશે. ગલણત એ વખતે ફક્ત જય નીત્ર થનો પહેલો ભાગ જ તૈયાર થઈ શક્યો હતો એ પહેલા ભાગનુ અવલોકન પણ આ માસિકમા આવી ગયું છે. બીજા ભાગ માટે વસ્તુનો સમગ્ર તો થતો જ હતો અને ૧૯૩૬ ના ડીસેમ્બરમા પ્રગીમા આપણા માનનીય વૃદ્ધ વૈદ્યરાજ નારાયણશંકરભાઈના પ્રમુખપણા નીચે ૨૬ સુ નિ ભા વૈદ્યમમેલન ભરાયુ ત્યારે બીજો ભાગ પછ તયાર થઈ ગયો આ બીજો ભાગ કદમા પહેલા ભાગ કરતા મોટો છે. ૬૩ નંરજીત એટલે ૮૮૩ પાના આ ભાગમા છે અને પાકા પૂઠાના આ વજનદાર પુસ્તકની કિંમત રૂા નદશ રાખી છે.

પહેલા ભાગમા મુખ્ય વસ્તુ નિખિલ ભારતવર્ષીય વૈદ્યમમેલનના પ્રમુખોના તથા સ્વાગતસમિતિના અધ્યક્ષોના ભાષણો અને મળી શક્યા તેના ટુકા ચરિત્રો છે ત્યાં આ બીજા ભાગમા આ દેશના જુદા જુદા પ્રાન્તમા ભરાયેલ

પ્રાન્તીય વૈદ્યસમેલનોના પ્રમુખોના ભાષણો તથા તેઓના ફોટાઓ માથે સક્ષિપ્ત ચરિત્રો એ મુખ્ય વસ્તુ છે આ ઉપરાંત પહેલો ભાગ તૈયાગ વયો ત્યા સુધીમા ન મળેલા નિ ભા વૈદ્યસમેલનોના પ્રમુખોના તેમજ કોઈ કોઈ સ્વાગતાધ્યક્ષોના ભાષણો ચરિત્રો વગેરે તેમજ દેશના જુદા જુદા ભાગમા પહેલા થઈ ગયેલા કેટલાક મોટા વૈદ્યોના સક્ષિપ્ત ચરિત્રો, વૈદ્ય મળધી પત્રોના તત્ત્વોના ચરિત્રો વગેરે સામગ્રી છે અને છેવટના ૨૪૫ પાનામા જુદી જુદી પ્રાન્તીય સરકારો, લોકવખોડો વગેરે સાથે કવિરાજ પ્રતાપસિંહજીએ જે પદવ્યવહાર કર્યો તે દર્શાયો છે એ ઉપરાંત આ દેશમા સરકારી કે લોકલખોડની મદદ મેળવતી આયુર્વેદિક સંસ્થાઓની માહિતી મળે છે અલબત્ત આ માહિતી સંપૂર્ણ નથી કારણ કે ઘણાંઓએ જવાબ આપવાની દરકાર નથી કરી તો કેટલાકે અપૂર્ણ જવાબો આપ્યા છે, છતાં સારી માહિતી એકઠી થઈ છે પણ આ ગ્રંથનું પહેલી નજરે દેખાય એવું આકર્ષક અંગ તો એમા છપાયેલા વૈદ્યોના ફોટાઓ છે આ બીજા ભાગમા ૫૫ ૧૧૭ ચિત્રો છે અને પહેલા ભાગમા ૩૩ છે એટલે કુલ બે ભાગમા થઈને કોલેનો ચિત્રો છપાયા છે અલબત્ત કેટલાકના ફોટાઓ બે બે ભાગમા છપાયા છે એમ પણ બ મુ છે જે કે મોટો ભાગ સ્વગત્ય તથા વિદ્યમાન પ્રખ્યાત વૈદ્યોના વ્યક્તિત્વ ફોટાઓનો છે પણ કેટલાક આયુર્વેદિક સંસ્થાઓના અધ્યાપકો વગેરેના સુપરફોટાઓ પણ છે

રજતજયંતી ગ્રંથના દ્વિતીય ભાગની વસ્તુનું આમામાન્ય સ્વરૂપ થયું હવે કેટલીક વિગતો લેઈએ પ્રાન્તીય વૈદ્યસમેલનો, નિ ભા વૈદ્યસમેલન પેઠે નિયમિત રીતે દર વર્ષે આ દેશના જુદા જુદા પ્રાન્તોમા ભરાય જ એવો નિયમ નથી પ્રાન્તીય કાયદાઓની ઉત્પત્તિ શક્તિ આશિષ પરિસ્થિતિ, પ્રાન્તીય વૈદ્યોમા પરસ્પર મહકારનો મદભાવ વગેરે વગેરે વિવિધ કારણોને લઈને કોઈ કોઈ પ્રાન્તમા આરી મળ્યામા મમેલનો ભરાયા છે અલબત્ત કોઈ પણ પ્રાન્તે નિ ભા વૈદ્ય સમેલન જેટલા તો પ્રાન્તીય સમેલનો નથીજ ભર્યા—ત્યારે કોઈ પ્રાન્ત એવો પણ નીકળે કે જ્યાં સજી સુધી એક પણ વૈદ્યસમેલન ન ભરાયુ હોય

હવે પ્રાન્તવાર સમેલનોની મળ્યા લેઈએ આ પ્રથમા પહેલી જ ગુજરાત પ્રાન્તની વાત કરી છે ગુજરાતમા હ મમેલનો ભરાયા છે જે કે આ ગ્રંથમા તો પહેલા, બીજા, ત્રીજા અને ચાલ્તમાના મળાપતિઓના ભાષણો તથા જીવનચરિત્રો એક માથે છે માત્ર ચોથા પ્રાન્તીય સમેલનોના

૧ ફોટા ચિત્ર પણ બે વાર આ મુ છે ચરિત્ર / પ્રતાપસિંહનું ચરિત્ર નામે આ પહેલા ભાગમા અને દ્વિતીમા બીજા ભાગમા છે

પ્રમુખનું લાપણું, ચિત્ર કે ચરિત્ર કશું જ નથી, તેઓ પોતે સ્વર્ગવાસી થઈ ગયા છે પણ લાવનગરના એમના શિષ્યોમાયી કોઈને અથવા પ્રા તીય સ્થાયી સંમિતિની ઝોશીસને સૂઝ્યું હોત તો મોકની શકત પણ કોણ મૂળ શુદ્ધતાની લાપણું હિ હી કરે અને મોકલે ? હીક છેલ્લા અને છઠ્ઠા શુદ્ધતા પ્રા તીય સંમેલનના પ્રમુખ વૈદ્યરાજ એમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટાણીનો ફોર્મો આ પ્રથમા છે અને એમનું આયુ લાપણું વૈદ્ય મેલન પત્રિકાનાં ૧૮૩૬ના અકોમા છપાયેલું હોવો છતાં આમાં અઢલાયુ નથી એ નવાઈ છે શુદ્ધતા પ્રા તીય સંમેલનના પ્રમુખોના લાપણો ગોઠવતો વળતે તાજેતરમા અમદાવાદ આવી યેવા કાર્યકર્તાઓએ ઘોડી તકલીફ-અલખત મનને એમા જોડવાની તકલીફ લીધી હોત તો મહેલાઈથી આમા દાખલ કરી શકત

૫જી કલ્પીટક પ્રા તમા આજુમુધીમા માત પ્રાન્તીય સંમેલનો બેરાયા છે (૧) ૧૮૨૪મા બેલગામ; (૨) ૧૮૨૬ એ ગલોરમા (૩) ૧૮૨૭ બીલપુરમા (૪) ૧૮૨૮ મેગલોરમા (૫) ૧૮૨૯ ધારવાડમા (૬) ૧૮૩૦ ચંદ્રીસુરમા (૭) ૧૮૩૪ દુર્ગાવીમા (બુઓ રજતજય તી ગ્રંથ પ્રથમ પૃ ૫૨૦) છેલ્લા બીજા લોગમા ત્રીજા, પ્રા તીય સંમેલનના સંભાપિત શ્રી એમ વી શાસ્ત્રીનું તંબો માતમા પ્રા તીય સંમેલનના પ્રમુખ વૈદ્યરાજ બિકાજી વિનાયક ડેંગેડેરે એમ જે એલએલ બી; એમ એમસી નુ લાપણું એ રીતે બે જ લાપણો છપાયા છે ફોટાઓ બીજાનો, ચોથાનો, પાંચમાનો અને માતમાનો એ રીતે ચાર છપાયા છે અને ચરિત્ર એ માતમા ડેંગેડેરનું છપાયું છે

સંયુક્ત પ્રા તમા આજુ મુધીમા આઠ વૈદ્યસંમેલનો બેરાયા છે (૧) ૧૮૧૮માં કાનપુરમા (૨) ૧૮૧૯મા હરદોઈમા (૩) ૧૮૨૧માં ઉતાવમાં (૪) ૧૮૨૨મા હરદોઈમા (૫) ૧૮૨૬માં બરેલીમા (૬) ૧૮૨૯મા આગ્રામા (૮) અને ૧૮૩૩માં સીતાપુરમા તેમાથી છઠ્ઠા અને આઠમા પ્રમુખોના લાપણો અને પહેલા, છઠ્ઠા અને આઠમાની ચરિતો છપાયા છે બિહાર પ્રા તમા વૈદ્યસંમેલનના ૧૩ વાર્ષિક અધિવેશનો થયા છે

- ૧ મુસ્તફાપુરમા પ્રમુખ-આયુર્વેદપચાનન ૫ જગન્નાથપ્રસાદ શુક્લ
- ૨ પટણામા-પ્રમુખ શ્રી રાયબહાદુર કૃષ્ણનહાયજી સાહેબ
- ૩ આરા-પ્રમુખ-જરિતમ જવાલાપ્રસાદ સાહેબ, જજ હાઈકોર્ટ પટણા
- ૪ ગયા પ્રમુખશ્રી રાજ હરિહરપ્રસાદ નારાયણમિહજી અમાવા નરેશ
- ૫ મુજફ્ફરપુર-પ્રમુખ શ્રી મહારાજાધિરાજ સર રમેશ્વરસિંહજી બહાદુર

જી સી આઈ ઈ કે બી ઈ દરલગા

૬ ગાદનગજ (પલામૂ) પ્રમુખ લિપગાચાર્ય પ મજવિહારી

ચતુર્વેદીય, પટણા

૭ ગયા-પ્રમુખ શ્રી કવિરાજ પ શારદાચરણ સેન, દગલગા

૮ બાદ (પટણા)-પ્રમુખ પ વેતાચરણમિશ્રણ ગયા

૯ મુગેર-પ્રમુખ પ શિવચન્દ્રમિશ્રણ મુઝફ્ફરપુર

૧૦ પટણા-પ્રમુખ પ રયામનારાયણ ચતુર્વેદીય પ્રાદેસર મસ્દૂત
જોવેજ છપરા

૧૧ છપરા-પ્રમુખ પ હરિનારાયણ ચતુર્વેદીય, પ્રીન્સીપાલ ગવર્નમેંટ
આયુર્વેદિક કોલેજ પટણા

૧૨ હાલપુર-પ્રમુખ કવિરાજ પ વિદ્યુભૂષણનેન પટણા

૧૩ આરા-પ્રમુખ પ ચન્દ્રગેખચરણ ચપારણ

આન્ધ્ર પ્રાન્તીય આયુર્વેદિક સમેલનોની બેઠક નીચે પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ છે

૧ બેઝવાડા ૧૮૧૭ પ્રમુખ સ્વ પ હી ગોપાલાચાર્ય, મદ્રાસ

૨ દોદાનાડ ૧૮૧૮ પ્રમુખ રાજવેદ દોમ્પલી ચેતુવર્મચ ગરૂકા

૩ વીજઅનગમ્ ૧૮૧૯ પ્રમુખ ડા એ લક્ષ્મીપતિ, મદ્રાસ

૪ ચીટેદોલ ૧૮૨૦ પ્રમુખ આ બૂ નોગીરામ શાસ્ત્રી બેઝવાડા

૫ પેનલી ૧૮૨૧ પ્રમુખ વિદ્વાન ડે શેપાદિયુરૂ જૂગેરી

૬ નેયોર ૧૮૨૪ પ્રમુખ કવિરાજ વી કૃષ્ણરામચાર્ય

૭ મદ્રાસ ૧૮૨૫ પ્રમુખા વનરાજ ડી એસ અર્ધાત્તુ ચુરૂ મદ્રાસ

૮ નવાલા ૧૮૨૬ પ્રમુખ ડા-એ લક્ષ્મીપતિ ગરૂ મદ્રાસ

૯ મુન્તુર ૧૮૨૭ વૈષ્ણવન ઇ શ્રીનિવાસમૂર્તિ મદ્રાસ

૧૦ મહાદ્વીપદમ્ ૧૮૨૮ આયુર્વેદાચાર્ય એન-માધવમીનન

૧૧ રાજમહેન્દ્રી ૧૮૩૧ ડા એ લક્ષ્મીપતિ ગરૂ મદ્રાસ

૧૨ હુકડુ ૧૮૩૩ ડા બી પી કૃષ્ણગવગરૂ મદ્રાસ

૧૩ શ્રીમનારમ્ ૧૮૩૪ વૈદ્ય પ આનન કૃષ્ણશાસ્ત્રી કવટે, પૂના

૧૪ તુણી ૧૮૩૫ ડા એ લક્ષ્મીપતિગરૂ મદ્રાસ

નોંધ—ગૌથી પ્રધાન પ્રાન્તીયમહેવનો પી સખ્યા આ પ્ર પ્રાન્તની છે

વચ્ચે કોઈક વર્ષ તુટે છે પણ નહિ જો ૧૮૧૭ની લગભગ સખગ મહેલનો

ભરાયા છે પણ કોઈકાથી ચારસા ડા લક્ષ્મીપતિ ન પ્રમુખ છે એ આશ્ચર્ય

છે અને બીજા ભાગમાં છેલ્લા પ્રા ત્રીય સમેલનના પ્રમુખ ડા લક્ષ્મીપ

તિનું તથા ૧૨ માના પ્રમુખ ડા પી વી કૃષ્ણરાવનું બે અગ્રેજી ભાષણો

છપાયા છે બ નેના ફાટાઓ તથા ચરિત્રો પણ છે ડા લક્ષ્મીપતિના પહેલા

ભાગમાં અને ડા કૃષ્ણગવ સ ત્રજુના પ્રીત ભાગમાં બીજો ભાગ આટલો

પ્રમુખનું ભાષણ, ચિત્ર કે ચરિત્ર કશું જ નથી. તેઓ પોતે સ્વર્ગવીસી થઈ ગયા છે પણ ભાવનગરના એમના શિષ્યોમાથી કોઈને અથવા પ્રા. તીય સ્થાથી સમિતિની ઝાણીસને સંજયુ હોત તો મોઢી શકત પણ કોણ મૂળ ગુજરાતી ભાષણકુ હિન્દી કરે અને મોકલે ? ઠીક છે લા અને છઠ્ઠા ગુજરાત પ્રાન્તીય સંમેલનના પ્રમુખ વૈદરાજ એમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટણીનો ફોર્મો આગ્રંથમાં છે અને એમનું આખું ભાષણ વૈદ્ય મેલન પરિગતની ૧૯૩૬ના અકોમો છપાયેલું હોયો છતાં આમાં અઘડાયું નથી એ નવાઈ છે ગુજરાત પ્રા. તીય સંમેલનના પ્રમુખોના ભાષણો. ચોક્કસતી વળતે તાજેતરમાં અમદાવાદ આવી ગયેલા કાર્યકતાઓએ ઘોડી તેકલીફ-અવળત મનને એમા એકવાની તકલીફ લીધી હોત તો મહેલાઈથી આમા દાખલ કરી શકત.

પંદી કણીટક પ્રા. તમાં આજ સુધીમા સાત પ્રાન્તીય સંમેલનો બેરાયા છે (૧) ૧૯૨૪મા બેલગામા (૨) ૧૯૨૬ બેગલોરમા (૩) ૧૯૨૭ ખીલ્લપુરમા (૪) ૧૯૨૮ મેગલોરમાં (૫) ૧૯૨૯ ધરવીડમા (૬) ૧૯૩૦ મંડીસૂરમા (૭) ૧૯૩૪ હુળનીમા (ગુલો રજતજય તી ગ્રંથ નથમ પૂ. પદળ) છતાં શીખ લાંગમાં નીખ, પ્રાન્તીય સંમેલનના સંજાપતિ શ્રી એમ. વી. શેઠીતું તથા માતમાં પ્રા. તીય સંમેલનના પ્રમુખ વૈદરાજ બિકાજ વિનાયક ડગ્ગેકર એમ એ બેલબેલ શી એમ એસસી નુ ભાષણ એ રીતે બે જ ભાષણો છપાયા છે ફોટાઓ ખીજનો, ચોથાનો પાચમાંનો અને માતમાંનો એ રીતે ચાર છપાયા છે અને ચરિત્ર એક માતમાં ડગ્ગેકરનુ જ છપાયું છે.

સંયુક્ત પ્રા. તમાં આજ સુધીમા આઠ વૈદ્યસંમેલનો બેરાયા છે (૧) ૧૯૧૮માં કોનપુરમાં, (૨) ૧૯૧૯મા હરદોરમાં (૩) ૧૯૨૧માં ઉત્તરમાં (૪) ૧૯૨૫માં હરદોરમાં (૫) ૧૯૨૬માં બરેલીમાં (૭) ૧૯૨૮મા આગ્રામાં (૮) અને ૧૯૩૩માં સીતાપુરમાં તેમાથી છઠ્ઠા અને આઠમા પ્રમુખોના ભાષણો અને પહેલા, છઠ્ઠા અને આઠમાની ચરિતો છપાયા છે ગિહાર પ્રાન્તમાં વૈદ્યસંમેલનનાં ૧૩ વાર્ષિક અધિવેશનો થયા છે.

- ૧ મુસ્તકાપુરમા પ્રમુખ-આયુર્વેદપચાતન પ જગન્નાથપ્રસાદ શુક્લ
- ૨ પટણામા-પ્રમુખ શ્રી રાચળહાદુર કૃપાનહાયલ માહેગ
- ૩ આગ્રા-પ્રમુખ-જરિતન નવાલાપ્રસાદ માહેગ, જજ લાઈકોટ પટણા
- ૪ ગયા પ્રમુખશ્રી રાજ હરિહરપ્રસાદ નારાયણમિહલ અમાવા નરેશ
- ૫ મુજફ્ફરપુર-પ્રમુખ શ્રી મજાનાર્દધિરાજ સર રમેશ્વરસિંહલ બહાદુર

લ સી આઈ ઈ કે બી ઈ દરબંગા

૬ ડાહનગજ (પદ્મામૃ) પ્રમુખ લિપગાચાર્ય પ મજવિહારી

ચતુર્વેદીજી, પટણા

૭ ગયા-પ્રમુખ શ્રી ઝવિરાજ પ શારદાચરણ સેનજી, દરભગા

૮ બાઠ (પટણા)-પ્રમુખ પ દેવતાચરણમિત્રજી ગયા

૯ મુંગેર-પ્રમુખ પ શિવચન્દ્રમિત્રજી મુઝફ્ફરપુર

૧૦ પટણા-પ્રમુખ પ રયામનારાયણ ચતુર્વેદીજી, પ્રોફેસર મસ્કટ

કોલેજ છપરા

૧૧ છપરા-પ્રમુખ પ હરિનારાયણ ચતુર્વેદીજી, પ્રીન્સીપાલ ગવર્નમેંટ

આયુર્વેદિક કોલેજ પટણા

૧૨ હાલપુર-પ્રમુખ કવિરાજ પ વિદ્યુભૂષણમેન પટણા

૧૩ આગ-પ્રમુખ પ ચન્દ્રગેખચ્છરશર્મા ચપારણ

આ ધ્ર પ્રાન્તીય આયુર્વેદિક સમેલનોની બેઠક નીચે પ્રમાણે ચૈદ છે

૧ બેઝવાડા ૧૯૧૭ પ્રમુખ ચ્વ પ હી ગોપાલાચાર્ય, મદ્રાસ

૨ ગોકાનાડ ૧૯૧૮ પ્રમુખ રાજવેડ કોમ્પલી ચેચુવમ્મચ્ચ ગરૂકા

૩ વીઝચનગર ૧૯૧૯ પ્રમુખ ડા એ લક્ષ્મીપતિ, મદ્રાસ

૪ ચીડેટોલ ૧૯૨૦ પ્રમુખ આ ભૂ નોગીરામ શાસ્ત્રી બેઝવાડા

૫ પ્રેનલી ૧૯૨૧ પ્રમુખ વિદ્વાન ક શેપાદિયુઝ મુંગેરી

૬ નેલોર ૧૯૨૪ પ્રમુખ કવિરાજ વી કૃષ્ણરામચાર્ય

૭ મદ્રાસ ૧૯૨૫ પ્રમુખ વચરાજ હી એસ અર્ધાનુલુ શુર મદ્રાસ

૮ નવાલા ૧૯૨૬ પ્રમુખ જ-એ લક્ષ્મીપતિ ગરૂ મદ્રાસ

૯ શુન્દર ૧૯૨૭ વૈદ્યરત્ન જી શ્રીનિવાસમૂર્તિ મદ્રાસ

૧૦ મહાદ્વીપદમ ૧૯૨૮ આયુર્વેદાચાર્ય એન-માધવમીનન

૧૧ રાજમહેન્દ્રી ૧૯૩૧ ડા એ લક્ષ્મીપતિ ગરૂ મદ્રાસ

૧૨ હુકલુ ૧૯૩૩ ડા બી વી કૃષ્ણરામગરૂ મદ્રાસ

૧૩ સીમનારમ ૧૯૩૪ વૈદ્ય પશ્ચાન્નન કૃષ્ણશાસ્ત્રી કવડે, પૂના

૧૪ તુણી ૧૯૩૫ ડા એ લક્ષ્મીપતિગરૂ મદ્રાસ

નોંધ—ગ્રાંથી પ્રમારે પ્રાન્તીયગ્રેહનોત્તી સપ્તમા આન્ધ્ર પ્રા તની છે

વચચે કોઈક વર્ષ તુટે છે પણ નહિ તો ૧૯૧૭થી લગભગ સળગ સમેલનો

લાગ્યા છે પણ કૌન્સાથી આરસા હા લક્ષ્મીપતિજી પ્રમુખ છે એ આદ્યર્થ

છે અને બીજા ભાગમાં ઉદલા પ્રા ત્રીય સમેલનના પ્રમુખ ડા લક્ષ્મીપ

તિનુ તથા ૧૨ માના પ્રમુખ ડા બી વી કૃષ્ણગવનુ એ અગ્રેજી ભાષણો

છપાયા છે બ નેના ફાટાઓ તથા ચરિત્રો પ્રજા છે હા લક્ષ્મીપતિના પહેલા

ભાગમાં અને ડા કૃષ્ણરાવ પ કલુના પ્રીત ભાગમાં પ્રીત ભાગ આટલો

મોટો થયા છતાં એમાં ફેટલું બધું નથી આ ૩ ? મોટે ભાગે પ્રાન્તીય કાર્ય કર્તાઓની બેઠરકાગીથી એ ઉપરના દાખલાથી રાષ્ટ્ર દેખાય છે

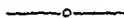
વરાડ-મધ્યપ્રાન્તના પ્રાન્તીય સંમેલનો—મધ્યપ્રા તમા પ્રા તીય સંમેલનો ભરાવાની શરૂઆત ગુજરાતથી થે મોટી થઈ છે ત્યાં પહેલું સંમેલન ૧૮૩૧ માં પ જગન્નાથપ્રસાદ શુક્લના પ્રમુખપણા નીચે જળપુરમાં, બીજું વૈ ભૂ શાલગ્રામ શાસ્ત્રીની અધ્યક્ષતામાં નાગપુરમાં ભરાયું ત્રીજું પ ગોવધનશર્મા છાગાણીની અધ્યક્ષતા નીચે છિ દ્વાડામાં ચોથું વૈદ્યભુષણ પુરુષોત્તમ શાસ્ત્રી હિલે કરના પ્રમુખપણા નીચે જળપુરમાં ભરાયું અને છેલ્લું આ વર્ષે દ્વિતીય પ જગન્નાથપ્રસાદ શુક્લના પ્રમુખપણા નીચે ભરાયું છે એમાંથી બીજાના પ્રમુખ પ શાલગ્રામશાસ્ત્રીનો ફોટો તેનું જીવનવૃત્તાત તથા ભાષણ બધું બીજા ભાગમાં છપાયું છે અને છેલ્લાનું ભાષણ વૈ-સ-પ-ના માયના અકમા (તથા આ વિ ના જેઠ મકમા) છપાયું છે

પૂર્ણિમા પ્રાન્તમાં—૧૮૨૮ માં પહેલું પ્રા તીય વૈદ્યસંમેલન પતીઆલાના રાજવૈદ્ય પ રામપ્રસાદજીના પ્રમુખપણા નીચે થયું બીજું રાવલપીંડીમાં અમૃતધારા વાળા પ ઠાકુરદત્તજીના પ્રમુખપણા નીચે ભરાયું ત્રીજું મોગામાં વૈદ્ય ઠાકુરદત્તજી સુલતાનીના પ્રમુખપણા નીચે ભરાયું ચોથું વૈદ્ય પચાનન મસ્તરામજીશાસ્ત્રીના પ્રમુખપણા નીચે અબાનામાં, પાંચમું ભિવાનીમાં હીટલીના વૈદ્યભૂષણ પ મનોહરલાલજીના પ્રમુખપણા નીચે છઠ્ઠું બલધરમાં લાહોરના કવિરાજ નરે દ્રનાય મિત્રના પ્રમુખપણા નીચે અને સાતમું લુધીઆનામાં રાયમાહેજ પ શ્રીદત્તજી વૈદ્યરાજના પ્રમુખપણા નીચે ભરાયું આ સાતમાંથી પાંચમાં અને સાતમાંના ભાષણો પાંચમાંનું સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર અને ત્રીજા, ચોથા, પાંચમા તથા સાતમાંના ફોટાઓ બીજા ભાગમાં અને પ્રથમનો પહેલા ભાગમાં છપાયેલ છે

આ સિવાય સિંધપ્રા તના પ્રા તીય સંમેલનોની કશી નોંધ પહેલા ભાગમાં નથી પણ બીજા ભાગમાં હંદ્રાગાદમાં ભરાયેલા સિંધપ્રા તીય દ્વિતીય વૈદ્યસંમેલનના પ્રમુખ ડૉ ગણેશદત્તાત્રેય આપટેનું ભાષણ તેના ફોટા સાથે છપાયું છે, મતલબ કે એ વખતથી સિંધમાં પ્રા તીય સંમેલનો ભરાય છે એજ રીતે રાજપૂતાના પ્રા તના દ્વિતીય વૈદ્યસંમેલનના પ્રમુખ પ ગોવધન શર્મા છાગાણીનું ભાષણ બીજા ભાગમાં છે આ રાજપૂતાના પ્રા તીય સંમેલનનો પણ ઉલ્લેખ પ્રથમ ભાગમાં નથી વળી પ્રથમ ભાગમાં નોંધ્યું છે કે જગાળ અને દ્રાવિડના કોઈ પ્રા તીય સંમેલનનું વિવરણ મળ્યું નથી પણ બીજા ભાગમાં જગાળા પ્રા તીય વૈદ્યસંમેલનના મહાપતિ કવિરાજ ગણનાથસેન સરસ્વતીનું હિન્દી ભાષણ ફોટા સાથે છપાયું છે વદાય એજ પહેલું જગાળ

પ્રાન્તીય સમેલન હશે આ ઉપરાંત દ્રાવિડ આયુર્વેદમંડલનો ઇતિહાસ ખીલ્લ ભાગમાં છપાયો છે જે ઉપરથી ૧૯૧૮ માં કવિ પ્રાન્તીય ખેડેલુ સમેલન ભરાયુ હતું ખીલ્લ ૧૯૧૮ માં, ખીલ્લ ૧૯૨૦ માં, ચોથુ ૧૯૨૨ માં પાંચમુ ૧૯૨૩ માં અને વચ્ચે ૧૧ વર્ષની ઉંઘ લઈને છઠ્ઠુ ૧૯૩૪ માં ભરાયુ, એટલી હકીકત મળે છે પ્રસુખના નામો આપ્યા છે પણ ભાષણો ડેઈનના નથી

ઉપર પ્રમાણે આ દેશના જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં ભરાયેલા પ્રાન્તીય અધિવેશનો સળધી હકીકતનો માર જ્યન્ટી ન થના બે ભાગોમાંથી ઉપર ઉત્તાયો છે એ ઉપરથી આ ત્રયોમાં શુ છે તેનો તો ખ્યાલ આવશે જ પણ પ્રાન્તીય વેદસમેલનની વિચિત્ર સ્થિતિ આ દેશના બધા પ્રાન્તોમાં છે એટલે વાચનારને ખ્યાલ આવશે જ આ સ્થિતિમાં ડેટલાક કારણો મર્વ પ્રાન્તોમાં સામાન્ય છે ત્યારે ડેટલાક વિશિષ્ટ છે પણ એ િ લાખી ચર્ચા આ સમાલોચનામાં ન ચાલે એટલે આ દેશમાં છે લા નીચ વસાથી આવેલી આ સળધી ભગૃતિ તથા વિવિધ પ્રવૃત્તિનો અભ્યાસ કરવાની જેની ઇચ્છા હોય તેને માટે આ ન્યોની નપૂર્ણ માહિતી તો એમાં પણ નથી નતા સાફ જ નહિ પણ અનિવાચ સાધન છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી

આયુર્વેદ અને કામશાસ્ત્ર

કામશાસ્ત્રના સમય માટે ઘણા વિવાદ થયો છે કામશાસ્ત્રના કર્તા વાત્સ્યાયન અને અર્થશાસ્ત્રના કર્તા કૌટિલ્ય એક જ છે એમ શુન્દરાતના વૃદ્ધ વિદ્વાન શ્રી કેશવ હર્ષદ ક્રુષ્ણનો એક મત છે (જુઓ મેળની સુદ્રિકાનો ઉપોદ્ઘાત) પણ ખીલ્લ અત્યનત્ય તથા પાશ્ચાત્ય પુરાતત્ત્વવેત્તાઓ આ મત કબુલ રાખતા નથી અને કામશાસ્ત્રને અથશાસ્ત્ર કરતા અર્વાચીન ગણે છે પણ એમના મત પ્રમાણે ય ઈ ન ૩૦૦ થી તો કામશાસ્ત્ર અર્વાચીન નથી કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્ર તો ઇ સ પૂર્વે ચોથા શતકલુ હોવાનો મતલબ દેખીતો છે પડિતો આ વિષયમાં હજી એકનત નથી પણ અર્થશાસ્ત્રને સમગ્ર રીતે લેતા મૌર્યસમયલુ ાણલુ ભેદ્ય એમ વિનેન્ટસ્મિથ જેવા સ્વીકારે છે (જુઓ The Early History of India 1911 p 137) અથશાસ્ત્રને તથા કામશાસ્ત્રને લગતા ખી ત ત્ર યોમાં વેદકને લગતી એ જ વાતો આવે છે પણ કૌટિલીય અથશાસ્ત્ર તથા વાત્સ્યાયન કામશાસ્ત્ર આ વિષયોમાં ઉપલબ્ધ પ્રાચીનતમ ગ્રન્થો હોવાથી એના ઉપર ચર્ચેલી આયુર્વેદની અસર જ આયુર્વેદના ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ ઉપયોગી છે

કામશાસ્ત્રની ચરકસુત્રુતને ખગર નથી એ મેં અન્યન કહ્યું જ છે અર્થ શાસ્ત્ર માટે પણ એમ જ કહી શકાય અનુષ્ઠ અથ શાસ્ત્રનો પરિચય દેખાડવાનો ખાસ પ્રસંગ નથી એટલે એ અથવા એ જાતનો કોઈ શ્ર થ ચરકસુત્રુતના વખતના વેદોના જાણવામા નજ હતો એમ નથી કહી શકાતું

કામશાસ્ત્રના તથા ચરક સુત્રુતના વાલ્કરણ પ્રયોગો—વાસ્ત્યાયન કામ સૂત્રમા છેલ્લુ ઔપનિષદ અધિકરણ છે અને તેમા કેટલાંક વાલ્કરણ પ્રયોગો આપ્યા છે વાલ્કરણુત નએ આપાગ આયુવે નુ એક અંગ છે અને કામશાસ્ત્રનો એ સુખ્ય વિષય નથી એટલે કામસૂત્રકારે એ વખતના કોઈ આયુવેદિક શ્ર પ્રમાથીજ વાલ્કરણ પ્રયોગો સ્વીકાર્યા હોય એજ સંભવિત છે વાલ્કરણ સિવાય વર્ગીકરણ માટે ધતુરો, મરી, પીપર ચોર મહાશીલ, વજ, શીશમ, ખેરસાર, નાગડ, ત્વાગરો વગેરે ઔપધો વાપર્યા છે એ હી ત પણ કામસૂત્રને આયુવેદનો પરિચય દર્શાવે છે પ્રણ એ વસ્તુઓનો વર્ગીકરણ માટે ઉપયોગ નવો છે એજ પ્રીતે કામસૂત્રે આયુવેદમસિજ ઔપધોને અભ્યજનમા તથા સુભગ ઠરણમાં વાપર્યા છે પણ સુખ્યત્વે તો કામસૂત્રના હૃદય યોગે ચરકસુત્રુતના વાલ્કરણ પ્રયોગો માથે સરખાવવા જેજા છે —

(૧) ઉચ્ચટાકદથ યદીમધુક ચ સરકરેણ પયસા પીવા વૃપી ભવતિ ।

કા ૭-૧-૩૬

સરખાવો —

ઉચ્ચટાચૂર્ણમપ્યગ ક્ષીરેજોત્તમ મિપ્યત્રે સુ ચિ અ ૨૭ સ્તો ૩૪

અથા

કર્પ્યં અધુરુચૂર્ણસ્ય ધૃતગોદસમાશકમ્ પ્રયુક્તે ચ પયધાનુ નિયવેગ સ ના ભવેત ॥

ચ ચિ અ ૨ સ્તો ૯૮

(૨) મૈપશ્વસ્તમુષ્કસિદ્ધસ્ય પયસ સરકરેસ્ય પાન વૃષ્ણવયોગ । કા ૭-૧-૩૭

સરખાવો —

પિપ્પલીઝમ્બોપેત ગસ્તાણ્ડ કીરસપિપા ।

સાધિત મશ્વયથસ્તુ સગ ઊષ્મદાગતમ્ ॥ સુ ચિ અ ૨૭ સ્તો ૨૦

(૩) તથા ત્રિદાર્યા ક્ષીરિકાયા સ્વયમુષ્ણયાશ્ચ ક્ષારેણ પાનમ્ । કા ૭-૧-૩૮

સરખાવો —

ચૂર્ણા ત્રિદાર્યા સુકૃત સ્વરસતૈર્ન આવિતમ્ ।

સાર્પમયુત્ત લીન્ના દશક્ષીરમિગઠતિ ॥ સુ ચિ અ ૨૭ સ્તો ૨૩

સ્વયમુષ્ણક્રયો ક્ષત્તચૂર્ણ સશર્કરે સરોષ્ણન નર ગો રા પયસા ન ન્ધ જ્ઞેત્ ॥

સુ ચિ અ ૨૭ સ્તો ૩૩

વિદારી મૂલક ક તુ ધૃતેન પયમા નર. ।

હદુમ્બરસમ પીત્વા વ્રદ્ધોડયિ તદુજાયતે ॥ મુ ચિ બ ૨૭ સ્તો ૨૮ ૨૯

(૪) તથા પ્રિયાલગ્નોનાના મોરટાવિદ્યાર્યોથે । કા ૭-૧-૩૯

શૃંગાટકચ્ચેદમધૂલિનાં તીરકાકો યા સદ્ પિથાનિ મશર્કરણ પયમા ધૃતેન
મદામિનોવારિકા પક્વા યાવત્યં મહિતવાગતા લિયા ગત્તાયાચાર્યા
પ્રચલતે । કા ૭-૧-૪૦

માપકમલિની પયસા મોતામુષ્ણન ધૃતેન મરુદ્ધ યોદ્ધતા વ્રદ્ધાસાયા ગો પય
સિદ્ધ પાયસ મધુમર્ષિભ્યામશિત્વા ના ખયા મ ડતી યાચાર્યા પ્રચલત ॥

કા ૭-૧-૪૧

વિદારી સ્વયમુક્તા શર્કરામધુસર્પિભ્યાં માધૂમચૂર્ણન પાલિના કૃત્વા યાવદર્થ મહિત
વાનન્ત્તા લિયોગડતી યાચાર્યા પ્રચલતે ॥ કા ૭-૧-૪૨

કા ૭-૧-૪૨

ઉપરના ચાર પ્રયોગોના પદાર્થો ચરકશુદ્ધતર્કો વૃષ્ય શુદ્ધવાળા ગણાય
છે ખરા પણ આજ એવવા આને લગભગ મળતી ગનાવટો એ કશુદ્ધતમા નથી
દેખાતી હેટલા પ્રયોગને ચરકનો નીચેનો પ્રયોગ કાઠક મળતો આવે છે —

માપામગુણામોદ્ધૂમશાલિપિષ્પૈષ્ઠિકમ્ શર્કરાયા ત્રિપાર્યાગ ચૂર્ણમિતુરસસ્ય ચ ।

સયો ય મસુણે ક્ષીરે ધૃતે પૂપલિકા પચેત્પમીનુપાનાન્તા શાપ્રતુર્ગતિ વ્યપતા પરમ્ ॥

ન ચિ બ ૨ ૪ ૧૩૧, ૧૩૨

(૫) ચટકોષ્ઠસમાવિતૈસ્તદુલ્લે પાયસ સિદ્ધ મધુસર્પિભ્યાં જ્ઞાવિત યાવદર્થ મિતિ
સમાન પૂર્વેણ । કા ૭-૧-૪૩

કા ૭-૧-૪૩

ચટકોષ્ઠસમાવિતાપગતવચસ્તિશ્ચ શૃંગાટકચ્ચેદમધૂલિનાં કાચાનિ મોદ્ધૂમગાપચૂર્ણ
સગકરેણ પયસા સર્પિષાં ચ પત્રવ સયાવ યાવદર્થ પ્રાપ્તિતવાનિતિ સમાનપૂર્વેણ ।

કા ૭-૧-૪૪

સર્પિષો મધુર્ત શક્તાયા મધુકમ્ય ચ દ્વેપલે મધુરસાયા નર્પ પ્રસ્થ પયસ ફિતિ પટલ
મગ્ધ મધ્ય વૃષ્યમાયુષ્ય યુક્તરસમિત્યાચાર્યા, પ્રચલતે । કા ૭-૧-૪૫

કા ૭-૧-૪૫

શનાગોશ્વદદ્વાગુટકપારે પિપ્પલી મધુકકે મોમોરચ્છામધૃતે પકે તસ્ય પુણ્યારમ્મ
ળાવદે પ્રાશા મય વૃષ્યમાયુષ્ય યુક્તરસમિત્યાચાર્યા પ્રચલતે । કા ૭-૧-૪૬

કા ૭-૧-૪૬

શનાગર્માશ્વદ્વાયા શ્રીવર્ણાકાના ચકુણ્ણાનાશ્વતુર્ગુણિતચલેન પાક આપકૃત્ય
ચમ્પાનાત તમ્ય પુણ્યારમ્મગ્રાન પ્રાપ્તન પુષ્યમાયુષ્ય યુક્તરસમિત્યાચાર્યા પ્રચલત ।

કા ૭-૧-૪૭

શ્વદ્વા ચૂર્ણમશિત્ત તસમમય યવચૂર્ણ પ્રાતરુથાય દિપટકમનુદિન પ્રાશીયામ ય
વૃષ્ય યુક્તરસમિત્યાચાર્યા પ્રચલત । કા ૭-૧-૪૮

કા ૭-૧-૪૮

કામસૂત્રમાંથી જાણા થતી પ્રયોગો ઉપર ઉતાર્યો છે કારણ કે આ પ્રયોગો તદ્દન માદા મુશ્કતને મળતા છે ચરક મુશ્કતના વાલકરણ અધ્યાયો ભેતા સ્પષ્ટ લાગે છે કે કાંઈ વાલકરણ તાત્કાલીક ચરક મુશ્કતના વાલકરણ યોગો ઉતાર્યો છે અને કામસૂત્રકાર પણ એવાજ કોઈ વાલકરણ તત્ત્વમાંથી પોતાના પ્રયોગો ચુરુલા પેશા ભેદનો એ વાલકરણ તત્ત્વોનું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ હ્રુમ્ ધર્યું છે માત્ર ચરક, મુશ્કત, વાગ્બટ કામસૂત્ર વગેરે ગ્રંથોમાં જે કાંઈ નવજાઈને જળવાઈ લ્ય છે તે ઉપરથી વાલકરણ તત્ત્વો કેવા હશે તેનું અનુમાન થઈ શકે છે કામસૂત્રકારે જો કે આયુર્વેદના કોઈ ગ્રંથનો નામનિર્દેશ કર્યો નથી પણ —

આયુર્વેદાગ્ર વેદાવ વિચારેતેભ્યઃ પરં વ ।

આસૈમ્યશાવોદ્ધ વા યોગા યે પ્રીતિકારસા ॥ કા ૭-૧-૪૯

એ ગણદોષા પ્રીતિયોગોનું મૂળ આયુર્વેદને જાતાવ્યું છે વળી કેવા વૃષ્ય યોગો ન વાપરવા એ જહેતા બંધાડ કહાપણની વાત કરી છે —

ન પ્રયુજીત મન્દિધાન્ ૮ શરીરાયચારહાન ।

ન નીરઘાતસગદાન્ તાશુચિવ્યસયુતાન્ ॥ કા ૭-૧-૫૦

જો કે કામસૂત્રકારની પાસે વેદના કથા । થો હતા એ કહી શકાતું નથી પણ આયુર્વેદના માહિત્યનો કામસૂત્રકારને સારો પરિચય હતો એટલું ચોક્કસ એના વખતમાં પણ વાલકરણ આયુર્વેદનું જ આ । ગણાતું હતું અને ઘણું કરી ચરકમુશ્કત બેર ગ્રંથો પણ કામ સૂત્રકારને ઉપલબ્ધ હતા ખીજી તરફથી ચરકમુશ્કતના વાલકરણ તત્ત્વમાં કામશાસ્ત્રનો પ્રસંગ હોવા છતાં કાંઈ સ્પષ્ટ ઉલેખ નથી એના વખાણમાં શિક્ષિતા યાચ એ રીતે શિક્ષિત સ્ત્રીને વખાણી છે પણ કામશાસ્ત્રના સ્ત્રીના શિક્ષણની જે સંવિસ્તર સૂચનાઓ છે તેનો મહોં હેશ પણ ઉલેખ નથી એ વિષયનું માઈ માહિત્ય ચરકમુશ્કતના બલુવામાં હોય એમ લાગતું નથી જ્યારે વાગ્બટ સ્પષ્ટ રીતે કામશાસ્ત્રનો ઉલેખ કરે છે —

અચમ્ભ સક્તગ રતિચયા કામશાસ્ત્ર વિજિનાર્મનચયામ્ ।

દેશકાલપ્રજામ્યનુરોધાન્ વૈષ્ણવસમયોક્ત્યવિરદામ્ ॥

વા ૩ અ ૪૦ નો ૪૧

કેવી સ્ત્રી ભોગવવી એ વિષયના ચરકના વિચારો આમાં થ સ્ત્રી પુરુષના આકર્ષણના તત્ત્વોને અનુસરતા છે કામશાસ્ત્રનો કોઈ ન્યૂનો પરિચય એમાં દેખાતો નથી

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે પ્રગતિ અથવા આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨ મું નંબર શરૂ થયે છે નવા થનાર ગ્રાહકો જો નવાજમના પત્રા મળે તો આથી મોં નોં તો તેમને આ ઓછે ખર્ચે તરત મળે

(૨) નવી અધ્યક્ષથી ગ્રાહક થનારને પણ નવી શરૂઆતથી જ ગ્રાહક થએના ગણી લઈને તરત જ મામથી જ બધા અંગે મોં ની આપવામાં આવે છે

(૩) ગ્રાહકના મગનામાં અધુરો ભાગ કે બધા ભાગ તેમણે પૂરું કે ન પૂરું મગનામું તરત મોં ની આપવું જોઈએ ના જેવું ને ના આપવામાં ગ્રાહકની સુરક્ષાથી અપાડે આપે તો ખરીદી તે અનુભવ ગ્રાહકને શિરગોળે માટે મગનામું પૂરું તથા ન પૂરું હોય તો ન પૂરું મગનામું તરત મોં ની આપવું

(૪) ગ્રાહક થયા મારે કે આ મેગનવા મારા મારા પત્રવ્યવહાર વ્યવસ્થાપન “આયુર્વેદ વિજ્ઞાન” આલિય મુદ્રણાલય, ગયમડ અમદાવાદ, એ મગનામે ગા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નામ માસિકમાં આવતા લેખો માધ્યમથી પત્રવ્યવહાર તરીકે સમજાવે ના

(૬) જાહેર નામો આ માટે નામો લખાઈ નામ નામ ૧-૮- ગણવામાં આવે છે

(૭) આ માસિકમાં ઠપાતા નેમો માટે તે ન નખતા લેખકો જણાવે છે

(૮) આ માસિકના લેખકોને અને જુદા જાનાયુગી નામ લી ની ગાનનીતિ (policy) નો અવધ નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૮/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨ એમ દર નંબરની ભુદી ભુદી ગણ માધેલી નામ ના ૧-૮-૦ થી મળે

વળે

પાછલા નંબરની ગ્રાહકો માટે જુદા નામોને, મુ મર્ધ ૧૪

આનુ નંબરના અંગે માટે અવધવાપ-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આલિય મુદ્રણાલય, ગયમડ-અમદાવાદ

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

હમણા જ બહાર પડેલો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના દરેક વિદ્યાર્થીએ તેમજ વૈદ્યોએ અવશ્ય સંગ્રહના માન્ય છે. મગ્ધુકે શારીરનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જ વૈદ્યવિદ્યાનો સાચો પાયો છે. મ મ હવિરાજ મણુનાથસેન સરસ્વતી એમ એ એન એમ એસ કૃત સરકૃત પ્રત્યક્ષ શારીરના પહેલા તથા બીજા ભાગનો હા બાનકૃષ્ણ અમરજી પાઠ એમ બી બી એસ એમલો મરેલો આ રોપિત ર્દિપ્ત ગૂજરાતીમાં છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષયનું આ પહેલું જ પુસ્તક છે.

પાકા પૂડાના હરમો પાનાના અગ્નિ પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ ૮- -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ પ્રમાણુપત્ર જતાવવાથી રૂ માત્રમાં મળશે.

પ્રમશિક્ષા

વૈદ્ય જાદવજી ત્રિમજી આચાર્ય

તથા

વૈદ્ય ભુગતરામ શંકરપ્રસાદ

કાનવાવેલી મુબઈ

મળવાના ટેકાણા

૧ પ્રમશિક્ષા પાસેથી

૨ ઝડુ ફાર્મસીના મુખ્ય એજ ટો પાસેથી

૩ ગુજરાત આયુર્વેદિક ફાર્મસીની મુખ્ય તથા બ્રાન્ચ એડિસોમાથી

આગળ નીચેની સાયબેરીમાં મારે મળુ રહેવું

વેદક વિદ્વાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાર વેદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તત્ત્વ સુક્ત ભવ્ય યજ્ઞગ્યાય પ્રણામ

૨૫૧

અ નં

મ ચત્ર મિષ્ણા પ્રણ મમેશ્વાય ન પ્રમાણેન ॥

૧૯૮૦

તનો અત પ્રના

સુગાનકર કેવળાનમ ગામ્બી

જ નર્માચ્યુરી ન ર્મ ૧૮૦ ત ની

૦ નયાની ૧ મુમાઈ-૧૪

મદ્ર આયુર્વેદીય નામોની ગાહક ગુદ્ધ આયુર્વેદ
નમરા ગામ્બીય નાન પક્ષ તમને ૭૮ કર્મગી
તરુની પ્રગત થતા આ માનિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિંદ્ય

વેળા

પૃષ્ઠ

૧	અવલો ન સ્ત્રીરોગચિત્રમા	દુર્ગાચ ૨ કે શાસ્ત્રી	૨૫૭
૨	ધાતુગામી ચિકિત્સાની સચાન કલ્પના	૧ શ ૨૨દીકર	૨૬૫
	મનસ્વી એ Sprue સ્તુ નહિ ?		૨૭૨
૪	જાયા ઉપર ૧ નીવર ઓરિ	બાપાનાન ગ વૈદ	૨૭૪
૫	તામિયો ચિત્રમામા થતો લમજુનો ડોગ	અમૃતનાન નેચ ગણાત્રા	૩૭
૬	નિરગાયાચ અમીય માધરમની નો સચવામ		૩૮
૭	પ્રભુગમ આધુર્વેક કાનજ		૨૮
૮	ગન્નનામા (કાપ)	૧૬ ગણવન પ્રેમજી ૧ ૧૭૩	૨૮૧

— નિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા । જોઈને વાચ્ય ને જાત્રીયો કે આ મામિ આપણા વૈદ શાસ્ત્રના નાનડયા માટે પુત્રી ૧મ રી રહ્યું છે । આ મામિ તુ આ મુવર ચાલે છે સરચાતથી જ આ મામિ મા આના ને આવા જ લખો આવ વડોદ । રા ને ગળ્યની નાચેરીઓ । માટે આ મામિ મળુર યુદ્ધ અમને આ ૧૧ છ કે શની નિઘાના પ્રચારમા જ દશનો ઉત્તર મમાએનો છે જેમ મમ ૨ વાન આ મામિ ના માહકો વધાનવાનો કે છેવટ પોતાના મામની નાચેરી મા દ્વારા પાણુ આ મામિ ન વાન નેનાર તેની કાશિશ રશે

દુર્ગાચ ૨ કે ગાન્ના
તત્રો

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો નામજાપત્યશિવરુઢિદાન્તરિમુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વગિવગ્નરમ્ભતિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ મુ]

અમા ૧૯૩

[અ. ૬]

અવલોકન

શ્રીમેગચિકિત્સા — વૈદ્યકપત્ત મારિકની જગ્યા વર્તની લેખ-
વૈદ્યજ્ઞ અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણી પ્રાણાચાર્ય, પ્રકાશ-વૈદ્ય રવિશંકર
જટાશંકર ત્રિવેની, તત્ત્વી-વૈદ્યકપત્ત, અમદાવાદ, મત ૧૯૨૮ કિંમત રૂ ૧-૮-૦
વધિક પત્રની જગ્યા વપની લેખનુ મા પુસ્તક એડી ભોગમા જ નહિ
પણ વૈદ્યક વિચરના ગુજરાતી રચોમા પણ મ સાધા તુ ન્યાનને થોય છે
અને આપુ પુસ્તક ભેજ તરીકે પ્રગટ કરવા માટે ગુજરાતી વૈદ્ય જાન તરથી
વૈદ્ય પત્રના તત્ત્વી ધન્યવાદને થોય છે

વૈદ્યકપત્રના માત્ર તત્ત્વી એ જગ્યા લીલાધર ત્રિવેદીએ શ્રીઓનો
વૈદ્ય નામનું પુસ્તક એ જગ્યાએ વધારા અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણી પાસે
તથા કરાડી ૧૨૮ તથા ૧૯૨૭ની ભેજ તરીકે માર્યુ ખર્ચ લીધો વર્ત
પહેલા લખાણે એ પુસ્તક એ વખતે જ એ વિચરન મીની ગુજરાત જાણાય
ખર્ચ છે ના લીશવર્ધમા મારજી ભાગ્યોમા આ વિચરના ભેજ તરતા પુસ્તક
લખાયા હોય પણ ગુજરાતીમા જીતુ મારજી પુસ્તક લખાયું ના નામમા
મારી અને ભેજ તરીકે અરોગેનું ઉપર પુસ્તક મળત નહોતુ પ્રકાશ કર
તેમ ચાર માત્ર ખર્ચ નમ્કો ખવામ થય પછી તેડી માત્રી નાતુ મા
કરી પાંખાએ એજ વિચરન એજ મૂળ દેખ મારજી "મામા થ બેડેડી
જહેનો તેમજ માત્ર માત્ર જહેનારી જહેનો વારીને પાતાના જગ્યા ઉપર
પાતાની ભેજેડી મારજી મારજી ભાગમા પુ પુસ્તક લખાવી ભેજ
તરીકે આપવાનો વિચાર વૈદ્ય પત્રના તત્ત્વીએ કર્યો અને તેમ પરિણામ
શ્રીઓનો ચિકિત્સા નમન પુસ્તક વધારે પ્રમાણની માત્રે માત્ર આપી
પુસ્તકને ૨૧ માત્રમા જખવાન પ્રથમ ૨૨ મારજી ૮ જગ્યા નામકાચોય
અન્યારી શાંતીરતા મારજી નીધી મારજી માત્રી જગ્યા નામકા પુસ્તકને
ઉપર કાર્યે કે નહિ તો જાન જાણ પણ વૈદ્યક વિચરના અન

વિદ્યા વ્યાસગી અથવા સદ્ગુણ ધર્મા માટે આવશ્યક જ્ઞાન મેળવી લેવાને આતુર થયો તો જરૂર ઉપયોગ કરશે

ઈ સ ૧૮૧-૧૭મા લેન્ડરે અપાયેલા 'શ્રીઓના વૈદ' પુસ્તકના બે ભાગો સાથે મરખાવીને આમા કેટલું વિશેષ છે તે જોવામા આવે તો ડી અમૃતલાલભાઈએ પોતાની વૃદ્ધાવસ્થા, નળી તળીચત અને પુત્ર વિરહની વ્હાનિવાળું ચિત્ત એ ગિચ્છિતમા પણ કેટલી મહેનત કરી છે તેનો ખ્યાલ આવે પણ સામાય રીતે જોતા નવો ઉમેરો થયો દેખાય છે પોતે કહે છે તેમ આ પહેલા ગુજરાતીમા લખાયેલું શ્રીચિકિત્સા મળધી બધું માહિત્ય એમને જોવું પડ્યું છે અને એ ઉપરાંત પોતાના ૨૮ વર્ષના અનુભવનું દોહન તેઓએ કર્યું છે એમ હું કહું છું

શ્રીરાગ ચિકિત્સાના આ પુસ્તકમા લગભગ ૨૮૦ પાના છે અને પાકુ પૂરું છે એ જોતા રૂ ૧-૮-૦ કિંમત વધારે ન કહેવાય અને વધકટપતકની ભેટ ન મેળવનારા પણ આ પુસ્તક નો ખુશીથી ઉપયોગ કરી શકશે

પ્રકાશકની પસ્તાવના, લેખ ની પસ્તાવના અને લેખકે લખેલી અપભ્રંશ પ્રતિકા-જેમા શ્રી અમૃતલાલભાઈએ પોતાના ૨૭ પુત્ર શુભાઠ્યને આ પુસ્તક અપાવું કહ્યું છે એ ઉપરાંત દુકા એક પાના મા પ્રેશ પછી નીચેના ૧૭ પ્રકરણો આ પુસ્તકમા છે

૧ શ્રીઓના ખામ અવયવોની રચના ૨ જનન અવયવો સાથે મળધ ધરાવતા કેટલાક સામાય રોગો, ૩ જનન થાને લગત રોગો ૪ મૂત્રમાગને લગતા દરદો ૫ વરાગપથ-ચોનિ મા ને લગતા દરદો ૬ ગર્ભાશયના રોગો ૭ ગર્ભાશયના સ્થાનભ્રમના દરદો ૮ ફલકાષ-ઓવરીના દરદો ૯ અન્કાવ અને તેના દરદો ૧૦ ચેપી દરદો ૧૧ શ્રીઓના પગના દરદો ૧૨ જ હૃદયના દરદો ૧૩ ગર્ભિણીના દરદો ૧૪ ગર્ભિણીને તવા ગળને નુશાન કરનારા રોગો ૧૫ ગળને થનારા રોગો ૧૬ ગળખાત, કંધુવાવડ અને તેના કેટલાક ઉપરો ૧૭ સુવાવડીના દરદો ૧૮ વ્હાઈટલેગ થાને મફદ પગ-ઉડ્ડસલ

શ્રીઓના ખાસ અવયવો ડી રચનાનું વાતન લેખકે ક્રમ્મ સાતેક પાનામા કહ્યું છે એ હુની ત ઉપરથી જ લેખકને કેવો મધેપ પ્રયોગ થયો છે તેનો વાચનારને ખ્યાલ આવશે થ થના ની મર્યાદા એ તો આ મરેપનું કારણ છે જ પણ એ ઉપરાંત અને કદાચ સુખ્ય કારણ શ્રીઓ પણ પોતાની મેળે સમજી શકે એવું અને એટલું લખતું એ દૃષ્ટિમા રહેલું છે અને ડી થર્પાંતી કુશળતાની એમા કોટી છે અવળત આ રથમા આગળ ચાલતા જે રોગોની વાત આવે છે તે મમજવા માટે શ્રી અવયવોનું જોટલું વણન અત્યંત આવશ્યક છે તેટલું તો છે જ એ આ પુસ્તકની વિગિદ્ધતાની મોઘ

કયાં પડેલા આ વિચિત્રતા નિરૂપણનું આમા ૪ અવકાશ દુકામા પણ કહેવું નેઈએ એમ મને લાગે છે પ્રકરણ બીજામા જનન અવસ્થા સાથે નળધ ધરાવતા કેટલાક સમાન્ય ગેગોનું વર્ણન છે માથું દુ ખતું, આંખો આવવી, મોઢું આવીજવું, અસ-ખલાની ઉપરનો ભાગ અને પડખાનો મતાપ, સ્તન વિદ્યુતિ, મોળ અથવા ઉલ્લી પેટમા દુ ખવું, પેરીગેનાઈટીસ-ગમ્લવચા ગોલ, ૧-ચરમદ (પાનિથેગન) અને અગિમા ૨ એ ગીતે વધારે સામાન્ય ૬ ગેગોનું આ પ્રકરણમા વર્ણન કર્યું છે “આ ગેગો ઘણીવાર સ્વતઃ ૧ ગેગો રૂપે પણ જોવામા આવે છે અને ઘણીવાર જનન અવધવોમા થયેલા ડોડ નિકારના ઉપદ્રવ રૂપે પણ જોવામા આવે છે” અને આ પુસ્તકમા પાછલા વારણની થયેલા પ્રકારોનું તથા તેના ઉપાયોનું વર્ણન કયું છે

અવળત આ માદા પ્રકરણમા પણ જે નાધાગ્રહ ૬ ને છે હા ત મોળ ઉલ્લી તેને દુકાણમા પતારેલ છે અને પેરીટોનાઈટીસ જેવા રોગો જે સમજવા-નાધારણ સ્ત્રીઓને તો શુ પણ સારા વધોને પણ સુરહેલ તેનું જશ ગિતા શી વર્ણન કર્યું છે મતલબ કે એ લી ખાણતમા નકામો વિસ્તાર ન કરતા જ્યાં જરૂર લાગી ત્યાં વિસ્તાર યો છે આ દર- વેધોને સમજવું સુરહેલ એમ કહેવામા જગ પણ અતિશયોક્તિ નવી કરતો શ્રી અમૃતલાલ ભાઈએ ૪ પૃ ૧૭ ની ટિપ્પણીમા નીચેની હકીકત લખી છે —

“માઝી મા અમારી એક નાની પ્રેાને જન્મ આપ્યા પછી પેપ્નો દુ ખાવા નહાયે હતો પહેલા તો ચોરા વખત પીપ્પરી થ તુ કામકાજ કરી શકાતું વળી વ થે વ થે દુ ખાવો ઉપડી આવે દુ ખાવો ઉપડી આવે ત્યાં જગે ત્યાં જગે તં નામ પાતું સુડીને તેને જેમી કે સુધ જવું પડતું અને પછી તો ક્યેકગે એ દુ ખાવો હમેશના થઈ ગયો અને પથારીશરૂખ થયા તે વખતના વધોએ ઉરનો ઉપદ્રવ પારીને તેને બીચારીને આનંદવધની આપ્યા કરી તથા બે આઠ વર્ષ એકઠા દુધ ઉપર રાખી પણ ઉપર રીગામને ચાર વધે તેનેજ અત આ ચો દુ ત્યારે માત્ર ૧૦ વર્ષનો હતો દરદ સમજી ગેવો હોતો પ તુ પાછળથી બડથમા એ નતતા બે નવું ઠેમ જોયા પછી માઝી માને આજ દર- હતુ એમ મને મનજાયુ ”

આ નોધમા પોતામા કાઈ વિશેષ નથી પણ એની નોધ લખનારની મનોગતિ માધા તુ નથી પણ એ વિશે વિશેષ અવલોકનના ઉપમતારમા પ્ર- ભુ ત્રી નમા જનન થતને લગના ગેગોનું વર્ણન છે બગકડ, બગોટોય બગમુખ મન્થી, બગનુખાર્ય, બગમદાહ, બગચર્મ ંગ, બ તુ દુખસત (દિન્મ), મદનાકુ વૃદ્ધિ, ચુલ્લિચીત્ર ત્રિકલમ વગેરે દરદોનું કાગ્લો, લશ્કો અને ઉસયો નાથે વર્ણન કર્યું છે ગેગોના લશ્કોનું વર્ણન એવી ન ત

લાપામા તથા સચોટ ચૈત્ત્રીમા ડરું છે, કે સા ૧૫ ચ ત્રીઓ પણ એ વાચીને સમજી શકે ઉપાયોમા પહારના પી ૩ ૧૨-૬૪ પોતા મલમ વગેરે જતાવતા સાદા મલમોની જતાવશે પણ આપી છે જાણ ઉપચારો નાચે અદર લેવાની દવાઓ પણ આપી છે એવી અગ્રેજી જ ને વગરની દવાઓ આવશ્યકતા પ્રમાણે સૂચવી છે તેમજ કોઈવાર અગ્રેજી મને દેખી બેચ સૂચવી છે, તેમ / શસ્ત્રશાસ્ત્ર ૨૧મા શસ્ત્ર પ્રયોગની સૂત્રના ૨૨ી છે વળી શસ્ત્રપ્રયોગો તથા અદરના અવયવોના સૂક્ષ્મ પરિચયની જેમા જરૂર પડે એવા ઉપચારો ક્રાંતરો દ્વારા કરાવવાની સલાહ આપી છે (ભુઓ ૫ ૧૦૧ આદિ)

નિદાનમા પચડવા સુરકેલ પડે અથવા ણીજ તાલે સગ્રમ થાય એવા રોગોમા રોગ નિપાચના આમ ત્રિહો આપ્યા છે (ભુઓ ૫ ૧૧૧ ઉપર શ્વેતતત્તુમય ત્ર ધીના રોગનિષ્ણયનુ વતન)

અ થોપ્ત ઉપચારો તથા દવાઓ ઉતારનાની જરૂરતો આ જાતનું પુસ્તક લખનાર મૈત્રે પડે જ દતા આ પુસ્તકમા પોતે લાખા વખતના ધધાના અનુભવમા ૧૫૨૬ કે વાપરવા થો ૫ લેલ ઉપચારો અને દવાઓ યુક્ત છે કોઈ કોઈ વાતા વપુનમા કે નીચે ટિપ્પણીમા આ દવા મેં વાપરી છે એવી નોંધ કરી છે (દા ત ભુઓ ૫ ૬૦ કામીમાની ગોળી) પણ એવી નોંધ કવચિત જ કરી છે એટલે એણે જેને વિષે નથી લખ્યું તે દવાઓ નથી વાપરી એવો અથ નવી ડરવાનો ધણી વસ્તુઓ એમની વાપરી તથા ઝાડેશ્વરના દવાખાનામા પાટણુમા તથા લીંબડીમા એમણે વપરાશમા આણેની છે

ઉપચારો અને દવાઓ ઉપરાંત કોડકોઈવાર દર ૧૦૦ માંથી મલાહ પણ આપી છે જનન અવયવો મળધી નગોમા સ્વાભાવિક રીતે જ ત્રી પુરૂષનુ વતન કેટલીકવાર રોગનુ ડારણ હોય છે અને વેદને માથે વતન મળધી મલાહ આપવાની આગમતી કરજ આવી પડે છે । ત આ પુસ્તકમા યોનિપ્રદરમા જાણ તથા ખાવાના ઉપાયો દર્શાવ્યા પછી પગેજ દર્શાવતા પુરૂષ સસગથી હમેશા દર રહેલુ એ આ દરદની મોટામા મોટી પગેજ છે એમ કહ્યા પછી આપણા દેશના પુરૂષોના અસયમની કડ્ડણ લય કરતા ખુરી કરતા લખે છે કે 'જ્યારે એક જા નુધી મારો વેદ કે દાક્તર સ્થાનિક ઉપચારો રી પ્રવાહ દર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે બીજી જા નુધી દરદીનુ અત્યંત લવુ ઈ છનાર અને દરદ મરે જોવા માટે વગર ઘર જતા વનાર પાણનાથ (ગાળી) સયમ ન પાગી શખ્વાથી દરદને તાણુ કરી આપે છે બીજે દિવસે વેડ પાસે દવા લેવા આવતા જવાવે છે કે દરદીને દવા ખાવાનો કટાણો છે અને આપે આપેલી પેલી લેવાની દવાથી ધણે કાયદો

છે પરંતુ વૈરાગ્ય આજે મને પોતાને ગહિતની દવા આપે આવી ગાગળ શરમ સુકીને લખતા મારી કનમ ઉપડતી નવી” વગેરે

હું ધાડ હું આગલાથી વિષય નિરૂપાડી શ્રી અમૃતલાલભાઈની પદ્ધતિનો ખૂબ આવશે ગાડી આખું પુસ્તક વાંચવા ગયેલા વાંચવા શા માટે અભ્યાસ કરવા ચોગ્ગ તમા જે વાંચા પામે શ્રી દરહીઓ વગર પ્રમાણમાં આવતા હોય તેઓએ વારંવાર અલાદ લેવા ચોગ્ગ પુસ્તક ૮ પણ આ પુસ્તકની જે વિશેષતા હું જાણ નાધવા શિશુ હું-એના ઉપર હું નાચનારનું ખાસ ધ્યાન જેવવા શિશુ હું તે તો આ પુસ્તકમાં શું અમૃતલાલભાઈએ સ્થળે સ્થળે મૂળમાજ કે ટિપ્પણિમાં મુદેરી નોડો છે અલગત આ નોધો સિવારનો આ અન્યનો ભાગ કીમતી ૧મી એમ હું નરી હોતો એ નોડો ન હોત તો પણ આ વિષયનું આ ઘણું ઉપયોગી પુસ્તક ગણાત એમાં સંદેહ નથી છતાં એમની નોધો ઉપર હું જાણ યાન જેવવા શિશુ હું અને એ દ્વારા મારે જે જહેવાનું છે તે એને આ તે હુંમાં કીમતી

આ પ્રકારે ૧૦મી નોધો અખી કીમતની ૧મી કાડોડો ગા હકીકતનું કથન છે હા ત પૃ ૬૬ ઉપરની ટિપ્પણી જુઓ તેમાં લખ્યું છે કે “જામગીરમાં મારી પાસે અમૃત શીખતા ગીરનારા પ્રાણીઓ એક યુવાન જાળક આ કુટેવ (હસ્ત મથુન-માસ્ટર મેગન)થી જાડો થઈ ગયો હતો” આ નોધ તદ્દન આદી દ્વારે છે પણ આવા અનુભવોની માગી નોધો વડે જ શાસ્ત્ર-ગા વિષયમાં માનમગેજ વિજ્ઞાન (Abnormal Psychology) કામ વિદ્યુતિ વિજ્ઞાન (Anomalies of sensory life) અને વૈરાગ્ય શાસ્ત્ર જેવાય છે આવી કેટલીક નોડો આ પુસ્તકમાં છે અને મનેક નિષ્ણાતોની આ પ્રકારની નોધોના મત્રહો પ્રતિષ્ઠિત વજ્ઞાનિક અન્યો આધારરૂપ થાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે માત્ર નોધો વિદ્યામયા હોવી જોઈએ

આતો એક પ્રાચીનની વાત થઈ પણ કેટલીક નોધો સચક હોવા માટે ધણીજ કડગ છે જરૂરનો એક દાખવો લેખકની માતાનું દૃ ન મગન યાનો ઉપર આપ્યો છે જીને એક નીચે ઉતાડ હું “નને ૧૯૩૦ માં મારી પાસે એક ગરીબ ડોશી આશરે ૫૦ વર્ષની ગાઈનો ડેમ આવ્યો હતો તેની તાળવી અને ગભાંશય જ ને અન્યેવા હતા ઉભે પગે જેમતા કમળસુખ પણ યોનિમુખમાં દેખાતું હતું મેં તેના જુવાન ફિવમ સુધી ઉપચાર કર્યા હતા ખમેલ ભાગ એમરી આપ્યો હતો આ ૧૩ વર્ષ ગયા હતા પણ ખગ ઉપાય આગમ તે ગાડી તડી ચકે એમ ન હોતી કાવાની ગામડી વાને તો

હું ધાડ હું જે હોગને મેં પડ્યું હું ભા ૧ પામે આનો ત્યારે ધણીજ લોડો
હું કે ગામડી

જ આજે પાટલા ખાય એવું હતું દરદ જુડુ હતું ચાં વિચ પછી ફરીને એ બાઈ આજ વિચ સુધી એવામાં પણ આવી નથી ' (પૃ ૮૩)

કેટલું કડણ? અને આવા કડણ અનુભવો તો લાખો વળતની પ્રેક ટીસમાં એમને ઘણા થયા છે વૈદને જ નહિ પણ શેષ હિતૈષીને પણ આ ગરીબ દેશમાં ડેરી સ્ત્રીતાઓ મે જરૂર છે તેની સૂચના આભાવી મળે છે

ડેરની નોંધા ન થોમ્સ વસ્તુ મળધી પોતાના અનુભવતુ કથન કર છે દા ત શ્વેતતતુમર ન્ચીના વણનમાં પૃ ૧૧૧ માં ટિપ્પણી છે કે ' ઝાડેશ્વરમાં મારી પામે આવી કઠણ માઠાવાળા આઠ વર્ષમાં પાચ છ કેસો આવી ના છે દરદના પેટમાં ગાઠવાળો લાગ નખત (પથ્થર જેવો) હતો ઉમર મોટી હતી દરદ જુડુ હતું મેળાવમાં ગલવતી જેવી જપ્તાતીતી શરીર શીકુ હતું મં મારા કેસોમાં અછીલા ૧૦ લખ્યો છે દરદ મારાથી મરતુ નથી "

એજ પદ ઉ ૨ મી ૭ ટિપ્પણીમાં લખે છે કે "શ્વેતતતુ ન્ચી મોગી અન હુ ટોચ તો કાઠીને તેનો નિકાસ કરવો એ ઘાડ સાડ છે "

નવી શોધ માટે આજે માપણે અતિ પ્રાતુર થયા છીએ પણ નવી શોધ એટલે શું? નવી શોધ માટે કેવો ભૂમિ ૧ તૈનાર જોઈએ, નવી શોધને પટોથવા માટે ખેડના કેટલા પાથી મા રૂવા જેઈએ એનો સાચો ખ્યાલ કાકને જ હશે શ્રી અમૃતલાલભાઈની કેટનીક નોંધોમાં ભાવિ શોધની આમશી ભરી છે દા ત વરા ૧ (યોનિ) ઉપર થતા હુદ દાત કે સ ના વણનમાં ઉપર લખ્યું છે ૪ રાસ વૈદનો આશ્રય લઈને તેને ગાળી ક કાપી નાખવું જોઈએ અને તે ઉપર ટિપ્પણી લખી છે કે પાટણમાં એક ગ્રીન ગલો શરના ગુપ્ત ઉતર આવુ કે મર હતુ તેણે વરોદ જઈને કિરણથી માળી નખાવ્યું એથી ત દરદ તો ગયુ પરતુ તેના જ્ઞાનતતુઓ અમકી જવાથી યોનિમાં આ રકા અન ચસ ૧ ધર્મ માંબ્યા પડુમાં પણ ચસકા આવતા હતા આ દરસ અસહ્ય હતુ " (પૃ ૩૧)

મતતિ નિયમનના હાલમાં અતિ ચર્ચાતા અથવા જેની ચર્ચા કરવી એ આ જમાનાની દેશન ચર્ષ પડી છે એ પ્રમ ઉપર ખામ અત્વાગુ પાડે એવા એ નણ દાખવાઓ પણ આ પુસ્તકમાં નોંધ્યા છે "હું ભરૂચમાં હતો ત્યાર મારી પામે એક પારસી ગાઈનો કેસ હતો તેણે ખેડા ૧૧ જાવરી ક ૧૨ી નાજેની ત્યાર પછી તે હમેશા મીમાર રહેતી ખામ કરીને તેને આખો દિવસ મોઢામાંથી પાણી છુટ્યા કરતું, અત્યંત બેચેન તથા ગાડા જેવી રહેતી તેને મારા ઉપ વિશ્વાસ હતો અને હુ માત્ર મશનની ન ૩ ગોળીઓ આ મા દિવસની ૩૦ આપતો તેનું દરદ તો મરતુ નહિ પણ તેને

રાહત ગ્રહેતી મેં તેની દવા આઠ વર્ષ કરી પછી માં ભરેલ છોડવું પડ્યું અને એ બાઈનું એજ દરદમા મૃત્યુ થયું આ સતતિ નિયમનું મળ એક બીજો કેમ હું બાણ છું તેને પણ ગર્ભાશયનું ઓપરેશન કરાવી નાખ્યું છે એથી તેની જીવગી બચી ગઈ છે પણ માનસિક સ્થિતિ હમેશ માટે ખાબ થઈ ગઈ છે એને એક બાતનું વહેમવાળું ગાડપણ લાગુ પડ્યું છે

બહુ જૂની વાત છે અને દરદીએ પોતે મને જોડેલી છે આત્યા એ બાઈની ઉંમર ૫૦-૫૨ વર્ષની છે પણ ન્યાયે તેને પ્રજા થતી હશે ત્યારે એક દીકરા અને એક દીકરી એમ બે કુળ થયા પછી ગામડાની ડોઠ બાઈ પામેથી અટકાવ આવ્યા કરે છતાં છોકરા ન થાય એવી કાંઈક દવા તેણે લઈને ખાધેલી અને તે પછી તેને પ્રજા ન પણ થઈ (દવા તે બાણતી હશે તો પણ મને કહી નથી) પણ અટકાવ તો ગોઠો થયો એ વાત નમ્રી તેને ગરીરમા હમેશા ગરમી રહેતી, અને શરીર મ્યૂન હતું છેવટે અટકાવ જવાની ઉમ્મરે સખત લોહીવા થયો ઘણા પ્રયત્ન છતાં બધ થઈ શક્યો નહિ ન્યારે આવ શરીર ફીણ થયું ત્યારે બધ થયો પણ પછી પક્ષઘાત થયો અને દરદી હજી પક્ષઘાતથી પીડાય છે (૫ ૭૫-૭૬)

હવે એજ દાખલા ઉતારી આ અવલોકન પુરૂ કરીશ જદમના દરદના ઉપાયો દર્શાવતા ૫ ૧૮૯ મેં અનુભવની નોંધ કરી છે કે જદમના દરદમા યોગગજ શુગળ ચૂર્ણના ઉપમા તો બા તથા સોનના વકતુ પાનુ એક મેળવીને મધ કે ઘી માટે ચાટીને ઉપર હુધ પીવાથી એ ની અસર થયે ન હૃદ્રોગ મટે છે જામનગ ના એમ જાનીને ડોઠ વૈદ્યની મનાહથી માધાના દરદમાટે ઘણા દિવસ સુધી એ ટીકેબ્રોન ખાવાની હાઈડીઝીઝ વચ્ચે હતું તે દરદ વૈધરાજ શરૂપ્રમાદ ભાઈએ ઉપરની દવાથી મગાડ્યું હતું તે માણને ડાણગેર યોગગજ શુગળ અને ડાળો મોનાના વગળ ખાધા હતા હૈમ સત્ર વિષાણિ જાગુગરચનિયજ્ઞતિ મોનુ દરેક જાતના ૧૫૫ એરની જુની અમરો) મને તાત્કાલિક એરને મટાડે છે (૫ ૧૮૯)

‘હાઈડ્રોગ ફેલોએન્ગીઆ આન્થ્રાકોલ્ડમ’ નામના સુવાવડ પછી શ્રીઓને વતા પગના ખામ જાતના મોજાના દરદના વળનમા નીચે ટિપ્પણીમા શ્રી અમૃતલાલભાઈ તણે છે કે “હું મને ૧૯૨૦મા આ રોટ (લીંબડીરોટ)ની નોઠરીમા ભેડાયો ત્યાર પછી ઘાડા મહીનાઓમા એક અમર ૧૨ની ઓગતનો એક પગ એકાએક સૂણ આવ્યો અર્જીના જડદ માહેબતા ઉપચાર ચાલતા હતા હું પણ હમેશા મેને લેવા જતો લે કે ગાઈને સુવાવડ ગયે ૮-૯ મહીના થઈ ગયા તતા તેનું શરીર બહુ બાન હતું આ દર ની સુવાવડ પછીની તન્તની મુદત તો આવી ગઈ હતી છતાં ‘શ્રીઓનો વૈધ’ તાજે જ લખેલો

હોવાથી મને ક્ષેત્રે મેં જીઆ આ જાડો ન સ જેવું લાગ્યું રાત્રે મેં યા-સાહેબને પૂછ્યું કે અમુક અમલ રાત્રી વહુને શું છે? તેઓએ જણાવ્યું કે માયાદીન હોય એવું લાગે છે મેં પૂછ્યું ક્ષેત્રે મેં જીઆ આજ્ઞાપાલ મ તો નહિ હોય? તેઓએ જણાવ્યું કે એની સુદત વલી ગઈ છે આટલા મવા મહીના પછી ન થાય મેં પણ એ વાત સ્વીકારી. મીલે દિવસે મારે હું તે અમનદારને ત્યાં ગયો ત્યારે મને ક્ષેત્રે કે જે આજ્ઞા એ લેપ લખી આપ્યો છે અને એનાથી આ નાક છે હું ખાવો એ છે અને મોજો પ્રમાણ છે મેં લેપની ચાવી જોઈ મને મેં આયુર્વેદના ઉદ્વેગના પ્રશ્નમા એ જાતનો લેપ તેથી કે આ જાણ છે તે પછી તો મને એવા એવાર કેમ જોવા મળ્યા અને બધામાં મેં આ લેપનો જ ઉપયોગ રાખ્યો છે અને મને થયું મળ્યો છે મેં ૧૮૪૪માં મારી નાની દીપ્તિને સુવાવમાં જ એ પગનો માથળ સૂત્રો એ દરની જીલ્લા ભાળ ગળવા ઉપરાંત હું એને હમેશા ઉપરનો લેપ ચોપડાવતો હતો આ દર સુવાવમાં જાનતા મુખી બાં શરીર વાળાને થાય છે છતાં સુવાવક મિવાય પપ્પુ થતું જોવામાં આવે છે હમણાં મેં ૧૮૪૨માં એક એરતને સુવાવ પછી છ એક મહીને એક પગ સૂત્ર આજ્ઞા ધણે કઠણ અત્ત હું ખાવો પતા સખન તેજે થોડો વળત તો કાંઈ વાની દવાગો દપે દાઈત મોત્સુ તે ન વગે મોત્સુ દીકર-આયોડીન પણ લગાવ્યું પછી મને જાતા થું મેં તેને સુધી ઉવાની સનાહ આપી, બીજા ઉપાયો મધ પ્રાયા અને મોત્સુ તે પે નેપ આપ્યો જ ક વિવસમાં સાડ થયું મતલબ કે સુવાવ પછી નાગી સુદને આ ન થાય એમ નથી સુવાવ પછી કે સુવાવ પછી તેમજ નાઈવાર મામાં થ ગાઠોવાળો અટકાવ આવતો હોય એવી જોરતોને પણ આ રાખાય છે મેં કે ની દવા કરી એ બાઈતુ તો શરીર પણ હું જુ છે છતાં પણ મારે થયું હતું આ જમા અનુભવ પછી મને આ દરદ ઉડતલ હોય એમ લાગ્યું

આ દરદમાં ઉદ્વેગના ખાવાના ઉપાયો મેં વાપર્યા નથી પણ આયુર્વેદમાં આમાં લસણ માપવાનું લખ્યું છે એ મને કાંઈ દીક લાગે છે તેમજ ઉદ્વેગના પશ્ચાપચ્ચ પા આમાં આડી નેવા નેહએ એમ મને થાય છે

આ ઉતામાં જેલા લેપનો પાક મૂળમાં પુ ગળ મા આપ્યો છે તે નિનામુમે તેમ દેવો

શીઓની ગિરિસા ન લાગા ઉતારાઓ મારે આજ્ઞા લાગુ અવલોકન લખ્યું તે મેં વિચારી ઉપયોગિતા વિચારીને જો તેમ કોઈ ન માને નેક વિષય ઘટો ઉપયોગી કે જે તેમજ નકર્તા ઉપરના પક્ષપાતથી હું મેમ પણ કોઈ ન માને, જે કે મને પક્ષપાત-સ્નેહ, માન છે એ હું

કેબુલ કરૂ છુ પણ દેશી વૈદ્યો માટે શોધખોળની સાચી વૃત્તિ તથા શક્તિ આ પુસ્તકના લેખકના માનસમા રહેલી છે એ વસ્તુ દર્શાવવાના હેતુથી આ લાખુ અવલોકન લખ્યું છે શોધખોળ માટે અસુઠ વાતાવરણ, અસુઠ ભૂમિકા આવશ્યક છે વિદ્યાવ્યાગગરૂપ એક આવશ્યકતા વિષે મેં અ યત્ન કર્યું છે, એટલે આ લેખકની વિદ્વત્તા ઉપર, ગર્વી બાર મુકવા ાથી ઇચ્છનો પણ નિષ્કળતા પણ સ્પષ્ટ નોંધવાની એમની તત્પરતા-એ આ જાહેર ખબરીઆ જમાનામા ઘણી વિરલ છે, જાતે હીકતો અવનોડવા ા અને નોંધનામી મનની ટેવ તથા દરદીઓના અનુભવમાથી નવું નવું શીખવાની ઉત્સુકતા આ પુસ્તકમા સ્થળે સ્થળે જોવામા આવે છે આ વૈજ્ઞાનિક વૃત્તિઓથી ગ્રધાયેલુ માનસજ વૈદ્ય ધધાને શોધખોળનું નાધન બનાવીશકે છે, જાહેર ખબરીઆ ધાધલ નહિ ઉપર ઉતાયાં છે તેવા દાખલાઓમા જે માનસ દેખાય છે તે શોધખોળની પ્રતિભાવાળુ માનસ છે હુ મુ વૈદ્ય અમૃતલાલભાઈમા વૈદ્યક અન્વેષણની પ્રતિભા છે એમ ખરેખર માનુ છુ બીજા રેશમા એમના જેટલી પ્રતિભાવાળો માણસ શુ ઠરી શક્યો હોત એ કલ્પના બંધ છે અને આ દેશમા ઓવી પ્રતિભા કેમ જોઈએ તેલુ જળ નથી આપતી એ પ્રશ્નની ચર્ચા વળી થીજે પ્રમગે અહીં તો ગુજરાતી વાચનારાઓ આ ઝીમતી પુસ્તકનો પુસ્તો લાભ લઈને અન્યકર્તા ા તયા પ્રકાશકના પ્રયામને સફળ કરા એટલુજ ઇચ્છવાનુ રહે છે

ધાતુગામી ચિકિત્સાની સચાલક કલ્પના

(લેખક—કા શ કરદીકર)

રોગ દૂર કરવા માટે ચિકિત્સા ગામ્બીર વિચાર કરતા દૂષ્યોનુ અત્યત મહત્ત્વ છે દોષા દ્ય દિસર્વેષા રાગાણામેવશરણમ્ એ વચનમા કહેલુ ચિકિત્સામા દોષનુ માહાત્મ્ય મપૂર્ણ રીતે જ્ઞાનમા રાખ્યા હતા દૂષ્ય માહાત્મ્યને વાધો આવતો નથી પ્રસ્તુત લેખનો ચિકિત્સામા ધાતુનુ સ્થાન બતાવવાનોજ હેતુ હોવાથી દોષના વિવેચનનો અભાવ જોઈને વાચનાર નિરાશ થવાનો સંભવ છે પરંતુ તેમા દોષનુ મહત્ત્વ ઘટાડવાનો ઉદ્દેશ નથી પણ પ્રસ્તુત જેવા મર્યાદિત ભેદમા તેનું વિવેચન આવી ગકે નહિ એટલુ કહી દેવામા કાઈ અપ્રસ્તુત નથી મફતિ અને વિકૃતિ એનો વિચાર કરવા જતા દોષ પ્રમાણે જ ધાતુનુ મહત્ત્વ છે કિંબહુના ઇન્દ્રિય વ્યાપાર જો કે દોષરૂપ આવથી ચાલે છે પણ શરીરની દૃષ્ટિથી દેહ ધાતુનુ મહત્ત્વ બની ન શકાય

ઉપર કહ્યું તેમ જીવન વ્યાપાર માથેનો ધાતુઓનો મગધ સ્પષ્ટ કરીને તેનું ત્રિકિત્તામાં મહત્ત્વ દિગ્માત્ર દર્શાવતું એ પ્રસ્તુત લેખનો હેતુ છે. હાલના ગામ્રીય યુગમાં આયુર્વેદીયોએ પ્રયોગ સિદ્ધ થયું જોઈએ એ જો કે ખરૂં છે પણ ત્રિધાત્ત તત્ત્વોનો મહત્ત્વપૂર્વક અર્થ જોમારવો એ પણ તેટલું જ મહત્ત્વનું છે. આયુર્વેદ સેવકના શાસ્ત્ર શુદ્ધ વિવેચનથી (આ વિવેચન વિષય વિનામનાજ છપાયેલું) હોયોતું સ્વરૂપ ઘાત સ્પષ્ટ થયું છે. આયુર્વેદના તગત પેાષ વિવેચન એ જોમાત્પનિક જોટાજો નથી પણ જીવન વ્યાપારની તકશુદ્ધ મીમાંસા છે. એવો મત આયુર્વેદમેત્રમાં મવમાં ય થવાની વાટ જુએ છે. પણ ત્રિધાત્તમાંથી ધાતુનો પ્રાકૃત અને વિદ્યુત જીવન વ્યાપાર માથેનો મગધ હવે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે અને એ મારણથી ધાતુની તાત્ત્વિક મીમાંસા થવી એ અપરિહાર્ય અને માટે જ આવશ્યક છે. લેખાક લખીને વિષયનો વિસ્તાર કરવાનો લેખ નો ઉદ્દેશ ન હોઈને ધાતુગામી ત્રિકિત્તામાં પ્રવર્તક મુદ્દાઓનો નિદેશ એજ મર્યાદિત રેતુ છે.

ત્રિકિત્તવિજ્ઞાન, ત્રિકિત્તવિનાન, અને ત્રિકિત્તાશાસ્ત્ર એ વેદ્યમ્તા. પણ સ્તભ ૭ અને ૮ ય શુભશાસ્ત્ર એ પણ સ્તભોનો પાયો છે. ત્રિકિત્ત વિજ્ઞાનનો મહત્ત્વ નથી પહેલા તે શાએ સ્ત્રીકારી નીધેલા નારીરના અગોપાગની ક પના નમનુ રેવી મે જરૂરનું છે. આ દિધી જોતા દોષધાતુમજ્જમૂ જ શરાર એ શી ન આયુર્વેદીય લગણુ આપણે ધ્યાનમાં લેવું જરૂરનું છે અને એ નણુ મૂળમાના મેઠ ધાતુનું વિવેચન એ જ આ લેખનો પ્રતિપાદ્ય વિષય છે.

કારીની અ નના જીવનને લગતા વિવિધ પેહવ્યાપાર પચાવિધ વ્યવસ્થાથી આને ૭ મા પા ૧ વ્યવસ્થા એટલે ૨ તવહ વ્યવસ્થા, અગન વ્યવસ્થા, મૃત્વા વ્યવસ્થા, પચન વ્યવસ્થા અને ધમની વ્યવસ્થા (અર્ધધમની શબ્દ નના અથમા વાપર્યો છે ત મી મા વિ) તજનન વ્યવસ્થા તો અવતર છે. આ પામેય વ્યવસ્થા જુદા જુદા અવયવો દ્વારા ચાલે છે. ૧ ત પચન વ્યવસ્થામાં ૧૧તર ૧ ચક્રત અને ઇતર ત્રિવિજોનો ૧મારેશ થાય છે, આયુર્વેદ માને ૧ ૧૧ ધાતુજો (સ્નાયુરૂમાસ મેનરિયમ જાગુનાજિ) જ વ્યવસ્થા તગત અવયવોની ઘટનામાં મૃત કારણ છે જે નીચેના અવતરો મી રેખાજો.

ગમન્ય ચક્ર ત્રી ત્રી તાજિતત્રી શાજિતત્રીપ્રમર પુષ્પમ ક્રમજોજિતમામાના સમો વિ તા પ્રચાયત ૧ રક્તમેદ પ્રસાદા વૃષ્ટી ઈત્યાદિ મુનુન શા અ ૪-૨૫

પહેલા (લિપગ્વિનામમાં) દર્શો યા નમાજો વાત શિવાયના મે દોષો શક્તિગ પન માવરૂપ દ્રવ્યો છે અને એ આવોજ દેહના જુ ૧ જુદા વ્યાપારોને ચનાવે છે. વાયુમાવરૂપ નથી છતા તે શક્તિન ૧ ૧ દ્ર ચરૂપ હોઈને ગત્યાત્મક

તેજ વ્યાપાર ચલાવે છે દેહનો નાખા અને દેહ એ બે સ્વતંત્ર । પાત્રો છે દોષ અને ધાતુ એ બે વચ્ચે અપૂર્ણ અભેદ સળધ હોના છતાં વિવેક માટે ઉપરનો બે કટપનામાં લેવો એ મગનક ભરતુ છે આ વિશિષ્ટ અળધ લક્ષ્યમાં આવે એ માટે આપણે રાષ્ટ્રીય તેજુરી અને વેપાર એનો દાખલો લઈ સમજીએ રાષ્ટ્રીય તેજુરી એટલે ગરીબ સળધમાં ત્રીણ પાદિ ૮૫૧ ધર્મ વ્યાપાર પચનાદિ દોષ વ્યાપાર ઉપર આવાર રાખે છે, એ તો માચુ છેજ પરતુ કેટલીક પરિસ્થિતિમાં વ્યાપારના બગડી ગયેલા મમતોવપાત્રને રાષ્ટ્રીય તેજુરીજ (બિદિષ્ટ તેજુધાતુધર્મ) સલામી શકે છે ઉપરથી જોવામાં બે કે વ્યાપારજ સુખ્યત્વે મકરત્વ યુક્ત લાગે છે, જતા તેનું લાવિ વળ પામે તે જુગીને ગાવીન હોય એ, એ બલવાનુ નથી આપત્કાળે તેજુગીનું બન વધારીને ગાપ્દુષ્ટવનના હિત માત્ર મમતોવપાત્ર જોડે એના નાખારને જગારી રાખવો એ જરૂરનું થઈ પડે છે આજ ઉપમા વિષય મમજવાના ઉગમથી પ્રસ્તુત મુદ્દાને લાગુ પાડવામાં આવતા વિષયની માચી કટપના આવશે એમ લાગે છે

પ્રકૃતિ વિનાનની દૃષ્ટિથી આયુર્વેદીય ૨ યોગમાં સપ્તધાતુના ઝમો કહેલા છે -

પ્રાણન જાવન હેપ મ્નહો ધારણપૂરણે ગર્ભાવાન્ધ ૧૧-૨-૧૧

રસસ્તુષ્ટિ પ્રાણન રસતુષ્ટિ ચ કરોતિ । રક્ત વર્ણપ્રસાદ જીરવતિ ચ । માસ શરીરપુટિ

શુકા ધૈર્ય ચરમ પ્રાપ્તિ દેહતલ ધૈર્ય ત્રીજાય ચ । ૧૧-૨-૧૨

નિકૃત વિજ્ઞાન—પ્રકૃતિમાંથી ખસી ગયેલી જ રાગીરની રીતિ તત્તુ માન વિદ્યુતિ તેને જ વ્યાધિ છે । । જહે છે સમધાતુ ક્રિયા એ જેમ પ્રકૃતિનું લક્ષણ છે તેમ ત્રિપમધાતુ ક્રિયા એ વિદ્યુતિનું લક્ષણ છે મા વિપમધાતુ ક્રિયાનું ધાતુરેખ્ય કે ધાતુવિદ્યુતિ એજ કારણ છે । કયાત્મક અને વદ્યત્મક એ રીતે દિવિધ સપ્રાપ્તિ આયુર્વેદે ગાનેલી હોવાથી આધાતુવિદ્યુતિના પણ બે લેહ પડે છે આ ઉભયવિધસપ્રાપ્તિ-ધાતુવૃદ્ધિ ક્ષયથી ઉત્પન્નના લક્ષણો પણ આયુર્વેદે આપેલા છે —

રસાયણે દપીટા મપ્પશ્ચત્તારત્ત્વના ચ । શોણિતક્ષયે નકૂપાસ્થ મલ્લગીતપ્રાર્થના શુકલક્ષયે મત્તુ વૃષણવેદના અશક્તિર્મૈયુન ચિરાદ્વાપ્રસેક । રસોતિશુદ્ધો હૃદયોક્ત્વ પ્રસેક ચાપાદયતિ મજ્જા સર્વાંગનેત્રગૌરવ, શુક્લ ગુક્તમરીમતિપ્રાદુર્ભાવ ચ ।

સુત્રત સ્-અ-૧૫-૧૧ થી ૧૬

વૃદ્ધિ ક્ષયાત્મક સપ્રાપ્તિ શિવાય વિષમજ્વરો પ્રમાણે ધાતુનાસપેન

૧ મૂળ લેખકે અહીં પુનરુક્તિદોષ ડોરી છે એમ લાગે છે ત્રિપમધાતુ અને ધાતુરેખ્ય એ બેને એક જ અર્થ મારા સમજના પ્રમાણે તો થાય છે તરીકે અ નિ

સુદ્ધા ધાતુવિદ્યુતિતુ ૧૨૫ યાય છે ત્વરાત્પાદક ગૈષ જુની જુની ધાતુમા પ્રવેશ કરીને જુ ૧ જુ ૧ લક્ષણો દર્શાવે છે એ વાત ધાતુ ગત જ્વરના લક્ષણોને અવધાન પ્રવાધી સ્પષ્ટ મમલય એવું છે —

ગુરતા દ્વદયાત્વલ્લ સદન છઠ્ઠીચર્મી । શુભસ્ય તુ વિશેષત ।

મા નિ જ્વરગ્નિ ૧૧

પ્રકુપિત વાત દોષપિણુ ધાતુમા પ્રાપ્ત થાય તો ખામ લક્ષણો ઉત્પન્ન કરે છે —

ત્વમ્મા સ્ફુટિતા સુષા કૃષ્ણા કૃષ્ણા

વિવૃત્તિં જનયે ચાપિ શુક્રત્થ કુપિતા નિઃ ॥ મા વાત સાધિનિ

ત્રિવિધ રોગમાગમાથી અતિગાર, અજીર્ણ ધર્ત્તનાદિ પ્રાપ્તમા ઉત્પન્ન થનારા વ્યાધિઓની તીવ્ર અવસ્થામા દેહધાતુને ઝાઝો મળાય નથી અને એટલેજ દોષગત સપ્રાપ્તિ જ ય વ્યાધિમા આયુર્વેદે દોષદ્રવ્ય સંયોગનો નિર્દેશ કર્યો નથી આજ વ્યાધિ જીણુ થયા પછી ઉત્પન્ન થનારા ઉપદ્રવમા એકાદ ધાતુની વિદ્યુતિ થવાનો સંભવ છે અને તે અવસ્થામા ધાતુની મીમાસા કરવી અનિવાર્ય છે આ દૃષ્ટિથી માધવના અહ્મદી રાગ નિદાનનો અભ્યાસ માગદર્શક થશે અજીર્ણ ય અતિસારનું મૂળ કારણ આહાર દ્રવ્યો છે આહારદ્રવ્યોના ધાતુસ્વભાવ પૂણુ અશે સ્પષ્ટ પ્રયોગશક્ય છે તથાપિ આહાર દ્રવ્યોને અમુક ધાતુનું વિશેષ આકર્ષણ (affinity) હોય છે એ વાત સ્પષ્ટ છે પ્રકૃતાવસ્થામા મામલદ્રવ્યો માસ ધાતુનું પોષણ કરે છે

एवमेव सर्वधातुगुणाग सामा यथोपादवृद्धि मासमाप्यायते मासेन ।

ચરક શા-અ-૮-૧૦

આ મામલ્લ યોનું અજીર્ણ થતા નવો સ્થિતિમા અતિસાર વગેરે પ્રાપ્ત માગના લક્ષણો થાય છે પરંતુ જીર્ણાવસ્થામા જ્યારે આમાથી ઉત્પન્ન માસલદ્રવ્ય શાખામા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તેમા ધાતુ વિદ્યુતિના લક્ષણો દર્શાવે છે આ જાતનો લક્ષણોનો સૂક્ષ્મ વિવેક કરવો એ જો કે કઠણ છે હતા પણ યગચ્વી ચિકિત્સા માટે એ વિવેક આવશ્યક છે આ માસપ્રાપ્ત હૃદિનું શમન કરવા માટે માસપ્રેમી (આ શબ્દ જોઈએ તેવો આ નથી પણ લેખકને ખીજે મળ્યો નથી ત ત્રી આ વિ) ની યોજનાનો પ્રયત્ન કરવો એ ખાસ સામ્રીય છે

સદગમ્યના જોવામા આવે તો વિદ્યુતિ વિજ્ઞાનમા નિદાનશાસ્ત્રના આયુર્વેદ દોષ દ્રવ્યસંયોગનું વિવેચન કરેલું છે —

आमेन तेन सप्तमा दाया दू याध दूषिता । सामा तदुदमग

વાગ્મા

दोषा दुण रसर्गान्नद्रूपय सुमय मरान् ।

સૂત્રસૂત્રક ડરવાનો હોય તો ધાતુસ્થા દોષા એના મર્ફલના વાકયો અન્યના પ્રત્યેક અધ્યાયમા વેરાયેલા થયા છે પરંતુ મર્ફપ દષ્ટિથી ઉપરનું મૂળ ઉદગ પૂરતું મર્ફર્ણ છે, એમ કહેવામા વાધો નથી એટલે વિદ્વતિવિજ્ઞાન વિવેચન અહીં પૂરું કરવું ચોચ્ય છે ઉપરના વિવેચનથી વિદ્વતિમા ધાતુનું મહત્વ અપ્પ થયું છે એમ કહેવામા વાધા નથી

ચિકિત્સા શાસ્ત્ર—

યામિ ક્રિયામિજાયત શરે વાત્તમ સમા સા નિક્ષિપા નિકાગળા

સમધાતુ ઉત્પન્ન કરાતી જે યોજના તનું નામ ચિકિત્સા ધાતુ એ સના ધારણાધાતવ એ મથમા નિમૂળને પણ આપી છે ધાતુની દષ્ટિથી જેવામા આવે તો પ્રવૃત્તિમા રહેલા પ્રીણનાં જીવન ધર્મને પ્રસ્વાપિત કરનારી જે ક્રિયા તેજ ચિકિત્સા ધાતુના પ્રીણનાં જીવન ધર્મો વિવિધ ન પ્રાપ્તિથી વિદ્વત થાય છે એ વાત વિદ્વતિવિજ્ઞાનમા અપ્પટ કરેલી છે માક્ષાત્ ચિકિત્સા કર્યા રહેલા ચિકિત્સ્ય વિષયનું—વ્યાધિનું સપૂલ નાન હોવું જરૂરનું છે

વિવિધ હેતુથી ઉત્પન્ન થયેલ દોષ દુર્ગ્ગિનો જે બાહ્ય આવિષ્કાર તેનું નામ રોગ અકિતભેદથી વ્યાધિનું રૂપ પણ બિ. હોય તે

સ્થાના તરાણિ ચ પ્રાપ્ય નિકારાકુરત્ત ચહ્નુ ।

આ મૂનાનુમાન અધ્યાન ભેદથી આવિ ડાર પણ ભિન્ન થાય છે આયુર્વેદે ત્રિવિધરોગ માગ અવના રનાનો ક ર્ના છે (શાન્નાકોષ્ટાસ્ત્રિલધિ) તેમાથી ધાતુ પ્રાપ્ત દોષ, રાખા પ્રાપ્ત દોષ સ્થા. ભેદથી ખાસ આવિ કાર કરે છે એ આપણે રહેલા જોયું છે

ચિકિત્સામા ઉપયોગી રોગ પરીક્ષણ કરતા નીચેનો મહત્વપૂર્ણ વિશેષ લક્ષ્યમા લેવો એ આવશ્યક છે

તરમાદિકારપ્રવૃત્તારધિપ્રાનાત્તરાણિ ચ દૂષ્ય દેશ ધર્તાદિ ના-સ-અ-૧૨

રોગીની પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરતા અકત દોષ પ્રવૃત્તિનો (વા-શા-અ-૩)જ વિચાર મહાયક નહિ થાય માત્ર ધાતુના જીવન ધર્મનું પરીક્ષણ પણ જરૂરનું છે જીવન ધર્મ જેટલા પ્રમાણમા જળવાન તેટલા પ્રમાણમા રોગ હેતુ નળળો અને જીવન ધર્મ જેટલો નળળો તેટલો રોગ હેતુ સળળ પ્રકુપિત દોષ નિર્ગળ ધાતુમા દાખલ થાય તો તે અધિષ્ઠાન-સ્થાનના ધાતુઓને અનુસરીને લક્ષણો ઉત્પન્ન થાય છે

ઉત્પન્ન થયેલા વ્યાધિનું શમન કરવું અને જીવન ધર્મનું વધન કરવું એ ચિકિત્સાનું ધ્યેય છે આદિચિત્ર ધ્યેયની દષ્ટિથી ધાતુનું મહત્વ ધણું છે

નિષ્કળ રાત્રાનમાં જઈને પોપો પોતાના લક્ષ્યોને ટેળાડે છે. સ્થાન બળવાન હોય તો નિષ્ક્રિયાની અવેશા વગર પોતાની મેળે પોપ શમન વાય છે એવી સ્થિતિમાં તી. આવિધ્કાંઠ પદ્મ ઉત્પન્ન કરે. ત્યાર પછી પરંતુ રોગનું જોર વધારે હોય તો આપણે ગરીરના દોષશામન પ્રયત્નોને પકારથી મદદ કરવી પડે છે. જીવન ધર્મનો દય ન થાય એ ઉદ્દેશથી આ મદદ કરવી પડે છે —

यथा विपणित पुरुष समधसुमानायो वापयन् पुरुष तन्मन्योपादध्यात् सति
प्रतरमपरिक्लिप्त एवास्तिष्ठेन् सदा सपूजमेव नापम्भाम्દાतुरा । २૭૧-૪-૫-૧

વિપરગ જવરમાં જવરાત્પા ક હોય રમગત થતા કલિંગકા પદોલસ્ય પત્ર જટુન્નરોન્નિના એ રમગત જવરનો પોપ પાકક ઠપાવ આપણે ઉપરના ઉદ્દેશી આપણે પડશે આ કરાય ત્યારનો ધાતુગામી સ્વભાવ અપ્પ કરવા માટે આવશ્યક વિવેચન ઉપર અધ્યયનથી તથાપિ ઈતર આયુર્વેદીય સૂત્રો પ્રમાણે જ ગા વાક્ય અમલને આ ઠપાયનો ઉપયોગ કરવામાં હરહત નથી વિષમ જવરમાં ઠપાય દ્રવ્યની ગાય પદ્ધતિ હજી પૂરી ઉડતી નથી દ્રવ્યોનો ધાતુગામી સ્વભાવ નિશ્ચિત કરો શકાય તો ચિન્તિસા શાસ્ત્રમાં આયુર્વેદીયોની જગર પ્રગતિ થાય.

નિષ્કળ રાત્રામાં ગારધિ દ્રવ્યોના ગુણ ધર્મ જોવા નહીંએ તો દ્રવ્યોનો ધાતુગામી સ્વભાવ કિંવા દ્રવ્યોનું ધાતુ સ્વરૂપ અપ્પ કરતું જોવામાં આવે છે. દ્રવ્યોનું દ્રવ્ય દોષપરસ્પર વિવેચન ન હોતા ધાતુઓને ઉદરીતે પણ નિદેશ કરેલો છે. દા. ત. જનત-રમ-માત્ર તામ-રમ રત્નમાત્ર, દહી-મેદ શુક્ર, શુક્ર મજ્જાગુદ્ધ મુસ્તા-માત્ર ત્રિયાદિ આચાર્યોએ આ ઠપા પ્રમાણથી નમી કયું એ જો કે આજે નથી કહી શકાતું પણ આચાર્યોમાં આ દષ્ટિ હોવાનું અનુમાન થઈ શકે છે.

ધાતુપ્રાપ્તિ દોષ શમનનું સામાયિક અપ્પ કર્યું પછી ધાતુની ક્ષય વૃદ્ધિરૂપ પ્રાપ્તિનું ચિન્તિસા સૂત્ર જોઈ લેવું જરૂરનું છે —

વિકારા સાધય નીમ્ન ક્રમાલ્લપનવૃત્તણ ।

ધાતુની વૃદ્ધિ થઈ હોય તો લઘન ઉપયુક્ત છે —

વિશાપાત રક્તટ્પુચાન્

ઈ ઈ વા-સુ-૪-૧૧-૩

અને ધાતુના ક્ષામા જલજ્વલ ઠરણ આતુ વિસ્તૃત વિવેચન ન કરતા નીચેનું સ્પષ્ટીકરણ પુરતું થઈ પડશે —

અવમેવસર્વધાતુગુણાના સામા યયોગાત્ વૃદ્ધિ તત્ત્વાભાસમાપ્યાયતે માસેન મૂલ્યસ્તર
મયેભ્ય ઝાગર ધાતુભ્ય તથા લાહિત્ લાહિતૈર્નૈવ મનો મેદસા વસા પ્રસયા અસ્થિતરુણા
સ્વના મન્વા મ ગા ગુરુ ગુરુગ ગમસ્ત્રાગગમેગ । યત્ર વેપલક્ષણા સામા યેન સામા ય
વનામાહારવિનાગણામસાઽય સ્યાત્ સન્નિહિતાગ વાપ્યયુક્તગાત્રોપયોગા ધૃણિગાઽય
સ્માદ્વા કારણાત્ સ ચ ધાતુર્ગમિત્પ્રયિત્વ સ્યાત્ તત્રમમાગુગનૃયિષ્ઠામ યપ્રતૃનાના
મવ્યાહારવિનાગણા ચાપરપા ટ્યાણામુપયોગ સ્યાન્ ।

અર્થ ૧-અ-૬

ઉપ ના ઉતારાગા ધાતુમમાન ડ યો વાપરનાનો ઉદ્દેશન થમા રૂપદ
કહેલો દેખાય છે

ચિહ્નિત્તાગામના દ્વિવિધધ્યેયમાથી એનું નક્ષિત વિવેચન થયું હવે
જીવન ધર્મચિકિત્સા ભેદજો

એકાન્ જીવનધર્મનો ક્ષય થતા દેહના રક્ષણ માટે તેનું પુન જીવન
કરવું આવશ્યક છે જો યોગા ધાતુમારના લક્ષણોનું વિવેચન છે તેના મદદ
ઉપરથી ક્ષીણ જીવનધર્મના લક્ષણો નખી ની શકો —

સારાણ્યઘો-ત્વગક્તમાસમદામ્થિમન્નાશુત્સવગ્નાતિ । તત્ર સ્તિગ્ધ ઝ્વળ ગુરુસારા ।

અર્થ નિ-અ-૮-૧૦૩ થી ૧૧

આ લક્ષણોનો યવચ્ચિત અભ્યાસ થવાથી ક્ષીણ જીવનધર્મોનું પરીક્ષણ
મહેલાઈથી થઈ શકશે ક્ષીણ જીવનધર્મનું ચોક્કસ નિર્ધારન થવાથી રમાયન
વિધિથી તેનું પુનરુજ્જીવન નક્કજ ગાય છે ધાતુને બળ મળીને જીવનધર્મની
વૃદ્ધિ થશે અને તેથી પ્રતિકાઽ શક્તિ વધશે આ ગ્માયનની યોજના વિ રનું
સ્વરૂપ ભેદને ઠરવી ભેદજો રમલય હોય તો રમવર્ધક ગ્માયન યોજવું પડે
ક્ષીણ જીવનધર્મને ગતુમર્ગને પ્રયેવી ગ્માયન યોજનાજ શાસ્ત્રશુદ્ધ જણાય
દ્ર યોનો ધાતુગામી સ્વભાવ નખી ઠરવો એ કલ્પે તો ઢેજ હજી શાસ્ત્રશુદ્ધ
દ્ર યપરીક્ષણ પદ્ધતિ ઉપવંધ નથી નિષ્કટ જો યોમાનુ દ્ર યોના ધાતુ સ્વભાવનું
વિવેચન સ્ત્રીકારી લેવું એજ રસ્તો છે અહીં તો એ મગધી એક પદ્ધતિ
કહેવામા આવી છે અવકાશ ન હોવાથી તેનું સ્પષ્ટી જણ કરવું અશક્ય છે
પરંતુ અહીં સુધીના વિવેચનથી ધાતુમાહારમ્યપ્પદ થયું હશે તો લેખનો
હેતુ મદળ વયો છે એમ કહેવામા હરકત નથી

(લિપિગિનામ પુ ૩૬ ન ૨ માથી અનુવાદ)

સંગ્રહણી એ Sprue સ્પ્રુ નહિ ?

મગ્રહણી રોગનું નામ નરક સુશ્રુત જેવા આયુર્વેદના પ્રાચીનતમ ગ્રંથોમાં મળે છે. સંગ્રહણી કે ગ્રહણી રોગના જે લક્ષણો ચરક સુશ્રુતમાં આપ્યા છે તે જોતા, એમાં ખાસેનું નામ પચે હિ અને કાયા આ વાય એ મુખ્ય લક્ષણ છે. અહીં ગ્રહણી રોગના બધા પ્રયોગ લક્ષણો ઉતારવાની જરૂર નથી પણ જેમાં જોરાક પચતો નથી, આડા મોટે ભાગે પાતળા થાય છે અને દરની શીકો અને કૃશ થતો વ્યવ છે એને સંગ્રહણી કહેવામાં આવે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. વાતશુદ્ધ, હ્રોગ, પીડારોગ, અગ અને પાડુરોગ માથે સંગ્રહણીનો પોતાનો ધવાનો અલગ છે - ચરક સુશ્રુતમાં કહ્યું છે કે -

સ વાતશુદ્ધદ્રોગલીલાગદી ન માનવ । ચરક ચિ-અ ૧૫ શ્લો ૬૧

હ પાણ્ડુરગુમાશ પ્લાહાશદ્વી ન માનવ । સુશ્રુત ઉ-અ ૪ શ્લો ૧૭૭

આમાંથી પીડાની પેટ ભેરાયો તરત ખરત પડે વળી ટાનીઓ તાવે પડેના આવી ગયો હોય અને પીડા વધેલી ફેણાય તો રોગના નિદાનમાં શકાજ ન રહે. અરોગને ઓળખવામાં મુશ્કેલી નથી પણ મથમાં લાખા વખત સુધી લોહી જવાને પરિપામે પાડ થાય ત્યાં એના ચિ હો. મગ્રહણીને મળતા હોય ખરા હ્રોગમાં આડા મુખ્ય લક્ષણ નથી પણ પાડુમાં, હ્રોગમાં અને મગ્રહણીમાં દ્યમર પીડાઉપ લક્ષણ સામાન્ય છે. હુડામાં એમ કહી શકાય કે પાડુના લક્ષણો સાથે સંગ્રહણીના લક્ષણો ઘણા મળતા છે. જો કે ગ્રંથોના વપનોમાં સંગ્રહણીમાં આડા અને પાડુમાં આમડીની પાડુતાને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે પણ મદાગ્નિની વાત મેયમાં છે અને પાડુરોગમાં ? આડા થાય છે તેને પાડુરોગના ઉપક્રવરૂપે આયુર્વેદે ગણેલ છે (વુઓ સુશ્રુત ઉ-અ ૪૪ શ્લો ૩૮) હુડામાં આ મળતાપણ એટલું બધું છે કે મગ્રહણીમાં પોતાને હ્રોગ શુદ્ધ કે પીડારોગ થયા હોવાની શંકા તો ચરક સુશ્રુત કહે છે તેમ ફરહીને જ થાય છે પણ પાડુ છે કે સંગ્રહણી એવી શકા તો ચિહ્નિસકને પણ થાય તો નવાઈ નહિ એ ગમે તેમ હો પણ હુડામાં આયુર્વેદનો મહિમા તો એવો જણાય છે, કે પડેના પાચનશક્તિ ગમી જઈને કે તદન ક્ષીણ થઈ જઈને આજ ચવા માટે અને પરિણામે પાડુતા એવું વર્ગ થાય તો મગ્રહણી રોગ સમજવો અને જુ. ૧ જુ. ૧ કારણથી લોહી દૂષિત થઈને પાડુતા પડેની થાય અને અતિસાર પાછળથી થાય તો પાડુરોગ સમજવો.

હવે સંગ્રહણીમાં આડા મુખ્ય છે અને અંગ્રેજીમાં જેને સ્પ્રુ Sprue કહે

છે તેમાયે ઝાડા મુખ્ય છે અને એ સામ્ય ઉપરથી ઘણા નખતથી મ હાલથી એજ સ્મુ એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ છે

પણ હા આર એન ચોપ્રા ૧૯૩૬મા બહાર પાડેલા એ હિન્ડુસ્ત્રીઓફ દ્રોપીડલથીરેચ્યુટીકમમા લખે છે કે “આ ‘સ્મુ’ રોગ ગરમ દેગમા થાય છે, એ હિંદુસ્થાનમા યુરોપીઅનોમા અને એગ્સોનીઅનોમા માં છે પણ હિંદીઓમા લાગ્યેજ નોવામા આવે છે આ નગ ઇન્ડો આઈનામા અને દક્ષિણ યુનાઈડેડ સ્ટેટ મા થાય છે બીનાગવાળા ગરમ દેશમા લાળા નખત સુધી વમેલા અને નળળા પડી ગયેના લોકોને આ રોગ થાય છે” (પૃ ૮૭-૮૮) આ કથન જો સાચુ હોય તો પ્રાચીનકાળથી આ દેગના લોકોને-હિંદીઓને થતો સમ્રહણી રોગ તે સ્મુ નહિ એ અપા છે ગનેજોજ કારામી સ્ત્રી વિષે એ અન્યકતાએ ઉપર કહેના અન્યમા જ વિચાર કર્યો છે અથવા ખીન્ન પાશ્ચાત્ય શોધકોએ જે પુષ્કળ ઉદાપોહ કર્યો છે તે સમ્રહણીના નિર્ધન ચિકિત્સા વિચારમા નિરૂપયોગી ગણાય બાપી સમ્રહણી તો આ દેશનો જૂનો રોગ છે અને હજી લોકોને થતો જોવામા આવે છે માટે એને વિષે સ્વતંત્ર શોધખોળ કરવાય છે અને એ શોધખોળની એક દિશા જે મને સૂઝે છે તે અચવી હઉં

સમ્રહણી અને પાડુરોગના મળતાપણાનો ઉદ્ભવ હ લેખા વ્યો છે અને એ મળતાપણુ ધ્યાનમા રાખીને સમ્રહણીનો દરદી જોવામા આવે કે એ પાડુરોગી છે કે નહિ એ પહેલો વિચાર કરવો જોઈએ તે પાડુરોગી હોય તો પછી મૂળ ૧૭ પાડુરોગ છે કે સમ્રહણી એ તપાસ કરવી એ તપાસ ચોક્કસ થઈ શકે એકુ ન હોય પણ પાડુરોગ જેમા સ્પષ્ટ હોય તે પાડુરોગની ચિકિત્સા શરૂ કરવી પણ આ તો ચિકિત્સાની-વૈદ્યક ધધાની વાત થઈ, વૈદ્યક શોધખોળની વાત ન થઈ એ હવે આવે છે

પાડુરોગી નહિ એવા સમ્રહણીના દરદીઓનો અભ્યાસ કરીને પાડુરોગથી ભિન્ન અને ખીલુ તરફથી અતિ ઘર તથા મરડાથી લિત સમ્રહણીના સ્વરૂપની શોધખોળ જવાની જરૂર છે હા ચોપ્રાના ડચનમાથી જે અર્થ ઉપર લાદ્યો છે તે અતિમ નિર્ણય છે એવો મારા કહેવાનો અથ કોઈ ન કરે મારા કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે જેને આયુર્વેદિક વૈદ્યો સમ્રહણી કહે છે તેના પાડુ, અતિમાર વગે ધી વ્યાવર્તક લક્ષણો બતાવત શોધકમ થયા પછી એ લક્ષણો અને ઉપગયાદિથી સમ્રહણીનો સ્વરૂપ નિર્ણય આપો કરવો જોઈએ અને પડી એ સ્ત્ર છે કે ઝોઈ ખીન્ન ૧૭ છે વગેરે બાળતની શોધખોળ કરવી જોઈએ આ તો સમ્રહણીનો ૧૭જો લીધા છે, ખીન્ન પણ ઘણા રોગોની બાળતમા પુષ્કળ શોધખોળને અવકાશ છે

હમણા શોધખોળ-રીસચનો પવલ વાયો છે એ પવન જોટો છે એમ કહેવાની મતલબ નથી પણ જેઓ એ માર્ગે જવા ઉત્સુક છે તેમને વિદ્યા સૂચવવાના ઉદ્દેશથી આ દુઝી નોધ લખી છે

દાઝયા ઉપર ફાડલીવર ઓઈલ

(લેખક—૧૬ આપાલાલ ગ વેદ)

હમણા હમણા અગ્રેજ વેદક મામિકોમા અગ્રિદ ધમા ફાડલીવર ઓઈલ વાપરીને લીધેલા અનુભવો ઠી નોધો વારવાર આવતી જેવામા આવે છે અગ્રેજ વેદક મામિકોમા પોતાના ધર્માત્મિક અનુભવોનું વણન મોટે ભાગે હોય છે જ

મારા મગજમા આ વાત હતી જ અને જાનોટમા એ ૬ વષ નો છાન્દો ભિકળતી દાળના તપેલામા પડયો એ પ્રત્યેક મેં આનો અનુભવ પણ પણ કરી ભેયો

એક વણિક ગૃહસ્થને ત્યાં ૧૦-૧૫ ગામગાના લોકો ખાવા આવવાના હતા એટલે દાળનું મોટું તપેતું ચૂલે ચઢા યુ હતું લોકો આ થા એટલે એ તપેતું ચૂલેથી ઉતાગીને રમોડાના ઉંચરા ઉપર ઠંડુ પડવા મૂકયું ધરાધર આજ વખતે છાકરો પાઠા પગે દો તો દોડતો આવીને એમા પડયો તુરત જ તે ઠી માએ ઉપાડી લીયો અને પાગે તનના તેલની ધરણી ધરમા ભરલી હતી તે આખીજ દાઝેના ભાગ ઉપર નાખી દીધી ચાટેલી ઝાણણ આથી ઉખડી ગઈ અને દાઝેના ભાગ સાફ રહ્યો તુરત જ ધરના માથુસોએ ચૂનાનું નીતડ પાણી અને તલનું તેલ સગાન ભાગે લઈ, હાથથી મારી ગીતે શીલીને ઝેના ભાગ ઉપર લગાવવા માડયું

આનું કયાં પછી મને યોલાવવા માલસ આ યુ અને હું જઈને જોઉં છું તો મોટા મોટા ફાટાઓ ઉપસી આવેના હતા ખભાથી તે ઘુટણ સુધીને ધરોખરો ભાગ આવા ફાટાઓથી વ્યાપ્ત થયો હતો બાળકની ચીમો માલગી હતી નહિ ! ૪-૫ જણા પગે નાખતા ઉભા હતા અને માગને પથારીમા સૂવાની ગમય એમ તો હતું નહિ એટલે હિંચકા ઉપર એના પિતા બેસી બાળકને ઉઘા માથે પોતાના બોળામા લિખો રાખ્યો હતો દાઝેના ભાગ ઉપર ચૂના-તેનવાનું મિશ્રણ હાથવડે નાખ્યે જતા હતા જ ને ય પડડોયે વણણ પ્રદેશ બધા પુલીને લાલચોળ ચર્મ ગએના હતા નિતળ ઉપરની ચામડી તો ઉઝરી ગઈ હતી એટલે મોટી મોટી લાઠો પડી હતી બાળક ઠાધુ કે ચતુ સૂઈ શકે એમ ન હતું એટલે વારાન્દરી માતા પિતા, કામ વગેરે તેને ઉભડક બોળામા લઈને હિંચકે મેમી હિંચકે ખાતા હતા ચૂના તેલનું મિશ્રણ છુટ્ટે હાથે નાખ્યે જતા હતા મેન્ડે ગધી જમીન પણ મિશ્રણથી ખરડાઈ ગઈ હતી

મે નાડી તપાસી, ૧૪૦-૪૫" ઝુધી હતી શામ તો સતત રડાને લીધ તાણી ગાગવ નહિ તાવ ૧૦૦ જેટલો હતો વળતે Collapse ૨૬ ભય એ બીટે ગદ્રી ચ અને ઝંઝે ન ૧ થ નેનો એક એક રોજ આપ્યો અને માગી પારે ચોકખા કૉડલીવર તેલની ગીશી હતી તે આખી ૦ ડોડ રાના પિતાને આપી, લાંટનુ જડલ આપ્યુ અને હવે પછી ચૂના તેલનુ મિત્રણુ કે બીજુ ઘઈ પણ શરીર ન લગાડતા -પ્ત આ તેલમા જ લાંટ બોળી બોળીને દાઝેલા ભાગ ઉપર મૂકવા સૂચના માપી હર અઘા અવાં ડનાઢે પોતા ઉપર તેવ ઝાટના જણાવ્યુ અને જો પટ્ટીઓ ઉઘેડતા ઢોકો જૂમ ન પાડે તો પટ્ટીઓ જ તેરમા બોળીને તે મૂકવી આટલી સૂચના સાચે તેના પિતા ઘેર ગયા ડૉડલીવર મોટા વાડામા ડાઢી તેમા લાંટની ૪-૪ ઘંચનો પટ્ટીઓ બોળીને તમામ ભાગ ઉપર મૂકવા લાગ્યા થોડી થોડીવા ઉપર તેવ ચમચાવડે નાખ્યે જતા ડલાડ પછી મે જડને જોયુ તો ડોડના શાંતિથી એક પડખાએ સમ્પ જયો હતો અને જ્યાં જાગ્યો ત્યાર પણ જળ તરા ઘણી ઓઝી થયે ડી હતી એટલે પહેલા માપક જમો પાડતો ન હતો

૪ ડલાડમા ૧ શેર તેલ જલાસ થયુ, તુરત જ ૧ ગેલન શુદ્ધ ડૉડલી વર ઓધલનુ કેન તુરત ખામ માણમને મોડલીને મગાવી લીધુ અને છુપી તે વપરવા લાગ્યુ

મત્તાવીમ દિવસમા રૂઆડને માડ ગડ ગયુ આગળા દિવસોમા ૪ ગેલન તેલ વપાયુ ૪ ગેલનની કિંમત રૂ ૧૫ વી ૧ થાય છે

આ તેલના પ્રયોગથી દરદીની પથારી પારે એક માખી આવતી ન હતી દુગધી એટલી મળત હોય છે કે દરદી બીજે માળે હતો તો નીચ ઘરમા પેસતા જ તેલની દુર્ગંધી આવતી દરદીની પથારી પાસે ખેસલુ મહા સુરકેલ લાગતુ શરૂઆતના ચાર દિવસા તા આ દુર્ગંધી અસહ્ય જ લાગી પછી નાડ ટેવાઈ ગયા એટલે જાહુ લાગતુ નહિ આ દુર્ગંધી તો મધ્યજ છુટકો આને લીધે કે પછી વેદનાને લીધે, શરૂઆતના બે દિવસોમા જાળકે કંઈપણ પીધુ નહિ દૂધ યા કાફી કે મોમળીનો રસ મોઢે લે જ નહિ ત્રીજે દિવસે એને દૂધવાળો આ પીવા મા યો માડ માનવુ છે કે દુગધીને લીધે વવગિયા અને અહાં જન્મ્યા હશે અને એને લીધે જ જાળક કંઈપણ લઈ શકયુ હતુ નહિ આ દુગધીની તીવ્રતા ઓઝી કપવા મે ઊંચામા ઉંચુ અત્તર મગાવીને જાળકને તારવાર સુધાગવા સૂચ યુ હતું અને જ્યાંયુધી મારવાર આલી ત્યાંયુધી અવારનવાર દરદી પારે ડુગધી અત્તર કે ને ટપુ ડુગડ આપવામા આવતુ મારવાર દુમિયાન એક પણ માખી કે મ છર જોવામા આવ્યો નથી તેવને લીધ પથારી ઉપરની બાહર પાપુ તેલમય ઘઈ જતી જે

ભાગ પથારીમાં દગાયના રહેનો તે ભાગમાં તેનું નાનું ખાળકુ લરાતું હતું
કોઈતપુ વિશે પમનું એક ટીપું જાણાયુ રહી અગ્નિ ધ્વમા જે એક
પ્રકારની દુષ્ટ ગતિ મણુમાંથી મારે છે તે ઝડી એવા જણવામાં આવી નથી
શરુઆતમાં ૪-૪ કલાકે પટીઓ જાલવામાં આવતી ૪ વિસ પછી
ચોવીમ લાક સુધી પટ્ટી રાખવામાં આવતી હોમેશા મવારમાં જાવળની
છાન અને લાંગ ૧૧૧ પાન-૪ નેના વાવવી આખુ શરીર ધી ધીરે માફ
કરવામાં આવતું પથારી કપડા વગે જાળુ જાલવામાં આવતું કપડા
આદર વગે ઉકળતા પાણીમાં બોળીને પછી મોલીને આપવામાં આવતા
તેલની રિન ધતાને લકને પટ્ટી ઝડી મણુ નાથે ચાટતી નહિ નક્ત જનને
વિષ ઉપરની પટ્ટી રહેજનાજ ચોટતી અને ઉમેડતી વળતે રહેજ લોહીની
ધારા જણાતી

આ ગદ્યા વિષ્ણો મિયાન આ ૧ મેનામનો છુલાઓ રહ્યો હતો ગુદાના
દિ, સુવી ૧૧૧ લા છતાય ઝાડ કરવા દી જાગકને ૭ થયુ નથી
શરુઆતથી ૪ જો આ તેલનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે પાન વગેરે
કદપણ થતુ રહી પાક વયા પછી એક અગ્નિ ધ્વનો રફી મારી પામે આ મો
તો મપુ ઉપર જાવળની છાલનુ રૂણ દાખેનુ હતું એટલે ઉપર કઠિન પડ
જધાઈ ગયેલુ અને જ ૨ પરુ મને તરફ ૪ ૭ થી હતા આની ઉપર મે
કોડલી ૧૨ તેલનુ ટ્રેમિંગ રવા માન્યુ હતુ પરતુ ૪ વિનમમાં મને કદપણ
દર જણાયો ન હતો પછી તે જો દરદી મારી પામે આ મો જ નથી પરતુ
એ વખત પરુ થવા પામ્યુ હોય તેવા અગ્નિધ્વમા સંયોજનદાયી આ તેલ
નથી એવા અનુમાન પર હુ આવ્યો છુ

પરીક્ષા પરિણામ

અત્રેની સ્વામીનારાયણના મદીર પામે આવેલી ની આયુર્વેદ પાઠશાળા
(૨૭૮૬)માંથી શ્રી ૦ ૧૧૧ લા વ આયુર્વેદ વિનાયીકની આયુર્વેદ લિપિક
પરીમામાં બેઠેલા વિદ્યાર્થીઓનું પરિણામ નિચે મુજબ આવ્યુ છે

નામ	વિષય	
દનાનય જાકે	આયુર્વેદ લિપિક	ઉત્તીણ
૧/૩૦ ત બ્યારા		"
રામચંદ્ર ઉપાધ્યાય	૧-૨-૪-૭	
અદ્રશકર ઉપાધ્યાય	૧-૩-૫-૧	
શિવશકર પુરોહિત	૨-૪-૫	

પાઠશાળાનું પરિણામ ૪૫ ટકા ગણાવ

દામિયો ગિફિત્સામા થતો લસાનો પ્રયોગ

(લેખક-૧૧ અમૃતલાલ દેવશ દ ગણાના)

આપણા પૂર્વજોમા દીઘદંટિ હતી અને તે ત મમય ૧૧ સ્ત્ર ૩૫૦ આજે પણ થત તત આપણી નજર પડે છે તેજા ના એ મૂન-અનુભવો અઘાપિ પર્યંત દીઘદંટિ રૂપે લખાઈ ગયા છે છતાંયે તે અનુભવોનું મરૂ મૂલ્ય આપણે ત્યાં જ નાપીને આકી ગટીએ કે જ્યાં તને નાતુ જમાનાના વિજ્ઞાનથી સાકલી તે વસ્તુ તકિ આપણા અનુભવમા ઉતારીયે 'પ્રગતિ'ને નામે જાજમુધી જે માધના થઈ જહેવાય છે તેને, મ્હાગ મતે, જૂનાપુરાણા અગો નરા લમાસમા જમાના અનુકલ લોડોપયોગી વસ્તુ તકિ રજુ કરેલા છે એમ માતુ હ

'લસણ અને હાઈપ્લડ્રેસર' ને લગતી ચર્ચાઓમા આ લેખ માહિતી પણ નવી દિગાએ જક અગે ઉપયોગી થઈ પડગે એટલે અહીં રજુ કરે છુ

નવી સર્દામા (મ વાપરીને કેન્સર અગે લાલ મેળવ્યો છ) વપરાતુ અને પલાનુમાથી તથા થતા Alipha Capa ની માક- Alipha Stave ન રજુમાથી ગને છે આ ટાંચર છે

(i) વિશેષ લક્ષણો

(૧) મ્હોમાથી ગરતો અત્યંત લાવાઆવ અને વાયુના તીવ્ર ઓડગર

(૨) અત્યંત ઉધગમ, પાગજાની હેઠે વે ના અને કન્નિગેષ પ્રમાતમા ગળવો

(૩) મનનથીઓની વૃદ્ધિ અને સોન (Psors) તેમજ Itacs (ટ્રોણીપક્ષીણી પેશી)મા મખત દુખાવો

(ii) બહુ દર્શનનુ પરિણામ (Clinical Results) જૂના કારનાગમા જેમા કફ વિશેષ પ્રમાણમા પડતો હોય, જીલ મીકી લાલ અને પેપીની (Papilia) વગરની હોય, મ્હેજ ઠડી લાગતા પેત ૬ મા વધા ૧ થાય તેમા આ દવા મારૂ કામ આપે છે 'પપીલી ચૂન્ય જિદ્દા એ દવાનુ પરિચાયક લક્ષણ છે એગ કેટલાકનુ માનસુ છે ઝ પટ્ટાજ કહે છે, કે પાચનના અવયવો અને આમય તોપર Herpes નામક ચર્મરોગ ચવાથી જીલ પર આવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરે છે હા અતુલ કૃષ્ણ એમ ડી ગાને છે કે પાચનના અવયવોમા ઉત્તેજના (irritation)ને અગે ચ્યુકગ મેન્થ્રેનના આવગણ (coating) પર આ પ્રમાણે થાય છે

(iii) ખામ નોધવા જેલુ હોમીયો ગિફિત્સામા આનો એઈએ તેયો પ્રયોગ ન થવા છતાંયે જૂના આયુર્વેદીય ગિફિત્સામા તેમજ યુનાની હકીમો ઉધરસ અને પાચન સળધી ફરિયાદોમા આનો પ્રયોગ કરતા ડી અતુલકૃષ્ણ જહે છે, લનજુમાથી તયાર કરી જનાવેતુ ટીંચર ને વાપર્યું છે જૂની ઉધરસ, હાફ, છાતીનો દુખાવો અને તરહ તરહની સ્થિતિમા, ઉપગંત તથીઓના ગોથમા તેમજ જુના નગમા કય સ્થિતિમા (Adynamic Stage) આ દવા સારો નાલ આપે છે

જો ત્રીસ વરની સ્ત્રી ૧૦-૧૫ વયથી જ માલા ૧૧થી પીડાતી આના અંગે જગલ તેમજ ગળામા પોતે હતો એક વા ૧૧૫ તાવ પણ આવા ડરતો ઉદરગ અને લુધામા ૫ પણ હતા ઘણા ઈલાજો કર્યા પણ નાઈ મીને કાયો વયો નહીં ગાળે અને (ડૉ અલુન્ટુ) આ વાનો આજીવન તરિક તેમજ જાણ્યું રહેજો આપો તેને મધુર રાંતે આપે ન મળ્યું

સાલગ્યુ છે કે શ્રીયુત વિધીન બિહારી ઝાટખાલે “સૂક્ષ્મ આયુર્વેદ” નામ નીન પ્રિતિયા મતે આને એક મુખ્ય તેમજ રાહાયક આપધિ તરિકે જણાવ્યું છે

અથ મદર્લ—(૧) દામીયો મંગેયામેડીકા

ભિષગાચાર્ય અમીય માધવમલીકનો સ્વર્ગવામ

આયુર્વેદનું અગ્રેષ્ઠમા એકજ મામયિત છે અને તે ‘જનલ ઓફ આયુર્વેદ’ તેર વયથી ચાલે કે ભારતની સમસ્ત આયુર્વેદાનુયાયી જનતાનું અગ્રેષ્ઠમા નીવળનું આ એક જ મુખ્યપદ હોવા છતાં એવોપથી સામયિકોમા નગદ વતા લખાણો માધે જનલ ઓફ આયુર્વેદના લખાણો સ ખાવી જોનારને આયુર્વેદનું જનલ દરિદ્ર-અતિ રિ લાગે એવી સ્થિતિ છે પણ આ દરિદ્રતાનો દોષ જનલના મચાલકોને માથેજ પડ્યો નથી દોષ ઘણા યાપક-સમસ્ત આયુર્વેદજગતનો છે આયુર્વ જગત જલુ છે તેલુ આ જનલ છે ઇ મ ૧૮૨૪મા આ જનલ નીકળ્યું છે એ વખતે જોના વ્યવસ્થાપક તત્રી ભિષગમુખ્ય કવિરાજ એ મી વિશારદ હતા અને મ-મ-કવિરાજ ગણનાથએન તથા ડૉ ગિરી દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય તત્રી મડગમા હતા પાછળથી તો પ્રધાન તત્રીજ ડૉ ગિરી દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય હતા અને જોના ઇ મ ૧૮૫૫મા જોગપ્રમા સ્વર્ગવાસ પછી સ્વ અમીયમાધવ મલીકે તત્રીપદ થો યતાવી સલાગ્યુ હતું સ્વ ગિરી દ્રનાથ મુખોપાધ્યાય ખી એ જોમ ડૉ આતર રાષ્ટ્રીય કીર્તિવાળા એક સમોધક હતા, એ પ્રસિદ્ધ છે એવા પુરૂષની ગાદીએ બેસવું એ નહોલું નથી હતા સ્વ મલીકે એ પ સોલાગ્યુ હતું સ્વ મલી કલગ્તાની મેડીકલ કોલેજના મેડીકલ પ્રેસુએટ હતા ઇ સ ૧૮૮૮ મા મેડીકલ કોલેજમાવી ઉત્તીર્ણ થઈને તીવેરા રાજ્યના મેડીકલ ઓફીસર વયા હતા અને વીશ ડરતા વધાર વય સુધી એ પદ ઉપર રહ્યા ત્યા સુધીમા શસ્ત્રપ્રક્રિતસક અને સ્ત્રીગે ૧ મિડિટસક તરીકે નામના મેળવી હતી તે મોકનીમાથી નિવૃત્ત થયા પછી પાચ વય સુધી આયુર્વેદનો અભ્યાસ તથા ધધા કર્યો એ સમય દરમીયાન ગણાગ આયુર્વેદ કોલેજમા તથા સ્વ કવિરાજ શિરોમણિ તથામા ૧૨ વાચસ્પતિદ્વારા તથા તેના આશ્રયથી

ચાલતી અને સ્વ દેશજી ધુદાગે ઉઘાડેલી વૈદ્ય શાસ્ત્રપીઠ નામની મસ્થામા શારીરના અધ્યાપક તરીકે કામ કર્યું અષ્ટાગ આયુર્વેદ કોલેજના અધ્યાપક અને આત્મારૂપ સ્વ ડિરેક્ટર યામિની ભૂષણરાય એમ એ, એમ બી એમણે સ્વ મલીકના ગુણોથી ખુબી થઈને શહેરના અવિરાજેને બોલાવી તેઓ પાસે ભિષગતનની પદવી અપાવી હતી

આયુર્વે ના અનુસરણ દરમીયાન હોમીઓપથી અને આયુર્વેદ વચ્ચે વિચારન ઘણું આવ્ય જોઈને એમને લા અનર વર્ગ હતી અને જગાળના અગ્રગણ્ય હોમીઓપથિડ દાખતોમા આયુર્વેદના વાત, પિત્ત અને કફના મિશ્રાન્ત અનુમાન હોમીઓપથીની ચિન્તિતા ગાળ એ એકજ હતા તેઓ માનતા હતા કે હોમીઓપથીની Isoric Sychoptic અને Syphilitic પ્રકૃતિ આયુર્વેદની વાત, પિત્ત, કફ પ્રકૃતિને મળતી છે એના વ્યાખ્યાનોમા અને લખાણોમા એવાય છે તેમ પ્રાચીન ગ્રા યવેનક તરફ તેઓને ધણુ અને અસહિગ્વ માન હતું અગત્યની કોઈ પણ આયુર્વેદ સલામા ગયા વગર તેઓ ભાગ્યે જ રહેતા આયુર્વેદ તરફની એમની ભક્તિ પ્રસિદ્ધ છે જેમા તેઓને આમ તથા નહોત્ય તે આયુર્વેદક સલા મમેલન અપૂર્ણ જ મમજલુ પોતે યોગ્ય શુક પાસે બેઠેલુ આયુર્વેદનુ શિક્ષણ લઈને પારગતતા ન મેળવી એ માટે એમને હમેશા ખેડ રહેતો ખીજી વધકવિદ્યાઓ પાસે તેઓએ વ્યવજ રાક્ષા માગી હતી યાકી એનુ ભિક્ષાપાત્ર તો સ્વજમિની પદ્ધતિએ ભરી દીધુ આયુર્વેદના સાચાપ્રેમી તરીકે એક અગત્યના પ્રગતે તેઓએ ઉપલા ઉત્તત અને મુદર વિચારા દર્શાવ્યા હતા પ્રાચીન ગ્રાચીઓ તરફ તથા તેઓની ઉદાત્ત પદ્ધતિ તરફ તેઓને ધણુ માન હતુ અને તેઓના મત ગાળે, આધુનિક જડજીવનના વિલાસો અને કોવજઓની રહિત ચાત વાતાવરણમા આયુર્વેદની પ્રતિભાનો વિદ્યામ થઈ શકે કાસાકે આપ્રતિભાની પૂજતા માટે, તરવજ્ઞાન, નીતિ, ધમ, માનમશાસ્ત્ર વગેરે લોકોત્તર વિદ્યાઓનુ નામ આવરવક છે આગ છતાં અવળત માત્ર શરી અને તંત્રા કાયો, શરીર અને મનતા રોગો અને તેના સાચા ઉપાયો એનુ જ્ઞાન તો આવજ્યક છે જ સ્વ મલી જે આધુનિક જીવનની વ્યવસ્થામા ફલણ કે તે નિભળ આયુર્વેદના અગ્રણી હતા

ભારતના પોતાના આયુર્વેદ શાસ્ત્ર તરફ અવગત્યને સાચો પ્રેમ હતો નીચેના એક બે વખલાથી આ વાત સાબીત થશે જો કે તેણે પોતાના પુત્રને હોમીઓપથી- ધમાને રત્ન વાળ્યો હતા પોતાના વારસને ચાર વખતી આયુર્વેદિક ડેજવણી પણ સાથે સાથે અપાવી નોકરીમાથી નિવૃત્ત તથા પછી પ્રમતિ વિદ્યામા માન્યની કીચી મેઝવવા મટેની રીનીન લખના માડ તેઓ મેડીકલ કોલેજમા જોડાયા આ કાયને અજો તેણે માતૃજા ભેદત તથા આયુર્વેદ તરફ આઠધાયા ક્રમશઃ ગહન અને લોકોત્તર જ્ઞાનથી ભરેલા તન

શાખની ખીલ શાખાઓનો તેઓને પરિચય થયો અને ઉપર ઉપર કહેતો એલોપથીક રીતી માટેના પ્રયત્નો તદ્દ દેવાનો નિશ્ચય કર્યો જેમ જેમ તેઓ આ રસ્તે જતા ત્યાં તેમ તેમ થોડાં શનતુ એચાણ વધ્યું અને સમાનનું સમાનવી આમ્બળ એ યાગે આ બુદ્ધિના પ્રદેશના પ્રયાસમાથી તેઓ સરસ્વત સુકરોક્ષ્ણના નળધમા ગાળ્યા આ બે વિદ્વાનોએ એકજ દેવીની ઉપાસના કરતા આ મસ્કાર મહત્ત્વા થી ઘણો લાભ મેળવ્યો.

આ વિદ્વાનો ગરીબની ચિંતા તો બહુમતે ધણા વખતથી હતી પણ બાપ ઘણા ઝડપુ મહેંગોમા જાયો તેઓ જનન ઓમ આયુવદ માટે એક લેખ લખાવતા હતા ત્યાં એકા ઓમ તેઓને મન્યામ (apoplexy) નો હુમલો પડ્યો અને ગાલી મધ ઇર્ધ જર્ધ મા તો મારી ગયો પહેલા જાયુ અને પછી કાળક્રમે ૮ પી ગયો.

(જનલ ઓફ આયુર્વેદના ૧૯૩૬ના મેનેશ્વર અકમાથી)

પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજ

ડૉ. પોપટ યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ

મને ૧૮ જુના ન ૧૯૨૭

‘ઉપદેશ’, ‘રમરદ’ અને ‘ભિપ-’ ના પ્રમાણપત્રો માટેની અને ‘ભિપરદ’ એ યુઓટ ઓફ ધી પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજની પદવી માટેની તેમ જ વિદ્યાર્થીનીઓ માટે ‘આત્રિકા પગિઆરિકા’ ના પ્રમાણપત્ર માટેની રીત નક્કી થતી જુની પરીક્ષા માટે જાણે / કોલેજમાં તા. ૧૬ જો ૧૯૩૭ ની શરૂ થશે પરીક્ષામાં બેસવાની જગ્યા પોતાની બરહ, જરૂરી રીતે પ્રમાણપત્ર બેડે તા. ૧૮ જો ૧૯૩૭ મુધીમાં મોકલી આપવી જોઈશે.

યુનિવર્સિટીને માથે તેવી શિદ્ધાપુ મળ્યા અથવા અધ્યાપક રીતે દેખરેખ રેકર્ડ કરવા કરનાર માઇ પાડુ વિદ્યાર્થી, તે મતલબનું પ્રમાણપત્ર જુકરી પરીક્ષામાં મેમી શરૂશે.

આહુ વલ્લપ્રીય ધધો ચલાવતા મહાગથો માટે ‘વૈદ્યવર’ ના પ્રમાણપત્ર અને ‘આચાર્ય’ ની પવીની યોજના પ્રવાસા આવી છે આ પ્રમાણપત્ર અથવા પદવી ની તપાસ પછી / મળી શકે છે.

પરીક્ષા માટે વિશેષ જાણુવા ઇ દનારને નરથાની બચેલ છે ડબુકની એ નકલ, ૩ ૦-૧૪- મોદ બાનાની પોસ્ટ ટિકિટો મોલવાથી મળશે મરુની દુકાનેની ચુજાતી સારની પુસ્તિકા -૨- બે બાનાની પોસ્ટ ટિકિટ થી નારને મળશે ચત્ત્યવહાર ડોઈ પળ લાપામા થઇ શકશે.

દુકમથી સહી રતાપદુમારવૈદ્ય

જી પી એ મી જોન સેક્રેટરી તા ૨૮-૬-૧૯૩૭ કોલેજ યુનિવર્સિટી આપ્રીમ, વૈદ્યુવન ભૂવેશ્વર, મુમડ

રાજ્યક્ષમા (ક્ષય) ૧

(લેખક — વેદ જગજીવન ત્રેમજી રાજગુરુ)

(૧) ભૂમિકા

૧ ક્ષય વિષે આયુર્વેદિક ચિકિત્સકોનું નિદાન —

ચરક અને પછીથી સુશ્રુત પણ એમજ જણાવે છે કે આ રોગ નક્ષત્ર રાજ્યક્ષમે થયેલો એટલે રાજ્યક્ષમા કહેવાય રાહોણીની સાથે અતિશય વિષયલોગ કરવાને પરિણામે ચરકે ક્ષય થયો હતો ચરકે આપેલી આ દત્તકથા સાચી હો કે ન હો પરંતુ માર તારવી કાઢતા આ રોગનું મૂળ કંઈ ખીલ્યું નહીં પણ શુક્રક્ષય જ છે એમ લાગ્યા વિના રહેતું જ નથી પરંતુ પાછળથી આ રોગના નિદાનની વ્યાપકતા બતાવેલી હોઈ કેવળ એકલા શુક્ર ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે એમ નહીં પરંતુ રસાદિક વાહક ન થવાને લીધે તે થઈ આવે છે રમક્ષય થવા માડી અનુક્રમે ધીરે ધીરે શુક્ર પર્યંતની ધાતુઓ ક્ષીણ થતી હોવાથી તેને અનુલોમ ધાતુક્ષય કહે છે અને અતિવ્યાયામ, હસ્તમૈથુન, વગેરે કારણોને લીધે થયેલા શુક્રક્ષયમા ધીરેધીરે અનુક્રમે શુક્રથી માડી છેક રસ સુધીની ધાતુઓ ઘસાતી જતી હોવાથી તેને પ્રતિલોમ ક્ષય કહ્યો છે

અનક રોગાનુગતો વહુરોગ પુરોગમો

રાજ્યક્ષમા મય ગ્રોષો રોગગડિતિ ચ સ્મૃત ॥

(અનેક રોગના પરિણામ રૂપ અને રોગોના કારણરૂપ એવા આ રોગ રાજ્યક્ષમા, ક્ષય, ગ્રોષ કે રોગરાત્ર કહેવાય છે)

રાજ્યક્ષમા એટલે જ ક્ષય અથવા ગ્રોષ આ રોગ રોગોનો રાજ હોવાથી તેને રાજ્યક્ષમા કહે છે એવી માન્યતા છે ગરમી વગર કોઈ વસ્તુ ઘસાતી કે શોષાતી નથી જ એટલે તાવ અથવા જ્વર કે જે વધેલી ઉષ્મા, શરીર ઉષ્માના જ અપર નામો છે તે આ રોગમા પ્રધાન લક્ષણ તરીકે હોય છે અને જ્વર રોગરાત્ર હોવાથી જ વાગબટે અહીં આ ચક્ષમાને રોગરાત્ર કહ્યો છે હાલમા એવી ગણતરી કરવામા આવી છે કે મરણ પ્રમાણનો ૧ ભાગ આ રોગને જ આભારી છે જનિયને એને ‘કેપ્ટન ઓફ ધ મેન ઓફ ડેથ’ (જમડાઓનો અધિપતિ) કહ્યો છે

૧ વેદ જીવનદાસ આયુર્વેદીય પાઠશાળા મુમુષુ તંત્રી મળેના

૨ ક્ષય વિષે એલોપેથિક ચિકિત્સકનું નિદાન —

એલોપેથિક ડોક્ટરો જણાવે છે કે ક્ષયનું પ્રધાન કારણ એક જાતના જંતુઓ (Germs) છે તેને અથ્રેશ્મા ઠેરસી નસ ટૂંકારકલોમીસ (Bacillus Tuberculosis) કહે છે ફેફસામાં આ જંતુઓ પ્રવેશ મે છે ત્યારેજ આ રોગની ઉત્પત્તિ થાય છે આ જંતુઓ, ક્ષયરોગીના શુષ્ક અને મધમા રહેલા છે એવી ત્યા ત્યા થુમી નાખે છે તેમાંથી તે જંતુઓ તદુરસ્ત માનુસના શરીરમાં આવેલાં । ફેફસામાં અને બોજનદારા હોઝરીમાં પ્રવેગી જાય છે, જગર તો મગમાં ઢોઈ નતુપ્રને એ રાગ થયો હોય તો તે િ સાથેના ખાવા પીવાથી પણ એ જંતુઓ ખીલના શરીરમાં પ્રવેશવા પામે છે અને ક્ષય પેદા કરે છે

હવા અને પૂજમાં જેમ ખીજ જંતુઓ ઉડતા હોય છે તેમ ક્ષયના જંતુઓ પણ એકથી ખીજે મથળે ઉડતા જ દોય છે તે હવા કે ખોરાક દ્વારા તદુરસ્ત માણસના શરીરમાં પ્રવેગી ત્યા ચોતાના ડેરા (તણુ) જમાવે છે આ જંતુઓ ક્ષોક્ષણે વધતા જતા હોય છે રોગીના શુષ્ક કે બલગમ દ્વારા બહાર નીકળીને તદુરસ્ત માણસને પણ મારે છે એ એટલા ઝીણા હોય છે કે આપણી આંખોથી જોઈ શકાય જ નહિ, પરંતુ સૂક્ષ્મદ્રશ્યની મદદથી જોવામાં આવે તો અપવિ રમના ગાકારના એ જંતુઓ ભેઈ શકીએ છીએ

જ્યા ક્ષયરોગીને આરામ મળે એમ જણાય છે ત્યારે ડોક્ટરો એકસ રે કિચોથી રોગીના શરીરનું લોહી તેમજ શુષ્કની પરીમા કરે છે જો તેમાં ક્ષયના જંતુઓ માલમ પ તા નથી તો ક્ષયના જંતુઓ નાશ પામી ગયા એમ જણાવે છે આ રોગના જંતુઓ ચોવીંગ કલાકમાં રોગીના શરીરમાં પ્રજુથી ચાર પળ સુધીની મજામાં વધી જાય છે એ રીતે વધતા વધતા રોગીના ફેફસાને ઘાયલ મરી નાખી ફેફસામાં સડો પેદા કરે છે આમ મરો થવાના કારણો રોગીના શુકમાં ટોહી અને પર આવવા લાગે છે તેવી રોગી કમજોર વતો જાય છે દિવસે દિવસે આ જંતુઓની મજા અને ણજ વધતા હલલ માનવેહતુ સત્યાનાશ વળી જાય છે જેને ક્ષય થયેલો છે એવા માપસે શુષ્ક કે ગળા ના ત્યા ન ફેફસા પીકદાનીમાં નાખવા, અને તેમાં થોડું પાણી નાખી તેમાં કાર્મોલિડ એસીડ નાખવું કે જેથી ક્ષયના જંતુઓ નાશ પામી જાય નહિતર એ જંતુઓ મોજના ફેફસામાં તેનો નાશ કરવાને પ્રયત્ન થશે

ક્ષય એ જંતુમૂન્ય થનારો રોગ છે એવી જાતનું નિદાન આયુર્વેદ સામ્યમાં નથી એમ ડોક્ટરો કહે છે અને આયુર્વેદનું યથા નાન જેને નથી એવા વપલાઈઓ પણ એવે વખતે અનાનધી આયુર્વેદમાં મરહ થયેલા

એ નિદાનને પ્રકાશમાં લાવી શકતા નથી પરંતુ આપણા ત્રિકાળરૂઢિમુનિને ક્ષયનો રોગ કેવી રીતે થાય છે તેનું ચથાર્થ જ્ઞાન હોતું અથર્થવે -ગતપ્ત્ય પ્રાક્ષણ-મા એક જ્યોત્સ્નાની મતલબ એવી છે કે “હું જેવ, આપ ગમે તેવા કમળેર ડેમ ન હો, આપ હોવાએમવામાં, લલે અત્યત અસમર્થ હો તો પણ આપ જ્યા ત્યા થુકશો નહીં, કારણ કે એ ચક્ષમા રોગ એક પાપ છે, અને એ પાપી એ રીતે બીજા પર ચઢી બેને છે” એ પ્રમાણે જણાવેલું છે.

આ ચક્ષમા એ એવી રોગ છે એકનામાથી બીજામાં જલની પ્રવેગી શકે છે, અથવા કે ક્ષયના જતુઓ એકના થુક કે ઘસગમમાથી નીકળી આવે, મુખ વગેરે દ્વારા દ્વારા બીજામાં પ્રવેશે છે, અને તેના પ્રાપ્તિનો નાશ થાય છે.

રાજ્યવદમા રાખના અર્થની વ્યાપ્તિ એટલી બધી મહાન છે કે તેનો ચથાર્થ પર્યાય અગ્રેષ્ઠમાં મળતો નથી, પરંતુ થાયગીસ (Pthisis) કે કંઠગ્રાસ (consumption) જેને કહે છે તેજ દક્ષ ક્ષય રાજ્યવદમાને મળતો છે જુના પાશ્ચાત્ય લેખકોએ ક્ષયના વર્ણનો આપેના છે, પણ તે બધા ચ લેખકો આત્રેય હતા અવાચીન છે તેમાના કેટલાકના વર્ણનો તો આશ્ચર્યને મળના છે. ઈ.સ. પૂર્વે ૧૬૦ ના અગ્રમામા હિપોક્રેટેસે એનું વર્ણન આપેલું છે ઈ.સ. ૧૭૦ માં ગેલને ગરક-મુદ્રુતને મળતું જ વર્ણન કરેલું છે અવાચીન સમયમાં ઈ.સ. ૧૮૬૫ સુધી તો આ રોગની જતુમુલક મપ્રાસિનો ડોષને ખ્યાલ રહ્યો નહોતો. પણ ત્યાગપછી સંશોધકોએ એ રોગના નિદાનપર દૃષ્ટિ મેકાવીને શોધખોળ કરવા લાગ્યા તેમાં ડોકિને જય મળ્યો અને તેણે શોધી કાઢ્યું કે ક્ષય એ એક જાતના જતુથી થતાગે વ્યાધિ છે.

જેમ અને બીજા જેવો માણસના શરીરની અને આ જતુની ગ્થિતિ છે કુદરતે જ એવી સાવચેતી લીધી છે કે માણસના શરીરમાં આ જતુઓનું બી (ઝિં) બનતા સુધી જોગી જ ન શકે ભવે ને એ જતુઓ શ્વાસદ્રાગ પ્રવેશે, પણ તેની ખમર થાય નહીં, પરંતુ મનુષ્ય કુદરતની વિરુદ્ધ જઈને વર્તતો હોય છે અથવા તો પોતાની રાગનિરાધક શક્તિઓને ઘસી નાખતો હોય છે અથવા તો વારમામાજ ગરીબ એવું મળી ગયેલું હોય છે કે જેમાં અવશક્તિ ઓછો હોય, ક્ષયના જતુઓ જ્વામાથી એ કમળેરના એટલે દર-ને લાયક ભગિના વાળા મનુષ્યના શરીરમાં શ્વાસ કે ઓરાકદ્વારા પ્રવેશ કરે છે અને રોગ પ્રતિરોધક શક્તિ ઓછી હોવાના કારણે એ જતુઓ મનુષ્યના મેહમાં પ્રવેશીને પોતાની શક્તિ બતાવવા અમર્થ બને છે.

૩ ક્ષયનો વિશેષ ભૂમિ શુજરાત —

હિંદુસ્થાનમાં નિ પ્રતિદિન ક્ષયનો વધારો થતો જાય છે એમ વિદ્વાનોનું માનવું છે અને વાત પણ સાચી છે આપણા શુજરાતના અમદાવાદ શહેરમાં

મને ૧૯૧૮ માં ક્ષયના મરણનું પ્રમાણ ૬૨ હિન્દુસ્તાની વસ્તીમાં ૫૮૧ આવ્યું હતું આટલું મોટું પ્રમાણ અત્યાર સુધી આખા હિન્દુસ્તાનમાં કયાય પણ જોવામાં આવ્યું નથી વળી એમ પણ નાખિત કરવામાં આવ્યું છે કે આખી દુનિયામાં સાથી વધારે પ્રમાણમાં ક્ષય કયાય પણ જોવામાં આવતો હોય તો તે ગુજરાતના આ શહેરમાં જ છે

ક્ષયરોગને માટે હિન્દુસ્તાનમાં ખરાબ પ્રદેશ કયા? એની પણ નિષ્ણાત ડોક્ટરોએ તપાસ કરી છે ક્ષયને માટે ખરાબ પ્રદેશમાં ગુજરાતની ગણતરી કરી છે એ મૈા ગુજરાતીઓએ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ

૪ કેના લોકોમાં, કેના મજોગોમાં ક્ષય ઉત્પન્ન થાય છે —

સુધરેલી અથવા અસુક રીતે આગળ વધેલી પ્રજાઓના સસગમાં આવવાથી પછાત ગણાતી ડોમોને આ ગંગ જલદી લાગુ પડે છે ૩૦-૪૦ વય પહેલાં જે પ્રદેશમાં એક પણ ક્ષયનો દરની જોવામાં આવતો નહોતો તે પ્રદેશમાં વિદેશીઓના વસવાટ બાદ બનકર ક્ષયપ્રમાણ જોવામાં આવે છે હાખલા તરીકે આજથી ૪૦-૪૫ વય અગાઉ કાશ્મીરમાં ક્ષયરોગ બહુ જાણી પ્રમાણમાં જ કે નહીં જેવો જોવામાં આવતો, પણ આજે ત્યાં ક્ષય એ સુખ્ય રોગ થઈ રહ્યો છે હિમાલયના ઘણા મરા પ્રદેશોમાં આવી જ સ્થિતિ છે છોટાનાગપુરમાં વીસ વય અગાઉ આ રોગનું ચિહ્ન અસ્પષ્ટ જોવામાં આવતું ન હતું પણ અત્યાર તે પ્રદેશમાં ક્ષયના રોગીઓ હવા ફેર માટે જવા લાગ્યા, પછી ક્ષયરોગે ઘર ઘાટ્યું છે જે જે પછાત ગણાતા પ્રદેશોમાં સુધરેલી પ્રજા પુસી છે તે તે પ્રદેશોમાં ક્ષયનો ખૂબ જ ફેલાવો થયેલો છે ગયા મહા યુદ્ધમાં જ્યારે આફ્રિકા અને હિંદની મેનાઓ યુરોપમાં ગઈ હતી ત્યારે આ મેનાઓને ક્ષયરોગ જલદી લાગુ પડેલો એનું કારણ સુધરેલી પ્રજાના સસગનુજ ગણી શકાય હિન્દુસ્તાનના હવાપાણી ક્ષય રોગને માટે અનુકૂળ નથી ક્ષયનો આટલો બધો પ્રચાર આ દેશમાં ૫૦ વયમાં જ થયો છે આ બાબતમાં સ્થિતિ મેટલી બધી ગભીર થઈ પડી છે કે સારા સારા ચિકિત્સકોને હિન્દુસ્તાનના અવિષ્ય માટે બચ ઉત્પન્ન થયો છે

૫ ક્ષય રોગને આવાહન કરનારા કારણો —

ક્ષય થવાના કારણો જ ત્રણ ભાગમાં વહેલી નાખીએ તો નીચે પ્રમાણે ગણી શકાય (અ) આર્થિક (બ) સામાજિક અને (ક) વૈજ્ઞાનિક

(અ) આર્થિક કારણોનો વિચાર કરીએ તો હિન્દુસ્તાન તેની ગરીબી માટે જગતશાહુર છે આવી અમદ્ધ ગરીબીમાં શરીરોપયોગી પૌષ્ટિક ખોરાક બધા કયાથી ખાઈ શકે? પરિણામે અર્થ ઉપરની પ્રજા અધભૂખી રહે છે લાખો ભૂખે મરે છે દૂધ, દહીં, ઘી, ઇંડા, માસ, ફળ ઇત્યાદિ ખોરાક

મેળવવા માટે હિંદુસ્તાનના લોકો પાને પૈમા નથી આગ જોરાજના અભાવે પ્રબલની જીવનશક્તિ (Vitality) ઘટી છે જીવનશક્તિનું પત્તન પ્રબલ જ મેળોનો આમનો ઝગી શકે હિન્દુસ્તાનમાં જીવન શક્તિની ઉણપ છે અને તે તેની ગરીબીને આભારી છે ગરીબીને લીધે હ ઉપરાતનું કામ કરવું પડે છે મોટા કારખાનાઓમાં લાખો શ્રીમુખો રાત્રિવિષય ભૂખે મરી મરુરી કર છે યત્રોમાં કયા પિચાર્ડ બચ છે રહેવાના ઘરનું ઠેઠાણું નથી હોતું પ્રબલ વધી છે ઝમાવાના સાધન નથી આ સ્થિતિમાં ક્ષયનો ફલાવો કેમ ન થાય? ગરીબી એ ક્ષયનું મોટામાં મોટું કારણ છે (વ) મામાજીક કારણો એ પણ ક્ષયની ઉત્પત્તિમાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે બાળલગ્નો, વદ્ધલગ્નો પડદાનો રિવાજ અને પ્રસૂતિ કાળમાં જોડતી સલાજી નથી લેવાતી તે પણ એક કારણ છે સુવારોગમાંથી અનેક સ્ત્રીઓને ક્ષયરાગ લાગુ પડે છે પડદામાં વસનારી સ્ત્રીઓને જોઈતા પ્રમાણમાં સૂર્યપ્રકાશ અને સ્વછ હવા મળતી નથી હિંદુ ધર્મમાં સુમલમાન કામમાં પડદો વધુ હોવાથી તે ઠામમાં ક્ષયનું મરણપ્રમાણ વધારે છે બાળલગ્નના ભયર પ્રમાણે તો આ જમાનામાં સર્વને સુવિદિત જ છે

(ફ) વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ આપણામાના ઘણાને નહીં હોવાના કારણે આરોગ્યના સામાય નિયમોનો નિત્ય અનાદર થતો જોવામાં આવે છે જાડો પેશાબ કયા કરવા, કયા થુઠ્ઠું, ડોઈનું પીધેલું કે ખાધેલું અનન પીણું કે ન ખાણું તેની પણ ઘણાને ખબર નથી વસ્ત્રો કેવા પહેરવા, ડેવા નહીં તે પણ ઘણા જાણતા નથી દારૂ, ખીડી, હુકો, આ, કોકી વગેરના વ્યયમો એ પણ ક્ષયને આમ નજી આપનારા છે તેમજ આપણી ગદી ટેવોથી આપણે આ જીવવેણુ ગગને આવડાર આપીએ છીએ દુકામાં મશીનોથી આલતા ઘઘા, ગરીબાર્ડ અને ગદ્દકી એ આ ગગને ઉત્પન્ન થવામાં મોટામાં મોટું કારણ થઈ પડે છે ૬ ક્ષય નામ ગી રીતે!

ક્ષય રોગ એ સર્વ મેળોમાં અતિ જળવાન મેળ છે અતિસાર વગેરે તેના જળવાન ત્રિપાઈઓ છે એથી કરીને વેધો આ રોગને રાજરોગ અથવા તો રોગરાજ કહે છે અને વાસ્તવિક રીતે જોતા એ રોગોનો રાજ છે

આ રાજ્યદમ નપૂર્ણ રીતિથી મધળી ધાતુઓનો ક્ષય કરે છે એથી એ ક્ષય કહેવાય છે વાગલદમ લખ્યું છે કે એ દેહ તથા ઔષધિઓનો ક્ષય કરે છે એથી એને ક્ષય કહેવો ઉચિત છે અથવા એનો જન્મ એજ ક્ષય છે તે રમ, રક્ત, માસ, મેદ, હાડકા, મજા અને વીર્ય એ માટે ધાતુઓને સુકની નાખે છે માટે એનું નામ શોષ રાખવામાં આવ્યું છે

ક્ષય, શોષ, રોગરાજ અથવા રાજ્યદમ એ ક્ષય રોગના ચાર પર્ચાય શબ્દો જ છે

(૨) કારણ

ક્ષયરાત્રી સંપ્રાપ્તિ અથવા તો ક્ષય ક્ષી રીતે થાય છે તે બાબત જરૂર છે, તે (૧) દુર્વ્રતી હાજતોને જ સંવાથી (૨) સરીરના જોડે તેથી વધુ ઘસારાની (૩) શક્તિ ઉપરાતના ગમે કરવાની (પોતાનાથી અધિક માથે કુરતી આદિ કરવાથી) (૪) વિષમ આહારવિહાર રવાથી એ મુખ્ય ચાર કારણોથી ઘણે દોષના વિકારવાળો રાગ્યક્ષમા ાગ ઉત્પન્ન થાય છે ઠંડ પ્રધાન ાયો વડે રમ વગેરે વહેનારા માર્ગો બધા થવાથી અથવા તો અતિશય સ્ત્રીમલોગથી વીર્ય ક્ષીણ થતા બીજી બધી ધાતુઓ પણ ક્ષીણ થઈ જાય છે અને માણસ મુકાઈ જાય છે ઝકાદિ નણુ ાયો કુપિત થવાના કારણે રમ જેમા વહે છે તેવી નાડીઓના માા બધા થઈ જાય છે રસ વાગીનીઓ અથવા ગિગઓની નાડીઓની ાતિનો વેગ બધા થવાથી રમ, રક્ત મામ, અસ્થિ, મજ્જા અને વીર્ય એ બધી ધાતુઓ મુકાઈ જાય છે

મનુ ય જે ઠંડ ખાય છે તેમાથી રસ અને છે, અને રસમાથી અનુક્રમે રક્ત, મામ, અસ્થિ, મજ્જા અને વીર્ય અને છે મારે સઘળી ધાતુઓનો આધાર રક્ત રસ છે વાતાદિના ડોષવાથી રસ ઉત્પન્ન થતો નથી એટલે અનુક્રમે શુક્ર સુધીની મઘળી ધાતુઓનુ પોષણ ન થતા તે અશક્ત બની જાય છે અથવા તો તેમની વર્ધનશક્તિ મદ પડે ક્ષયશક્તિ શરૂ થાય છે અને આમ ઉલટી રીતે જેતા શુક્રનો નાશ થવાથી અનુક્રમે મજ્જા, અસ્થિ, માસ, રક્ત અને રમનો ક્ષય થાય છે એમ વિચાર કરતા નવી શક્તિ પેદા થતી નથી અને સંપ્રહિત શક્તિનો ક્ષય થાય છે દુકામા મળમૂનાદિક વેગોનો વારવાર અનુક્રમ અતિ સ્ત્રીસેવન, અતિ ઉપવાસ એટલે લાઘણ અતિ ઇર્ષા અતિ મિત્રતા અતિગમ, મતિ ઘાત અથવા અનિયમિત ખાનપાન અતિ અભ્યાસ, વ્યભિચાર, નાની વયથી ધાતુઓનો ક્ષય, તથા વ્યય, ઉપદ્રવ કંઠમાજ વગેરે વ્યાધિ, છાતી નળળી છતા બહુ બોલવુ, શરદીવાળી ગળ્યામા િવાન ઘણી વખત ામવ થવાથી આવેલી નળળાડ, મોટો તાવ મમણી, ફેફસાનો વરમ, એ મવ ક્ષયરોગને આમ નણુ કરે છે આ રોગ વારસામા પણ ઉતરે છે અને વિશેષ કરીને ૧૮ થી ૩૦ વયની વયમા જે ક્ષય થાય છે તે ખોલ લયકર ક્ષય હોય છે એનો આરભમાથી જ ઉપાય ન થાય તો ડોકર જ દરદી બચી શકે છે

(૩) લક્ષણો

૧ ક્ષયના પવચિ હો— ચાર ક્ષય ાગ થવાનો હોય છે ત્યારે નીચે લખેના ચિ હો માલુમ પડે છે શ્વાન, અગની મોડ, ઠંડ પડરો, તાળડું

સુકાંતું, ઉબકા આવવા, જઠરાગ્નિની મદતા, સળેખમ, ઉધગ્સ અને ઉા એ શોષ રોગના પૂર્વરૂપ છે વળી એ રોગ થવાનો હોય ત્યાં મનુષ્યની આખ ધોળી થઈ જાય છે, મામ તવા મૈથુન તરફ મન અતિ ખેંચાય છે વાગભટ્ટમા લખ્યું છે કે જ્યારે ક્ષય થવાનો હોય ત્યાં છીંક બહુ આવે છે, મોઢું મીઠું પડે છે શરીર શિથિલ અથવા તો પડુપડુ થઈ રહે છે મોઢામા થુક બહુ ભરાય છે, વમન થઈ જાય છે, ખાવાની ઇચ્છા થતી નથી, ખાવા પીવા છતાં બળ ક્ષીણ થતું જણાય છે મોઢા પર તથા પગપર સોજો આવે છે એ સિવાય ક્ષયનો ઉમેદવાર ખાવા પીવાના શુદ્ધ વાસણોને અશુદ્ધ જુએ છે, ખાવાપીવાની વસ્તુઓ પર માખી તેમજ બીજી તેવી વસ્તુઓને સતત દેખ્યા કરે છે, પોતાના હાથને જોયા કરે છે, બંને ભુજાઓનું પ્રમાણ અને માપ તપાસ્યા કરે છે સુદર શરીરને દેખીને પણ કરે છે, દાઝ તથા માસની બહુ ઇચ્છા કરે છે નખ તથા વાળ બહુ વધે છે એ સઘળી ક્ષયના દરદીની જાણતી ગિતિના લક્ષણો છે ક્ષયનો ઉમેદવાર સ્વપ્નામા પતંગ, સર્પ, વાદરા વગેરે દેખે છે એક ચિહ્નિતક જણાવે છે કે કીચા, પોપટ, નીલકંઠ, ભીષ, વાદરા વગેરે પશુ પક્ષીઓ તથા વગર જળની સુકી નદીઓ દેખે છે, તથા હવા, ધુમાડો, ઢાવાનળ, વનના અશિથી બળેલા તેમજ અર્ધદેહ બ્રહ્મ દેખે છે, વાળ, હાડકા તેમજ રાખના ઢગલા પર ચઢતો હોય તેમ દેખે છે, જનશૂન્ય ગામ અથવા દેશ દેખે છે આકાશમાધી પડતા તારાઓ તેમજ પાટો દેખે છે એમ મા અઘળી જાણતો ક્ષયની પ્રત્યક્ષ સવારી પધાર્યા પડેલાની છે ચતુર એ ચિહ્ન દેખીને હુશિયાર અને સાવધ બની જાય છે, અને આવનાર રોગને રોકવાને સજ્જ બને છે એવા લોકો ક્ષયથી બહુ જોણા મરે છે પરંતુ રોગના આગલા પડખમ વાગવા છતાં પણ જે લોકો પોતાના જીવલેખ વ્યાધિને ઓળખતા નથી એવા મનુષ્યોમા નીચે જણાવેલી જાણતો પ્રમાણે ક્ષય આગળ વધતો જણાય છે

૨ સ્થયના લક્ષણો—એલોપેથિક જીવશાસ્ત્ર એ પ્રિયેપની વ્યાસિમા સમાઈ જાય છે અને ક્ષય એ વાત, પિત્ત, અને કફના કાર્યથી થનારો રોગ છે એમ મહર્ષિ અને રોકટરો અનુભવી રહે છે તે પ્રમાણે ક્ષયના સામાન્ય લક્ષણો ચરક એ પ્રમાણે જણાવે છે કે (૧) ખબા અને પામગીઓનો તપારા, (૨) હાથપગના તળીઆના દાહ, (૩) આખા શરીરમા તાવ એ ક્ષયના આગામી ચિહ્નો છે સુશ્રુત જણાવે છે કે (૧) જોગક પચ અભગમો (૨) તાવ (૩) શ્વાન, (૪) ઉધગ્સ (૫) લોહીનું પડવું અને ( ) સ્વર્ગ એ છ ગજ્યદમાના ચિહ્નો છે ક્ષયના વિશિષ્ટરૂપે બેદ પાડીને જણાવીએ તો (૧) સ્વરબેદ (૨) શૂળ, (૩) ખલા તથા પડખાનો મક્રોચ એ વાતપ્રધાન ક્ષયના લક્ષણ છે

(૧) તાવ ( ) દાહ (૪) અતિમાર (૪) લોહી પડવું એ પિત્તરોધાન ક્ષયના લક્ષણ છે (૧) માધાની પીડા (૨) અગ્નિ (૩) ઉધરસ (૪) નળેખમ (૫) અગોનું ભાગલું એ કફની અધિકતાવાળા ક્ષયના લક્ષણો છે

હાતીતમા જણાવ્યું છે કે (૧) હાતીમા ક્ષત અથવા ઘા, ઘાયો (૨) ઘાતુનો ઘટાટો (૩) ભેરથી પડવું (૪) અત્યંત મૈથુન કરવું (૫) સૂકું લોબન કરવું વગેરે કારણોથી શરીર શીથલ થઈને તાવ આવવો શરૂ થાય છે તાવના અતમા અગો ઠીક થી ગાળી જાય છે ગેલ, મગ તથા મૂત્ર અધિક આવે છે અને અતિમાર થઈ આવે છે ખાધું પીધું પચતું નથી ઉધરસ લેવી આવે છે, કુકળ આવે છે શરીર સુકાતું જાય છે શીસગની ઈચ્છા વધાર થાય છે વાત સાલગવી ગમતી નથી જેમા એ લક્ષણો દેખાય તેને રાજ્યક્ષમા રોગ છે એમ જાણવું જેને એક ઠાળીઓ પણ અનાજ ખુર લાગે છે જેનો અવાજ ઈંદલાઈને એકદમ ખોખરો થઈ જાય છે એવા રાજ્યક્ષમાના રોગીને આશમ થવો અસંભવિત છે માધવનિદાનમા જણાવ્યું છે કે જે ક્ષય રોગીને ઉપર જણાવેલા વાત, પિત્ત, કમ્પાદિ મિશ્રિત અતિમાર અથવા ખામી, અતિમાર, પડખાની પીડા સ્વરભેદ, અગ્નિ, અને તાવ એ છ અથવા તે ખામી, શ્વાસ અને લોહી પડવું એ પણ લક્ષણો દેખાતા હોય તે રોગ રોગીને નિમળ સશની ઇચ્છા રાખનાર વેદે છાડી દેવો એટલે કે અસ્થિતિમા રોગ અમા ન જાતી જાય છે બધા પેટવે અગિનાર, બધાં એટલે છ અથવા પણ પપ્પુ લક્ષણો જણાતા હોય અને માત્ર તથા બાકીની થઈ ગયા હોય તો તેવા રોગીને છાડી દેવો પણ જો એ બધા ચિહ્નો હોવા છતાં માત્ર અને બાકી શીથલ થયા હોય તો ઉપાય કરવા, ખૂણ ખાનાર સુકાતો જનાર, અતિમાર અને પીઠની પીડાવાળા તેમજ પેટ ઉપર તથા વૃષભ ઉપર મોબવાળા ક્ષયરાગીને છાડી દેવો

આજ ધોળી થઈ ગઈ હોય, અન્ન પર અસાચો વ્યયો હોય, ઉશ્વશ્વાસથી પીડાતો હોય અને વેદનાપૂર્વક ખૂણ પેશાબ થતો હોય તેવા રોગીને ક્ષય રોગ મારી નાખે છે

વાગલક્ષમા સ્થાન ભેદથી દોષોના લક્ષણો જણાવ્યા છે કે જો દોષ ઉપર રહે છે તો શ્વાસ, ઉધરસ, ખલાશ માથામા દબ, સ્વરપીડા અગ્નિ વગેરે ઉપદ્રવ જણાય છે તે રોગ નીચેના અગોમા રહે છે તો અતિમાર શરીર સુકાઈ જવું એ ઉપદ્રવ થાય છે જો દોષ કોઠામા રહે છે તો ઉલટી થાય છે દોષ જો તીરછા હોય છે તો પાણીઓમા દ થાય છે, દોષ જો સાધાઓમા રહે છે તો તાવ ચડે છે એ તો ક્ષય રોગમા અતિમાર ઉપદ્રવ જણાય છે (અપૂર્ણ)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જાણવવાનું કે ૧૭૮ આથી આયુર્વેદ વિનાશનું ૨૦ મુ ૧૧ રાજ સાથે છે નવા ચનાગ્રાહકોને નસાઈમના પસા મ આથી મોખરો નો તેમને ૨૧ મોઝે અગ્રે તરત મળો

11

(૨) ૧૧ની અધવચથી ગ્રાહ ચનાગ્રાહને ૫ ૧ ૧૧ની મ આતથી જ ગ્રાહ ચએના ગણી લઈને ૧૭૮ મામથી જ બધા ગ્રામ મો નો આપરામા આદ કે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુરા તાર કે ૧૧૧૧૧૧ તેમજો ૧૩ કે ૧ નેનુ મ નામુ તરત મો ની આપતુ જેથી મ જે ને ન ના આ મામતમા ગ્રાહકની મુગ તાનાથી આ પાગે આરો તા ફરીથી ને મ ન ૧૧૧૧ ગ્રાહકને શિગ્રદે મો મગનામુ પ્રકે નયા ૧ ય હોત નો મ નેનુ મગનામ તરત મો ની આપતુ

(૪) ગ્રાહ ચના મગના આ મેગના ૧ મગના પત્રવચ્છાગ્રાહકોના આયુર્વેદ વિજ્ઞાન આપ્તિ મુદ્રાતવચ ૧૧૫ અમ ૧૧૧, એ મગનામે ૨૧

(૫) આ મામિના લેખકોએ મોતાના ૧ ૧ મામિ મા આરતા લમો મમધે આ પત્રવચ્છા તરત મગનામે ૧૧

(૬) ૧૧૧૧ નારકે ૧૧૧ મો મો વાર ૧૧૧૧ માન ૧-૮-૦ ના મગનામા આનન છે

(૭) આ મામિમા પાના નેના મો ન ન ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ જના ૧૧

(૮) આ મામિ ના લેખકો અને ગ્રુ મા યમિન વચ્ચે ની ની ૧૧૧૧ (policy) ને મો મમધે નયા

11 ખાસ લાભ 11

આયુર વિજ્ઞાનની ૧૮૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨
અમ ૨ ૧૧ની જુદી જુદી ૧૧૧ મામિની નામિ ૧૧૧ ૩ ૧-૮-૦ થી મગનામે

લખો

પાછના ૧૧ની ગ્રાહકો મો મો ગ્રામિની મુખ ૧૪

આનુ ૧૧ના અમિ મો વચ્ચેનામા આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

૬ આપ્તિ મુદ્રાતવચ રાયખ અમ ૧૧૧

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમભાગ ૧ ૧૯૨૭ પહેલા ૥ અમર નથ આનુર ૥ વિદ્યાર્થીને નમ ૧
વધીને મનસ મનસા રાગ ૭ ૧૨ ૧ રાગીગત પ્રત્યક્ષ રાત ૧ વધ વિદ્યો રાગો
પારા મ મ રિગ ૧ હતાયમન મ નવી ૧ મ ૧ રેવ ૧ મ પ્રેમ કૃત મ કૃત
પ્રત્યક્ષ શારીરના પહેલા તથા બીજા માગેનો ૧ ૧૧૨ ૧ અમ ૭ ૧ ૧ મ પી બી
પ્રેમ એમ ૧ ૭૧૦ આ ગોપિત સંધિત ૧૭૭૧૧૧ ગુજરાતી બારામા ના વિવરન
આ પહેલુ જ કૃત ૧

૧ ૧ પૂર્વના છ મા પાનાના અગિય પત્રની વિનિમ મા ૧ ૮ -

આવના વિદ્યાર્થીઓને ૧ ન પ્રમાણ મનાવસારી ૭ માનમા મગા

૧ ૧૧૧

૧૧ ૧૧ ૧૧ નિ મશ વ્યાચાર

તથા

૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧ - પ્રસા

૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

મગરાના કે ૧૧૧

૧ પ્રમાણે પામે ૧

૧ નમસીના મુખ્ય પ્રેમ ૧૧ પામેથી

૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧ નમસીની મુખ્ય

તથા આ ૧૧ ૧૧ ૧૧ ૧૧

વડોદરા ગત્યની વાયબ્રેગીઓ માટે મનુષ્ય ધર્મોયુ

વૈદક મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી ચર્ચનાત્ વૈદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક ૨૦

તત્ત્વેયુક્ત મેયગ્ય યદારાગ્યાય વલ્લભેતી

અંક ૧૦

સ્વચ્ચ મિયના શ્રેષ્ઠા ગગોગ્યા ય પ્રમાચિયેત

તત્ત્વેયુક્ત મેયગ્ય

ગુર્ગાગકર કેનગાગામ ગાગ્રી

અ ગમાગ્યુરી-૧ ર્ગમ લી૦ તમ્ધી

૦ મયાની ૧૦ મુખાધ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદિક વિજ્ઞાની 'ગાકર' શુદ્ધ આયુર્વેદ
મખવન ગાગ્રીય જ્ઞાન પણ તમને ઝડુ કાર્મમી
તમ્કથી પ્રગટ થતા આ માનિક દ્વાગાગ મખગે

અનુક્રમણિકા

નિમ્ન	લેખ-	પૃષ્ઠ
૧ નાગપુત્રના મહેનત રખતે આપણુ ક્તવ્ય	૧૬૫ નિ મજ આ રાવ	૨૮૧
૨ મમ ચિન્તિત્વા	૩૫ પી વી કૃ પુરાવ	૧
૩ મપગધા જામતની એક મદત્વની જોષ	૧૬૫ ચૈત ૧ મેઘાર્	૨૪
૪ શુભગત મેઘ કાવિવા વૈદ્યમ મનુ		
પરિપત્ર		
૫ પ્રાણાચાર્યનાગમજ્ઞુશ રહેવશ મેઘસ્વચનામ		૩૬
૬ પૂનાનું આયુર્વે મહાનિધાન		૧
૭ ગજપદમા (ક્ષત્ર)	જમજનત મેઘ ગજ	૩૧૩

— વિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા જોડે રાચ ને ખાતરી થશે આ મામિ આપણા પૈદ શાસ્ત્રના નાનપ્રવા માટે કેવુ મ મરી ગયુ છે આ મામિ નું આ ૨ મુ ૧૧ રાલે છે શરૂઆતથી જ આ મામિ મા આરા ને આરા જ નમે આવ નાજગ ગાન્ય ગાન્યની લાયજેરી રો માટે આ મામિ મળુ યુદ્ધ અમતે આરા છે કે દરાની પ્રિદાના પ્રવાગમા ૧ દશને ઉત ૧ મમાનોનો ૧ મેઘ મમ ૨ રાચ આ મામિ ના પ્રાલકો વધાગરાની કે ૨૧૨ પેતાના મામની નાનજેરી રો દ્વારા રા આ મામિ ન વા રત મેનાન તેની કોશિશ ૨ ।

ડુ માર્શ ૬ ગાન્જો
તની

જન્મ ૧૮૭૫ વઘરાજ નારાયણરાકર દેવરાકર પ્રાપ્તિયા ૧૯૫૮

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો ब्रह्ममजापत्यम्बिबलमिद्धवन्तरिसृश्रुत-
भरद्वाजपुनर्वस्वमिवेशचक्रप्रभृतिभ्य

પુસ્તક ૨૦ મુ]

શ્રાવણ ૧૯૮૩

[અમ ૧૦

નાગપુરના સમેલન વખતે આપણું કર્તવ્ય

(લેખક -- વેદ જાદવજી ત્રિકમજી આચાર્ય)

વેદ સમેલનની છવીશ બેઠો થઈ ગઈ હોય આવતા ડીસેમ્બરમાં નાગ પુરમાં ૨૭મી બેઠક થવાની છે પહેલી બે બેઠકોને બાદ કરતા આજ પચીસ વષથી દર વર્ષે નિયમિત રીતે વેદ સમેલનની બેઠક મળે છે બેઠકને અંતે ૧૧ દરમિયાન કાચ કરવા માટે સ્થાયી મમિતિ નીમાય છે સમેલન વખતે પચીસ પચાસ ઠરાવો પસાર થાય છે પણ લોકોનો આશ્રેય છે કે પચીસ વષમાં જેટલો ધન અને સમયનો વ્યય કર્યો એના પ્રમાણમાં કાંઈપણ મગીન કાચ થયું હોવાનું નથી કેવળ નણ્યાર દિવસનો જલમો કમીને તથા પચીસ પચાસ ઠરાવો પસાર કરીને વીજેરાઈ જાય છે આખું વર્ષ કાર્ય આદ્ય કરે માટે મમિતિ તો જનાવવામાં આવે છે પણ સ્થાયી મમિતિ વર્ષમાં પોતાની બે ચાર બેઠો બોલાવવા મિવાય કશું નથી કરતી વાસ્તવિક સ્થિતિ જોઈએ તો લોકોના આશ્રેયમાં ઘણું અશે સત્ય છે ઘણું અશે એમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે સમેલનથી કાંઈપણ લાભ નથી વધે એમ તો નથી કહી શકાતું વેદોમાં જે થોડી ઘણી જાગૃતિ આવી છે, લોકોને આયુર્વેદીય ચિકિત્સા તરફ જે થોડું ઘણું આકર્ષણ કરી શકાયું છે, ભારત મરકારને થોડી પણ નહાયતા આપવી પડી છે, દૂર દૂરના વધો વચ્ચે મપડ વધે છે એ બધાનો થોડો ઘણો યશ સમેલનને જરૂર આપવો પડશે પરંતુ આ જમાનામાં જ્યારે સમાર ઘણા વેગથી આગળ ગતિ કરે છે, અન્ય પવના અનુયાયીઓ દિન પ્રતિદિન પોતાની ઉન્નતિ માધી રહ્યા છે ત્યારે અતિ મન્દગતિથી ચતા આટલા કાર્યથી મતોષ માનીને નિષ્ક્રિય વધેને પડી પડેલું એ જીવિમત્તાનું કાર્ય નથી આપણી કાચ પ્રજાવીની દિશા બદલવી જોઈએ નાગપુરના સમેલન વખતે આ દિશામાં ઓછામાં ઓછું શું કરવું જોઈએ એ વિષે મારા વિચારો હું હુંમાં જણાવું છું કાંઈપણ અસ્થાની ઉન્નતિનો તેના મુખ્ય

કાર્યકર્તાઓ-અધ્યક્ષ અને મંત્રી ઉપર વિશેષ આધાર રહે છે આપણે અધ્યક્ષ અને મંત્રી એવા ચુટવા જોઈએ કે જેઓ જવાહરલાલ નેહરુ પોટે આયુર્વર્ષ પરાંપર કામ કરે સમેલનના કાર્ય માટે એક વખત આખા ભારતવર્ષમાં ચક્કર મારે અને આખા દેશમાં એકદમ જાગૃતિ ઉત્પન્ન કરી દે તેના સહાયક મંત્રી પણ એવાજ જોઈએ મંત્રી અવેતનિક ન રાખતા પગારદાર રાખવા જોઈએ કુટુંબના બરણપોષણની ચિંતાથી મુક્ત થયા વગર કોઈપણ, ઘરનું કામ છોડીને સમેલનનું કામ ન કરી શકે જ્યાં સમેલન ઝાર્યાલય હોય ત્યાંનો જ મંત્રી હોય એ પણ આવશ્યક નથી ત્યાંનો મળે તો ઠીક છે નહિ તો જહારનો પગારદાર મંત્રી ત્યાં જઈને કામ કરી શકે આખો દિવસ કુટુંબ નિર્વાહ માટે પરિશ્રમ કરીને ચાકેલી હાલતમાં ખેત્યાર દિવસે અર્ધો ક્વાક કામ કરનારા મંત્રીઓથી કામ નહિ થાય માટે આ વર્ષે નાગપુરના સમેલન વખતે અધ્યક્ષ અને મંત્રીની નિમણૂક કરતી વખતે આ વાત ઉપર પૂરું ધ્યાન અપાવું જોઈએ આ સર્વ કામ માટે ધનની પણ આવશ્યકતા છે તે પણ છુટે હાથે આપવું જોઈએ અધ્યક્ષનું સરઘસ કાઢવામાં સમય અને ધનની નકામી ખર્ચાદી ન કરવી જોઈએ સ્વાગતાધ્યક્ષ અને સભાપતિ ખેંચના ભાષણો ખડું લાખા ન હોવા જોઈએ હુલે એ ભાષણોમાં આયુર્વેદના પ્રાચીન ઇતિહાસ અને તેની શાસ્ત્રીયતા સિદ્ધ કરનારા લાખા લખાણોની જરૂર નથી હવે એ વિચાર મુખ્ય કરવાનો છે કે આપણે જીવતા કેમ રહીએ? ઉન્નત કેમ થઈએ? અને આયુર્વેદ (ભારતીય ચિકિત્સાશાસ્ત્ર) ની મવ આવશ્યકતાઓને પૂર્ણ કરીને એને સવાગ પૂર્ણ કેમ બનાવી શકીએ?

હાલમાં આપણી નામો જે મુખ્ય કામ છે એક તો ભારતવર્ષના અનેક પ્રાન્તોમાં કોએસના પ્રધાનમંડળો બનવાથી અરાત પણ રાજ્યસત્તા પ્રગ્તના હાથમાં આવી છે આ તકનો આપણે પણ બને તેટલો લાભ લેવો જોઈએ જો કે હજી સુધી કોએમના નેતાઓની દેશી ચિકિત્સા પદ્ધતિ તરફ ઉપેક્ષા વૃત્તિ રહી છે છતાં અગ્રેજોને આપણા તરફ વાળવા એ જેટલું મુશ્કેલ હતું તેટલું આ કોએમવાળાઓને વાળવાનું કામ મુશ્કેલ નથી માટે જે રીતે સુક્ત પ્રાન્તમાં તથા મદ્રાસમાં જોડ ઝોડ ઈડીઅન મેડીસીન અપાયેલ છે, તે રીતે બાકીના સર્વ પ્રાન્તોમાં જોડ સ્થાપન કરવાનો તથા રા. યાત્રય મેળવવાનો યત્ન કરવો જોઈએ બીજું આખા ભારતવર્ષમાં આયુર્વેદનું શિક્ષણ એક સરખું હોય પાઠ્ય પુસ્તક એકમરખા હોય, પદવી એકસરખી હોય એવું કરવાની જરૂર છે આપણું વિદ્યાપીઠ માટે કોસ નક્કી કર્યો પરંતુ આજ વીસ વર્ષે પણ તેને અનુસરતા ઉપયુક્ત પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર ન પડી શક્યા એ ઘણી શરમની વાત છે આ બાબતમાં મારી સૂચના એવી છે કે આ સમેલન

વખતે એક અધ્યાપકપરિષદ ભરવી પાઠ્યક્રમ નિશ્ચિત કરવો અને તદનુસાર ગ્રંથો તૈયાર કરવા એ જાળતમા અધ્યાપક લોકોના પોતાની અનુભવસિદ્ધ સમિતિ આપી શકે માટે એ પરિષદમા વતમાન સમયમા ભારતવર્ષમા જેટલા આયુર્વેદ વિદ્યાલયો છે તેના અધ્યાપકો, આયુર્વેદીય ગ્રંથયેષકો, અનુવાદકો તથા ગ્રંથો તથા પત્રોના મપાદકોને નિમનણ આપવું જોઈએ અને તેઓએ પણ આજ્ઞા, વૈમનસ્ય વગેરેનો ત્યાગ કરીને આ પરિષદમા જરૂર હાજરી આપવી જોઈએ એટલું જ નહિ પણ આ વિષયમા શુ શું કંઈ થ છે કંઈ કંઈ મુરકેલીઓ છે તેનો પણ પહેલેથી વિચાર કરીને આવવું જોઈએ અને ના । પુરના સમેલનમા આ વાતની જ વિશેષ ચર્ચા કરીને કતવ્યનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ હવે જે વિષયમા આપણે કાંઈ નથી કરી શકતા તે વિષયના ઠરાવો પસાર કરવામા વખત શુભાવવાની કશી જરૂર નથી મને આશા છે કે મહા મહલ અને વિદ્યાપીઠના હાલના અધ્યક્ષ, મન્ત્રી, નાગપુરની સ્વાગતકારિણી સમિતિ અને વૈદ્યસમાજ આ જાળત ઉપર ખાસ ધ્યાન આપશે નાગપુર સમેલનના અધ્યક્ષપદ માટે પ જવાહરલાલ નેહરુ પેઠે સમેલનના કાય માટે આખા દેશમા દરો વળે અને ઘનુ કામ છોડીને વર્ષભર સમેલનનું કાય જ કરે એવા કમવીર વૈદ્યનુ નામ સૂચવવાની બધા પ્રા તવાળાઓને પ્રધાન મંત્રીએ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ

મર્મચિકિત્સા

(લેખક—શ્રી ડા પી વી કૃષ્ણરાવ

બી એ, એમ બી બી એસ, એફ આઇ એમ)

[જનારસના ૨૬મા નિ ભા વૈદ્યસમેલનની શારીરસભાષાપરિષદના અધ્યક્ષ ડા પી કૃષ્ણરાવ બી એ એમ બી બી એસ એમણે શારીર મર્માણિચ એ વિષય ઉપર આપેલુ વ્યાખ્યાન વે મ પ ના પદ્મજના એપ્રીલ અકમા છપાયુ છે એમાથી ‘મર્મચિકિત્સા’ જે બીજા ભાગમા નહિ પણ દક્ષિણ દેશમાજ પ્રચલિત છે તે સળધી થોડુક જે એમા આપ્યુ છે તે અહીં ઉતાર્યું છે

મર્મવિનાન વિષે તો એટલું જ કહેવાનું છે કે ગુજરાતમા ઉભયવિદ તરીકે પ્રખ્યાત થયેલા ડા બાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠકે એમ બી બી એસ એમણે વડોદરાના પ્રાન્તિક વૈદ્યસમેલન પ્રમગે મર્મપ્રકરણ ઉપર એક સરમ વ્યાખ્યાન આપેલુ અલખત્ત એ ગુજરાતીમા અપાયેલુ હોઇને મદ્રાસ તરફ જાણવામા ન આવ્યુ હોય એ સ્વાભાવિક છે પણ આવા આવા કારણોથી

આપણા દેશમાં વિદ્વાનોની ઘણી મહેનત એણે જાય છે એ ખેદજનક સ્થિતિ છે મમસ્થાનો વિષે આ લેખકના વિચારો પાતાના વિચારોથી યથા બુદ્ધિ પડે છે અને કેટલે અંશે આદ્ય કે વિચારણીય છે તે તો બાઈ પાઠક જ લખે એ યોગ્ય છે એટલે મમ ચિકિત્સા વિષયક વસ્તુનો અંશ જ ઉતાર્યો છે તત્તરી આ વિ]

આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં મમચિકિત્સા વિશેષ યથાય મળતી નથી પણ દક્ષિણ દેશમાં પરપરાથી થોડુંક રહસ્ય ચિકિત્સાત આત્યંત પણ મળે છે તે એકઠું કરીને અહીં ઉતાર્યું છે

તેમાં પહેલાં તો ચિકિત્સા બે જાતની છે (૧) સામાન્ય અને વિશેષ અને પાછી બાદ અને આભ્ય તર બે થી દ્વિવિધ છે તેમાં બાહ્ય ચિકિત્સા ધાગ, લેપો, અન્તો વગેરેથી પ્રવામાં આવે છે અને આભ્ય તર ચિકિત્સા રોપણ, વાતકર, તીક્ષ્ણ, ચૂલ્ફન, સ્તબ્ધન, સ્પર્શોપન, જીવનીય, રસાયન વગેરે દ્રવ્ય સમૂહોથી કરવામાં આવે છે તેમાં આ ચિકિત્સામાં બે દ્રવ્યો વધારે વપરાય છે તેના નામો નીચે લખ્યા છે

સ્ત ય, તૈલ, દુધ, ગોજીંહા, દૂધા, નપુસ (કાકડીની જાત), ઘી, માખણ, એરહીયુ તેલ, તલ બલ્લા પેલેદો, ઉળરો, શાળ કુવાર, સરગવો, બાળચી, લોહર, ઢં, નાળીએરનું પાણી, દીરીવૃત્તો, જીવ ત્નાગિણ મજીં, વરીઆળી, દેવદાર, જેઠીમધ, કાગ, કેળા, સ્થળકમળ, ગુગળ, ત્રિકળા, જટામાસી, હળદર દારૂહળ ર ઉશીરાગિણ, કુંકડાતું માસ, રાળ, દરામૂળ, બાગદો, કાટાશેળીઓ, બાર્ગી, આગળી, ગેર જેઠીમધ, કપુર, લાખ વગેરે

હવે ઉલ્કરણ તરીકે એકાદ મમની ચિકિત્સાનું નિરૂપણ કરું છું

તલ્લહૃદય — આ મમમાં વાગ્યું હોય તો ચાર પ્રકાર મુખી સતત

જલધારા કરવી પીડાળુ થતી હોય તો કળા તલ સાથે વાટીને ઠંડા જલની ધારા કરવી માથાના હુ બાવા માટે ધાવણ સાથે ચ દન અને માખણ મેળવીને માથે લેપ કરવો અપરમાર (વાઈ કે ધનુર્વો શુ વિવિક્ષિત હશે) મા ઘી, તેલ અને દૂધ મરખે બાગે નાળીએરના પાણી સાથે મેળવી માથે લેપ કરવો પી મા ચ દન વાળો અને જલાને દીર કપાય પીવે

પીપળો, ગધીલો ખેર, દૂધા અને ગોજીંહાના ક કને તેલ અને દુધ સાથે મેળવી તેની ધારા પીડામાં આપવી

પીડા દાહ, મણ અને શોય વગેરેમાં કોઈ પીપળો, દૂધા અને ગોજીંહા દરેક જાણે પલ આઠ પ્રસ્ય પાણીમાં ઉકાળી બે પ્રસ્ય બાકી પહેતા તે સાથે

૧ અને સુત્રમાં માસમમ બુ છે મન્થમાગુલીમનુપૂવણ મન્થ પાદતલસ્ય તલ્લહૃદય

મામ તપ્રાપિ રજામિમરણ ।

સુત્રત શા અ ૬

નાળીએરનું પાણી તેલ અને ઘી મેળવી આઠ પલ ઝાળાતલના ક ક સાથે મેળવી તેની ધારા આપવી ચયના ચાર ક્ષીરી વૃથોના ઘીવાળા કપાયની ધારા આપવી અથવા પીડા અને તાજમા ગતધીત ઘૂતનો લેપ કરવો.

સર્વાંગલેપ—અપન્મારમા ઢરીઆતુ અને છરાના નાળીએરનું પાણી મેળવેલા ઘીવાળા હિમનો આખે રાગીરે લેપ કરવો નણુની પીડા અને શોથ દૂર કરવા માટે ઈચ્છેતુ ઘૂત પીણુ —

પ્રસ્થ તિક્તરૂપાયસ્ય નાલિકેરોન્ક તથા ।

પ્રસ્થાર્ધ સ્ત્રીરપૃત્તયો વન્નાનોમાનિ યોજયત્ ॥

ઉત્તીરજલમૂનિગ્નપારતી ચ દનાનિ તુ ।

દેવી ચ તળ્હુલીય ચ પ્રત્યક્ નિષ્કસમિતમ્ ॥

સપિપ્યાયોચ સસિદ્ધ ઘૂત સ્વચ્છન વા પિવેત્

ઘણુની પીડા એછી કરનારી ધારા—ક્ષીરીવૃક્ષ, ગોણહા, અને લક્ષમણા નરકનો સ્વરસ સોળ તોલા, ઘી તો ૭ અને દુધ તો ૧૨૮ એ ણધુ જેઠીમધ અને ચન્નના કટક સાથે પકાવી ધારા કરવી

ઘણુમા ધારા—દૂધારસ અને દુધ દરેક બબ્બે પ્રસ્થ અને ઘી એક પ્રસ્થ જેઠીમધ અને ચ દાના કટક નાથે પકાવી ધારા કરવી

નણુની પીડામા ધારા—ગજો, શતાવરી, બ્રાહ્મી, બલા, એરડ અને મુસળી દરેકનો રસ એક પ્રસ્થ, તેટલુ જ દુધ અને તેલ તથા ઘી અર્ધો અર્ધો પ્રસ્થ એટલુ બલા, વાજો અને ચ દન સાથે પકાવીને ધારા કરવી

ઘણુ ઝગનનારી ધારા—દશયુષ્પ (?) ના સ્વરસ સાથે ઘી મેળવી ધારા આપવી

પીડા અને સોજાને દૂર કરનાર લેપ—ઉંખરો, ગધીલો ખેર, ગોણહા, લક્ષમણા, તવ અને દૂધાના ક કને ક્ષીર અને માખણ સાથે વટાવી બહાર લેપ કરવો અથવા ચોખ્ખા, કાગ, એરડ, શાળ, તલ, કમળ, વાજો, ચ દન, ગજો, બહેડા, લક્ષમણા, ગોણહા વગેરે સરખે ભાગે દુધમા ઉકાળી સારી રીતે વાટી તેનો માખણ સાથે લેપ કરવો જો એમા ફકડાના ઈંડા અને કેળા મેળવવામા આવે તો એ લેપ વધાએ વીર્યવાળો થાય છે એજ રીતે મર્મચિકિત્સામા બીજે પણ સમણ લેણુ બુદ્ધિશાળી વૈદ્યોએ આના ભેદો અનુમાનથી વિચારી લેવા અહીં તો દિગ્મમા દશાવેલ છે

વૈદ્યોએ આ શાસ્ત્રની ઉત્પત્તિ માટે અવિસમ્મલ નિગ્તર ચર્ચા તથા પ્રયોગો વડ પ્રયત્ન કરીને કીર્તિ મેળવવી જોઈએ એમ મારી પ્રાર્થના છે

(જુઓ વ મ ૫ એટી ૧૬૩૭)

દીર્ઘાયુષ્યના સાચા દાખલાઓની નોંધની આવશ્યકતા

મહામહોપાધ્યાય કામાક્ષાનાથ તકવાગીશ જેઓ નબ્ધ યાચના મહા પઠિત હતા તેઓ આ વર્ષના માત્રમા ૮૩ વયની વયે સ્વર્ગવાસી થયાના ખગર મોડન રી યુના ૧૯૩૭ના એપ્રિલ અકમા છે ૮૦ વર્ષથી વધારે આયુષ્ય, આરાગ્ય અને પ્રમુખ રવાની શક્તિ સાથે ભોગવી ગયેલાના તથા લોગવનારના તો અનેક દાખલાઓ મળે છે પણ એ વર્ષથી વધારે જીવનારના જે દાખલા એવા માલગણ કે દાપામા વાચવામા આવે તેના સમઘમા વધારે તપાસથી ઉમ્મરની ચોકસાઈ કરવામા આવે એ વજાનિઠ સત્ય માટે ઘણું જરૂરનું છે દીર્ઘાયુષી મનુષ્યનો દાખલો જે ડોઘના જાણુવામા આવે તે છાપામા લખી ચોકટયા પહેલા જાની શકે તો દીર્ઘાયુષ્યના પુરાવા તપાસવાનો પ્રયત્ન કરે એટલુંજ સૂચવવાની મતલબ છે

દુનિયામા સૌથી વૃદ્ધ પુરુષ ?

કુમાર માસિકના ૧૬૨મા અકમા (પૃ ૩૩૮) ખગર છાપ્યા છે કે રશિયન વિજ્ઞાનીઓ ૧૧ કહેવા પ્રમાણે કુમારમા જેનો ક્રોડો છાપ્યો છે તે બુટ્ટો ૧૭૫ વયનો છે છતાં તેની બધી શક્તિઓ હજી જેલુ ને તેલું કામ આપે છે એ સાદો ને મુખ્યત્વે દૂધનો ખોરાક લે છે અને રોજ એક મેલ ચાલે છે નોંધ—આવા આશ્ચર્યજનક ખગર છાપતા એ શેમાથી લીધા છે એ આપવાથી તટસ્થ વાચનાર એની કિંમત આકી શકે તની આ વિ

સપગધા બાબતની એક મહત્ત્વની શોધ

(લેખક—વૈદ્ય ચૈત ય દેસાઈ)

પૂજ્ય તનીશ્રી—‘આયુર્વેદ વિજ્ઞાન’

વિજ્ઞાન’ માટે એકાદ લેખ મોકલવા આપે નવું ચાર વાર આજ્ઞા કરી છતાં મારા ધધાને અગે મને વળત ઓગેજ મળતો હોવાથી ઇચ્છા છતાં પણ મારા સ્નેહી ભાઈ બાપાલાલ કહે છે તેમ આપના માસિકના પાના ભરવા માટે નહો. યા ઈ નવી શોધ, કટપના યા વિચારો વાચકો આગળ મૂકવા માટે ઈહો હું હમણા પદ્ધતિમર લેખ લખવાની પરિસ્થિતિમા નથી તેમજ વનોષધિ વહેચવાનો ધધો મેં સ્વીકારી લીધો હોવાથી આયુર્વેદ-સાહિત્યનું મારું જ્ઞાન કપાઈ ગયું છે અને વૈદ્ય તરીકેના નધા નધા અતુલ્યો લેવાનું બારણું મારા માટે હાલ તો બધ જ છે છતાં જગલમા જગલી’ લોકો માથે રખડતા દોઈ નવી વનસ્પતિ એવા મળે છે, તથા કોઈ જુની કે નવી વનસ્પતિના

નવાજ પછી ચમત્કારિક શુભો જાણવા મળે છે એ ઓછું નથી અને એવા અનુભવો હવે પછીથી આપના વાચકો આગળ રજૂ કરવાનું મેં ધાર્યું છે હાલ માત્ર કેટલાક પ્રાસ્તાવિક વિચારો માટે સર્પગંધા ઉપગ્રની એક શોધ બાળત લખી મોકલું છું, તેને પ્રમિદ્ધિ આપશો. દિવ્દીના વૈદ્ય ધનાનદપતિજીએ 'વૈદ્ય સમેલન પત્રિકા'માં સર્પગંધાના શુભો બાળત ખામ લખેલું ત્યાર પછી જે ગણનાથ સેને તે વિષયમાં પોતાના અનુભવો રજૂ કર્યા તે મુજબના મોટા વૈદ્ય ડોક્ટરોમાંથી વધવચ જાણનારો આગાચ તથા જે વામનરાવ દેમાઈ કેટલાક વરતો પહેલાથી આ ચીજ વાપરતા હતા? પણ ગણનાથસેનના લખાણથી અમારા ભાઈ બાપાનાલ જેવા નવવિચાર પરિપ્લુત વધો જાગી ગયા અને તેઓ લેખોથી સર્પગંધા વિષે વૈદ્યોમાં દગ્દીઓ ઉપર અનુભવ લેવાનું કૃતકલ ઉત્પન્ન થયું ખામ કરીને 'જ્વલક પ્રેશર' આ એક જાણે નવો ાગ આપણી આગળ હાન આવ્યો હતો કે જે અસાધ્ય જેવો લાગતો, તેના ઉપર આ અકસીર જેવું કામ કરે છે આ બાળત પર જે ગણનાથસેન જેવા સવ્યસાથી ધુન્ધર ચિકિત્સકેજ ખાસ ધ્યાન યોગ્ય હોવાથી સર્પગંધા માટે આ આકર્ષણ ઉત્પન્ન થયું 'આયુર્વેદવિજ્ઞાન'માના મારા એક લેખમાં મેં જણાવ્યું હતું કે સર્પગંધા આ વસ્તુ નથી નથી, સેકડો વરસોથી લોક તેના શુભવી જાણકાર હતા અને છે મારી આ વાત લાઈ બાપાલાલને હાસ્યાસ્પદ લાગેલી હશે! કોઈને નવી શોધ લાગવાની તક મળતી હોય તો તેમાં જરૂર ખુશી થવા જેવું છે જ ને? સર્પગંધાના બીજાશુભોથી જેમ સામાન્ય લોકો જાણીતા હતા તેમ આ જ્વલકપ્રેશર-મ

૧ શ્રી ચૈતન્ય દેમાઈએ ઉપર દી નીના વદ્ય ધનાનદ પત્તજીએ વૈદ્ય સમેલન પત્રિકામાં સર્પગંધાના શુભો બાળત ખાસ લખેનું ત્યાર પછી જે ગણનાથ સેને આ વિષયમાં પોતાના અનુભવો રજૂ કર્યા એ રીતે લખ્યું છે જ્યાં એ પ્રમાણે લખ્યા છે-ના તમે વૈદ્ય ધનાનદ પત્તજીના ઉક્ત લેખ ફરી જોયો હોય એમ લાગતું નથી મારાજકે વૈદ્યસમેલન પત્રિકાના ૧૯ જાના ૪-૫-૬ અમ્માં ૫-૮-૯મે એ લેખ છે તા ૧૪-૬-૩૪મે શેજર્ ઈદ્રસ્થ વૈદ્ય સભામાં આ પેલા લખાણનો એ માગ છે અને તેમાં છેવટે સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે દાઈજ્વલક પ્રેશરમાં આની ઉપયોગિતા મ-મ-ગણનાથસેન મહેા પના અનુભવમાં આવેલી છે (મૂળ સંસ્કૃત-પ્રજ્વરફલેગ્નમન બધ્યા ઉપકારિતા મ-મ-ગણનાથમનમોદયાનામુત્તમમાયાતા । મતૃતમ કે સર્પગંધા વનસ્પતિ ॥ કેટલાક વદ્યર્થી શુભો જાણતા વખતથી લેને જાણવામાં હોય પણ દાઈજ્વલક પ્રેશર ઉપર આ વનસ્પતિની ઉપયોગિતા બિહાર મદાગના વદ્યજગત આગળ । કરિ । ૮ ગણનાથ સેને વૈદ્યાનિક રીતે અનુભવ કરીને બિહાર પાડી એ દર્શકત છે એને મુજબ ન કરવાનો કે ગોળુ કરવાનો પ્રયત્ન ઉપરના વામ્વમાં છે એવું લાખવાથી આ દિવ્યજ્વલક લખી છે તની આ વિ

૨ આ મધન પણ અધસન્ય છે જે વામનરાવ દેમા । દાઈજ્વલકપ્રેશર ઉપર વાપરતા હતા એમ માનવા માટે પુગવો નથી એના પુસ્તકમાં એનો શુભ લખ્યો નથી

શુદ્ધી પણ તેઓ જાણીતા હતા (ગિહાર શિવાય કોઈ પ્રા તના લોકોને ઉ માદ ઉપર આ જવા ના શુદ્ધી ખગર હતી એવો પુરાવો કયા છે ? પુરાવા સાથે જ આવી વાતો કહેવી જોઈએ ત ત્રી આ વિ) ‘ પલકપ્રેશર ’ આ નવા નામની તેઓને મા ૧ ૧૦૧૪ ખગર હતી નહિ નર્પગધાનો આ એક શુદ્ધ વધારે આગળ લાવવા માટે ઉદ્ધા લેખકોને આભાર ઘટે છે શુદ્ધતાતીમા બાઈ જાપાલાને આ વિચ પર તખ્યા પછી બીજા આમતેમ પાતા લોકોએ જા જા ૧ ધાપાઓમા લેખો અને ચર્ચાપત્રો લખીને આ વિચની ટીક ચર્ચા કરી છે કટલાપ દોશિયાર વૈજગધુઓ આ પા ૧૧ની જીની રીતસર જાહેરાત પણ કરવા ના જા છે (માથી વાત છે અને એ ગોચનીય છે ત ત્રી આ વિ) આમા આયુર્વેદના ઉદ્ધારના સુચિ હો નહિ તે શું ? પણ કઈ ઘટનાને મર્યાદા હોય છે અને નવા નાનના ઉત્પાદન શ્રીજી ખપી જવાનો વખત પણ આવે છે તેમ આ જાણતનોય ‘ વખત ’ આવ્યો અને નર્પગધાધી પાગલપર્ણ વધવાનાય જાખલા આવવા માંદા, અને નર્પગધાધી પાગલ યથેલા ઉત્પાદી લોકો તેને દીધે રાજવામા કરવા લાગ્યા આમ થાય છે, ત્યાર જ કોઈ પણ બીજા માટેની અધ્યક્ષા દર થાય છે અને શાસ્ત્રીય નાન થવા ની શરૂવાત થાય છે છતા ડ યમ્તા વિગોજન (Chemical analysis) અને ડ ચાતર થો થી નિરુપદવી છતા ઉપકારક ડ યયોગો (Compounds) બનાવવા જેટલું જ્ઞાન અને પ્રયોગશાલાદિ સાધના આપણી પાસે હિ હોવાથી દરેકો ઉપર અજમાયશ ડ વાનું એક મા ૧ માધન કે જે બહુ જ અપૂર્ણ છે અને કેટલેક અંગે નુકસાન રક છે તે આપણા તાયમા છે તેમાય અનુપાન અને સસ્કાર આ બે સાધ થી યોગ્ય દેરકાર રી ગકાય છે એટલે દ્રવ્યના યેય જોવા ઠરી શુણાતરા કરી રાખાય છે પણ આવી યો રના શોધી કાઢવા માટે પ્રયોજનમા પ્રતિભા એટલે કે સૂચકબુદ્ધિ હોવી જોઈએ સસ્કારાદિ ક્રિયા શોધી કાઢવા માટે દ્રવ્યવિજ્ઞાન (Chemistry) કળતા જીવનિજ્ઞાન (Biology) ની અતદ્વિ હોવી જોઈએ અને તે નિમગ સાથે એ ધધ ધયેલ સામા ય પ્રજ્ઞમા કે જગતી લોકોમા વધારે હોય છે આવા લોકોએ પ્રતિભા પ્રયોગો અને અનુભવ આ પ્રયોજના આધારે આયુર્વેદીકૃત ડ યશોધન, યોગ અનુપાન, અને સસ્કાર આ ચાર કર્મ ક્રિયાની શોધ નહી કરી છે

મધુકત પ્રાતમા (કે ગિહારમા) તથા કોમ્બુમા નર્પગધાનો વપરાશ પ્રાચીનખાળથી છે જીર્ણીલ્વર, અતિમાર, અનાર્તવ, કુષ્ટપ્રસૂતિ, મર્પ વિષ, ઉખ્ણતા, નળજાઈ વાધકય યા મઘ જેવી ચીજોના સેવનથી કયેલો મદ (પલકપ્રેશર) વિગે રોગોમા આ નર્પગધા તરીકે હાલ પ્રસિદ્ધિ પામી ગયેલ આપધિના મૂળનો ઉપયોગ એતદેશીય લોકો જાણે છે ભાઈ જાપાલાલ

શાહને સર્પગંધાનો જે અનુભવ આવ્યો કે કેટલાક લોકોને તેના મેવન પછી મદના વધારે લક્ષણો જેમકે આંખો લાલ થવી, કપ તથા ચપ્પર આવવી વિગેરે થાય છે તે અનુભવ ઉપરથી તેઓશ્રીએ અનુમાન કાઢ્યું કે પિત્ત પ્રકૃતિવાળાને આ દવા અનુકૂળ આવતી નથી આ એક વરસ ઉપરથી સર્પગંધા ઉપરની ચર્ચાનો બધો માર આ છે સર્પગંધા બલકેશ્વરના દરદીઓને આપતા કેટલાકને દરદ વધે છે અને ઉપલા લક્ષણો થાય છે તે બાળતમા મને આવેલા કેટલાક અનુભવો અને મુઠા જાદુ વળ ત્રિ આચાર્ય એમના અનુભવો જોતા આ બાળત ઉપર જૂઠ્ઠાજ પ્રકાશ પડે છે. મુ જાદુવળલાઈને માસથી મોગણો અનુભવ હશે અને સર્પગંધાની અમર ઉપર એમની સાથે મેં ચર્ચા પણ કરી છે વળી તેમના અનુભવો માલખી મે પણ એવા અનુભવો લીધા છે અને બાઈ બાપાલાલ જેવા વૈદ્યો એવા અનુભવો લઈ નિર્ણય કરવામા સહાય કરે તો કઈસિદ્ધાન્ત નીકળે મે જે દરદીઓ ઉપર સર્પગંધાની અજમાયશ કરી તેઓ ખાનીપૂર્વક પિત્તપ્રકૃતિવાળા હતા એમાથી એક દરદીનું વર્ણન આપું છું - પુરુષ ઉમર ૭૨, શરીરે ભડા, શરીરનો વર્ણ લાલ, આંખો પણ રતાશવાળી, આહાર મનસ્વી અને તીવ્રો તથા મસાલેદાર, મત્સ્યાહાર પણ કરતા સ્વાભાવ તેજ જીવાનીમા જેતી કોઠણ જેવા ઉપ્પ પ્રદેશમા ઢરેલી ત્યારપછી મીઠાના વેપારને અગે તડકામા મીઠાના અગરમા ખૂબ કરવું પડતું હોમગા પિમાળ ઉનો અને લાલરંગે આવતો કોઈ વખત બળતરા પણ થતી રહેવાસી મૂળ કોકણના આ દરદીની પિત્તપ્રકૃતિ હતી અને હું તેને સર્પગંધા ખૂબનું ચૂર્ણ સવાર સાજ ૪-૪ વાલ જે વખત આપનો દરદ જૂનું હતું, બલકેશ્વરના બધા ચિ હો હતા અને બલકેશ્વર તરીકે ઓઠરોએ નિદાન ત્રિકિતમા કોલી સર્પગંધા આટલા પ્રમાણમા આપતા પહેલા સાડ લાગ્યું અને એક અઠ વાડિયા પછી દરદ એકાએક વધ્યું હેન અને કપ આ મુખ્ય લક્ષણો દેખાવા માડયા આંખો ખૂબજ લાલ થયેલી એકજે વાર ઉલટી થઈ પિત્તપ્રકોપ ખૂબ દેખાતો એટલે માથા ઉપર આમળાનો લોપ લગાડ્યો અને મુઠા-આમળા-સાકરનું ચૂર્ણ પાણી સાથે કાકવા આપ્યું બપોર પડી પિત્તનો જોર ઓછો થયો અને બીજા દહાડા સુધી દરદીને સર્પ રહેવું પડેલું સર્પગંધાથી આવા લક્ષણો થાય છે પણ આવા દરદીને સર્પગંધાનું પ્રમાણ વધારે આપનાથી ઉલટો ફાયદો થાય છે, એટલે કે સર્પગંધાની અસર તેની માત્રાના પ્રમાણમા બ્યસ્ત છે આ દરદીને મુ જાદુવળલાઈની સલાહ પ્રમાણે સર્પગંધાની મોટી માત્રા આપવાનું ગરુ ઈર્થ્ય અને તેથી તેને હવે આરામ છે મને એવા બીજા અનુભવો પણ આવ્યા છે

સર્પગધાના ગુણો જાણત સુ જલદવલ્લાયને જે અનુભવ આવ્યો છે, તેથી તેઓ આ સિદ્ધા ત ઉપર આવ્યા છે કે સર્પગધાની અમર પ્રમાણુમા ઉલટી છે જેમ પોટેશિઅમ આયોડાઈડ મોટા પ્રમાણુમા ઉલટા લક્ષણો જતાવે છે, તેમ આમાય મમજનું એટલે સર્પગધો ન્હાના પ્રમાણુમા આપવાથી ત્રીન અમર કરે છે

સચુખ્ત પ્રાતમા સર્પગધાની શુદ્ધ અને અનુપાન આપવાની પ્રાચીન પ્રથા છે તે સર્વોત્તમ છે, એમ અનુભવથી કહી શકાય છે આ પદ્ધતિ પ્રમાણે સર્પગધામૂળ વા તેનું ચર્ણુ શુભાળજળમા એલથી માથે ૧૦ કલાક સુધી પવાળી રાખી વાટીને ગાળી લઈ તે પાણીમા ખડીસાકર મેળવી પીવાનું છે સર્પગધાનું પ્રમાણુ એકી વળતે એછામા એછા ૮ વાલ ઉમરવાયક માણસને આપવાનું છે એકજ વાર સાગે આપવાથી સારી અસર થાય છે જ્યા ત્રીન અસરની જરૂર હોય તેવી સ્થિતિમા એછી માત્રા આપવી

મારા અનુભવ પ્રમાણે મને સપાધા જાણત જે સિદ્ધા ત સમજાયો છે, તે અહિયા રજૂ કર્યો છે તેનું યથાથત્વ વધારે અનુભવથી સિદ્ધ થઈ શકશે સર્પગધાજ ધ પિત્તપ્રકોપનું જે નિગમન ભાઈ જાપાલાલ જેવાઓએ કાઢ્યું હતું ને આ રીતે વિચારણીય છે

માનના વિષમ પરિણામ જાણત ઉપર કઈક પ્રકાર પાઠવાનો આ પ્રયત્ન થયો ઉપરા ત મર્પાવાના ડ્રાવિક (Chemical) સારકાદિ (Alcoholoids) તત્વોની ણુના અને તેઓના ગુણ મોં મોંથી કાઢવાનું રહે છે અર્થાત્ શુભાળજળ સાથે ઉપરની જે શોધનાનુપાન ક્રિયા આપણે જોઈ તેની ઉપપત્તિ શોધી કાઢવાની રહી ત્યાસુધી આ વ્યવહાર ક્રિયાત્મકજ (Empirical) કહેવાય આ અનુપાનાદિ તત્કારનું પરિણામ અનુભવતા એટલું તો દેખાય જ છે કે શુભાળજળ અને એલાયથી આ શીતન અને સુધી વસ્તુઓ એ તદિરૂદ્ધ દોષો કે જે મપગધામા રહેલા હોવા એમએ તે દૂર કરે છે વળી વધારે માત્રા દરેક રીતે ઉલટું કાર કરે છે સપગધા સ્તભ છે પણ ઉપર કહેવી જેટલી માત્રામા તે જાલવા છે યહી ત્રીન દવા આવી જ ક્રિયા કરવા વાળી હોય છે અને શોધન માગે છે જેમકે વચનાગ હૃદય ઉપર આની અસર માત્રામા વ્યસ્ત છે હવે સપગધા નામ અને તેના લેખકો માટે થોડુંક લખી સંભારોપ કરૂ છુ

આ યોગધિતુ નામ ન્યારમા 'મપગધા' પડી ગયું છે, તે મે વાપર્યું છે તેનું શાસ્ત્રોક્ત નામ શુ છે તેનો નિશ્ચય મે હજી કર્યો નથી અને એવો નિશ્ચય ડોર્ડ કરે ત્યાસુધી સ્લઠ નામ વાપરવામા વાવો નથી યા છુટકો નથી ભાઈ જાપાલાલ શાહના છેલ્લા લેખ ઉપરથી લાગે છે કે તેઓશ્રી હવે સર્પ

ગ ધાને જામ્વડી નામ આપવા ઉપર ચાલી પહોચ્યા છે મયગધા નામ માટે પહેલો એમનો આગ્રહ હતો અને તે ઉમગગા એમનો 'સપગધા'ના વર્ણન તરીકે કેન્દ્રાઢ સમ્પૂત સ્લોકા સ્વી પ્રગિદ્ધ કરેલા પ્રાચીન નિધ દુકારે પ્રમાણે હુ પણ મસ્તમા ગ્યના કરી રાકુ છુ એટલે એમા ડોઈ મહત્ત્વની વાત નથી, તમને સસ્તુત જ નોંધએ તો આ લીઓ એમ કહેવાનો તો મને આશય લાગે છે

ગુજરાત, કર્ણ, કાઠીઆવાડ વૈદ્યમહાનુ પરિપત્ર

માન્યવર મહોદય,

આપ જાણતા જ હશે કે હાલમા મુળર્ધ ઈલાકામા ડોવ્રેમ પ્રધાનમહાન મત્તા ઉપર મા યુ છે, અને તેમા આરોગ્યના મુખ્ય પ્રધાન તરીકે માનવત મલ્લ ડો ગીટડર માણેન નીમાયા છે ડો ગીટડર સાણેને આયુર્વેદ અને યુનાની પ્રત્યે માન અને પ્રેમ છે એમ એમના લાપણુ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે

મદ્રામ, બંગાળ, અને યુ પી પ્રા તોમા તો કચારનાથ આયુર્વેદિક દવાખાના, હોસ્પીટલો અને ડોવ્રેને ગવમન્ટ દ્વારા સ્થપાયા છે, પણ મુળર્ધ ઈલાકામા તેહુ કાંઈ પણ હલુ સુધી મયુ નથી

અત્યારે આયુર્વેદના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરવાની આ સોનાની તક મારપડી છે, માટે જો આપણે સર્વ લાઈઓ સાથે મળીને એકત્ર અવાજે અને એકજ રીતે આ પ્રયત્ન કરીએ તો એ િશામા ઘણું થઇ શકે તેમ છે

આવા જ ઉદ્દેશથી મહારા'દ્ર, કણ્ઠીટક, મુળર્ધ અને ગુજરાતના અગ્રગણ્ય વૈદ્યોની તા ૫-૯-૩૭ને મેળ ડો પોપટ પ્રભુરામ આયુર્વેદિક ડોલેજ વૈદ્યભુવન-મુળર્ધમા એક જનરલ મભા ગ રા વૈદ્યશાસ્ત્રી ગગાધર શાસ્ત્રી શુભેના પ્રમુખપદે મળી હતી તેમા મારે પણ, આપણા મહાનના નકેટરી તરીકે મને આમ નણ મળવાથી જવાબુ થયુ હતુ પણ ઉદ્ધાપોહ પછી એક સીલેકટ કમીટી દ્વારા ઈલાકાના વૈદ્યોતુ રજીસ્ટ્રેશન કેવી રીતે કરવુ તથા આયુર્વેદના ઉદ્ધાર માટે ખીલુ શું શુ કરવું તેને માટે એક ખરડો તૈયાર કરવાપ્રા આજ્યે હતો તે મીટીંગનો હેવાલ તથા ખરડો આ સાથે સામેલ છે

આ ખરડા ઉપર આપ આપનો લેખી અભિપ્રાય ખરડો મળ્યાની તારીખથી દિવસ ૬ની અદર ઉપર લખ્યે સ્થળે મોકલાવી આપવા કૃપા

કરશેાછ આ ખરડાનો ફેલાવો માપ આપા વેળ મિત્રો તથા આમયામના
ગામના વૈદ્યો તથા વૈદ્ય સલાઓમા પણ રજો એવી આશા છે

હીં આપના

પદ્ય માલીગર મુનગદગ ત્રિવેની

વૈદ્યનાશ્રી પુરુષોત્તમપ્રસાદ અમૃતવાન જાની

વૈદ્ય જગજીવન લક્ષ્મીશંકર જોશી

મનીઓ

તા ૪ —આ મડળના આપ સભ્ય ન હો તો જનતી તાકીદે સભ્ય
જાની જવા કૃપા કરશેાછ કે જેથી પ્રા તની પ્રવૃત્તિ મળધી આપને વખતો
વખત માહિતી મળતી રહે અને રજીષ્ટ્રેશન થતી વખતે પણ આપને તથા
ગુજરાત કાઠીઆવાડ વૈદ્ય મળને સરજતા થઈ પડે આપ યાદ રાખશે
કે આપણા આખા પ્રા તની સમેલન નિયુક્ત માન આ એક જ સરવા છે કે
જે દ્વારા આખા પ્રા તનો ઉદ્ધાર એકમુખે થઈ શકે

મીટીંગનો હેવાલ

તા ૫-૮-૩૭તા રાજ મુળઈ ખાતે વૈદ્યજીવનમા વૈદ્ય પચાનન શ્રીધુત
જાગધર શાસ્ત્રી ગુપ્તેના પ્રમુખ રણા નીચે મળેલી વૈદ્યો અને હુદીમોની
મલાનો હેવાલ

ઠરાવ (૧) મુળઈ ધલાકાના વૈદ્યો તથા હુદીમોના પ્રતિનિધિઓની આ સલા
નામદાર મુળઈ સરકારને એવી વિનંતિ કરે છે કે આયુર્વેદિક
તેમજ યુનાની વૈદકીય પદ્ધતિઓને તેમજ વૈજ્ઞાનિક તરીકે સ્વીકારવી
અને નામદાર સરકાર તરફથી જાહેર પ્રત્યે મળતી વૈદકીય મદદમા
પાશ્ચિમાત્ય વૈદકીય પદ્ધતિ ઉપરાત આ જાને પદ્ધતિઓનો પણ
ઉપયોગ કરવો

આ નીતિ અમલમા મુકવા, જાને તેટલી તાકીદથી એક કાયદા
વડે “ જોઈં જોઈં ઈં ડીયન મેડીમીન ”ની સ્થાપના થવી
જેમજ તેમજ વૈદ્યો અને હુદીમોને માટે એક રજીસ્ટ્રેશન એક્ટ
પણ પસાર થવો જેમજ એવા જોડાં સામાન્ય જાધારણુ અને
કાર્યો દર્શાવતો ખરડો આ ગાયે છે

(મર્યામતે પસાર)

ઠરાવ (૨) આ સલાના પ્રમુખે, આ ઠરાવ નામદાર મુળઈ સરકારના પ્રધાન
મડળ ઉપર મોકલી આપવો

(મર્યામતે પસાર)

ઠરાવ (૩) ઠરાવ ન એકમા સૂચવેલા જોડાંના જાધારણુ અને સત્તાઓની
લખાણુ વિગતો આપતો એક ખરડો તૈયાર કરવા નીચેના

ગુહ્યવોની એક કમિટી નીમનામા આવે છે એ તૈયાર કર્યા પહેલાં તેમને આ ઇલાકાના પ્રાતો ॥ વધોના મત પછી જાણી લેવા તેમજ આ બોર્ડ મળધી જુ ૧ જુદા પ્રાતોના વિચાર તેમજ દરખાસ્તો તેમજે આ-ગેળર (૧૯૩૭)મા મળનારી વૈદ્યોની મામાન્ય મલાની આગળ, છેવટની મમતિ માટે રજુ કરવા

કમિટિના મતો

- ૧ રા રા વૈદ્ય ગગાધર શાસ્ત્રી ગુલે
- ૨ રા રા „ જલદવજી ત્રીકમજી આચાર્ય
- ૩ રા રા „ મણિશકર મૂળશકર ત્રિવેની-શુજરાત
- ૪ રા રા ડો પોપટ પ્રભુરામ મુળાઈ
- ૫ રા રા વૈદ્ય મનતાચાર્ય આજિ-જણાડ
- ૬ રા રા „ ગણેશ શાસ્ત્રી જોગી-મહારાષ્ટ્ર
- ૭ હકીમ અબ્દુલ હાથી
- ૮ હકીમ હુસેનગીયા
- ૯ રા રા પ્રતાપ હુમાર વૈરા-એકેટરી

(મર્વાનુમતે પમાગ)

કરાવ (૪) વૈદ્યો તથા હકીમોની આ મલા મુળઈ લેજ-નેટીવ એસેમ્બલીની એકક દરમ્યાન, નામદાર મુગર્ મરદારના પ્રધાન મડગે, આયુ વેદિક તેમજ યુનાની વૈદકીય પદ્ધતિઓને જોડે આપતી નીતિ જાહેર કર્યા બાદ તેમને અલિનદન આપે છે

(મર્વાનુમતે પમાગ)

તા ૫-૬-૩૭
મુબઈ

}

સહી જ જ ગુલે-પ્રમુખ

બોર્ડ ઓફ ઇન્ડીયન મેડીસીન

- ૧ નામદાર મુળઈ સરકારે, મુળઈ ઇલાકામા એક "બોર્ડ ઓફ ઇન્ડીયન મેડીસીન ' સ્થાપતુ જોઈએ
- ૨ નામદાર મુળઈ સરકારે બોર્ડને નાણાની પુરતી મદદ આપવી જોઈએ એ નાણાની જોગવાઈ સરકારી તિલેગીમાથી ગ્રાટ આપીને તેમજ શી, દાન કે બક્ષીસમા મળેની રકમો દ્વારા થવી જોઈએ
- ૩ બોર્ડની ફરજો

- ૧—(અ) બોર્ડે, દેશી વૈદકીય પદ્ધતિઓ (આયુર્વેદિક તથા યુનાની) ગ્રીખ વનારી કોલેજ તથા શાળાઓ સ્થાપવી અને ચલાવવી જોઈએ
- (બ) ચાવી કોલેજો તમા શાળાઓ, ઇન્સ્ટિટુટો તથા પ્રયોગ શાળાઓ સાથે જોડાયવી હોવી જોઈએ

(ક) જો પુરતા પાણીના અભાવે, આવી ડોલેજ, શાળાઓ કે ઇન્સિતાલો વાપવાનું જોડને માટે હાલ તુરત શરૂ ન હોય તો તેણે આત્યા દેશી વેદીય પદ્ધતિઓનું શિક્ષણ આપતી ડોલેજે કે શાળાઓને પાણીની ત્રાસ આપવી જોઈએ

(ખ) આયુર્વેદનો પ્રીતર

(ગ) વલો તથા હકીમોનો સ્વીકાર

૨—(અ) જોડે દેશી વેદીય પદ્ધતિઓ માટે અભ્યાસક્રમો નક્કી કરવા જોઈએ

(ખ) જોડે વેદીય પદ્ધતિઓનું શિક્ષણ આપતી ડોલેજે તથા શાળાઓને આનો નિશ્ચિત અભ્યાસક્રમ સ્વીકારવાને બનાગણ કરવી જોઈએ

(ક) જોડે આવી ડોલેજે તથા શાળાઓના નિરીક્ષણ માટે એક કમિટી નીમવી જોઈએ

૩—(અ) આ જોડે એક પરીક્ષા સમિતિ નીમવી જોઈએ

(ખ) આ પ્રમાણે નીમાયેલી પરીક્ષા સમિતિએ, વાર્ષિક તેમજ છ માસિક પરીક્ષાઓ લેવી પાત્ર થયેલાઓને પદવીઓ આપવી તથા પરીક્ષાઓની ફી નક્કી કરવી તેમજ દેશી વેદીય પદ્ધતિ ઓનું શિક્ષણ આપવારી ડોલેજે તથા શાળાઓની પરીક્ષાઓને

લગતુ તમામ કામ જા તેણે ઉપાડી લેવું જોઈએ

૪—(અ) જોડે મુળ ઇલાજના સમાનિત વૈદ્યો અને હકીમોનું એક રજીસ્ટર બનાવવું અને વખતો વખત તેમા ઘટતા સુવારા વધારા કરી આનું રાખવું

(ખ) આ જોડે સમાનિત ગણાવા યોગ્ય વૈદ્યો તથા હકીમોની લાયકાતનું ધારણું નક્કી કરવું

(ક) આ પ્રમાણે સમાનિત ગણાવતા વૈદ્યો તથા હકીમોને ઇ સ ૧૯૧૨ માં પસાર થયેલા મેડીકલ રજીસ્ટ્રેશન એક્ટની રૂઠ્ઠી રજીસ્ટર થયેલા દાકતરોને જે જે સત્તાઓ અને હકો છે તે તે સત્તાઓ અને હકો પ્રાપ્ત થવા જોઈએ

(ખ) ઇ સ ૧૯૧૨ ના મેડીકલ રજીસ્ટ્રેશન એક્ટની રૂઠ્ઠી, રજીસ્ટર્ડ થયેલા અને કાયદેસરના ધધાદારી ગણાતા દાકતરોને જે જે બધનો લાગુ પડે છે તે બધા બધનો, આ પ્રમાણે રજીસ્ટર્ડ કે સમાનિત ગણાતા વૈદ્યો તેમજ હકીમોને લાગુ પાડવા જોઈએ

જોડેનું બધારણું

(અ) જોડે નીચે જણાવેલા સભ્યોનું બનશે

૧ સુદાયલા પ્રમુખ

૨	,, ઉપપ્રમુખ	૧
૩	મેકેટરી (કાયમનો પગારદાર)	૧
૪	લે એમેળલીના બે પ્રતિનિધીઓ	૨
૫	કાઉન્સીલનો એક પ્રતિનિધિ	૧
૬	મુળઈ મુનીવર્મીટીનો એક પ્રતિનિધિ	૧
૭	શુજરાત મહારાષ્ટ્ર તથા ડાબીજના વૈદ્ય સમેલનોનો એક પ્રતિનિધિ	૩
૮	બે સરકાર નિયુક્ત પ્રતિનિધીઓ	૨
૯	બોર્ડ સ્વીકા લી શાળાઓ તેમજ કોલેજોના ઇશુ પ્રતિનિધીઓ	૩
૧૦	સમાનિત વૈદ્યો તથા હામીઓએ મુટેલા બે પ્રતિનિધીઓ	૨
૧૧	સમાનિત વૈદ્ય કે હામી તરીકે ગણાતી સ્ત્રીઓનો પ્રતિનિધિ	૧
૧૨	ફાર્મસીના બે પ્રતિનિધીઓ	૨
૧૩	આમ્ય પચાચતો તથા લોઠલ બોરોનો એક પ્રતિનિધિ*	૧

કુલ ૨૧

(બ) દર નવ વરસના ગાળા પછી બોર્ડ ની રચના નવેમરથી થવી જોઈશે

પ્રાન્તીય સમેલનની આવન્યકતા

આપણા શુજરાત, કંઠ, કાઠીઆવાડ વૈદ્ય મમેલનનું પ્રથમ અધિવેશન અમદાવાદમાં ઈ. સ. ૧૯૨૬ માં થયું હતું, ત્યારબાદ બીજા બુદ્ધા બુદ્ધા જીવતામાં અધિવેશનો થઈ ગયા છે હું અધિવેશન અમદાવાદ મુખ્ય ૧૯૩૫-ની માલમાં થયું હતું ત્યારબાદ તે મમેલનના ૭ માં અધિવેશન માટે હજુ સુધી હોપિલ જીવતામાંથી આગળ મળ્યું નથી, એ આપણા પ્રાન્તને માટે શોચનીય છે નિખિત ભારતી જ્યારથી સ્વાયત્ત થઈ ત્યારથી આજ સુધીમાં અસ્થાનિત રીતે પ્રતિવર્ષ આપણા આવતા ૨૬ સમેલનો થઈ ગયા જ્યારે આપણા પ્રાન્તમાં ૧૧ વર્ષમાં ફક્ત છ જ સમેલનો પ્રાન્તને માટે થયા આપણા પ્રાન્તમાં ઘણા ધનવાન વૈદ્યો છે, ઘણા જીવતામાં ધ વતરી સમા વૈદ્યશાસ્ત્રે છે, પરંતુ તેઓ પોતાની ખાનગી પ્રાન્તીય ગિવાય સમાજના કાર્યમાં અગત રમ લેતા નથી બે તેઓ ધા અને પરિવ્રમ કરે તો નિખિલ ભારતીય આયુર્વેદ મમેલનો પણ ભરી શકે તો ના તબુ મમેલન કે જે થોડા જ ગર્વમાં ભરાઈ શકે તેણે છે તે ભરી નક તેમાં તો આશ્ચર્ય શું છે

આજ છ છ અધિવેશનો શુજરાતના બુદ્ધા બુદ્ધા જીવતામાં ભરાયા છે શુજરાત સાથે ક છ અને કાઠીઆવાડ નામ પણ જોડવામાં આવ્યું છે, તો

* આ પ્રતિનિધીઓની બોર્ડમાં ખાસ જરૂર નથી જોયો અમારો મત છ તરીકે આ પિ

આ ૭ મું સમેલન બે કાઠીઆવાડના કોઈ જ વામા ભરાય તો તે નામનું ખરૂં માર્થક થયું ગણાય અને ગુજરાત, કાઠીઆવાડ તરફ મીટ માડી રહ્યું છે કાઠીઆવાડમાં અત્યારે લાવનગર તથા રાજકોટ સેવાભાવી અને વિદ્વાન, પ્રતિષ્ઠિત તથા શ્રીમત વરોધી ઉભરાઈ જી છે વળી આખા કાઠીઆવાડમાં ભાવન ૧૨ એ પ્રથમ પતિનું સ્ટે છે એટલે બે ત્યાના વૈદ્યો સમેલન ભરવાની પહેલ કરે તો બીજા જગ્યાએ જરૂર તેનો દાખલો લઈને તેનું અનુક જ કરે.

સમેલન ભરવા માટે ઘણા વૈદ્યભાઈઓને ઉત્સાહ હોય છે, પરંતુ કાર્યની શરૂઆત એટલી બધી ખોટી લાગે છે કે તે ઇચ્છા મનમાં અને મનમાં સમાવી દે છે ખરી રીત ન મેલન ભરવામાં એવું કશું જરૂરનું નથી, ફક્ત સ્વાનિક વૈદ્યોની એકતાની જ જરૂર છે આ એકતામાં આપણી અજ્ઞાનતાને લીધે, હું મોટે, એવું નિર્ણયનું ભુત ઘણી વખત આવું આવે છે, પરંતુ બે આ પ્રતિષ્ઠાના ભુતને એક બાજુ દેખી દેવામાં આવે તથા આયુર્વેદની સેવા કરનાર આપણે બધા એક જ ધ્વજ તરીકે પ્રભુના બાળક છીએ અને તેથી સમાન છીએ એવું બે ધારવામાં આવે તો આખા કાય મરજ થઈ પડે.

આવા સેવાભાવી વૈદ્યભાઈઓને અગારી નમ વિનંતી છે કે ખોટી ગોટાઈનો મોહ છોડી ૧૫ની શરૂઆત કરવી આ કાયની ટેવો રીતે શરૂઆત કરવી, પ્રથમ શુ શુ તજવીજ ઠગવી વગેરે માટે અગારી ઓઢીમે પૂછવાથી તમામ હકીકત તથા સૂચનાઓ પુરી પાડવામાં આવશે એટલું જ નહિ પણ આવ સ્વચ્છ એવી કેટલીક એક સહાયતા પણ કરવામાં આવશે આ માટે તમામ પત્ર વ્યવહાર આપણા સમેલનના વધ મડગની ઓગ્રીનને શરનામે મનોના નામથી કરવો.

૩

વૈદ્ય મણીશ કર મૂળશ કર ત્રિવેદી

૩ ૧

હવે પછીના સમેલનો વિષે કાઈક

આ વખતે હું મુજાઈ ગયો ત્યારે રા રા ગુરમ્મી શ્રી વૈદ્યરાજ જાડવજી ત્રિકમજી આચાર્ય સાથે માં થોડી ઘણી વાતો હવે પછીના આપણા સમેલનોને જીવત કેમ બનાવવા તે વિષે શરૂ હતી તેઓ રીતે આ મ મધમાં ચોતાના વિચારો આજ આજ આરભમાં “નાગપુરના સમેલન વિષે આપણું કેર્તવ્ય” એ નામના લેખમાં ત્યાં જ છે તેઓશ્રીની વાતચિતમાંથી આપણે ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે આજ દિવસ મુખીના સમેલનોમાં પ્રમુખશ્રી તથા સ્વાગતાધ્યક્ષના લાખા લાખા ભાષણો આપણા આયુર્વેદનું ભૂતકાળનું ગૌરવ અને બીજી એવી જ વાતોની ભરપૂર હતા.

હવે મમય બદલાયો છે, હવે ક્ષત કરાવો અને ભાષણોથી જ ચાલવાનું નથી હવે તો આપણા આયુર્વેદની હાલના જમાનાને યોગ્ય થવામા જે જે ત્રુટીઓ જણાય તે તે ત્રુટી શોધી તેનો પ્રતિકાર કરી દુનિયાના તમામ વૈદ્યકીય સાયન્સોની હરોળમા બેસે તે રીતે તેનો ઉપયોગ કરવામા જ આપણું હિત છે આપણે આપણા આયુર્વેદને બને તેમ વધારે અને વધારે લોકપ્રિય અને વ્યવહારુ બનાવવો જોઈએ આમ કરવા માટે આયુર્વેદિક ઢબે લેબોરેટરી (પ્રયોગશાળા)ઓ સ્થાપવી જોઈએ, મુદ્રતની ગીતે અને આજના જમાનાને યોગ્ય થઈ ગયે તે ગીતે ઘણા જરૂરી સુધારા વધારા સાથે વાઢ કાપની ક્રિયા શીખવી જોઈએ, હોસ્પીટલો સ્થાપવી જોઈએ ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ

આવા આવશ્યક સુધારાના કરાવો બહોં મમેલનો દાગ થઈ શકે પરંતુ સમેનનમા મળીઓ તથા પ્રમુખો બધા સુધી કરાવો જે સમેલનમા પમાર થયા હોય છે તેના અમલ માટે તનતોડ મહેનત ન ઉઠાવે ત્યા સુધી કશું બને નહિ છુટલે છુટલે, મોટા મહેરોમા અને ગામડામા બંતે જઈ ભાષણોદ્ધારા અને અન્ય પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા કામ કંઈ જોવા મળીઓ તથા પ્રમુખો હવે પછીના અખિલ ભારત વર્ષાઈ તેમજ પ્રાંતીય સમેલનો માટે ચૂંટાવા જોઈએ તોજ આ કાર્ય બની શકે

જેઓને કામની ધગશ હોય, જેઓ સેવાભાવી હોય અને જેઓ ધરના મુખી હોવાથી એકાદ બે વર્ષ જેટલા અમયનો ભોગ ગાળી પ્રેક્ટીશનો મોહ છોડી શકે તેવા હોય તેવાઓને જ પ્રમુખ તરીકે ચુટવા જોઈએ આવા ઢોઈ કમવીર હોય અને રોવા લાવે બે જામ કરવા તત્પર હોય તો તેઓના નામો અમને ચુક્ત વૈદ્યબધુ જણાવશે તો અમે તેનો ઉપગો ગાનીશુ આવા જેવા ભાવિ વૈદ્યભાઈઓને અગ્રેજ અને હિંદીનું જ્ઞાન હોય જોઈએ અને બને ભાષામા બહોર નસ્યામા બોલી શકે તેવા હોવા જોઈએ આપણા શુજરાત પ્રાંતને તો ક્ષત શુજરાતી મારી ગીતે આવડતુ હોય તો પણ ચાલે આવા પ્રમુખો બે અમારા ધ્યાનમા આવશે તો આપણા પ્રાંતના પ્રતિનિધિઓદ્ધારા આપણે તેને બહાર લાવવા શક્ય એટલા પ્રયત્નો કરીશુ

કદાચ ઢોઈ માણસ આર્થુ કાર્ય કરી શકે તેમ હોય છતાં ધરની સામાન્ય સ્થિતિને અગે બહારની પ્રવૃત્તિમા ભાગ ન લઈ શકે તેમ હોય તો તેને સારી જાતનો પગાર આપી મનીના નોયગા જોડાઈ શકે તેવા પણ અમે પ્રયત્ન કરીશુ પરંતુ કામની ધગશ એ મુખ્ય વસ્તુ છે

આવા માણસોથી જ આયુર્વેદનો ઉદ્ધાર છે આવા માણસો જ અત્યારના જમાનામા સમાજની સુસ્તી ઉઠાવી મસ્થાને છુલત બનાવી શકે તેમ છે આવા માણસો જ ક્ષત તથા બહોર હિતના કાર્યો કરી શકે, અને આવા

માણસો જ આયુર્વેદની ઉત્તમતા જનતાના હૈયે ઠતાવી શકે હવે મમાજને
આવા ઉદ્યોગી પુરૂષસિંહની જ જરૂર છે ગમે તો તે વૃદ્ધ હોય, ગમે તો તે
જુવાન હોય વેદવરને અમે પ્રાથના કરીએ છીએ કે આવા નામો અમને
જણાવવા તરની લે

તા ૧૪ ૬-૩૭
સ્થાયી સમિતિની ઓફીસ
દત્તાત્રેય ઔષધાનય
ધાત્રીની પાળ-અમલવાદ

લી આપનો

વેદ મણીધર મૂનશીદર ત્રિવેદી
મતી ગુ ક કા વેદ મણ

પ્રાણાચાર્ય નારાયણશકર દેવશકરનો સ્વર્ગવાસ

ગુજરાત કચ્છ-કાઠીઆવાઠ પ્રાંતીય વેદસંમેલનની આવતી બેઠક કયા
ભરવી એ વિષે મુ વેદરાજ નારાયણકરભાઈએ તજવીજ કરી છે અમુક સ્થળ
પણ પનદ ઈર્ષ્ય છે, એવા ખગર હજી તો જૂના થયા ન હતા ત્યાં એકાએક
છાપામા પ્રાણાચાર્ય વૈવરાજ નારાયણશકર દેવશકરના તા ૨૧-૧-૩૭ને ૧૦
સ્વર્ગવાસના ખગર વાગ્યા

અમદાવાદ-ગુજરાતને ભારે ખોટ ગઈ છે સ્વ નારાયણશકરભાઈ
ગુજરાતના વેદાના અગ્રણી હતા અને અમદાવાદના તો પ્રથમ વેદ હતા
વેદકલ્પતરૂના પ્રસિદ્ધ આયત્રી જટામકઠ લીલાધર ત્રિવેદીના સ્વપ્રવાસ
પછી અમદાવાદની સર્વ વેદકીય પ્રવૃત્તિઓનો આધાર મુ ના યજુશકરભાઈ હતા

પ્રાણાચાર્ય નારાયણ દેવશકર યાચીનો જ મ સ ૧૯૨૫મા તેઓના
મોસાળના અનારમા (તા બોરમદ જ લા બેગ)મા થયો હતો તેઓ
બંતે રાયકવાળ પ્રાણજી હતા ગુજરાતમા રાયકવાળ નાતિ મોલની સમયથી
પ્રસિદ્ધ છે સવત ૧૨૫૬મા ગુજરાતના પેલકી બંત લીમદેવ બીજાએ
રાયકવાળ જ્ઞાતિના ચોતિષી સોઢલના પુત્ર આચરને આર હજી જમીન
દાનમા આપી છે ૧ આ ચોતિષી સોઢલ એજ બે ગદનિત્રહ નામના વેદક
૨ યના પર્તા વેદ મોઢન હોય તો વેદક પરપરા પણ રાયકવાળ નાતિમા
સાડામાત્ર ૫ વર્ષ જેટલી જૂની ગણાય

નારાયણશકરભાઈના પૂર્વજોમા સંસ્કૃત વિદ્યાના સંસ્કારો હતા જ એમના
એક પૂર્વજ દીનાનાથ ભટ્ટ સ્વામીનારાયણ સપ્રદાયના સ્થાપક સ્વામી
નારાયણના શાસ્ત્રી તરીકે પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે એ દીનાનાથના પુત્ર રામચંદ્ર
શાસ્ત્રી પણ સારા વિદ્વાન હતા અને જીવહર તથા પીટસન જેવાના પ્રીતિ

પાત્ર હતા નારાયણશંકરભાઈનું કુટુંબ પણ સંસ્કૃતના સંસ્કારવાળું તથા સ્વામીનારાયણપંથનું અનુયાયી છે

નારાયણશંકરભાઈના પિતા દેવશંકર શાસ્ત્રી જેઓ સ્વામીનારાયણના મંદિરના કોળારી હતા તેઓ પ્રાચીન પ્રણાલીના વિદ્વાન હતા અને નારાયણશંકરભાઈએ ઘેર જ રાષ્ટ્રાત્મનો અભ્યાસ જૂની રીતે કર્યા પછી વધારે અભ્યાસ કરવા માટે એ વખતે સંસ્કૃત વિદ્યાનું કેન્દ્ર ગણાતા જયપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું જયપુરમાં એ વખતે સિદ્ધભોજ મણિમાલા આદિ પ્રમુખ પ્રત્યેના કર્તા અને લક્ષ્મીરામસ્વામી જેવાના શુદ્ધ રાજવૈદ્ય કૃષ્ણરામભાઈ ત્યાં રાજકીય આયુર્વેદ વિદ્યાલયમાં મુખ્ય અધ્યાપક હતા કૃષ્ણરામભાઈ પણ મૂળ ગુજરાતી હતા એમની પાસે નારાયણશંકરભાઈએ આયુર્વેદનું અધ્યયન કર્યું ના. નારાયણશંકરભાઈ પોતાના આ શુદ્ધ અને એની સંસ્કૃતિનું ઘણીવાર સ્મરણ કરતા એમના ઘણા લાપલોભા શુદ્ધ “પિત્ત તાપિત શરીર વ લરી સા સખી વહ હંકીમ હવાઈ” વગેરે અમત્કારિક પદ્ય તેઓ કૃષ્ણરામભાઈની પદ્યરચનાના દાખલા તરીકે દાખલ કરતા નારાયણશંકરભાઈએ જયપુરનો અભ્યાસ પૂરો કરી વડોદરા આવીને વ્યાકરણ, સાહિત્ય, ધર્મશાસ્ત્ર અને આયુર્વેદ એ ચાર વિષયોમાં વડોદરાની પ્રસિદ્ધ રાજકીય પરીક્ષામાં પરીક્ષા આપી અને પોતે પાસ થયા છતાં વ્યાકરણનો અભ્યાસ વધારવા કાશીમાં રાજકીય સંસ્કૃત વિદ્યાલયમાં બે વર્ષ સુધી મહાભાષ્યનો અભ્યાસ કર્યો આ રીતે અમુક વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરી મ ૧૮૫૧માં ગુજરાતના પાટનગર અમદાવાદમાં દવાખાનું ઉઘાડ્યું અને વૈદ્ય તરીકેની પોતાની કુશળતાથી અમદાવાદમાં અર્થ અને નામના બેય પુષ્કળ પ્રમાણમાં મેળવ્યા સ્વ નારાયણશંકરભાઈએ જે આર્થિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરી હતી તે જાંધી પોતે જ પ્રાપ્ત કરી હતી અને પોતાના બાહુબળે પણ આયુર્વેદની ઉન્નતિ કેમ થાય એનો વિચાર સ્વ નારાયણશંકરભાઈના ચિત્તમાં પોતાની ઉન્નતિના વિચાર સાથે જાગૃત હતો અને તેથી પ્રેરાઈને અમદાવાદમાં સને ૧૮૨૩માં વૈદ્યસભાની આયુર્વેદ પાઠશાળાની સ્થાપના કરી તથા અહીં વર્ષ ખેડેલા તેમણે આયુર્વેદ પ્રચારક તથા મજાદક મકાન અને આયુર્વેદ પાઠશાળાનું ટ્રસ્ટીઝ મરકારી દફતરે રજીસ્ટર્ડ કરાવી ટ્રસ્ટીઓને સોંપ્યું અને પોતાના તરફથી ૩ એકહજાર આપ્યા મરહુમ રાવજીહાદુ ગિરધરલાલ ઉત્તમલાલના વીલના ટ્રસ્ટીઓ તરફથી ૩ ચાર હજારના મરકારી જાન્ટો નારાયણશંકરભાઈને આયુર્વેદ પાઠશાળાના કાર્ય માટે મળેલા તેમાં એકહજાર પોતે ઉમેરી એ પાંચ હજારની રકમ પાઠશાળાના ટ્રસ્ટીઓને એટલી દીધી અને પાઠશાળાના વહીવટ ટ્રસ્ટીઓ તરફથી પોતે ધ્યાવવાનું કબુલ કર્યું હતું પાઠશાળાના અભ્યાસક્રમ તથા પરીક્ષા કાર્ય માટે

પોતાના પ્રમુખ પદ નીચે એક કમિટી નીમી હતી આ રીતે અમદાવાદની પાઠશાળાને આધીરૂપ આપ્યા પછી એને માટે વવાઈ રૂંડ એટલું રી મોટું રૂપ આપવાની પણ સ્વગમ્યની ઇચ્છા હતી

પણ આયુર્વેદના શિક્ષણ સળધમા નારાયણશંકરભાઈની પ્રવૃત્તિ અમ. વાદની પાઠશાળામા જ નમાસ હોતી થતી પાઠળના આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયમા તેઓ ઘણા વર્ષોથી નિઃસ્વ રમ લેતા અને આ લા વિદ્યાપીઠ ા પરીક્ષાઓમા પરીક્ષક તરીકે નીમાતા

વૈદ્યસમેલન વૈદ્યોની ઉત્પત્તિનું એક માધ્યમ છે એમ તેઓ માનતા, માટે સમેલનમા લાગ લેતા અને છે ના કાશીના રક્ષમા વૈદ્યસમેલનમા એમને મલાપતિ ચૂટીને આ દેશના વૈદ્યો વધારમા વધારે માન આપી શકે તે એમને વૈદ્યોએ માગ્યુ અને કાશીવિશ્વનાથની રાજધાનીમા હિ હુવિશ્વવિદ્યાલયમા ભારતભૂપણ ૫ માલવીયજીના સ્વાગત માથે મલાપતિ પદ શોભાવી ન્વ નાગયજ્ઞશંકરભાઈએ જીવનને ધ ય જના યુ એથી વધાર માન મળવાનું રહ્યું નહિ અને એમણે તેા પ્રાચીન લાપામા ડહીમે તેા નામ ય પ્રાપ્ત કર્યું

ખીજી પણ ગંધી રીતે તેઓ મુખી હતા અને પોતાના જીવનને ધ ય માનતા પણ મને નીચેની જે ગામતમા ગુજરાતને એમની ખોટ લાગશે, એમ લાગે છે (૧) નારાયણશંકરભાઈનો ઉત્સાહ પોતાના ધધા મળધી ઉત્સાહની આ હુ વાત ાથી કરતો પણ જાહેરકામ માથે લીધા પછી એ પાર પાડવા માટે આવશ્યક ઉત્સાહની વાત ડરે છુ અમદાવાદના વૈદ્યસમેલન વખતે એમના શરીર ઉપર વૃદ્ધાવસ્થાની નળજાઈની છાયા સ્પષ્ટ દેખાતી હતી, છતાં એમણે એ કાય માથે લીધા પછી જે ઉત્સાહથી એમણે શરીરની અતિશય પરિશ્રમક્ષમતા ટકાવી રાખી તે હુ જની રાકતો નથી ગુજરાતના જે જીવાન વૈદ્યો દેશીવૈદ્યનું કંઈ પણ જાહેરકામ કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓને માટે એમનો ઉત્સાહ અનુકરણીય હતો (૨) ગુજરાત-કચ્છ-ઝાડીઆવાડ વૈદ્ય સમેલન માટે એમનો આત્મીયલાવ અવિસ્મરણીય છે છં સ ૧૯૨૫મા અમદાવાદમા પહેલું ના તીય વૈદ્યસમેલન ભરવાનું પોતે માથે લીધું અને યશસ્વી રીતે એ લઘુ ત્યારથી એમણે એને પોતાનું ખાળક જ ગણેલું છે આ બાર વખમા ગુજરાતમા છ પ્રા તીયસમેલનો ભરાયા તેમા નારાયણશંકર ભાઈનો પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ ફાળો ફેટલો ગયો હતો એ જોનારને હવે પ્રા તીય સમેલનનું શુ થશે એવી ચિંતા થાય તો નવાઈ નહિ ? અલખત જાહેર સંસ્થાને કાર્યકર્તાઓ મળી રહે છે અને આપણી આ સંસ્થાને પણ મળી રહેશે પણ અત્યારે તો ગુજરાત-કચ્છ-ઝાડીઆવાડ વૈદ્યસમેલનનો પિતા અને આત્મા ગયો છે

જાહેર શોક સભા

બુધવાર, તા ૮-૬-૩૭ના રોજ એક જાહેર શોક સભા અમદાવાદ મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ શ્રી મણિલાલ ચતુરભાઈ શાહના પ્રમુખપદે પાનડેર નાકે આવેલા શ્રી ૮સરાજ પ્રાગજી હોલમાં અત્રેના મરહુમ વૈવશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્યના અવસાન બદલ શોક પ્રશિત કરવા શહેરીઓ તરફથી મળી હતી જેમાં શ્રી પ્રમુખમાહેજે, ગ યેનીરુર જીવણલાલ જુજરાય દેસાઈએ, શ્રી ડૉ હરિપ્રસાદ દેસાઈએ, શ્રી મહેતા હરિલાલ ડિંગા ભાઈએ તથા શ્રી પ્રોફેસર સ્વામીનારાયણે મરહુમ મળધે વિવેચન કથા ગાદ તે સભામાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરી મદદતા કુટુંબ ઉપર મોકલવામાં આવ્યો હતો

ઠરાવ—સદ્ગત પ્રાણાચાર્ય વૈવશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકરભાઈએ આયુર્વેદની શ્રેષ્ઠતાના પ્રચારકાર્મમાં જીવનપયત આ મનોગ આપી સતત પ્રવૃત્તિઓ કરી છે અને વૈદ્યો તેમજ સાસ્ત્રી મહોભા અગ્રગણ્ય પદ પ્રાપ્ત કરી રાજનગર બંદકે ગુજરાતનું ગૌરવ વધાવું છે તેની ગાળે મળેની આ શહેરની જનતાની સભા નોધ લે છે અને આના પેલાલાવી વિદ્યાર્થના અવસાનથી પડેલ ભારે ખોટ માટે શોક પ્રશિત કરે છે

આ સભા સદ્ગતના આત્માને સપૂર્ણ શાંતિ ઇચ્છે છે, અને તેમના બહોળા કુટુંબ પ્રતિ દિલનોજી ધરાવી શાંતવન આપવાને આ ઠરાવના બખર સદ્ગતના પુત્ર વેદ્ય માધવપ્રસાદભાઈ તરફ મોકલી આપવા પ્રમુખ મહાશયને વિનંતી કરે છે તા ૮-૬-૩૭

હસરાજ પ્રાગજી હાલ
અમદાવાદ

મણિલાલ ચતુરભાઈ શાહ
અમદાવાદના શહેરીઓની મહાના પ્રમુખ

ઉપર પ્રમાણેનો ઠરાવ કરીને સભા વિસર્જનની પ્રમુખની સુચનાથી સર્વ વિખરાયા હતા

પૂનાનું આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય

ઈ સ ૧૯૦૫ના દીસેમ્બરમાં અમલુખ ની અગવગ વળતે મરઝાઈ નાલેજો છોડી ખજાર નીખેલા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણ માટે ડાક્ટર જોગવાઈ કરની જોઈએ એ હેતુથી તિજક મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી તેમાં વાડગમય ડા ગિ ણુ રાને ૮ વિદ્યાર્થીઓને સ્નાત્યી બનાવવા ખાતર વેપાર, સ્વાપત્ય વગેરે શાખાઓની ડળવણીની પણ યોજના રાખનામાં આવી હતી તેજ વળતે ભાગતાઓનું પ્રાચીન વેદ શાસ્ત્ર-આયુર્વેદનું વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપવામાં આવે તો આપણા એક પ્રાચીન શાસ્ત્રને ઉત્તેજન મળે એ હેતુથી આયુર્વેદની શાખા પણ ઉગાડવામાં આવી.

આયુર્વેદ શાખા—શિક્ષણ ક્રમમાં આયુર્વેદના ૧૫૯ શિક્ષણ માથે જરૂર તેજલા પાશ્ચાત્ય શિક્ષણનો મમાવેશ કરીને તિજક મહારાષ્ટ્ર વિદ્યાપીઠની આયુર્વેદ વિગારદ પદવીનો રાગ વધનો અભ્યાસક્રમ ઘડવામાં આવ્યો તેજ પ્રમાણ ભિતભિ વિષયોની દૃષ્ટિથી પ્રાચીન રગ યુક્યુત, વાગન ધર્યા ૫ નોમાથો વિષયવાર શિક્ષણ અને એનેગમી કીકીઓલોજી, મેડીસીન, મરી વગેરે વિષયોનું પણ શિક્ષણ આપવા ડી વ્યવસ્થા કરી હતી.

પૂનાના અગ્રણી વૈદો મને દાખતરોએ અધ્યાપનની જવાબદારી આનદથી સી રી સસ્થાની શરૂઆતમાં આ શાખામાં વિદ્યાર્થીઓ યોછી ૧૫૫માં ગાવતા હતા પણ પાદ્યથી જેમ તેમ આ શાખાની ઉપયોગિતા તથા તેની સ્વાવલખી બનાવવાની શક્તિ ધ્યાનમાં ગાવતી ગઈ તેમ તેમ આ શાખા તરફ વિદ્યાર્થીઓનું યોગ્યાણ વધતું ગયું તે એટલે સુધી કે ખીજી શાખાઓ રહી ને મા શાખાની વૃદ્ધિ થવા લાગી.

આરભમાં વિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થીઓને તાત્ત્વિક શિક્ષણ આપવામાં આવતું અને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે પૂના મ્યુનિસિપાલિટીના તથા મિશનના દવાખાનામાં વિદ્યાર્થીઓને મોકલવા મડતા પણ જેમ જેમ વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા વધવા લાગી તેમ તેમ પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની સ્વતંત્ર સગવડ કરવાની આવશ્યખા દેખાવા લાગી પગિણુમે ઈ સ ૧૯૨૫માં હાના પ્રમાણમાં ૩ લુલકયની સ્થાપના કરવામાં આવી.

રૂગણાલય—શરૂઆતમાં રૂગણાલય ભાગની જગ્યામાં હતું અને તેમાં છ ડેગીઓ હતા થોડી ગત્તક્રિયા ડી સગવડ અને દવાખાનું એટલી વ્યવસ્થા હતી, પણ ડેગીઓની સખ્યા વધતી જતી હોવાથી ઉપરની વ્યવસ્થા અનિશ્ચ અપૂર્ણ લાગવા માઢી અને સ્વતંત્ર મકાન ગાધીને વધારે ડેગીઓના ખાગલા

માટે સગવડ કરવાની જરૂર લાગી અને પછી પૂનાના પ્રસિદ્ધ દાનવીર શાળા ગ્રેટ હનૂમતરાવ રામનાથ તેમણે આ રંગ્લાલયનું, જ્ઞાનદાનનું તથા જીવિતદાનનું કાર્ય જોડેને પચાસ હજાર રૂપીઆ આપવાનું ઘણું કર્યું અને સંચાલકોએ અહીંનિશ પરિશ્રમ કરીને ણીજ પચાસ હજાર રૂપીઆના દાનો મેળવ્યા, અને પૂના શહેરની મ્યુનિસિપાલિટીએ માન માટે ત્રણ એકર જમીન આપી અને ચાલુ ખર્ચ માટે વાર્ષિક પાંચ હજાર રૂપીઆ આપવાનો ઠાવ કર્યો આ રીતે પૈસાની સગવડ થઈ જવાથી રંગ્લાલય માટે સર્વ સાધન સામગ્રીની સમૃદ્ધ જોવી મોટી ઇમારત બાંધવામા આવી અને દાતાની ઇચ્છાને અનુસરી રંગ્લાલયનું કાર્ય શેઠ રામચંદ્ર રામનાથ ધર્માર્થ આયુર્વેદિક ઇસ્પીતાલ એ નામથી ચાલુ કરવામા આવ્યું હતું હાલમા આ રંગ્લાલયમા ચાળીસ રોગીઓના ખાટલાની સગવડ છે, અને બહારથી તળિયત બતાવી દવા લઈ જનાર દરફીઓની મેરશ તથા રોજની રપ૦ હોન છે બધી બીજાના શસ્ત્રકર્મની ઉત્તમ સગવડ હોઈને વર્ષ દરમિયાન પાંચસે ઉપર શસ્ત્રકર્મો કરવામા આવે છે વિદ્યાર્થીઓને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની સ્વતઃ સગવડ હોઈને તેઓને રોગનિવાન ચિકિત્સા, શસ્ત્રકર્મ વગેરે વિષયોનું શિક્ષણ પૂરતું મળે છે આ રીતે સર્વ સાધનોથી સમૃદ્ધ અને નિષ્ણાત ચાલકવગવાળું આયુર્વેદિક રંગ્લાલય આખા મુખઈ ઇલાખમા આ એક જ છે

સૂતિકાગૃહ—સૂતિકાગૃહનું સ્વતઃ મકાન છે અને તેમા દશ સુવાવડી માટે સગવડ છે આ વિભાગનું કાર્ય તદ્દિ સ્ત્રીવૈજ્ઞની દેખરેખ નીચે ચાલે છે અને તે કારણથી વિદ્યાર્થીઓને સૂતિકાગૃહમા પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની સારી સગવડ થઈ છે

શળચેદનશાળા—હોસ્પિટલમા રાજા જે નશાળા બાધેલી છે અને ત્યાં સ્વતઃ દાક્તરની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓને શળચેદનપૂર્વક ચારીરનું શિક્ષણ આપવામા આવે છે

આયુર્વેદ રસશાળા—વિદ્યાર્થીઓને ઔષધિઓ તૈયાર કરવાનું શિક્ષણ આપતું અને જનતાને શાસ્ત્રોક્ત ઔષધો પૂરા પાડવા આ યેવડા હેતુથી મડળે રસશાળા શરૂ કરી, પણ વખત જતા આ ઔષધોની ઉપયુક્તતા લોકોને સમજાવાથી માગારી વધવા લાગી અને જોને પૂર પાડી શકાય માટે વધારે મૂડીની જરૂર લાગતા છેવટ આ રસશાળાનું આયુર્વેદ રસશાળા પૂર્ણ લિ એ સ્થામા ઉપાન્તર કરી શેર ડાની ઔષધ બનાવવાનું કામ મોટા પાયા ઉપર ચલાવ્યું છે અને આ રસશાળામા વિદ્યાર્થીઓને માત્રા, ભરમો, આસવો વગેરે બનાવવાનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળે જોવી સ્વતઃ જોઈવળ કરી છે

પ્રયોગશાળા—રમાયનશાસ્ત્ર અને પદાર્થ વિજ્ઞાન એ વિષયોના પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે પ્રયોગશાળાની વ્યવસ્થા કરી છે અને ત્યાં આ વિષયોનું તદ્દિદો મારફત પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ અપાય છે.

આ પ્રમાણે આયુર્વેદશાળાનું કામ વધતું જતું હતું ત્યાં વચ્ચે અચાનક રીતે થોડી વાર ગાડુ અટકી ગયું ૧૮૩૨ની સાલમાં અમલકારની અગવળમાં મરકાડે તિળક મહાવિદ્યાલયને ગેરકાયદે કરા થી એટલે ધીરુ શાખાઓ માથે આયુર્વેદશાળાનું કામ પળ પળ નાખતું પડ્યું પણ આ ગાખાની ઉપયુક્તતા અને પ્રગતિ વધારે ધ્યાનમાં આવતાં એ શાળા કરી શરૂ કરવા માટે વિદ્યાર્થીઓ સરકારી માગણી આવવા માગી અને ચાલકોએ પણ એ માગણીને ઠેકો આપ્યો. આ કારણથી ૧૮૩૩ના જૂનમાં મડગે આ અટકેલું કાય રવન ન રીતે આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય નામથી વધારે ઉત્તમથી શરૂ કર્યું અને તેને તિળક મહાવિદ્યાપીઠ માથે જોડી દીધું.

હમણાં સુધી મહાવિદ્યાલયને સ્વતંત્ર મંદાન ન હતું એ ખામી હતી પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની દૃષ્ટિથી રૂઝાલયની પાસે મહાવિદ્યાલય હોતું જોઈએ અને એ માટે રૂઝાલયની નજીકમાં જગ્યા મેળવી છે આવતી દિવાળી સુધીમાં મહાવિદ્યાલયનું સ્વતંત્ર મંદાન તૈયાર થઈ જશે.

આ રીતે જ આયુર્વેદ વિદ્યાલયનો અ પ પ્રમાણમાં આરભ થયો હતો તેને મહાવિદ્યાલયનું અરૂપ મળીને તથા તે નાવ રૂઝાલય, સૂનિગમૃદ, રમશાળા વગેરે પ્રત્યક્ષ શિક્ષણના નાધનોનો મોજ થઈને ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ થતો ગયો. પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની આગવી ણધી સાવકવાળું તો મહારાષ્ટ્રમાં એજ આ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય છે, અલગત શાસ્ત્રની વૃદ્ધિની દૃષ્ટિથી હજી ઘણું કરવાનું બાકી છે પ્રાચીન પ્રયોગો સંશોધનપૂર્વક અભ્યાસ કરીને અભ્યાસ હમની દૃષ્ટિથી વિચારનાર અથો તૈયાર કરવા વગેરે કલબ મહાવિદ્યાલયના અધ્યાપકોના ધ્યાનમાં છે.

(આયુર્વિદ્યા નામના મગળી માસિક વર્ષ ૧ અં ૧ માથી)

રાજ્યક્ષમા (ક્ષય)

(લેખક — વૈદ્ય જગજીવન પ્રેમજી રાજગુરુ)

(ગતાકથા આતુ)

(૩) માધ્યાસાધ્ય લક્ષણો અને ક્ષયની અવધિ

૧ સાધ્ય લક્ષણ

ક્ષયરોગ સાધારણ રીતે કબ્જસાધ્ય છે. ઘણી કાળજી અને મુશ્કેલીથી આરામ થાય છે (૧) જો રોગીના બળ અને માસ ક્ષીણ થયા ન હોય તો યક્ષમાના અગિયારે લક્ષણો ભલે દેખાતા હોય તો પણ આગમ થઈ શકે છે (૨) બે ગર્ભેનમા જણાવ્યું છે કે જેની ઇંદ્રિયો પોતાને વશ છે, જેનો જન્મ પ્રદીપ્ત છે અને જેનું ગરીર હુણતું પડી ગયું નથી એવા યક્ષમાના રોગીઓનો ઇલાજ કરવો કારણ કે એવા રોગીઓ યશ આપનારા છે

૨ અસાધ્ય લક્ષણ

(૧) જે રોગીના બળ અને માસ ક્ષીણ થઈ ગયા છે, યક્ષમાના અગિયારે લક્ષણો પ્રકટ જણાતા ન હોય અથવા (૨) ખાસી, અતિમાર, પાસળીનું દદ, સ્વરભંગ, અરૂચી અને તાવ એ છ લક્ષણો દેખાતા ન હોય અથવા (૩) શ્વાસ, ખાસી અને લોહીનું પડવું એ ત્રણ લક્ષણો જણાતા ન હોય તો પણ રોગીને અસાધ્ય જણવો (૪) અગર તો રોગીમા ઉપરના લક્ષણો ભયે ઓછા જણાતા હોય પણ રોગી રોગ અને વાના બળને સહન કરી શકતો ન હોય તો વૈદ્યે અસાધ્ય સમજીને તેનો ઇલાજ ન કરવો એવો વાગ્બટને ભત છે

(૫) ભાવચિન્ત્રણ કહે છે કે યશસ્વી વૈદ્યે ૧૧ અથવા છ કે તાવ, ખાસી અને લોહીનું પડવું એ ત્રણ લક્ષણોવાળા રોગીનો ઇલાજ કરવો નહીં (૬) જે ક્ષયરોગી ખૂબ ખાતાપીતા પણ ચુકતો જતો હોય તે પ્રમાધ્ય છે અને આરામ થતો નથી (૭) જે રોગીને અતિમાર હોય તેનો ઇલાજ વૈદ્યોએ ન કરવો એમ જણાવેલું છે એવા રોગીને અસાધ્ય ગણવો જોઈએ

મહાયત્ત વલ્લ પુસા પુન્નાયત્ત્વ જીવિત્તમ્ ।

તસ્માવત્તન સરક્ષેદ યન્મિળો મલ્હેતસી ॥

મનુષ્યોનું બળ મળને આધીન છે અને જીવન વીર્યને આધીન છે તેથી ક્ષયરોગીના મળ અને વીર્યની રક્ષા ચતુર્થી ખૂબ હોળીયારીથી કરવી જોઈએ અને તેમ જો ન કરવામા આવે તો રોગ અપ્રમાધ્ય બની જાય છે (૮) જે ક્ષયરોગીની આખો સદૈવ થઈ ગઈ છે, જેનો પેશાબ કદમ્બ અથવા વાળો ઉતરે છે, અગર અરૂચી, ખાવાની ઝડપ થતી ન હોય અને ઉર્ધ્વ શ્વાસ આવતો હોય તો તે મરી જાય છે (૯) જે રોગીનું વીર્ય બહુ કબ્જની માથે બહાર પડે છે તે ક્ષયરોગી પણ મરી જાય છે (૧૦) અથવા તો જે યક્ષમારોગી ખૂબ ખાવા છતાં પણ ક્ષીણ થતો જાય છે તેમજ જેને અતિમાર હોય, જેના પેટ પર તેમજ અગર સોજે હોય તો સમજી લેવું કે તે રોગી મરી જશે

૩ ક્ષયની અવધિ

જે આયુર્વેદના અથવા લગ્ની છે અને અનુભવની કમોટીપર જે કંઈક અંશે જાણી શકાય છે તેને આ સ્થાનપર જણાવી દેવાની ઇચ્છાથી નીચે મુજબ જણાવુ છું જે યદ્યપિ રોગી જીવાન હોય અથવા જેની ચિકિત્સા ઉત્તમોત્તમ વેદ કે ડોક્ટર કરતો હોય તે એક હજાર દિવસ એટલે કે લગભગ પોણા ત્રણ વર્ષ સુધી જીવતો રહે છે

પર દિનસદૃશશ્ચુ ચિદિ જીવતિ માનવ ।

સુમિયગ્નિરુપવાતસ્તરુણ ગોવપીહિત ॥

મતલબ એ છે કે યદ્યપિ રોગ મહા મુશ્કેલીથી આરામ થાય એવો છે જેનું આયુષ્ય છે, જેના પર ઇન્દ્રની દયા છે તેનેજ સદ્વિદ્યાન વેદ કે ડોક્ટર મળી આવે છે મહાન્ અને મેવાભાવી વેદોની ચિકિત્સાથી યદ્યપિ રોગને આરામ થઈ જાય છે એટલે કે એક હજાર દિવસની આયુષ્ય વધી જાય છે એ અવધિની ખાદ એટલે કે આરામ થયા ખાદ પણ ફરીથી યદ્યપિ રોગી એ રોગમા ફાસાઇને મરી જાય છે કોઈ કોઈ મહા મુનિઓએ તો ત્યાં મુખી લખ્યું છે કે યદ્યપિ રોગીની ચિકિત્સા કરવાથી સારો થઈ જાય તો મનમા સમજી લેવું કે તેને ક્ષયરોગ હતોજ નહીં કોઈ અરોગ હતો કેમકે આયુર્વેદની મા યતા પ્રમાણે યદ્યપિ રોગીને કોઈપણ ઔષધિથી આરામ થતો નથી હારિતમુનિ કહે છે કે રાજયદ્યપિ રોગી ચાર મહીના સુધી જીવે છે અગર તો ઉત્તમોત્તમ ચિકિત્સા થતી રહે તો હજાર દિવસ અથવા તો પોણા ત્રણ વર્ષ સુધી જીવતો રહે કે, એ અવધિ ખાદ કોઈ રીતે જીવી શકતો નથી કારણ કે એટલા દિવસ ખાદ તેના ગ્રાણ ગળ અને વીંચ ક્ષીણ થઈ જાય છે અને ઇન્દ્રિયો વિકળ બની જાય છે યદ્યપિ એક વખત જે રૂપમા દેખાયો ત્યાર પછીથી વધતો કે ઘટતો જણાતો નથી એટલે કે એક સમાન સ્થિતિમા જળાય છે અને ઉત્તમ ચિકિત્સાકની ઔષધિથી ધીરે ધીરે ઘટે છે તે અતમા માત્ર ઇલાજથી ઘટી જાય છે પણ જે યદ્યપિ રોગીની ઉદ્ધરમ કદી જોઈ થઈ જાય છે, ક્યારેક વધી જાય છે તે ક્ષય રોગી પણ અથવા છ મહીનાથી વધારે જીવતો નથી—નવરથ મરી જાય છે એ સમયે અમૃત પણ કામ કરી શકતું નથી પરંતુ અમારો મત કેટલાકની જેમ જરા ઉપરથી જુદો છે ક્ષયરોગ મર્યાદાથીજ અસાધ્ય છે એવી જે મા યતા લોકોમા ઘર કરી બેઠી છે તે તદ્દન જુદી છે ક્ષય મરે એવો રોગ છે ક્ષયગાનન નામ કાને પડતા દરદી અને તેના સમાવજાલા મેન્કળ કને મુકે છે અને હતાશ થઈ જાય છે એ ભયકર ભૂલ છે ક્ષયરોગી નિરોગી બની શકે છે તે રોગ ચો યદ્યપિ સદ્વેદ અને દરદીના નિશ્ચય બળથી તે સુસાધ્ય છે કારણ કે ક્ષય

રોગને હેઠળપવામાં આત્મસયમ (will power)ની ખુબજ જરૂર છે જેનામા એ બળ છે તે દરદને મટાડી રાકે છે)

૪ ક્ષયનુ પ્રકારવાર નિદાન અને લક્ષણ —

નિદાન વિશેષથી ક્ષય અથવા શોષ રોગના પ્રકારો પડી શકે છે

- (૧) વ્યવાયશોષ—એ અતિમૈથુનથી થાય છે
- (૨) શોકશોષ—એ બહુ શોક અથવા ગ્રિતા કરવાથી થાય છે
- (૩) વાર્ધક્યશોષ—એ સમય વગરના વૃદ્ધત્વથી થાય છે
- (૪) વ્યાયામશોષ—એ બહુ કસરત અથવા કુસ્તી કરવાથી થાય છે
- (૫) અન્વશોષ—ઘણો રસ્તો કાપવો પડતો હોય એવા મનુષ્યને થાય છે
- (૬) તણુશોષ—એ તણુ અથવા ઘાવ પડવાથી થાય છે

ઉર ક્ષય કે શોષ એ દાતીમાં ઘાવ પડવાથી થાય છે આ રોગનુ નિદાન આયુષ્ક શાસ્ત્રમાં અલગ કરેલ છે પણ ચિકિત્સામાં ફરક નથી

૧ વ્યવાયશોષ—આ શોષના મળધમાં મુશ્કેલમાં લખ્યું છે કે વીયયયથી અઘળા ચિહ્નો દેખાય છે તેથી લોંગ અને અડોશમાં પીડા થાય છે મૈથુન કરવાની શક્તિ રહેતી નથી અથવા મૈથુન કરતા પહેલા અનેકવાર વીયસ્ખલિત થઈ જાય છે અને વીય બહુ ઓછું નીકળે છે ગંગીતુ શરીર પીડુ પડી જાય છે આ રોગમાં પ્રથમ ક્ષય થાય છે અને વીય ક્ષય થવાથી વાયુ કુપિત થઈને મજબૂતિ ધાતુઓનો અનુક્રમે ક્ષય કરે છે એનો ખુલાસો એવી રીતે છે કે જે અતિ મૈથુન કરે છે તેનુ શરીર પીડુ પડી જાય છે જેમજે વીર ક્ષય થવાથી ઉલટાક્રમે ધાતુ ક્ષીણ થતી જાય છે પહેલા વીર્ય ક્ષીણ થાય છે, પછી વાયુ કુપિત થાય છે અને મન્યને ક્ષીણ કરે છે, મન્ય ક્ષીણ થવાથી અસ્થિને ક્ષીણ કરે છે, અસ્થિ ક્ષીણ થવાથી અનુક્રમે રસાદિ ક્ષીણ થાય છે અથવા એમ મનજનુ જોઈએ કે ત્યારે વીર્ય ક્ષીણ થઈ જાય છે ત્યારે મન્ય તેમી કમીને પુરી કરી દે છે પણ પોતે ઓછી થઈ જાય છે અને મન્યને શક્તિ કમી દેખીને અસ્થિમન્યની કમતીને પુરી કરે છે અને ખુદ કમ થઈ જાય છે એ રીતે એક ધાતુ બીજીની શક્તિને પુરવાને લીધે પ્રત્યેક ઓછી ઓછી થતી જાય છે ધાતુઓની ક્ષીણતા થતી જતી હોવાથી મનુષ્ય ક્ષીણ થઈ જાય છે

(૨) શોકશોષ—જે વસ્તુની ઇચ્છા હોય તે ન મળવાથી અથવા તે પ્રિય વસ્તુ નાશ પામવાથી રોગીને શોક થાય છે શોકશોષમાં દરદીનુ ધ્યાન તેજ ચીજમાં મદેવ લાગ્યું રહે છે તેથી અંગ સિધિક્ષ થઈ જાય છે વ્યવાય શોષ રોગીની રીતે તેની શુકાદિ સમસ્ત ધાતુઓ ક્ષીણ થતી જાય છે ફરક એટલો કે લિંગ અથવા અડોમી કાંઈનીમાં પીડા અથવા વ્યાધી જણાતો નથી

એનો ખુલાસો એવી રીતે છે કે જે રીતે અત્યંત ત્રીપ્રસંગને લીધે શોષ રોગ થાય છે એ રીતે અત્યંત મોઝ, ચિતા કે ફીકર કરવાથી મોઝશોષ રોગ થાય છે આ રોગથી શરીર ઢીલુ થઈ જાય છે અને વિના ધાતુક્ષય છતાં ધાતુક્ષયના લક્ષણો જણાય છે આમ આ ચિતા જેવી શરીરની સર્વ ધાતુઓની ક્ષીણતા કરવા વાળી ખીજ કોઈ વસ્તુ જગતમાં નથી આ રોગમાં મધ્ય કામ ચિતાજ કર છે, રોગ તો ખાલી નામ છે એથી ચિકિત્સકે રોગીનો મોઝ પહેલા દુર કરવો જોઈએ કેમકે રોગનું કારણ શોક મટયા વિના ગમે તેટલી ઔષધીથી આરામ થઈ શકતો નથી

(૩) વાર્ધક્યશોષ—આ શોષવાળા રોગીનું શરીર દુબળું પડી જાય છે વીય, ગળથુદ્ધિ અને ઇન્ડિયો કમબેર અને મન થઈ જાય છે શરીરની કાંતિ નષ્ટ થઈ જાય છે, ગળાનો અવાજ પાસાના ફૂટેલા વાસણ જેવો થઈ જાય છે ચુકવાથી કંક્ર નીકળતો નથી શરીર ભારે રહે છે અને ભોજનમાં અરુચિ રહે છે મો નાક અને આંખોમાંથી પાણી વહે છે મળ તદ્દન મુકાઈ જાય છે
નોટ —આ શોષ રોગ પુઢાપણામાં થાય છે કહેવાય છે કે યક્ષ્મા રોગની ભીતિ આલીશ વયની ઉંમર પછી ગળુધા ઓછી હોય છે

(૪) અધ્વશોષ—આ શોષ અધિક પ્રમાણમાં રસ્તો ગપવો પડતો હોય તો થાય છે આ શોષમાં મનુષ્યનું આગ શિથિલ અને ઢીલુ થઈ જાય છે શરીરની કાંતિ અગ્નિમાં ભુજેલી ચીજના જેવી થઈ જાય છે શરીરના અવયવો પર અકવાથી સ્પર્શજ્ઞાન જણાતું નથી અને તરસ લાગ્યા કરવાથી ગળુ અને મુખ મુકાઈ જાય છે

(૫) વ્યાયામશોષ—આ પ્રકારના શોષમાં અધ્વશોષના લક્ષણો દેખાય છે અને ક્ષત અથવા સ્નાન હોવા છતાં પણ ઉર ક્ષત શોષના લક્ષણો નજરે પડે છે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે જે લોકો અધિક કુસ્તી આગર તો અતિ મહેનતના કામ કર છે, તેને નિશ્ચય યક્ષ્મા રોગ થાય છે જો કોઈ કેવળ અણસમજબરલો ઝસરતથીજ ગળ વૃદ્ધિ કરવાની હોમ રાખે છે તેણે એક આળસ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે ઝસરત કે કુસ્તી હદમાં રહીને તેમજ શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જાળવીને કરવી

(૬) વણશોષના લક્ષણ—જો કે વણ આગર તો ફાંકા ફાંકાવાળા મનુષ્યના શરીરમાંથી રૂધિર અથવા લોહી નીકળી જાય છે, અથવા કોઈ કોઈ અ ય કારણથી લોહી ઘટી જાય છે ઘાવમાં દદ થાય છે અને આહાર ઓછો થઈ જાય છે તેને વણશોષ થઈ જાય છે

ઉપર ક્ષયના પ્રકારો ગળુ યા તેમ ખીજ રીતે કહીએ તો ક્ષય ઘણી ભત્તના થાય છે ફેફસાનો, આંતરનો, ગાંઠનો, કંઠમાંનો, સાંધાઓનો,

અન્થિનો, અગતો શરીરના કોષિલ અવયવોનો ક્ષય શરૂ થઈને વાતાધિક ધાતુઓને કોષાવી શરીરના આંગેગરૂપી પ્રિલાન ડગમગાવી નાખે છે અને સમય પર ચેતી જવામા ન આવે તો શરીરનો પણ નાશ કરે છે

(૪) ઉપયોગી સૂચનાઓ

૧ ક્ષય થતો અટકાવનાના ઉપાય —

(૧) જે માળાપને ક્ષય થયો હોય તેનાથી થયે : બાળકની ઘણીજ માવજત કરવી એવા રોગી મગાસજઘધીમા લગ્ન કરવા નહીં ગભધાગ્ન કરતી વખતે માતાને એવો ાગ થયો હોય તો તેણે બહુ મલાજથી રહેવું સારું જોગત તથા શક્તિની દવા લેવી પ્રસવ થયા પછી બાળકની બહુ કાળજીથી માવજત કરવી તેને ગરમ કપડા પહેરાવી રાખવા અને શરદ હવાથી બચાવી લેવું બાળકને ચોકખી ખુલી હવામા ફરવું રોગી સીનું, રોગી ગાયનું કે રોગી બકરીનું દૂધ આપવું નહીં મોટી ઉંમર કમરત દરાવવી, બાળલગ્ન કરવા નહીં, અતિમૈયુન, અતિમહેનત, અતિચિંતા, અને અતિઅભ્યાસ એ સર્વનો ત્યાગ કરાવવો

(૨) વિશેષ ડગીને ગરમી (ઉપદ્રશ) અને કકમાળ દુષ્ટ રોગથી પીડાતા સીપુરૂપોથી જે પ્રજા થાય છે તેને ક્ષય જેવા રોગ લાગુ પડવાનો વધાર સંભવ છે આવા રોગી બાળકોના શરીરમાથી એવા દુષ્ટ રોગનો નિકાલ કરવા માટે ઘણી સલાહ લેવાની જરૂર છે એવા બાળકોને લોહી મુધકે એવી દવા કોડલીવરઓઈલ, કાચનાર ગુગુળ, છવન વિગેરેનું લાળા દિવસ મુધી મેવન કરાવવું અને એથી વિશેષ અગત્યની વાત એ છે કે તેમને નિત્ય ખુલી હવામા ફેરવવા અને એથી પણ વધારે અગત્યની વાત ધ્યાનમા રાખવાની એ છે જે બાળકોને જેમ બને તેમ સાદો અને સારો જોરાક આપવો જોરાક આગત્યના નિયમોને બીલકુલ અનુસરતો ન હોય તો જોરાકમાથી ઘણીવાર ખરાબી વાય છે

(૩) આપણી જ્યાને ત્યા શુકવાની દુષ્ટ ટેવ — આ કુટેવ ઉપર તો જેટલું લખાય તેટલું ઓછું છે ક્ષયરોગના ગળદામા અમખ્ય જતુઓ હોય છે ક્ષયની છે ની અવગ્યાના દરદીના એકજ વળતના ગળદામા નજીથી ચાર મહાપદ જેટલા જતુઓ બહાર આવે છે હવે જ્યાત્યા શુકવાની ટેવથી આ જતુઓ બલગમદ્રારા બહાર આવીને શ્વાસ કે જોરાકદ્રારા બીજા માણસને વળગે છે બલગમમા નીકળતા જતુઓથીજ આ રોગ ફેલાય છે એ આપણામાના ઘણાખરા બળુતા નથી એકજ ગળદામા અમખ્ય જતુઓ હોય છે અને કોઈને પગે એ બલગમ ચોટે છે તે જિયારાને ચેપ લાગવાનો બચ રહે છે આ જમાનામા અને તેમા થે રાહેરમા રહેનારાએ ખુ સિવાય ઉધાડા પગે ડહી ફરવું એ હિતાવહ નથી

ધરની જિવાલો પર યુક્વાની ટેવ ગામગમા સામાય છે લયના દરદીના ગળામાં જે ગસગસ જતુઓ લુવે છે તે ખુલાસૂય ॥ પ્રગાશમાં સહેલાઈથી નાશ પામે છે પણ ધરની ભીંતો ઉપરના ગળકાને સુઝાતા ઘણો વખત લાગે છે બલગમમાં ॥ જતુઓ સૂચના ખુલા નકાશમાં રખાતા તે છ કલાક સુધી લુવતા માલમ પડેલા અને આઠ કલાક પછી મરેલા જણાયા હતા પ્રકાશની સાદી રીતે આવળવાળા ધરમાં રાખતા બલગમના જતુઓ છ દિવસ સુધી લુવતા અને આઠ દિવસ પછી મરેલા માલૂમ પડ્યા હતા બલગમને પ્રકાશ વગરના ધરમાં રાખતા તે પૂણ રીતે સુઝાઈ ગયું હોય તો પણ તેમાંના જતુઓ દશ મહીના પછી લુવતા અને એવાને એવા ઝેરી માલૂમ પડેલા બલગમ છુટ્ટ સૂચના પ્રગાશમાં રાખવામાં આવે તો તેને સુઝાતા નણુથી ચાર કલાક લાગે છે ધરની ભીંત ઉપર પડેલા ગળકાને સુઝાતા સાધારણ રીતે પાંચ છ દિવસ લાગે છે પણ તેમાંના જતુઓ તો ઉપર જણાવ્યું તેમ દશદશ મહીના સુધી લુવતા અને એવાને એવા ઝેરી માલૂમ પડે છે માટે કયા યુક્તિ તે નો લોકા ગરાળર સમજી જાય તો આ જાયર વ્યાધિનો ફેલાવો ઘણો અટકી જાય બલગમના જતુ ॥ નાગ માટે સારામાં માટે ઉપાય તો એ છે કે બલગમને સળગતી સગડીમાં નાખવું જો આમ ન થઈ શકે તો ઘરખોલિક કે લાઇમોલના પાણીમાં ગળકા નાખવો

(૪) પ્રગાશ અને તડકો એ ક્ષય રોગના જતુના જળરા દુશ્મન છે સૂચના પ્રગાશમાં ક્ષયના જતુ ઝાઝીવાર લુવી શકતા નથી જે ઘરોમાં સૂચનો નકાશ આવી શકે છે તે ઘરોમાં લાગ્યેજ ક્ષયના જતુઓ લુવી શકે છે જે ઘરોમાં ખુલ્લી હવાની આવળ હોય છે તે ઘરોમાં પણ આ જતુઓ નિવાસ કરી લુવી શકતા નથી

(૫) આપણી ગદી નરક જેવી પાળો તેમાંના ખીચાખીચ ઘરો, ઉધાડી ગરો, મોરીઓ ગદા પાચખાના જ્યાં લા યુક્વાની ટેવ અને એવા ઘરોમાં સૂચનો પ્રગાશ કયાથી હોય ? સ્વચ્છ અને નિરોગી હવા કયાથી હોય ? પરિણામે શહેરના લોકોને ક્ષય વધુ લાગે છે ગારી ગારણા બંધ કરીને સુવાની કુટેવ “બકા તેટલા નકા” એ અથહીન કહેવતનો કરવામાં આવતો ઉપયોગ તથા માથે તેમજ મોટે જોડીને સુવાની કુટેવ એ બધું ક્ષયરોગને આમનણુ કરવાની તૈયારી રૂપેજ છે

(૬) ક્ષયવાળા દરદીના એકાવામણોદ્ધાર પણ એપ બીજાને લાગે છે આજકાલની હોટેલના આના ખ્યાવા, અમગા, પપુ કાય ફેલાવવાને માટે જવાબદાર છે આ યુગમાં કોઈએ કોઈનો પીધેલો પાણીનો ખ્યાવો મોઢે માડીને પાણી પીવું એ હિતાવહ નથી

(૭) હુકો, ચલમ, બીડી, ચીરટ, આ બધા સાધનો પણ ક્ષય માટે જવાબદાર છે. હુકો એક પીએ પછી બીજો પીએ, પછી ત્રીજો પીએ એ એમ પીવાતો બંધ છે પરિણામે બીજાને નાગ લાગુ પડે છે.

(૮) જદી ધુળથી વાસણો માજવાની દુટેવ-ને જગ્યાએ આપણે દાતણ કરીએ છીએ, થુડીએ છીએ, પેશાબ કરીએ ઝીએ, તેજ જગ્યાએ બેસ વાસણો સાફ કરવા એમ છે. કેટલાયે જતુઓ આ દ્વારા વાનગોને વળગતા હશે.

(૯) હવા ગમે તેટલી વિશુદ્ધ હોય તોપણ આપણે જો બગબગ ન્યામ લઈ શકતા ન હોઈએ તો તેથી બહુ લાભ થતો નથી તો જ વચ્ચે પટેરવાલી બગબગ ન્યાસ લઈ શકાય તેમ નથી. ઓછાને ખામ દીને તો જ વચ્ચે પટેરવાનો શોખ હોય છે. ટસટમતી ચાલીઓ કપડા કમખાઓ વગેરે તાપીને ન પહેરવા જોઈએ એમ તો કપડાવી તુડનાન થાય છે, તેમ બહુ કપડા પહેરવાથી પણ તુડનાન થાય છે. આ જેવું પુરપોષા જણાય છે. હુડીપીયનોની સ્થિતિ અને કાળનો અભ્યાસ કર્યા વગર તેનું અવ અનુકરણ કરનારા બટલાક હિંદીઓએ આ વિષયમાં ઘણું શીખવાનું છે.

(૧૦) કેટલાક ધધાઓ એવા હોય છે કે તે ક્ષય નાગને ભારે મદદકર્તા છે. મોટા કારણનાઓમાં, ખાણોમાં, છનોમાં ઝમ કરનારાઓને ક્ષય બહુ લાગુ પડે છે. વણઠરો અને દરજીઓને તેમના ધધામાં આજો દિવસ એકેજ જ યાએ વાકા વળીને એમનાનું હોવાથી તેમને ક્ષય લાગે છે.

(૧૧) યોગ્ય કમરતને અભાવ એ પણ ક્ષયને મામનળનું એક કારણ છે. માને ૫-૬ વાગ્યા પછી કોઈ પણ સ્ત્રી પુરુષે શહેરના લતાઓમાં પુગા ન રહેતા ખુલા મેકાનમાં હરવા ફરવા કે રમવા જવું જોઈએ. (૧૨) દાડ તાડીના વ્યસન અને તેની સાથે આવતી વિચયસ્વેપનની વામના પણ ક્ષય માટે જવાબદાર છે. હવે ઉપરાંત વિષયનેવન ક્ષય નોતરવામાં ઘણીજ મદદ કરે છે. ૨ ક્ષય થયા પછીના ઉપચારો.

(૧) ખામી, તાવ વગેરે ઝડ પછી દર્દ લાગુ પડે ત્યાં પ્રથમથીજ ક્ષય રોગની શકા કરીને ચાપના ધલાને લેવા ખુદી અને થુડી હવા એ ક્ષયનો ઉત્તમોત્તમ માહેનો એક ધલાજ છે. ઘણીવાર દવાથી ક્ષયના જે દુબીઓ નાગ નથી થતા તેઓ ચુડી અને ખુલી હવાથી મારા થાય છે. મારવાડ તરફની તેમજ છોટાનાગપુર તરફની હવા ક્ષયગ્રાહી માટે મારી પાડાય છે. હેડે જવાનું નીચે જતાવ્યું છે તે પ્રમાણે વર્તવું અને સવાર માજ ખુદી ખવા.

*ક્ષય રોગ માટે ગાંધીદેવી સંતર માર્ગદર્શક નામો શબ્દો તેની દવા સારી છે તેનું વિવેચન એમ લુ. પાના ૫૨ ક્રમાં આપેલો હો. નવસ્થાપન.

ખાવી અને દીવધામ લઈ ફેફસામાં નિર્મળ પ્રાણવાયુને ખૂબ ભરવો. અસખ્ય
ખોરાક છોડી દેવો. દૂધ વગેરે પોષણકારક ખોરાક વિશેષ લેવો.

[૨] પાચનશક્તિ સાંધી હોય તો દુધ, માખણ, મધ, મનાઈ, કોડલીવર
ઓઈલ, ઇંડા, તાણુ મામ, લમણુ તાલુ કળો, તાણુ શાકભાજી એ ખૂબ
સુચના દરદીઓ માટે ધાતુ જરૂર છે તેમજ સિતોપલાની ચૂણ ધી, તથા
મધમા આટીને તેના ઉપર બમ્બીનુ દુધ મીઠું રાડઆતમા ચેતીને આપતા
ઈલાંચે લેવાય તો આ માદા ઉપાયો સુચને આગળ વધતો અપકાવવાને પુરતા
છે ધરમા પણ મયના દગીએ બધા ખોરાકમાં પડી નહીં રહેતું પણ નિરતર
તાણુ હવા આવે તેવી સજ્જીજ કરવી.

(૩) ઉપર જણાવ્યું છે તેમ મૌથી માટે ઉપાય તો કોઈ સારા આરો
ગ્યગૃહ (સેનેગરીયમ)માં રીને લઈ જવો એજ છે ઘર આગળ ગમે તેટલી
સારવાર આપો ખરીએ પણ સેનેગરીયમો ખાતું સુદર જગાએ તદ્દન એકાત
સ્થળે, વનમા બાધેલા હોય છે ત્યાં કુદરતી મૌદર્થ વચ્ચે સારા વેધ કે
ડોક્ટરની સારવાર હેઠળ રહેવાનું અને મધુર આરામ ભોગવવાનું ત્યાં
જેવું અને તેવું ઘર આગળ નજ બને.

પણ આવી એ વાત ભૂલવી ન જોઈએ કે ગરીબ માણસોની સ્થિતિ
આરોગ્ય યોગ્ય જવા જેવી હોતી નથી સેનેગરીયમમાં ગયા વિના સ્થરાગ
નજ માટે એટું શું નથી એવી માયતા ભૂલભરેલી છે.

આજના સ્થિતિ વેધ ડાક્ટરો તેમની પાને જે દરદીઓ આવે છે તેમને
એક મહત્ત્વ દેર પ્રવા માટે સલાહ આપે છે પણ આ તેમની મોટી ભૂલ
છે રિકિત્સમ રોગને ઘર બહાર હવા ફેર માટે જવાની સલાહ આપે તે
પહેલાં રોગીની આર્થિક સ્થિતિ બાધી લેવાની આમ ફરજ છે વેધ વડોડગેના
શબ્દોમાં દરદીને વિશ્વાસ તો હોયજ ન્યારે વેધ હવાફેરની સલાહ આપે
ત્યાર દરદી ખિન્નારો પોતાની સ્થિતિ બહાર હવાફેર માટે જવા પેટલી મજર
ન હોવાથી પોતાના ભાગ્યને નિદે છે.

વળી કેટલાક મયના દરદીઓ તો એવા હોય છે કે જેમને ઘરની
બહાર જતા ભારે તુષ્ણતા થાય છે ઉગ્ર સયવાળા વિશેષ કરી જેમને ખૂબ
તાવ રહેતો હોય તેવા દરદીઓ જેમને ખૂં સાથે બોલી પડતું હોય
તેવા દરદીઓ છે લી એજવાળાએ ખૂં લાગ્યા વખતના ગોળીઓ કે જે
રસ્તાનો શ્રમ મહત્ત્વ કરી ગકે તેવી સ્થિતિમાં નથી હોતા તેવા દરદીઓને
ઘર બહાર જવાની સલાહ હિતકર્તા નથી આવા રોગીઓએ ઘર આગળ
રહી ખુબજ આરામ લેવો જોઈએ અને શાત ચિત્તે રોગનો મામનો કરવા માટે
બળનો મનુષ્ય કરવો જોઈએ.

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(१) आन्डोले जल्मावसा ३ । नः । श्री - नापुर निनाल २ भु र। श
थार छ नरा यना आदध जो नरा लभना एता म ओा श्री मो री ना नेमो ।
ना, अये त न भग ।

(୨) ଏହା ମଧ୍ୟସ୍ଥରୀ ମାଲ୍ୟ ଧର୍ମର ଶାସ୍ତ୍ର । ଏହା ମାଲ୍ୟର ଗୋଟିଏ ଶାସ୍ତ୍ର । ଏହା ମାଲ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ର । ଏହା ମାଲ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ର ।

[illegible]

(૪) મા યા મ મ કે । મેમમા મ મમા નનનનન મનમમ-
' આયુરેદ વિજ્ઞાન આલિય મુદલાનય ના નમ ના મે મ નામ ના

(५) मा भविष्या जयन्ते ताता ॥   भाभि मा भविष्या जया म इति
 धा ॥ इति तान्त्रिक मन्त्रात् २ ॥

(८) ताल साहज्याभा भाट साहिं नसावून १-८- १७८१ भा ११

(७) आ मा मि भा णा न णा भा वे न णा ण्णरा ण्णम ।

(૯) આ મામિલના તમામે મા ૭૨ ના નિવેશનો ની નિવેશિતિ (policy) ની ઓગાંધ નથા

॥ आसु ललम ॥

[illegible]

ବୃଦ୍ଧ

પાઠના રસની નિર્જાત મારે જ, નર્મમાત્રે મુ મર્ ૧૮

શાનુ વર્તના અર્થે મારૂ અનુદ્યાપ — આગુરૂ વિગાન

३ मासि य नु प्पातय नयन्म - मम ता.

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ગ્રંથ આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમણા જ બદા પડેલા આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુરના ૪ વિદ્યાર્થીએ તેમ
વૈદ્યોએ અનન્ય સત્કાર સાગર છે. ૧૭૫૬ શારીરનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જ રચકવિદ્યાનો માનો
પારો છે. મ મ કરિગજ ગણનાથમેન મન્વતી એમ એ ૧૦ પ્રેમ પ્રેમ કૃત મ કૃત
પ્રત્યક્ષ શારીરના પહેલા તથા બીજા ભાગનો. ૧ જ્ઞાનરૂપ અમરજી પાદ પ્રેમ બી બી
એમ એમણે રેલો આ શોધિતરર્થિન જ્ઞાનુસાર છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ વિવરણ
આ પહેલું જ પુસ્તક છે.

૧. પૃથ્વીના ૭ મો પાનાના મચિત્ર પુસ્તકની પ્રિંટ માત્ર ૩૮ - -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ પ્રમાણપત્ર મનાવવાથી ૩ માત્રમાં મળશે

પ્રકાશક

પ્રેમ જાદવજી ત્રિમજી આચાર્ય

તથા

પ્રેમ ભુગતરામ શાસ્ત્રપ્રસાદ

કાન્યાદેવી સુબર્ડ

મગરાના ઠેણા

૧ પ્રકાશક પામેથી

૨ જડ દાર્મસીના સુખ્ય એજ ટા પાસેથી
ગુજરાત આયુર્વેદિક દાર્મસીની સુખ્ય
તથા આ ચ એડિટોરિયમથી

પરોપકાર નામની સાયબેરીઓ માટે મળુ થયેલું

પ્રેક્ષક મિહાન-તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાક પ્રેક્ષક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃષ્ઠ ૨૦

તદેવ યુક્ત મયં યદારાગ્યાય સ્થપત ।

ભાડપ

અંક ૧૧

સ ચેવ મિયજા પ્રમે ગમેઝ્યા ય પ્રમાચયેત ॥

૧૯૯૨

તની અને પ્રના-

ગોગડ કેવળગમ શાસ્ત્રી

જ - મોગુટી-૧ નં-૨ લીડ ત ર્થી

૦ મયાની નં-૧ મુબાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળવનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને ઝડુ કાર્મસી
તરફથી પ્રગટ થતા આ માસિક દ્વાગલ મળશે

અનુક્રમણિકા

વિષય	પેજ	પૃષ્ઠ
૧ તિતની પથરી (Gall-Stone) ઉપર એખરો	કવિ ભજ એમ કે મુખગચ્છ	૨૧
૨ ગનતી માધી મારો અનુભવ	ભગવત ગાયગવ દેશાડે	૩૨૫
૩ વીટામીન વાલુ		૨૬
૪ શુ વઘો પા તાલ્ય મિથ્યા ભા પશ્ચિનુત થતા જતા નથી ?	વલ્લસ્વામી લગિશ પાન	૩૬
૫ સગ્ગર માન્યતાને પાત્ર થરા રોગર પ્રા તીર આયુર્વેદીય કોનને		૧
અર્ચાપન	મમૂતનાન દવસ જણાના	૩૪૧
૭ ગાજ્યદ્ધમા (કેન)	વૈદ્ય જગન્ન રેમડ રાજશુક્ર	૮૫

— નિનતિ —

આ માસિકની મા અનુક્રમણિકા જોઈને તમને ખાત્રા થશે કે આ માસિક આપણ
ને શાસ્ત્રના નાનપ્રયાગ માટે કેવું માર્ગ દર્શાવે છે આ માસિક તુ આ ૨ મુ વપ
ચાલે છે તા આતથી જ આ માસિક મા આતા ને આતા જ નમો આવ છે વડોદરા મળ્ય
તાની લાવજેરીએ માટે આ માસિક મળુ થુ જ અમને આશા છે કે ફેશની
વિદ્યાના પ્રયાગમાં / શમો ઉતરે અમારીનો છે એમ અમડ દર તામ આ માસિક ના
આત્રે રધાગવાની કે કેરુ પોતાના ગામની નાજેરીએ દ્વારા પગ મા માસિક ન વાચન
કેનાર તેની કાશિશ ગે

દુર્ગાશંકર ક માન્ડા
તરી

આપુર્વ વિજ્ઞાન

नमो ब्रह्ममजापत्यद्विपलभिद्धन्तरिसुश्रुत-
भरद्वाजपुनर्नस्वप्रिवेशचरम्भमृति+य

પ્રગટ ૨૦ મુ]

લા ગ્રો ૧૯૬૩

[24 = 19

પિત્તાની પથરી (Gall-Stone) ઉપર એખરો'

(લેખક કનિગજ એમ ડે મુખરજી, બી એ ચાલુવેદ શાસ્ત્રી)

હુમણા પિત્તની પવરી (Gall-Stone) એ રોગનો ફેલાવો વધે છે. હેવા એ રોગ આપ્તો મામાન્ય નહોતો આ ગે. બહુ પીડાકારક છે. દરદીને એવી ઘવી પીડા થાય કે કે જોનારની આખા આંધુ આવ્યા વગર નહિ. હિ આયુર્વેદીય વેદોને આ દર પરિચિત છે અને એખરા (કોક્કિલામ્બ અવના જુરુક-Hydrophila Sparosa) નામની પાસ્પતિના ઉપયોગથી તેઓને મજબૂતા મળે છે.

ગોલ્ડસ્ટોન (Gall-Stone) માટે આયુર્વેદિકપચાય પિત્તકોષાશ્મરી છે. આપણે જો નામને ટુકું કરીને પિત્તશિલા કહી શકીએ 'ગોલ્ડસ્ટોન' એનો ખરાબર અર્થેય પચાય છે. પિત્તકોષાશ્મરી અથવા અક્ષિપિત્તાશ્મરીનો પિત્તશય માથે ભ્રમ ન થવો જોઈએ. પિત્તશયમા ડેબલ ચાળજી લીડે છે એમા પચવી નહી હોની, પણ પ્રકુપિત પિત્ત ચાળને ઉત્પન્ન કરે છે. આ ાગમા ગડગડ થવાનો મળવ છે ડાગુ ઠે પિત્તગિવાન નિનાઃ ચોદ મ કરવું. મળવ છે કારણ જ પિત્તસિવાશી થતા ચાળને પરિભ્રમણ, વદ્યશય (Renal Colic) અન્નપક્વ (Duodenal ulcer) ચટ્ટાઈ, અન્ન-ક્રાંત (Tumor and cancer in the liver) અને જો જાનના બીજા રાગો માથે ગડગડ થવાનો મળવ છે પિત્તની પચવીની શસ્ત્રક્રિયાનો નગચ નહી. એ નુન્ટેવ છે એકસેમા પલા ક્રેટરીડ વાગ્યા. કરીને નના પચવી લગ મધાતી હોય છે ઉડી બેઠેલી હોય ત્યાં પિત્તકોષા તગત પચવી ખરાબર દેખાતી થી અને અશ્વેદ્ય શકામા પડ છે અને દુનીને એકસે દોગે સારીનુ ખાવ કાગું. ખયુ લાગે છે અને જ્યા મુધી પચવીની ચોક ન ખારી ન વાય ત્યા કુધી

तनी व्या नि

શસ્ત્રક્રિયાની મલાહ આપવી એ સાફમ છે આ કારણથી નિદાન માટે ખાસ આવધાનતા રાખવાની જરૂર છે સમાન લક્ષણોવાળા બીજા રોગો સાથે ભ્રમ થવાથી કાઈ બહુ હાનિ થવાનો મહત્વ નથી કારણ કે ભ્રમથી માનેલા રોગ ઉપર દવા તો મોટેથી લેવાની જ જરૂર છે, પણ ખોટા દરદી ઉપર શસ્ત્રચિકિત્સા કરવામા ઘણી ગડબડ ઉત્પન્ન થવાનો મહત્વ છે વળી પિત્તની પથરી છે એવું ચોક્કસ થયા પછી પણ કોઈ વાર શસ્ત્રક્રિયા અનામત ન હોય એમ બને છે માટે આ રોગમા બધા ચિકિત્સકોએ એવધાનપૂર્વકતાની આશા છોડીને બીજા ચિકિત્સાની અનુમતિ આપ્યા પહેલાં આયુર્વેદનો ઇન્દુરકદાર વાપરી જોવો આ અરેખર બિંબમોહકર રા. છે

આ રોગ થવાના કારણનો નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કરી શકાય વાયુ પ્રકોપક સર્વ આહારવિહાર આ રોગમા કારણમત થાય છે પ્રક્રુષિત વાયુ પિત્તકોપમાથી થતા પિત્તઆવને રોકે છે અને વખત જતા સચિત્ર થયેલું પિત્ત કઠણ થઈને પથરીરૂપ થાય છે આ દરદ વધ્યા પછી રોગીક પિત્તકોપ અવશને કઠણ લાગે છે, તેમ જ સૂટેલો તથા વધી ગયેલો જણાય છે પ્રાથમિક અવસ્થામાં કારણો તો આયુર્વેદવિદના જાણવામા જ હોય અને અહીં કહેવ અપ્રાપ્તિ રૂપ છે વારણ કે સર્વ શક્તિનું મૂળ વાયુ છે જે જેની મદદથી શરીરની મલકિયા યથાવિધિ ચાલે છે અને જેના વગર પિત્ત અને કફ લગમ અને અગ્નિચિત્તર છે પૂષ્કળમા પેન્ડા જમણા પકામા પાતળી નીચે ભારેપણ અરૂચિ, ઝળજળાત અને નળજાઈ એટલા ચિદ્વોથી ભાવિરોગનું અનુમાન થાય છે શળ કાઈક વખત પછી શરૂ થાય છે અને ત્યારે ખરા રોગની ગકા પડે છે ત્યારે મુખ્ય લક્ષણમા યકૃતની ગાંઠુમાથી શરૂ થતી અને ધીમે ધીમે ઉપર તથા નીચે ખલા અને નાલિ મુખી ફેલાતી પીકા એ મુખ્ય હોય છે આ શળ સાથે ઉલટી હોય છે જ્યાર પિત્તકોપનું મુખ્ય સિચિલ થાય છે ત્યારે પથરી એમાથી નીચ્છી આતરકાના ગ્રહણી ભાગમા પડે છે અને ત્યારે પીકા શાત લાગે છે રદીને શળના આવા હુમનાઓ આવે છે અને એમાથી વખતે દ દી અશક્ત થઈને મરણ પામે છે

આ દરદના તીવ્ર લક્ષણો નીચે પ્રમાણે હોય છે - રદી વે નામા તરફ છે, દાત વરડે છે વારવાર પીકાવાળા ભાગને દબાવે છે, ટાલીઆ તાવજેથી ટાલથી ધુલે છે, તેને ખૂબ પરસેવો આવે છે અત્યંત મોળ આવે છે, વારવાર થોડો થોડો પેમાળ થાય છે કલા ત થઈ જાય છે, તરસ લાગે છે અને ફેટલીક વાર મૂછો પામે છે

આરોગ્યના કેટલાક વિશિષ્ટ લક્ષણો - આ દર ને અભિનિ માટે પક્ષપાત હોય એમ લાગે છે તેમ જ ઉપરની ઉમરની અને નળવાળી

શ્રીઝોને આ ગેગ વધારે થાય છે જે શ્રીઝો તગ કપડા (કાસ્ટ વગેરે) પહેરે છે તેઓના શરીરમા ગડાપ્રાચીરા (Diaphragm) કે જે શ્વાસોચ્વાસ માટે સુખ્ય પેની છે તેનું હલનચલન યોગ્ય રીતે ન થઈ શકવાથી પિત્તકોષમાથી પિત્તનો આવ જરાબર ન થઈ શકવાથી ઝોનો સમય થાય છે ગરમ દેગનો સાદો અને નીકો પેપ આપણા દેશની શ્રીઝોમા આ રોગનું જોગ નાવા જે એ નહજ છે આ દેગમા જૂના કાળમા આ રોગ વિશેષ પ્રસારેલો નથી દેખાતો એનું આ કારણ છે આપણા લોકોએ પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીને વેપમા જે આરોગ્યને હાનિકારક ફરકાર હમણા કર્યો છે તે પહેલા ન હતો આ ઉપરાત ઘરડી ઉમ્મરની શ્રીઝોની સ્વાભાવિક શક્તિ ક્ષીણ થતી હોવાથી આ રોગને પાન થાય છે

આ રોગમા એક જ હુમલામા વચ્ચે વચ્ચે થળ શાત થઈને પાછું અતિશય જોર ક છે અને એ સ્થિતિ દિવસો સુધી આવે છે

જો પિત્તકોષના સુખમા પિત્તની પથરી ભરાઈ જાય તો કમજાના લક્ષણો જોવામા આવે છે અને આ લક્ષણ મારકત પિત્તની પથરીનો આ રોગ છે એરી આજ્ઞ થાય છે

ઢોઈ વારું મૂળ સ્થાનેથી નીકળેલી પથરી આતરકાનો માર્ગ બંધ કરી દે છે કે સ્થિતિ ગલીર થઈ પડે છે અને તરત શસ્ત્રક્રિયા કરવાની જરૂર પડે છે

ખોટી શસ્ત્રક્રિયાથી લયક બરિણામ ન આવે એ માટે ખાસ મલાળ વેળી જોઈએ આવા પરિણામો નિષ્ણાત અને જૂના શસ્ત્રક્રિયાને હાથે થયેલા શસ્ત્રક્રમોમા પણ નિહાનગા જૂલ થઈને જ યાના દાખવા છે

પથરી બંધાઈ ગયા પછીના કેટલાક લક્ષણો

૧ રૂળ લાગે વખતે આવે પણ મખત હોય અને ઉપદ્રવો પણ મખત હોય

૨ થોડી થોડીવાટે ઉત્તરી થયા કર છે, અને તેમા ખાધેયુ અનાજ અને પિત્ત પણ નીકળે છે અથવા મોજ જ આવ્યા ક છે

૩ ગળ ફરમિયાન આળ ખીળી દેખાય છે, ફરહીના શરીરનો દેખાવ સામાન્ય કમજા પેઠે લોહી વગરનો શીકો હોય છે

૪ અન્નવિપાક-અરોચક

૫ દાહ, ગિર શળ અને અવગેધ (Spasms) અણર્ણ એ વાયુવૈગુણ્યથી થતો રોગ છે અને ઉપર કહ્યું જ છે કે વાયુવૈગુણ્ય એ પિત્તશિલાનું આક્યન્તર આ સંનિકૃષ્ટ નિહાન છે માન અણર્ણમારી પણ આ રોગ જન્મે

ઝોખ (સ - સ્કોલિસ) એ આ દેશમા એની મેળે પુષ્કળ ઉગતી વનસ્પતિ છે તળાવોને કાઢે, વીની જમીનમા અને પાણીના ધોરીઆઓમા આ વનસ્પતિ જોવામા આવે કે આ કાટાવાળો છોક (મુપ) કે એમા

આગમાં ૧૧ રંગના ફુલ થાય છે અને પાંચ લાળા હોય છે એનું યૂનાની નામ તાલીમખાના છે

એખરાની યદૃત ઉપર મારી અમગ હોવાનું ઘણું વખતથી જાણવામાં આવેલ છે યદૃતની ક્રિયાને એખ- ઉત્તજન આપે છે અને યો ય રીતે બાલ વામાં મ ૦ ૬ છે એખરાના વચ્ચે જરતા એનો દ્વાર વાપરવો એ માડ છે એખ નો દ્વાર સુશુતમાં પાંચ દ્વારની જે પ્રસુતિવિધિ બતાવેલ છે તે પ્રમાણે કાઢવો ટેટલા- એખરાની ગતધૂમ પદ્ધતિથી રાખ કરીને તેમાંથી દ્વાર કાઢવાના મતના છે પણ આ રીતે જે અગારા મળે છે તેમાંથી દ્વાર કાઢવો એ લાલ- અસલવિત છે ખુલામાં જના બાહ્ય એ-સીજન મળ્યા કે ત્યાં એખરાને ખાળવોએ વધારા માડ છે

સુશુતની સૂચના પ્રમાણે એખ ૧૧૧ દોઢને એની મધ્યમ વય-જયારે એની અસરકારક શક્તિ ટો ૧ ઉપર હોય છે ત્યાં એકઠા જરવો જોઈએ એખરાનો આ દ્વાર છથી બા જનની માનામાં હડા પાણી માથે જમ્યા પછી એ વખત આપવો જોઈએ પખવાડીઆમાં એની અસર જલાવા માટે છે પિત્તકોષની અસ્વાભાવિક વૃદ્ધિ અને પિત્તપથરીનું રાજ શા ત થવા માટે છે બીજી જાતના રાજમાં પણ આ દવા ગમર ૧૨૫ જણાવે છે યદૃતના બધી જાતના વિરોધમાં આ વધી ચારી દવા છે એ ૧૧ શરીરની પીળાશ અને અંદરની શીઠાશ જતી રહે છે આ દ્વારનો નિયમમર ઉપયોગ ટેટલાક અઠવાડીયા મુધી રવાથી પિત્તની પથરી બળી નાય છે અને શાસ્ત્રિક્યાની જરૂર થતી નથી આ દ્વાર શરીરમાં જતા જ યદૃતમાં એજ જાતની ઉત્તેજના ઉત્પન્ન થાય છે, અને પિત્તનો સ્વાવ વધે છે ગરુઆતમાં કેટલાકને એથી મોળ આવે છે ખરી પણ થોડા વિવસમાં જે મોળ જતી રહે છે જાડુ ઘડુ હોય તેમ પેશાબમાંથી, ઝાડામાંથી, આખમાંથી અને આખા શરીરમાંથી કમળાના ચિહ્નો જતા રહે છે એનાથી કોઈને ઝેરી અસર થતી નથી એ ખાતરી છે

આ દવાના વપરાશ દરમીયાન પચ્ચની ખાસ સલાહ રાખવી જોઈએ પચ્ચનો સિદ્ધાંત એ છે કે યદૃતને મહેનત ન પડવી જોઈએ અને આરામ મળવો જોઈએ પણ શરીરનું યોગ્ય પોષણ ૧ મળે એમ પણ ન થવું જોઈએ વનસ્પતિ ખોરા- ઉત્તમ છે પ્રાટીનથી યદૃતને અને મૂનપિડને ઉત્તેજન મળે છે એટલે માસ, માખણ વગેરે થોડા પ્રમાણમાં અપાય ફળો પણ પ્રમાણ સર અપાય લીલા નાળીએરનું પાણી બહુ સારૂ અને એકલું પાણી પીવાથી પણ પિત્તના સાનને મદદ મળે છે

(જર્નલ ઓફ આયુર્વ એપ્રિલ ૧૯૩૭ માથી)

મન્નતિ સખધી મારો અનુભવ

(લેખ — શ્રી લાલત નમગન દેશપાંડે)

મને બીલકુલ ઘોરરા થયા નહોતા ન્હાના લાઈને એક ઠાકરી થયા પછી તેની પછી પત્ની ગુજરી ગઈ ઘરમા વૃદ્ધ માતૃશ્રીને અમને પુનઃમતિ જલગી થાય અને પોતે એ બુવે એવી એવી રિતા રાત વિવન થયા ઢરતી હતી પછી લાગી પીલત લમ થયે બાર વર્ષ થઈ ગયા પણ તેને ઠાઈ સતતિ । થઈ આ બેઈને વૃદ્ધ માતાએ તથા મારી શ્રીમે મને પણ બીલુ લમ રવાનો આગ્રહ કરવા માડ્યો અને મેં નિરૂપાન થઈન તથા ધમ દૃષ્ટિથી અપુન રહેલુ ત ઠીક નથી, પિતૃ મલમાયો હુટલુ બેઈએ એમો વિચાર કરીને બીલુ લમ વર્થુ એજ અરમામા મેં ઢનાઈ વાચ્યુ હતુ કે સ્ત્રીના રજોદર્શન પછી એક મહીનો પુનનો અને એક મહીનો ઢ થાનો એ રીતે વારાફરતી મહિના આવે છે અને જે સતતિ નેતી હાય તેનો વારા માલમ પાળમે બેઈએ મેં આ નિયમનો અનુભવ લેવાના ઠરાવ કર્યો હવે મારી નવી પત્નીની માતાને રહેલા પુનઃમતિ જ થઈ છે જ બેઈને નરી શ્રીએ મનુન્ના । કર્યુ ત્યારથી મેં મારી સ્ત્રીના રજોદર્શના મહિનાઓનુ નીકો, દીકરી એ રીતે એક કોઈક તૈયાર વર્થુ અને ઢ થા । વારાનો મહિનો તદન છોડીને પુનના વારાના મહિનામા શ્રી સખધી ક વા લાગ્યો અને પુના વારા । મહિનામા પણ રોળ ગરી । ૪, ૬, ૮, ૧૨, ૧૬, ૧૮ એ ૪ ઢન્યા । મમવિવમ છે છોડીને બાકીના વિવમ દિવસનો ઉપયોગ ઢરતો આ મમવિવમ દિવસનો સિદ્ધા ત જ્યોતિર્ન્યમાધી મને મળ્યો છે —

સમે જ કન્યા ત્રિવમે ૩ પુ

પરિણામે બીજે વર્ષે ઘરના માણુનાની ઠ ઠા પ્રમાણે મને પુ । પ્રાપ્તિ વઈ વૃદ્ધ માતાએ પૌન મુખ બેથુ તેનો આ । ઢ આમશમાય સમાતો ન હતો આ ક । મ ઠાઠતાવીય હતો એલુ માનીને મેં પૂઠા અનુભવ લેવાની ઇચ્છાથી આજ ઢમ ચાતુ મળ્યો ઇશ્વર દ્રુપાશી મને આત્યાર મુધીમા એમ પછી એક ચાર પુ । થયા છે અમત્તમર એ છે કે નણુ । વર્ષને આતર પ્રત્યેકનો જન્મ થયો છે અને સર્જનો મનુપ્ત ગણ છે અતર અને ગણ મરખા છે એનો ખુલામો હતુ મને મળ્યો નથી કોઈ ન્યોતિ શાસ્ત્રી આનો ખુલામો કરી મમાધાન ઢગે

(પરુપાર્થ નામ । મગી મામલિ ના ૧ ૪ । દીવામીના અકમાધી અનુવાદ)

વીટામીન^૧ વાયુ

હાલમાં વીટામીનનો વાયુ આ થો છે એમ કહેવામાં આતિ થયોમ્નિ નવી વીટામીન નવો છોડ હોવા છતાં ટેન્ડી વીગીમાં જુદા મા થો છે. ૧૯૧૨ માં ૧૯૫૧ માં નામના એક વૈજ્ઞાનિકે વીટામીનની પહેલી શોધ કરી ૧૯૧૮ મુધીમાં ૧૫ જુ ૧ વીટામીનો જાણવામાં આયા અને અત્યાર મુધીમાં સંખ્યાબંધ વીટામીનો મનાવા લાગ્યા છે, એ ઉપર મુખ્ય જોધ ખોળ થઈ છે અને વિશાળ માહિત્ય ઉત્પન્ન થયું છે.

આપણા શરીરના પોષણ, વૃદ્ધિ અને આરાય માટે વીટામીનની જરૂર છે એ હવે નિમજ્જલ સિદ્ધ થયું છે પણ ઘણી નવી વસ્તુ જાહેર આવે ત્યાર માણસ જાતમાં હોયો જાલમ્વલાવ નવા રમકડાં પાછળ ખાળક ઘેલુ થાય તેમ જો નહીં વસ્તુ પાછળ ઘેલો થાય છે અને વીટામીન ઘેવદા પલ ઘણા લોકોમાં જોવામાં આવે છે ખરી રીતે વીટામીન આહારનું આવશ્યક તત્વ હોવા છતાં નવમ્વ કે મવ આહાર દોષહર અમૃત નથી જો જુનલુ ન જોઈએ શરીરની લિં નલિ ન ધાતુઓને જરાજર પોષણ મળે તથા શરીરની દરમી જળવાઈ રહે એટલા તરતો આહારમાંથી મળવા જોઈએ, જો ઘણા વખતથી જાણવામાં હતું વળી તૃપ્તિ થાય તેટલો પૂરતો ખોરાક લેવા છતાં નમુક એક જ જાતનો ખોરાક લેવાતાં કેટલાક જોગો થાય છે એમ પણ ઘણા વર્ષોથી ખગર હતો. ત શાખાજી લાખા વખત મુધી ન લેનાય તો ‘સ્કર્વી’ ઇવાનો અને એટલા જોખા ઉપર રહેનારને ‘બેરીબેરી’ રોગ થવાનો અનુભવ પણ જૂનો છે જલાગીઓને થતા સ્કર્વી રોગના ઉપાય તરીકે લીંજુના રસનો ઉપયોગ. ઈ.સ. ૧૦૦ થી જાણવામાં છે ૧૮ માં શતકની પાછલી અધશતાબ્દીમાં કેવળ લાતાહારી લોકોમાં ‘બેરીબેરી’ રોગ પ્રગરી ગયો હતો જાતાનીનાકાસે યના. ટકાકીને સૂઝયું કે આહારની ખામીથી આ રોગ થાય છે અને ઈ.સ. ૧૮૮૫ માં નોકાસે યના આહારની જોડવતામાં તેણે નીચેના સુધારા કર્યા ખોરાકમાં માસનું પ્રમાણ વધાયું આહારમાં જવનો ઉપયોગ વધારી લાતની મુખ્યતા ઓછી કરી આ ફેરફારોથી ઘણી સારી અસર કરી અને જાપાની નોકાસે-યમાંથી બેરીબેરી લગલગ અદૃશ્ય થયો.

આ રીતે ખોરાકની અમુક જાતની ખામીથી રોગ થાય છે એ ખગર હોવા છતાં વીટામીનની શોધ તો ઈ.સ. ૧૯૧૦ માં હોખીઝી સે કરી છે.

૧ વીટામીનના પર્ચાઈ તરીકે પ્રજ્વનક શમ સાપગવા વાગ્યો છે પણ ૮૭ એ ૧૬ થયો નથી તેમ પૂરો ગર્વ વાહક છે એમ નથી લાગતું અહીં જે પ્રયોગ તરીકે વીટામીન શમ્બજ વાપર્યો છે.

હોપકીન્સ, ફ્રન્ક, ચોસ્થોર્ન અને મેટલ વગેરે વૈજ્ઞાનિકોએ કરેલી શોધખોળથી હવે ચોક્કસ માળીત થયું છે કે આધુનિક રમકામે શરીરને ઉપયોગી ગણેલા બધા તરવો આહારમાં હોવા છતાં આહારની જ અમુક જાતની ખામીને લીધે શરીરનું આરોગ્ય ધરાવતું ન જળવાય એવું બને અને વીટામીન એ ખોરાકના એવા વિશિષ્ટ તરવો છે કે જેનો અતિ અલ્પ પ્રમાણમાં પણ આહારમાં સંદુભાવ શરીરની વૃદ્ધિ માટે અને આરોગ્ય માટે આવશ્યક છે જે વિજ્ઞાન વડે પ્રયોગ હોપકીન્સે આ સિદ્ધાંતની સ્થાપના કરી તે પ્રયોગ દુકામાં આ પ્રમાણે હતો તેણે ગાંઠ તડુરસત અને જીવાન ઉંઝેને અશક્તીની રીતે આવશ્યક તરવો પ્રોગીન, ટ્રાજોહાઈડ્રેટ ક્ષાર વગેરે ધરાવતું મેળવીને તે ઉપર રાખ્યા તો તેઓ ખીનકુલ વૃદ્ધિ પામ્યા નહિ પણ એ આહારમાં દુધ ઉમેર્યું કે તરત ચોક્કસ વૃદ્ધિ શરૂ થઈ, અને જેણે દુધ બધા કરવામાં આવે કે વૃદ્ધિ બધા થઈ જાય, એમ જોયું આ અને આ પ્રકારના પ્રયોગોમાંથી હોપકીન્સે નિર્ણય દ્વિત કર્યો કે શરીરના આરોગ્ય અને વૃદ્ધિ માટે અમુક વધારાના આહારતરવો આવશ્યક છે આ તરવો માટે ડીટીમી સ શબ્દ ચોખ્ખો અને હવે એ પ્રચલિત થઈ ગયો છે

આ વિશિષ્ટ આહાર તરવો કે વીટામીન ઘણા ખોરાકમાં હોય છે પણ સુખ્યતરે વનસ્પતિમાં તેવાર થાય છે આ તરવો ઝાંઝક અથાથી છે અને પ્રાણીઓના શરીરમાં થોડા વખત માટે જ એ મળે છે કે જે પણ ખોરાકમાં વપરાતા સામાન્ય વનસ્પતિ જન્ય તથા પ્રાણી જન્ય જીવા જીવો પદાર્થોમાં બિનબિન વીટામીન હોય છે દુધ, ઇંડા કનેજી લીલા ગાંધાણ, જો, દાળાના ફાતના તથા અદરના અકુરો વગેરેમાં વિશેષતઃ વીટામીન રહેતું છે જ્યારે ગાંધા, બેટ, લોટ, ઘણાખરા તેઓ અને માકર લગભગ વીટામીન જન્ય છે

ખોરાક નોંધ્યો તેવી ઓછા ગણત શરીરની જીવિતિ થાય ને જિવિતિ વીટામીનની ખામીથી થાય છે અને તે જ મળવી જાણડો અને જીવાનોને વીટામીનની ખામી જેટલું નુકસાન કરે છે તેટલું જીવોને નવી કરતી વીટામીનની ખામીને પગિણામે કચિ, પેનજી, ક્ષિ ઉત્પાદન ક્ષમિત, અને ગાંધા ય આરોગ્ય ને હાનિ થાય છે એટલું જ નહિ પણ ગાંધા પુખ્તાની નામે ધવાની શરીરની ક્ષમિત થઈ છે

એ, બી, ડી, ઈ વગેરે વીટામીનના ભેગ તથા અત્યાર સુધીમાં જેનું પૃથક અસ્તિત્વ જિદ્ધ થયું છે, તે વીટામીન ભેદોના સુતોનું વણન કરવાની જરૂર નથી, પણ જ્યારે વીટામીનોની નોંધપ્રિયતા પ્રતિદિન વધતી જાય છે

અને વીગમીનની બનાવટો દિવમાનુદિવમ મોટી સખ્યામાં બાજરમાં આવતી જાય છે ત્યાં સાવચેતીના બે શબ્દો કહેવાની જરૂર છે ખરી

હો ચોખ્ખા જેવા નિષ્કાશ તઢિફનો અભિપ્રાય છે કે “વીટામીનની ઉપયોગિતાનું મેટ જ્ઞાન કરીને ગરમ દેશમાં ઘણું મર્યાદિત છે હજી સુધી વીટામીન એ, ડી, સી અને ઈની જામીના ત્રીજા લક્ષણો આ દેશમાં વિશેષ પ્રમાણમાં જોવામાં આવ્યા નથી સર્વાંગશોથ લાગતમા ચાપકાપે ફાટી નીકળતો હોવાના બનાવ છે પણ આનું કારણ વીટામીન સી ની જામી જ છે એકું મિદ્ધ થયું નથી અને જી એ સ્ટ્રીટ આપવાથી આ રાગ અટકતો કે પૂરેપૂરો સુધરતો હોવાનો પણ પુગવો નથી । મ દેશો જોરાક પ્રોટીન અથવા ખારા ના ખીખ તરવોની જામીનાળો જાવે હાય પણ વીટામીનની જામીવાળો નથી મારણ કે આ દેશમાં તાણુ માક અને લાજી પુષ્કળ મળે છે અને સીએ પણ તેનો હુમેશા ઉપયોગ છે આપણે ત્યાં ઉઘાટે શરીર રહેવાની ત્રવા સામાય છે અને સૂર્યનો પ્રકાશ એટલો સુલભ છે કે એની આમડીના ‘એગોસ્ટી-૧૫’ ઉપર અસર વધને ડી વીટામીન પુરતું ઉત્પન્ન થાય છે

જોડે સામાન્ય આહારમાં વીટામીનનું પુરતું પ્રમાણ હાય છે પણ મગભાવરમાં ખાનનાસ્થા વગેરે શરીર ઉપર વધારા જોડે પડે એવી પરિસ્થિતિમાં વીટામીન હોવાની જરૂર પડે ખરી માત્ર સામાન્ય તદુરસ્તી બાળવવા માટે વીટામીનનું ઘણું મર્યાદિત પ્રમાણ જરૂર છે અને આમાં ય આહારમાંથી માર્યાય રીતે એ મળી રહે ૭

(જુઓ ગોપ્રાનુ ને ડબ્લુ આર દ્રાપી ધોરધુગી ૧૪ ૧૯૬૬)

શુ વૈદ્યો પાશ્ચાત્ય વિચારોમાં પરિચ્છિન્ન થતા નથી જતા ?

(વેબલ દેવરનામી હરિશરણાનંદ)

ગમે તો પ્રાચીન આયુર્વેદ મને ના હોય મથવા અખિલભારતીય આયુર્વેદ સંમેલન હોત પણ જે વખત મથ ઉતર લાપણ કરવા આવે તે પ્રાચીન આયુર્વેદ ના શુભગાન રતા વાગતો નથી અને જુના મળમાં માણમના કપાથેના અંગો તમા માનુસાધી દેતા હતા ઘરડાઓને જીવાન બનાવી દેતા હતા મોટાને ફરી જીવતો કરી દેતા હતા અમારું જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આકાશના માતમા શિખર સુધી પહોંચુ હતું

એ વળતે કાંઈ વ્યક્તિ આયુર્વેદના ટોચપણ મિદ્ધા ત વિરુદ્ધ જરાપણ બોલવા જાય તો વહતાનો પારો ૧૦૫ ફે ની ઉપર ચી જાય છે અને એની

શુ વૈદ્યો પાશ્ચાત્ય વિચારોમા પરિણુત થતા નથી જતા ? ૩૦૬

વિશ્દ્ધ આજે તરજથી પોઝર ઉઠે છે પણ આ બધું કયા કયા છે ? જ્યાં ઘણા વૈદ્યો એકઠા થયા હોય ત્યાં જ ખાત્રી વ્યવહારમા એ લોકો શુ કરે છે ? જ્યારે રોગી પોતાની પાંચે માથે ત્યાં ચરક સુશ્રુત અને માધવનિદાન દ્વારાજ તેના દરદને સમજવાનો આ વૈદ્યો પ્રયાસ કરે છે ? અને ઔષધ ચોજના કરતી વખતે શુ તેનું ધ્યાન શુદ્ધ આયુર્વેદિક પદ્ધતિ ઉપર જ મધુરું રહે છે ? ખીલકુલ નહિ મુંગડ, ડવકરા, મનપુર, પેલ્લી, મદ્રાસ, લાહોર વગેરે વગેરે પ્રસિદ્ધ શહેરોના વૈદ્યોને મળવાની તક મને વારવાર મળે છે અને રોગીને તમામવાના કે ઔષધચોજનામા દોક વાતમા વૈદ્ય ઉપર પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનો યુગ ભેવામા આવે છે પણ ના તો રોગીને પૂછે છે કે “ કયા કયા દાક્તરની ડવા કરાવી છે ? અમુક દાક્તરે તમારા રોગની બાબતમા શુ કહ્યું છે ? ચન્ન પરીક્ષાઓમાથી કઈ કઈ દાક્તરોએ કરી છે ? રક્તપરીક્ષા અને મૂનપરીક્ષા કરીને શુ કહ્યું છે ? આ પરીક્ષાઓ પછી દાક્તરે પોતાનો મત શુ આપ્યો ? ” વગેરે એજ રીતે અત્યાગ્ર સુધીમા કઈ દવા વીધી અમુક ડવાથી કાઈ ફાયદો થયો કે નહિ ? વગેરે

આ પ્રકારની વાતોથી રોગ સમજવામા તેમજ જ વાતુ પ્રીક્ષીશન લખવામા કાઈક મદદ મળે છે એ વાત માથી છે પણ એ એટલેથી જ અટકી ફરી શુદ્ધ આયુર્વેદિક રીતે રોગને સમજીને શુદ્ધ આયુર્વેદિક રીતે ચિકિત્સા આપણે ઈગીએ તો તો મતોપની વાત છે પણ એમ નથી મને તો જે દેખાય છે તે એ છે કે વધો રોગીના રોગને આયુર્વેદિક પદ્ધતિથી પૂરેપૂરા સમજવાનો પ્રયત્ન કરતા નથી તેમજ શુદ્ધ આયુર્વેદિક ઔષધ ચોજના પણ કરતા નથી રોગીનો તાવ ભેવા માટે દરેક વૈદ્ય પાંચે ચમોનીટર હોય છે એટલુંજ નહિ, જે વરને જુઓ તેની પાંચે લેથેન્ટ્રોપ પણ ખીસ્તાની કે દવાખાનાની ગોલા વધારતુ લટકતુ હોય છે એથી આપણ મોટા શહેરોના વૈદ્યો તો આખ, કાન, નાક આદિ ચ્વાનોના મૂલ્ય નિરીક્ષક થતો પણ રાખે છે ઘણા વૈદ્યો ઇન્જેક્શનમા પણ પોતાની કુશળતા બતાવવાનો પ્રયાસ કરે છે એટલું જ નહિ તેઓને હાથે વિવેચી એવોપયિક દવાનો ઉપયોગ થતો દેખાય છે ત્યાં આશ્ચર્યની સીમા નથી ગટેલી અને

આ બધું જે વેદો ઘોડા વખત ખેલા મમેવનોમા વિદેશી પદ્ધતિ અને વિદેશી આયુર્વેદની નિ કા કરતા હતા તેઓને જ હાથે બનતું દેખાય છે

આટલું જ નથી આયુર્વેદિક પત્રો તો આથી પણ ચાર ડગલા આ બધા વધી ગયા છે હાલમા આયુર્વેદ મળાથી પત્રો તો ઘણા નીકળે છે પણ એમાંથી ચાર પાંચ પત્રો આયુર્વેદ જગતમા પ્રસિદ્ધ છે આ પત્રોમા વિશેષા કોની જાણે આથી ફેલાઈ ગઈ છે વર્ષમા ૪૫૫ ચાર વિશેષાકો કાઢે છે (આ વાત હિંદી આયુર્વેદિક પત્રોને લાગુ પડે છે આયુર્વેદ વિજ્ઞાને તો આજ વીશ વર્ષમા એક પણ વિશેષાક નાદયો નથી તારી આ વિ) કોઈ રક્ષા રોગાક કાઢે છે તો કોઈ હૃદયો પાક અને કોઈ સકામક રોગાક કાઢે છે

પણ એમા હોય છે તો આયુર્વેદિક પદ્ધતિનો પ્રચારના ? ના જે પત્રો આયુર્વેદની બહાર હાકે છે તેમા પણ ત્યેક રાગતુ વિવરણ તો વિદેશી વ્યાખ્યાના એકવાડથી લીધાવેલું ટાય છે પશ્તિએ, પશ્તિએ-પદે પદે વિદેશી શૈલીની વ્યાખ્યાનુ મહત્વ દેખાય છે જે પત્રમા આધુનિક પદ્ધતિથી ગોળાનું વિવેચન કરેલું હોય અથવા આયુર્વેદનો કોઈ ધુરધર લેખક પણ પોતાના લેખમા પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનો ઉપેક્ષ ન કરે તો એ પત્ર તથા એ લેખ નિ સાર પિષ્ટપેષણ સમજવામા આવે છે વેદો એવા લેખો તરફ નજર નથી નાખતા વેદોની આ અભિરુચિ શું મિલ્લ કરે છે એનું જ કે વેદ મસુદાય ધીર ધીર પાશ્ચાત્ય વિચારોમા પરિપુત થતો જાય છે અને વેદો આયુર્વેદિક પદ્ધતિને છોડીને વિદેશી પદ્ધતિને પૂણ રીતે અપનાવી લીએ એ સમય નજીક આવતો જાય છે આયુર્વેદિક પદ્ધતિના મવનાશની આ શું સૂચના નથી ? આયુર્વેદાભિમાનીઓએ આ બાબતમા કોઈ વખત ચર્ચા રીતે વિચાર કર્યો છે ? કે રોજ ઉપર યાજ્ઞાન આપવામા જ પોતાની ઇતિકતવ્યતા તેઓએ માની છે ?

(વૈદ્યસમેન પત્રિકા ૧૬ ૭ ના બુના િ અમાથી)

સરકાર માન્યતાને પાત્ર થવા યોગ્ય પ્રાન્તીય

આયુર્વેદીય કોલેજો

[કોન્ગ્રેસપક્ષના હાથમા આ દેશના સાત પ્રાંતોનું તન અત્યારે છે અને કે પ્રેસ પત્રના મનીઓ આપણા મુખર્ષ ઈનાકાનો બધા મજકારી વહીવટ કરે છે આ મનીઓ પાસેથી આયુર્વેદ અને યુનાની વૈદ્યમને યોગ્ય મદાય મળશે એવી વૈલો અને હકીમો આશા રાખે છે એટલે મુખર્ષ પ્રાંતના વૈલો અને હકીમોની મળાએ મુખર્ષ મજકાર તરફથી બોર્ડ ઓફ ઈન્ડિઅન મેડીસન રચનાથી જોઈએ એવા ૧૫ ક્યો છે અને મૌને આશા છે તેમ જોઈ એક ઈન્ડિઅન મેડીસન મથપાસે તે આ પ્રાંતમા માં પતાને પાત્ર કેટલી આયુર્વેદીય કોલેજો છે તે માહિતી ઉપયોગી થશે એમ ધારીને લિનગ્વિનામ (પુ ૬ અ ૧-૨)મા છપાવેલા શ્રી ગ મ દીક્ષિત એમ એ ના નેખતો મુખ્ય આધાર નહને આ માહીતી આપી છે

તરી આ વિ ૧

હાલમા આખા હિન્દુસ્તાનમા આયુર્વેદના શિક્ષણ માટે શાળા-કોલેજો વીસની આમપાન છે, તેમાથી ૧૧ બીજા પ્રાંતમા છે અને ૭ મહારાષ્ટ્રમા છે એમ શ્રી દીક્ષિતે લખ્યું છે પણ મહારાષ્ટ્રનો આકડો ખરાબ છે જ્યાં મહારાષ્ટ્રની ગહા ૧૧ ઠરતા વધારે કોલેજો છે, એમા સદેહ નથી દા ત કલઠતાની નજ કોલેજોમાથી એકેયનું નામ નથી અવગત આ લેખકે આવી મધ્યઓના ચાલકો પાસેથી માહિતી માગીને તેને મળેલા જવાબો ઉપરથી તારણ કરીને આ લેખ લખ્યો છે અને કેટલાકોએ જવાબો ન આપ્યા હોય એવો સંભવ છે વળી કેટલીક મસ્થાની આ લેખકને ખબર ન હોય એમ પણ બને દા ત લાવનગરમા આયુર્વેદ પાઠશાળા છે એની ખબર નહિ હોય છતાં જે માહિતી મળી છે તે પણ આવકારલાયક છે અને અહીં કેવળ મહારાષ્ટ્ર, ગુજર્ષ અને ગુજરાતની મસ્થાઓ સંબધી માહિતી જ ઉતારી છે નીચે આપેલી માહિતી આલુ તથા આગલા એક બે વર્ષને લગતી છે છતાં આકડા બધા ખરાબ જ છે એમ નથી કહેવાતું

આ દેશમા અત્યાજે ચાલતા આયુર્વેદ વિદ્યાયથોમાથી કેટલાક દા ત મદ્રાસ, મહીસૂર, ત્રિવેન્દ્રમ્, પટણા, પાટણ, ગ્વાલિયર જેવા ત્યા ત્યાની સરકાર તરફથી ચાલે છે કેટલાક દા ત લાહોર, જનારસ, દીલ્હી, હરિદ્વાર વગેરે વિદ્યાલયોને મરકાર તરફથી અથવા યુનિવર્સિટીથી ક બને તરફથી મદદ

૧ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનમા જ ગયે વર્ષે કનમ્તાના વિશ્વનાથ આયુર્વેદ વિદ્યાલયનું તથા ૨૨ શ્વામાળ્ય વાચસ્પતિવાળા વૈદ્યશાસ્ત્રીકર્તું વલુન આરી ગયું છે તરી આ વિ

મળે છે કેટલાકને લોકલબોર્ડ, મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી મદદ મળે છે અને મગ્ડાર કે યુનિવર્સિટી તરફથી જેને મદદ મળે છે તેની પદવીઓને કાર્ડ માં ચતા પણ મળી છે બાકીના વિદ્યાર્થીઓ આનગી મદદથી તથા સાહસથી આવે છે ઘણા ખરા વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસક્રમ ૪થી છ વર્ષનો છે વિદ્યાર્થી ૪ વિદ્યાર્થીનીની ઉમ્મર ૧૬ ઉપર હોવી જોઈએ કેટલીક મસ્તકાઓમાં સસ્કૃત માથે મેટ્રિક અથવા તેના જેવી પરીક્ષા પાસ કરવાને પ્રવેશ મળે છે કેટલીકમાં એથી ઓછા સસ્કૃત નાથ અથ્રેણ છઠ્ઠા ધોરણ સુધી લેણેલાને પણ પ્રવેશ મળે છે કોઈમાં એથી ઉચ્ચ ધોરણ પણ છે છેવટની પદવી માટે જુદા જુદા નામ જાય છે કયાક તદ્દન મદ્દત શિક્ષણ મળે છે કયાક માસિક ૧ થી ૩ રૂપીઆની ફી છે અને કેટલીક મસ્તકામાં ૩ થી ૬ રૂપીઆ ફી છે મદ્રાસમાં પરમાન્તીય માટે રૂ. ૧૨-/- ૦ થી છે વિદ્યાર્થીમાં અને જ્યાં વસતિગૃહ છે ત્યાં વસતિગૃહમાં પાળવાના નિયમો ક ક છે ઘણા વિદ્યાર્થીઓમાં પુસ્તકાલય તથા વાચનાલય છે કેટલેક ઠેકાણે ડીપેર્ટમેન્ટ સોસાયટી અને નાપિક ઉત્સવો, મમેલનો, વગેરેની યોજના પણ છે રમવા માટે મેદાનો અને ક્રિકેટ, ટેનીસ, પુટબોલ, કસરત વગેરેની સગવડ પણ કયાક છે વનસ્પતિ અને ખનિજ વસ્તુઓના પરિચય માટે વિદ્યાર્થીઓને પથટનોમાં લઈ જવાનું ધોરણ પણ છે

ઘણા ખરા વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષક વગમાં વેદો અને દાખલો બેચ હોય છે શિક્ષણ ધણુખરૂ તે તે પ્રા તની માતૃભાષામાં અપાય છે, કયાક મસ્કૃતમાં પણ અપાય છે આયુર્વેદી શિક્ષણ માટે મૂળ સસ્કૃત અથવા માધી અથવા તેના ભાષા તરોમાંથી ક જુ. જુદા વિષયો ઉપર આધુનિક વિદ્વાનોએ માતૃભાષામાં પુસ્તકો લખેલા છે તે માનદ્દત શિક્ષણ અપાય છે અને પાશ્ચાત્ય વૈદકના શિક્ષણ માટે મૂળ અથ્રેણ પુસ્તકો ઉપરથી અથવા તે ઉપરથી માતૃભાષામાં લખાયેલા હા. ૧ મોટા પુસ્તકો મારદ્દત અપાય છે કેમેસ્ટ્રી અને ફીઝીકસના પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે ઘણે ઠેકાણે પ્રયોગશાળાઓ છે વનસ્પતિશાસ્ત્રના પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે સૂકા નમુનાઓ, મેજકલેટન, સૂક્ષ્મદર્શક યત્ર વગેરે માધનો પણ કયાક છે હાનો કે મોટો જગીઓ પણ માથે હોય એવી પણ મસ્તકાઓ છે શારીર અને ઇન્ડ્રિયવિજ્ઞાન (Anatomy & physiology) ના પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે નકશાઓ, મોડેલો, હાડપિંડ, વગેરે ઘણે ઠેકાણે છે કયાક શબ્દચેદન (ડિમેકશન) પણ છે સમજાલયોમાં વિકૃત શારીરના જ્ઞાન અથે વિકૃત અવયવોના શારીરિકમાં ગળેલા ભાગો વગેરે પણ કયાક છે દ્રવ્યપરિચય માટે વાનસ્પત્ય તથા ખનિજ દ્રવ્યોના નમુનાઓ પણ હોય છે ઘણા વિદ્યાર્થીઓ પોતાના મુખમાં જ્વાળાનાના ઉપયોગ માટે તથા વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણ માટે હવાઓ

મરકાર માન્યતાને પાત્ર થવા યોગ્ય પ્રાન્તીય આયુર્વેદીય કોલેજો ૩૩૩

બનાવવાનું ખાતુ રાખે છે પણ કોઈ કોઈએ મોગ કા ખાના ઉભા કયા છે અને બનાવે પેપરના નકામાથી વિદ્યાલયને આર્થિક મદદ કરે છે ઘણાખરા વિદ્યાલયો તથે ધર્મો । વાખાના છે, પણ કોઈ કોઈ માથે ઈન્ડોર પેશન્ટ માટે ઇન્પીતાલો પણ છે અને ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને દરદીને તપાસવાનું તેમજ તેની ઔકિત્માનું શિક્ષણ અપાય છે કોઈ ઠેકાણે મનમપટ્ટી, ન્હાના પ્રમાણમા ગરુદિયા વગેરેની મગવડ પણ છે

મરઠાગી મરવાઓમા મરકાર તરફથી અથવા સરકારે ચોળેલ ઈ ડીયન મેડીકલ બોર્ડ તરફથી પરીક્ષકો નિમાય છે બીજી સંસ્થાઓમા પ્રખ્યાત વૈદ્યા અને દાકતરોને પરીક્ષા લેવા માટે બોલાવે છે વિષયના મહત્ત્વ પ્રમાણે ૧૦૦ ફ્રે ૫૦ શુણુ આપવાનું ધોરણ છે

ઘણાખરા વિદ્યાલયોમા ઓછા વધુ પ્રમાણમા નીચેના વિષયો શીખવવામા આવે છે

આયુર્વેદના પુસ્તકો ઉપરથી શીખનાતા
નિયમો

- ૧ તક્ષસ્ત્ર (દીપિત્ર માથે)
- ૨ મુખ્યકાગિકા
- ૩ દોષવિજ્ઞાન (મૂત્રસ્થાન અ. ૧ તરફ સ્થાન) પગિ નાપા
- ૪ દ્રવ્યશુદ્ધિ (Materia medica)
- ૫ આયુર્વેદીય શરીર (Anatomy)
- ૬ મગાસ્ર (Ayurvedic Chemistry)
- ૭ સ્વસ્થવૃત્ત (Hygiene)
- ૮ રોગવિજ્ઞાન (Pathology & Diagnosis)
- ૯ રક્ત અને શાવામ્પન (Ayurvedic Surgery)
- ૧૦ પ્રસૂતિતત્ર અને મોમાર બૃત્ય (Midwifery & Diseases of children)
- ૧૧ ધાયગ્નિત્મા (Medicinal treatment)

૧ અગ તત્ર (Toxicology)

૧૩ આયુર્વેદો ઇતિહાસ

પાશ્ચાત્ય પુસ્તકો ઉપરથી શીખનાતા
નિયમો

- ૧ Chemistry
- ૨ Physics
- Botany
- ૪ Zoology
- ૫ Anatomy
- ૬ Physiology
- ૭ Hygiene
- ૮ Pathology
- ૧૦ Midwifery & Gynaecology
- ૧૧ Surgery
- ૧૨ Medical jurisprudence
- ૧૩ Toxicology
- ૧૪ Mental diseases
- ૧૫ Practice of medicine

યોજના થવી જોઈએ એમ થતા એ પદવીની પ્રતિષ્ઠા પણ વધશે જીલ્લા તરફથી આવિલાલયોમા પ્રવેગનુ ધોરણ પણ એક મરણુ થલુ જોઈએ તો શ્રી દીક્ષિતની સૂચના એવી છે કે અત્યારે મેટ્રીકથી જોડાણ લાગુલાને પણ ટ્રાન્સેક્ટેશન હાખન કરવામા આવે છે તે બધ થઇને સરકૃત સાથે મેટ્રીક થયેલાને જ હાખલ કરવામા આવે અને પછા શિક્ષણક્રમ છ વર્ષનો રાખવામા આવે જેમા પહેલા એ વર્ષ દરમિયાન આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્યના ભૂમિકાગ્રંથ વૈજ્ઞાનિક વિષયો તૈયાર ઠાવી પછીના ત્રણ વર્ષો બેથના મુખ્ય વિષયો માટે રાખી શકાય અથવા મુંબઈ યુનિવર્સિટીએ હવેથી છ ટં માથ નમા વૈદ્યકમા ઉપ યોગના વૈજ્ઞાનિક વિષયો સાથે પાગ વધેલાને મેટ્રીકન ટ્રાન્સેક્ટેશન અને ડોનેશનમા હાખન કરવાનુ ધોરણ નથી મળુ છે તેમ આયુર્વેદ માટે પણ જે છ ટં સાથ સનુ ધોરણ રાખવામા આવે તો પહેલા વિક પથી પણ ઉત્તમ કાણુ કે જે બે વર્ષમા મવ સાધારણ વૈજ્ઞાનિક વિષયો પુરા થઈ બધ અથેજ વધારે સાફ થાત અને પછી આયુર્વેદિક કોનેશનો ત્રણ વર્ષનો ક્રમ રાખવામા વાધો નથી અલગત સરકૃત વિષયો જુદા શીખવવા પડે

શ્રી દીક્ષિતનો આ મત જરૂર વિચારવા યોગ્ય છે પણ બોર્ડ જોડે છ નીચન મેટ્રીકની નીમાયા પછી એક ડિગ્રી મારફત બધો વિચાર કરીને આયુર્વેદનુ પ્રાધ્યાય રહે અને વૈજ્ઞાનિક પાથો પણ ફલ થાય એવી શિક્ષણ ક્રમની ગાખા પ્રાપ્ત માટે યોજના થવી જોઈએ એમનુ જ મા લેખમા સૂચવવાનુ છે

હવે મુંબઈ પ્રાંતની આયુર્વેદિક સરકારોનો ડોક્ટોરિપ્રેસિડેન્ટના ઉપર કરેલા લેખમાથી મિત્રે ઉતાર્યો છે મુંબઈ પ્રાંતની પાલ ડોક્ટોરિપ્રેસિડેન્ટના આમા આવવી રહી ગઇ છે, પણ તેના આકડા માલવતા વખત લાગે જાણી નમાવેલ કચો નથી પહોરની સરકારોમા બનારસ, નીલી, લાહોર મદ્રાસ અને ત્રીવે દ્રમી મધ્યાઓ ઘણી મારી મિથિતમા છે તેમા જયપુરના આખડા માળ્યા જ નથી મદ્રાસ મા આખડા પણ પૂરા નથી આખ્યા બાકી બનારસ દીલ્હી, લાહોર, મહીસર અને ત્રીવે દ્રમમા કોલેજ માટે તથા હોસ્પિટલ માટે સ્વતંત્ર મનન છે લાહોર અને બનારસમા વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા બમ્શે બસમે છે જ્યાં ટિવે દ્રમા ૧૬૦ અને પટણાની સરકારી આયુર્વેદિક કોલેજમા ૧૨૫ છે વળી બનારસમા છ ડોક્ટોર ઇન્સ્ટીટુટમા ૮૬ રોગી માટે, લાહોરમા ૪૮ માટે, ત્રીવે દ્રમમા ૨૦ માટે અને મહીસૂરમા ૨૪ માટે સગવડ છે વધારે વિગત માટે મૂળ લેખ જુઓ

હવે ઉપર કહેલી સરચાઓ વિશે થોડી વિગતો નીચે આપી છે

(૧) આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-આહમદનગર—૧૯૧૭મા આ વિદ્યાલયની સ્થાપના થઈ છે. પહેલા આર વિદ્યાર્થી હતા હાલમા ૧૩૦ છે. પચાસ હજારના જગ્યા અને મકાન અને બીજી સાધનસામગ્રી મળીને લગભગ એક લાખ રૂપીયા ખર્ચ થયું છે. વાર્ષિક ખર્ચ બારથી ૧૫ હજાર છે. કેટલાક શિક્ષકો પગાર લીધા વગર કામ કરે છે, કેટલાક સ માનનીય વેતન લેનાર છે અને કેટલાક આયુર્વેદ મેદા સઘના આજીવન સેવક છે. શિક્ષકો ઉપરાત આઠ દશ નોકરો છે. મ્યાનિક સરચા તરફથી ઘણી મદદ મળે છે. બાપી મદદ શ્રીમત લોઢો પાસેથી તથા સ્વાવલંબનથી ન્યાય, વૈજેષિક અને સાખ્ય એ શાસ્ત્રોનુ તથા બીજા સર્વ વિષયોનુ શિક્ષણ અપાય છે અને પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની બધી સગવડ છે. વિદ્યાલયનું મકાન, ઇસ્પીતાલનું મકાન, વિદ્યાર્થીઓનુ વસતિ ગૃહ અને લોજનાલય, ગખ્ત-છેદ શાળા, શાલાકથ વિભાગ રૂઘ્ણવિજ્ઞાનશાળા (Clinical Laboratory) સાય સ લેબોરેટરી, વગેરે પોતાના મકાનોમા એકજ ઠેકાણે છે. પહેલા ઔષધિ કારખાનુ ખાનગી હતુ તે ૧૮૭૫મા મધને મોરબુ, અને ૧૮૭૩મા લીમીટેડ કયુ છે. કારખાનુ મોટા પ્રમાણમા છે તેમા ૧૫૦ નોકરો છે. ૪૯૫ પદવીધર્મ અને વેદ ચાલક છે. દોઢસો-બસો એજ ટો છે. કપનીના નકામાથી નેકડે ૭૦ ટકા આયુર્વેદ સેવાસઘને આપવા એમ કરેલુ છે. જેથી હાલમા આમાથી વિદ્યાલયને સાત આઠ હજાર રૂપીઆની મદદ મળે છે. ધર્મોર્થ દવાખાના બે છે. ઓપરેશન પછી જખમની શોધન રોપણક્રિયા આયુર્વેદિ- ચિકિત્સા પદ્ધતિ પ્રમાણે કરવામા આવે છે.

(૨) આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય પૂના—એ સરચા સબધી મવિસ્તર માહિતી ગયા અખાજ ડપાઇ ગઈ છે. એટલે તેની પુનરુપ્તિની જરૂર નથી.

(૩) આર્યાવલ્લ વેદિક વિદ્યાલય, સતારા—૧૯૧૩મા સ્થાપના થઈ પછી આયુર્વેદ પ્રમારુ મકાનીના તાળામા આ સરચા આવી બધા વિષયો શીખવાય છે. પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ માટે ઔષધિશાળા કાળેસ્માર, ધર્મોર્થ દવા ખાનુ, રૂઘ્ણાલય, શળચે નશાળા, નકશા મોડે સ મેજીયે ટન, સૂક્ષ્મદ્રશ્યક થન, લોહીનુ દખાણુ જોવાનુ ચન વગેરે છે. છેવટની પરીઆની પ્રી રૂ પ છે. પરીક્ષકો પ્હારના છે. ઘણાખરા શિક્ષકો નિર્વેતન કામ કરે છે. આર્થિક સ્થિતિ દુબળ છે. વિદ્યાર્થીઓ માટે થોડી શિષ્યવૃત્તિઓ અને ઇનામો છે. રમતગમત વામવિવાદ વાચનાલય છે. અ થસઅહ પણ થોડો છે. વિદ્યાર્થી ૪૮ છે. વાર્ષિક ખર્ચ રૂ ૩-૪ હજાર છે. અહીંની પદવી મેળવનારને મ્યુનિ નિપાનીટી અને લોકલગોઈમા જગ્યા મળે છે. ૧૯૩૮મા આ સરચાનો રોપ્ય મહોત્સવ છે.

(૪) મહારાષ્ટ્ર આયુર્વેદ વિદ્યાલય મુમ્બઈ—૧૮૭૨મા સ્થાપના થઈ છે. પનવેલના શ્રી પુરાણિક અને સાહ્યધર્મની મદદથી શરૂ થયેલ છે. આ

મર્યાદા નિખિલ ભારતીય આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠવાળો અભ્યાસક્રમ જ ચાલે છે, અને તેની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓ પ્રેરે છે એ ઉપરાંત પાશ્ચાત્ય વૈદ્ય-વિષયોનું શિક્ષણ અપાય છે જેની પરીક્ષા વિદ્યાલય તરફથી જ લેવાય છે. ઘણાખરા શિક્ષકો નિવૃત્ત જામ કરે છે. ધર્મોચ્ચ દવાખાનાની હામણા શરૂઆત થઈ છે તેની કાયમની વ્યવસ્થા માટે ફંડ એકઠું કરવાની ખટપટ આવે છે, ફાર્મસી છે મોટે ભાગે ઝાટકાપદ્ધિ વપરાય છે નહીં. ઔષધિ સંગ્રહ અને લાયબ્રેરી છે શબઘરોનની સગવડ નેશનલ મેડિકલ કોલેજમાં અને પ્રસૂતિ વિષયક શિક્ષણની સગવડ યમુનાબાઈનાયક હોસ્પિટલમાં છે. રાણીનો બાગ, કનકેશ્વરી, વલ્લેશ્વરી, ડોગર અને ધૂતપાપેશ્વર કારખાનું અને ત્યાંનું વનસ્પતિ ઉદ્યાન એ સ્થળોએ વિદ્યાર્થીઓને વનસ્પતિ જોવા માટે લઈ જવામાં આવ્યા હતા.

ભારત આયુર્વેદ વિદ્યાલય અમરાવતી—૧૯૩૫માં આ મર્યાદાની સ્થાપના થઈ છે. ભારતીય આયુર્વેદ શિક્ષણ મંત્રિતાના નિમંત્રણ નીચે ચાલે છે. ઘણાખરા શિક્ષકો નિવૃત્ત જામ કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ ૧૫ છે. વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. એક હજાર છે.

આયુર્વેદ વિદ્યાલય, ચેન્નઈ—આ ભા. આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષામાં વિદ્યાર્થીઓને મોકલવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકત્વ પણ શિક્ષણ અપાય છે. વિદ્યાર્થીઓને માત્રિક રૂ. ૧૦-૧૨ ની શિષ્યવૃત્તિઓ મળે છે. શિક્ષકોમાં બે વૈદ્યો અને બે દાક્ટરો છે. ધર્માર્થ દવાખાનામાં તથા ફાર્મસીમાં પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ મળે છે. દવાખાનાનું ખર્ચ વ્યાજમાયી ચાલે છે.

પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજ મુંબઈ—ઈ. સ. ૧૮૯૬માં સ્થાપના થઈ છે. આ કોલેજ ડા. પોપટ યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ નામે જાહેર છે. કોલેજ વચ્ચે બધું હતી. ડી. ૧૯૩૫ની ગત થઈ છે. શિક્ષકવર્ગ નિવૃત્ત જામ કરે છે. પ્રવેશ ફી રૂ. ૧૦ છે. આ વિદ્યાપીઠની પદવીઓને કેટલીક યુનિવર્સિટીઓ, લોકલ બોર્ડો અને વડોદરા, લાવનગર વગેરે સંસ્થાઓએ મા. ય. રાખેલ છે. પરીક્ષા ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી કે અંગ્રેજીમાં લેવાય છે. પરીક્ષામાં ખાનગી રીતે અભ્યાસ કરીને બેસી શકાય છે. ડા. પોપટ યુનિવર્સિટી તરફથી નીચેના મર્ટીફિકેટો અને ડીગ્રીમાં આપવામાં આવે છે. સાડાનણ વર્ષનું શિક્ષણ લઈને લિપક, Cપવૈદ્ય, રસવૈદ્ય અને સ્ત્રીઓ માટે પરિચારિકા થઈ શકાય છે. અને પોણાપાચ વર્ષ શિક્ષણ લઈને લિપગ્વર (G P A C) થઈ શકાય છે. અને પાંચ વર્ષ સુધી ધધો કરી ટેસ્ટ પરીક્ષા પાસ કરનાર વૈદ્યવર (L P A C) થઈ શકે છે. જે વૈ. ૧૫ વર્ષ સુધી ધધો કરી ટેસ્ટ પરીક્ષા પાસ કરે તેને આચાર્ય પદવી મળે છે. અને જે વૈદ્યની ઉમ્મર પીંતાનીશની ઉપર હોય અને જેણે આયુર્વેદની ઘણી મેવા કરી હોય તેને જ્ઞાનરત્ન તરીકે પ્રાણાચાર્યની પદવી અપાય છે. છોકરીઓ માટે મવા બે વર્ષનો નર્મનો કૉસ છે. લિપગ્વરની પરીક્ષાની ફી રૂ. ૧૮, વૈદ્યવરની ફી રૂ. ૫૦, અને આચાર્ય ટેસ્ટની ફી રૂ. ૭૫ છે.

આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય, પાટણ—સ્થાપના ૧૯૨૨ બધા વિષયો ગીળવવામાં આવે છે ઇતિહાસની પણ યોજના છે શિશ્યવૃત્તિઓ પણ છે લાયબ્રેરી, ગ્રીડીંગમ, મ્યુઝીઅમ, એનેટોમી વિભાગ વગેરે છે સલા, મમેલન, રમતગમત વગેરે થાય છે ડીમેકસનહોલ, વનસ્પતિઉદ્યાન, ફાર્માસ્યુટિકલ પ્રયોગશાળા વગેરે ગરૂ કરવાની તજવીજ આલે છે (ઇસ્પીતાલ શરૂ કરવાનું પણ નક્કી થઈ ગયું છે ત.ની આ વિ) શિક્ષક વર્ગમાં એક દાકતર છે આયુર્વેદિક દવાખાનું આલે છે પણ તે ઉપરાત પાટણની જનરલ ઇસ્પીતાલ અને મેટર્નીટી હોસ્પિટલમાં પણ પ્રત્યક્ષ શિક્ષણની મગવડ છે વિદ્યાલયનું વાર્ષિક ખર્ચ રૂ ૬૦ હજાર છે આયુર્વેદિક દવાખાનાનું વાર્ષિક ખર્ચ રૂ ૬૦૦ છે આ સ્થામાં પાસ થયેલા વૈદ્યોને લોકખોટાંએ જગ્યાઓ આપી છે પણ વડોદરા સરકાર પાસ મેલની ત્રિજ્યમાં એક દવાખાનું ઉઘાડવાનો વિચાર કરે છે જો એ યોજના અમલમાં આવશે તો આયુર્વેદીય પદવીધરાને વધાર જગ્યા મળશે શિક્ષણ ગુજરાતીમાં અપાય છે પરીક્ષકો બહારના હોય છ વ્યવસ્થા એક કમિટીના હાથમાં છે છેલ્લી પરીક્ષામાં પાસ થવા માટે પચાસ ગુણ આવશ્યક છે લિપગભારતી નામનું માસિક વિદ્યાર્થીઓ તરફથી નીકળે છે સસ્થા મરકારી મહદ મેળવતી હોઇને પદવીધરાને મા યતા તથા નોકરી શક્ય છે

ઉપર ગણાવી છે તે ઉપરાત મુખ્યમાં મુખ્ય આયુર્વેદીય પાઠશાળા નામની રજીસ્ટડ સસ્થા છે અને ભાવનગરમાં તથા અમદાવાદમાં પણ એક એક સસ્થા છે પણ તેની નોંધ શ્રી હીક્ષિતના લેખમાં નથી એ સસ્થાઓના સચાલકો હુકના લખી મોકલશે તો મારી છાપવાની તૈયારી છે

આ લાખા લેખની મતનજ માહીતી આપવાની છે અને જ્યાંએ બોડ' ઓફ ઇડીઅન મેડીસીનની વૈદ્યો તરફથી માગણી થાય છે, પણ તેઓ પાસે પદ્ધતિપૂર્વક શિક્ષણની વ્યવસ્થા છે કે નહિ એ જાણવાની દાકતરોને તથા લોકોને પણ જિજ્ઞાસા રહે એ સ્વાભાવિક છે પણ વૈદ્યોને પોતાને પણ પોતાની સ્થિતિનો સારો ખ્યાલ આવે આવી બોડ સ્વીકારે એવી આપણી કેટલી શાખા ડોલેજે છે તેને ખ્યાલ આવે અને જેટલો સુધારો જેમાં કરવો ઘટે તેટલો સુધારો કરવાનાં પણ આપણે તૈયારી કરીએ એ પણ હેતુ છે

ઉપર કોઠાના આકાશોમાંથી એક વસ્તુ ખાસ તરી આવે છે તે એકે બસ્સો વિદ્યાર્થીઓ બનારસની હિંદુ યુનિવર્સિટીની આયુર્વેદિક કોલેજમાં છે અને શિક્ષકો ૧૨ છે, અહમદનગરમાં ૧૩૦ વિદ્યાર્થીઓ છે અને શિક્ષકો ૮ થી ૧૦ છે પાટણમાં ૭૦ થી ૮૦ વિદ્યાર્થીઓ છે અને શિક્ષકો ૭ છે ત્યાં મુખ્યમાં આખીશ વિદ્યાર્થીઓ છે અને શિક્ષકો ૨૦ છે, બીજે ૪૮ વિદ્યાર્થીઓમાં

૧ પાટણના આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયથી આ મામિ ના નાયનારોએ જાણીતા છે જ્ઞાં મરાઠી પત્રમાં જેટલી મોંઘ છે તેમની અહીં ઉનારી છે તની આ વિ

શિક્ષકો છે, એકમા તો વિદ્યાર્થીઓ ૭ અને શિક્ષકો ૧૦ છે આ ત્રિયતિનુ કારણ શિક્ષકો યગારદાર નથી એ છે

ખીજી વાત એ જોવાની છે કે ગુજરાત ડરતા મહારાષ્ટ્રમાં આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયોની સખ્યા વધારે છે અનુભવ યોગ્ય સાધન સપત્તિવાળા અને સારી રીતે ચાલતા તો શ્રી દીક્ષિત જહે છે તેમ મહારાષ્ટ્રમાં બેજ (૧) એક અહમદનગરનું અને એક પૂનાનું છે અને ગુજરાતમાં એક પાટણનું જ છે મહીસૂરમાં એક સરગરી આયુર્વેદિક ડોલેજ છે તેનો લાભ કણીટક પ્રાન્તીયો લેતા હશે પણ એ શિવાય ડોઈ સખ્યા કણીટકમાં નથી એ આશ્ચર્ય લાગે છે

ચર્ચાપત્ર

[આ ચર્ચાપત્ર બહા વખત પહેલાં મળેતું પાઠ એમાં નર્સેરી ઘણી માત્રા ૮૭ તૂટી નથી થઈ એમ જોઈએ એ છાપવા આપુ છું અને તૂટના સમયના સૂચક એક બે હલ્દીયામાં લેખકને પૂછ્યા બગર એની સમતિ માની લઈને પ્રેક્ષ કરો છે વળી મૂળ અગત પત્ર હોઈને એમાં મારે વિશે અમત ને ગળે દતા તે પણ કાગી નાખ્યા છે તની આ વિ]

નાગપુરમાં ૨૭મું સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૨માં મળેલી આ મેમ્બર પત્રને દુ કેટલીક સૂચના રજુ કરવા ઇચ્છુ છું - પોતે મર્યાના મજબ નથી તેમ હાજરી આપીશ તો પણ તેમાં હું મોલના ચાહીશ પણ નહીં

(૧) સંમેલનના મત્તાપતિએ પોતા ૧૧ વય ૨૨માન દશવર્ગનો પ્રયામ કરેલો જોઈએ કોઝસની વાત કોરે મૂકીયે તો આજ ઇ ડીવા મેડી ૧ એસોસીએશને પોતાની સામૂહિક પ્રગતિ ખાતર આવા પ્રનાસની ગોઠવણુ જરૂરી ગમ્મી ૮ નન મોલાનાય ને કે ગુજરી ગયા અન્યથા એમણે આ 'રિતામાં મારૂ મામ મ્યું હોવાય શોભાના ગાડીયા જેના બની બેસી ગહેવાથી આયુર્વેદનો ઉદ્ધાર થઈ જન એમ નથી સમાપતિ ઉપરાત મત્રીઓએ પ્રતિષ્ઠા પ્રવાસો મવાની જરૂર છે આયુર્વેદનું Cause આ રીતે જળવાશે બાકી સમેલન અત્યાર લગી Failure જેવું જ ગણાયો

આયુર્વેદને વૈદ્યોને જીરાડાયુ નથી પગતુ આયુર્વેદ રૈલોને ઇવાડી ગલો છે એમ કહેવું ઉપયુક્ત લાગે છે ગામડાઓમાં ને રચાત આજે હોમીયોપેથી પ્રાપ્ત કરી રહ્યું છે તેનું કારણ શું? આપણી આયુર્વેદ યીવરી ઉત્તમ પકિતની હોના છતાયે જનરલ માસ-સમુ ૧૫ લગી પહોચાડવાની પ્રવૃત્તિ આપણા તરફથી ચર્ષ નથી

દષ્ટાત તરીકે શ્રી ગણુનાય મેનના પ્રત્યક્ષ શારીર ને હ્યો નવા નવા શબ્દો Coining કરી નાખવામાં આવે તેથી લાભ શો? પડિતો બને એ સમજ હ્યે પણ પડિતજી છુદને યાદ મવામાં શી હાનત હમે-તે કોઈયે જાણુવાનો પ્રયામ કરો છે? આનું પરીણામ એ આવ્યું છે કે Modern medicine ને નજીક પહોચવાનો બદને આપણે દર ધકેનાઈ ગયા છીએ

એક મજન પાસે વેંદને હોમો ગમ્મનામાં આવે તો? અગર તે સજન અને વદને

સાથ જ મમ કગ્વાના તર આરો રો ત્વારે મંગલ દા ૧૩ અને Gall bladder ની બિમારી જે તા પિત્તકાની બિમારી છે એમ વેદ ૭ જણાવતો આ મામુની વસ્તુ છે શી મળનાથ મે ૧ જે મર્યાદા ત્રી ગીપાત ૭ એની મેંધાનો વિદ્યાર્થો ૬ દતો અને આશા રાખનામા આવે ૩ તેમના તત્ત્વચારી ૧ નામાવલી આરી જન્યો હોવો જોઇએ પણ એ ધારણા જનનરહી ગેરે જેટલુ Pelvic plexus થા છે તેટલું મૂનાધાર ચક્ર નહીં મમ ૧ પાટ્ટે જે તે નમાને પચિવનન વસ્તુ મગે છે તામીથેચેથીનાં પુત્તકાના અનુવાદ દિની કાસામા થા ૬ અને તેમા Aconite ચક્ર નો અનુવાદ વળનાગ ૭ મો નથી પણ તે ૮ ૧ ૧૭૦ ૬ ૭થી Symptoms સમજવામા તરખન ૫ ની નથી તેમ આપણુ પણ આની પ્રતિ ૫ રાની ૧૧ ૨ ૪

(૨) અમુકે ૧૧ દો તેના આખેરી અપાસામા અમુક અપાવમા અમુક વસ્તુ ૧ એની નામાવલી ૧ તે જમાનામા આ અનુ ૧ ૧૨૦ ૫ ૧૧ એમા ત્રિતિમરકાની ૧૨૨ નથી થુ ૨ Reference Book અરક અને મુનુ ૫૨ લખવા માઈ મન દોડી ૧૪ છે આ કામ ક્યારે થશે એ ભગવન ઇન્દ્રાધીન છે

(૩) નિ આયુર્વે વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓનું પરીણામ શુ ૧ મજાનીઓ જાનીવતાને ૧૧ ૧ તેમા મેમતા ૧૧૧ એમ સાગનું નથી તેના પ્રમુખ સુદી ૧૧૧૧ે મધુ થાય પણ તેનો આદર આ મેર્યાતમ ૧૧૧ ૧ ૬૬ દેશ ઇમ્મુ ૩ ૭ આયુર્વે વિદ્યાપીઠના પરીચક્ર અમુક ૫ મામ્ય અભિને ના મગના તે મે પાની પરીયા પામ મેનો હોવો જોઇએ

ખીમ્મુ ૧૭ આપણાથી ન બને તે ૧૪ નહીં પણ જાનવાર આયુર્વે ના મદાવિદ્યાનો આધુનિક ત્રણાલી ૭ અપાય તો ૧ પણ આ ૨૫ વાના ગાગા જમાન આપને શુ મધુ ૧

એમ Socialist party નાગી છે તેમ આ ૧ ૧ મેનનમા પણ હવે આવી પાટો ૧૧ મે એ જરી છે

The Indian medical Journal Madras ના મેટ્રીન ૧૯૩૬ ના અંકમાં ૫ ૧ ૩૧૬-૨૨ - ૧ ૫૨ Current comments નીચે તેનો તત્તો વખે છે તે વાચવા જેવું છે બની શકે તે આ અંક મેળવીને સાચી જવા આપને આશ્ચર્ય કઈ છુ તેમની ૧૧૨ વસ્તુ—

પહેલા પરીચક્ષમા (૧) આયુર્વેદ-પુનાની અને એલોપથી મે ચિકિત્સા ત્રણાવિ વચ્ચેના મધ્યવિરો દુષ્ક નહેર મે છે ત્યાર પછી ખી ૧ પેગમા કહે છે કે—

We do not like the word Allopathy as it does not convey the full scope and ideas of modern medicine It is a Greek word which means the curing of diseased action by inducing a different kind of action in the body and as Dosland's medical dictionary puts it is an erroneous designation for the regular system of medicine & surgery We therefore, discard the word Allopathy and use in its stead Modern Medicine for the purpose of these comments

ત્રીજા પાસામાં તે ( ) આયુર્વેદ Criticism ૫૨ ૧ ૧ ૧ મેને ત્યાંમાજ જૈતિ કામિં વસ્તુ ૫૨ નોટ લખે છે જેમાની ઘણી ખરી વસ્તુ ૧ પાકે મ વક્ષચારીતના

પરેશકર્મા રજુ કરી છે તે Modern medicine ની પ્રગતિના મરજીમા નહે છે તે સાચુ છે

The one great feature of modern science is that it keeps an open mind rarely deludes itself as perfect grows from good to better and better to best વગેરે દૃષ્ટાંતથી મનમ યુ છે

ત્યાગ પછી તે નહે કે

Similar was the spirit of the ancient seers of Ayurveda But that spirit is not found anywhere in the present practitioners of Ayurveda They trade in its past traditions and gloat in their fancied perfection It is they who have rung the death-knell of the glorious Ayurveda કેટલુ સ્પષ્ટ બતાવે છે કે

There is still a way to Conserve what is best in Ayurveda It should be merged with the modern scientific medicine It will do no good to our country and to the science of medicine at large if the practitioners of both the ancient & modern medicine works in rivalry & antagonism They should coalesce at the earliest possible moment

ત્યાગબાદ, આધુનિક ની અવનતિના મરજી ગણાવે છે—

સાતથી આ' સૈકાથી (૧) સિસ્ટમેટીક કેમિકાલીના અભાવે Gunshot diagnosis & Quack-nostrums

(૨) બિગીશ ગત મે ટની માવખી માતાની પ્રકૃતિ

(૩) નવા અને જુના—Ancient & modern medicine વાળાની જુડી સ્પર્ધા હું મોટા કે તે ?

The result on the whole is unhappy what ought to be dedicated as the altar of science is given as a homage to a system

ત્યાગ પછે ગર્વ-મે કે રૈદાને રજુસ્ટર કરના ા પ્રજાણી શરૂ મરી છે તે નખોડે છે અને તે મનથી નહે કે—

We are afraid that this is not the right way of reviving Ayurveda and it is better if our legislators come to realise early the stupendous folly of this move

આટલેથી જ તેનો લેખક નમસ્કાર નથી પણ રસ્તો એ સૂચવે છે—

The legislators should see that Ayurveda is merged with the modern scientific medicine They should see that our universities and medical schools should take up what is best in Ayurveda and make it a part & parcel of their curriculum

તેનો લેખક આ બધું લખવા છતાંયે આયુર્વેદ માં અવગત હોવાનો વિશેષ રાખતો નથી, પણ જે કાર્પ અભ્યાસ થયો છે તે પરથી કહે છે—

The little study we had made makes us think that these systems of medicine are not at all contradictory either in their ideals theories or practice and that there is certainly no necessity for the existing flaming difference of opinion and acrimonious controversy

આમ પછે લેખક વિજ્ઞાનની સ્વદેવપ્રિયતા માગણીને મનમજી બંધી પડે માથે મળી કામ ચલાવે અને કહે છે—

We also fail to understand why there should be a quarrel in doing a good thing like saving human life and in mitigating the suffering from disease

તે પછે આવધાન—યથા સમયે છે અને લખે છે—

We do not fool ourselves into the belief that our suggestions for amalgamation of ancient Indian and modern Medicine will be acted upon either by the government or by the Practitioners of both the schools We have written these rather lengthy comments urged by a sense of duty to Indian medical profession and we are quite confident that 50 or 100 years hence the medical science of that period in our country would have done what we are now reluctant to do

આયુર્વેદ મધ્યચિંતિસાની દૃષ્ટિએ પણ હવે આપણી કરતૂતે ગામઝાઓમાં પાણી પડી રહ્યું છે હોમીયોપેથી સ્થાન મેળવી રહ્યું છે મેનોપેથીને રાજ્યના મ હોવાથી કાર્પ રીતે નબી રહ્યું હ જ્યારે આપણને તેથી મ નથી તેમ હોમીયોપેથીને નથી છતાંયે હોમીયોપેથી આમ પ્રગતિ કરે છે તેનું કારણ ગમજવાની જરૂર હ આયુર્વેદ આપણા દેશની ચિંતિમાં છે તેનો આવો હાસ આપણે વિચારવા જેવું છે

આપણા રૂપરેખા — આ પ્રજાપતિ અહિંયુતન આક્રમક માટે કૃનાણો ગણસ ગણ બસે છે વગેરે—પર પણ રૂપાતર અને વ્યાખ્યાઓ માગે છે આવા કેટલાય Suggestions છે પણ હવે આટલેથી જ

ભારતમાતાના મંદિરની ગાથાના માટે શ્રી શિવપ્રસાદ શાસ્ત્રી જેવા છે તે આપણે ધન્ય તરિ મંદિર માટે જરૂર કંઈ કરવું જોઈએ અને આપણી પ્રાચીનતા વિચારવી સમજવી જોઈએ

બીજી કુશળ

આપનો

અમૃતલાલ દેવચંદ ગણાત્રા

રાજ્યક્રમા (ક્ષય)

(લેખક — વૈદ્ય જગજીવન પ્રેમજી રાજગુરુ)

(ગતિકથી ચાલુ)

હૃદયરોગની નિવૃત્તિનો આધાર રોગીની ૧૬ ડિગ્રીશકિત ઉપર અવલમ્બે છે માટે રોગીએ પોતાના આત્મ યત્ને લાગતું નિશ્ચય જળ વધારવું જોઈએ અને તે ઉપર મધુર શુદ્ધ રાજવી જોઈએ અને આગળે પણ ચોક્કસ હવા અને સૂર્યનો પ્રકાશ મળે તેવી મધ્યમી વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ

(૪) છે વી શોષણોળ પ્રમાણે જે જે એક ઉપાય ગતાન્વે છે તે સિવાય ક્ષય માટે એક પણ નિમિત્ત (Specific) વા ગોળી કઢાઈ નથી એટલું ધ્યાનમાં રાખવું, પણ આ રોગ સમાધિ ધાતુ મેનો ક્ષય હોવાથી ખોરાક ઉપર બહુ બાંધ મૂકવો જોઈએ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે પોષણનો અભાવ એજ ક્ષયનું મુખ્ય કારણ છે માટે ડિમલી દવાઓ કરતા દૂધ ઘી, માખણ, મલાઈ જેવા પૌષ્ટિક ખોરાક પાછળ યુગલ ધ્યાન આપવું જોઈએ

(૫) ક્ષયના દર્દીએ પોતાનું થર્મોમીટર (તાવ માપવાનું યંત્ર) જુદું જ રાખવું તાવ ન હોય તો થોડું થોડું હમેશ સવાર સાંજ સ્વચ્છ હવામાં ફરવા જવું ફરી આવીને તુરત જ કપડા કાઢી નાખવા નહીં, પરસેવો થયો હોય છે એટલે શરદી લાગવાનો ભય રહે છે આ રોગના દરદીએ ખાવા પહેલાં અને ખાધા પછી અરધો કલાક આરામ લેવો ફરી આવીને તુરત જ ખાવા ન ખેમવું ક્ષયરોગીએ પોતાના કપડા અલગ રાખવા અને કોઈને બઝકવા દેવું નહીં પણ ગરમ પાણીમાં નાખી ઉતારવા અને પછી ધોવરાવવા તેણે પોતાનો રૂમાલ અગર ટુવાલ વિગેરે બધું જ જુદું રાખવું ક્ષયરોગીઓએ ધૂળ, ધૂમ્રકાથી બહુ દુર રહેવું નાનકડા મિનેગા ભેવા થીયેટરમાં ન જવું બહુ ખીરદીમાં લવા અસ્વચ્છ હોય તે તે શ્વામમાં લેવાથી નુકસાન થાય છે ઉભા ગરો તેણે ન જ કરવો જોઈએ ક્ષયના રીએ મોઢાથી નહીં પણ નાકથી જ શ્વામ લેવો જોઈએ ક્ષયરોગીની માતાએ પોતાના બાળકને ધવરાવવું નહીં તેમ બાળકને બહુવાર પાને પણ ન રાખવું

(૬) ક્ષયરોગીએ પોતાની શક્તિનો સચક કરવો બહુ મોટેથી બોલવું નહીં, બહુ ગાવું નહીં બહુ લાપણુ કરવું નહીં ક્ષયના દરદીને દાઝ ઝેર મમાન છે માટે તે ન લેવો આ રોગના દર્દીએ પોતાનો ગળદા બલ ગમ પેટમાં કદી ઉતારવો નહીં આમ કરવાથી આતરકાને પણ ક્ષય લાગુ પડે છે તેમ જલગમને બહાર ગમે ત્યાં ન દેકવું, પણ એક વાનણમાં લાઇમોલ કે કાર્બોનિક એસીડનું લોશન પીકાનીમાં નાખી તેમાં જલગમ નાખવો

(૭) ક્ષયરોગી માટે નાક માગળ બાધી ગળવાનું એક યંત્ર (Inhalor) ઇન્હેનર આવે છે તેનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો આ યંત્ર કોઈપણ દવા

ચેતનારને ત્યાં મળી શકે છે આ યનમા ૩ મુકી તેમા જતુષ દવાઓ છાટવામા આવે છે અને પછી તે યન જૈન મુનિઓ જેમ મુકૃતિ બાધે છે તેવી રીતે નાક આગળ બાધી રાખવામા આવે છે છાટવાની દવાઓમા ચાયા કૌલ, યુકેલિપ્ટસ, મે થોલ, કલોરોફોર્મ, ફોર્મેલિનાઈડ, આયોડીન, ઇત્યાદી દવાઓનો સમાવેશ થાય છે પ્રખ્યાત ક્ષયચિકિત્સક ડૉ. મુથુ ઇ હેઇલથીયરી (શ્વાસ લેવાની ક્રિયા) ઉપર બહુજ ભાર મુકે છે અને તે ૫-૬ કલાક સુધી લાગટ વાઓ ઇ હેલરમા છાટીને મુઘવી હિતાવડ છે

(૮) સૌ બેઠાએ જાણવું જરૂર છે કે ક્ષયવાળો દરદીએ અત્યજની માફક અરપૃથ્થ નથી સારવાર કરનાર જરા પણ ખીક ન રાખવી કે તેનો ચેપ તેને લાગશે ક્ષયવાળા પતિઓની સારવાર કરનાર પત્નીઓને ક્ષય લાગુ પડતો નથી તેના હંતરો દાખલા તબીબી દ્રવ્યરોમા નોંધાએલા છે કુટુંબમા એકાદો ક્ષયનો દર ૧ હોય તો આખા કુટુંબમા તેનો ચેપ લાગે છે એ માન્યતા ભુલભરેલી છે માટ ક્ષયના દરદીની સારવાર કરનારે જરાપણ બચ વિના દરદીની સારવાર કરવી અને યોગ્ય નિયમો પાળવા

(૯) ક્ષયવાળો દરદી પોતાની સ્ત્રી માથે રહી શકે પ્રેમની ઉખા અનેક સકટો ઉપર ભૂત મેળવે છે

(૧૦) ક્ષયરોગીના ઓરડામા લોખાન શુગળ વિગેરેની ધુણી પાંજ સવાર સાંજ દેવી જોઇએ મા યક્ષ્મારોગી માટે શુગળની ધુણી ઘણી જ ઉત્તમ છે અથવા વેદમા પણ એક ઠેકાણે જણાવેલું છે કે 'ઓરડામા હવન કરવો અને આ શુગળના હવનથી યક્ષ્મારોગીને અતિ ફાયદો થાય છે આ વેદ આજ્ઞાને નામામ્પિ વૈદો અને ડોક્ટરોએ અનુભવની કમોટીએ ચઢાવીને બરાબર સમજી લીધી છે આ હવનની ચીજોમા શુગળની સાથે સાથે મરુકપર્ણી, પ્રાણી શતાવરી, આસન, ઇંદ્રવર્ણના શુગળ વધોરે શાલીપર્ણી, પીડુગી, અરકુસો, તાલ રાસના વશલોચન જટામાત્રી, ગોખર, પીચ્તા બદામ, ફાક્, બાયફળ લર્ધાંગ વાવડીંગ, હરડે આમળા, બહેડા, જવની, સાગેડી નંગેડા, ગળો, ઇસિસ, કેસર મધ નાકર, કપુર લોખાન ઇત્યાદી ચીજોનો સમાવેશ થાય છે સુખડના છોડને સળગાવી તેની અદર આ બધી ચીજો નાખવી, મમાનો પલળે એટલુ ઘી નાખવું આ હવન, સામગ્રીની શુગધી અને જતુષ હવા, શ્વાસદ્વારા દરદીના ફેફસામા જાય છે અને તેનાથી ક્ષયના કીમણો મરે છે આ પ્રયોગ અત્યુત્તમ છે

(૫) ચિકિત્સા કરવા લાયક રોગી અને તેની ચિચાત

(૧) ચિકિત્સાને લાયક રોગી—જે યક્ષ્મારોગીનું શરીર તાવથી તપતું ન હોય, ચાલવા કરવાનું જેમા સામર્થ્ય હોય નેજા વાગેને મહન કરી શકે તેવો હોય, પથ્યપાલન કરવામા નિશ્ચય મળવાળો હોય, જેને ઓરડા

પચી જતો હોય, જે મામા અતિ દુઃખજાપણું આવ્યું ન હોય, અથવા તે જે કમજોર થયેલો ન હોય, એવા જોગીની અવશ્ય ચિહ્નિત્મા કરવી જોઈએ એથી વૈદ્યોને યશ મળે છે. ગણુ કે તેવા દરદીઓ સૂચની પ્રથમ ભૂમિકાપત્ના કહેવાય છે. સુશ્રુત આદિ ગ્રંથોમાં લખ્યું છે કે

“પરાનુવંધરહિત વલગત ત્રિયામહમ્ ।

ઉપસ્મેદામત્ત દીપ્તિગ્નિમદ્ગુ નરમ્ ॥

જે સૂચરોગી તાવની પીડાથી રહિત, બળવાન, ચિહ્નિત્મા સળધી ક્રિયાઓને સહન કરવાવાળો, ધીરજવાળો પ્રાપ્ત જઠરાગ્નિવાળો અને જે દુઃખજો ન હોય તેની ચિહ્નિત્મા કરવી જોઈએ. માધવનિદાનમાં પણ ઉપર સુજળની શક્તિવાળાની ઉપર સુજળની ચિહ્નિત્મા કરવા જણાવ્યું છે. અથવા તો કકે સૂચની રાજ્યદ્વિમાની કઈ સ્થિતિમાં સાધ્યામાધ્ય જાને છે તે જણવા માટે નીચેની મમજણુ ઉપયોગી થઈ પડશે.

(૨) પહેલી ભૂમિકા—આ વિનાશકારક રોગની શરૂઆત ઘણી વખત બેમાલુમ રીતે થાય છે કે તેનું મૂળ મજબુત રોપાય તે અગાઉ માધારણુ જોનારને આ દરદ વિષે કશો ખ્યાલ પણ આવતો નથી. શરૂઆતમાં ખાસી થયા કે તે વિશેષ કરીને મવારમાં થાય અને વચમાં ખાસી મટીને પછીથી પાછો વધારો થાય, તેની સાથે સફેદ ફીણવાળો અને ચીકણો કફ પડવા માટે વખતે ગળામાં અટકાવ લાગે, તથા અવાજ ખોખો થાય. ઘણા દિવસ સુધી ખાસી જાયમ રહ્યા પછી દરદીને દમ ભરાઈ આવે અને થોડી મહેનત કરવા જતા દમ ભરાઈ આવે અને પછી આગળ જતા ખાસીના વધારા સાથે નખખાઈ વધતી જાય, દરદી લેવાતો જાય, નાડી આખો દિવસ ઉતાવળી ચાલે, ખામ કઠીને સાંજે અથવા જમ્યા પછી વધારે જલદ ચાલે, સાંજે હાથ પગમાં દાહ થવાની સાથે થોડો તાવ ભરાઈ આવે. ફેફસાંની મપાટી પર જોકે જલતો થર બધાય છે તેથી ફેફસાંની સુળ પોકળ (ચોલી) સ્થિતિ જલદાર્ધ નક્કર થાય છે. એ ચર્ચાર્ય પ્રથમ ફેફસાંના ઉપરના પાછવા ભાગમાં ધર કરે છે અને ગળાની હામડીના ઉપરના તથા નીચેના ભાગ પર ઠોકી જોતા પોતા અવાજને જલદે જોડો અવાજ થાય છે. કણ્ઠનળી કે ગ્રંથેન્કોપ વડે તપાસ કરતા દમ સુઝવાનો કાળ અમ્બલાવિક માલમ પડે છે. આસનળી સ્વાભાવિક મૃદુ હોવાને જલદે કઠોર જણાય છે. અથવા નળીમાંથી હવા જતી હોય એમ લાગે છે અને વાણીનો અવાજ ઉંચો સળગાય છે.

(૩) બીજી ભૂમિકા—નક્કર થયેલ ફેફસાંની મપાટીનો અને મપાટીની આસપાસનો ભાગ સુજ આને છે. કઠણ થયેલો ભાગ નરમ પડી તેમાં પડે થાય છે. જે ખાસીમાં કફ રૂપે જલદ આવે છે. આ વરમની સ્થિતિમાં દરદીનો

તાવ સ્વચ્ચ થાય છે (ક્ષયરોગમાં તાવનું પ્રમાણ ૬૮૦ થી વધીને ૧૦૦ કીગ્રી મુધીનું હોય છે, અને ડોઝમાં એથી પણ વધે છે ઘણા કેસોમાં તાવ રાતને વધી મવારના બાર થતા મુધીમાં ઉતરવા માડ છે પરંતુ પુનઃ થાય છે બીજા તાવમાં પરત્વે આપવાથી બહુધા તાવની હમેશને માટે નિવૃત્તિ અઠાય છે ત્યારે આ વ્યાધિમાં નિત્ય એ પ્રમાણે બને છે) છાતી તપાસતા અવાજ ખોદો વાય છે જાન મૂકી જોતા આર પરપોટા જેવો અવાજ સહ જાણે કોઈ કોઈ વાર તાત ખોલશે અને હાસડીની માસપાસનો ભાગ જશ મેઠેલો માલમ પડશે ક્ષયમાં એક તરફનું અથવા બંને તરફનું ફેફસું સંકુચિત હોય છે

(૪) ત્રીજી ભૂમિતિ—કેટલી— મુજબ કફ બહાર નીકળી છાતી પોવી વાય છે અને તે બા. વધારે સ્પષ્ટ બેઠેલો માનમ પડે છે પાસળી વચ્ચેની જગામાં ખાડા માલમ પડે છે અને દરદવાળી છાતીની બાજુ વધારે બેઠેલી તથા અપટી માલમ પડે છે આ પ્રમાણે ફેફસા અવાતા બંધ છે તેની સાથે શરીરનો પણ ક્ષય થતા જાન છે દેશ. વાથી તેમાં લોહી સાફ થતું નથી ખોરાક ખવાતો નથી ક- આજે તથા તાવ અને રાત્રી ઘટો બેહુદ પશીનો શરીરની સવ ધાતુઓનું શોષણ કરે છે, અને અતે હાડકા તથા આમગી બાકી રહે છે ક્ષયના ત્રીજી સ્થિતિમાં અતિનાર એટલે જાડા થાય છે અને પછી દરદી લાળા વખત મુધી અચી શકતો નથી ક્ષયમાં એક તરફ કે બંને તરફના ફેફસા મડે છે, કોઈ કોઈ દરદીના કફ માથે લોહીદેખાય છે અને કોઈ વાર મો ૧ રક્તનળી ફેફસામાં છુટી પડવાથી ચોક્કસ લોહી મો વાગે નીકળે છે, અને તે ઘણીવાર જથ્થાબધ નીજળ્યા છતાં દરદી મૃત્યુ પામતો નથી અને કોઈ વાર તેજ વખતે મૃત્યુ થઈ જાય છે

(૬) ક્ષયચિકિત્સક અને ક્ષયચિકિત્સા —

(૧) ક્ષય ચિકિત્સકે ધ્યાનમાં રાખવાની કેટલીક બાબતો

૧ દરેક જાતનો ક્ષય ત્રિદોષ જ હોય છે, જે કે ત્રણે દોષો કોષે છે તે પણ તેમાંના એકની પ્રધાનતા હોય છે, એથી દોષોના બળાબળનો વિચાર કરીને ચિકિત્સા કરવી જોઈએ ચરકમાં લખ્યું છે કે બળા અને પાસળીઓમાં દદ, થળ અને સ્વરલેહ હોય તો વાયુની પ્રધાનતા સમજવી તાવ, દાહ, અતિ સાર, લોહીની બિલગી હોય તો પિત્તની પ્રધાનતા સમજવી માથું બારે હોય, અક્ષ પર અરુચિ હોય, ખાસી અને કઠની જઘડ હોય તો કફની પ્રધાનતા સમજવી

( ) જે રીતે દોષોના બળાબળનો વિચાર આવશ્યક છે તે પ્રમાણેની નીચેની બાબતોનો પણ સમાવેશ કરવો જોઈએ, કે રાગીના શરીરમાં કઈ ધાતુની કમી થતી રહી છે જેમકે રક્ત, રક્ત, માસ, મેદ, અરિ, મન, બાહ્ય

અને નુક એમાથી ડઝ ધાતુની ક્ષીણતા છે અગર જો લોહીની કમતી થતી જતી દેખાવ તો લોહી પુરે તેવી ઔષધિ આપવી જોઈએ, અથવા રમ ક્ષયના લક્ષણ જણાવ તો રમક્ષયની ચિકિત્સા કરવી જોઈએ માનકક્ષયના ચિહ્ન હોય તો તેના ઉપાયો કઠવા જોઈએ કેમકે ધાતુની ક્ષીણતા વગર ક્ષય અસાધ્ય જાની જતો નથી

આજકાલ અર્ધદંબ વૈદ્યો કે ડોક્ટરો યદ્માનુ નિદાન, લક્ષણ વિગેરેની ખીચડી કરીને રોગીને યસ્માનાશરૂ ઉત્તમોત્તમ ઔષધીઓ ઉપગ્રહિત દીધે જાય છે પણ ડઝ ડઝ ધાતુઓની ક્ષીણતા વતી જણાવ છે તેનો ખ્યાલ કરતા નથી એથી તેને સરળતા મળતી નથી આ શરીર રમાડિ ધાતુઓના અસ્તિત્વ પર નિભર છે તેવી નીચે રસાદિ ધાતુઓના ક્ષયના લક્ષણ તથા ચિકિત્સા જણાઉં છું

રમક્ષયના લક્ષણ —

અમનો ક્ષય હોય તો જ્વરાગ્નિ મન યર્ધ જાવ છે, ભૂખ લાગતી નથી, ખોરાક હજમ થતો નથી શરીર કપે છે, માથામા ઝ થાય છે ચિત્ત ઉદામ રહે છે દીલગીરી વધે છે અને અન્ન આરે છે

રમક્ષયના ઉપાય —

રમક્ષયના લક્ષણવાળાને ભૂલીને પણ અમરજા વિરાધી ચિકિત્સા કરવી નહીં જલકે રસવર્ધક દવાઓ દેવી હાગિતમુની કહે છે કે-જગવદેશના છવેતુ માસ ખવરાવવું, આદુમા પકવેલો કવાથ અથવા આદુમા પકવેલું જળ પાણુ, કાળા મરીની માથે પકવેલું દૂધ સારીએ પાણુ એથી ડઝીને રસની વૃદ્ધિ થઈને ક્ષય નાશ વાય છે અનાજમા ઘઉં, સાદી આવલ, જવ વિગેરે ઉપયોગી છે તેમજ નીચેના ઈલાજ કરવા

૧ ગળોમત્વ આદુના સ્વરમમા ચટાડવાથી રમરક્ત વૃદ્ધિ પામે છે

૨ ગળોને કાઢો અથવા કાટ પીવગવવાથી રમરક્તની વૃદ્ધિ થાય છે

૩ કાળા મરી માથે પકવેલું ગાયનુ દૂધ સારીના વખતે પીવાથી ઉત્તમ ક્ષયને ડે છે

રક્તક્ષયના લક્ષણ —

રક્ત અથવા લોહીની કમતી થતી જતી જણાય તો પાડુગગ યર્ધ જાય છે એટલે કે શરીર પીણુ પડી જાય છે કામધધામા દીન ચોટતુ નથી આમરાગ યર્ધ જાય છે મોઢામા વારવાર થુક આવે છે, અસિમદ યર્ધ જાય છે, ભૂખ લાગતી નથી, યાગ મુગનુ જાય છે

રક્ત વધારવાનો ઉપાય —

હાગિતમુની જણાવે છે કે ઘી, દૂધ, મીઠી, મધ, મરી ગાને પીવશ એનો પનો જનાવીને પીવાથી લોહીની વૃદ્ધિ અવરય થાય છે

માનસિકતા લક્ષણો —

માનસિકતા થતો જણાતો હોય તો શરીર એકદમ દુર્ગુણ પાતળું પડી ગયેલું જણાય છે. ગ્રામ્યધામમાં લોકો લાગતું નથી, ઉઘ આવતી નથી (કોઈ કોઈ કિસ્સામાં ઉઘનું પ્રમાણ વધારી પણ જણાય છે) અને શરીરમાં તાકાત રહેતી નથી.

માસ વધારવાના ઉપાય —

રક્ત વધારવાના સાધારણ ઉપાયો માસ વૃદ્ધિ માટે ઉપયોગી જણાય છે. મેદસ્વિનતા લક્ષણો —

મેદની ઝમી હેવાથી શરીર મોટું રહે છે, કોઈ કામમાં હીલ લાગતું નથી. હાનવાચાલવાની તાગત તદ્દન ઓછી થઈ જાય છે. શ્વામ અને ખામીનું ભેર વધે છે. ખાવાની ઇચ્છા થતી નથી અને ખાય છે તો પચતું નથી. મેદ વધારવાનો ઉપાય —

હારીત મહિતામાં જણાવ્યું છે કે અનુપદેશના છવોનું માસ હલકું અન્ન, ઘી, દૂધ, ઝરખમનનું આમળ (કાન) મધુર પદાર્થ, મિતોપલાદી વૃષ્ટ પીરની માથે પકવેલું ગંકરીનું દૂધ, એ સર્વ મેદ વધારવાના ઉપાય છે. અસ્થિશયના લક્ષણો —

અસ્થિ અથવા હાડકાનો ક્ષય થવાથી મન ઉભસ રહે છે, કામમાં હીલ લાગતું નથી. વીર્ય ઓછું થઈ જાય છે. શરીર દુર્ગુણ પડી જાય છે. સ્મગ્ન શક્તિ ઓછી થઈ જાય છે. શરીર કપ છે, વમન થાય છે. શરીર સુખાને તેના પર મોજા આવે છે અને ગામડી સુધી દેખાય છે.

અસ્થિવૃદ્ધિનો ઉપાય —

મહાત્મા હારિત કહે છે કે—પડાવેલું ઘી, દૂધ, અસ્થિવૃદ્ધિને માટે ઉત્તમ છે. સઘળી જાતના મીઠા પાણી અને જાગલદેશના છવોનું માસ પણ હિતકારી છે.

શુક્રશયના લક્ષણો —

શુક્ર અથવા વીર્યના ક્ષયથી ભ્રમ થઈ જાય છે, કોઈ વાત પર ધ્યાન થોડતું નથી. અસ્માત ચિંતા અથવા પ્રીતિ અથાજ કંઈ છે, ધીરજ રહેતી નથી. રોગી જીવનથી નિરાશ થઈ જાય છે. હાથ, પગ તેમજ મોં પર સોજા આવેલી જાય છે. રાત્રીએ ઉઘ આવતી નથી, મદમદતાવ રહ્યા કરે છે, અથવા દાહ કે જલન થાય છે. વારંવાર ક્રોધ આવી ચીંતીયો સ્વભાવ બની જાય છે. શરીર કપ છે, જીવ ગલરાય છે અને શરીર તથા ગામડી સુધી જણાય છે. શુક્ર વધારવાનો ઉપાય —

હારિતમાં જણાવ્યું છે કે જો વીર્ય ઓછું થઈ ગયું હોય તો તેની વૃદ્ધિને બચે સારી રીતે પાણી, રસો, ઘી, દૂધ, મીઠા પદાર્થ, વિદ્યારી કે

વિગેરે વિધિથી આપણું તેમજ ધાતુવર્ધક સુધા ગાયને જવરાવીને તે દૂધ પીવાથી વીર્ય ખૂબ વધે છે

અગર જો ક્ષયરોગીમા તાકાત હોય તો અને પાતાલી દોષો દોષેલા હોય તો સ્નેહ, સ્વેદ, વમન, વિરેચન, કે જસ્તી ક્રિયાથી તેનું શરીર શુદ્ધ કરવું પણ રોગીની રક્ષાની ધાતુઓ ક્ષીણ થઈ ગઈ હોય તો ભુલીને પણ વમન વિરેચનાદી પચકર્મોમાંથી કંઈ કરાવવું નહીં જે વડે ડોક્ટર ૪૧ મગજને ક્ષયરોગીની શુદ્ધિને માટે ઉલટી રીતે દસ્ત વિગેરે કરાવે તે તે રોગીને વિના મોટે ભાગે મારી નાખે છે મુખ્યેન જળ વીર્યને આધીન અને જનન મગને આધીન છે, એટલા માટે ધાતુક્ષીણ રોગીના વીર્યને રોગની રક્ષા કરવી જોઈએ વાગભટ્ટમા જણાવ્યું છે કે—

સવધાતુ મયાત્તસ્ય ચલ તમ્ય હિ નિન્નમ્ભમ ।

જેની સર્વધાતુઓ ક્ષીણ થઈ ગઈ છે, તેવા ક્ષયરોગીને એકમાત્ર મગની સહાયતાથી જ જીવન ટકે છે વાગભટ્ટ આગળ પણ જણાવે છે કે ક્ષયરોગીનું ખાધુંપીધું શરીર અને ધાતુઓની અગ્નિથી ન પાકીને ડોઠામાં પાકે છે અને મળ થઈ જાય છે એ મળની મદદથી તે જીવે છે એવી ક્ષયરોગી જળાન ન હોય તો કદી પણ પચકર્મોથી શુદ્ધ કરવો નહીં, પણ દસ્ત જળજ થઈ ગયો હોય તો દસ્તની હલકી દવા દઈને દસ્ત પાકીને જહાર આવે તેમ કરવું

(૩) કોઈ પણ રોગ કેમ ન હોય પણ જઘામા પથ્યપાલન અને અપથ્યનો ત્યાગ બહુ જરૂરનો છે પથ્ય વિના રોગીને અમૃતથી પણ આરામ થતો નથી પણ પથ્ય પાળવાથી વગર દવાએ પણ આરામ થઈ જાય છે કેટલાક રોગ એવા છે કે જેમા અપથ્ય હોય તેવી વસ્તુના ઉપભોગ તરખ મન તલસે છે ખાસ કરીને ક્ષયરોગીનું મન એવી વસ્તુઓ તરફ જોવાય છે કે જેમા રસ, રજા, મામ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા અને શુકનો ક્ષય હોવાની સંભાવના હોય એથી ક્ષયરોગીનું મન જે જે પદાર્થો તરફ જોવાય તે તે વસ્તુઓ અપથ્ય હોય તો રોગીના મનને વાળી લેવા પ્રયત્ન કરવો જો જીવનવર અથવા ક્ષયવાળા દરદીને ઉત્તમોત્તમ દવાથી લાભ ન ટોાય તો તેના યકૃત (લીવર) પર ધ્યાન દેવું જોઈએ કમઝે યકૃતની વિકૃતિ દુર થયા વિના હજારો દવાથી પણ જીવનવર અથવા ક્ષયરોગમા આરામ થતો નથી યકૃતમા ખરાબી થવાથી મોજે આવીને મદમદ તાવ આવ્યા ક છે, બૃષ્ણ લાગતી નથી, કમજોગી ઘર ઘાટે છે, શરીર પીથુ પડી જાય છે જગમેને યકૃતની જિભાગી માટે બહુજ માટે પ્રકાશ પાડ્યો છે તે વગે છે ૮

મદન્નરાગિનિ ક્ષયપિત્તરિંગ સ્પન્દન બ્રાજવલોતિ પાટુ

સમા યપા વૈયકૃતિપ્રદુષ્ટેનય યદ્વાદાસુદર તથેવ ॥

રોગીના શરીરમાં મદમ જવર ચાલતો હોય, ભૂખ મરી ઇ હોય, કદ અને પિત્તનો કોપ દેખાય, જળનો ક્ષય થાય, શરીરનો રંગ પીળો પડી જાય તો ગમજવુ કે જમાડી પામળીની નીચે રહેવા વાળુ યકૃત ખરાબ થઈ ગયુ છે

પામળીઓની નીચે જણાવવાથી ઠંડકક અવાજ માલમ પડે તેમ ન પા. શેડકા પર જાય નગાબ્યા જેવુ દદ રોગીને જણાય તો નિશ્ચય માની લેવું કે યકૃતમાં ખરાબી થઈ છે. પાસી નિયતિમાં યકૃત પર લેપ લગાડ્યો તેમજ યકૃતપેપનિવાર દવા જેવી જે પિત્તકાર છે એ યકૃતમાં ન હોય તો તરવે ટાંડત તેન ચોળીને મ જળવી શેક ને બોંબે પીસુ ને રોગીની શીશીમાં ભરીને શેક કરવો. યથા ગરમ જળ યથા ગરમ ગોમુમાં ફેલાવીનેનો દુકડો બીંધીને શેક કરવો બેઠંએ

૨ ક્ષયચિકિત્સા

કન ાના નિવાગ્ધાર્યે ઉત્તમોત્તમ ગણાઈ પુકેલી જ્વાલો જેવી કે લવીંગાદી ચૂર્ણ, સિતોપલાદી ચૂર્ણ, સ્થવન પ્રાશાદવેદ (જવન) દ્રાક્ષામ જાતિ દેનાં ચૂર્ણ, મૃગાશ્મ, અશ્મબલ્લમ લોહલક્ષ્મ, સુવળલક્ષ્મ મોનાનો વરખ સુવળુ વમત માવતી, પ્રવાન લક્ષ્મ લોકનાયલ્લ, મુકતાલક્ષ્મ ગળોસલ્વ, મત્તાદિયોગ, અમૃતાણુવ વગ્મ પ પ્રામત પપટી સુવળ મામીક લક્ષ્મ, એ રોગી જ્વાલો ઉત્તમ છે એમાની જે માનક આવે તે મારા વેદની મ માલ નમારો ફરહીએ લેની, અને વૈદી વાના ગુણ ને શક્તિ તથા માત્રાનો વિચાર કરીને તથા રોગીની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરીને વા પવી વિચારતી દવાઓમાં પણ ઠોડીવરઓઈન, ફલોજમી પ માન્ટ એકાસ્કન, કિયોમે ન વાચાકોવલ્લણ, લાઈપોફોફાઈન ઓફનાઈમ મોડીરમ કેડાડીવેદ આથો ઇન કાઈપો ગતનેનોફીસન, મોડીયમ મોરુજો આ બધી મશુર દવાઓ છે તેમજ રોગીની યકૃતિનો વિચાર કરીને નીચેનામાંથી પણ કોઈ આપવામાં આવે અગર તો રોગી પોતે દવા અને તેની માત્રાથી નાત હોય તે વા લેવી

(૧) ગજેરી (ના ાળલા) નામના ઝાડવાનું મૂળ ખમેથા એક તોલાની માત્રામાં દુધ માથે મેવન કરવાથી અને દેખા દુધ ઉપર જ રહેવાથી નાત કાયદો થાય છે

( ) જીરુવર માટે ગળોનો સ્વગ્મ કે તેનો ઘન સાગી જ્વા છે

(૩) જામનુ તેન કાળુતુ તેવ, મેપસાનુ તેન, ઓલાઈવ તેવ વિગે તેવો ખાવા તેમજ છાતીએ ચોપડવા માટે વપરાય છે કેમકે તે છાતી જ પોષણ આપે છે લાક્ષી તેવ શરીરે ચોળવાથી જીરુવર મગીને શરીરમાં કોષત આવે છે તે ક્ષયના રહીએ, નિત્ય શરીરે ચોળવુ

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા
થોડ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમણા જ ૧૮૧૫ પડેના આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુરના વિદ્યાર્થીએ તમને
મેલોએ અવશ્ય મગ્ર રા રાગ્ય છે ૧૭૫૫ શારીરિક પ્રત્યક્ષ ના ૧૪ વર્ષ વિદ્યાનો માન
પાતો છે મ મ વિગ ૧ ગાનાયમેન મ રતી મેમ એ એન મેમ મેન કૃત મ મ
પ્રત્યક્ષ શારીરના પાતેના તથા મી ન ભાનો ૧ આનૃના અમગ્ર ૭ પાઠ એમ બી બી
એમ મેમરો રેનો આ શોધિતરધિત ગૃહગુણ ૧ ગુજરાતી માસમા એ વિદ્યાર
આ પદ્મ ૧ પુ ન છે

પાગ પૂ ના ૯ મો પાનાના મચિત પુ નકની મિત માત ૮- -

આયુરવેદના વિદ્યાર્થીએને ગુરુ પ્રમાણાત્ર મનાવવાની સાનમા મગ્ર

૧ શિક્ષા

મેઘ જાનનજી ત્રિમંજી આચાર્ય

તના

મેઘ જુગત મ રા પ્રસા

મનગાદની મુ મર્ધ

મગ્રાના ઠે જા

૧ પ્રધાનમે પાસેવી

૨ જુ જામસીના મુ મ્ય એજ ઠે પાસેવી

ગુજાત આયુર્વેદિ ગામસીની મુખ્ય

તથા આ ચ એન્ડિમેમાધી

આયુર્વેદની વાચકશીખા માટે અનુર ચર્ચા

વેદક મિદ્ધા-તોને પુલનાત્મક દરિથી તથા
અનુભવની દરિથી. ચર્ચનાક વેદક મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં	વેદ્ય શુભ મગ્ગ્ય યદારોગ્યાય લક્ષ્યતે ।	આશિન
અંક ૧૨	મ ચર મિગ્ગા દ્રેષ્ટો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત ॥	૧૯૨૩

ત્રી અને પ્રામ-

દુર્ગામક- કેવળગમ શાસ્ત્રી

અ- ગમસ્તિયુકિય વર્સ વીઠ તપ-ધી

કે ચયાની ના. મુખાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મખધનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણુ તમને ઝડુ કાર્મસી
તગકથી પ્રગટ થતા આ મામિક દ્રાગજ મળજો

અનુક્રમણિકા

વિષય	વેખા	પૃષ્ઠ
૧ નીચીને છેડે	ડુર્ગાશંકર કે શાસ્ત્રી	૫૩
૨ સમાવેશના		૩૬
મેરઠગી મ્હા	શીવજી ત્રાણરાકે શુકન	૩૬૮
૪ ત્રિદોષ વિનાનિયમ	ગૌરીશંકર વજ્રેશંકર દ્વિવે	૬
૫ ગજવદમા (કાવ્ય)	દાદા જગજીવન પ્રેમજી રામજી	૩૭૭
૬ ન્યાયીદગિતપી અનુવોદના અનુભવનું રમુજ રણન	ગોતિર્થિ હોગતાન ભાઈશંકર	૩૮૩

— (વનતિ) —

આ મામિમ્ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને તમે તે ખાતરી થશે કે આ મામિ આપણા વૈદ શાસ્ત્રના નાનકડા માટે કેવું કામ રી રજુ છે આ મામિમ્નુ આ ૨ મું રજુ આવે છે રાજઆતથી જ આ મામિમ્મા આવા તે આવા જ નમો આવે છે નરો મ કાવ્ય ગત્યની લાયજેરીઓ માટે આ મામિમ્ મળુ પુ છે અમને આશા છે કે આની વિદ્યાના ત્રયાગમા જ દેરાનો હા ૫ મમાએલો કે એમ મમજ રજ વાય આ મામિમ્ના આલેકો વધારવાની કે હવે પોતાના મામની લાયજેરીઓ દ્વારા પણ આ મામિકનુ વીચન દેનાર તેથી કોશિસ મો

ડુર્ગાશંકર કે શાસ્ત્રી
તત્ત્વી

મુદ્રાસ્થાન આદિય મુદ્રાસ્થાન સંચાલક રોડ-અમદાવાદ
મુદ્રક મલિવાવ પુસ્તકોત્તમ મિત્રી ખી મે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મપ્રજાપત્યશિવલભિદ્રવતરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વગ્રિવેગચરુપમૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૦ સુ]

આશ્વિન ૧૮૯૩

[અક ૧૨

વીશીને છે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનને આ અઠથી વીશ વર્ષ પૂરા થયા એક વીશી એ નહાનો ગાળો નથી માનવજીવન ખીજા ઘણા પ્રાણીઓના જીવન કરતા લાંબુ હોવા છતાં તેમાં એક વીશીમા મોટા ફેરફારો થઈ જાય છે નવું જન્મેલું વીશ વર્ષે જીવાન થાય છે અને ઘણીવાર પોતે નવી પ્રજાને જન્મ આપવા માટે છે, જીવાન પ્રૌઢ થાય છે અને પ્રૌઢ વૃદ્ધત્વની- સામે કાઠો પામે આવ્યાની અસર અનુભવે છે તેવું માનવજીવનમાં તેવું સંસ્થાના જીવનમાં પણ વીશ વર્ષે પરિવર્તન થાય છે અથવા થવું જોઈએ, અને આ પરિવર્તન શીલ સંસારમાં આટલે લાંબાગાળે તો પાછળ દૃષ્ટિ નાખીને કરેલું સિંહાવલોકન ભવિષ્યમાં માર્ગદર્શક થવાનો સંભવ છે

છેલ્લા વીશ વર્ષમાં આ દેશના રાજકીય કે સામાજિક ક્ષેત્રમાં જાતે-હાલમાં પ્રચલિત છાપાશાઈ સાપ્તાહી ક્રાન્તિકારી ફેરફારો થયા છે પણ અહીં એ પ્રસ્તુત વિષય નથી દેશી વૈદ્યક સંબંધી આધુનિક હિલચાલોનોયે ઇતિહાસ રસિક છે પણ તેનોયે અત્યારે પ્રમગ નથી અલબત્ત અંત્ય પ્રમગે એ ઇતિહાસ નિરૂપવાની, ઇશ્વરેચ્છા હશે તો, લેખકની અભિલાષા છે એટલે અહીં તો આ માનિકના મુકુચિત ક્ષેત્રનું સિંહાવલોકન કરવાની ઇચ્છા છે

માનિકના ક્ષેત્રમાં ત્રણ વર્ગ મુખ્ય છે (૧) વાચનાર (૨) લેખક વા અને (૩) તત્ત્વી-પ્રકાશક

આ પ્રમગે વાચનાર વર્ગથીજ અવલોકનનો આગલ કરીએ પણ એ અવલોકને પૂરું પ્રકાશ ક્ષેત્ર આપવા માટે કાગળમાં ખીજા વીશ વર્ષ પાછા હઠીએ, એટલે વૈદ્યક-પતંતરનો જન્મખાળ આવશે વૈદ્યક-પતંતર પણ ખેલેલું શુજરાતી માસિક નથી આયુર્વ વિજ્ઞાનના ખેલોજ અકમાં મગળાચરણમાં 'શુજરાતના વૈદ્યક માસિકો'નું મહિમ અવલોકન કર્યું હતું તેમાં લખ્યું હતું તેમ ખેલેલું દેશી વૈદ્યકનું શુજરાતી માસિક (અરી રીતે એ દિમાસિક હતું)

રમેશ વેદવિજ્ઞાન ચ ૧૮૪૩ મા એટલે આજથી પચાસ વર્ષ પહેલા નીકળેલું તે પછી આઠ વર્ષે રમેશ વેદવિજ્ઞાન જે સરથામાની નીકળતું હતું તે સરથાની દૃષ્ટિ પામેલા અને મહાત્મા ઝડુભટ્ટજીના પ્રિય શિષ્ય સ્વ જટાશકર લીલાધરે અમદાવાદથી વેદકન્પતરૂ પ્રગટ કરવા માડ્યું રમેશ વેદવિજ્ઞાન લગભગ ચાર વર્ષ આની બધ પડ્યું પણ વેદકન્પતરૂ માસિક ગુજરાતના વેદક માસિકોમા સૌથી દીર્ઘજીવી છે એવું તો મેં વીશ વર્ષ પહેલા લખેલું પણ ઈશ્વર કૃપાથી સ્વ જ્યાશકરભાઈના ઉત્સાહી અને ઉગ્રોગી સુપુત્ર શ્રી રવિશકરભાઈને હાથે એ માસિક આરોગ્યવાળું આયુષ્ય લોગવતું જીવે છે અને હજી દીર્ઘાયુષ્યની આશા આપે છે

એ વેદકન્પતરૂના જ મ વખતે ગુજરાતી વેદક લખાણો વાચનારાઓ દેટલા હતા કેણ હતા અને કેવા હતા ? દીલગીરી એટલીજ છે કે વેદક પ તરૂનો પહેલો અક અમીરી પાસે નથી વળી વેદકન્પતરૂને દશ વર્ષ, વીશ વર્ષ, અને ત્રેવીશ વર્ષ પૂરા થયા ત્યારે તત્રીએ પાછલા અવલોખનો કર્યા છે ખરા પણ તેમાંથી વિશેષ માહિતી નથી મળતી પણ એ વખતની ગુજરાતની સ્થિતિ વિષે જે આપણે જાણીએ છીએ તે ઉપરથી અનુમાન થઈ શકે છે કે લોકોમા કેળવણીનો નવો નવો પ્રચાર થતો હતો અને વાચવાનો શોખ વધતો જતો હતો પણ અત્યારે જેમ દૈનિક અને સાપ્તાહિક છાપાઓ તથા માસિકો થોડાબધ નીકળી પડ્યા છે તેમ ત્યારે ન હતું પરિણામે જે વચ્ચાતું તે ધ્યાનથી વચ્ચાતું, આતો સામાય વાચનાર વગની વાત છે મતલબ કે સામાન્ય વાચનાર વગ અત્યાર કરતા ઘણો નહાનો હતો પણ વાચવા માટેનું સાહિત્ય એટલું ઓછું ઉત્પન્ન થતું કે આ હાનો વાચનાર વગ એને રસથી અને ધ્યાનથી વાચવા તૈયાર હતો વેદક વિષયનો વાચનાર વગ સ્વાભાવિક રીતે જ સામાય વાચનાર વર્ગથી હાનો હોય અને હાનો જ હતો પણ એ વિષયનું આકર્ષણ ઘણું હતું સાધારણ ગુજરાતી જાણેલા ગામની નિશાળોના મહેતાજીઓ ધી ગુજરાતી અઠવાડિકમા જેવો રસ લેતા તેવો જ વેદક પતરૂમા લેતા અને આતુ દારણ એ વખતની પરિસ્થિતિમાંથી સમજાય છે ઘણું ઓછા પગા મા ગામડામા સ્થિર થઈ બેઠેલા મહેતાજીઓ પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું સારી રીતે પોષણ થઈ શકે એ માટે લખાવવા ઉપરાંત કુજલ વખતમા થઈ શકે એવો આઠ ધવો શોધે એ સ્વાભાવિક છે અને ગામડાના અક્ષર નાન ય ય અજ્ઞાન લોકોની વચ્ચે રહેતા થોડું પણ જાણેલા મહેતાજી માટે વેદક કરતા સહેલો, મારો અને મૂડીની ટે મહેનતની જરૂર વગરનો બીજો કયો ધવો મળવાનો હતો ? બ્રીટીશ અમન પહેલા ન્યારે આધુનિક પદ્ધતિની નિશાળો નહોતી નીકળી ત્યારે પણ જૂના પડયાઓ

તથા ગામડામાં ભણેલા બ્રાહ્મણોમાંથી ઘણા કયા વાતો માટે જ્યોતિષનો અને વૈદકનો ધર્મો ઝગતાજ હતા એટલે પછીના મમયમાં નિશાળના મહેતાણાઓ જેમાંનો મોટો ભાગ બ્રાહ્મણોનો હતો તેઓને આ જૂનો માગ સૂઝવે સ્વાભાવિક હતો પણ આ ગામડાના મહેતાણાઓમાંથી મન્દુત બ્રહ્મનારા-આયુર્વેદના મન્દુત ને વાચી શકે એવા તો કોઈજ હશે મોટો ભાગ તો ગુજરાતી પુસ્તકો વાચી શકે એવું ભણેલો એટલે વાક સખાથી આદી સમજણ સાદા ઉપાયો સાથે જેમાંથી મળે એવું ગુજરાતી સાહિત્ય પ્રગટ થાય તો એનો વાચનાર વર્ગ એ વખતે નવો ઉત્પન્ન થયો હતો.

અ જટાશકરભાઈએ આ ઘરાટી તૈયાર છે એવું મમજીને માનિક કાઢ્યું એમ હું નથી કહેતો એમના મનમાં તો માસિકદારા મામાં આરોગ્ય જ્ઞાનનો અને દેશી વૈદક વિદ્યાનો લોકમાં પ્રચાર કરવો એ મુખ્ય વાતના હતી વૈદક સાહિત્ય સર્જનની કે હાલમાં જે વાચ છે એના કરતાં ગવાય છે વધારે તે શોધખોળની વાસના એમના ચિત્તમાં મુખ્ય નહિ પણ લોકહિત માટે આરોગ્યના તથા વૈદકના વિચારોનો પ્રચાર કરવાની વાતના પ્રબળ ખરી અને એ પ્રચારના એક સાધન તરીકે એમણે વૈદક ક્ષેત્રમાં માસિક શરૂ કર્યું આના પુરાવા તરીકે જુઓ વૈદક ક્ષેત્રમાં વર્ષ ૨૨ અ ૨ મા “વીશ વર્ષનું વૈદકીય અવલોકન” નામનો એમનો લેખ માસિકદારા પોતાના ઔપધોનો પણ પ્રચાર થયે અને એ રીતે આર્થિક લાભ થયે એ વસ્તુ અ સુ જટાશકરભાઈના મનમાં હોવીજ જોઈએ પણ એ નાથે જે બીજો હેતુ હતો તે વૈદક સાહિત્ય સર્જનનો નહિ પણ વૈદકજ્ઞાન તથા આરોગ્ય જ્ઞાનના પ્રચારનો એટલું જ કહેવાની માગી મતવળ છે આ દૃષ્ટિથી વૈદક ક્ષેત્રમાં અઠો જેવાથી માસ કથનની વાતવિજ્ઞતા સમજશે.

વૈદક ક્ષેત્રમાં શરૂ કર્યું ત્યારે એ ચાલશે કે કેમ એની એમના મનમાં શકા ખરી પણ દશ વર્ષ આગળ પછી એ શકા નીકળી ગઈ અને વૈદક ક્ષેત્રમાં આહુત વર્ગ ગુજરાતમાં છે અને કોણ છે તે પણ એ બુદ્ધિશાળી તત્રીને સમજાઈ ગયું (જુઓ “વૈદક ક્ષેત્રમાં દશ વર્ષ” નામનો પુ ૧૧ અ ૧માં આપેલો તત્રીનો લેખ)

હું અહીં જે વાત કરું છું તે આર્થિક દૃષ્ટિએ આહુતની સખ્યાની તથા એ કે વૈદક ક્ષેત્રમાં આહુતની નખ્યા વળી મારી મળી અને પાછળથી સખ્યા ઘટી છે છતાં હજી આહુત નખ્યા મારી છે એથી ઉવડું હિંદી વૈદક ક્ષેત્રમાં ન થાયું પણ હું તો વાચનાર વર્ગની જ વાત કરું છું અને એ દૃષ્ટિથી એટલું કહી શકું કે વૈદક ક્ષેત્રમાં શરૂ થયું ત્યારે અથવા એના પહેલાં વીશ વર્ષ દરમિયાન વૈદક માનિક વાચનારો જે ઉપર કહેલો વર્ગ

હતો તે વર્ગ વીશ બાવીશ વર્ષ દરમિયાન કેળવણીના પ્રચારને લીધે ઘણો વધ્યો હોયો. જોઈએ એવી ટંપના ઠરવામાં આવે તો એ ખોટી પડે છે કારણ કે ઉપર કહી છે તે જાતની આવશ્યકતા અને એ સાદો થોડું લાલેલો વગ બગે ભૂતકાળની વસ્તુ થઈ ગયેલ છે ત્યાર મામાન્ય કેળવણી, વાચવાની અભિરૂચિ તથા સમજવાની શક્તિ જેની વધારે એવો નવો વૈદ્યક વિષયનું સાહિત્ય વાચનારો વર્ગ ઉત્પન્ન થયો હોયો. જોઈએ એવું માનવા માટે કારણો છે દા ત આયુર્વેદ સંબંધી નિ બા વૈદ્યસ મેલન વગેરે હિલગાલો તથા આયુર્વેદિક ગ્રંથોના શોધન સંપાદન અને પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિ ૨૫-૩૦ વર્ષથી ચાલે છે, દેશી વૈદ્યક લખવા માટે આધુનિક પદ્ધતિની શાળા પાઠશાળાઓ-સ્કૂલ કોલેજોની આવશ્યકતા તો વૈદ્યકટંપતરૂના જ મ વખતે જ મમજઈ હતી અને એકાદ સરથા શરૂ પણ થઈ હતી, પણ વિ મ ૧૯૭૩-૭૪ સુધીમાં તો એક નિખિલ ભારતવર્ષીય આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય-પચીગ લાખના ફક્ટરી શરૂ કરવાની યોજના વિદ્યા મોમાં ચર્ચાઈને પ્રગટ થઈ હતી એટલું જ નહિ પણ ફક્ટ એકઠું કરવા માટે પ્રયત્નો પણ થયા હતા (જુઓ આયુર્વે વિજ્ઞાન વર્ષ ૧ પૃ ૬૮) અને નિ બા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ સ્થાપી આયુર્વેદનો એક અભ્યાસક્રમ પણ નિ બા વૈદ્યસ મેલન તરફથી ખ્દાર પડ્યો હતો. આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય તો ઉભું ન થયું પણ નિ બા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠનો છેલ્લા વીશ વર્ષમાં ઘણો વિશ્વાસ થયો છે અત્યારે એક હજાર વિદ્યાર્થીઓ સમસ્ત ભારતના જુઠા જુઠા કે દ્રોમાં થઈને વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ આપે છે.

આયુર્વેદની આ સવ દેશી પ્રવૃત્તિને પરિણામે ઉપર કહ્યું તેમ ઉચ્ચતર કક્ષાનો વાચનાર વર્ગ ઉત્પન્ન થયો હોયો. જોઈએ એમ કોઈ માને તો નવાઈ નહિ મે પોતે એવી જ ધારણા રાખેલી પણ વસ્તુસ્થિતિ એવી નથી.

આયુર્વેદના તુલનાત્મક તથા ઐતિહાસિક અભ્યાસને ઉત્તેજન મળે માત્ર એ હેતુથી, આમત્રગ નહિ પણ સુશિક્ષિત વૈદ્યોમાં વચાચ એવું ગુજરાતી આયુર્વેદિક માસિક કાઠવાનો પ્રયોગ ક્યો અને વીશ વર્ષના પ્રયોગ પછી દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે કે વાચનાર વર્ગની બાબતમાં મને તો નિરાશા મળી છે ઉચ્ચતર વૈદ્યક સાહિત્ય વાચનારો વગ ગુજરાતમાં નથી એમ નથી પણ જોઈએ તેટલો મોટો નથી અથવા સ્પષ્ટ કહું તો ઘણો હાનો છે.

જેમાંથી કરો લાભ ન થાય એવી પ્રવૃત્તિ તરફ હમેશા ઉદાસીન રહે નાર ગુજરાતની ગલીર સાહિત્ય વાચવાની બાબતમાં કાઈકે ઉપેક્ષા વૃત્તિ હોય છે એ કષ્ટુવ કહે છું પણ એટલી જ વાત નથી કેટલાક એમાં શું વાચવાનું છે? એમ પણ ગણે તો નવાઈ નહિ પુદ્ધિના પોષણ માટે અમેલ

(જમન ફેચ સાથે) અને વખતે મચ્છુત જોતું જોઈએ, શુજરાતીમા શુ હોય ? એવી વૃત્તિ વૈદ્યકેતર વિવચના શુજરાતના વિદ્વાનોએ ઘણીવાર દર્શાવી છે એ પ્રસિદ્ધ છે હુકામા સાચો વાચનાર વર્ગ ઘણો નહાનો છે સારા વાચનારને રસ ન આવે તો એમા લખાણનો પોતાનો દોષ કેમ ન હોય ? આ પ્રશ્નથી લેખક વર્ગ તરફ વળીએ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના પ્રથમ વર્ષમા પૂજ્ય વનસ્પતિશાસ્ત્રી જયદૃષ્ટ ઈ દ્રષ્ટ, પૂજ્ય મુ પ્રાણશકર પ્રેમશકર શાસ્ત્રી, વૈદરાજ ધીરજરામ દલપતરામ, આર્ય વૈદ્ય મયારામ સુદરણ, વૈદરાજ ધીરજરામ કૃષ્ણશકર વગેરે નામે લેખકોમા છે આ વૃદ્ધો અત્યારે સ્વર્ગવાસી છે તેમાય સ્વ જયદૃષ્ટ ઈ દ્રષ્ટ જેવા તો શુજરાતના વનસ્પતિશાસ્ત્રીય સાહિત્યની ભારે સેવા કરીને એશી વર્ષે પરલોકમા ગયા છતાં એમનું સ્થાન ખાલીજ છે આયુર્વેદ વિજ્ઞાનને કેળવી ખોટ ગઈ છે એ તો સ ૧૯૮૬ મા એમનો પરલોકવાસ થયો તે પછીના અઠે પહેલાના અઠે માથે સરખાવી જેવાથી તરત સમજાશે મારૂ પોતાનું અત કરણ એમના મીઠા અને બોધક સ્મરણોથી જેમ ધ ય ણ યુ છે તેમ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના અઠે પણ એમના વૈજ્ઞાનિક ઝાપવાળા લખાણોથી ધ ય ણ યા છે એમ હું ગણુ છું અલગત પૂજ્ય જયદૃષ્ટભાઈ તો વૈદ્યકપતરના જૂના લેખક હતા છતાં એમણે આ વિ ને અપનાવ્યું હતું એવા જ ગીત લેખક તે મારા મુ મામાશ્રી પ્રાણશકર પ્રેમશકર શાસ્ત્રી તેઓ પણ વૈદ્યકપતરના જૂના લેખક પણ આ બાળક ઉપરના વાત્સલ્યથી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના પહેલા જ અકથી “ મહાત્મા ઝડુલદૃષ્ટના કેટલાક સ્મરણો ” લખવા માડયા હતાં અને ૧૯૭૪ ના ચૈત્રમા એમનો દેહ પડી ગયો ત્યાં સુધી ટાઈક કાઈક આપ્યા કરતા હતા છેલ્લો લેખ એમના અવસાન પછી વૈશાખના અકમા છપાયો છે મતલબ કે પૂરે એક વર્ષ પણ એમની વિદ્વતાનો લાભ આ માસિકને ન મળ્યો પછી ગીત પણ વૈદરાજ ધીરજરામ કૃષ્ણશકર, મંયારામ સુદરણ વગેરે લેખકો આજે આ લોકમા નથી આ સ્વર્ગવાસી થયેલા લેખકો ઉપરાત વૈદરાજ અમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટણી જેઓએ પણ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના જન્મ પહેલા ૧૯૦૦-૬૨ વયથી વૈદ્યકપતરમા લખવા માડયું હતું તેઓએ આ માસિકને આરંભથીજ અપનાવ્યું અમે તો ભાઈઓ અને મિત્રો ઘણા વિચારો અમે સાથે કરેલા એમણે જે રીતે અને જે જાતના પોતાના વંદક અનુલભોના રિપોર્ટરૂપ લેખો આ વિ ને મોકલેલા તેવા રિપોર્ટો અનેક વૈદ્યો તરફથી મળ્યા કયાં હોત તો મારે આજે જુદાજ સૂરમા આ સિંહાવલોકન લખવાનો વખત આવત પણ મુ અમૃતલાલભાઈની લેખન પ્રવૃત્તિ પાછળથી કેટલાક કાળોથી કાઈક મદ પડી ગઈ, એવું અનુકરણ

નહિ લવિધ્યમા અને આયુર્વેદ વિજ્ઞાન માટે તો વર્તમાન અને લવિધ્યનો પ્રશ્ન જીવન પ્રશ્ન છે

સાદી ભાષામાં કહું તો લવિધ્યમાં શુજરાતીમાં પ્રભાવશાળી વૈદ્ય લેખકોની મોટી સંખ્યા ઉત્પત્ત થાય એવી મારી આશા-ઈચ્છા જે કહો તે છે પણ વર્તમાનમાં તો જે છે તે છે અને વર્તમાનમાં તો મારી ન્યૂનતા કે નબળાઈ જે કહો તે ઉમ્મરના કારણે વધે છે પરિણામે નિવૃત્તિ લેવાની વાતના જામતી જાય એ સ્વાભાવિક છે અને જેવું તેવું ગાડું ચલાવ્યા કરવું એના પ્રતા બધ કરણ શુ યોગ્ય ? એ રીતે આ વિ ને બધ પ્રવાના વિચારો ટેટલાક વખતથી મનમાં આ ચા કરે છે નિકટના મિત્રો સાથે ખાન પીમાં આ બાબતની ચર્ચા કરી છે અને આ લેખથી જાહેરમાં ચર્ચા કરે છુ આ વિ ના લેખકો અને મર્મજ્ઞ વાચનારાઓ મારા એક પ્રકારના સાતિજનો છે એટલે તેઓ સાથે દિલ યોગીને વિચારની આપણે કરવાની ફરજ મે ગણી છે

છેવટ એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે આવતું વપ તો મિત્રોની સલાહને અનુસરી માસિક ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય કર્યો છે અને લેખકોના સહકારની આશા રાખુ છુ બાવિની દિશા દર્શાવી છે બાપી તો લવિધ્ય માન ઇશ્વરસ્થાને આધીન છે

દુર્ગાશ કર કે શાસ્ત્રી

સમાલોચના

આયુર્વેદ દર્શન — લેખક અને પ્રકાશક વૈદ્ય મહાદેવ ચન્દ્રેશ્વર પાઠક

૧૯૩૭ ક્રિ ૩ ૧-૮-૦ મળવાનું ઠેકાણું—જી જીની કમેરા બાબલ, ઈ દૂર સીટી

દેશી વૈદ્યો છે લા પચ્ચીય ત્રીસ વપથી જાગૃત થયા છે એ નિર્વિવાદ છે અલખત દેશી વૈદ્યકોના ધર્મો કરનારાની મોટી સંખ્યાના પ્રમાણમાં જાગૃત વૈદ્યોની સંખ્યા ઘણી નાની છે પણ જાગૃતિ આવી છે અને જાગૃતિને પરિણામે પરિષો, સમેલનો વગેરે જેમ ભસાય છે તેમ ગ્ર થો પણ લખાય છે અલખત આપણે ઈચ્છીએ છીએ તેટલું શાસ્ત્રીય પાઠ્ય પુસ્તકને યોગ્ય કે ઉચ્ચ કોટિના ન થોતુ પ્રમાણ નથી છતા જુદા જુદા વિષયના ઓછી વધુ શાસ્ત્રીય ચર્ચા વાળા ન થો અ પ પ્રમાણમાં પણ પ્રગટ થયા કરે છે એ શુભચિહ્ન છે ઉપર મોઘેલો આયુર્વેદ દર્શન નામનો ગ્રન્થ આ કોટિમાં આવે એવો મરાઠી ગ્ર થ છે

આયુર્વેદના નિદાનચિકિત્સાના સિદ્ધાન્તો અમુક દાગનિવાદના પાયા ઉપર ઉભા છે એટલી વાતમા તો ડોઘને શંકા નથી એ દાર્શનિકવાદ એટલે પચમહાભૂતવાદ અથવા ચરકના શબ્દોમા પડ્યાતુ મસુદાય અને ત્રિદોષવાદ એવી સામાન્ય સમજણ છે આજ ઝાગણથી ડાગીમા ભરાયેલ વિદ્વત્વેદ્ય પચિદમા પચમહાભૂત અને ત્રિદોષની ચર્ચા રાખવામા આવી હતી જો કે ઐ વકતોએ પ્રસ્તાવનામા કહ્યું નવી પણ ડાગીની પચિદની યોજનાએ કે ત્યાની ચર્ચાએ આ પુનઃકલખવાની લેખકને પ્રેરણા આપી હોય તો સભવિત છે

આયુર્વેદના પાયામા રહેલા ઉપોક્ત મે વાદમાથી ત્રિદોષવાદનું વિવરણ તો આયુર્વેદના ઐ યોમાજ મળે છે પણ પચમહાભૂતવાદ સાખ્ય દર્શનમાથી આયુર્વેદના આચાર્યોએ લીધો છે, એવો કેટલાક વિદ્વાન વૈજ્ઞાનિકો મત હતો અથવા છે પણ વસ્તુતઃ યોજ્યો સાખ્ય દર્શનનો વાદ આયુર્વેદમા નથી અને એ વખતે પ્રચલિત દર્શનોમાથી ઉપજાવેલો થોડા થોડા પ્રેરણાવાળો આયુર્વેદનો સ્વતંત્રવાદ છે એ મે ન્યાય વૈશેષિક, સાખ્ય, યોગ, વેદાંત અને જૈન દર્શન તથા મહાભારત ઉપનિષદો મે આયુર્વેદના દાર્શનિક વિચારોને મગ્ગાવીને “આયુર્વેદના દાર્શનિક પ્રકરણોનો અભ્યાસ” નામના મારા નિબંધમા બતાવી આપ્યું છે શ્રી વૈદ્ય મ મ પાઠક પણ આયુર્વેદનું દર્શન સ્વતંત્ર હોવાના મતના છે એ દર્શનના મમય મારે એમનો મત એવો છે કે ચરકમા વાતકલાનીય આર્યેભદ્ર કાપ્યીય અને ચન્ન પુરૂષીય એ ત્રણ પરિપતે એ એક પ્રકારના ઉપનિષદો છે એ પરિપતેમા થયેલી ચર્ચા પુનર્વસ્તુની અધ્યક્ષતામા વધેલી છે અને અગ્નિવેદના આત્મમા દોષાચાર્યે અધ્યયન કર્યું હતું તવા બ્યાને કૃષ્ણાચ્ય નામથી પુનર્વસ્તુનો ઉલેખ કર્યો છે, મારે મહાભારતઝાળમા કે તે પહેલા ઉપનિષદ ઝાળમા ઉપર કહેલા ત્રણ અધ્યાયોમા જે જે લિખ લિખ મતોનો ઉલેખ છે તે મતો પ્રચલિત હતા ચરકના ઉક્ત અધ્યાયોમા વર્ણવેલી પરિપદો તદ્દન કલ્પિત નથી, કાચ્ય એમા કહેવા કે તેવા મતો જૂના ઝાળમા પ્રચલિત હોય એ સભવિત છે, પણ એ અધ્યાયોમા કહેવા મ્પિઓના મતો એમા વર્ણવના છે તેવાજ હતા એટલે કે પચિપતે ઐતિહાસિક પરિપતે અને આ અધ્યાયો એ પરિપદોના હાલમા સામયિકોમા ઝગટ ધાય છે તેવા િષાગે છે એમ માનવા હું તયાર નથી એાપનિષદ પચિપદો વિષે પણ મારે એજ મત છે વળી ચરકના આ અધ્યાયોની ભાષા મહાભારત ઝાળથી જૂની નવી જીનું જુદા જુદા ઝાળની રચનાઓ ન્યૂનાધિક પ્રતિસંસ્કાર માથે એક જ મહિતામા ગુમેલી છે એ કબુલ કરવા છતાં ઉપર કહેવા ત્રણ અધ્યાયો ચરકના શારીર

સ્થાનના અ ૧ કરતા પ્રાચીનતર છે એમ માનવાનું કારણ મને હેઆનું નથી અને ચરક શા અ ૧ મે આયુર્વેદનાદાશનિક તથા સમૃત સળ પી પ્રકરણોનો અભ્યાસ' (પૃ ૬૧-૬૨)મા સિદ્ધ કયુ છે તેમ ઈ સ ૧૦૦ની આસપાસમા રચાયે છે પણ આ ઐતિહાસિક ચર્ચાનો વિસ્તાર અહીં અનુસ્તુત છે એટલે આ અ થની યોજના જ તપાસીએ આ ૪ થકારનો એવો મત છે કે યજ્ઞ પુરૂષીય પરિષદની બેઠક ભારતીય યુદ્ધની પહેલા મળી હશે કારણકે એમા જે ઋષિઓના નામો છે તેમાથી ડેટલાક નામો બ્રાહ્મણ અ થોમા મળે છે હુ આ દલીલને મહત્વ નથી આપતો (૨) આ પરિષ મા જે દાશનિક સપ્રદાયોનો ઉલ્લેખ છે તે સાખ્ય-વેદાત-યાચ-યોગસૂત્ર પ્રતિપાદિત દશ મોથી પ્રાચીન જણાય છે

વળી આ અ થકાર માને છે કે આયુર્વેદમા મૃદિ વિજ્ઞાનના જુદા જુદા સપ્રદાયો જુદે જુદે વખતે પ્રચલિત હતા સવ પ્રથમ સૂય, ચ ૬ અને વાયુ એ નળુ દેવતાઓનો વાદ પ્રચલિત હતો પછી સ્વભાવવાદ પરપરાવાદ, કાલવાદ વગેરેનો પ્રચાર થયો અને એ જુ ૧ જુદા વાદોના પુરસ્કર્તાઓ યજ્ઞ પુરૂષીય પરિષદમા એકઠા મળ્યા હતા મુખ્ય પ્રશ્ન કરનાર કાશીપતિ વામક આત્મવાદી પારિશિર્મોદ્ગત્ય, સત્ત્વવાદી શરલોમા, રસવાદી ઉદ્દે ત્રિધાતુ સિદ્ધા તવાદી રાજર્ષિ વાર્યોવિદ ૪ ધાતુવાદી ઉદ્દે આવસાખ્યવાદી હિરવ્યાક્ષ કુશિઠ પરપરાવા ૧ કૌશિઠ કમવાદી મદ્રમ્ય સ્વભાવ ઉદ્દે ધાતુપચકવાદી ભારદ્વાજ પ્રભાપતિવાદી જા હીઝભિરક કાકાયન, કાલવાદી બિહુઆત્રેય, અને ત્રિભાગાત્મક સિદ્ધા તમા આ સવનો સમ વચ કરનાર પુનવમુ આત્રેય તથા તેના પદ્મશિષ્ય અત્રિવેગ ઉપસ્થિત હતા ઉપર જે કમમા નામો ગણા યા છે તેજ કમમા યજ્ઞ પુરૂષીય પરિષદમા સવાદ થયો છે

ઉપર ૪માણે નક્તાવના કરીને 'પારીક્ષિ મોદ્ગ યનો આત્મવાદ' એ મથાળાના પ્રકરણમા અ થ કર્તાએ ચરકના ઉત્તર હેલા અધ્યાયમાથી પારિશિર્મોદ્ગત્યના વગનને ઉતારી પછી એનું સવિસ્તર વિવરણ કયુ છે દા ત પારિશિર્મોદ્ગત્યના શબ્દોમા આત્મવાદ છે એ આત્મવાદનું વિશેષ વિવેચન ચરકના શા અ ૧ મા છે એમ હી એ અધ્યાયમાથી આત્માનું વિવેચન મૂળ શ્લોકો પૂવ - ઉતાયુ છે પછી 'શરલોમાનો સત્ત્વવાદ એ મથાળા નીચે પહેલા શરલોમાના શબ્દો ચરકના ઉત્તર અધ્યાયમાથી ઉતાયો પછી એનું વિવરણ કરતા સુશ્રુતના શાઙીર અ ૧માથી ઉતાયે કર્યો છે પરતુ સુશ્રુત ક્યવેકે એમ કહીને જે મત પડેના, પોતાના આયુર્વેદના મતથી જુગે આપે છે તે પરમત સાખ્યનો છે એ સાખ્ય ઢારિકા સાથે સરખાવતા સ્પષ્ટ હોવા છતા એમ ૪ થકા કહ્યુ નથી જે કે હુ તો એ હમીકતને આયુર્વેદના ઇતિ હાસની દૃષ્ટિએ ઘણી અગત્યની ગર્ભ છુ

પછી રીત પ્રકરણમા વાયોવિદના રસવાળા અને ત્રિગોપ સિદ્ધાન્તવાદની ચર્ચા છે અને એ ડાગણથી એ પ્રકરણ ઘણું મહત્ત્વનું છે અને અહીં એના લગભગ માર આપ્યો છે ગર્ભગિ વાયોવિદ છ રસ છે એમ માને છે અને ઔષધિ વર્ગન ગુરુઆદિ ગુણોમા વર્ગીકરણ કરે છે અને ૮ રસો પણ ગુરુ આદિ ગુણો દ્વારા જ શાસ્ત્રીય પ્રમાણ નામની ધાતુઓના વૃદ્ધિ ક્ષયમા કારણરૂપ થાય છે

આ પ્રસંગમા જ ત્રિધાતુ સિદ્ધાન્તની ચર્ચા આ લેખકે કરી છે કારણ એમના મતે અગ્નિપોષવાદ-એટલે જગતમા ણધા રસો મારગ કે આગ્નેય છે કારણ કે જગત અગ્નિપોષીય છે (સુ સૂ અ ૪૭) તેના ઉત્તરરૂપ એ ત્રિધાતુ સિદ્ધાન્ત

ત્રિધાતુ સિદ્ધાન્ત વાદના ઇતિહાસની ચર્ચા કરતા આ ગ્રન્થકાર કહે છે કે “પહેલા તે આપો એ બેવાનું છે કે યજ્ઞ પુરૂષીય પરિવદના મમય મુધી કન્ધ પિત્ત વાત વિષયક જ્ઞાનમા ઢેલી પ્રગતિ મધ્ય હતી અને એ પ્રગતિ કયા કમથી વર્ધિત પછા આ જાગતમા એ જ્ઞાનમા રાખવાનું છે કે અત્યાગ્ર આપણી પામે વાત પિત્ત ક્ક વિષયક જે સાહિત્ય છે તે નદાવશેષ અને અપર્યાપ્ત છે ખીલુ એમા ભિન્નભિન્ન મપદાયોના ચરુરુપર વિરુદ્ધ વક્તવ્યો એક જ મળેલા છે અને સસ્કાર કર્તાઓએ એવી રીતે બધું મકલિત કર્યું છે કે એમા જ્યાં જુઓ ત્યાં એક વાક્યતા દેખાય છે”

માચી વાત છે આ એક વાક્યતાને પરિણામે જ એની પદવાટે રહેલો આયુર્વેદિક વિચારોનો લાભો ઇતિહાસ આપો ઉકેલી શકતા નથી મતલબ કે કેવળ ત્રિદોષવાદની જ જાણતમા આ નિયતિ છે એમ નથી, એ નિયતિ થયેક સુશ્રુત માટે સામાય છે

શ્રી મ અ પાઠક આગળ ચાનતા કહે છે કે “માણસને પ્રોત્તમપિત્ત વાત સજ્જ દ્રવ્યોનું નાન કયાજ થયું અને એ સજ્જાઓ કયાગ્રી પ્રચલિત થઈ એ નથી કળી શકાતું” આટલે મુધી હું મળતો છું પણ પછી તેઓ કહે છે કે આ પ્રોત્તમ પિત્તવાતની ઉત્પત્તિને મમજવાનો યત્ન પહેલવહેલો પરમ વાદીઓએ કર્યો, એ વિષે મને મદેહ છે તેઓએ પુરાવા તર્કકે જે વચનો ઉતાર્યા છે તે આવાદ દ્રઢભૂમિ થયા પછી લખાયા છે

એક ખીલુ વાત પણ આ ગ્રન્થકાર આ પ્રકરણમા કહે છે તેઓ કહે છે કે “પહેલા વાતપિત્ત કદને વિપાકજય અને મળરૂપ માનવામા આવે ન્જુઓ ચરક સૂ અ ૨૮નું ઘાતયો ઘાત્વાદારા ઇત્યાદિ વચન ફિટ્ટાસ્થેવ મૂત્રપુરોષ ઘાતપિત્તમ્લપ્માણ એવું મ્પદ કથન છે એટલે એ વખતના વર્ગી કરણ કર્તાઓએ એજ, ઉષ્મા અને ધાતુપ્રમાદને પ્રમાણ વર્ગમા ગોઠવેલ છે

પણ પાછળના કાળમાં વાત, પિત્ત કફ સળધી જ્ઞાન વધારે વ્યાપક થયું અને તે ઉત્તરકાલીન સમુદાયના વર્તિકરણ કર્તાઓએ જોજ, ઉષ્મ અને ધાતુ પ્રસાદનો પણ વાત, પિત્ત કફમાં મમાવેશ કરીને તેઓની જ પ્રકૃતિત અવસ્થાને મલ વગમાં રાખવાનો પ્રયાસ કર્યો છે આ પ્રથમ કર્તાની આ વિચાર પ્રણાલી અને ઠીક લાગે છે પહેલા મલરૂપ વાતપિત્ત કફના અવલોકનથી એ સજ્ઞાઓ મલરૂપ માટે જ વપરાવા લાગી હોય અને પાછળથી પ્રસાદરૂપ અને મલરૂપ એવો ભેદ પાડી તેનો જોજ, ઉષ્મ અને ધાતુપ્રસાદ સાથે સમ વય કરવામાં આવ્યો હોય એ સહવિત છે વર્ગીકરણના લાઘવની દૃષ્ટિથી આયુર્વેદના આગ્રાંથોએ આ માગ લીધો હોય એમ હું ધારૂ છું

આ પ્રસંગમાં જ પ્રથમ કર્તાએ જોજ, તેજ અને ધાતુ પ્રસાદનું વિવેચન કર્યું છે, અને એ વિવેચન કરતા આધુનિક વિજ્ઞાનની પરિભાષા વાપરીને પણ સ્પષ્ટીકરણનો ચત્ન કર્યો છે એમના કહેવા પ્રમાણે કમશ પરિપાચિત થતા ધાતુ સસુાયમાંથી નીઝળતો જે વસા નામનો સ્નેહ સમુદાય એ તેજ એ અત્રિશુપ્તાત્મક છે આ શરીરગત સ્નેહ જાતને પાશ્ચાત્ય ભાષામાં Fats કહે છે એનો એક ઉત્તમ નદાર Lecithin છે, એ રક્તના સ્વેત કણોમાં, ઇંડામાં અને જીદાલુદા ગારીર સ્ત્રોમાં જામ કરીને આપ અવયવોના જીવન રસમાં રહે છે હાલના વિજ્ઞાન પ્રમાણે પણ એ અત્રિ શુપ્તાત્મક છે પછી વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકોના મત પ્રમાણે શુષ્ક સ્ત્રોધમ Mucoids અને કફકલ્પ Mucoids એ જોજના પ્રકાર માને છે તેમજ આપુ સ્ત્રોધમ Intercellular material કલલ સ્ત્રોધમ Jelly like tissue (જેને આયુર્વેદમાં પણ સેટમૂત ચરક શા. અ. ૪ કહેલ છે) ધાતુ સ્ત્રોધમ Arcolar tissue સહિ સ્ત્રોધમ Synovia આદિ પદાર્થોને જોજના પ્રકાર કહેલા છે આયુર્વેદમાં જોજને ત્રણ પ્રકારનું કહેતું છે (૧) શુક્રમલ સજ્જક જોજ (૨) પરજોજ અને (૩) અપર જોજ આમાંથી શુક્રમલરૂપ જોજ એ બુદ્ધિબલવધક છે વર્તમાન વૈજ્ઞાનિકો આને શુક્ર સળધી અવયવોનો અત સ્વાવ માને છે એનાથી બુદ્ધી વિદ્ય. (સત્ત્વમહીમગ્ન) વૈજ્ઞાનિક ગાય છે એમ માને છે એનાથીજ ચૌવન કે પુરુષત્વના મૂળ વગેરે લક્ષણો પ્રગટ થાય છે એમ માને છે

પરજોજને ગળનો આલસાર કહ્યો છે (જુઓ ચ. સૂ. અ. ૩૦) અર્થાત્ શુક્રાત્તવ સજ્જક આપ અવયવો (Cells)ના અને તેના સયોગથી બનેલા ગર્ભાકુર (Fertilised ovum)નો મૂનઘટક છે જીવનાયતનૌજસ (Nucleo-protein) કહે છે આ શરીરના સમસ્ત આપ અવયવોમાં રહે છે અપર જોજ (જુઓ ચરક સૂ. અ. ૩૦) જે અપર જોજને લીધે શરીરના અવયવો વૃદ્ધ થઈને પ્રાણી જીવિત રહે છે જે ધાતુરસનો સારભૂત પદાર્થ (પિષકક્રમ

Protein) છે (ઘણું ડરી આ કાણથી ધાતુરસને પણ રસશ્ચોજ સર્યાત એ રીતે ઓળ ઢહેવાની પ્રથા પડી છે) આ ઓળ અત્યથી પ્રાપ્ત થાય છે અને તેની વિશુદ્ધ અવસ્થાને પર ઓળ ઢહે છે

હુડમા તેજ કે વસાગય દ્રવ્યનો પિત્તમા, ઓળનો શ્લેષ્મામા અને ધાતુ પ્રસાદનો વાયુમા મમાવેશ કયો છે ધાતુ પ્રસાદને પહેલા વર્ગીકરણમા પચેન્દ્રિયોતુ દ્રવ્ય છે તથા અનેકરૂપ છે એમ કહેલું છે હાલના વજાનિડો અને ઘોળુ અને ધૂમર એમ બે જાતનું માને છે નાડી સસ્થા (નર્વમસીસ્ટમ) આ ધાતુ પ્રસાદની બનેલી છે પચન્દ્રિય પાચ ઝમોન્દ્રિય, શુષ્કોન્દ્રિય એ સર્વની રચના આ દ્રવ્યની છે આ રીતે આ ધાતુપ્રસાદ એ જ્ઞાન અને ચેષ્ટા બેયનો વાહક છે

ઓળ, ઉષ્મા, (તેજ) અને ધાતુપ્રસાદનું આટલું બધું જ્ઞાન ઘણા વાળા વખતના અવેષણથી જ મળ્યું છે પહેલા આ ઓળ ઉષ્મા અને ધાતુપ્રસાદને શ્લેષ્મ પિત્તવાયુથી ભિન્ન ગણતા હતા પણ પાછળથી આગાથોએ એનો સમન્વય કયો આ મમ વય દર્શક વચન બેલુ હોય તો જુઓ —

પ્રાકૃતસ્તુ ઘણ શ્લેષ્મા વિદ્યતા મલ ડયત

સ ચૈત્રોચ સ્મૃત કાયે સચ વાપ્નોપદિયત (મુ મૂ અ ૧૭)

આમા પ્રાકૃત શ્લેષ્માને બળકરૂપ તથા ઓળ ઢહેત છે અને વિદ્યત શ્લેષ્માને મળ કહેત છે

ઉપગ્તા સમન્વયને પરિણામે શારીર ધાતુઓનું બીજી રીતે વર્ગીકરણ થયું, અને તે બીજા વર્ગીકરણનું અપદ કથન ચરકના નીચેના વાક્યમા મળે છે

શારીરઘાતવસ્ત્વેન દ્વિવિગ સપ્રદજ મલભૂતા પ્રસાદભૂતાથ । તત્રમલ મૂતાન્તે યે શરીરસ્ય વાધકરા સ્યુ । તચથા શરીરઞ્છિદ્રેષ્વપદેદા વૃથજ્ઞ માનો વહિર્મુસા પરિપકાથ ધાતન પ્રકુપિતાથ વાતપિત્તશ્લેષ્માણો ય ચાયપિ કેચિત નરાત તિદ્ધતો મામા શરીરસ્યો પઘાતાયોપતિદ્ધતે સર્વૈસ્તામલે પ્રચન્મદ્દ । इतरास्तु प्रसादे गुणादीन्धदनात्ता गुणभेदेन, रसाथशुक्रात्तान् द्रव्यभेदेन ।

(ચરક શા અ)

આ વચનમા રહેલી વિચ્યાગચરણીને પરિણામે વાતપિત્ત શ્લેષ્મની પ્રાકૃત અને વિદ્યત એવી બે અવસ્થાઓ મનાવા લાગી અને પ્રાકૃત વાતપિત્ત કદના કમો પણ નહીં થયા (જુઓ ચરક સૂ અ ૧૮) અહીં પ્રાકૃતનો અર્થ અકુપિત અને વિદ્યતનો અર્થ કુપિત છે પાછળથી ભિન્નભિન્ન મનુષ્યની જન્મથી જ ભિન્નભિન્ન પ્રકૃતિ હોય છે એ મત્ય ઉપર ધ્યાન બેચાતા પ્રકૃતિ અનેક પ્રકારની પણ ઉપદેશવામા આવી છે ચરક કહે છે કે —

તચથા શુક્લશાખિતપ્રકૃતિ, કાલ્પમાશયપ્રકૃતિ, આતુરાદારવિદ્યગ્રકૃતિ, મહામૂત વિકારપ્રકૃતિ ચ ગર્ભશરીરમપચત । एतानिदृ यन यत दोषण अधिकतमन एतेन अनेकेन

યા સમનુવ્રયતે તેન તન દોષેણ ગર્ભોનુવ્રયતે । તત સા સા વાપ્રકૃતિરુચતે મનુષ્યાગા
ગર્ભાદિપ્રવૃત્તા તસ્માત્ વાતઃ પ્રવૃત્ત્યા કાચત્ પિત્તલઃ કચિત્ સ્ત્રેમલઃ કેચિત્ ।

(ચર- વિ અ ૮)

જો કે આમા શુક્રોચિત ગર્ભાશય કાલ વગેરે અનેક પ્રકૃતિઓ દર્શાવી છે પણ આ બાગતમા પ્રાધાન્ય તો શુક્રોચિત પ્રકૃતિનું જ છે એ વાત કેટલાક આચાર્યોએ સ્પષ્ટ સીદ્ધાંતી છે મારા મતે ચરક કરતા સુશ્રુતનો નીચેનો મત આયુર્વેદિક વિચારોનો વિકાસ સૂચવે છે સુશ્રુતમા કહ્યું છે કે -

ગુરુશેણિત સયોગે ચા ભવેદ્ભોગ્યઃકટ

પ્રકૃતિર્જાયતે તેન તસ્યા મે વ્રથણ ગુણ ॥

ગર્ભોવકાંતિની દૃષ્ટિથી આર્ષ શુક્રોચિત શબ્દોથી બીજા અને ફલસૂક્ષ્મ આણુ અવયવ અભિપ્રેત છે એમ કહીને ૨ થકાર ત્રિપાલીમા અણુઅવયવનું આધુનિક વિજ્ઞાનની ભાષામાં વિવરણ કરે છે આણુઅવયવ કે જીવાણુ જીવન રસ (Protoplasm) નો બનેલો છે વળી આ જીવનરસમા પાણી ફેં ભાગ હોય છે તેમા જે ઓજસ યોગ્ય દ્રવ્ય છે તે ઘણા મહત્વનું છે એમા કાળન હાઇડ્રોજન નાઈટ્રોજન, ઓક્સીજન અને ફોસ્ફરસ અને ગંધક એટલા તરલો હોય છે આમા તેજ અથવા તેજસ ૫ ય સનઢવમા (લીસીથીન) પણ હોય આ વસામા ફોસ્ફરસ પણ હોય છે અને એમા ક્ષાર પણ છે

વળી પ્રત્યેક જીવાણુમા અહણુ વિસજન પ્રજનનાદિ વ્યાપાર ચાલ્યા કરે છે અને આ વ્યાપારો ઉપરથી આયુર્વેદિક દૃષ્ટિને સૂક્ષ્મતનરૂપમા પણ ધાતુ પ્રમાદ એમા હોવાનું અનુમાન થાય એ સ્વાભાવિક છે મતલબ કે અણુ અવયવ બી રચના વાતપિત્ત રોગમાની બનેલી છે ત્રિધાતુ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિથી અણુઅવયવમા જે ઉદક અને ઓજ છે તે રોગમા છે તેજ અને ક્ષાર છે તે પિત્ત છે અને વાતુપ્રસાદ તથા કાળન, ઓક્સીજન વગેરે વાયવીય દ્રવ્યો છે તે વાયુ છે

આ ૩ થકતાંની વિચાર પ્રણાલી ઉપર જે સાર ઉતાર્યો છે તેથી સ્પષ્ટ અમબદ્ધે પછી વાત પ્રકૃતિ, પિત્ત પ્રકૃતિ વગેરેના ૩ વોક્ત લક્ષણો આપ્યા છે પણ આ ૩ થકાર છે છ કે પ્રાકૃત વૈકૃત શબ્દોના અર્થમા આથી પણ આગળ ફેરફાર થયો છે એ ધ્યાનમા લેવા થો ય છે આ ફેરફાર સૂચક સ્પષ્ટ વચન અષ્ટાગ સત્રહ (શા અ ૮) ના નીચેના વચનમા મળે છે -

દ્વિવિગ વાતાદય પ્રાકૃતા વૈકૃતાથ । તત પ્રાકૃતા સપ્તવિધાયા પ્રકૃતૈર્હતુમૃતા
શરીરૈક ત માન તૈ શરીરધારણાદ ધાતુસજા વૈકૃતાન્તુ ગર્ભાદિભિ નિ સૃતસ્ય, આદ્યારસય
મળ સમપતિ પ્રાકૃતેષ્વેરોદિતિ ત કાલાદિવશેન સ્વપ્રમાણવૃદ્ધિશ્ચયોગાન્ દેહન્તુ
ગૃહ્ણતિ દૂષયન્તિ ચ ।

મેષ શૃંગી કઈ ?

વહી વખત મેષશૃંગીને કાકડાશિંગ માની લઈ ગોટાળો કરવામા આવે છે, મરડાશિંગી અને મેઢાશિંગી ને કાકડાશિંગી એક જ છે પરંતુ મેઢાશિંગી એ મેષશૃંગીનું જ અપભ્રંશ લાગે છે તેનો અર્થ થાય છે ' ઘેગના શિંગડા જેવી '

કાકડાશિંગીને આકાર ઘેટાના શિંગડાને જરાયે મળતો આવતો નથી ઘેટાનું શિંગડું તો કાકડાશિંગી કરતા કદમા ઘણું મોટું હોય છે અને તે સામાયિક રીતે ગોળાકાર હોય છે

કેટલાક મેષશૃંગીને મીઠિયાવળ માથે સરખામણી કરે છે પણ તે સરખામણી માટે આ કારણો છે તે કોઈ જણાવતું નથી

વિદ્વદ્વચ્ચં ડૉ. મ્હસડરે Gymnema Sylvestre જેને આપણે ગુડમારના નામથી ઓળખીએ છીએ અને મધુનાશિની એવું નવું નામ જેને સાટે યોગ્ય છે તેને મેષશૃંગી કહી છે (જુઓ. સવર્ણ પ્રયુગમાના ભારતવર્ષીય વનસ્પતિ નામનું તેમનું પુસ્તક પૃ ૩૬) આને મેષશૃંગી માનવાનું શું કારણ ? ગુડમારના ફળ દોડીના દોડવાને ઘણા મળતા થાય છે પરંતુ તેમના ટેરવા પોડવાની પેઠે તેએ કઈક ગોળાકાર હોતા ન હોતા અણીદાર હોય છે કાકડાની આથને કાઈક મળતા-ઘેટાના શિંગડાને તો એ કોઈ પણ રીતે મળતા ન જ આવે મે આ દૃષ્ટિએ ગુડમારનું ફળ બરાબર નિહાળી નિહાળીને જોયું છે શ્રી મ્હસ્કરજીએ આ મેષશૃંગી નામ ગુડમારને શા માટે આપ્યું છે તે જણાવતું નથી મે તેમને એ વિષે એક ખત લખ્યો છે અને તેનો ઉત્તર મળ્યો વાચકો સમક્ષ તે સુપ્રેશ

મહારાષ્ટ્રમા એક વૃક્ષ થાય છે તેને મેડશિંગી કે ભેડશિંગી કહે છે તે મેરશિંગીને નામે પણ ઓળખાય છે આ પાટલાના વગનું (N O Bi no niaceae) વૃક્ષ છે એનું લૅટિન નામ છે Spethodia falcata બાગીને પ્રીતિકરના ત્રયમા બીજા ભાગને ૮૪૪મે પાને એનો ઉલ્લેખ છે તમણે એની શિંગ તથા પાનનું ચિત્ર પણ આપ્યું છે વળી આ પોટના Forest flora બીજા ભાગના ૩૧૦ પાન ઉપર પણ તેનું ચિત્ર છે મે તો જાણે એની શિંગો ને વૃક્ષ નિહાળી નિહાળીને જોયું છે અને મારા વનસ્પતિ સંગ્રહમા પણ તેનો નમૂનો છે અને મારે જણાવવું જોઈએ કે શિંગી ઘેટાના શિંગડાને ઘણી મળતી આવે છે પૂનાની આસપાસ આ વૃક્ષ ઠીક પ્રમાણમા ભીંગેના મે જોયા છે અને કાગના જંગલમા થાય છે એવું શ્રી સુરેશ દીક્ષિતે જણાવ્યું છે

આ જ મેષશૃંગી હોવી જોઈએ એમ મને લાગે છે અને તે વિષે આ નાનકડી નોંધના વાચકો પોતાનો મત જણાવશે તો ઉપકૃત ધર્મશ

કમગકું ૧
પૂના ૪ }

વધ શિવશંકર પ્રાણશંકર શુક્લ

ત્રિદોષ વિજ્ઞાનીયમ્

(લેખક વૈદ્યકનો વિદ્યાર્થી, ગૌરીશ કર વળેશ કર દિવેદી, ધાગધા)

શરીરદ્રુષણાન્દોષા ધાતવો દેહધારણાત્ ।

વાતપિત્તકફા દ્વૈયા મલિનીકરણામલા ॥

વાત પિત્ત અને કફ શરીરને દુષિત કરવાથી દોષની સજા પામે છે તેઓ દેહને ટેકાડપ હોવાથી ધાતુને નામે પણ ઓળખાય છે તથા શરીરને મલિન કરે છે તેણે કરીને મળ પણ કહેવાય છે

આ પ્રમાણે વાત પિત્ત અને કફ ત્રણ રૂપમાં પોતાનું કાર્ય કરે છે જ્યારે ત્રણે દોષ પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં હોય છે ત્યારે તેઓ શરીરને ધારણ કરે છે અને શરીરને સવ પ્રવૃત્તિમાં જોડે છે, તેથી તેઓ ધાતુ કહેવાય છે તેજ ત્રણે દોષ જ્યારે વિકૃત અવસ્થાને પામે છે, ત્યારે શરીરના શત્રુ અને સાવ નિર્બાળ તથા પ્રવૃત્તિમાં શિથિલ શરીરને કરી નાખે છે જ્યારે આ ત્રણે દોષ શરીરમાંથી કચરાના રૂપમાં જેવા કે લીંડ, પરસેવો, મળ, મૂત્ર વિગેરે રૂપમાં બહાર આવે છે ત્યારે તેઓ મળ નામથી ઓળખાય છે

વિસર્ગાદાનવિશેષે સોમસર્વાનિલા યથા ।

ધારયતિ જગદ્દેહ કફપિત્તાનિલાત્તથા ॥

જેવી રીતે ચંદ્રવિસર્ગ ક્રિયાથી, સૂર્ય આદાનક્રિયા વડે અને વાત વિભેષ ક્રિયા થકી જગતને ધારણ કરી રહ્યા છે તેવી રીતે કફ પિત્ત અને વાત પણ મનુષ્ય શરીરને ધારણ કરી રહ્યા છે આ ઉપરથી સાબિત થાય છે કે આપણા આયુર્વેદ શાસ્ત્રકારોએ આ ત્રણે દોષ વિષે તેમને અગત્યનું સ્થાન આપી કેટલો જાડો અભ્યાસ કર્યો છે આયુર્વેદ શાસ્ત્ર ત્રિદોષ ઉપર જ અવલખી રહ્યું છે, તથા 'તિલેષુ તૈલમ્ દ્વ આયુર્વેદ ચિકિત્સા તથા નિદાનમાં દોષોનું વ્યાપકત્વ છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ તો નહિ જ ગણાય દોષ દુષિત થયા ઉપર જ આપણે રોગીના રોગનું નિદાન કરી તેના માટે યોગ્ય ઔષધોપચાર આપવાનો વિચાર કરી શકીએ છીએ

તો આ એક અગત્યના અગ વિષે શાસ્ત્રમાં જે ઠાઠ પૃથક પૃથક સ્થાને લખાયું છે તે સર્વ યથા લાલ એકસ્થાને સમુચ્ચયમાં ગોઠવવા પ્રયત્ન કરવો તે જરૂર અસ્થાને તો નહિ જ ગણાય

અનેક અમાધ્ય રોગોનું મૂળ અને જે સર્વ દોષોનો પ્રધાન પ્રેરક છે એવા વાત દોષ ઉપર આપણે પ્રથમ વિચાર કરીએ

વાતનું પ્રાધાન્ય —

પિત્ત પટ્તુ ક્ષુદ્ર પટ્તુ પક્વો મલધાતવ ।

વાયુના યત્ર નીચતે તત્ર વર્ષતિ મેઘવત્ ॥

પિત્ત દોષ પાગળો છે, કફ પશુ પાગળો છે અને મળ તથા ધાતુઓ પશુ પાગળા છે વાયુ જ્યાં તેમને લઈ જાય છે ત્યાં તેઓ મેઘની જેમ વરસે છે આ શ્લોક ઉપરથી વાત દોષનું બીજા બન્ને દોષો ઉપર પ્રાધાન્ય નક્કી થાય છે અને છે પણ તેમજ કફ અને પિત્ત દોષથી થતા વ્યાધિઓનું શમન થતા બહુ સમય જતો નથી, જ્યારે વાત વ્યાધિનું શમન થવું ક્યારે અને તે કહેવું અસંભવિત છે વાત વ્યાધિકષ્ણ માધ્ય છે, અને જો તેની પૂરતી આવશે તો શાખવામાં ન આવે તો તેને અસાધ્યતામાં પરિણામ પામતા વાર લાગતી નથી વળી પિત્ત અતે કફના વ્યાધિઓ જો ઉગ્રસ્થિતિમાં હોય તો કષ્ટસાધ્ય થાય છે છતાં ચિકિત્સકોને તે રોગ માટે બહુ દહેશત, રહેતી નથી, પણ સારૂ ઔષધ આપી જરૂર સુધારી શકવાની હિંમત રહે છે, જ્યારે વાતવ્યાધિ ક્યારે શમન પામશે તે કહેવું અશક્ય છે તો આ ત્રણે દોષોમાં વિશિષ્ટ પાઠ લખવાતા વાત દોષને આપણે ચચવામાં પ્રથમ ધ્યાન આપીએ

વાત સ્વરૂપ —

દોષવાતુમલાદીના નેતા શીઘ્રસમીરણ ।

રોગુણમય સૂક્ષ્મો રૂક્ષ શીતો દ્યુધલ ॥

દોષ ધાતુ તથા મળ વિગેરેને પ્રવર્તાવનાર વાયુ છે વાયુ રક્તેશુષ્કી છે સૂક્ષ્મ છે, રૂક્ષ છે ઠંડો, હલકો અને ચચળ છે ત્રણે દોષોમાં વાયુ સૂક્ષ્મ અને અતીન્દ્રિય છે અપ્રત્યક્ષ છે તે આજોથી જોઈ શકાતો નથી પણ તેની ક્રિયા માત્રથીજ તેનું અનુમાન કરવું શક્ય છે, તેથી વાયુ અનુમેય છે જ્યારે પિત્ત અને કફ આપણા શરીરમાં સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ બન્ને સ્વરૂપમાં પ્રવેશે છે, વિદ્યમાન છે ત્યારે વાયુ સૂક્ષ્મ સ્થિતિમાં આખા શરીરમાં પાચેલો છે, તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ કોઈ સ્થાન ઉપર હજી સુધી જણાયું નથી

આ પ્રમાણે સૂક્ષ્મપણાને અગે વાયુ દેહમાં અગત્યનો પાઠ લખવે છે તેથી આપણા શાસ્ત્રકારો જણાવે છે કે —

વાયુ રાયુ વલ વાયુ વાંસુ વાંતુ શરીરીણામ્ ।

વાયુર્વિષ્મિદ સર્વ પ્રમુવર્ગાયુધ કીર્તિત ॥

દેહનું જીવન વાયુ છે શરીર ધારીઓનું ધાતુ (વીર્ય) પણ વાયુ જ છે અખિલ વિશ્વ વાયુમય જ છે, વાયુ સર્વનો પ્રભુ છે કારણ કે જ્યાં સુધી

પ્રાણી માનના ખોળીયામાં શ્વામની ગતિ છે ત્યાં સુધી જીવન તત્ત્વ છે પરંતુ શ્વાસ વિશમ પામતા જ જીવનનો પણ અન્તમાળ સમજવો.
પ્રકૃતિસ્થ વાતના કર્મ —

ઉસાહો જ્ઞવાસાનિ ચાત્તચ્છા ધાતુગતિ સમા ।
સમા મોક્ષો ગતિમતા વાયો કર્મ્માઽવિકારજન્મ ॥

(મિદ્ધાન્ત નિદાન)

ઉસાહો જ્ઞવાસનિ શ્વાસ ચેષ્ટવેગપ્રવર્તનૈ ।
સમ્યગ્ત્વા ચ ધાતૂના ઈદ્રિયાણા ચ પાટૈવે ॥
અનુગૃહ્ણાતિ અવિઝ્ઞન દ્વયેદ્રિયચિત્તષ્ટક ॥

(ભાવપ્રમાણ ભા ૫)

। પ્રસ્પન્દનોદ્વહનપૂર્ણ વિવેકધારણલક્ષણ વાયુ । (સચ્ચુત)

ઉત્સાહ, શ્વાસ દેવો અને બહાર કાઢવો વિગેરે (સચ્ચુત) ક્રિયા મમપણે ચાલતી હોય, શરીરની ચેષ્ટા પણ જેવી રીતે થવી પડે તેમ થતી હોય, મોક્ષપણ યોગ્ય સમયે થતો હોય ત્યારે વાયુ અવિકારી અવસ્થામાં છે એમ જાણવું

ઉત્સાહ, શ્વાસ, નિશ્વાસ, હલન ચલન, મળન નીકળવું, ધાતુઓની મમાનગતિ, સર્વ ઈન્દ્રિયોની પહુતા વિગેરે ક્રિયા ધાતુઓની વાયુ શરીરમાં પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં છે એમ જાણવું અગોનુ ચનન, ઉદ્વહન, પૂરણ વિવેક વસ્તુને ધારણ કરવી વિગેરે પ્રકૃતિસ્થ વાતના જ લક્ષણ છે પ્રકૃતિસ્થ વાયુ હૃદય ઈન્દ્રિયોને ચિત્તને ઉત્સાહ પ્રેરી તેમના કાર્યમાં યોગ્ય રીતે આનંદથી પ્રવર્તીવે છે

વાતદોષના ગુણ —

રજાગુણમય સૂક્ષ્મ શીતો રૂક્ષો છપુ થલ ।

સરો મૃદુ યોગવાહી સયોગાદુભયાર્થ કૃત્ ॥

વાહકૃત્ તેજસાયુક્ત શીતરૂત્સોમર્સંથયાત્ ।

વિભાગ કરણાત્ વાયુ પ્રધાન દાપસમદે ॥

(ભાવપ્રમાણ ભા ૧)

પવનસ્તપુવડગાન્ વિભાગકરણામત । -

રજાગુણમય સૂક્ષ્મ શીતો રૂક્ષો છપુથલ ॥

(સાક્રમધ્ય મેદિના)

વાતદોષમાં રજેગુણ પ્રાધાન્ય છે વાયુ સૂક્ષ્મ છે અતિદ્રિય છે ઠંડો છે રૂક્ષ છે હલકો છે તથા ચળક છે ગુણમાં ખન છે ને મૃદુ છે વાયુ

યોગવાહી પણ છે યોગવાહીપણાને હીધે તે જે માથે બળે છે તે પદાર્થના ગુણનો આશ્રય કરે છે પિત્ત સાથે બળતા વાતદોષ દાહ કરે છે કફના આશ્રયે રહી તેનો તે વાતદોષ ઠંડી પ્રકટાવે છે વાયુ વિભાગ કરનાર પણ છે ખીબા હોયોને બિન્ન કરી નાખે છે, તેને હીધે વાતદોષને હોયોમા પ્રધાન ગણેલો છે શાઠર્ગધર સહિતામા પણ એકશ્લોકમા ઉપલા અથતુ જ પ્રતિ પાદન કર્યું છે

વાત સ્થાનાનિ —

પક્વાશયકટીમકિયસ્તોતોસ્થિસ્પર્શને દ્રવ્યમ્ ।

સ્થાન વાતસ્ય તત્રાપિ પક્વાધાન વિશેષત્ ॥

(ભાવપ્રકાશ)

મલાશયે ચરુકોષ્ઠે વહ્નિસ્થાને તથા હ્રદિ ।

વૃષ્ઠ સર્વાગદેશેષુ વાયુ મધ્ય પ્રકારત્ ॥

(શાઠર્ગધર)

નસ્તિ પુરોપાધાન કટિ સન્ધિની પાદાવસ્થિનો ચ વાતસ્થાનાનિ ।

તત્રાપિ પક્વાશય વિશેષેણ વાતસ્થાનમ્ ॥

(ચરક સૂત્ર અ ૨૦)

વાતદોષ પક્વાશય, કેઠ, શાશળ ઓતો, અસ્થિ અને સ્પર્શદ્રિયોમા રહેલો છે પેડુ, મલાશય, કેઠ વિગેરે સ્થાનોમા પક્વાશય અને વાતદોષદુ મુખ્ય સ્થાન છે આખા દેહમા વાતદોષ યાપક છે પણ પક્વાશયમા તે વિશેષ કરીને રહેલો છે આ તો આપણે વાત દોષ ઉપર સામા ય ચર્ચા કરી હવે વાત કેટલ પ્રકારના છે, કયા કયા સ્થાનમા કયા પ્રકારનો વાત રહેલો છે, તથા તે ત્યા શુ શુ કાય કરે છે વિગેરે બાબતો ઉપર હવે વિચાર કરીશુ

વાતના પ્રકાર અને સ્થાન —

ઉદાનસ્તદનુ પ્રાણ સમાનોડપાન એવં ચ ।

યાન સ્થેતાનિ નામાનિ વાયો સ્થાન પ્રમેદત્ ॥

કળ્ઠ હ્રદિ તથા ઘસ્તાત્ કોષ્ઠ વહ્નિ મલાશયે ।

સફલેડપિ શરીરેડસૌ ક્રમેણ પવનો વસેત્ ॥

(ભાવપ્રકાશ)

હ્રદિ પ્રાણો ગુદેડપાન સમાનો નામિત્તસ્થિત ।

ઉદાન કઠદેશસ્યો યાન સર્વશરીરગ ॥

(શાઠર્ગધર)

આયુર્વેદ શાસ્ત્રકારોએ વાયુના પાંચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે અને તે પ્રમાણે તેનાં સ્થાન પણ નક્કી કર્યા છે પ્રાણવાયુ, અપાનવાયુ, યાનવાયુ, ઉદાન વાયુ અને સમાનવાયુ આ વાતદોષના પાંચ પ્રકારના જુદા જુદા નામ છે

હૃદય (ઉર) એ પ્રાણવાયુનું સ્થાન છે અપાનવાયુ ગુદા (મલાશય)માં રહેલો છે, નાભિ એ સમાન વાયુનું સ્થાન છે, ક દેશમાં ઉદાનવાયુ રહેલો છે, અને વ્યાનવાયુ આખા શરીરમાં વ્યાપક છે આ પ્રમાણે પાંચે પ્રકારના વાયુ પોતપોતાના સ્થાનમાં રહી પોતાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે દરેક પ્રકારનો વાયુ પોતાના મુકર સ્થાનમાં રહી શુ કાર્ય કરે છે તે ઉપર હવે આપણે જરા નજર નાખીએ

ઉદાનવાયુનું કર્મ —

ઉદાનો નામ યસ્વૃષ્ણ મુપૈતિ પવનાત્તમ ।

તૈન માપિતગીનાદિપ્રવૃત્તિ કુપિતસ્તુસ ।

ઊધ્વજન્નુગતારોગા કરોતિ સ વિશેષત ॥ (ભાવપ્રકાશ)

સ્પન્ડ્યત્યપર વક્તુ ગાત્રનેત્રપ્રકાપન ।

ઉદ્વેજયતિ મર્માણિ ઉદાનો નામ માસ્ત ॥

ઉદાનવાયુ કે જે કઠ દેશમાં રહેલો છે તે ત્યાં રહી બોલણ, ગીતગાવા વિગેરે ક્રિયાની અવિદ્યુત અવસ્થામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે ઉદાનવાયુ પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં હોય તો આપણે સારી રીતે બોલી શકીએ, ગાઈ શકીએ અને વાતચિત કરી શકીએ આપણા ઠઠનો અવાજ ઘટડી જેવો નીકળે પણ જ્યારે આ ઉદાનવાયુ પ્રકોપ પામે એટલે કે વિકાર પામે ત્યારે હાસડી ઉપરના રોગોનો તે ઉપદ્રવ કરે છે ઉદાનવાયુ બગડતા-વિકાર પામતા આખો દુખવી ગયું બેસી જવું ગળાનું બળવું તથા બીજાં પણ મોઢાના ઉપદ્રવો, નાકના કાનના અને માથાના ઉપદ્રવોએ તે ઉત્પન્ન કરે છે

પ્રાણવાયુનું કર્મ —

યોવાયુ પ્રાણનામા સૌ સુસ્ત મન્નતિ દેહધૃક ।

સૌક્ય પ્રવશ્યત્યત પ્રાણાશ્વાપ્યત્ત્વતે ।

પ્રાયશ કુરુતે દુષ્ટો દિક્ષાશ્વાસાદિકાગદાન્ ॥ (ભાવપ્રકાશ)

પ્રાણ નામનો વાયુ મુખ, ફેફસા અને હૃદય (ઉર) માં રહેલો છે જે વાયુ આપણે મુખદ્વારા શરીરમાં ઉતારીએ છીએ અને જે વાયુને લીધે જ આપણા શરીરમાં આમોઆમ ચાલે છે તેજ પ્રાણવાયુ છે તે વાયુ મુખ કે નાકદ્વારા ફેફસામાં થઈ હૃદયમાં આવે છે પ્રાણવાયુને લીધે જ હૃદયમાં જીવનની હયાતી છે જો આ પ્રાણવાયુ પ્રકોપ પામે એટલે તેમાં કાઈ પણ વિકાર થાય તો તે હેઠડી, શ્વાસ, હમ વિગેરે નજીકના શરીરમાં જન્મ આપે છે

સમાન વાયુના કર્મ —

આમપક્વાશયચર સમાનો નહિસમત ।

સોડન પચતિ ત જાશ્વ વિશ્વાત્વાવનકિહિ ।

સદુષ્ઠો વદ્ધિમાયતીસારુ મા ક્રોતિ ચ ॥

આમાશય અને પકવાશય એ સમાન વાયુનું સ્થાન છે તે પકવાશયમાં રહી જ્વરાગ્નિ સાથે ભળી અન્નને પચાવે છે અન્નને પચાવી તેમાં રહેલા રસ મળ ને મૂત્રને જુદા પાડે છે જ્યારે સમાન વાયુ પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં હોય ત્યારે તે આ પ્રમાણે અન્નને પચાવી રસ અને મળ મૂત્ર જુદા પાડે છે પરંતુ જ્યારે સમાન વાયુ વિકાર પામે ત્યારે જ્વરાગ્નિને મદ કરે છે, અગ્નિસાદ અગ્નિ માધને ગોળો વિગેરે રોગોની ઉત્પત્તિ કરે છે

અપાન વાયુના કર્મ —

પક્વાશયલયાડપાન કાલે કવતિ ચાપ્યયમ્ ।

સમીરણ શક્યૂત્તશુન્નગર્ભતિસાયધ ।

કુદ્વસ્તુ કુસ્ત રાગાન્યાસ વસ્તિગુદાશ્રયાન્

શુક્રદોષપ્રમહાઽવ્યાનાપાનપ્રકોપવાન્ ॥

પકવાશય એટલે કે મોળા આતરમાં અપાન વાયુ સમાન વાયુથી છૂટા પડેલા મળ મૂત્ર તથા શુક્ર આતવ વિગેરેને ઝેંચી નીચે શુદ્ધાદાર કે પેડું તરફ યોગ્યસ્થાને ધમડી જવાનું કાવ કરે છે આ વાયુ જ્યારે પ્રકોપ અથવા વિકાર પામે ત્યારે પેડું તથા શુદ્ધાથી યતા દરેક રોગોનો ઉપદ્રવ કરે છે જેવા કે પથરી, ભગદર વિગેરે ભયકર રોગો થવા પામે છે તથા યાન અને અપાન બંને સાથે પ્રકોપ પામતા શુક્રદોષ તથા પ્રમેહ વિગેરે ચેપી રોગોને ઉત્પન્ન કરે છે

વ્યાન વાયુના કર્મ —

વૃસ્ત્તવેહચરો વ્યાનો રસસેવાહનોદન ।

સ્વેદાઽસૃક્ષ્વાનજાપિ પચધા ચૅષ્ટય યપિ ॥

પ્રાય સર્ગા ક્રિયા સ્મિ પ્રતિનદ્ધા શરીરિણાન્ ।

પ્રર્પદન ચોદ્રહન પૂરણ ચચિરચનમ્ ।

ધારણ ચતિ પચેતા ચેષ્ટા પ્રોક્તા નયસ્વત્ ॥

કુદ્વ સકુસ્ત રોગાપ્રાયશ સન્નૅહયાન્ ।

યુગ્મકુપિતા ઇત્ વેહ મિ વ્રજ્યજ્ઞાનમ્ ॥

વ્યાન વાયુ આખા દેહમાં ફરે છે તે અત્માથી બનેલા રમને શરીરમાં બહેન કરે છે, એટલે રસનું રખાવિસરણમાં મદદ કરનાર છે-પ્રેરક છે પરસેવા તથા રક્તનું સ્રવણ વ્યાન વાયુ જ કરે છે ખાસ કરીને પાચ પ્રકારની ક્રિયા વ્યાન વાયુ શરીરમાં કરે છે ગતિ, અપેક્ષણ, ઉત્પેક્ષણ, ઉન્મેષ અને નિમેષ આ પાચ ક્રિયા વ્યાનવાયુની છે મનુષ્યોના ગર્ભિની મર્વ ક્રિયા આ પાચ ક્રિયાઓમાં જ સમાયેલી છે આ પાચ ક્રિયાઓથી યાન વાયુ પ્રસ્પદન, ઉદ્વહન, પુરણ, ચ્યન, અને ધારણ આવી પાચ શેષાઓને પ્રવર્તાવે છે વ્યાન વાયુથી આખો ખોલવી, બધ કરવી, અગોત્ર હનન ચલન, બેઠવું ઉઠવું અટકવું, ને ધારણ કરવું વિગેરે ક્રિયાઓ થાય છે આ વ્યાન વાયુ જ્યારે પ્રકોપ પામે છે એટલે કે દુષ્પિત થાય છે ત્યાં શરીરમાં ચતા સર્વ દરદોનો તે ઉપદ્રવ ઠરે છે જેવા કે જ્વર, આતીસાર, રક્તપિત્ત વિગેરે ગેગોને ઉભા કરે છે જો આ દોષો એકી માથે એકજ સમયે પ્રકોપ પામે તો શરીરને ખત્તવ દશાને પ્રાપ્ત થતા જરા પણ વખત લાગતો નથી

આપણે હરેક પ્રકારના વાયુ કયા વ્યાનમાં છે, પાતાના સ્વાનમાં રહી પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં તે શું કામ કરે છે, અને તેની દૃષ્ટિ થતા તે કેવા ઉપદ્રવો ઉભા કરે છે તેની દુકાણમાં વાત કરી આપણે હવે વાતદોષ વૃદ્ધિ પામે તો શું થાય, ક્યારે પ્રકોપ પામે અને શું ઉપદ્રવ પેદા થાય વિગેરે બાબતો ઉપર વિચાર કરીએ

વૃદ્ધિ ગત વાતના લક્ષણ —

વાતદૃક્ષો પરપતા ત્વચ કાર્યં ચ દુષ્ણતા ।

ગાત્રાણા સ્ફુટન ચોષ્ણકામિતા ચાપવિદ્વતા ।

વલ્યપત્તિ તથા ગાદ્યર્થસ્ત્વ ચેવમાદિ ચ ॥

(મિદાન્તનિદાન) ।

વાતદોષ જ્યારે વૃદ્ધિ પામે છે ત્યાર તે દેહમાં પરપતા ઉત્પાદ કરે છે શરીરની ત્વચા કાળી થાય છે, અગો ફાટવા માટે છે, શરીરને ઉધળતાની ઈશિદા થાય છે જાંઘ ઓછી આવે છે, બળની ખાનિ થાય છે, આંટો કઠણ ઉતરે છે અને પરાણે ઉતરે છે, તથા ઉદી વિગેરે ઉપદ્રવો થવા પામે છે

વાત પ્રકોપનું કારણ —

વ્યાયામાદપતપણાપ્રપતના તમગાક્ષયામ્જાગરાત્

વેગના ચ વિધારણાન્તિગુચ રેચાદતિનાસન ।

રૂપક્ષામકપાયતિત્ત ફટકેરેમિ પ્રક્ષોપ મનત્

વાયુવારિધરાગમે પરિણત ચાન્ને વરાહ્વદ્વડપિચ ॥

ખૂળ વ્યાયામ કરવાથી, અતિ ઉષ્ણવાસથી પડી જવાથી, હાડકું ભાગ
વાથી, ક્ષયથી, જાગરણ કરવાથી, મળમૂત્રના વેગને રોકવાથી, અતિ પવિત્રતા
ના અવાથી, ઠંડી, અતિ સેવન કરવાથી, સ્વપ્ન યોગ કરે તેવા, કષાય ને તીખા
પ્રદાથી જન્મવાથી, વાહના ચી આપતા હોય તેવી ઋતુમાં એટલે કે એમાં
એસતા તથા ગિયાળામાં, જમ્યા હોઈએ તે પચી જાય ત્યારે દિવસના
અને રાતના પ્રથમ ભાગમાં વાતદોષ હમેશા પ્રદોષ પામે છે, વાત દોષનું
જેવું વધે છે

વાત પ્રકોપથી થતા ઉપદ્રવો —

આધ્માનરત્તમરોત્યાકુટનપિમથનક્ષોમકમ્પપ્રતોદા

કટશ્વસાવસાદો શ્રમકવિન્યન શ્રસશૂલપ્રમેદો ।

પારશ્વ કર્ણનાદો વિપમપરિણતિ શ્રશદ્રષ્ટિ પ્રમોહા

વિસ્પન્દોદ્વન્નાનિ મલપનમશયન તાડન પીડનચ ॥

નામોન્નામો વિષાદો શ્રમપરિપતન જુમ્મણ રોમહર્ષો,

વિશેષાક્ષેપશોષમહ્ણ છુપિરતાછેદન વેથન ચ ।

વર્ણ ન્યાયોઽરુણોગ તૃપ્તિચમહતીરુષાપિ કેપસગા

વિષા કર્માણ્યનૂનિપ્રકુપિતમરત સ્યાકપાયોરસથ ॥

(માધનનિદાન)

પારુષ્યસક્કોચનતોદરુષ્ ।

વાયવમગાયચ્ચેષ્ઠભાવાન્ ।

મુષ્ટ પ્રતીત વચ્ચત્વસોવાન્ ।

સ્તર્માણિ વાયો પ્રવદત્તિતજ્ઞા ॥

(યોગરત્નાનર)

આધ્માન સ્તભ રુક્ષતા અગોત્ર કાટકું વિમથન, યોગ, કમ્પ, તોદ
(સોય ભોક્યા જેવી ખીડ) કઠ એસી જાય, ગળું બળે, અવસાદ શ્રમ, વિન્યન
લસ, શૂળ, બેદ થવા (અગોત્ર કુટકું) પડરતા, કણુનાદ (કાનમાં અવાજ
થાય તે) અન વિરમ રીતે પચે ભ્રશ (આખ ઉઘાડી ન રોકાય તે) મૂર્છા
વિસ્પદ ઉદ્વદન, વવપન (હાડકા ગળી ગયા હોય તેવા ભાસ થાય તે)
છાદ ન આવવી, પછારો ખાની, પીડાતુ નામોત્તામ, વિષાદ શ્રમ પડી જણ
તે, બગામા આવવા કવાડા ઉભા થવા શરીર ફેંકણ તથા ખેંચાવું, શોષ
થવો, સાધા જકડાઈ જવા, શીતતા અગોત્ર છેદન અને ચેષ્ટન વણ કાળો
થવો, અથવા લાલ થવો તે, પાણીનો ખૂળ જ તરસ લાગે, આ સર્વ ઉપદ્રવો
જ્યારે વાત દોષ પ્રદોષ પામે છે ત્યારે થવા પામે છે તથા કષાય રસના
ખૂળ સેવનથી પણ વાયુ પ્રદોષ થવા પામે છે

(અપૂર્ણ)

રાજ્યક્ષમા (ક્ષય)

(લેખક — વૈદ્ય જગજીવન પ્રેમજી મજગુડ)

(ગતામ્થી ચાલુ)

(૪) અરુચીના પાનનો રસ, અથવા પુટપાક, મધ નાખીને પીવાનું શરૂ રાખવું

(૫) મોનાનો વરખ ૧ રતિ, માખણ મધ, તથા આકર સાથે આટવા અથવા સિતોપલાદિમા મેળવીને તે વસ્તુઓ સાથે આટવો

(૬) માલિનીવસત એકની અથવા મિતોપનાદી અને જેઠીમધનું ચૂર્ણ મેળવીને દુધમા કે ઘી તથા મધમા આટવી

(૭) સુવર્ણમાલીનીવસત ક્ષય રોગનો સારો ઉપાય છે અને તે દરદીના દોષ પ્રમાણે લીંડી પીપરના ચૂર્ણમા, મીતોપલાદિમા અથવા લવંગાદિ ચૂર્ણમા મેળવી ઘી, મધ, માખણમા આટવી

(૮) અન્ધગધાદી ચૂર્ણ, દ્રાક્ષાદીચૂર્ણ, કર્પૂરાદીચૂર્ણ કે એલાદીચૂર્ણ એમાંથી કોઈ પણ એક મધ તથા ઘીમા આટવું

(૯) એલાદીગુટીકા આપવી

(૧૦) ઇક્ષ્વાદીમોહક આપવા

(૧૧) ક્ષયથી ઉલટી થાય તો તે ઉપર લાખનું સાફ ખારીક ચૂર્ણ મધ, દુધ તથા ઘી એક કરી આપવું

(૧૨) અગસ્ત્યહરીતકી પાણી ઉત્તમ છે આ અવલેહમાંથી રોગીએ દરરોજ બે હરડે લેવી

(૧૩) ખળાણા, બોયકહોળુ, સિવલ કાટાનેવતી અને સાટોડીને વાટી દુધ તથા મધ સાથે પાણી એટલે છાતીના ફેફસાને તદુરસ્ત બનાવે છે

(૧૪) આમોદ, ગળો, શતાવરી, દશમુળ, ખળદાણા, ગજેટી, પુષ્કરમુળ, અને અતિખવા (ખપાટ)નું ચૂર્ણ આપવું અને પચ્યને માટે દુધાદી આપવું

(૧૫) કોળાના ગરનો રસ લઈ તેમા બે તોલા લાખનું ચૂર્ણ નાખી આપવો એટલે રક્તક્ષયનો નાશ થાય છે

(૧૬) ભાવપ્રજાશમા ભાવમિશ્રણ જણાવે છે કે ખડરીનું માસ ખાણું ખડરીનું દુધ પીવું મુઠ મેળવીને ખડરીનું ઘી ખાણું ખડરીઓની માનિધ્યમા વસવું, એટલે તેની વચ્ચે ગંધેલુ, મુલુ, ખડરીઓ તેમજ હરિણોને પથારીની આસપાસ બાધવા તેની લીંડી તથા મુગની વાસ લેવી તેની લીંડીનો તાપ લેવો એ ક્ષયરોગીને નિરોગી કર્યો ધરાબર છે

(૧૭) ખલા અને પાસળીઓમા ૬૬ જણાય તો શતાવરી, સિરકાકોલી,

ગધતૃણ, જેઠીમધ અને ઘી એ બધાને મેળવીને ગરમ કરીને તેનો લેપ દર્દ સ્થાનો પર કરવો અથવા ગુગુળ, અફદ અદન, દેવદાડ, નાગકેસર અને ઘી એ બધાને પીસીને ગરમ કરીને સહન ચક્રશક તેટલો ગરમ લેપ દર્દ સ્થાન પર કરવો

(૧૮) લોહીની ઉલ્લમી થતી હોય તો લાક્ષનો રસ એ તોલા અને મધ છ માસા મેળવીને પીવરાવી દેણ (પીપરની લાખનો સ્વરસ ઉત્તમ છે)

(૧૯) અણુનની છાલ, કૌચાને દુધમા ઉકાળી પછી તેમા મધ, ઘી અથવા સાકર મેળવી પીવાથી રાજ્યક્ષમા અથવા ખાતીની વ્યાધી નાશ પામે છે

(૨૦) મધ સુવણ માક્ષિભક્ષમ, ઘી અને હરડે એ બધાને મેળવીને સેવન કરવાથી અને પચ્ય પાલન કરવાથી ઉગ્ર રાજ્યક્ષમાથી પીડાતો દરદી પણ નિરાગી બને છે

(૨૧) બકરાના માસરસમા પીપર, જવ, કળધી, સુઠં, દાડમ, આમળા અને ઘી મેળવીને પીવાથી પીનસ શ્વાસ ખાસી, સ્વરભગ, શીરતુ દર્દ, અરૂચી ખલાતુ દર્દ એ સઘળા રોગ નાશ પામે છે

(૨૨) વાદરાના માસને સુકાવીને પીમીને એ સુકવેન માસના ચૂણને દુધ માથે પીવાથી યક્ષમા નાશ પામે છે અથવા તો વાદરાતુ માસ, બકરીના દુધમા લેવાથી પણ ફાયદો થાય છે તેમજ દશમુળ ખટ્ટી અને રાત્નાનો કાગે પણ ક્ષય શા ને દુર કરે છે

(૨૩) ચવ્ય મુઠં મરી પીપર અને વાવર્ગ એ બધાનુ ચૂણ કરીને ઘી તથા મધ માથે નાટવાથી ક્ષય પાત્ર અવશ્ય નાશ પામે છે

(૨૪) ત્રીકટુ, ત્રિકળા શતાવરી, ખરેટી એ બધાને પીસીને તેના ચૂણમા લોહભક્ષમ મેળવીને સેવન કરવાથી અત્યંત ઉગ્ર યક્ષમા નાશ પામે છે

(૨૫) પારેવા કે કણુતરોના માગને તડકામા સુકવીને તેનો નુરો મધ તથા ઘીમા મેળવીને ચાટવાથી લયકર ચમ્પા નાગ પામે છે અથવા તો કણુતરનુ માસ બકરીના દુધની સાથે ખાવાથી પણ ક્ષય નાશ પામે છે

(૨૬) સાકર ઘી અને મધ મેળવીને ચાટવાથી પણ ક્ષય દુર થાય છે

(૨૭) દિપસમા થોડી થોડી વખને દ્રાણ, મનુખ અને મનુ નો આસવ પીવાથી ક્ષયનો નાશ થાય છે

(૨૮) બકરીનુ ઘી, બકરીના દુધમા પકવીને તેમા પીપર તથા ગોળ મેળવીને સેવન કરવાથી ભૂખ લાગે છે અને ખાસી તથા ક્ષયનો નાશ કરે છે

(૨૯) ક્ષયવાળાના શરીરમા જ્યાં તાવ ન થો રહેતો હોય, હાથ પગના તળીયા બળતા હોય, કમજોરી બહુ હોય ત્યારે ઉપર જણાવેલ લાક્ષાદિ તૈલનો માલીસ કરવાથી ઘણો જ ફાયદો થાય છે

(૩૦) તગર, કઠં, જેઠીમધ અને દેવદાર એ બધાને પીસી ઘીમા નાખીને પીઠ પાસળીએ ખલા અને છાતી પર લેપ કરવાથી એ દર્દ દુર થાય છે

(ઉર કાતક્ષયની ચિકિત્સામા જણાવેલા ૧૯ અને ૨૦ નંબરના ઔષધો ક્ષયને માટે પણ એટલા જ અગત્યના છે)

ઉપર જણાવેલા અવલેહો, અરીષ્ટો, પુટપાકો, લેહો, ચૂણો, લક્ષ્મો, આસવો, તૈલો, રસો, ફાટો, મોદકો, ઘૂતો વગેરે ડેવી રીતે ખનાવવા તે સર્વ વૈદકના સર્વ મદ્દરથોમા જણાવેલું છે તેમા શારંગધર મહિતા અને ચિકિત્સા ચક્રોદયમા ખનાવવાની જે રીતો આપી છે તે સર્વ માધારણુ વૈદો માટે જરૂરની છે તેમજ પોતાના પાકટ અનુભવના પ્રમાણમા દરેક વૈદ તેમા થોડો ઝાઝો ફેરફાર કરીને દનાઓ ખનાવી શકે છે દરનીઓએ લેલાગુ અર્મસીમાથી નામ વાચીને ગમે તેવી નવા ન લેતા અનુભવી વૈદોની સલાહ પ્રમાણની પેટ દવાઓ લેવાની જરૂર હોય તો લેવી ક્ષયવાળા દરનીઓને માટે પથ્યાપથ્ય શુ હોયુ જોઈએ એ લખી આ રાજ્યક્રમા સળધની ટુકી નોધ બધ કરીશ

૭ પથ્યાપથ્ય

પથ્ય—ખકરા, વાદરા કે કણ્ઠતરોનું મસ કે મામરસ દુધ, ઘી, મધ, મગ, સાડીચોખા, ઘઉં, જવ, લાલ ચોખા, માખણ, સૂર્યના તેજ કિરણોમા કે ચંદ્રના શિતળ કિરણોમા તૈયાર કરેલો લેહ, કાચા માસનો ચુરો, મીઠા રસો, કેળાનો પાકો ગર, પાકી કેરી, આમળા, ખજૂર, મીઠાકુણુ, ગાય કે બેસનું ઘી, તાજા મગ, કન્ઠુરી, કપુર, મદદ અદન, સૌગધિક વસ્તુઓનો લેપ અને હવન, સ્નાન, ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણ, જળક્રીડા, પ્રિય હોય એવી પ્રાકૃતિક વસ્તુઓનું દર્શન, પુત્રોથી શણગારેલા મડપોમા બેસવું, સુવું, વસવું અને પુત્રોની માળાઓ પહેરવી, ડોમળ સુગંધિત હવા, મયાઢામાં ગાણું ચંદ્રમાના શિતળ કિરણોમા વિહાર, મનોહર સ્ત્રીનું દર્શન, અખડ બ્રહ્મચર્ય, દાન પૂણ્ય અને મનને આનંદમા રાખવું એ સઘળું ક્ષયરોગીને માટે પથ્ય છે, ચંદનાદી તૈલ અથવા લાક્ષાદી તૈલનું માલીસ કરવું બની શકે તો શીતળ કાળમા ગરમ પાણીથી અને ગરમીમા શિતળ પાણીથી સ્નાન, સવાર સાજા બહાર ખુલ્લી હવામા ફરવા જવું એ સઘળું પથ્ય છે, તેમજ પ્રાતઃકાળ મા ઉઠી મળસુદનો ત્યાગ કરી મન પ્રસન્ન રાખી બની શકે તેલો સ્નાન, ધ્યાન, ઇશ્વર પ્રાર્થના વગેરે કરવા હીવસે મુલુનહીં, રાત્રીએ બાગવુ નહીં એ ક્ષયરોગી માટે પાળવાનું આમાય પથ્ય છે

અપથ્ય—ક્ષયવાળાએ દિવસે સૂર્યના તડકામા બેસવું, રાત્રીએ બાગવું, ઘોડા આદિ વાહનોમા અવારી ડરવી, વધારે ખજુ ગાણું, બળવવું, નાચવું, ભરથી ચીડાઈ જવું કે ક્રોધ કરવો, સ્ત્રીમગ કરવો, વધારે પડતું પૈસા ચાલવું, કસરત કરવી, હુકો, સીગ્રાન્ટ વિગેરે પીવા, મળમૂગાદી વેગોને ચોકવા, દહીં, લાલ મરચા વધારે પ્રમાણમા ખાવા, મિથાન, મૂળા આલુ અડદ વિગેરે અહિત પદાર્થોનું સેવન કરવું તેમજ કામોત્તેજક પદાર્થોનું સેવન કરવું વિગેરે ક્ષયરોગીને માટે અપથ્ય છે

(૧૮) નીચેની વિલાયતી દવાઓ યજ્ઞ ઉર દાત ક્ષયને ઝાકવાને શક્તિ શાગી મનાયેલ છે

(૧) ડાઈ યુન મલ્કુરિક એસિડ	જામ ૨
ટીંકચર જીવર	ડામ ૧
પાણી	ઐસ ૮

માત્રા એક ઐસ રોજ ત્રણચાર ઠલાકે પીવાથી ફેફસાના રક્તશ્રાવને બંધ કરે છે દવા પી મો સાક કરી નાખવું

(૨) એસીટેટ ઓફ લેડ	ગ્રેન ૩
ટીંકચર ઓપીયમ	ટીપા ૫
ડીસ્ટી ક્વોર્ટર	ઐસ ૧૫

માત્રા એક ઐસ (અગી તોલા) દર ત્રણ કલાકે પીવું ફેફસામાથી પડતા લોહીને અટકાવવા માટે આપી શકાય છે

(૩) ડાઈ યુન સ ફ્યુરીક એસિડ	ટીપા ૧૫
ટીંકચર ઓપીયમ	ટીપા ૮
પાણી	ઐસ ૧

ઉપરનું નિત્રણ એકી વખતે પી જવાનું રોજ ત્રણચાર વખત આ પ્રમાણે પીવાથી ફેફસાનો રક્તશ્રાવ મટે છે

(૪) ગેલોકએસીડ	ગ્રેન ૫
પાણી	ઐસ ૨

ઉપરનું મિશ્રણ એકીવખતે પીવાનું એ પ્રમાણે રોજ ત્રણચાર વખત પીવાથી ફેફસાનો રક્તશ્રાવ બંધ થાય છે

(૫) એમેટેગ ઓફ લેડ	ગ્રેન ૩
એકરદ્રેકટ ઓપીયમ	ગ્રેન ૩

એની એક ગોળી કરવી, એક એક ગોળી રોજ ત્રણ વખત ખાવી એથી ફેફસાનો રક્તશ્રાવ બંધ થઈ જાય છે

(૧૯) ક્ષય અને ઉર દાત ક્ષય બનેને માટે (૧૯ અને ૦ નંબર)ની દવાઓ ડૉ મીચીન જણાવે છે કે લગભગ એ ક્ષય તેમજ ઉર દાત ક્ષય માટે અકમીર ઇલાજ છે તેમા રહેલું એ લીલસાંકાઈડ તત્વ શરીરના કોઈપણ ભાગમા રહેલા ક્ષયના જીવુઓને મારી નાખે છે અને ક્ષય વડે રાગીરની અદર કે બહાર ફેફસા, હાડકા વિગેરે કોઈપણ અવયવમા થયેલા સડાને લગભગ નાબુદ કરે છે ક્ષયના દર માટે અત્યાર સુધી કશું ખાતરી પૂરક બેજ દવા માલૂમ પડી છે તેમા વનસ્પતિ વગમા લસણ અને ખનીજ દવાઓમા પારો છે

(૨૦) ક્ષયનાબુદનો એક નવોજ ઇલાજ વિએનાના ડોક્ટર એલેક્ઝાન્ડર સ્કીમકે અન્ડ્રાવાયોલેટ કિરણોથી કરાતા ઉપચાર મા ક્રેટલોક ફેફસા કરીને

ક્ષય રોગના કીટાણુઓને મારી નાખવાની હાલમાં એક નવી રીત શરૂ કરી છે તે એવી રીતે કે ફેફસા પર એ અન્ટ્રાનાયોલેટ ફિરલોનો પ્રકાશ ધવાથી ક્ષયના જીવુઓ મરી જાય છે આ ફિરલોના ઉપચારથી એવું મનાય છે કે તે બે એક સિદ્ધ ઉપાય તરીકે બહાર થયે તો જગતમાં ક્ષયની ખીમા રીથી મરણપ્રમાણુનો ઠીક ભાગ જે એ રોગથી મરે છે તેમાં ઘણો યુધારો થઈ માનવમનમાં ઉપર એક પરમ ઉપકારનું સાધન થઈ પડશે આશા રાખીએ કે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી એ વખત જલદી આવે

(૪) પથ્યાપથ્ય—રાજ્યક્રમાનુ પથ્યાપથ્ય તે ઉગ્ર ક્ષત ક્ષય માટે પણ પણ તેટલું જ ઉપયોગનું છે તોપણ કોઈ જલદ, દાહક કે ઉત્તજક ખાનપાન આ હર્ષમાં નુકશાન કરે છે ઘઉં, ચોખા, ઘી, માખણ મધ, માકર, અને એકાદ માદુ શાક (એટલે કે મીઠું અથવા મીઠાણુળ અને સાગે મસાલો નાખી ઘીમાં વધારેલું શાક) ઉત્તમ છે [સ પૂર્ણ]

વ્યાધીહરિતકી અવલેહના અનુભવનું રમુછ વર્ણન

કામસ્થાસ લગ્નમીમાસા

(લેખક—જ્યોતિર્વિદ હીરાલાલ કાર્લશ કરે)

કામ (ઉધરસ)ના સગા

સ્થામના મગા

„ ના પિતા—તેલ

„ ના પિતા—શિયાળો

„ ની મા—મરચા

„ ની મા—ઠંડી

„ ની બેન-૧ ખટાઈ ૨ ખાડ

ની બેન-૧ ગરી ૨ સમણી

૩ વાયડી વસ્તુ

„ ના ભાઈ-૧ કક ૨ મળેખમ

„ ના ભાઈ—અણુ

કામસ્થામની પ્રગળતાથી કામસ્થામના વ્યાધીવાળા આદમીનો પ્રાણ નાલિ નરક જતા અટકયો કારણકે અપાન પોતાના દાર ણ ધ કરી નાલિથી ઉપર આવી નાલિ તરફ આવતા પ્રાણને એકવા લાગ્યો ત્યાં પ્રાણ ફેફસાની સહાય લેતો ગળાગા શુગળાવા લાગ્યો, પ્રાણે ફરી તપામ કરી તો હૃદયથી નાલિ સૂધીના મધ્ય પ્રદેશમાં અણુ ભાઈના ઉતાગમાં કામસ્થામના લગ્નની મરબારા કરતો અપાનને જોયો પ્રાણને જોતાની માથે કામસ્થાસના નગાઓના જળથી અપાને પ્રાણની સાથે યુદ્ધ શરૂ થયું તે વખતે વિચારશીલ પ્રાણ ખરૂં કાંઈ જાણવા તત્પર થયો અને તેને જણાયું કે મેં આદમીના દેહમાં રહી કામસ્થામના મગાઓને આશ્રય આપ્યો છે તે ભૂલ કરી છે અને તેના પરિણામે ઉધગમને પોતાનું પીયર છોડવું ગમતું નથી અને સ્થામને ઘરજમાઈ રહેવા ઇચ્છા થઈ છે તેમાં અપાનનો આગ્રહ છે

જેથી આદમી હેરાન થાય છે માટે તાત્કાલીક તે વાતનો પ્રતિભાર કરવો જોઈએ એવું ચિંતવન કરે છે એવામાં ધ વતરીની કૃપાથી પ્રાણને પ્રેરણા થઈ કે ઝડુગુરૂ શરણ લેવું કારણ કે ઝડુનો ઝડો ફરકશે તો આ ઝધડો પતશે, પ્રાણે પ્રેરણા મુજબ કરી ઠાસશ્વાસને પોતપોતાના મગાથી વિષ્ણુ પડાવવા તથા અપાનને દ્વાર ખૂલ્લા કરવાની ચેતવણી આપવા વિનંતિ કરી જેથી તે બંનેને ઝડુ ગુરૂતુ એવું ફરમાન થયું કે તમારા સગા મારા કહેવા પ્રમાણે માનો અને અપાનની અવળી મલાહથી ન હો.

ઝડુ ગુરૂના ગ ણથી મળેની બંનેને માની મનાહ

ઠામશ્વામના નિતા—૫૬

„ ની માતા—ઉની રમોઈ

„ ની મેન—મુષોતપાદર હવા

„ ના ભાઈ—૧ નિયમિત ધોરાક ૨ પાચનશક્તિપ્રદાયક ઔષધ

આવી આજ્ઞાને માન આપવાથી અને માચી મલાહ પ્રમાણે ઉપાય કરવાથી પ્રાણ અપાનનું યુદ્ધ બંધ થયું એટલે પરિણામે કામ (ઉદરમ)નો કાશ (મહેનત) મટી અને શ્વાસનો મુવામ પ્રાણમાં થયો તેમજ અપાન નાભિમાં સ્થિર રહી પોતાના દ્વાર ખૂલ્લા કરવા લાગ્યો. પછી આદમીમાં આદમી તરીકેની શક્તિ આવી

ચેત તો ચેતાણુ તુ ને ૨ પામર પ્રાણી એ રાહ)

ઉદરસના લગ્ન આવ્યા ગરીબે તો વધાયા

શ્વાસ ભાઈ ઠીક જ ના ૧-રાતે બગ્યા ૧

શીયાળે સામરે માણુ ઠી માયુ ગુરૂ પાણુ

દેતા કરીયાવરમા ૧-હાર રહને ૨

ચરણરા અપાને કીધી પ્રાણ શક્તિ હરા લીધી,

હગ તો લરાય નહિ રે-ઠાહી લઈને ૩

ઝડુગુરૂ વા ઝડો ધેળી ગયો પવન ડો,

ઉદરમ મોળી પી-શ્વાસણ નાહા ૪

અપાન નાભિમાં વસ્યો, પ્રાણ મર્તામાંહી ધમ્યો

ગુરૂગમ નાથો ત્યા-મુખે માલ્યા ૫

ત્વાપાણી કોળીયાકે નમ્મગ તીવ્ર નાકે

સાગ હોઈ દદ નાગે-જાતે જોયા ૬

કૃષ્ણ નિમળ ધમકાજ ભાવનગર રામરાજ,

સ્થળ આવા પાસે દીસેરે-ગાળે દરીયા ૭

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ગ્રાંથ આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

હમણાં ૧૯૬૭ પાસેના આ અમલ ગ્રંથ આયુર્વેદના ૨ વિદ્યાર્થીએ તેમજ
રેલોમે અવશ્ય સંગ્રહવા જોઈએ છે. ૧૭૭૬ આગેવડે ગ્રંથના નાન જ રાજ્યવિદ્યાનો આલો
સો છે. મ. મ. મરિ ૧૯૧૪ નવનાથએન મગ્નની મેમ. જે એન. એમ. એમ. મન શ કૃત
પ્રત્યક્ષ શારીરના રત્ન તથા બી ન નામનો ૧. ઘનશ્યુ અમરજી પાઠ જેમ મી બી
એમ. એમ. જે રત્નો મા શાનિતરમિત ૧૭૭૬ના ૬ ૧૭૭૬ની માસમા આ વિવર
મા ૧૯૬૭ ૧ કૃત ૬

શામ પુરાના ૭૭૭૭ રાનાના ગગિત ૩ તમની મિત ગાન ૮- -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ૧ ન ગ્રંથાનુવાદ રાવણારી આતમા મગ્ને

નવસેકો
વેદ જા નજ નિમ્મજી આચાર્ય
તથા
વેદ જી ૧૭૭૭ રા મરિસાદ
મનમાદી મુ મર્ધ

મગ્નનાના ૨ આ
૧ પ્રમગ્ને પાસેથી
૨ જી. મામસીના મુ મ્ય એજન્ટો પાસેથી
ગુજરાત આયુર્વેદિ- રામસીની મુ મ્ય
તથા આ ચ એમિએમાથી

ગાંધી નામની વાયઝેરીઓ માટે મનુ વચ્ચે

વેદક મિદ્ધા-તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાર વેદક મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃષ્ઠ- ૨૧

તન્વેયુત મનુષ્ય યજ્ઞસામ્યાય વલ્લભ ।

૧૯૧૮-

અ- ૧

મ ચત્ર મિષ્ટા પ્રેષા મરોચ્યા ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૨૪

તરી અન ૨ ૧૭-

ગુર્ગાશર કેનળનામ ગામી

અ નર્મમુદી-૧ ૧ મ વીઠ તન્થી

કે મયાની ૨૧૩ મુખાઇ-૧૪

આયુર્વેદ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળવત્ ગામીય જ્ઞાન પણ તમને જડુ કાર્મમી
તરફથી પ્રગટ થતા આ મામિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિપય	લેખક	પૃષ્ઠ
૧ આયુર્વેદ અને અયશાસ્ત્ર		૧
૨ માર્ગસંચય		૭
૩ રીઘના અમૃતના નાણુશાસ્ત્ર પદ્ધતિનો જૈનાસંપ્રદાય		૧૩
૪ વૈદ્યો અને હકીમોની મિટીંગનો હેરાન		૧૩
૫ નિખિન ભારતવર્ષિયના વતનમાં અધ્યક્ષોને નમ્ર નિવેદન	ડૉ. પ. દરિયાપાનજી	૧૭
૬ ત્રિદોષ વિજ્ઞાનિયમ	ગોરીશંકર નંદલાલ દિવેદી	૨૫

— વિનંતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને તમે જાણી શકો કે આ મામિ આપણા વૈદ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રવાહ માટે કેટલું મહત્વ રીતે છે આ મામિ નું આ ૨૧ મું નું આવે છે સફળતાથી જ આ માસિ મા આના ને આવા ૮ ના આવે છે વરોદરા ગામે રાત્રની લાયજેરીઓ માટે આ મામિ મળુ છે અને આશા છે કે દમની નિધાના પ્રયાસો દ્વારા ઉત્તર મહારાષ્ટ્રમાં જેમ જેમ ૨ ના આ માસિ ના પ્રાદેશ વધારવાની કે ઉત્તર પોતાના જામની લાયજેરીઓ દ્વારા પણ આ મામિ નું સાચું પ્રસાર તેની કોશિશ રહે

ગોરીશંકર કે ગાંધી
તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મજાપત્યશ્વિવલ્ભિદ્વન્તરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્તશ્વિવેશચરકપ્રભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ મુ]

-૧૨૮- ૧૮૯૪

[અંક ૧]

આયુર્વેદ અને અર્થશાસ્ત્ર

અર્થશાસ્ત્રનો જૂનામા જૂનો ઉપલબ્ધ ગ્રંથ ડાઉન્લીય અર્થશાસ્ત્ર છે આ કૌટિલીય તે ચંદ્રગુપ્ત મૈયાને ગાદી અપાવનાર વિષ્ણુગુપ્ત જ એ સામાયિક શ્રુતપરપરા માચી હોય તો કૌટિલીય અર્થશાસ્ત્રનો રચના સમય ઈ સ પૂર્વે થોડા શતકનો ઠરે પણ ખડિતો આ વિષયમા એકમત નથી, જો કે વીન્સેન્ટ સ્મિથ એને મૈયા માગ્રાજ્ય સ્વપાયા ખેડવાની સ્થિતિ વર્ણવતો અન્ય ગણે છે એનો ચોક્કસ સમય ગમે તે હો પણ ઈ સ ૪૦૦ ખેડવાનો એ ગ્રંથ છે એ ચોક્કસ છે કામસૂત્રથી અર્થશાસ્ત્ર પ્રાચીનતર છે એટલું પણ ચોક્કસ છે

હવે અર્થશાસ્ત્રમા જોવા રથજો વ્હાનો પ્રસંગ આવે છે (૧) અર્થશાસ્ત્રના કટકશોધન નામના ૪થા અધિકરણમા આશુમૃતક પરીક્ષા નામનું પ્રકરણ છે અકસ્માત થઇને ૭ જેર, માર વગેરેથી મરનારના શરીરની હાલમા વદક રીતે જે પરીક્ષા કરવામા આવે છે Post mortem-examination કહેવાય છે અને આવી રીતની પરીક્ષાથી દાખલે આપેલા અભિપ્રાય ઉપર એ ખાતાનો ન્યાયાધિકારી અને પત્ર (કેસેનર તથા જુરી) મુખ્ય આધાર રાખે છે, આ પત્રની ક્રિયા મારેની આવન્યક એવી યજ્ઞની પરીક્ષા મારે અર્થશાસ્ત્રમા આશુમૃતક પરીક્ષા નામ રાખ્યું છે આશુમૃતક પરીક્ષા ચાલના કાર્યમા અત્યંત આવશ્યક હોવા છતાં ખીલ કોઈ સ્મૃતિમા એ પ્રકરણ નથી દેખી વધકના ચરક સુશ્રુતાદિ ગ્રંથોમા પણ એ પરીક્ષાનું સૂચન નથી છતાં અર્થશાસ્ત્રમા છે એ ઉપગ્રંથી એટલું ગમણું શકાય છે કે પ્રાચીન કાળમા અકસ્માત જેર વગેરેથી મરનારના શરીરની વેચ પામે પરીક્ષા કરાવવાનો મોટા રાજ્યોમા રિવાજ હો

હાથ, પગ, હાત અને નખ ડાળા પડી ગયા હોય, માન, રૂવાડા, અને આમળી રાથિલ થઈ ગયા હોય તથા મોઢા ઉપર શીશ આવી ગયા હોય તો ઝેરથી મરેલ છે એમ જાણવું

તમવ સંગોણિતદગ સપકીટહત વિદ્યાત ।

આ ચિન્હો સાથે લોહીવાળો કઠ્ઠ શરીરના કોઈ ભાગમા દેખાય તો સર્પ કે બીજા કોઈ જીવડાના કરડવાથી મરેલ છે એમ જાણવું

વિક્ષિત્વલ્લગાત્રમતિગતગિરિક્ત મદનયાગદ્દત વિદ્યાત ।

કપડા અને અગો ખરડાઈ ગયા હોય તથા અતિશય ઝાડા ઉલટી થયા હોય તો મીઠાળના ઝેરથી મર્યો કે એમ જાણવું

અતોડ યત્તમેન કારણન દત્ત દત્તવા વા ણ્ડમયાદ્દધનિકૃત્તકળ્લ વિદ્યાત ।

આમાથી કોઈ પણ કારણથી મ લાને કે મારીને શિક્ષાના ભયથી બાધીને કે ગણુ ડાપીને ઝોળખવો

વિપદતરય મોજનગપ વયોમિ પગન દત્તવાદ્દધાગાનૌ પ્રક્ષિષ્ઠ ચિટ્તચિટા

યદિ-દ્રઘનુર્વર્ણ ના વિપયુક્ત વિષાત

ઝેરથી મરેલાના બાકી વધેલા ખાતખની પક્ષીઓ પાને પરીક્ષા કરાવવી, બળી હૃદય (પેટ)માંથી કાઢી અગિમા નાખના અકચડ થાય તથા ઇન્દ્રધનુધ્ય જેવા રંગે થાય તો ઝેરવાળુ અન્ન હતુ એમ જાણવું

ઝેરવાળા અ નની આ રીતે પક્ષીઓ પાને પરીક્ષા કરાવવાની વાત સુશ્રુતમા પણ છે બીજુ પેટમાંથી વસ્તુ ઝાડીને તેની પરીક્ષા કરવાનુ મ્હુ છે એ ધ્યાનમા રાખવા જેવુ છે આજે પણ પેટ ચીડીને હોળરી તથા આતરડા માથી વસ્તુ ઢાઢી એમા ઝેર છે કે નહિ અથવા કયુ ઝેર છે તેની પરીક્ષા કરવામા આવે છે ૨૨૦૦ વર્ષ પહેલાના સમયની આ વાત છે એ જોતા એ વખતના વૈદ્યોની આશુમૃતક પરીક્ષા માટે માન થાય છે અર્થ શાસ્ત્રમા જે સૂચનાઓ જળવાઈ રહી છે તેટલાનોજ એ વખતના વૈદ્યો ઉપયોગ કરતા હશે એમ માનવાનુ ઝારણ નથી કારણ કે અર્થશાસ્ત્ર કોઈ એ વિષયનો ગ્રન્થ નથી હુદામા મૈયર્ સમયના વૈદ્યો આશુમૃતક પરીક્ષાથી ઘણીવાર લગભગ સાચો નિર્ણય કરી શકતા હશે અને એ વખતના ન્યાયમા એમની મદદ કીમતી ગણાતી હશે એમ માનવામા વાધો નથી ત્રાચીન આયુર્વેદિક માહિત્ય ન્યાય વૈદક (Medical Jurisprudence) વિષે કોઈ ત ન હશે તેનો આપ્તે અવશેષ અર્થશાસ્ત્રના આશુમૃતક પરીક્ષા નામના પ્રકરણમા જળવાઈ ગયો છે

આશુમૃતક પરીક્ષા વિષય એક બીજુ બામતમા પણ અર્થશાસ્ત્ર વૈદ્યો ઉપયોગ બતાવે છે જુના વખતના ગ્રન્થોને ઝેર દેવાની બીક બા લાગતી વારવાર રસોયાને કે અત પુરના જોડ માણ્યોને ફાંડીને રાત્રીને ઝેર

અપાયાના દાખલાઓ બનતા આ કારણથી રાત્રીઓ રસોડા ઉપર દેખરેખ રાખવા વૈદ્યને રાખતા વળી લક્ષકરને કુચ કરવાના માગમાં, શત્રુરાત્ર તરફથી ટુવા, તળાવ વગેરે જળાશયોમાં ઝેર નાખવામાં આવતા આ ઝેરની પરીક્ષા માટે તથા હથીઆરના ઘાનો તત્કાળ ઉપાય કરવા માટે લક્ષકર સાથે વૈદ્યોને રાખવામાં આવતા આ વૈદ્યનો તથા રાત્રીના તથા પાનેજ રહેતો અને તે ઉપર ઘન રાખવામાં આવતી, જેથી ઝેર કેશ ય (ખાણ વગેરે હથીઆર)થી પીડાતા સૈનિકો તરત વૈદ્ય પાસે આવી શકે (બુઓ સુ ક જ ૩૪)

રાત્રીના એક અગત્ય માણસ તરીકે વૈદ્યને રાખવાનો રિવાજ અથશાસ્ત્રના વખતથી આજ સુધી ચાલ્યો આવે છે રાત્રીઓ, હાનમાં ખ્રીડીશ સત્તાના રક્ષણથી નિભય થઈ ગયા અને દાકતરોને રાખવા લાગ્યા તે પહેલા ઘણા દેશી રાત્રીઓમાં વિદ્વામ્બુ વધો રહેતા હતા અથશાસ્ત્રના પહેલા વિનયાધિકર રણુમાં નિશા ત ત્રિપિધિ પ્રકરણમાં અગ્નિ, વિષ અને સપત્નુ ભય ન રહે માટે રાત્રીઓ શુદ્ધ તે સૂચ્ય યુ છે આ સૂચનાઓ સુશ્રુતની તદ્વિષયક સૂચનાઓ સાથે સરખાવી જોવા જેવી છે વળી

માર્જારમયૂરનકુલપૃષ્ઠા સમ ન ભવતિ મુજગામા ।^૧

શુકરશારિકા મગરાજો યા સપવિપ શકાયા કોરાતિ ।

ક્રોઢો વિષામ્યાસો માયતિ ।

ત્લાયતિ જીરજીવક ।

મ્રિયતે મત્તકાકિલ ।

ચક્ષોરસ્યાક્ષિણી વિરયતે ।

આ સાથે સમજાવો શુદ્ધતા વચનો —

૧ આ નામ અથશાસ્ત્રમાં મહુ અશુદ્ધ ખાવાયુ છે ઉપર ૧૩૬ અને અનુસરી પાઠ આપ્યો છે પણ મોટું મોર નકુન વોરે સર્પોતિ ખર્ચ નય છે એમ પણ અર્થ હોવાનો મત્તક માનને સંગ્રાધકે પૃષ્ઠાસ્તર્ગાસ્તર્ગાન્ મચ્યન્તિ એ રીતે પાઠ વિમ્લેષ રેલ છે વળી મુનત વિષની અસર ન થાય માટે મયૂર નકુન વગેરે ખાવાની તથા તેના ગસો પીવાની બનામણુ કરે છે —

મયૂરાન્નતુલા ગોધા પૃષ્ઠાન્હરિણાનપિ ।

સતત મલયેઘાપિ રસા સ્તવાપિવદપિ ॥

સુ ક જ ૧ ક્ષો ૮૧

સુશ્રુતની આ બનામણુને અનુસરી અથશાસ્ત્રના વચનોને વાંચીએ તો માર્જાર મોર નકુન વગેરે ખાવા એમ પણ અથ હોય પૃષ્ઠાસ્તર્ગાર સર્પા મલયન્તિ માત્ર આમાં સર્પ પણ મયૂર વગેરે સાથે છે એટલો વાંધો છે

ચકોરસ્યાક્ષિ વરાગ્ય જાયત ત્રિપ્રમત્ર તુ ॥
 દુષ્ટાન્ન વિપસસૃષ્ટ મિચ્ચને જીવજીવકા
 કોકિલ સ્વર વેદ્યત્ય ક્રીઢસ્તુ મદમ્બ્યતિ ॥
 હૃષ્યે મયૂર ડાદ્યન્ન ક્રોઠત શુક્સારક ॥
 હસ ક્ષ્વેહતિ ચાયર્યે મૃગરાતસ્તુ ઋત ત ॥
 પૃષ્ઠતો વિસૃત્યથૂ ત્રિષ્ટા મુચતિ મઠટ ॥
 સતિકૃષ્ટાતત કુચાદાન્નસ્તામૃગર્પાક્ષ ॥
 વદમનોઽથ વિમૂપાર્થે રત્નાર્થે ચામન સત્ત ॥

સુ ક ૧ શ્લો ૩૦ થી ૩૮

આ વિષયમાં અર્થશાસ્ત્રમાં ડાઈ જોવાળો થયો લાગે છે અર્થશાસ્ત્રકારની કહેવાની મતલબ એવી લાગે છે કે બિલાડી, મોર, નોળીઓ અને પૃષ્ઠતો પાસે સર્પો નથી આવતા પોપટ, મારિકા અને ભમરો સપવિધની શઠાથી રાડો પાડે છે કૌત્યપક્ષી શર્પ વિરતી નજીકમાં ઘેલુ થઈ જાય છે જીવજીવ પક્ષી ગ્લાનિ પામે છે ગાડી થઈ ગયેલ કોયલ મરી જાય છે ચકોર પક્ષીની આખો લાલ થાય છે આ જીવ અગ્નિ વિષ, અને મર્પથી રક્ષા કરવી પણ પક્ષીઓ ઉપર આ બધી અસર શાથી થાય છે? અર્થશાસ્ત્રના વચનો તથા સદર્શ જોતા મપ પામે આવતા ઉપલા પક્ષીઓને વધુવેલી અસર થાય છે પણ ખરી વાત એમ નથી લાગતી, વિષયુક્ત અન્ન ખાવાથી ઉપના પક્ષીઓને ઉપર પ્રમાણે અસર થાય છે એમ સુશ્રુત રપટ કહે છે

નૃપમક્ષાદ્વલિં ચસ્ત સવિધ મક્ષયતિ ચે ॥

તર્જેવ તે વિનયતિ મમિકા વાયસાન્ન ॥

રાજાના ખોરાકમાંથી નાખેલી બલિ જો ઝેરવાળો હોય તો જે માખી ઠાગડા વગેરે ખાય તે ત્યાજ મરણ પામે છે

અને આગળ ચાલતા ઝેરવાળા અતની અગ્નિમાં નાખવાની પરીક્ષા હોઈ શ્લોકમાં કહે છે કે —

વિષવાગુ હૃષ્ઠ અન્ન ખાય તો ચકોરની આખ લાલ થઈ જાય છે જીવ જીવક મરી જાય છે, કોકિલનો મ્વર ફરી જાય છે, કૌત્ય ઘેલુ થઈ જાય છે મોર ઉડીને હવ પામે છે, શુક અને મારિકા રાડો પાડે છે હમ ખૂબ ચીસો પાડે છે, ભમરા ફરે છે, પૃષ્ઠત આસુ પાડે છે અને વાદક મળત્યાગ કરે છે

૧ અજાણ સમ્રાટ તથા અરજુદત આખ ધોળી થઈ જાય છે એમ અર્થ શ્લે છે અને ૨ હવ આખ જોઈ નથી શકતી એમ અર્થ શ્લે છે

માટે રાજાની પાને આ બધા પક્ષીઓ મહેલની ચોલા માટે અને પોતાની રક્ષા માટે રાખવા ”

ડયા પક્ષીને કેવી અસર થાય છે એ જાણતમા અથશાસ્ત્ર અને સુત્ર એ શબ્દો મોટે ભાગે વાપ છે ફેર છે ત્યા પાઠાતર જેવો જ ફેર છે અને અર્થશાસ્ત્રની તો બીજી પ્રત મળી નથી જોટલે સુત્રના પાઠને વધારે પ્રમાણ માનવો જોઈએ પણ અથશાસ્ત્રે સુત્રમાથી ઉતારો કર્યો છે અને ઉતારો કરતા ડબલ ડરી નાખી છે કે સુત્રે ઉતારો કર્યો છે ? સુત્રે અથશાસ્ત્રમાથી ઉતારો કર્યો હોય એ તો સ્પષ્ટિત જ નથી કારણકે સુત્ર એ વિષયનો જ ગ્રંથ છે, અને અથશાસ્ત્ર નવી અથશાસ્ત્ર વૈદાનો વિષય વદાના ગ્રંથમાથી ઉતારે એજ મિતિ વધારે સ્વાભાવિક છે વળી સુત્રના વચનો પણ અપ્રતર તથા વધારે સંબદ્ધ છે સુત્રમાથી અથશાસ્ત્રે ઉતારો કર્યો ન હોય એમ માનીએ તો એક ન થો વિષ વિદ્યાના કોડ ત્રમાથી ઉતારો કર છે એમ કહેવું પડે ખરી રિતિ પણ એજ લાગે છે સુત્ર સુખ્યત્વે શક્યતઃ છે એટલે જાણીના બધા વિચારો તે તે વિષયના તત્ત્વોમાથી ઉતારે છે (ઉત્તર ત્રમા ગાલાઠય કાય ત્રિકિત્સા નેત્ર ત્રિકિત્સા વગેરે માટે સુત્ર સ્વમુખે આ વાત કબુલ કરે છે) એ રીતે આ વિષ વિદ્યા તે વિષયના ત્રમાથી ઉતારી છે શબ્દોનું મળતાપણ જોતા જાય અથશાસ્ત્રે એજ ત્રમાથી ઉતારો કર્યો હશે પણ સુત્ર સહિતાના કર્તા વૈદ હોવાથી વધારે મજબૂત અને અપ્રત વાત કરે અને અથશાસ્ત્રકાર વૈદ ન હોવાથી ગોટાળો કરે એ સ્પષ્ટિત છે અથશાસ્ત્રમા જેવો ગોટાળો થયો છે એ તે પક્ષીનું આત્મચિત્કર્મ નામનું પ્રકરણ જોવાથી સમજાય છે, પંચારીમાથી ઉઠીને પોતાના રક્ષણ માટે કેવી કેવી સાવધાનતા રાખવી એ આ પ્રકરણમા જતાવ્યું છે જોજનના પ્રસંગમા અથશાસ્ત્રકાર સૂચના કરે છે -

ગુપ્તે દેશ મહાનસિક સર્વનાસ્વાદગાહુલ્યન કમ કારયત્ ।

તદાન્ના તથેત્ સુજીત પૂવમપ્રય વયોમ્બદ્ધ ચલિં જ્ઞયા ।

ગુપ્ત સ્થાનમા રમોડાના ઉપરીએ જાધુ કર્મ રમોડનું જાતે ચાખીને કગવડુ અને રાજાએ એવીજ રીતે અગ્નિને તથા પક્ષીઓને જાલિ આપ્યા પછી ખાણુ

અગ્નિને તથા પક્ષીઓને જાલિ આપવાથી ઝેર મિશ્રિત હોય તો —

અગ્નેર્વાણ ધૂમનીરતા ન દરફોટન ચ વિપયુક્તસ્ય વયસા વિપાત્તદ ।

‘વિપયુક્ત અગ્નિની જવાણ તથા વૃમાડો આમમાની થઈ જાય છે તથા પક્ષીઓનું મરણ થાય છે’ અગ્નિ અને પક્ષીઓ વિષે આટલું જ કહીને

પછી જુદા જુદા પદાર્થોમા ઝેર ભળેલું હોય તો કેવા ફેરફારો થાય છે એનું વર્ણન ગાર પદ્ધતિઓમા અથશાસ્ત્રકારે કયું છે

હવે સુતુત કટપ સ્થાનનો પહેલો અધ્યાય આ નપાન રક્ષા વટપ નામનો છે અને એમા રાજાની વૈદ્યે ઝેરથી ઠઈ ૧૧૧ ત રક્ષા વટવી એજ વાત છે —

તસ્માદ્દયેન સતત વિપાદસ્યો નરાધિપ ॥

સુ ક અ ૧ શ્લો ૬
રસોડા ઉપર કેવા ગુણવાળા વૈદ્યને રાજાએ રાખવો એ અવિગતર મુતુતે દર્શાવ્યું છે

(જુઓ સુ ક અ ૧ શ્લો ૮ તી ૧૧) અથશાસ્ત્ર રક્ષા તસ્માદસ્ય જઙ્ગલીવિદો મિપજશ્વામન્ના સ્યુ । ‘માટે ૧૧૧ પારે વિરા વિદ્યા બાણવા વાળાઓએ તથા તથા વૈદ્યોએ રહેલું ’ એનુજ કહ્યું છે પછી અથશાસ્ત્રમા ગુપ્ત દેશમા રમોઈ કરાવવી એટલુંજ કહ્યું છે સુશ્રુતે મહાનસ (રસોડું) ઢેલું ભેઈએ તે અઢી શ્લોકમા દર્શાવ્યું (શ્લોક ૧૨ થી ૧૪) પછીના ૧૬ શ્લોકોમા રસોડામા કામ કરનારા રોગીયા વગેરે નોકરો કેવા ભેઈએ તે દર્શાવતા સ્પષ્ટ લખ્યું છે કે રસોડાના મધ્યા કામકરનારાઓએ રોગોડાના ઉપરી વૈદ્યના તાળામા રહેલું ભેઈ —

તસ્ય ચાજ્ઞાવિધેયા સ્યુર્નિમિથા પરિર્મિણ ॥

સુ ક અ ૧ શ્લો ૧૬
અને ‘ વૈદ્ય પણ માણસના જીવનો આધાર આહાર ઉપર હોવાથી પ્રમાદ રહિત રહેલું ’ એમ બોધ કર્યો છે, (શ્ના ૧ - ૧૭)

સાર સમ્યક

આયુર્વેદ સળધી મજ્યાળધ માસિકો નીખે છે તેમાથી જે માનિકો મને ભેવા મળે છે તેના વસ્તુનો સાર-ટુકો સાર-કવચિત ટીકા-ટિપ્પણી વિવેચન માથે આપવા માટે આ ઉપક્રમ છે, પણ આ રીતે દૈનિક અકમા માર સમ્યક આપી શકીશ એમ નથી કહી શકતો એવી જરૂર પણ કદાચ નથી કોઈ વખત એકાદ માનિકમાથી એકાદ લેખનો માગ કે સપૂણ અનુવાદ આપીને સતોષ આપવો પડે, એમ તો પહેલાયે મસ્કૃત, હિંદી, મરાઠી, અંગ્રેજી માનિકોમાથી મારા લેખોના અનુવાદો આયુર્વેદ વિનાનમા છાપ્યા છે ઉપર કહેલી ચાર ભાષામા નીકળતા માસિકો વિષે જ આ સારની પણ વાત છે બાકી એ ઉપરાંત બંગાળી, ઉર્દુ, તામીલ, તેલગુ વગેરે ભાષાઓમા

પણ વૈદ્ય માસિકો નીકળે છે, એમને પણ જોવા મળતા નથી અને જોવા મળે તો પણ એ ભાવાનો મને બોધ નથી

વૈદ્ય કપતર ઓગળ સપ્ટેમ્બર, અક્ટોબર ૧૯૩૭ ગુજરાતી માસિકોમાં મૈત્રી દીર્ઘાયુષી માસિક વૈદ્ય કપતર છે એટલું નહિ પણ કદાચ સમગ્ર ગુજરાતી માસિક મૃદિમા જે બે ચાર દીર્ઘાયુષી માસિકો છે તેમાંનું એક આ વૈદ્ય કપતર છે એનું આ ૪૨મું વર્ષ ચાલે છે છે વા ત્રણ અઠોત્તુ અવલોકન કરીએ વૈદ્ય કપતરનો ઓગસ્ટનો અંક ઇન્ડિયન પ્રેશરનો ખામ અંક છે જલકપ્રેશરનો ખાસ અંક વાઢવાની જાહેરાત તો માર્ચના અંકમાં અપાએલી

માધારણ રીતે ખામ અંકો જેને હિંદીમાં વિશેષાંક કહે છે તેનો આપણી તરફ હિંદી જેટલો પ્રચાર નથી વેવ કપતર પણ લાગ્યે જ ખામ અંકો કા? છે આ જલક પ્રેશર અંક સામાય અંકથી મોટો છે ચાલુ અંકમાં ૪૦ પાના હોય છે તારે આ ખાસ અંકમાં ૫૫ પાના છે વળી 'દ્ય અને દેશ' 'મૂનપિંડ અને ઉપવૃક્ક અને તેમાં જતી ધમનીઓ અને શિરાઓ તથા તેની શાખાઓ' 'હૃદયની ધમનીઓ અને તેની શાખાઓ' 'માથુ નહેરા અને ડોકની શિરાઓ' વગેરે ચિત્રો પ્રત્યક્ષ શારીરવાળા જ આ અંકમાં આપ્યા છે સામાય રીતે વૈદ્ય કપતરમાં ચિત્રો હોતા નથી

જલકપ્રેશર કે હાઇપરટેન્શનનામ જ એલોપથીનું છે એટલે આ ખાસ અંકમાં બાઈ મણિશકર પાપટલાલ ભટ્ટ જેઓ પાટણની આયુર્વેદિક હોલેજના સ્નાતક છે તેમની પાને ઓસ્લરના તથા પેલીલના પ્રસિદ્ધ પુસ્તકોમાંથી આરોગના વળુનનો ગુજ તી અનુવા કરી છાપ્યો છે તે ચો થ જ છે આ વળુનથી આજકાલ માધારણ રીતે વારવાર કાને પડતા ઇન્ડિયન પ્રેશર શબ્દનું તાત્પર્ય જેઓએ એલોપથીના પુસ્તકો નહિ વાચ્યા હોય તેઓના સમજવામાં પણ આવી જશે

આ રીતે એલોપથીમાં આવેલું જલકપ્રેશરનું વળુન ઉતારવા સાથે બાઈ મણિશકરે આયુર્વેદમાં જલકપ્રેશરને શુ કહી શકાય એની પણ ચર્ચા કરી છે એલોપથિક અને આયુર્વેદિક રોગ નામોની સરખામણી કરવાનો પ્રયત્ન વિચારોત્તેજક છે અને એટલે અમે આવકારપાત્ર છે પણ એલોપથી અને આયુર્વેદની નામકરણ પદ્ધતિ એક નથી બેયની દૃષ્ટિ તદ્દન ભિન્ન છે એ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખ્યા વગર સરખામણીનો પ્રયાસ કરવો એ પાણી વલોન્ચા બરોબર છે

પ્રસ્તુત વિષયમાં ખુલ્લા નિદોષ સિદ્ધાંતનું વિવેચન બાઈ મણિશકરે કયું છે આ અતિ ચર્ચાપ્રેરણા જેના ઉપર અમે લખાઈ ગયા છે તે

વિષય વિષે કશું કહેવું નથી એનું કહું કે એને સ્પર્શ ન કર્યો હોત તો પણ ચાલત પછી 'વાતરક્ત અને જલપ્રેશરનો મમ વય' એવા મથાળા નીચે વાતરક્ત એજ હાઈજલકપ્રેશર એવી સ્થાપના કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે અને એમ કરતા આમવાત એ 'ગાઉટ' એવું સ્થાપવાનો પણ વેધક પતરૂના મે ના અક (પૃ ૧૫૨)મા લેખ લખીને પ્રસિદ્ધ કર્યો છે એમની પ્રત્યેક દલીલ તપાસવાની ઈ છા નથી એટલો અવગણ નથી તેમ એવી જરૂર પણ નથી પણ એમની દલીલોની પછવાડે જે છે તે ખોટું રહેતો દોષી જાય એવી છે એટલુંજ ટુકામા જતાવવાની ઈચ્છા હોવાથી મહિશકરે ખાસ અક પૃ ૨૬૧મા વાતરક્ત અને ગાઉટનો તફાવત જતાવતા વાતરક્ત રક્ત ન સ્થાનનો રોગ છે અને ગાઉટ મોટાબોલીઝમનો ૧૧ છે વગેરે ન ખામણી કરી છે મારા મતે આ સરખામણી જ ખોટી છે ૧૧ના ઠાણે સખધી વિચારો તે તે જમાનામા વિકાસ પામેલા ખીલ શાસ્ત્રો ઉપર આધાર રાખે છે એ ઐતિહાસિક હકીકતને ધ્યાનમા ગણીને ૪ નવા જમાનાના વિચારોની જૂના જમાનાના વિચારો સાથે તુલના કરવા પ્રેમજી બેઠાએ પ્રાચીનકાળમા આ દેશમા પ્રચલિત સાખ્ય ન્યાય વગેરે જનોમાથી આયુર્વેદશાસ્ત્રોએ વિચારો લીધા છે જ્યાં આધુનિક પાશ્ચાત્ય એવા ધર્મીના વિકાસો આધુનિક શ્રીઝીકસ, કેમીસ્ટ્રી, આયોલોજી વગેરે વિજ્ઞાનોમાથી પાતાના પાયાના વિચારો લે છે

'ગાઉટ મોટાબોલીઝમનો રોગ છે અને 'વાતરક્ત રક્ત સ્થાનનો રોગ છે' આ બેય કથનો એવોપધીની ખગ્લિયાના છે આયુર્વેદની પરિભાષાના નથી

વળી શરીરની અદરના લોહીમા કે તેની નળીઓ વગેરેમા થતા ફેર ફાગે આ જમાનાના વૈનાનિક માધનોના મદથી માગી ગીતે સમજવામા આવ્યા છે એ પ્રકારના માધનો વાર એ ફેરફારો સમજાય એવા નથી જૂના ગ્રંથોમા અદરના ફેરફારોનું વિસ્તારથી વર્ણન નથી એ મોટી હકીકત છે આથી ઉલટું પહારથી દેખાય એવા લક્ષણો જધા જમાનામા લગભગ સરખી રીતે સમજી શકાય અને ટાનીઓતાવ, ઝાડા, સોજા, ક્ષય વગેરે જે રોગોના એવોપધીક નામોના ચોક્કસ આયુર્વેદિક પદાર્થો અત્યાગ સુધીમા તક્કી થઈ ગયા છે તે લક્ષણોના મળતાપણા ઉપરથી થાય છે ડો ગદે આદિના એવોપધીક અને આયુર્વેદિક રોગ નામોને સરખાવવાના પચાસેક વધથી ચાલતા પ્રયત્નોને ઝાઝક સફળતા મળી છે તે જાન્નેના લક્ષણોનું મળતાપણું પકડીને વિચાર કરવાથી મળી છે ટુકામા માગી કહેવાની મતલબ એ છે કે એવોપધીના રોગ કારણો અને એવોપધીની મપ્રાપ્તિ ઉપરથી સરખામણી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ ખોટી દિશા છે

વાતરકત અને પ્લહડપ્રેશરની બાળતમા આધી વધારે ઉંડા ઉતરવાની મારી ધ્યાન નથી મારા મત પ્રમાણે તો અમુક રોગમા પ્લહ નુ પ્રેશર-લોહીનું ઢળાણ થાય છે એ જાણવાનું પ્રાચીનો પારે કશું માધન ન હતું એ સ્થિતિમા ઉ માદના કે વાતરાગના કોઈક પ્રકારમા પ્લહડપ્રેશરની શોધ કરવી તેમજ

વેદકપતરૂના તરીએ આ મરખામણીની બાળતમા એ “ જોવાનું ઢામ વેદસમાજનું છે ” એમ કહીને પોતાનો મત નથી આપ્યો પણ એમણે એક રસ્તો સૂચ્યો છે જેમ અમે લક્ષણોની મરખામણીનો રસ્તો સૂચ્યો છે તેમ એમણે વાતરખના શાસ્ત્રોક્ત ઉપાયો પ્લહડપ્રેશરના દરદીઓ ઉપર વાપરી જોઈને નિશ્ચય કરવાની સૂચના કરી છે એ રસ્તો પણ ૧- છે અથવા લક્ષણો અને ઉપાયો એય રસ્તે પરીક્ષા કરી જોઈ એ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ છે એટલે કે પહેલા આયુષ્ય ની રીતે લક્ષણો વગેરે ઉપરથી જે વાતરકતનો દરદી છે તેનું પ્લહડ પ્રેશર લઈ જોવું મતલબ કે આયુષ્યે જોક્ત લક્ષણો ઉપરથી વાતરકતના કોલા કેટલા દરદીઓમા હાઈ પ્લહડપ્રેશર છે તે તપાસવું અને ખીણ તરફથી હાઈ પ્લહડપ્રેશર જે દરદીઓમા હોય તેને શ્રી રવિગ મરખાઈ છે છે તેમ વાતરકતના ઉપાયો આપી જોવા એજ રીતે ગાઉના દરદીઓને પણ વાતરકતના ઉપાયો આપી જોવા આ રીતે પ્રયોગો કરીને નખી કરવા માટે જે કે આપણી પાસે આયુરવેદિક ઇમ્પીતાલો નથી પણ જે ચાર સારા વૈદ્યો ખામ કાળજી રાખીને નોંધ રાખે તો એક જે વધમા એકાદનો નિશ્ચય ખુશીથી કરી શકીએ

પ્લહડપ્રેશર અકમા તરીની જે નોંધ છે તેમા અનુભવનો સાર હોવાથી એ વાતવા જેવી છે

વેદકપતરૂનો અપ્રોચર અક— રક અક વિષે ઉપર પ્રમાણે લાણુ લખવાનો ઇરાદો નથી એટલે હુકામા વિષયાનુક્રમણિજા ઉતાડ આર ભમા સ્વ વૈદ્યશાસ્ત્રી પ્રાપ્તાચાર્ય નારાયણજી મરખાઈના સ્વગવામ મળધી નોંધ છે પછી અમારી શ્રી જાદરી કે ‘રની ચાના’ નામનો લેખ છે તા ૧૩-૫ ૧૮-૩૭ થી આરબી ૪૪ દિવસની યાત્રા શ્રી વૈવરાજ રવિશંકર જટાશંકર ત્રિવેદી વૈવરાજ જાદવજી ત્રિકમજી આચાર્ય વૈદ્યશાસ્ત્રી લક્ષ્મી શંકર રામકૃષ્ણ તથા વૈવરાજ અબાશંકર જી ત્રિવેદી વગેરે માથે કરી હતી તેનું આ વળુન છે મુમાફરીનું વિગતવાર વળુન સાદી પણ આકર્ષક શૈલીમા કહેલું છે અને એ યાત્રા કરવા ઇ છનારને માગદશક થાય એવું છે જ્યારે વેદક પતરૂના જ અપ્રોચર અકમા ઉપલા જ મથાળા નીચે એ મુમાફરીમા જ જોયેલી તથા જેના નમુઓ લીધેલા તે વનસ્પતિઓનું વળુન કરેલું છે તેઓએ મુમાફરીમા એ પ્રદેશનો ફરદાશ માથે રાખેલો એટલે જગલી લોકોએ

કહેલા નામો ઉપરથી લાટિન નામો મેળવવાની રીત સગવડ પડી હશે અલગત તેઓ નાના અથ ગયા હતા કાઈ કેવળ વનસ્પતિ જેવા નહોતા નીચ્છ્યા સપ્ટેમ્બર જન્મ પાળે લેખ વધ પદનાલ શાસ્ત્રીનો 'આરોગ્ય વિચાર' મળધી, ત્રીજે વધ કાળીગમ કાલીદાસનો 'આયુષ્ક' ઉપર લેખાક પ મો જેમા ગમ્મ વૈદ્ય મળધી વાત છે આ વિષય ઉપર અત્યાર પહેલા ન થો લખાઈ ગયા છે અને માસિકોમા પણ સવિસ્તર લેખો થ નો-શસ્ત્રોના વર્ણનો વગેરે માથે આવી ગયા છે આ વિષયમા જે કાઈ કહેવા જેલુ છે તે સ્વ ગિરી દનાથ મુખરજીના સંકલ્પ ધ સ્ટુમેન્ટસ નામના વનસ્પતિ યુનિ વર્સિટી તરફથી છપાયેલા ગ્રંથમા તથા ૧૮૧૩મા પ્રવિરાજ મ મ ગણનાથ સેને મથુરામા આપેલા વ્યાખ્યાનમા કહેવાઈ ગયુ છે ઉપના ગ્રંથની વસ્તુનો માર પણ ગુજરાતી ભાષામા છપાઈ ગયો છે પછી એકને એક વસ્તુની પુનરુદ્ધિતથી શો દાયગે ?

પછી 'આયુર્વેદિક મ મેલનો' ઉપર ત્રીનો લેખ છે એમની સૂચનાઓ જરૂર વિચારણીય છે પછી 'પાયોરીયા ચાને ાતનુ પડ' એ ઉપર ડા કે પ્રશસ્ત્રો લેખ છે

પછી 'નાગપુરના મ મેલન વિષે આપાડ કર્તવ્ય' નામનો વૈદ્યરાજ જાદવજી નિકમજી આચાર્યનો લેખ છે જે આ વિ મા તથા ખીજ પછી સામયિકોમા એમણે આપેલો છે

પછી શ્રી નારાયણદાસ વેદ દાટો વાળાનો 'સો ટપીઆ ધનામ બક્ષનારી વનસ્પતિ' નામનો લેખ છે પછી ત્રી નિ વા આયુર્વેદ વિદ્યા ખીટની પરીક્ષાઓનુ પરિણામ છે પછી ત્ર થ સ્વીકાર અને સમાલોચના છે છે જે વૈદ્ય નોધ મમાચાર છે વૈદ્ય કટપતડના અમોખરના અકમા 'સાપ્રત મગમમા આયુર્વેદીય ઉન્નતિ ગી રીતે સાધી શકાય ?' એ વિષે ત્રીની નોધ છે પછી 'મુખઈ ઈલાકામા આયુર્વેદની પ્રગતિ વધારવા માટે શરૂ થયેલી હિલચાલ' એ મથાળા નીચે મુખઈ વખુવનમા ગૂંરાત, મુખઈ, મહારાષ્ટ્ર અને કણોટના આગેવાન વૈદ્ય તથા હકીમોની સલાનો હુકો હેવાલ છાપ્યો છે પછી ઉપર કહેલો હિમાલયની વનસ્પતિના વર્ણનોનો લેખ છે

પછી "માધવનિદાનના વાદના સશસ્ત્ર સમાધાન સામે ઉઠાવેલ વાધાનો જવાબ" નામનો લેખ શ્રી પ્રાણજીવન લવાનીશકર દિવેદીનો છે આ વા એટલે માધવનિદાનના ગુજરાતી અનુવાદ સળધી ચર્ચા છે આ ચર્ચા સળધી જે કાઈ કહેવા જેલુ હતુ તે કહેવાઈ ગયુ છે હવે ત્રિષ્ટપેષલ અને આથેપ પ્રતિ આથેપથી ગો માયદો થયે તે સમજાતુ નથી અન્યત આ લેખ તો આ પિજલુથી ઉકળી ઉઠેલા ચૂડાના ૭૦ વર્ષના વૈદ્યરાજે લખેલો છે પછી

ડો જયતિલાલ ઉત્તમરામ ડાપોગીઆનો 'મોના તથા ગળાના દરો' વિશે લેખ છે પછી 'આયુર્વેદ' નામનો વૈદ્ય કાશીરામ ગાલિદામનો લેખાક છૂટો છે પછી '૭૪૬ પ્રેગર વિષે વધુ જાણક' મથાળાથી ત્રીની નોંધ છે આ જ અકમા જલદ પ્રસાર અને કવીનાઈન ઇન્ડેક્શન નામનો શ્રી વસતરાય પ્રાણશકર રાવળનો લેખ છે 'પ્રાન્તીય સમેલનની આવશ્યકતા' અને 'હરે પછીના સમેલનો વિષે કાઈક વિષે ત્રા ત્રીય મંત્રી વૈદ્ય મણિશકર મૂળશકરનો લેખ છે પછી ડાહ્યાચાર ચર્ચાઓ અને વૈદ્ય નોંધ અને સમાચાર છે

વૈદ્ય કલ્પતત્વ લેખમાળા નામથી સ્વ વૈદ્યરાજ જટાશકર લીલાધર ત્રિવેનીના વૈદ્યક પત્રરૂના જૂના અકોમા છપાયેલા લેખોમાથી ચુટેલા લખાણના જે આઠ પાના દરેક અકમા આપવાનું ધોરણુ વૈદ્યક પત્રરૂમા કેટલાક વધ્યો ચાલે છે તે આઠ પાના છે ના ડાહ્યા અકોમા નથી જોવામા આવતા

વૈદ્ય ક પત્રરૂના છે ના ડાહ્યા અકોમા આ જાણક વધારે પડતું લાખુ અવલોકન થયુ પણ તે હેતુપૂર્વક કયુ છે

આગામ્ય મિન્દુ—આ શુજશતી વૈદ્યક માનિકનુ આ સોળમુ વધ ચાલે છે સિધ આયુર્વેદિક કામસીના માલેખ વધ ગોપાલજી કેવરજી હમ્પર કરાચીથી આ માનિક કાઢે છે દર મહિને એમા ૨૪ પાના છપાય છે છે રો અક ૧૮૭નો મપેમ્પર આ છે તેમા (૧) જાણવા જોગ નવા સમાચાર Public News—મતલબ કે વૈદ્યક મજબી નહિ એવા પણ (૨) ધરગથ્ય ઉપચાર જ્ઞાન—લેખક હમ્પર પ્રાગજી ડોસજી કોનાબાર (૩) આયુર્વેદ ઉપર એક ઉપયોગી લાપણુ (૪) પ્રાસંગિક નર્ચો (૫) મુખઈ ઇનાકાના કેટલાક વૈદ્યોનુ એક ત્વરિત સમેલન (૬) આગામી સમેલનના અધ્યક્ષત્વ કતબ્ય—લેખક વધરાજ જાદવજી ત્રિકમજી ગાચાર્ય (૭) ગિ વ (ખીલી)—લેખક વૈદ્ય કૃષ્ણશકર મહાશકર જોશી

પહેના—જાણવા જોગ નવા સમાચારમા ઉમરાવતી નગરમા ભારતીય આયુર્વેદ શિક્ષણ સમિતિ હસ્તક ચાલતા ભારત આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયનો ચોથો વાર્ષિક ઉત્સવ તા ૧૩મી ઓગસ્ટે ઉત્સવમા આવેલો ગયા અકમા જે વિદ્યાલયોની નોંધ આવી છે તેમા ઉમરાવતીના આ વિદ્યાલયની નોંધ નથી પણ એ વિદ્યાલયમા ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ શિક્ષણ લે છે, જેમા ડાહ્યા સ્ત્રીઓ છે નિ લા વિદ્યાપીઠનો અધ્યાપકમકમ આ સંસ્થાએ સ્ત્રીકારેલો છે આ સંસ્થાના સંચાલકો પોતાનુ મકામ બાધવાનો વિચાર કર છે અને એ માટે વાર્ષિક ઉત્સવ વખતે કેટલાક દાનો પણ મળ્યા હતા

વૈદ્યવર્ધ અમૃતલાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણીનો કેસાસવાસ

મવત્ ૧૮૮૪ના કાર્તિક વદ અગી માર્ગને દિવસે મુ વૈદ્યરાજ અમૃત લાલ પ્રાણશંકર પટ્ટણીનો સાત આઠ મળીનાની સખત માદગી લોગવી કેસલવાસ થયો. એ ખેદકારક ખમર તરત ગુજરાત ભરમા પ્રસરી ગયા અને એમના જેવા ગુજરાતના અગ્રણી-મ નયવી ગુજરાત-ગૃહ-ઠાઠીઆવાડ વૈદ્ય સમેલનના પ્રમુખવૈદ્યની પછવાડે આઠ દર્શાવવા જ્યાં જ્યાં સલાઓ ભરાવી ભેઠએ ત્યાં ત્યાં સલાઓ પણ ભરાઈ ગઈ.

મુ અમૃતલાલભાઈના પરલોડ પ્રાણથી ગુજરાતના વધજગતે એક વિરલરત્ન જોયું છે એના જેવા આયુષની મહિતાઓના મમન વિદ્વાન ગુજરાતમા થોડા છે અને ચરક કહે ૭ તમ ાગીના અતરાતમામા પેસીને રોગ ઓળખવાનો તથા ચિકિત્સા કરનાનો પ્રયત્ન કરનાર વૈદ્યો ગુજરાતમા તો મુ પણ જગતમા વિરલ છે.

પણ મુ અમૃતલાલભાઈ કેવળ ના નહોતા એ વૈદ્ય કરતા પણ વધ વિદ્યાના ગુરૂ વધારે હતા આયુર્વેદનુ જાણ રહસ્ય પોતાના ગુરૂઓ પાસેથી કે સ્વપ્રયત્નથી મેળવ્યું હતું એ શિશુના આપવાની વામના એ એમના હૃદયની મોટામા મોટી વાસના હતી અને શિશ્યો ઉપરનો પિતૃ નિર્વિશેષ પ્રેમ તો એમના શિશ્યોને જીવનભર યાદ રહેશે ગુજરાતના આવા પ્રભાવ શાળી વૈદ્યનુ જીવન વૃત્તાત ટૂંકામા પણ આપવાની ઈચ્છા હોવાથી અત્યારે સ્વર્ગવાસની આટલી ટૂંકી નોંધથી મા. દિલનો ભાર હળવો કર્યો છે જીવન વૃત્તો ત આવતા અકમા.

બોર્ડ ઓફ ઈન્ડિઅન મેડિસીન સરકાર પાસે સ્થપાવવા મળેલી વૈદ્યો અને હકીમેની મિટીંગનો ઉવાલ

તા. ૩૭ અક્ટોબર ૧૮૭૭ રવિવારને દિવસે પ્રભુરામ આયુર્વેદીક કોલેજના હોલમા વધોની મીટીંગ મળી હતી તેમા થએલા કામો —

વૈદ્યોની મિટીંગ ૩ અક્ટોબર ૧૮૭૭ ને રવિવારે મુંબાઈ પ્રભુરામ આયુર્વેદીક કોલેજના હોલમા બપોર નણ વાગે મળી હતી તેમા મુંબાઈ સરકાર “ઇ ડીયન બોર્ડ ઓફ મેડિસીન” સ્થાપવા માગે છે તેનો વિચાર કરવા અને તેના બધારણનો મુસદ્દો ઘડવાનો આશય હતો પમી સપ્ટેમ્બરને દિવસે વૈદ્યો અને હકીમેની પ્રથમ બેઠક થઈ હતી જેમા બધારણનો મુસદ્દો ઘડવા, તેમા ફેરફાર કરવા અને અક્ટોબરની ૩૭ તારીખે થનારી મિટીંગ

મમદ્દ તે મકવા નવ મલ્લેની મમિતિ નીમવામા આવી હતી આજની મલા ખડ્ડ જેતા એ આગની સલાની નવી આવૃત્તિ જ હતી (જુઓ ૫ સપ્ટેમ્બરની સલાની કાર્યવાહી ઠરાવ નં ૩) જુદા જુદા પ્રાંતીય વધા પણ આ નવની મમિતિ ઉપાત હાજર રહ્યા હતા મૂરતવાળા હંમેશ મહમદ ઝસિમ અને નાગપુરના પડિત છાગાણી પણ હાજર હતા કુલે ૭૫ સૂત્રકર્યો આ યા હતા ગયોરના ૩ વી ૭-૪૫થી મુખી ૧૫ આ યુ હતું આ મિર્ઝાને મુખર્ષ ઈલાકાના વેદોની મિર્ઝા તરીકે નીકળી હતી

વૈદ્ય પૂનમચદ અમૃતલાલે (મુળાઈ) એનો વાધો ઉઠાવ્યો કે “મિર્ઝા ઈલાકાના બધા વૈદ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી નથી” આ વાધાની નોંધ લેવામા આવી મત્રીએ પછી સુધાગેલ મુદ્દો સુધાવાર વાચવા માડ્યો —

(૧) મુળાઈ ઈલાકામા ‘સે દૂલ યોડ’ એમ મેડિસીન સ્થાપણ તેમા ૨૧ ચુટાચેલા મલ્લે સખવા, જેઓ રજીસ્ટ્રેશનને ધોરણે લાયકાતવાળા હોય

પછી એક ચુટાચેલુ ‘મે દૂન યોડ’ ગણણ કે જેના દ્વારા સે દૂલ યોડ ચુટાય તે સુદા પર અર્થો આલી વૈદ્યરાજ જેઠાલાલ દેવશંકર (મુળાઈ) અને અમ વાદ), વડ ગણેશ શાસ્ત્રી જોશી (પૂના), વેડ મણિગકર (અમદાવાદ), વૈદ્ય કેશવલાલ ઝીજુરામ (મુળાઈ), વૈદ્ય મૂલજી ક વાણજી (પૂના) તેઓએ ચુટાચેલ સે દૂલ યોડ ગાળત મત આપ્યો વૈદ્ય મુદરનાલ નાથાલાલ (નડીયાદ), વૈદ્ય અનંતરાય (ખીજપુર) વૈદ્ય પૂનમચદ અમૃતલાલ (મુળાઈ) વૈદ્ય રંગનાથ નાયક (ખીજપુર) વૈદ્ય દામોદર રામનરા (મુળાઈ), હકીમ મહમદ કાસીમ (સૂરત) તેઓએ એનો વિરોધ થયો ને ‘પ્રાંતીય યોડ’ દ્વારા ‘મધ્યસ્થ મળ’ ચૂનાય એમ માગણી કરી વડ ચુજરે (મુળાઈ) પણ ‘મે દૂલ યોડ’ ની હિમાયત કરી હતી આ પ્રમણે નાગપુરવાલા પડિત છાગાણીએ સલાને થોડા શબ્દો સમોખ્યા હતા ઉપગ્ના જે સુદા ઉપર સલાનો અલિપ્ત અણુના પ્રમુખે નિપુણ કયો ૩૪ મલ્લેએ “સે દૂલ યોડ” માટે અને ૨૭ મલ્લેએ પ્રાંતિક યોડો માટે મત આપ્યો ત્યારે મુદરલાલ નાથાલાલ વેદો ‘પોલ’ થી મત લેવા માગણી કરી, તેમા ૩૫ મત “સે દૂલ યોડ” માટે અને ૨૨ મત તેની વિરુદ્ધ અપાયા હતા

તેથી મૂળ ઠરાવ નં-૧ જટુમતિથી પ્રમાર થયો પછી સુસદાના ખીજ સુદાની વિચારણા આની અને સર્વાનુમતે પ્રસાર થયો જે નીચે મુજબ છે

(૧) મુળાઈ સરકાર પુગ્તી નાણાની અગવડ (૨) સરકારી પ્રાંત આપીને (૩) તથા હાન પ્રી, અને ધર્મોદ્ધારકમદ્વારા યોડને ઉપયોગ માડ આપે

પછી મલાએ બધારણના ૧લા કલોઝના ઉત્તર મુમદ્દા પર વિચારણા કરી અને એક શબ્દ ઉમેરી પ્રસાર કર્યું, તે નીચે મુજબ છે

(૩) (૧) ક — ખોડ આયુર્વેદિક અને યુનાનીના શિક્ષણ અથ કેલેન્ડર અથવા શાળા સ્થાપવી અને નિલાવવી

ઘ આવી કેલેન્ડર અથવા શાળા સાથે ઇન્પીતાલો અને જુદી જુદી પ્રયોગશાળા જોડેની રાખવી

ઘ શુદ્ધ આયુર્વેદિક અને યુનાની પદ્ધતિ મુજબ ચાલતી કેલેન્ડર-શાળા-ઇન્પીતાલ, દવા માના વિ ને આ ખોડ નાન્ટ આપવી

પછી ગ્લ કલોઝમા (૨) (૮) વૈદ્ય મુ લાલ નાથાલાલ જોગીના મુધારાના થોડા શળે તેની વિનતીથી ઉમેચો બાદ મુધ લો મુમદો નીચે મુજબ છે

(૨) (અ) શુદ્ધ હિંદી વૈદ્યશાસ્ત્ર માટે અભ્યાસનો ડોમ ખોડ નક્કી કરશે
(બ) જુદી વૈદ્યશાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલતી કેલેન્ડર અને સ્કૂલોને આ નિયત ડોમ સ્વીકારવા ખોડ લલામણ કરશે

(૮) ખોડ એક કમિટી નીમશે જે આવા કેલેન્ડર તથા સ્કૂલના નિરીક્ષણ કરશે સુધારો—“એ દૂલ ખોડ મુળાઈ ઈલા ના ૪ મળ પ્રોવી સીઅલ ખોડ (શુજરાત, મહારાષ્ટ્ર ડાખ, મુળાઈ-મુળાઈ પરા) ના પ્રતિનિધિઓ સાથે અભિપ્રાય મેળવી આયુર્વેદિક અને યુનાની મર્યાદાઓ ચલાવશે અને આ પ્રતિનિધિઓ સાથે મળીને પરીક્ષા અને તપાસીના સામાન્ય નિયમો મુકરર કરવા જોઈએ પછી નીચે કલોઝનો ડ જે મુમદા વિચારાયો ને પસાર થયો તે નીચે મુજબ છે

૩ (અ) ખોડ ઓફ ઇન્ડિયન મેડિસીન એ પરીક્ષક મમિતિ નીમશે

૩(બ) આ મુજબ નિમાઓની મમિતિ આયુર્વેદિક યુનાની શાળાઓ અને વિદ્યાલયોની પરીક્ષા લેવાનું, ડીગ્રીઓ આપવાનું, અને પરીક્ષાની ની નક્કી કરવાનું અને જીલ્લો તેને લગત કાર્ય કરશે

પછી ડબ્લ મેડમનના પ્રધા કલોઝની વિચારણા ચાલી ને ચાર શળો ઉમેરીને તે પસાર થયો તે નીચે મુજબ છે

III (૧) મુળાઈ ઈલાડાના વધો અને હકીમોનું આ ખોડ મમયને ઉચિત રજીસ્ટર જનાવશે અને એવું રજીસ્ટર રાખશે

(૧b) ખોડ નીચેની રૂપ-આ મુજબ વધા અને હકીમોના કવોલીટીકેશન (વાયડાત) નક્કી કરશે

(a) જુની જુની ડીગ્રીઓ અને કવોલીટીકેશનો જે જુદી જુદી શિક્ષણ મર્યાદાઓ અને પરીક્ષક મર્યાદાઓએ આપેલ છે, તે માટે તે મર્યાદાઓનો અભ્યાસક્રમ અને પરીક્ષણ પદ્ધતિ તપાસી લઈને તેને મજબૂત કરશે આ બાબત ચાલુ ‘મેમ્શન’ના પ્રોજેક્ટ 2c ઉપર આધાર રહેશે

- (b) છે લા માથ વાંચી જે ગૃહસ્થો આયુર્વેદિક અને યુનાની દવાખાનાં ચલાવતા હોય તેઓ અરજી કરે તે તેમને પણ મા ય રાખવા જોઈએ
- (c) દેશી રાજ્યોએ જેમને વાર્ષિક ધધા માટે મનદ આપી હોય તેમને પણ મા ય રાખવા જોઈએ
- (d) બોર્ડ તરફથી લેવાયેલી પરીખાઓ જે પસાર કરશે તેમને પણ રજીસ્ટર કરશે

- 4 (c) ઔષધોપચીક પ્રતિ જે હમો લોગવે છે તેવા હમો આવી રીતે રજીસ્ટર થયેલા પ્રેવે અને હકીમોને મળવા જોઈએ તેમને આયુર્વેદિક અને યુનાની પદ્ધતિ મુજબ દવાઓ જનાવવા તથા વેચવાના હમ રહેવા જોઈએ તેમને ઝેરા અને ઝેરી જનાવડો, દવાઓના ઉપયોગ માટે આયુર્વેદિક અને યુનાની જનાવડો જનાવવા માટે અને વાપરના માટે રાખવાનો હમ મળવો જોઈએ
- પછી સભાએ જાધારપુના ખરગનો ચોથો મેમ્બરન વિદ્યાર્થીને તે મુજબ પસાર કર્યો તે નીચે પ્રમાણે છે

IV બોર્ડ દર ત્રણ વરે ફરી ચુગવી જોઈએ

આટલું પામ મુસદ્દા જાળત પુર થયું પછી સભાએ ૧ માણસની સમિતિ નીમવાન નખી કયું તેનો ઉદ્દેશ સહકાર જરૂરિયાત ખીજ પગલા લેવા અને ચાલુ ચાલવળ જલગી રાખવાનો છે

- ૧ વૈદ ગજાધર ગાસ્ત્રી શુભે (અહમદનગર) પ્રમુખ
- ૨ ત્રાણા નાયક ડો. પોપટ પ્રભુરામ (સુનાઈ શહેર)
- ૩ વૈદ જલદવજી ત્રીકમજી આચાર્ય (સુનાઈ શહેર)
- ૪ વૈદ અનતા નાયજી આચ (જીજપુર)
- ૫ વૈદ ગણેશ શાસ્ત્રી જોશી (પૂના શહેર)
- ૬ વૈદ મહિશકર મૂળશકર (અમદાવાદ)
- ૭ વૈદ ત્રતાપદ્માર વૈદ (સુનાઈ શહેર) ચો ૮ અને મત્રી
- ૮ વૈદ સુફરલાલ નાથાલાલ જોશી (નડીયાદ)
- ૯ હકીમ આલેખ મહમદ ખસીમ (મુગત)
- ૧૦ વૈદ માધવપ્રસાદ નારાયણશકર (અમદાવાદ)
- ૧૧ ડૉ. જોથ લી (ગેવનુર)
- ૧૨ ડૉ. રગનાથ નાયજી (જીજપુર)
- ૧૩ વૈદ હલશીકર (હુળલી)
- ૧૪ વૈદ નાનાસાહેબ પુરાણીક (પનવે)
- ૧૫ વૈદ વામનશાસ્ત્રી દાતાર (નાશિક શહેર)

- ૧૬ વૈદ દાસુભાઈ રામપ્રસાદ (મુળઈ શહેર અને કાઠીઆવાડ)
 ૧૭ વૈદ વામનગવ દીનાનાથ (મુળઈ શહેર)
 ૧૮ વૈદ હીરજીભાઈ જીવરામ (મુળઈ શહેર)
 ૧૯ વૈદ અણાશકર જી ત્રિવેદી (અનંદાવાડ)

પછી પ્રમુખનો અને પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજના (મુળઈ) ટ્રસ્ટીઓનો આભાર દર્શાવી સભા 'ખરખારત' થઈ મહી ગંગાધર શાસ્ત્રી ગુણે

તા ૮ - મુમુક્ષુ દલામના આગે વખાત ના પ્રધાન ડૉ ગીડરે વૈદોની પ્રશ્નોત્તર તા ૬-૧૧-૩૭ને રાજ્ય જે મુનામત આપી હતી તેનો જે હેરાન થુ ૨ મા વલમડળની ઓશીસ તરફથી બહાર પ થો છે તેનો માગ ઉપર આ રો છે એ મુના ત પછી મુમુક્ષુ મગમર તરફથી જે બહેગત છાપાગોમા પ્રગટ થ છે તે ઉપરથી મગમર ફનીઅન મેડિસીન બોર્ડ ૨ જે નામ છેનટ રાજે તે નામન ૥ આપમે તથા વૈદોના રજીસ્ટ્રેશનની થોળના પ્રશ્ને એમ જણાય છે પામ દેશી વધ ના ૨ સમ મટી કોનેજ ૨ મુકુન ઉધાડરાની વાત નથી તેમજ બોર્ડના મગમોની મગમ્યા બા ૧૫૫ ૨ મુટામેના મગમો અને ૮ મગમરે નીમેલા સભ્યો અને પ્રમુખ સગ ૧૨ નીમેના એરી મળતા છાપામા પ્રગટ થઈ છે આમા મુટાથેલા સભ્યોની તમેશા અલ્પમતિ જ રહે અ ખીતુ છે વૈદોએ આ મામે વિરોધ દર્શાવનારા અર્થપત્રો લખ્યા છે ઉપરની માધામણી રાન માધ પાયાત્વ રાઅચિત્તિમા અને પ્રસૂતિ તત્રતુ માન રજીસ્ટર યરા ઇચ્છના વૈદાન નાતુ જોઈએ એ મુળ સામે પણ અર્થ પત્રો લખનાર વૈદોએ વિરોધ દર્શાવો છે ના ૨ ૨ મલા મળીને મો હગમ ક્યો જાણનામા નથી તની આ વિ

સ્વસ્તિ શ્રીયુત નિખિલ ભારતવર્ષીય આયુર્વેદ મહા- મડળના ભૂત, ભવિષ્ય, વતમાન અધ્યક્ષો તથા સહસ્ય મહોદયોને નમ્ર નિવેદન

આ સરથાના અધ્યક્ષ ગ્યાને પાશ્ચાત્ય અને પૌ સ્ત્ય આયુર્વેદના ધુર ધર વિદ્વાનો આવી ગયા છે અને હવીમમા' અધ્યક્ષની ચુટણીની તૈયારી આલે છે આથી આ સરથાના અ તરગ રહસ્ય રી અપરિચિત વ્યક્તિઓના ચિત્તમા ફેટલુ બહુમાન છે એનુ વણુન ન થઈ શકે પરતુ અ ત પ્રવેશ કરનાર વ્યક્તિઓના ચિત્તમા એપ્રોલોજ જેદ છે આ જેદ થવાના અનેક કારણો છે પણ સૌથી મોટુ કારણ એ છે કે આ મુખી ઝોના પાઠ્યક્રમનું કાઈ ચોક્કસ અસ્તિત્વ નથી જેલે જે સુજાગ્યુ તેનો એમા મમાવેશ કરવામા આવ્યો છે આ વાત જો કે પાશ્ચાત્ય આયુર્વેદમા પણ છે પણ કે જેટલો જ છે કે એ લોઠો જે વસ્તુને કે જે ગ ધને નનમો મમને છે તેને ડાઠી કે છે અને નવા વિષયનુ મરોધન કરતા રહે છે અને તેને અનુમતી પાઠ્ય પુસ્તકો પછુ કમ બદ પ્રકાશિત કર્યા ૬ છે એપ્રોલે તના નથી અધ્યાપકોને કષ્ટ કે નવી હાનોને આવી તદ્દન વિપરીત સ્થિતિ આયુર્વેદ મહામડળના

પાઠ્યક્રમમાં છે કારણ કે મહામહાન પાઠ્યક્રમાનુસાર આ જ સુધી
એકે ચ પુસ્તક લખાયું નથી છતાં વિષયાનુસાર પાઠ્યક્રમ તો રાખ્યો જ છે
પરિણામે ચરકસુત્રમાં કુળપ્રીઓ મારી મારીને એના આદિ અ ત અને
મધ્યના અધ્યાયો હૃદયમાં આવે છે મહામહાનું લીમ્ પાને ન હોય તો
સારા સારા હમેશાં લખાવવાનું કામ કરનારા અધ્યાપકોને પણ એનો કમ
ખતાવવો મુશ્કેલ પડે એવી સ્થિતિ છે તો બિચારા વિદ્યાર્થીઓની શી ગતિ
થાય ? જ્યાં પાઠ્યક્રમ નમ્મી કરવા માટે આખા દેશમાં ખૂબ ઉદ્ઘોષ
આ યો હતો ત્યારે વિષયવાર પાઠ્ય ક્રમ ની કરાવવા માટે યુષ્કળ પ્રયત્ન
કરવામાં આવ્યો હતો અને લોકોને વિશ્વાસ આપવામાં આવ્યો હતો કે તમે
આ વિષયવાર પાઠ્યક્રમ કબુલ કરો પછી મહામહાન એક બે વર્ષની આ રજ
પાઠ્યક્રમના પુસ્તકો સંગૃહીત કરીને છપાવી નાખશે જામ આ લાલચમાં
આવીને લોકોએ કબુલ કરી લીધું પરંતુ આજ વીશ-પચીસ વર્ષ માં વાતના
'શ્રી ગણેશ' પણ નથી થયા હા જયપુર, ફતેહપુર વગેરે સંમેલનોમાં એ
ઉપર ઘણાં લોકોએ ચર્ચા કરી એટલે બોલું આશ્વાસન આપવામાં આવ્યું કે
હવે ચો. મમયના તૈયાર થઈ જશે અને લોકોને દેખાડવા માટે કરાવે
પણ કંઈવાર આ ૫-૧૦ યમ્નિઓની એ- કમિટી પણ સુટવામાં
આવી પણ પછી આ ઠરાવો કયા ગયા અને એ કમિટી કયા ગઈ તેનો ખતો
નથી આ સ્થિતિનું કારણ એટલું જ છે કે જે કોઈ અ ત પ્રણયી આ સંસ્થાનો
માલિક હોય તો એ બિ. ારીની શી દુદ્દશા થઈ છે તેની ખબર રાખે સાધારણ
રીતે લોકોનો મત એવો થઈ ગયો છે કે વૈદ્ય ગમેલની રક્ષા કે ઉત્તિ માટે એક
કોઈ અધ્યક્ષ બનતું નથી પણ અધ્યક્ષ થવાથી બપાઓમાં પોતાના વખાણ છપાશે,
કીર્તિ મળશે અને તેથી પોતાનો ધંધો ખૂબ ચાલશે એવી લાલચાથી અધ્યક્ષ
થાય છે જે કે ઉપની લોકકલ્પદ તી પ્રગટ કરવાથી કેટલાક લોકોના ચિત્તમાં
જરૂર કલેશ થશે પરંતુ તટસ્થ બુદ્ધિથી જોવામાં આવે તો કહેનારનો દોષ
નથી કારણ કે જે માણસનું હૃદય બળે છે તે એના વેગને રોકી નથી શકે
ધૈર્યની પણ કાંઈ હદ હોવી જોઈએ અતિ સઘન વજ્રવેત અથવા સર્વગતિહત
મંત્રે યસનયોપકપતે એ નીતિરહસ્ય છે એમ છતાં ઉત્તરોત્તર અધ્યક્ષપદ
માટે અતિશય હરિષદ ચાલી રહી છે આવું જોઈને તટસ્થ લોકો તો હસે
છે પણ સંસ્થા તરફ લાગણીવાળા લોકોનું હૃદય વધારે બળે છે કારણ કે
આવા હલકા કૃત્યથી ઉપર ખેંચી લેવાકિંવદ તીને દેખીતો દાખલો મળે છે
આ તે સંમેલનના અધ્યક્ષની વાત છે કે મ્યુનિસિપાલિટીની સુટલી ?
અને લોકો કહે છે કે આજી હરિકાંઈ જે આ સંસ્થાની ઉન્નતિના કાચમાં
ઢરી હોત તો આ સંસ્થા એવી આદર્શ સ્થિતિને પહોંચી જાત કે શ્રી બખલે
વગેરે વિષયો એની તરફ આગળી ચીંધવાનું સાહસ ન કરી શકત પરંતુ
એમ થાય કયાથી ? કારણ કે વિવાદ પેઠે સંમેલનના રજુ દિવસ પૂરા થય
પછી અધ્યક્ષ મહાશય જા બિચારી સંસ્થાની કેવી દુદ્દશા છે તેની ખબર
કાઢતા નથી હતભાગ્ય ભારતની આવી દુદ્દશા છે પાશ્ચાત્ય દેશોની સ્થિતિ

આથી વિપરીત છે ત્યાં ગણપતિના મન્વા ઉત્તરોત્તર એવી ઉત્પત્તિ કરે છે કે એ સંસાર ભગ્ના આ ગરૂપ થઈ જાય છે કારણ કે ત્યાં અધ્યયો મન્વાની ઉત્પત્તિ માટે અધ્યક્ષ બને છે અને અર્જુના અધ્યક્ષ માટે ભાગે પોતાની ઉત્પત્તિ તરફ ધ્યાન રાખે છે મહામરણની ગરૂપાતથી બિચારા ૨૫ શક્રદાણ શાસ્ત્રીપદે એ વૈરાસનાજ આગળ મહામરૂપ તરફથી એક આદર્શરૂપ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય ઉઘાડવાની અપીલ કરી હતી આ વાતનું લોકોએ વારંવાર સ્મરણ કર્યું છે એ જો ચાર રાત્રી મહારાજનો પામે ગયા પણ હતા પણ પછી તો એનું સ્વપ્ન પણ ન રહ્યું પણ થાય કયાથી? આનું કાર્ય થવામા સ્વાચ્છતાગ-આત્મભોગની જરૂર હોય છે અને તે કોણ કે? અહિં તો પોતાના ધધાની અને અને કીર્તિની પડી છે પણ આ અધાધુધી કયા સુધી ચાલશે? હવે તો નિદ્રાદેવીનો ત્યાગ કરીને ગાંધી જાયંત્રમા ઉતરવું જોઈએ વધારે શ્રમ ન લેવો હોય તો પણ સહન કરીને વિદ્યાનુભાગ ન વગરમા તૈયાર કરીને આપવો જોઈએ એવું વાય તા બિચારા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ આશીર્વાદ આપે આ વાત ડોઈ વિપક્ષી તરફથી મુજબમા આવશે તો મસ્વાનુ ધણુ ખરાબ લાગશે વળી એ વખતે તમારો અકમળ્યતાને મમ ત જનતા પણ જાણી જશે, ત્યારે તમારા તરફ અને તમારો આયુર્વેદ તરફ લોકોનો અવિશ્વાસ વધે વરસાદ પહેલા પાળ બાધવો એ માત્ર છે માટે આ વાત જરૂર જલદી કરવી જોઈએ

પાઠ્યક્રમ ઉપર ચોટા મામાન્ય નિચા—વિદ્યાપીઠની વિશારદ પરીક્ષામા ચરક સુત્ર અને અષ્ટાગ હ્રય મમમ આવી ગયા છે તો પછી અષ્ટાગ સમજીની શું જરૂર છે? વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આ નકામો મોતે શા માટે લાદવામા આવે છે? એને ગાંધી નાખવાથી વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાપીઠે આશીર્વાદ આપશે વિશારદના સ્વસ્થવૃત્તમા મવાઈ ધર્મશાસ્ત્રોમા સ્વસ્થવૃત્ત જાણી લેવાનું લખ્યું છે એ પણ અશક્ય અને વધારા છે કારણ કે સ્મૃતિસ્વ સ્વસ્થવૃત્ત રાખવા જતા મર્વ સ્મૃતિઓ અને ધર્મશાસ્ત્રને લેવા પડશે અને એ અતિયોગ છે હા, જો એને રાખવું જ હોય તો આયુર્વેદીય ન થોમા જે સ્વસ્થવૃત્ત પરિચાયક વાક્યો છે એની તુલના ધર્મશાસ્ત્ર માટે ચચાશક્ય કરવામા આવે તો માત્ર છે? પણ આ બાર વિશારદને માટેથી ગાંધી આ નાયેને માથે નાખવામા આવે તો વધારે સાડ મરણ કે ચા થ મહિતાઓના દુલ પડો અધ્યાયો છે તેમાથી ૫૧૫ અધ્યાયો તો વિશાર પરીક્ષામા આવી જાય છે ગાંધી શક્ત ૬૫ અધ્યાયો આચાર્ય પરીક્ષા માટે લખવાના રહે છે હા ત ચરકસૂત્ર અ ૨૧મો વિ ના આઠ અધ્યાયો અને ચિ નો ૧૧ મો કુલ ચરકના ૬૫ અધ્યાયો પછી સુશ્રુત ચિ ના ૨૩થી ૨૫, ઉત્તર સ્થાનના ૧ થી ૨૫, ૨૭, ૨૮, ૩૦થી ૩૪, ૩૬, ૩૭, ૬૦, ૬૧, ૬૨, ૬૩ અને ૬૫ કુલ ૪૧ અધ્યાયો અને વાગ્ભટના સૂ ૭ અને ૧૧, ઉત્તરના ૧ થી ૭, ૩૮ અને ૩૯થી ૪૪ કુલ ૧૪ અધ્યાયો છે અને આટલા માટે જો વર્ષના અભ્યાસક્રમ રાખ્યો છે ગણિતની રીતે જોઈએ તો ૫૧૫ અધ્યાયો વિશા

માટે છે અને ૧૫ આચાર્ય માટે છે એટલે વિશારદનો આઠમો ભાગ ૧ આચાર્ય માટે રહ્યો વળી આ ૧૫મા વધારે અધ્યાયો તો સુશ્રુતના છે જે દુકા છે અને એ રીતે જોવામાં આવે તો આચાર્ય પરીક્ષા માટે સહિતા ભાગનો ભાગનો ભાગ માડ બચે છે આ સ્થિતિમાં અષ્ટાગ નચડેને આચાર્ય માથી ઉપાડી વિશારદમાં રાખવાનું કેમ યોગ્ય ગણ્યુ હશે એ સમજાવું નથી આ બાબતમાં ડોઘએ કાંઈ વિચાર થયો છે? આ છે તો અનુચિત

નહી સહિતાઓ ચાલી ગયા પછી અષ્ટાગ સચ્ચને રાખવો એ નકામું છે જેની ઈચ્છા હોય તે ભલે વાચે પણ ભારરૂપે તો કનાય ન રાખવો જોઈએ એમ લાગે છે એમ તો મસારમાં ડોઘ વિદ્યા કે ડોઘ પુસ્તક એણે નહિ મળે કે જે વેદને ઉપયોગી અને જાણવા યોગ્ય ન હોય પણ એ બધાનો પાઠ્યક્રમમાં સમાવેશ અશક્ય છે વળી જરા વિચાર કરીને જોવામાં આવે તો વિશારદ અને આચાર્ય પરીક્ષાઓ વચ્ચે ભારે વિપરીત સ્થિતિ જોવામાં આવે છે દાખલા તરીકે વિશાર ના પાઠ્યક્રમમાં ચાર સહિતાઓના ૫૧૫ અધ્યાયો ઉપરાંત પ્રત્યક્ષ શારીરના નહી ભાગો (૪) દીર્ઘાંશુ સૂત્ર (૫) નિઘટ્ટુ શિભશિ (૬) રમરતન સમુચય પૂર્વાર્ધ, (૭) રસેન્દ્રિય તામશિ, (૮) ગાંધરીય પરિભાષા, (૯) નસૂતિત ન (૧૦) સાખ્યકારિકા, (૧૧) તક અશ્વલે પ્રમાણે અગીયાર રૂત પણ સામે છે આ ન થોના સમૂહ તરફ જરા નજર નાખી હોત તો વિશારદ પાઠ્યક્રમ ન હી કરનારના ચિત્તમાં કાંઈક કંટાળેસ ઉત્પન્ન થાત પરંતુ એને બલે રોડનો પ્રાદુર્ભાવ થયો એ હત ભાગ્ય વિવાદીઓના ત્રાસધનો જ હોય કહેવો જોઈએ જરા વિચાર કરી જુઓ વિશારદ અને આચાર્ય પરીક્ષાઓમાં કેટલું અંતર છે? વિશારદમાં ચાર સહિતાઓ સાથે કુલ ૧૫ પુસ્તકો થાય છે જ્યારે આચાર્ય પરીક્ષા માટે ચાર સહિતાઓમાંથી બાકી રહેના ૧૫ અધ્યાયો એક અધ્યાય જેટલું કુમારત ન અને એક વવહારાયુવેદનું નાનું પુસ્તક એટલું રહે છે આ ગણતરી પ્રમાણે જોતા તો વિશારદથી બીજીમાં ભાગનો પાઠ્યક્રમ આચાર્યનો છે એ જોતા વિશાર પરીક્ષાનું નામ આચાર્ય પરીક્ષા રાખવું જોઈએ અને આચાર્યનું વિશારદ પણ એમ ન થતા ઉલટું થયું છે તે યોગ્ય નથી અને ભિષક પરીક્ષાની સ્થિતિ તો એથી પણ વિચિત્ર છે લખ્યું છે કે—

મૂચના-મિષક પરીવાર્થિમિ યોગનાકર માધવનિદાનમ્ માપ્રકાશ,
શાક્તર સહિતા, ન્યતે પ્રયા અવયવમ્નોગ્ । વિપયાશસ્તુ સામાયત યથાપૂર્વમ્ ॥
વૈદ્યસમેવન પત્રિકા ૧૯૩૬ નવેમ્બર ૪ ૨૭૪

આ સૂત્રના વિશારદ અને આચાર્ય પરીક્ષાના સેવાશ બતાવ્યા પછી કરવામાં આવી છે એટલે વિપયાશસ્તુ યથાપૂર્વમ્ છે એનો અર્થ પ્રકરણાનુસાર એવો થાય કે વિશારદ અને આચાર્યના સર્વજ્ઞાતબ્ય વિષયો જાણ્યા બાદ યોગરતનાકર વગેરે ચાર અથવા વધારે જાણવા જોઈએ? આ પરીક્ષાનું નામ

૧ વદ્યસમેવન પત્રિકાના ઉપર મ્હેના અક્ષમાં જે નિયમાવનિ ઉપાદ છે તેમાં ઉપર પ્રમાણે વાંચ્યું છે એ નાત માત્રી ૩ પણ એનો અર્થ ઉપર ૫ તરિનપત્રીએ થો છે એવો નથી એ નાકની નીચેન રસય જ્ઞાત રોગ વિજ્ઞાન વગેરે આઠ વિષયોના કેટલા

ભિષક રાખ્યુ છે તેથી આમા સદેહ ચાય છે કે આ પરીક્ષા વિગાર અને આચાર્યથી ઉચી છે કે નીચી? ઉચી હોય તો નામ શુ? અને નીચી હોય તો નામ શુ? જો બેયમા ભિષક હોય તો પછી વિગાર અને આચાર્ય કોનાથી જુની શી રીતે? આ તો સ પદ દક્ષિણ નિમગ્ન બેડુ છે આવી આવી ખારીકીથી જોતા પ્રત્યે કક્ષામા સંગોધનની આનંદપ્રતા છે પણ આ સંગોધન જ્યાં સુધી પાઠ્યક્રમ વિષયાનુસાર એ-૧ સંગૃહીત (પુસ્તક રૂપમા) ન ડગવામા આવે ત્યાં સુધી થલુ અશક્ય છે

નિખિલ ભારતવર્ષાચાર્યવેદ મહામહત્વ અને વિદ્યાપીઠનો શુભાભિલાષુક
૧ ૫ હરિપ્રપન્ન

આયુર્વેદ પાઠ્યક્રમના નિષયમા માત્ર નમ્ર નિવેદન

મે વિનમ્રિરે એક પત્ર નિ ભા મા વૈદ્યસ મેન ૧ ડાગીમા મોડત્યુ હતુ જેની નકલ ઉપર છાપી છે તેની નકલ ત્યાં પ્રત્યેક મહત્ત્વને તથા અધિકારીઓને આપવામા આવી હતી એવુ નહિ પણ પ્રચુષ્ઠ મહાશયને તથા શ્રી માલવીયજીને પણ પહોચાડી હતી પણ ખેદની વાત છે કે જે જાણતમા આજ સુધી કાઈપણ આયુર્વેદ ભિમાનીએ હોઠ હલાવ્યો નથી એટલે હાગીને આજે ફરી આપ સર્વની મેવામા મા પત્ર મોકલ્યો છે હવે તો આપ સર્વ જે જાણતમા કાઈકે વિચાર કરજો એવી આશા છે આજ સુધી વિદ્યાપીઠે આ જાણતમા ધ્યાન ન આપવાથી લોકોની એવી ધારણા થઈ ગઈ છે કે નિ ભા વૈદ્યસ મેલન અને વિદ્યાપીઠે કેવળ પોતાની ખ્યાતિ માટે એ-૧ માગ હોલો કયો? અને ગમે તે રીતે જે આ-ધા ક છે તો જે પોતાની હઠ શુ કામ છે? આમા તુડલાન તો વિચાર વિદ્યાર્થીઓને, પાઠશાળાઓને અને અધ્યાપકોને થાય છે ઉપર કહેન વસ્તુસ્થિતિ જલ્દના પછી આપ સર્વના હૃદયને પણ અમાગ હૃદયથી ઓછો આઘાત નહિ પહોચે?

જુઓ દર વખે વિદ્યાર્થીઓ પામેથી ફીની સારી આવક થાય છે જે એ આવકને પાઠ્યક્રમના પુસ્તકો મકનિત કરીને છપાવવામા વાપરવામા આવે તો કોઈ વિદ્યાપીઠ, મહેલન, પાઠશાળાઓ વિદ્યાર્થીઓ તથા અધ્યાપક વર્ગે મહુના ઉપ ઉપકાર થશે પરંતુ એમ ન થતા આ માર્વજનિ નિધિનો ગૌણકાર્યમા વ્યય થાય છે આ તરફ કોઈપણ વ્યક્તિનુ ધ્યાન નથી જોવાતું જે ખેદનો વિષય છે આ મિવાય જે સસ્વાના અધિકારીઓએ એક ભાગ ઉપચવ મચાવી રાખ્યો છે જે તરફ ધ્યાન આપવાની અત્યંત જરૂર છે પહેલા નિયમ એવો હતો કે વિદ્યાર્થી પરીક્ષાને એક માસ જામી હોય ત્યાં-૧-૨૨૭ કરે આ સુ ત વધારીને ૧૯૩૨મા મે માસની ફરી અને ૧૯૩૭ની નિયમાવલીમા (પૃ ૪ નિયમ ૬) આવેદન પત્ર વિષે એનો નિયમ કયો છે કે પરીક્ષા સમયથી ચાર મહિના પહેલાં આવેદનપત્ર-ફાર્મ જોરીમ પામેથી મગાવી લઈ પરીક્ષા તિથિથી ૧૫ મનીના પહેલાં આવેદનપત્ર પરીક્ષા શી

અમા ભાવપ્રમદ વગેરે અપ્રમાદ મ યામાથી ધીખરા એ હખ્યુ ન ૧ અને વિદ્યાર્થીઓને તથા પરીક્ષાને પણ ઉપર નર્તરી છે તેની સાન્નિયની નધા નિષમાનિનુ ઉપગર્ન વાક્ય સુધરતુ જોઈએ એ મ્યુપ છે તની આ નિ

માથે વિદ્યાપીઠ ઓપીસને મળી જવું જોઈએ એ પછી એક રૂપીઆ દડા આપવાથી એક મહીનો બાકી હોય ત્યાં સુધી મોકલવાથી સ્વીકારવામાં આવશે પણ પછી નહિ આ નિયમથી કેટલો ઘોર અનય થાય છે એ હવે જુઓ આર મહિના પહેલાથી પાઠશાળાઓ તથા અધ્યાપકગણ વિદ્યાર્થીની યોગ્યતાનો નિર્ણય શી રીતે કરી શકે? કારણ કે પરીક્ષા પછી તરત તો વિદ્યાર્થીઓ રજામાં પોતપોતાને ઘેર ચાલ્યા જાય છે અને તેમાંથી કોઈ એ મહીના પછી કોઈ પણ મહીના પછી તો કોઈ ચાર મહીના પછી પણ આવે છે એટલે બાકી આઠ મહીના રહ્યા તેમાંથી ચાર મહીના પહેલાં ફોર્મ ભરવું હવે આ ચાર મહીનામાંથી એક તો અનધ્યાયનો જાય તો બાકી પહેલાં પણ મહીનામાં શું લખીને વિદ્યાર્થી પોતાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે? અને તેની યોગ્યતા જોયા વિના ફોર્મ પણ કેમ ભરાવી શકાય? કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે વિશાલ માટે ચાર વર્ષ રાખ્યા છે તો શું એટલા વખતમાં પણ યોગ્યતા ન મેળવી શકે? આ પ્રશ્નનો જવાબ મહજ છે તમે ગમે તેવા નિયમો કરો અને નિયમાવરીમાં લખી દો પરંતુ આજ સુધીમાં વિદ્યા પીઠની પરીક્ષા આપીને ઉત્તીર્ણ થયેલા લાભી એક હજાર વિશારદો અને આ રાષ્ટ્રોને એકઠા કરો અને પછી જાતે એની પરીક્ષા લીધી તો એમાં કેટલા યોગ્ય છે એ જોઈ આપની આખ ઉઘડી જશે સાચું તો એ છે કે એમાંથી ૫૧૦ પણ યોગ્ય નીકળે અને આપણે તેને સાચા આયુર્વેદ વિશારદ તથા આયુર્વિદ્યાયની પવી આપી શકીએ તો અહોભાગ્ય સમજવું અમને તો એમાં પણ મહેલ છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે આજે ચાર માસનો નિયમ કર્યો છે તે કેવળ નિદરતા પૂર્વક પૈસા લેવાનો કુમાર છે જેઓએ વિદ્યાર્થી અવસ્થા ભોગવી છે અને પરીક્ષાઓ આપી છે તેઓજ વિદ્યાર્થી અવસ્થાના કષ્ટોનો અનુભવ કરી શકે છે બીજાઓ નહિ પરીક્ષા આપ્યા વગર જ જેઓને કોઈ પણ રીતે સંમેલનના કે વિદ્યાપીઠના અધ્યક્ષત્વ પદ મળી ગયું છે તેઓને વિદ્યાર્થીઓના કષ્ટોનો અનુભવ શી રીતે આવી શકે? સંમેલન તથા વિદ્યાપીઠનું ધન સાંભળનિક છે એટલે એના ઉપર સર્વ વૈદ્યોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ જ્યાં સુધી પાઠ્યપુસ્તકો કમખર્ચ એકત્ર સંગૃહીત ન થાય ત્યાં સુધી રજત જય તી જેવા કાર્યોને અટકાવવા જોઈએ અને સાંભળનિક ધનથી પાઠ્યક્રમના પુસ્તકો એકત્ર સંગૃહીત કરીને છપાવવાનો તરત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

નૂતન પાઠ્યક્રમની અત્યંત આવશ્યકતા

(૧) નિવૃત્ત પાઠ્ય પુસ્તકો ન રોપવાથી પરીક્ષકો યોગ્યતા જોયા વિનાજ ગમે તે પ્રશ્નો પૂછે છે આથી વિદ્યાર્થીઓની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ થઈ પડે છે માટે પ્રત્યેક પરીક્ષા માટેના પુસ્તકોની મર્યાદા ચોક્કસ કરવી જોઈએ અને નખી કરેલા પુસ્તકોની જગ્યાએ પ્રશ્ન ન પૂછે એવો અકુશ પરીક્ષકોને માથે મુકાયો જોઈએ અને જેઓમાં પરીક્ષા લેવાની યોગ્યતા નથી તેઓને પરીક્ષા ન બતાવવા જોઈએ આમ યવાથી પરીક્ષક, અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થી બગને સરવતા થશે વિદ્યાર્થીઓની આટલી વિપત્તિ દૂર કરાવવા માટે આજ

મારો પ્રયાસ છે આન્યાય પરીક્ષામાં વિષયપ્રધાન પાઠ્યક્રમ રાખ્યો છે એનો હેતુ સ્પષ્ટ છે કે આન્યાય થયા પછી ટોર્ષ અન્ય એનાથી અતર્યો ન રહેવો જોઈએ
વિશેષ મચના—(૧) આન્યાય, વિદ્યા તથા શિક્ષા પીમાના કોર્મને ધરીથી સશોધી દેવસ્થિત કરવો

(૨) ત્રણેય સહિતાઓ (ચરક, સુત્ર અને અષ્ટાગ દય, હોવાથી અષ્ટાગ સંગ્રહને અભ્યાસક્રમમાંથી ઝાલી નાખવો

(૩) પરીક્ષાના દોઢ માટે ચાર માસ પડેલા ભવાનો નિયમ ૨૬ કીને પહેલા પેઠે એક મહીના પહેલા ભરવાનો નિયમ ૮ વો જોઈએ જોઈએ એક મહીના પહેલા ફી માથે ફામ ન ભી શકે તેઓ પાડેરી એ- કુખીઓ- ૬ લઈને પરીક્ષાના દિવસ પહેલા ૧૫ દિવસ મુખી ફામ લેવાનો નિયમ ૬ વો જોઈએ એવો અમારો મત છે તેમાં તમારો નાનો જે મત હોય તે આ માથેના પત્રમાં ભી નીચે મહી કરનારને તરત મોકલો મારણ કે સ મેલનના દિવસો પામે છે

(આ માથે ઉપર કહેવો પત્ર છે તે અર્જ ઉતાવળની જરૂર નથી આ નિવે ન અને પત્ર આયુર્વેદ શિક્ષણની મધ્યાઓના અચાલકોને વેર પ હિપ્રિપત્રણ તરમ્થી મોકલવામાં આ થો હતો) તની આ વિ

આપનો નેધ પ હિપ્રિપત્રણ
 અધ્યક્ષ શ્રીમુર્તી આયુર્વેદીય પાઠશાળા

પરિગિટ—નવો પાઠ્યક્રમ

શિક્ષક પરીક્ષા પાઠ્યક્રમ

નિયમ

પાઠ્યક્રમ

- ૧ સ્વાસ્થ્ય—આયુર્વેદવિજ્ઞાન(૧ થી)માંથી સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન ૧ ધાતોકર કૃત
- ૨ શારીર—પ્રત્યક્ષ શારીર મગ્ગ અને આયુર્વે વિજ્ઞાનનો શારીર ભાગ
- ૩ દ્રવ્યગુણ શાસ્ત્ર—આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો દ્રવ્યગુણ અંક
- ૪ અમત—આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું અમતગુણ

બીજી ની

- ૫ રોગવિજ્ઞાન—નિદા ત નિદાન અને ૩ આશાન કૃત વ્યાધિવિજ્ઞાન

કાયચિકિત્સા—આયુર્વે વિજ્ઞાન ઉત્તરાર્ધ

- ૭ શાસ્ત્ર—આયુર્વેદ વિજ્ઞાન અને ૪ ચત્ર (ધમાન કૃત)

- ૮ વિષ વિજ્ઞાન—ધર્મોન કૃત

નિશાગદ પરીક્ષા

પ્રથમ વા

નિયમ

પાઠ્યક્રમ

- ૧ સુત્ર સહિતા—શારીર પત્ર ત
- ૨ શારીર—પ્રત્યક્ષ મ પૂર્ણ
- ૩ સ્વાસ્થ્ય—સ્વાસ્થ્ય વિજ્ઞાન ૧ ધાતોકર કૃત
- ૪ દ્રવ્યગુણ શાસ્ત્ર—આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનો દ્રવ્યગુણ અંક
- ૫ ન્યાય માધ્ય—તર્કમ નહ, માધ્યક્રમિ

ખાસ કરીને શરીરમા રહેલા નાભિના મધ્ય પ્રદેશમા ગોમમડલ એવેલુ છે ત્યા પ્રાણી માનનો જઠરાગ્નિ દીવાની જેમ ન્ધિતિ પામ્યો છે જેવી રીતે સૂય નારાયણ પોતાના કિરણોવડે પ્રદાશી તેજ આપે છે અને નખર કિરણોના તાપથી મોવે તથા ખાળોચીયાઓના પાણીનુ ગોપણ કરે છે તે પ્રમાણે આપણા દેહમા નાભિનો આશ્રય ગીને રહેલો જઠરાગ્નિ આપણા જમણા જુદા જુદા પ્રકારના મસાલા વિગેરેથી સસ્કાર પામેલા અને પોતાના ઉષ્મારૂપી શિતોથી પચાવે છે

અથા પાચક ટ્રાયોમા અતના પચાવનારને સવથી અધિક ગરોલ છે પાચનનુ મૂલ જ તે જઠરાગ્નિ છે જઠરાગ્નિ જો વૃદ્ધિ પામે તો ભૂખ વધે છે અને જો જઠરાગ્નિ મદ થવા માટે તો ભૂખનો હ્રામ થવા પામે છે

અગ્નિ પણ ભિન્ન ગુણવાળો છે અને પિત્તદોષ ભિન્ન ગુણો યુક્ત છે અગ્નિના જેલુ કમ કરતો હોવાથી જ પિત્તદોષને અગ્નિ નામની ઉપમા અપાયેલી છે પિત્ત દ્રવરૂપમા છે, સ્નિગ્ધ છે, નીચે વહન કરનાર છે, તેથી કરીને પિત્ત તેજોમય છે પિત્તની ઉષ્મા એ મહાન શક્તિ છે તે કોઠામા ફરે છે, સવ ઠેકાણેથી ધમનીઓના ગુણદ્વારા કોઠામા ફરે છે તેજ શરીરનો અગ્નિ છે, શરીરની ઉષ્મા પણ તેજ છે અને પચાવનાર અને દેહનુ જીવન પણ તે પિત્ત જ છે તેની અન્ય ગતિપણને લીધે તેને દેહનો કાયાગ્નિ કહેલો છે

આ પ્રમાણે પિત્તદોષ પણ જીવનને ટકાવી રાખવા માટે એાછો અગત્યનો નથી તેની પણ જીવન માટે વાતદોષ જેટની જ તર છે હવે આપણે પિત્ત દોષના પ્રકાર સ્થાન અને ક્રમ વિષે શુ આયુર્વેદશાસ્ત્ર જણાવે છે તે તપાસીએ જેવી રીતે વાતદોષના પાત્ર પ્રકાર કહ્યા તેમ પિત્તના પાત્ર ભેદ સ્થાન અને કર્મને લીધે પણ છે તે પાચે પ્રખરના પિત્તના નામ નીચે મુજબ છે -

પિત્તના પ્રકાર —

પાચક રજક ચાપિ સામકાગેચક્રો તમા ।

આજક ચેતિ, પિત્તસ્ય નામાગિ સ્થાન મેદત ॥

સ્થાન ભેદે કરીને પિત્તદોષના પાચક, રજક, માધક આલોચક અને બ્રાજક આવા પાત્ર નામ પડ્યા છે, આ પાચે પિત્ત કયા સ્થાનમા રહે છે અને શુ કામ કરે છે તે ઉપર હવે આપણે વિચાર કરીશુ

પિત્તના સ્થાન —

આ યાશયે યત્ પ્ત્વીહા દ્વય લોચનદ્વયે ।

અર્ચિ સર્વે શરારણુ પિત્ત નિવસતિ ક્રમાત્ ॥

(ભાવપ્રકાશ)

સ્વેદો રસો ઽસીકા રુધિરમામાશય યેનિ પિત્તસ્થાનાનિ । તત્રાપિ આમાશય વિશેષણ પિત્ત સ્થાનમ્ ॥

(નિદા તનિદાન)

પાચક પિત્તનું સ્થાન અગ્નિયાશય છે, યદૃત સ્થાનમા રજઃ પિત્ત રહે છે તથા પ્નીહામા પણ રજઃ પિત્ત જ વ્યાપેલું છે, (દયમા માધકપિત્ત વિદ્યમાન છે, જનને નયનોમા આલોચક પિત્તનો વાસ છે, ત્વચા તવા અખિત દેહમા શ્વાજક પિત્ત પ્રકાશી રહ્યું છે

સ્વેદ સ્થાન, ગમસ્થાન, લગ્નીકા, ઉચિર અને આમાશય આ પાચે પિત્તના સ્થાન છે તે પાચેમા વિશેષ કરીને આમાશય એ પિત્તનું મુખ્ય સ્થાન છે

પાચે પ્રકાશના પિત્તના નામ જાન સ્થાન તો આપણે જાણ્યા હવે તેમના કર્મ વિષે જાણકારોના મત જોડું

પાચક પિત્તનું કર્મ —

પાચક પચત મુક્ત ગપાગ્નિ વગ્ રથનમ્ ।

રમમૂરુપુરોપાણિ રિચયતિ નિયત ॥ (ભાવપ્રકાશ)

અગ્નિયાશયે ભવત પિત્ત અગ્નિ -વર્મ તિષ્ઠામિતમ્ ।

તચ્ચિકાતિતર ચેય લપા યમા વ્યવચક્મ ॥

પાચક પિત્ત અગ્નિ કર્મ ॥ આપણ ન પચાને છે જલદાગ્નિ તથા શરીરના બળને વધારે છે

ગ્ન, મૂન અને પુરીરને જુદા પાડી જવાંવે છે, અને તેમની અધોગતિ કરે છે અગ્નિયાશયમા રહેલું પિત્ત અગ્નિરૂપ તત્વના પ્રભાવમા ગ્રહેલું છે તે ત્વચાને કાતિ અપનાર છે, અને લેષ અગ્નિયગ વિશેષે પચાવનાર છે એટલે કે આમાશયમા રહેલું પિત્ત આપણા જાણકારી પાચક પિત્ત નામે જોળ ખાય છે તેનું મુખ્ય કર્મ અતુર્વિધ અર્થાત્, પાનને પચાવવાનું છે

આ ઉપરાંત આમાશયમા રહેલો પેદાશ મુદ્ધમ તવા પિત્તાગ્નય તેમજ અગ્નિયાશયમાથી નમીનિત નરૂપમા પ્રજાળી ત્વાનમા જે ગ્ન આવે છે તેને પાચક પિત્ત એવી મજા આધુનિક વિદ્વાનો આપે છે

ગજક પિત્તનું કર્મ —

રવક નામ ચપિત્ત તદ્વત ગોણિત નયેત્ ।

(ભાવપ્રકાશ)

ચક્રજ્વાલ્યો પિત્ત રવક નામ ।

રવક ચક્રિ ચપિત્ત તદ્વત ગોણિત નયેત્ ॥

(શાર્દૂલ)

યદૃત અને પ્નીહા એ જક પિત્તના સ્થાન છે તે અને રગ આપણુ કામ કરે છે અગ્નિયાશય અને પિત્તાગ્નયમાથી જે અગ્નિવિત ગ અજલી સ્થાનમા આવે છે તે ગ્નને ચક્રમા ગ્રહેલું પિત્ત ના આવે છે ચક્રમા રહેલા પિત્તના કર્મથી તે રગ ગોણિતના રૂપમા પાણીમે છે એટલે કે ગ્નનું રમ્પ થાય છે

સાધક પિત્તના સ્થાન અને કર્મ—

સાચકે હૃદયે તિષ્ઠેન્ મંધા પ્રનાકર ચતત ।

(શાર્દૂળધર)

યત્તુ સાધકસન તત્તુર્યાપુદ્ધિશ્રુતિસ્મૃતિમ્ ॥

(ભાવપ્રકાશ)

હૃદય એ સાધક પિત્તનું સ્થાન છે, સાધકપિત્ત મેધા અને પ્રસારને વધારનાર છે, તથા તે સુદ્ધિ, ધૃતિ અને સ્મૃતિને કરનાર છે. વળી સાધકપિત્ત હૃદયને બાળ આપી ધર્મ, અથ, અને મોક્ષમા પ્રવેશને પ્રેરવાનું કાચ પણ કરે છે. આ કૌણે હૃદયનો અભિપ્રેતાવ મસ્તિષ્ક હોય એમ લાગે છે.

આલોચક પિત્તનું કર્મ—

આલોચક નત્રયુગલ્ રૂપત્તનકારિતત ।

(શાર્દૂળધર)

યદાલોચક પિત્ત તત્તુપ્રમહકારણમ્ ।

(ભાવપ્રકાશ)

આખ એ આલોચકપિત્તનું સ્થાન છે તે ચક્ષુમા રહી દેશન, સ્વરૂપ પ્રહણ વિગેરે મર્ચ કરનાર છે, નાડ, નરમુ જોવાનું કામ આ લોચકપિત્તનું છે. બ્રાજક પિત્તનું કર્મ—

ત્વચિ કાર્તિકર દ્વય લેપાભ્યગાદિ ભ્રાજકમ્ ।

(શાર્દૂળધર)

ભ્રાજક કાર્તિકર સ્યાત લેપાભ્યગાદિ પાચકમ્ ।

ત્વચા એ બ્રાજક પિત્તનું સ્થાન છે. તે ઉપર થતા લેપ ને અભ્યગને પચાવવું તે બ્રાજક પિત્તનું કાચ છે. આપણે શરીર તેન બામ વિગેરે એવા યોગીયે છીએ, તે રંગેરગમા બ્રાજપિત્તને લીધે ઉતરી જાય છે. શરીરમા કાર્તિક નહાને એજસને અપવાનું કાચ પણ બ્રાજકપિત્તનું જ છે. આ ઉપરથી આપણે જાણી શક્યા કે લેપ અભ્યગ વિગેરેને પચાવવાનું તથા શરીરને એજમ તથા કાર્તિક આપવાનું કાચ બ્રાજક પિત્તનું છે.

પાચે પ્રકારના પિત્ત પાચ, રજક, બ્રાજક આ લોચક અને સાધક સ્વસ્થાનમા રહી શુ ઝડપ કરે છે અને તે શરીરને કેટલા અવિકૃત અવસ્થામા આશીર્વાદરૂપ છે તેની તીવ્રતા આપણને આટલા વિવેચનથી કાઠક અશે તો જરૂર થઈ ગણાય. હવે પિત્તદોષ કયા અને કઈ રીતમા વિકૃત અવસ્થામા પરિણમે તે વિષે આગળ વિચારશું.

વૃદ્ધિ ગત પિત્તના લક્ષણ—

પિત્તવૃદ્ધૌ તુ સતાપ પીતામા શોતકામિકા ।

પીતવિષ્ણુસન્નવ પન્નમાચા વર્તિ સ્પુન્ન ॥ (સિદ્ધા ત નિદાન)

પિત્તગત જ્યારે વૃદ્ધિગત થાય ત્યારે શરીરમા સતાપ તથા અકળામણ થાય છે. શરીર પીણું થઈ જાય છે. ઠંડામા ભાવ થાય છે. વિષ્ટા, મૂત્ર, તથા આખ પીળા થવા મામે છે,

(અપૂર્ણ)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) આરકોને જાણનારાનું કે ૧૦૦ અથવા વધુ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨૧ સુ વર્ષ લગતું છે નરા થનાર આરકોને નરાજમના પદ્મા મ આયુર્વેદ મોડનો તે તેમને અમર આપે જગતે તરત મળે

(૨) ૪૫ની અધ્યયનો ગ્રાન્થ સનાગને પણ ૪૫ની વરુઆતથી જ આદ્ય થએલા ગાળી ભરતો જાગત મામથી જ મધ્ય અકો મો ના આપવામા આવ છે

(૩) આલોકના અગ્નામા અધુરા દેખ કે ન આ હાય તેમણે પ કે મ નેત્ર મઝ
નામુ તગ્ત મો ની આપતુ જ્ઞેથી અ જોગ ને ન ૧૫ આ ૥૥મતમા આલ ની સુ
હાવાથી અ પાછો આપો તો ફરીથી તે અ ન ૥૥૦ / આલ ને શિ ગદો માટે
અગ્નામુ પડે તથા મ સુ હાય તો મ લેતુ અગ્નામુ તગ્ત મો ની આપતુ

(४) आर शरा मयधे क अ मेमनरा मार मरगो पनन्यवता व्यनन्याप-
 “आयुन निजान” आत्यि सुद्रावय, १५ गड व्यमदना, ओ मरनामे मरो

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નામ માંથી મા આપતા લેખો મળે છે. પણ પત્રવ્યવહાર તરીકે સજ્જતાએ ગ્રા

(૬) તોર ત્યાજગ્રીઓ માટે સાર્વિ સ્વાજન માત્ર ૧-૮- અથવામા આવત છે

(૭) આ મામિ મા છપાતા લખો મારે તે ન રખતા લખકો જવામ ૧૭ ૮

(૯) આ મામિ ના લેખાને અંગે ઝડપી પ્રતિભાવ ની ની માગનીતિ (policy) ની મે મધ નથી

॥ ખાસ લાભ ॥

આચાર્યે વિજ્ઞાનની ૧૮૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩
કેમ જોવાની જુદી જુદી રીતે માથેથી નાનું જાડું ૧-૮-૦ થી મળે

दधे।

પાછના નરિની નકો માટે જ નર્મસીને મુ મડ ૧૪

આનુ નરિના અદ્દે માટે વ્યવસ્થાપ--આગુને નિગાન

४ आतिय भुत्ताय, गयप्प अम ना

૧૩૧ રા રાજ્યની બાયબ્રેરીઓ માટે મળ્યું થયેલું

વૈદક મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનારૂં વૈદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃસ્ત- ૨૧

તદેવ યુક્ત મેષ્ય પદારોગ્યાય કલ્પતે ।

ભાગશર

અ- ૨

સ ચેવ મિપજા શ્રેષ્ઠો મેગેમ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૯૪

તરી અને રમગ-

દુર્ગાશકર કેવળગમ શાસ્ત્રી

અ. નર્મલકુટી-૧ ૧ સ હી૦ તરદધી

૭ મયાની ૧૩ મુળાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળધનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અહીં કામી
તરફથી પ્રગટ થતા આ માનિક દ્વારાજ મળે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મપ્રજાપત્યશિવભિઃ વૃત્તરિમુશ્રુત-
મરદ્વાજપુનર્વસ્વગ્રિવેશચરમમૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૨ મુ]

ભાગ ૧ ૧/૬

[અ ૬ ૨

બોમ્બે ઈન્ડિયન મેડીકલ પ્રેક્ટીશનર્સ બીલ (વૈદ્ય હકીમના રજીસ્ટ્રેશનનો કાયદો)

મુખર્ષી ઇલાકાના આરોગ્ય ખાતાના મંત્રી ડૉ. ગી કરે વૈદ્યોના પ્રતિ નિધિ મહળને તા ૮-૧-૩૭ને ગજ જે મુનામત આપેની તેનો હેવાલ પાછળ આપ્યો છે એ હેવાલમા નોંધ્યું છે તેમ ડૉ ગી કરે બીલ બહાર પડે ત્યાં સુધી રાહ જોવાની સલાહ આપી છે અને વૈદ્યો ગજ જોતા જ હતા ત્યાં જે બીલ આરોગ્ય મંત્રીએ તૈયાર કર્યું છે તેનો અટકળી ખરડો તારીખ ૨૦-૧૦-૩૭ના ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયામા છપાયો અને તે પછી મંત્રી તરફથી એ બીલની નકલો મેડીકલ કાઉન્સીલના સભામંત્રીને વેચવામા આવી છે એ નવ તા ૩૧-૧૦-૩૭ના મરાઠી પત્રમા પણ છપાયેલ છે એટલે હવે છાપાનો રિપોર્ટ જોઈ હશે એવી શક્યતા તો અવગણ નથી

પણ આ બીલના સ્વરૂપને જોઈને વૈદ્ય હકીમો ભડી ગયા છે વૈદ્ય હકીમોએ અત્યાગ્ર કોંગ્રેસ રા.ય છે માટે ફેગી વિજ્ઞાને કાર્ડિ ડિસેન્સ મળશે એવી આશાથી ભાગલી કરી હતી મુખ્ય પ્રાતમ અને બીજે પણ તેથી વૈદ્યને સરકાર તરફથી મદાય મળે છે તે જીતે હવે તો મુખર્ષી ઇલાકામા પણ મળશે એવી વૈદ્યોની ધાગણા હતી પણ જે બીલ પ્રસિદ્ધ થયું છે તેની કેટલીક ક્લેમો એવી છે કે જો તેનો અદ્વરશ અમલ થાય તો અમુક વર્ષો પછી તેથી વૈદ્યનું નામ નિશાન ન રહે

બીલ આપુ અહીં ઉતાવળની જરૂર નથી પણ એની સ્વરૂપ દર્શક ક્લેમો તથા જે કનમો દેશી વાક્યની હયાતી ઉપર જ ધ્યાન એવી છે તે વિવેચન માટે નીચે ઉતારી છે

ક્લેમ ૨ (બ) બોર્ડ ઓફ ઈન્ડિયન મેડીસીનના અભ્યાસદો તેમ રહેશે તેમથી અધ્યક્ષ અને ૭ અભ્યાસદો મંજૂર તરફથી નીમાશે અને છ વધે હકીમો તરફથી સુટાશે

જોડાઈનું આ બધારણુ દેશક્રમતા (Democracy) તરવનું વિધાતક છે. આ જોડાઈનું બધારણુ જ એવું છે કે એમાં હુમેશા સરકારે નીમેલા સભાસદો ની જ બહુમતિ રહે અને આ બીનમાં એ બીલ લાવનાર મંત્રીનું જે પ્રતિ ઘાતી વલણે આવે છે તે જોતા પહેલીવારના જોડના નીમાયેલા સભાસદો વેદ હકીમોના ધધાને બધ કરતા માટે શું નહિ કરે એ ન કહી શકાય. યુક્ત પ્રાન્તમાં જે જોડાઈ એક ધ કીઅન મેલીસીન છે તેના ધોરણને અનુસરતું ૨૧ મળાસદોવાળું જોડાઈ વૈધોએ માગ્યું હતું.

કલમ ૫ અ ઉપર કહેલ જોડાઈને રજીસ્ટ્રાર નીમવાનો અધિકાર રહેશે પણ આગળથી સરકારની પરવાનગી લેવી પડશે.

કલમ ૬ આ રજીસ્ટ્રાર નોંધ કાઢવા વેદ હકીમોની મવ માછીતી જોડાઈને તથા સરકારને વારવાર આપશે નામ ઠેકાણું પાસ કાઢી પરીક્ષા અને તેની તારીખ, જાહેરવેલું ઠેકાણું, નવી પદવી અને મળી ગયેલાનું નામ કાઢી નાખવું વગેરે કામ કરશે.

ઠોઢાઈને પર લખ્યા પછી છ મહીના સુધી જવાબ ન આવે તો નામ કમી થશે પણ જોડાઈની પરવાનગીથી નામ પાછું દાખલ થઈ શકશે.

વૈજોતુ અને હકીમોનું એમ બે જુદા જુદા રજીસ્ટર રહેશે.

કલમ ૭ અ નિયમ ૧૩ પ્રમાણે જે નોંધાવાને યોગ્ય હશે તેની રૂ ૧૫ થી લઈને નોંધવામાં આવશે.

(આ) તેમજ ૧૮૩૮ના એપ્રિલની પહેલી તારીખે જેને વિષે વેદક ધધો કરતા દશ વર્ષો થયા હોવાની જોડાઈને આવી થશે તેને તથા દશ કરતા ઓછા વર્ષ થયા હોવા છતાં માત્ર પરીક્ષા લઈને જોડાઈનું મન માનશે તેને રૂ ૧૫ થી લઈને રજીસ્ટ્રેશન આપશે.

(ઇ) નૈતિક શુદ્ધિ કરનારને તથા ફોજદારી કેસમાં ફોગનીએબલ ગુન્હા જાહેલ જેને શિક્ષા થઈ હશે તેને રજીસ્ટ્રેશનની ના પાડવામાં આવશે.

કલમ ૮ રજીસ્ટ્રેશન થયા પછી પણ કનમ ૭ દ પ્રમાણે શુદ્ધિ થવાથી અથવા ધધામાં નિયમ વિરુદ્ધ વતન જોવામાં આવતા રજીસ્ટ્રેશન રદ કરવામાં આવશે.

કલમ ૧૦ (અ) સરકારની દૈનિકી રૂઢિ આ કાયદા પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલાને અથવા પ્રોગ્રે મેડિકલ એક્ટ પ્રમાણે રજીસ્ટર થયેલાને જ માન્યતા મળશે.

(આ) આવા સરકાર મા ય વૈદ હકીમોના અને ડાક્ટરોના સર્ટીફિકેટો માયદેમર ગણાશે.

(ઇ) સરકારની ખાસ પરવાનગી મિલાય સરકાર મા ય વૈદ હકીમો

સિવાય કોઈને પણ મરકારી કે અર્ધ મરકારી ઈસ્પીતાવ અથવા ઔપધા લયમા નીમવામા આવશે નહિ

કલમ ૧૨-૧૯૧૯ના એપ્રાઇલી પહેલી તારીખ પછી 'થયેલા વેદ્ય હકીમોને આ કાયદામા વર્ણુવ્યા પ્રમાણે મેડીસીન, મર્જરી અને મિડનાઈફરીની પગીયા આપ્યા શિનાય નોધવામા આનશે નહિ

કલમ ૧૩ (અ) શિક્ષણક્રમ અને પગીયા બોર્ડ ઠરાવશે

(આ) મેડીસીન, મર્જરી અને મિડનાઈફરી એ વિષયોમા પદવી આપવા માટે નીચેની મસ્થાઓ મારફત પરીક્ષા લેવાશે (ફ) મુખર્ધ યુનિવર્સિટી અથવા મુખર્ધ ઈલાકામા કાયદાએ મા ય કરેલી બીજી સમ્થા (સ) બોર્ડે માન્ય કરેલી સમ્થા (જેને સરકારમા રજીસ્ટર ઠરવામા આવી હશે)

(ઈ) આ પરીક્ષા માટે શિક્ષણક્રમ એવો હોવો જોઈએ કે ઉપરના નણુ વિષયોનુ જ્ઞાન તથા પ્રત્યક્ષ અનુભવ તે ત વિષયનો ધ ધો ઠરવા માટે આવશ્યક હોય તેટલો મળવો જોઈએ બોર્ડે આ બાબતમા અત્યંત દક્ષ રહીને જરૂર લાગે તો માન્યતા આપવા પહેલા સમ્થાના કાયડતીઓની પ્રત્યક્ષ મુલાકાત લેવી (ફ) તેઓ પામેલી સમ્થાને અભ્યાસક્રમ મળાવીને (સ) પોતે નીચેલા નિરીક્ષક સમ્થાનુ જ્ઞાન જાતે જોઈ શકે એવી રજા મેળવવી

(ઈ) આ નિરીક્ષક રૂકત નસ્થાની તમા સમ્થામા લેવાતી પરીક્ષાની યોગ્યતા વિષે નોધ રૂગીને બોર્ડને મોકલના અને બોર્ડે એ નોધને સમ્થા તથા સમ્થાના અભિપ્રાય સાથે મુખર્ધ મરકા ઉપર મોકલશે

(ઝ) આ રીતે સર્વ સસ્થાઓનુ નિરીક્ષણ વધારેમા વધારે પાત્ર વર્ષની અદર ફરી થવું જોઈએ મુદત બોર્ડે નક્કી કરશે

કલમ ૧૪ બોર્ડે તરફથી મરકારન જણાવવામા આવ્યુ હશે કે નહિ આવ્યુ હોય પણ અમુક સમ્થામા શિક્ષણ ગરાળર નથી અપાતું એવુ માલુમ પડેતા સરકાર ગેઝીટમા પ્રસિદ્ધ કરીને તે સમ્થાને તથા તેના વિદ્યાર્થીઓને રજીસ્ટ્રેશન માટે અથો ય ઠરાવી શકશે

કલમ ૧૫ (અ) પદવી આપવી માન્યતા આપવી, રજીસ્ટ્રેશન વગેરે સર્વ હક આ કાયદાથી બોર્ડે પામે રહેશે

(આ) આ સિવાય વ્યક્તિ કે સસ્થા તરફથી પદવી વગેરે આપવામા આવરો તો તેનો એક હજાર રૂપીયા મુદ્દી દંડ થશે અને તેવી સમ્થાના મલામદનો રૂ ૫૦૦ મુદ્દી દંડ થશે

(ઈ) બોર્ડે મા ય કરેલી પ વી લે કોઈ અનાધિની પોતાના નામને લગાડશે તો તેનો પહેલા ચુન્ના માટે રૂ ૨૫૦ અને પછી રૂ ૫૦૦ મુદ્દી દંડ થશે આ કાયદો પમાર થયા પહેલા પદવી લીધી હશે તો તેને ગ્રાધ નહિ આવે

છે અને ગ્રામ્ય જનતાનું કેટલું-કુળ ઓછું કરે છે પણ આ કાયદો ચમાર થયા પછી ૧૧મહામા પણ ટોઈને વા આખીને જો કાઈ જાહેર લીધો તો રૂ. ૫૦૦ દડ થવાનો એટલે ટોનેમ પ્રધાન મંડળને હાથે ગ્રામ્ય જનતાનું કુળ ઓછું થવાનો હજારો વપ થી ચાલ્યો આવતો એક રસ્તો બધ થશે આ ઠાયદાથી ટેવી બેહુદી સ્થિતિ થશે તે દર્શાવવા, જે એસ કે વૈદ્યે આ બીલની સમાલોચના કરતી જે લેખ માળા કોનીકલમા લખેલી તેમા નીચેનો સચોટ દાખલો આવેલો કે દાક્તરી વિગ્રામા એમ-ડી એફ આર-ની-એસ જેવી ઉચ્ચામા ઉચ્ચી પ વીએ. ધરાવનાર ડોર્ટ દાક્તર પાછલી અવસ્થામા વિરક્તિના કે આરોગ્યના કારણથી રજીમેશન છોડી દઈ ટોઈ ગામડામા જઈને બેઠો હોય એમ ધારો અને ત્યાં કોઈ ગ્રીને પ્રસૂતિની મુશ્કેલીને પ્રસંગ આવતા સાધારણ દાઈ કાયદેમર મ દ કરી શકશે પણ આ દાક્તર પોતે મારામા મારી મદદ કરી શકે એવી સ્થિતિમા હોવા છતાં અનરજીમ્ડ હોવાથી પોતે કરેલી મદદનો જાહેર લીએ તો મદદ કરવા માટે ગ્રુ હેગાર ગપ્પાય એટલે મદદ નહિ કરી શકે

આ કાયદામા વાધા પડતી ઉપરની ગામતો જોવામા આવતા જ વૈદ્યો અને હકીમો તરફથી વિરોધ દર્શાવવાનું શરૂ થયું છે મૂળથીજ જ વૈદ્ય હકીમો રજીમેશન માટે એકમત નહોતા પણ રજીમેશન ફરજિઆત થશે એવી તો કોઈને શકાજ નહતી પણ હવે આ બીલની પ્રસિદ્ધિ પછી તો સામાયિક એવો થઈ ગયો છે કે 'અમારે જો બીન જ નથી જોતું' મતનબ કે એટલા મોટા ગેરલાલો એથી થાય એમ લાગે છે કે જે અ પનાલ છે તે જતો કરવા વૈદ્ય હકીમો ખુશી છે

વૈદ્યહકીમોને જ નહિ પણ હોમીઓપથિ દાક્તરોને પણ આ બીલ નડતર કરે એવું છે અને તેઓએ સલાઓ લગીને વિરોધ જાહેર કર્યો છે

વૈદ્યો હકીમોમાથી કેટલાક પ્રતિષ્ઠિત ભાઈઓ જે ગીલ્ડરને મળી આવ્યા છે અને બીલ સામેના વાધાઓ સમજાયા છે એક બે સ્થળે વૈદ્યોની સલાઓ પણ વિરોધ જાહેર કરવા મળી છે અને ચાળીશગાવમા મહારાષ્ટ્ર પ્રા તીય વૈદ્ય સમેલનની પ્રેક્ષ જાનેવારીની તા ગીલ્ડરોથીએ વૈદ્ય પચાનન ગગાધરશાસ્ત્રી ગુણેના અધ્યક્ષપદે મળી હતી અને તેમા આ બીલ ઉપર પુષ્કળ ઉદ્ઘોષો થયા હતા

ગુજરાતમા અને મુંબઈના ગ્રામ્યોમા આવેલા ચર્ચાપત્રો અને એકાદ બે વૈદ્ય સલાઓ ઉપરાંત મુંબઈ ઉપનગર થાપુ ૭ નાના વૈદ્ય હકીમોનું સમેલન તા ૨૩-૧-૩૮ને રાજ મુંબઈમા લરાયુ છે વગી ડો. એમ કે વૈદ્ય કોનીકલમા આ બીલ ઉપર જે લેખ માળા લખી છે તેમા એના હાનિકારક તત્ત્વોનું ઘણું સરસ રૂપાંતરણ છે છતાં વૈદ્યો અને હકીમોએ આવી વિષમસ્થિતિ વખતે

વધારે જોરદાર રીતે પોતાનો અવાજ મલળાવવો જોઈએ અમદાવાદમાં કે અથવા શુજરાત પ્રાન્તીય મ મેલન ભરાઈને વિધોને ઠરાવ કરે એ જરૂરતુ છે એવું જ નહિ પણ ગામે ગામ સભાઓ ભગવતેમજ મુંગઈની જનતાની જાહેર મહા ભગવતો એ સામટા ઠેઠા પુરની અમર થવાનો મભવ છે વૈદોને આ જીલમા કેવા પ્રેક્ષારો દષ્ટ છે તે વધ પચાનન ગગાધર શાસ્ત્રી ગુલેના શબ્દોમા નીચે લખેલ છે—

(૧) દડની અને રજીરજન વગર વૈધક ધધો ન થાવ એ કવમો કાઢી નાખવી

(૨) શિક્ષણક્રમ નક્કી કરવાનું કામ મેડીઝલ બોર્ડને મોપવું અને એના હાથપગ ખીનમા બાધી ન લેવા

(૩) મેડીઝલ બોર્ડ વૈદ હકીમોનું જ હોવું જોઈએ અને તેની ચુટણી વૈદ હકીમો જ કરે મરમરે નીમેલો કોઈ એનો મભ્ય ન જોઈએ વળી માન રજીરજન જીલ પાસ થવાથી કાઈ વ્હારો વળવાનો નથી મરકાર બંતે દેશી વૈધકનું આદર્શ શિક્ષણ આપના મહાવિદ્યાનય કાં અને આહુ વિદ્યાલયોને મદદ આપે તોજ દેશી વૈદની ઉન્નતિ થાય

સ્વસ્થવૃત્તોપદેશ અને આખળાસેવન

(લેખક વૈદ અમૃતલાલ દેવચ દ ગણાના)

કહ્યું છે કે—

વૈદાના શારદી માતા પિતા ચ પ્રમુખાકર ।

યમદદ્વા સ્વમા પ્રેકતા હિત ભુર મિત ભુર દિપુ ॥

શરૂ જેવી હેતાળ મા, વમ ત જેવો પાલક પિતા અને યમદદ્વા જેવી સગી જહેન એ વૈદાના પોરક છે અને તેના શત્રુ સમા હિત અને મિત આહાર લેનાગ છે વયોજનુમા સચય થયેલું પિત શરૂના પ્રખર સૂર્યતાપથી ધગી ગયેલા શરીરમા પ્રકોપ પામે છે પરિણામે વિરમ જ્વરાદિ દેખા દે છે નિડધમી એવા ચિકિત્સકનું ચે રગગીયુ ગાહુ આલવા મડી નય છે શિશિરમા એકઠો થયેલો ડાં વમ તમા અનિયમિત મનુષ્યોમા વિકાગ પામે છે જેથી મળેખમ, ઉધરમ અને તાવ વગેરે જણાવા માટે છે વગી, વૈદોની સીઝન ઉધર છે યમદદ્વા એ પવુ ઠીક ગરજ માં છે શારૂગધગ કહે છે—

કાર્તિકમ્ય દિનાન્યષ્ટાવષ્ટાવગ્રહજુરચ ।

યમદદ્વા સમાખ્યાતા સ્વપ્નજુકેતો હિ જ્વતિ ॥

કાર્તિકના છેલા આઠ દિવસ અને માગમગના પહેલા આઠ એમ મોળ

દિવસની ચમદબૂટા કહેવાય છે. આ પાછારી સુજે રહે છે. આ વખત દરમ્યાન ચમરાજ મહો વકામી અને દાત ઠાળી અનિયમિત તેમજ અહિત આહારીના પ્રાણ આરોગી જવા બેઠા હોય છે. ઋતુના મધિકાળ મમયે પચ્યાપચ્ય સમજી વિચારી મહાળુ કરવા બેઠાં.

ઋતોર ત્યાદિ સમાજાવૃત્તમધિરિતિ મ્મત ।

તત પૂર્વે વિધિસ્ત્યાજ્ય મેવનીયોડયર ક્રમાત્ ॥

કોઈ વસ્તુનો તજણ કે ત્યાગ તુરત થવાથી તેગનું કાગળ બને છે માટે, અનુક્રમે અને ધીરે ધીર તજણાદિ કરવું

અ માત્મ્યભક્તિ યોગા મ્યુ મહત્ત્વા ત્યાગ ચીલતાત્ ॥

આયોગ્યની ચાવી જેવી પાચનશક્તિ હમેશા બળવે. આપણા મહા સુનીયોયે મધિ પ્રમગે તેયોનો વિાર મીટાવા અથે મતોપવાસ મુકરર કરેલા છે. આ જ પ્રમાણે ચમદબૂટા કાળમાં અમિત ભોજન થ દોષોની શાંતિ માટે પ્રબોધની એવુ એકા શીવૃત્ત^૧ નિર્મિત કરેલું છે. પુણ્યમય એવી ધર્મસ્થિતિ અને નિરોગી એવુ દીધાવન સાપડે છે. ઋતુ અનુકૂળ આહાર વિહાર સેવનારા મનુષ્યો ઘણા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે. આવા દેતુધી જ્ઞાતા જ્ઞાતોપવિકાર દૂર કરવા ચમદબૂટાની શરૂઆતમાં 'અશ્ય નવમી'નું મત સૂચવાયેલું છે. તે દિવસે આખલાનાવૃક્ષ નીચે બેસી ભોજન લેવાનું મહત્ત્વ દીધું હોય. આ પ્રયોગે લખ્યું છે

મહર્ષિ મુશ્રત મ્હે છે —

જાતે ચ મધ્યે ચ ભોજનસર તુ ચમ્યતે ।

નિસ્ત્યય યોષ્ઠર ક્લેષ્વામલક નૃણામ્ ॥

સઘળા ફલોમાં શ્રેષ્ઠ એવા આખલા^૨ આયોગ્ય ભોજનની શરૂઆતમાં વચ્ચે કે અતમા બન આખલા જમો. કેશ વધારનારા દોષ હરનારા પુષ્ટિ દેનારા અને દીધાયુ આપનારા એવા અમૃત આખલા ખૂબ સેવો પણ પ્રમાણમર

સ્વાસ્થ્ય ખાતર અતલુ વિચાર્યો ?

૧ માતેવ સવિતાના આયુષ મિપ્રામિવ

ચક્ષાય સરતોમના નિર્મિતે । શી તિયિ

(તત્ત્વમાગર)

૨ ધાત્રી હિમ મમ્નેતુ

અમ્ય સમધુર તિત કયાય મુક સરમ્ ।

ચમુષ્ય મવદાક્ષા વૃજ્યા મનકી મનમ્ ॥

હિત વાત તત્ત્વત્પિત માધુર્ય શત્યત ।

દક્ષ દક્ષ કામત્વાત ફલેભો બધિક અતત્ ॥

(સુનત)

વૈદરાજ અમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટણીના જીવનની સક્ષિત નોંધ

પ્રસ્તાવના

વૈદરાજ અમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટણીના જીવનમાં વલોએ જ નહિ પણ ગુજરાતની સાધારણ જનતાએ પણ જાણવા જેવું ઘણું અને કેટલુંક તો અનુભવીર હતું વળી એમની શિષ્ય સંખ્યા મોટી છે એ જોતા અમૃતલાલના ડુંગર કાર્મિક જાતનું સ્મારક થાય એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે અને યશ એવી આશા ગણુ છું પૃથ્વીના કે ઇલેક્ટ્રીક રીતે સ્મારકને તો સ્થાનજ નથી વિદ્યાની પાવનજીવ સેવા કરનારનું સ્મારક અમરમાં જ જોએ અને એ જાતનો પ્રયત્ન થાય તો એમાં ઉપરોક્તી થાય જે તેનુંથી મંદિરિત જના માસિમ્ના લેખની ગણતરીએ લાણુ અને માનસશક્તિઓ ગુણો આદિના આનુશંગિક અવતાગની નોંધ ઉપર ખાસ દૃષ્ટિ રાખીને આ ચિત્ર લખેલું છે જે કે પ્રેરક રીતે વિગતનાર ચિત્ર કરતા સમગ્રજોના સંમિલ જેવું છે જના દાખનારૂપ પ્રમણો નોંધવા ગતા જીવનના વિગતમંત્રનું વર્ણન કરના તરફ ધ્યાન રાખ્યું છે પણ જે મેં ઉપર સ્વયં છે તેવો સ્મારક અથવા શિષ્યો તરફથી તૈયાર થયે તો તેમાં ઘણા ચિરમરણીય દાખનાઓ આવશે અને મારી આ કુનની પાખડી પણ કાઢક ઉપયોગમાં આવશે એવી આશા છે (કે કે શાસ્ત્રી)

દાદા પ્રેમશકર ભટ્ટ

વૈદરાજ અમૃતલાલ પ્રાણશકર પટ્ટણીનો જ મ મ સ ૧૮૩૬માં જન્મનગર (કાઠિયાવાડ) માં થયો હતો તેઓના દાદા પ્રેમશકર ગોકુળજી બ પાગશર ગોવિંદ પ્રશોભ નાગર બ્રાહ્મણ હોઇને જન્મનગરમાં પુગણની કથાસાતાથી પાતાનો નિર્માદ મતા હતો એ પ્રેમશકર ઉર્ફે ગીગાભટ્ટનો જ મ સ ૧૮૮૭માં થયો હતો તેઓના પિતા વિરે મહાધારે જાણનામાં આવ્યું નથી પણ તેઓ ગોત્રી વગેરે જવેરાતનો ધવો દાના પ્રમાણમાં કરતા હતા એમ પ્રેમશકર ભટ્ટે લખ્યું છે તેઓની સ્થિતિ એ વખતના પ્રમાણમાં ક્રીં હતી અને સતોપથી રહેતા હતા પણ પોતાની દૃઢાવસ્થા વખતે પુત્ર બાળક જેવાથી ગેમજો મગજ પહુના જવેરાતનો ધવો મકેની લીધો હતો

આ પ્રેમશકર બ બાગ તેજ વખતી ઉમ્મર યજ્ઞ ત્યા સુધી મામાપની અતિ વત્સલનાને કારણે કાંઈ બાળ્યા નહોતા પછી જન્મનગરના એ વખતના પ્રખ્યાત શાસ્ત્રી મનીષર બ પામે સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરવા માડ્યો પણ કુમાર સભવનો એક મગ અને મવાટિત મારમ્વત બાકરણથી એ અભ્યાસ આગળ ચા રો નહિ ત્યા એમના પિતાજીનું યરીગ પડી ગયું પિતાએ પોતાનું ઉત્તરગાય પોતાનો પુત્ર સારી રીતે કરી શકે માટે જે ધન-જમરાહી કારી પ એટલે લગભગ રૂ. ૧૨૫ ગજેન-જે રકમની એ જમાનામાં પાચમો રૂિયાથી વધારે કિંમત હતી તે વડે તથા માતા પાસે જે એમદ ધરેલું હતું તેમાંથી વારિંક સુધીનું કાર્ય માતા પ્રસજ થાય એ રીતે પ્રેમશકર ભટ્ટ ઉકેલ્યું પગિણીએ કર્યું તો ન થયું પણ ધર ખરચ ચનાવવા માટે મહા બચ્યું નહિ અને બામ આવક તો હતી નહિ મારણ કે પ્રતિષ્ઠા

ખધાયા વગર એની પાસે કાણુ મ્યા વચાવે ? પણ એક જમાનો જુદો હતો એમ જ્ઞાનજી મિત્ર જેના ઘરની સ્થિતિ સારી હતી તેની પાસેથી વારંવાર ધન ખરચમા તાણુ પડે ત્યારે દશ લીમ કારી લઇ આવે ગામમા ઉધાર વસ્તુઓ પણ મળે એ રીતે ચાનતું પણ મળ થવા માંડ્યુ પરંતુ લોકો આ છોકરો મારો છે કુમારોં ચડ્યો નથી કરજ થયુ છે તે ખોટું ગરતે પંચા ખરચવાથી નથી થયુ અને તેની પાસે આવશે ત્યારે આપણે એમ જાણે એને દમાણુ ન કરે પ્રમશકર ભટ્ટ પોતે લખે છે કે યૌવન અવસ્થા થઈ તો પણ કાઈ ધુરી સોજત થયેલ નહિ તેથી કુમારોં ચડ્યો નહિ એ ઈશ્વરની કૃપા

સુ અમૃતનાલભાષના પિતામહ અને માતામહ પ્રેમશકર ભટ્ટની ઉપર મ્હી તેમ માથે કરજ વાળી પણ ઈશ્વરકૃપામાં અતિશ શ્રદ્ધાવાળી જે સ્થિતિ એમની યૌવનના દ્વારમાં પેસતા ૧૭-૧૮ વયની ઉંમરે હતી લગભગ તેજ સ્થિતિ એમની વૃદ્ધાવસ્થાની ૭ વયની ઉંમર સુધી એ જોઈ એમના એ દીધ હવનના મોટુમિક વૃત્તા તની વિગતોમાં ઉતરવાની જરૂર નથી અને મ્યા વાર્તાના ધધા વિરે દુકામાં એજુજ કહેવાતું છે કે ધીમે ધીમે ઉપર ક્યુ છે તેટનું થોડુ લાગેના પ્રેમશકર ભટ્ટ પુરાણી તરીકે જાનમગમમા ભારે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી ભાગરતની કથા એટના મોટા અવાજથી અને એવી સરસ રીતે મ્હેતા કે શ્રોતાઓ મુગ્ધ થઈ જતા એમના યજમાનોને તો મંત્રોત્ર થાય જ પણ નમનગરના મહારાજા વિભાજનમ-જેની પામે તો દેશપરદેશના મ્યાગરો આવતા હોય તેઓ પણ ખુશી થઈ જતા પણ કથા વાર્તાનો ધધો એટલે આકાશવૃત્તિ એ ચાર વર્ષે સારી કથા થાય ત્યારે સારી આવક થાય અને નહિ તો યજમાનવૃત્તિમાંથી તો સાધારણ આવ થાય જેમા ચાલુ ખચ પણ નીકળે નહિ અને ઉ ૧૨ મ્વભાવરાગો આ જ્ઞાનજીને માથે વારંવાર કર ૮ થઈ જાય એવી સ્થિતિ હતી પણ ઈશ્વર ઉપરની એની શ્રદ્ધા એવી દૃઢ કે રીતે ઈશ્વર ભજન દેવસેરા પ્રનાદિ અને ભાગવતાદિનો પાઠ એ નિત્યમ્મ રાં મ્હે અને પોતાના નિર્મોહની તો ઈશ્વરને ચિંતા છે એવી દૃઢ આગ્રથામા પ્રમન મ્હે અને ગામના લોકોને આજુદા બાવાની માદીના મહન શ્રી રામનસા અને તથા મહારાજ ન પિવા નમને પણ આ જ્ઞાનજીની ઈશ્વરશ્રદ્ધા ધર્મનિષ્ઠા અને પવિત્રતા માટે જેટની જમ્મી લાગણી કે વારંવાર ધધ જતું મોટું કરજ કથાદ્વારા ભરાઈ જતું અને પ્રમશકર ભટ્ટની નદા આખર સુધી અચળ રહી

પ્રેમશકર ભટ્ટના જીવનને આ શ્રદ્ધા અને ઈશ્વરભક્તિએ ઘણું ભરી દીધું હતું એ મ મારા યૌવનના દિવસોમા જાતે જોડેનું પણ એ નદા અને ભક્તિનો અ પ અશ જ વારસોમા ઉતર્યો હતો પણ એમના જે મે મોટા ગુણો વારમામા એમના પુત્રને તથા પૌત્ર અમૃતનાલભાષને મળ્યા તેનો હવે સક્ષેપમા નિર્દેશ કરીશ અમૃતનાલભાષનું જીવનચરિત્ર સમજવામા આ વસ્તુ ઉ ચોગી ભાગવાથી જ એમના દાદાના જીવનચરિત્રની આદની હકીકત કહેવાતું યોગ્ય ધાર્યું છે

પ્રેમશકર ભટ્ટ ઉપર ક્યુ તેમ રીતસર ઘણું થોડું જાણેના હોવા છતા ધીમે ધીમે સંસ્કૃત ભાષાનો પ્રેમને ઘણો સારો મોત્ર થઈ ગયો પાછળથી ભાગવત ઉપગત બીજા પુરાણો મહાભારત અને કા રો તથા અન ૧૨ ગ્રંથો અને સૂત્રમહિતા જેવા વેાનનાં ગ્રંથો પણ વાચીને મમજી શકતા એટનું જ નહિ પણ તેની સાલગનાગ મોતે મોધ થાય એવી કથા કરી શકતા સંસ્કૃત ભાષાના મોધની આ શક્તિ એમના પુત્ર સુ ત્રાણુશકર શાસ્ત્રીમા અને પૌત્ર અમૃતનાલભાષમા ઉતરી હતી અને પિતા પુત્ર એવ રીતસર ભણ્યા હતા વધારે પણ

ભાષા બોધ તો જણાવતરું કળ દોષને નાસ્ત્રામાં ઉતરે એવી શક્તિ તરીકે એનું મહત્ત્વ નથી પણ પ્રેમશક્ર જાત મરમ મર્મજ દતા ગ્રથકાગેનો મમ પડવાની એમનામાં શક્તિ હતી એમના કૃતા સરકૃતના ધણા વધારે જાતાઓએ પણ આ મમનના મ્થુન કર્યોનો દાખનો સાબળ્યો છે અને આ મર્મજના પુત્ર અને પૌત્ર બેઘમાં ઉતરી હતી અમૃતનાનભાષ આયુર્વે ના જાર મર્મજ થઇ શમ્યા તે વાગ્સામાં મગેલી આ શક્તિ આયુર્વે ની દિશામાં વિકસવાના પગિણામે

પ્રેમશક્ર જા મા પ્રાચીન સુપિઓથી સાબળુ ચીજમાં ઉતરી આવેલી સાહિત્ય સેવાની વામના પણ અમૃત હતી તેઓએ એમના જમાનાની પ્રજાનીને અનુભવી મગ્ન ભાષામાં ગુજરાતીમાં તથા સરકૃતમાં યોડી પછ ગચ્ચના ૩ । છે અનગત ધણીખગી ગચ્ચના ઈશ્વર સ્તુતિરૂપ છે પણ મરમત ભાષાને વરેલી ગમિકતા ૫ બમજનનામાંથે હતી અને કાલિયાવાડમાં આવેલા એમની યજ્ઞમાનદૃતિના વડાગા નામન ગામમાં નદી કિ ઉગેતુ એક જાણુનું ગાડ જે તે તેઓએ જણુનતા કહેન કે તેને જોઇને મેમજ ગચેતુ મરકૃત મુતક નમુના તરીકે નીચે ઉતાર્યું છે

જનુલતે સુકન્નિતેય મુકોમલાસિ
વાથપ્રિયાસિ રમિકવ મનોહરાસિ ।
યસ્પાસ્તદાશ્રયવશાચ્ચ સમુગ્રતાસિ
તા ત્વ જૃતજનતેય નન્ના નતાસિ ॥

પ્રેમશક્ર જાતમાં ગમિકતા માથે અત્યંત મગનતા પણ હતી તેઓ ઉક જુદાવચ્ચામાં પણ એમના પૌત્ર અમૃતનાનભાષ માથે ૧ મનકાગેની ચર્ચા અને શારી માથે વેલત તથા ગીતા વિષયક ચર્ચા મમાનભાવધા ના

આ પ્રેમશક્ર જા ની દિનચર્યા મોટે ભા ૧ મસેવા દેવદશન પ્રતાચરણ ભાગવતાદિનો પાઠ અને બહાર ગામમાં કે જનમનચરમા મ્યા સાચરાની હોય તો તે એટલામાં જતો જૂના જમાનાના આવા શ્રદ્ધાળુને મોગી વાસ ॥ તીથવાત્રાની ગહેતી અને તેઓએ પ્રાણીની યાત્રા કરીને જીવનની કૃતાયતા અનુભવી હતી

પાછલી અવગ્યામાં જુદાવચ્ચાની નામકને લીધે તથા આખ નબળી પડવાને લીધે તેઓએ જાગ જવાનું છોડી દીધુ ત્યારે ધગેનો ભાગ એમના પુત્ર પ્રાણશક્રભાષએ ઉપાડી લીધો અને એમને ગજકોટમાં મોઢરી મગના પાત્ર અમૃતનાનભાષએ ઉપાડી લીધો આ ગીતે આ ધર્મનિષ્ઠ, નૂના આચારમાં મુસ્ત જિવનકળ ગમિક મગત ઉદાર હ વના પવિત્ર અને ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખી વ્યવહારની ચિંતા ન કરનાર પ્રેમશક્ર જા ઈશ્વરકૃપાથી નિશ્ચિત સ્થિતિમાં પોતાનું ૭૬ વર્ષનું લીધાંધુન પૂરે મ્થુ સવત ૧૯૬૩માં તદ્દન ધમાધ મએલુ પ્રેમશક્ર જા નું શરીર લીનીઆમાં ખડી ગયું ૧

૧ પ્રેમશક્ર જા પોતે જ મથી ૧૯૩૪ મુખીનું પાગાનુ નરિત્ર લખી ખિંતું તેમાં બાજીના સમયનુ સક્ષિત જનાતા કમેગી એમના ગુરુત્તમી મન્ન તથા સરકૃત પદ સમક યાયે- પ્રેમશક્રે ૫ મામથી ૧૯૫૦ મા છપાવેલ છે તેમાંથી વપરની દર્શકવ કતારી છે

પિતા પ્રાણુરા કર શાસ્ત્રી

આ પ્રેમશકર ગોકુળજીના પુત્ર અને અમૃતલાલભાઈના પિતા મારા મુ મામા પ્રાણુશકરભાઈનો જ મ જન્મનગરમા સં ૧૯૧૭મા થયો હતો તેઓના અવસાનની દુર્ભાગ્યવશાત્ આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના પ્રથમ વયમા જ નોંધ લેવી પડી હતી પણ એ વાતનેય ધીરશ વર્ષ થઈ ગયા અને અહીં બીજી દષ્ટિથી અમૃતનાન ભાઈના જીવન વિકાસને સમજવા મારે એમની માનસિક સપ્તિ વિષે દુષ્ટી નોંધ આવશ્યક છે

પ્રાણુશકર પ્રેમશકરની જાણવાવરયા વખતે કઠિયાવાડમા ગુજરાતી નિયાળોનો પ્રચાર થઈ ગયેનો એટલે એમણે થોડી મુ ત્રગતી કેળવણી લીધા પછી મસ્કૂતનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો તેઓએ એ નખતના નખનગરના પ્રખ્યાત કેશનજી શાસ્ત્રી જેઓ મહામહોપાધ્યાય શકરનાન શાસ્ત્રી તથા મ-મ-દાથીભાઈ શાસ્ત્રીના ગુરુ થાન તેઓ પાસે જ સસ્કૂત અભ્યાસ કર્યો હતો અને પાછળથી કાન્ય નાટક અનગરના ઝ થો રામાયણ મહાભારત વેાનતા યોગવામિષ્ઠાદિ ઝ થો વગેરે પુસ્તક મસ્કૂત ઝ થો નાન્યા તના મસ્કૂત ઝ થોનો મમ સમજનાની એમનામા પણ એમના પિતા પેટે સગમ શક્તિ હતી

વળી અમર ાનનો રાગસામા મગેનો શોખ એમનામા વિદ્યમ પામ્યો હતો મતર અમાર વાની ઉમ્મરથી એમનાથી આઠ દશ વર્ષે મોટા કવિ કેશનનાન હરિરામ વૈદ વિશ્વનાથ રિઠ્ઠનજી વગેરે તથા સમયસર સર પ્રભાશકર દનપતરામ પણી વૈદ અમકનાન મણિશકર નગેરે પ્રતોરાઓ પેટે તેઓ પણ ગુજરાતી કવિતા કરતા એમણે પોતાના કા રોનો એક સમૂહ છેક સં ૧૯૫૧-૫૨ મા કા યકુસુમ નામથી છપા થો હતો જેમા કવિ કેશનનાલ હરિરામ વગેરેએ તથા કવિ દુનખ સ્થામ મુન અને મણિશકર રત્નજીએ આપેના ચરણોની પાદપૂર્તિઓ પણ છે આ કા ન રચનાનો શોખ એમણે પાછની ઉમ્મરમા પણ ચાનુ ખેલો એમની કવિતાનું ગુજરાતી સાહિત્યમા સ્થાન નક્કી કરવાનો આ પ્રયત્ન નથી પણ તેઓમા સસ્કૂત શ્લોકોનો અનુવા કરવાની શક્તિ મારી હતી એટલું તો કહેવું પડશે કવિ જનશ્રુતિના ઉત્તર રામચરિતના —

પાપ પચ્ચટ્ટીં વિલોકયતુષ્વા ગચ્છત્વસમાધ્ય ઘા ।

એ પ્રસિદ્ધ શ્લોકનો નીચે આપેથી અનુવાદ ઉ હરણુ તરીકે મુકયો છે —

પોતાના ધરતુ ય મ સુદિવસો કાઢયા પ્રિયા સાથ ન્યા
જે સમઘી કયા ધણા દિન મુધી ચાલી અમોને જ ત્યા
તે શુ ગમ હવે પ્રિયાની મરયા જેવી બનાવી બીના
પાપી પચવગી જુએ નજરથી કે જન જોશ વિના

અ યોક્તિ વાગા કેટનાક સસ્કૂત મુક્તકોના અનુવાદો પણ આ સમૂહમા છે

પા પૂર્તિઓમા પણ કોઈ કોઈ મનોહર છે દા ત એમના સમવયસ્ક અને મિત્ર સર પ્રભાશકર દ પટણી ના —

‘અરે ! કયા તું મ્યા અમંગિત કળા ધરિ તણી કયા ચવુ એ બેળું કયા ’

એ દાઢ ચરણમા સુતનુ ફરી તારો વિરહ કા એટલું ઉમેરી ચાપીડે કાંઈબરીને મોડલેલી પત્રિકાડ ૧૬ યમ્બીનું એક કાવ્ય રચ્યું છે

પણ આ અક્ષર જીવનનો ગોખ પઢરચનામાં સમાપ્ત નથી થતો. પ્રાણશંકરભાઈએ ગદ્યમાં પણ ઘણું લખ્યું છે. અદ્વૈતસિદ્ધિ, અલ્પવયો, ઉપેશ વગેરે ન્હાના ન્હાના અન્યો એમણે છપાવેના તે ઉપગત વૈદ્ય પત્ર માં વારંવાર લેખો પણ આપતા અને આ નિ સર થતા તેમાંયે જીવન ॥ છે ના વચમાં તમિલન સારી ન હોવા છતાં લેખમાળા શરૂ કરેની એમના આ પુસ્તકો કે એની આખી યાદી પણ મારી પાસે નથી. પણ શુદ્ધ ગુજરાતી ગદ્ય મારા અક્ષરોમાં લખનાની શક્તિ અમૃતલાલનાં છતાં પિતામાં હતી એ માંગ મામાના અક્ષરોનો કોઈ કોઈ વળાંક ઉમ્મર વધતા મારા અક્ષરોમાં આંતો જોઈ છું ત્યારે માનસ વાગ્માની ગતિના વિચારમાં પડી જઈ છું.

અમૃતલાલભાઈના દા. ૧ પ્રેમશંકર બટ્ટ વધ નોતોતા પણ પુરાણી હતા એ પહેલાં કહ્યું જ છે. પણ જ્ઞાનગંગના પ્રશ્નોગઓમાં વૈદ્યકના વધાને પહેલ વહેનો ઝડુ ભટ્ટજીના કુટુંબે અપના થો અને તેમાં પણ ઝડુ ભ ના પિતા નિ નમ જ સુધી એ કુટુંબમાં પુગણ અને વૈદ્યક એવ આનતા પછી ઝડુ ભટ્ટજીએ જ પુગળીના ધધો એ કુટુંબ માટે તો મારી આવક વાળો હોવા છતાં તદ્દન છોડી દીધો. નળી પોતાના ઉ. ૧ તા નિ ન ચિત્તિસામા મુદ્દમ દષ્ટિ સ્વાચત્વાગ વગેરે મોટા શુણોના મગ વડે નવ ધધા મારફત પોતાના કુટુંબને એટલું ઉંચે લીધું કે પ્રશ્નોગ સાતિને દિરસે દિરસે ધમાતા જતા વાવાર્તા અને વજમાનવૃત્તિના ધધા રતા વધમ ધધા તરફ આ પણ વધના લાગ્યું ઝડુ ભ જ પોતે ઉપ ગયી અને બાંતી મદદ કરીને વૈદ્યક ધધામાં પ વા માટે એ વખતના પ્રનોગ યુવાનોને ઉત્તમ આપતા હતા. માંગ પૂર્ણ પિતાશ્રી ગોડન (કાઠિયાનાડ)ની સમૃત પા શાળાના મુખ્ય રાસ્ટ્રી હતા અને એ નોમરીમાં સુખી હતા. છતાં વૈદ્યક ધધાની હમેશા પ્રથમાં કરતા અને મને પણ એ ધધા તરફ ધ્યાન આપનારું હોતો એ ઝડુ ભટ્ટજીના કુટુંબની સ્થિતિ જોઈને માંગ એક કામના દીકરા ઝડુ ભટ્ટજીના આશ્રયથી જ વૈદ્યક ધધામાં પડના હતા. આ પ્રકારની જ્ઞાનગંગની પ્રશ્નોગ સાતિની માનસિક સ્થિતિમાં ઝડુ ભટ્ટજીના મનવચ્ચ અને મિત્ર પ્રેમશંકર ભટ્ટજીની જે તરફ નજર નહાતી ગદ્ય તે વધ ધધા તરફ પ્રાણશંકર ભાઈને આગળથી યશ અને તેઓએ મસ્કૃત અભ્યાસ આનતો હતો ત્યાં જ આયુર્વદના અ યોનો અભ્યાસ કરવા માડયો અને ઝડુ ભટ્ટજી પામે જના માડયુ તેઓના આયુર્વે ના અભ્યાસની વિગતો મળતી નથી પણ ત્યાંથી મળી ત્યાંથી મ લઈને તેઓએ ચર સુનુન વાગ્મતની ત્રણેય મંદિતાઓ પર્યંત આયુર્વ ના ધણા ખગ અ યોનો અભ્યાસ પ્રાં હનો અને અભ્યાસ માગમાં જ પ્રાણશંકર ભાઈએ ઝડુ ભટ્ટજીના આગ્રહથી મ ૧૮૩૪માં મત્તર વરની ઉમ્મરે ૫૨ કોરીના પમારથી ઝડુ ભટ્ટજી તરફથી ખાનગી રીતે આનતી પાઠશાળામાં લખાવવાનું મમ માથે લીધું. શરૂઆતમાં તેઓ પ્રસ્કૃત માર્ગોપેશિમ લખાવતા હતા પાછળથી મ ૧૮૩૬-૩૭ થી ૪૩-૪૪ સુધી તેઓ માધવનિદાન અને શાર્દૂધર લખાવવાનું કામ કરતા હતા અને ડેવટ ચરકનો અભ્યાસ પ્રગવતા. અનમત ઝડુ ભ જ પામેની આ નોઝરીમાં કેવળ લખાવવાનું જ મમ ક હુ પડે એનું ન હતું જરૂર પડતા દવાઓ આપવા હુ ને પણ મેમનું પડતું ભ જ કહે લા દગીને જોના પય જતું પડતું દવાઓ તરાગ કરવામાં પણ ખાન આપતું પડતું (જુઓ મ ૧૮૪૧નો ઝડુ ભ જનો પ્રાણશંકર ભાઈ ઉપગનો પન ઝડુ ભટ્ટજીનું મક્ષિપ્ત ચરિત્ર પૃ ૫૦) આ ઉપગત કથાવાર્તાનું કામ પણ પ્રાણશંકરભાઈ કરતા મ ૧૮૪૭ થી ૫૨

સુધી મહારાજ ન જામ માહેન પાસે ભટ્ટની નતી શ્યા વાચનાનું કામ એમણે મુક હતું આ રીતે પણ થોડી આનંદ થતી

ત્રિ સ ૧૮૫૪માં ઝૂ ભટ્ટનો દેહ પડી ગયો ત્યાં સુધી પ્રાણશકર ભાઈ ઝૂ ભટ્ટના ખાતામાં જ નોંદરી મરતા હતા અને ત્યાં ધીમે ધીમે પગાર વધી હતો મને જે ૩ બરા ૧૨ રમરણ નથી પણ છેવટ માં કોરી રૂ. ૨૫)નો પગાર હતો એમ ધારૂ છું પ્રાણશકર ભાઈના પહેલી વાગના લગ્ન ઝૂ ભટ્ટની ભાણેજ સાથે થયા હતા અને ખીજ વાર મ ૧૯૫૧માં ઝૂ ભટ્ટની પૌત્રી સાથે થયા હતા આ રીતે ઝૂ ભટ્ટ સાથે નિકટનો સંબંધ હતો એમને પોતાને આયુર્વેદનો વ્યવસાય અનુભવ ઝૂ ભટ્ટ પાસે મહેવાથી મળતો હતો અને જે લાભને તેમણે એકાએક નહોતા માનતા નથી એમના પિતા પ્રેમશંકર ભટ્ટની મનોવૃત્તિ નાપુશકર ભાઈને નમનગરની બજાર ત્યાં દવા ખુશી નહાતી પરિણામે તેઓ સતોષથી ૧૯૫૪ સુધી નમનગરમાં રહ્યા પછી તોજે નોકરીની કે ધધાની શોધ કર્યા વગર ચાને એમ ન લુ વળી નમનગરમાં ૧૬ પ્રેમશંકર ભટ્ટની સેવાનું તથા ઘરનું કામગીર અમૃતનાથ ભાઈએ ઉપાડી લીધું હતું એટલે મ ૧૯૫૪માં જ સારી નોકરીનો યોગ મળી જતા તેઓએ તે સ્ત્રી તરીકે લીધી અને પાંચ વર સુધી એ ખાતુ—લક્ષ્મણ મહેગમ કેમીકન લેનવેટરી આદ્યુ ત્યાં સુધી એ નોકરી રી એ નોકરી વળી સુખશ્રુષ અને આગમવાળી હતી કામ નામનું જ એટલે એ વખતમાં જ અણગમ હતું ગુજરાતી ભાષા નર લખ્યું જે પ્રાણશકર ભાઈના મહારાજના આનંદથી છપા યુ હતું અત્યારે એ દુલભ છે એ વખતે એમણે ચરકના કેમલા ભાગનું ભાષા તર કરેલું જે છપાયા નગર પડ્યું છે મુ અમૃતનાથ ભાઈને એ છપાવવાની ઇચ્છા હતી પણ તે સફળ ન થઈ

ત્રિ મ ૧/૫/૫૪માં એ ખાતુ બધ થતા તેઓએ ભાનનગરમાં નોમરી મેળવના પ્રયાસ કરતા માણે સર પદ્મણી સાહેબ માથે યૌવનના આગલથી મિત્રતા અને એ કારણથી એ વખતના ભાનનગરના મહારાજના ભાવસંકળ સાથે પણ પરિચય ખરા પરિણામે તેઓને તે જ વખતે ભાનનગરમાં નોકરી મળી અને નોકર વધ ભાનનગરમાં દિવાન એડીસમાં રાખ્યા પછી મહારાજના સાહેબે તેઓને વહીવટદાર નીમીને લીધીએ મો ના ત્યારે આખું કુટુંબ લીનીએ માથે ગયું ત્યાં ન પહેના કલુ તેમ પ્રેમશંકર ભટ્ટનું શરીર પડી ગયું લીનીઆમાં જ અમૃતનાથભાઈની પે પુત્રીઓના લગ્ન પણ થયા અમૃતનાથભાઈ સાથે ત્રીમ વધ પહેના લીનીઆમાં ઘણા આનંદ મા ગાગેના દિવસો મને હજી વા આવે છે

પ્રાણશકરભાઈની વહીવટદાર તરીકે જે નણુ મહાનમાં બ ની થયા ત્યો સ ૧૯૭૩માં તેઓ નોંદરીમાંથી નિવૃત્ત થયા અને અમૃતનાથભાઈ પાસે ઝાંડેશ્વર આરીને રહ્યા પછી ત્યાં જ ૧૯૭૪માં મધુમેતા પરિણામે એમનું શરીર ૫૭ વયની ઉંમરે પડી ગયું

પ્રેમશંકર ભટ્ટની મમતા જેમ પ્રાણશકરભાઈમાં ઉતરી હતી તેમ મસિકતા અને સરનતા પણ ઉતરી હતી ના વિનાશમાં વારંવાર તેઓ વડીન છે એ જાણે હું ભુલી જતો પણ તેઓએ માગ અપિનનની ઉમેગા કરી જે લગ્ન દરિયા ગમેની તે મને ધણીવાર થાક આવે છે

અમૃતવાન વૈદ

આ પ્રાણશકર ત્રેમશ ના પુત્ર અમૃતનાનભાઈનો જ મ સ ૧૯ રમા જન્મનગરમાં થયો હતો તેઓને ૮-૧ વર્ષની ઉંમર વસોષિત આપેતુ અને માગ વધતી ઉંમરે તેઓનું લગ્ન થયુ હતુ આ અગ્રમામા ૮ તેઓએ ચોડા શુભગી અભ્યાસ પણ કર્યો હતો પણ શુભગી અભ્યાસ આગળ ન ચાલ્યો અને કોઈ નિશાળમાં તેો દાખલ ન કરાવા કારણ દાતાની અતિશય વત્સલતા અને મરફત જણે ના બચે છે ત્રણેયુ શકામ છે ? એવી વૃત્તિ જેને પછિણમે એના પિતાના મમત્વકો નર પ્રભાવકર ૨ પટ્ટણી ગા ૧ વિશ્વનાથ પ્રભુગમ ૧૨ એટલો વધ લક્ષીમાં અધિવાસી રામ હાનિ ના જીણા વગેરે જન્મનગરના તથા ગીત ગામોના પ્રજોગમે અંગ્રેજ કેશનીના લાનો લેતા હોવા છતાં પાંચાળી અમૃતનાનભાઈ ચોડા વખત જન્મનગર મા નાઈટ ૨ રમા ગેરેરા પણ અંગ્રેજ ન લાણી રાખ્યા અને વધ લાણાવવાનુ ૧ મ માથે લીધા પડી અંગ્રેજના અત્તાનો એ હમેશા એમને થયા મરતો અનિત પ્રાણુ આ પડીની એ નદિ તણુ પેનીઓ સુધી પણ અંગ્રેજ કેશનીમા જન્મનગર ની પ્રજોગ નાનિ મીડા કરના ગામોથી પાંચાળ છે એ હમૈમત નોંધવી જોઈએ

ચોડા શુભગી કેશની લીધા પડી આ ૧૧ની ઉંમરે મુ અમૃતનાનભાઈ મરફત પાંચાળામા દાખલ થયા અને અમૃતભાષાનો એ રખતે જન્મનગરમાં બની રહે તેમ હતો તેટલો પૂરો અભ્યાસ પાચ-૭ વર્ષમા કરા મિદાત મીડી પર્યત અને પ્રજોમા નપથ પર્યત અભ્યાસ કર્યો હતો એ વખતે જન્મનગર ની મરફત પાંચાળામા નાગજુદ શાસ્ત્રી મુખ્ય અધ્યાપક હતા તેઓ ભારે બનીતા અને વ્યાખ્યાના માગ પડિત અને અધ્યાપન ૧૫મા ઘણા હુકમ હતા એમના રખતમા જન્મનગરની મરફત પાંચાળાની ધણી ઉત્તિ થઈ હતી અને વિદ્યાર્થીઓની મુખ્યા રધારેમા વધારે હતી અમૃતનાનભાઈ આ પાંચાળાના ઉત્તમ વિદ્યાર્થીઓમા હતા

આ ગીને અમૃતવાનભાઈએ સારો મરફત અભ્યાસ કર્યો પ્રજોગનાતિના એમના મમત્વકોમાથી કે ગેમની પડીની પેનીમાથી કોઈએ એમના જેટલો મરફત અભ્યાસ કર્યો નથી એ ચોક્કસ છે અમૃતનાનભાઈના પિતા ૧૧ મરફત ૭ પામે વિદ્યાર્થીઓને આપુવેદુ અધ્યાપન કરતા એટલે અમૃતનાનભાઈને આપુવેદુ આ રખુ ગ્યામાવિ હતુ ખરી રીતે પિતાની વૈદ્ય ધધાની વામના ગેમનામા પૂરી તમ ન થવાથી બનવત્તર ૩૫મા અમૃતનાનભાઈમા ૧૧ની પછિણમે ૧૮ વાની ઉંમરથી આપુવેદુના અભ્યાસમા અમૃતનાનભાઈનુ દિન ચોટયુ અને તેઓએ પાતાના પિતા પામે થી શરૂ પ્રમા મુલત પામે અને પોતાની મેગે બને તેનુ પણ આપુવેદુના મ વોનુ અધ્યાપન કરવા માંડયુ

એમના પિતાને ઉપર મળુ તેમ મળેમટમા નોંધે ચર્ચ ત્યાગથી ૧૧ ૧૬ દેવાથી એમનો મેરાનો તથા વગના મમ જાનો મોલો અમૃતનાનભાઈ ઉપર પડે તેથી તેમ ૮ પાંચાળાનો અભ્યાસ લગભગ પૂરો થયેતો દેવાથી અમૃતનાનભાઈ પાંચાળામાથી ઉડી ગયા અનમલ વ્યાકરણમા જે બાળી મહેનુ તે પૂર કરવા તથા ન્યાય મીમામાનો અભ્યાસ વધારવા માગે તેઓ પડી પણ મ મ દાધીભાઈ શાસ્ત્રી પાને ધણીવા જતા પણ પાંચાળા હોડવા પડી બહુ વસારે અભ્યાસ થયો નદિ પણ તેઓ ધગના માનમ આથી

જે વખત મળે તેમા સરકૃત માહિત્યના અને આયુર્વેદના ગ્રંથો વાચ્યા કરતા ચરકમંદિતાનું તો એમણે ઘણું પરિશીનન થયું હતું. ૧૧૫૬-૫૭ પછીના અમાગ ચૌદા વર્ષો આ વિદ્યા મહચારમા ગયા હતાં અને વેદાન્તનો ત્યારે ધણો ગસ હતો એટલે હું વેદાન્તનો ગ્રંથ વાચતો હોઉં અને ભાર્ગ ચરક વાચતા હોઉં કોઈ વાર અમે એવ વે. ૧ નો ગ્રંથ વાચતા હોઈએ કોઈ વાર ભાર્ગ રામાયણ વાચતા હોય અને હું મહાભારત વાચતો હોઉં મારે કબૂન મરવું જોઈએ કે એ વખતે હજી ચરક સુત્ર મારે માટે દૂર હતા.

આયુર્વેદ તો અભ્યાસ કરના માણે ત્યારથી જ અમૃતનાનભાષના મનમા જે વિચાર એમના પિતાના મનમા ભાગેજ દ્રષ્ટે આવેનો તે વૈદ્યક ધર્મ કરવાનો વિચાર આવેો અને દાદાની સેવાના કાળે જામનગરમાથી નીકળી તો શમર એમ નહોતું એને પોતાના ધરની નજીકમા ૪ સ ૧૧૫૮-૫ મા એક મગતા ભાડાની દુકાન રાખી તેમા વઘક ધધો શરૂ રેલો જામનગરમા ઝડુમટજીના પુત્ર શકરપ્રસાદભાઈ પોતે અને બીજા પચ્ચ વર્ષોથી જામી ગએના હોય ત્યાં આ જુવાન વૈદ્ય જેના કુટુમ્બની આખા શહેરમા પુરાણી ભટ્ટ તરીકેની જ ખ્યાતી તેનો ધધો થુ ચાલે ? પચ્ચ મહં લાજુ જેમમ નહોતું નવગણતે વખતે ત્યાં મેમતા એક જૂદા વ્યવહાર કુશળ વૈદ્ય મરકગી પપ્પ મરકી કે એ તો ચરક ભણેના છે મતનમ કે ભણેલા છે પપ્પ અતુલની નથી તે એવું કયાથી ચાલશે ? તૂતા જમાનાના એણુ ભણેના વૈદ્યો વિદ્યા કરતા અનુભવને-કોડા વિદ્યાને વધારે માન આપતા એ પ્રસિદ્ધ છે પગતુ અમૃતલાલભાઈ આ વખતમા જ અનુભવ-દરદીએનો સાચો અનુભવ મેળવતા જતા હતા પચ્ચ આ વૈ. ૧ ની દુકાનમા કાઈ પે. ૧૨ નહોતી અને એ દુકાન જામવાનો વખત આવે ને પહેલા તો એને વીંચી લેવી પડી.

સ ૧૮૫ મા જામનગરમા ભયક મરકી ફાગી નીજીની તોરણી દુકાન યાતિ ઉપર તો જાણે મગતો કોપ ઉતરેો એ દાવાનગમા અમૃતનાનભાઈની મે બહેનો એક બનેલી એ ફ. ૧ ની દી. ૧ એ વોરેના મરજોથી ત્રામ ફેનાઈ ગયે આ પછી મે વર્ષે પ્રાણ શકરભાઈના મીજી વારના પત્ની એક છોકરી ૪ મ આપીને તરત મળણ પામ્યા પરિણામે વિ. ૧ ૧૨ મા જામનગરથી આજુ કુટુમ્બ-વૃદ્ધ પ્રેમરાકર ભટ્ટ સાથે ભાવનગર ગયું અને ત્યાંથી ઉપર જાય છે તેમ પ્રાણુશ ૨ ભાઈનો જ ની લીનીએ થતા બધા લીનીએ ગયા લીનીઆમા ૪ મ ૧૮૬૩ મા પ્રેમરાકર ભટ્ટનો દેહ પડી રતા એનો સેવા માટે અમૃતનાલભાઈને રોકાવાની જે જગત હતી તે દૂર ચર્ધ અને સ ૧૮૬૪ મા દાદાનું વાર્ષિક ઉકલી જતા અમૃતનાનભાઈ એક ત ફથી છુગ થયા અને મીજી તરફથી ઝાડેશ્વર (ભરૂચ)મા નવા ઉધાડેના દવાખાના માટે ત્રી કાશીભાઈ જવેગભાઈ અમીને અમૃતનાન ભાઈને તેકાન્યા આ રીતે ૧૮૬૪ મા શરૂ ગુ વૈદ્યક ૧૧૪ મા ચારમમા યમગને મધ કર્યું.

કૌટુંબિક પરિસ્થિતિના રણધી વૈદ્ય ધધો અમૃતનાનભાઈ મોડા શરૂ કરી શક્યા પચ્ચ એ વર્ષે આયુર્વેદના અભ્યાસમા અને વૈદ્યક ધધાની તપારીમા જ ગાળ્યા હતા અને ઝાડેશ્વરના દવાખાનાને પગલર કગવામા જે મુસ્કેનીઓ એમને વેકરી પડેલી તે યા કરતાં એમ લાગે છે કે અમૃતનાનભાઈથી જોહો યકિતવાળો કે જોહી દહતાવાળો કોઈ માણુમ હોત તો એ ત્યાં જ મહીના ૫ ટકી શકત નહિ.

અમૃતલાલભાઈના મનમા મધા દરદેના ઉપાયો આયુર્વેદ મતા ના છે એ સિદ્ધ કરી આપાનીહોશ હતી ચર મંદિતાનું જ્ઞાન નિષ્ફળ નથી એટલું જ નહિ પચ્ચ કેટલોક

વાંગે ખીજ આપુ વપગતી દવાઓ મમ ન આપે ત્યાં ગરતો સઝાડે એવું છે એમ સાબીત કરી આપવાનો ઉત્સાહ હતો.

ખીજ તરફથી ડાકેશ્વરના શ્રી ભગીર્થા અને શ્રી અમીન અને શ્રી હરિભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન પણ અમૃતના નિર્માણના ઉત્સાહી. માગી વધારે એવા મન્દિરનું ગૃહસ્થો પણ આ ધર્મા. દનાખાના માટેના દુસ્તરી જે આવ તીને મર્યાદિત માધનનો નિમમ અમાવ અને અમૃતનાત ભાર્તને બધું જ નવું નવાનું.

જે નવે વધો અમૃતનાત ભાર્તને ડાકેશ્વર મા ગાળ્યા તે વર્ષામા ઝાઝો પગાર ૩ ૪૦-૪૫ ખીજ આવ નહિ કુટુંબને માત્ર માધન કે ઝોળખાણ વગરના ગામમા ગામવુ પોતાને કામ ધણ રાખાનાની નવી નવી મુશ્કેલી મટે નસા નસા ગરતાઓ માત્રવાના વગેરે ભારે મરકેલીઓ આ વર્ષામા એમણે વેકી લીધી પણ અમૃતનાત ભાર્તને વધતો ધણો અનુભવ આ વર્ષામા જ મળ્યો અને વિદ્યાનું રિતિ તરિક્કે પ્રતિષ્ઠા પણ આ વર્ષામા જ મળી. આ યોગ્ય યોગોમાથી જે યોગને બી યાથી વપગતા ન જોડેના તેના યોગોના અનુભવ લીધો એટલું જ નહિ પણ એ એ આવીર અને વાપરીને તેના શાસ્ત્રોના શુભોનો પણ અનુભવ લીધો ખીજ તરફથી શિવિ નામા સમન ગતિ વગેરે મોંનો પણ ધણો અનુભવ લીધો અમૃતનાત ભાર્તને જે એ આમ માધ તે પણ એક ગરીમ રહીને આ રીતે ઉપચાર કરતા જ મનનય કે અનુભવ નવરસ માટે એમને ધણીદાર ભાર કિંમત આપી હતી.

એ ખીજે મોટા શુભ જે ડાકેશ્વરમા રહતા ત્યારેજ પ્રમાણમા આવેનો તે દરદીઓની નિર્ભય શિશ્નિસાના સાચા નિલય-નિમમય ગિરોઈ બદાગ પાડવાની નિમનનો શુભ સાધાગ્ય રીતે શિશ્નિમો પોતાના નિજનની પોતાને મળેના યશની વાતો જ મર સાધરે લીધેનો કુનાળો માળમ મેં આ આપી ને મળ થયો મોટા મોટા હામ્તરોએ અને વૈદ્યાએ હાથ ધોધ નાખેના જે મારાસ આમ ની માગે લીધો કે મને ચી મોરો ગરે વગેરે વાતો તો ચાક લાગે એટલી ગાભરીએ કીમે એ જાગેગત જિતિ ત ન સ્વાભાવિ છે પણ કોઈ પણ શાસ્ત્રનો નિમમ એ જાહગત જિતિથી નથી થનો ગામ્ર કે વિદ્યાની વૃદ્ધિ તો તટસ્થ-મત્ય ગોધ જિતિથી જ રામ્ય છે પોતાના જ્ઞાનમા તકા પડરાથી જ માણમ જાતના જ્ઞાનનું હોડાળ વધે છે ચગ્ર સુત્રના જમાનામા આયુર્વેદો વિમમ પોતાના અજ્ઞાનના જ્ઞાનનાળા પુનર્વિષ્ણુ કપિ આિ મુનીઓએ મોં અને આ જમાનામા વિજ્ઞાનનો જે અપૂર્વ વિમસ યદ્ય રહ્યો છે તે પણ એ જ ગાગ અમૃતના નિર્માણ આ વગાનિ જિતિ હતી તેઓને કોઈ કેમમા રોગ ન મમગરો નેવ તો એ પણ રપષ્ટ લખના અને કોઈને રોગ ન મટયો હોય તો જે વાત પણ રપષ્ટ લખના.

માહિત્યના મમ અમૃતનાત નિર્માણના કુમા એમના દાથી આપુ દતા એ ઉપર નોંધ્યું છે અમૃતનાત ભાર્ત પણ ૧૧ અને પિના પડે જીવાન વરે મિનાઓ ગચના અગે બાળપણથી મિત્રો માગ ઉપગના મજાઓમા પણ ૧૮ ૨ ની ઉમરે મરિતામે આવતી પણ પાછળથી વૈદ્યમા એના મર્વાતમ આવથી તેજો પાળા પછ ગચનાતો અવમય ન મ્યો પણ વૈદ્ય લેખો લખવાની પ્રતિષ્ઠા ૧૯ ૮ થી રાફ મેરી વચ્ચે વચ્ચે અમૃતના નિર્માણ નીક ઉત્સાહથી લખના વચ પનર મા આવેના કેના લેખોમા ગામિત્ર રાસ માથે વચોનો

તથા સમાજની સ્થિતિ ઉપર સચેત કટાક્ષ છે. આ લેખોએ હિન્દુ લોકપ્રિયતા મેળવેલી પછી આયુર્વેદ વિજ્ઞાન શરૂ થતા એમાં ઝાડેશ્વરના દવાખાનાના અનુભવના કિંમતી રીપોર્ટો લખી મોકલેના. આ ઉપરાંત આ પ્રેષ વૈદક મામિકોમાં એમના કેટલાક શાસ્ત્રીય લેખો પણ પ્રગટ થયા છે. પણ પાછળથી લખનારું ઓછું કરી નાખેલું. માફી છેવટ સુધી કેઈ કેઈ વાર કાઈ નહિ તો ચર્ચાપત્ર પણ લખતા ખરા આ મામિકોમાં છુટ્ટ છુટ્ટ પ્રગટ થયેલા લેખો જોઈ જઈ એમાંથી કાંઈક ઉપયોગના જણાય એવા લખાણોનો મંમદ છપાવાની જરૂર મને તો લાગે છે.

પણ આ મામિકોના લેખો મળતા મળે પછે અમૃતનાન ભાઈએ ગુજરાતી વૈદ્ય ની જે એવા કરેલી છે તે વધારે દીધછી. યશો વૈદ્યપત્રના આઠ તની જ જટાશકર લીનાધર ત્રિવેળી પ્રાણશકરભાઈના સમવયસ્ક અને મિત્ર હતા તેઓએ અમૃતનાનભાઈની સમિતિ તરત પારખેલી અને તેનો નામ સમાજને મળે એ માટે ઈ. મ. ૧૯૧૬માં સ્ત્રીઓનો વૈદ્ય નામની ભેટની ચોપડી લખાવેલી આ ચોપડીમાં અમૃતનાનભાઈએ પોતાનો વર્ણનો અનુભવ ભરેલો એ પછી વીશ વર્ષે વૈદ્ય દેવપત્રના હાનના તની ત્રી રવિશકરભાઈએ તૂના પુસ્તકને સુધારી વધારી નગભગ નવેમગથી લખી આપ્યા હતા અને એ રીતે તૈયાર થયેલું સ્ત્રી રોગ ચિકિત્સાનું પુસ્તક ગુજરાતમાં એ વિવરના જાણીતા પૂજ્ય વખણાય છે. આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના ૧૯૮૩ના અપાદના અકામાં એનું સવિસ્તર અવનોખન મ કરતું હોવાથી અહીં આટલી નોંધ રસ છે.

અમૃતનાનભાઈની તનરપશો વિદ્યા અને બહોળા અનુભવનું આટલું ન ફળ માહિત્ય મારફત જનતાને મળી શક્ય એ જે નો વિષય છે વધારે મળી શક્ય હોત પણ અત્યંત જીવનની વાસના એમનામાં બહુ ઝગમગ નહોતી અને અધ્યાપનને માર્ગે ચિત્તનો પ્રસાદ વધારે ખચાતો ગયો. પરિણામે અક્ષર જીવન નમણું ગયું.

ઝાડેશ્વરમાં જ વિદ્યાર્થીમિત્રે ભાપાનાનું શરૂ કરેલું શ્રી બાપાનાનભાઈ લખાવા માટે ઈ. મ. ૧૯૧૮માં પેન હેના આજ્યા તે પેના પણ વિદ્યાર્થીઓ એમની પાસે જાણતા હતા એક મે વિદ્યાર્થીઓએ તો અભ્યાસ પૂરો પણ કરેલો.

શ્રી બાપાનાનભાઈનો અભ્યાસ પૂરો થયા પેલા ન અમૃતનાનભાઈ મે ખાર વખતે એક તપ પૂરું કરી ઝાડેશ્વર છોડ્યું અને લોંબડી ગયા. લોંબડીના નામદાર ઠાકોર માહેજ સાથે એમના પિતા પ્રાણશકરભાઈને રનેહયુક્ત પરિચર હતો અને નામદાર ઠાકોર સાહેબે અમૃતનાનભાઈ ઉપરની મમતાથી લોંબડીમાં એમ ધર્મી. દવાખાનું ઉઠાડી તેમાં અમૃતનાલ ભાઈને રાખ્યા એ વખતે ભાઈ બાપાનાન પણ લોંબડીમાં ગયા અને ગુરૂને ઘેર જ રહીને અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો.

લોંબડીમાં જે વડ લગભગ રહી અમૃતનાનભાઈ મુમર્શુ ગયોના અને છ-આઠ મહીના સુધી મુંબઈમાં મદ્દગત જટાશકર સિદ્ધનજી દવાખાનું જે સ ગત વૈ જીવનાન નભાશકરે ઘણા વધા સુધી ચલાવું હતું તેમાં વધ તરીકે કામ કયું પણ બગાડ શક્ય નહોતું ત્યાં ૧૯૭૮માં પાટણમાં શેઠ ઉત્તમશી પીતા રના નાને પરિણામે આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયની નવી સ્થાપના થઈ અને તેમાં એની સ્વસ્થાપક કમિટીએ મેટલે કે તેના મત્રી. શ્રી સુમન ભાઈએ મુમર્શીના સારા વૈદ્યોની સનાહને અનુસરી અમૃતનાનભાઈને આચાર્ય તરીકે રાખ્યા.

પાટણના આયુર્વે મહાવિદ્યાલયનો ઇતિહાસ વણવવાની અહીં ઇચ્છા નથી તેમ જરૂર નથી અમૃતલાલભાઈ પાટણ રહ્યા ત દરમિયાન મહાવિદ્યાલય માથે જોડાયેલ ધર્મા દવાખાનું ચલાવવાનું તથા ભણાવવાનું બને મમ મગ્ના પ તા અભ્યાસક્રમમાં આયુરવેદના વિષયો સાથે એલોપથીના વિષયો પણ હતા અને હજુ જે અભ્યાસક્રમની ગોઠવણમાંથી જ વિદ્યાર્થીઓની અને અધ્યાપકોની કેટલીક મુશ્કેલીઓ ઉત્પન્ન થાત જે એ મુશ્કેલીઓ મર્યાના આગેલ વખતે ઘણા ઉગ્ર રૂપમાં હોય એ ગ્વાભાવિક છે હજુ એ મુશ્કેલીઓ દૂર તો નથી થઈ પણ અવસ્થાપક કમિટીએ એનો તાડ માલના માટે પ્રયત્નો જરૂર કર્યા છે

અમૃતનાનભાઈએ પાટણના મહાવિદ્યાલયનું તત્ત્વ હાથમાં લીધું ત્યારે એમને યોતાને એ નવો પ્રયોગ હતો અવસ્થાપક કમિટી પછી નવા પ્રયોગ હતો અને વિદ્યાર્થીઓની તો અવસ્થા જ પ્રયોગમય હોત છે તેમાં વળી આ નવી સરકારમાં જે પહેલા પહેલા દાખલ થયેલા તેઓ માટે ખૂબ કઠરાનું ધોગણું પણ ગિયન વગેરે વગેરે કારણોથી પરસ્પર અયકામણના પ્રમગા શરૂઆતથી જ વારવાર ઉત્તા

અમૃતનાનભાઈમાં પહેલેથી અભ્યાસી વૃત્તિ તીવ્ર અટને કાઢેશ્વરમાં હતા ત્યારે પણ યોતાનું જ્ઞાન વધારવાના પ્રયત્નો તો થ્યા જ ગ્ના પગાળી દવાખાના નખાયેલા મુશ્કેલ મારફત અગ્રેજી વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવાનો પ્રયત્ન લા અને પાટણ ગયા પછી તો દાકતરી વિષયો શીખેલા વિદ્યાર્થીઓને મમગ્નવાનો પ્રમગ આ પો એટલે એમણે વધારે ખતથી વિદ્યાર્થીઓ સાથે અગ્રેજી વિષયોના લેક્ચરમાં ખસીને પણ એ વિષયો સમજાવતા પ્રયાસ આરંભ્યા

એ જ રીતે વનસ્પતિ એજાખવાની તમ અમૃતનાનભાઈને જ્ઞાનમગ્નમાં નહોતી મળી પણ કાઢેશ્વર ગયા પછી એમણે યોતાના પ્રયત્નથી વનસ્પતિનો પરિચય વધાર્યો પાટણમાં તો વિદ્યાર્થીઓને લઈને વનસ્પતિ જોવા માટે પથરનાં ગોકરાતા હોનાથી એમને યોતાના વનસ્પતિ જ્ઞાનની વસોતી કઠવાના પ્રમગો મળ્યા અને એ રમ્તે પણ એમનું જ્ઞાન વધ્યું

પાટણમાં અમૃતનાનભાઈ હતા તે દરમિયાન ઈ મ ૧૮૨૮માં એમના પુત્ર ગુણાચરના લગ્ન થયા એમને સતતિમાં એક ગુણાદય નામનો પુત્ર અને એનાથી મોટી મે દીધીઓ

પાટણમાં મારગ મને અમૃતનાનભાઈની ગિયતિ ઘણી મારી હતી પગાર મારો રૂ ૨૦ શહેરના દવાપાણી મારગ ૧૫ યોતાને મન મમગ્ન—વિદ્યાર્થીઓને ભણાવવાનું તથા ધર્મીય ગિક્તિમાંનું પણ જુ ૧ જુન કાગળથી અવસ્થાપક કમિટી માથે મનદુ ખના પ્રમગો નાગવાર આનતા આ પ્રમગોમાં કોનો દોષ હતો એની મર્યા અગ્ધાને છે બાખી અમૃતનાનભાઈનો સ્વભાવ તીવ્ર લાગણીવાળો એ મજુન છે પગિણામે અમૃતનાનભાઈએ વિ સ ૧૯૮૬માં ગઠનામુ ગાપ્પુ અને કમિટીના અમુ મમગ્નો એની મોખતા મળના હોવા છતાં એ ગઠનામુ રી ગાયુ અને અમૃતનાનભાઈ પાછા લોમડી ગયા તે દેડ પડી ગયો ત્યાં સુધી લોમડીમાં જ રહ્યા નોનગીમાં તેઓ નામ ૧૦ કોકાર માટેમે મથાપે ધર્મીય દવાખાનું ચલાવતા અને એક આયુર ગાગા પણ ચલાવતા પાટણના એમને મે વિદ્યાર્થીઓ પાગળથી એમની માથે લોમડી આવેના એ હળીમ નોધવી જોઈએ

હોતી આ નામદાર કામરસાદેમની અમૃતનામભાઈ ઉપર પૂરી મહેંગાની હતી પોતે આ વૈદ્યની રોગ્યતા પણ જાણે હોતી ગામની વસ્તીને પણ એમનાથી ઘણો મનોવ હોતો પરંતુ એમના જીવનમાં વળતા પાણી પણ આ બીજાના હોમડી ગયા પછી થોડા વખતમાં શરૂ થયા અમૃતનામભાઈનું શરીર જીવાતીમાં બહુ માથેવેતુ નહિ હતા અમુક વખત કમરતનો શોષ રહેવાથી તદ્દસ્ત અને મશખત હતું પણ વૈદ્યક ધધાને લીધે ધીમે ધીમે મેકાકુ યઈ ગયું નળી પણ રેગીથી ગળપણનો ગોળ હતો એમના દાદાને ગળ્યું ખાવાનો સાક્ષ્ય મહજ શોષ હતો અને એ ગોળ પુન અને પોતમાં પૂરો ઉતરેનો દાદાને એનું ખાસ નુશ્ઠાન વેસ્ટુ પડ્યું નહોતું પણ ત્રાણશક ભાઈને એ ખોરાકના કાચુથી કે ગરો ને મગચુથી મધુમેદ થયો અને અમૃતનામભાઈને પણ મધુમેદ થયો હતો પછી ૧૯૮ મા ગેનો જીવાન પુન ગુણાન જે પાટપુમાં એમના હાથ નીચે જ આયુર્વેદ મતાવિધાનમાં ભળ્યો ત્યાં પામ થયો હતો એટલું જ નહિ પણ જેણે ભાઈનો ઘણો ભાર ઉપાડી લીધો હતો તેમજ હોમડીમાં લોખરિયા મેગી હતી તે એકામેક ત્રણેક દિવસના મરામત ન મમ તરેના મ વાડને પગિણામે પ લોકવાસી થયો આ ધા કામોરતો પોતાની વૃદ્ધ અવસ્થા રાગી રાગી અને મે જ પ્રત દોરક નના પુનને તથા વિધવાને પાછળ મુકીને સ્વર્ગ ગયો ગુજારના માતા અને પિતા બે તેના શરીર આ ધાથી ક્ષયી ગયા પછી અમૃતનામભાઈને રાગચાર તાર આવવા માડયો ત્યારે જાત પણ ખરાબ છે એમ ખ ૧૨ પડી મધુમેદનું પણ હવે જોર વધ્યું મેડ મહિના પડેના અઢીના (ગ્રાસ્ટેટ ગ્લેડ) પણ પછી છે એમ ખ ૧૨ પડી અને છેલ્લે ગયા ત્ર મહિનામાં હમેશા તાવ આવતો હતો તેને દાકતર પાસે તપાસ મગરતા ફેફસામાં ક્ષતી અસર યઈ છે એમ જણાયું મલનમ કે શરીર રોગોથી મેગઈ ગયું મધુમેદ ગ્રાસ્ટેટને ૩ અને ક્ષયના ઉપાયો પડેના ફેશી અને પછી દાકતરી ચાનના હતા પણ શરીર ધમાતું ના થું

પણ આ હ ના નામાં જ અમૃતનામભાઈની વિદ્વાતની અને વદ્ય તરીકેની યોગ્યતાની મ્દર થઈ મ ૧૯૮૨ના કાર્તિકમાં કાશીમાં વિદ્વાપિ મા અમે માથે હતા કાશી ગયા અને મથુગની નાત્રા અમે મકુટમ માથે શ્રી એ દિવમમાં અમૃતનામભાઈની તપીઅત વણી મારી હતી જો કે તે પછી મરા મળિને અમે અમ વાદમાં મળ્યા ત્યારે ક્ષયકેરી હતી રો ૮ રાતે કાચગીથી રોગ રતા યાત્રામાં તો તેઓ ખાઈ પણ સારી રીતે શખ્તા અનમત મધુમેદ મોટો અફીવાણી ઝીણી ગોળીઓ રો ૮ ખાતા તો રાટનીમાં માકર પણ ખાતા મારી નાની નીકરી અમારી માથે હતી તે હજી રોટલીમાં મા ૨ આપનાગ કામતે વાદ ર છે એ યાત્રામાં એમને-અથવા અમને ઘણો આનંદ આ યો હતો ત્યાંથી હોમડી પાછા ફર્યા પછી તરત એમને જઠા ગુજરાત કમ્પે મરીઆરા વૈદ્યમેનનના પ્રમુખ તરીકે ચુટરામાં આવ્યા

અમૃતનામભાઈ આરા મહેંગ માનના જૂખ્યા નહોતા નિરપેહ હતા તેઓ ૪ સ ૧૯૧૨ના કાનુરના અને ૧૯૧૪ના મનકતાના વૈદ્યમેનનમાં ગયા હતા પણ પાઠવથી માહીભાડાનું ખચ કરીને જના નેટના એવા લાભ ન દખાયો કે ગમે તેમ પણ નહોતા જતા માફી એમણે નિ ભા વધસમેનનમાં ચાતુ ભાગ લઇને પ્રવલ્ત રો હોત તો હું માફ છું કે નિ ભા ના પ્રમુખ યઈ શક્યા હોત શુ થયું હોત એની ક પના નમમી છે

પણુ ગુજરાતે એમના જેવા એ વિદ્વા. વધની ૨૨ શ્રીને પોતાની ગુણગના માગીત કરી છે અને પ્રમુખ તરીકે અમદાવા મા એમણે ગણેલુ ભાષણ એમની વિદ્વતા બુદ્ધિ તથા આયુર્વેદના અધ્યાપન ॥ લાગ્યા અનુભવને છાજે એવુ હતુ

અમૃતલાલભાઈ ગુજરાત ધીઆવા મા પ્રખ્યાત થયેના ઉત્તમ વૈદ્ય હતા એમને વૈદ્ય તરીકે જે ખ્યાતિ મળી તે એમની યોગ્યતાથી જ મળી હતી એમણે આખી જીવનમાં કદિ પણ ખ્યાતિ માટે પ્રયત્ન કર્યા નહોતો વધ તરીકે એમણે જે મહત્તા મેળવી તે કેવળ વિદ્યા અને અનુભવ એવા બળથી વધ ના જે જે જાણુ જ્ઞાન આયુર્વેદ ॥ ૩ યોમાથી નહોતું મળી શક્યુ તે જ્ઞાન અનુભવથી અને મળુ ૧ ॥ ૧ જિજ્ઞાસુભાવથી પૂછી પૂછીને મેળુ મળતલખ કે તેઓ વિદ્વાન તેમજ અનુભવી વધ હતા સુત્રન જેને ઉભયજ્ઞ કહે છે તેવા પણ તેઓની મોઝાઈ વૈદ્ય તા પણ વધવિદ્યા ॥ ૪૩ તરીકે વધારે હતી પોતાના શિષ્યને પોતાની પામેનુ મવ વિદ્યાધન આપી દેવાની તેમની ઉત્સુકતાએ તત્વિવમને કે બીજા કાર્યોની હાનિને ગણ્યા નથી

છેતર રહ કે વૈદ્યવિદ્યાના ગુરુ મરતા પછ દાઓ ઉપર પાર્શ્વ વાગણીવાળા ઉદાર અને સ્વાધના ૨ તા સ્વાધના ત્યાગમા ૧૨ ૨ જન અમૃતનાનભાઈ હતા એ હકીકત માનવતાની દૃષ્ટિએ વધાર મહત્તરની છે

ભિષગવ્યાનુગમ્વા સ્વસુતાનિય યત્નત ।
 આઘાધિભ્યો દિ સરદેદિચ્છ મમમુત્તમમ્ ॥
 માત્રમાર્વ નાપિ કામાથ મવ મનદયા પ્રતિ ।
 ધર્તેતે યશ્ચિકિત્સાયા સ સમતિવર્તત ॥
 કુર્વેતે ચેતુ વૃત્યર્થ ચિકિત્સાપુણ્યવિવ્રયમ્ ।
 તે દિત્વા કાચન રાશિ પાપુરાશિમુપાસતે ॥
 પસે મૃતદયાધર્મ દતિ મગા ચિકિત્સવા ।
 ધર્તેત ય સ નિદ્વાય સુરમયન્તમશ્રુતે ॥ ૨૪૩

આયુર્વેદના આદિ આચાર્ય મે છે કે ૧ ૧૫ દરદીઓને પોતાના બાગકે જેવા ગણી તેઓની રોગોથી રક્ષા કરી પોતાના ૧૪૫ ન ૬ જોડને નદિ પણ જૂત દવાની દૃષ્ટિથી જેઓ વંદુ મે છે તેઓ જ મરથી ૧૪ અને જેઓ ચિકિત્સાના પુણ્યને ધધાના સાબ મટિ વેચી નાખે છે તેઓ મોનાતા દગન ન છોડને ધૂળતા દમવાને રળશે છે અને જેઓ જૂનવાનો ધર્મ શ્રવ છે એવુ માનીને નિર્ભિમા કરે છે તે આન્ત્યન્તિક મુખ-મેક્ષને માત્ર મે છે

આર્ચા જેને માનવ હવનન ૫ મ હવન ગણવા તે મોક્ષ નૂન પાની દૃષ્ટિથી ચિકિત્સા ૨ નાગને મળે ૬ એમ પિન જેની અર્તમ પ્રથમા આચાર્ય મે ૩ તે આ ૧ આદ્યને પોતાના હવનમા ઉતા વાનો આ દમ નામા મદાતમા ૨૪ ૭ જીએ બારે પ્રયામ કરો કનો ૧ને અમૃત ૧૫ભાઈએ પોતાના હવનમા એ ૨૬ હવનમા પ્રતિષ્ઠિત પ્રાનીન

આદર્શને યથાશક્તિ ઉતારવાની ભાવના મેંની હતી ભાઈ તાપાનાલે વૈદ્યકદ્વયપત્રના પુ ૪૩ અ ૧માં એક દાખલાઓ આપ્યા છે અને બીજા દાખલાઓ પણ પ્રગટ થશે પરંતુ એ વસ્તુ મહત્ત્વની નથી ઝડુભટ્ટણની શક્તિ અને પરિસ્થિતિ અને અમૃતજાનભાઈની શક્તિ અને પરિસ્થિતિ વચ્ચે ધણુ અંતર હતુ અમૃતજાનભાઈની ભાવનાની ઉમતાની પણ તુલના શક્ય નથી તેમ એવી જરૂર નથી મહત્ત્વની વાત તો એ જ છે કે આ જમાનામાં જ્યારે આદર્શો ભારનાઓ અને ઉંચા સરકારીને સ્વાર્થ ધૃષ્ટિના અતિ જોગથી દુર્માર્ગ જતા જોઈએ છીએ ત્યારે વૈદ્યની પ્રાચીન ભાવનાને વગળી રહેવાનો પ્રયત્ન કરનાર—વિદ્યજ્ઞાઓમાં એ પ્રયત્નને ન હોડનાર સદૈષ્ય શુભગતમાં જ મ્યો હતો એ જ સદ્ભાગ જ અભિન નીચ છે

શુભગત કહીઆના માથી એ પ્રાચીન પ્રણાલી પ્રમાણે તંબાર થયેના મન્દુત્તર સારા વૈદ્યોની મખ્યા દિનપ્રતિદિન ઘટતી ના છે અને મેં પ્રણાલી પ્રમાણે નવા તૈનાર થવાનો સહાર નથી ત્યારે એ પ્રણાલીના અથના ૧૦૦૦ની દિ દુમસ્કૃતિના ૬૫૩૫ પ્રતિઆશાળી સમર્થ વૈદ્ય અને વૈદ્યવિદ્યાનો માઓ ગુરુ અરત પામતા સૂર્ય પેઠે વદનીય છે

શ્રીમાન ત ત્રીશ્રીની સેનામાં

નીચેની હજી ન આપના પત્રમાં પ્રગટ રી ઉપદ્રુત કરશે.

અમદાવાદ વૈદ્ય સભાએ આમંત્રેન નિ ભા વ આ મહા સમ્મેનનમાં જે ભાઈઓએ પોતાના નિમ્મધો મોકલ્યા હોય તેમણે યોગ્ય સમયે નીચેના સ્થળેથી પોતાના નિમ્મધો મોકલી બેના—

વૈદ્ય શશિન્દ્ર ત ભુલાભાઈ પડ્યા,

મંત્રી વલ્લભભા—અમદાવાદ

પત્રવ્યવહારનું ઠેકાણું—

શ્રી નારાયણ આયુર્વેદ ચિકિત્સાલય,

પાજરાપોળ નાકે—અમદાવાદ

પાટણના એક વૈદ્યરાજનો સ્વર્ગવાસ

પાટણના વૈદ્યરાજનેની આ મહા પાટણ સહોદના એક જાણીતા અગ્રણ્ય સ્વધર્મનિષ્ઠ અને સમદર્શી વલ્લભભાઈ હાનાલાલ બી તાગમ પડ્યાના કુખદ અવસાન માટે પોતાનો હાર્દિક શોક દર્શાવે છે વલ્લભભાઈ હાનાલાલના અવસાનથી પાટણને એક વિજ્ઞાન વૈદ્યની ન પુરાય તેવી ખોટ પડી છે

તેમના કુટુંબ ઉપર આવી પડેના આ કુખમાં પ્રભુ ધૈર્ય આપે અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને શાંતિ આપે એમ પ્રભુ પાસે આ સગા પ્રાર્થના કરે છે

નાગરના ન મોહનલાલ પાઠક,

પ્રમુખ

આરોગ્ય ખાતાના પ્રધાન ઓ ડૉ ગીલડે તા ૯-૧૧-૩૭ને રોજ

વૈદ્યોની કમિટીને આપેલી મુલાકાતનો હેવાલ

સુ તામિમા વૈદ્યોની તા ૫-૮-૩૭ તથા તા ૩-૧-૩૭ ને રોજ મળેલી બે મીટીંગોના પરિણામે નીમાએલી વૈદ્યોની કમિટીએ આ ૧ ગી રની મુલાઈ-એકેટરીયમા તા ૯-૧૧-૩૭ ને રોજ કમિટીની ઈચ્છા પ્રમાણે મનામત લીધી હતી આ ૩ ગી ડગની મુલાકાત લેતા પહુના મિત્રના મળોની બે મુલાકાત આપુરે નામના હોવામાં મુલાકાતની વિગતો નક્કી કર્યા મળી હતી

ત્યારમા કમિટી ૪ મોજી રમા સરકારી તરફ દબારી ગયા હતા કે જ્યા ૧૨-૩૦ રે ટાઈમે આ ૩ ગી રે તેમજે મુલાકાત માટે જોનાવ્યા હતા આપુરે પચાનન ગગાધર શાસ્ત્રી ગુણે (અદમદનગ) કે જે પ્રેમીડ ટે તેમજે કમિટીની દોરણી કરી હતી કમિટીમા પ્રાણાચાર્ય ડૉ પોજી મુલાકાત (મુ ૧) દક્ષીમ મદમદકામ -સુરત ડૉ એચ વી માવતુધર-મેનગમ ૩ વનાથ નાથ-લીમપુર અને વૈદ્ય નામન શાસ્ત્રી નાતાર-નાશીકમિત્રી મિત્રાચના તમામ મળી રાજ્ય હતા

કમિટીએ સગભગ અગ્રેષ્ઠ વ્યાક સુધી વાનગીન કરી હતી શરૂઆતમા મીટીંગના ચોજક અને મ ત્રી વૈદ્ય પ્રતાપકુમાર-મુલાઈ ૫ મિત્રના તમામ મળોની આ ૩ ગીલડે જોડે ઓળખાણ કરાવી હતી

ત્યારમા મીટીંગને વિધિમગ તા ૩-૧૦-૩૭ ની મિટીંગના હેવાનની એક નકલ (જે આ માથેના નિવેતમા છે) માં પ્રધાનને આપી હતી અને તેઓશ્રીએ આપુરે અને યુનાની વૈદ્ય પદ્ધતિને ઉત્તમ આપવા તથા નવી મુદારણા માટેની જે નીતિ જાહેર કરી છે તેને માટે તેઓશ્રીનો આભાર મા રો હતા ત્યારમા પ્રમુખે તેઓશ્રીનું ખાન તા ૩-૧-૨૭ ની મીટીંગના હેવાન તરફ ૧૫ હલુ પ્રમુખશ્રીએ સધાગમા જણા યુ હલું કે મુલાઈના દક્ષીમ માહેમો અમોએ જણ રા રેવાનના મમથમા જે કે હલુ સુધી કોઈપણ જનના નિર્ણય ઉપર આવી શકે નથી જા ચુગત પ્રા નના કેવાકે દક્ષીમ માહેમોનો અમોને ટેકા મળ્યો છે

આ ૩ ગી ડગે આ બધુ શાન્તિથી માળખુ હતું અને પરી જણા યુ કે તેઓએ આમુવ અને યુનાની વદક પદ્ધતિની જામતમા ગેમ મીન વ્યાગનુય તૈવાગ કર્યું છે અને તે અત્યારે ગરમ જના જુ ૧ જુલા ડીપાટમે જમા જલુ મર્યું છે વધારામા તેઓશ્રીએ જણા યુ કે ત્યા મુધી તે બીન બદાગ પડે ત્યા મુધી બીજી મુનામનને માટે કમિટી રાજ જેશે તે તે રીમ થઈ પડને મારણ કે બીન મદાગ પડ મા પરી ચચાને માટે તે એમ મગવડ હરેની બુમિમરૂપ થઈ પડે

ત્યારમા પ્રમુખે આ ૧ ગી ડગે એવી વિનવી કરી હતી કે ગરમ ટની આપુરે શિક્ષણ પદ્ધતિની જામતમા ફરી જાતની નીતિ ગમે તે જમાવવા મે મગી આ ૩ ગી ડગે જણા યુ કે ગરમ ટને માટે કોઈપણ નવી વિદ્યાપી મગવાનું કે ચનાવવાનું

અસમ્ય છે તેમજ આયુર્વેદ કે યુનાની પદ્ધતિ પ્રમાણે આનતી હોસ્પીટલો શરૂ કરવાનું પણ અસમ્ય છે ત્યારે તેમોત્રી જે જણા યુ કે હું પોતે અને માફ પ્રધાનમંડળ આયુર્વેદ અને યુનાની પદ્ધતિને ઉત્તમન આપવા તમારું છે છીને અને તેને પરિણામે વંદો અને હકીમોને એક પગલુ આગળ રાખાને માટે તેમનું ગજરેશન ત્યાં માટે તેમજ તેઓની લાયકાતનું ધોરણ નક્કી કરવાને માટે એ હકીમીન નીમવામાં આવે એ પ્રમાણે રજીસ્ટર્ડ થએલા વંદો અને હકીમોને ગવર્નરને જ્યાસુધી લાગે તથા છે ત્યાં સુધી એલોપથી પ્રેમીય કરનારાના જેવાજ હકો પ્રાપ્ત થશે

વૈદ્ય વામન દીનાનાથના (મુમાર્ષ) પ્રશ્નના ત્યાગમાં આ હા ગી કરે જણા યુ કે જો હો પીટન સાથે આયુર્વેદ કોનેજ કાઢવાની તેમજ પોતાના તરફથી ૧ કોઈ દરખાસ્ત ગળુ મરશે તો તેઓને મહાન અને જમીન આપવા માથેમા પ્રધાન મંડળ સંભાળ બરલી વિચારવા કરશે

વૈદ્ય મુ ગ્વાન નાથનાથે (નડીયા) આ ૧ ગી કરને નાગપુર કાએમમાં આયુર્વેદિક વિદ્યાપીઠો ખોલવાનું માટે જે હગર કર્યો હતો તેની યાદ આપી હતી આ હા ગી કરે જણા યુ હવે કે અમરમાં નહિ મુકાએતો પણ નિરોધનો હગવ થયો જુનો અને ધણો ઉપરોગી છે અને આ કરાન અમરમાં લાવવા માટે ત્રણ કરોડ રૂપીઆની જરૂર પડે તેમ છે અતમા આ હા ગી કરે કમિટીને બીન બહાર પડે ત્યાં સુધી ગઢ જોવાની સલાહ આપી હતી અને જણા યુ હવે કે બીન ૧ હાર ૫ થા પછી કમિટિ તેઓત્રીને મળે અગર તો કમિટી સૂચનાઓ અને વિચારો તેમને યોગ્ય લાગે તે રીતે મોકલે

ત્યારનાદ પ્રમુખશ્રીએ આ ૧ ગી કરને કમિટીને સામગ્રી ૧ ન આભાર મા યો હતો અને વિ ૧૫ માગી હતી ત્યાગનાદ ફરીથી પ્રભુરામ આયુર્વેદ કોલેજના મહાનમાં કમિટી મળી હતી અને બીન ૧ હાર ૫ થા પછી જો પ્રધાનને બી ૧ વખત મળવાનો નિણય યો હતો

નોટ—મુમાર્ષ-વંદોની કમિટીના રો ૧૦ અને સેક્રેટરી વધ પ્રતાપકુમાર તરફથી ઉપરનો રેવાન બનેલમાં મને મળતા મે તેનું મુજરાતીમાં બાબતર કરી આપની મમક્ષ મુમ્મુ છે

નિ વૈદ્ય મલ્હારાકર

નૂતન સમાચાર

૨૭ મા નિ બા-વધમનેન નાગપુરના અખ્યક્ષ તરીકે અ મનગરના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય શ્રી ૫ ગગાધર સાસ્ત્રી ગુણે મુગવા છે જેઓ તેઓને જાગણે છે અથવા જેઓએ તેઓના ભિષગિત્તાસમાં પ્રગટ થતા લખાણો વાંચ્યા છે તેઓ આ મુગણી મર્યાદા યોગ્ય છે એમજ હેશે અમાગ વધપચાતન ગુણેશાસ્ત્રીને હાર્દિ અભિનંદન

નાગપુરનું વધ મંમેનન જે તારીખો સ્વાગત રિણી મળા નક્કી રશે તે તારીખોમાં ફેબ્રુઆરી કે માચમાં ભરાશે

ત્રિદોષ વિજ્ઞાનીયમ્

(લેખક વૈદ્યકનો વિદ્યાર્થી, ગોરીશ કુ વલેશ કર ફિરેદ્દી, આગ્રા)

(ગતાક ૫૪ ૨૨ ૧ ચાતુ)

વૃદ્ધિગત પિત્તનુ કર્મ —

પરિશ્રમસ્વેદવિનાશ્રમ

વેગ-યસક્લન્ધિપાન્નક્રોથ ।

પ્રત્યપમૂર્છાન્નમપિત્તદાન

પિત્તમ્ય કર્માગિ વર્દ ન ત તા ॥

શરીરમા પિત્તદોષનો વધા । ચત પરિશ્રમ (ધાક) લાગે છે શરીર પરસેવે બહુ બધું જાય છે, અગોમા ૧૦ થાય છે વિમા, મૂત્ર, આખમા પીળાશ આવી જાય છે, શરીરમા પણ ૧૦ નાઈ જાય છે વેગ ધ, અકલેદ, વિપાક અને ડોથ (gangrene) થવા પ ન છે તવા મિથ્યા પ્રલાપ, મૂર્છા, શ્રમ, આખા શરીરમા દાહ થવા પામે છે આવા અનેક ઉપદ્રવો પિત્ત વૃદ્ધિગત થતા શરીરમા થવા પામે છે

પિત્તપ્રકોપના લક્ષણ અને કર્મ —

કટુવમ્ભોળવિનાશિતીભ્ણગ્ગ્રાન્થાધોળામ તપ

સીસર્પીતલાતસીન્ધિમુરાગુક્તારાગાન્ધિ ।

મુક્તે જીયતિ મોક્ષન ચ નરતિ ગ્રીષ્મ માન પ્રાણિના

મધ્યાન્ને ચ તથાર્ધગત્રિસમય પિન પ્રફાપ વ્રજેત ॥

(માધવનિદાન)

કટુવમ્ભચલણોળવિનાશિતીભ્ણ

ક્રોધાતપાનભયશ્રમગુપ્તશાકે ।

ક્ષારાયજીર્ણવિપમાન્નમોક્ષનેશ

પિત્ત પ્રત્યપમુપયાતિ ઘના યયેચ ॥

(યોગરત્નાકર)

વિસ્ફોટાગ્લ્કધૂમકા પ્રલપન સ્વેન્નત્તિમૂ છન

દૌગ ધ્ય ન્દરણ મદ્રોત્રિસમ્ય પાન્નોડગતિતૃટ્તમ ।

ઉષ્માડતૃતિ તમ પ્રવન્ન દહન કટુવમ્ભાતકા રસા

વર્ણ પાણુ રિવર્જિત વચિત્તા કર્માણિ પિત્તસ્ય વૈ ॥ (માધવનિદાન)

તીખા, ખાટા ઉષ્ણ, દાહક, તીક્ષ્ણ અને લવણ વિગે પદાર્થો, ક્રોધ, અનશન, તડકો, સ્ત્રીઅમાગમ, તલ, અળગી, દહીં, સુરા, ખાટીકાજી,

સુરકો વિગેરે દ્રવ્યોનું સેવન પિત્ત દોષનો પ્રકોપ કરે છે, તથા આહારના પાચન સમયે, જમતી વખતે, શરૂ અને નીંમ રૂતુમાં, દિવસના મધ્યાહ્ન કાળે તથા મધ્યરાત્રીએ મનુષ્યોના શરીરમાં રહેલું પિત્ત વિશેષે કરીને પ્રકોપ પામે છે

તીખા, ખાટા, ખારા અને ઉષ્ણ પદાર્થો, મધ અને દાહક દ્રવ્યો, તીક્ષ્ણ પદાર્થો ક્રોધ, તડકો, અગ્નિ, શ્રમ, સુકા શાકો, કઠોળને ક્ષાર વાળા પદાર્થોનું સેવન પિત્તદોષનો પ્રકોપ કરે છે તથા અજીર્ણથી, વિષમાશનથી પણ પિત્ત પ્રકોપ પામે છે વાદળા વિખેરાય ત્યારે એટલે કે શરૂ મૃતુમાં પણ પિત્તનો પ્રકોપ થાય છે

પિત્ત દોષના પ્રકોપને અંગે વિન્કેટ, ગડગુમડ થાય છે ખાટા અને પૂમાકા નીકળતા ઓડકાર આવે છે મિથ્યા પ્રલાપ, શરીર અતિપ્રસ્વેદ, ખૂરછી, દેહમાં ડુગ ધ, અગોનું ફાટવું, મઠ, અતિસાર, પાક થવો, અરતિ (બેચેની) તૃપા તથા ભ્રમ, શરીરમાં ગરમી, મૃત્તિ, તમ પ્રવેશ, મવાગ દાહ વિગેરે ઉપદ્રવો પિત્તપ્રકોપથી થવા પામે છે તીખા ખાટા અને કડવા રસો પણ પિત્તની દુષ્ટિ કરે છે પિત્તપ્રકોપથી શરીરનો વલ્લ પાણ્ડુ થાય છે અથવા બદલાઈ જાય છે આ સર્વ ફેરફારો પિત્તના પ્રકોપથી થવા પામે છે

આ ઉપરથી એટલું સમજી શક્યા કે ખાટા, ખારા અને તીખા પદાર્થોનું અતિ સેવન પિત્તની દુષ્ટિ કરે છે તથા શરૂ મૃતુમાં ખૂણ તડકો વેઠવો, ઉપવાસ, ક્રોધ વિગેરેથી પણ પિત્તની દુષ્ટિ થવા પામે છે પિત્તપ્રકોપ પામતા શરીરમાં દાહ, શ્રમ, પ્રસ્વેદ મદાત્મક વિગેરે ઉપદ્રવોની ઉત્પત્તિ થાય છે આ સર્વ ઉત્પત્તિ શરીરના સ્વાસ્થ્યનો વિનાશ કરી તેને મૃત્યુના પથે દોરે છે તેથી કરીને પિત્ત કેવી રીતે અવિકૃત (નકૃતિસ્થ) અવસ્થામાં રહે અને શરીરનું સ્વાસ્થ્ય કેમ જળવાય તેવા ઉપચારો કરવા તેવા આહાર વિહાર પાન વિગેરે કરવા પચ્યા રચ્યનું ખાત ધ્યાન રાખવું જો સ્વાસ્થ્ય તરફ યેપરવા રહીએ તો આ પ્રમાણે પિત્તની દુષ્ટિથી શરીરમાં અનેક ઉપદ્રવો ઉભવવા પામે, અને તેથી કદચ શરીરનો પણ અત આવી જાય

ક્ષીણ પિત્તના લક્ષણ —

પિત્તક્ષયેતુ મદોષ્મા મદાગ્નિવ પ્રમા પતા ।

શરીરમાં પિત્ત દોષ ક્ષીણ પામતા શરીરમાં રહેલો જઠરાગ્નિ મ ઠ થવા પામે છે શરીરની ઉષ્મા પણ ઓછી થાય છે દેહની કાંતિ પણ ક્ષીણ થવા પામે છે આ પ્રમાણે શરીરની ઉષ્મા, જઠરાગ્નિ અને કાંતિ ક્ષીણ થવાથી આહાર પચે નહિ, શરીર વિશે દિવસે નજીક પડતું જાય, શરીરનો વલ્લ

પીળો થઈ જાય, ત્વચા ઉપર ક્રિડાશ આવી જાય, શરીર ઠંડુ થવા માટે
અને આવા ઉપદ્રવો થઈ જતા શરીર ક્ષીણ થઈ પચત્વ દશાને પામે

પિત્ત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યના લક્ષણ —

પિત્તપ્રકૃતિકો લોકો યાદશોઽથ નિગદ્યતે ।

અકાલપલિતો ગૌર ક્રોધી સ્વેદી ચ બુદ્ધિમાન ॥

બહુમુક્ તામ્રનેત્રથ સ્વપ્ને યોત્તાંષિ પત્યતિ ।

एव विधो भावेद्यस्तु पित्तप्रकृतिको नर ॥

પિત્ત યદ્ધિ વદ્ધિત ચાપિ તસ્માત

पित्तोद्विक्त तीव्रवृण्णो नमुनુ ।

ગૌરોળાઙ્ગસ્તામ્રહસ્તાઙ્ગધિનકમ

शूरो मानी पिङ्गकेशोऽपरोमा ॥

દયિતમાચ્યવિલેપન મુચ્ચરિત ગુચિગશ્રિતનત્સલ ।

निभयसाहसबुद्धनलविभो भवति भीष्मगतिर्द्विपतामपि ॥

મધાવી પ્રશિથિલસર્પિઘધધમાસો

नारीणामनभिमतोऽपशुत्काम ।

આવાસધાલતતરગનીરકાન્યા

मुट्केऽन्न मधुरकषायनित्तशीतम् ॥

ધમદ્વપી સ્વેદન પ્તિગધિ

भूर्युच्चारक्रोधपानाशनेर्प्य ।

મુષ્ઠ પચ્યેત્કણિકારા પલાશાન્

दिग्दाहो काविद्युदर्कानलाश्च ॥

તનુનિ પિઙ્ગુગાનિ ચ્લાનિ ચૈવા

त व पपमाणि हिमप्रियाण ।

ક્રોધેન મથેન સ્વેશ્ચ માસા

राग वजत्याशु विलोचनानि ॥

મયાયુષો મ યથલા પઠિહતા* કલેશમીરવ* ।

याप्राखुक्रपिमार्जारवृक्कामूता श्वपैत्तिका ॥

(ભા.૬પ્રકાશ)

સ્વેદનો દુર્ગંધ પીતશિથિલાગ તામ્રનસનયનતાલુઓઞ્ઞજિહ્વાપાણિ પાદતલ

દુર્મગ વત્રીપલિતલાલિતજુષ્ટ યુક્ત ।

વહુસુક ઉષ્ણદેવી ત્રિપ્રસોપપ્રમાદ ।

મ યમનલ મ યમાયુ પતિત્ત મત્તિ ॥

(સિદ્ધાન્તનિદાન)

પિત્ત પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય કેવા પ્રખરનો આપણા શાસ્ત્રકો. એ વહુઓ છે તે હવે કહેવાય છે

અકાલે ટાન પડી ગઈ હોય છે વહુ મા ગીર હોય છે સ્વભાવે કોપી, શરીરે ખૂબ પ્રસેદ થાય તથા ભુજિશાળી હોય છે

પિત્તપ્રકૃતિવાળા મનુષ્યને આહાર બહુ ભેદ્ય છે તેની આખો તામના જેવા રંગની (લાલ) હોય છે ઉદરતા સ્વનામા નક્ષત્રો દેખે છે આવા લક્ષણ વાળો મનુષ્ય પિત્તપ્રકૃતિવાળો બન્યો

પિત્ત અત્રિરૂપ છે અથવા અભિમાથી તેની ઉત્પત્તિ છે તેથી કરીને પિત્ત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યને તૃપ્તા તીવ્ર લાગે છે તથા ભુખ બહુ લાગે છે વહુ મા ગાર હોય છે તેના અંગો ઉષ્ણ રહે છે પિત્ત પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યના હાથ, પગ અને મોટા તામ્રવર્ણ હોય છે તે પરાક્રમી, અભિમાની, યિગળા કેશવાળો તથા શરીર અત્યંત રૂવાકાવાળો હોય છે

તેને માલાઓ ન નનો લેપ વિગે બહુ ગમે છે તે સારા આચરણ વાળો પવિત્ર, આશ્રયે આવે તેના ઉપર એકવાળો, વૈભવવાદ, સાહસિક, ગળવાન અને હુકમનોને પણ મીઠમતિ (છતવો ભારે) લાગે તેવા હોય છે

પિત્ત પ્રકૃતિવાળો મનુષ્ય મેધાવી, સાધા ને બાધાઓમા શિથિલ માસવાળો પેનારીઓને ન ગમે તેવો, અપ શુક્રવાળો તથા અપકામી હોય છે તેના શરીરની કાંતિ જળના ચાનતા તરંગ સમાન હોય છે તે મધુર, કપાય, કડવું તથા ઠંડક ઉત્પાદકરે તેલુ અ ન જમે છે

તે ધમ દ્રેષી હોય તે શરીર સ્પેદ ખૂબ આવે છે પરસેવો ગધાતો હોય છે તેને ખાડે ખૂબ બહુ પડે છે, કોપી હોય છે, પીણા ખૂબ ગમે છે ભોજન પણ વાહુ ભેદ્ય છે તથા ઘણો ઈર્ષ્યાશુ હોય છે ન્યારે તે હુતો હોય છે ત્યારે કંઈના ને બાળરાના વૃથા દેખે છે, તથા દિશાઓમા ઢાંઢ, ઉકાપાત વિજળીના ધનકારા પ્રકાશતો સૂચ તથા અગ્નિના ભડકા દેખે છે

તેની આખો નાની, યિગળી, ચન્ન અને ગોળ હોય છે આખોની પાપણા સીણી હોય છે આખને ઠંડી વસ્તુઓ પ્રિય લાગે છે તથા અતિક્રોધ કરવાની, મદિરા પાનથીને સૂચના તડકામા બહુ ફરવાથી આખો એકદમ લાલ થવા પામે છે

પિત્ત પ્રકૃતિક મનુષ્ય મધ્યમ આયુષવાળા મધ્યમ જનવાળ અને ચંડિત હોય છે તેઓને કવેશ કરવો અમતો નથી તેઓનો સ્વભાવ વાધ, ઉર, વા રા, ધિવાડો, અને જૂ તથા લીંછો વિગેરે પ્રાણીઓ સમાન હોય છે

તેને આહાર ખૂબ ભેઈએ છે જ મી ગમતી નથી, કાંઈ કરતા તેમજ પ્રમન્ન થતા તેઓને વાર લાગતી નથી તથા મ યજ્ઞલ અને મધ્યમ આયુષ વાળો હોય છે

પિત્ત શમન —

સરનહસુષ્ણ સીષ્ણ ચ દ્રવમ્લ સર વટુ ।

વિપરીતગુણે ઈ યૈ પિત્તમાશુ પ્રગમ્યતિ ॥

(સિદ્ધા તનિદાન)

તિક્તસ્વાદુરુપાયશીતપચન ડાયનીપાગોજન

ગ્ધાસ્નામૃદુહવારિય વ્રજલજ્જીગાત્રસપર્શનમ્ ।

સપિ તીરવિરુક્ષસ્ફરિસ્નાનોપદેહાત્મિક ।

સ્નાનાહરવિહારમપજમિદ્ પિત્ત પ્રગાતિ નયન્ ॥

(યોગરત્નાકર)

પિત્ત સ્નેહયુક્ત છે, ઉષ્ણ છે, રુષા મા તીક્ષ્ણ છે, દ્રવસ્વરૂપમા છે ખાગે છે તેમજ ઝડવો છે આ બધા સ્થૂલ સ્વ પના હેલ પિત્તના ગુણુ ઠહેવાય બ્યારે પિત્તઅપકર ન્થિતિમા હોય છે મા તે અમન (ખાદુ) સ્વાદમા હોય છે પકવ સ્થિતિમા તેનો સ્નાન ટુ આન છે

આ આપણને પિત્તના ગુણ કહ્યા મા ગુણોથી પિત્તની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી ઉપર વર્ણવેલ ગુણોથી વિપરીત ગુણવાળા દ્રવ્યોના મેવનથી પિત્તદોષ જલદી શાંત થાય છે

ઠંડવા, સ્વાદિષ્ટ, અન કપાયલોન પિત્તની શાંતિ કરનાર છે તથા ઠંડા પવનની લહરીઓ, વૃક્ષોની શીતળ ઝાંખા, ઠી રાત્રી, પખાનો પવન, ગરીબુ અજવાળુ ભૂટાહ (લોયડ) કુવા । સ્ત્રી સમામ, ધી, દુધ, વિરેચન, જળનુસિચન કધિરઆવ, ઉષ્ણ પિત્તની શાંતિ થાય છે આન કરવાથી ઉપર વર્ણવ્યા પ્રમાણેના આહારવિહાર અને પાનના સેવનથી પિત્ત શાંત થાય છે

પિત્તદોષની અવિકૃત અવસ્થામા ગીરમા થતા ક્ષાયદા તથા પિત્તોષની દુષ્ટિ થતા ઉપદ્રવો, તથા તે ઉપદ્રવોને કમ પહોચી વળણુ, ક્યાર અને ટેવા આહારવિહારથી તેની દુષ્ટિ અને શાંતિ થાય તથા તેની વૃદ્ધિ અને હાસ વિષે આપણને ઠીક ઠીક જાણી વધે જણાય

હવે આપણે કદ્દ દોષ ઉપર નિગ્રહવાનુ રદ્ધુ તેા આપણે કદ્દદોષના સ્વરૂપ, પ્રાકૃત-વિકૃત અવસ્થા, સ્થાન, સ્ત્રી વિરે નિરૂપણુ કંગીશુ

કદ્દ દોષનુ સ્વરૂપ —

સ્ત્રેષ્મા શ્વેતો ગુરુભિગ્ધ પિં ટાટ શીતગ્નત્રયા ।

તમોગુણાધિક સ્વાદુ વિદગ્ધો લગ્નજો મહેન્ ॥

(ભાવપ્રકાશ)

કફદોષ પણ પિત્તદોષની જેમ સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ બે ને સ્વરૂપમા વિદ્યમાન છે. કફદોષ સ્વેત છે, ભારે તથા સ્નિગ્ધ છે પિચ્છિલ તથા શીતલ છે કફદોષ તમોગુણ પ્રધાન છે, રમમા સ્વાદુ છે બ્યારે આમ સ્થિતિ હોય ત્યારે કફદોષ રસમા ખારે હોય છે આ ઉપરથી સ્વેત, સ્વાદુ, લવણુ વિગેરેથી કફના સ્થૂલ સ્વરૂપનું વર્ણન થયું. ગુરુ, સ્નિગ્ધ, પિચ્છિલ, શીતલ વિગેરે ગુણો સૂક્ષ્મ સ્વરૂપની કફદોષની પ્રતીતિ કરે છે.

કફદોષના ગુણ —

હેન્મા શ્વેતો ગુરુસ્નિગ્ધ પિચ્છિલ શીતલસ્તથા ।

મુરસ્ત્વવિદાગ્ધ સ્યાત્ વિદાગ્ધો લગ્નો ભવેત્ ॥ (સિદ્ધા તનિદાન)

કફ સ્નિગ્ધા ગુરુ શ્વેત પિચ્છિલ શીતલસ્તથા ।

તમોગુણાધિક સ્વાદુ વિદાગ્ધો લવ્વો ભવેત્ ॥ (શાર્દૂલધર)

કફ પણ મા સ્વેત છે, ગુરુ છે, સ્નિગ્ધ છે, પિચ્છિલ (ચિમ્પટ) છે, શીતલ છે બ્યારે કફ પડવ અવગ્યાને પામે છે ત્યારે સ્વાદુમા લવણુ હોય છે, પણ આમ સ્થિતિમા કફનો સ્વાદુ પ્રધુર હોય છે આ સવગુણો કફના વળુ બ્યારે ઉપરથી ઉપરોક્ત વળુ ન પ્રાય ઇદ્રિય ગોચર કફને વધારે લાગુ પડતું હોય તેમ જણાય છે.

આયુર્વેદ શાસ્ત્રકારોએ કફદોષનું વળુ ન કહ્યું છે તેમા ઘડું ખડું ઇદ્રિય ગોચર કફનું જ વર્ણન જણાય છે હવે કફદોષની પ્રકૃતિરચ અવસ્થાવિષે પહેલા આપણે વાત કરીશું.

કફના પ્રકૃતિસ્થ કર્મ —

સ્નેહો વ ધ સ્થિરત્વ ચ ગૌરવ વૃષતા ચલ્મ્ ।

ક્ષમા ધૃતિરલોભઃ ક્વ ક્વ કર્માઽવિકારજમ્ ॥ (સિદ્ધા તનિદાન)

કફ અવિકૃત અવસ્થામા હોય છે ત્યારે તે સમસ્ત ઇદ્રિયોને સ્નેહહાન આપે છે શરીરના બાધાને દ્રઢતા આપે છે તથા મજાજીવન ગનાવે છે.

શરીરમા ભારેપણ વૃષતા, ગળ, ક્ષમા, ધીરજ તથા સતોષ આદિ ગુણોનો પ્રેરક પણ કફ દોષ છે.

જેમ વાત અને પિત્તના સ્થાન ભેદથી પાચ પ્રકાર છે તેમ કફદોષ પણ સ્થાન ભેદથી પાચ પ્રકારે શરીરમા સ્થાન પામ્યો છે, જે વિષે હવે આપણે નિરૂપણ કરીશું.

આપણા આયુર્વેદ આચાર્યોએ કફ દોષને પાચ પ્રકારે વર્ણવ્યો છે તે પાચ પ્રકારના કફના સ્થાન પણ સુકરર કરેલા છે તથા તે પાચ કફના કર્મ પણ જણાવેલા છે તે કફના પાચ પ્રકાર કયા ? સ્થાન કયા ? અને કર્મ શું ? તે વિષે આપણે વિવેચન કરીશું.

કંકના પ્રકાર —

કફાયૈત્તનિ નામાનિ કન્દન ચાત્તમ્બન ।

રસન રનહનધાપિ શ્લેષ્મણ દ્યાનમેન્ત ॥ (ભાવપ્રકાશ)

સ્થાન અને ભેદ કરીને કંકદોષના પાત્ર નામ પડ્યા છે કલ્પેન્ન, અવ લમ્બન, રમન, મ્નેહન અને શ્લેષ્મણ આ કંકના પાત્ર પ્રમુખ પાત્ર નામ છે કંકના સ્થાન અને ગુણ અને કર્મ —

આમાશયડય દૃષ્ટ્ય દૃષ્ટ ગિરસિ સર્ગિ મ્પ ।

સ્થાનત્વેષુ મનુષ્યાણા મેષ્ણા ત્રિષ્ટ યન્નમાત ॥ (ભાવપ્રકાશ)

કફઆમાશય મૂત્રિ ક્ષઠ્ઠ દિઠિ ચ મર્ધપુ ।

તિષ્ઠ કરોતિ દેહપુ રથૈર્ગ સર્વગપાટવ ॥ (શાર્દૂલધર)

આમાશય એ કલ્પેન્ન કંકનું સ્થાન છે તે આને ભીજવવાનું કામ કરે છે, તેથી કરીને અસ જલદી પચવા લાયક અને છે અવલમ્બન કંક દૃષ્યમા રહેલો છે તે દૃષ્યમા રહી જળ આપે છે અને મનુષ્યને ધર્મ, અને કામ અને મોક્ષ વિગેરે પુરૂપાયમા પ્રેરવાનું કામ છે તથા મર્મ પ્રકારના કામ કરવાનું સામર્થ્ય અર્પે છે રસન નામન - કંકમા રહેલો છે તે કંકમા રહી મુખમા અમી આપે છે જે અમીને આધાર આપણાથી મુખદ્વારા વેવાતો ખોરાક ભીજવાય છે તથા ખોનાકમા મીઠાગ આપે છે અને તેને ગળા નીચે ઉતરવા જેવો બનાવે છે મ્નેહન અથવા તપક ઝર ગિન્ધ્યાનમા રહેલો છે

તર્પક કંક શિરસ્થાનમા રહી મર દિઠિયોને તથા શીંગના અવયવોને તર્પણ કરવાનું કામ કરે છે, એટલે કે મર અવયવો તથા દંદિઓને તૃપ્તિ આપે છે તપક કંકના આધાર મગજ અનેક પ્રકારના વિચાર કરી મળુ ઉદેશ્યા કોયકાઓનો તોડ લાવવા સમર્થ બને છે તથા આપણી શુદ્ધિ, મ્મર્તિ વિગેરેની તીવ્ર બનાવે છે ને મર્મ દંદિઓને તૃપ્તિ આપી પોતપોતાના કાયમા પ્રેરે છે શ્લેષ્મણ અથવા શ્લેષ્મક કંક ગરીરના આધાઓમા સ્થાન પામ્યો છે શ્લેષ્મક કંક આધાઓને જળ આપે છે, તથા આધાઓને ભાગ ઉપાડવો, ચાલવું ફોડવું, મહેનત કરવી વિગેરે ક્રિયાઓ કરવામા શક્તિ અર્પે છે આ પ્રકારે પાચે પ્રકારના કંક પોતપોતાના સ્થાનમા સ્થી ગગીર કેમ મજબુત અને નર રહે તથા શરીરની મુદરતા કેમ જળવાય ખમ કામ કરતા પણ ન થાકે તેવી દક્ષિઓ આપે છે આ બધા લક્ષણ, ગુણ અને કર્મ આપણે પ્રત્યક્ષ (અવિદ્યુત) કંકદોષના વળુ યા મરે આપણે દરેક પ્રકારના કંક ગેય લઈ તેમનું સ્વતંત્ર વિવેચન કરીશું

કલેદન કદ્દતુ સ્થાન અને કર્મ —

વસ્તુ વસ્ત્યાયજ જામત્યા અપરાણયિ ।

અનુગ્રહ્નાતિ ચ મેગમ્યાનાયુત્ક્રમણ ॥

વડત્તનો જ વસ્ત્યતિ તને સહ અજ મંદ પ્રામાતિ ।

કલેદન કદ્દતુ ન્યાયે પ્રતિષ્ઠા અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં તે પોતાના સ્થાન આમાશયમાં રહી અને ભીંતવવાનું કામ કરે છે તથા પાચનક્રિયાને મદદરૂપ થાય છે વળી તે પોતાના ઉદર કમળી અવસ્થામાં રહી ગોળ સ્થાનમાં રહેનાર પ્રાણે પણ બળ આપે છે અને તેમને તેમના ઠાયમાં સામર્થ્ય પ્રેરે છે આ તેનું વિશિષ્ટ કાર્ય છે અને કીરેત્ર વડે તેનું મુખ્ય સ્થાન આમાશય આપણા શાસ્ત્રકોષે વર્ણવેલું છે

અત્રને ભીંતવી પડવા લાયક ગનાવવા ઉપરાંત કલે ક કદ્દ રમ મગ અને મૂત્ર ને જુલ્મ પાડવાનું પણ કાર્ય કરે છે

અવલમ્બન કદ્દતુ સ્થાન અને કર્મ —

રસયુક્તપરાયણ હૃદયમ્યાગમ્બનમ્ ।

ત્રિફસારણ ચાપિ વિદ્યત્યવલમ્બન ॥

(ભાવપ્રકાશ)

અવલમ્બન કદ્દતુ સ્થાનમાં રહેલો છે તે પ્રકૃતિસ્વ એટલે કે અવિકૃત અવસ્થામાં હોય છે ત્યાં તે પોતાની રસયુક્ત આત્મ શક્તિથી ઉત્તરે પેટા આપવાનું કાર્ય કરે છે ને જ્યારે મગ અને ઉત્સાહ પ્રેરે છે તથા અવન ગત મદ માખા પેલો ભાર સહન કરવા નિ સ્થાનને સામર્થ્ય આપે છે આ પ્રમાણે હૃદયની મધ્ય શક્તિનો આધાર તથા ચરીરનો ભાર સહન કરવા ત્રિ સ્થાનની શક્તિ અપનાર પણ અવલમ્બન કદ્દતુમાં જ છે

રમન દોષના સ્થાન અને કર્મ —

અગ્નિ અપિ તત સૌમ્યો નિષ્પત્તિગતિકેવલ ।

યતો ત્સાવિજાનિતા રસના રસનો સમો ॥

(ભાવપ્રકાશ)

કલેદન કદ્દતુ સ્થાન છે રમન કદ્દતુ અવિકૃત અવસ્થામાં કલે સ્થાનમાં રહી મુખમાં અગ્ની રમનો નવાજ વહેવડાવે છે રસના એટલે રસનો સ્વાદ લેવો તે અથ સુચવતો રસના શરૂ (જીભ) તે રમન કદ્દ ઉપરથી નામ રૂપને પામે છે રસના અને મન કદ્દ જ ને અતિ નિકટ મળઘ ધરાવે છે વળી રસના સ્વાદ લેવાની શક્તિ અપનાવે આ રમન કદ્દ છે કારણ કે રસન કદ્દ કલેસ્થાનમાં રહી અગ્ની રસને મુદ્ધારમાં વહેવડાવે છે તે અગ્નિરસ રમના (જીભ)ને બીની ગણે છે તથા મધ્ય મનો સ્વાદ લેવા સામર્થ્ય આપે છે વળી અગ્નિરસ જોડાડને મુખદ્વારમાં ભીંતવી વધારે સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે અને સાવ રમતપ કરી જોગ ને કલે નીચે ઉતારી હોજીમાં પહોંચાડી દે છે

(અપૂર્ણ)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ૧ તથા ૨ થી આયુર્વે નિર્ધારિત ૨૧ મુલક રાશિ થાય છે નહીં થનાર ગ્રાહકોને લેવાઈએલા પદ્મા મંડળો થી મોકલશે તો તેમને અપેક્ષા છે ખરેખર તરત મળે

(૨) રાશિની અધ્યક્ષથી ગ્રાહક થનારને પણ રાશિની શરૂઆતથી જ ગ્રાહક થએલા જણી રહ્યા હોય તો માસિક ગ્રાહકોના અપેક્ષા મોકલનાર આપનામા આવ

(૩) ગ્રાહકના મરનામા અધિકારી તથા ૬ થી ૧૫ હાય તમણે પૂરે ૬ થી ૧૫ મરનામું તથા મોકલનાર આપનારને જોઈએ જોઈએ નહીં જાય આ દાખલમાં ગ્રાહકની સુગતેનાથી આ પાછો આવશે તો કરીશો તે આ ન પોષ્ટેલ ગ્રાહકને શિગરો મોકલ મરનામું પૂરે તથા ૫ થી ૧૫ હાય તો ૫ લેવું મરનામું તરત મોકલનાર આપનાર

(૪) ગ્રાહક થનાર મંડળ કે આ મંડળના નવર મંડળો પત્રવ્યવહાર વ્યવસ્થાપક “આયુર્વે નિર્ધારિત” આદિત્ય મુદ્રણાલય, નવખંડ અમદાવાદ, એ મરનામે મોકલે

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નામ કે માસિકના આવતા લેખો મંડળ આદિત્ય મુદ્રણાલય તરફ મોકલનારે

(૬) ગ્રાહક નામલેખો માટે રાશિ નિર્ધારિત નામ ૧-૮- ગ્રાહકનામા આવનાર છે

(૭) આ માસિકના ગ્રાહકોને પોતા માટે તથા નમના લેખકો જવાનું

(૮) આ માસિકના નેમોને અત્રે જ ગામાન્યુમિ ન રકમ ની ની નામનીતિ (policy)ને મોકલ મંડળ નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વે નિર્ધારિત ૧૯૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૧૦ વર્ષની જુની જુદી નામ માધેથી ૧૯૮૦-૮૧ થી મળે

લખો

પાછના રાશિની નામલેખો માટે જ નામનીતિ મુદ્રણ ૧૯

આનુ રાશિના અધિકારી માટે ગ્રાહકનામા-આયુર્વે નિર્ધારિત

કે આદિત્ય મુદ્રણાલય, નવખંડ-અમદાવાદ

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુદય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

ने

ગુજરાતી અનુવાદ

[illegible]

॥ १ पूमाना १ सा पानाना मयित जु तउनी मिम भात ३ ८- -

આયર્લેન્ડના વિદ્યાર્થીઓને મુરુગ પ્રમાણુપત્ર મળવાથી રૂ. ૫૦૦ માંથી ૨૦૦૦ માં વધારે મળે છે.

41031

પ્રેમ જાતિ નિમિત્ત આચાર્ય

તથા

प्रेम भुगताराम श्री प्रसा

અનુભવેલી મુશ્કેલી

મગરાતા કે હાલ

૧ પ્રાશન પાસેથી

જ નર્મસીતા મુખ્ય એજ ટો પાસેથી
ગુજરાત આયુર્વેદ નર્મસીતાની મુખ્ય
તથા આયુર્વેદસોમાધી

૧૩૧ રા રાજ્યની લાયબ્રેરીઓ માટે મળુર યંત્રેણ

વૈદક સિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનાત્મક વૈદક માસિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં ૧૧

તદેવ યુક્ત મેષજ્ય યદાગેગ્યાય કલ્પતે ।

પૃષ્ઠ

અંક ૩

સ ચેવ મિપજા શ્રેષ્ઠો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૬૪

ત્રીજી અને પ્ર ૧૨૧-

દુર્ગાશક્ત કુવળગમ શાસ્ત્રી

અહ નર્મરુદ્રીકવ નર્મશ લી૦ તરુધી

૪ સયાની રોડ

મુબાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક ગંદ આયુર્વેદ
સમ્બંધનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અહ કાર્મગી
તરુધી પ્રગટ થતા આ માસિક દ્વારાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

નિનય

સેખ

પૃષ્ઠ

૧ મગજ અને દીર્ઘાયુષ્ય		૬૫
૨ અમૃતા આયુર્વદીક એ પુરુષન સોમાર્ધીની સ્થાપના		૭૨
૩ આયુર્વદીક ઔષધી મોખનની વ્યાખ્યા અને દિવા	વેદ્ય ચત્ર ૧ દેશા	
૪ ત્રિગોષ વિજ્ઞાનીયમ	મારીસ ૨ વજ્રેશ ૨ વિવે	૮૮

— વિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા નેઈને વાચ તે ખાતરી થોકે આ મામિ આપના
૧ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રચાર માટે કેવું ભરે રી રચ્યું છે આ મામિ નું આ ૨૧ મુ વધ
આલે છે શરૂઆતથી ૮ આ મામિ મા આરા ને આરા ૮ નમો આવ છે વરોગ મલ્તે
રાત્રની લાયજેરીગો માટે આ મામિ મળ્યું પુ છે અમને આરા છે કે દશની
વિધાના પ્રચારમા જ દેશનો ઉત્તર મમાએનો છે એમ સમજ દરે વાચ આ મામિ ના
આલેકો સધારવાની કે જેવર પોતાના મામની લાયજેરીગો દ્વારા પણ આ મામિકેત્ર નાચન
કેના તેની કોશિસ રશે

દુર્ગાશ ક શાસ્ત્રી
તત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મજાપત્યશ્વિવલ્લભિદ્વત્તિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વમિવેશચરકમ્ભૃતિભ્ય

[પુસ્તક ૨૧ મુ]

પાપ ૧૮૯૪

[અક ૩

મરણ અને દીર્ઘાયુષ્ય

[ઇન્ડિયન માયન્સ યે એમની ગ્રન્થ બ્લ ની પ્રમણે] ગ્રેસથી જે અનેક વિશ્વમા ય વૈનાનિકા આ દત્તમા આ યા દતા તેઓએ માય સ મેચંગ ઉપગત આ રેશના જી । જી । શહેરોમા અને પશ્ચાતિ વિચા ને પ્રેરક સાખાનો આપ્યા દતા પ્રેડી ગરના ઈ સ્ટીટયુ ઓફ એનીમ । જીનેગીમના ડાયરેટર ડો જેક જે વ્યુ એમણે નમ્તાના મીનેટ હાઉસમા Biology of Death એ વિષય ઉપર જી યુઆરીની તા ૮ મીએ યાખ્યાન આપ્યુ દત્ત અને તેનો તા ૧૨ માં ટા મિ મોક ડિડીઆ પત્રમા પ્રગટ થોનો રિપોર્ટ વાચતા તે ઉપરથી મારેના પ્રિયાગ નીચે ઉતાનો છે તની આ મિ]

મૃત્યુ આપણુ મો માટે અનિવાર્ય છે, ક્યારે આવશે તે ખબર નથી પણ ગમે ત્યારે આવશે એ નિશ્ચિત છે જાતસ્ય દિ ધુમો મૃત્યુ એ ગીતા વચન સામા ય અનુભવનુ કથન છે પણ એ મૃત્યુનો આપણુ મોને જર હાગે છે માનવીની આયુષ્ય મર્યાદા ઘણી ટુડી છે એ માણસ જાત ભૂલી શકતી નથી અને ચિરજીવ રહેવાની કોઈ દ્રઢતામના-જેને યોગમૂલક મિનિનિરેશ કહે છે તે પણ માનવ લોનીમા એવી ઉડી પ્રેરેલી કે કે માણસ મૃત્યો ચિંતણવનનું, અમરતાન ઠાર ગણવાની વૃત્તિ મેરે કે અને એ વૃત્તિનાગમથી જ ધ્રુવ જન્મ મૃતસ્ય ચ એ વચન ઉપર રહેલા કવન જેવી જ વદ્ધા મે-ડો વર્ષથી આપણા લોહા ગજે છે યજ્ઞાજી । ધર્મોમા તથા દર્શનોમા આત્માની અમરતાની માન્યતા સ્વીકારેલી છે પ્રો કયુ કહે છે કે ધર્મ અને તત્ત્વ જ્ઞાનના આચાર્યોએ મનુષ્ય જાતિની મરણથી લયની આ સહજ વૃત્તિને બારે અને પુરૂર શખોમા શુથેલા વળનોથી શણગારી છે ધાર્મિક પથો અને દર્શનો પુષ્કળ છે તેમાથી જે પોતાની પ્રવૃત્તિને અનુકૂળ આવે તથા વધારેમા વધારે શાંતિ આપે તે ચમદ કરવાને માણસ મુખત્યાર છે ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપદેશોમા પુષ્કળ નૈતિક અને સામાજિક મૂલ્યવત્તાવાળુ ઘણું વસ્તુ ટોચ છે, એની કોઈથી ના પડાય એમ નથી પણ એટલુ સ્વીકાર્યો પછી મરણ પછીના જીવન માટે જે આશા આપણામાના ઘણાને વળગી રહે છે તેનુ મૂળ સ્વાર્થ છે એટલુ સૂચન તો બુદ્ધિશાલુ ગણુ પડશે

પ્રો કયુના ઉપરના વાક્યોમાથી ધ્વનિ એવો નીકળે છે કે મૃત્યુથી પરસ્થિતિ મળધી ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા જે કાઈ જ્ઞાન મળે છે તે આત્મામન તરીકે તેમજ નૈતિક તથા આમાજીક મૂલ્યવત્તા માટે ઠીક છે પણ એમા સત્ય કદાચ નથી આમાથી અને સમગ્ર બાબતુમાથી ધર્મ અને તત્ત્વ જ્ઞાનને વિજ્ઞાન (સાય સ) કરતા ઉત્તરત્વી કેપ્ટિના ગણવાની વૃત્તિ દેખાય છે પણ એ સાથે મારે કાઈ લેવા દેવા નથી અહીંતો મરણ વિષે સાય મ- વિજ્ઞાનનો છે લો અભિપ્રાય શો છે તે દર્શાવવા માટે જ પ્રો કયુનો મત ઉતાર્યો છે

મૃત્યુના અર્થ પદાને લેતીને વ્યક્તિના મરણ પછી શું બને છે? પ્રાચીન પરિભાષામા ગી ગતિ થાય છે એ દર્શાવવાને વિજ્ઞાન સમર્થ નીવડ્યું નથી પરિણામે અમરતાનો વૈનાનિઠ વાદ ધ્યાપન કરવા માટે આવશ્યક વૈજ્ઞાનિક હકીકતોનો અભાવ હોવાથી વિજ્ઞાન એ વિષયમા મૈન એવે છે અને કોઈક જાતના માગદર્શન માટે આતુર જનસમાજ દાશનિષ્ઠના કે ધર્મોચ્ચાયાના ઉપદેશ ઉપર ધ્યાન આપે છે

અત્યાર સુધી વૈજ્ઞાનિક બુદ્ધિની આ બાબતમા શી ગિથિતિ છે તે હુકામા દર્શાવતા પ્રો કયુ કહે છે કે મગજની શસ્ત્રક્રિયા સળધી અત્યાર સુધીમા જેટલું જાણવામા આવ્યું છે તે નાન મૃત્યુ વખતે અછેદ્ય અવિભાજ્ય કાઈક (જીવાત્મા જેવું) શરીરને છોડીને નીકળી જાય છે એવી માયતાની વિરુદ્ધ જાય છે જેમ જેમ મગજના એક પછી એક ભાગો મગજમા નિશ્ચિત થવાને પરિણામે કે શસ્ત્રક્રિયાવડે નષ્ટ થતા જાય છે તેમ તેમ ક્રમશઃ વ્યક્તિત્વ, ક્ષીણ થતું જાય છે અને છેવટ માણસ જીવતું હોવા છતાં તેનામા જ્ઞાનની નિશાની ભાગ્યે જ રહે છે આ વિષયમા અસ્તિ-નાસ્તિ ઉભય પક્ષ તરફથી પુષ્કળ ગ્રંથો લખાયા છે, પણ એ અગ્રકામા પડવાનું આ ધ્યાન નથી

ઉપર પ્રમાણે મરણ અનિવાર્ય અને મરણ પછીના જીવન માટે ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન જે કાઈ આશા આપી શકે તેનો જ આધાર હોવા છતાં મરણ પહેલાના જીવનકાળને લખાવવા સળધી એન્ડ્રો કે દીર્ઘાયુધ્ય સળધી વિચારમા વિનાન કાઈક પ્રકાશ આપી શકે એમ છે પ્રો કયુ કહે છે તેમ મૃત્યુ તરફ દષ્ટિ કરતા જુદી જુદી ાણી જાતિમા મરણ વખતે જે ઉન્મર હોય છે, તેમા ઘણો ભેદ જોવામા આવે છે થોડા કલાકોમા જ જ મથી આરણી થોવન-વ્રજેતપતિ વાધકય વગેરે ક્રમમા થઈને મરણ પયતનું આજી ચક્ર જેનું પૂરું થઈ જાય છે એવા ાણીઓ પણ પૃથ્વી ઉપર અનેક છે પછી કોઈનું જીવનચક્ર પૂરું થતા થોડા દિવસો લાગે છે કોઈનું પૂરું થતા મહિનાઓ લાગે છે આપણા સામાય રીતે પરિચિત પ્રાણીઓમાથી જુદા

જીવનની પાચ-દશ-વીગ-૪૦ વર્ષો એમ જીવી જીવી આયુષ્ય મર્યાદા જોવામા આવે છે જ્યારે ૧૭૫ વર્ષ સુધીનું આયુષ્ય જોગવનારા પ્રાણીઓ પણ છે અને આયુષ્યના આ લેહને શરીરના ક', વજન, ક્રિયા, અનુભવ વગેરે કશા સાથે સંબંધ નથી એ હકીકત પ્રાણીશાસ્ત્રીનું ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી છે

જોકે વહેલા મોડા માં મરે છે પણ બધા એક ઉમ્મરે નથી મરતા આ ગીતે મરણ વિષે બે પ્રશ્નો ઉઠે છે (૧) પ્રત્યેક વ્યક્તિ અન્તે મરણ શરણ થાય છે એ સાચી ? (૨) એકજ જાતિની લિ ન લિન્ન વ્યક્તિઓના આયુષ્યમા ભેદો ફેર જોવામા આવે છે એનો શુ ખુલાસો છે ? સામાન્ય બહિષ્કાર પેટે લિન્ન અસ્તિત્વની કિમત મૃત્યુ હોય એમ લાગે છે પ્રો ક્યુની કહેવાની મતલબ એવી લાગે છે કે જેમ સમાજથી જીવો મત ધરાવનારને સમાજ તરફથી બહિષ્કારની સજા સહન કરવી પડે છે તેમ પ્રાણીઓ એક જીનથી લિન્ન રૂપના થયા એની મતરૂપે મૃત્યુ આવ્યુ આ જ્યનને નીચેની હકીકતથી તેઓ સિદ્ધ કરે છે બધી મજબૂત વસ્તુઓને મરણ અનિવાર્ય છે એમ નથી જા ત એકપિંડ (Single celled) પ્રાણીઓ જે હજારોની સંખ્યામા ડોઈપણ તળાવમાથી લીધેલા એક ખ્યાલા પાણીમાથી આળી શકાય છે તેઓને સ્વાભાવિક મૃત્યુની ખબર નથી તેઓ અમુક મર્યાદા સુધી વધે છે અને પછી એકમાથી વિભક્ત થઈને બે થાય છે આ વિભક્ત થયેલા દરેક પણ પ્રી વધે છે અને વિભક્ત થાય છે અને આ ગીતે જ્યા સુધી તેઓને યોગ્ય, ઉષ્ણતા અને પાણી મળ્યા કરે ત્યા સુધી આ વા કરે છે

આપણા જેવા બહુ પિંડયુક્ત (Multicellular) પ્રાણીઓમા જે પ્રજનન પિંડો વિઠાસ પામે છે તેઓ ઉપર જી છે તે જાતના અર્થમા અમર છે કારણકે એક પેઢીથી જીલ પેઢીમા જીના શરીરમાથી નવા શરીરમા જે અન્તરહિત જીવનપ્રવાહ વહે છે તે આ પ્રજનનપિંડોના બનેલા છે તેઓને વાર્ધક્ય મરણ કશુ લાશુ પડતુ નથી આ એક પરમ અગત્યની હકીકત છે કે એક પિંડ પ્રાણીઓને સ્વાભાવિક મરણ નથી જ્યારે બહુપિંડ પ્રાણીઓને સ્વાભાવિક મરણ છે જીલ અગત્યની હકીકત એ છે કે બહુપિંડ પ્રાણીઓના પૃથક્ પિંડો પણ અમરતાની શક્તિ ધરાવે છે

ઘોડા વખતથી એવી મજૂન પ્રક્રિયાઓ શોધી કાઢવામા આવી છે કે જે વડે યાઈગેઈડોએન્ડ, જીનટોપ(ઓવરી), અધિવૃક્ષગનિથ(સુપ્રારિનલગેન્ડ), ખરલ, હૃય, મૂત્રપિંડ વગેરે અવયવોને જીતાડી કે જીન નાના પ્રાણીના શરીરમાથી છુટા પાડી કાઢ્યા વામણમા જીવતા રાખી શકાય છે અને તેઓમા નવાપિંડ અને નવી ધાતુની વૃદ્ધિ થઈને એ અવયવો કદમા અને વજનમા વધે છે, એવું બતાવી શકાય છે

આ બધા ઉપરથી એટલું તો દેખાય છે કે એકપિંડ પ્રાણીઓથી બહુપિંડ પ્રાણીઓના રચના તથા વતનમાં રહેલા વેદમાં તેમજ એક પૃથગ્કૃત અવયવ જે પરિસ્થિતિમાં બહાર જીવી શકે છે તથા શરીરની અદર એજ અવયવ જે સ્થિતિમાં રહે છે તેમાં મૃત્યુના કારણોની શોધ કરવી જોઈએ એવો પ્રો કંડુનો મત છે

છતાં એજ પ્રોકેસર કહે છે કે જેઓ પૃથ્વી ઉપર આ શરીરમાં ત્રિર જીવન વાળે, છે તેને પ્રાણીશાસ્ત્રી એન્ટુ કહી શકે કે જે યત્રોતુ તમારૂં શરીર બનેતુ છે તેના સરવાળાથી જો કશું પણ વધાતે તમે નહોત તો તમારૂં જીવન તમને મળી શકત, ઝારણ કે તમારા શરીરના અવયવો જુદા કાપી કાચના વામણોમાં ધુમ્મ છુટા જળવી દાખી શકાશે પણ આનો કશો અર્થ નથી એ રીતે પોતાના કાચમાં રાખેલા અવયવો જીવતા રહેવાથી પોતે પણ હવે જે એવું કોઈ માને એ હાથમાંપદ છે બલમત પ્રયોગ કરનાર વૈનાનિક મિવાય આથી કોઈને મતોપ થવાનો સંભવ નથી

અમુક માપુગ મરી ગયો એમ પ્લીએ છીએ ત્યારે એના યત્રો કામ કરતા બધ પડ્યા એવું કહેવાનો આચય નથી પણ એનું ચક્ષિત્વ નહ થયું જીવ વગરનું શરીર થઈ ગયું, એમ કહેવા માગીએ છીએ જીવ શરીરમાં રહીને યત્રો ચાલતા બધ રહે તો એમાં કોઈને વાધો નથી સમાધિમાં યત્રો કામ નથી કરતા અને જીવ શરીરમાં રહે છે એવું મનાય છે સમાધિ સ્થિતિની ચથાયતાની ચર્ચા અહીં અસ્થાને છે પણ દીર્ઘાયુધથી આપણે શુ માગીએ છીએ એની ચર્ચા છે અને તેમાં શરીરના છુટા અવયવોનું દીર્ઘ જીવન નહિ થુ સમગ્ર શરીરમાં રહેલા જીવનું દીર્ઘાયુધ ઇન્છીએ છીએ એટલી વાતમાં તલેદ નથી

દીર્ઘાયુધની વામના સ્વાભાવિક છે એ તો સાર્વજનીક અનુભવથી સિદ્ધ છે અને અતિ વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવામાં કશી મુશ્કેલી નથી પ્રો કંડુ કહે છે કે દીર્ઘાયુધ મેળવવા માટે બીજું કશું જ કરવાનું નથી પણ દીર્ઘાયુધી માણાપ અને દીર્ઘાયુધી દાદા દાદી પસદ કરવા એટલું જ કરવાનું છે જ મમા પસદગી હોતી જ નથી એટલે આણું કહેવાને અથ એટલે, જ કે જેના પૂર્વજો, દીર્ઘાયુધી ન હોય, તેણે જાતે પ્રજોત્પત્તિ ન કરવી અથવા રાજ્યે તેવા ઓની પ્રજોત્પત્તિને અટકાવવી સમસ્ત પ્રજાને દીર્ઘાયુધી કરવાનો એ માગ છે પણ આતો લવિગની વાત થઈ વત માન મનુષ્યોએ તો એનું જ સમજવાનું કે જેને વારમાં દીર્ઘાયુધ મળ્યું તેને માગે દીર્ઘાયુધી થવાનો સંભવ છે બીજી ટોઈપણ બાબત કરતા આયુધ્ય વિષયમાં વારંવાર ઘણું મોટો ભાગ સજવે છે, એ ચોક્કસ છે પ્રો કંડુ કહે છે કે ૫૦ થી ૭૫ ટકા મરણ પ્રમાણમાં

માન વાર્તા નિયામક તત્ત્વ છે અને આગ્ય નિયમોની ભળવણી કે રોગ પ્રતિબંધક વૈદ્યકથી એમ ફેરફાર થવો શક્ય નથી એમ જણાય છે

અલગત આથી ઉલટી રીતે નીર્ધાયુધી માળાપની પ્રજા પણ અકસ્માતથી કે પ્રાણધાતક રોગના અપાટમા આવી જતા અન્યાયુધી નીવડે એ મલ્લવિત છે અને આપણા દેશમાં જ્યાં આગ્યશાસ્ત્રની મામાન્ય શેક જીવન ઉપર કશી અમર નથી ત્યાં તો આવા દાખના પુકળ જાણે છે અને એ પરિસ્થિતિ જ મરણ આયુધ્ય પ્રમાણને ધાતુ નીચું લઈ જાય છે પણ પ્રો ક્યુના કહેવા પ્રમાણે જેના પૂર્વજો દીર્ઘાયુધી ન હોય તેને માટે ગમે તેટલી મલાજ રાખવા છતાં નીર્ધાયુધ્ય ૫૦ વી ઉપ દક્ષ મલ્લવિત નથી

છેવટ અમરતાની જાણતમા પ્રો ક્યુ જે કહે છે તે દાર્શનિક અને ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ પણ વિચારણીય છે એ કહે છે કે એક ધર્મની વ્યક્તિઓ બીજી ધર્મની વ્યક્તિઓને સ્થાન માપે છે અને એ રીતે જીવનપ્રવાહ વાટચા કરશે અને વિસ્તૃત થતો જશે જેમ ગાય, ઘોડો વગેરે પશુ પક્ષીઓની ભતિઓ તેમ મનુષ્ય ભતિ પણ ચિરજીવ છે વ્યક્તિરૂપ નહિ પણ ભતિરૂપે આપેક્ષિક અમરતા આ પૃથ્વી ઉપર જ શક્ય છે વખત જતા પોતાની મમતા કે સુખિને વિચાર મામા ય માનવચિત્તમાથી ફીણ થઈને તને સ્વાને ભાવિ ઉપર ઢાણુદારા સામાજિક સુક્તિને આદરશસ્ત્ર વગેરે મતવાગે તો માનવચિત્ત રાષ્ટ્રવાદ (Nationalism) ના અતિરેકને પશ્ચિમે અમરતા ત ક નહિ પણ મરત્યુ તરફ ધસડાઈ રહ્યું છે પણ મનુષ્ય ભતિ વિશે નિરાશ વધારું ઢાણુ નથી ઉચ્ચ ભાવનાઓની ધાઈ ભરતી આવશે ત્યારે વિજ્ઞાનના જળથી આખો માનવ સમાજ પોતા ॥ ભાવિનું નિયંત્રણ કરી શકશે અને એ રીતે જગદ્રુતિથી મમાજ સુક્તિ મેળવી શકશે એ જ માની સુક્તિ અને એ મરવાથી નહિ પણ જન્મવાથી માણસ મેળવશે અલગત એ વિષય ફર છે

બદ્ધની ગોળીથી મગજની બીમારી ઉપર કાયદો

ઈ મ ૧૮૨૦ ની માહની આ વાત છે અમેરિકામાં અજાણમાં રહેને ૪૩ વષનો માણ લગ્નકરી ગિપાઈ વયોધો હાડકાના રોગથી અગમ થઈ પડેલો અને માનસિક નળગાંડી પણ પોડાતો હતો આખરે આ જાણના ઈલાજ તરીકે તો આ ધાતનો વિચાર કર્યો માગર કપાળ સામે પીઓડ ધરીને તેણે ભગડા કર્યો પરિણામ આશ્ચર્યજનક આવ્યું ગોળીથી તેનું તાગવું ફાટ્યું નહિ, મરત્યુ થયું નહિ, પણ તેના જઘા માનસિક દુગે આ યા ગયા

તેણે દાઝાને પાંચે જઈ જઈ વાત રી, ખતરાને તપાસને અતે જણાયુ કે મગજના મૂળમાં પોસ્થુટરી ૫ થીની પાસે ગોળી બેઝી ગઈ હતી ગોળીની આ અંધિ ઉપર ચયેલી અમત્કારીક અસરને પરિણામે શરીર સારૂ થઈ ગયુ દરદી કહે છે કે હવે માં ગોળી બહાર ડાઢવી નથી મને સપૂણ આરામ છે

(કુ' ગામના ૨૧ જા મુઆરી ૧૮૩૮ ના અંકમાંથી)

એક બીજો દાખલો

ઉપરનો દાખલો વાચતા થોડા વર્ષો પહેલા વાસાવડ (કાઠિયાવાડ)માં બનેલો અને હમણા સાલજેલો દાખલો ચાદ આવે છે

વાસાવડના એક ગૃહસ્થ પાસે કેટલાક વખતથી લાગેલી બદ્ધક હતી લાખા વખતે ઝાટથી બદ્ધકને નુકમાન થઈને એની મેળે ટૂટી જગે તો કાઠક નુકમાન કરી દેશે માટે એને આઝાથ તરફ ફેડી ના મવાની બદ્ધકના અનુભવી એક લાઇએ સલાહ આપી અને પેલા ગૃહસ્થે હવામાં લડાકો કર્યો પણ બદ્ધકને ખરખર ઘાત લાગી ગયેલો એટલે ઉપરથી નળી ઉડી ગઈ અને ફેડનારાના હાથમાં લા ડાનો હાથો રહી ગયો પણ પાછળ છેડે ઉલેલા કાંઈ માણસને બદ્ધકમાંથી ઉઠેલુ કાઠક છાતીમાં વાગુ એને વાગ્યુ તેને પહેલાતો 'હાથ મરી ગયો એવી બીક લાગી પણ પછી ખબર પડી કે કાંઈ પ્રાણધાતક વાગ્યુ નહંતુ પરંતુ યુગ્મી એ થઈ કે એ માણસને ઘણા વખતથી દમનો વ્યાધિ હતો તે મટી ગયો

૫ મદનમોહન માલવીયજીની પુનર્યોવન પ્રાપ્તિ

૫ માલવીયજી જેવા મહાપુરુષ કાયાક પના આચાર્ય તપસ્વી બાવા પાસે કાશીમાં ગંગા કાંઠે રામગામમાં બધ કુટીમાં પુનર્યોવન માટે કાયાકલ્પનો ઉપચાર કરાવે છે એવા ખબર છાપાઓમાં પ્રસિદ્ધ થતા પડિતજીની પ્રખ્યા તિને લીધે આ પ્રયોગનુ પરિણામ જાણવા માટે લોકોમાં ઘણી આતુરતા ઉત્પન્ન થઈ હતી અને બોમ્બે કોનીકલના ૧૮૩૮ ફેબ્રુઆરી ૩ જી તારીખના અકમાં ખબર છપાયા છે કે-૫ મદનમોહન માલવીયજીએ ૧૭ દિવસનો કાયાકલ્પનો પ્રયોગ પૂરો કર્યો છે, અને જેઓએ તે પછી એમને નોંધા છે તેઓ કહે છે કે પડિતજીમાં ઘણો ફેરફાર થયો છે આ ઉપચાર ગત કર્યા પહેલા વાગતી તે કરતા એમની ઉંમર અત્યા ઘણા વધે જાની લાગે છે

જે દિવસ પહેલા ૫ હૃદયનાથ કુઝર અને બનારસના મહારાજ પડિતજીને લેવા ગયા હતા માલવીયજીની આશ્ચર્યકારક સુધારાવાળી તબી

અતઃ જોઈને પ કુઝડએ એમને કહ્યું કે “ વીશ વર્ષ પહેલાં તો હીમા તમારી જે આલ મે જોઈ હતી તે હનણા જોવામા આવે છે ” પ માલવીયજીના પુત્ર પ મુકુંદમાલવીય કહે છે કે એમની આખ ઘણી સુધરી છે તેમજ મૃતિ એટલી બધી મારી છે કે વર્ષો પહેલાં યાદ કરેલા જે શ્લોકો તેઓ તદ્દન ભૂલી ગયેલા તે હમણા યાદ કરીને બોલે છે જોરાકનુ પાચન અને ઉદનની બાબતમા પણ પડિતજીની તળીઅત આવી હતી ત્યાં જે સ્થિતિ હતી તે પાછી આવી છે જ દ્વાવસ્થાને જાણે તેઓ હમણા વાકા વળી ગયા હતા પણ આ ઉપચાર પછી મીઠા ચાત્રી મકે છે અને નાથપગમા વધારે શક્તિ જણાય છે ”

પ માલવીયજીને આ અમાધાગ્ય આ જ્ય હાજ કાયાક પના ઉપચારથી મળ્યો છે પણ કાયાકપ એટલે શુ અમ ડોઢ પૂરે તો જગજ એટલો જ છે કે આયુર્વેદના પ્રખ્યાત ઝ શોમા દીધાયુષ્ય માટે રમાયન પ્રયોગોની વાત છે પણ આ કાયાકપની વાત નથી અવગત કુનીવેશની વાત આયુર્વેદમા છે (જુઓ ચન્દ્ર ચિકિત્સામ્થાન અ-૧) આયુર્વેદના કુનીવેશિક વિધિ માથે પ માલવીયજીના કાયાકપવાળો કુનીવેશનો વિધિ કેન્દ્રો મળતો છે તે કાશીના વેડોએ તપાસ કરીને પ્રગટ કર્યું તેથી બાકી હજી સુધી છાપા એમા એ પ્રયોગ વિશે જે કાંઈ પ્રસિદ્ધ નયુ છે તે ઉપથી એ આયુર્વેદિક સપ્રદાયનો પ્રયોગ નવી લાગતો પણ નાધુ સપ્રદાયનો લાગે છે

આ વિશાળદેશના અસખ્ય મરણપ્રવાણમા નાધુજાવાઓનો એક જુદો જ ભાગ છે અને યોગશાસ્ત્ર-જ્ઞાન કરીને હકયોગની અમરકારિક ક્રિયાઓનું હલકી ધાતુમાવી મોનું વગેરે કીમતી ધાતુ બનાવે એવી અમરકારિક જડીબુટ્ટીઓનું તથા શરીરના અરોગ અને આયુષ્ય ઘાણ વધારી શકે એવા ઔષધો તથા એવી ક્રિયાઓનું નાનું નાધુજાવાઓને હોવાની માયતા ઘણી પ્રચલિત છે પરંતુ જો પણ યોગીજાવાઓની આ અમરકારિક ક્રિયાઓ નજરે જોવા આ દેશમા આવે છે તથા તે ઉપર પુસ્તકો લખી જાય છે એ પ્રસિદ્ધ છે જુના કાળમા વધારે ઉડા ઉતરવાની જરૂર નથી પણ પ્રજાધ્ય સિતામણિ જેવા હસ્તો વર્ષ પહેલાં એટલે કે પિ.મ. ૧૩૬૧ માં લખાયેલા પુસ્તકમા એક જાવાએ કન્ધપુસ્તક અનુમાર નાળાનું મોનું બનાવી દીધે એવો સિદ્ધાન્ત તથા કર્યાની દતકથા મળે છે પણ પ માલવીયજીનો કાયાકપનો પ્રયોગ એ કતકથા નથી પરંતુ સ્પષ્ટ હકીકત છે એટલે એમા શકા કરવાની રહેતી નથી અને પડિતજીને યરેલો લાભ દેટલો વખત ચાલે છે એ જોવાનું છે વળી જીવંતજો પણ આ પ્રયોગ કરવા આકર્ષાયા વગર રહેશે નહિ અને

ને પુનઃવાવનનો લાભ ઠેકાંને પણ મળી શકે અને લાંબો વયત નહિ પણ પાંચ દશ વર્ષ પણ ટકી દે તો વૌ નાંદના વાનગ્રાથિના પ્રયોગ કરતા ઘણી રીતે વધાર આવકારપા છે આ અસ્મિન્ પ્રયોગ છે એ વસ્તુ જ ઘણી મૂલ્યવાળી છે

શ્રી ગુજરાત-કચ્છ-કાઠિયાવાડ વૈદ્યમંડળ તરફથી

અમદાવાદ આયુર્વેદિક એજ્યુકેશન સોસાયટીની સ્થાપના

શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ વૈદ્યમંડળની જનરલ મીટીંગમાં એક ઘણો જ અગત્યનો ઠરાવ લાવવામાં આ ચો હતો. આજ દીવસ સુધી ગુજરાત પ્રાંતમાં એવી એક વિદ્યાલય-પાઠશાળા નથી કે જેમાં આયુર્વેદના આઠે અંગનું શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ પ્રમાણે નાન આપી શકાય અલગત વડો રા રાત્રીમાં પાટણમાં એક એવી આયુર્વેદિક સંસ્થા છે કે જેમાં આયુર્વેદનું ઘણું ઉચ્ચ પ્રમાણ ગિદ્યાણ આપવામાં આવે છે છતાં બ્રિટિશ ગુજરાતમાં કે બીજા નેટીવસ્ટેટોમાં એવી કોઈ પણ સંસ્થા અત્યાર અસ્તિત્વમાં નથી આ જામી દર દરવા ૧ બાળકૃષ્ણ અમરેજી પાઠકે ગુજરાત પ્રાંતમાં આયુર્વેદ વિદ્યાનય સ્થાપવાની યોજના તા ૪-૧૨-૩૭ની શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ વૈદ્યમંડળની જનરલ મીટીંગની સમક્ષ રમુ મરી હતી આ યોજનામાં ઉપિયા પચીમ હજાર પ્રથમ વૈદ્યોમાંથી જ એકલા કરવા, અને ત્યાર બાદ ગુજરાત પ્રાંતના બીજા ધનિઠોની મહાવત્તા લઈ એક ગુજરાત આયુર્વેદ વિદ્યાલય સ્થાપન કરવાનું છે ઉપર કહી વૈદ્યમંડલમાં પમાર થયેનો ઠરાવ નીચે પ્રમાણે હતો —

ઠરાવ ૧ — શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ વૈદ્યમંડલના સભ્યોની આજની આ સભા ડૉ પાઠક માહેમે રમુ કરેલી શ્રી ગુજરાત આયુર્વેદ વિદ્યાલય સ્થાપન કરવાની યોજનાને સ્વીકારી પોતાની ગણી લે છે

ઠરાવ ૨ — આજની આ સભા ઉપરોક્ત યોજનાનો અમલ કરવા અને તથા પ્રકારના સભ્યો નોધવા અને સભ્યો તરીકેના વચનો લેવા તથા તેનો પ્રચાર કરવા નીચેના સભ્યોની એક પ્રચાર સમિતિ સભ્યો વધારવાની સત્તાની સાથે નીચે છે

આ સમિતિમાં આખા ગુજરાત પ્રાંતના વીંચ સુપ્રસીદ્ધ વૈદ્યશાસ્ત્ર છે ઉપરના ઠરાવને અનુસરીને તા ૨૦-૧૨-૩૭ ના રોજ પ્રચાર સમિતિ મળી

હતી તેમાં સર્વાનુમતે મળ્યો નોવવાનું, પ્રેમ ઘડી કાઢવામાં આવ્યું હતું, અને તા ૨૬-૧૨-૩૭ની શુજરાત કન્વેન્સ-કાઠીઆવાડની સ્થાપી સમિતિમાં શુજરાત આયુર્વેદિક એજ્યુકેશન મોડાઈટીની સ્થાપના કરી, તે દ્વારા વૈદ્યોની અદરથી મળ્યો નોંધવા નક્કી કર્યું હતું આ આયુર્વેદિક એજ્યુકેશન મોડાઈટીમાં જેમજેમ મળ્યો નોંધાતા જશે, તેમતેમ તેઓએ ભવિષી રકમો માથે તેમના નામો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે

શુજરાત આયુર્વેદ વિદ્યાલય સ્થાપવાની ડૉ. પાઠકની યોજના

(ગઈ તા ૫-૮-૩૭ના મેજ મુળકમાં મળેલી, વૈદ્યો તથા હોમીઓની સલામત હાજરી આપવા જતા, તથા ત્યાં, જમાગી મડળીમાં જે વાતો છાની છાની ચર્ચા થઈ તે અમદાવાદ પાઠક આ યા બાદ વધતી જોડી પ્રસિદ્ધિ પામતી ગઈ થોડો વખત વિચારોની આપ લે ચલા પછી નીચેનું નિવેદન અમોએ બહાર પાડ્યું ઉચિત માન્યુ છે આશા છે કે વૈદ્યભાઈઓએ વાંચીને વિચારો)

૧ એ પણ એક દિવસ હતો કે જ્યાં અમદાવાદમાં પ્રેમાભાઈ હોલમાં મળેલી, શુજરાત ક કા વૈદ્ય એજેક્શનની પહેલી બેઠકમાં વધોના રજીસ્ટ્રેશનનો કરાવ મોટી બહુમતિથી ઉડી ગયો હતો ત્યારે એનું કારણ અપ્રત્યક્ષ હતું આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિને રાજમાં ય કરવામાં આવી ન હતી અને વૈદ્યો એ અવલેખનાત્મક પાંચિતિના, સરકાર પાસે રજીસ્ટ્રેશન કરાવવા માગતા નહોતા આ ઇતિહાસનું એક પાનું

આજે જમાનો બદલાયો છે અને ઘડાતા ઇતિહાસનું નવું પાનું ગર થાય છે મહાસલાના પ્રધાનમંડળે-અત્યાગની સરકારે આ દેશની પ્રાચીન કળાઓ તથા ધર્મોને મજબૂત કરવાનું તેમના જનરિત શરીરને નવ પલ્લવિત કરવાનું ક્યેય જાહેર કર્યું છે હવે રજીસ્ટ્રેશન આવે છે, અને વૈદ્યવગ એને સત્કારવા તૈયાર થયો છે કારણ આ નવજનનો પાયો પગરખની માન બુદ્ધિ પર રચાયો છે

૨ અમારા નમ મત પ્રમાણે, આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિ રાજમાં ય જાહેર થયા પછી, ત્યાં વૈદ્યોના રજીસ્ટ્રેશન પછી વૈદ્યોની જવાબદારીઓ વધશે તથા એ જવાબદારીઓ ઉપાક્રતા તેમને વધારાનું બળ પડા મગશે નિજ તેમજ આગ તુક ડોગોની લીલાભૂમિઉપ, આ રિતનાગયણના દેશમાં, ચિકિત્સાકારને તો પુષ્કળ કામ છે-પછી બલે તે વૈદ્ય હોય કે ટાકર હોય એ બધાના સહકાર મિલાય અમર જનસમૂહના આગ યનો ડારટો ઉડતી ચકાય એમ છેજ નહિ સરકાર તેમજ જાહેર પ્રજા, આ દિશામાં આપણી નેવા

વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં માગશે અને આપણે જે રાજમાં થ તથા લોક માન્ય તરીકે રહેલું કે જીવલું હોય તો આપણે તે આપવી જ પડશે

૩ અમોને ખાતરી છે કે આયુર્વેદનો અભ્યાસ ઢરનાર વિદ્યાર્થીઓની સખ્યા હવે દહાડે દહાડે વધતી જશે એલોપથીક પ્રિક્તિમાં પદ્ધતિ શીખવાની બે કોલેજો તથા બે શાળાઓ આપણા ઇલાકામાં છે દર વરસે એમાં દાખલ થવા સેકડો વિદ્યાર્થીઓ અરજીઓ કરે છે પરંતુ મોટો વર્ગ એમાંથી બાકી રહી જાય છે છતાં તેઓ કાઈ આયુર્વેદની પાઠશાળાઓમાં આવતા નથી હવે આ વસ્તુસ્થિતિ બદલાશે, અને તેઓ આયુર્વેદિક શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓ તરફ પણ જોતા થશે પાટણનો દાખલો અમારી મા ચતાતુ સમયન કરે છે નામદાર ગાયકવાડ સરખારનો ઉદાર આશ્રય અને સમસ્ત ગુજરાતનો ટેકો એ બે કારણોએ પાટણના આઠ મહાવિદ્યાલયને પ્રખ્યાત કય છે એલોપથીક અભ્યાસ કરવામાં જે અવ થાય છે તેના પ્રમાણમાં ઘણું જ ઓછા ખર્ચે જે રાજમાન્ય આજીવિકાનો ધંધો મળે તો, વિદ્યાર્થીઓ એ શા માટે ન સ્વીકાર? આવા વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસની સરળતા કરી આપવા પણ આપણે તૈયાર થવું પડશે

૪ અમોને લાગે છે કે રજીસ્ટ્રેશન એકટ પસાર થયા પછી તેની કલમો ગમે તેવી ઉદાર હોય તો પણ ગુજરાતના વૈદ્યોને એક વગ એનો ધારેલો લાભ ઉઠાવી શકશે નહિ જે એ ધંધા ારી લાઈએને આપણે એ કાયદાનો લાભ ઉઠાવી શકે એવી સ્થિતિમાં મુકી દઈએ તો આપણે આપણી એક ગભીર ફરજ બજાવી લેખાશે

૫ આ બધી પરિસ્થિતિનો વિચાર કર્યા પછી અમો એવા નિર્ણય તરફ આયા છીએ કે આપણે બધા વૈદ્યબધુઓએ મળીને એક ગુજરાત આયુર્વેદ વિદ્યાલયની સ્થાપના કરવી અને એને માટે આપણી મેળેજ રૂ. ૨૫૦૦૦૦ હજારનું રૂઠું ઓછામાં ઓછું લેણું કરવું જે આત્મી રકમ આપણે લેગી કરી શકીશું તો જાહેર પ્રજા તેમજ નામદાર ગુજર્ સરકાર પણ આપણને વધારાની મદદ આપવા તૈયાર થશે આપણે સ્વપ્રયત્ન અને ઉત્સાહથી આપણા પ્રાતમાં પ્રાતિક સમેલનની છ બેઠકો ભરી છે એની સ્થાયી સમિતિએ બે પ્રકાશનો પણ કયા છે આ બધું સમસ્ત ગુજરાતના વૈદ્યોના મધ્યમળને આભારી છે નિખિલ ભારતવર્ષીય સમેલનના આજીવન મર્યાદામાં ગુજરાતી વૈદ્યોની વિશિષ્ટ સખ્યા છે તો હવે એક પગલું આગળ અમારી પોતાની અદ્ય મર્યાદાઓનું અમને તીવ્ર જ્ઞાન હોઈ આપણા ગુજરાતને આગતે અમો આ યોજના ધરવાનો ઇરાદો રાખીએ છીએ કારણ સહિત કાર્યસાધિકા એક

હાથે તાળી પકાઈ નથી, પકડવાની પણ નથી માટે જો બધા વેદ બધુઓનો અમને ટેકો મળશે તો આ નવો પથ પકડવાની અમે અદ્ભુત ઉત્સાહથી તયારી ઝરીશું

૬ આ યોજનાનો અમલ શુ ક કા મહેનતની મ્થાથી સમિતિ દ્વારાજ થાય એ ઇષ્ટ છે આપણી એ મુખ્ય સસ્થા હોઈ એનો મહકાર અમે પહેલ પહેલો સાધ્યો છે એના દ્વારા આ નિવેદન સૌને મળી ગયા પછી, એ પરત્વે વેદ બધુઓના અભિપ્રાયો જાણ્યા પછી અમે આગળ વધીશું અને વખતો વખત એની બજારો એજ માર્ગે વૈ. તમ્મહને આપતા રહીશું

૭ અમદાવાદની એન્જ્યુકેશન સોસાયટી, મુરતની સાર્વજનિક એન્જ્યુકેશન સોસાયટી તથા પૂનાની ડક્કન એન્જ્યુકેશન સોસાયટી વગેરે કેળવણીની સસ્થાઓ આવી રીતે સહકારથી ઉભી થયેલી સસ્થાઓ છે અને તેઓ આજે ફોલોઅપથી પોતે પોતાની ઢોલેને ચનાવે છે અને મરકારી તેમજ પ્રજાકીય શ્રાવો મેળવે જાય છે આપણે પણ એવીજ રીતે શરૂઆત કરવી જોઈએ ઉદાહરણ તરીકે રૂ. ૨૫૦૦૦૦ હજાર નીચે પ્રમાણે ઉભા કરી શકાય આપણે ઉભા કરવા ધારેલા વિદ્યાવયને મદ કરનારા સભ્યોનું નીચે પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરી શકાય

(અ) આશ્રયદાતાઓ—રૂ. ૫૦૧ થી ૧૦૦૧ સુધી બરનારા

(બ) મહત્ત્વ (પ્રથમ શ્રેણી) રૂ. ૧૦૧

„ (દ્વિતીય „ રૂ. ૫૧

„ (તૃતીય „ રૂ. ૨૫

આ રીતે હરકોઈ વેદ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે મદદ કરીને મહત્ત્વ કે આશ્રયદાતા બની શકશે તથા ઉપર સૂચવેલી સોમાઈટીઓમાં બને છે તેમ મતદારો એના સચાલન પર અસર ઉપજાવી શકશે એને લગતી ચોક્કસ વિગતો અમે મદદના વચનો મળ્યા પછી બહાર પાડીશું

૮ અમે આરજમાજ સૌને ખાત્રી આપવા માગીએ છીએ કે આ વિદ્યાલયને અમે આવતા નાણા, મ્થાથી મિલિતિના એજેન્ડાના નામો પર બેંકમાં જમા રહેશે ત્યાંસુધી આ વિદ્યાલય રજીસ્ટર્ડ મરથા નહિ થાય ત્યાં સુધી એ નાણા અણીમુદ્દ બેંકમાં રહેશે જો અમે વિદ્યાલય રજીસ્ટર્ડ કરાવીને શરૂ કરીશું તોજ એ રકમ, મરથોની મસામા અગાઉથી રજી થયેલા અને પનાર થયેલા વાંટ પ્રમાણેજ ખરચાશે, નહિ તો એ નાણા આને પાછા મોપી દેવામાં આવશે—દૂધે ધોઈને અમદાવાદ એન્જ્યુકેશન સોમાઈટીએ શરૂઆત આવી રીતેજ કરી હતી એટલે અમેએ પણ એજ માગ લીધો છે

૯ ઉક્ત આયુર્વેદ વિદ્યાલયમાં, અગાઉ પેરેગ્રાફ નં ૩ તથા નં ૪માં જણાયા પ્રમાણે, આયુર્વેદનો અભ્યાસ કરવા માગતા વિદ્યાર્થીઓને માટે, તેમજ બધા વૈદ્યભાઈઓ રજીસ્ટ્રેશન એન્ટ્રીનો લાભ લઈ શકે એવી સરળતા કરી આપતો એક દુરો અભ્યાસક્રમ દાખલ કરવામાં આવશે.

૧૦ અમારી માયતા પ્રમાણે આ ઉદ્દેશ અગ્રોએ સૂચવ્યો છે આ નિવેદન વાંચીને, પ્રાંતના વૈદ્યભાઈઓ અગ્રોને જે જે નવી સૂચનાઓ કરશે તે સલામતપૂર્વક અમે વિચારી જોઈશું.

ઉપર પ્રમાણે યોજના ડૉ બાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠકે જે આપણી મસ્થાના સભ્ય છે તેમણે ઘણી મહેનત કરીને તૈયાર કરી આપણા શુક્રના વૈદ્ય મંડળની મારફત રજુ કરવા, મને આપેલ છે આ યોજના તા ૦૧-૧૦-૩૭નો ધનવતરી ઉત્સવ કે જે અમદાવાદ વૈદ્ય મલામાં ઉજવાયો હતો અને જે પ્રસંગે આપણા માનનીય રત્ન વૈદ્યશાસ્ત્રી નારાયણશંકર દેવશંકર પ્રાણાચાર્ય કે જે આ સસ્થાના પેટ્રન અને પ્રાણ હતા તેમજ તેલચિત્ર પ્રવૃત્તિ મુકવાની ક્રિયા આપણી હાલની ધારાસભાના સ્પીકર આ માવલદર સાહેબને શુભ હરતે થઈ હતી તે પ્રસંગે મેં અમદાવાદના લગભગ ૭૫ મ્યાનિઠ વૈદ્યમધુઓ સમક્ષ વાંચી મળાવાની હતી, અને ત્યારબાદ અમદાવાદમાં તેજ રાત્રે આયુર્વેદ હિતવર્ધક મંડળ તરફથી હસરાજ પ્રાગજી હોલમાં પણ ધનવતરી ઉત્સવ ઉજવાયો હતો કે જેમાં લગભગ ૧૨૫ જેટલા વૈદ્યભાઈઓ તથા ૧૫૦ જેટલા અય શહેરીઓ હાજર હતા તેમની સમક્ષ પણ વાંચી સંભળાવી હતી ડૉ પાઠક સાહેબે તેનું પ્રતિપાદન કરી આયુર્વેદ વિદ્યાલયની શુજરાતમાં ખાસ જરૂર છે એમ જણાવ્યું હતું આ ઉપરથી આયુર્વેદ હિતવર્ધક મંડળના પ્રમુખશ્રી દામોદરાચાર્ય સ્વામીએ તો આ યોજનાને તરતલા વધાવી લીધી અને આશ્રયદાતા તરીકે પોતાનું નામ જણાવવાની મને આજ્ઞા કરી અય વૈદ્યમધુઓ કે જે તે વખતે હાજર હતા તેમણે પણ પોતાના નામો પ્રથમ, દ્વિતીય અને તૃતીય શ્રેણીમાં સંખ્યાબંધ હતા.

ઉપર પ્રમાણે ડૉ પાઠકની યોજના ધ્યાનમાં લઈને તા ૨૨-૧૨-૩૭ને રોજ શ્રી શુજરાત કન્ઝ કા વૈદ્યમંડળ તરફથી શ્રી શુજરાત આયુર્વેદિક એજ્યુકેશન સોસાયટી સ્થાપન કરવામાં આવી છે, જેનો માશય શુજરાતમાં એક સાધન સપ્ત આદર્શ શુજરાત આયુર્વેદ વિદ્યાલય-કોલેજ સ્થાપવાનો છે આજ દિવસ મુખીમાં ઉપરની સોસાયટીમાં જે જે ગૃહસ્થોએ જે જે રકમો ભરી મસ્થા રજીસ્ટર્ડ થયે તેમાં નાણા આપવા વચન આપ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે —

ક્રા	નામ	ગામ	શ્રેણી
૧૦૨૫	વૈદરાજ	દામોદરાચાર્ય સ્વામી	આશ્રયદાતા અ
૧૦૧	ડા	ળાલકૃષ્ણ અમરજી પાઠક	પ્રથમ શ્રેણી
૧૦૧	વૈદરાજ	અળાશકર જી ત્રિવેદી	"
૧૦૧	"	ગવિશકર જટાશકર ત્રિવેદી	"
૧૦૧	"	મણિશકર મૂલશકર ત્રિવેદી	"
૫૧	"	ગોપીનાથજી ગુપ્તે	દ્વિતીય શ્રેણી
૫૧	"	ઝીણાલાલ ગીરધરલાલ	"
૨૫	"	અમરપ્રસાદ બુલાખીદાસ	તૃતીય શ્રેણી
૨૫	"	લાઈશકર જટાશકર ઠાકર	"
૨૫	"	દયાશકર લક્ષ્મીશકર જોશી	"
૨૫	"	આત્મારામ ઈશ્વરલાઈ	"
૫૧	"	ગોવિંદપ્રસાદ હુગીદાસજી	"
૨૫	"	અમૃતલાલ યુનીલાલ મહેતા	"
૨૫	"	જગજીવન લક્ષ્મીશકર જોશી	"
૫૧	"	જયદેવ ગોહનલાલ મહેતા	દ્વિતીય શ્રેણી
૨૫	"	રામચન્દ્ર જયરામ લાઉ	તૃતીય શ્રેણી
૧૦૧	"	નીલકંઠ એમ શર્મા	પ્રથમ શ્રેણી
૫૧	"	જટુભાઈ જય તીલાલ	દ્વિતીય શ્રેણી
૧૦૧	"	જીવરાજ નરસિંહલાઈ	પ્રથમ શ્રેણી
૫૧	"	વિશ્વનાથ મીઠારામ	દ્વિતીય શ્રેણી
૧૦૧	"	અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકલાલ	પ્રથમ શ્રેણી
૨૫	"	અળાશકર વમતરામ	તૃતીય શ્રેણી
૫૧	"	અળાશકર કાશીરામ	દ્વિતીય શ્રેણી
૧૦૧	"	અળાશકર ઉમીચાગકર	પ્રથમ શ્રેણી
૫૧	"	મૂલશકર પુલ્હરામ	દ્વિતીય શ્રેણી
૨૫	"	જમનાશકર અળાલાલ	તૃતીય શ્રેણી
૨૫	"	રમણલાલ ગીરજાશકર	"
૧૦૧	"	નટવરપ્રસાદ નારાયણશકર શા	પ્રથમ શ્રેણી
૨૫	"	ચંદુલાલ ગ્વાશકર	તૃતીય શ્રેણી
૨૫	"	ગોવિંદગવ કૈતક	"
૫૧	"	શાન્તિલાલ જેઠાલાલ દેશાઈ	દ્વિતીય શ્રેણી
૫૧	"	જેઠાલાલ પુનીલાલ દેશાઈ	"

નહિ હોયતો તે આપણે શીઘ્ર ક્રમાલુ જોઈએ તેને જ લામા જૂનુ વણુનઅપ
 સ્ત્રીકા અને મોરિયા મેડિકાના ફકરાઓ જોનો ખિચટો મિશ્ર કરી યા કામો
 કોનાજીનુ સાધા તો વી જૂના વણનને તેનો વગાર આપી ગરજાગરમ આયુર્વેદ
 સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરશુ તો એવા મોઘી સાહિત્યના
 સેવનથી આત્મ ન મરણ આયુર્વેદ પુષ્ટ થવાનો નથી, જ કે છેલો દમ
 ખેચશે । મતલબ કે નવા માધનો વરતાવવાને, નવા ઉપકરણો સંચરવાને,
 નવા વિચારો લેવાને વાધો નથી નહિ, નવા જમાનામા નવજીવન જીવવા માટે
 તેની જગ્ગર જ છે છતાં આપણે એટલું જગ્ગર જગ્ગર ધ્યાન રાખવું જોઈએ
 કે આ નવા માધનો કાપો કે શાઓ સ્વીકારતા પહેલાં તેઓને
 આયુર્વેદીય મસ્કાર આપી પછીજ તે આયુર્વેદમા દાખલ કરવા
 જોઈએ નવા કાપો લેતા જોમાજ તેન શાસ્ત્ર પણ આપણે તૈયાર
 કરવું જોઈએ તેવું કરવાની આપણાના શક્તિ નહિ હોય, તો જે આપણ
 હવે તેટલું જ બચાવી રાખી આપણે બેસી રહીશુ તેમ કરવાથી ભલે નાના
 ઉપકરણોથી સજ્જ એવી મુઘરેલ દુનિયા આપણા વેદોને જગતી કહેશે, પણ
 જે આપણી પાસે છે તે આ મુઘરેલ દુનિયામા નથી એટલે જરૂર પડશે
 ત્યાર દુનિયાને આપણી પાસે આવવું જ પડશે આજે પણ ઇજેકશનો એન્સ
 રેન્સ અને રેચિમથી કટાણી હતાશ ચંઈ સુવલ રોગીઓને પડીકા વાળનારા
 વૈદ્યપાન છે તે આવણુ પડે છે અરે વખતે વૈદ્યોધીય 'જગલી એવા શિલ-
 કોળી-વાગ્લી-લરવાડ પાસે જઈ સારુ થતુ પડે છે ત્યારે આપણને મુઘરેલ
 ની ડોકટરના સાથે ખુરશી મળશે કે ડોકટર જેવા આપણે પણ ઇજેકશનોથી
 તે તે ગાગ તેવી તેવી રીતે મટાડી યા મટાડવાની તૈયારી અને જુક્તિ ગતાવી
 દુનિયાના દેખાવમા માનમ માનમા યા ધનાજનમા આગળ આવશુ એવા
 સ્વાર્થી વિચારથી વૈદ્યો આયુર્વેદને દગો દેશે તે કળના તેઓ જગતી કહેવાશે
 યા ભૂજે મગશે તે જહેત્તર છે । ફાવે તેવા ઉપાયોથી ગાગીનો જીવ બચા
 વવો એમ આયુર્વેદ લાયસે સ આપે છે અરે પણ આધના પ્રિક્રિસડોની
 તેણે ખૂબ નિદા જ કરી છે દશવીસ કાકરા મારતા તેમાથી એકાદ વાગશે
 એમ વારી ઉકાળા, લસો અને ઇજેકશનો એમ એક પછી એક આપવામા
 હુશિસરી મતાવે, તેવાને પ્રિક્રિસક ન કહેવાય પારકાઓએ વાપરી પ્રભાવી
 કરાવે ના કાઈપણ નવી વા શાસ્ત્રમા લેતા પહેલાં એવોપેથી પણ આટલા માટેજ
 પોતાની પદ્ધતિથી જ્ઞાનની પરીક્ષા અને વિવરણ કરીને પછીજ તેને સ્વીકારી લે
 છે હમણા આપણા શુક્ર અને આદ્ય તરીકે જેઓને આપણે સમજ્યા વગર
 સ્વીકારી લીધા છે તે શક્તિમાત્રોની આકૃતિ જે આપણે ધ્યાનમા લઈએ
 તો ઘણું છે ।

હવે આ વિજ્ઞાન
 જોતા જઈએ

આયુર્વેદીય કાપેના કેટલાક વિશેષો
 [અપૂર્ણ]

ત્રિદોષ વિજ્ઞાનીયમ્

(લેખક વૈદ્યકનો વિદ્યાર્થી ગૌરીશ કર વજ્રેશ કર દિવેદી, ધાગધા)

(ગતાક પૃષ્ઠ ૬૪ થી આગળ)

સ્નેહન કર્કનું સ્થાન અને કર્મ —

સ્નેહન સ્નેહદાનેન સમસ્તેદ્રિય તપગ ।

(ભાવપ્રકાશ)

સ્નેહન અથવા તર્પકકર્ક શિરસ્થાનમા રહેવો છે સ્નેહન કર પ્રકૃતિમ્થ (અવિકૃત) અવસ્થામા શિરસ્થાનમા રહી નમસ્ત ઇન્દ્રિઓને સ્નેહદાનથી તૃપ્ત કરવાનું કાર્ય કરે છે જ્ઞાનતત્ત્વોને તથા શરીરના સર્વ અવયવોને પણ સ્નેહદાન સ્નેહન કર કરે છે અને પુષ્ટિ આપે છે, અને સર્વ ઇન્દ્રિઓને એ કાર્યમા તત્પર થવા શક્તિ આપે છે એ તથા તરંગમા વર્ણવેલ તર્પક શ્લેષ્માનો અતભાવ આ લેહમા કરી શકાય

શ્લેષ્મણુ કર્કનું કર્મ —

શ્લેષ્મણા સવસધીના સસ્થેપ વિજ્ઞાનમ્ ।

શ્લેષ્મણુ કર્ક સર્વ સાધાઓમા રહેવો છે અવિકૃત અવસ્થામા તે સાધાઓમા રહી તેમને અખિલ દેહને ધારણ કરવાનું તથા મવ અવયવોને તેમના કાર્યમા સામર્થ્ય આપવાનું કામ કરે છે શરીરના અંગે વાળવા, ચાલવું, કામ કરવું વિગેરે ક્રિયાઓનું સામર્થ્ય સાધાઓથી શરીરમા રહે છે તેથી કરીને શ્લેષ્મણુ કર્કને અંગે શરીરથી મવ ક્રિયાઓ થઈ શકે છે અન્ય અંગેમા વર્ણવેલ શ્લેષ્મક કર્કનો અભાવેશ ના શ્લેષ્મણુ કર્કમા થઈ શકે છે

આપણે પાચે પ્રકારના કર્કને સ્વતંત્ર ગીતે વર્ણવી તેમના કમ વિરે ઠીક જણાય તથા તેઓ શરીરમા રહી કેટલું અત્યંત કાર્ય કરે છે તેનું માન થયું આ સર્વ વર્ણન તો આપણે પ્રકૃતિમ્થ (અવિકૃત) કર્ક દોષનું કર્યું

હવે વૃદ્ધિગત કર્ક, કર્કપ્રકોષ ને કર્કની ક્ષીણતા થવાથી શરીરના અવયવોની કાર્ય શક્તિમા શુ ફેરફાર થવા પામે તે વિષે નિરૂપણ કરીશું

વૃદ્ધિ ગત કર્કના લક્ષણ —

શ્લેષ્મવૃદ્ધૌ ભવેદૈત્ય ચૈત્ય ગૌરવમત્ર ચ ।

તદ્રાડવસાદસ્તૈમિત્ય પ્રસેઋથ ક્ષ્યાદ્વના ॥

કર્ક દોષ જ્યાં વૃદ્ધિ ગત થાય છે ત્યાં શરીર ટાટ પડી જાય છે, ઘોળુ પુણી જેવું થવા પામે છે, તથા શરીર ભાગે પણ થઈ જાય છે તદ્રા રક્ષા કરે, શરીરમા એમિત્ય એટલે કે જાણે બીજું હુગડું વિટાળ્યું હોય એવો

ભાવ થાય અને ગાત્રાવસાદ થવા પામે છે આપુ શરીર શિથિલ થઇ જાય છે પરમેવો વળે છે અને શરીર સાવ જડ-અચેતન થાય છે આવા અને આવા ભાવ સૂચવતા લક્ષણો જ્યાં શરીરમા જણાવા માટે ત્યાં સમજવું કે કફ દોષ વૃદ્ધિગત થયો છે

કફ પ્રકોપના લક્ષણ —

ગુરમધુરરસાતિસ્નિગ્ધદુર્ગ્ધેક્ષુમન્ય

દ્રવદાગ્નિનનિગ્નપ્પસર્પિષ્પૂરૈ ।

તુહિનપતનકાલેષ્મણ સપ્રકોપ

પ્રભવતિ દિવસાદૌ મુક્તમાત્રે વસન્તે ॥

(ભાધવનિદાન)

સ્વપ્નાદ દિગમધુરશીતલમત્સ્યમાસ

ગુદમ્લપિષ્ઠિલતિલેક્ષુપયોવિકારૈ ।

સ્નિગ્ધાતિતૃપ્તિલપ્નોદકપાનમન્યૈ

શ્લેષ્મા પ્રકોપમુપયાતિ તથા વસન્ત ॥

(યોગરત્નાકર)

મધુર રમના અતિ સેવનથી, ભારે સ્નિગ્ધ તથા દૂધના બનાવેલ પદાર્થોના સેવનથી, શેરડીના રસનું પાન કરવાથી, રસવાળા પદાર્થો તથા દહિના સેવનથી, દિવસે ઉઘવાથી ને ઘીથી તરબોળ પુરીઓના અથવા શેરડીના જમવાથી કફદોષ પ્રકોપ પામે છે તથા બરફ પકવાના સમયે એટલે હેમ તમા તથા વસન્ત રતુમા શ્લેષ્માનો પ્રકોપ થાય છે દિવસના આગલા ભાગમા અને જમવાથી પછી તુરતના ભાગમા પણ કફદોષ પ્રકોપ થવા પામે છે

દિવસે ઉઘવાથી મધુર તથા શીતળ પદાર્થોના સેવનથી, મત્સ્યના માંસનું લક્ષણ કરવાથી તથા ભાત પદાર્થો, ખાટા અને પિચ્છિલ પદાર્થો તથા તલ શેરડી અને દૂધથી બનતા દ્રવ્યોના સેવનથી પણ કફદોષ પ્રકોપ પામે છે સ્નિગ્ધ અને પુષ્ટિકારક પદાર્થોના અતિ સેવનથી તથા ખારા પદાર્થના સેવનથી પણ કફદોષનો પ્રકોપ થવા પામે છે આ ઉપર વાપુવેલ રસવાળા આહાર તથા વિહાર અને પાનનું અતિ સેવન તથા વસન્ત રતુ એ કફ દોષને પ્રકોપાવનારા બધાવા

કફ પ્રકોપના કર્મ —

તૃપ્તિ તત્ત્વા ગુરતા સ્તૈમિય કટિનતા મલાધિક્યમ્ ।

સ્નેહાપક્વપલ્પા શૈય ક્ષણ્ઢ પ્રસેકવ ।

ચિરકર્તૃવ શોથો નિદ્રાધિક્ય રસૌ પટુત્વાન્ ।

વર્ણ સ્નેહોડ્વસતા કર્મણિ ક્ષ્ણસ્ય જાનીયાત્ ॥

(ભાધવનિદાન)

ચેતવશીતગુરુત્વકળ્ડ
સ્નેહોપદેહસ્તિમિતલ્લેપાન ।
ઉત્તેષસક્લદચિરક્રિયાથ

કફસ્ય કુર્માણિ વદન્તિ ત વા ॥

(ચોગરત્નાકર)

પેટ લયુ લાગે, ત દા જણાય, શરીર ભારે લાગે, અગોમા સ્તિ મિતતા (આદ્રવસ્ત્રાવગુઢનમ્) એટલે જાગ કે સીનુ કપડુ વીંટાળ્યુ હોય તેવો ભાવ થાય, શરીરના અવયવો અકકડ થઈના જણાય, મલાધિકય જણાય, શરીર ચીકણું ચીકણું થઈ જાય, શરીર ઉપર તલો કાઈ લેપ કર્યો હોય તેવી ભાવના વાય, શરીર ઠંડુ થઈ અથવા રાતેરમા જોઈએ તે કરતા ઓછી ગરમી લાગે, ચળ આખા શરીર આવે, પ્રતેક પાનું જાડું થાય, લાખા સમય પછી વલૂરથી સોજો પણ ડગે, ઉઘ જાડું જ આવે અથવા ઘેન ગદ્યા કરે તથા ખારો અને મધુરો રસ, શરીરનો વર્ણ ઘેળા પુણી જેવો થઈ જાય, આગસ જાડું જ રહ્યા કરે, કોઈ કામ કરવાનો ભાવ ન થાય આવા લક્ષણો જ્યારે શરીરમા જણાય ત્યારે કફ દોષનો પ્રકાપ થયો છે તેમ જાણવું

દેહનો વર્ણ ઘેળો થઈ જવો, શરીરની ગરમી હોય તે કરતા પ્રમાણમા ઘટી જાય અથવા શરીરનું ઠંડું પડી જવું, સ્તિમિત્ય, ભારેપણું, વલૂર આવવી સ્નેહયુક્ત શરીર લાગે, અથવા કોઈ વસ્તુથી લેપાયેલું હોય તેવું જણાય, ઉત્તેષ અને સકલેદ વિગેરે ફેરફારો શરીરમા વધવા પામે ત્યારે વિદ્વાન મનુષ્યો આ મર્વ કફ પ્રકોપના લક્ષણો છે એમ કહે છે

ક્ષીણ કફના લક્ષણ —

સ્તેષ્મશ્ચ સ્ખતાઽતર્દાહતુઙ્ગા વ જાગર ।

અયત્રામાશયાઃસર્વોશયાતા શિમસન્ત ગા ।

શૂયતા સ્થિરશૈથિય ઇતિલ્હિટ્ઠાનિ પન્નિદુ ॥

જ્યારે કફ દોષ શરીરમા ક્ષીણ થવા માટે છે ત્યારે શરીર ઉપર ફેફસા આવે છે, અદર દાહ થાય છે, તરસ ખૂબ લાગે છે, ઉઘનો નાશ થાય છે આમાશયથી માઠી મર્વ આશયો તથા શિર વગેરે સાવે શૂન્ય થવા પામે છે એટલે કે તેઓ પોતાના મર્વ કરવા અગમર્વ જાને છે સાધાઓ પણ બધા શિથિલ થઈ જાય છે આવા લક્ષણો જ્યારે આપણને જણાય ત્યારે કફ દોષ ક્ષીણ થયો છે એમ જાણવું

આ ઉપરથી એટલું આપણે જોઈ શક્યા કે દોષ ત્રિવિધ પામે, પ્રકોપ પામે, કે ક્ષય પામે તો શરીરમા અનેક ઉપદ્રવો થવા પામે છે જ્યારે દોષ

પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં (અવિકૃત) હોય ત્યારે જ તે આપણને આશીર્વાદસ્પદ છે, અને આપણામાં ઉત્પાદિત પ્રેરી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ વિગેરે પુરવા થોંભા જોડે છે. શરીરની સર્વ ક્રિયાઓ આનંદ અને ઉદાસીથી થઈ શકે છે પણ વિકૃત દશાને પામતા જ તેઓ દુઃખમય બની વિનાશને પથે શરીરને ઘસડી ભાય છે તેથી આપણે દોષ સમાન સ્થિતિ (અવિકૃત અવસ્થા)માં રહે તેવા પ્રકારના આહાર, વિહાર, અને પાન કરવા એજ આપણા માટે હિતકર અથવા ઉદાપણુભર્યું છે.

હવે આપણે કદગોષ જે માણસોમાં પ્રકૃતિસ્થ હોય તેઓ કેવા લક્ષણ વાળા હોય તે વિષે વિવેચન કરીશું.

કદ પ્રકૃતિનાળા મનુષ્યના લક્ષણ —

સ્વામકશ ક્ષમી સૂઝ રહુ વીર્યા મહાનલ ।

સ્વપ્ન જટાશયોત્રી પ્રેમપ્રકાતકો નર ॥

શ્લેષ્મા સોમ લેપ્મલ તેન સૌમ્ય

ગૃન્થિન્ધ્રિગ્દસન્ધિસ્થિમાસ ।

ધૃત્તુદ્વલ્લભશર્માતૃભો

બુદ્ધ્યા યુક્ત સાત્ત્વિક સત્યસન્ધ ॥

પ્રિયદ્વુગુરુર્વાશાનાણ્ડદર્મ

ગોરોચનાપદ્મસુવર્ણચર્મ ।

પ્રલમ્બગાહુ પૃથુપીનવશ્મા

મહાગ્લાટી ઘનનીલકેશ ॥

મૃદ્વદ્ગ સમ્સુવિભક્તચારુદેહો

વહોજા રતિરસયુક્ત સપુત્રમૃત્ય ૧

ધર્મામા વદતિ ન નિપ્તુર હૃ

જાતુ પ્રચ્છન્ન વહતિ ન્ન ચ વેરમ્ ॥

સમદદિરદેદ્રતુ યવીર્યો

જલદામ્બોધિમૃદ્ગશમ્બોધ ૧

સ્મૃતિમાનભિયોગયાન્વિનીનો

ન ચ વા યડ્યતિરોદનો ન લોભ ॥

તિક્ત વ્ષાય કટુકોષ્ણરૂપ

મ પ ચ મુ ક્તે વલ્લપાસ્તથાપિ ૧

સ્ત્રીતત્તુસ્તિગ્ધવિશાલદ્રીષ

મુચ્યત્કશુસ્તિતપ્તમ્મલાન ॥

અપાહારનોપપાનાશનેહ પ્રનારિતો દીર્ઘમયઃ વદા ય ।

હૃદ મમ્મોર મ્થૂઽવૃક્ષા ક્ષમાયાઽન્દ્રાલુધ્યાઽઽત્ત કૃત્તન ।

ઋતુર્વિપશ્ચિત્ સુભગ મુલજા

મત્કા ગુરુણા સ્થિરસોદૃઢ ૩ ।

સ્વપ્ને સ પદ્માસવિહગમાલ

તોવાશયા પત્યતિ તોયત્ ૪ ॥

નિષ્પુરદ્રે દ્રવરણતામ્યહસગજા ૫ ।

સ્લેષમપ્રવૃત્તયસ્તુ યા તવ નવમગારૂપે । (ભાવપ્રકાશ)

દુર્વાદિદિવરનિસ્કંધસા આદ્યકારિષ્ટાદિ નાનામયતમવર્ણ સુભગ પ્રિયદર્શન,
મધુરપ્રિય, કૃત્તજ, ધૃતિમાન, સદિષ્ણુ, અગ્રાગ્ય પ્રગ્રાન્, ચિરમાહી, દર્શવસ્થ મત્તિ ॥
(સિદ્ધાન્તનિદાન)

સ્લેષમ પ્રકૃતિક મનુષ્યના વાળ કાળા હોય છે, ક્ષમાવાન હોય છે, શરીરે સ્થૂલ હોય છે, બહુ પરાક્રમી નયા ધાતુ બળવાન પણ હોય છે વળી તે ઉદ્યતા ઉદ્યતા સ્વપ્નામાં મોટા જળાશયોને ગમે છે

સ્લેષમા એ સોમ (ચંદ્ર)નું સ્વરૂપ છે, તથા કરીને તે સ્લેષમ્ભવ છે અને સૌમ્ય (શાન્ત) છે કદ્દ પ્રકૃતિવાળા મનુષ્યના માધા મન્જૂત હોય છે અને માસપેશીઓ બધાયેલી અને ગ્રૂઢ (કઠણ) હોય છે વળી તે બૂબ લાગવાથી તરસથી, હાથથી, કલેશથી કે ધામલી અકળાતો નથી તે શુદ્ધિશાળી, સાર્વિક સ્વભાવવાળો ને નાત્યપરાયણ હોય છે

કદ્દ પ્રકૃતિક મનુષ્યના શરીરનો વળ ધઉવા અથવા ઢાગ જેવો તથા હવો (ધો), ગર, કાણક, અને હર્ નામના ધાન જાગે છે તેના જેવો, ગોપાચન જેવો, કમળ જેવો અથવા સુવણ સમાન વર્ણ હોય છે તેના હાથ લાંબા (આબ્જનુબાહુ) ઘુટણ સુધી પહોંચે તેવા ધાતી પહોળી અને ઉંડી, મોટું લલાટ અને વાદળા જેવા રંગના નીલકેશ હોય છે

તેનું અગ્ર સુવાગુ હોય છે, તથા શરીરના અવયવો માસલ અને બરાબદાર હોય છે જેવી કરીને દેહ બહુ મુદ્દ લાગે છે તે મજા તે સ્ત્રી સતિગ્નનો શોખીન (કામી) તથા યુવ અને નોખર ચાક વાળો હોય છે તથા તે ધર્મપરાયણ નહે છે, કદાપિ કઠોર (કોઈને ન ગમે તેવી) વાતી બોલે નથી અને લાંબા કાળ સુધી ધાતુ (ખબર ન પડે તેમ) વેર ગળ્યા કે છે,

તે બળમા મોટા મદોન્મત્ત હાથી સમાન હોય છે, વાદળોના ગગડાટ જેવો અથવા સમુદ્રના જેવો ગભીર અવાજ તેને હોય છે, તથા મૃદગ (ઢાલ) અથવા ગથ્થના જેવો અવાજ હોય છે તે સ્મૃતિમાન, વત્સલ (પ્રેમી) ને વિનયશીલ હોય છે તથા જાત્યાવસ્થામા તે બહુ રડરડ પછુ કરતો નથી તેમજ બહુ આનંદી પણ હોતો નથી એટલે કે શાત હોય છે

તે બળવાન હોય છે તો પલ કડવા, કપાય તીખા, મહેજ ઉના તથા રૂક્ષ પદાર્થો ઓછા પ્રમાણમા જમે છે તેને આખો અતમા લાલ, સ્નિગ્ધ (પ્રેમાળ) વિશાળ, લાંબી, સુદર, શુકલ અને કાળી પાપળોવાળી હોય છે

તે અત્પહારી છે, તથા તેને ક્રોધ ખીણા તથા જમણ તરફ અણુગમે હોય છે તે બુદ્ધિશાળી પૈસાદાર, ને દીધસૂત્રી સ્વભાવનો હોય છે તેનું હૃદય ગભીર છે, છાતી સ્થૂલ છે, તથા ક્ષમાવાન, નિદ્રાતુ, લોતુપતાવિહોલો એટલે કે સતોષી સ્વભાવવાળો તથા કૃતજ્ઞ હોય છે

શ્વેત્ત્વ પ્રકૃતિક મનુષ્ય સરલ સ્વભાવનો લા યવાન, વિનયશીળ, મોટા ઓની આમના પાળે તેવો શુરનો પરમ ભક્ત અથવા ઉપાસક ને સ્થિર મિત્રતાવાળો (ગાઢ મૈત્રી) હોય છે તથા તે સ્વપ્નામા મોટા સરોવરોને તથા પક્ષીઓની હારોને તથા સરોવર કાઠે ઉગેલા વૃથોને અને વાદળા ઓમે ભુએ છે

વિષ્ણુ પરમાત્મા, મહાદેવ, ઈંદ્ર, વરુણ, ગરુડ હ્રમ, ગન્ધર્વ, સિંહ, અશ્વ, ગાય તથા વૃષના જેવા સ્વભાવ, શુભ, અને પરાક્રમવાળો કફ પ્રકૃતિક મનુષ્ય હોય છે

હુકમા શ્વેત્ત્વ પ્રકૃતિક મનુષ્ય વણુમા દુર્બ, ઇંદ્રીવર, શર, કાણ્ડ દર્ભ ભુવણુ વિગેરે વણુમાના એક રગ જેવો હોય છે તે ભાગ્યશાળી, દેખાવમા કામદેવ જેવો, મિષ્ટ પદાર્થો તરફ ભાવવાળો, કૃતજ્ઞ, ધીરજવાન સહનશક્તિ વાળો, લોહુપતા વિનાનો (સતોષી) બળવાન, ઓછી ગ્રહણ શક્તિવાળો એટલે કે કોઈ વાત સમજતા જેને બહુ સમય લાગે તેવો અને વેરભાવ લાળા વળત મુઘી રાખે તેવા સ્વભાવ વાળો હોય છે આટલા ઉપરથી આપણને સામા ય રીતે મનુષ્ય વાતપ્રકૃતિક, પિત્તપ્રકૃતિક કે શ્વેત્ત્વ પ્રકૃતિક છે તે કહેવું સુગમ થઈ શકે

આપણા આયુર્વેદ શાસ્ત્રનોએ કફ પ્રકૃતિક મનુષ્યની લુવના વિષ્ણુ મહાદેવ વિગેરે દેવો, ગરુડ અને હ્રમ જેવા પક્ષીઓ તથા સિંહ, હાથી, ઘોડો, ગાય વિગેરે પશુઓની સાથે કરી તેથી કરીને શ્વેત્ત્વ પ્રકૃતિક મનુષ્ય પરમાત્મા જેવો ગભીર, પરાક્રમી, શાત, મુશીન અને નવશુણ સમ્પન્ન આરિનવાન અને આદર્શ હોય એવી ગણના થઈ શકે

કરના ગુણ —

ગુરુશીતમૃદુન્નિગ્ધમધુરસ્થિરપિચ્છિલા ।

વિપરીતગુણેર્ધૈઃ કફમાત્રુ પ્રત્યાપ્ત્વાન ॥

કક ગુણમા ભાગે, શીત, મૃદુ, ગ્નિધ મધુર, સ્થિર અને પિચ્છિન (ચિક્કટ) છે તેથી કરીને ઉપર વર્ણવ્યા ગુણોથી વિપરીત ગુણ યુક્ત દ્રવ્યોના સેવનથી શ્લેષ્માનુ શમન થાય છે

કક શમન કરનાનો પ્રકાર —

સ્વપ્નહારકપાયતિત્તકટુઋયાયામનિગ્ધેવન

ધૃમાત્યુષ્ણગિરાગિરન્મનસ્વદોષવાસાન્નિફમ ।

તૃડ્વાનાનનિયુદ્ધજાગરજલકીટાદ્નામ્વન

પાનાહારવિહારભેષજમિદ શ્લેષ્માણમુપ્ર નયન્ ॥

રૂક્ષ ગુણવાળા, ક્ષાર, કપાય, કડવા અને તીખા રસવાળા પદાર્થોના સેવનથી, વ્યાયામ કરવાથી, નિષ્ક્રીવન (૫ ૮૨વાથી), ધૂમાડો લેવાથી, અતિ ઉષ્ણ પદાર્થના સેવનથી, શિરોવિક્ષથી, વમનથી ખાદ્ય લેવાથી, ઉપવાસ કરવાથી, તૃષ્ણા સહન કરવાથી, વાયુમા લેવાની રસ્તે પથ કરવાથી, ઢોઇ સાથે મદલયુદ્ધ કરવાથી, ઉન્નગરાથી, વળમા કીડા કરવાથી, સ્ત્રીના સમાગમથી શ્લેષ્મા ઉત્પન્ન થાય તો પણ છતાંય છે તો ઉપર જણાવ્યા રસતુ પાન કરી, આહાર તથા વિહાર ને પાળી અતિ ઓછ હોય તો પાનુ છતાંય છે એમ આયુર્વેદ વિદે જણાવે છે તો જ્યાં જ દોષ વૃદ્ધિ પામે, ક્ષાસ થાય, કે પ્રકોપ પામે ત્યારે તે દોષથી પ્રતિકુળ આહારવિહાર અને પાનથી તે દોષને શાંત કરવો પડ્યાપડ્યામા ધ્યાન રાખી ઔષધોપચાર લેવો, એમ કરવાથી જરૂર નરીરનું સ્વાસ્થ્ય જળવાય છે અને આયુષ્ય વધે છે

આપણે વાત પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષોના નિવૃત્તિને લેઈ કરીને થયેલા પ્રસાર, શમન, વૃદ્ધિ, પ્રકોપ તથા ક્ષીણ દેવ કમ થાય તે વિષે તથા કેવા પ્રકારના આહાર વિહારથી દોષો પ્રકોપ પામે-વૃદ્ધિ પામે અથવા ક્ષામ થાય અને કયી કયુઓમા દોષોનો પ્રકોપ ગળ તથા વૃદ્ધિકળ છે અને પ્રકોપ થયેલા, વૃદ્ધિ થયેલા તથા ક્ષીણ થયેલા દોષોનું કેવા આહાર, વિહાર, પાન અને ઔષધથી શમન કરવું તે વિષે ઠીક વિવેચન કર્યું ગણાય

આ ત્રણે દોષો આપણા શરીરમા માથે રહીને કામ કરે છે ત્રણેય દોષ અન્યોઅન્યની મજાકથી પોતપોતાના કામ કરવા મગધ બને છે તેથી કરીને જો એક દોષ ક્ષીણ થવા પામે પ્રકોપ પામે કે વૃદ્ધિગત વાય તો બીજા બંને દોષો પણ તેની સાથે બળતા ક્ષીણતાને, પ્રકોપને કે વૃદ્ધિપણને પામે છે એટલે કે ત્રણે દોષ જો પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામા (સમાન સ્થિતિમા) રહે તો જ

તેઓ શરીરને આશીર્વાદ રૂપ છે શરીર પોતાનું સ્વાસ્થ્ય તેજ જાળવી શકે તથા ધર્મ અથવા કામ અને મોક્ષ વિગેરે પુનઃપ્રાપ્ત કરવા શક્તિ ધરાવી શકે તો હવે આ ૧૭૦ ગેયો આપણા શરીરમાં રહી દેહનું સ્વાસ્થ્ય ટકાવી રાખી જીવનને ડેવી રીતે દીર્ઘાયુથી બનાવે છે તથા તે દોષોને પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં રાખવા આપણે કયા પ્રકારના આહાર વિહાર અને પાન વિગેરે કરવા જોઈએ તે દિશામાં પણ કાઈક વિવેચન કરવું જરૂર અયોગ્ય તો નહિ જ ગણાય.

આયુર્વેદ ગાત્ર પ્રમાણે આપણે દેહ પચ્યમહાભૂતનો ણનેદો છે આમાશ, તેજ, વાયુ, જળ અને પૃથ્વી આ પચ્યમહાભૂત છે આ પચ્યમહાભૂતના તત્ત્વ મળી મનુષ્યદેહની ઉત્પત્તિ કરે છે એ તે દેહનો વિનાશ થતા પણ મનુષ્ય શરીર મહાભૂતમાં લય થાય છે એટલે કે આકાશ, વાયુ તેજ, જળ અને પૃથ્વી સૌ માના ભાગ લઈ લે છે, અને આપણા સ્થૂલ શરીરનો લય કરી નાખે છે.

આ પચ્ય મહાભૂતથી ણનેનું મનુષ્ય દેહરૂપી જોળિયું જીવન વિના શાવ નકારું છે આ જીવનતત્ત્વને દેહમાં પ્રેરનાર વાત, પિત્ત અને કફ ત્રણે દોષો છે તેઓ દેહમાં માથે રહીને જીવનને ટકાવી રાખે છે તથા દેહનું હલન ચલન વિગેરે ક્રિયાઓ પણ દોષોને નીધે જ થઈ શકે છે દુકામાં દેહનું જીવન ત્રણ દોષો છે.

ધારણાત્ ધાત્ત્વ એ સૂત્ર પ્રમાણે ૧૭૦ દોષો ધાતુના સ્વરૂપમાં દેહને ધારણ કરી સ્વક્રિયામાં મર્વ અવયવોને જોડે છે ૧૭૦ દોષોની પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થાનો આધાર આહાર ઉપર અવનમે છે આહાર ન મળે તો દોષો ક્ષીણ થવા માટે દોષનો ક્ષય થતા દેહના અસ્તિત્વનો નાશ થાય શરીરમાં શક્તિ કે બળ જે આપણે કહીએ તં શુક્ર છે આ શુક્રની ઉત્પત્તિ આહારથી થાય છે આપણે જે આહાર મુખદ્વારા જમીએ તે હોજરીમાં જાય છે પછી તેનો ત્યા રસ બને છે રસનું રક્ત, તેનું માસ, અસ્થિ, મગ્ગા અને શુક્ર આ પ્રમાણે પરિણામ પામે છે આ સર્વ રસથી તે શુક્ર સુધી બનવાની ક્રિયાઓ સર્વ ૧૭૦ ગેયોને આભારી છે ૧૭૦ દોષો જ આહારનો રસ પછી રસથી તે શુક્ર સુધી રમનો વિધાન કરવામાં આધારભૂત છે આ સર્વ પાચન ક્રિયાઓ કયા કયા દોષોના કાર્યથી થાય છે તે વિષે આપણે પછેના વિચાર કરીએ.

જનસ્ય મુક્તમાત્રસ્ય વટસસ્ય પ્રપાકત । મનુરપાક્ષ્મીદ્રાગત્ પનમૃતમુદીર્યત ।

પરસ્તુ પચ્યમાનસ્યા વિદગ્ધસ્યામ્લમાનત । વાસ્યાયવમાનસ્ય પિત્તમ ડ મુદીર્યત । પક્વા રાય તુ પ્રાપસ્ય શોષ્યમાણસ્ય વહ્નિના પરિ પિણ્ડિતપક્વસ્ય વાયુ સ્થાકુટુમાવત ।

શ્રીયુત ડેબેકરના બાપજીભાઈ

(અપૂર્ણ)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) આંતરને જણાવવાનું કે ૧૯૮૦-૮૧ અર્ધી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું રૂ. ૧ સુ વર્ષ સારૂ થાય કે નહીં થનાર ગ્રાહકોએ નીચેનાજમના પૈસા મેં જોયા છે મોં નો તેમને આ આંક ખરેખરે તરત મળશે

(૨) ૧૫ની અધરચથી ગ્રાહ થનારને પણ ૧૫ની રા આતથી જ ગ્રાહ થએના જાણી લઈને ૧૯૮૦ મામથી જ બધા આંક મોં ની આપવામાં આવે છે

(૩) ગ્રાહના મરનામાં અધુરો હોય તે મલ્યા ત્રણ તેમણે પૃથક બંનેનું મરનામું તત્ત મોં ની આપવું જોઈએ અને જેમને ન જાય આ મામમાં ગ્રાહની મરનામાંથી પણ આપરો તો ફરીથી તે આપવા માટે ગ્રાહને શિર ગરેરો મારે મરનામું ફર તથા મ યુ હોય તો, મલેનું, મરનામું તત્ત મોં ની આપવું

(૪) આ થવા મળે આ મેળવવા ૧૧૧ ૧૧૧૧ પત્રવ્યવહાર વ્યવસ્થાપક આયુર્વેદ વિજ્ઞાન આદિત્ય મુદ્રાપાત્ર, નયમડ અમદાવાદ, એ મરનામે રવા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ ચોતાના નામ મામિ મા આવતા લેખો અમધે મધો પત્રવ્યવહાર તરતને સરનામે વા.

(૬) ૧૯૮૦ નાચરેજીઓ આપવા માટે નીચેનાજમ માન રૂ. ૧-૮૦ ગણવામાં આવેલ છે

(૭) આ મામિ મા બપાતા લેખો મારે તે ત લખના ૧૫૫૧ ત્યાં ૧૧૭ ૬

(૮) આ મામિ ના લેખોને અને જરૂર મામિ ના રૂ. ૧૦ ની ની ૧૫નીતિ (policy) ની મામિ થયે નથા

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૬/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૧-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૨૦ વર્ષની જુની જુદી નજર માલેથી નર્મન કમ ૨૧ ૧-૮-૦ થી મળશે

લખો

પાછના વર્ષની નર્મનો મારે જરૂર નર્મનોને મુ મડ ૧/

આનુ વર્ષના અર્ધે મારે વ્યવસ્થાપક-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આદિત્ય મુદ્રાપાત્ર નયમડ અમદાવાદ

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સમ્રાહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમણા જ બહાર પડેલો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના દરેક વિદ્યાર્થીએ તેમજ વૈદ્યોએ અવશ્ય સમ્રાહવા યોગ્ય છે. મગધકે શારીરગુણ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન જ વૈદ્યવિદ્યાનો માથો પાત્ર છે. આ મ મંદિરાજ ગણનાથસેન મસ્તકતી ગ્રેમ એ એન એમ એમ કૃત મસ્તક પ્રત્યક્ષ શારીરગના પહાડ તથા બીજા લાગતો આ બાનુષ્ઠ અમરજી પાત્ર એમ બી બી એસ એમજો રેલો આ શોધિતરૂપિત ગુજરાતના જે ગુજરાતી બોલારા મા વિદ્યાર્થી આ પહેલુ જ પુસ્તક છે.

પામ પૂઠાના છ મો પાતાના અચિત્ર પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ ૮- -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુ પ્રમાણુપત્ર મતાવવાથી રૂ માત્રમા મગરો

પ્રકાશકો

વેદ જાદવજી ત્રિકમજી આચાર્ય

તથા

વેદ જુગતરામ શાસ્ત્રપ્રસાદ

કાનવાદેવી મુબઈ

મગનાના કેમણા

૧ પ્રમરામે પાસેથી

૨ જડુ કાર્મસીના મુ મ્ય એજ ટા પાસેથી

૩ ગુજરાત આયુર્વેદિક કાર્મસીની મુબ
તથા આન્ય એડિસોનાથી

૪૭૧ ના ગણતરીની વાચકોગીઓ માટે મળુ ૧ મલુ

પ્રેક્ષકે મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મકે દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી, ચર્ચના પદકે માસિકે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક ૨૧

તત્ત્વે ચુક્ત મપય યતારાગ્યાય કલ્પત ।

માહ

અ- /

મ ચેવ મિપના પ્રેષ્ટા મેમેગ્યા ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૮૪

તરી અને પ્રાગ

દુર્ગાગકર કેવળગમ ગામ્ત્રી

અ નર્મમિયુદી-૫ નર્સ વીર ત ધી

કે મયાની ૧૩ મુખાધ-૧૪

શદ્દ આયુર્વેદીય ફવાગીઓની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદીય
મળવનુ ગામ્ત્રીય જ્ઞાત પણ તમને અડુ મુખમિયુદી-૫
તરકથી પ્રગટ થતા આ માસિક દ્વાગાજ મેમિગે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મમજાપત્યશ્વિરભિદ્રવન્તરિસૃશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વમિવગચરમ્પ્રભતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ છ]

મળા ૧૮૮૪

[અ. ૪

બ્લડપ્રેશરની વધારે ચર્ચા

વૈદ્યક પત્રના બ્લડપ્રેશર અકની નોંધ પેના લીધી છે અહીં આગળ દર્શાવેલા બ્લડપ્રેશર અગધી ડેટલીઝ ચર્ચા છે તેની નોંધ લેવા ધાડ છુ ખરી વાત એવી છે કે જનમમાજમા અને ચિદ્વિમલોમા ભા ચર્ચાના વિષય તીકે બ્લડપ્રેશર હમણા બ્યાપક સ્વાન લીધું છે વળી વૈજોના ચિત્તમા એ એ ખાસ મ્યાન લેવાનું જુડુ કારણ પણ છે આગે યદર્શનાના નખાદે ન પા દકીય લેખમા એ કારણ નીચેના શબ્દોમા દર્શાવ્યું છે

“આધુનિક ચિકિત્સક વિજ્ઞાન (એલોપથી)ને લીધે એ ડેટલાઝ નવીન કહેવાતા ગોળાનું ભય પ્રાપ્ત થયું છે તેમા રક્તચાપાધિક્ય (લોટીનું વધારે દબાણ) મુખ્ય છે રક્તચાપ (બ્લડપ્રેશર)ની પરીમા વિના હાવમા સ્વાસ્થ્ય પરીક્ષા અધુરી ગણવામા આવે છે ડાકટની પદ્ધતિ પ્રમાણે વૈજો રક્તચાપની પરીક્ષા નથી કરતા માટે તેઓ અપૂર્ણ છે તેઓનું માત્ર અપૂર્ણ છે રક્ત ચાપ પરીક્ષાના યત્ર માટે દાખલોને ગર્વ છે અને ઘણો વધાર ગર્વ છે વસ્તુતઃ એ છે પણ ગર્વની વસ્તુ માત્રામને કાઈ દર ન થતું હોય, તેના બધા શારીર અવયવો અને મન પણ ત્રાધા વુ રીતે બાગર કામ કરતા હોય છતા પણ ડેટલીઝ વાર ડાકટ મહાનુભાવો આગળ પીમાના યત્રની મદ વડે એ ગાળી છે એમ ગતાવે છે અને અમુક વખત પછી એ માત્રાન ખેખર ગાળી દેખાય છે આવા અત્યંત યત્ર માટે ગર્વ ન થાય તો શુ વૈજોની નાડી પરીક્ષા માટે ગવ લાયક ?”

(આ દ કાલિક ૧૮૮૪)

હુકામા ઉપર બ્લડપ્રેશર અને તેની પરીક્ષાના યત્રનું મહત્ત્વ અપદ દર્શાવ્યું છે વળી એ નખા કહે છે તેમ અને વાર વાળી બ્લડપ્રેશર વિષે વૈજોને પ્રશ્ન કે એ આભાવિક છે એવે વખતે વાળી હતપ્રભ ચર્ચા, એ એને માટે ચોક્કસ નથી

વસ્તુત વૈદ્યકપતરૂના પ્લહપ્રેશર અકબ્ર અવલોકન કરતા અને પહેલાં પછી અને પ્રસંગે મેં જે કહ્યું છે તે “બેય પદ્ધતિઓની નિદાન પ્રણાલી અને ચિકિત્સાશૈલી ભિન્ન છે, એનો મમત્વય થવો અસંભવ પ્રાય છે” એ શબ્દોમા આરોગ્યદ્વંપણના સપાદક સ્પષ્ટ સ્વીકાર છે અને એથી આગળ વધીને કહે છે કે “છતાં દાખતરા દેશના શિક્ષિત લોકો અને સાધારણ જનતા સમ વય કરવાનો બોલો વૈદ્યોને માથે છે એમ ગણે છે અને વૈદ્યો પણ આ બોલો સ્વીકારી લેતા જણાય છે બેય પદ્ધતિઓનું જ્ઞાન હોય એ માફ છે પરંતુ જેમ ડાક્ટરને આયુર્વેદનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં તેઓ યશસ્વતા નથી તેમ વૈદ્યોએ પણ તેઓ સામે નિરતેજ ન થવું જોઈએ પ્લહપ્રેશર જેવા કોઈ રોગનું નામ આયુર્વેદમા ન મળે તેા એથી આયુર્વેદનું ગૌરવ ઓછું નથી થતું

આગળ ચાલતા પ્લહપ્રેશરની સમજણ એલોપથી અનુસાર આરોગ્ય દ્વંપણમા આપી છે પ્લહપ્રેશર એટલે શું? શરીરમા શું ફેરમાર થાય છે અને માપવાના યત્ન વડે એ કેવી રીતે મપાય છે તેનું સ્પષ્ટ વર્ણન ‘વૈદ્યોનું વાર્ષિક’મા ડૉ. શ્રી શુકલેષ બેનશંકર ભટ્ટે મુદ્રે છે (જુઓ પૃ. ૨૦૦) તે દુકામા માફ છે એટલે આગળની અર્થા મમજવામા સરવતા થાય એ ખાતર એમાથી ‘હાઇપ્લહપ્રેશર’ના ચિહ્નો ઉતાર્યા છે આ ચિહ્નોનું વર્ણન આરોગ્યદર્શણમા તથા વૈદ્યક પતરૂના પ્લહપ્રેશર અકબ્રા પણ છે

૧ માથું ભાર લાગવું અને દુઃખ, નોખા નોખા દરદીઓની દુઃખાવાની નોખી નોખી જગ્યાઓ મતાવશે કોઈને કપાળ દુઃખે છે, જ્યારે કોઈને તાળવા ઉપરજ દુઃખે છે જ્યારે કોઈને શિખાની જગ્યાએજ દુઃખે છે એમ કહેશે ઝાઝે ભાગે આની સાથે દરદીને દેર પણ આપે છે

૨ શ્વાસ ભરાઈ આવવો એ બીજું ચિહ્ન છે અને તે પણ ખાસ કરીને કોઈ પણ મહેનતનું કામ કર્યા પછી કેટલીક વખત વારંવાર જોર કરીને શ્વાસ ભરાઈ આવે અને દરદીને હમનું દર હશે એવા જોટા નિદાન તરફ ચિકિત્સકોને પ્રેરે

૩ ઉઘ ઉડી જવી અગર વાતો કરતા કે નામ કરતા પણ ઝોકા આવો જવા-? દેખાવ બધાણીને આપાદ મળતો આવે

૪ કામ કરવાનું આજમ થાય અને દરદીનો દેખાવ નિરાશા ભર્યો હોય

૫ નાકમાથી લોહી નીકળવું-નાકોડી કુટવી, હાથ પગમા ખાલી ચડવી અને છાતીમા-હૃદયના ભાગમા દુઃખ

૬ ઉચ્ચાણ અથવા પછી-ગળાની રક્તવાહિનીઓના ધબકારા કાનમા તેમજ માથામા સભળાય-વાગે અને નિદાન કરનારને નજરે દેખાય

૭ વધારે દળાણ થવાથી ડોડવાર મગજની રક્તવાહિની તુટી જાય અને અર્ધાગ થાય ”

હાઇપનડપ્રેશરમા શરીરની આ વિષયમા રક્ત સવહનની પ્રાકૃતિક સ્થિતિમા ગો ફેરફાર થાય છે તેનુ પણ એજ લેખકે કરેલુ વર્ણન ૮ કામા પણ સ્પષ્ટ હોવાથી નીચે ઉતાર્યું છે —

“આપણા શરીરમા હૃદય પોતાની મેળે સક્રિય થાય છે અને પહોળુ થાય છે સક્રિય થાય ત્યારે તેની અંદરનુ નાળી કુદીને પ્હાર આવે છે અને હૃદયમાથી નીકળતી રક્તવાહિનીઓ ઠારા ગરીરમા ફેરે છે અને પહોળુ થાય ત્યારે શરીરમાથી ફરીને પાછુ આવતુ લોહી તમા (હૃદયમા) દાખલ થાય છે હૃદય સક્રિય થાય ત્યારે અંદરના લોહી ઉપર દળાણ થાય છે અને તેથી તેની પિચકારી ઉઠે છે (આ શબ્દ જોઈએ તેના માટે નથી એમ મને લાગે છે પ્રત્યક્ષ ગારીરના ગુજરાતી અનુવાદમા થકલાય છે’ શબ્દ છે મૂળ સંસ્કૃત પ્રત્યક્ષ શારીરમા પ્રણયતે શબ્દ છે તરી આ વિ) જે પિચકારીનો થકલો રક્તવાહિઓની દિવાન ઉપર લાગે છે તે નાડી કપે આપણે સ્પર્શી શકીએ છીએ આ લોહીનુ દળાણ તે ‘પ્લડપ્રેશર’ દરેક માણસના શરીરમા ‘પ્લડ પ્રેશર’ તો હોય જ તે વિના લોહી ફેર નહિ પણ પ્લડપ્રેશર વધારે છે કે ઓછુ છે તે જ નક્કીવાની જરૂર છે આ માણસને પ્લડપ્રેશર છે એમ ટોઈ કહે તેનો વૈદ્યમીય નજરે અર્થ એવો થાય કે ‘હાઇપનડપ્રેશર’ લોહીનું દળાણ વધારે છે”

એજ લેખકે ‘હાઇપ્લડપ્રેશર’ના કારણો નીચે પ્રમાણે આપ્યા છે

“કારણોના બે પ્રકાર છે (૧) શરીરનુ એ જાતનુ વલણ-તેયારી, (૨) ઉત્કેરનારા કારણો.

(૧) પહેલા પ્રકાર—વારસામા જ શરીરનુ બધારણ એ જાતનું હોય તે છે પુરોમા ત્રીઓ કરતા વધારે થાય છે તેના કારણોમા ખોરાક અને સખત મહેનત વગેરે છે

(૨) ઉત્કેરનારા કારણો—ખાદી થવી એ ગુપ્ત કારણ છે નિદ્રામી જીવનથી, અને ‘નર્વિલ’ કહે છે તે પદાર્થો વધારે પ્રમાણમા લેવાથી ખાદી થઈ પ્લડપ્રેશર વધે છે ગરીરમાથી જે એરા શુરદા-મૂનપિટો મારફત પ્હાર નીકળે છે, તે શુરદાના પેગમા નીકળી શકવાથી પ્લડપ્રેશર વધે છે ગાઉટ’ તેમજ મીઠી પિગાળમા તે વધે છે ચિંતા-આધાત અને નાળા વમન કુધીનુ માનનિક કાર્ય પણ પોતાનો ભાગ ભજવે છે ગરીરમા પુષ્કળ લોહી ભરાયું, હૃદયનુ વધી જવું, લોહીના રાક્ષો કોઈ પણ કારણમર વધી જવા

(જેને લીધે લોહી ઘટી ધાય છે), ૧ દૈનિક જોરથી અને ઝડપથી કામ કરવું એ મર્વે અને કેન્દ્રલાઘ્વાના તત્ત્વોના દરદોગા પ્લડપ્રેશર વધી જાય છે”

‘હાઈપર-પ્રેશર’ લોહીનું દબાવ વધી જવાની સ્થિતિ જેમ છે તેમ એથી ઉલટી ‘લો પ્લડપ્રેશર’ લોહીનું દબાવ ઘટી જવાની સ્થિતિ પણ છે. આગળ ત્રાસતા એજ લેખકે કહે છે કે “પ્લડપ્રેશર વધવું ઘટવું તે નીચેની ત્રણ વસ્તુઓ ઉપર આધાર રાખે છે —

૧ દૈનિક વેગ અને તેનું લોહી ઉપર દબાવ

૨ મતવાહિનીઓમા માંડવામા લોહીને પડવું જોર

૩ દૈનિકમાથી ની જતો લોહીનો જથ્થો

જો દૈનિક વધારા વેગથી અને વધારા જળપૂર્વક કામ કરે તો લોહીનું દબાવ વધે, જે રક્ત વાહિનીઓમા પોતાનો ભાગ કરતા લોહીને વિશેષ જોર વાપરવું પડે તો લોહીનું જાણુ ઘટે છે”

ઉપચારમા વૈજોનુ વાર્ષિક ‘ના લેખકે દર્શાવી નીચેના ગણા ના છે “હાઈપર-પ્રેશરમા નમ જોડી, લોહીનો નિકામ પહાર કરી લોહીનો જથ્થો ઓછો રવો આગ, નિવૃત્તિ, હલકો અને પથી શકે તેવો ખોડ અને ખામ કરીને જલાઈ વિગે-દબાવુ ઓછુ કર છે વિનાયતી મીઠાનો અભાવ અને રક્તવાહિનીઓને વિસ્તૃત કરવા તેવા કારણો અને પોટાશ આયોડાઈડ પણ દબાવુ ઓછુ કર છે ગરમ સ્નાન, ટર્કીંગ ખાય અને વીજળીની બત્તી પણ દબાવુ ઓછુ કરવામા મદદ કર છે” ઉપર પ્લડપ્રેશર વિશે લાખો ઉતારા કર્યો છે એનું એક કારણ હમણાં એ રોગ ચર્ચાનો નામાય વિષય છે, એ ઉપર ઘુ છે બીજી માણુ આયુર્વેદમા એ રોગ શું કહેવાય એની ચર્ચા પણ ઘણી ચાલે છે અને વૈષ્ણવપતરના પ્લડપ્રેશર અકમા લાઈ મલિશકર જે કપના દેહી છે તેને આગળ વિચાર કરવા ઇચ્છનારને કામ લાગે એ છે

આરોગ્યદર્પણનો ૧૮૮૮નો ઇતિહાસ અક પણ પ્લડપ્રેશર અક જણાય છે એમા સપાદકનો અશ્લેષ પ્લડપ્રેશર વિગે છે એ ઉપર નોંધ્યું છે પછી ‘વૈષ્ણવપતર કા પ્લડપ્રેશર સળધી સ્થમ’ એ મથાળાથી જાણુઆ નોંટના રાજવૈદ્ય લિપડમણિ પ જ્ઞાનપ્રકાશ શર્માનો લેખ છે જેમા લેખકે વૈષ્ણવપતરના પ્લડપ્રેશર અકમા પ્લડપ્રેશર એટલે વાતરખત એવું જે પ્રતિ પા ન કરવામા આયુ છે તેનું વિસ્તારથી જાડન કયું છે એ પ્રતિપાદન તો યથાર્થ નથી પણ તેની પદ્ધતિ અશાસ્ત્રીય છે એવો મારો મત આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના કાર્તિક અકમા એ દર્શાવ્યો છે હવે આ લેખકે વધારે વિગતવાર ખાતર છે અને જેને એ આપુય એનું હોય તેણે તો મૂળ લેખ જ નોવો

પણ વૈદ્યકટપત્ત વાળા લેખની ડેટલીડ વીલો કેવી ભ્રમપૂર્ણ હતી તે પ જ્ઞાનપ્રકાશ શર્માએ આપેલા એ- એ દાખવાઓ બહુ મરોટ મીતે દર્શાવે છે -

“લેખક (વૈદ્યકટપત્તના) આગળ ચાલતા વાતચતના એ પ્રકાર અથવા સુશ્રુત અનુસાર એ અવસ્થાઓ તરફ આન છે ત્વગ્માસાત્રયમુત્તાન ગમ્મીર ત્વત્તરાશ્રિતમ્ વૈદ્યકટપત્તના લેખકે ‘સમજાતો’મા આ શ્લોકનું ગ્રહસ્થ નીચે પ્રમાણે નમન્નવેદ છે હાથપગની નાનીધમનીઓ જે મામ અને ત્વગ્માસા કલાયેલી છે તેમા થયેલો રોગ ઉત્તાન કહેવાય જેના અદ્વના ભાગમા હ થ વૃક્ષ, મન્તિષ્ક, ચક્રત, પ્લીહા આદિ ગભીર અવયવોમા થયેલો નોગ તે ગભીર (આરોગ્ય દર્પણમા આપેલી ટિપ્પણી) એ વચનનો સીધો અર્થ તો એટલો જ છે કે ત્વગ્મા તથા મામ સુધી પોચેલો રોગ ત ઉત્તાન અને અદ્વ મહોચેલો રોગ તે ગભીર હવે લેખક મહોદય સમજાતોમા હદય, વૃક્ષ, મગજ વગેરે ક્યાથી લઈ આવ્યા? મૂળ પાઠમા તો એન નામનિશાન નથી દેખાતું કદાચ અત્તરાશ્રિત શબ્દનો આરો અર્થ કયો ? તે તેઓ જરા વિચાર કરી જોત તો તરત સમજાત કે ઉપ ના અત્તરાશ્રિત નું તાત્પર્ય અવયવો નથી પણ તેનો સીધો સળધ ધાતુઓ નાવે છે મતલબ કે મેદ, અગ્નિ, મજ્જામા અસર થતા એ રોગ ગભીર કહેવાય છે એનું ચ ધારનું વખત છે”

પ જ્ઞાનપ્રકાશ શર્માએ વૈદ્યકટપત્તવાળા લેખકે ઉપર પ્રમાણે કરેલા વિચિત્ર અર્થ માટે તથા બીજી ભ્રમપૂર્ણ નમજારી માટે લેખકની ખૂબ મદદરી કરી છે મને મદદરી નથી સૂઝતી પણ દિલગીરી થાય છે અને તે આયુર્વેદ અને પાશ્ચાત્ય ઉભય વૈદ્યકની કેળવણીનું આ પરિણામ જોઈને વૈદ્યકટપત્તવાળા લેખકે આયુર્વેદના અથના વચનોનો અથ અ યોની પરિભાષાને કે સમગ્ર આયુર્વેદિક સાહિત્યના મમન્નવચને ધ્યાનમા રાખીને નથી કયો પણ આયુર્વેદના શબ્દોનો અર્થે પરિભાષાના એ શબ્દો હોય તો જે અર્થ થાય તે અર્થ કયો છે મતલબ કે ઉત્તાન અને ગભીર ગ. ‘મેડીસીન’ના અથના ભાષા ન્તરમા હોત તો એ શબ્દોનો જે અથ થાત તે અર્થ કયો છે અને મે એનું અવલોકન કરતા લેખકની દિષ્ટ ખોટી છે એમ કહેવું તેનો આ દાખવો છે

પ જ્ઞાનપ્રકાશ શર્માની વધારે ટી. ઉતારવાની જરૂર નથી તેઓ છેવટ કહે છે કે લેખકે “સ્થળે થળે મૂળપાઠ અને તેના અર્થની ભારે ખેચ તાણ કરી છે બે એક એક શ્લોકનો વિચાર કરવામા આવે તો આપુ પુસ્તક થાય” “વળી પ્લહપ્રેશરને પસાણે વાતચતને ગળે બાક્યા વગર ચાલે નહિ એવી તે લેખકને ગી સુશ્રુતની આવી પડી હતી?”

આરોગ્યદર્પણના ત્રીજા પાના તરફથી પણ આ ટીકામા થોડો ઉમેરો ટિપ્પણી દ્વારા કયો છે આરોગ્યદર્પણનો ૧૮ ણો ડિમેન્સ અડ-આ

અકમા ઉપરના ટી પ જ્ઞાનપ્રકાશ લેખનો જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન વૈદક પત્રજતા પત્રકપ્રેશર અકમા પત્રકપ્રેશર અને વાતરખાની એ તા કહેનાર શ્રી મણિશંકર પોપટલાલ ભટ્ટે કયો છે એ જવાબની કથો વધાર પ્રશ્ન પડતો નથી

વૈદક પત્રજતા ૧૮૩૮ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી અંકો—વૈદક પત્ર જાન્યુઆરી અકમા ૨૧ વચ્ચે અમૃતલાલ પ્રાપ્તગકર પટ્ટણીની હસ્તાક્ષરો અને માનિકના તરી ભાઈશ્રી રવિરાજ જ પ્રિવેદીએ ગરી છે અને જાપાળી જાપાલાલ ગ વધે પોતાના ગુરુના સ્મરણે લખ્યા છે આ ભક્તિયુક્ત સ્મરણોમાથી ૨૧ સુ ભાઈના ઉત્તર સ્વભાવના બે ખાલા નીચે ઉતાર્યા છે ભાઈ જાપાલાલ લખે છે કે—

“ઝાડેશ્વર દવાખાનામા એક હરિજન દરી દવા લેવા આવેલો તે વખતે હું ત્યો જ વિગ્રાથી હતો એ દરીને ઉદર જેવું હતું અમૃતલાલ ભાઈએ આજગ્યવધનો આપી અને દૂધ પર રહેવા સૂચના આપી “જાપુ દૂધ પર જે રહેવાય? દૂધના પૈમા મમ ગ્રીણ ખામે કથાથી કાઠવા?” હરિજને આતનાદ કયો અને તુરત જ પોતાના ગજવામાથી બે રૂપીઆ ખણખણતા ગારીમાની ફેકાતા મેં જોયા અને આ મેં રૂપીઆ ફેકનાર વૈદ મહીને નીમ રૂપીઆ મળ્યું કમાતો હતો”

ખીલો દાખલો —

‘હાંગીમા એક ગરીબ દરદીને મુઠી બરીને મુવણ વસતમાલતિ આપવાનો મહેને હુમ્મ થયો હું થોડીવાર યોજ્યો અને વિમાનવૃમા પડ્યો ઝાડેશ્વરથી હાંગી આજ્યે માડ ત્રણ ચાર મહિના થયા હશે દવાઓનો મથક પૂરો હતો નહિ વસતમાલતિ થોડી જ રોગમા હતી વાખાનાની દવાઓનું ખચ વધને શિરે હતું તેમની આધિકગ્નિતિથી હવે હું સાગી રીતે વાકેફગાર હતો આથી મેં આજ આડા કાન ન્યો, થોડીવારે તે પોતે ડાયા ખાટલીમા જોટની સુ વસતમાલતિ હતી તેટલી હાથમા લઈ પરીકુ વાળી દરદીને આપી દીધું હું ટગર ટગર ભેતો રહ્યો”

‘આવા તો કેટલાક સ્મરણો આલેખી શકું એમ છું” એમ ભાઈ જાપાલાલ કહે છે સાચી વાત છે એ પાવન સ્મરણોની પ્રતિદિ ઈંટ જ છે

વૈદક પત્રજતા ફેબ્રુઆરી અકમા ‘જાડેશ્વર ચર્યા અને જુલાસો’ મથાળાથી શ્રી મણિશંકર પોપટલાલ ભટ્ટ એક હુકો વેળ લખ્યો છે એ વેળમા પત્રકપ્રેશર મળધમા ૨૧ સુ અમૃતલાલ ભાઈનો હવાલો આપતા જે લખ્યું છે તેનો માર એ છે કે ૧૮૩૫-૩૬મા પાટણના આયુર્વેદ મહા વિદ્યાલયમા રા મણિશંકર ભણતા ત્યારે સુ અમૃતલાલભાઈ આચાર્ય હતા

અને વાતરખત એટલે જુ તેની ચર્ચા ચાલતી તેમા 'લેપ્રમી' અને 'ગાઉટ' એ મતો પ્રચલિત હતા "ખુબ વાદ પછી પટ્ટણીજીએ જણાવેલું કે વાજોમોટર ડીઝોઈઝ' જેલુ માત્ર માનવુ છે "

ખરી વાત છે કે અમે નાના હતા ત્યાં જામનગરના અગ્રણી વૈદ્ય લેપ્રમીના દરબને વાતરખત કહેતા પછી પ્રાચીન આયુર્વેદિક ગ્રંથોનો અભ્યાસ વધ્યો અને એ સાથે જ અગ્રેજી ગ્રંથોમા ઠહેવા લેપ્રમી અને ગાઉટના લક્ષણોનો પણ પરિચય થયો પછી મહાકુખ તે લેપ્રમી અને ગાઉટ તે વાતરખત એવી માન્યતા પ્રચારમા આવી હવે સુ અમૃતલાલભાઈના મનમા વાતરખતના ગ્રંથોક્ત જાણ લક્ષણો ગાઉટને મળતા છે એવી ખાતરી નહોતી વડ અને તેથી એમને 'વાજોમોટર ડીઝોઈઝ' કહ્યું હોય એ ન લખિત છે હુ એ વર્ગમા પાટણુ જતો અને રૂપ સુ લાઈ આવ મા આ મમ વય વિષયક ચર્ચાઓ થતી અને પાશ્ચાત્ય વિજ્ઞાન સાથે તુલના વના ? નવા નવા તર્કો એમના મનમા ઉઠતા તે સાબળવાના મને ઘણા પ્રમોદા મળ્યા હતા કેન્સરિક બાળકમા અમે એમમત નહોતા થઈ શકતા એ હુ કમુવ ઠરૂ છુ પણ તેઓએ વાતરખત વિષે અમુક મઠ નિશ્ચય કર્યો હતા એના અર્થ ઉપરની વાતમાથી નથી નીકળતો આગળ ચાલતા બી મણિશકર જ ઠહે છે —

"ફેબ્રુઆરી (૧૯૩૭)ના મધ્યમા માં, શ્રી ળિદિત્માના મર્થમા નેવા રૂપ થવા લીંગી જવાનુ થયુ ત્યાં કાનુ લખાણ (૫૦૩ પ્રેશર અકવાશુ) પટ્ટણીજીને જતા યુ હતું તેમણે તે પૂઝ વા યુ વાતરખત એ લેપ્રમી કે ગાઉટ એ એ સુદામા તમારો નીને સુદો ઉમેરાવ છે "

ઉપ ના વાચ્યમા મ્વ સુ ભાઈની મનોવ્રતિ સ્પષ્ટ દેખાવ છે અને વૈદકના વ્યવહારમા નિશ્ચયાત્મક ગુદિવાળા હોવા છતાં 'થીઅટેટીકલ' તાત્વિક ચર્ચાની બાળકમા આવી સિધ્ધવ્રતિ એમની હતી એ પણ હુ સ્વીકારૂ છુ

પણ એમણે જે જવાબ ળી મણિશકરનુ નાનુ લખાણ વાચીને આપ્યો તેમા મારા વખતવ્યનુ સહસ્ય રહેલુ છે એમણે કહ્યુ છે કે લેપ્રમી અને ગાઉટ એ છે તેમા આ નીજી ઉમેગય છે વાત સાચી છે પણ આ ગીતે એક કરતા વધારે વિક પ થવાનુ કારણ શુ? અતિસાર એટલે 'ડાયેરીઆ' એમા કેમ શક નથી પડતી? વિક પો ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ એ છે કે આયુર્વેદનુ વર્ગીકરણ અને નામકરણ એલોપથીના વર્ગીકરણ અને નામકરણથી તફાવત શિદ્ધા તને અનુમરીને થયેલુ છે પરિણામે આયુર્વેદના વાતરખત જેવા એક ગણમા એલોપથીમા જુદા ગણવામા આવેલા એ ચાર રોગોનો સમાવેશ થયો હોય અને તેવી ઉલટુ એલોપથીના એક રોગમા આયુર્વેદોક્ત એચાર રોગોનો સમાવેશ વધે હોય એ અસંભવિત નથી

પ્રસ્તુત દાખલામાં જુઓ વાત ક્ત માટે પણ અથવા ચાર એકોપધિ-
નામો સૂચવાયા છે અને ૫૫૩પ્રેશર માટે વાતર તની સૂચના શ્રી મહિશક
કરે છે જ્યાં આરોગ્ય પછાતા નવેમ્બર અકમા શ્રી ગોપીનાથશુપ્તે વાત /
શિર ચલના લક્ષણો કાઠિજલકપ્રેશરના અવ લક્ષણો સાથે મળે છે એમ કહ્યું છે
૫૫૩પ્રેશરની અમુક અવસ્થામાં થેતછા થાય છે તવા પક્ષધાત થાય છે એ
પ્રસિદ્ધ છે એટલે એ બે રોગો સાથે પણ એકતા માધી શકાય

ઉપરના કારણથી શ્રી ગોપીનાથ શુપ્ત જે કહે છે કે “આયુર્વેદિક
દૃષ્ટિમાં ૫૫૩પ્રેશર ડાઘ એક રોગ નથી પણ અનેક રોગોમાં થતી અમુક
સ્થિતિ છે” જે સાથે હું મળતો છું

એવું આ અર્થોનો ઉપયોગ કરતા કહેવું જોઈએ કે માટે મત બંને
વૈદ્યકની તુલના કરવાની વિરૂદ્ધ નથી તેનજ અવ્યવસ્થા મને ઇન્દ્રિય નથી પણ
પ્રાપ્ત્ય અને પાશ્ચાત્ય વગીકરણનો તાર્ત્વિક લેદ ધ્યાનમાં રાખીને તુલના કરવી
અને નિર્ણયમાં જે વસ્તુ તરત જોઈ અને મમજી શકાય એમ છે તે લક્ષણોની
તુલનાને માટે સત્યની વધારે નહીં જઈ શકાશે એવો મારો લાગ્યા વળ
તથી મત છે અન્યન પ્રાયોવાદનો આશ્રય લઈને જેના લક્ષણો, કારણો
ચિકિત્સા વગેરે મોટે ભાગે મળતા આવતા હોય તેને એક માનવામાં લાધી નથી

પક્ષા ?

(લેખ -વેદ શિવજી ૨૧ તુ ૧)

હા ગીના ઘણા નામોમાં એક પક્ષા છે જ્યાં સુધી આ જાડવું નહોતું
જેવું ત્યાં સુધી તે એ વસ્તુ માની લીધી હતી પણ મહાદ્રિમાં મારા પરિ
શ્રમણ દરમિયાન વર્ષા નતુમાં ભારગીના પક્ષા જાડવા અનેક ડુગરોમાં
જેવા તેના ફૂલ તે પક્ષને કાઠિપણ રીતે મળતા નથી એવું જ નહિ પણ
તેનું એક પણ અંગ પક્ષની સાથે મરખાવી શકાય એમ નથી ફૂલ ખૂબ
નાના જેવા હોય ઉપર ઝુમખામાં આવેલા હોય છે તેનો રંગ પાંદડી હોય
છે અને કાં મહત્કર તેને નાજુલુમાનિત કહી છે એ વર્ણન બગબગ છે

તો પક્ષા નામ ભારગીનું જીવે કયા અર્થે પડ્યું હશે ? અથવા તો તે
ખોજી કાઠિ વનસ્પતિનું નામ તો નહિ હોય ? વિદ્વાનો પ્રકાશ નાખશે કે ?

૧ વાતરમાને સુત્ર ૬૪ જેવું એને આમડી ઉપર તેનું ચિ દખાવે તેવું રહ
મળે છે (એ મળનાણાની જ લેખકી જેને આમડીનો ગંગ તે કાતરમા જેવી મા વત
પ્રચારમાં આવેલી) અને હાલ ૫૫૩પ્રેશરનું નો ઘણાવાર એ માપવાના વચ્ચે જોવામાં ન
આવે તો ઇશુ ચિન્હ જ નથી ખાતુ જેવી તદ્દન ન્હાની પાંદડી વાત પણ સાચી
પ્રશ્નો નિશ્ચય કરવા કુશળતાવે વિચારવી જોઈએ

આયુર્વેદીય ઔષધિસ શોધનની વ્યાપ્તિ અને દિશા

(લે૦ પ્રેમ ચંદ્ર ય દેસાઈ, લાહ૨૦)

(ગાના પૃષ્ઠ ૮૮ થી આડુ)

રમભરમ ક પો કેટલીક રીતના એવોપેવીના, તત્ત્વમ ધાતવ ક પો સાથે મળતા છે પણ દ્રવ્યની શુદ્ધિ, ભાવનાકિ સંસ્કાર અને વનસ્પતિની સાથે મેળવી ખાળી ઢરેલા લવણો કે જેને ભરંગો નામ આપવામા આવે છે, તેઓની પ્રક્રિયા એવોપેવી લવણોની જુ ઝખપટવાળી છે, તેવી જ રીતે તેથી વિલક્ષણ અને ઉત્તમ કાર્ય કરવાવાળા છે જમ કે આયુરેદોષ્ટ શુદ્ધ ગધઠ, અને ગધક વસાયન, વળી તામનો અને ડપાનો ઓઠમાઈ એક જ ધાતુમા રહેલ જૂદા જૂદા ગુણોમાથી દન્કનો એ- બનાવટમા ઉત્તર્ય વિશેષ વનસ્પતિની ભાવના આપી શિદ્ધ કરવાથી થાય છે, જેમકે 'લોહમર્સ્વ' ગ્રથમા લોહની ભરમના એવા અનેક પ્રકારો બતાવ્યા છે આથી ય વધારે ચમત્કૃતિજનક આયુર્વેદીય લવણક પો તે છે કે જેઓને અત્યંત સૂક્ષ્મરૂપ આપી દેવાથી તેઓ કપનાતીત કાર્ય ક છે, એમ કહી ગકાય જેમકે અનેક પુટી અભ- અને કુપીસ્થ રમાયનો સ્વર્ણબગ અને ચદ્રો ય આવી વિલક્ષણ અમરકારક અને કલાપૂર્ણ બનાવટો આગળ એવોપેથીની બનાવટો સ્થૂલ અને જગડી જેવી લાગે છે એવોપથીની ખાવગે દ્રવ્યવિજ્ઞાન અને મામ પ્રોડકશનની જરૂરિયાત એ બેયના આધારે ઉત્પત વઈ હોવાથી યાત્રિક તત્ત્વ અને ગણિતીય પ્રમાણ બદલતા છે પણ અગણિત સાદાઈ નથી નિર્ણય તત્ત્વ છે પણ વિલક્ષણતા નથી, શાસ્ત્રીયતા છે પણ કલાત્મકતા નથી આયુર્વેદના કટપોમા કલાત્મકતા છે, તેવી તેઓ શુદ્ધિની કક્ષાની બહાજ નય છે તેઓ ગણિતને, યજ્ઞોને અને વિરેગક શુદ્ધિને ચક્રોળે ચઢાવે તેવા નિશૂઠ રહસ્ય પૂર્ણ છે હતા તેઓને માટે નિયમ અને શાસ્ત્ર પણ છે તેઓની પ્રક્રિયારીતિ અને શુણ્ઘર્ એનુ અવતન પદ્ધતિવડે આપણે વિન્નૂત વિવેચન કરી શાસ્ત્રીય સાહિત્ય રચી શકીએ તો આયુરેદને કાયદો થાય અને તેજ શાસ્ત્રીય દષ્ટિ આપણને ઈન્કેશનાદિ નવા સૂક્ષ્મ ઉપાયોના શુણકમ બંધવા માટે શક્ત બનાવશે

ઈન્કેશન જેવા ઈપોની કોટીમા આવી શકે તેવા બે કપો આયુરેદ પાસે હતા, જે આજે નહિપ્રાય થયા છે નસ્ય અને ધૂઅપાન આ તે બે કદ્ધો આ ઉપચારોનો શરીરમા કેવી રીતે પરિણામ થાય છે તે ગોધી કહાકડુ બેઈએ નસ્યનો પરિણામ મુખ્યત મળતલુઓ ઉપર થાય છે, ત્યાં ધૂઅપાનનો

પરિણામ સીધા લોહી ઉપર થાય છે, કેમકે દવાનો સૂક્ષ્મભાગ ધૂમ્રસ્વે શ્વાસમાર્ગ વાટે દેહમામાથી લોહીમા ભળી છે ઉપચારોની આ શાખા એનો કરીથી પ્રચાર કરવો જોઈએ તેમજ વમન-વિરેચનાનુવાનનાદિ પચકર્મો પયોગી કટપો બાબતનું સાહિત્ય લખવું જોઈએ, અર્થાત્ તે પહેલા તેવા કે પોને ઉપયોગ નારી કરવો જોઈએ

ઇન્જેક્શનકટપ નવો નથી, એમ હું કહું તો ઘણાંયને તે હરભિમાન યુક્ત કે અતિશયોક્તિ જેવું લાગશે જૂના કાળથી કેટલાક વૈદ્યો વનસ્પતિના રસનો એક વિશિષ્ટ કટપ બનાવી સોઈવાળી નલિનાવડે લોહીમા મખલ કરતા, એવી ચોક્કસ માહિતી મને મળી છે આ પ્રક્રિયાની રીતિ અને ંતિહાસ એઓની શોધ હું કરવા માગુ છું આ કટપ તેવા વૈદ્યો ગુપ્ત રાખવા માગે છે ખરા અને આવી જોપન બુદ્ધિથી આપણા ઘણા ગાઓ મૃતવત્ થઈ ગયા છે ઇન્જેક્શનનો આયુર્વેદ પ્રસિદ્ધ બીજો પ્રકાર આ છે કે માથા ઉપર છેદ કરીને લોહીમા દવા એાળીને મમળવી આ લખવા ઉપરથી કોઈ એવો અર્થ લેવાનો કુપ્રયત્ન ન કરે કે ઇન્જેક્શનને હું ઉતારી પાડું છું, આયુર્વેદમા બધું જ છે, એમ કહાશક ધરાવું છું ?

સીરમથીરપી કટપ પ્રાકૃતિક વિપ્રતિકારક દ્રવ્યો (antibodies) ઉત્પન્ન કરી રોગમ્મ થાય છે અને તેઓનો મોટો આધાર કિમીયાલ ઉપર છે દરેક રોગ કિમિજ ય છે એમ દેખાડક પાર્શ્વમાત્ર્ય શોધકોનો દાવો છે પણ આ બાબતમા એવું કહેવામા વધારે પડતું નહિ થશે કે વિશિષ્ટ વિકૃત શારીરિક અવસ્થા કૃમિઓને આમન્રણ આપે છે અને વિશિષ્ટ રોગ વિશિષ્ટ કૃમિને આભારી હોય છે સીરમકટપો અને ઇન્જેક્શન કટપો જૂના કટપોથી સાફ જૂદા પડે છે, તેથી તેઓના ગુણમ્મ મોઘી કહાડવાનું બહુ યજી છે, એમ માનવાની જરૂર નથી દ્રવ્ય મોઢથી લેવાથી જે પરિણામ બતાવે છે તેવી જ બાતનો પ્રભાવ અને કાર્ય ઘણે ભાગે ઇન્જેક્શન દ્રવ્ય કરશે સીરમથીરપી અને અને કિમિયાલ એએપેથીમાથી લઈ સરકારિત કરી આયુર્વેદમા દાખલ કરવા જોઈએ

કિમિઓ ઘણાખરા રોગોમા પ્રવતક કારણ હોય છે એમ અઘતન ગામ્મશોધથી કબૂલ કરવું પડે છે એાને કારણુ એવા કિમિ આ રોગોનું નિમિત્ત કારણુ, ત્રિહોષ આ ઉપાદાન પ્રરણુ અને આહારવિહાર-કાલ આ નથી એટલે માધન કારણુ એમ કહી શકાય આમ કૃમિ ઉપરાંત આમડીના લોહીના રોગ ઉત્પન્ન કરનાર કૃમિ આયુર્વેદમા વર્ણાયા છે વગી વિશિષ્ટ આહારથી મૂળ આમાશયમા ઉત્પન્ન થઈ આખા શરીરમા પ્રસરતા અપુકિમીટ વર્ણુન આયુર્વેદમા છે અને તેથી અત્રા રોગોમા જવર, ખીનસ, સળેખમ આદિ

રોગ કહ્યા છે (ચરક વિ સ્થા અ ૧-૨) આ ત્રિમિ આખા શરીરમાં ફરે છે આ વાત વાગ્લટમાં કહી છે (ચૂઢા સપતિ સવશ ૧) વફળ કૃમિ ઉપર શિરો વિરેચન, વમન અને સશમન ચિકિત્સા કહી છે, તે જોતા આમજ અને રક્ત જ કૃમિ ઉપરાન્ત ઇતર કૃમિ કક જ કૃમિનો વર્ગમાં નાખવા જોઈએ એમ મને લાગે છે આ ત્રણેય વર્ગના કૃમિની ચિકિત્સાનું સૂત્ર દર્શાવતા આયુર્વેદ કહે છે —

પુરીષજેષુ સુતરા દવાદ્વસ્તિ વિરેચન ।

શિરોવિરેક વમન શમન ક્ષ્ણ મસુ ॥૩૧॥

રક્તનાના પ્રતીકાર કુર્યાલુપ્તચિકિત્સતાત્ । (અ હ ચિ ૨૦)

કક એટલે સીરમ સામાન્ય ધાતુ આ કૃમિનો આધાર છે આજના કોલેરા, ટાઈફાઈડ, ન્યુમોનિઆ, ટીટેનસ વિગે ઘણા ખરા દૃષ્ટિ આયુર્વેદ દૃષ્ટિયા કક્ષ જ માનવા માટે તક થઈ શકે કૃમિજ ય રોગો સાસર્ગિક હોય છે અને ઘણાખરા રોગો સાસર્ગિક છે એવી વ્તપના આયુર્વેદને હતી —

સ્પશકાહારશ્યાદિ સેવના પ્રાયગો ગદા ॥૪૧॥

સર્વ સચારિણો નેત્ર પ્રગિકારા વિશેષત્ । (અ હ ચિ ૧૪)

આયુર્વેદની કક્ષજન્ય કૃમિની વ્તપના અને સર્વ રોગો સાસર્ગિક છે આ વ્તપના આ જ મેનો અમન્ય જરૂર રોગ કારણ તરીકે કૃમિનું મહત્ત્વ આયુર્વેદને ઘણી સારી રીતે સમજાણું હતું અને તેઓના જનક આહાર અને ચિકિત્સાના સિદ્ધા તો આયુર્વેદે જોળી કાઢ્યા હતા આ વાત અભિમાનાસ્પદ છે આ પદ્ધતિથી જ નવું કિમિગાસ આયુર્વેદમાં દાખલ કરી શકાય

આ વિભાગમાં મુખ્ય વિષય માથે “ઔષધિ કલ્પ પ્રક્રિયામાં કારણ નાઓનું સ્થાન” અને “નવા ડ પો” આ બે જોણ આનુયાગિક વિષયોની ચર્ચા કરી

ઉપર ફામ્સીઓ બાળતની ચર્ચા કરી તેમાં કોઈ ઉપર ટીકા કરવાની દૃષ્ટિ ઢે હેતુ નથી માત્ર વસ્તુસ્થિતિ બતાવી છે વેપારમાં કેટલીક બાળત અપરિહાર્ય હોય છે વળી વૈદ્યોમાં અશિક્ષિતોની બહુ સખ્યા, આહકોમાં અણસમજૂ કગાલો આપણી ઘરવૈદ્યકની ખેવ અને દવા બાળત વેદ્યસભા કે સરકાર વડે થવા જેવા નિયમજૂનો અભાવ આ કારણોથી કાચી તથા પાત્રી દવાના વેપારથી આયુર્વેદનો ફાયદો કે ઉત્પત્તિ થવામાં મદદ થઈ નથી પરિસ્થિતિ બદલાતા આગળ ઉપર તેમ થશે એમ માનવા માટે કારણ છે, એવી આશાઓ રાખવી સારી

નાગપુરનુ અ હા વૈદ્યસ મેલન

નાગપુરના ૨૭ મા અખિવ ભારતીય વૈદ્યસમેલનની સ્વાગત સમિતિના વ્યવસ્થાપક ત્રી પ કાલીચરણ દુબે વૈદ્યશાસ્ત્રી લખી જણાવે છે કે —

નાગપુરના ૨૭ મા અ હા વૈદ્યસ મેલનની સ્વાગત સમિતિએ સલાપતિ દેશભક્ત ગોવિંદદાસજી મલપાની આક્રીકાથી આવી ગયા પછી, ઈસ્ટરના તહેવારોમા એપ્રિલમા સમેલન ભરવાનુ નક્કી કયુ છે માટે આયુર્વેદિક વિદ્યાલયોના અધ્યાપકોને તથા આયુર્વેદિક પ્રામગીઓના સંપર્કકોને વિનંતિ છે તેઓએ અહીંની એમ્પીસ પાનેથી નિયમાવધિ મગાવી લેવી અને આયુર્વેદિક અધ્યાપકોના તથા આયુર્વેદિક ક્ષાર્મ્મીના સમેલનોમા ભાગ લેઈને આયુર્વેદના પ્રચારની વૃદ્ધિમા પોતાથી જનતી મદદ કરવી

નિબંધ લેખકોને વિનંતિ છે કે તેઓએ ૧૫ મી માચ ૧૯૩૮ પહેલા પોતથી જાય એ રીતે પોતાના નિબંધો મોકલવા સ્વાગત સમિતિએ ૪૫ ઉપર ઉત્તમોત્તમ નિબંધોને શુલ્ક અ ૧૨ આપવાનુ નક્કી કયુ છે

ઉપરની મતલબના ગત્રેજી પત્ર સાથે આયુર્વેદ પ્રદર્શીનીની નિયમાવધિની એક નકલ પણ મળી છે પણ એમા જામ વિશેષ ન હોવાથી એ છાપવાની જરૂર નથી લેને જરૂર હોય તેણે વૈદ્યસમેલન એક્રીસ નાગપુર લખીને નકલ મગાવી લેવી

પ્રદર્શન સમિતિના અધિકારીઓ

અધ્યક્ષ—વૈદ્યરાજ ગગાધર વિપ્લુશાસ્ત્રી પુરાણિક—શ્રી પૂતપાપેશ્વર આયોધધિ કારખાના, પનવેલ

સ્થાનીયમ હજી—વૈદ્યરાજ ચતુર્ભુજદાસ રવજીભાલવિયા,

વિરાજ લક્ષ્મીપત્ર દામોર પુરાણિક

પ કાલીચરણ દુબે વૈદ્યશાસ્ત્રી

વૈદ્યરાજ જગ નાથરાવ માને

વૈદ્ય દિગ્ગજરદાસ ગોવધનદાસ શુજરાતી

તા કે પાછળથી મત્રીશ્રી દુબેજી તરફથી જાણર મળ્યા છે કે વૈદ્યસ મેલનની તારીખોનો છે લો નિશ્ચય એપ્રિલની તા ૧૫ થી ૧૮ સુધીમા સમેલન ભરવાનો થયો છે

વળી વૈદ્યસ મેલનના વિલાગીય પ્રસુઓનો પણ નિશ્ચય થઈ ગયો છે, અધ્યાપક પરિષદના પ્રસુજી વિરાજ મ મ જણનાથસેન સરસ્વતી અને ક્ષાર્મ્મસીર પરિષદના પ્રસુજી શ્રી જુગતરામ શંકરપ્રસાદ વૈદ્ય નક્કી થયા છે

સ્વ અમૃતલાલ પ્રા પટ્ટણીનુ સ્મારક

સ્વ અમૃતલાલ પ્રા પટ્ટણીના વિશાળ ગ્રંથવૃદ્ધને મળવાના ઉદ્દેશથી આ અપીલ હું બહાર મૂકે છું સ્વર્ગસ્થિતુ ઉચિત સ્મારક થાય તો શૂન્નરાતની તેમા શોભા છે આ સ્મારક ડચી જાતનું હોય જોઈએ, તે માટે શુ પગલા લેવા જોઈએ વગેરે જે કોઈ સચવશે તે આભારથી સ્વીકારવામા આવશે મને પોતાને તો એમ લાગે છે કે તેમના જીવન ઉપર તેમના સમાગમમા આવેલ સૌ કોઈ વગેરે-એમના વિદ્યાર્થીઓ પણ લખે અને આ બધા લેખોમાથી યોગ્ય લાગે તે પ્રસિદ્ધ થાય તેમની મૃત્યુતિથિએ આ વ્ર થતુ પ્રકાશન થાય અને બધા શિષ્યો એક જગોએ મળીને યોગ્ય વિધિથી તે વ્ર સ્વર્ગસ્થના પત્નીને ચરો વરીએ આ એક વસ્તુ, ખીજી વસ્તુ તેમના લેખો વ્યવસ્થિત ગોઠવીને છપાવવા આ મે ડામ થાન તો આપણે કંઈ કર્યું એમ મને પોતાને તો લાગે જ

આને માટે જક લેશુ થયુ જોઈએ જેને જ વડ જરુ હોય તે મને અથવા આયુર્વેદ-વિજ્ઞાનના ત ની શ્રી હુગાશ કર કે શાસ્ત્રીને અંકુ કામ સી મયાની રોક, મુળઈ એ મિરનામે મોકની આપે 'આયુર્વેદ-વિજ્ઞાન'મા એ નામે પ્રસિદ્ધ કરવામા આવશે

આ ત્રિવાય જે કંઈ કરવા જેલુ લાગે તે સૌ કોઈ સૂચવે તો આભારી શકશી મારા પોતાના કાળા તરીકે હું રા પ૦) જાહેર કરે છું

હાસોટ)
ભર્ય)

લી સેવક
આપાવાલ વૈદ્ય

ઉપરના સ્મારકમા રા પ૦) મારા કાળા તરીકે

હું કે શાસ્ત્રી

સદ્ગુરુને સ્મરણાળલિ

(લેખક વૈદ્ય શિવાનન્દ મણિગ કર યાજ્ઞિક)

૬ મહાતીત-કાર્મખી મજકે (૬૫૧ ક)

મારાએ જાહત સારાપૂના વૈદ્ય સમાજમા ઉચ્ચ સ્થાન લોગવતા સદ્ગત પૂ શુદ્ધવયશ્રી અમૃતલાલ પ્રાણુશકર પટ્ટણીનો દેહવિલય થતા ખરેખર મારાએ જાહત મૌરાપૂ વૈદ્ય સમાજ અને આયુર્વેદાનુરાગી અ ય જન સમા જેને ઘણી મોટી જોટ પડી છે જેના નામથી જાહત મૌરાપૂય આયુર્વેદ પરિવાર જારવવત હતો જેમના જન્મથી પ્રશ્નોરાનાગર નાતિ આભાગ્યવતી હતી, જેઓ આયુર્વેદ જ્ઞાન માગરના અણમૂના મોટી હતા જેમની જોગ્ય અને પ્રદાયવર્થસ યુક્ત મુખમુદ્રા પ્રતિ જોનાર સ્વાભાવિક રીતે વદના કરી

દેતો જેઓના નામસ્મરણથી દિગ્વી વેગળા થયા છતાં અમીઝરણા વહે છે જેમના ચરણ કમળે શિષ્યભાવે ચાર ચાર વર્ષની પળો આ શરીર વીતાવી છતાંય તેમની એવાની જળ હવ્વુ શમીજ ન હતી નાન પિપાસા પણ તૃપ્ત થઈ નથી ત્યાં તો અમારો આયુર્વેદ મસાગનો લાનુ આથમી ગયો છતાં પણ અમારા પ્રાત સ્મરણીય ગુરૂશ્રીને સ્મરણાન્નલિ અર્પતા અમને ધ ય માનીએ છીએ

તેઓશ્રી શ્રેષ્ઠ શ્રેણીના ધૈર્યમાના એક આ શર્ વૈવરાજ હતા તેઓશ્રીનું અમૃતલાલ નામ બરાબર અમૃત મમાનજ હતું ગુરૂશ્રી નિસ્વાર્થવૃત્તિ અને ત્યાગવૃત્તિથી પોતાનું જીવન ગાળનાર એક ઋષિમુનિ સમા આય વૈદ્ય હતા જ્ઞાનવૃદ્ધ, વયોવૃદ્ધ, શિષ્યપ્રેમી અને બાળપ્રેમી હતા શિષ્યોપ્રતિ પુત્રવત્ વાસ્તવ્ય તેઓશ્રી અખડ રાખતા હતા જ્યારે તે ગુરૂશ્રીનું સ્મરણ યાય છે ત્યારે પુત્રવત્ માનેલા અમને શિષ્યોને એમની સદૈવની ખોટ અમારા હૃદયને ડખાવી મુકે છે

ખરેખર તેઓશ્રીએ આજીવન પોતાનું શરીર આયુર્વેદના પ્રણેજ ધરી ધીધુ હતું અર્થાત્ આખી જીવન ક્રેવળ આયુર્વેદની સેવામાં ત્યાગ વૃત્તિથીજ અપણુ કરી હતી અહા ધ ય છે એ દૈવીગુણ વિભૂષિત એ ગુરૂશ્રીને કે જેણે આખી જીવન પર્યંત વિદ્યાર્થીવત્ ધારણુ કરી પોતાના ધર આગણે વિદ્યાદાનના અખડ સમૃત ગાધ્યા હતા એ અણુમૂલા વિદ્યા દાનના અખડ સદામૃત ગાધી વિદ્યાર્થીવરને સ માગે ગડાબ્યા છે

પ્રથમ તેઓશ્રીએ ઝાડેશ્વરની ઝુપડીમાં રહીને પણ ગુજરાતની કાંઈ ઝાંછી સેવા નથી કરી ? ઝાડેશ્વર હતા ત્યારે તો તેઓશ્રીએ પોતાની ઝુપડીને એક આદ્ય ગુરૂજી સમાન બનાવી હતી ત્યાં થોડા પગારમાં પણ શિષ્યોને પોતાની ઝુપડીએ રાખતા ને વિદ્યાદાન દેતા હતા ત્યાર બાદ લીંબડી અને ઝુણછ પણ સેવા કરી હતી પરંતુ પાછળથી પાટણમાં આયુર્વેદ વિદ્યામંદિરની સ્થાપના થતા તે વિદ્યામંદિરની વ્યાસપીઠે તેઓશ્રીની વરણી થઈ ત્યાં પણ નિ સકોચપણે વિદ્યાદાન દેતા હતા ત્યાં આઠેક વર્ષ રહ્યા પછી પ્રકૃતિના કારણે લીંબડીના નામદાર ઠાકોર સાહેબની આનાથી તેઓશ્રી પુન લીંબડી પોતાના મૂળ સ્થાને આ યા લીંબડીના નામદાર ઠાકોર સાહેબની તેમના ઉપર અને તેમના કુટુંબ ઉપર ઘણીજ અમી નજર છે

નામદાર ઠાકોર સાહેબ ક્ષાન્તકુળને ઉત્તરવળ રાખનાર ધર્મનિષ્ઠ અને પ્રભુપ્રેમી રાજવી છે તેઓશ્રી આર્ચધર્મ અને આર્ચ સંસ્કૃતિના પૂજક છે એટલે તેમણે લીંબડીમાં સેવાયન કર્યો છે (ધર્મોચ આયુર્વેદિક ઔપધાલય) તે યજ્ઞમાં વૈધરાજ પુન ગુરૂચ ચિકિત્સક તરીકે સેવા કરતા હતા

નામદાર ઠાકોર માહેળ અને આખા રાજ્ય કુટુંબના તેઓની ચિકિત્સક હતા તો પણ તેમના પવિત્ર જીવનમા અભિમાનની આલડછેટ કદી પણ જોવામા આવી નથી તેમનામા રહેલા ગ્રાહ્યજીવનના અનુકરણીય આદર્શોથી તેમનો પરિચિત વર્ગ અનુભવ નહિ હોય તેઓથી સનાતન આર્યાધમ અને આર્ય સંસ્કૃતિને પ્રાણપ્રિય માનનારા હતા તો પણ ગાડગીયા પ્રવાહવાળી ભદ્રભદ્ર જેવી આધુનિક અધઃપ્રવાહી તેઓ દૂર રહેતા, તો પણ પથદેવની પૂજા, રૂદ્રાભિષેક, અને ચડીપાઠ કરતા ત્યાર પછીજ અન્ય પ્રવૃત્તિ ઉપર ચડતા તેમનું સમુદ્રમંત્રુ વિશાળ આદાય તેમના મગીપ જીવનને દીપાવતુ અને જુદીજ ભાત પાડતુ હતું

ગિચારા ગરીબ અને અનાથ દુખી દરદીઓના દુખ જલદી કેમ ટળે એ શુભ ભાવના તેમના પ્રત્યેક રૂવાડે રૂવાડે જણાઈ આવતી અર્થાત્ સર્વેસન્નુ નિરામય આ પવિત્ર ભાવનાને ઝડીપણ વિસારી ન હતી ગરીબાઈના કે શ્રીમતાઈના અદ્યુત ભેદ તેમના માનમપરે કદી પણ પડયાજ નથી દરદી ગરીબ હોય કે શાહુકાર હોય પણ તેમના ઉખરે તો સૌ સરખાજ હતા

તેઓથી ઘણી વખત બોલી જતા કે હું તો ગરીબોનોજ વેધ છું મને ગરીબોનું વૈદુ કરતા આવડે છે પૈસાદારોનું વૈદુ કરતા નથી આવડતું એટલે અમે (વિદ્યાર્થીઓ) પૂછતા કે ભાઈ એમ કે ? ઉત્તર આપતા કે જુવો પૈસાવાળાને પુરો પ્રજ્ઞા ન હોય એ ચાર દિવસ ખાય ત્યાં તો પાછા પૂછે કે વૈદ્યરાજ હજી કાઈ ફર નથી ઝાઝક ઉઘી દવા આપો અથવા ફેરફાર કરો આવી રીતે કયો કરે જ્યારે ગરીબ માણસોને જે દવા આપીએ તે ખાધા કંઈ અને મટે પણ ખરૂં

કોઈ વખત કોઈ દરદી દવા ગઢલવાનું કહેતા તો નામદાર ઠાકોર માહેળ (હાંબડી)નો દાખલો આપતા કે મા' તો બાપુ જેવી શ્રદ્ધાવાળા દરદીઓ હોય તો મને બહુ મજા આવે જુવો બાપુને મેં કેટલાક વર્ષો થયા સચળ વિગેરે ખાવાનું કહ્યું કે તો બાપુ કાઈ પણ શકા વિના હજી પણ દરરોજ જમે છે વળી કોઈ દરદી આવે અને ઉંચું મન બાળે તો કહેતા કે બાપુ આ ગામમા માગ જેવા ઘણા પાટીયા મારીને બેઠા છે માટે રહેલા બધે ઠેકાણે ફરી આવો બે ટ્યાઈ ઠીક ન પડે તો આ ઝાનો બેઠો છે તો ફીધી આવજો

રાક્ષિ વિનાના કે અનાથ ગરીબ દરદીઓમા જરૂર પરત્વે ચંદ્રો ચ મુવપુ વસતમાલતી કે અભ્યક જેવી મોલી દવાઓ જગ પણ સઢોચ રાખ્યા વિના છુટથી વાપરતા તેમજ દરદ ઉપયોગી કોઈ દવા તૈયાર ન હોય તો તુરતજ નવી બનાવતા અને દરદીઓને આપતા મને બરાબર યાદ છે કે એક

નિરાધાર બાઈના એકના એક પુત્રને ક્ષય જેવું હતું વૈદ્યશાસ્ત્રે તેને સોનાના પાના પોતાના ખર્ચ અપાવ્યા હતા અને વા કરતા પછી વૈદ્યશાસ્ત્રે તે દરદીની માતાને કહ્યું કે બાપુ તું એક બકરી ખરીદી લે હું તને થશે તે પૈસા આપીશ પરંતુ બાપુએ તેમ ન કયું તો છેવટે વૈદ્યશાસ્ત્રે બકરીનું દૂધ પણ દરરોજ આપવા માંડ્યું તેમજ એક ગરીબ વણીક દરદીને ઉર વ્યાધિ હતો તેને આરોગ્ય વધની અને દૂધનો પ્રયોગ શરૂ કરાવ્યો થોડા દિવસમાં દવા બાધા બાદ ગરીબાઈના અંગે દૂધનું ખર્ચ ભારે પડવાથી તે દરદીએ દવા બંધ કરી પરંતુ વૈદ્યશાસ્ત્રે બધાર પતા તે દરદીના ઘેર ગયા ઘરની સ્થિતિ જોઈ આખા ઘરનો આધાર બીમાર પડેલ વ્યક્તિ ઉપરજ હતો એવું દયા આવી ફરી દવા ચાલુ કરવાનું કહ્યું એટલુંજ નહિ પણ પોતાના ઘરનું દરોડું ત્રણેક શેર દૂધ આપવા માંડ્યું તેમજ એક શેરીયાને તે દરદીની પરિસ્થિતિ જાણીને તેના દ્વારા બીજા પુત્રનું દૂધ અપાવવું શરૂ કર્યું ને નિયમિત દવા ચાલુ કરાવી બોલો આવા મળી દીલના આર્ય વૈદ્યશાસ્ત્ર કેટલા સાપડી શકે તેમ છે?

દરદીઓ પુત્રનું જ તેમનું આ સખી દીલ હતું તેમ નહિ પરંતુ અન્ય કોઈ મનુષ્ય વ્યાવહારિક મુજબજા જકડાએલો હોય તો તેને પણ અધાર નવાર એક યા બીજી રીતે યથાશક્તિ મદદ કરતા એક બે વખત તો મૈા ઘરનાથી છાની રીતે પાત્ર દશ રૂપિયાની નોટ ૧૫ મા બીગીને ધારેલ યક્તિના ઠેકાણા સિવાય કોઈ પણ લખ્યા વિના નારા સ્વહસ્તેથી પહોંચતી કરવામાં આવી છે દેવા જતી વખતે મને કહેતા કે તમારે કોઈ પાડોશીના રમતા છોડાના હાથમાં જવર દેવું ને જલદી પહોંચાડી દેવાનું કહેવું અહા! એ સુધાર્માના સ્મરણ ચિત્રો આલેખવા બેસું તો આવા કામળના બે પાદે સરી શકે તેમ નથી ખજેખર શુરશ્રીના આ હુબદ મમાચાર ચતુષ્કોણ પથરાએલ તેમના શિષ્ય પરિવારને આઘાત પહોંચી તેઓને નયન સાચી કર્યા છે

અમારા તેઓશ્રી શરૂ હતા પરંતુ ઝડી પણ શુરતાને મલીન ડાઙ પડવા નથી દીધો જીવનના અત પથત વિદ્યાધીવત્ જીવન બાળીને અને પોતાની જાતને વિદ્યાથી માનીને રહ્યા છે પુત્રવત્ માનેલા શિષ્યો સાથે હ મેશા આનંદથી રહેતા સવારથી સાંજ સુધી શિષ્યસમુદાયમાં જ જીવનના અત સુધી રૂધા એલા રહ્યા છે એમને એકલાપણું કદી પાપુ ગમતું જ નહિ ધણી વખત બપોરના સુતા હોય ત્યારે ઘડીભર વિદ્યાથીઓ નજરે ન પડે તો તુરંત જ બોલી ઉઠતા કે કેમ હજી વિદ્યાથીઓ નવી આવ્યા?

સવાળના પાત્ર વાગ્યાથી અમે એમના ઘેર લાણવા જતા અને ઉઠાડતા પછી સોને ભણાવતા ચરક તેમનો ઉપાસ્થ થવ હતો, તેના તેઓશ્રી પરમ ભક્ત હતા પાઠ આપતી વખતે એક દિવસ એ વિદ્યાથીએ રહેજ કહ્યું કે

બાઈ આમાથી સારામારા પ્રયોગો કે આપે અનુભવેલા જે જે પ્રયોગો આવે તેના ઉપર સાધન કમવતા બંધને! ત્યારે વધારાને કહ્યું કે આ આખા ચરકમા હું આજથી તમને કહ્યું છું કે મધુ સાધન કરવા જેવું છે મારે કરવી હોય તો સાધન કરી લેવી તો પણ વણી વખતે તેમની બંધે જ તેઓશ્રી કહેતા કે આ દવા મેં એક દરદી ઉપર વાપરી એજ છે તેનાથી તેને સાડ થયું હતું તમે વાપરી બેજો

એક દિવસ અમે પાચ વાગ્યે તેમના ઘેર યા પરતું ઉભાગરાના લીધે વૈદ્યરાજને ન ઉઠાડયા પછી તેમની બંધે ઉંચા ત્યારે મોડું થઈ ગયેલું બેઠ અમને કહ્યું કે મને કેમ ન ઉભાડ્યો? અમે તન જાણુ જણાવ્યું ત્યારે કહે એમા કાઠ હરકત નહિ મારે તો ટોઈ લાલના હોય તો મને અધીં રાત્રે પણ ખુશીથી ઉઠાડી શકે છે લાલનારને તો ૮ ૧૨ગે કરીને અધીં રાત્રે પણ હું તો ભણાવું છું આ ઉદ્દગાર તો જીવાના અત સુધી કાઢયા છે

સવાર ખચેરે ભણીને અમારે જ્ઞાને તેમના માથે જ આ પીવાનો હોય કોઈ આ ન પીવે તો સુક-તજ વિગેરે વસ્તુઓનો ઉદાગો પણ થતો વિનો મમા ચાને તેઓશ્રી “કળતગીયુ વશીકરણ” કહેતા, એક વખત ખચોગના અમારે દવાખાને દવાઓ જલદી તયાર મી દેવાની હતી તેવી મૈ દવાખાને રોકાયા હતા ચાનો વખત થયો એટલે તુરતજ માણમને તેવા મોક થો માણસ કહે કે મોટાભાઈ આ પીવા બોલારે છે, પરતુ દવાનું ઝામ જલદી પતાવી લેવાનું હતું તેથી અમે ટોઈ ન ગયા એટલે યોડી રાહ નોઈ રૂગી વખત છોકરાને મોકલ્યો તો પાછું અમે કહેવરા યુ કે હવે યોડુ એક કામ બાકી છે તે પતાવીને આવીએ છીએ પછી છોકરાએ કહ્યું કે યોડુ કામ પુરું કરીને હમણા આવશે આ સાબળી વૈદ્યરાજ રડી પડયા ને તીજી વખત પાછો છોકરાને બોલાવવા મોકલ્યો એટલે અમે સૌ છેવટે કામ બાકી રાખીને પણ ગયા ત્યારે તેઓશ્રીએ આ પીધો ને સૌ વિદ્યાર્થીઓએ પણ પીધો આ પીતા પીતા પણ કાઈક ને કાઈક અનુભવની કે અલકમલકની બાલવા જેવી પ્રીતિજનક વાતો કરતા હતા

ભણાવતા ભણાવતા પણ પ્રસંગોપાત કાઈ સાબળી આવતું ત્યારે નયન ભીના થઈ જતા તેમનું નિમજ દૃઢ્ય એજ તેનું કારણ હતું

અમદાવાદ પ્રાતીય મન્નેવનના તેઓશ્રી મલાપતિ હતા તે સમયે તેમને ગિધ્યોએ માનપત્ર આપ્યું હતું તે વખતે ઉપનહારમા મોલતા બોલતા એકદમ તેઓશ્રી ગજગણા થઈ ગયા હતા તે વખતનું તે દૃશ્ય તેમના સા દાન પુત્રોને પણ પિંગળાવે તેવું હતું

બહુજ મગ્ગ શૈલીથી શાંતિપૂર્વક સૌને ભણાવતા ભણાવતી વખતે પણ એ પાચ બધેબેનતા રમુજી દુચા કે ઓઠા ઉ હરણ સભાગવતા ને

ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપતા ને આનંદ કરાવતા આનંદ તો તેમને બહુજ પ્રિય હતો. દવાખાને બેઠા હોય અને રસ્તેથી કોઈ સાધુભાવો કે નાથભાવો નિકળે તો તેને બેસારતા અને ભાવતા લજનો કે કાઠુ એલલના રાસગ ગવરાવતા ને છેવટે ગજવામાંથી બે ચાર આના આપી રજ કરતા.

દવાખાનામાં પણ સૌ દર્દીઓને ધ્યાનપૂર્વક સભાળતા દવાખાનામાં છુટા છુટા વનસ્પતિ દ્રવ્યો રાખતા ને વાપરતા તેમજ તેના ગુણોપ સમ ન્દવતા તે ઉપરાંત ચંદ્રપ્રભા, ચોગરાજ, આરોગ્યવર્ધની વિગેરે આયુર્વેદિક ઉત્તમ દવાઓ પણ વાપરતા અને અમારા હાથેજ તૈયાર કરાવતા અને શીખવતા શીખવતી વખતે કોઈ વખત બોલી જતા કે “જ્યોતિષ મારઝાવિયા પિતા પુત્ર ન દીયતે” પરંતુ વૈદરાજ તે કલ કથી સદાય દૂર રહ્યા છે અર્થાત્ તેમણે જીવંત પયત કોઈ પણ વાત કે વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓ પાસે ગુપ્ત રાખીજ નથી.

સાજે ફરવા માંને સાથે તેડી જતા તો ત્યાં પણ અનુભવની વાતો કરતા રસ્તામાં ચાલતા હોય તો પણ મગજમાં કાંઈ ને કાંઈ વૈધવીય વિચારનું રટણ કયે જતા હોય કોઈ માણસને રસ્તામાં ભુલે તો કહેતા કે આને આવું દરદ હોયું બેઈએ આની ઉધરસ આવી જાતની છે વિગેરે.

તેઓશ્રીએ આધુનિક વૈદ્ય સમાજવત્ કેવળ દ્રવ્યોપાજન કરવાનું જ ક્યેય કોઈ દિવસ પણ રાખ્યું નથી જગતના અ ય વૈદ્ય સમાજથી તેમનું ક્યેય જુદું જ હતું અને તે કેવળ નિષ્કામ ભાવે રોગપીડિત જીવતા નાગતા જન પિતૃઓની સેવા કરવી તે તેઓશ્રી અચળ ધનની પ્રાપ્તિ મેળવવા કરતા અચળ વિદ્યાધન મેળવવાજ સદા પ્રયત્નશિલ રહેતા ઘણી વખત તેઓશ્રી કહેતા કે અથ ત્રાહીનેજ મે લક્ષ્યબિંદુ રાખ્યું હોત તો મારા ઘરના દરેક નળીયા હું સોનાના કરી શક્યો હોત.

વાલાદપિ સુમાપિત ગ્રાહ્ય એ સૂત્ર તેમની રોજરોજ તરી આવતું કોઈ બાળક વિદ્યાર્થી કે અ ય વૈદ્યભાઈ કાંઈપણ નાણુવા જેવી વાત કરે તો ધ્યાન દઇને સાભળતા અને તેને વધાવી લેતા.

જ્યારે જ્યારે તેમની પાસે બેઈએ તો ગાઈ ને કાંઈ ચોપડી વાચતાજ હોય એવા તો વિદ્યાપ્રેમી હતા રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી લગભગ દરરોજ વાચતા પછીજ સુતા હતા વાચવા જેવું કાંઈ ન હોય તો ભાગવતના અધ્યાય વાચતા અને જ્ઞાને સભળાવતા વૈદ્ય સિવાયની બીજી મામુરીમાં મામુલી ગુલબ કાવલીની વાર્તા જેવી ચોપડી પણ બે હાથમાં આવી જતી તો તે પણ આદ્યત સુધી વાચી જતા એટલુંજ નહિ પણ કોણ કતાં, કઈ આવૃત્તિ કયું પ્રેસ ને શુ કિમત છે તે બધું જોતા તે યાદ રાખતા અને વખત આવ્યે કહેતા પણ ખરા એવા તો કાંઈ દુ હતા એક વખતે તેમની નજર ચડેલી ચીજ, વસ્તુ કે વ્યખ્તિને તેઓ કદી પણ જાવતા નહિ એવી તો અવલોકન શક્તિ કેળવી હતી.

ગાળે દવાખાને આવે ત્યારે ગજવામા ટીકડી કે આલુ જેવુ કાઈ કાઈ ખાવાનુ લયુજ હોય દવાખાને આવવાનો સમય થાય ત્યારે અગાઉથીજ ચીટાના ઘોકરાઓ બાપુજીની (વૈદ્યગજની) રાહ જોઈને ટોળે વળાને ઉભાજ હોય વૈદ્યરાજ આવે એટલે બાપુજી ટીકડી એમ કરતા કરતા આખી વાનરસેના વધરાજને ઘેરી લેતી પછી સાને ટીકડી વિગે ખાવાનુ આપતા ને બાળસેનાને રાજ કરતા આના તો બાળ પ્રેમી હતા આ ટીકડી કમ તેઓથીનો દરરોજનો હતો.

અહા ધન્ય છે ! એ પવિત્ર આત્માને ! ગુરુજી આપના રનેહ સ્મરણે અત્યાગ્રે નયનસ્થાવ કરાવે છે ગુરુજી આપે તો અમૃત નામ ધારણ કરી જીવગીભર આયુર્વેદ નાન સાગરનુ મથન કર્યું વિદ્યામૃત મેળવ્યુ, પીધુ, પાથું ને તે વિદ્યામૃતના પિયાવા અને પરબો પણ ખાધ્યા.

આયુર્વેદે આજે માનવતો લાડીલા પુત્રી ગુમા યો છે લીજીના રાજવીએ ખડ રાજરતન ગુમાવ્યુ છે વૈદ્ય સમાજે ખતીયો મ્વય મેવઠ ગુમાવ્યો રનેહી મિત્ર મડળે લડલેડ ગુમાવ્યો શિષ્ય સમુદાયે સૂગુરની શીતળ વડછાયા ગુમાવી અને ઘર કુટુંબીઓએ ઘર મોભ અને અધ્યયિકા ગુમાવી છે ગુરુદેવ ! આપનો મૃત દેહ આજે મૃત છતા સન્મૃત જ છે અર્થાત્ અમરજ છે.

આપના અગાધ નણસાગરમાથી અમે કદી પણ છુટી શકીએ તેમ નથી ગુરુદેવ ! મુગ્ધ-સદને નદ્યા દ્યા મેવાવૃત્તિના જળાનિદુઓ અમારા અતરપટે અખડ સિન્ધને ને અચળ પહેથી આપની અમૃતવેલીને અતરના આશીર્વાદ અર્પી અખડ અમીવૃદ્ધિ વર્ષોવને શ્લોમ્.

સમાલોચના

વૈદ્યોનુ વાર્ષિક—અ થ પહેલો વિ સ ૧૮૮૪ ત ની રા પ્રતાપકુમાર પોપટભાઈ વૈદ્ય, વૈદ્યભુવન, ભૃલેશ્વર, મુળધન ૨ કિંમત રૂ ૩ ટપાલખચ બુક

ગુજરાતી ભારાના વૈદ્યક સામયિકામા એક નવા ઉત્સાહી બાળકને આવકાર આપતા આનંદ થાય છે નામથી જ મૂલ્યવાય છે તેમ આ નહુ સામયિક વાર્ષિક છે અને એ જ કારણથી એ દળદાર અ થ જેવું છે વૈદ્ય કદપતડ દર માસે પાંચ ફ્રેમ્ અને આયુર્વેદ વિજ્ઞાન ચાર ફ્રેમ્ એટલે વરે ૪૮૦ અને ૩૮૪ પાના આવે છે આ વાર્ષિકમા ૩૭ પાના છે એટલે વાર્ષિક તરીકેનો દાવો બ્યાજબી છે આથી વધારે જીવુવટવી મરખામણી કરવાની જરૂર નથી વળી વિદ્યા વિષયમા કે જે પાનાની મખ્યા મહરવની મનુ નથી

ગોઠવણી, દેખાવ, વગેરે બાદ અંગની બાબતમાં વૈદ્યોનું વાર્ષિક ચોખ્ખું છે અને ઘણા જૂના સામયિકોને માગ શક વગેરે વાર્ષિકના તરીકે લાઈશ્રી પ્રતાપકુમાર લેખોની ગોઠવણી, છપાઈ, વિ બાબતોની ચોજના વગેરે બાબતમાં સારો શ્રમ લીધો છે પણ એ કરતા ઘણા વધારે શ્રમ તો તેઓએ લેખો મેળવવા માટે બાર મહિના સુધી લીધો છે

મ ૧૮૮૩ ની શરૂઆતથી પશ્ચિમ અને પૂર્વ લખી લખીને તેઓએ લેખકોને એવા લીડરના જ અનાડ સુધીમાં તરીકે પામે લેખોનો ઠીક સંકલ્પ થઈ ગયો, અને છેવટ તો કેટલાક લેખોને પાછા મોકલવા પડ્યા વળી એકલા શુજરાતી લેખકો પાનેથી એમણે લેખો મેળવ્યા છે એવું નથી બગાળ વગેરે પર પ્રા તોના લેખકો પાનેથી લેખો મેળવી તેના શુજરાતી અનુવાદો દાખ્યા છે આપણુ શાસ્ત્રીય સાહિત્ય દોષાદ્ય કાર્ય કે દાકવા માટે પહારના મારા લેખોના અનુવાદ આવશ્યક છે એવો માને તો ઘણા વર્ષોના અનુભવથી મત બધાએ છે વધકેતર સાહિત્યમાં પણ અનુવાદને સ્થાન છે તે જોવાથી કાંઈક દુઃખ આશ્વાસન મળે છે

વળી લાઈ પ્રતાપકુમાર 'ચોક્ક અગત'માં જે કહે છે તે જોડુ નથી આ વાર્ષિક છે એટલે આ માગણીને તો સતોધો એવી કંઈક વૃત્તિથી કે ગમે તે વૃત્તિથી પણ જેઓ ચાહુ વૈદ્યક માસિકોમાં લાગ્યે જ લખે છે તેઓએ પણ વાર્ષિકમાં કાંઈક લખી મોકલુ છે, ત્યારે પ્રસિદ્ધ વૈદ્યક લેખકોને તો બાઈ પ્રતાપકુમાર શેનાજ છોડે? દુઃખમાં અતિશય પરિશ્રમ લઈને ૪૨-૪૩ લેખકોનો સહકાર આ વાર્ષિક તૈયાર કરવામાં એમણે મેળવ્યો છે વાર્ષિક માટે દેખાડેલો ઉત્સાહ એ લેખકોમાં ચાહુ રહે તો પણ એ મોટો લાભ ગણાય જો કે દિલ્લીની ગાથે કહેવું પડે છે કે મને એ માગ તમા શક છે દત્તા હુ ખોટો પડીશ તો ઘણો પુરી યઈશ

ઉપર કહ્યું તેમ શુજરાતના તેમજ શુજરાત પહારના લેખકોની આટલી મોટી સખ્યાનો સહકાર મેળવવા મહેનત કરવા ઉપરાંત શ્રી પ્રતાપકુમારે મનન અને ચિંતનના ૩૪ જેટલા પાના લખ્યા છે જેમાં સ્વગન્ધોને અજલિ, ચાહુ જનાવોની ચર્ચા, આયુર્વેદ સેવક ગણુ જેવી નવી ચોજના વિષે ચોતાના વિચારોની નોંધ, વાર્ષિકના લેખકોનો દુઃખ પરિચય વગેરે વગેરે વિષયો છે આ મનન અને ચિંતનમાં આયુર્વેદ નેવક જણની ચોજના અને મહેનતાણું જેવા કેટલાક ચિંતની પ્રશ્નોને પણ છોડ્યા છે મહેનતાણાનો પ્રશ્ન ધણે સામાન્ય છે અને વાર્ષિકના તરીકે કોમુદી, શર, મેડીકલ બુલેટીન વગેરે લિસ્ટ ધોરણના સામયિકોના દાખના આખ્યા છે તેઓએ કયુ ધોરણ મહંજુ કરવાનું નક્કી કર્યું તે બાબત નથી પણ એ દાખલો આપવામાં વધારે નથી શરૂ તો બધ થયું પણ કોમુદી, બુદ્ધિ પ્રકાશ અને માનસિ મહેનતાણું આપે

છે અને પ્રસ્થા ૧, વચ્ચે નથી આવતા, પણ હજી સુધી મહેનતાણુ આપ નારા સામયિકોમા ન આવતાના સામયિકો કરતા સારા લેખો આવે છે, એવો અનુભવ આવ્યો નથી મતલબ કે ગુજરાતી સામયિક જગતમા લેખોની ઉચ્ચાવચ્ચતા માટે મહેનતાણુ એ નિર્ણાયક તત્વ અત્યાંતે નથી ભવિષ્યમા થાય તો જુદી વાત વળી આજો પ્રથમ ઘણી જાનુએથી ચર્ચવા યોગ્ય છે મહેનતાણાનુ ધોરણ બ્યાપક થાય એ જરૂર ઈરજવા યોગ્ય છે

વાર્ષિકના નવન ચિંતનની દરેક નોંધની અવલોકનમા નોંધી લેવી શક્ય નથી તેમ આવશ્યક પણ નથી

‘વૈદ્યોતુ વાર્ષિક’મા પ્રગટ થયેલા લેખોની સખ્યા મોટી છે એ ઉપર નોંધુ કે વળી લેખોમા વિવિધતા પણ છે આરોગ્યશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, દત્તચિકિત્સા, આધિગુણધર્મશાસ્ત્ર, રસશાસ્ત્ર સર્ગોનસર્ગધ વિચાર, નિદાન, ત્રિદોષ વાદ વગેરે આ બધા લેખોના મૂળના નવો પ્રયત્ન શક્ય નથી અને અનુક લેખ કાયમી મૂલ્યવાળો છે એવો નિર્ણય પણ નથી કરી શકતા છતાં વાચકો જેવી ઘણી સામગ્રી છે અને જેમાથી નાન કે નવા વિચારો નહિ મળે તેવા કેાઈ દોષમાથી રમુજ થશે એટલે વાચનાર નિરાશ નહિ થાય એવી આશા છે તરી ભાષિત્રી પ્રતાપદામા ને પુનઃ અભિનંદન આપવા સાથે તેઓ ભવિષ્યમા આથી પણ વધા ગુણવાળા અડો કાઢી તે દ્વારા ગુજરાતી વૈદ્ય જગતની એવાકરવા સમય થાવ એવી આશા રાખુ છું

વૈદ્યક સામયિકોમા ચાલતી ચર્ચા-અનુભૂત યોગો

ગુજરાતમાથી નીકળતા એ ગુજરાતી વચ્ચક માસિકોના અનુક અડોનું અવલોકન પહેલા કરેલું છે પ્રત્યેક અકમા સામયિકોના નવા અડોનું અવ લોકન હોય તો સારૂ ખરૂ પણ ઘણા ડારણોથી એ નથી જની શકતુ એટલે બને ત્યારે સામકુ અવલોકન કરવુ પડે છે વળી એક વખત તો આપુ ચક પૂરૂ કરી લેવુ એવી ઈચ્છા છે એ સ્થિતિમા લઘ્ય ચર્ચા યોગ્ય વિષયો ઉપર રાખવાથી એક પ્રકારની એક સૂતતા સધાશે અને ઉપયુક્તતા વધશે ગુજરાતમા જેમ નણુ ગુજરાતી વૈદ્યક માસિકો નીકળે છે, ભાગ્યેદ્યનો સુખ્ય વિષય ધર્મચર્ચા છે અને ગૌણ વૈદ્યક છે એમ જણીને નણુ જ ગણ્યા છે-તેમ એક હિંદી વૈદ્યક માસિક આગાધ્ય દર્પણુ નામનું નીકળે છે ઈ સ ૧૯૩૭ ના માગમરના અડ સાથે એ માસિકને માતવર્ષ પૂરા થયા

આગાધ્ય દર્પણુ પણ વૈદ્યશાસ્ત્રકે, આયુર્વેદ વિજ્ઞાન અને આગાધ્ય સિન્ધુ પેઠે દેગી હવાઓ જાનાવનારા ડારણાના તરફથી પ્રકાશિત થાય છે આ વિ ચિવાય બાકીના નોંધમા તે તે ક્ષમ્મીની જાહેર ખબર આવે છે

આરોગ્ય દર્પણના તત્ત્વી છે વેદ ગોપીનાથ ગુપ્ત નામના એ વિદ્વાન હિંદી વૈદ્ય સાહ્યશ્રી ગોપીનાથ ગુપ્તને હું મળ્યો છું તેઓને જોતા જ આશ્ચર્યની છાપ પડે છે આરોગ્ય દર્પણ પણ હું પહેલેથી જોઈ છું માટેય વધુ વિશેષ આમહુ વિદ્વાન અશક્ય જ મળાય વળી મારી સ્મૃતિ ઉપર જોટલો વિશ્વાસ જ મને નથી એટલે વતમાન મામા ય છાપ છે તે જ નોંધુ કે સાહ્ય ગોપીનાથ ગુપ્ત અત્યંત આયુર્વેદ પ્રગી છે પણ તેઓમા પ્રચાલક વૃત્તિ પ્રતા ગાત્રીય વૃત્તિનું પ્રાણ ય મેં ઘણી વાર જોયું છે આ મામા ય છાપછ એને દાખલાઓથી પુષ્ટિ આપવાની જરૂર નથી લાગતી છતાં નીચેનો દાખલો ખીલ રીતે પણ એ વસ્તુ નોંધવા યોગ્ય હોવાની નીચે આપ્યો છે ૧૮૩૭ ના અકતૂંચર અમા 'નત્યા નેપણુ' મવાળાથી કલકત્તાના જીવન વિજ્ઞાનના સપાદકનો એક લેખ છપાયો છે (શ્રુતિ પૃ ૬) જેમા લેખકે આરોગ્ય દર્પણમા પ શ્રી દેવ ત્ત ચર્માના 'હ કોઈ માઈકાવાલ' નામના અધનાની નરેશ્વર ચમના અમલારિત શુભોના વળન વાળા લેખ વિશે લખ્યું છે કે "લેખ વાચવાથી જોઈ લાગે છે કે લેખ ગઢોદયે આ રમનો અનેક વાર અનુભવ કરી જોયો છે અને શાસ્ત્રમા જે શુભો લખ્યા છે તે લેખકના અનુભવમા આ યા છે પણ અમારો અનુભવ જુદો છે અને સત્તા વેપણુની દૃષ્ટાથી એ અનુભવ પ્રગટ કરી રવા છું છું છું એ અધ નારી નરેશ્વર રસ અમે પણ લગભગ ત્રણ વર્ષ પહેલા ખૂબ ધ્યાન રાખીને વિધિપૂર્વક જનાઈએ હતો અને તેના શુભોનો અનુભવ કરવાનો સુયોગ પણ ઇંગ્લીશલના આયુર્વેદ વિભાગના ઇ ટોરમા પેકટો દરેકીઓ હોવાથી પ"ના મળ્યો છે અમે પણ વૈદ્યજ્ઞાના વિધિ પ્રમાણે જ સેક્ટો વાર ઉપયોગ કર્યો છે પણ ક્યારેય ખાસ અમલકાર જોવામા ન આવ્યો, મારે લેખકોને સવિનય નમ્ર નિવે ન છે કે જેવળ પુસ્તકોમા વાચેલા યોગો પોતાના અનુભૂત છે એમ કહીને તેનો પ્રચાર કરવાની ચેષ્ટા કરવી યોગ્ય નથી એથી જનતાને કે વેદાને કશો જ લાભ નથી અનુભવ કયાં વગર આવા યોગો પ્રકાશિત કરવાથી ખલિલકની મેવાને જ છે તેની છેતરપટ્ટી થાય છે "

જીવન વિજ્ઞાનના સપાદકે સહયોગી પત્રોને પણ નિવે ન કર્યું છે કે તેઓએ પોતાના પત્રોમા જે પ્રયોગો મા અ વૈજોના હોય અથવા જેનો જાતે અનુભવ કર્યો હોય તેને જ સ્થાન આપવું

વાત સાચી છે આ જિ એ તો અનુભૂત યોગોની લાલચમા પડવાનો પહેલેથી મોહ રાખ્યો નથી એ મોહ કેટલો આકર્ષક અને યાપક છે, તે તો ધ્યાનમા છે જ પણ એના ભયસ્થાનો ઘણા ઉં છે જીવનવિજ્ઞાનના સપાદકે એક ભયસ્થાન તરફ ધ્યાન જોગ્યું એ ખુશી થવા જેવું છે આરોગ્યદર્પણ

સપાદકે ઉપલા લેખને ઉતારવા ઉપરાંત તે ઉપર એક લાખી ટિપ્પણી લખી છે જેમાંથી થોડો ઉતારો નીચે કર્યો છે

“જીવન વિજ્ઞાનના મપાદકની વાત છે તો અત્યંત સત્યપૂર્ણ અને ઉપયોગી પરંતુ તે પ્રમાણે કાર્ય કરવું ઘણું કઠણ છે આ વસ્તુ મને આજથી નહિ પણ વર્ષોથી ખટક્યા કરે છે અને તે કાળથી આયોગ્ય વિજ્ઞાનમાં અનુભૂત પ્રયોગો ખૂબ આજ્યા પછી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે વળી આ મુશ્કેલીને દૂર કરવા માટે ગયે વર્ષે એવો નિયમ કર્યો હતો કે પ્રયોગ પ્રાપ્ત થતા તેને જનાવીને પરીક્ષા કર્યા પછી આયોગ્ય પ્રમાણિત કરવો પરંતુ પરીક્ષકોના અભાવને ક્ષીધે એ નિયમ લાગે વળત નહીં શક્યો નહિ

“આ ધાધલનો અર્થ તો આયુર્વેદિક પદ્ધતિ મગકિત રૂપમાં એક નીતિ ધારણ કરે તો આવી શકે હું માગું છું મતિ પ્રમાણે અનુભૂત પ્રયોગોના પ્રદર્શન વિષે કેટલાક નિયમો મારા મહાયોગીઓ પાસે રજુ કરે છું જે વધકપત્રનો મોટો ભાગ આ નિયમો સ્વીકારી લે તો આયુર્વેદ, વૈદ્ય સંગ્રહ અને જનકનું ઘણું હિત વાચ

(૧) પ્રત્યેક પત્રમાં પ્રયોગોના બે વિભાગ ગણવા (૧) અનુભવ કરવા યોગ્ય પ્રયોગોનો અને બીજો અનુભૂત પ્રયોગોનો

(૨) અનુભવ કરવા યોગ્ય પ્રયોગોના વિભાગમાં આવેલા બધા અથવા તેમાંથી ચુટેલા પ્રયોગો મોકલનારના અનુભવના સક્ષિત વિવરણ માટે છાપવા અને તેના મોકલનારનું નામ ન છાપવું એથી નામના માટે જ ને લોકો પ્રયોગો મોકલવા ઈચ્છતા હશે તેઓ શાંત રહેશે

(૩) અનુભવ કરવા યોગ્ય પ્રયોગોની જે મર્યાદા પરીક્ષા કરવા ઈચ્છતા હોય તેઓને પકડતર કિંમતે એ પ્રયોગ તૈયાર કરાવી પૂરો પાડવાનો મપાદકે યત્ન કરવો અને પરીક્ષાનો માર્ગો રિપોર્ટ પ્રકાશિત કરવાની પરીક્ષકની મૈત્રિક દરજ્જા ગણાવી જોઈએ

(૪) જે પરીક્ષા કરતા અસુક પ્રયોગ મિથ્યા-ખોટો હોય તો પ્રયોગ મોકલનારને ફરી પૂછપરછ કરી જોવી અને ફરી પરીક્ષા કરી જોવી ફરી પણ પ્રયોગ ખોટો હોય તો પત્રમાં એ મહાનુભાવનું નામ પ્રગટ કરી દેવું જોઈએ અને તે પછી મર્જ પત્રોના સપાદકોએ ઠગવ કરવો કે આવા ખોટા પ્રયોગ પ્રેષકનો કોઈ લેખ કે પ્રયોગ ન ઝાપે અને અસુક પ્રયોગ મોકલનાર વિશ્વાન પાત્ર નથી એ વાત વાચનાગ પછુ જાણી લે

(૫) અને જે પૂર્ણ પરીક્ષા પછી પ્રયોગ સત્યમિત્ત વાચ તો એ પ્રયોગને અનુભૂત પ્રયોગોના વિભાગમાં છાપવો અને કે લી પરીક્ષાનું સક્ષિત વિવરણ પરીક્ષકોના નામો માથે છાપવું એ માથેજ પ્રયોગ મોકલનારનું શુભ નામ પ્રકાશિત કરવું અને તેનું દરેક રીતે સન્માન કરવું જે મહાનુભાવના

પ્રયોગો વારંવાર સાચા સાબીત થાય છે તેટલું ચિત્ર પદમા છાપવું અને સભવ હોય તો તેને ઝાઝકે પુરસ્કાર આપવો. બધા પત્ર સંચાલકો મળીને એ-એ પદવીઓ નક્કી કરે અને આખા વર્ષ રમીયાન મનોત્તમ પ્રયોગ મોકલનારને એ પદવી આપે તો એ પણ સાડ છે અવળત પદવી કેને આપવી તેનો નિષ્ણય ઝાઝ પણ એક ન પાદક નહિ પણ ન પાદકમત કરે અને આવી પદવી એ જા આયુર્વેદ મહામહાશય વાંચિત અધિવેશન મમયે અપાય તો સાડ ગમે તે પોતાની મેળે આવી પદવી ધારણ ન કરી શકે માટે તેને રજુ કરવી.

આ કાયમા મૈથી મોટી મુશ્કેલી પ્રયોગ પરીક્ષકોની પૂનતામઘી ઉત્કલે છે એટલે અનુભૂત યોગના વિભાગમા બહુ શોધા પ્રયોગો આવી શકશે એ વાત ખરી છે પણ પ્રત્યેક આયુર્વેદિક પદ દર વર્ષે આ પ્રકારના એક બે પ્રયોગો પ્રકાશિત કરશે તો તે બીજા નેકડા પ્રયોગોથી વધા મૂલ્ય વાળા હશે એ ચોક્કસ છે બીજા પદસપાદક મહાનુભાવો આ વિષયમા ચોતપોતાનો મત પ્રગટ કરશે એવી આગા છે.”

નોંધ—આરોગ્ય દપણના મપાદકની ઉપની માગણીનો શો જવાબ મળ્યો તે મારા બાણવામા નથી પણ આશાજનક જવાબ મળવાનો સભવ થોડો છે વળી મપા કે જે સૂચના કરી છે તે દેખીતી ઠીક લાગે છે પણ વ્યવહારમા સુકતા ધણી મુશ્કેલીઓ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે દાખલા તરીકે નોંધ છ અમુક પ્રયોગ સાચો છે કે ખોટો એને અથ તો એન્ડોજ કે એ પ્રયોગ મોકલનારે એના જે ગુણ વણ થા હોય તે ગુણોનો બીજા પરીક્ષકોને અનુભવ આવે છે ન નથી આવતો હવે પેટલુ તો સપાદક કહે છે તમ પરીક્ષકોજ મળવા મુશ્કેલ છે કોઈ હા પાડે તો પ્રયોગ મોકલનાર યહી એ પ્રયોગ વાપરવા ચોક્કસ ઠીક દરદી નથી આ ચો એલુ મહીનાઓ કે વર્ષો સુધી કદા કરે જે દરગીને દવા આપી તે પાછો ન આ ચો એટલે અનુભવ ન આવ્યો એમ કહે, અને આપણી પામે પરીક્ષકોને પ્રજા પાડ વાની ઢશી મત્તા ન મળે અરે ગત્તા હોય ત્યા પણ આલુ કામ થલુ થાલ મુશ્કેલ છે ચાળીશ વડ પહેના હિંગી મરકાને ઇ ડીજનમ રૂસ મિંગી નીમી હતી એ કમિટીએ આ દેશની અમુક અમુક વન પતિઓના ટાંચની બનાવી જુગી જુદી ઇમ્પીતાલોને મોઝ યા પણ એ ઇમ્પીતાનોના દાકતરોએ જે જવાબો આપ્યા છે, તે વાચવા જેવા છે કેટલાકે તો આવેલા ટીકચરો છ-છ મહિનાઓ સુધી વાપર્યા વગર સુખે રાખ્યા હતા મતલબ કે પરીક્ષક થવાની ઠોઈ હા પાડે તો પણ તેઓ પામેથી ચોક્કસ જવાબનો આશા ફરક છે વળી ઇમ્પીતાલો વાર સાની અનુભવ આવવો લગભગ અશક્ય આ સ્થિતિમા પરીક્ષકોના રિપોર્ટોજ મળવા મુશ્કેલ છે પણ કદાચ મળે એમ

ધારે તો પછી બીજી બાબતી સુસ્કેલી ઉભી થવાનો સભવ પ્રયોગ સાથે છે એમ પરીક્ષક કહે તો તો મોઢલનાર ખુશી થાય એટલે બીજો કોઈ પરીક્ષક પહેલાના અનુભવનો વિરોધ ન કરે ત્યાં સુધી પરંતુ પણ જો પરીક્ષકો પ્રયોગને જોઈ કહે તો મોઢલનાર ચીકાય પરીક્ષકોની ચોગ્યતા ઉપરજ અભેધ સુકે છેવટ એનું નિદાન બરાબર નહિ હોય, દરનીએ કુપથ્ય કર્યું હશે વગેરે આશ્લેષો કરે હુકામા આ સૂચનાનો વ્યવહાર સુસ્કેલ છે બાકી પ્રયોગો મોઢલનારા પોતાની ખ્યાતિ માટે પ્રયોગો મોઢલે છે અનુભૂત પ્રયોગો વિરન હોય છે, જેને અનુભૂત કહેવામા આવે છે તે અનુભવ કરેલા નહિ પણ સાબળે ના કે વાચે ના મોટે ભાગે હોય છે એટલી વાતમા માગી પૂર્ણ સમતિ છે

અનુભૂત પ્રયોગોનો મોઢલ સમાજમાથી એછો થઈ જાય એજ મને શ્રેયસ્કર લાગે છે

ત ની આ વિ

અમદાવાદ જિલ્લા વૈદ્ય પરિષદ

દેશી વૈદ્યકીય કાયદામા જોઇતા સુધારા સૂચવતો અગત્યનો ઠરાવ

શ્રી વૈદ્યસભા આમંત્રિત શ્રી અમદાવાદ જિલ્લા વૈદ્ય પરિષદ તા ૨૪-૩-૩૮ને શુક્રવારના રોજ બપોરે એક બાગે અમદાવાદ મહિનગર-કુલગલી બગલા ન પમા મુળાર્ધ ઇલાકાના મરકારી ગેઝેટમા તા ૧૨-૩-૩૮ના રોજ જે દેશી વૈદ્યકને અંગેનું બિલ બહાર પાડવામા આવ્યું છે તેના પર વિચાર કરવા એક મહા મુળાર્ધવાળા ત્રી વૈદ્યરાજ યાદવજી ત્રીકમજી આચાર્ય આયુર્વેદ માર્તંડના પ્રમુખપણા નીચે ગળી હતી જેમા મુળાર્ધ ઇલાકા સર કાર તરફથી જે બિલ ગેઝેટમા પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યું છે તેમા નીચે પ્રમાણેની કલમોમા સુધારા કરાવવા સહુ એકમત થયા હતા

પૃષ્ઠ કલમ ૧ પેટા ૧ દેશી વૈદ્યક શાસ્ત્રને દૈન્ય ગીતે ઉત્તેજન આપવા

કલમ ૨ દેશી વૈદ્યકની પદ્ધતિ અનુસાર વૈદ્યકીય ધ ધો સ્થાપનારાઓની લાયકાતનું નીચમન કરવા તથા

૩ તેમની નોંધણી બાબત ઠરાવ કરવા બાબતના આક્ટનો સુમદો એમ લખવું

ભાગ ૧ લો

૨૧૮ ૧ ૧ “મુળધનો વૈદ્યકીય ધ ધો સ્થાપનારાઓ બાબતનો આક્ટ કહેવો” તેમ નહિ પરંતુ “મુળધનો દેશી વૈદ્યકીય ધ ધો સ્થાપનારાઓ બાબતનો આક્ટ” કહેવો

ભાગ ૨ જે

૨૧૮ ૨ ૨ “દેશી વેદકીય પદ્ધતિ” એ સજ્ઞાનો અર્થ સિદ્ધ સુદ્ધા, આયુર્વેદિક અને યુનાની તીવ્રથી વૈ કની પદ્ધતિઓ થાય છે એમ લખવું

૨૧૯ ૩ ૨ સદરહુ બોડ ૧૩ સભ્યોનું ન બનાવતા ૨૧ સભ્યોનું બનાવવું અને ૧-૨-૩ આ સર્વે સભ્યો આયુર્વેદીય અને યુનાની ધધાદા રીતોએ હલેકટેડ કરેલા હોવા જોઈએ ને પ્રારબિક બોડ શુજરાત, મુગઈ અને મહારાષ્ટ્રની આયુર્વેદિક અને યુનાની સસ્થાઓ તરફથી સુટાએવા પ્રતિનિધિઓમાથી હલુ કરવું અથવા ના સરકાર વદો અને હકીમોનું લીસ્ટ તૈયાર કરીને તેને જાહેર કરીને તે લીસ્ટના વેદો તથા હકીમો માથી આ બોડની સુટણી કરે અને પ્રમુખ પણ બોડે સુટેવા હોવા જોઈએ ને જે ના સરકાર જ્ઞાત્ય નોમીનેટેડ સભ્યો નીમે તો તે વેદો તથા હકીમો નેજ નીમે પ્રતિનિધિ મડળની સુચના બોડની અદર જે નોમીનેટેડ સભ્યો નીમાય તો ૧-૩ બાગનાજ હોવા જોઈએ અને ૨-૩ લાગના સુટાએવા હોવા જોઈએ

૨૨૦ ૪ “પ્રાતિક સરકાર પોતાને યોગ્ય લાગે તેવા ધધા ચલાવનારા ઓને નિયુક્ત કરવાને મુખત્યાર છે” ત્યા “દેશી નિષ્ણાત વેદક ધધો અલા વનારાઓને” ગમે તે ધધો ચલાવનારાઓને નહિ એમ લખવું

૨૨૦ ૬ હોદ્દો ધારણ કરવાની સુદત આ બાજતમા હોદ્દાની સુદત પાત્ર વર્ષ નહિ પરંતુ શરૂઆતમા ૨ વષ અને પાછળથી ૫ વષ વર્ષે સુટણી કરવાનો નિયમ રાખવે

૨૨૦ ૮ સભ્યોના રાજીનામા બાજતમા બોડ જે તારીજે રાજીનામું મજુર કરે તે તારીખથી અમલમા સુકલુ

૨૨૧ ૧૩ ૨ મીટીંગનું કારમ ૧-૩ મેજરથી ગણવામા આવશે તેમ લખવું

૨૨૧ ૧૩ બોડની મીટીંગમા કામ કરવાની રીત આ બાજતમા પ્રીથ પેટા કલમ વધારીને જણાવવું જે બોડની સલા વખતે રજીસ્ટર થએલા વેદોને અને હકીમોને પ્રેક્ષક તરીકે હાજર રહેવાની મજુરી આપવી

૨૨૨ ૧૫ ૪ “કાનુનોથી ઠરાવવામા આવે તે ફી આપવામા આવે તે સિવાય” તેને જદલે કાનુનોથી ઠરાવવામા આવેની રજીસ્ટ્રેશન ફીની ૧-૩ તેની ફી રાખવી જોઈએ

૨૨૨ ૧૫ ૫ રજીસ્ટર જે નોધિલા ધધો ચલાવનાર વેદ હકીમોને જે પત્રો લખે તે રજીસ્ટડ કરે અને તેનો જવાબ છ મહીનાની અ ૨ ન મળે તો તેનું નામ રજીસ્ટર પરથી દુર કરવું આ બાજતમા “સદરહુ કાગળનો

જવાબ ન મળે” તેને જાહેર “અદરહુ રજીસ્ટર્ડ” કાગળનો જવાબ ન મળે” તેમ લખવું

૨૦૩ ૧૬ ૧ લાયકાતની પરીક્ષા પસાર કરનાર દરેક શખસને રૂ ૧૦ ત્રી આપેથી પોતાનું નામ રજીસ્ટરમાં નોંધાવવાનો અધિકાર છે એમ કરવું

૨૦૩ ૧૬ ૨ નોંધણી ૨ પેટા કલમ ૧ને જ હે નીચેની કલમ મુકવી જે તારીખે કાયદો અમલમાં મુકવામાં આવે તે તારીખ સુધીના પ્રેક્ટીસ કરનાર મર્વ વૈદ હકીમોને રજીસ્ટર ડરવા અને પાંચ વર્ષથી પ્રેક્ટીસ કરતા વૈદોને રજીસ્ટ્રેશનમાં નોંધવા તથા ગુરૂ પાસેથી પણ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો હોય અને કોઈ પણ મસ્થાની પરીક્ષા પાસ કરી હોય તેવાઓને રજીસ્ટ્રેશનમાં દાખલ થવાનો હક છે એમ મમજુ

૨૦૪ ૧૭ ૩ રજીસ્ટરના નિર્ણય ઉપ બોર્ડને અપિન-આની પેટા ૩માં જણાવેલું છે કે “કોઈ પણ સખમની અરજ ઉપરથી તે નોંધ રદ કરવાને” જાહેર “કોઈ પણ સખમની અરજ ઉપરથી બોર્ડ ખાતે કરીને તે નોંધ રદ કરવાને, તેમ કરવું

૨૦૪ ૧૮ કલમ ૧૨માં બતાવ્યા પ્રમાણે સર્વે વૈદો અને હકીમોને રજીસ્ટર ડરવાનો ફેરફાર મુજબલો હોવાથી આ કનમની જરૂર રહેતી નથી જેથી આ કલમને કાઢી નાખવી

૨૦૪ ૧૮ ૭ આ પ્રાતમાં વૈદકને, શસ્ત્રોપચારનો અથવા પ્રસૂતિ વિધાનો અથવા તેના કોઈ પણ ભાગનો કોઈ પણ દેશી પદ્ધતિ પ્રમાણે નિયમિત ધર્મો ચલાવે છે તેા હજુ તે સખસને રૂ ૧૦ આપેથી સદરહુ યાત્રીમાં તેનું નામ દાખલ કરવું અને તે પછી પાંચ વરસ પ્રેક્ટીસના પુરા થયે રજીસ્ટરમાં દાખલ કરવું એમ રાખવું

૨૦૫ ૨૧ નોંધણી કરવામાં આવે તે પહેલાની પરીક્ષા આ બાબતમાં જણાવ્યું છે જે “આ આકટ અમલમાં આવે તે તારીખથી એક વર્ષ વીતે એટલે” તેને જાહેર આ આકટ અમલમાં આવે તે તારીખથી પણ વર્ષ વીતે એટલે એમ લખવું એટલે એક વરસને જાહેર પણ વર્ષ

૨૦૫ ૨૦ ૧-૨-૩ લાયકાત માટેની જે લખ્યું છે તેને જાહેર બોર્ડે આયુર્વેદીય અને યુનાની શાસ્ત્રીય ગ્રંથોના આધારે હજુ વિષય કેવલ કાપ ચિકિત્સા, અથવા કાપ ચિકિત્સા, પ્રસૂતિ શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્ર શાસ્ત્રનું શિક્ષણ તથા પરીક્ષાની લાયકાત તથા અભ્યાસક્રમનું ધોરણ નક્કી કરવું આ કવમ બાબતે અને તે પ્રમાણે તેની પંખીઓ નક્કી કરવી

૨૦૮ ૪૦ ૧ આ કનમમાં “કોઈ પણ હેતુઓને અમલમાં મુકવા માટે અગાઉથી પ્રતિજ્ઞ કરીને” લખ્યું છે તેના જાહેર “કોઈ પણ હેતુઓને અમલમાં મુકવા માટે લોકમત લાવવા માટે અગાઉથી પ્રતિજ્ઞ કરીને” એમ લખવું.

૨૨૯ ૩૨ આ કલમમા “અને પોતાને યોગ્ય લાગે તેવા સખસ માર ક્ષતે” છે તેને બદલે ‘અને પોતાને યોગ્ય લાગે તેવા આયુર્વેદ નિષ્ણાત સખસ મારક્ષતે” તેમ લખવું

ભાગ ૩ ને

૨૨૯ ૩૩ બોડે નક્કી કરેલી ધધાદારીની લાયકાત ધરાવનાર માણસ ને ઇચ્છા હોય તો રજીસ્ટર થાય, તેવાઓને માટે રજીસ્ટ્રેશન ફરજિયાત ન હોવું જોઈએ

અનિરૂદ્ધપ્રમાદ એમ મહેતા

શશિકાન્ત બી પડયા

મંત્રીઓ

બાદવણ ત્રીકમણ આચાર્ય

પ્રમુખ

અમદાવાદ જીલ્લા વૈદ્ય પરિષદ

મુખર્ષ ઉપનગર અને થાણા જીલ્લાનું વૈદ્યસ મેલન

મુખર્ષમા હી ખાગમા વૈદ્યોહીમોના રજીસ્ટ્રેશનના બિવનો વિશેષ કરવા માટે વૈ ૫ જુલાશાઓ કવડેના પ્રમુખપદ નીચે જે જી વા વૈદ્યસ મેલન ભરાયું હોવાની માગશરના અકમા ક્ષત નોધ જ કરી હતી તેનો અવિસ્તર હેવાલ મરાઠી ‘આયુર્વેદ’ માસિકમા છપાયો છે આ સ મેલનમા મુખર્ષના, પરાઓના થાણાજી લાના તથા બીજા પણુ ઘણા વૈદ્યો હાજર હતા ઉપરાત બેરિસ્ટર જમનાદાસ મહેતા, આયુર્વેદપ્રેમી પડ્યેકર, લો કોલેજના પ્રી સીપાલ નાના માહેબ ધારપુરે વકીલ, રા બ પરાટે રિ ડી જજજ નાગપુર, રાવસાહેબ રૂપચંદ મોતીરામ લાઠી, શ્રીમત શેઠ લચ્છીરામ રૂધયા શ્રી તાત્યા માહેબ સાહુ, વગેરે ગૃહમંત્રી પણુ હાજર હતા સ મેલનનો આરભ બરાબર સાડા આઠ વાગે થઈ ધોરણ પ્રમાણે ઇશસ્તવન થયા પછી પનવેલના શ્રીમત નાના સાહેબ પુરાણિકે સ મેલનનું ઉદ્ઘાટન કરતા દુકા બાપણમા કહ્યું કે ધારાસભામા કેએસ મંત્રી મડળે દાખલ કરેલું બિવ તેમાની હડની તથા શિક્ષાની ડલમોને લીધે અત્યત ભયકર છે ના ડો ગીવડર એલોપથી માટે ઘણા ભાગે ખચ કરવા હતા દેશી વેચખ માટે કથુ જ ખર્ચ કરવા તૈયાર નથી આ ગિયતિ ધ્યાનમા આવવાથી આખો વૈદ્યવર્ગ ચકાશીલ થઈ ગયો છે આટલું કહીને એમણે પોતાનું ભાષણ પૂરું કર્યું

એ પછી સ્વાગતાધ્યક્ષ મુખર્ષિજી જ્ઞાનવૃદ્ધ અને વયોવૃદ્ધ વૈદ્ય પ્રાણાચાર્ય વાસુદેવ શાસ્ત્રી ઐનાપુરેએ સવ વૈજોતુ હૃદયપૂર્વક સ્વાગત કરતા મુખર્ષમા આયુર્વેદ અબધી અબવળ કેવી રીતે શક થઈ તેનો ઇતિહાસ કહ્યો કે ઈ સ

૧૯૭૦ માં શેઠ હમગજ, તાજેકર અને દાગોદર ગાંધી વગેરે વધોના પ્રયત્નથી વૈદ્યભાગ સ્થાપન થઈ પછી તનુ ન મુનઈવન થઈને ઈ મ ૧૯૬૦ માં સ્વ વધ પદે શાસ્ત્રી, વડા ઐનાયુ વગેરેના યત્નથી જે વૈદ્યભાગ સ્થાપન થઈ તે હજી ચાલે છે એ વખતે ગુજરાતી વધ મદ્દગત નજીરામ છવનરામ (આયુર્વેદ માસિકમા છવનરામને બદલે આન ગમ દયાયુ છે તે બલ છે તરી આ વિ) તેઓના પ્રયત્નથી આવા ન વિદ્યાનય ખેલવહેતુ મુળધીમાં નીકળ્યું કે પંચ શાસ્ત્રીએ પણ આયુર્વેદ મહામંથન અને આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠ નામની જે મંથાઓ કાઢી હતી અને હમણા આયુર્વેદ મરક્ષ મડળ પણ મુળધીમાં જ સ્થાપના થઈને ડોમેસના આ ય મરી ની ગી કુના માર્ક વૈદ્ય નિયંત્રણ બિલ વિરુદ્ધ ગળવળ આયુર્વેદના રક્ષણ માટે પદેવેથી ઉપાડવામાં આવી છે માટે આજના આ સમેલનમાં એ મિત્રનો માર્ગોપાગ વિચાર થઈને તેનું ધાતકપણુ લોકોની નજર આગળ આણીને તે બિલને હાકી કાઢવું જોઈએ અને એમ થશે તો જ આયુર્વેદનું અને વૈદ્ય હીમોનું રક્ષણ થશે એમ કરીને ભાષણ પૂરું કર્યું

પછી સ્વાગતમડળના કાર્યોદ્યક્ષ વૈદ્ય આચાર્યાશ્રી માંએ વે પ કૃષ્ણશાસ્ત્રી કવરે ને પ્રમુખ પદ સ્વોદારવાની દરખાસ્ત સુધી અને સો સૂચનાને આ માં ચાલવજી નિ આચાર્ય, શ્રી તાત્યાનાદેજ માંદે ચેખુર, શ્રીવે, રાજવૈદ્ય હીરજી છવગમ, ડો પોપટ નજીરામ હમીમ અળદુલ્ય ગદારખાન, વૈદ્ય ધામણકર શાસ્ત્રી, યાણાના દત્તોપત ૦ વાણના મેશી વૈદ્ય શાંતિલાલ વગેરેએ અનુમોદન આપ્યા પછી, વે પ કૃષ્ણશાસ્ત્રી કવરે એ પ્રમુખસ્થાન સ્વીકાર્યું પણ પ્રમુખની દરખાસ્તને ડેખનું ભાષણ વતું હતું ત્યાં હા ગીતર સભામાં આવ્યા અને પ્રમુખે પોતાનું સ્વાન સ્વીકાર્યું પછી ના ડો ગીતર પુલામ્નારૂપ ભાષણ ૦ વા ઠઠ્યા તેઓએ ખુવાનો જગતા નુ કે હુ દોઢમ મ નીમડળમાંનો એક છુ બિલ પ્રમિલ્લ વયા પડી લોકમત બળુવા માટે અમુક વખત બહેરમાં રાખ્યા પડી બહેર વયેલા લોકમતનો વિચાર કરીને ધારા મલામાં મુકવામાં આવશે રજીસ્ટ્રેશનમાં મજતાઈની જરૂર હોવાના કારણોમાં તેઓએ કહ્યું કે “ધા રહે એકાદ વાળદ લોકલભોડના વ્યાખાનામાં વૈદ્ય તરીકે બેમી બંધ અથવા કોઈ વૈદ્યના પડીકા વાગના ક પાઉ કર કે વૈદ્ય તરીકે ધધો જરવા માટે તો આવા લોકોને વધ જનતા ડોકવા માટે મજતાઈની કલમોની જરૂર છે ” આના જવાબરૂપે એ વખતે મલામાંથી અવાજ આવ્યો કે “વાળદને કે ક પાઉ ક ને વૈદ્ય અવતુ હોય તો તેને વૈદ્ય તરીકે કબુલ કરવા અમે તૈયાર છીએ ” આ બતવું ભાષણ ચાલતું હતું ત્યાં વચ્ચે જ આ તરફથી નામદાર હા ગી કુ ઉપર પ્રશ્નોના માં માંએ

નજર આગળ રાખીને આયુર્વેદ વિભાગ માથે ગ્રિફાચારને અનુરૂપ સમાન દંદિ રાખવી

કરોવ ન ૫—કેએમનું તથા આ સમેલનનું ધ્યેય પૂર્ણ સ્વેચ્છીન હોવાને લીધે વૈદ્ય ૫ કૃષ્ણશાસ્ત્રી શ્રવેની અધ્યક્ષતા નીચે ભરાયેલા મુળર્થ, ઉપનગર અને થાણા જીલ્લાના વૈદ્ય હકીમ સમેલન મુળર્થ કેએમ મરકારને આમહુપવક વિનંતિ છે કે નરકા પોતાના ખાતામા (અનુનિમિષાલિટી તથા લોકલ બોર્ડના ખાતામા પણ) નીચે ની વૈદ્ય કમિટીની મલાહને અનુમતી સ્વદેશી આયુર્વેદીય ઔષધ વાપરવા ઠમિતી (૧) અધ્યક્ષ-વૈદ્ય આર્યાશાસ્ત્રી સાહે, (૨) વૈદ્ય ૫ કૃષ્ણશાસ્ત્રી કારટે, (૩) વ ૫ હરિપ્રપજણ, (૪) વૈ ૫ શુભેશાસ્ત્રી (૫) તપસ્વી પગજી, ( ) શ્રી નાનાનાહેબ પુરાણિક, (૭) વૈદ્ય નાનલશાસ્ત્રી, (૮) વૈ ભૂ દાતારશાસ્ત્રી, (૯) વ ભૂ ગણેશશાસ્ત્રી જોશી, (૧૦) વૈ ભૂ શામાચાર્ય ઘળમાસી, (૧૧) વૈ અ વિ ગુજર, (૧૨) વ ૫ વિ ૧ પટવધન, (૧૩) વૈ શ - ગો શુભે, (૧૪) શ્રી વાસુદેવ શાસ્ત્રી ઝેનાપુ (૧૫) ગજવૈદ્ય એસ એમ શર્મા, (૧૬) આ મા યા વજાનિ આનાય, (૧૭) ગજવધ ટીરજી જીવરામ મરી વૈ મળેડર અને પુનમવદ અ પરીખ

કરોવ ન ૬ મુળર્થ, ઉપનગર અને થાણા જીલ્લાના વૈદ્ય હકીમોની પરિષદ કરોવ કરે છે કે જેની વચક મળધી જિલ્લા ધારાસભા આગળ રજુ કર્યા પહેલા તેમા નીચેની શલ્કોનો વિચાર કરવો (૧) રજીસ્ટરમા નોંધાયેલા વૈદ્ય હકીમોને ધધો કરવાની પહેલા પ્રમાણે જ રાખવી અને તેઓને ઉપર નવા વધારે બધનો નહિ પડે એવું જાહેર આશ્વાસન આપવું નીચેની સૂચનાઓ જિલ્લા દાખલ કરી તે પ્રમાણે જિલ્લા તૈયાર કરવામા આવે તો જ તે જિલ્લાને વૈદ્ય હકીમોએ, ધારાસભાના સભ્યોએ તથા જનતાએ ટેકો આપવો પણ જો નીચેની સૂચનાઓ જિલ્લા દાખલ કરવામા ન આવે તો તે ઘાતક જિલ્લાનો વિનાશ કરવો એમો આ ચરિષદનો મત છે

(૩) (બ) આ દેશના વધક (આયુર્વેદ અને યુનાની)ને શાસ્ત્ર તરીકે મા યતા આપવી (જા) જેથી વધ તુ જિલ્લા ધારાસભા આગળ રજુ કર્યા પહેલા પણ મહિના સુધી લોકમત જાણવા માટે જાહેર કરવું (દ) દેશી વધકશાસ્ત્ર માટે મુળર્થ ઈનાકામા એક મધ્યવર્તી મકાન સ્થાપવું, અને તેમા રજીસ્ટર થયેલા વૈદ્ય હકીમોમાથી જેઓ આયુર્વેદ અને યુનાની શાસ્ત્ર પ્રમાણે વધક ધધો કરનારા તદ્દિદ હોય તેવા મલામોની ચુગી કરવી (જ) આયુર્વેદીય શાસ્ત્રીય પ્રશ્નોનો નિબંધ વધોએ તથા યુનાની પ્રશ્નોનો નિબંધ હકીમોએ કરવો (અપૂર્વ)

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે માર્ગ આથી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨૧ મું વર્ષ સાર થાય છે નના થનાર ગ્રાહકો જે લલાજમના પસા મ આથી મોઝનજે તો તેમને અપ્ર આછે ખગચે તરત મળજે

(૨) વધની અધવચથી ગ્રાહક થનારને પણ વધની સરખાતથી જ ગ્રાહક થએના મણી નર્મને તરત મામથી જ બધા અકો મો ની આપનામા આવ છે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુગ હાય ૪ ૧ લા હાય તેમજો પૂર કે મ નેનુ મગ નામુ તરત મોઝની આપનુ જેથી અઢ જેનુ ન ન ૧૫ આ બાગતમા ગ્રાહકની કમુગ હોનાથી અ પાડો આવજે તો ફરીથી તે અનુ તરત ગ્રાહકો સિગ રજે મોઝે મગનામુ પૂર તથા મ હયુ રોય તો મ લેનુ મગનામુ તરત મો ની આપનુ

(૪) ગ્રાહ થવા મગધે કે અપ્ર મેગના માધ મધજો પનન્યવતર વ્યવસ્થાપક “આયુર્વેદ વિજ્ઞાન” આદિત્ય મુદ્રાલાલય નયખડ અમદાવાદ, જે મગનામે મગો

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પાતાના લા કે મામિકમા આવતા લેખો સમધે મધો પનન્યવતર તરીને સરનામે ડગવા

(૬) મહો લાયલેગીઓ માટે નાર્વિ સવાજમ માન ૧ ૧-૮- ગખવામાં આવન છે

(૭) આ મામિકમા ડપાતા લેખો માટે તે ને નખના લેખકો જવા ૧૧ છે

(૮) આ મામિકમા લેખોને અને ઝકુ કામામ્યુગિન વકમ હી ની માર્વનીતિ (policy)ને કશો અમધ નથા

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૯૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૨-૯૩ એમ ૬૦ વર્ષની જુદી જુદી નગર માલેલી નર્વિ ડગ ૩ ૧-૮-૦ થી મળજે

લખો

ખાજના વર્ષની કાલિયો માટે ઝક કાર્મગીને, મુબર્ક ૧૪

આલુ વર્ષના અકો માટે વ્યવસ્થાપક-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આદિત્ય મુદ્રાલાલય, રાયખડ-અમદાવાદ

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ગ્રોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

શુભરાતી અનુવાદ

૨૭૬૬૭૭૭૭૭

જમાવજી ૧૯૧૭ પડેલા ૧૧ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના ૨૨૨ વિદ્યાર્થી ૧ તેમ ૧
વિદ્યોએ અવશ્ય મળવના ગ્રાંથ ૬ ૧૨ કિ શારીરગુ પ્રત્યક્ષ નાન ૧ વધધરિદાનો આયો
ધારા ૬ મ મ મિગજી ગ નાથમેન મગ્ગરતી પ્રેમ એ મેન ગેમ અમ કૃત મ કૃત
પ્રત્યક્ષ શારીરના પહેલા નયા પીગત માગનો ૩ ૧૧ ૫૫ અમગજી પાર ગેમ બી મી
પ્રેમ મમલ રેનો આ ગોધિતરધિત જગતરાદ કે શુભરાતી બારામા આ વિરનુ
આ પહેનુ જ પ ત ૬

સામ પૂહાના ૭ ૧૧ પાનાના મચિત પુ તકની મિત માત્ર ૩ ૬ - -

માયર ના વિદ્યાર્થી જાને શુ ન પ્રમાણપર નાવરા ૩ ૩ તતમા મગ ૧

પ્રમશિક્ષા

મગરાના ડેમા ૧૧

નધ જત વજી નિમ્મજી આવાઈ

૧ પ્રમ ૧૬ પામેધી

તયો

૨ જુ નર્મસીના મુખ્ય એજ ૨૧ પાર ધી

પેઘ જુગતરામગજી ૨૨ પ્રસા

૩ શુભરાત આયુર્વેદ નામની મુખ્ય

કાલમાર્ગી મુ મર્ધ

તયા ધ્રા ચ એરિસામાધી

વડાચી ગણપતી વાચકશ્રીઓ માટે મળતું થયેલું

વૈદક મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાં વૈદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃસ્તક નં

તેજ્ય યુક્ત પ્રવચ્ય ચક્રાગ્રણ્ય વલગત ।

૧૭૧૫

અંક ૫

ન નવ મિયજા શ્રેષ્ઠા મરોન્યા ય પ્રમાચયેત્ ॥

૧૯૬૪

તરી અને પ્રકાશ

ગુગાગકર કેવળાનમ શાસ્ત્રી

જન્મ નર્મરિયુદી ૫ ૪ સ વીં ૧૨૬ થી

૩ મયાની - ૧ મુળાધ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય વ્યાખ્યાની માકક ગદ્ધ આયુર્વેદ
ગળધનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને જડુ કાર્મની
તનકથી પ્રગટ થતા આ માનિક દાનાજ મળશે

અનુક્રમણિકા

વિષય	પૃષ્ઠ
૧ દેશી પેદોની પોષ્યતાના નિયંત્રણ માટેનું સુમધ્ય મર્યાદન મિન	૧૨૧
૨ મુગધ ઉપનગર અને થાણા જીલ્લાનું વધ્ય મેનન	૧૫
૩ વધ્ય ભગવાનનાલ ત્રિભુવનનો વ્યવસ્થા	૧૭
૪ મદારા ૨ પ્રાન્તીય વધ્યમેનન અને દેશી વધ્યદીખોના ૭ દેશનન મિન	૧૮૧
૫ આગીમ ગામ-મદારાધ્ય ૨૧ તીય વધ્ય સમેલન	૧૮૬

— વિનતિ —

આ મામિલની આ અનુક્રમણિકા જોઈને રાચખે ખાત્રી થશે કે આ મામિ આપણા પે શાસ્ત્રના નાનપ્રયા માટે કેવું મ રી ગ્યુ છે આ મામિ નુ આ ૧ મુ વ૨ ચાલે છે રાચ્યાતથી જ આ મામિ મા આના ને આના જ નમો આવ ૨૨૧૬ ૧ ગ ને ગ ત્યની લાયજેરી નો માટે આ મામિ મળુગ યુ ડ અમને આશા ૬ કે દેશની વિદ્યાના ૨ રાગમા જ દેશનો ૮૮૫ સમાજો ને એમ અમજી દે વાયમ આ મામિ ના રાહમે રધાગરાની ૬ છે ૧૨ પોતાના ગામની નાયજેરી નો દાગ પપુ આ મામિ ન વાયન કેનાર તેની કોશિશ કરો

દુ રાશિમ્મ કે રાન્ત્રી
તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મપ્રજાપત્યશ્વિવલ્લભિદ્-વન્તરિસુશ્રુત-

ભરદ્વાજપુનર્વસ્યશ્વિવેશચરકપ્રભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ સ્ત્ર]

રાગપુ ૧૮૮૪

[અંક ૫

દેશી વૈદ્યોની યોગ્યતાના નિયત્રણ માટેનું તથા તેઓના રજીસ્ટ્રેશન માટેનું મુખર્ષ સરકારનું બિલ

૧૩૩૮ના લે એ બિલ ન ૧૦ શુરવાર ૧૦મી માય ૧૯૩૮ને રાજ
મુખર્ષ સરકારી ગેઝીટમાં પ્રસિદ્ધ થયું છે આ બિલની મરાઠી શુજરાતી,
કાનડી અને ઉર્દુ નકલો પણ છપાઈ છે અને જેને જોતી હોય તેને મુખર્ષના
સરકારી પ્રેમ પાસેથી મળી શકે છે એટલે એ બિલ આખું શુજરાતીમાં
અહીં ઉતારવાની જરૂર નથી વળી આગેવ્ય સિ ધુના ૧૯૩૮ના માસના
૬ થી ૮ ના એપ્રિલના અઠમા શુજરાતી નકલ આપી દાખી છે

પણ આ બિલ ૧૯૩૮ના માર્ચની ૨૮મી તારીખે આગેવ્ય મંત્રી દા
એમ ડી ગીલડર તરફથી મુખર્ષની લેજિસ્લેટીવ એસેમ્બલીમાં રજૂ થયું હતું
અને બીજે દિવસે રહેલીવારના વાચનમાંથી પમાર થઈ ચીલેકટ ડમિગીને
જુલાઈની રહેલીએ પાછું આપવાની સૂચના સામે ચોંપાયું છે

આ બિલ સરકારી ગેઝીટમાં છપાયા પછી તરત અમદાવાદમાં આયુર્વેદ
માર્ટીડ નહવજી ત્રિ આચાર્યની અધ્યક્ષતા નીચે વૈદ્યોની જીવા પરિષદ
મળી હતી અને એમાં આખા બિલને તપાસી કલમવાર સુધારાઓ સૂચવવામાં
આવ્યા હતા જે આ માસિકના ગયા અકમાં છપાયા છે (એ સુધારાઓની
જે શુજરાતી ટાઈપ કરેલી નકલ મળેતી તેમાં જોડણીની અશુદ્ધિઓ હતી,
જેમાંની કેટલીક છપાઈમાં પણ ઉતરી છે પણ તેથી કેવી જાતના સુધારા
એ પરિપદે ઇષ્ટ ગળ્યા છે તે અમજવામાં મુશ્કેલી નહિ પડે)

હવે પોતાનું બિલ ધારાસભા આગળ રજૂ કરતા આગેવ્ય મંત્રીએ જે
ભાષણ કર્યું હતું તેથી કેટલોક ખુલાસો થાય છે, પણ એ ભાષણની નોંધ ડે
એનું અવલોકન કર્યા પછેના દેવ મમાજીમાં એ બિલ પરત્વે જે માનસિક
વલણ લેઈ છે તેની નોંધ કરવાની જરૂર છે

મુખર્ષ ઇલાકાના વૈદ્યમમાજીમાં પણ વનજી હોય એવું દેખાય છે
(૧) અમુક વૈદ્યો આ નવા બિલને એ ગમે તેવું હોય પણ વધાવી લેવાના

પક્ષના છે આ વર્ગ ઉપર સામા પક્ષ તરફથી જે આજ્ઞાઓ મુકવામા આવ્યા છે (જુઓ 'આયુર્વેદ' માસિક-મરાઠી વર્ષ ૨૪ અ ૧૧મા પહેલો લેખ) તેમા ઉકા ઉતરવાની જરૂર નથી

ખીજે પક્ષ કેટલાક સુધારાવધારા સાથે પસાર થાય તો આ ખિલથી વેંદોને એક દર લાભ છે એવું માનનારો જણાય છે વેંદોની જે સભા મુખર્જીમા વેંદ પચાનન ગુણે શાસ્ત્રીના પ્રમુખપદ નીચે વેંદ હપ્તેમોતુ રજીસ્ટ્રેશન મરકાર પાગે માગવાનો કરાવ કરવા માટે મળી હતી તેનું અથવા અમદાવાદમા મળેલી જ ના પરિષતુ આ વલણ છે ત્રીજે પક્ષ ખિલનો અથવા ખગી રીતે શુદ્ધ આયુર્વેદ ઉપરના ણાદ્ય આક્રમણનો કદંતુ વિરોધી છે મુનાઈ યાણા ઉપનગર વેંદ પરિષદમા થયેલા ઠાવોની પછવાડે એ ત્રીજા પક્ષનું માનન છે સરકાર પાનેથી આર્થિક મદદ તો આ પક્ષને ભેદાંજી છે, પણ મરકારનું નિયંત્રણ નથી ભેતુ

મતલબ કે ઉપર કહેલા નણુમાના મધ્યમ પક્ષને જે ભેદ પૂરા સતોષ આપે એવું તો હા ગી કરનું ભાષણ નથી પણ કદાચ ચોડો ખુલાસો થયે અને તે પછી યોગ્ય રીતે સીલેક્ટ કમિટીના મેમ્બર્સ સાથે વારાધાન કરીને થોડાક સુધારા કરાવી શકાય તો આ ખિલની અશાંતતા એાછી થાય હજી પણ આ ખિલનો વિરોધ કરનારે એક વસ્તુ સ્થિતિ ધ્યાનમા રાખવાની જરૂર છે અને તે એ કે ખિલનો પહેલો ખરડો ટાઈમ્સ એન્ડ ઇડિઆમા પ્રસિદ્ધ થયો ત્યારે એના તરફ જે વેંદેતર મજાજનોએ સ્પષ્ટ વિરોધ દર્શાવેલો તેમાના ઘણાંજી ખિલ ગેઝીટમા પ્રસિદ્ધ થયા પછી તેમા થયેલા ફેરફારથી સતુદ્ધ વધને વિરોધ છોડી દીધો છે એટલું જ નહિ પણ હા ગી કરને અભિ નંદન આપેલ છે અને જેના મતની આ વિષયમા કાર્પેટ કિંમત છે તે ધારા સભાના સભ્યોમાથી તો કેટલાક કોએમ વિરોધી સભ્યોએ પણ હા ગી કરને અનુમોદન આપ્યું છે અને ખીજા સભ્યોએ મજતાઈ વધારવાની લડાઈમણ કરી છે આ પરિસ્થિતિને ધ્યાનમા રાખીને વેંદ હપ્તેમોએ લવિધ્યની ચાન જોઈવવાની છે

આરોગ્ય મ ત્રી હા ગી કરે નવું ખિલ ધારાસભા આગળ રજુ કરતા કહ્યું કે આયુર્વેદ અને યૂનાનીને ઉત્તેજન આપવાની મરકારની ઇચ્છા છે એવું જે વચન આગલી બેઠકમા આપેલું તે પૂછ કરવા માટે આ ખિલ રજુ કર્યું છે આ ખિલના નણુ ભાગ છે, જેમાનો ત્રીજો ભાગ સામાય રીતે ચિકિત્સકોને લાગુ પડે છે

ખિલનો ત્રીજો ભાગ દેશી વેંદક પદ્ધતિ માટે ૧૮૧૨ના બોમ્બે મેડીકલ એક્ટના ધોરણે બોર્ડ સ્થાપવાને રજૂ છે દેશી વેંદક પદ્ધતિનો અર્થ અહીં આયુર્વેદિક (મિષ્ટ સાથે) અને યૂનાની એવો છે પછી આધુનિક વિજ્ઞાનના જે અશો ઉમેરવાનો બોર્ડ વખતો વખત નિશ્ચય કરે તે અશોથી એ દેશી

દેશી વૈદ્યોની યોગ્યતાના નિયંત્રણ માટેનું મુખ્ય સરકારનું બિલ ૧૩૧

વૈદ્યક પરિવર્ધિત હોય કે ન હોય આ વ્યાખ્યા બગાળમાથી શબ્દશ લીધેલી છે ત્યાં આ વિષયમાં કોઈ જાતનો કાનૂન ન હોવા છતાં સરકારી દરાર અમલમાં છે

શસ્ત્રચિકિત્સા અને પ્રસૂતિશાસ્ત્ર આયુર્વેદ અને યૂનાનીમાં કયા છે એવો પ્રશ્ન ઉઠ્યો હતો પણ આયુર્વેદના અગોમાં એ શાસ્ત્રો પણ છે એમ મિલ્લ કરવામાં આવ્યું છે

આવતા વર્ષના બજેટમાં આયુર્વેદિક અને યૂનાની ચિકિત્સકોની મહાય અર્થ એક લાખ રૂપીઆની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે અને એ માટે યોગ્યતા વાળા ચિકિત્સકો મળશે એવી આશા છે

આગળ ચાલતા આરોગ્ય મંત્રીએ કહ્યું કે પોતાની આખી જીવન દરમિયાન જેવાને મળ્યા હતા તે કરતા વધારે દેશીવૈદ્યોને પોતે છે ના છ મહિનાઓમાં મળ્યા હતા બીજા ત્રાં તેના આક્રમણોના અભ્યાસથી પોતાના જાણવામાં આવ્યું છે કે દેશી વૈદ્યની શાળા પાઠશાળાઓમાં શસ્ત્રચિકિત્સા (Surgery) અને પ્રસૂતિવિદ્યા (Midwifery) શીખવાય છે મુખ્યમાં ૧૫ આયુર્વેદની શાળાઓ છે કોઈ યુનાની વૈદ્યની શાળાના પરિચયમાં પોતે આવી શક્યા નથી જો કે તાજેતરમાં જ યુનાની શાળાઓ ઉઘડ્યાનું જાણવામાં આવ્યું છે

દેશી શિક્ષણ સંસ્થાઓને સ્વીકારવી સંસ્થાઓ માટે પાઠ્યક્રમ નક્કી કરવો, અને ચિકિત્સકોની નોંધપૂર્તિ રાખી એ બાઈનું કામ છે કેટલીક સંસ્થાઓમાં તે તે પદ્ધતિનું વશપરપરાવા જેઓએ નાન પ્રાપ્ત કર્યું તેઓ શિક્ષણ આપે છે કેટલા વર્ષથી ધધો ૨ તો હોય તેને કબુલ રાખવો એ બાગતમાં ત્રાં ત વાર નિત લિંગ ધોરણ ૮ હાજવા તરીકે વડોદરામાં આઠ વર્ષની પ્રેક્ટીસ આવશ્યક ગણી છે સુખ્ય ત્રાં તમાં એ વગ માટે પાંચ વર્ષ અને બી વર્ગ માટે દશ વર્ષ રાખ્યા છે મદ્રાસમાં દશ વર્ષ છે મુખ્ય માટે ૬ વર્ષ ઠીક ગણ્યા છે

મતલબ કે કાયદો અમલમાં આવવાની તારીખથી એક વર્ષની અદર બોઈને મતોપકારક રીતે પોતે જોઈમાં જોઈ દશ વર્ષથી વ્યાનુ અને નિયમિત વૈદ્યક ધધો કરે છે એમ રજીમેશન માટે અરજી કરનાર ચિકિત્સકે માળીત કરવું પડશે

ચિકિત્સકોના અન્તેવાસી ઉમેદવા ૧ માટે અપવાદ-પરીમાથી કે દશ વર્ષના ધધાથી જેઓ નોંધને પાત્ર ન હોય પણ કોઈ ચિકિત્સકના હાથ નીચે ઉમેદવારી કરી હોય, અથવા કોઈ વ્યક્તીય સંસ્થામાં તાલીમ લીધી હોય અથવા કોઈ પરીક્ષા પસાર કરી હોય તેવા કે સરકારનું, જો બોઈને અભિપ્રાય એ ઉગે વારી, તાલીમ કે પરીક્ષાને ધધા માટે પુરતું ગણવાનો થાય તો ૩ ૧૫ ની મી લઈને રજીમેશનમાં નામ નોંધાશે

૧ વિષયમાં રજીમેશન શરૂ છે પણ રજીમેશન મેડની વની કામ કરશે ત આ વિ.

આ ઉપરાંત જેઓ આ કાયદો પનાર ધાય ત્યાં ધ ધો કરતા હોય તેનો ધ ધો ણ ધ ન ધાય માટે ૧૮૩૮ ના માન્યની દશમી તારીખે પોતે ધ ધો કરતા હોવાનું એ વર્ષની અદર બોર્ડને સંતોષકારક રીતે જેઓ માળીત ક તેઓ આ ડાય ૧ અનુસાર અથવા ૧૮૧૦ ના મેડીચ અક્ટ અનુસાર રજીસ્ટર થવાને યોગ્ય ન હોય તો પણ તેઓના નામ રૂ. ૧૫ આપ્યેથી આ શખ્સોની યાદીમાં દાખલ કરી શખ્સે નવો કાયદો પસાર કરતી વખતે આવી છુટ રાખવામાં આવે છે મતનુષ કે દગ વર્ષથી ઓછી પ્રક્ટીસવાળો ચિકિત્સક રજીસ્ટર્ડ નહિ થઈ શકે પણ ધ ધો કરી શખ્સે

આગળ આ નતા આરો ધ મરીએ જેઓમાં ધણા ઉંટ વેગો છે તે હોમીઓપથિક ડાન્ટરોની ચચો કરી છે જે આપત્તે છોડી દેથુ

પછી ડા ગી ડીર ઓછામાં ઓછા ધોરણ (૨૮ ડગ્રી)ની ચચો કરતા હો છે જે આ ણિનનો ડીએ ભાગ પોતાને આયુર્વેદિક અથવા યૂનાની ચિકિત્સક કહેવરાવનાર પણ ખરી રીતે અશિક્ષિત અથવા અધશિક્ષિત હોકોને ધ ધાના મેનમાથી દૂર કરવાનો છે ણિલનો હેતુ છેવટ તો જેમ એક તરફથી માથા આયુર્વેદિક અને યૂનાની ચિકિત્સકોને ઉત્તેજન આપવાનો છે, તેમ બીજી તરફથી ઉંટવેંઘોથી મમાજને ણચાવવાનો છે

આ સખ ધમાં આરોગ્યમનીએ ખુ જે બહેર આરોગ્યના મરીઓની પરિપક્વતા ઠરાવ થયો હતો જે વેંઘકની ગમે તે પદ્ધતિને ઉત્તેજન આપતું પણ યોગ્યતાનું ઓછામાં ઓછું ધધિક ધોરણ નખી કરતું અને એ ઠરાવને અમનમાં મુકવાનો મુળર્થ સરકારે રહેલ હોલો પ્રયાસ કર્યો છે ઉંટવેંઘોનો ધ ધો અ ધ કરવાની નરકારને રહેલી મુળર્થની મ્યુનિસિપલ ડેપોરેશનને ભલામણ કરી છે માટે આ ણિલમાં ઉંટવેંઘની વ્યાખ્યા અપદ ન લાગતી હોય તો સીલેક્ટ કમિટીમાં સ્પષ્ટ કરી શકાયે

૨૮મી ડલમમાં જેઓને ડીગ્રી કે ડીપ્લોમાં આપવાનો હમ્મ નથી તેઓને નિયમોમાં લેવાનો પ્રયત્ન છે છેવટ આરોગ્ય મરીએ હો જે આયુર્વેદ કે યૂનાનીને નામે ઉંટવેંઘોનું ચાલવા દેવામાં આવે તો વિજ્ઞાનની પ્રગતિ ન થાય માટે નિયમણને લગતી કલમની જરૂર છે (રાઈન્સ ઓફ ઇડિઆ ૩૦ મી માન્ય ૧૮૩૮ માથી)

નોંધ—ણિલનો કાયો મુમદો પ્રગટ થયો ત્યારે ‘સજરી’ અને મીડ વીદરી’ એ વિષયોનું મેડીકલ કોલેજમાં જેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણ અપાય છે તેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણ રજીસ્ટ્રેશન માટે આવશ્યક રહેશે એવો જમ ઉત્પન્ન થયો હતો હવે આયુર્વેદ અને યૂનાનીમાં એ વિષયો છે, હાલમાં આયુ વેંઘની શાળાઓમાં શીખવાય છે એમ જે શ્રી ગી ડા લાખણ કહેતું છે તથા દેશી વેંઘકની જે વ્યાખ્યા આપી છે તે ઉપરથી એવો સ્પષ્ટ અર્થ નીકળે છે કે

ખોટું જ્યાં સુધી આધુનિક વિજ્ઞાનના અમુક અંશોને અભ્યાસક્રમમાં ઉમેરવાનો નિશ્ચય ન હોય ત્યાં સુધી એવા અંશો વગરનો આયુર્વેદિક કે યૂનાનીનો પૂરતો અભ્યાસ રજીસ્ટ્રેશન માટે પૂરતો ગણાયો.

જેઓ આયુર્વેદ કે યૂનાની શિક્ષણના પદ્ધતિથી છે તેઓને આમાં કાંઈ ખોટું નહિ લાગે પણ મને હજી એક સ્પષ્ટતા નથી ચતી કલમ ૨૦ (૩) માં યોગ્યતા આપનારી પરીક્ષામાં નિયુક્તાનું જ્યાં પણ આવશ્યક ગણ્યું છે તેમાં કાયચિકિત્સા (મેડીસીન) શસ્ત્રચિકિત્સા (સર્જરી) અને પ્રત્યુત્તિવિદ્યા (મીડીસીન) ના કાર્યસાધક વ્યવહાર માટે આવશ્યક જ્ઞાન અને કુશળતા ઉમેદવારે મેળવેલા હોવા જોઈએ એમ કહેલું છે તાત્પર્ય કે મવાવક કરાવી શકે અથવા શસ્ત્રક્રિયા થોડી પણ કરી શકે એટલી આવડતની પરીક્ષા આપ્યા પછી જે પદવી મળશે તે રજીસ્ટ્રેશનની લાયકાત આપશે પણ ઉપરના નિયમોમાંથી પાછલા જે વિષયોનું પુસ્તકીયા નહિ પણ વ્યવહાર જ્ઞાન આપે એવી આયુર્વેદિક યૂનાની શાળાઓ કયા છે? હવે ઉપર ઉતારેલા ભાષણમાં ડા. ગીન્ડરે મેડીસીન અથવા સર્જરી અથવા મીડીસીન એ રીતે શળે વાપર્યા છે એનું તાત્પર્ય એવું હોય કે જેવળ કાયચિકિત્સા ના ધરા કરવા ઇંગ્લેન્ડનાર યાકીના જે વિષયોમાં પ્રવેશ ન હોય તે પણ જેવળ કાયચિકિત્સાની ખોટું કરાવેલી પરીક્ષા પમાર કરી હોય તે રજીસ્ટર્ડ થઈ શકે તે કાંઈ વાધો નહિ પણ એવો અર્થ સ્પષ્ટ નથી તો વિષયોનું જ્ઞાન આવશ્યક છે એવો અર્થ હોય તે જોડાવી શક્યાતમાં થોડું ઉંચું જ રાખી રાકાય દેશી વૈદ્યના જ્ઞાન ઉપરાંત સર્જરી, મીડીસીનનું જોમળી ગી. એન. કે. એલ. સી. પી. એસ. ના ધોરણે જેટલું જ્ઞાન પહેલેથી આવશ્યક હોવામાં આવશે એવું તાત્પર્ય આપ્યું ણિલ અને ભાષણ જેતા લાગતું નથી તો સ્પષ્ટતા થાય એ છદ્ધ છે અમદાવાદની જી. લા. પરિષદના ઠરાવમાં ૮ ની ૨૦ મી કલમ, ઉપર સૂચવેલો વાધો નહિ એ રીતે તદ્દન અસરથી સુધારીને જે સ્પષ્ટતા સુકવાની સૂચના કરી છે, એ મને સાચી લાગે છે યાકી અર્થાત્ નહિ તે કાળક્રમે આધુનિક વિજ્ઞાનનો ઘણો અંશ જો વૈદ્યના અભ્યાસક્રમમાં હાખવ થશે એવું દેખાય છે સરકારી દળાલ આગળ પહેલા શિક્ષિત વધોએ સ્વેચ્છાથી જ આ દિશામાં પગલા માડ્યા છ હવે ગતિમાં વેગ આવશે આ દિશામાં ગતિથી આયુર્વેદના સ્વત્વને હાનિ થશે એવું માનનારો એક પક્ષ છે એ દિશામાં આવી ગતિ મને તો અનિવાર્ય દેખાય છે.

ણિલની યાકીની કલમોમાં રજીસ્ટ્રેશન અથવા તે થોડાં યતાની પરીક્ષા ધધા માટે ફરજિયાત છે કારણ કે ડા. ગીન્ડરે કહેલો ઉદવધોથી પ્રજનન રક્ષણ કરવાનો નિર્ધારનો હેતુ છે એવું આ દેશની પરિસ્થિતિ અને કોમોનનું તથા ધા. ભા. ભા. નું વલણ જેતા એટલું ફરજિયાત પડે રહેશે એમ લાગે છે.

જેનની શિક્ષા નીચી ગઈ છે, અને હવેની શિક્ષા કાંઈક હળવી થાય તો

લલે પણ નીકળવી સુસ્કેલ છે ગામડાઓમા અભણ્યા માણુમોને પીડવામા વખતે એ કલમનો ઉપયોગ વાય એટલુ લય છે

જામીમા રજીસ્ટ્રેશનની ફી રૂ. ૧૫ રાખી છે તે ગામગના વૈદોને ભાર પડે એટલે અમદાવાદ જી ના પરિષદે દશ સૂચવ્યા છે તે હીં છે

જોડના જધારણુમા વૈદોની માગણી પહેલેથી ૨૧ સભ્યો રાખવાની છે ત્યાં જિલ્લામા ૧૩ છે વૈદોની માગણી પ્રમાણે જોડ ૨૧ સભ્યોનું જેમા પ્રમુખ પણ ચુટાયેલો હોય એમ થાય તો ઉત્તમ છે જિલ્લામા છ ચુટાયેલા સભ્યો અને પ્રમુખ તથા બીજા છ સરકાર તરફથી જેમા બે દેશી વૈદક સંબંધી સરનાઓ સાથે સંબંધવાળા હોવા એકઠાં એવો પ્રિયમ છે આ નિયમથી વધુપ્રીમોની જાહુમતિ માડ માડ થશે વળી બાકીના ચાર કોણ આવશે તે સ્પષ્ટ નથી થયું અને પ્રમુખ નરનાર તરફથી નીમારો પણ તે કોણ હશે એ નથી કહેવાતું જોડનું જધારણુ એ ઘણી અગત્યની વસ્તુ છે આ જિલ્લાથી દેશી વૈદકને ઉત્તેજન મળશે કે હાનિ થશે તેનો આધાર બોર્ડ ઉપર રહેશે મતલબજે જોડ માટેની કલમમા ચુગળીનું તત્વ હજી વધે અને પ્રમુખ મરકારે નીમેવોજ રહે એ અનિવાર્ય હોય તો એ તત્વ હોય-સચુકત પ્રા તમા પહેલા યાચાધીશ હોતો તેમ અને જે કોઈ પ્રિમાય તે આયુર્વેદ પ્રિમી નીમાય એવો સુધારો કરાવવાનો પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે

જિલ્લાની કવમ ૨૧ મા આ કાયદો અમલમા આવ્યાને એક વર્ષ પૂરૂ થયા પછી યોગ્ય પરીક્ષા આપવાની નક્કી કરેલી પદવી ન લીધી હોય તેને રજીસ્ટ્રેશનમા નોંધવામા નહિ આવે એવી કલમ છે આ કલમમા અમદાવાદ જિલ્લા પરિષદે એકને જાહેર નણુ વાની સુદત રાખવાની સુચના કરી છે હવે જિલ્લાની કલમ ૧ ૧૮ અને ૨૧ સાથે વાચતા એવો અર્થ નીકળે છે કે ૧૯૩૮ ના માર્ચની દશમી તારીખે જેઓ દશ વર્ષથી ધધો કરતા હશે અથવા જેઓ બોર્ડ નક્કી કરેલી પરીક્ષા આપી નહી કરેલ પદવી મેળવશે તેઓ તો રજીસ્ટર્ડ થઈ શકશે અને તેઓને વૈદક ધધો કરવાની છુટ મળવા ઉપરાંત દાખ્તરો જેવા જિનની ભા ૩ ની કવમ ૩૪ મા કહેના હકો તથા કવમ ૧૮ મા કહેની તકો મળશે એવી એાછી સુદતના ધધાદારીઓ ધધો કરી શકશે પણ આ હકો કે તકો નહિ મેળવી શકે અને ૧૮૩૮ ના માચની ૧૦ થી ૧૮૩૬ ની તે તારીખ સુધીમા કોઈ નવો વૈદ બોર્ડે ઠરાવેલ પદવી મેળુ યા વગર થશે તો તેને ૧૮૩૮મા ધધો અધ કરવો પડશે અથવા પરીમા આપવી પડશે હવે જી લાપરિષદે એકને જાહેર નણુ વર્ષ સૂચ ના છે તેમા વૈદોને પોતાની યોગ્યતા સાબીત કરવા માટે વધાર વખત મળે એ કાયદો છે અભણુપણુમા કે બેદરકારીમા આ યાન થવાનો અલવ જોછો કરવાનો હેતુ છે

આ ઉપરાંત જિલ્લાની કલમોમા અમદાવાદ જી ના પરિષદે જીલ્લાજીલ્લા સુધારાઓ સૂચ થા છે તેમા આમા ૫ રીતે મારી સમતિ છે

મુંબઈ, ઉપનગર અને થાણા જીલ્લાનું વૈદ્યસંમેલન

[અનુમંધાન ગતાક ૪૯ ૧૨૮ નું ચાતુ]

૪ (જ) આ મહાનગર કામ માટે આવર્ય હોય તેઓ નિધિ, પૂરતી મરકારી આર્થિક મદદ, ધર્મોદા રસ્થાઓ વગેરે મારફત મળતા બને વગેરે આ મહાનગર મરકારે મોપવું

(ઝા) મરકાર ત ક્ષવી અદાલત પત્રના આગેમ ખાતા માટે જે રકમ નક્કી કરવામા આવે તેમાથી દેશી વૈદ્યના ઉત્તેજન માટે ઓછામા ઓછી એલોપથી લેટલી રકમ નાકવી અને હવિ મા નવ વડા તા જવી, (દ) આ મહાનગર શુદ્ધ દેશી વૈદ્યનું જ શિક્ષણ આપવા માટે તે તે ગામના મિત્રા-નતાનુમાર શિક્ષણ આપનારા વિદ્યાલયો ન્યાયીને ચનાવવા આ વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયો સાથે રૂબરૂ રહે અને લિટ લિટ પ્રયોગશાળાઓ સ્થાપવી (દ) શુદ્ધ દેશી વૈદ્ય ગામ પ્રમાણે શિક્ષણ આપના પરપરા ગત શુદ્ધઓજને પતુ ઉત્તેજન આપવા માટે સરકારે રહેવા તે આર્થિક વગેરે મદદ આપવી તેમજ શુદ્ધ દેશીવૈદ્યના રૂબરૂલયો, ધર્મોદા આપવાયે અને મહાવિદ્યાલયો વગેરે આ મહાનગર આર્થિક વગેરે મદદ

૫(ઝ) આ મહાનગર જેવળ શુદ્ધ દેશી વૈદ્યનો જ શિક્ષણક્રમ નક્કી કરશે અને મહાનગર નિશ્ચિત કરેલો શિક્ષણક્રમ (આયુર્વેદ-સુનાની) દેશી વૈદ્યના વિદ્યાલયોને શિક્ષણક્રમ સ્વીકારવાની બનામત કરવી

(જા) વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોના શિક્ષણ ઉપર દેખરેખ આપવા માટે આ મહાનગર એક કમિટી નીમવી મહાનગર મુખ્યમંત્રી, શુભશત્રુ, મુખ્ય શહેર અને ઉપનગર આ ચાર વિભાગવતી તમર ચુટાયેલા પ્રતિનિધિઓના વિચાર પ્રમાણે આ મધ્યવર્તી મહાનગર આયુર્વેદીય અને સુનાની મદદાઓ ચલાવે અને આ વિદ્યાલયોની પરીક્ષાઓ લેવાનું ધેરણ અને તપાસવાની પદ્ધતિ એ બધું આ ચાર પ્રાન્તોના પ્રતિનિધિઓની મલાહોને અનુમતી નક્કી કરવું

૬ (ઝ) દેશી વૈદ્યક મહાનગર એક પરીક્ષા મધ્ય નીમવું

(ઝા) આ નીમાયેલા પરીક્ષામહાનગર પરીક્ષા લેવી, પદવી આપવી, પરીક્ષાની ફી ફરાવવી, અને દેશી વૈદ્યક વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયોની પરીક્ષા મળવી બધી વ્યવસ્થા રવી

૭ (ઝ) આ મધ્યવર્તી મહાનગર મુંબઈ ઇલાકાના વધોની અને હમીમોની ઐત્હિક નોંધ લોઠમત અનુકૂળ હોય તે રાખવી

અગ્રેજી અભ્યાસ કરવાનો વિચાર માઠી વાળ્યો અને ઈ સ ૧૯૦૧ માં મેટ્રીકમાંથી રાજકોટની લદ્દમણમહેરામ કેમીન્સ લેબોરેટરીમાં જામનગરની રફા લક્ષ્મી માથે દાખલ થયા એ અભ્યાસક્રમના અગ્રી વર્ષ સુધી શ્રી જુગતરામ શંકરપ્રસાદ વૈદ્ય, ભગવાનલાલ ભાઈ, એનો હાનો ભાઈ નૃસિંહપ્રસાદ અને હું અમે આરેય સાથે હતા રાજકોટમાં નિર્દોષ આનંદમાં ગાળેલો એ સમય હજી ત્યાં આવે છે ભગવાનલાલ ભાઈને ધ્રમરતનો અને રમતગમતનો શોખ હતો એમના પ્રયત્નને પરિણામે અને પ્રી સીપાલ માહેમની મકિય સહાનુભૂતિથી અમારી એક ક્લિક્કેટ કલણ પણ સ્થપાઈ હતી જો કે એ લાણુ જીવી નહોતી એ રાજકોટની લેબોરેટરીના પ્રી સીપાલ લો સાહેબ એક મજબૂત અગ્રેજ હતા તેઓનો વિવાદી પ્રેમ હજી યાદ આવે છે તેઓ ધોરા વખત પહેલાં વિલાયતમાં સ્વગવાસી થયા એમ સાબળ્યું છે

ભગવાનલાલ ભાઈએ લદ્દમણમહેરામ લેબોરેટરીની છે ની પરીયા હજી નહોતી આપી ત્યાં એમના દાદા પ્રેમજી ભટ્ટનો કચ્છમાં સ્વગવાસ થયાના ખબર મળ્યા અને એ ખબરથી ભગવાનલાલ ભાઈના મન ઉપર ભારે અસર થઈ એમને એમ થઈ ગયું કે દાદાના જવાથી આખા કુટુંબનો ભાર ઉપાડવાની હવે પોતાની ફરજ છે અને એ આરેશમાં થોડા દિવસ માટે છે લી પરીક્ષા આપ્યા વાર, તેઓ મર પટ્ટણીસાહેબની આર્થિક મદદ લઈને એવદમ રજુન ગયા સ્વ લેડી પટ્ટણીના યેન સ્વ મેા ભાગીરથી તે ભગવાનલાલ ભાઈના પહેલી વારના પત્ની યાય એ હપીકત અહીં નોંધવી જોઈએ પણ આ રજુનના સાહસથી કાંઈ મોટો લાભ જોળવવાનું એમના નસીબમાં નહોતું બરાબર સ્મરણ નથી પણ રજુન ગયે ભગવાનલાલ ભાઈને પૂરૂ વર્ષ પણ થયા પહેલાં જામનગરમાં વૈદ્ય અમૃતલાલ પટ્ટણીના આરિત્રમાં જેનો નિદેશ કયો છે તે લયકર મરકી પાટી નીકળી અને તેમાં એનો જીવાન હાનો ભાઈ હોમાયે રાજકોટનો સહાધ્યાથી અને મિત્ર નૃસિંહપ્રસાદ (ઉર્ફે ભાથે) એક વિધવાને પાછળ સુકી પરલોકવાસી થયો ભગવાનલાલ ભાઈને દોઢીને રજુનથી જામનગર આવવું પડ્યું ત્યાં એના સૌથી નાના ભાઈ કેશવલાલને પણ મરકી થયેલી એ ભાઈ બચી તો ગયો પણ એની ચાકરી કરવા ભગવાનલાલ ભાઈને લાણા વખત સુધી રેશમાં રોકાવું પડ્યું પછી ભગવાનલાલના પત્ની એના બાળક પુત્રને સુકી સ્વમવાસી થયા વળી રજુનમાં કાંઈક આર્થિક તુકશાની પણ ગઈ પરિણામે ભગવાનલાલ ભાઈએ રજુન છોડ્યું અને ઈ મ ૧૯૦૪ માં મુબઈમાં આવી વૈદક ધધો રાફ કયો તે જીવનના અત્યયત આણું હતો

ભગવાનલાલ ભાઈની છઠ્ઠી મુળધર્મના વૈદ્યવર્ગને તથા એમના દરદી તથા મ્નેહી પરિચિત વર્ગને જાણીતી છે છે લા ૩૩ વર્ષથી ભગવાનલાલ ભાઈ સાથે જ એમના નાના ભાઈ કેશવલાલ તો રહે છે અને મોટા ભાઈ પ્રાણલાલ ભાઈ લાખો વખત મુળધર્મ જ રહ્યા હતા જો કે ધધો વૈદ્યકનો નહિ પણ પુરાણીનો કરતા અને મુળધર્મ જ સ્વર્ગવાસી થયા ભગવાનલાલ ભાઈને મુળધર્મ વધત ધધો શરૂ કરવામા એમના દાદા પ્રેમજી ભટ્ટ સાથે પરિચય વાળા ખાસ કરીને જામનગર કચ્છના ગૃહસ્થોના ટુકડો તરફથી હિતેજન મળ્યું અને સ્વ ભગવાનલાલ ભાઈની વત્ત તરીકેની પ્રતિષ્ઠા ધીમેધીમે વધવા લાગી નિદાન ચિકિત્સામા નજર સાથે દરદી ઉપર લાગણી અને ઘણીવાર આવશ્યકતા લાગતા દરદીની ડરેલી સેવા એ ગુણોએ ભગવાનલાલ ભાઈને થોડા વખતમા લોકપ્રિય બનાવ્યા.

ભગવાનલાલભાઈને મુળધર્મના વૈદ્યો સાથે તવા દાખતરો સાથે મળવાનો પ્રસંગ શ્રીમન્ત દમ્દીએને ઘેર વારવાર મળતો અને આ પ્રસંગોને પરિણામે દાક્તરી વૈદ્યકના પ્રવાહોથી તેઓ જાણીતા ગ્રહેતા રાજકોટની લેખોરેટગીમા લીધેલી જે કેળવણીનો ઉપર નિર્દેશ કર્યા છે તે કેળવણીને લીધે તેઓને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી જાણીતા થવું મુશ્કેલ નહોતું અને નવું નવું જાણવાના ઉત્સાહવાળો સ્વભાવ પણ ખરો.

સ્વ ભગવાનલાલભાઈ જેમ ઉત્સાહી તેમ ઉદ્યોગી હતા વૈદ્યક ઉપશત એમણે ખીજા ધધાઓ પણ કર્યા હતા ગગ્ગા સદા જેવું ખીજનેમ જે ખીજા ધધામા પડેલા બધા લોકો દાક્તરો, વધીયો મોટા મરકારી નોકરો વગેરે પણ ડર છે તે ભગવાનલાલભાઈ પહેના કરતા પણ એને ન ગણીએ તો સમય અને યત્નનો ઘણો ભોગ માગે એવું એક છાપખાતું કાઢ્યું હતું આ 'સુખોદિની પ્રેસ' કેટલા વર્ષ સુધી ચાલ્યું એ ગરાગર ધ્યાન નથી, પણ છેવટ એ વેચી નાખ્યું પણ 'સુખોદિની પ્રેસ ના કામને ઓછું કર્યો પહેલા એમણે ધ વન્તરિ આરોગ્ય મંદિરની ઇ મ ૧૮૨૫મા સ્થાપના કરી અને ખાર વર્ષ સુધી એ સસ્થાનો ધ વ તરિ નર્સીંગ હોમ, ધ વ તરિ હોસ્પીટલ, સૂતિકાગૃહ હોમ, બોરીવલીમા બાલાશ્રમ અને ઇનવેલીડ હોમ, ધ વ તરિ ઔપધાલય, વગેરે શાખા પ્રશાખાઓથી ખૂબ વિસ્તાર કર્યો આ નસ્થાદ્વારા ઘણું લોકોપયોગી કાર્ય થતું હતું એ ચોક્કસ છે અને વાર્ષિક ૩ અગીઆરથી ખાર હજાર જેટલા જુદીજુદી સસ્થાઓ તથા શ્રીમ ત ગૃહસ્થો પામેથી દાનો દ્વારા કેવળ સ્વ ભગવાનલાલભાઈની વગ અને મહેનતથી મળતા હોવા છતાં સસ્થાને એક હજાર જેટલી ખોટ દરવરો હેતી અને છેવટ એમના સ્વર્ગવાસ વખતે મડળના મળ્યોને આશ્ચર્ય માથે માણમ પડ્યું કે ધન્વ તરિ આરોગ્ય

મંદિર મડળને છે લા ૭૫૨ વર્ષમા ૨૬ હજાર જેટલી મોટી જોટ આવી હતી અને મડળને ૨૯ લગવાનલાલભાઈએ ૮ એ મોટી ૨૬મ આપી હતી મતલબ કે આ મડળદારા પોતે ઉભા ડાના ખાતાઓ ચવાવવા ખાતે ૨૯ લગવાનલાલભાઈ દરવર્ષે અગીઆર-માઠહજાર જેટલા રૂપીઆ પોતાની અગત લાગવગ અને પોતાની મહેનતથી લઈ આવતા અને એમ ૭૮૦ એક હજારની જે જોટ આવતી તે પોતે આપતા

છેવટના વર્ષોમા વધ લગવાનલાલભાઈની પ્રવૃત્તિ આ ધ વન્તરિ આરોગ્ય મરિ માથે શુધાઈ ગઈ હતી અલગત એ સસ્થાના સ્થાપનાર લગવાનલાલભાઈ, એને ચલાવનાર લગવાનલાલભાઈ અને એના પ્રાણ પણ તેઓજ લગવાનલાલ ભાઈના પ્રાણ ગયા અને એ સસ્થા પણ સુધી ગઈ આ રી સસ્થાની મુબઈમા આવશ્યકતા છે એ ઘણું લોકોપયોગી કામ કે છે જન સમાજની સેવા કરે છે વગેરે ઘણીવાર સામજીય પણ એનો ભાર ઉપાડવા કોઈને તૈયાર ન ભોયુ અને તથા થાય કોણ? એમા લાલ નહોતો, ઉનદુ નુપ્સાન હતું ત્યાર ૨૯ લગવાનલાલભાઈએ કમ એ ચલાવ્યું? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર સુરકેલ છે માનમશાસ્ત્રીય અથવા પ્રારબ્ધ ગતિનો એ એક ઢોચડો છે એમના સ્વજવાન પછી એમના અતિશય પરિચિત મિત્ર જેવા એક લક્ષાધિપતિ કે કદાચ ડોટિપતિ શેઠીઆએ કહ્યું કે અમે ૪૯૫૨ મિત્રો મુળઈમા માથે આ યા છીએ પણ તેમા સૌથી વધારે મહેનત કરી લગવાનલાલભાઈએ અને મોઢી જોછા નશીબદાર પણ એજ ભાગીના અમે ૪૯૫૨માનુસાર સારો પૈસો કમાયા જ્યારે લગવાનલાલની સ્થિતિ એનો એ જ રહી પણ સ્વર્ગસ્થને એનો એદ નહોતો પોતે મારૂ કામ કરે છે અને યથાશક્તિ ખીલતોને પાપે છે એવું એમને અભિમાન હતું વાત માચી છે માણસની કિંમત આકવામા પૈસો ઘણી પાણ વસ્તુ છે

૨૯ લગવાનલાલભાઈએ આયુષ્યના છે લા ૩૩-૩૪ વર્ષ વૈદકમા જ ગાળ્યા છે અને વૈદ તરીકે એમના ચરિત્રને જોઈએ તો ઘણા ગભીર રોગના દરદીઓ એમને હાથે સારા થયા હતા કેટલાક રીજા દરદીઓને ધ વન્તરિ આરોગ્ય મંદિરની ઇસ્પીતાલ આશીર્વાદરૂપ થઈ છે

વળી ધ વતરિ આરો ય મંદિરની ઇસ્પીતાલમા શસ્ત્રચિકિત્સાના દરદીઓ આવતા જ અને એને અગે ૨૯ ડા જે ડી ધ્રુવ, ડા ડી જી દવે, ડા નાનુભાઈ, ડા મેંગલે વગેરે અનેક દાકતરોની મદદ તેઓએ લીધી છે અને આ દાખ્તાઓ સારા મહકાર આપેા હોતો અને ઇસ્પીતાલ માટે દાકતરી વૈદ્યની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર કર્યો છતાં લગવાનલાલ ભાઈનો અત્તરાત્મા નો રોગીવૈદનો જ હતો એમના છે વા મદવાડમા એક

દિવસ હુ જોવા ગયો હતો એમનું ચાલીર તદ્દન અગત્ય થઈ ગયું હતું પવારીમાથી ઉઠાની શક્તિ નહોતી શ્વાસ લીધે જતા હતા અને મોટે અવાજ ઝાઝીને બોલી રાક એમ નહોતા ત્યાં પણ મને કદ્યુ કે આ કોઈને આયુર્વેદ ઉપર શ્રદ્ધા નહિ, શું કરવું? જાની હમણાં એ દરેકને મૂનાગયના દરદવી પેગાળ બધ થઈ ગયો હતો દાકતરાએ ડાઈ ઉપાય થઈ શક્યો નહિ એમ ઝહીને ઇન્સ્પીતાલમાથી રજા આપી આપણે એને આપણી ઇન્સ્પીતાલમા રાખ્યો અને પુનર્નવાદિકવાથ અદર બળે તોલા પુનર્નવા ઉમેરેને આપવા માડ્યો દવાને અભાવવી નહિ એવો માને મત હોવાથી સાથે અગ્રેજ દવા આપવાનો બીજનો મત હતો પણ ન આપી અને પુનર્નવાથી પેગાળ આવવા માડ્યો અને તદ્દન માલો થઈ ગયો

અવ લગવાનલાલ ભાઈ જેઠે આયુર્વેદની સરચાઓ બધા ન જાની શકે પણ એમના જેવી શ્રદ્ધાથી આયુર્વેદની નિદાન ચિકિત્સાના અનુભવો લઈ શકે તથા તેને પ્રગટ કરી રાકે તો ઘણું છે

મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય વૈદ્યસ મેલન અને દેશીવૈદ્ય હકીમોના રજીસ્ટ્રેશનનું બિલ

મહારાષ્ટ્ર પ્રા તીય સ મેલન આજીન ગામના ભરાયાની નોંધ માગશરના અકમા કરીજ હતી હવે એ સમેલન વિરે અવિસ્તર ખગર છપાયા છે ખાનદેશના વૈદ્યોએ મોટી હોશ અને જુ બ પરિશ્રમ વધને ઘણી તયારી કરી હતી આ ગમારભ માટે મુજબથી ખાસ મુજબની ધાગમલાના પ્રમુખ દાદા સાહેબ માવનકર આ ચા હતા વચ્ચહીમોના રજીસ્ટ્રેશનના બિલની તરવાર વધોના માથા ઉપર લગ્નકતી હોનાથી વૈદ્યોના ચિત્ત ઉત્ક્રિષ્ટ થઈ ગયા હતા મહારાષ્ટ્રના અગ્રણી અને પ્રતિષ્ઠ વૈદ્યો વગલગ બધા જ હાજર હતા એજુજ નહિ પણ આ જતતની જાહેર પ્રવૃત્તિમા કદિ પણ ન પડનાગ વૈદ્યો પણ પોત પોતાની શિષ્યમણી માથે આવ્યા હતા વૈદ્યોની મખના પ્રણમે આરમોની હોવાની કિરગિવત્તામા અન્કગ કરી છે

આજીશ ગામના પણ સવ તતિના અને નવ પ્રકારના બોડોએ મદદ કરી હોય એમ લાગતું હતું ખામના પ્રમાણમા પ્રતિનિધિઓને ઉત્તવાની સગવડ, સમેલન ભગવાની સગવડ વગેરે વ્યવસ્થા ઘણી મારી હતી આખા ખાનદેશમાથી પૈનાની મદદ મળી હતી આજીમ ખામના પ્રાતિક વૈદ્ય

મ મેલનના પ્રમુખ વૈદ્ય પચાનન ગગાધર શાસ્ત્રી ગુણે-જેઓ આ વર્ષે નિ
મા વૈદ્ય સ મેલનના પણ પ્રમુખ છે તેઓ હતા.

દાદા સાહેબ માવલક ભાવણ કરતા પોતાની ધારાસભાના સ્પીકર
તરીકેની જવાબ ની ધ્યાનમાં રાખીને જે મયમિત શાવણ કર્યું તેમાં પણ
વૈદ્યોને આશ્વાસન તો આપ્યું જ કે રજીસ્ટ્રેશનનું ગિલ વૈદ્ય હકીમોને હાનિપરક
નીવડવાનો સભન નથી પરણુકે કોચેન સરકાર એ લોગેથી નુકાચેવ અને
લોકોની જ સરકાર છે રાષ્ટ્રની મસ્તુતિનું અને રાષ્ટ્રના સ્વત્વનું રમણ
કરવું એ કોચેસનું ધ્યેય છે જુની મસ્તુતિને રક્ષીને તેના પાયા ઉપર જમાનાને
અનુકૂળ જે કાંઈ સુધારા કરવાની જરૂર લાગશે તેજ કરવામાં આવશે આયુર્વેદ
એ પણ આપણી મસ્તુતિનું અમુક શાસ્ત્ર છે તેના રક્ષણ અને વિકાસ દ્વારા
તેની ઉપયોગિતા વધારવાનો પ્રયત્ન જરૂર કરવામાં આવશે.

અવળાત ઉપરનું આશ્વાસન તમામ થ છે વગી શ્રી માવનધર સ્પીકર
હોઇને ગિલ આવે ત્યારે એના ઉપરની ચર્ચામાં ત્રીધો ભાગ તો સ્પીકરને લેવાનો
હોતો નથી એટલે એ સીધી અસર ન કરી શકે પણ મરકારી મત્રી મકળના
હુમ્મો સાથે જાનગી ચર્ચામાં પોતાનો અભિપ્રાય જરૂર કહી શકે અને
તેને યોગ્ય વાત પણ મળે પછી ચાળીમ ગામ પ્રા તીથ સ મેલનના પ્રમુખ
વૈદ્ય પચાનન ગુણે શાસ્ત્રીનું લાવણ લિપગિવાસના ૧૮૩૮ ના જાં યુઆરી
અકમાં છે અને તેનો અનુવા આ અમ્મા આપ્યો છે.

ચાળીસ ગામના વૈદ્ય મ મેલનના ચારોનો મુખ્ય વિષય હતો રજીસ્ટ્રે
શન ગિલનો એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ વિષયવિચારણી સમિતિમાં ને
પુલ્લી બેઠકમાં વધા વમત એ ગિલની ચર્ચામાં જ ગયો વિષયવિચારણી
સમિતિએ આઠ-નવ પ્લાક એ પ્રશ્ન ઉપર ગાળ્યા ગિલ રીતમર પ્રસિદ્ધ
ધયા પહેલા આ બધી મહેનત છાશ વલોબ્યા જેવી કોઈને લાગવાનો સભવ
છે પણ એમાં વગોનો ઉપાય નહોતો ગયા અકમાં જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે
ગિલનો કાચો ખરડો એ તે રીતે પણ ખડાર પડ્યા પછી કાંઈ કર્યો વગર
હાથ ભેડીને વૈદ્યો બેસી રહે અને પછી વિચાતક ગિલ ધારાસભામાં આવ્યા
પછી ચળવળ માટે પૂરતો વળત ન રહે તો વૈદ્યોનો પ્રમાદ જ ગણાય એટલે
ભલે કોઈને ઉતાવળ કે અધીરાઈ લાગે પણ મહારાષ્ટ્રી વૈદ્ય ભાઈઓએ જે
ભારે ચળવળ ઉપાડી છે, તે યોગ્ય જ કયું છે.

ચાળીસ ગામથી મ મેલનના પ્રમુખે આરોગ્ય મંત્રીને તાર કર્યો હતો
અને તેનો જવાબ એ બેઠક દરમિયાન જ આપી ગયો કે “બિન હજી
તેમ નથી, અને તેની ગમે તે રીતે પ્રસિદ્ધ થયેલી નકલ અધિકારયુક્ત
(આફીનોઅનો) નથી” પણ આ જવાબથી ઘણા લોકોના મનનું સમાધાન ન થયું.

મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય વૈદ્ય સમેલન દેશી વૈદ્યહકીમોના રજીસ્ટ્રેશનનું બિલ ૧૪૩

આળીસ ગામના વૈદ્ય સમેલનમાં એક “ અનુભૂત ચિકિત્સા પરિષદ ” ભરવામાં આવી હતી જેના પ્રમુખ હતા પુનાના વૈદ્યભૂષણ ગણેશશાસ્ત્રી ભેશી અને “ ત્રિદોશનો ચિકિત્સામાં ઉપયોગ ” એ નામની બીજી પરિષદ ભરવાના આવી હતી જેના પ્રમુખ હતા, ભિવગાઆચાર્ય નળકશાસ્ત્રી આપ

આળીસ ગામના મહારાષ્ટ્રીય પ્રાન્તીય વૈદ્ય સમેલનમાં
પ્રમાર થયેલા ઠરાવો

૧ મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય વૈદ્ય મંડળ એ નામનું મંડળ સ્થાપવામાં આવે છે અને આ મંડળની ઘટના તથા તેની નિયમાવલિ થોડવા માટે એક પેગ સમિતિ નીમવામાં આવે છે

૨ મુખ્યની ધારામલા આગળ રજુ રવાના રૂપે જે બિન પ્રસિદ્ધ થયું છે, તે આયુર્વેદને ઉપકારક નથી પણ નિષ્ફળ ગીતે ધાતક છે એવો આ પરિવર્દનો સ્પષ્ટ મત છે

આયુર્વેદને ઉત્તેજન આપીને તેની ઉત્તિ કરવાની સરકારની ઇચ્છા હોય તો મુખ્ય ધલાઠાના વૈદ્યોએ જે ૫ ગંગાધર શાસ્ત્રી શુભેની અધ્યક્ષતા નીચે ભરાયેલા સમેલનમાં જે ધોરણ અને જે મત દર્શાવ્યો છે અને જે નામદાર આરોગ્યમંત્રીને મળેલા ઉપરુદેશને એમને સ્પષ્ટ સમજ થો છે તેને અનુસરીને બિલ તૈયાર થવું જોઈએ મરકા બિન પ્રસિદ્ધ થયા પછી તેનો વિચાર કરીને મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય મત વ્યક્ત કરવા માટે નીચેના મદ્યુહસ્થોની એક કમિટી નીમવામાં આવે છે

(૧) વૈ ૫ ગંગાધર શાસ્ત્રી શુભે (૨) વલ્લભજી વામનશાસ્ત્રી દાતાર (૩) પ્રાણાઆચાર્ય કૃષ્ણશાસ્ત્રી કવટે, (૪) વ્રતીય અખ્યાશાસ્ત્રી સાહે, (૫) વૈદ્ય કાએગાવકર, (૬) વલ્લભજી ગણેશશાસ્ત્રી ભેશી, (૭) શ્રીમત નાના માહોબ પુરાણિક, (૮) વૈદ્ય તાળવેડર, (૯) આયુરદાઆચાર્ય પુરુષોત્તમ શાસ્ત્રી નાનલ (૧૦) ભિવગાઆચાર્ય નળકશાસ્ત્રી આપરે, (૧૧) વૈદ્ય ગદાધર શાસ્ત્રી (૧૨) હમીમ મહમદ સાલીમ (નશીરાણાદ)

૩ મહારાષ્ટ્રના વૈદ્યોએ ઠેકઠે ભૂ આદા થકે દ્રો ઉઘાડવા અને ગ્રામ સુધારણાનું કામ પણ હાથમાં લેવું ઉપરના બેય કાર્યો વડે જનતાના આરોગ્ય અને સુસ્થિતિ માધીને લોહોની મહાનુભૂતિ મેળવીને ગ્રામપચાચતોથી ધારામલા સુધીના જે રાજ્યમત્તા મેળવવાના સ્થાનો હોય તેમાં પ્રવેશ કરીને તે દ્વાગ આયુર્વેદની ઉત્તિ કરવી

૪ બહુમતિથી ઠરાવ થયો કે કોમેનસુ તથા આ સમેલનનું ક્યેય પૂર્ણ સ્વેચ્છીનું હોવાથી આ સમેલન મુખ્યની કોમેનસ મરકાગે આગ્રહપૂર્વક વિનિતિ કરે છે કે મરકારે પોતાના ખાતાઓમાં નીચેની વધ કમિટીની સલાહને

અનુસરી આયુર્વેદીય ઔષધો વાપરવા, કમિટી—(૧) 'વૃત્તીય' અપ્પાગામી સાહે (અધ્યક્ષ) ( ) વ પ ગ ાધર સામી પુણે, (૩) વ પ હરિપ્રસન્ન શર્મા, (૪) તપસ્વી માળા માહેજ પગજપે, (૫) શ્રીમત નાના મારેજ પુત્ર શ્રિક, ( ) ર પુ ગ નાનલ (૭) ર જુ વામનશામી દાતાર, (૮) વ પ કૃષ્ણશામી ડવડે (૯) ર જુ ાલેશશામી ભેશી, (૧૦) વલ શ્યામાચાર્ય ઘજશાશી, (૧૧) રલ ગુર્જર (મુળધ), (૧૨) વ શ ગો પુણે (૧૩) વ પ દિગંજર પત્રવધન, (૧૪) રલ મળેન્દ્ર (મતી) (૧૫) રલ પુત્રમવદ પરીખ

પ ત્વ હૃદય અજમલખા દ્વારા સ્થાપિત આયુર્વેદિક અને તીવ્રી ઠાવેજ દી નીમા આયુર્વેદ વિજ્ઞાને એ અ યાય યાય છે તે આયુર્વેદ વિદ્યાતક છે એવા મા સવાનો સ્પષ્ટ તલ છે આ અન્યાયને પરિણામે તમા આયુર્વેદિક વિદ્યાર્થીઓએ જે મહીનાથી હડતાન પાડી છે આયુર્વેદને યોગ ભાગ મળે એ માટે જે વિદ્યાર્થીઓ પ્રયત્ન કરે છે તેઓ તરફ આ મમેલ નની પૂજા મહાનુભૂતિ છે તે જ પ્રમાણે આનંદોની ઉપેક્ષા તરફ આ મમેલ તીવ્ર નાપસદગી દર્શાવે છે અને એ કોલેજમા ચાલતા અ યાયને દૂર કરી યો ગ મમાધાન કરવા માટે પ્રયત્ન કરવાની દીઠહીના કોલેસ નેતાઓને તથા કોલેજના પ્રોફેસર આ મમેલન વિનંતિ કરે છે

૬ નિઝામ મરદાસ આ વર્ષે આયુર્વેદના ઉત્તેજન માટે સક્રિય મદદ તરીકે રૂા ૭૫ હજાર આપવાનું જાહેર કર્યું છે તે માટે આ મમેલન તેઓને અભિનંદન આપે છે વળી મા ગકમની નિઝામરા યમા યોગ્ય ઉપયોગ થાય એવી પૂરતી તજવીજ રાખવામા આવશે એમ આ મમેલન આશા રાખે છે

૭ શ્રી ગ ઇન્દ્ર ગોવિંદ શ્રેષ્ઠગી ઔષધિ તથા મમિતિના મલા સહ તરીકે આપેલું રાજનામું આ મમેલન અ યત દિનગીરી સાથે મનુર કરે છે અને તેની જગ્યાએ વ શ ગો પુણે નીમણક કરવામા આવે છે

૮ ચેવલાના ડો વિ મ ભટ્ટની જો એમ બી બી એમ એમણે લખેલું પ્રસ્તુત નામનું પુસ્તક નિ લા આયુર્વેદ મહા મહાના શિમળ કમમા પાઠ્યપુસ્તક તરીકે દાખલ કરવાની આ મમેલનની મહામહાને તથા વિદ્યાર્થી ને આનંદ લાડી સચના છે

૯ આવતા વષનું ત્રા તીવ્ર વધ સમેલન અહમદનગરમા ભરવાની ત્યાના અધિકૃત પ્રતિનિધિ શ્રી પા શ તરડે શામીએ ડેલી વિનંતિ મર્વાતુમતે મનુર રવામા આવી

૧૦ વૈદ્યો અને હૃદયોના જે રજીસ્ટ્રેશન બિલ થવાનું તે નીચે પ્રમાણે હોવું જોઈએ દેશી વૈદ્યોના રજીસ્ટ્રેશનનું બિન ધારાગતમા દાખલ કર્યું પહેલા તથા મહિના સુધી તેના ઉપ લોકમત લાવવા માટે જાહેર કર્યું

મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય વૈદ્ય સંમેલન અને દેશીવૈદ્ય હકીમોના રજીસ્ટ્રેશનનું બિલ ૧૪૫

અને લોકમતને અનુસરી બિલની ચર્ચા કરવી (૨) વૈદ્યક ધર્મો કરનાર કોઈ પણ વૈદ્ય હકીમ માટે દડ અને મજાની કલમ ન હોવી જોઈએ તેમજ મજતાઈ ન હોવી જોઈએ (૩) હજારો વર્ષથી આયુર્વેદ અને યૂનાની પદ્ધતિ પ્રમાણે ચિકિત્સા કરનારા કાયચિકિત્સકોના વર્ગ માટે બોર્ડ એક પરીક્ષા રાખવી અને તે પરીક્ષા પાસ કરનારનું નામ રજીસ્ટર કરવું આમા પાશ્ચાત્ય શૈયતન કે પ્રસૂતિ શાસ્ત્રની આવશ્યકતા રાખવી નહિ (૪) રજીસ્ટ્રેશનની ફી પાસ રૂપીઆથી વધારે ન રાખવી (૫) બિન પાસ વાચ તે તારીખ સુધીમા જેઓ વૈદ્યક ધર્મો કરતા હોય તેને એમને એમ રજીસ્ટર કરવા (૬) બોર્ડમા આયુર્વેદ અને યૂનાની પદ્ધતિ પ્રમાણે વદ્ય ગીખનાગઓની ણદુમતિ રાખવી (૭) આયુર્વેદને શાસ્ત્ર તરીકે માન્યતા આપવી

૧૧ પૂનાના દાનપૂર અને આયુર્વેદાભિમાની નગરમેઠ રાવળહાદુર હનમતરાવ રામનાથ ગયે વર્ષે પણ ઘાત રોગથી સારા વયા એ માટે આ સભા આનંદ પ્રદર્શિત કરે છે અને પૂનાની શેઠ તારાચંદ રામનાથ ધર્મોઈ આયુર્વેદિક હોસ્પીટલને તેઓએ હમણા સુધીમા આપલા સવા લાખ રૂપીઆ સુધીના દાન માટે તેઓને ધનવાદ આપે છે

૧૨ મહારાષ્ટ્રની શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓના પદવીધરોને આચાર્ય પરીક્ષામા બેસવાની સમતિ આપવા માટે નિ લા આ મંડળને લલામણુ કરે છે

વિગેરી સભાઓ

વૈદ્યો અને હકીમોના રજીસ્ટ્રેશનના બિનનો જે કાચો ખરડો છાપાઓ મારફત જાણવામા આવ્યો તેની ઘાતકતા વધોના ધ્યાનમા તરત આવી જવાથી એની વિરૂદ્ધ જે ચળવળની જરૂર હતી તે મહારાષ્ટ્રી વડોએ મહા રાષ્ટ્રી સ્વભાવ અનુસાર જો થી ગરૂ કરી દીધી છે આળીમગામ અને મુખઈ ઉપનગર થાણા એ જે વધ મંમેનના હેવાલની નોધ કરી છે આ વિગિટ પ્રયોજનથી ભરાયેલા વૈદ્ય સંમેલનોમા થયેલી ચર્ચાઓ તથા થયેલા ઠગવોનુ સામાય સ્વરૂપ એક સરખુ હોવાથી વિશેષ હેવાવ નોધવાની આવશ્યકતા નથી વળી મરાઠી માનિક આયુર્વેદના મ પાદક વડ અપાશાચી સાઠેના પ્રયત્નથી આયુર્વેદ મરફક મંડળ સ્થપાયેલ છે અને 'આયુર્વેદ'મા ઉપરના હેતુથી ભરાયેલ સભાઓના રિપોર્ટો જ નહિ પણ બિલ વિરોધક પત્રો પણ છપાયા છે એટલે પૂના, અહમદનગર, મુમ્ત વગેરે શહેરોના સભાઓ થઈ છે, અને સતારા પ્રા તનુ વૈદ્ય સંમેલન વેચ અપાશાચી સાઠેના પ્રમુખપણા નીચે જ ભગઈ ગયુ છે, એવી નોધ જ પૂરતી ગઈ છુ

ચાળીસ ગામના મહારાષ્ટ્ર પ્રાન્તીય વૈદ્યસંમેલનના પ્રમુખ વૈદ્યપચાનન ગગાધર શાસ્ત્રી ગુણેનુ ભાષણ

ॐ સ્વસ્તિ નાયતીતમસ્તુ મા વિદિષાવદૈ

ॐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ

નામદાર નાવળકર સાહેબ, સ્વાગતાધ્યક્ષ, સ્વાગત સમિતિના પ્રતિનિધિ
બધુઓ, વૈદ્ય મહાશયો અને ખીલ બાઈ બહેનો

અત્યારના આ અત્યંત મહત્વના સમયે તમે મહારાષ્ટ્ર પ્રા તીય વૈદ્ય
સંમેલનનો સભાપતિ મને સુટચો એ માટે હું આપનો અત્યંત આભારી છું
આ માન મને વ્યક્તિ તરીકે નથી પણ આયુર્વેદનો હું સેવક છું અને તે
શાસ્ત્ર માટે આજ સુધી મારાથી જે કાંઈ સેવા થઈ શકી તે સેવા યશસ્વિ આ
સન્માન છે, એમ હું સમજું છું આજના સમયનું મહત્વ મારે બતાવવું પડે
એમ નથી કોણેસે રાજ્યનો અધિકાર સ્વીકાર્યો છે, કેટલાક પ્રાંતોમાં મત્રી
મડળો કોણેસે નીમેલા છે મુખ્યના મત્રી મડળે આરોગ્ય મત્રીદ્વારા
આયુર્વેદને તથા યૂનાની વૈદ્યકને ઉત્તેજન આપવાની યોજના કરી છે આ
પ્રસંગે આપણે સહુએ, વૈદ્ય હકીમોએ, છેવટ આપણે વૈદ્યોએ તો જરૂર એકત્ર
થઈને, અમુક ધોરણ નક્કી કરીને એક અવાજે કોણેસે મત્રી મડળ આગળ
આપણો કેસ રજુ કરવો જોઈએ ઉદાહરણ મહિનાથી મુખ્ય ઇલાકાના
આયુર્વેદીય જગતમાં નિરાશાનું વાતાવરણ જામ્યું છે વૈદ્યો અને હકીમોના
બિલનો જે ખરડો પ્રસિદ્ધ થયો છે તે અત્યંત પ્રતિષ્ઠાતી રૂપનો છે તેનો
વિરોધ આખા મુખ્ય ઇલાકામાં થયો છે તે ખરડામાંથી હાનિકારક કવચો
નીકળી જવી જોઈએ એવો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે અમારે તો રજી
સ્ટ્રેશન કે સરકારી મા યતા જ નથી જોતી એવો પક્ષ જોરમાં આવતો જાય
છે આવા કઠોકટીના વખતે આપણે આપણો પક્ષ મરકાર પાસે તથા જનતા
પાસે રજુ કરવાનો છે આપણે સમતોલપણાથી નક્કી કરેલું ધોરણ જાહેર
કરવું જોઈએ અને તે અમુલ્યમાં આવે એવો પ્રયાસ કરવો જોઈએ

આયુર્વેદમાં તે શું છે? નકામાં “આયુર્વેદ આયુર્વેદ” કરીને શું
બરાડા પાડે છે? એવો પ્રશ્ન અને તે પણ પ્રમાણિકપણે પૂછનારો એક
મોટો વગ છે આયુર્વેદને ઉતારી પાડવા માટે તિરસ્કારપૂર્વક આવો પ્રશ્ન
કરનારા લોકો પણ છે મતલબ કે પ્રશ્ન પૂછનારા ગમે તે વૃત્તિથી પ્રશ્ન
પૂછતા હોય પણ આયુર્વેદના સ્વરૂપનો સાચો ખ્યાલ તેઓને આપવાની

આયુર્વેદના સેવક તરીકે આપણી ફરજ છે અને આયુર્વેદ એ શાસ્ત્ર છે અને એ શાસ્ત્ર ઉપર આધાર રાખનાર વૈદ્ય એક કળા છે એ સિદ્ધ થયા વગર કંઈ આપણને મદદ કરશે નહિ માટે આયુર્વેદમા શુ છે? તેનું શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ શુ છે? આધુનિક વૈદ્યકમા અને આયુર્વેદમા શો તફાવત છે વગેરે બાબતોનો ખેલા વિચાર કરવો જોઈએ

આયુર્વેદ એટલે જ જીવનનું શાસ્ત્ર (Science of life) જીવન અથવા આયુષ્ય એ નદીના પ્રવાહ જેવું છે જન્મથી મરણ સુધી જીવનનો પ્રવાહ એક સરખો ચાલ્યા કરે છે (૧) શરીર (૨) ઇન્દ્રિયો (૩) સત્ત્વ-મન અને (૪) આત્મા એટલાના સહકારથી આયુષ્યનો પ્રવાહ ચાલે છે આનો વિવિધ ક્રિયા વ્યાપાર એનું જ નામ જીવન અને જીવનના હજારો પાસા, ક્ષણે ક્ષણે દેખાતી તેની ક્રિયાઓ અને તજજ થ વ્યાપાર, તેનું સ્વરૂપ અને તેનો કાર્ય કારણ સળધ એ વિષયની મીમાસાનું નામ વૈદ્યકશાસ્ત્ર (વૈદ્યકશાસ્ત્રની આ વ્યાખ્યા ' જાણોહોજી 'ની વ્યાખ્યા જેવી વધાઈ લાગે છે તમી આ વિ)

જગતના અનેકવિધ પદાર્થોનું વિવરણ કરીને તેનું વર્ગીકરણ કરનાર ન્યાય વૈશેષિક દશન, એટલે આપણા પ્રાચીન ઠાળનું પદાથ વિજ્ઞાન અને રસાયનશાસ્ત્ર તેમા જગતના અનેકવિધ પદાર્થોની સગતિ બેમાડવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે

જગતમા મળી આવતા અનેકવિધ દ્રવ્યો, તેમા રહેલા ગુણો, તેના કાર્યોના નિયમો વગેરેનો ઉત્તમ ઉદ્ધાપોહ આ શાસ્ત્રોમા કર્યો છે હતા જગતમા દેખાતા જડ અને ચેતન પદાર્થો વચ્ચે શો સળધ છે એ પ્રશ્ન અતુત્તર રહેવાથી તેનો વિચાર સાખ્ય અને યોગ એ શાસ્ત્રોએ ઉત્તમ રીતે કર્યો છે જડ અને ચેતન (સેન્દ્રિય અને નિરિન્દ્રિય) પદાર્થોમા મૂળથી જ પુરુષ અને પ્રકૃતિ એ પ્રમાણે બે સ્વતંત્ર પદાર્થો છે અને તે પદાર્થોમાથી અનેકવિધ સૃષ્ટિ અને મનુષ્યો વગેરે ઉત્પત્ત થયા છે, એવો માખ્ય અને યોગનો સિદ્ધાન્ત છે જીવ અને જગત્ એ બેનો પરસ્પર સળધ સ્પષ્ટ સમજ વામા આ સિદ્ધાન્ત ઘણો સહાયક છે

ન્યાય, વૈશેષિક, સાખ્ય અને યોગ એ આયુર્વેદના પૂર્વશાસ્ત્રો છે (આ ચાર જ શા માટે? વેદાન્ત શા માટે નહિ? તમી આ વિ)

આયુર્વેદ આ પૂર્વશાસ્ત્રોના તત્ત્વો, મિદ્ધાતો અને તેની પ્રજ્ઞાલીના પાયા ઉપર આયુર્વેદશાસ્ત્ર રચાયું છે અને આ પૂર્વશાસ્ત્રોના મારા અભ્યાસ વગર આયુર્વેદના મિદ્ધાતોનું હાર્દ ગ્રહણ થવું કઠણ છે પદાર્થશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર વગેરે પૂર્વશાસ્ત્રોના પાયા ઉપર જેમ આધુનિક વૈદ્યકશાસ્ત્ર રચાયેલું છે, તેમ આયુર્વેદનો પાયો ઉપર કહેલા પૂર્વશાસ્ત્રો છે આધુનિક વૈદ્યકશાસ્ત્રની રચના

કેવળ જડ પદાર્થ રત્નાયત વગેરે શાસ્ત્રો ઉપર છે ત્યાર આયુર્વેદની રચના યાય, વંશેષિક, સાખ્ય અને યોગ એ જડ—ચૈત ય વિવેચક શાસ્ત્રો ઉપર છે બે વચ્ચે મોટો ફેર છે અને આ ફેરક યેયના આગળના વિમાસમા પણ દેખાય છે

આયુર્વેદનું શારીરશાસ્ત્ર —આમા શરીરના અવયવોનું અને શરીરના અવયવોના પેદાશ પરમાણુ (ધાતુ)નું વલ્લન આપેલું છે આ વલ્લન ચિકિત્સકોને જેવું આવશ્યક અને ઉપયુક્ત છે તેવું આપેલું છે આધુનિક વૈદ્યકમા શારીર ધાતુ વિગતવાર છે શરીરના અવયવોના વલ્લનો અત્યત વિચારથી ભૂજોળના નકશા પ્રમાતે અતિશય બારીક વિગતોવાળા આપેલા હોય છે શરીરના સચેતન પરમાણુઓનું વલ્લન પણ અત્યત વિગતવાર મળે છે હાડકા, આયુઓ, શિત્ત, ધમનીઓ, અવયવમૂહ, લિંગલિત્ત ધાતુનો ઈયાદિનું વલ્લન પણ ધાતુજ વિગતવાર આપેલું છે પરંતુ આ સવ વિગતોમાં સચેતન પરમાણુ તેનાથી જનેલા અવયવ સમૂહો, અવયવ સમૂહોથી જનેલા મડળો મળેથી જનેલી સર્યાઓ એ બધામા ચૈત ય શી રીતે આ યુ તેની ક્રિયા સ્વય રકૃતિથી કેમ ચાલે છે? એનો પત્તો નથી આયુર્વેદે પોતાની શારીરિક શીમામા આ વસ્તુનો ધરો ઉત્તમ ઉદ્ધારો કર્યો છે અને ચેતન શુભવાળા આત્માના સાક્ષિત્વ વડે શરીરના વિભાગોને સચેતનપણે પ્રાપ્ત થયું છે એવું સિદ્ધ થયું છે આયુર્વેદીય શારીર આનું છે

શરીર પ્રમાણેજ ઈદ્રિયવિજ્ઞાન શાસ્ત્ર —આધુનિક વૈદ્યકમા ઈદ્રિય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર ઘણું જ વિસ્તૃત અને વિગતવાર આપેલું છે સચેતન પરમાણુઓની ક્રિયાઓથી આરબી છેક સહસાર (Brain) નાટી-ચક્રો, વાતવહમડળો વાતવાહિનીઓ, બીજા અનેકવિધ અવયવો, તેમા ચાલતું રૂધિરાલિસરણ, પાચન ઉત્સર્ગ, વાતવહાદિ મડળ અને સર્યાની ક્રિયાઓ વગેરેના તપ્પણ અને વિગત વાર વલ્લનો કરેલા છે આ વલ્લન કેટલીકવાર એટલા બધા વિગતવાર અને સપૂર્ણ જણાય છે કે તેમાથી શુ ધ્યાનમા રાખવું અને શું છોડી દેવું એજ સમ્ભવતું નથી આધુનિક વિદ્વાનોમાથી ઘણાનો મત અને આપ્યો છે તેવો છે કેટલાક વર્ષો પહેલા ફીઝીઓલોજીકલ કોમેસના અધ્યક્ષપદેથી ડૉ. રાજેન્ ઈદ્રિય વિજ્ઞાન શાસ્ત્રનું આગળું કરી તેમાથી ઉપયુક્ત ભાગ રાખી બાકીનો ભાગ એમાથી જેવે કે શિશુજકમમાથી કાઢી નાખવો જોઈએ એવો મત મોટા આગ્રહથી આપ્યો હતો આજ યાય બીજા શાસ્ત્રો (Ologas)ને લાગુ પાડવો એવો ધ્વનિ એક મુપ્રમિદ્દાખરે દર્શાવ્યો હતો ૧૯૧૮ હની સને પ્રેક્ટીશનના અકગરના અકમા નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું —

It is responsible for the cluttering up of the medical curriculum

with all sorts of ologies most of which the student forgets as soon as he has passed the examination (Practioner P 314)

આટલી જાણી વિગતો હોવા છતાં ઈન્દ્રિયવિજ્ઞાન શાસ્ત્રમાં મન અને તેના કાર્યો તથા શરીર થતેલ ય જાણી માહિતીનો પત્તો નથી મચેતન શરીરના પરભાવ આપીને આ શાસ્ત્ર સુખ્ય થાય છે જ્યાં આયુર્વેદોપ્ત ત્રિધાતુ-ત્રિદોષભીમામાં પ્રવૃત્ત અને વિવૃત શારીરનું મૂળ હોઈ ને તેના મગ્યગ્ન્યા પાર ઉપર ધારણ પોષણ વગેરે ક્રિયાઓ ટપી રહેતી છે આ ત્રિધાતુ અત્યન્ત સૂક્ષ્મ, સચેતન કાયદાગી છે આ મૂલ્ય અને મચેતન ડ્ર થો શરીરના અત્યન્ત સૂક્ષ્મ અને મચેતન પરમાણુઓમાં રહેલ છે શરીરભાગ છે ત્રિધાતુ ણીજમાં પણ હોવાની દેહની ઉત્પત્તિ તેનાવી છે જાત્રાવસ્થાથી મરણ પયત શરીરનું મધારણ તેનારી જ થાય છે જાત્રે ગેજ વિવિધ જ્ઞાનપાન જ્ઞાનાપીવાથી તથા જ્ઞાનો જ્ઞાન વડે શરીરમાં ગ્રહણ કરેલા ડ્ર થો વડે ત્રિધાતુનું ઉપજાણ વાય છે શરીર મધારક રમગ્ન્યાદિમાં જાણ્યોયોનું ઉપાતર થવા માટે આ ત્રિધાતુ જ ગરબર થાય છે જોમ જ શરી ની પ્રત્યેક ક્રિયાને જોનો આધાર છે જોવો આયુર્વેદનો ડ્ર મત છે આ ડ્રવ્યો અત્યન્ત સૂક્ષ્મ હોવાથી જોની ક્રિયાઓ પણ અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે જોને લીધે મૂલ્ય અને સ્થૂલ શારીર વ્યાપારો જાણે છે જોટલું જ નહિ પણ માનસિક અને જોદ્ધિક વ્યાપારો પણ જાણે છે, જોટલા તે વ્યાપક છે આધુનિક ઈન્દ્રિય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રને હજી આ ડ્રવ્યોની કલ્પના આવવાની જાણી છે જોશાસ્ત્ર હજી ત્યાં સુધી પહોંચ્યું નથી સુપ્રમિદ્ધ મદ્રામ કમિનીના રિપોર્ટમાં કહેલું છે કે

The Ayurvedic physiology begins where modern physiology ends

ત્રિધાતુ ભીમાસાનું ઘણું પોષણ માનસ શાસ્ત્રથી થયું છે શારીરિક ક્રિયાઓ અને માનસિક ક્રિયાઓ અને તેઓની પરસ્પર અસર જોનાથી જ જાણવામાં આવે છે આયુર્વેદની ત્રિધાતુ ઉપપત્તિ જાણી મરમ થો તથેતી છે

વિકૃતશારીર અથવા અપ્રાપ્તિશાસ્ત્ર-શારીર ધારક અને પોષક ત્રિધાતુ સેન્દ્રિય, સચેતન મર્વદેહવ્યાપી અને સૂક્ષ્મ હોઈને તેને લીધે જ જાત્યથી મરણ પર્યંતના શરીરના મર્વ વ્યાપારો જાણે છે તેમાં જ વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી ત્રિધાતુનું સામ્ય જગડે છે જોને જ ત્રિદોષ કહે છે મમ હોય ત્યારે ત્રિધાતુ અને વિષમ થતા ત્રિદોષ અને દોષ અત્યન્ત પ્રકુલિત થતા જો જ મળ કહેવાય છે તેજ પ્રમાણે શરીરને પીડાકર તથા શરીરને નિરૂપયોગી ડ્રવ્યો પણ મળ કહેવાય છે ત્રિદોષના યોગથી રસરક્તાદિ હુષ્ક થાય છે અને શરીર પણ જગડે જ અને પછી રાગ થાય છે રાગના કારણે જ્ઞારથી ગમે તે હોય પણ તેની શરીરના ત્રિધાતુ ઉપર જોડા અસર થાય છે ત્રિધાતુ

વિષમ થાય છે વિષમ થાય એવો દોષપાત્ર ઉત્પન્ન થાય છે અને પછી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે, એવો આ બાબતમાં આયુર્વેદનો ચોક્કસ સિદ્ધાંત છે ત્રિદોષાતુના સમત્વથી આરોગ્ય જળવાય છે અને વિષમતાથી એટલે ત્રિદોષપાત્રથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે રોગની આ ઉપપત્તિ ઘણી સમર્પક અને મુંઝવે છે રોગકારણોનો વિચાર કરતા આયુર્વેદે પણ કૃમિ, એર, જતુ અને બીજા આગ તુક કારણોનો વિચાર કર્યો જ છે સૂક્ષ્મ જતુ અથવા કૃમિ રોગના કારણરૂપ હોય તો પણ તે નિશ્ચિત કારણ નથી મમવાથી અથવા નિશ્ચિત કારણ ત્રિદોષ જ છે પહારથી શરીરમાં પ્રવેશ કરનારા જતુઓ એ બીજા જેવા છે જે ક્ષેત્રમાં આ મીજ પડે તે ક્ષેત્રની બીજા ધારણની પાત્રતા હોય તો જ ત્યાં બીજાની વૃદ્ધિ થાય છે મતલબ કે રોગ કેવળ જતુઓને અથવા કૃમિને લીધે ઉત્પન્ન થતા નથી, પણ કૃમિ અથવા જતુની વૃદ્ધિ શારીરિક દુષ્ટ પરિસ્થિતિને લીધે થાય છે અને તેને પાછામે રોગ ઉત્પન્ન થાય છે આધુનિક વૈદ્યક રાગ બીજનો વિચાર કરે છે ત્યારે આયુર્વેદ જે ક્ષેત્રમાં તે બીજાની વૃદ્ધિ થાય છે તેનો વિચાર કરે છે વિકૃત શારીરનો આ મૂલ્યભાહી સિદ્ધાંત છે આધુનિક વૈદ્યકનો ઇતિહાસ જોઈએ તો અતિ પ્રાચીન કાળમાં હીપોક્રેટીસના સમયમાં શરીરમાં રહેલા દ્રવો (Humors) એજ રોગકારણ છે, અને તેના યોગથી શરીરમાં જુદા જુદા ફેરફારો થઈ આવે છે, એમ સમજાવ્યું હતી તે પછી શરીરના અવયવો તેના ઘટકો, મડળો અને સંસ્થાઓ વગેરેમાંથી કયો ભાગ વિકૃત થયો છે અને કયા સ્વાભાવિક રોગોત્પત્તિ થઈ છે તે વિચારવાનું ધોરણ આવ્યું જતુ શાસ્ત્ર અને તે સાથે બીજા શાસ્ત્રોનો વિકાસ થતા વિકૃત શારીરશાસ્ત્રના અને રોગ કારણશાસ્ત્રના મતોમાં પણ ફેરફારો થયા, અને જતુજન્ય વિધો અને તેમની રોગોત્પત્તિ એ મિદ્ધાન્ત આધુનિક વૈદ્યકમાં આગળ આવ્યો હમણા હમણા જતુઓ અને જતુજન્ય વિધો રોગકારણ એ તત્ત્વ પાછળ પડવા લાગ્યું છે જીવનરસાયન શાસ્ત્ર, અત સ્વાધી ગ્રન્થોઓનો વિચાર અને માનવશાસ્ત્ર એનું જોર આધુનિક વૈદ્યક વિચારોમાં વધતું જાય છે રોગકારણનો વિચાર કરતા શરીર, તેની વિવિધ ક્રિયાઓ અને માનસિક વ્યાપાર એનો વ્યાપક રીતે વિચાર કરવાની જરૂર વધારે વધારે લાગતી જાય છે વાતવહ મડળ અને અત સ્વાધ એનો રોગોત્પત્તિના કારણોમાં વધારે વધારે વિચાર થવા લાગ્યો છે લક્ષણ સમુચ્ચય તરફ તથા રોગીની મન સ્થિતિ તરફ દરેક રોગમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ આ પ્રકારનો વિચાર પ્રવાહ રોગોત્પત્તિ શાસ્ત્રમાં આગળ આવતો જાય છે આ વિચાર જોતા આયુર્વેદના વલણ તરફ ધીમે ધીમે આયુર્વેદશાસ્ત્ર જતું જાય છે એ સિદ્ધ થાય છે જેને નીચે હીપોક્રેટીસમ્ જોઈ છે તે ઉત્પત્તિ

અને ત્રિદોષની ઉપપત્તિ હવે ઘણી નજીક આવતી દેખાય છે એટલું જ નહિ પણ ત્રિદોષની ઉપપત્તિ ઉપર આક્ષેપ કરતા કરતા આધુનિક શાસ્ત્રને તથા તેના અનુયાયીઓને અણુગમતા મનથી પણ ત્રિદોષમીમાસાનો આગળ પાછળ આશ્રય લેવો પડશે કે શું એવો સંશય પડે છે એટલી આ દિશામાં પ્રગતિ થઈ છે

આયુર્વેદના વિકૃતિશાસ્ત્ર કે મપ્રાપ્તિ શાસ્ત્રને આધારે નિદાનશાસ્ત્ર અથવા રોગપરીક્ષા શાસ્ત્ર રચાયું છે રોગપરીક્ષા કરતા દોષ કયો? દૂષ્ય શું? કયાસ્વાનમાં કઈ જાતનો ખાડ થયો છે તેથી કયા રોગનક્ષણો ઉત્પન્ન થયા છે, લક્ષણો અને ભાવના કેવી છે વગેરેનો અત્યંત સુર મપૂર્ણ વિચાર આયુર્વેદમાં વ્યયો છે. અષ્ટ વિધ પરીક્ષા કરીને રોગ નક્કી કરવો, રોગ વિનિશ્ચય કરતા પ્રત્યેક રોગીની પ્રકૃતિ જિન હોવાથી કેવળ એ-જ ઢાળાનો રોગી મળવો મુશ્કેલ છે. પ્રત્યેક રોગીમાં અત્યંત સ્વતંત્ર લક્ષણો જોવામાં આવે છે માટે લક્ષણોની અતિશય ખારિક પરીક્ષા કરીને રોગ નિર્ધારન નક્કી કરવું એમ આયુર્વેદે સ્પષ્ટ કહેલું છે. આધુનિક વૈદ્યે અતરંગ પરીક્ષા કરતા તથા રૂઝુ લક્ષણ પરીક્ષા કરતા બાહ્ય સાધનો વડે રોગ પરીક્ષાને ઘણું મહત્ત્વ આપ્યું છે પરિણામે રૂઝુવિજ્ઞાનશાળા અને તેમાં થયેલી નિવિધ પરીક્ષા એટલું જ હાલમાં વિશેષ જોર છે તેનું પરિણામ એવું થયું છે કે પ્રત્યક્ષ રૂઝુ પરીક્ષા તરફ સારા સારા પણ બેધ્યાન થતા જાય છે. An exaggerated importance to be attached to laboratory methods and reports of one short and another to the neglect of ordinary clinical observation એ ડો. હર્બીન્સનના ઉદ્ગારો તદ્દન યથાથ છે.

આયુર્વેદનું રસશાસ્ત્ર, વનસ્પતિનો તથા ખીજા ઔષધિ દ્રવ્યોનો નિઘટ્ટ, ઔષધિશુભ્રુ ધર્મશાસ્ત્ર, વૈદ્યતત્ત્વો અને ચિકિત્સાશાસ્ત્ર ઇત્યાદિ વિવિધ શાસ્ત્રની રચના ત્રિદોષ મીમાસાના પાયા ઉપર થઈ છે આ સર્વ શાસ્ત્રોમાં એક પ્રકારની વિશિષ્ટતા દેખાય છે અને ખીજા વૈદ્યક કરતા જે દેરફાર આયુર્વેદમાં જોવામાં આવે છે, તે એને લીધે જ છે દ્રવ્ય શુભ્રુ કર્મનું વિવેચન આ તત્ત્વ ઉપર કરેલું હોવાથી તેનો પ્રકાર જુદો પડે છે દ્રવ્યના રસ, વીર્ય અને પ્રભાવ વર્ણવતા તેની ત્રિદોષ ઉપર શી અસર થાય છે એ કહેવું પડ્યું છે નિઘટ્ટોમાં ઔષધિ દ્રવ્યોના શુભ્રુ વર્ણવતા ત્રિદોષ ઉપર તેની શી અસર થાય છે એ કહેવું પડ્યું છે ચિકિત્સાશાસ્ત્રમાં પણ ત્રિદોષપણુ જઈને ત્રિધાતુપણું કઈ પદ્ધતિ વડે સ્થાપિત થાય એ આયુર્વેદે પ્રતિપાદન કર્યું છે સ્વચ્ચૃત્ત અથવા આરોગ્યના મગ્ધણુ માટે રોગપ્રતિબંધક શાસ્ત્રમાં પણ ધાતુસામ્ય ટકાવી રાખવાના નિયમો અને

સિદ્ધા તેા વર્ણવેલા છે આ રીતે ત્રિધાતુ-ત્રિદોષમીમામાના મજબુત પાયા ઉપર ઉભો રહેલો આયુર્વેદ એ સ્વતંત્ર, ઉત્કૃષ્ટ અને સાશ્વત વૈદ્યશાસ્ત્ર છે, એમા બિલકુલ શંકા નથી

આધુનિક શાસ્ત્રમા આ સર્વ સામોષશાખાની વૃદ્ધિ પુષ્કળ થઈ છે પરંતુ અત્યેક યુગમા તેના મૂળતત્ત્વમા ફેરફાર થયે ના હોવાથી તેના વિકાસમા એક સૂચક નથી વળી શાસ્ત્ર-શાસ્ત્રીયજ્ઞાન વધતું હોવા છતાં શાસ્ત્રને આધારે રચાયેલ રોગહરણ કળા શાસ્ત્રશુદ્ધ રીતે જન્મે અશે વધે છે અને રોગના ઉપચારમા તેનો કેન્દ્રો ઉપયોગ થાય છે એ વિશે ઉત્તમોત્તમ ગાત્ર જોને પણ શંકા છે આ બાગતમા નીચેનું વાક્ય ધ્યાનમા લેવા જેવું છે —

That the Science of Medicine is rapidly advancing can not be disputed For every year new resources both diagnostic and therapeutic are put at the disposal of the practitioner The use of these in the defence of the Individual patient against disease constitutes the art of Medicine and it is here that the progress is more doubtful For medicine in practice is not yet so scientific as many like to pretend (R Hutchinson)

આયુર્વેદના ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અને જ્ઞાના આઠ અંગો છે (૧) કાયચિકિત્સા

(૨) બાલચિકિત્સા, (૩) ગ્રહ અથવા માનસરોગ ચિકિત્સા (૪) શય કે શસ્ત્ર કર્મચિકિત્સા (૫) દંડ્રા અથવા વિદ ચિકિત્સા (૬) ઉત્તેવાગ ચિકિત્સા અથવા શાલાકય તત્ત્વ (૭) વાજીકરણ (૮) રસાયન કે જરાહરણ ચિકિત્સા કાય ચિકિત્સામા ઉગ્મરમા આવેલ શ્રીપુરુષના દરોની ચિકિત્સાનો વિચાર કર્યો છે ગ્રહ ચિકિત્સામા માનસ રોગોની ચિકિત્સા ખાત્ર રહેલી છે શય ચિકિત્સા એટલે સળરી તેમા યજ્ઞકર્મથી રોગકારક ગદ્ય કારી નાખવામા આવે છે આ ચિકિત્સા આધુનિક વૈદકના સતત પ્રયત્ન અને સંશોધનને પરિણામે ઘણી ઉત્તર સ્થિતિએ પહોંચી છે સમોદક ઔષધોની મોઢ નિજ તુલક અને જતુદન તરવો તથા ઔષધો અને એકબીજાનો ઉત્કૃષ્ટ વિકાસ એટલા થયો છે કે આખોને આખપ આવી જાય તેમા વળી 'એકમ' કિલોએ ભાર તેજ ફેલાયુ છે

આયુર્વેદોપ્ત ગત્રક્રિયા આજ અતિ અત્ય પ્રચારમા રહેલી છે જૂના કાળમા શયતન ઉત્કૃષ્ટ રૂપમા પ્રચારમા હતું હાના હાના શસ્ત્ર કર્મો તેા કરવામા આવતા જ પણ આતરકા ઉપર શસ્ત્રક્રિયા, પથરી કાઢવી મૂળ ગભ, શય હરણ ક્રિયા વગેરે જેવા મોટા મોટા શસ્ત્રકર્મો પણ વલોને હાથે થતા તેમજ આખનો મોતીજો કાતવો નાક, ખન, ગણુ વગેરેના કુશળતાથી કરવા પડે એવા નાના મોટા શસ્ત્રકર્મો આયુર્વેદીય ધ વ તરીકેને

હાથે થતા વળી આ કમો મોટી પ્રશ્નતાથી કરવામા આવતા જીવક અને બધુક એ છે ભાઈઓએ પાટલીપુત્રના રાજાનું પેટ ચીગી ફરી શીવી લીધાનો ઉલ્લેખ રાજ તરગિણીમા છે મ મોહક અને સજીવક ચોપધાનો પણ ઉલ્લેખ છે પણ આને એમાથી કશું પ્રચારમા નથી પરરાજ્ય અને આપણા સમાજમા આવાસનું જોગ એનું આ પશ્ચિમ છે આમ છતાં આયુર્વેદીય નણગેપણ વિધાન આધુનિકોએ પણ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે મળુ થયા પછી દોષ અને દૂષ્યનો વિવેક કરીને ચોળેલા શાસ્ત્રમા કહેના મળુ શોધક અને મળુ રોપક યોગે ધણા ઉત્તમ છે એમ અમે ચિકિત્સા મદિરમા અનુભવ લઈને સિદ્ધ કસુ છે લગભગ અગીઆરસેથી તેરસે જેટલા ાગીઓની ત્રિદોષ તત્વને અનુસરી ચિકિત્સા કરી છે પણ તેમાથી એક પણ રાગીનો જખમ બગડ્યો નથી ઉલટું જલદી મળુ રૂઆવામા-મળ અદની લાઈ જવામા આ ચિકિત્સા ઘણી સફળ નીવડી હોવાનો અનુભવ આવ્યો છે

દ્રષ્ટા અથવા વિષ ચિકિત્સામા ભિન્ન ભિન્ન વિધોથી થતા ાગોની ચિકિત્સા કહેલી છે આ બાબતમા યે ત્રિદોષનો વિચાર કરવો પડે છે ઉધ્નાગ ચિકિત્સા શાલાકયત ન નામથી પ્રસિદ્ધ છે એના સ્વતંત્ર તદ્વિદો હશે અને તે આજના આખ, કાન, નાક, ગળુ વગેરેના રોપેશીઆલીરો પ્રમાણે કાન, નાક, આખ વગેરેના રોગોની ચિકિત્સા કરતા હશે આ ચિકિત્સામા મળી (શલાકા) જેલુ સાધન વધારે ઉપયોગમા આવતું હોવાથી એ શાલાકય તત્ત્વ નામથી પ્રસિદ્ધ થયું જરાહરણ અને વાજકરણ આજના 'ઓકાસા' કરતા વધારે મારી રીતે આયુર્વેદીય યોગેથી થતું

દુકામા આ રીતે આયુર્વેદશાસ્ત્ર ત્રિદોષ ઉપર રચાયુ હોઈને તેનું ચિકિત્સા સૂત્ર આ છે —

યામિ ક્રિયામિજાયન્ત શરારે ધાતવ સમા ।

સા ચિકિત્સા વિકારાણા વમ તદ્વિપજ્ઞા સ્મૃતમ ॥

અને આ શાસ્ત્રને રોગ નિવારણમા પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ કરવાની બાબતની કલામા યે ત્રિદોષનો જ અર્થોત્ત દોષ પ્રત્યનીક ચિકિત્સાનો જ આયુર્વેદ આધાર લીધો છે અને તેને લીધે જ આયુર્વેદ એ અત્યંત સ્વતંત્ર વૈદ્ય પદ્ધતિ બનેલ છે

આવા શુભોથી આયુર્વેદ ઉપર આ જમાનામા પુષ્કળ આત્મિયો થયા છે ખેલુ તો અગ્રેજી તેનું સાદું અને આપખૂ જૂનું તેટલું ખરાબ એવી વિચારસરણી રાજકર્તાઓએ તથા તેના હિતચિત્ત હોદોએ આ દેશમા ચલાવી, પછી મરુતિના આક્રમણની તેમજ રાજસ્થાનની દૃષ્ટિથી આવુ ચાલે છે પ્રાચીન આયસરુતિનું ચમકદાર રતન તે આયુર્વેદ આયુર્વેદની ઉપયુક્તતા અને શાસ્ત્રીયતા અતિશય વિપરીત પરિસ્થિતિમા સુદા-૧૫ દોઢસો વર્ષોના પ્રચારા મહત્ત કયાં છતાં પણ ટકી રહેત છે આ પ્રહાર

શરૂઆતમાં ઉપહાસરૂપે શરૂ થયા પછી ટીકા થવા માંડી અને છેવટ ઉપેક્ષા શરૂ થઈ અને એ પરપરા હજી ચાલુ છે એકદમ મોટી પદવીવાળા સાહેબથી આરંભી તાલુકાના દવાખાનાના ‘દાદા’ સુધીના સહુ આધુનિક વૈદ્યક જાણકારો “આયુર્વેદમાં શું છે? એ તો મૃત શાસ્ત્ર છે” વગેરે મહેના વાળાણીની આયુર્વેદ તથા આયુર્વેદીયો ઉપર વૃદ્ધિ કરે છે હમણાં તો આ પ્રવાહની જરૂરી આવી છે વતમાં ૧૫૨માં એકપણ દિવસ એવો નથી જતો આયુર્વેદ વિષે કાંઈક ન હોય એમ આયુર્વેદ વિરૂદ્ધ લખાણોનો પ્રવાહ છેક બ્રિટિશ મેડીકલ કાઉન્સિલથી શરૂ થયો છે અને પછી તો ખાવિંદ ચરણાદિવિદમાં મિલિટાયમાં સ્વયંભૂ સેવકો તેનો જ અનુવાદ કરતા જોવામાં આવે છે બીજી તરફથી આયુર્વેદના પક્ષનું લખાણ પણ હાલમાં પુષ્કળ પ્રસિદ્ધ થાય છે તેમાં પણ સ્પષ્ટ કે પ્રચ્છન ટીકા આયુર્વેદ ઉપર હોય છે તેમાંથી ખરેખર પ્રમાણિક બુદ્ધિથી કરેલી ટીકાનો ઉત્તર આપવો એવો આયુર્વેદની ઉત્તતિની દૃષ્ટિથી આપણું કલ્પન છે

‘આયુર્વેદમાં કાંઈ નથી’ એવો તો ઉપર અમે કરેલા વિવરણમાં સમર્પક ઉત્તર આવી ગયો છે આધુનિક વૈદ્યકના સર્વ શાસ્ત્રોપશાસ્ત્રો આયુર્વેદમાં છે અત્યંત સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર થવાને આયુર્વેદ લાયક છે, એટલો જ અમારો ઉપરના આક્ષેપનો ઉત્તર છે નવીન-આધુનિક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી પણ આયુર્વેદ પ્રીમતી છે આધુનિક શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતો અને પદ્ધતિ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણપર રચાયેલ હોવાથી અત્યંત શાસ્ત્રીય અને શુદ્ધ છે આર્યોના શાસ્ત્રો પણ પ્રત્યક્ષ, અનુમાન અને શબ્દ પ્રમાણને આધારે રચાયા છે અમારો તો એવો મત છે કે આયુર્વેદ શાસ્ત્રો જેટલા પ્રામાણિક શાસ્ત્રો આજે પણ મળવા મુશ્કેલ છે

प्रयक्षतो हि यद्दृष्ट शास्त्रदृष्ट च यद्भवेत्

समासतस्तदुभय भूयो ज्ञानविवर्धनम् ॥

એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને તથા —

नात्मार्थं नापि कामार्थं मथ भूतदया प्रति ।

એ ધ્યેય નજર આગળ રાખીને લખેલા શાસ્ત્રો પ્રામાણિક નથી એમ કહેવું એ વસ્તુસ્થિતિથી વિરૂદ્ધ છે માત્ર હાલની શાસ્ત્રો લખવાની પદ્ધતિ અને આર્યોની શાસ્ત્ર લખવાની પદ્ધતિ એ બે વચ્ચેનો ફેર સમજી લેવો જોઈએ એટલે આર્યોના શાસ્ત્રો અને આયુર્વેદમાં જે સિદ્ધાંત પ્રણાલી છે તે સમજાશે

આયુર્વેદની કદ-વાત-પિત્ત ત્રિધાતુ ત્રિદોષ મીમાસા કાલ્પનિક હોવાથી તેના આધારે રચાયેલો આયુર્વેદ પણ કાલ્પનિક એમ કેટલાક કહે છે પણ હમણાં હમણાં આ ગતનું જોર ધણે ભાગે ઓછું થઈ ગયું ત્રિદોષ-ત્રિધાતુ સમજાતા નથી એ મત વધારે જોવામાં આવે છે આધુનિક વૈદ્યકનું વિવરણ, વિચારસરણી અને લખાણ એ સમજાવવાની વસ્તુ હોવાથી પૂર્વશાસ્ત્રોની ઉત્કૃષ્ટ માહિતી

જરૂરી છે આયુર્વેદની પણ એવી જ સ્થિતિ છે પાયારૂપ શાસ્ત્રોત્તુ જ્ઞાન સાડા હોય તો તેને આધાર રચાયેલ શાસ્ત્રની સજ્ઞાઓ જરાજર સમજાય તે શિવાય કેમ સમજાય? પરિણામે તેના ઉપર કાટપત્નિકાને આરોપ આવે પણ અમે તો કતીએ છીએ કે શાસ્ત્રીય પ્રમાણુ વડે નિધાતુ-ત્રિદોષ મીમાસા સ્વચ્છ, સ્પષ્ટ, શાસ્ત્રીય અને પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણુથી સિદ્ધ કરી શકાય એમ છે અને આયુર્વેદ પણ મચ્છાસ્ત્ર છે

આયુર્વેદના શિક્ષણમા જ્ઞારથી શારીર, ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, શત્યત ન પ્રસૂતિત ત્ર, સ્ત્રીરોગવિજ્ઞાન, નેનચિકિત્સા, સ્વસ્થવૃત્ત ઇત્યાદિ વિષયો તમે દાખલ કરો અને ફક્ત ચિકિત્સા તથા ઔષધો આયુર્વેદીય વાપરો તો એ શુદ્ધ આયુર્વેદ ન થયો આયુર્વેદ પ્રતિપાતિત મિદ્ધા તો ઉપર જોર જ ન રહ્યું એ શિક્ષણ આયુર્વેદિક કહેવાય જ શી રીતે? અને જે અધ્યયનની સ્થિતિ તે લખાણની અને વાડમયની આ શિક્ષણ પ્રકારથી આયુર્વેદનું કયાણુ નહિ પણ અક યાણુ થાય છે આવો પણ એક પક્ષનો આગેપ છે આ આગેપ જેવો તેવો નથી તેમ એ આગેપ કન્નારાઓની પ્રમાણિતતા વિષે પણ શકા નથી પણ આ મીતે આયુર્વેદની જે તરફના આધાતો વચ્ચે ઘણી ખરામ સ્થિતિ થઈ છે શુદ્ધ આયુર્વેદીય શારીર જે શીખવા જાય તેને તમે આ શિરા, ધમની, કલા વગેરે શુ નકામા શીખવો છો? આધુનિક શારીર જૂઓ ડેટલું વિસ્તૃત છે એ જ શા માટે નથી શીખવતા? એવો પ્રશ્ન થાય છે અને એ શીખવો એટલે તમારૂં જૂનું શારીર સપૂર્ણ નથી માટે આ નવું શીખવો છો એવો બીજી તરફથી આગેપ આવે છે આ રીતે આયુર્વેદીયોની સ્થિતિ સૂઝી વચ્ચે મોપારી જેવી છે પણ હું તો કહું છું કે શારીર ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન વગેરે જ્ઞારથી શીખવ્યા છતાં આયુર્વેદ કાયમ જ રહે છે આ શારીરના વિસ્તૃત વિપરણનું જ્ઞાન ભૂગોળના નકશાના જ્ઞાન જેવું છે ભૂગોળના ગમે તેટલા નકશા દોરવામા આવે અને તે ગમે તેટલા વિસ્તૃત હોય તો પણ તે ભૂપ્રદેશમા રહેનારા લોકોના વ્યવહાર, કળા, રીતભાત વગેરે ઉપર તે પ્રદેશનું સાચું મહત્ત્વ છે અને તેજ રીતે વેદકનું મહત્ત્વ વિસ્તૃત શારીર વિવેચન ઉપર કે વિસ્તૃત ક્રિયાવ્યાપાર વર્ણન ઉપર નથી એ શાસ્ત્રો તો પાઠજથી ભૂલી પણ જવાય છે પણ વેદકનું મહત્ત્વ તેમા રહેવા શારીરિક મીમાસા તથા રો. હરણુ મીમાસા ઉપર રહેલું છે ડો મેમ્બુઅલ બટલરના નીચેના ઉદ્ઘારો ધ્યાનમા રાખવા યોગ્ય છે —

A physicians physiology has much the same relation to his power of healing as a clerks divinity has to his power of influencing conduct

મતલબ કે આ જમાનામા અગ્રેજી વિદ્યાથી વિભૂષિત વિદ્યાર્થીઓને

શીખવવા માટે આધુનિક વ્યવસ્થાથી યોગ્ય શાસ્ત્રો પૈતા લીએ છતાં જ્યાં સુધી તેઓ આયુર્વેદીય ત્રિધાતુ-ત્રિદોષભાષા અને તે પાયા ઉપર રચાયેલી ચિકિત્સા પદ્ધતિનું અધ્યયન કરે ત્યાં સુધી તેઓ આયુર્વેદ જ શીખે છે એમ માનવામાં વાધો પડી હોમીઓપથીના અભ્યાસ માટે જોકે આધુનિક શારીરિક શક્તિ શાસ્ત્રો શીખવવામાં આવે જ છે છતાં તે ચિકિત્સા પદ્ધતિ હોમીઓપથી જ ગણાય છે અને જ્યાં સુધી ચિકિત્સા પદ્ધતિ હોમીઓપથીક છે, ત્યાં સુધી તેની શિક્ષણ પદ્ધતિ પણ હોમીઓપથીક ગણાય છે એક બીજો મુદ્દો પણ છે જે આટલું બધું શિક્ષણ લાવેલા આયોગકારોના ધ્યાનમાં કંમ નથી આવતો એ જ સમજાતું નથી તો મુદ્દો એ છે કે આયુર્વેદ અથવા હોમીઓપથી આધુનિક શારીરિક અથવા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન શીખવે છે, તેનું કારણ એ છે કે તે શાસ્ત્રો અતિશય વિગતવાર તૈયાર છે તે વિગતો શીખવવામાં બગડી શું ગયું? વિસ્તૃત વજન વાળામાં આવ્યું એટલો ફાયદો થયો હું તો એમ કહું છું કે આધુનિક શાસ્ત્રોનું કહેવાતું વૈદ્યક પણ આયુર્વેદ અને હોમીઓપથીની કારમાં એમવા જેટલું આ બાબતમાં દોષિત છે શારીરિક વજન, નસૂતિત ન શક્યત ન, નેનચિકિત્સા વગેરે શાસ્ત્રો સામાન્ય ચિકિત્સાના ઉપવારક શાસ્ત્રો છે પણ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અથવા વ્યવસ્થા પદ્ધતિ જેને કહી શકીએ તેના મૂળમાં કાંઈક વાતની ઉપપત્તિ હોવી જોઈએ કે જે ઉપપત્તિને આધારે એ આખી પદ્ધતિ ઉભી થઈ હોય, જે ઉપપત્તિને અનુસરીને જ એ પદ્ધતિનો વિકાસ થયો હોય, અને જેને અનુસરીને જ ઔષધોપચારની પણ યોજના હોય

At all periods medicine has been influenced by some underlying doctrine or theory which has directed its practice and determined for the time the lines of its advance. The Hippocratic theory of humours the cellular theory theory of infection theory of individual or constitutional element medicine with aspects of anatomical physiological and psychological constitution and in diagnosis it works for syndromes rather than for dry and cut disease.

આ ઉત્તારમાં આધુનિક વૈદ્યકી ભિન્ન ભિન્ન ક પનાઓ આપેલી છે રોગ પરીક્ષા અને રોગ ચિકિત્સા આવી ક પના અથવા ઉપપત્તિના આધારે રચાયેલું છે આધુનિક વૈદ્યક એમાં અપવાદરૂપ નથી, આધુનિક વૈદ્યકમાં ભિન્ન ભિન્ન સમયે ભિન્ન ભિન્ન ક પના ઉદ્ભવી છે પરંતુ આયુર્વેદનું તત્ત્વજ્ઞાન એવ કાળમાં એક જ રહ્યું છે હોમીઓપથીની પણ એ જ સ્થિતિ છે શારીરિક ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન વગેરે શાસ્ત્રો શારીરિકી પ્રત્યક્ષ દેખાતી રચના તથા તેના કાર્યોનું વિવરણ કરનારા શાસ્ત્રો છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થતો નથી અને આવા વધુ નાતમક તથા વિવાદ રહિત શાસ્ત્રો શીખવવામાં આયુર્વેદ કાંઈ શું હો કહે

છે એમ અમને લાગતું નથી અને શું-હો જરૂર હોય તો આધુનિક વધક અને હોમીઓપથી વગેરે ના અનુયાયી સુદ્ધા એજ શું-હો કરે છે, હમણાં મુધી કે તા આખ્યા છે પછી આયુર્વેદીયોને જ આયુર્વેદ હમે કયા રહ્યો? એમ પૂછવામા શું તાર્ત્ત્વ છે? કાલ સવારે ડોર્લ હ્યુમરતત્ત્વવાદી, જતુજ વિનવાગી, પ્રકૃતિવાગી અગવા લક્ષણ સમુચવાદી આધુનિક એવોપથીક ગામ્વના જ્ઞાતાને પૂછે કે તમે શારીરાદિ શાસ્ત્રો શીખ્યો છો તો તમારી તત્ત્વમીમામા કયા રહી? તો એનો ઉત્તર શું છે? માનુવેદની એ જ સ્થિતિ છે જ્ઞાન ઉપર સહુનો સરખો હાથ છે બધા સામાય જ્ઞાન વાપરી શકે છે, શાસ્ત્ર ઉપર પણ સર્વનો સરખો હાથ છે પછી આયુર્વેદ ગા મા? અપિત? જ્યાં મુધી શારીરાદિ શાસ્ત્રો શીખ્યા હતા ત્રિધાતુ-ત્રિદોષમીમામા અને પદ્ધતિને વળગી રહે ત્યાં મુધી આયુર્વેદ ઉભો જ છે એ મજબુત પાત્રા ઉપર ઉભો છે, એ સ્પષ્ટ છે તત્ત્વમા જ લોકશક્તિ દાપામા શાસ્ત્રાભિમાની તખત્ત્વસથી એજ લેખ આવ્યો છે જેમા એ લેખકની વિચારમરણી એરી છે જ ત્રિધાતુ-ત્રિદોષમીમામા ગ્રાહ્ય રાખીને રાસત્ત્વ અપ્રયત્ન અધ્યાપન થયું જોઈએ માન આયુર્વેદીય ઔપધો વાપ વા એજુ બા નથી હોમીઓપથી વગેરે ચિકિત્સાપથી સ્વતંત્ર પ્રણાલી ઉપર ચાલેલા છે અને તેનો વિચાર પ્રણાલી દૂર રાખીને ચિકિત્સા કે ઔપધોનો ઉપયોગ થઈ શકતો નથી એજ રીતે આયુર્વેદીય ઔપધો એજલા વાપરવાથી કે તેનો સમાવેશ એલોપથીક વૈદ્યકમા કે વાંચી આયુર્વેદની ઉત્તતિ સઘ્ય નથી આ વિચારમરણી માય છે પણ શાસ્ત્રાભિમાનીએ જૂના શાસ્ત્રીઓને ઘોઘાતો મત્સરમસ્તા ગાળ આપી છે અને શારીર ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાનાદિ શાસ્ત્રોનો તથા તુલનાત્મક જ્ઞાનનો પોતાની શિક્ષણ પ્રણાલીમા ઉપયોગ કરનારાઓ ઉપર પ્રમત્તો સ્મયનૂપિતા એ રીતે પ્રહાર કર્યો છે છેવટ રખતો ભૂલી તારાચદ રામનાથ કે જ્ઞાલયનો ઉલ્લેખ કરી તુલનાત્મક પદ્ધતિનું મેકત્વ અને ગ્રાહ્યત્વ ઝણુલ કર્યું છે

“ તારાચદ રામનાથ રૂઘ્ણાલયમા બે પદ્ધતિના રોગ લક્ષણો અને નિદાન જુદા જુદા નોધ્યા પછી ઔપધ ચિકિત્સા રૂપ આયુર્વેદીય જ રાખવાનું સચાલકોએ ઠરાવ્યું છે, અત્યંત આવશ્યક અને મુત્ત્ય છે આ પદ્ધતિનું યોગ્ય પરિપાલન થઈને ત્યાના રાગીઓના નિદાન ચિકિત્સાનો અનુભવ પ્રસિદ્ધ કરતા રહેવાથી શાસ્ત્રનો સારો વિકાસ થશે ” આ વાકયો તુલનાત્મક પદ્ધતિને માન્યતા આપનારા છે (આવી આગળ લોકશક્તિના ઉપર કહેવા લેખના જવાળ રૂપ લાપજુનો થોડો લાગ છોડી દીધો છે ત આ વિ)

હવે આમેપકનો એક વર્ગ બાકી રહ્યો તે વર્ગનો આક્ષેપ ઉપર ઉપરથી વિચાર કરનારને ઘણો સમર્પક લાગે એવો છે તેમજ તેઓની બીજી વિચાર સરણી પણ ઘણી સમર્પક લાગે એવી છે આ વર્ગમા આયુર્વેદનો તથા

આધુનિક વૈદ્યકનો અભ્યાસ જેણે કર્યો છે એવા મહારાષ્ટ્રના મોગા મોગા વિદ્વાનો છે તે વર્ગમાં અમારા પોતાના પરમગ્નેહી અને હિતચિત્તક છે આજ સુધીમાં આયુર્વેદના કાર્યને અનેક પ્રમાણે મદદ કરનાર વિદ્વાનો છે એટલે તેઓના આગ્રેપનું મહત્ત્વ વધાર છે અને તેનો ઉત્તર આપવો તેજે અશે મુશ્કેલ છે

આ વર્ગનો પ્રમાણિક મત એવો છે કે ત્રિદોષ ત્રિદોષ વિષે એવી ગડગડ થઈ છે કે તે મીમાંસા સમજવી જ મુશ્કેલ છે આયુર્વેદીયોને પણ આ મીમાંસા સમજાતી જો કે નહિ તે વિષે શકા છે મતલબ કે ત્રિદોષની પચાત જ્વામાં કાર્ડ સાર નથી એની પછવાડે વ્યર્થ પ્રયત્ન કરતા આયુર્વેદમાં ઔષધો છે તેવા લઈ લેવા તે ઔષધોનું આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે સંશોધન કરવું તેનો નિષ્કર્ષ તેયાર કરવો અને એ જાગનો આધુનિક વૈદ્યક વિજ્ઞાનના અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કરવો જાડું જાડું તો આયુર્વેદના એક સ્વતંત્ર વિષય તરીકે આધુનિક વૈદ્યક વિદ્યાલયોમાં આ વિષયને દાખલ કરવો એટલે આયુર્વેદનું કાર્ય વધે આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થતી અને સમ્પત્તિ ઔષધિઓ આયુર્વેદમાં પુષ્કળ છે અને સ્પષ્ટેશી તરીકે આયુર્વેદ નહિ પણ આયુર્વેદીય ઔષધો ગ્રાહ્ય છે એ રીતે આ વગના વિદ્વાનો દલીલ કરે છે -

That if a chair on the ancient Indian system of medicine be instituted in the medical colleges it would undoubtedly be in the best interests of medical education and research and consequently of medical science

આટલો ઉપર કહેલા વગની વિચારસરણીનો સાર છે આ વર્ગ આયુર્વેદ માટે આટલું કરવા તૈયાર છે પણ આથી આગળ કશું પણ કરવાની તેઓની મરજી નથી (Thus far and no further)

ત્રિદોષ-ત્રિદોષમીમાંસા સમજાતી નથી એનો અર્થ એ છે કે આ આધુનિક વિદ્વાનોને આધુનિક શાસ્ત્રીય પરિભાષામાં તે મીમાંસાનો અર્થ બોધ થતો નથી આધુનિક પરિભાષા અને આયુર્વેદિક પરિભાષા ભિન્ન છે માટે ત્રિદોષ સમજવા સાડા આયુર્વેદીય પરિભાષા સમજી લેવી જોઈએ હાલની કોઈ તત્ત્વમીમાંસા સમજવા માટે જેમ હાલની શાસ્ત્રીય પરિભાષા સમજવી જરૂરની છે તેવું જ આ છે

આયુર્વેદીયોને તો આ મીમાંસા સમજાય છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ દોષ પ્રત્યનીક ચિકિત્સા પદ્ધતિથી તેનો વ્યવહારમાં પ્રત્યક્ષ ઉપયોગ કર છે ત્રિદોષ મીમાંસા વગર આયુર્વેદને તો ચાલે જ નહિ માર આયુર્વેદીય ઔષધો લેવાથી કે તેનું આધુનિક પદ્ધતિ પ્રમાણે સંશોધન કરવાથી આયુર્વેદની ઉત્પત્તિ થવાની નથી પણ એ રીતે આધુનિક વૈદ્યકના નિષ્કર્ષની વૃદ્ધિ થાય ખરી જેમ ચીનમાંથી ઇન્ડો અને આફ્રીકામાં પી સીફોના લઈને આધુનિક વૈદ્યકનો

વધારા થયો છે, તેવી જ નિયતિ આ ધાય આયુર્વેદ ગ્રીખવવાની સ્વતંત્ર તજવીજ થયા વગર ત્રિધાતુ ત્રિદોષ મીમાન્સા, તે ઉપર આધાર રાખનાર નિધદ્વ, તે ઉપર ઉભેલી ચિકિત્સા પદ્ધતિ, અને તેને આધાર રહેલ ગુણધર્મ શાસ્ત્ર તથા બીજા શાસ્ત્રો એના શિક્ષણની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા કર્યા શિવાય આયુર્વેદ ટકશે નહિ અને રોગહરણ કળામાં પણ વધારો વગે નહિ ઉપર મૂચવેલા ઉપાયો જેવા ઉપાયોથી આયુર્વે ની ઉત્પત્તિ તો નહિ જ ધાય પણ તેની હાનિ થશે ખરી

આને માટે જ અમારી ગવ વૈદ વગને વિનતિ છે કે “અત્યાગ્ર મુખી તુમે આયુર્વેદની ઉપેક્ષા કરી તેટની ઘણી વ પલ હવે ઉઠો જગા, આયુર્વેદ ઉપર કેવા કેવા આઘાતો ધાય છે તે જુઓ અને મરણપત્રો મરત્રનો આગ્રહ રાખી આયુર્વેદ શાસ્ત્રના ઉદ્ધાર માટે પ્રયત્ન કરો

આપણા વડિલોએ આપણને આયુર્વેદશાસ્ત્ર કપી મોટા રત્નલકાર આપી રાખ્યો છે એ લકારનું રક્ષણ કરવું-શાસ્ત્ર જાણ અને પિતૃ જાણ અ કરવું એ આપણી મોટી દરજ છે આયુર્વેદશાસ્ત્ર અને તેની પદ્ધતિ જ આપણને ખરે વખતે રોગહરણના કાયમાં કામ લાગશે તે આપણા દેશની પદ્ધતિ છે આપણા ગામોના પા રમા તેમાં વપરાયેલા ઔષધો મળે છે તે વાપરવાની પદ્ધતિ આપણને વિદિત છે પગેશી ઔષધો માટે એવું નથી છે લા યુદ્ધ વખતનો અનુભવ ધ્યાનમાં ગમીને ભરતખડમાં ઉતરી વનારા ઔષધો અને તેના ઉપયોગનું શાસ્ત્ર એને જીવાડવાનો વૈદ્યોએ તથા બીજા તદ્દિયોએ પણ ખૂબ પ્રયાન કર્યો જોઈએ આયુષ ની નકામી ઠેઠડી કરવાથી ગાય વધારું નથી આયુર્વેદના શિક્ષણની સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા આ માટે તો જરૂરી છે

આયુર્વેદનું શિક્ષણ પ્રત્યક્ષ પૂર્વક આપણે જોઈએ તે માટે ડાખીતાલો, ચિકિત્સા મદિરો, નહાવિધાવયો ઠેઠાણે ઠેઠાણે ઉઘાડવા જોઈએ આપણા મહારાષ્ટ્રમાં હમણા આ જાળતમાં મોટા પ્રયત્ન ધાય છે પણ એટલાથી આપણો હેતુનિદ્ધ વધો મુશ્કેલ છે એ કરતા વધાર મહેનત કરવાની જરૂર છે ઉત્તમ શિક્ષિત અને દ્રઢકર્મ કાયદુરાજ વેદોને તૈયાર કરવા જોઈએ અને તેઓને હાથે જનતાની મેવા ધાય એવી નગવડ કરવી જોઈએ ઠેઠાણે ઠેઠાણે આરોગ્ય કે તે હિલા કરીને જનતાના આરામ્ય રક્ષણનું કાય આપણે સ્વયં મેવાથી કરવું જોઈએ અને એમ કરવું એજ આપણો, આપણા આયુર્વેદનો અને તેની ચિકિત્સા પદ્ધતિનો તરલોપાય છે

મુંબઈ સરકાર આરોગ્ય મંત્રીને મોટા આયુર્વેદને ઉત્સેજનની ઘોષણા કરી, એ માટે આપણે તેનો આભાર માનીએ છીએ પરંતુ જે બીવ આવવા માટે તૈયાર થયું છે તે જો એજ સ્વચ્છમાં આવે તો ટોઈને પણ મા ધવાનો મલવ નથી સરકારને અગાધી મત્તત નમ અને આગ્રહથી સૂચના છે કે સરકારે ધ્યેયવાદના આવેશમાં આવું બીલ પાન ન કરવું જનતામાં

અને વૈદ્યોમા મત્પ્રવૃત્તિ ઉત્પન્ન થશે જ થશે એમા ગાકા નથી તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખી દહની તથા રજીન્દ્રેશનનો મખ્તાઈની કલમો ખીવમાથી કાઢી નાખવી અને શિક્ષણુક્રમ નખો કરવાનું કામ મેડીકલ ઝૉન ઉપર ખખતું એ મેડિકલ ઝૉન વૈદ્યોનુ જ રાખવુ વૈદ્યોમાથી જ તેના મલાસોની ચુટણી કરવી, સરકારે એમા મલામદો લીમવા નહિ વગી માન ખીલ પાસ રવાથી કશુ વગવાનું નથી અને ખીલની મખ્તાઈની કનખોથી વૈદ્યોને ઢળાવીને કશું નહિ થઈ શકે ખિલ કાઉ સીનમા દાખન કરવા સાથે જ સરકારે પોતાના તરફથી મહા વિગ્રાલય સ્થાપવાની તરા જે વિજ્ઞાનયો ચાલુ છે તેને મદદ આપવાની તૈયાર કરવી જોઈએ અને પ્રેમ વાન તો જ રેશી વૈદ્યકને ઉત્તેજન આપવાની મરજા ની જાહેરાત નમાવિ જતી એવુ સાખીત વાન

પૈસા નવી એવુ ખલાતુ કાતી નિ કારણ ગિલ્ડણુની મગવડતુ કાય મુનતવી રાખવાથી જનતામા તથા વલ્લભવગમા સરકારની મદદ છા માટે શખ ઉત્પાન થશે એ સરકારે જરૂર ધ્યાનમા રાખવુ આધુનિક વૈદ્ય માટે લાખો રૂપિયાનુ ખર્ચ થાન છે ત્યારે મામા ય જનતામા અત્યંત ઉપયુખ્ત કાય કરનારા આયુર્વેદ માટે પૈસા નવી એમ કહેવુ મુક્તિયુખ્ત નથી

જનતાને આમારી અત્યંત લાગણી વાળી અને નમ્ર ત્રિનતિ છે કે અત્યાર લોઝોએ સ્વમ્ય બેમી રહેતુ નહિ જનારે આપણા દેશ બાધવો મેલેરીઆ માત્રિવજ્જવર રાજ્યશખા વગેરે ગોથી હનરો અને લાખોની સખયામા મરે છે તથા હુ ખી થાય છે આરે વખતે ગોગીઓને જોખધો પચાર મળ્યા કે એ જાતુ જરૂરુ છે એ માટે સરકાર સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સસ્થા ખીજી મસ્થાઓ વગેરેની પાળખ આપો લાગવુ જોઈએ અને તેઓ દારા જે આપણી ઇ ઝાનુસાર કામ ન થતુ હોય તો આપણી ખાનગી સસ્થાઓ કાઢીને સ્વતંત્રપણે ચાલું કાય કરવુ જોઈએ તુવાન શ્રી પુરૂષોએ પોતાના દેશની આ દુખી ત્રિથિતિ તરફ આખ મીચીને બેમી રહેવુ ચોખ્ય નથી સ્વયસેવક થઈને ગામ જોમા ફરીને રાગી પીડિત, હુ ખી, દરિદ્ર એવા આપણા જ બાધવોની સેવા કરીને તેઓને આરોગ્ય મુખ્ત અને મુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોતા જેવુ ખીજી પુણ્ય કાય નથી ચિકિત્સિતાતુણ્ય તમ નાસ્તીતિવિવિન એ સત્ય છે પુણ્ય, યશસ્વ અને આયુવદ્ધિ યક આયુર્વેદનો ટેકો લઈને જનતા જનતાદનની એવા કરવી એ પગમ ધમ છે પરમ પુણ્ય પણ એમા જ છે વધારે શુ કરેવુ ?

સગ ઝવ સન્દ ધ સ ઓ મનામિ વાનતામ્ ।

દેવા માગ યથા પૂર્વ સજ્ઞાનાના ઉપાસતે ॥

આ તત્ત્વ (દયમા રાખીને સેવાનો નિશ્ચય રા એજ મારી તમારી પામે માગણી છે

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ૧૭૮ આ થી આયુર્વે વિજ્ઞાનનું ૨૧ મું વર્ષ શરૂ થાય છે નવા ચનાર ગ્રાહકોને નવાજમના પંચા મ આ થી મો નો તો તેમને અમર મોડે ખરચે તગત મરો

(૨) વરની અધવચથી ગ્રાહ ચનાગને પખ વરની રા આતથી જ ગ્રાહક થમેના ગાળી નર્મને ૧૭૮ મામથી જ બધા અમર મો ની આવામા આવે છે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુગા રોડ ૨૦૦૦ રૂપિયા તથા તેમણે પૂરે કે નેનું મ નામુ તગત મો ની આપવું જોયો અમર જેવું ને ન ના આ મામતમા ગ્રાહકની મુગ્ધતાથી ગા યાગે આવી તો ફરીથી તે અનુ ૧૭૮ ગ્રાહકને સિંગ જેવો માટે મગનામુ પૂર નથા મ યુ રોડ તો મ નેનું મગનામુ ન ન મોની આપવું

(૪) ગ્રાહક યરા મમથ કે અ મેગરવા નવર મરગો પનવરદાગ ન્યવરધાપક “આયુર્વે વિજ્ઞાન” આલિત્ય મુદ્રણાનય ગયખ અમર ના, એ મગનામે ગા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નામ મામિ મા આરના નેમો મમર મધા પનવરદાગ તરીને સગનામે મરો

(૬) ગ્રાહક નાયજેગીઓ માટે સાર્વિ નવાજમ મા ૧૦ ૧-૮- ગમ્પરામા આવેન છ

(૭) આ મામિમા છપાતા નેમો માટે ત ન નખના નખકો ત્યા ૧૦

(૮) આ મામિ ના નેમોને અને અમર મામગ્યકિ ન રમ્મ ની ની ઇનીતિ (policy)ને ગો મમથ નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વે વિજ્ઞાનની ૧૮/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩-૯૪-૯૫-૯૬-૯૭-૯૮-૯૯-૧૦૦-૧૦૧-૧૦૨-૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫-૧૦૬-૧૦૭-૧૦૮-૧૦૯-૧૧૦-૧૧૧-૧૧૨-૧૧૩-૧૧૪-૧૧૫-૧૧૬-૧૧૭-૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ થી મગા

લખો

પાછના વરની નર્મલો માટે જ નર્મમીને મુમ ૧૪

આનુ વરના અકો માટે ન્યવરધાપક-આયુર્વે વિજ્ઞાન

કે આલિત્ય મુદ્રણાનય, ૧૪૫ અમર ના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સત્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

હમણા જ બહાર પડેલા આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીએ તેમજ
વૈદ્યોએ અવશ્ય મપદવા ગોચર છે કારણકે શારીરનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન / વધ વિદ્યાનો માથો
પાત્ર છે મ મ કવિગણ ગણનાથમેન મગ્ધવતી એમ એ મેન પ્રેમ એમ કૃત મરુત
પ્રત્યક્ષ શારીરના પહેલા તથા બીજા ભાગનો । જાનકૃષ્ણ અમરજી પાઠ એમ બી બી
એસ એમજો દરના આ ગોપિતરર્પિત જ્ઞાનગુપ્તા કે ગુજરાતી ભાષામાં આ રિખવનું
આ પહેલું જ પુ તક છે

પાના પૃથના છે સા પાનાના મચિર પુત્રકની મિત માત કે ૮ - -

આપુરે ના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુત્ર દ્રમાલ્યપન મતાવરાતી ૨ માત્રમાં મગમે

પ્રકાશકો

વેદ જાનકૃષ્ણ ત્રિમુખી આચાર્ય

તથા

વેદ જ્ઞાનશાસ્ત્ર શાસ્ત્રપ્રસાદ

કાન્યાદેવી મુલ્યર્ક

મગરાન ૨ ભા

૧ પ્રમગમે પાસેથી

૨ જુ કાર્મસીના મુખ્ય એજ ૨૮ પામથી

૩ ગુજરાત આયુર્વેદ કાર્મસીની મુખ્ય

તથા આ ચ એમિ મોભાથી

૧૭૧ ના ગણતરીની સાયબ્રેરીમાં માટે મળ્યું છે.

પૈદલ મિદ્ધાન્તોને લુલના + દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચચા. પૈદલ માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પૃસ્ત નં

તેવેયુક્ત મળાય યત્ન લગાય કરત.

૧૪

અ-૬

મ ચર મિષ્ટા શ્રદ્ધા ર મે યા ય પ્રમાણ્યન્ ॥

૧૯૪૧

૧૪૧ી અંકે ૧૧

ગુર્ગાનકે ઉચ્ચ ૧૫ માસ

૪૫ નામોમુદી ૨ ૨ ૧ ની-૧-૬

૬ મરાની ૧૦ માસ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક રાત આયુર્વ
મળવન માસીય જ્ઞાન પણ તમને ઝુડુ ડાર્મી
તન્કથી પ્રગટ થતા આ માનિક દાનાવ મળવા

અનુક્રમણિકા

નિઠય

પૃષ્ઠ

૧ શ્રી જીગતગમ રાગગ્રંથમા નવ આપેતુ બાપજી	૧૬૧
૨ નાગપુરનું ગુહ્યુ નિ જા પૈઘ મમેનન	૧૭૩
૩ મમેનન વૃત્તાન	દગિનાલ મગિામ વૈઘ ૧૮૬
૪ મમેનનનાં મરમગ્ગો	વઘ નામુદેવ મૂ દિવન ૧૮૯

— વિનતિ —

આ મામિખની આ અનુક્રમણિકા । નોંધને વાચખને ખાત્રી થજે કે આ મામિ આપજીા દિશાખના જ્ઞાનપ્રચાર માટે કેતુ ।મ કરી ગયું છે આ મામિ નુ આ ૨૧ મુ નય થાલે છે સર્વાતથી જ આ મામિખમા આવા ૧ે આવા જ નખો આવ છે વડોદરા મળ્યે । નયની લાયખેરીખો માટે આ મામિખ મળુઁ થું છે અમને આશા છે કે દશની વિધાના પ્રચારમા જ દેશનો ઉત્કૃષ્ટ સમાખેરો છે એમ મમ્મ ૭ ૧ે વાય આ મામિ ના આહકો વધારવાની કે છેવટ પોતાના ગામની નાયખેરીમો દ્વારા પહુ આ મામિખન વાયન ક્રમાય તેની કોશિશ રશ

દુર્ગારામ્ ૧ે રાજ્ઞી
તત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો ગ્રહમજાપત્યશ્ચિવલ્લભિદ્વન્તરિસુશ્રુત-
મરઢાજપુનર્વસ્વશ્રિવેગચરમ્પ્રભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ કુ]

ચૈત્ર ૧૮૯૪

[અક ૬]

નાગપુરના ગુહમા નિ ભા વૈદ્ય સમેતનમા મિદ્ધોપધિ નિર્માણનાળા
(કર્મભી) ઓના અધ્યયોના મમેતનના અધ્યક્ષપદેથી
શ્રી જુગતરામ શકરપ્રસાદ વૈદ્યે આપેલુ ભાષણ
આયુર્વેદિક આપધિક્યામા ગમ લેનાર મનુજનો,

નાગપુરના આ ગુહમા નિખિલ ભારતવર્ષીય વૈદ્ય મમેલનની સ્વાગત
કારિણી સમિતિએ આ વર્ષે નવા જ થેજેલા વિભાગના અધ્યક્ષમ્યાને મને
શા માટે સુકથો એ હુ જાણજી મમજી શરૂતો નવી અને એન્દ્રમ નીમણનો
તાર કરવાને જાહે માગી ઇચ્છા પૂછી હોત તો હુ ના પાડત પણ આયુર્વેદિક
ઓપધો તૈયાર કરનાર-મર્મેનીગેની એન્દ્ર પેટા પરિપદ ભરવાના સ્વાગત
સમિતિના આ પગનાની ઇચ્છતા હુ સ્વીકારૂ હુ એટલે કત વ્ય જુદિથી સ્વાગત
સમિતિની આના પણ કજુલ કરી છે પણ મને મોતવાનો નહિ પરંતુ કમનો
અભ્યાસ છે અને મારૂ માલે તો હવે આપણે હુ કરવાનું છે એનો વિચાર
કરવાની વિનતિ કરીને જ બેસી જાઉં પણ એવા ઉચ્ચ ગણાલિકાજગથી આપ
સોનો ગાય બહોળી લેવાની અથવા મને દરથી બોલાવનાર સ્વાગત સમિતિને
નિરાશ કરવાની મારી ઇચ્છા નવી એન્દ્રે સ્પતિશય દુઃખમા મારા વિન્યા ।
આપની આગળ રજુ કરીશ આજણત મારી પાનેથી આપને કાર્ધ નહુ મળે
નહિ તો તેમા હોય મારો નવી પણ મને આ મ્યાને સુખના નો છે એન્દ્ર
સ્મરણમા ગણવાની વિનતિ કરૂ છુ

આયુર્વેદિક દવાઓ મોટા જ થામા જનાવવાના ધધાને આ ગેશમા
ખીલવવામા મારા પિતામહ પ્રાત સમગ્રીય જડ ભદ્રેએ પેવો મહા ન્યામ
કર્યો હતો અને મને વારમામા મગેવા એ અનુભવને આજ વધારવાનો
લગભગ ત્રીશ વર્ષથી યથાશક્તિ યથામતિ ન્યામ કરી ગયો છુ, એ આપ
માના જાણવામા છે અને આ પ્રસંગે જે મે શરૂતો હુ બોલવા માંડુ છુ
તે આ અનુભવના નાગ શિવાય બીજુ કશુ નથી

ઔષધ ક્રિયાનો ઇતિહાસ

ઔષધિ ક્રિયાના ઇતિહાસની દ્રષ્ટી રૂપરેખા મારા મિત્ર શ્રી હર્ગીશ કર કે શાસ્ત્રીને અનુસરી આપની આગળ રજુ કરું છું એ ઇતિહાસનો આરંભ આ દેશમાં તો છેક વેદ ઝાળથી થયો છે માણસ ઝાઈ પશુ પેઠે ઝાઝમાથી પરબારા પા ૧, કુલ, ફળ વગેરે ખાઈ શકતું નથી, કદાચ અતિ જૂના કાળમાં જ્યારે નર અને વાનર વચ્ચે ઝાઝો ફેર નહતો ત્યારે ખાતું હોય એમ માનીએ તો એ વખતે ઔષધક્રિયા નહતી એ કબુલ કરવું પડે પણ જ્યારે ખોરાક તરીકે લેવાતી વસ્તુઓ દાણા વગેરે એ પશ્ચાત્ત વચ્ચે વાગીને તથા પાછળથી પકાવીને લેવા માટી ત્યારથી કે કાઈકે તે પછીથી દવા તરીકે પણ પાન કે મૂળીઆને વાટીને લેવા માડ્યા અને એ રીતે પ્રાથમિક ઔષધ ક્રિયા શરૂ થઈ, એમ કહી શકાય પછી સુધરેલા જમાનામાં આવતા આપણા પ્રાચીનતમ સાહિત્ય વેદમાં આયુર્વેદને લગતા ઘણા ઉલ્લેખો છે સૌ ક તા વધારે વનસ્પતિના નામો છે કઠ શુગળ, પીપર જેવી પાછળથી ખૂબ વપરાયેલી વનસ્પતિજ ય ઔષધિઓનો રોગો ઉપર ઉપયોગ થયો છે પણ એની કેવી બનાવટો વપરાતી એ નોંધ જ્યાં મળતી નથી પણ જે સોમલતાનો વૈદિક સમયમાં ઘણો ઉપયોગ થતો અને જેને હવે આપણે 'એફીડ્રાવ ગેરીસ', માનીએ છીએ-એ કે એ છે હો નિષ્કંથ નથી તેનો રસ કાઢવાની વાત વારંવાર ઋગ્વેદમાં પણ આવે છે સોમને ખાડીને તેનો રસ કાઢવામાં આવતો એટલું જ નહિ પણ એ રસને ગાળીને એમને એમ વૈદિક ઋષિઓ માદક પીણા તરીકે પીતા અથવા દૂધ દહી કે જવ સાથે મેળવીને પણ પીતા

સોમના દાખલાથી એમ કહી શકાય કે મોટે ભાગે તાજા વનસ્પતિના રસો અર્થાત્ સ્વરસો વૈદિક કાળમાં સુખ્યત્વે વપરાતા હશે પણ કવચિત્ સૂકા મૂળીઆનું કે તેની છાલનું ચૂણ પણ વપરાતું હોય એવો સંભવ છે કારણ કે દળવાની વાતનો વૈદિક સાહિત્યમાં ઉલ્લેખ મળે છે

ચરક સુશ્રુતના યુગનો વિકાસ

વૈદિકકાળ વિશે આથી વધારે આપણે જાણતા નથી પણ પછી ચરક સુશ્રુતના જમાનામાં ઔષધક્રિયાનો ઘણો વિકાસ થયો હતો સ્વરસ, ક ક, કવાથ, શીત અને ક્ષાટ એ પચ્ચવિધકાયા કટપના તથા આસવ ક પના ચરકમાં છે, અને તેલ, ઘી ચૂણ, ગોળી, અવલેહ, વગેરે બનાવટો વપરાયેલી છે વળી સુશ્રુતમાં મ્નેહપાકવિધિ માન પરિભાષા સાથે આપેલ છે ચરકમાં આ પ્રકરણ દ્રઢબલે ઉગેલા ભાગમાં છે એ જોતા સુશ્રુતના વખતથી ઔષધક્રિયાનું શાસ્ત્ર સોક્ષ્મ થયું એમ માનવામાં વાધો નથી સુશ્રુતના સમયથી ઘટ, તેલ, કવાથ વગેરે બનાવટોના વિષયમાં જે નિયમો થયા તેમાં પાછળથી

તારિવડ ફેરફાર યોડો જ થયો છે અલગત અનુલવધી બનાવટની વિગતો નક્કી થાય એ સ્વાભાવિક છે આ કવાથ, ચૂલ્, ગોળી, ઘૂત, તેલ, આસવ વગેરે બનાવટો છેક સુનુતના વખતથી દેશી વૈદ્યકમા પ્રચલિત છે પણ સસ્ત્ર અને કુખીપકવ રમોની બનાવટો પાછળથી રસવૈદ્યકના વિદાસ માથે વિકાસ પામી છે

આયુર્વેદિક ઔષધક્રિયાના ઇતિહાસની ઉપર સામાય રૂપરેખા આપી છે એથી વધારે ઇતિહાસમા હોડા ઉતરવાની જરૂર મને લાગતી નથી મારે વધારે તો વતમાન સ્થિતિ અને ભાવિ કર્તવ્યની બાબતમા કહેવાનુ છે પણ વર્તમાન સ્થિતિની વાત કરતા નજીકના ભૂતકાળની થોડી વાત કરવી પડશે

આયુર્વેદિક દવાઓના કારખાનાઓ

આધુનિક રીતે મોટા પાયા ઉપર દવાઓ બનાવવાની તથા વ્યાપારી રીતે તેનો પ્રચાર ઠગવાની પ્રવૃત્તિ આ દેશમા શરૂ થયે લગલગ પોલોમો વા થયા અને છે લા ત્રીસ વર્ષથી તો આધુનિક યતોની મહાયથી આયુર્વેદિક ઔષધો તૈયાર કરવાની દિશામા એટની પ્રવૃત્તિ અને પ્રગતિ થઈ છે કે ચિહ્નિત્સાના ધધાથી ઔષધ બનાવનારના ધધાને જુદો પાડવાની આવશ્યકતાની અર્થા કરવાની હવે જરૂર રહી નથી એ તો સિદ્ધ વસ્તુ છે એવોપધિક દવાઓ બનાવનારાઓ પણ આયુર્વેદિક દવાઓ બનાવીને વેચવા લાગ્યા છે એ હકીકત જ આયુર્વેદિક દવાઓની લોકપ્રિયતા કે આકર્ષકતાનો પુરાવો છે

હજી પ્રાચીન પરંપરાના કેટલાક વધાને ઔષધક્રિયા આવડે છે અને તેઓ પોતાના ઉપયોગ પુતી બને બનાવી લે છે, પણ નવા આયુર્વેદિક વિદ્યાલયોમા વૈદ્યક શીખેલા અને લોકલ બોર્ડ, મ્યુનિસિપાલિટી વગેરેના ધર્માર્થ દવાખાનાઓમા કામ કરતા નવા વેદો ઔષધક્રિયાનો અભ્યાસ વિચાર્યો અવસ્થામા ઢરેલો હોવા છતા અવકાશના અભાવના કારણે કે એ પોતાનુ કાર્ય નથી એમ ગણીને પણ મોટે ભાગે તૈયાર દવાઓ બહારથી મળાવીને વાપરે છે છતા હજી આયુર્વેદિક ઔષધો બનાવનારાઓના માલનો સુખ્ય ગ્રાહક વર્ગ જનતા છે, એ હકીકત સ્વીકારવી પડશે જેમ એવોપધિક દવાઓ-પેટ ટ નહિ પણ શાસ્ત્રીય (બી પી, બી પી સી) દવાઓના હાકારો સુખ્ય ગ્રાહક છે તેમજ આયુર્વેદિક દવાઓના વૈદ્યો ગ્રાહક હોય એમ શા માટે ન બને ? વૈદ્યો ધીમે ધીમે તૈયાર દવાઓ લેતા થયા છે એ સ્વીકારવા છતા વૈદ્ય વર્ગમા વધારે પ્રચાર કરવો હોય તો તેઓનો પૂર્ણ વિશ્વાસ મેળવવાની જરૂર છે પોતાના ઉપયોગ પૂરતી થોડી દવા તૈયાર કરવામા કડાહટ-તકલીફ છે એ તો દેખીતુ છે એટલે જ એવોપધિક દવાઓ પેટે જ વિશ્વાસપાત્ર અને અમરકારક આયુર્વેદિક દવાઓ મળવાની ખાતરી હોય અને આયુર્વેદિક દવાઓ સખધમા પણ કાંઈક પરીણાની યોજના થઈ

શકે તો વૈદ્યો પણ શા માટે તૈયાર દવાઓ કારખાનાવાળાઓ પાસેથી ન મગાવે એ હું સમજી શકતો નથી

આ વિષયમાં આગળ ચાલતા વિસ્તારથી ચર્ચા કરવાનો હું પણ ખેડા આ ધધાની મુશ્કેલીઓનો થોડો ખ્યાલ આપી દઉં આયુર્વેદિક દવાઓના કારખાના કાદનારાઓને પોતાની દવાઓનું વેચાણ ચાલુ કરતા કેવી મુશ્કેલીઓ પડી જાહેર ખખર અને સૂચીપત્રોમાં કેવા કેવા ફેરફારો કરવા પડ્યા વગેરે વિગતોનું વર્ણન કરવાની મને જરૂર લાગતી નથી આપ મૈત્રેયે એ બધી જાણતો જાણીતો છે પણ વતમાનમાં કયા ઉભા છીએ એ જોઈને આગળ ચાલીએ દવાઓના ગુણોના જાહેર ખખરને લાયક લાખા વર્ણનોને બદલે સમ્પ્રેમા શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનું ગુણ ઉપયોગનું વર્ણન અને દવાના પાકોના સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કરીને તે તે દવામાં કઈ કઈ વસ્તુઓ છે અને ગ્રંથોમાં એના શુ ગુણો લખ્યા છે તેનું સૂચન કરવાની આવશ્યકતા તો હવે લગભગ મવ માન્ય થઈ છે આવા ઉલ્લેખને પરિણામે ગુજરાત મહારાષ્ટ્રના કારખાનાની દવાઓ મદ્રાસ પંતજમાં વપરાવામાં કથો વાધો આવતો નથી પણ જેમ જેમ ઈતર પ્રાંતો સાથે વ્યવહાર વધતો જાય છે તેમ તેમ એક મુશ્કેલીનો વિશેષ ખ્યાલ આવતો જાય છે આ વિશાળ દેશના જિનજિન પ્રાંતોમાં જિનજિન ગ્રંથોના પાઠો વિશેષ વપરાય છે દાખલા તરીકે ગુજરાતમાં શાસ્ત્રી ધર-જાવ પ્રકાશનો, મહારાષ્ટ્રમાં ચોગરનાકરનો, જગાળામાં લૈપન્ય રત્ના વલિનો મદ્રાસમાં વૈદ્ય ચિંતામણિ સહસયોગ વગેરેનો વિશેષ પ્રચાર છે અલગત આ જમાનામાં પુસ્તકો છપાઈ જતા તથા વૈદ્યોનો સમ્પ્રેયન વગેરે દ્વારા પરસ્પર પરિચય વધતા જૂની ઘણી દિવાલો તુડી છે અને હજી તુડતી જાય છે વગી રસયોગ સાગર અને જારત લૈપન્ય રત્નાકર જેવા સમ્રાઢ ગ્રંથોદ્વારા ઉપર કહેલી પ્રાંતીય ભેદની દિવાલો તુડે છે પણ રસયોગસાગર જેવા ગ્રંથથી એકજ નામ હોવા છતાં પાઠો એક કરતા વધારે હોવાની વિચિત્રતા અતિ જ્વલત રૂપમાં દેખાય છે દા ત અગ્નિકુમાર રસના રસયોગ સાગરમાં અડતાલીશ પાઠ છે એકજ ગ્રંથમાં પણ એક નામના એક કરતા વધારે પાઠ મળે છે અને અગ્નિકુમાર નામ અમુક પાઠનું જ રાખવું એવો કગો નિજીય કોઈ સમ્પ્રેયનમાં ઢે જીવત કોઈ પ્રસંગે વૈદ્ય મડળે કથો નથી પરિણામે કોઈ એક પાઠ પ્રમાણે અગ્નિકુમાર જનાવે અને કોઈ જીવત પાઠ પ્રમાણે જનાવે એ સ્થિતિ છે અને એક વૈદ્ય પોતાના વપરાય માટે જનાવે ત્યાં તો આ સ્થિતિથી કશો જાગિ નથી પણ એક કારખાનામાં એક પાઠ પ્રમાણે અને અને જીવતમાં જીવત પાઠ પ્રમાણે જને ત્યારે ગ્રાહકને જુદા જુદા કારખાના પાસેથી જુદા જુદા રૂપરગની જુદી જુદી કિંમતની અને

અસરમા પણ ફેરફારવાળી દવા એડજ નામથી મળે એવી સ્થિતિ થાય છે આ સ્થિતિ ધીલકુલ ઇન્ડિયા યોગ્ય નથી આવી દવાઓ બનાવનાર ઉપર લોહોને અવિશ્વાસ આવવાનો સભવ છે તેને જાણી જાણીએ પણ આયુર્વેદની અપ્રતિષ્ઠા થાય છે, નિમીષીઓને “તમારૂં આયુર્વેદનું તે કાંઈ ધોરણ છે?” એમ ગાળ દેવાની તક મળે છે એ સ્થિતિ સુધારવાની પૂરેપૂરી જરૂર છે

ફાર્માકોપીઆની આવશ્યકતા

આ અનિષ્ટ સ્થિતિનો ઉપાય એડજ છે કે જેમ એલોપથિક દવાઓ માટે બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆ જેવા અથો છે તેમ આયુર્વેદિક ફાર્માકોપીઆ તૈયાર થવી જોઈએ અને તે સર્વમાન્ય વધી જોઈએ આયુર્વેદિક ફાર્માકોપીઆની આવશ્યકતા તો પૈવોના ધ્યાનમા ઘણા વખતથી છે એ મળધી વૈદ્યક માસિકોમા લખાણો આવી ગયા છે અને પૈત્રક સમેલનોમા ઠરાવો થઈ ગયા છે પણ હજી દિલ્હી દૂર છે! એક સર્વમાન્ય આયુર્વેદિક ફાર્માકોપીઆ તૈયાર થવા કેન્દ્રતા પગથીઆ રચવા પડે અને હજી બતતના વિધોને ફર ઢગ્વા પડે એનો વિચાર કર્યો પહેલા બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆનો દુકો ઇતિહાસ એક ઉદાહરણ તરીકે આપની આગળ વર્ણવવા ઇચ્છુ છું બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆનો દુકો ઇતિહાસ-છે લી બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆની આવૃત્તિ ઇ સ ૧૬૩૪મા પ્રગટ થઈ છે, પણ એ ઉપરથી પહેલી આવૃત્તિ ડેવી રશે તેની કલ્પના ન આવે એટલી પ્રગતિ છે લા ગમે વર્ષમા થઈ છે ખસો વર્ષ પહેલા તો બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆ નામ પણ અસ્થિત ન હતું ડ સ ૧૭૪૨મા ‘ફાર્માકોપીઆ કોલેજી રીગેલીસ મેડીકારમ લડીનેન્સીસ’ નામનો અન્ય અંગ્રેજીમા નહિ પણ લાગીન ભાષામા છપાયેલો છે આપણે ત્યાં જેમ શિષ્ટ અન્યો સંસ્કૃત ભાષામા લખાતા તેમ યુરોપમા પણ ખસો વર્ષ પહેલા લાટીનમા ગ્રામીય અથો લખવામા આવતા હતા આ જૂના અથમા ઇંગ્લેન્ડના રાજાને લડનની ડોલેજના ઔષધક્રિયા શાસ્ત્ર (જેને એ વખતે Physic કહેતા) શાખામા પ્રસુજે ડરેલી અરજી અંગ્રેજીમા છાપી છે આ અરજીમા ફાર્માકોપીઆના વિષય અને પ્રયોજન બંને સ્પષ્ટ કહ્યા છે દવાઓ બનાવવાની રીત અને જે વજનમા અને માપમા પાઠની વસ્તુઓ લેવી જોઈએ તે વજન અને માપ આ ફાર્માકોપીઆમા દર્શાવવામા આવે છે અને આ અથમા કહેલી રીતથી જુદી રીતે કે જુદા વજન માપ લઈને તે તે દવા કોઈ ન બનાવી શકે એવો રાજ્યમા હુકમ કવાની વિનંતિ છે આ વિનંતિના જવાબમા થયેલા રાજ્યના હુકમથી ફાર્માકોપીઆને માન્યતા મળી

આ પછી પાછો લાણો ગમય પમાર થયો જે દરમિયાન વિજ્ઞાનની જુદી જુદી શાખાઓમા ઘણો વિજ્ઞાસ યુરોપમા થયો હતો અને ધીલ

તરફથી બ્રિટીશ સત્તાનો પણ વિકાસ થતો હતો. ૧૮મી સદીમા હજી લાટીન ભાષા ઉપર જોયું તેમ શિષ્ટ ભાષા ગણાવાનો યુગ હતો જ્યારે ૧૯મી સદીમા લાટીન ભાષા પદબ્જટ થઈ ગઈ હતી અંગ્રેજી આદિ ભાષા જોનો અસાધારણ વિકાસ થઈ રહ્યો હતો અને આ બધી અસર નીચે ઇ સ ૧૮૬૪મા બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆની ખેલો આવૃત્તિ પ્રગટ થઈ તે ખેલો ઇંગ્લેન્ડ, સ્કોટલેન્ડ અને આયર્લેન્ડ એ ત્રણ દેશની જુદી જુદી ફાર્માકોપીઆ પ્રચલિત હતી અને તે કોલેજ ઓફ ફીઝીસ સ તરફથી તૈયાર થઈને બહાર પડતી હતી આ ત્રણેય ફાર્માકોપીઆમા નામ, વજન, માપ વગેરે બાબતમા ડેટલેઝ તકાવત હતો, પણ ઇ સ ૧૮૫૮મા પાર્લામેન્ટમા પસાર થયેલા મેડીકલ એક્ટને અનુસરી ધ જનરલ કાઉન્સિલ ઓફ મેડીકલ એજ્યુકેશન અને રેજીસ્ટ્રેશન ઓફ ધી યુનાઇટેડ કીંગડમ એ સંસ્થાએ પુષ્કળ શ્રમ લઈને તથા ખેલો પ્રચલિત ત્રણેય ફાર્માકોપીઓનું તારણ કરીને બ્રિટીશ ફાર્માકોપીઆ નામનો ગ્રંથ બહાર પાડ્યો આ ગ્રંથમા બે વિભાગ છે (૧) મેડીસીન મેડીના અને (૨) પ્રીપેરેશન્સ અને કંપાઉન્ડ્સ ખેલો વિભાગમા વસ્તુનું શાસ્ત્રીય અથવા લાટીન નામ, અંગ્રેજી નામ, રૂપવર્ણન, બનાવગોનો નિદેશ, અને પરીક્ષા એનું હોય છે આ ૧૮૬૪ની આવૃત્તિમા માત્રા નથી પછી બીજા વિભાગમા બનાવટનું લાટીન નામ, અંગ્રેજી નામ, તે તે બનાવટમા આવતી વસ્તુઓના વજન કે માપ અને તૈયાર કરવાની રીત એટલું છે આમા માત્રા નથી તેમજ પરીક્ષા પણ નથી ૧૮૬૪ પછી ૧૮૬૭મા બીજી આવૃત્તિ બહાર પડી પછી ઇ સ ૧૮૭૧મા જોનો વધારો બહાર પડ્યો અને ૧૮૮૫મા ત્રીજી આવૃત્તિ બહાર પડી જેમા મેડીસીન મેડીના અને પ્રીપેરેશન્સ એવા બે ભાગો કાઢી નાખવામા આયા, માત્રા ઉમેરવામા આવી અને પરીક્ષામા કાઈક ઉમેરો થયો પણ તે પછીના પચાસ વર્ષમા ભાર-કટપી ન શકાય એટલી પ્રગતિ થઈ ૧૮૮૫ કરતા ૧૮૮૮ની આવૃત્તિમા મોટા ફેરફારો થયા, ૧૮૮૮ કરતા ૧૮૯૪ની આવૃત્તિમા અને ૧૯૩૪ની આવૃત્તિમા એથી પણ વધારે ફેરફારો થયા છે પરીક્ષાની પદ્ધતિ વધારે સૂક્ષ્મ અને વધારે ચોક્કસ થઈ છે એ જાસ જોવાનું છે બીજી વસ્તુ જે ફાર્માકોપીઆના આ ઐતિહાસિક અવલોકનમાથી આપણને દેખાય છે તે એ છે કે ઘણી જૂની દવાઓ વપરાશમાથી નકામી અથવા ઓછી ગુણકારી લાગવાથી નીકળી ગઈ છે અને ઘણી નવી તદ્દન અશુભ વસ્તુઓ હાજલ થઈ છે

ફાર્માકોપીઆની પૂર્વ તૈયારી

હવે આપણે ફાર્માકોપીઆની આવશ્યકતા સ્વીકારીએ અને મને લાગે છે કે એ બાબતમા તો મતલો ને અવકાશ જ નથી, તો આપણે પૂર્વ

તેયારી શુ કરવી પડશે તે વિષે મારા વિચારો હું આપને જણાવીશ અલગત આ અને આ સળધી બીજી બાજતોનો છેવટનો નિર્ણય સમેલને નીચેની કમિટી દ્વારા જ થઈ જશે મારા આ વિચારો તો માર્ગદર્શક થઈ શકશે તો મને સતોષ થશે

દ્રવ્યગુણશાસ્ત્ર અને ક્રામિકાંપીઆ

ક્રીડીશ ક્રામિકાંપીઆનો જે દુકો ઇતિહાસ કહ્યો તે ઉપરથી એ રસ્તે ચાલવામા આપણને પહેલી મુશ્કેલી કઈ નડશે તેનો ખ્યાન આવશે જૂની ક્રામા ક્રાપીઆમા જે મેગીગીઆ મેડીકાનો વિભાગ પાડેલ છે તે વિભાગ એટલે દ્રવ્યગુણશાસ્ત્રનો વિભાગ પહેલો નિશ્ચિત યવો જોઈએ એમા પણ જૂના નિધદુઓમા એક દ્રવ્યના અનેક નામો મળે છે અને એક જ નામના અનેક અર્થ થાય છે, એ સ્થિતિના ઐતિહાસિક કારણોમા ઉંડા ઉતરવાની અણી જરૂર નથી પણ હવે આપણે એક દ્રવ્યનું એક જ નામ એવો નિર્ણય કરી એક કમિટી દ્વારા નિધદુઓમા કહેના અનેક નામોમાથી કયુ રાખવુ એનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ પહેલું પગથીયુ જ એ છે નિધદુઓમા અનેક નામો છે તે બધે રહે એ નામોનો તે તે દ્રવ્યની ઓળખાણમા જે ઉપયોગ છે તે ઉપયોગ ભાવે થયા કદે પણ ભાવિ પ્રગતિ માટે એક દ્રવ્યનું એક નામ અને એ નામથી એ શિવાય બીજુ દ્રવ્ય ન ઓળખાય એવો નિર્ણય કરવો પડશે આથીયે વધારે અવરી વાત તો દ્રવ્યો ॥ નિર્ણયની છે રામ્તા આદિ અતિ વપરાતા દ્રવ્યો પણ હજી સદ્વિગ્ધ ગણાય છે સદેહના કારણોમા ઉંડા ઉતરવાની જરૂર નથી પરંતુ પ્રાતિક બેઠે મોટુ કારણ છે ગમે તેવા વિષ્ણોને પણ દૂર ખસેડીને આપણે આધુનિક વિક્રિત્સામા વપરાતા દ્રવ્યોને નિશ્ચિત કરવા પડશે વનસ્પતિ દ્રવ્યો અને ખનિજ દ્રવ્યોના નમુનાઓ એકઠા કરી આ નમુનાની વસ્તુ તેજ હવે અખિલ ભારતીય વૈદ્યોની રાસના અને અમુક નમુનાનો ખનિજ પદાર્થ તેજ રમક-ખાપરીયુ એવો નિર્ણય કરવો પડશે જૂના નિધદુઓમાથી કેટલા દ્રવ્યો અસદ્વિગ્ધ અને ઓક્કસ અસરકારક હોવાથી સમ્બંધવા અને કયા સદ્વિગ્ધ હોવાના કારણથી કે અસરકારક ન હોવાના કારણથી આ નવા ક્રામિકાંપીઆ માટેના નિધદુમા ન લેવા તેનો નિર્ણય કરવો પડશે વળી જૂના નિધદુઓમા ન હોવા છતાં ગ્રામ્ય લોકોમા કે જંગલી લોકોમા ટોઈપલ પ્રા તમા વપરાતા અતિ ઉપયોગી દ્રવ્યો તથા અન્ય પદ્ધતિઓમાથી અનિવાર્ય આવશ્યકતાવાળા લાગતા દ્રવ્યો કયા કેટલા લેવા તેનો પણ નિર્ણય કરવો પડશે અને આ રીતે જેટલા દ્રવ્યો લેવાના કરે તેના સ્વરૂપનુ તથા પરીક્ષાનુ બરાબર લાગુ પડતુ વજન લખવુ પડશે

આ રીતે દ્રવ્યગુણશાસ્ત્રવાળો વિભાગ તૈયાર થયા પછી જ યોગસંગ્રહનો વિભાગ તૈયાર થઈ શકશે એ આ વિષયના વિચારદોષે ભૂલવાનું નથી

યોગ સંગ્રહના સામાય નિયમો

યોગસંગ્રહમાં પણ એક નામનો એક જ યોગ એ નિયમ તો આવશ્યક છેજ અત્યારે એક નામના અનેક પાઠો એ ઋતિ હોવાથી એક જ નામની દવા પણ જુદી જુદી દામસીમાંથી લિપ્ત લિપ્ત રૂપ રંગ અને સ્વાદવાળી અને કિમતમાં મોટા ફેરવાળી મળે છે એ અનિષ્ટ દૂર કરવા માટે ૩૫ કે ૫૦ પાઠો એક નામના અથવા દોઢ પાણી તેમાંથી આ અથવા એક જ પાઠ લેવો જોઈએ જાગીના પાઠ તે તે જૂના અથવા અથવા અથવા યોગ સાગર જેવા અથવા ભલે રહે પણ આ મમેલન મપાદિત યોગ સંગ્રહમાં તો એક નામનો એક જ પાઠ પછી દરકરો નીચે એની જનાવની રીત લખવી જોઈએ આ વિષયમાં જરા વિસ્તારથી હેરાની મારે ધર્યા છે

સામાય રીતે વા ખાઈ શકાય એવી, મહેળાઈથી પચે તેવી, વા લેવામાં નડે નહિ એવા સ્વાદવાળી અને જાને તેટલો લાભો વખત ટપી રહે એવી હોવી જોઈએ, એમ કહી શકાય આથી પણ આગળ વધીને દવાને સ્વાદિષ્ટ જનાવી થાય તો વધારે નાફે દવાઓ નવાહી રૂપો શરીરમાં તે તે દવાનું ગુણગારી તરવ સહેનાથી મળી નાથ એ હેતુથી યોજાય છે ત્યારે જોળી, ટી ડીની યોજના દવાનું પ્રમાણ સહેનાઈથી જાળવી શકાય અને ખાવામાં ઘણીવાર ગળી જવામાં મટેનું પડે એ હેતુથી થઈ છે આપણા આસવો, ભસ્મો વગેરે જૂના થાય તો પણ તેનો ગુણ જળવાઈ રહે છે એ પ્રતિજ્ઞ છે

કામકાંપીઆના કાયની રૂપરેખા

આયુર્વે મા જુના ઢાળથી ચૂપ કવાય, શુદ્ધિકા અવલેહ, આસવ, ભસ્મ, વગેરે જનાવેલા પ્રચલિત છે તે દરેકની જૂના પ્રયોગો જે પદ્ધતિ મળે છે તથા અત્યારે જુદા જુદા પ્રાતોમાં-જુદી જુદી દામસીઓમાં જે પદ્ધતિ પ્રચલિત હોય તેનો વિચાર કરીને એક ઋતિદ્વારા પ્રસ્તુત અથવા માટે સામાય પદ્ધતિ નક્કી કરવી પડશે, અને પ્રત્યેક યોગની જનાવત વિગતવાર આ અથવા લખવી પડશે અને આવા વિષયમાં તકથી નિષ્ણય થઈ ન શકે એટલે જેટલા યોગો આ સંગ્રહમાં લેવાનું ઠરાવવામાં આવે તેટલા યોગો નમુના દાખલ તૈયાર કરી જોવા પડશે અલગત આ પદ્ધતિ અત્યારે આપને ઘણી દીર્ઘસૂત્રી અને અતિ અમમાંધ્ય લાગશે પણ શ્રીટીશ કામકાંપીઆ આ રીતે તૈયાર થયેલ છે વળી પહેલીવાર ઘણી મુશ્કેલીમાં નડશે ડગલે ને પગલે મતલેહો યોજાવવા પડશે પણ એકવાર એ જાણ થઈ ગયા પછી સરલતા થઈ જશે

આલુ બનાવટોમા ટેન્કાનો વિચાર

આ બાબતમાયે એક બે ચોટી જાળતો અહીં ચર્ચવા ઇચ્છુ છુ બાકી વિગતોની ચર્ચા તો કમિટીમા થાય એજ યોગ્ય છે એક બાબત તો આલુ બનાવટોમા દેરફારના વિચારની જે દાખલા તરીકે શુટિકા-ગોળીના પ્રકારમા જે ગોળીઓમા શુગળ, માકર કે કાથો જે એવુ કાંઈ હોય તે ગોળીઓ તો બરાબર બને છે પણ જેમા એવુ કાંઈ ન હોય તે બલ્કલી ભાગી જાય છે આ માટે જે ગોળીઓમા અન્વોપ્ત પાકમા એવુ કાંઈ ન હોય તેમા ગોળી બનાવવા માટે જ શુ ઉમેરવુ તેનો સામાય નિર્ણય આપણે કરવો પડશે બીજો દાખલો દૂત તૈલોનો—દૂત અને તૈલમા ટેટલાક ખાવાના છે અને ટેટલાક ઉપર લગાડવાના છે જે ઉપર લગાડવાના છે તેની બનાવટ અન્વોમા ખાવાના દૂત તવથી જુદી જાતની ભલે ન હોય પણ એ દવા બોની અસરનો વિચાર કરીને એમા થોડો દેરફાર કરવો જોઈએ એવો મારો મત છે પ્રાત સ્મરણીય ઝડુ ભટ્ટજીએ જામનગરમા નીચેનો દેરફાર કયો હતો તેઓએ જાત્યાદિ દૂતમા પાકના બધા ડ્રોયોનુ ખારિડ ચૂર્ણ કરી ઘીમા મેળવી ગીધુ હતું પણ એ ઘીને પકાવ્યું નહતું હવે શાર્ફધરમા જાત્યાદિ દૂતમા વસ્તુઓનો કંઈ મેળવી પકાવવાનું લખ્યું છે, પણ કાસીમાદિ દૂતમા પકાવવાનું નહિ પણ તડકામા રાખી સુકવાનું લખ્યું છે અને ઝડુ ભટ્ટજીએ ટાસીસાદિદૂતવાળી રીત જાત્યાદિ માટે પણ અમર દારક માની તથા તે પછી એ રીત જ આલુ રહી છે

મારી કહેવાની મતલબ એ છે કે વૃદ્ધ વૈદ્યોને હાથે આવા ફેરફારો થયા છે અને થાય છે આ ફેરફારોનો પૂરો લાભ આપણે લેવો જોઈએ એટલું જ નહિ પણ આપણે કયા કેવો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે તે પણ વિચાર કરવો જોઈએ એક દાખલો આપુ છુ ગાર્ફધરજીના નારાયણતેલમા દુધ પુષ્કળ છે આ દુધનો શુભ જે પદ્ધતિ તૈલ કરવા માટે પ્રથમા કહી છે તે પદ્ધતિ પ્રમાણે તયાર કરવામા વધારે જળવાય છે કે કોઈ બીજી રીતે એ જોવું જોઈએ

ધી તેલના પાક વિષે જે સૂચનો અન્વોમા છે તેનો વિચાર ઠી તથા અનુભવીઓના અનુભવનો લાભ લઈ નિર્ણય કરવો જોઈએ

એજ રીતે આસવ અસ્થિતને ક્યારે બરાબર તૈયાર થઈ ગયા ગણવા તેમજ યોગ્ય રીતે તૈયાર થયાની પરીક્ષા શુ? કયા આસ્રવને બગડી ગયેલો ગણવો અને આસવ તરીકે ન વાપરવો વગેરે પરીક્ષા નિશ્ચિત કરવાની જરૂર છે તેમજ અવલેહના ઘણા પાકોમા ગળપણ હોય છે અને તેને લીધે ઘણા અવલેહો, હાલમા જે રીતે બનાવાય છે તે રીતે બનાવતા અસુક વખત

પછી બગડી જાય છે કે તેના ઉપર કુગ ચડે છે અથવા બગડે નહિ એટલે ફેરફાર ચાલુ રીતમા કરવાની જરૂર છે જ

રસો (કુખ્પીપકવ નહિ) પારદ ગધક કે રસસિ હર-ચન્દ્રોદય મેળવીને તૈયાર કરવામા આવેલા ચૂણ રૂપ કે ગોળીરૂપ યોગેને રમયોગ કહીએ છીએ આ યોગમા જે પાર છે, તે તેના યોગવાહી ગુણને લીધે છે એવો એક ખુલાસો છે પણ મને ઔષધક્રિયાની દૃષ્ટિથી જોતા એમ લાગે છે કે વનસ્પતિજ ય ઔષધોના મિશ્રણે અમુક વળતે સડી જાય છે પણ જો એ સાથે પારો મેળવ્યો હોય તો એ ચૂર્ણ સડે નહિ અને તેનો ગુણ જળ વાઈ રહે આ રીતે જોતા લાગે વળત સુધી ગુણ જાળવી રાખવા માટે આ યોજના કદાચ કરી હોય એવો મારો તક છે

ભસ્મોનો પ્રશ્ન ઘણો વિકટ છે શતપુટી, સહઅપુટી ભસ્મોના ભાવમા ઘણો ફેર હોવા છતાં અમુક શતપુટી છે કે મહઅપુટી, એની પરીક્ષા કાઈ નથી પુટ સખ્યાના પ્રશ્નને બાજુ ઉપર રાખતા પણ ભસ્મની પરીક્ષા શી? ભસ્મ નિર્ણય હોવી જોઈએ એવી માન્યતા છે પણ નિર્ણય એટલે શું? આધુનિક વિજ્ઞાનની મદદથી આ નિર્ણય પરીક્ષાનું સ્પષ્ટીકરણ કરવું પડે વારંતર પરીક્ષા પણ અસદિગ્ધ નથી વળી ભસ્મીકરણ માટે અનેક વિધિ થ થોમા કહેલ છે તેમાથી અમુક એને ઝેર ઠરાવી યોગ સમૂહમા એક ધાતુની ભસ્મ માટે અમુક એકનો જ સ્વીકાર કરવો પડે ઉપલબ્ધ થ થોમા કાળક્રમે નવી નવી પ્રક્રિયાઓ દાખલ થઈ છે, અને હજી પણ કોઈ તદ્દન નવી પ્રક્રિયાને અવકાશ છે કે નહિ તે પ્રશ્ન પણ વિચારવો પડે

કુખ્પીપકવ રસો માટે પણ અગ્નિનું માપ, તૈયાર રસની પરીખા, મકરંધવજ વગેરેના ગુણગુણ શું કરવું? વગેરે વિચારણીય પ્રશ્નો છે

અ-યુનાનીમા આ બનાવટ વધારે છે આયુર્વેદમા કદાચ એમાથી દાખલ થઈ છે હવે અર્ક એવવાની ક્રિયાથી બધા દ્ર થોમા સરખું પરિણામ નથી આવતું જે દ્ર થોમા ઉઠે એવા તેલો હોય તેમાથી પાણી સાથે તેવ નીકળી આવે પણ બીજામા માત્ર પાણી મળે આ વસ્તુ ઉપર વિચાર કરીને અર્કો કયા રાખવા કયા ન રાખવા એ વિચારવાની જરૂર છે દારૂમાથી અર્ક એવવાના પ્રશ્નની તો અહીં ચર્ચા કરવાની જરૂર નથી, સરકારી એકસાઈઝ કાયદાની મર્યાદામા એ પ્રશ્ન આવે છે

આયુર્વેદિક સર્વ બનાવટોનું અવલોકન કરવાની ઇચ્છા કે આવશ્યકતા નથી જેમા મને થોડી નમુના રૂપ સૂચના કરવાની જરૂર લાગી તેનું જ દિ શન કર્યું છે બાકી તો એ સૂચવેલી કમિટીમા ઘણી વિગતો ચર્ચા કરવી પડશે

ઉપર નમુના દાખલ કહ્યું છે તેમ ચાલુ બનાવટોની રીતોનો પાઠોના પ્રમાણનો અને સૌથી વધારે તો તૈયાર દવાની પરીક્ષાનો વિચાર કરવો પડશે નવી બનાવટો દાખલ કરવા અખંધી વિચાર

આ ઉપરાંત નવી બનાવટો ઝાઘં દાખલ કરવી કે નહિ એ પ્રશ્ન વિચારવાનો છે જૂના કાળમાં વેદોએ આ દિશામાં નવા માર્ગો ગ્રહણ કર્યા છે, એ તો ઐતિહાસિક હકીકત છે વળી ટીકડીનું વર્ણન જૂના ગ્રન્થોમાં નથી હતા અમારે ત્યાં જામનગર રસશાળામાં લાકડામાં પાટેલા ખાડાઓમાં ઢાળી પાચનની ટીકડી કે ચેપવી બનાવતા વળી કેટલીક બનાવટો તો લોક વ્યવહારમાં ચાલુ થઈ ગઈ છે દાખલા તરીકે શરબતો તો હવે આપણે નવા યોગ સંગ્રહમાં શરબતો શા માટે દાખલ ન કરવા ?

અહીં મને જે બનાવટો દાખલ કરવાની જરૂર લાગે છે તેની યાદી રજુ કરૂં છું, અલબત્ત છેવટનો નિર્ણય તો કમિટી દ્વારા થશે

મલમ-આયુર્વેદમાં બહારના ઉપયોગ માટે ધી તેલ જ વપરાય છે પણ યૂનાનીમાં અને એલોપથીમાં મલમો છે લોઢામાં પણ મલમો પ્રચલિત છે મુખમાં એક હકીમ એના મલમોથી જ પ્રખ્યાત છે

લીનીમેન્ટ-તેલ ધી જ લીનીમેન્ટ તરીકે પણ વપરાય છે પરંતુ એ બનાવટને મલમ પેઠે જુદું સ્થાન આપવું યોગ્ય છે

સોગડી-(સપોઝીટરી)-આ બનાવટ પણ લોકપ્રચલિત છે ગુદામાં રાખવાની થોનીમાં રાખવાની સોગડીઓ પ્રચલિત છે આ બનાવટને પણ સ્થાન આપવું પડશે

વટી-લોઝન્જસ-જે ટીકડી સ્વાદથી ખાઈ શકાય અથવા ઝોઢામાં રાખી જેનો રસ ઉતારી શકાય તેવી બનાવટ લોઝેન્જસ ઉધરસની લોઝેન્જસ આવે છે એ પ્રસિદ્ધ છે આપણે એ પ્રકારને પણ અપનાવવો જોઈએ

રસક્રિયા-રસક્રિયાનો વિધિ મેં યોગ્ય છે પણ ગળો-ગુદ્ગુચીની રસક્રિયા બનાવીને તેની ગોળીઓ બજારમાં મુકવાનું કાર્ય તો મારા ધારવા પ્રમાણે જામનગર રસશાળાએ શરૂ કર્યું આ રીતે બીજી વસ્તુઓની પણ રસક્રિયા થઈ શકે જામનગર રસશાળાનો આ દિશામાં પ્રયત્ન સફળ ન થયો પણ આપણે નવેસરથી વિચાર કરવાની જરૂર છે

સર્વ-અત્યારે ક્રમ્પ ગળોનું સર્વ પ્રચલિત છે આ સર્વમાં ગળોના ગુણો કેટલે અંશે આવે છે એ પ્રશ્ન પણ વિચારણીય છે વળી બીજા કોઈ દ્રવ્યો સર્વ કાઢવા યોગ્ય છે કે નહિ એ પ્રશ્ન પણ વિચારવા યોગ્ય છે એલોપથીની રીતે કાઢેલા સર્વો આટકોઈડનો આયુર્વેદિક ઔષધિ સંગ્રહમાં સમાવેશ કરવો કે નહિ એ પણ વિચારવું જોઈએ

ક્ષારો અને દ્રાવો—આ પણ મોટું મેન છે ન થોમા ક્ષારોનો જેટલો ઉપયોગ છે તેટલો અત્યારે વ્યવહારમાં નથી વળી અત્યારે જે રીતે આપણે બનાવીએ છીએ તે રીતે તૈયાર થતા જુદા જુદા થોમા ક્ષારોમાં શુદ્ધ છે તેની તપાસ થવી જોઈએ અને એ રીતમાં કાઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર છે કે નહિ તે વિચારી જોવું જોઈએ દ્રાવનો પણ થોડો ઉપયોગ પાછળના થોમા થયો છે અને શબદાવ તો ઠીક પ્રચલિત છે પણ દ્રાવનું વિશાળ મેન હજી અણખેડાયેલું છે

ભાઈઓ, આપણા ધધાની પ્રગતિની બાબતમાં મને જે વિચારો આવે છે તે હુકામાં અને નમુના દાખલ આપની આગળ રજુ કર્યા છે મેં તો રક્ત દિશા જ દર્શાવી છે અને તે પણ એક જ વિષયમાં જે બનાવટો જૂના કાળથી આયુર્વેદિક વૈદ્યકમાં પ્રચલિત છે તેમાં કેવા ફેરફારો કરવાની જરૂર મને લાગે છે, અને કઈ વધ નવી બનાવટો વહેલી મોડી પણ આપણે દાખલ કરવી જોઈએ એની સૂચના મેં કરી છે એ ઉપરાંત ખ્રીડીશ ફાર્માકોપીઆ જેવો પ્રમાણભૂત અથ તૈયાર કરવાની જરૂર છે એ બાબતમાં ખ્રીડીશ ફાર્માકોપીઆનો ઇતિહાસ દુષ્કાળમાં મેં આપને કહ્યો હવે આપણે પહેલા પ્રાતીય યોગ સમ્રહો તૈયાર કરવા અને દશેક વધના અનુલવ પછી અખિલ ભારતીય યોગ સમ્રહ તૈયાર કરવો કે પહેલેથી જ અખિલ ભારતીય યોગ સમ્રહની તૈયારી કરવી એનો આપણે નિપુણ કરવો પડશે ફાર્માકોપીઆ માટે દ્રવ્યોની યાદી તૈયાર કરનારી અને યોગોની યાદી તૈયારી એવી બે કમિટી તો સરખાતમાં જ નીમવી જોઈએ

પછી ભિન્ન ભિન્ન બનાવટોના વિધિ નિશ્ચિત કરનારી કમિટી અને પરીક્ષા શોધક કમિટી નીમવી પણ આ વખે જેટલું કામ કરવું અને આવતા વખ માટે શુ રાખવું એનો વિચાર કરીને પણ વાષિક કે એવી કાઈયોજના કરીને કામ શરૂ કરવું તો જ આપણે કાર્ગ કરી શકશું, નહિ તો વાતો તો ઘણા વર્ષોથી થાય છે

અહીં એક ખુલાસો પણ કરવા ઈચ્છું છું ફાર્માકોપીઆ જેવા પ્રમાણભૂત અથ પ્રમાણે બધી દવાઓ બનાવવા માટે અને એના પાઠો તો સવને મુલભ હોઈને સહુ એ દવાઓ બનાવી શકે પછી એમાં કમાણી શુ ? એવો પ્રશ્ન આપણા જેવા ઉદ્યોગ અને વ્યાપારમાં પડેલા માણસો માટે સ્વાભાવિક છે પણ ખ્રીડીશ ફાર્માકોપીઆ આટલા વર્ષોથી પ્રસિદ્ધ હોવા થતા એ પ્રમાણે તૈયાર થતી દવાઓને ફાર્માસીઓ બનાવે છે અને વેચે છે મતલબ કે થોડો પણ નફો રહેજ, અને એ ઉપરાંત જેમાં વધારે નફો હોય છે એવી પેટ ટ દવાઓ તદ્દન બંધ થવાની નથી ખ્રીડીશ ફાર્માકોપીઆ હોવા છતાં મોઘા એલોપથિક પેટ ટો મુકળ વેચાય છે, તેમજ આયુર્વેદિક પેટ ટો પણ વેચાશે એટલું જ નહિ પણ શાસ્ત્રીય દવાઓ

જેના તરફથી ખાત્રી લાયક મળશે તેની પેટન્ટ દવાઓ તરફ પણ હોદ્દા વિશ્વાસની નજરે જોશે મારી જહેવાની મતલબ એ છે કે ફાર્માકોપીઆથી ધધાને નુકસાન થવાની ખીક પણ કોઈએ રાખવાની જરૂર નથી

હવે આપનો વધારે વખત લેવાની ઇચ્છા નથી શરૂઆતમા જ મેં કહ્યું છે તેમ મને બોલવાની નહિ પણ કામ કરવાની ટેવ છે છતાં આપે સૌએ મને ધીરજથી સાલજ્યો એ ને હું આપની મહત્તા માનું છું અને આશા રાખું કે આપણે મેં ધધાદારી વ્યવહાર માણુનો છીએ તો આ પ્રસંગે આપણા સ્વત્વને શોભે એ રીતે ડાઈડ કાર્ય કરીને અથવા લાવિ કાર્યની સુઘટિત યોજના તૈયાર કરીને છુટા પડ્યું અને એ રીતે આપણા ઉપર નિ ભા વૈદ્યસમેલનની સ્વાગત સમિતિએ મુઠેલા વિશ્વાસને સાચક કરશું એવી આશા રાખું કે

છેવટ મને આ સ્થાને નિયોજવા માટે સ્વાગત સમિતિનો અને નિભાવી લેવા માટે આપ સૌનો ઉપગ્રહ માનું છું અને આપણી આ પહેલી બેઠક સંપૂર્ણ રીતે સફળ થાય એવી ભગવાન ધ વ તરિ પાસે પ્રાર્થના કરું છું

નાગપુરનું ૨૭મું નિ ભા વૈદ્ય સમેલન

ઈ સ ૧૮૩૮ના એપ્રિલની તા ૧૫ થી ૧૮મી સુધી નાગપુરનું નિ ભા વૈદ્યસમેલન ભરાઈ ગયું એ સમેલનનો જે કાર્યક્રમ પહેલાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો તે પ્રમાણે ગાંધુ બરાળર પાર હતું

સમેલનનો રિપોટ લેવાની સ્વાગત સમિતિ તરફથી ખાસ વ્યવસ્થા ન હતી મધ્ય પ્રા તના આરોગ્યમત્રી પ શ્રી દ્વારકાપ્રસાદમિશ્રના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગના મગલ પ્રવચનનો સાર સ્થાનિકપત્રોમા તથા કોનીકલ જેવામા છપાયો, તેમનીની વાણી હોવાને લીધે આ સિવાય સમેલન કાર્યો લયના પ્રધાનમત્રી પોતાના સહાયકને રિપોટ લેવાનું કહ્યા ગરતા હતા, અલગત એ સૂચનાનો કેવી રીતે અમલ થતો હતો એ મેં જોયું છે અને વધારે વિગત વાર રિપોટ લેવો એ શક્ય જ ન હોતું આ સ્થિતિમા પૈ સ પત્રિકામા કે ખીજા વૈદ્ય-સામયિકોમા કોઈની પ્રબલતર ચાહ રતના બળથી વધારે વિગતો પ્રગટ થશે અને એમા ઠાઈ ઉતારવા જેવું હશે તો પાછળથી એનો લાભ લેવાશે પણ અત્યારે તો નાગપુરના સમેલનની જે છાપ મારા ચિત્ત ઉપર પડી છે તેનું રગમા આશુ શબ્દ ચિત્ર રણું કરીને સતોપ માનું છું

સાબળવા પ્રમાણે સમેલનમા ઝણસો પ્રતિનિધિઓ હતા, જેમા મોટે ભાગે તેા મધ્યપ્રાત અને વરાડનો હતો. પણ બહારના પ્રતિનિધિઓની સખ્યા પણ ઠીક ગણાય એમની હતી. પક્ષગથી પતીઆલાના રાજવૈધ સમેલનના મૂના સ્તંભોમાના એક શ્રી રામપ્રસાદ છતા તેના પુત્ર શ્રી શિવશર્મા, મદ્રાસથી વૈધ માધવ મીનન અને તેના માથી, મિંધથી વનગજ પ મુખરામદાસ ટી ઓઝા અને વૈધ ગોપાળજી કુવરજી ઠક્કર, સચુડત ના તમાથી પ્રધાન મંત્રી કવિરાજ પ્રતાપસિંહ શર્મા અને તેના મહાયક તેા હોય જ પણ ખીલએ બેચાર હતા. નિઝામ સ્ટેટમાથી આવેલા એક વૈધની તેા તેના ભાવણથી ઓળખાણ થઈ, બાકી વધારે હોય તેા ખબર નથી પણ મધ્યપ્રાત અને વરાડને બાદ કરતા મહારાષ્ટ્ર અને ગુજરાત બે ના તેના વૈધોની સખ્યા ઠીક દેખાતી હતી. મધ્યપ્રાતને ગુજરાત એટલેા નજીક ન ગણાય છતા અમદાવાદથી પાંચેક વધો, વડોરાથી એક, છેક ધ્રાગધ્રા (કાઠીઆવાડ) થી એક અને મુળગથી ચાર પાંચ એ રીતે ગુજરાતીઓની સારી સખ્યા હતી. જગાળાનો કોઈ પ્રતિનિધિ મારા જોવામા નથી આવેા. મ મ કવિરાજ ગણનાથસેન અધ્યાપક સમેલનના પ્રમુખ હોવાથી આવશે જ એવી આશા હતી પણ છે- છે ની ઘડીએ તેઓના પગે વાગેલુ હોવાથી નહિ આવી શકે એવો તાર આવ્યો અને કાશ્મીર, આસામ જેવા દૂરના ભાગોમાથી કોઈ ન આવી શકે એ સમજાય એવું છે છતા દેશમા નાગપુરનું સમેલન પુરતું પ્રતિનિધિક હંતુ એમ કહેવામા વાધો નથી. મતલબ કે ભારતના વૈધોએ આ અખિલ ભારતીય મેળાવડામા સારી હાજરી આપી હતી અને આ હાજરી સમેલનના ચારે વિસ મુખી બેઠકના મમય દરમીયાન સભાસ્થાનમા પણ મોટે ભાગે ચાલુ હતી એ ભગૃતિની દૃષ્ટિએ ખુશી થવા જેવું છે.

બહારની વિરલ હાજરી

વૈધો સિવાય સભાસ્થાનમા સભાવિત ગૃહસ્થોની હાજરી વિરલ હતી એમ કહેવું પડશે કોઈ કોઈ સમેલનમા દા. ત. અમદાવાદના સમેલનમા ખાસ કરીને પહેલે દિવસે બહારની હાજરી મોટી હતી પણ અહીં તેા પહેલે દિવસે-જારે મધ્યપ્રાતના ઝણ મંત્રીઓ, ડેળવણી વિભાગના મંત્રી, આરોગ્યમંત્રી અને પબ્લીકવર્ક્સના મંત્રી હાજર હતા અને આરોગ્યમંત્રીનું મગલપ્રવચન અને જળવપુરના શેઠશ્રી ગોવિંદદાસનું સ્વાગત પ્રવચન જેવો આરભનો આકર્ષક કાર્યક્રમ હતો ત્યારે પણ બેક દાખતરો જેમાના એકને

૧ ગુજરાતના વઘાા નામો લખાની ઈન્ડિય રોકર્ડ પડે છે. મરણ કે ત્યા પૂછી ને લખી નથી લીધા અને યાદદાસ્ત ઉપરથી લખના જતા કોઈ નામ ભૂલી જવાય એવો સંભાવ છે.

તો મધ્યપ્રાન્તની સરકારે ત્યાં દાખલ કરવા ધારેલા રજીસ્ટ્રેશન બિલ માટે નીચેલી કમિટીમાં નીમાયા છે શ્રી વીરેન્દ્રરાય મહેતા નાગપુર ઇન્ડિયન મેન્ટ ટ્રસ્ટના એ જુનીઅર, જેઓ એક વિભાગના સ્વાગતાધ્યક્ષ હતા, જે કે એમની નિયમિત હાજરી તો એમની ભારતીય સંસ્કૃતિ વિષયક ઉડી રસવૃત્તિ પ્રેરિત હતી અને ૫-૭ થીના સભાવિત ગૃહસ્થો, એટલી જ બહારની હાજરી હતી

ઉપરની હકીકત સ્વાગત સમિતિના પચાસકાર્યની ખામીની સૂચક જરૂર છે જે કે જે એ જુટી દર્શાવવા એ હકીકત નોંધી નવી વળી બહારની હાજરી હમેશા ઉપકારક છે એમ પણ હું નવી માનતો, છતાં બ્યારે પ્રાન્તના મંત્રીઓને બોલાવવામાં આવ્યા હતા ત્યાં શહેરના સભાવિત ગૃહસ્થોની હાજરી આવશ્યક હતી પણ આ વિષયમાં ઉડા ઉતરવાની જરૂર નથી વળી એત્રીકલ્પરત્ન કોલેજના જે હાલમાં સમેલનની બેઠક રાખવામાં આવી હતી તે હાલ બહારની હાજરી વગર પણ પૂરે ભરે રહેતો હતો

અમે નાગપુર પહોંચ્યા

સમેલનનો આરંભ તા ૧૫-૪-૩૮ ને રોજ પ્રાતઃકાળે આઠ બજે રાખવામાં આવ્યો હતો અને મુળધર્મી નાગપુર જતી ગાડી સવારે નવવાગે નાગપુર પોચતી હતી વળી તા ૧૪ મી એ બપોરે આયુર્વેદ મહામહાશય તથા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની કાર્યકારિણી સમિતિઓની બેઠક રાખવામાં આવી હતી એટલે અમે-શ્રી ભુગતરામ શકપ્રસાદ વૈધ જેઓ સિદ્ધોપધિ નિર્માણ શાલા અધ્યક્ષ સમેલનના સભાપતિ હતા તેઓ અને હું, અમારા મુળધર્મના અગ્રણી આયુર્વેદમાર્તક વૈધરાજ બદવલ્લ ત્રિકમલ આચાર્ય અને વૈધરાજ વામન દીનાનાથ સાથે ૧૩મીની રાત્રે મુળધર્મી નીમળ્યા પટોદરેથી વૈધરાજ સુનીલાલ કેવાળ કર પડ્યા અમારી સાથે હતા અમદાવાદથી વૈધરાજ રવિશંકર જટારાકર ત્રિવેદી અને શુભશંત પ્રા ત્રીય મંત્રી શ્રી મણિશંકર મૂળશંકર, પ્રાગમેથી વધ શ્રી વાસુદેવ મૂળશંકર દિવેદી અને ડરાચીના વધ ગોપાળલ કુવરલ કંકુર એજ ગાડીમાં હતા કંટ્યાણથી પૂનાના વધ ગણેશશાસ્ત્રી જ્ઞેશી એજ ગાડીમાં આવ્યા હતા સમેલનના પ્રમુખશ્રી વૈધ પચાનન ગગાધર શાસ્ત્રી શુભે પણ એજ ગાડીમાં ભેગા થયા નાગપુર સ્ટેશને નાગપુરના સમેલન બોલાવનાર વૈધ પ ગોવર્ધન શર્મા છાગાણી તથા શ્રી વીરેન્દ્ર મહેતા આવ્યા હતા પ્રમુખનું મરધસ ઝાઢવાની યોજના નહોતી, અમે બે ભાઈ શ્રી વીરેન્દ્ર મહેતાના મહેમાન હતા પણ પ્રમુખ સહિત બાકીના સૌ મહેમાનોનો ઉતારો મહારાજ બાગમાં એત્રીકલ્પરત્ન કોલેજના મકાનોમાં હતો આ જગ્યા શહેરથી દૂર છે અને નાગપુરના મખત તાપમાં શહેરમાં જવા આવવાની મગવડનો

અભાવ પ્રતિનિધિઓને કપ્ટકારક હોય છે. ઉતારામાં હવા-પ્રકાશ-પાણી અને રહેવાની સગવડ સારી હતી પણ મહેમાનોના ખાવા પીવા માટેની વ્યવસ્થા વિષે ઘણી ફરિયાદ સાલળી છે આ બે અકમા એક વૈદ્ય ભાઈએ લખી મોકલેલા મ મેલન-સમરણો છાપ્યા છે તેમાં પણ આ ફરિયાદ છે

વ્યવસ્થાની ખામી

અને એક દર ઘણી જાણતમા વ્યવસ્થાની ખામીની ફરિયાદ સાલળી છે આમાં જેના ઉપર નાગપુરનું સ મેલન ભરવાનો ખરો ભોળો હતો તે શ્રી પ ગોવર્ધન શર્મા ઝાગાણીનો ગેપ હોય તે કરતા એમને યોગ્ય સહાયકો નહોતા મળ્યા, અથવા જે સહાયકો હતા તેઓને એમણે કાચની વહેચણી અને સોપણી નહોતી કરી અથવા સહાયકો તત્પર નહોતા એમ માઈ કહેણુ પડશે ગમે તેમ હો પણ વ્યવસ્થાની ખામી હતીએ વાત સાચી રજ વખતો મ મેલન ભરવાનો અનુભવ મળ્યો છે એના મજરૂપે સ મેલન યવ સ્થાની ચોક્કસ યોજના આપણી પાસે હોવી જોઈએ અને યોજનાને યથાસ્થિત પાર ઉતારે એવા કાચવતોઓ સુલભ જોઈએ અને સ્વાગત મિતિની દોરવણી મધ્યમ કાર્યાલય તરફથી થાય તો આ વસ્તુ સુફલેલ નથી આ વર્ષે મહા મહાને તથા વિદ્યાપીઠને સારા પગારના મંત્રીઓ આપવાનો ઠરાવ થયો છે એટલે કાર્યાલયને આવા કાચનો ભોળો માથે લેવામાં હરકત નહિ પડે આ વખતે પ્રમુખ વે પ ગુપ્તે શાસ્ત્રીને પોતાને પણ વ્યવસ્થાની ખામીનો કડવો અનુભવ થયો છે એ જોતા તેઓ પોતે આ જાણત ઉપર ધ્યાન આપશે અને આવતા સ મેલનમાં કાર્યાલય તરફથી દોરવણીની કાંઈક નિશ્ચિત યોજના રજૂ થશે એવી આશા રાખીએ

ગામડાઓની સેવા અને વૈદ્યો

તા ૧૫ મી એ સવારે જાહેર થયેલા ઝાયકમ પ્રમાણે આઠે નહિતો સાડા આઠે કાચ શરૂ થયું મધ્યરાત્રના આરોગ્યમંત્રી પ દ્વારકાપ્રસાદમિશ્રે લગભગ પોણા કલાક સુધી હિંદીમાં કાંઈક ધીમાં અવાજે પણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તથા સ્પષ્ટ વિચારોવાળું મગજ પ્રવચન કર્યું આપારે વૈદ્યહીમોના રજીશનનો જે પ્રશ્ન સુખઈ ઇલાકામાં ઉગ્ર રૂપે ચર્ચાઈ રહ્યો છે તે પ્રશ્ન મધ્ય પ્રા તમા અથવા ડહો કે કેએસ મહુમતિ વાળા સાતે જ્ઞાતોમાં પ્રકટ અપ્રકટ ઉભો થયો છે અને એ માટે પ્રા તોમાં કેએસ પક્ષના પ્રધાનોની નીતિ જોતા એમ લાગે છે કે જે કાયદો એક પ્રા તમા પચાર થશે તેને મળતો તાર્વિક જાણતમા લગભગ ફેરનાર જગરનો પાયદો બધા પ્રા તોમાં પસાર થશે જોન પ્રા તોની જગર નથી પણ મધ્યપ્રા તના આ આરોગ્યમંત્રીએ વૈદ્ય હીમોના રજીશન મળધી વિચાર કરવા માટે એક કમિટી ગયા

હીસેમ્બરમા નીમી છે જેમા લિયુકેમરી ૫ ગોવર્ધનશર્મા છાગણી, વદ્ય ભૂપણ શ્રી ૫ પુરુષોત્તમશાસ્ત્રી હિલ્ડેન્કર, વૈદ્ય ૫ સુદરલાલજી શુક્લ, વૈ ૫ શ્રી ભિકાજી વિનાયક ડેગ્વેકર અને હુમી મૈલવી ચિરાગુદીન જેવા નામાકિત વૈદ્ય હુકીમોની નીમણુ ઢરી છે (બુચો નાગપુર વૈદ્ય સમેલનના સ્વાગતાધ્યક્ષ શેઠશ્રી ગોવિંદાસજી માલપાણીનું ભાષણ) માલજવા પ્રમાણે આ સમિતિમા કર્નલ ફૂકડે જેવા ઢાક્ટર પણ છે અને સમિતિ તરફથી મધ્ય પ્રાન્તના વૈદ્ય હુકીમોનું વસ્તીપત્રક તયાર થાય છે અને એ તૈયાર થયા પછી સમિતિનું કાર્ય આગળ ચાલશે આ પરિસ્થિતિમા આરોગ્યમંત્રી પાસેથી સમેલન જેવા પ્રસંગે રાજ્યનીતિની જાહેરાતની લોકો આશા રાખે એ સ્વાભાવિક છે પણ રાજ્યમંત્રીએ બોળા નથી હોતા ૫ દ્વારકાપ્રસાદ મિશ્રે ઉપર કહેલી કમિટીનો રિપોર્ટ ન મળે ત્યા સુધી આગળની નીતિ વિષે બધું પણ ઉચ્ચારવાની ના પાડી પણ એક વાત વૈદ્યોને ઉદ્દેગીને ખાસ કહી અને તે એ હતી કે જો તમે વૈદ્યો અમારી પાસેથી મદદની આશા રાખતા હો તો તમારે અમને મામી મદદ કરવી પડશે અને કોષ્ટેમનું ધ્યેય આ દેશના ગામડાઓની સેવા કરવાનું છે એ તમે જાણો છો તો એ સેવામા તમે અમને મદદ કરો મોગા-પ્રથમ પકિતના વૈદ્યો યશ અને અર્ધથી આઠઠાઈને શહેરોને જ પસંદ કરશે એ હું જાણુ છું પણ તમે ગામડાની સેવા કરે અને ગામડાઓમા જે મળે તેથી સતુષ્ટ રહે ભલે યોગ્યતામા ઉતરતી કોટિના હોય, એવા વૈદ્યોને તૈયાર કરો સ્વાગત સમિતિના મલાપતિના ભાષણમા પણ આ વસ્તુનો નિર્દેશ હતો અને પછી તો આરોગ્યમંત્રીની સૂચનાની અમરથી એ વસ્તુ વારવાર આવી તેમા સમેલનના મલાપતિ વૈ ૫ શ્રી ગુણેશાશ્રીએ જે કહ્યું તે મોઢવા યોગ્ય છે એમણે કહ્યું કે વૈદ્યોએ ગામડાઓમા જલુ જોઈએ એ સાચુ છે આમજનતાની સેવા કરવી એ અમારું કર્તવ્ય છે ઉતરતી કોટિના શા માટે? શ્રેષ્ઠમા શ્રેષ્ઠ વૈદ્યોએ ગામડાઓમા જઈ જનતાની સેવા કરવી જોઈએ

વાત સારી છે પણ એ ખનશે? મહાત્મા ગાંધીજી રોગાવમા જઈને બેઠા છે એજ હેતુથી, પણ એનું ડેટલુ અનુકરણ થયું? ખરી રીતે તો આ દેશની લક્ષ્મી જ નહિ પણ બુદ્ધિ પણ વર્ષોથી ધીમે ધીમે ગામડામાથી નીકળી શહેરો તરફ વળી રહી છે ગામડાઓ પૈએ જ નહિ પણ બુદ્ધિ અને સરકારમાયે દિવસે દિવસે દરિદ્ર થતા જાય છે શહેરોમાથી ખોટા મોજશોખ અને રોગનો પ્રવાહ ગામડાઓ તરફ વહે છે દોઢ હજાર કે તેથીયે વધારે વર્ષો પહેલાં જ્યારે બોહો અને બ્રાહ્મણોની શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિઓએ ગામડે ગામડે જઈને-અરે એથીયે આગળ જગવોમા જઈને તથા ત્યા સ્થાયી

થઇને આ દેશની ગ્રામીણ વસ્તીમાં સસ્કારનું જે સિચન કર્યું હતું તે દાખલો તો ઇતિહાસમાં અપૂર્વ છે એ પ્રાચીન પ્રજ્ઞાલિકા ખ્રીટીશો આ દેશમાં આવ્યા ત્યાં સુધી લગભગ ચાલુ હતી બ્રાહ્મણો પોતાના લગ્ન પૂર્વે કરતા બુદ્ધિ, મૌલિક વિચાર અને વિદ્યામાં ઉતરી ગયા હતા એ વાત જુની પણ જે કાંઈ બુદ્ધિ શક્તિ હતી તે ગામગામોને સમર્પિત હતી વિદ્વાન સંયાસીઓ, તપસ્વી સાધુઓ, સારા જોષીઓ, ઉંચી કોટિના વૈદ્યો, ઉત્તમ પુરાણીઓ અને શાસ્ત્રીઓ વગેરે ગામડાઓમાં સતોપથી રહેતા અને ગામડાઓના ગરીબ અને મનને નીરોગી રાખવાની મહાન દેશસેવા કરતા પણ ડોળ વગર કરતા એ આ યોગ્યે હોવા સુગંધરી આવે એવો સભવ ફરી દેખાતો નથી છતાં મહાત્માજી અને હમણા કોંગ્રેસ મંત્રીમંડળના પ્રયાસો ગામજનતાની સેવાને લક્ષે છે જોઈએ કેટલું કળ આવે છે

પ્રસ્તુતમાં પ્રમુખશ્રીએ લલે જેઠ વૈદ્યો ગામડાઓમાં જશે એમ કહ્યું અને એમની પોતાની પાસેથી આપણે એવી આશા જરૂર રાખીએ છીએ છતાં સંમેલનમાં આ વિષયમાં જે ઠરાવ થયો તે વિદ્યાપીઠ તરફથી લેવાતી ત્રણ પરીક્ષાઓમાં ગામડાઓ માટે એક ચોથી ભિષકથી ઉતરતી કક્ષાની પરીક્ષા ઉમેરવાનો થયો

૧૫મી તારીખના કાર્યક્રમમાં પ્રમુખની ચુટણીની દરખાસ્ત અને એને પ્રાત્નિકાર ટેકો મળ્યા છતાં એમનો પરિચય બરાબર કોઈએ ન આપેલો હોવાથી શ્રી ૫ દ્વારકાપ્રસાદ મિશ્ર-જેઓ ચોડા વખત ખેડેલા અહમદનગરમાં પ્રમુખના મહેમાન થઈ આયા હતા, તેઓને આપવો પડ્યો

પછી પ્રમુખશ્રીએ પોતાનું ભાષણ-‘આધ્યક્ષ વૈખરી’ વાચવું શરૂ કર્યું આ ભાષણ સંસ્કૃત અને હિંદી બંને ભાષામાં જુદું જુદું છાપેલું હતું બેયની નકલો વહેંચવામાં આવી હતી પણ પ્રમુખે સભાસદોની મનોવૃત્તિને અનુસરી પોતાને હિંદી ઉચારણમાં સુરકેલી પડતી હોવા છતાં હિંદી ભાષણ જ વાચ્યું ભાષણ લાંબું અને પૂરું સભાજાતું ન હોવા છતાં દોઢ-પોણાએ કલાક આટલું અને સૌએ શાંતિથી માલજ્યુ આધ્યક્ષ વૈખરીનો સુખ્ય ધ્વનિ આયુર્વેદશાસ્ત્ર છે એવું સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નરૂપ હતો ચાળીસ ગામના મહારાષ્ટ્રી પ્રાંતીય સંમેલનના પ્રમુખ તરીકે તેઓએ કરેલા ભાષણમાંના કેટલાક વિચારોની આમાં પુનરુત્પત્તિ હતી અને ચાળીસ ગામના ભાષણ ગયા અકમા છપાઈ ગયું છે છતાં આમાં વિશેષ ઉતારવા જેવો છે

આધ્યક્ષ વૈખરી-આયુર્વેદનું શાસ્ત્રત્વ

આયુર્વેદને શાસ્ત્ર સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે એ નવાઈ ગણાય

અને એનું કારણ બાણવા જેવું છે મદ્રાસ સરકારે ૮ સ ૧૯૨૦મા દેશી વધક વિષે રિપોર્ટ કરવા મ ની ડા મીનિવાસભૂતિના મ નીપદવાળી કમિટી નીમી અને એ કમિટીએ આયુર્વેદ શાસ્ત્ર છે, અને દેશી વૈદ્યક ઉત્તેજન પાત્ર છે એવો રિપોર્ટ કર્યો તથા તેને અનુસરી મદ્રાસ સરકારે ગવર્નમેન્ટ સ્કુલ ઓફ ઈ ડીઅન મેડીસીન સ્થાપી ત્યારથી આયુર્વેદના શાસ્ત્રત્વ વિષે શકાતું કારણ હોય એવું નહોતું મનાતું સચુક્ત પ્રાતે પણ ઈ ડીઅન મેડીસીન ખોડે સ્થાપી તથા દેશી વૈદ્યકને વાર્ષિક ઉત્તેજન આપવાનું ધોરણ દાખલ કરી આજ દિશામા પ્રગતિ માધી પણ આ વર્ષે સુખઈમા દેશી વૈદ્યકીમોના રજીસ્ટ્રેશનના બીલની ચર્ચા શરૂ થતા વૈદ્ય હકીમોનું જે શિષ્ટ મડળ આરોગ્યમ ની ડા ગીતડરને મળવા ગયેલું તેને ડાક્ટર સાહેબે પણ 'આયુર્વેદમા છે શું?' એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો અને આ પ્રશ્નથી એકદમ વૈદ્યો બગૃત થઈ ગયા પ્રસુખશ્રીએ એ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે આયુર્વેદ શાસ્ત્ર છે એવું સિદ્ધ કરવાનો ચોતાને પ્રયત્ન કરવો પડે છે, એવો સ્પષ્ટ ખુલાસો કર્યો પ્રસુખે છાપેલા ભાષણ ઉપરાંત થોડું લખી રાખ્યું હતું પણ તે વાચવાનો વખત નહોતો એટલે મોઢથી થોડું હિંદીમા અને થોડું મરાઠીમા બોલી ભાષણ પૂરું કર્યું

પ્રદર્શનનો ઉપયોગ શો ?

સભાપતિના ભાષણની સમાપ્તિ પછી પ્રધાનમ નીએ વિષય નિર્વાચન સમિતિની પ્રા તવાર ચુટણી કરવાની સૂચના કરી લગભગ ખારનો સમય થયો હતો, એટલે અમે તો સુખઈ શહેર તરફની ચુટણીનો વિચાર કરી નીકળી ગયા ખપોએ વિદ્યાપીઠની કમિટીની સભા હતી પછી ચાર બળે પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન રાખ્યું હતું એ પ્રસંગે પ્રારભિક ભાષણ તથા સ્વાગત ભાષણ થયા પછી ખનવેલના પૂતપાપેશ્વર કારખાનાના માલ્લીક વૈદ્યરાજ ગગાધર વિષ્ણુ પુરાણિકનું અધ્યક્ષીય ભાષણ થયું આ ભાષણ હિંદીમા છાપેલું અને ટુકડું હતું અને શ્રીપુરાણિકે ઠીક વાર્યું પછી સભાના હોદ્દામાથી ઉઠી સૌ નીએ પ્રદર્શન જોવા ગયા પ્રદર્શન ધોરણ પ્રમાણે હતું શ્રી જાગલે તરફથી સારો વનસ્પતિ સગ્રહ સુકવામા આન્યો હતો પણ જોવાની કોઈને કુરસદ નહોતી સુ વધરાજ બદવલ્લભાઈએ પ્રદર્શનમા ફરતા ફરતા કહ્યું કે પ્રદર્શન માટે એક દિવસ રાખવો જોઈએ, એ સૂચના ખોટી નથી પૂનાના ઈ સ ૧૯૧૭ ના વૈદ્ય સમેલનમા અમુક વખત રાખવામા આન્યો હતો જ્યારે સ્વ જયકૃષ્ણ ઈ દ્રશ અને સ્વ ડા વામન દેશાઈ જેવા વનસ્પતિ શાસ્ત્રીઓ જિજ્ઞાસુઓને વનસ્પતિનો શાસ્ત્રીય રીતે પરિચય આપતા હતા સદિગ્ધ નિર્ણય માટે એકસ યોજના પૂર્વક વનસ્પતિ અને ખનિજ પરિચય

માટે આવતા સમેલનમાં વખત રાખવામાં આવે તો પ્રદર્શન વધારે સાધક થાય આ વિષયમાં નિષ્ણાતો તરફથી વ્યવહારૂ સૂચનાઓ કરવામાં આવશે એવી આશા છે

મધ્ય પ્રા ત વરાડનો અઘડો

તા ૧૫ મી એ જ રાતે સાડાઆઠે વિષય નિર્વાચન સમિતિની બેઠક રાખવામાં આવી હતી શરૂઆતમાં પ્રા તવાર સુટણીનું કાર્ય આદ્યુ અને તેમાં મધ્ય પ્રા ત અને વરાડની સુટણીનો અઘડો શરૂ થયો આ અઘડાનું બાહ્ય સ્વરૂપ તો એ પ્રા ત પહારનાઓને સમજાતું હતું પણ મૂળ તો ન સમજાયું તે છેવટ સુધી ન સમજાયું અને બાહ્ય અઘડાની નિ સાર વિગતોનો વિચાર કરવાની જરૂર નથી પણ બે કલાક સુધી સામસામી આભિપ્રયુક્ત દલીલો યથા પદી પ્રસુખને જે નિષ્ણય આપવો પડ્યો તેથી નારાજ થઈને વૈવરાજ શ્રી હિલેંકર વગેરે સ્થાનિક કાર્યકર્તાઓજ ઉઠીને ચાલવા માડયા એટલે તે દિવસની બેઠક પૂરી થઈ

વૈદ્ય શ્રી શિવશર્માજી અને અ-મમેલન

તા ૧૬ મીએ સવાર અધ્યાપક પરિષદ ભરાઈ અને તેના વરાયેલા પ્રમુખ મ મ ઠવિરાજ ગણનાથ મેન ન આવી શકેલા હોવાથી વૈદ્ય પ શિવશર્માને પ્રમુખ સુવંશમાં આવ્યા એ સમેલનના સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી ટી જે કેદાર, નાગપુર યુનિવર્સિટીના વાઈસ એ ચેલરનું સ્વાગત ભાષણ થયું અને પછી વૈદ્ય શ્રી શિવશર્માજીનું લગભગ દોઢ કલાક સુધી મોઢેથી એક ધારુ હિંદી વ્યાખ્યાન થયું શ્રી શિવશર્માજીને પોતાને પ્રમુખ સુવંશમાં આવશે એમ આગલી સાંજેજ ખબર પડી હતી એટલે તેઓએ આગળથી તૈયારી કરી નહોતી તો ભાષણ લખ્યું તો કયાથી જ હોય ? પણ શ્રી શિવશર્માજીને તૈયારી વગર ભાષણ કરવાની મારી ફાવ આવી ગઈ છે મે દશેક વય પહેલા એમને સાલખ્યા હતા તેમાં અને આ વખતે સાલખ્યા તેમાં ઘણી પ્રગતિ જોઈ એમના પિતા પ રામપ્રસાદ વૈદ્ય સ સારના સારા વક્તા છે પિતાનો વારસો પુત્રને મળ્યો છે એટલું જ નહિ પણ પુત્રે એ વારસાને દીપા થો છે નાગપુરના સમેલનને તો શ્રી શિવશર્માજીના વિજયનું સમેલન હોઈ રાખ્યું એટલો ભાગ એમણે સમેલનમાં લીધો અથવા એમને લેવો પડ્યો અને એટલી લોકપ્રિયતા મેળવી ખાસ કરીને ભુવાન વધ જગતના અતિપ્રિય નેતાનું પદ એમને અનાયાસે મળી ગયું એમ જહેવામાં ખોટું નથી આવજત એની પામેથી ઘણી આશાઓ રાખવાનું વૈદ્ય જગતમાં શરૂ થઈ ગયું છે, એ એમણે યાદ રાખવાનું છે

આવા લાપણના મુદ્દાઓ યાદ રહેવાનો સહવ નથી પણ સ્વાગતાધ્યક્ષ વાઈસચેન્સેલરે આયુર્વેદિક દવાઓના 'સ્ટા કડાઈઝેશન'ની વાત કરી અને તેના જવાબમા આયુર્વેદિક નિદોષ સિદ્ધા તનુ તથા ઔષધ પ્રક્રિયાનુ રહસ્ય સ્ફુટ કરવાની પ્રમુખને એના પિતાજી તરફથી સૂચના થઈ એટલે અધ્યાપન વિષયને પાછળ રાખી શિવશર્માજીએ લગભગ એક કલાક સુધી નિદોષસિદ્ધાન્ત અને આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિની વિશિષ્ટતા ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું મ મ ગણનાથસેને આયુર્વેદિક ચિકિત્સા 'ફૂલપ્રુફ' (Fool-proof) છે એમ કહેલું તે વચ્ચે દાખલાઓ આપી સ્પષ્ટ કરી અને એ માથે આધુનિક પાશ્ચાત્ય ચિકિત્સાની અને વિજ્ઞાન સંબંધી લગભગ અઘતનીય માહિત્યનો પરિચય તેઓ તાજે છે એમ સ્પષ્ટ દેખાયુ આ વ્યાખ્યાનને અગેજ એમણે લાહોરના એક શેઠીઆ (શેઠીઆનું નામ યાદ નથી) એ આયુર્વે માટે થોડા વર્ષો પહેલા એક ટ્રસ્ટ કરેલું જે વધીને યાત્રીશ લાખનું થયુ ત્યારે એનો ઉપયોગ પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિની ઈસ્પીતાલ માટે થઈ જતો બટકાવી શ્રી શિવશર્માજીએ મૂળ ટ્રસ્ટની કલમ અનુસાર આયુર્વેદિક ઈસ્પીતાલ માટે એ મોટી રકમને વાળી લીધી અને હવે સારા પાયા ઉપર ઈસ્પીતાલ ચલાવે છે આ ઈસ્પીતાલ લાહોર જવાનો જેને પ્રસંગ મળે તે વેદોએ જરૂર નેવી નેઈએ અને ત્યાની ચિકિત્સા પદ્ધતિને વધારે જાહેરાત મળવી નેઈએ

શાસ્ત્રરક્ષા તો ઉત્તમકોટીના વેદોથી થાય

ઉપર કહેલા કારણથી નિદોષ અને આયુર્વેદ ચિકિત્સાની વિશેષતા વિશે લાખુ વ્યાખ્યાન કર્યા પછી પોતે અધ્યાપક સમેલનના પ્રમુખ હતા એ યાદ કરીને અર્ધોએક કલાક અધ્યાપન વિષય ઉપર શ્રી શિવશર્માજીએ લાપણુ કર્યું હતું અલબત્ત વિષય ખાસ અભ્યાસ અને વિચાર માગે એવો હતો અને પોતે એ વિષય ઉપર તૈયાર થઈને આવેલ નહિ એટલે સ્વાભાવિક રીતે ખાસ પ્રજાશકે વિચારો આપી શક્યા નહિ માત્ર એમનો એક વિચાર મને યાદ રહી ગયો છે એમણે કહ્યું કે મને મધ્યમ કોટીના વેદો ઉત્પન્ન કરવાનો મોહ નથી ને થોડા ઉત્તમ કોટિના વેદો ઉત્પન્ન થઈ શકે તો ખાકીનો મોટો ભાગ ભલે ત્રીજી પક્ષિતનો થાય કારણ કે શાસ્ત્રનું રક્ષણુ ઉત્તમ વડે જ થઈ શકે છે શ્રી શિવશર્માના શબ્દો મને યાદ નથી પણ એના કથનની મતલબ ઉપર પ્રમાણે હતી અને ને કે મધ્યમતાનો તિરસ્કાર નથી કારણ કે જગતમા મધ્યમતા છે એટલું જ નહિ પણ મોટો ભાગ એનો જ છે, છતાં એટલું તો હું યે માનુ છું અને પ્રસંગે કહેલ પણ છે કે વિદ્યાવિષયક જે સસ્થા ભલે થોડા-એ પાત્ર કે દશવર્ષે જે નળુ પણ પ્રથમ કોટિના વિદ્વાનો ઉત્પન્ન ન કરી શકે તે સસ્થા વિદ્વાને સજીવ રાખવામા સાધનભૂત થઈ શકતી નથી.

અને પરિણામે કાળક્રમે કાળધર્મને વગ થાય છે પ્રસ્તુત વિષયમાં દાખલો આપીને કહેવું હોય તો કરી શકાય કે જે હાલના આયુર્વેદિક વિદ્યાલયો અને મહાવિદ્યાલયો સ્વામી લક્ષ્મીરામજી વે. પ. હરિપ્રપતજી કે આયુર્વેદ માર્તંડ જીવજી ત્રિકમજી આચાર્યની ડોટિનો એક પણ વેદ ઉત્પન્ન નહિ કરી શકે તો એ વિદ્યાલયો આયુર્વેદનું રક્ષણ નહિ કરી શકે

વિષય ધણો ગહન છે અને સમેલન દ્વારા સવિસ્તર વિચાર માટે છે આ અધ્યાપક સમેલનમાં કાર્ડ એ વિચાર થઈ શકે એવું હતું જ નહિ, જાકી મહામંડળે જે જે ત્રણ ગ્રેજ અધ્યાપકોનું યુનિવર્સિટીએ નીમે છે તેવું કમીશન નીમી તેની પાસે અધ્યાપન વિષયક સુધારાઓની સૂચના માગવી જોઈએ નાગપુરમાં તો પ્રમુખાનુ ભાષણ પૂરું થયા પછી થોડા બીજા બોલનારાઓએ આડીતેડી વાતોમાં સમય લીધો ત્યાં વખત ઘણો થયો હોવાથી બેઠક સ્થિત રાખી બપોરે સાડાનણે અધ્યાપક સમેલનની બેઠક લખાવી

આગલી રાત્રે વિષયવિચારણીમાં જગાણ પડેલું હોવાથી સમેલનની ખુલ્લી બેઠક માટે ઠરાવો તૈયાર નહોતા એટલે બપોરે સાડાનણથી દોષક કલાક સુધી અધ્યાપક સમેલનનું કાચ લખાવ્યું અધ્યાપક સમેલનમાં બોલનારાઓએ સુખ્યરવે અધ્યાપન સબધી સુરકેલીઓની ચર્ચા કરવાની છે એ વસ્તુ મુખ્યે તથા પ્રધાનમંત્રીએ સ્પષ્ટ કર્યો છતાં એ વિષયને વળગી રહીને બોલતું સહેલું નથી ફક્ત આ મા જીવજી ત્રિકમજી આચાર્ય ખાસ માગી લઈને જે અર્થો કલાક વ્યાખ્યાન આપ્યું તે સારું પ્રકાશક હતું સુ જીવજી ભાઈના મનમાં નાગપુરમાં બેઠક કલાક સુધી આદર્શની રાત્રે ખાસ વ્યાખ્યાન આપવાનો વિચાર હતો અને તેઓએ પત્રદ્વારા એવી માગણી પણ કરી હતી પરંતુ સમેલનના સચાલકો એ વ્યવસ્થા કરી શક્યા નહિ અને સુ જીવજી ભાઈને અધ્યાપક સમેલનમાં મળેલા અર્થો કલાકથી સતોષ માનવો પડ્યો તેઓ ખાસથી ભાષણના મુદ્દાઓ લખેલા મળે તો આ વિ મા છાપવા કૃતજ્ઞ છે

તા ૧૬ મીએ પાચવાગે ઉપર પ્રમાણે અધ્યાપક સમેલન પૂરું થયા પછી સમેલનની ખુલ્લી બેઠકમાં શોકનો ઠરાવ વગેરે વિવાદ રહિત બે ત્રણ ઠરાવો પસાર થયા પછી બેઠક પૂરી થઈ અને રાત્રે નવ વાગે વિષયનિર્વાચન સંમિતિ મળી ત્યારે આગલા દિવસનો મધ્યપ્રાત્નનો અગડો પતી ગયો હોવાથી ધીમે ધીમે થોડા ઠરાવો પસાર થયા પણ પાછો મધ્યપ્રાત્ન અને વરાન્ને એક ગણવા કે જિન એ ઉપર અગડો આ ચો એના એ અગડનારા અને એને એ વાત ઉપર મત લેવાયા, પોલની માગણી થઈ, લેખી મત ગણતરી થઈ અને છેવટ એક પક્ષ જાયો ત્યારે બીજે દિવસે ખુ ની બેઠકમાં

વિરોધ કરવાનો પોતાનો હક્ક ગણી કામ આગળ ચાલવા દીધું અને તા ૧૭મીએ જ્યારે ખુલી બેઠકમાં વિરોધ કર્યો, એક શ્રી ગોવિંદલાલની વિરોધ બેચી લેવાની 'અપીલ' ન ગણી, મતની માત્રા કરી અને તેમાં હારી જતા 'વોકઆઉટ' કર્યો આ રીતે અઢી દિવસ સુધી સંમેલનનો વળત લીધા પછી મધ્યપ્રાત વસાહ ઝગડો શાત થયો અને તે પછી સંમેલનની ગાડી પણ વેગથી દોડવા લાગી

તા ૧૬મીની રાતે દોઢ વાગે થોડા ક્ષણો પમાર કરી વિષય નિર્વાચન સમિતિ ઠીક થઈ તે પાછી ૧૭મીએ જ્યારે મળી અને અપાટાબધ કેટલાક ઠરાવો પમાર કર્યા પછી ખુલી બેઠક શરૂ કરી એજ ઠરાવો તેમાં પમાર કર્યા

તા ૨૭ મીએ સવારે પાઠ્યક્રમ મલાયા પરિષદ ગળી ૮મી જેમાં વૈદ્યભૂષણ પુરુષોત્તમ શાસ્ત્રી હિલોઈરનું અધ્યક્ષીય ભાષણ સુખ્ય હતું પણ એ ભાષણ હુળીને ગયેલો હોવાથી સાંજની નવી શરૂ થો એ ભાષણ છાપેલું નહોતું પણ આ વિષયમાં એક ઠરાવ થયો છે

પછી તા ૧૭ મીની રાતે નવ વાગે વિષયનિર્વાચન સમિતિની બેઠક મળી ત્યારે મધ્યપ્રાત વસાહનો ઝગડો શાત થઈ જવાથી વાતાવરણ શાત હતું, રસ ઝોઠો થયો હતો, હાજરી પણ ઓછી હતી અને ઠરાવો પમાર કરવાનું કાર્ય ઝડપભેર ચાલુ હતું

ગુરૂ પર પગની રક્ષાની આવશ્યકતા

તા ૧૮ મીએ સવારે યોજના અનુસાર ત્રિજોષધિનિર્માણ શાલાધ્યક્ષ સંમેલન ભરાયું જેમાં મ રી વૈદ્ય દિગમ્બરદાસ ગુજરાતીનું પ્રાકૃત્યન થયા પછી સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી રીરે દ્રાવ મહેતા બી એ, બી છ તુ સ્વાગત ભાષણ થયું જે હિંદીમાં છાપેલું હતું અને એમનો સારી જટાવી તથા ગોળા અવાજથી વાચ્યું શ્રી વીરેન્દ્રાચ મહેતા પહેલા વર્ગના એ છનીઅર છે પણ તેઓએ એનની અર્ચાગની અને સ્થાપત્ય કલાની દૃષ્ટિથી ભારતીય મન્દિરોનો મારો અભ્યાસ કર્યો છે અને મન્દિરોની દૃષ્ટિએ સ્થાપત્ય અને આયુરવેદ સમાન ઢલામાં હોવાથી શા માટે અને શુ આયુરવેદમાં રક્ષણીય છે, તેને એમણે વિચાર કર્યો છે એમનું ભાષણ-ગુજરાતી ધણુ કરી આ વિ મા છપાશે પણ એમની માથે ગર્યોમાં એમણે જે એક વાત કરી તે ખાસ નોંધવા યોગ્ય છે એમણે દાખલો આપીને કહ્યું કે મદ્રાસમાં થાભલાઓ, ભાલો વગેરે જુની જુદી વસ્તુઓ અમુક માપની શા માટે લેવી અને અમુક ગોઠવણ અમુક રીતે જ શા માટે કરવી વગેરે સિદ્ધાન્ત-ચીયરી જ્ઞાન ન હોવા છતાં વશપરપરાથી પોતાનું કામ શીખેલો કડીઓ ઘણીવાર પાસ થયેલા એનનીઅર કરતા નકાન સાદુ ખાધી આપી શકે છે એ આમાં ય સત્ય છે વૈદ્યક એ જેમ વિજ્ઞાન છે તેમ કળા પણ છે

શુરૂ પરપરામા કેટલીક વૈષ્ણ કળા સત્ત્વવાઈ રહી હોવાનો સભવ છે, જૂની પ્રણાલીના વૈદો પાંચે જુદી જુદી ચમત્કારિક ક્રિયાઓ સત્ત્વવાઈ રક્ષાન દાખલાઓ પણ છે હવે જો રશ્ટ્રપ્રેશન બીલથી આ શુરૂ પરપરા તદ્દન બંધ થઈ જાય તો મોટી હાનિ થવાનો સભવ છે તેઓની વાત સાચી છે વૈદોના ધ્યાનમાં એ વસ્તુ છે અને આ કારણથી નાગપુરના વૈદ સંમેલનના આ સળાઈ ઠરાવમાં શુરૂપરપરાની રક્ષાની માગણી છે

ત્રિપ્તીપદિ નિર્માણગાલાધ્યક્ષ સંમેલનના સ્વાગતાધ્યક્ષતુ ભાવણ પૂર થયા પછી પ્રમુખ શ્રી જીગતરામ રાધરમમાદ વૈષ્ણતુ હિંદીમાં છાપેલું ભાષણ થયું એ ભાષણ શુભસતીમાં આ અકમાજ છાપ્યું છે એટલે એના ખાસ સુદાઓ અહીં નોંધવાની જરૂર નથી

સભાપતિતુ ભાષણ પૂર થયા પછી વૈદરાજ જાદવજી ત્રિપ્તીપદિ આચાર્ય એજ વિષય ઉપર થોડું વિવેચન કરું જેમાં ભસ્મને કયા તૈયાર થઈ ગણવી વગેરે ઉપયોગી વાતો હતી વળી સભા આગળ નહિ પણ મારી સાથે પાત ચિતમાં ભસ્મની નિરૂપણતા એટલે શું ? એ વિષે ચોતાતુ મત ય કહ્યું કે જે ઉષ્ણમાન (ટેમ્પરેચર) વડે ભસ્મ તૈયાર થઈ હોય તે ઉષ્ણમાન અને મિત્ર પચકથી જે ભસ્મની મૂળ ધાતુ ન થઈ શકે તે નિરૂપણ ભસ્મ બાકી ગમે તેટલા ઉષ્ણતામાનથી કે કોઈ પણ સાધનથી મૂળ ધાતુ ન થઈ શકે એવો અથ નથી પણ આ બાબતમાં તેઓ પોતે એકાદ લેખ આપે એ ઈષ્ટ છે

બીજા પણ ઘણા બોલવા ઇચ્છતા હતા એક ગૃહસ્થે એ અતર્ધૂમરસ સિંદુર કે અદ્રોદય તૈયાર રવાનું યતનતા શું બીજાની પૂરતી નહોતી એમ પ્રયોગ થઈ શક્યો નહિ મહી એ ઉપર શબ્દો થયા લાગી એક વૈદે પૂછ્યું કે આ ક્રિયાથી સિદ્ધ થયેલ રસમાં જો મારદાદક વગેરે લીધેલી વસ્તુઓ પૂરે વજન મળતું ન હોય તો એ વજનતું શું થયું ? કારણ કે સાધારણ ક્રિયામાં તો ગંધક અને ઘણીવાર કેટલોક પાણી પણ ધુમાડા રૂપે નીકળી જાય છે પણ આમાં તો ધુમાડો નીકળતો નથી જે વૈદ આ અતર્ધૂમ પ્રક્રિયાતું યત્ર દેખાડવા લઈ આવ્યા હતા તેણે આવી બાબતનો કાંઈ વિચાર કર્યો નહોતો એટલે તેઓ શું જવાબ આપે ? બીજાઓ પણ મને તેમ વાતો ખરતા હતા પણ શ્રી વીરેન્દ્ર મહેતાએ તરત પ્રતોષ કર્યો કે અતિશય દમાણથી ધુમાડો એટલો પાતળો થઈ નીકળે છે કે તે દેખી શકાય નહિ બા ? આ યત્રની રચના હવા જઈ આવી શકે નહિ એવી નથી અને વજન પૂર નથી મળતું એ ઉપરથી ધુમાડો નીકળી જાય છે એ નક્કી થાય છે

ઘણાને બોલવાની ઈચ્છા હતી પણ વખત થઈ ગયો હોવાથી બેઠક પૂરી કરવી પડી પછી જ્યોરે સમેલનની ખુ હી બેઠક શરૂ થઈ અને તેમા આગલી રાતે તૈયાર થયેલા ઠાવો અપાટાબધ પસાર કરવામા ચાલ્યા અને ઉપર ઔપચારિક ઉપકાર પ્રદર્શન, હારતોરા, પ્રમુખનો ઉપસહાર જાધુ વિધિસર થઈને સાંજે છ વાગે સુપ ફેટો લેવાયા પછી નાગપુરનું વિવિધરંગી વૈદ્ય સમેલન રંગેચંગે સમાપ્ત થયું

ઉપસહાર

નાગપુરના વૈદ્ય સમેલનની આ લાળી નોધનો ઉપસહાર કરતા કહેવું જોઈએ કે નાગપુરના વૈદ્ય મમેલન વિષે નીચેની બાબતો ખામ નોધવા યોગ્ય છે એક તો વૈદ્ય સમૂહમા તરવરતો જીવનનો અગડો નાગપુરના મમેલનમા મધ્યમાન્ત વસાડનો અગરો ઘણો વ્યાપક હતો એ ઉપર નોધાઈ ગયું છે આપણા રાજકીય જીવનની ચળવળ અને ધાધલે આપણા ખીલ જીવનમા પણ કેટલો પ્રવેશ કર્યો છે એનું દષ્ટાન્ત એ અગડાએ આખા દર્શાં પુ પણ એ અગડાને બાદ કરતાં એ તટસ્થ પણ બેઈ શકે એટલું ચેતન ત્યાં એડલ થયેલા સમૂહમા તરવરતું હતું અલખત એ ઉત્સાહને યોગ્ય રસ્તે વાળવા માટે સુવિચારિત યોજના આવર્યક છે વૈદ્ય મમેલનના કસાયેલા વૃદ્ધ નેતાઓએ માર્ગ કાઢક બાધ્યો છે અને જે ભાવિ કર્તવ્ય છે તે તેઓને હાથે કે તેઓની દોરવણીથી થશે એવી આશા રાખીએ

સ મેલનના અગ્રણીઓ

રીસર્ચ પટેલ મ્યપાયેલા આ વૈદ્ય સમેલનના તે વખતના સ્થાપકો અને નેતાઓમાથી કવિરાજ યોગી દ્રનાથ સેન, પ હી ગોપાલાચાર્ય વગેરે કેટલાક સ્વગવાસી થયા છે ત્યાં મ મ કવિરાજ ગણનાથમેન, સ્વામી લક્ષ્મીરામજી, આ મા જાદવજી ત્રિ આચાર્ય, પ જગદાચાર્યપ્રસાદ શુક્લ, પ રામપ્રસાદજી વગેરે નેતાઓ આ પુરા વહેતા વહેતા વૃદ્ધ થયા છે છતાં વૈદ્ય સમેલનની જાદવજી ત્રિ આચાર્ય તથા પ રામપ્રસાદજી દેવી એકનિષ્ઠ સેવા કરી રહ્યા છે એનું નાગપુરનું સમેલન નિદર્શન હતું અહીં સમેલનના જે અગ્રણીઓના નામો ગણાવ્યા છે તે ઉપરાંત જેઓએ વૈદ્યસમેલનની સારી સેવા ભૂતકાળમા કરી છે અને ભવિષ્યમા કરશે એવા ખીલજો છે એ મારા ધ્યાનમા છે, પણ એમાથી ચે ઘણાઓ વૃદ્ધ થયા છે

પણ આ વૃદ્ધ નેતાઓ જગ્યા લીએ તેવા જીવાન નેતાઓ કયા છે? કેટલા છે? એ જ આજના વૈદ્ય જગતનો મહા પ્રશ્ન છે જે સરથામા જૂનાની જગ્યા લેનારા નવાનવા કાળ ક્રમે ઉત્પન્ન થયા ક્રમે એજ સરથા

જીવતી રહે છે એ જીવનક્રમનું મહા સત્ય છે નાગપુરના સમેલનમા મને તો એ જીવાન અગ્રણીઓ દેખાયા (૧) કવિરાજ પ્રતાપસિ હજી જો કે એમને તદ્દન જીવાન ન કહી શકાય છતા ઉપર ગણાવેલા વૃદ્ધોથી એ ઉમ્મરે હાના છે, અને (૨) ૫ શિવશર્માજી તેઓ ગાંધી રીતે જીવાન છે ઘણી રીતે સમય છે અને જીવાનોને એનામા ઘણી શ્રદ્ધા છે વૈદ્ય સમેલને ૫ શિવશર્માની શક્તિઓનો લાભ લેવાનું શરૂ કર્યું જ છે અને હજી ઘણો લાભ સમેલન લેશે એવી આશા છે

પણ વૈદ્ય સમેલન જેવી સ્થાને ઘણા વધારે જીવાન કાર્યકર્તાઓની જરૂર છે એટલું જ નહિ પણ વૃદ્ધ નેતાઓ અને જીવાન કાર્યકર્તાઓની એક દિલ સંગઠિત શક્તિની આવશ્યકતા છે

વૈદ્યસમેલનને આવતા વર્ષ માટે મુખ્યતુ આમનજી મળ્યું છે

સમેલન વૃતાત

નિખિલ ભારતીય વૈદ્યોનું ૨૭મું સમેલન નાગપુર મુકામે તા ૧૫-૪-૩૮ ને દિવસે શરૂ થવાનું હતું તે સમેલન ઉપર અમારા મિત્ર એકનાથ રાવ સાથે તા ૧૫-૪-૩૮ ની રાતે બેતુલથી નીકળી, ને સવારે તા ૧૫મી એ નાગપુર આવ્યા જે વખતે સ્ટેશન ઉપર ઉતર્યા તે વખતે પ્રતિનિધિઓને લેવાને માટે સ્વાગત સમિતિ તરફથી ઘરાબર વ્યવસ્થા ન હતી જે વખતે અમે સ્ટેશનમા ઉતર્યા તે વખતે મુખ્ય તરફથી શ્રી ગુપ્તે શાસ્ત્રી તથા શ્રી બદવજીભાઈ વગેરે આવવાના હતા અને તેઓ માટે થોડી વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી ટાગો કરીને અમે જ ને જણા મહારાજ બાગમા એડ્રીક્સચરવ કોલેજની હોસ્ટેલમા અમારો ઉતારો હતો ત્યા આવ્યા તે ઉતારામા માણ સોની વ્યવસ્થાના અભાવે કયા ઉતરણુ તેની સમજ પડતી ન હતી અમેએ આપ મેળે અમારી વ્યવસ્થા કરી લીધી ત્યાર પછી તે દિવસે ખાસ કાય પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી સ્નાન વગેરે કર્યા પછી ભોજન માટે ગયા, જ્યા આગળ ભોજનની નાલાયક વ્યવસ્થા હતી ભોજન માટે કેટલાક આપવામા આવ્યો હતો, કે એક દિવસના ભોજનના એક માણસના સાડા સાત આના પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી જે અનિદ્ય હતી અને ભોજન જે આપવામા આવતું હતું તે એક સાધારણ માણસ પોતાના ઘરમા જમે તેના કરતા ઘણે દરજ્જે ઉતરતું હતું પીરસવામા અત્યંત અવ્યવસ્થા હતી જેની ખરી જવા બદારી સ્વાગત સમિતીની હતી રહેવાની વ્યવસ્થા સામા ય ઠીક હતી ધાણી વગેરેની સગવડતા સારી હતી મહારાજ બાગ વસ્તી બહાર હોવાથી હવ

પાણીનું સુખ હતું, પણ વૈધરાજીને શહેરમા જવા આવવાનું હું ખું હતું અને સાથે જે લોકો ત્યાં લોજન કરી શકતા ન હતા તેઓને શહેરમા જઈને પોતાની ભુખ શાત કરવામા અડચણ પડતી હતી

તા ૧૫-૪-૩૮ સવારના આઠવાગે સમેલનનો ટાઈમ નક્કી હતો

શરૂઆત અડધો કલાક મોડું થયા પછી થઈ હતી ગાળાઓનું ગીત પુરૂ થયા પછી, નામદાર દ્વારકાપ્રસાદ મીશ્રજી સી પી ના હેતુ અને મેડિકલ મિનીસ્ટર માહેબે ઉદ્ઘાટનનું લાપણ કયું, જે લગભગ એક કલાક ચાલ્યું હશે હાલના રાજકીય અને આયુર્વેદીક સળગતા પ્રશ્નોનું સારી રીતે મમાલોચન કર્યા પછી વૈદો પોતાને કેમ સહાય થઈ શકે? સરકાર પાસેથી શું લઈ શકે તેની મીમાસા કરી હતી ત્યાર બાદ શેઠ શ્રી ગોવિંદદાસજીએ સ્વાગત લાપણ કયું હતું જે છપાએલું હતું છતાં મોટેથી જે કહેવાયું હતું તે સ્વાગત લાપણ યોગ્ય હતું ત્યાર બાદ શ્રીમાન વિદ્વાન અધ્યક્ષ શ્રી શુભે શાસ્ત્રીજીએ પોતાનું છાપેલું લાપણ હિંદીમા વાચ્યું હતું પણ પોતાને હિન્દી લાપાને પરિચય ઓછો હતો તેથી તેઓ ખરાબર વાચી શક્યા ન હતાં જો કે તેમનું લાપણ માર્મિક અને ખુબ સશોધિત આયુર્વેદિક સિદ્ધાંતોથી ભરપુર હતું

સાંજના ચાર વાગે પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન હતું જેમા શ્રી વાસુદેવ પુરાણિકનું (રીટાયડ જમ્બુડીરાયલ કમીસનર) લાપણે વૈદ્ય સમાજને સ્વાગત કરતું હતું અને ત્યાર બાદ પનવેલવાલા નાના સાહેબ ઉર્ફે ગંગાધર વિ પુરાણિકનું અધ્યક્ષ તરીકેનું લાપણ જિલકુલ સ્પષ્ટ અને સાદા શબ્દોમા છાપેલું તેમણે વાચ્યું જે ઘણાં લાઈઓને પસંદ આવ્યું હતું ત્યાર બાદ ગરીબદાસ વૈદ્ય બીલાસપુરવાળા જેઓ અગ્નિસ્થાયી પારદ લઈને આવેલ તેમને બોલવાનો સમય આપવામા આવ્યો હતો તેઓનો પ્રયોગ શુદ્ધ હોવાથી તેઓને બોલતા બધું કર્યું હતાં ત્યાર પછી સર્વે લાઈઓ પ્રદર્શન જેવા માટે પધાર્યા હતાં પ્રદર્શનમા ખાનદેશવાળા જગલે વૈધરાજે પ્રદર્શન ઘડું વ્યવસ્થાસર ગોઠવ્યું હતું પ્રદર્શનમા શરૂઆતમા ટેબલો ઉપર સુકી વનસ્પતિઓના નમુનાઓ હતાં લીલોવનસ્પતિના પણ નમુનાઓ હતાં અને રસાયનના નમુના, પુસ્તકો, ખરલો, અકના ચડો અને લિપ્ત લિપ્ત દવાઓ પણ રાખવામા આવી હતી પ્રદર્શન જોયા પછી તે દિવસે રાત્રે વિષય નિયામક સમિતિનું કામ ચાલ્યું જેમા શ્રી છાગાણીજી, કેએકરજી અને ઉમરાવતીના વૈદોને અદરા અવર મહાન ઝગડો ચાલતો હતો જે ઘણો જ ચાલ્યો જેમા યુવાન વૈદોએ સારો ભાગ લીધો હતો ઘણા જ પ્રયત્ન પછી સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી ગોવિંદદાસજીએ બીજે દિવસે સમાધાન કરાવ્યું હતું

જીવતી રહે છે એ જીવનકર્મનું મહા સત્ય છે નાગપુરના મ મેલનમા મને તો બે જીવાન અમ્મણીઓ દેખાયા (૧) કવિરાજ પ્રતાપસિંહજી જે કે એમને તદન જીવાન ન કહી શકાય હતા ઉપર ગજાવેલા વૃદ્ધોથી એ ઉમ્મરે હતા છે, અને (૨) ૫ શિવશર્માજી તેઓ જાધી રીતે જીવાન છે ઘણી રીતે સમર્થ છે અને જીવાનોને એનામા ઘણી શ્રદ્ધા છે વત મ મેલને ૫ શિવશર્માની શક્તિઓનો લાભ લેવાનું મરૂં કર્યું જ છે અને હજી ઘણો લાભ સમેલન લેશે એવી આશા છે

પણ વૈત મ મેલન જેવી મર્યાદાને ઘણા વધાર જીવાન કાર્યકર્તાઓની જરૂર છે એટલું જ નહિ પણ વૃદ્ધ નેતાઓ અને જીવાન કાર્યકર્તાઓની એક દિલ સંગઠિત શક્તિની આવશ્યકતા છે

વૈતમંત્રેય અને આવના વા' માટે મુંબઈનું આમત્સ્ય મળ્યું છે

સ મેલન વૃત્તાત

નિખિલ ભારતીય વંદોનું મહત્ત્વ મેલન નાગપુર મુંબઈ તા ૧૫-૪-૩૮ ને દિવસે મરૂં થવાનું હતું તે સમેલન ઉપર અમારા મિત્ર એમનાય નામ સાથે તા ૧૫-૪-૩૮ ની રાત્રે જેતુલથી નીકળી, ને મવાર તા ૧૫મી એ નાગપુર આવ્યા જે વખતે મેશન ઉપર ઉતર્યો તે વખતે પ્રતિનિધિઓને લેવાને માટે સ્વાગત મગિતિ તરફથી ખરાબર વ્યવસ્થા ન હતી જે વખતે અમે મેશનમા ઉતર્યો તે વખતે મુંબઈ તરફથી શ્રી શુભે ચાન્દ્રી તથા શ્રી લલિતજીભાઈ વગેરે આવવાના હતા અને તેઓ માટે ઘોડી વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી ટાંગે કરીને અમે જ ને જણા મહારાજ જાગમા એટ્રીકવન્ડર કેલેજની હોસ્ટેલમા અમાના ઉતારા હતો ત્યાં આવ્યા તે ઉતારામા માણ મોની થવગ્યાના અભાવે ધ્યા દત્તરતું તેની અમજ પડતી ન હતી અમેને આપ મેળે અમારી વ્યવસ્થા કરી લીધી ત્યાર પછી તે દિવસે ખાસ કાર્ય પ્રવૃત્તિ ન હોવાથી સ્નાન વગેરે કર્યા પછી લોજન માટે ગયા, જ્યાં આગળ લોજનની નાલાયક વ્યવસ્થા હતી લોજન માટે કેટલાક આપવામા આ પો હતો, કે એક દિવસના લોજનના એક માણસના સાડા સાત આના પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામા આવી હતી જે અનિષ્ટ હતી અને લોજન જે આપવામા આવતું હતું તે એક આધારણ માણસ પોતાના ઘરમા જમે તેના કરતા ઘણે દર જે ઉતરતું હતું પીરસવામા અત્યંત અવ્યવસ્થા હતી જેની ખરી જવા જાણી સ્વાગત મગિતીની હતી રહેવાની વ્યવસ્થા સામાયક હતી પાણી વગેરેની સગવડતા નારી હતી મહારાજ જાગ વરતી જહાર હોવાથી હવે

આવ્યો અને તે ઈ ઉપર ડેટવોક ઉઠાવોહ વથો હતો-ત્યારખાઁ એક પલ્લખી
જેવા દેખાતા પલ્લે લોહાની ચરમાથી કમર યત ખનાવીને મકરધ્વજના
પ્રક્રિયા અતર્ધુમ કેમ થઈ ગડે તે યત ખતાવ્યુ હતુ જેનુ વણન ખીજે આપવામા
આવ્યુ છે જે યતથી મકરધ્વજ ખની શકે છે એમ તેમણે કહ્યુ અને નમુના
પણ ખતા યા હતા સાજના અધિવેશનમા વિશેષ વિદ્યાથીઁ અને મહામહાજનો
કાય ભાગ ઠરાવો અધ્યક્ષનુ લાપદ વગે નો સમાવેશ હતો આ રીતે
સમેલન ફાટાઓ લીધા ખાદ ખતમ વયુ હતુ

હરિયાલ કાલિદાસ વૈદ્ય
ખેતુન (મી પી)

મ મેલનના સરમરણો

ઈસ્તરના તહેવારમા નાગપુરમા ૨૭ મુ અખિવ ભાગ્તીય વૈધ મમેલન
ભરાયુ, એથિક ચરન કોલેજના મકાનમા લિ. લિન પ્રાતીન વૈદોના ઉતારા
પ્રદર્શન તથા મ મેલનનો ખેઠકતી યોજના કરવામા આવી હતી મહારાજ
ખાગમા ખુલ્લી હવાનો લાલ સાઁ હતો નાગપુરના ગ મી દેશભરમા
વખાણાયેલી છે ખરી ગરમી જે ડે મે મામમા આવવા વી છે સૂયોધ્યના
પુત્રાખી અડછની જેમ જતુની વાતવિદ ગરમીની પુ ગામી ગરમી મમેલ
નના વાદવિવાદમા સુરપટપલે વ્યક્ત થતી હતી નાગપુર આવા પ્રકારની
ગરમી માટે પકાયેલુ છે

સી ખી ના નામદાર આગર નરીશ્રી પડિત દ્વારકાપ્રમાઁ મિત્રના
શુભહસ્તે મમેલનો ઘાટન ક્રિયા થઈ શ્રી મિત્રજીનો સુમધુર વાકપ્રવાહ
મલાને સુખ ક તેવો હતો, તઓશ્રીના શરેશખ્દમા રાષ્ટ્રપ્રમ અને આવુ
વેંભાનુરાગ સુવ્યક્ત ખતો હતો નારય જનતા સુખી આવુવેદ પહોચી શકે
તેવો પ્રચાર કરવાની તેઓશ્રીએ ભલામણ કરી હતી અને તેને માટે ખાત
વિશિષ્ટ અભ્યાસક્રમની યોજના પણ પડિત શ્રી સુદતલાલ સુકલે રખુ કરી છે

ત્યાર પછી સ્વાગતાધ્યક્ષ શ્રી ગોવિં સજી એમ એલ એ નુ રાષ્ટ્ર
ભક્તિ પૂર્ણ વ્યાખ્યાન વયુ તેઓશ્રીએ પણ આવુવેદની કાયચિઠિત્સા માટે
ખહુ જ ઉગો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો પછી આ મમેલનના ધુરધર નાયક
પ્રમુખશ્રી વૈદ પચાચત ગગાધર ગોપાળ ગુલે શાઓનુ વિદ્વતાપૂણ પ્રવચન
શરૂ થયુ પ્રમુખશ્રીના લાભમા નિહોવવાહ આવુવેદની શાસ્ત્રીયતા, આવુવેદમા
ગોત્રછેદકર તથા સ્વાસ્થ્યાનુવૃત્તિકર વિલા, આવુવે નુ ત્રિસ્ત્રત્વ, જીવાણુ
વાદ વિમથ, હંકયોગ, પ્રાણાયામ, માનસિક રોગ વિચાર, આહાર શોજ

વિગેરે અનેક મનન યોગ્ય વાનગીઓ સચુક્તિ પીરસાયેલી છે શ્રી ગુરુ શાસ્ત્રજીએ ખરખર પોતાનું વૈદ્યપચ્ચાનનત્વ સિદ્ધ કયું છે શ્રી ગુરુદેવે વયોવૃદ્ધ તથા સુપ્રસિદ્ધ જ્ઞાનવૃદ્ધ છે, તે વાત નિવિવાદ છે યુવાન જેવો ઉત્માહથી દેશભરમા આયુર્વેદના પ્રચાર કાર્યકર્તા કરવાની ધગશ તેઓશ્રી દર્શાવે છે

સભાનું કાચ પ્રથમ એક દિવસ તો ખરાખર ન આ યુ રાત્રે સખટેમ્મ કમિટીમા પણ ગિહાર તથા મધ્યપ્રાત્ર સુદ્ધ કૌશલ્યના પ્રદર્શન વિના જીવ કશું થયું જ નહિં અમને લાગ્યું કે આ મહાભારત મમા યુદ્ધનો અંત નહિં જ આવે, અને અમારે કાંઈ પણ સંગીત રચનાત્મક કાર્યક્રમ જોશ વિના એમને એમ જ પાછું ફરવું પડશે પ્રમુખશ્રી મૌનું મન રાખવા પ્રયત્ન કરે એટલે અશે જરા શિથિલતા પૂર્વક કાચ લખાયું પણ આખરે શ્રી ગોવિંદદાસજીના સાનિધ્યમા બીજે દહાડે ઠીક ઠીક ઠરાવો પાસ થઈ ગયો સમેલનનું વિગતવાર ઇતિવૃત્ત આપવાનું આ લેખમા મેં ધ્યાન નથી, અને એ કાચ છે પણ કોઈ તરીકીનું કૃત્ત મેં તો કેટલાક પરિચિત વિદ્વાનોના સ્મરણ ચિત્રો આલેખવાનું જ ધ્યાન છે, એટલે આપણે ઠરાવો, સ્વાગત વિગેરેના શુભ્વોધને છોડી દઈ, “અરણ્ય સુકુર”મા પ્રતિબિંબિત વિદ્વાનજનોને એઈંધું પ્રત્યેક કાચના અતે શત્રુ દર્શના પ્રતાપવાનું-એ સુજ્જન એક મહાશય રમુછ શખધ્વનિ કરતા-એ આ સમેલનની એક વિશિષ્ટતા હતી

૧ લાહોરથી ડૉ શિવશર્માજી આવ્યા હતા અને તો મહાનુભાવનું પ્રથમ દર્શન જ હતું તેઓ પોતાના સુંદર વક્તૃત્વથી સભાને મતમું કરી શકે છે, અને એલોપથી તથા આયુર્વેદનું તત્ત્વપર્યાય જ્ઞાન ધરાવે છે બન્ના આયુર્વેદીય કાયચિકિત્સા તથા શાસ્ત્રચિકિત્સાના ખાસ પદ્ધતિથી છે મ મ શ્રી ગણનાથસેન અનુપસ્થિત હોવાથી અધ્યાપક સમેલનના પ્રમુખ તરીકે ૫ શિવશર્માને એસાડવામા આવ્યા હતા તે દહાડે કોઈપણ પ્રકારની પૂર્વ તૈયારી વિના બહુ સુંદર રીતે તેઓ બોલી શક્યા હતા તેઓશ્રીનું વ્યક્તિત્વ પણ બહુ જ સુંદર છે શ્રી પતિયાળાના રાજ્યવૈદ્ય શ્રી રામપ્રસાદજીના તેઓ સુયોગ્ય પુત્ર છે કૃત્ત તેનીશવપના યુવાન પુત્રને જીવનમા આવી અપૂર્વ પ્રતિષ્ઠા અને આદર સાપડે એવી કયા પિતાને ગર્વોત્તર ન થાય? મુંબઈ પ્રાતીય રેલ્વેશન બિનના મળધમા સિલેક્ટ બોડ પા ૧ જે પ્રતિનિધિમંડળ જવાનું છે, તેમા શ્રી શિવશર્મા નિયુક્ત થયા છે નાહોરમા મોડું સાધન મપત્ત રૂઝાલય ચલાવે છે અને આયુર્વેદનો વિજયપત્ર જાહેરોથી ડાનો રાખે છે “સીમીમ બોદ ઇ ડીયન મેમિન” નામક ગ્રંથના તેઓ કર્તા છે

૨ રાજ્યવૈદ્ય શ્રી રામપ્રસાદજી પણ બહુ જ અસરકારક રીતે બોલે શકે છે તેઓ ધારે તો સભાને રડાવી શકે છે, અને ધારે તો હસાવી શકે છે

ઉત્તેજીત કરી શકે છે તેમની વાણીમા સુદૃઢ મજબૂતી છે છેલ્લે દહાડે તેઓશ્રીએ સલાને કશ્વરસ નિમગ્ન કરી હતી, તે કોઈથી કયા ભૂલાય તેવું છે ?

૩ આયુર્વેદમાર્તંડ વૈદ્યરાજ શ્રી ભદ્રવલ્લાભને આપણા રાજકીય આયુર્વેદ જગત્ના મહાત્માગાધીજી અને વરાનસિ આયુર્વેદીય જગત્ના અર્વાચીન આત્રેયજી કહુ તો જરાયે અતિશયોક્તિ નથી કરતો એવું મને લાગે છે તેઓશ્રીની અસ્વસ્થ તબિયત તથા વૃદ્ધાવસ્થા છતાંયે તેમની રંગેરંગમા આયુર્વેદનો પ્રેમ વ્યાપક છે, યુવાનને યે શરમાવું પડે તેવા ઉત્સાહથી તેઓ આયુર્વેદના હિતના કાર્યો ખેચે જાય છે

તા ૧૭-૪-૩૮ ની રાત્રે પ્રાત્નવાર મરીઓ નિયુક્ત કરવાના હતા, ભારતવર્ષના દૂર દૂરના અપરિચિત ખૂણે કયો વેદ છે ? તેનો પરિચય, પૂર્ણ પત્તો વિગેરે શ્રી ભદ્રવલ્લાભ આપે જતા હતા, ત્યારે મને તથા શ્રી હીશંકર ભાઈને થયું કે આ તો ભાઈ જીવંત, મૃતિમત એ સાધકલો-પીડિયા છે, પ્રત્યેક વૈદનો પરિચય પ્રાપ્ત કરવામા તેઓશ્રીએ કેટલું ખર્ચું ? કેટલા પ્રવાનો કયા હશે ? આયુર્વેદના નિગૂઢરત્ન સમા અનેક ગ્રંથોના પ્રકાશનમા તેઓશ્રીએ સાફ યે જીવન વ્યતીત કર્યું છે તે ના દિવસના તેઓ શ્રીના ભાષણથી તો તેમના પ્રત્યેનો મારો પૂજ્યભાવ તથા ભક્તિ અવિશેષ દઢતર થયા છે, જુઓ નીચેના થોડા મુદ્દાઓ તેઓશ્રીના તલસ્પર્શી જ્ઞાનનો સુદર પરિચય કરાવે છે

(૧) ભરમ પડીશાના વિષયમા આપણે રેખા પૂર્ણત્વ તથા વારિતરત્વ એમ બે પ્રકાર માનીએ છીએ તે બન્ને પ્રકારે ભરમોના સૂક્ષ્મતમત્વ સૂચક છે, પણ ખરી પરીક્ષા તો બે ધાતુની ભરમ હોય, તેનો જરા યે સ્વાદ ભરમમા ન રહે, તેટલા અગે Neutral બને ત્યારે તે તૈયાર થઈ છે એમ માનવું

(૨) આપણા કવાયો વિગેરેને લાગેા વખત ટકાવવાની યોજના તે આમવો અને અરિયો તથા ટિકચસ રૂપે આપણ વાપરવાનો નિર્દેશ ચરમસહિતાના ૩ પરધાનના બીજા અધ્યાયમા (જીમૂતક કલ્પ) આપે છે જુઓ—

આસુત્ય ચ સુરામહે મૃદિત્વા છુત પ્રપિનેત્ ॥

અર્વાચીન ટિકચસની બનાવટ પણ સુગ (Alcohol) માજ થાય છે

(૩) હાલમા વપરાતી “ગાઈમ્બેગ”નો ખ્યાલ ચરકમા મહાત્મ્યની દાહ ચિકિત્સામા છે જુઓ —

દેમરત્તકામ્યાના પાયાણા શીતવારિભિ

પૂર્ણાના હિમપૂર્ણાના ક્ત્તીના પચનાદતા ॥

(૪) ઇન્દ્રિય સના સિદ્ધાન્તનો તથા મોયને “રટરલાઈઝ” કરવાને સુંદર વૈજ્ઞાનિક ધ્વનિ રસરતન મમુચ્ચતા સૂચિકાબરણ રસમા છે જુઓ —

સૂચ્યાવિસૂક્ષ્મયા તોયસ્વિદ્યયાઽતિપ્રયત્નત ॥

આવી તો અનેક સૂક્તિઓનો મગ્ગ તેમની પાગેશી મળી આવે છે અમારા વૈચકમા બધું યે છે એમ જુદી ઇતિકત યતા માની બેસવાના મતના તેઓ નથી જ તેઓારી સ્પષ્ટ કહે છે કે અમારા આત્રેયજી આ સમયે ઉપસ્થિત હોય તો જરૂર પોતાની ચરકમહિતામા આધુનિક નવીનતાઓ અપનાવીને ઉપજૂલિત કરત આ ઉપરાત મમેલામા તેમની ઉપસ્થિતિથી કેટલી યે વાદ ગ્રસ્ત બાળતોનો સરળ અને યોગ્ય તોડ નીકળી શકે છે તેઓશ્રીનુ મક પળળ, તથા ખ્યેયપૂર્ણ અને નિયમિત જીવન આદરૂપ છે

૪ શ્રી જુગતરામભાઈ—જાત ગ્રે મુવનવિદિતે એવા વિશ્વવિખ્યાત મહાત્મા, અને આયુર્વેદને મૃતમ જીવની આપનાર શ્રી ઝડુભટજીના મુયોગ્ય પોત છે પોતાના આલિન્નત્યને અનુરૂપ સૂચો તેઓશ્રીમા વિલસી રહ્યા છે પિતામહના પગલે ચાલી આયુર્વેદનો બહોળો શાસ્ત્રીય પ્રચાર કરી, દેશના પ્રત્યેક ખૂણે આયુર્વેદની જનધોષણ પહોંચાડી, આયુર્વેદને જીવતો રાખવામા તેમનો મોટો હિસ્સો છે પતવેનવાળા શ્રી પુરાણિકે ક્ષામસીની ગરૂઆત મુળધની ઝડુદાર્મમીની પહેલા કરેલ, પણ જગનગરની શાખા તેથીયે પ્રાચીનતર છે વળી શ્રી જુગતરામભાઈ શાસ્ત્રીય જુઓ જાળવી રાખીને આપણી દવાઓને આધુનિક આકર્ષક સ્વાગ સુદર રીતે પહેરાવી જાણે છે તેમના ભાષણમા ઘણા અભિનવ કીમતી સૂચનો છે તથા યોગસગ્રહ (ક્ષામો કોપીયા) રચવાની ખાસ ભલામણ સમયસરની અને અત્યંત ઉપયોગી છે

૫ શ્રી દુર્ગાશંકર શાસ્ત્રીજી—એટલે વિદ્યાની ડોઢ પણ શાખાના નિપુણ ઇતિહાસવેતા વૈદ્યકીય રહસ્યોને બુજ શાસ્ત્રીય ઝીજવટથી તેઓ સમજી શકે છે યાય સાખ્ય આદિ દશનનો વ્યાકરણ તન ધમશાસ્ત્ર, સાહિત્ય, આયુર્વેદ વિગેરે વિષયોની ચચો અમારે યતી તે દરેક વિષયમા તેમનું તલરપથી જ્ઞાન મને તો હરધરીએ મુગ્ધ કરી રહ્યું છે તેઓશ્રી સ્વભાવે બુજ આનંદી છે કોઈ પણ ઘથ વાચતા વાચતા તરતજ તેના કાલનિષ્ણયના મુદાઓ તેઓ સરસ રીતે તારવી કાઢે છે તથા પ્રત્યેક વિષયમા તેમની અવગાહન શક્તિ (Penetrating Power) અજોડ છે

૬ કવિરાજ પ્રતાપસિંહજી સભાના મુખ્ય વાતાવરણને તરત જ અકુશમા લઈ શકે છે નિયામક તરીકેની તેઓની શક્તિ સુદર છે સુમધુર તેજ પ્રાણવાન્ વાકપ્રવાહથી સભાને તેઓ રતબ્ધ કરી શકે છે, તથા ધાણ કરી

જય તેવા છે ચકિત્તવ તો માઝ છે જ ખનિજ શાસ્ત્રની ઘણીયે નવીન તાઓ તેમને આભારી છે

૭ ગિહારના પ્રતિનિધિઓમા એક યુવાન મિત્ર મિ મરાઠે તથા બીજા એક ભાઈ બહુ મુદર દલીલો કરી શકતા હતા, આ બંને યુવાનોની પોતાના પ્રાત માટેના અલગ પ્રતિનિધિત્વની લડત મને તો સાચી લાગી છે જો બંને પ્રાતમા ભાષા અલગ અલગ હોય તો ગિરારને ની પી થી અલગ પ્રતિ નિધિત્વ અપાય તો ખોટું શું છે? તેમની સામેની દલીલોમા શ્રી સિવકર તથા “તેમના મિત્ર” શ્રી દેશપાડે તેટલા જ તૈયાર હતા આ Constitutional મુદ્દા તેવાની જાન મળત પડી, અને કંગાળો પણ આવતો પણ આપણી રાષ્ટ્રીય કોંગ્રેસ કેવી સરસ રીતે મતુષ્યો તયાર કર્યા છે? એ નેધને માનુ બુમિની એ પનોતી ગારનાન્નિત મર્યાદા તરફ માન થાય છે

૮ શ્રી દા. ભણીજી આ બધા પ્રમુખોમા બહુ સ્વસ્થ ખેખાતા નહતા તથા બધાના સ્વાગત અને વ્યવસ્થાનો પ્રોજે તેમના શિરપર જ હતો, પરંતુ એક વિષમ વીતના પછી તેઓ જરા પ્રેકામા આવી ગયા હતા તેઓ એક કવિની જેઠે મધુર નેશ ૧૨ અને ભાવનાપૂર્ણ ભાષા બોલી શકે છે ઘણી ભાષાઓનું જ્ઞાન તેઓ ધરાવે છે તથા મુદ્દા આયુર્વેદના મારા નિષ્ણાત અને ભક્ત છે આપણા વૈદ્ય મમાજમા જીજી કેટલાક પડિતો દેવળ મરફતમા જ અધ્યાપનના મતના છે તેઓમા તેમનો મમાવેશ કવી મકાય હુ માનુ છું કે સસ્કૃત મધોન જ્ઞાન-વિતરણ સિદ્ધિ મધ્યસ્થ ઠારા થાય તો ખોટું શું છે?

૯ શ્રી ગરોશશાસ્ત્રી જોશી (પૂના) પણ એક મારા વિદ્વાન અને આયુર્વેદ ભક્ત છે આપણા પ્રાતીય રજીસ્ટ્રેશન ગિલના વિરોધ મારેનુ પ્રચાર કાય તેઓશ્રીએ પૂનામા અને અન્ય ઠી-કયુ કે હુ ધાઝે છે એ મમામિત્તના તેઓ તનીશ્રી છે

૧૦ મારા પરમમા ય શુજાની ભાઈઓ વિરે વ્યખિગત લખવા કરતા દુકામા થોડું પદ્ય લખવું ચોગ્ય ધારૂ છે તેઓ પ્રેમ રાખી મારી સખ્યામા પ્રત્યેક મમેલનમા જય છે, તથા પ્રચાર કાય પણ મુદર કરી શકે છે, આયુર્વેદ પ્રત્યે પ્રેમ પણ સરસ ધરાવે છે, પણ પ સ્પરશ આત્મિક વૈમનસ્ય બહારના જગતને સ્પર્શ ખેખાઈ જાય છે તેમ ન થવું નેધેજી ધરમા મમે તેમ મતબેદ હોય પણ બહાર તો સદ્ગતી મુનક્તુ સર્વોચ્ચ વરવાવજ — એમ જ હોવું નેધેજી સામાજીક હિતને ખાતર આત્મીય હિત સ્વજવા જેવી ઉદારતા દાખવવી એ મહાન શુભ ગણાય છે અમુક કાહિયાવાડીઓ અને અમુક શુજરાતીઓ-આવા બેદ શા મારે? ખામ મયો નશાત મહિયા

વાડ સમેલન ન ભરી શકે તેથી શુ થયું ? આપણા સમેલનો કેવાક
 થાય છે કે આપણા સર્વનું વહાલું જગત ભારતવર્ષ અને આ (૧) પ્ર
 જ્ઞાતિ કિષ્કિન્ની (૧૮૩૫) વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં પ્રગતિ આપવા માટે પ્ર
 ભેદો કે જાતિભેદોના વાડા તોડી નાખી એક જ યદને આયુર્વેદની
 દુરકાવવામાજ ગોભા છે સૌરાષ્ટ્રના પનોતા યુવોનો આયુર્વેદ હિતાય (૨)
 આજે કાળો નથી પૂત્ય જડુભદ્રજી, શ્રી બાવાભાઈ, શ્રી જટાશ કરવીલ
 શ્રી વિશ્વનાથભાઈ, શ્રી જયકૃષ્ણભાઈ, શ્રી અમતલાલભાઈ પટ્ટણી એ
 સ્વગચ્છા મૂલ્યવાન રત્નો સૌરાષ્ટ્રની અમિના જ હતા અને શ્રી
 શ્રી જી. તારાભાઈ, ડૉ. પાઠક શ્રી દુર્ગાશકરભાઈ વૈદ્યરાજ બાલજીભા
 એ સવ પણ સૌરાષ્ટ્રની ગરવી અમિના જ રત્નો છે આ સવ વિદ્વાન
 તરફ જાણુ ગુજરાત કંઈ ગીતે અદા કરવા માગે છે ।

સારાથે ભારત પવન પ્રાણમ્યોડવિમિષ્ય મહાત્મા ગાંધીજી પણ સૌરાષ્ટ્ર
 નાજ છે હું ઈ ૩ હું કે—ભૌગોલિક મર્યાદાઓ ભમાર્પીને આપણે
 એક જ દેશના તથા એક જ જ્ઞાતિના છીએ એમ માની અભેદ
 સાધીને આયુર્વેદના હિતાથે 'જડા ઉચ્ચા રહે હમાગ' એવી ઉચ્ચ
 ભાવનાથી નિજ્ઞાનની પ્રગતિમાં આગળ વધીએ

અત્યાર તો વિનમે સમુલ્લસિતે—છે લા શ્વામ એ રતા આયુર્વેદન
 સતસુલ્લસની આપવા માટે આયુર્વેદીય કાવેજી સ્થાપવામાં આપણી મવ
 શક્તિઓ કેદિત કરવાની જડુજ જડર છે મહાસાષ્ટ્રમાં કેટલા મહાવિદ્યાવધો
 છે ? મધુકરી માગીને પણ આયુર્વેદ પ્રચાર સાધવાની મહાસાષ્ટ્રીઓની
 ઉચ્ચવૃત્તિ તથા દુરબાનીને ધન્ય છે

પડિતજી શ્રી હરિપ્રપ નજી, શ્રી બાપાલાલ ભાઈ ૧ પાઠક તથા
 શ્રી અબાશ કર ત્રિવેદીની ગેરહાજરી ખાસ ધ્યાન એ ચતી હતી

નાગપુરનું સમેલન કેટલે અરે સફળ ગણાય ? તેનું ઉત્તરોત્તર કઈ
 રીતે થઈ શકે ? હું તો માનુ છું કે—જાલમાં આપણા સમેલનોમાં
 Political તરવ વિશેષ હોય છે, ખામ વિધાનસભા સભ્યનોથી સમેલનોમાં
 નિયમિત ન જવાય તો પૂ નદવજીભાઈ, પ હરિપ્રપ નજી, શ્રી દુર્ગાશકર
 ભાઈ, અને શ્રી બાપાલાલભાઈ જેવા આયુર્વેદના જગમતોથી પાને પ્રતિપા
 થોડાદિન વ્યતીત કરી આવવા એટલે અનેકવિધ નવીનતાઓ મની રહેશે જગત

ધ્રાગધ્રા

લી

આ માસિકના આહુકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) આહુકોને જણાવવાનું કે ૧૮૮૧ થી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨૧ મું નંબર શરૂ થાય છે નવા થનાર આહુકો જે લખાવવાના પૈસા મેં આપી મો નમે તેમને આપ આહુકો ખરચે તરત મળશે

(૨) વર્તી અધ્યયથી આલે થનારને પણ વર્તી સંસ્કારથી જ આહુકો થએલા ગણી લઈને ૧૮૮૧ માંથી જ જાહેર કરા મો ની આપનામાં આવે છે

(૩) આહુકોના મળનામાં અધુરું હોય કે મળ્યા ત્યાં તેમજ પૃષ્ઠ કે મળે તે નામ તરત મો ની આપવું જોઈએ જોગવ ને ન જાય આપનામાં આહુકોની મુદ્રા હોવાથી આપો આપને તે ફરીથી તે આપવું પોતેજ આહુકો શરૂ કરેશે માટે મળનામું પૂરું તથા મળ્યું હોય તે મળે મળનામું તરત મો ની આપવું

(૪) આહુકોના મળે કે આપ મેળવના મળે મળે પત્રવ્યવહાર વ્યવસ્થાપન આયુર્વેદ વિજ્ઞાન આદિત્ય મુદ્રાલય, ગયખા-અમીના, એ મળનામે મળના

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના નામો કે માસિક માં આવતા નેમો મળે જોય પત્રવ્યવહાર તરીકે સરનામે મળે

(૬) જાહેર નાયબેરીઓ માટે નારી લગભગ માત્ર રૂ ૧-૮-૦ મળનામાં આવે છે

(૭) આ માસિકમાં જાહેર નામો માટે તે તે લેખના લેખકો જવાબદાર છે

(૮) આ માસિકના લેખોને અને અન્ય હામારુદિત વસ્તુ ની ની માયનીતિ (policy)ને મો મળે નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૮૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૧૩ વર્ષની જુદી જુદી વગર માધેલી નાઈન ડ્રા રૂ ૧-૮-૦ થી મળે

લખો

પાછના વર્ષની ફાઈલો માટે જુદા ફર્મસીને, મુખર્ ૧૪

આહુકો વર્ષના આહુકો માટે વ્યવસ્થાપન-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આદિત્ય મુદ્રાલય, ગયખા-અમીના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુદ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

24

ગુજરાતી અનુવાદ

[illegible]

પા । પૃથ્વિના છ મા પાના ॥ મચિત્ર મુખતરની વિભવ માત્ર ૮- -

જાનવે ના વિદ્યાર્થી જોને યુન રમાખત ત્વાસાથી ૨ માતમા મ।

ਮੁਨਾਫ਼ੇ।

મુશર્રફે ૩ બિલ

પૈથ જાનવજી નિમજી આ માર્ય
તથા

मेध पुणितगम नमः प्रसा

1-1 ਗੋਬੀ ਮੁਖਰ

૧ પ્રમશમે પામથી

૩૩. ઈર્ષીના મુ ૧ ઈજા ૭૧ પાઠેથી
૩૪. ૧૬ આચાર્યદિ ૧ મગીની મુ ૫
૫૫. આ ૨૫ સાંજામાંથી

ડો. ગંગાધર વાલ્મીકીભાઈ માધુ વનોડ

૧૬૬ મિદ્ધા તેને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાર ૧૬૬ માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં. ૧

તત્ત્વેયુક્ત મધ્યમ યજ્ઞગદ્યાય કલ્પતે।

વેશાખ

૫-૭

સ ચચ મિષત્તા તથા રાત્રેભ્યાં ચ પ્રમાચયેત્ ॥

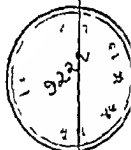
૧૯૪

તરી અને પ્રા. ૧

ડો. ગંગાધર વાલ્મીકીભાઈ માધુ

અ નર્મગુપ્તી ૧ ૧ મ લીંડ તરકથી

૭ મયાની ૧૬ મુબાઈ-૧૪

ગુરુ આયુર્વેદીય દ્રવ્યોની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મનન માધુર્ય માન પાંચ તમને ઝડુ કાર્મગી
તરકથી પ્રગટ ના આ માનિક ડો. ગંગાધર માધુ

અનુક્રમણિકા

नियम

૧	૫ માનવીયાશ અને મયા ૫		૧
	૫ માનવીયાશનો મયા ૫નો અનુભવ		
	સિદ્ધાંતોનિર્માણશાસ્ત્ર અધ્યયન		
	મહેનતના સ્વાગતાર્થે અભ્યાસ		૨૧
૪	દારાશ સામે મગફળી મોગ્યો		૨૧
૫	મુનશીના વધદક્ષિણાના રૂ. ૨૦૦૦ ના મિત્ર		
	મનથી નાગપુત્રના વધમહેનતમાં		
	થોડો મહત્વનો ફગાર		૨૧૬
૬	ગમેશ	વધ શિવરાત્રી પ્રા. રૂ. ૧	૨
૭	નાગપુર ૨૭ માં ભારતીય વૈદ્ય મહેનત		
	ઉપરથી ઉપરના વિચારો	હરિનાન કાગિ ૧૨ વધ	૨૨૨
૮	પૂજ્ય મોટાભાઈ (અમૃતનાનકા ૧૫ જી)ને		
	સ્વગત મુખ્ય હોતો !	હરિનાન ૧૧૧૧૧ વધ	૨૫
૯	ભાનનગર વધ સભા	હરિમિલ ૧ વધ	૨૨૫
૧૦	ગામડાઓમાં વૈદ્યકીય મ. ૬		૨૨૫

— विनति —

આ મામ ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને વાચ ને ખાત્રી થશે કે આ મામિક પાપમ
 ને શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રયાગ માટે કેવું માર્ગ રી રહ્યું છે આ મામિ નું આ રૂપ મુજબ
 નાલ છે શસ્ત્રાતથી જ આ મામિ મા આના ને આના / નમો આવ જ વડો મ । મ
 । ત્યની લાયજેરીઆ માટે આ મામિ મળ્યું હુ જ અમને આશા છ કે ફરજ
 વિધાના પ્રયાગમા જ દેશનો ઉત્પન્નમાત્રેનો છે ખેત્ર ચમ ૨ વાચ આ મામિ ।
 પ્રાદેશ પ્રધાનવાની કે ઉપર સેતાના ગામની લાયજેરીઆ હાગ પછુ આ મામિ ન રચન
 લાય તેની કોશિસ રશે

दुर्गराष्ट्र के शास्त्री
तत्री

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મપ્રજાપત્યશ્વિવલમિદ્રન્વન્તરિમુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વમિવેશચરકમ્ભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ મુ]

વેશાખ ૧૯૯૪

[અંક ૭

૫ માલવીયજી અને કાયાકલ્પ

૫ મહનમોહન માલવીયજી કાયાકલ્પનો પ્રયોગ કરે છે, એથી તેઓ વીશ વર્ષે જીવાન દેખાય છે, વગેરે વાતો ખેલા તપાસ પૂરી થયા વગર તથા એ પ્રયોગ પૂરો થયા ખેલા છાપાઓમા આવી હતી અને એની દુ ક્ષી નોંધ આ માસિકમા પોષના અકમા કરી હતી તે પછી તે એ પ્રયોગ પૂરો થઈ ગયો છે વળી વિવેકશૂન્ય લેખકોએ છાપાઓમા આયુર્વેદના રસાયન યોગોને કાયાકલ્પ ગણીને ગ્રન્થોમાથી એ યોગોની યાદીઓ છાપવા માઠી છે દુનિયા જુકતીલે જુકાનેવાલા ચાહીએ એ કહેવત તો જૂના વખતથી ચાલે જ છે પણ આ છાપાઓના જમાનામા એ પ્રકારની આડે ખીજુ દેખાતું નથી

પણ આ કાયાકલ્પની માહિતી પ્રયોગસ્થળેથી મેળવીને જાહેર કરવાની વિનંતિઓ કાશીના વૈદોને જાહેર રીતે કરવામા આવેલી એને પરિણામે પણ પત્રોમા કેટલુક પ્રગટ થયું છે તેમાથી મૈાજ નામના મરાઠી પત્રના તા ૨૩-૨-૩૮ ના અકમા શ્રીચુત દામોદર કૃષ્ણકેતકર નામના એક વેદે પ્રયાગથી જે લખી મોકલ્યું છે તેનો સાર નીચે આપ્યો છે

શ્રી કેતકર આયુર્વેદના કુટીપ્રવેશવિધિ અને આ કાયાકલ્પને એક જ ગણે છે પણ મારો મત મે પોષના અકમા આપ્યો છે તે ફરી કહુ છું કે કાયાકલ્પ સાથે કુટીપ્રવેશવિધિને લલે કાઈકે સામ્ય હોય અથવા કુટીપ્રવેશ એ કાયાકલ્પનું એક અંગ હોય, એ ગમે તેમ હો પણ કાયાકલ્પ એ આયુર્વેદનો નહિ પણ સાધુ સપ્રદાયનો શબ્દ અને પ્રયોગ છે

શ્રી કેતકરે ૫ માલવીયજીને આ પ્રયોગ કરાવનાર સાધુનું નામ ગિશનદાસજી અથવા તાપત્રી જાવા આપ્યું છે અને એમનું થોડું ચરિત્ર આપ્યું છે જેનો સાર એવો છે કે આ તાપત્રી જાવા જો કે દેખાય છે કે ૪૦-૪૫ વયના પણ છે ૧૭૭ વરના અગ્નિન પુરાવો ન મળે ત્યાં સુધી આવી વાત મનાવી મુરકેલ છે અવજત શ્રદ્ધાના જળથી જેને ગળે ઉતરે તેની વાત જુદી છે

આ તાપસી બાવાએ હિમાલયમાં ઘણા વર્ષો એકાતવાસ સેવ્યો છે વનસ્પતિઓ અને કદમ્બોનેા પરિચય મેળવ્યો છે, યોગાભ્યાસ પણ કર્યો છે પણ પછી જ્યારે તેઓને વૃદ્ધાવસ્થાની અસર થવા માડી ત્યારે તેમને એક વૃદ્ધ તપસ્વી યોગીનેા શ્રદ્ધાધુના નદીને કાઠે સમાગમ થયો અને તે તપસ્વીએ ખવરાવેલી સાત ગોળીને પરિણામે તાપસી બાવા પોતે પાછા જીવાન થયા નવા દાત આવ્યા અને વાળ કાળા થયા આ ખેલા પ્રયોગ પછી પણ તાપસી બાવાએ જે દે ૪૭ વખત કાયાક પનો પ્રયોગ કર્યો છે ૫ માલવીયજીને કાયાકટપને પરિણામે નવા દાત આવ્યાની વાત પાછળથી ખોટી ઠરે છે એ પુરાવો જોતા આમાથી કેટલું માનવું એ પ્રશ્ન છે

૫૭ હાલમાં એ તાપસીબાવા વ્રદાવન નજીક કોટબકમાં રહે છે અને તેઓ પાસે કાયાકટપ ઉપરાત અનેક જાતની સિદ્ધિઓ છે એમ કહેવાય છે તાપસીબાવાના વિશ્વાસપાત્ર શિષ્ય શ્રી કૃષ્ણદાસજી અને રાજવૈદ સ્વામી આનંદજી એમ એ એ બે મિત્રો છે આ સ્વામી આનંદે ગાંઝીઆબાદમાં કેટલાક વર્ષથી કાયાકટપકાનન સ્થાપેલ છે અને તાપસીબાવા દરવર્ષ ધણા દિવસો સુધી ત્યાં રહે છે કેટલાક વખત ખેલા અલાહાબાદના પ્રખ્યાત જ્યોતિષી પ્રો. નરુન્નનારાયણ જેઓ ૫ માલવીયજીને ગુરુસ્થાને માને છે તેઓ તાપસીબાવાના દર્શનાયે ગયા હતા, ત્યારે તેઓએ તાપસીબાવાને ૫ માલવીયજીને મળવાની વાત કરી અને તાપસીબાવાને ૫ માલવીયજીના લોકોપકારક જીવનવૃત્તા તની ખબર હોવાથી તેઓએ તરત એ સૂચનાને સ્વીકાર કર્યો અને મળવા ગયા ત્યારે ૫ માલવીયજીની દિવસે દિવસે વાર્ષિકના અપાટામાં આવતી જતી છતાં ઉત્સાહથી કતબ્યમાં લાગી રહેલી મૂર્તિને જોઈને તાપસીબાવાને આશ્ચર્ય થયું અને એ મુલાકાત વખતે તાપસી બાવા, સ્વામી આનંદજી અને ૫ માલવીયજી વચ્ચે થયો થઈ ને કાયાક પનો પ્રયોગ કરવાનું નહીં થયું

આ પ્રયોગમાં જે ઐશ્વર્યનેા ઉપર્યોગ કરવામાં આવતો હતો તે તૈયાર કરવાનું કામ સ્વામી કૃષ્ણદાસજી અને સ્વામી આનંદને માથે હતું આ પ્રયોગમાં મુખ્ય વસ્તુ છે પલાશસ્ત્રિન્ન આમલક રસાયન અને ખોરાકમાં કપિલા ગાયનું દૂધ અને મધ ગાયના દૂધ માટે ખાસ જોઈને તદુરસ્ત કપિલા ગાયો માલવીયાજીની કુટી પાસે જ રાખેલી હતી ખાટલી હકીકત ઉપર કહેલા વેળમાં શ્રીયુત દામોદર કૃષ્ણકેતકરે લખી છે અને પછી આયુર્વેદમાથી પ્રસ્તુત આમલક રસાયનનો વિધિ ઉતાર્યો છે

આ આમલક રસાયન પ્રયોગ કાઈ નવો નથી વાગ્બટના ઉત્તરસ્થાનના ૨૮ મા અધ્યાયમાં એ પ્રયોગ છે અને સુશિક્ષિત વેદોને સુવિદિત છે પચાસથી

વધાર વર્ષો ખેલા રસેશધર્માચાર્ય રસવૈવ મણિશકર વિઠ્ઠલજીએ ગરડાડુગરમા પર્યાટન કરતા ડુગર ઉપર ખાખરાનુ ઝાડ કપાવી આ રસાયન તૈયાર કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો જેનું વર્ણન મદ્દગત પ્રાણગકર પ્રેમથકર પટ્ટણી જેઓએ મુસાફરીમા સાથે હતા તેઓએ વૈદ્ય કંપતરૂના ૧૯૦૫ના નવેમ્બર અકમા કર્યું છે પછી મહાત્મા ઝડુલદુજીના કુટુંબની સલાહથી મહામહોપાધ્યાય શ્રી હાથીભાઈ હરિશકર શાસ્ત્રીએ સ, ૧૮૭૪ના માગશર માસમા એ પ્રયોગ કરેલો અને તે પછી પણ એમણે જે પણ વખત એજ પ્રયોગ કર્યો છે પણ ૧૮૭૪મા કરેલા એ પ્રયોગનું વર્ણન એમણે જ મારી માગણીથી લખી મોકલેલું અને જે એજ વર્ષના આ માસિકના ભાદ્રા અકમા છપાયેલું તે અહીં ઉતાર્યું છે તેઓ લખે છે - ' મેં ગયા માર્ગશીર્ષમા આમળાનો પ્રયોગ કર્યો તે માટે વૈદ્યરાજ વિશ્વનાથભાઈ (સ્વ વિશ્વનાથ વિઠ્ઠલજી મેરઠી)એ સ્વયં વધારી પીઠડીયામા એક ખાખરો કપાવી તેમા દ્રોણી કરાવી નડીઆદથી મગાવેલા એક મણુ આમળા તેમા વાગ્ગરોક્ષત પ્રકારથી સ્વિત્ત કરી મધમા નાખી લીધા ' પછી ઘેર આવી હરડેનો એક દિવસ રેથ લઈ બીજે દિવસી રોજ

૧ વાગ્ગટમા આ પ્રયોગ નીચે પ્રમાણે છે -

નિરજાર્દપલાશસ્ય ઠિન્ને શિશસિ તત્પત્ત ।

અતર્દિદ્દત્ત ગમ્ભીર પૂર્યમામલકેર્નૈવે ॥

આમૂલ વેદિત દર્ભે યચ્ચિનીપરુલપિત ।

આદીપ્ય ગોમયૈર્પચે નિર્ગાંત સ્વેદયેતત ॥

સ્વિન્નાનિ તા યામલકુ નિ તૃપ્યા સ્વાદેન્નર ક્ષોદ્રધૃતાવિત્તાનિ ।

ક્ષીર ઘૃત ચાનુપિવેદ પ્રક્રામ તનૈવ વર્તત ચ માસમેરુમ્ ॥

નય્યાનિ વ ય્યાનિ ચ તત્રયત્નાત્ સ્પૃશ્ય ચ રીતામ્બુ ન પાણિનાપિ ॥

एकादशाहेस्य ततो यतीते पतति केशा दशना नखाश्च ॥

અયા પકેરન દિનૈ સુરૂપ છોળક્ષ્ય કુજરતુલ્યવૌર્ય ।

વિશિષ્ટમેધાવલુદ્ધિ સત્ત્વો મત્ત્યસૌ વર્ષસહસ્રજીવો ॥

વાગ્ગટ ઉ અ ૩૮ શ્લો ૨૮ થી ૩૨

અર્થ—૧૧૩ વર્ગેથી બગડેન નહોત તેવા નીરોગી લીના ખાખરાના ઝાડનું માથુ કાપી નીચેના થડમા વચ્ચે મે હાથ ઉડા ખાડો મપી તેમા તાજ આમળા ભરી દેવા પછી તે ખાખરાના થડન મુળથી ઉપર સુધી દળ વોગી તે ઉપર તગાવનો ગારો ચોપડી અડામા ઝાણા આસપાસ મુકી પતન ન લાગે તે રીતે મગાવવું આ રીતે ખાખરાની અદર આમળા બહાર જાય પછી એ આમળાને મધ અને ઘી સાથે તૃપ્તિ થાય તેટલા ખાના અને તે ઉપર ગરમ કરેલું દુધ ઇચ્છા પ્રમાણે પીવું આ રીતે એક મહીના સુધી

પાચ સાત આમળા વાટી તેનો આકૃતી છોલ ભાવો કે જે આશરે ૩ ૧૫ ભાર થતો તેમા દશ તોલા ઘી તથા આઠ તોલા મધ નાખી સવારમા છ ગજો લેતો, તે ઉપર એ વખતે ૧૦ તોલા દૂધ લેતો અને તે પછી દૂધ ખજે ગરમ દૂધ શેર એ (૩ ૪૦ ભાર) તથા બાર ખજે ૧ શેર, સાજે ૧ શેર અને રાતના દશ ગજો ૧૦ તોલા ભાર લેતો, આ રીતે કુલ ૩૩૫થી ચાર શેર દૂધ લેતો.

જો કે આ ગ્રન્થમા ૧૧ વિવિધ પછી જૂના નખ, દાત, વાળ, વગેરે પડી જઈ નવા આવવા લાગે એમ લખ્યું છે પણ મને તેવું કાંઈ ન થયેલું પણ વીશ દિવસ પછી આખા શરીરની આમડી ભરભટ્ટી ગઈ અને ઉપરથી આડુના જેવી ફોતરી ઉતરતી ગઈ અને એકત્રીંગ દિવસ પૂરા થયા પછી જેમ જેમ રોટલી વગેરે ચાલુ ખોરાક ઉપર આવતો ગયો તેમ તેમ શરીરના હાડકાના ગભ જેવા ગોઠણ નજીકના તથા મસ્તકના ગર્તોમા નવું માસ ભરાતું લાગ્યું તેમ નવું શ્વેદિર પણ આવતું માલુમ પડ્યું અને જે મહિને આમડી સ્વ છ થઈ ફોતરી મટી ગઈ પહેલા ભાત દાળ જેવો ખોરાક ૧૫ કલાકે પચતો તેને બદલે ઉપર ધારનું ચૂરમું પણ બાર કલાકે પચવાનો અતુલવ થયો શરીરમા સ્ફૂર્તિ વિલક્ષણ દેખાઈ અને પહેલાની સુસ્તી તદ્દન નિમૂળ થઈ

પ્રયોગ અગાઉ જે દિવસથી તથા પ્રયોગ પૂરો કર્યો પછી ચાર દિવસ સુધી ઠંડા જળનો મેં સ્પર્શ પણ કર્યો નહોતો સધ્યાદિ શિવપૂજન તપશ્ચાદિ કૃત્યો પણ ઉપ્પોદકથીજ ચતા પાણી પીવાની ઇચ્છાજ યતી નહિ અન્ન તથા જળ બંનેનું કામ દૂધથીજ ચાલતું છેલ્લા છ સાત દિવસ જરા અશક્તિ જણાઈ, તે પ્રયોગ સમાપ્ત થયા પછી એક અઠવાડીઆમાજ મટી ગઈ અને ત્રણચાર મેલ ફરતા પણ ચાક નથી લાગતો તેમજ મને જે દમનો વ્યાધિ હતો તે પણ છેક નિવૃત્ત થઈ ગયો ”

આ પ્રયોગમા શ્રેયોક્ત પૂરૂ ફળ ન દેખાવાનું કારણ આમળાની અપરિ પકવતા, સ્વે નની ખામી વગેરે ખામીઓ સ્વગત વિશ્વનાથ વિદ્વલજીને તથા મ મ હાથીભાઈ શાસ્ત્રીને લાગેલ તેથી એ દોષો ન આવે એ રીતે પછીની મોસમમા પણ એમણે એજ પ્રયોગ કરેલો ખાખરાના ઝાડની સુલભતા માટે પહેલીવાર જેમ પીઠડીઆ પસદ કરેલું તેમ બીજી વાર ઉરેપુર પસદ કરેલું

આ આમળા અને દુધ ઉપર રહેલું રસાયન વિધિમા કહેલ પથ્ય પાળણુ ગરમ પાણીને તો અડધું પણ નહિ આ પ્રયોગથી ૧૧ મે દિવસે રાત્ર દાત અને નખ પડી જાય છે પૂર્ણ થોડા દિવસમા આ પ્રયોગ કરનાર માણસ કાંતિવાળો સ્ત્રોત્રંગમા અક્ષર વીર્યવાળો અને હાથી જેવા ખળવાળો થઈને અને શુદ્ધિ સ્મૃતિ અને સર્વ મેગરીને એક હજાર વર્ષ છવે છે

પણ બે ૧૭ વખતના પ્રયોજથીયે ગન્ધમા ઢહેલો વાળ ખરી જવા વગેરે અનુભવ થયો નથી એટલુજ નહિ પણ હમનો વ્યાધિ જે પહેલા પ્રયોગ પછી નિવૃત્ત થયો હતો તે પાછો આવ્યો છે હમણા તેઓએ ઉપરો આમલક પ્રયોગ કર્યો હોય એમ હું બતાવતો નથી પણ મપ્તામૃત લોહનુ સેવન નિત્ય ચાલુ રાખે છે, એમ જાણુ છું અને એ રસાયનના સેવનથી હમ અને સારણ જેવા ખરાબ રોગો વળગેલા હોવા છતા સામાન્ય તળીઅત સારી છે મ મ હાથીભાઈ શાસ્ત્રીનો જન્મ સ ૧૯૧૬માં છે, અર્થાત્ તેઓ ૫ માલવીયજીથી પણ બે વય મોટા છે

હવે ૫ માલવીયજીનો તથા તેની સાથે એજ પ્રયોગ કરતા શ્રી હરદત્ત શાસ્ત્રીનો પ્રયોગ પૂરો થઈ ગયો છે અને એ વિષે તા ૩ જીના કોનીકલમા ખબર છે કે ૫ માલવીયજીનું શરીર કાયાકટપનો પ્રયોગ પૂરો થયા પછી દાકતર બેનરજીએ તપાસ્યું છે અને એ જીવાન થઈ ગયા છે એમ કહેવાય એવો કચો ફેરફાર થયો નથી માથાના વાળ કાળા થવાની તથા નવા દાત આવ્યાની જે વાતો આવેલી તે ખોટી છે આમડી ઉપર પહેવાનીજ કરચલી છે વાળ ઘોળાજ છે અને ઉમ્મર ૭૮ ની જ દેખાય છે અલખત પાચન શક્તિ મુઘરી છે તળીઅત વધારે નહુરત થઈ છે આખ મુઘરી છે અને પહેલા કરતા ટનાર ચાલે છે કાયાકટપનો પ્રયોગ પૂરો કરીને ઉઠ્યા પછી હોવાયલો એગનો ફોટો છાપાઓમાં છે એ ઉપરથી ચે ઘોળા વાળ અને કરચલીવાળી વૃદ્ધ અવસ્થા દેખાય છે

દુકામા કહેવાનું એટલુજ છે કે આટલો ફેરફાર સ્વાભાવિક છે રસાયન ઔષધ પ્રયોગકે પ્રાકૃતિક ઉપચાર પદ્ધતિ અથવા વૃદ્ધાવસ્થાને અનુકૂળ ખાસ ખાસ વ્યાયામો, યોગવા પ્રયોગો, હવાફર અથવા કેટલીક વાર તો કુદરતી રીતે એની મેળે જ શરીરમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ આવા આરોગ્ય દગક ફેરફારો થાય છે એમા કશું આશ્ચર્ય નથી ખાટી એથી વધારે સાચી જીવાની પાછી આવવી કે દોઢસો ખરસો વર્ષ જીવવાની વાતો, અજાનીઓને ફોસલાવવાની વાતો છે

આ વિષયની અર્થા પૂરી કરતા એક અરૂચિકર સત્યપણ કહી દઉં, ઉપર જેની વાત કરી છે તે આમલક રસાયનની ફલનુતિમાં હજાર વર્ષ જીવતા રહેવાની વાત છે અન્યાકત ખીજા રસાયનોની નીચે પણ એવીજ હજાર-દશ હજાર વર્ષની ફલ નુતિ છે આવી ફલનુતિ ઉપર અવિશ્વાસ આ જમાનામાં જ આપણામાં આવ્યો છે, એવું ઘણા માને મનાવે છે પણ એ ખોટું છે પ્રાચીનોમાં પણ જે વિચારશીલ વિદ્વાનો હતા તેઓએ આવી વાતોને કોઈ દિવસ માનીજ નથી દાખલા તરીકે દોઢ હજાર વર્ષ પહેલા

થઈ ગયેલા પ્વગ્નીમાત્રા સૂનતા સાધ્યકાર શબ્દસ્વામીએ રસુત રસાયનોને ઉદ્દેશીને જ લખ્યું છે ✓

ન રસાયનામેત્તસામર્થ્ય દષ્ટ યેન સદૃશસત્તર ગર્ભેષુ ।

જેનાથી હજાર વપ છવાય એવી રસાયનોમા શક્તિ નથી

૫ માલવીયજીનો કાયાકલ્પનો અનુલવ

કાયાકલ્પનો પ્રયોગ પૂરો થયા પછી ૫ માલવીયજી પોતાનો અનુલવ પ્રગટ કરશે એવું તેા પ્રયોગ દરમ્યાન જાહેર થયું હતું પણ પ્રયોગ થયા પછી ૫ માલવીયજીને તાવ આવવા માડ્યો અને તેથી તેઓ તરતમા પોતાનો અનુલવ પ્રગટ ન કરી શક્યા પણ પછી એપ્રિલ ૩૦ મીના બોમ્બે ફોનીકલમા પરિતજીએ લખી મોકલેલો કાયાકલ્પનો અનુલવ પ્રગટ થયો છે ૫ માલવીયજીએ કાયાકલ્પનું વિવરણ કરતા આયુર્વેદના રસાયન વિધિનું પણ વિવરણ કયું છે ઉપર જે વધ કેતકરતા લેખમાંથી ઉતારા કર્યો છે તેમા આ પ્રયોગને વાગ્લટનો પલાશસ્વિત્રામલક પ્રયોગ કહ્યો છે તે સાચું છે આ અને બીજી પણ હકીકત શ્રી કેતકરના લેખમા આવી ગયેલી ૫ માલવીયજીના લખાણમા નોંધ ને પુનરુક્તિ દોષને ગણવા માટે છાડી દીધી છે

૫ માલવીયજી લખે છે કે —મારા કાયાકલ્પ પ્રયોગે ઘણી ચર્ચા જગાડી છે મારા કુટુંબમાંથી જહાર આન્યા પછી મારા પ્રયોગની ઘણી જાહેરાત થઈ છે તથા તેના પરિણામ વિષે ઘણી અતિશયોક્તિવાળી આશાઓ રાખવામા આવી છે એવું જાણીને મને દિલગીરી થઈ અનેક પરદેશીમાંથી પણ પૂછપરછ થઈ છે એવું મારા જાણવામા આવ્યું છે પ્રયોગ વિષે તથા તેના પરિણામ વિષે સાચી હકીકત જાણવાની ઘણા લોકોની ઇચ્છા છે, એ હું જાણું છું અને એ ઇચ્છાને કાઈક અંશે સતોષ આપવાનો આ મારો પ્રયત્ન છે વળી આ વિષય ઉપર લોકોનું જે ધ્યાન દોરાયું છે તેનું કાઈક શુભ ફળ નિપજે અને પ્રયોગના ખોટા ઉપયોગથી કાઈ હાનિ ન થાય એ માટે મારે આ વસ્તુ જાહેરમા મુકવી આવશ્યક છે

પુનર્યોગન (પ્રાચીન પરિભાષામા જરાવ્યાધિ નિવારણ) માટે કાયાકલ્પનો પ્રયોગ એ આયુર્વેદનું એક અંગ છે દેશી વધકના પ્રાચીનતમ અથવા ચરકમા આ વિષય ઉપર કેટલાક અધ્યાયો છે એજ રીતે સુત્રુત વાગ્લટ અને બીજા અધ્યાયોમા આ વિષયના અધ્યાયો છે આ કાલ માટે વપરાતા ઔષધો રસાયન કહેવાય છે ચરકસુત્રતાદિ ગ્રંથોમા અનેક રસાયન યોગો આપ્યા છે મૂળનો પ્રાચીન મહર્ષિઓની વૃદ્ધાવસ્થા દૂર કરવા માટે રસાયન યોગો યોજવામા આવ્યા હતા

ચરકાચાર્ય કહે છે કે ૧—જૂના વખતમા રચવનાદિ મહર્ષિઓ જેઓ વૃદ્ધ થઇ ગયા હતા તેઓ આ કટ્યાણકર રમાયનોનું એવન કરી દીધાઆયુ પ્યવાળા થયા અને તપ, બ્રહ્મચર્ય અને અધ્યાત્મ ધ્યાન મેળવી તે દ્વારા સ્વર્ગમા ગયા માટે આયુધ્ય વધારવા અર્થે સુખ અને જીવનની ઇચ્છાવાળા ઓએ એકાગ્ર થઈને વિધિઅનુસાર રમાયન વિધિનું જેવન કર્યું

જીને અજો ચરક જ કહે છે કે ૨ આ રમાયનોના એવનથી માણસ દીર્ઘાયુષી થાય છે સ્મૃતિ, મેધા, આગેય, યૌવન, ક્રાંતિ, શરીરના વળુમા સુધારો, અવાજમા સુધારો, દેહ અને ઇન્દ્રિયોમા ગદા, વાણી ઠી મિદ્ધિ વગેરે મેળવે છે ”

અને રસાયન પ્રયોગથી કયા માલનો ને વધારે ફાયદો થાય તે દર્શાવતા ચરકજ કહે છે કે ૩—

૧ નીચેના શ્લોકોનું તાત્પર્ય આ રાખોમા છ

(તની આ પિ)

પ્રાણરૂપા પુરા જીર્ણાશ્રયરનાયા મહત્પય ।

રસાયને નિર્દે રતૈ વમુવુગિતાયુષ ॥

બ્રાહ્મ તપો વ્રતચર્ય મયામયાનમર ૭ ।

દીવાયુષો યથાકામ સમૃત્ય ત્રિવિધ ગતા ॥

તત્સમાદાયુ પ્રસ્પાર્ય પ્રાણરૂપે મુગ્યાર્ષિભ ।

રસાયનવિધિ સત્યો વિગિરમુસમાહિતે ॥

અર ચિ અ ૨ પા ૨ શ્લો ૨૦ થી ૨૨

૨ દીધમાયુ સ્પર્તિ મેધામારોગ્ય સ્તરણ તય ।

પ્રમાર્ણત્વરોદાયૈ દહેન્દ્રિયવલ પરમ ॥

વાકિસદિ પ્રણતિ કાર્તિ હમતે ના રસાયનાત્ ।

અર ચિ અ ૧ પા ૧ શ્લો ૭-૮

૩ સત્યવાદિનમક્રોધ નિવૃત્ત મયમૈધુનાત્ ।

અર્હિસક્રમનારાસ પ્રશાન્ત પ્રિયવાદિનમ્ ॥

જપશૌચપર ધીર દાનનિત્ય તપસ્વિન ।

દેવગોનાત્તણચાર્ય ગુરુરુદ્ધાત્તન મત્તમ્ ॥

આરુદામ્યપર નિય નિત્ય કર્મણેન્નિ ।

સમનાગરણસ્વ નિય ધીમૃનાશિનમ્ ॥

દેગતાલપ્રાણના સુક્તિમનહરત્ ।

માણુસોને રસાયન પ્રયોગ કરવા કરાવવાની આજ્ઞાતમા ઉત્તેજન આપવું ન જોઈએ

કેટલાક માણુસો વારંવાર કાયાક પનો પ્રયોગ કરે છે એ ખરૂં છે પણ કુટી પ્રાવેશિકવિધિનો વ્યવહાર આધુઓ અને તપસ્વીઓમા જ જળવાઈ રહ્યો છે અને ગૃહસ્થોએ લાગ્યે જ એનો લાભ લીધો છે અઢી વર્ષ પહેલા મથુરા છુટલાના ક્રોટવનમા રહેતા વિષ્ણુદાસ ઉર્ફે તપસીબાવા નામના એક ઉઠાસી સાધુએ ઈટાહ છુ લાના સાકેતના રહેવામી રાયઈન્દ્ર નારાયણ કરી આપેલી ગોઠવણ નીચે કુટી પ્રાવેશિક વિધિથી કાયાકટપ પ્રયોગ કર્યો હતો એ પ્રયોગ ઘણો સફળ થયો હતો ઘણા માણુસોએ તપસી બાવાને એ પહેલા ૬૫-૭૦ વર્ષના આશપ્ત અને વૃદ્ધ જોયેલા કેટલાકે તો એની ઉમ્મર ઘણી વધારે કહે છે ૧ પણ આ વૃદ્ધ તપસીબાવા ૪૦ દિવસનો પ્રવેશવિધિ પૂરો કરી બહાર નીકળ્યા ત્યારે એ આળીસ વપધી વધારે ઘરડા નહોતા લાગતા પછી ગયા મે મહિનામા મથુરાના એ ગૃહસ્થોએ કાયાક પ પ્રયોગ કરવાની મને સૂચના કરી પણ મે તેઓને જે સાધુએ પ્રયોગ કર્યો છે તેને મારી પાસે લાવવાતુ કહ્યું કારણ કે તેની સાથે વાત કર્યા વગર હું નિશ્ચય ઉપર આવી શકું એમ નહોતું થોડા દિવસ પછી ગાંઝીઆબાદના તપસીબાવા મને મળવા આવ્યા બાવા ખરેખર ૩૦-૪૦ વર્ષના જુવાન માણસ દેખાતા હતા અને તેઓને જોયાથી, તેઓની માથે વાતો કર્યાંથી અને તેના પ્રયોગો વિષે બીજાઓ પાસેથી ઘણી વાતો સાંભળ્યા પછી મને એમ થયું કે આ પુનર્જાવનનો આશ્રયકારક દાખલો છે અને મારે માટે આ પ્રયોગ કરી જોવા યોગ્ય છે મારી નબળી તબીબતમા આવા સખત નિયમ વાળો પ્રયોગ હું કરું એ સામે મારા નિકટના સગાઓ તથા મિત્રોનો સખત વાધો હતો અને તેઓને મમનવવામા મને ઘણો શ્રમ પડ્યો છતાં છેવટ પ્રયોગ કરી જોવાનો મે નિશ્ચય કર્યો બાબાજીએ ૫ હરદત્ત શાસ્ત્રીને પણ મારી સાથે પ્રયોગ કરવાની સલાહ આપી અને તેઓ પણ કબૂલ થયા

શીઆળાની ચાહુ મોસમમા એ પ્રયોગને યોગ્ય નવી કુટી બાધવા માટે સમય નહતો પણ અલહાબાદના મારા મિત્ર લાલા રામચરણદાસના સુયોગ્ય પૌત્ર લાલા મનમોહનદાસે શિવકોટિ ઉપરતુ પોતાતુ રામબાગનું મકાન આપુ અમને સોંપી દીધું અને બે સુખ્ય મકાનના વરડાઓમા અરકોષ્ટ બધ કુટીને જને તેટલું મળતુ કરવા માટે દીવાલો બરાબી દીધી

૧ ૫ માસવીયજી ૧૯૭૭ વર્ષની કેએવી વાત માનતાં શકુ આપ છે એ દેખીતું છે તની આ વિ

ઈ સ ૧૯૩૮ના જાનેવારીની ૧૬મી તારીખે પ્રયોગ શરૂ થયો અને દેહુઆરીની ૨૪મીએ પૂરો થયો. ૫ હરત શાસ્ત્રી અને હુ અમારા જુદા જુદા બીજાથી લગભગ પચાસ કુટ દૂર આવેલા મકાનોમાં આવીસ દિવસ સુધી રહ્યા એ ભારે ઝોટી હતી આવીસ દિવસ સુધી અમે સૂચને જોયો નથી એટલું જ નહિ પણ જહાર વરડામાં પણ ખુલી હવામાં નીકળ્યા નથી વખત કાઢવા માટે કોઈ વાર અમને વાચવાની છુટ હતી પણ એનોય વધારે શ્રમ લેવાની ના પાડવામાં આવી હતી પણ મારા ઓરડાની બહાર એક તરફના વરડામાં એક પડિત મનોગ્યાર સાથે રૂઢાભિષેક બપોર સુધી કરતા હતા અને બીજી તરફના વરડામાં બીજા પડિત ભાગવતનો પાઠ કરતા હતા કવચિત્ એકાદ માણસને મળવા આવવાની છુટ મળતી પણ મોટે ભાગે બધો વખત અમે એકલા જ રહેતા હતા ર્નાન, ચપી અને કસરતની બધી કરવામાં આવી હતી હજમતની પણ રજ નહોતી પ્રયોગ દરમિયાન માત્ર ઉનું પાણી વાપરવાની છુટ હતી દિવસનો મોટો ભાગ અને રાત અમે અધારામાં રહેતા હતા કવચિત્ જરૂર પડતા મીઠુજતીના ઢે વીજળીના પ્રકાશના લાભ લેતા અમારા ખોશકમાં માત્ર કાળીગાયતું દુધ જેટલું પી શકાય તેટલું અમે પીતા હું (૫-માલવીયજી) દોઢથી બેશેર (૧૭થી ચાર રતલ) દુધ પીતો

અમારે માટે જે ઔષધ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું તે ના ભોગેક્ત રસાયન છે જેમાં મુખ્ય આમળા છે (આ આમલક સાયનનું વર્ણન ઉપર કરેલું છે ત્રી આ વિ) પણ બાબાજીએ તેમાં ચાર પ્રભાવશાળી વનસ્પતિઓ ઉમેરી હતી, જે શ્વેદાશ્ત ઔષધની શક્તિ વધારે છે એમ બાબાજીએ કહ્યું આ ઔષધિઓનું રહસ્ય એમણે પોતાના વિશ્વામપાત્ર શિષ્ય કૃષ્ણદાસજીને માત્ર જાતાવ્યું છે પણ પ્રયોગ પૂરો થયા પછી એમણે મને એ વનસ્પતિના નામો જણાવ્યા છે અને મને યોગ્ય ભાગે ત્યારે પ્રગટ કરવાની છુટ આપી છે અમે જ્યાં રહેતા હતા ત્યાંથી ત્રીસમૈલ દૂર આવેલા ખાખરાના જંગલમાં વાગેશ દોક્ત રીતે ઔષધ તૈયાર કરવામાં આવતું અને હું મેશા સવારે આઠ વાગ્યા પહેલાં રેલવે રસ્તે અમે રહેતા હતા ત્યાં લાવવામાં આવતું એક વખતની માત્રા પદર તોલાની હતી જેમાં પાચ તોલા આમળા, પાચ તોલા ઘી (મૂળપાઠમાં ઘી છે માલવીયજીના લેખમાં 'બટર' શબ્દ છે) અને લગ પાચ તોલા મધ આ પદર તોલાની મેળવણીની એક માત્રા સવારે અને એક સાંજે અમારે લેવાની હતી દવા લેવા માટે અમને ઉત્સાહ આપવા બાબાજી હાજર રહેતા ઔષધની આવડી મોટી માત્રા-આમ તો ઘીની મોટી માત્રા રાજ લેવી એ રૂચિકર નથી મારા મિત્ર ૫ હરદત્ત શાસ્ત્રીએ એકપણ ટક પાડ્યા સિવાય પૂરા દિવસ સુધી પૂરી માત્રા રોજ લીધી પણ થોડા દિવસ

પછી મને એ પ્રમાણ ધણુ વધારે થઈ ચડ્યું અને પ્રમાણ અધુ કરવાની મેં બાબાજીને વિનંતિ કરી.

મારો અનુભવ—ખેલા ૧૭ અઠવાડીઓ સુધી તો મારી કુટીમા મને ઠીક લાગ્યું શાસ્ત્રી હરદત્તજી શ્રીયંત્રીની પૂજા કરતા અને તેઓને સખ્યાબધ શ્લોકો તથા મંત્રોત્તરો મોઢે હતા તેઓ એમના માવી હતા મારી પાસેય મારૂં મોઢું લટાળ હતું, જેનો હું મમાગમ સાધી શકતો હતો મને ખેલા ૧૭ અઠવાડીઓમાં તો દિવસે અને રાતે ઉઘ પશુ પુષ્કળ આવતી હતી પણ પછી રાતે મારા સામાય ધોરણથી ઉઘ ઓછી થઈ ગઈ અલગત દિવસે એનો બદલો વળી રહેતો પછી વળી રાતની ઉઘ વધારે વધારે ઘટવા માડી અને છેવટના થોડા દિવસો તો એવા ગયા કે રાતની ઉઘ તદ્દન ઉડી ગઈ માત્ર દિવસે થોડી આવતી હતી એટલું જ ૫ હરદત્ત શાસ્ત્રીને પણ ૨ દિવસો અનિદ્રાના ગયા એક દિવસ તો એમને કાંઈ લય લાગવા માડ્યું પણ છેવટ એ નળજાઈને તરી ગયા ઘનાન દ નામના એક આશારૂપદ જીવાન વૈદ્ય એમની મેવા કરતા હતા જ્યારે મારો પુત્ર સુકુ દ મારી સેવા કરતો હતો મારો અનિદ્રાએ મને બહુ મુશ્કેલો એથી મને નળજાઈ આવી આ સ્થિતિ પ્રયોગ પૂરો થયા પછી અને બહાર નીકળવાની રજા મળ્યા પછી દસ દિવસ સુધી રહી એકલા હુધ ઉપર ન રહેતા ખોરાક લેવાની મને સલાહ મળી ખોરાકથી મારો અવસાદ દૂર થશે અને ઉઘ આવશે એમ કહેવામાં આવ્યું મને ખોરાક તરફ અરૂચિ થઈ ગઈ હતી મારા માય અને સ્નેહાળ મિત્ર પટણના પ્રખ્યાત વૈદ્ય ૫ મજબિહારી ચૌખેને મારા પુત્રોએ મારી અનિદ્રાના અખર લખ્યા હતા તેઓ કૃપા કરીને મને જોવાને આવ્યા અને અનિદ્રામાંથી મને છોડવવામાં મદદ કરવા માટે ૧૭ દિવસ સુધી મારી સાથે રહ્યા તેઓએ પણ તપસીળાવા પેઠે મને ખોરાક લેવાની સલાહ આપી ૫ હરદત્ત શાસ્ત્રીના શિષ્ય કવિરાજ કેદારનાથ કલકત્તેથી આ યા તેઓ પણ મારા અનિદ્રાવાળા દિવસોમાં પણ બહુ આશા વાદી હતા મારા દાખતર મિત્રોએ જને તેટલો વધારે ખોરાક લેવાની સૂચના કરી તપસીળાવા ફરીવાર આવ્યા અને એજ સલાહ આપી મેં એ સલાહને અનુસરવાનો જનતો પ્રયત્ન કર્યો છે અને હવે મને ઉઘ આવે છે

પ્રયોગનું પરિણામ—મારા મિત્ર ૫ હરદત્તશાસ્ત્રીને અને નને જોયને આ પ્રયોગથી જોખો કાયદો થયો છે ૫ હરદત્તશાસ્ત્રી જેઓ મારા કરતા ૧૪ વયે હતા છે તેઓની તબીયત ઘણી સુધરી છે પ્રયોગ શરૂ કર્યો ખેલા અને પૂરો થયા પછી લેવાયલા ફોટાઓથી સુધારો સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે મારા પણ પ્રયોગ ખેલાના અને પછીના ફોટાઓ જોવાથી કાયદો સ્પષ્ટ દેખાય છે

મારૂં વજન નવ રતલ વધ્યું છે મારી ચામડીના રંગમાં અને ખાવમાં સુધારો થયો છે મારો જૂનો અવાજ કાંઈક પાછો આવ્યો છે^૧ મારા વાળ જોઈ શકાય એટલા કાળા થયા છે હાથનો ડબ ઘણો ઓછો બયો છે મીઠો ટટાર ચાલુ છું નિરાધારતાની જે વૃત્તિ બમતી જતી હતી તેને બદલે આશા અને વિશ્વાસની વૃત્તિ જાગી છે હું માનું છું કે જો મને અવસર કરી દેનાર નિદ્રાની અનિયમિતતાથી અને નિદ્રાના અભાવથી જો હું પીડાયો ન હોત તો માંડ આરોગ્ય આથી પણ વધારે સુધાયું હોત પણ ત્યારે પ્રયોગ પહેલાં હું ડેટલો બધો અવમત્ત અને નિબળ થઈ ગયો હતો એ યાદ કરૂં છું અને તે સ્થિતિને હાલના આરોગ્ય સાથે સરખાવું છું ત્યારે ઉપકારની લાગણી મારા મનમાં ઉભરાય છે વળી મને લાગે છે કે પચકમથી જો મેં મારા શરીરની પ્રયોગ પહેલાં શુદ્ધિ કરી હોત અને તે પછી પૂરતી શક્તિ આપ્યા પછી પ્રયોગ શરૂ કર્યો હોત તો જરૂર વધારે લાભ થાત મારા મતે આ પ્રયોગની સફળતા મટે પૂર્વ શુદ્ધિ અને પૂરતો આરામ આવશ્યક ગણવા જોઈએ પ્રયોગ કરનાર ચિતાઓ અને ઉપાધિઓ દુટ્ટીની બહાર છોડી દઈ પૂણ નિશ્ચિત ચિત્તથી પ્રયોગ કરવો જોઈએ

પ્રયોગ માટેની ઉમ્મર—માણ્યે કઈ ઉમ્મરે કાયાકલ્પ કરવો જોઈએ તેનો નિષ્કર્ષ યોગ્ય વૈદ્યે અથવા અપવાદભૂત દાખલામાં અનુભવી માણ્યે કરવો જોઈએ વાગ્લટ તો કહે છે કે પૂર્વ કે મધ્ય વયમાં માણ્યે રસાયનનો ઉપયોગ કરવો એટલે કે ૪૦ થી ૭૦ વચ્ચે પણ તેનો ખરા આધાર માણ્યસના આરોગ્ય અને બળ ઉપર છે

હવે એક વસ્તુ નોંધવાની રહે છે વાગ્લટ કહે છે કે આ રસાયન સેવન કરનારને નવા દાત આવે છે, જૂના નખ ખરી જઈ નવા નખ આવે છે અને વાળ કાળા થાય છે પણ તપનીબાવાને યાચ મળવા ખાતર કહેવું જોઈએ કે તેઓએ મને પહેલેથી કહ્યું હતું કે નવા દાત આવશે નહિ નવા નખ પણ નહિ આવે પરંતુ વાળ ઘણે ભાગે કાળા થશે અને છૂં તેથી વીશ વર્ષે નહાનો હોઉં એવું મને પોતાને લાગશે તથા એવો દેખાઈશ મારા વાળ ખરખર કાળા થયા છે અને શરીરમાં યથેચ્છો ફરફાર ફાગાફાગા દેખાય છે

માર્ગ નિષ્કર્ષ-રસાયન ચિકિત્સા આરાગ્યવાળું પુનર્જીવન આપે છે એટલી વાત નિર્વિવાદ છે આપણા ઘણા વૈદ્યોએ વારંવાર કુટીપ્રાવેશિક અને વાતા તપિક બેય પ્રકારના રસાયન પ્રયોગો કરાવ્યા છે અને તેથી ઘણાઓને ફાયદો થયો છે પણ ચરકા શાસ્ત્રકારોએ યુગો પહેલાં આ ગ્રંથો લખ્યા છે

૧ ૫ મહનમોહન માલવીયજી ॥ રૂપેરી ઘડી જોવાં પણ દૂર સુધી મેં મગાનો રૂપરૂ અવાજ પેલા બહુ વખણાવો એ નસિક છે

જેલા થોડા દશમ્યો દરમિયાન નવી પદ્ધતિઓ પ્રચારમાં આવી છે અને રિકામાં દુધના પ્રયોગના ચમત્કારો ખૂબ પ્રસિદ્ધ થયા છે હા કેલોગે New Dietetics નામના ગ્રંથમાં દુધના પ્રયોગનું વર્ણન કર્યું છે મતલબ કે પ્રાચીન અને અર્વાચીન બંને પદ્ધતિઓનો મલાજ લઈને અભ્યાસ થાય એ આવશ્યક છે જેથી એ પદ્ધતિનો ઉત્તમ રીતે ઉપયોગ થઈ શકે અને તેના દુરપયોગથી હાનિ થવાનો મલબ ન રહે વળી આ પ્રયોગને અંગે ઘણી ગાળતો વિષે આ વેપણ અને મગોધન પણ કરવું પડશે રસાયનચિકિત્સા સળધી આવા અને બીજા પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે ઉત્તમ વૈદ્ય અને કાયાક પના અનુભવી સાધુઓની એક પરિવદ લરાય એ ઈષ્ટ છે આવી પરિષ મનારમ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમાં આવતી શર મતુમાં લરાય એ મને તો ઠીક લાગે છે વળી રસાયન ઔષધ મળધી શોધખોળનું ખાતું ખોલવા માટે યનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીને થોડા વખતમાં સૂચના કરવાનો મારો ઇરાદો છે જે આયુર્વેદિક પદ્ધતિની ઉત્તમતામાં માને છે તે માં ઉપરના કાયને પાર પાડવામાં પૂરો સહકાર આપશે એ નિ સદેહ છે છેવટ ગાળા ગિશનદાશ અને બીજાઓનો હુ અત કરણથી ઉપકાર માનુ છું

નોંધ—

આ લખાણ ઘણું હેતુ છાપવાની મારી ઇચ્છા હતી પણ તથા લખાણ પૂરું થયું ત્યાં મને જાણાયું કે મારું સામાન્ય આરોગ્ય અને પ્રાપ્ત થયું નથી અને આણ કામકાજ કરી શકું એમ નથી દરેક દિવસ સુધી મને થોડો તાવ આવી ગયો પણ હવે તાવથી લગલગ છુટે થયો છું અને તરતમાં સામાન્ય શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને આણ કામકાજ કરી શકીશ એમ એમ ધારું છું આ રીતે મારી તબીબતને જે સહિક હાનિ થઈ છે તેને કાયાક પના કાયદાની કિમત ઓછી કરનાર ન ગણવી જોઈએ

તત્રીની નોંધ

આગલા-આ પ માલવીયજીનું લખાણ ('સ્ટેટમેન્ટ') બહાર પાડ્યા પહેલાં મહિના પૂર્વે લખી રાખેલા લેખમાં છેવટ નોંધ કરી છે તેમ કાયાક પના કાયદાની મર્યાદા પ માલવીયજી અને તપસીભાવા સ્વીકારે જ છે તપસીભાવાની કહેવાતી ઉમ્મર વિષે એ ઉપર જેવી ચર્ચા કરી છે તેવી જ પ માલવીયજીએ પણ કરી છે, જામી તેઓ પડિતજી કહે તેમ ૬૫-૭૦ વર્ષની ઉમ્મરના હોય એ સંભવ છે

આ કાયાકપ એ આયુર્વેદિક રસાયન તત્રોપ્ત કુટીપ્રવેશ વિધિવાળો રસાયન પ્રયોગ છે એ પ માલવીયજી કહે છે એટલે હવે એમજ માનવું પડશે કે તપસીભાવાએ આ કુટીપ્રવેશવાળા પલાશસ્વિન્નામવક પ્રયોગને કાયાકપ નામ આપ્યું છે

ખીલુ વીંશ વર્ષ પહેલાં મ મ હાથીભાઈ શાસ્ત્રીએ કુટી પ્રવેશ વગર એજ પ્રયોગ કરેલો અને તેઓને જે કાચદો થયેલો તે એમના પોતાના ગળ્દોમા આગલા લેખમા વર્ણવેલો છે લગભગ તેમલો જ કાચદો ૫ માલવીયજીને થયો છે એટલે આ પ્રયોગ વૃદ્ધાવસ્થામા અમુક પ્રકારનો કાચનો કરે છે એ તો ચોક્કસ છે કેટલો કાચદો કરે, કેવી પ્રકૃતિના માણસ ઉપર ડેટલો કાચદો ડરે, કુટીપ્રાવેશિક વિધિથી કરવામા અને વાતાવરણિક વિધિથી કરવામા શુભમા શો ફેર પડે? રસાયન પ્રયોગ કરનાર પૂરનો આગમ લીંચે અને નિશ્ચિત શાત રહે તો જ એનો શુભ થાય એ તો સ્પષ્ટ છે ૫ માલવીયજી વિષે પણ હિન્દુ યુનિવર્સિટીમા જ રહેનાર અને એમના ખૂબ પરિચિત એક વધે હસતા હસતા “૫ માલવીયજી ગર્ભવાસવ ખતે શાત નિષ્ક્રિય રહેલા અને તે પછી આ પ્રયોગ વખતે રહ્યા” એવું કહેલું મતનગ કે હમેશા શ્રમ ડયો કરનાર માણસ વૃદ્ધાવસ્થામા પ્રકૃતિને જેની ઘણી જરૂર છે એવો આરામ લીંચે તો નળીજાતને એ આરામથી જ કાચદો થાય એ સ્વાભાવિક છે પાછળથી પડિતજીની તળીજાત જરા લથડી એવું પણ કારણ એમણે તરત શ્રમ લેવા માડ્યો એ હોવાનું સાલજ્યુ છે અલખત આથી આમલક પ્રયોગ નકામો છે અને આરામથી જ શુભ થાય છે એમ હું નથી કહેતો. ઔષધનો શુભ હોયો જ નેઈએ પણ ચરકનરિતિમા જે રમાયન પ્રયોગ કરનારને શ્રમ લેવાની ના પાડી છે (જનાયાસ પ્રશાન્ત) એ ધ્યાનમા રાખવાનું છે પણ કેટલો શુભ કેવળ આરામનો કેટલો એકલા દુધ ઉપર રહેલું વગેરે ૫૨ પ્રયોગનો અથવા ઈશ્વર લક્ષનાર્થિ ધર્મિન દિયાનો છે અને કેટલો ઔષધનો છે એ સબધી સ્પષ્ટ નાન તો માણ્યો ઉપર કરેલા પ્રયોગોથી જ મળી શકે વળી આમળાના આ સિવાય ખીજ ઘણા પ્રયોગો છે એનો અનુભવ પણ લેવો નેઈએ પરંતુ એ અનુભવ વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગ પદ્ધતિથી લેવામા તથા જાહેર કરવામા આવે તો જ એથી શાસ્ત્રનાનમા વધારો થાય અને તેનો લાભ પ્રજાને મળી શકે જાડી જાહેરખબરની પદ્ધતિથી તો શાસ્ત્રને હાનિ થાય છે પણ સામાન્ય માણસને શાસ્ત્ર કરતા જાહેરાતનો જ મોહ હોય છે, મુળઈ સમાચાર જેવા છાપામા રમાયન યોગોની હાગમાળા પ્રસિદ્ધ થતી હતી એથી પ્રસિદ્ધ કરનાર વેત્રની જાહેરાત ચઈ ખીજે ગો કાચદો? સાલજ્યુ છે કે સુક્ત પ્રાન્તમા પણ ૫ માલવીયજી અને કાયાકંપને નામે ઘણી હુકાનદાગી ચાલી છે ઠીક

છેવટ ૫ માલવીયજી જનારસમા આ વિષયની ચર્ચા માટે વૈદ્યો અને સાધુઓનું સમેલન ભરવાની સૂચના કરે છે સારું છે, વિદ્વત્વૈર પરિવહના અનુભવથી એવી પરિધિ એ વખતના જેવી અનુક્રમ નતુમા ભરાય તો કરી હું ભગવાન કાશીવિશ્વનાથના, ભગવતી ગંગામૈયાના અને પુણ્યચરિત્ર ૫ માલવીયજીના દર્શન કરવા આતુર છું

સિદ્ધ ઔપધિ નિર્માણશાળા અધ્યક્ષ સમેલન (સત્તાવીસમા અખિલ ભારતીય વૈદ્ય સમેલન)ના સ્વાગતાધ્યક્ષ તરીકે નાગપુર ટ્રસ્ટ એન્જિનિયર શ્રીયુત વિરેન્દ્રરાય ચદ્રગકર મહેતા, ખી એ ખી ઈ નુ

ભાષણ

સન્નારીઓ ને સદ્ગૃહસ્થો,

આવા વૈદ્ય સમેલનમાં જ્યારે આવવાનું થાય ત્યારે કંપના ઉત્તેજિત બને છે અને એક દ્રશ્ય ખડુ થાય છે કદાવર, મમાલ ધારી અને કૃતનિશ્ચય સેવકોની મહત્તી આગે કૃત્ય કદમ કરતી દેખાય છે તેના પગના ધીર અને ધીટ છે આદર્શની ખાત્રી અને આવડતનો વિશ્વાસ રહે છે તરવરે છે આવા આયુર્વેદિ પ્રસ્થાન પાછળ નજર કરતા શરમ અને અભિમાનની ભેગી લાગણીઓ એકી માથે ઉદ્ભવે છે શરમ એટલા માટે કે પોતાના જ જ મ ન્યાનમાં પોતાનું જીવન ટકાવવા માટે આયુર્વેદને અસખ્ય સુશકેલીઓ અને ભારે અડચણોનો આમનો કરવો પડે છે અભિમાન એટલા માટે કે તે સુશકેલીઓ અને અડચણો વટાવવામાં આયુર્વેદ ક્ષેત્રમહીને પથે પરવરે છે

નાથીન હિંદી શિલ્પશાસ્ત્ર અને કલાનો હું વિદ્યાર્થી અને પ્રશમક છું ખૂબ જ સ્વદેશ દ્રષ્ટિ ધરાવનારા હિંદીવાનોમાં પણ એવી લાગણી અને માન્યતા છે કે શિલ્પના સબધમાં તો હિંદે સમગ્ર પશ્ચિમમાંથી લેવાનું રહ્યું અને કાંઈ પણ આપવાપણ નથી, આવા એક હૃદય વિષયમાં પણ મારો અભ્યાસ અને મારા જેવા ખીલ ઘણાઓનો અભ્યાસ, એવું ચોક્કસ રીતે પુરવાર કરે છે કે પૂર્વે પશ્ચિમને કેટલુંક આપવાનું છે એટલે જ નહિ પણ એ જીનિયરીંગ વિષયની કેટલીક એવી બાબતો છે કે જેમાં પૂર્વ પશ્ચિમનો શુર અત્યારે પણ બની શકે છે એજીનીયરીંગ જેવા વિષયમાં યારે આવો ન માની શકાય તેવો દાવો ભારપૂરક સુધી શકાય છે ત્યારે આયુર્વેદ પોતાનો દાવો નિર્વિવાદ બહુ જ મહેરાઈથી સાબીત કરી શકે છે ખસૂમ કરીને જ્યારે તે ચડતી પડતીમાં પણ ઘણી સદીઓ સુધી પોતાનો ટકાવ જારી રાખી શકેલ છે આયુર્વેદ આજથી જ કોઈપણ પુરાવો પેશ કરવાનું બધ કરે અને આ સમેલન જેવા પ્રચાર કાર્યો અટકાવી દેતો પણ ભારે અડચણો સામે સદીઓ સુધી પોતાની હયાતી નિલર રાખ્યાની અને સર્વ પરદેશી વૈદક પદ્ધતિના કુલ સરવાળા કરતા વધારે સખ્યામાં પેશ વાસીઓની સેવા કર્યાની ક્ષત નગર હકીકત આયુર્વે ને જાહેર સ્વાસ્થ્યના એક અને અતૂટ સરક્ષક તરીકે ખડી કરવાને બસ થશે વૈદકીય પોતાના સચાલકો આયુર્વેદ

તરફ કેટલીક વાર દયા-દૃષ્ટાની દ્રષ્ટિએ જુએ છે લેનાર અને દેનાર બન્નેના નયો મત્વને જ આ દયા-દૃષ્ટા હુણી નાખે છે એવા સિદ્ધાંતમાં હું માનનાર છું માની તો એવી મવાહ પડે કે આવી દયા-દૃષ્ટાથી વરસતી ણાળતો આયુર્વેદ નગરે તેજ વધારે માત્ર છે હાફળા ફાફળા થઈ આત્મ વિશ્વામના અભાવે હાની નહાની વસ્તુઓ સ્વીકારી લેવી તેના કરતા રાહ જોવી અને આત્મિક શક્તિના પ્રભાવે આપ મેળે આવે તેમ ગમ્મિત ખીલવવી એ વધારે સારૂ છે પોતાનો શુભ નિર્વિવાદ રીતે માળીત કરવાની નિર્મળ અને નીરોગી રીતિ અખત્યાર કરવાથી આયુર્વેદને અનેક રીતે પ્રયદો ધવાનો આટલી વાત આયુર્વેદ પક્ષને સંબોધીને જે મત્તાવાળાઓ ડગવે અને પગલે દરેક પ્રવેશદારે આયુર્વેદ પાને પ્યામ માગે છે તેને મારે નિર્દેશ કરવાની ફરજ પડે છે કે આ ણાળતમા એક વિદ્યાર્થીને વિદ્યાપીઠ કે શાળાના દરવાજામાં પેમવા જેટલી પછુ તક ન ઉત્પત્ત કરી લેવી અને છતાં તેને ઉત્તર રનાતકના અવ્યાસમાંથી સવાલો પુછવા જેવુ થાય છે આયુર્વેદની કિંમત ઓછી આકવી તેનો મોલો ઘટાડવો તેમ કરી તે ધધામાં રેશના ઉત્તમ પુત્રોને મારી સખ્યામાં જતા અટકાવવા, ખીલ પદ્ધતિઓને અપાય છે તેટલી મગવક ન આપવી અને છતાં આયુર્વેદને કહેવું કે તાગી આવડત જતાવ તે નર્થુ ગેર જ્યાજખીપણ છે જે વૈદકીય પદ્ધતિએ મદીઓ સુધી જીવન ટકાવ્યું જેહો હુનિયાના કઇક દેશોને શિક્ષણ આપ્યું, જે અનેક મુતકેલીઓ વચ્ચે હંજુ પછુ જીવે છે અને સાથી વધારે જે પ્રજાના ઘણા ભાગની હંતુ પણ સેવા કરી રહેવ છે તે પદ્ધતિનો દાવો યોડી નૈદાતિક અગર વિવાદો દની લોથી ણાળુપર ખનેડી શ-શે નહિ મને જાણ છે ત્યાં સુધી કાઠીઆવાડના એક રાજ્ય ગોડલમાં હિંદુસ્તાનના કોઈ ભાગ કરતા એકમ મેરફળ દીઠ સો િ વધારે વૈદકીય મચ્યા છે ત્યાં પણ વૈદને કાઠી શમાય એમ નથી હંતુ તે પ્રજાના અનેકોને પહોંચે છે ગમે તે દિએ ગમે તે મહોદેશની ગનીનીને કારતો હો કે રૂઢી સુરતતાને કારતો અગર પદ્ધતિના આત્મિક શુભને લીધે હો કે વૈદ સસ્થાના સાદા જીવનને લીધે અને ધીર નેવા પરપરાને લીધે હો કે આ સઘળા કારણો હો કે તે પૈદીના અમુક હો હકીકત સ્વીકાર્યો વિના છુટકો નથી કે વૈદ જીવે છે અને તેનું કામ ચાલુ છે

દેશી પદ્ધતિઓની મ હ મિવાય હિંદની ગ્રામ પ્રજાને પહોંચી શકાયે નહિ, તેથી વારતવિક દ્રષ્ટિગિંદવી મવાલ વિચારવો રહે છે કે ગ્રામીય હિંદને વૈદકીય મદક પહોંચાડવી છે કે નહિ? જગી ખર્ચ સિવાય દૂર દરના ગામ જાઓને પરદેશી પદ્ધતિઓ પહોંચી વળે તેવો સજવ નથી જે રેશી પદ્ધતિ દૂર દરના ગામડાઓને કાયમ પહોંચી વળી છે અને જે પહોંચી વળવાની શક્યતા હંતુ પણ પ્રદર્શિત કરે છે તે પદ્ધતિની જરૂરિયાત મ્યાપિત થયેવી

સમજવી જોઈશે આવી સ્થિતિમાં હિંદી વૈદ્યકીય પદ્ધતિ સલાહ લાગેલી છે કે કેમ તે મૂળ ભૂત સવાલ જ ઉપાડવો, તે નથી વાસ્તવિકતાની નીતિ તેમ નથી સાચો સિદ્ધાંત વાદ જેને ભાગે આ સળધી સત્તા આવેલ છે તેણે આ અચળ પ્રાથમિકતા સ્વિકારવી જ રહી, અને તે સ્વીકારીને જ્યાં જ્યાં દેશી પદ્ધતિમાં અસરકારકતા કે તાલીમ બદલતાની ખામી હોય તે સુધારવાની કૌશીલ્ય કરવી રહી આયુર્વેદિક ચળવળ એવે તળખે પહોંચે છે કે જ્યારે તેણે વખતસરનો અને જગી પ્રયાસ કરવો જોઈએ જેથી તેની લાયકાત અને માગણી સુસંગત બને, સશય ભાવ અને નિષ્ક્રિયતાના બે વીરોધી બળોને તેણે જીતવા જોઈએ અત્યારે સમય અનુકૂળ છે અને અત્યારના આયુર્વેદના પ્રયાસ ઉપર તેના ભવિષ્યનો આધાર હોઈ એવું પણ બને કે આ સમય જ આયુર્વેદની જીતવીર્યતા કે હતવીર્યતા નક્કી કરે

હિંદી સ્થિતિ સંજોગો સાથે આયુર્વેદને મેળ છે એ વિષયમાં તો શકાને જરાએ સ્થાન નથી દુકાણમાં પણ સપ્લોટ ગીતે કહીએ તો એક દાખરો બસ થશે એક ગ્રામવાસી 'મેગ સલ્ફ'ના રેચ કરતા મીંતીના રેચને વધારે સમજી શકશે એલોપથીના સાથી વધારે ઉત્તમાહી પ્રવર્તક માટે પણ કોઈ ગામડાના દરેક રહેવાસીને મીંતીને જ લે 'મેગ સલ્ફ' ઘરગથ્થુ બનાવવા અસખ્ય દાયકાઓ લેશે જે હિંદ ગામડામાં જ વસેલું છે તેને માટે પાશ્ચાત્ય વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં શિક્ષિક થયેલ ડોક્ટર દેશના ખરા હા 'ને પહોંચે તે કટપલુ મુશ્કેલ છે જે આકાશનું દ્રશ્ય ખડું કરે એક ડોક્ટર શુટ અને છુટનો પોશાક ધારણ કરેલા, ગળામાં સ્થેથોસ્કોપ, કાંઠે ઘડીઆળ, ગળવામાં થર્મોમીટર અને મગજમાં લોહી પરીક્ષા, પાચન પ્રક્રિયા અદ્રશ્ય કિરણોની તસ્વીર અને એવી અદ્યતન તરકીબોથી સજ્જીત બીજે એક વૈદ્ય આસપાસના વાતાવરણ અને સંજોગોને અનુરૂપ વસ્ત્ર અને ઉપવસ્ત્રથી અધ દકાયેલ અને પરપરા ગત વાતાવરણ અને પ્રણાલીથી વિકસિત, તેમજ લોહી સાથે ઉતરી આવેલ ચપળ અને ચુબક ધારી આગળીઓ જૂઠાં અવલોકન કરતી દષ્ટિ અને સગીન સાધારણ સમજ સિવાય બીજા કોઈ સાધન રહિત આ બે આકારો આપ સમક્ષ ખડા કરે અને પછી આપ જાતે મ્હો કે ખરા હિંદ ગામડામાં ફોને મોકલવા અને તમે ફોને મોકલી શકશો ફલીવ પી ખાતર એલોપથીક પદ્ધતિ આયુર્વેદીક પદ્ધતિ કરતા ઝણગણી અનરકારક હોય એમ કણુલ કરવામાં આવે (અગર જો કે તે ઘણું શકારપદ છે) તો પણ તેનો વાસ્તવિક શક્યતાનો અભાવ તે પદ્ધતિને હિંદમાંની વૈદ્યકીય મદદ તરીકે સમગ્ર અને અનન્ય પદ્ધતિ તરીકે ઉઠાવી દે છે

આથી જોઈ શકાશે કે જે લોકો હિંદના દરેકે દરેક ગામડામાં મદદ પહોંચાડવાની ઈચ્છા ધરાવે છે તેની દેશી પદ્ધતિના સુધારા માટે મહેનત

કરવાની ખાસ કરજ થઈ પડે છે દર્દ નિવારણની હિંદી કલાની આ ખાસ સ્થિતિ તેના પ્રવર્તકો ઉપર એક ભારે જવાબદારી નાખે છે કોઈપણ વિજ્ઞાન કે કલા જ્યાં સુધી તે હરહંમેશા, પ્રગતિશાળી વહનપૂર્ણ અને સાત્વ સંપૂર્ણ હોય નહિ, ત્યાં સુધી સમષ્ટિની સેવા ઝરી શકે નહિ હાલના આવા શાસ્ત્રોના મળધમા કહી શકાય તેમ ધ્યાન ખેંચે તેવા પ્રગતિના લક્ષણો આયુર્વેદે બતાવ્યા નથી તેની ના કહી શકાય તેમ નથી તે ખરૂં છે સામો બાળુ સંપૂર્ણ બારણો સહિત કહી શકાય કે પ્રગતિના અભાવની આયુર્વેદ ઉપરના ટીકા કરનાર એક વિલોભ વમળગા લખે છે તમે તેની કીમત ઝોછી આકો ચોગ્ય સંગવડો આપો નહિ, ચોપણના મુળનો હારા કરો પ્રગતિ જે માગ શક્ય છે તે માર્ગો બધા બધ કરા અને પછી આયુર્વેદને એક બાળુ ખમેડી દો કારણકે તેણે પ્રગતિ કરી નવી તમે કહો કે આયુર્વેદ પ્રગતિ શાળી નથી તેથી તે મ દનો દાવો કરી શકે નહિ તે પ્રગતિ કરી શકે તેમ નથી કારણકે તેને મ દ મળો શકે તેમ નથી આ રીતે વીલોભવમળ નિરતર આટલા જ કરે

આવી અકચણો હોવા છતાં આયુર્વેદ પોતાના પગ ઉપર ઉભેલ છે તે ખરેખર ધ યવાદને પાત્ર છે વજ્રાટ, ધાતુકારી, કુલકારી, શિદપ, સુતારી અને એવા ઘણા દેશી હુનરકળા કે શાસ્ત્રો નાણુદ થઈ ગયા અને પોતાના અસ્તિત્વની લડાઈ લડી શક્યા નહિ આયુર્વેદ કદાચ આવા સંકટો દેશી શાસ્ત્ર કે કળા માહેનું એક જ છે કે જેણે અસ્તિત્વની લડાઈ લડી લીધેલ છે અને હવે આ બધવાના રસ્તા ઉપર ઠીક પ્રમાણમા આવી રહેલ છે તર્કબદ્ધ રીતિઓ અખત્યાર કરવાથી આયુર્વેદ જરૂર એક ફતેહથી બીજી પ્તોહ તરફ પ્રગતિ કરશે આવી ફતેહ આતરિક શક્તિના પરિણામ રૂપ છે કે કોઈ બીજા પરિણામરૂપ તે સવાલ સ્થાને નથી પ્રસશાની પાત્રતા તેની પોતાની છે અને ખુશખુશાલ તે સંકટો અને હુનરો વેદોને કાળે જાય છે જેમાનો ઘણા શ્રેષ્ઠો અહિં એકનિત ચયેલ છે

આ રહુ તેનું પ્રમાણુપત્ર એ જેવી તેવી વ્યક્તિનું નહિ પણ આખા હિંદના વાઙ્મય આત્માના મુખ્ય સૂત્રધાર સર પારડી ટ્યુકીસનું છે તેણે કહ્યું છે "હવે ઘણા ભારપૂર્વક કહેવાને ઇચ્છુ છું કે વેદામા જે કંઈ સાચું છે તે તમામ એલોપથી કે પાશ્ચાત્ય વૈદ્યકીય પદ્ધતિના વાડામા આવી રહેલ છે એવો વિચાર નહિ કરી બેસતા હિંદમા હું જેમ વધારે રહુ છું, દેશ તથા લોકોને જેમ હું વધારે નિહાનુ છું તેમતેમ મારી વધારે ખાતરી થાય છે કે વેદો તથા હકીમોની દ નિવારણની અનુલવ જ ય રીતિઓ પૈકીની ઘણી રીતિઓ બહુ જ કીમતી છે તેમા શક નથી હાલ જેને નવી શોધો તરીકે પેશ કરવામા આવે છે તેમાની ઘણી તેમના બાપ

દાદાઓ જમાનાઓ પહેલાં જાણતા હતા” બીજા પ્રસંગે તેજ અમલદારે કહ્યું કે “આપણે પોતે જ અનુભવના ખાડામાંથી હજી નીકળતા આવીએ છીએ. દ્રુપ્ત થોડા વખત અગાઉ મેવેરીઆ ગદી હવાને કારણે છે એમ માનતા હતા જે માયતા તેના નામમાં સમાયેલી છે. મેડીકલ ટ્રેડ યુનીઅનની ભાવનાની સામે મારા વિરોધ હું જોરથી જાહેર કરું છું” આવા ભાવથી પ્રેરાઈ હાલના ઘણા ડોક્ટરો વેળે તવા હકીમોને ઉત્તરે કે ધુતારા તરીકે ગણાવી બેસાડે છે. કહેવાતી શોધખોળોમાંની ઘણી પ્રાચીનોને મદીઓ પહેલાં જાણ હતી અને તેથી જાગતો દ્રુપ્ત પુનઃ શોધ જ છે. સેકન્ડ સમીતિએ પણ કહ્યું છે કે “આ પ્રાચીન પદ્ધતિ અનુભવ જ ય જ્ઞાન અને શાસ્ત્ર સિદ્ધિ જીતોનો લભ્ય ખજાનો ધરાવે છે જે હાલના ઝડપી પ્રગતિના જમાનામાં પણ સહી સલામતીથીકેરે ચુકી શકાય તેમ નથી”

ધુતારાઓને હાઈ કાઉન્સિલ માટે આયુર્વેદી અને યુનાની ધધાર્મીઓની દ્રુપ્ત નોંધ કરવા માટે જોડો ઉભી કરવાનો કાંઈ અથ ૧થી ઉત્તરેથીને ઉમેડી નાખવાનો પ્રશ્ન મનીય ઉદ્દેશ દેશી પદ્ધતિને ગભિત શ્રાપરૂપે થઈ પડે? ઉત્તરેદાની પાછળની ધમાલમાં સમાજને ઉપયોગી ધધાર્મીઓ પણ ઉપડી ન જાય તે જોવાની સત્તાવાળાઓની દ્રુપ્ત થઈ પડે છે. જુસાને ઉડાડવામાં દાદાસદા દાણાઓ ઉડી ન જાય તે જોવું જોઈશે. જાપદાદાઓથી અગર યુરોપીયોથી વારસામાં મેળવેલ પરપરાગત પ્રણાલી પદ્ધતિ ૧૧ રહેવાળ કહેવાતા અશિક્ષિત ધધાર્મી પૈકી ઘણાઓમાં દેશી પદ્ધતિની આશા રહેતી છે. ઉત્તરેદાની એક સમગ્ર અને અન્ય વ્યાખ્યા આયુર્વેદને મદદરૂપ કરતા હાનિ ૧૫ થવાનો વધારે સલાવ છે. કાંઈક એ નીચે જગતી જીવને સરકારી બનાવવાની ક્રિયામાં ઘણી ઘણી સાવચેતી રાખવાની જરૂર અનેક વખત જાતાવી ૩ તેવી રીતે અને લગભગ તેવાજ કારણસર આ પૌર્વોચ્ચ પદ્ધતિના સરકરણમાં ૧૭થી ઘણી સાવચેતીની જરૂર છે. કાંઈ નહિ તો આવતા થોડા વર્ષો માટે ૨ દરમ્યાન જરૂર જેટલું સાફ અને સચાઈ છે તેટલાનું યોગ્ય રીતે સરક્ષણ ૪ થઈ શકે. બીજા જાણુ ઉત્તરેદાની હાકળી એ નકારાત્મક પગલું છે, દેશી પદ્ધતિને જો ખરેખર મદદ કરવાની ધારણા હોય તો રચનાત્મક પગલું લેવું જોઈએ અને સરકરણ અને પ્રગતિ બંને માટે નાણા કાજલ પાડવા જોઈએ.

આમ પ્રજાના ઉદ્ધાર માટે રાજ્યની ઘણી શક્તિઓ એકત્રિત, થવી જોઈએ. આમીય નીતિ અખત્યાર થઈ હોય ત્યાં વહેલા મોડું કર વધારવાની અગર હોય તેટલી રાજ્ય મદદને અસુક લાગ ગામડા તરફ વાળવાની જરૂરીઆત ઉભી થશે કે જેથી દેશી વૈદક પદ્ધતિને જોર મળી શકે. અવકાશના અભાવે હિંદી પદ્ધતિને પ્રગતિ વધારવાને માટે શુ શુ રસ્તાઓ અને ઉપાયો લેવાયા જોઈએ તેવું વિસ્તીણ વિવરણ શક્ય નથી છતાં એવા શક્ય ઉપાયોમાંના કેટલાકની અહીં દ્રુપ્ત નોંધ લઈને જ સંતોષ માનવો રહ્યો.

- ક દેશના મુખ્ય મથકોમાં પૌર્વાત્ય પદ્ધતિના અભ્યાસ માટે વિદ્યાલયો
 ચ ઇસ્પીતાલો અને દવાખાના વિદ્યાલયો સાથે જોડાયેલા
 ગ વૈદ્યકીય વનરાણ
 ઘ હાલની સંસ્થાઓમાં દેશી દવાના ઉપચાર ખંડો
 ચ વિશ્વાસપાત્ર દવા બનાવવાના કારખાનાઓને ઉત્તેજન
 છ ખાનગી સ્થાપિત શાળાઓને કંતેહમદ વિદ્યાર્થી દીઠ મદદ
 જ શિષ્ય વૃત્તિઓ
 ઙ પ્રાચીન લખાણોનો સંગ્રહ, સંસ્કરણ અને પ્રકાશન
 ટ પ્રાતીય મશોધન સંસ્થાઓ
 ઠ ખાસ સંશોધન શિષ્યવૃત્તિઓ
 ડ દેશભરમાં પથરાયેલ હસ્તી ધરાવતી નિષ્ણુતતાને ઉત્તેજન તથા પ્રેરણા
 ઢ નીવડેલા અને અસરકારક ઉપાયોને વધારે જાણીતા અને સહેજે મેળવી
 શકાય તેવા ઢરવા
 ન જેની અસરની ખાતરી થઈ છે તેવી ગૃહ અને ગ્રામ દવાઓની રીતી
 મેળવવી કે ખરીદવી
 ત ખાનગી કે જાહેર વૈદ્યકીય ગુણો ધરાવતા ઘરગથ્થુ શેપાઓ વાવવાની
 રીતિનો પુનરુદ્ધાર
 થ પ્રચાર સાહિત્યનો વિસ્તીર્ણ ફેલાવ

નાણા સંબંધમાં દેશી પદ્ધતિની તરફેણમાં એક સરમ ખામત છે આ પદ્ધતિ સંબંધમાં એક વિચારપૂર્ણ ચોજના અને કાયકમ અખતાર કરી આવચેતીથી પરતુ સગીન રીતે આગળ ધપાવવામાં આવે તો ખર્ચનો જથ્થાવ થાય તે એટલે સુધી કે હિંદી પદ્ધતિના ઉત્તેજન માટે સંસ્થા કે તેણે કઈ સ્થાપન કર્યોનો ખર્ચ ખુશીથી નીકળી જાય આ રહ્યા કેટલાક આખડાઓ મદ્રાસમાંના એન સી નાનઢરના આયુર્વેદિક દવાખાના અને ઘયોલીઆ નાયડુ દવાખાના (પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ)ના જણ દીઠ દૈનિક ખર્ચની સરખામણી કરતા દેશી પદ્ધતિ ઢરતા પરદેશી પદ્ધતિ છ ગણી વધારે ખર્ચાળ માલુમ પડેલી છે ૧૯૨૧માં મદ્રાસના આયુર્વેદિક રૂઝાલયમાં અઢરના દહીં દીઠ સાત આના ખર્ચ આવેલ જ્યારે બે આલુ ઇસ્પીતાલમાં ૧૦ અને ૪ રૂપીઆ અનુક્રમે આવે ન તિરૂપતિતા આયુર્વેદિક દવાખાનામાં દહીં દીઠ સરેરાશ ખર્ચ ૧ રૂ ૨૧-૨૨માં ૧૧ અગીઆર પાઈ આવેલ આયુર્વેદીય વિદ્યાલયના દવાખાનામાં દહીં દીઠ ૬ પાઈ થયેલ ચૂલાયના આયુર્વેદીય દવા ખાનામાં જણ દીઠ દૈનિક ખર્ચ ૧૮૨૨માં ૬ પાઈ હતો આ આકડા નિશ્ચિત રીતે સાબીત કરે છે કે દહીં દીઠના ખર્ચમાં જગી જથ્થાવથી બીજે પ્રગતિ ખર્ચ નીકળી રહે છતા વખતે વધે અગર વૈદ્યકીય મદદનો વિસ્તાર ઘણોજ

મોટા પ્રમાણમાં વધારી શકાય નો દેશી પદ્ધતિ દાખલ કરવામાં આવે તો પોતાના ફાજલ નાણામાંથીજ વિદ્યાલયો, સંશોધન સંસ્થાઓ અને એવી બાબતોનો ખર્ચ આ પદ્ધતિ કાઢી શકે છે તો ચોર સુખરૂપ સંયોગ ગણાય.

સ્વાભાવિક રીતે સવાલ થાય કે દદીઓના ડેટલા ટકા સુધરે અને ઉપચાર કેટલા પ્રમાણમાં અસરકારક નીવડે આ સળધમાં પણ દેશી પદ્ધતિ હાવની પદ્ધતિથી પાછળ રહે તેમ નથી તેવા આકડાઓના ઢગલા પડ્યા છે આકડાઓ કટાણો ઉપજાવે એટલે તે નહિ લેતા આપણે ઉતારો જ લઈએ બકાતબીજ મર પારડી ટ્યુડીમ કહે છે કે 'દાખલા તરીકે ડ્રોપ્સીના ક્રીમ્સાઓમાં તદ્દન અલુણુ ખાણા ઉપર દદીને રાખવાથી મીઠી વધારે ફાયદો થાય છે તે જાણીતું છે આમાં ગઈ નવું નથી પાર્વાત્યોને હજારો વર્ષ પહેલાં આ હકીકત જાણીતી હતી અને વાઈડલે અને જાવલે એ અખતરાઓ કર્યાં તે અગાઉ ઘણા વખત પહેલાં કોઈપણ હપીમ કહી શકત કે ડ્રોપ્સીના દર્દીમાં મીઠું વિરોધી છે આજ રીતે યક્ષમાના દર્દીમાં પશ્ચિમની બકરીના ઉપચારની પદ્ધતિ નીચેના ગ્લોકમાં રહેજે જણાઈ આવે છે

ઝાગ માસ પય ઝાગ ઝાગ સર્પિ સશર્કરમ્ ।

છામોપસેવા જયન ઝાગમયે તુ યન્મશુત્ ॥

એ હકીકત જાણીતી છે કે એલોપથી જે દવાઓ વાપરે છે તેને કેમીકલ વિવેક ઉપર તનો આધાર રહે છે જ્યારે આયુર્વેદ વધતા ઓછા પ્રમાણના નૈસર્ગિક રૂપો ઉપર માર ગાધે છે અને તેની ચિકિત્સા અનુભવ જ થ વિવેક ઉપર અવલભે છે દાખલા તરીકે — રસસિંદુર અને મકરધ્વજ એ જુદા જુદા મિદ્ધયોગો છે તેનું રાસાયણિક પૃથક્કરણ કરીએ તો બંનેમાં પારો અને ગંધગુ પ્રમાણ એ સરખું જોવામાં આવશે ખરી રીતે બંને પારાનાં—સંદર્કાઈ છે પરંતુ મકરધ્વજ રસસિંદુર કરતા મનુષ્ય શરીર ઉપર અસર કરવામાં ઘણો જ ચડી જાય છે દવા બનાવવાની પદ્ધતિ કે રીતમાં ફેરફાર થાય તો તેની અસરકારકતામાં પણ ફેરફાર થાય છે આયુર્વેદ આવી જીલી વિગતોથી ભરપૂર છે અને સમગ્રતું તે સુચિ હ છે કે આયુર્વેદની શાસ્ત્રોપ્ત રીતે દવાઓ તૈયાર કરતા કારખાનાઓ કેટલીક જગોએ સ્થપાયેલા છે દેશી વૈદ્યકીય પ્રત્યાનમાં દવા બનાવવાની પ્રગતિમાં પોતાનો લાગ આપવામાં આપણા પ્રમુખ મહાશય સુવિખ્યાત છે શ્રીયુત જુગતરામ વૈદ્ય જે આજના મયોની દોરવણી કરનાર છે તેણે દવા બનાવવાની કારીગીરીને તાલીમ બદ્ધતા અને પ્રગતિના ઉચ્ચા શિખરે પહોંચાડેલ છે

ગરૂ જોતા દરક વધે પોતાની દવા પોતાની એજે બનાવવાની પ્રયાસોની જોઈએ અને છે પરંતુ જમાનાના ફેરફાર અને નિયતિ સંયોગોના અગે એરી રિયતિ ઉપસ્થિત થયેલ છે કે કેટલીક જગ્યાએ તો દવાઓ બહારથીજ લેવાની

રહે છે આવી સ્થિતિમા કાર્યવાહીમા સગીન અને ઉદ્દેશમા સેવાપૂર્ણ એવા રસ્તે જેનું સચાલન થતું હોય એવા દવાના કાળખાના દેશગરમા પથરાય તે ડહાપણભરેલું ગણાય

ઉપરોક્ત મોટી મોટી ધારણાઓ આશાઓ કે સૂચનાઓના અમલનો આધાર ખરેખર સગીન અને વિવેકી બહિર મત ઉપર રહે છે જેનો વળી આધાર નેતાઓ ઉપર છે જ્યારે વિચારના દોરનારાઓ અો સમાજના નેતાઓ સમાજને માથા પથે લઈ જવાની પોતાની ફરજ સુકે છે અને જ્યારે પોતાના દાખલા તથા ઉપદેશથી સમઘટિના નેસર્જિત વિકાસ અને પ્રસ્થાનને અનુરૂપ વાતાવરણ પેદા કરવામા ગલતી કરે છે ત્યારે અનેક મામાજીક મેટ્રોમા નિષ્ક્રિયતા તથા અનેક જાતની ભૂલોનો દગવા થઈ રહે છે જુના જમાનાના મોટા વેધ ચરક લખે છે કે “દેશ, શહેર, કે મામડાના સુખી કે રાજ્યકર્તા સત્યતાનો પથ ઊડી દે છે ત્યારે તેના અનુયાયીઓ સમગ્ર પ્રજા હુર્ણુને પથે પરવરે છે, વળી આવો હુર્ણુ લડાઈ કારણ પણ બને છે કામ કોષથી વિશાલુપ્ત બનેલ સઘળાઓ નિર્જાને દગાવે છે અને એક બીજાઓ ઉપર હુમલો કરે છે ત્યારે ઇશ્વરી બળોથી પોતાના હુષ્ટ્યોને કારણે નિર્મૂળ થઈ જાય છે” આવા ભવિષ્ય ભાષી વેધશાસ્ત્રને અનુસરવું તે ફક્ત ડહાપણ જ નથી પરંતુ સલામતી પણ છે આપણે આશા રાખીએ, વિશ્વાસ ધરીએ અને પ્રાપ્તિ કરીએ કે તેના અનુયાયીઓ સશય ભાવ નિષ્ક્રિયતા તેમજ રૂઢીચુસ્તતા અને રૂઢીભંગકતાના વિરોધી બળોનો સામનો કરી કટીબદ્ધ થઈ આદર્શ તરફ પ્રસ્થાન કરશે હિંદી નવલિ અનુભાર ઉપચાર કરવાના શાસ્ત્ર અને કળાની આગે ક મ દરજ શાખાઓમા કળાની જરૂર છે સિદ્ધજીવધિ નિર્માણ વિભાગમા પ્રગતિને માટે સ મેલન નીનુત જુગત સમજી કરતા વધારે લાયક વ્યક્તિની ભાગ્યે જ પસંદગી કરી નકેલ હોત તેઓશ્રી એક એવા કુટુંબમાથી આવે છે કે જેનો વૈદક સાથેનો સબધ લાખા સમયનો છે સ્વાગત પમિતિ તરફથી હુ માપ સવને અને તેઓશ્રીને હાર્દિંદ આવકાર આપુ છું અને તે એરી આરા અને વિનતિ સાથે કે આવતા વર્ષમા તેઓશ્રી પ્રગતિના વિરોધી બળોની ધાર યુદ્ધી બનાવી દે

પ્રા તીય સરકારોએ ૭૨શી વૈદાનો સવાલ હાથ ધરેલ છે આ સ મેલન જે વિશાસૂચન કરશે તે ધાર્વાત્ય વૈદકીય પદ્ધતિઓના ભવિષ્યનો નિર્ણય કરશે કારણ કે સ મેલનની દોરવણી ઉપર પ્રાન્તીય સરકારોના નિર્ણયોનો આધાર રહે જાવી પડેલ મવાલ જગજગત છે અને વિશાળ નજર, ઉડી દીર્ઘદ્રષ્ટિ, અગાધ જ્ઞાન અને પ્રમાણબદ્ધતાનો સ પૂણ જ્યાલ એ માગી લે છે આ જમાના પાને આ ગુણોનું બડોળ કંટલું હતું તે ભવિષ્યની પ્રજા નમ્ની કરશે આયુરોદને તેના યોગ્ય સ્થાને સ્થાપિત કરવામા જેને નેતૃત્વ લેવાની ફરજ પડી હોય તેને ધ્યેય સહાય થાય

ક્ષયરોગ સામે સરકારી મારચો

હાલના હિંદુસ્તાનના વાદસરોયની પત્ની લેડી લી લીધગ્ગેએ મયને આ દેશમાંથી નાબુદ કરવા માટે એક બહેર અપીલ થોડા વખત પહેલા પહાર પાડી હતી આવે મોટે સ્થાનેથી અપીલ પહાર પડી એટલે નાણાનો હગલો થતા તે શુ વાગ લાગે ? પણ આવડા મોટા દેશમાં આવી પ્રવૃત્તિ ઉપાડવી એ કામ કાઈ સાધારણ નથી એકાદ કેવી જાતનું એનો કાઈક ખ્યાલ આવે તે માટે મુળઈ ઇલાકામાં જે યોજનાનો વિચાર ચાલે છે તેને અંગે મુળઈના ગવર્નરે આ ઇલાકા માટે પહાર પાડેલી અપીલનો નીચે દુક સાર ઉતાર્યો છે

મુળઈના ગવર્નર કહે છે તેમ મુળઈ ઇલાકામાં દર વર્ષે લગભગ ૨૪૦૦૦ માણોએ ક્ષયથી મરે છે અને એક મરે છે ત્યારે દગ ક્ષયના દરદી હોવાનો સંભવ છે એમ ગણતા ૨૪૦૦૦૦ માણોએ ક્ષયથી પીડાય છે એવું અનુમાન નીકળે

આટલા મોટા પ્રમાણમાં ગામડાઓ તથા શહેરોમાં દેવાયેલા દરદ સામે ઉપાય યોજવામાં પહેલુ તે ક્ષયના દરદીઓ માટે સવન દવાખાનાઓ અને રૂગ્ણાલયો (ઈસ્પીતાલો) ઉભા કરવા અને યોગ્ય સ્થળે ક્ષયના મેનીટોરિંગ મોડેલો કરવા એ પહેલુ કામ છે ઉપર કહ્યું છે તેટલી સખ્યાનો ન્યા પ્રશ્ન હોય ત્યાં આ દવાખાનાઓ, રૂગ્ણાલયો અને ઇસ્પીતાલોમાં જ કેટલો પૈસો જોઈએ એ જાણના કરી લેવી ઇગ્ગરમાં ક્ષયના દરદીઓ માટે ઇસ્પીતાલોમાં ૬૭૫૦ ખાટલાઓ છે અને ૨૨૦૦૦ ખાટલાઓ સેનીટોરિયમોમાં છે, ન્યારે એ દશથી બેતુતીયાશ વસ્તીવાળા આ મુળઈ ઇલાકામાં ઇસ્પીતાલોમાં ક્ષયના ૨૦૦ ખાટલાઓ છે અને તેનું પરિણામ સ્પષ્ટ છે કે ઇગ્ગરમાં છે લા પચીશ વર્ષ માં ક્ષયજન્ય મૃત્યુ પ્રમાણ અધુ થઈ ગયું છે

પણ ક્ષયની ખાબતમાં એ રોગના પંજમાં સપાયેલા દરદીને સાબ કરવાના પ્રયત્ન કરતા પણ મોટું કામ તે ભવિષ્યમાં પુરૂષ સ્ત્રી બાળકોની એ રોગની પાતતા ઓછી કરવી એ છે અને એ રોગની પાતતાનું એક મોટું ગરણ હીનપોષણ છે આ દેશની વસ્તીના મોટા ભાગમાં આખાલટુને હીન પોષણ મળે છે એ નિમ્ન છે અને આ પ્રયત્નમાં બાળકોને તથા મગલોસીઓને દુધ પૂર પાડીને તથા બીજી રીતે પોષણ વધારવાના પ્રયાનો કરવા પડશે યૂરોપના છે લા મહાસુદ પછી જર્મનીમાં પોષણહીનતાને પરિણામે ક્ષયજન્ય મરણપ્રમાણ આઠ ટકા વધી ગયું હતું

અત્યારે આખા મુળઈ ઇલાકામાં ક્ષયના વીશ દવાખાનાઓ છે એટલે કે વીશ લાખ માણનું એક દવાખાનું છે ન્યારે ખરી રીતે દોઢ લાખ માણસે એક દવાખાનું આવશ્યક છે આ ઉપરાંત ઇસ્પીતાલો વગેરેનો હિસાબ કરતા ગવર્નરે વીશ લાખ રૂપીઆ ક્ષયરોગનિવારણ માટે દાન તરીકે માગ્યા છે આ ઉપરાંત લોકનિર્માણ મારફતે ખચ થશે તે જુદો અને પ્રજાએ દા ત રસ્તા ઉપર થુકવું નહિ વિગેર અનેક આરોગ્ય નિયમો પાળીને જે સહકાર આપવો પડશે એ જુદો રાજ્યના આરોગ્ય ખાતા માથે પ્રજાના સહકારથીજ ક્ષય જેવા રાજરોગ સામે લડી શકાશે

મુખર્ષના વૈદ્યહકીમોના રજીસ્ટ્રેશન બીલ સબંધી નાગપુરના વૈદ્યસમેલનમાં થયેલો મહત્વનો દંવ

નાગપુરના વૈદ્યસમેલનમાં ઠરાવો તો પુષ્કળ થયા છે પણ એની નકલ મારી પાસે નથી એટલે વે અ પ મા એ ઠરાવો છપાઈ ગયા પછી આ વિ મા છપાગે પણ રજીસ્ટ્રેશન બીલનો ઠરાવ ઘણો મહત્વનો છે અને મારી પાસે એની નકલ છે એટલે એ ઠરાવ નીચે આપ્યો છે

અખિલ ભારતવર્ષીય રજી મા વૈદ્યસમેલન નાગપુર, તરફથી દેશી વૈદ્યો માટેની સરકારી નોંધણીના કાયદા પરત્વે નીચે સુજન સુધારા સૂચવતો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો છે

(૧) દેવળ કાયચિકિત્સા (Medicine) જાણનારને પણ સરકારે રાજ્ય માન્યતા દેવી

(૨) કેવળ શુદ્ધ પાસે રહીને જે વિદ્યાર્થીઓએ આયુર્વેદનો (system of Indeginous Medicine) અભ્યાસ કર્યો હોય તેઓ રાજ્યતંત્ર (અર્જરી) તથા પ્રસૂતિતંત્ર (મિડવાઈફરી)નું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મેળવી શકે તે માટે હોસ્પિટલો કે માય મેડિકલ સરઘાઓમાં તેમને સરકારે સગવડ કરી આપવી, અને પછી બોર્ડ તેની પરીક્ષા લઈને માન્ય કરે એમ ઠરાવવું

(૩) જ્યાં સુધી બિલ સુજનની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરવા માટેની કોલેજો કે પુરતી શાળાઓ સ્થપાય નહીં ત્યાં સુધી આ રજીસ્ટ્રેશનનો કાયદો ફરજિયાત ન કરવો, અને દડની કલમો કાઢી નાખવી, અર્થાત્ ૩૩ અને ૩૫ મી કલમો કાઢી નાખવી

(૪) રજીસ્ટ્રેશન બીલની પુસ્તિકા પૃષ્ઠ ૨૭૩ પર "સ્ટેઇટમેંટસ ઓફ ઓબજેક્ટસ એન્ડ રીઝન્સ" માં આયુર્વેદના વિકાસ અને ઉત્તેજનાથે (For the the development and encouragement of Ayurved) એટલા શબ્દો ઉમેરવા

(૫) પ્રથમ નોમીનેટેડ બોર્ડની સુદત રક્ત બે વર્ષની જ રાખવી (પાંચ વર્ષની નહિ)

(૬) બોર્ડ ઓફ ઇડીયન મેડિસિનમાં ચૂંટાયેલા કે નીમાયેલા સભ્ય સભ્યો દેશી વૈદ્યકના વિદ્વાન (તજ્જ્ઞો) હોવા જોઈએ, અને તેમાં ચૂંટાયેલા સભ્યોની બહુમતિ હોવી જોઈએ

(૭) બોર્ડે નિખિલ ભારતવર્ષીય આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓને માન્ય રાખવી અને તેને રાજ્ય માં ચતા દેવી

(૮) સીલેક્ટ કમીટીની પાસે આ વિષયના પ્રતિપાદન માટે હાજર રહેવા આ સમેલન નિમ્નલિખિત મહોદયોને પ્રતિનિધિ તરીકે નીમે છે

(૧) પઠિત શિવશર્મા—લાહોર

(૨) વૈદ્યરાજ બદવણ પ્રિ આચાર્ય—મુબઈ

(૩) વૈ પ ગગાધર ગો ગુણે—અહમદનગર

(૪) શ્રી ગણેશશાસ્ત્રી જ્ઞેશી—પુના

(૫) ડૉ બાલકૃષ્ણ અ પાઠક—અમદાવાદ

(૬) શ્રી માધવપ્રસાદ ના શાસ્ત્રી—અમદાવાદ

અને નામદાર આરોગ્યમંત્રીને આ સમેલન પ્રાથના કરે છે કે ખીલની ચચો ચાલતી વખતે પણ ઉપરોક્ત પ્રતિનિધિઓને હાજર રહેવા દેવા

રામેઠા

(No 6 Thymelaeaceae)

મરાઠી—રામેઠા

લેખક વૈદ્ય શિવગકર પ્રા શુક્લ

લાસિયોસીફોન ઈરિયોસિફેલસ Dene

(Lasiosiphon Erioccephalus)

Syn , Speciosus

આ નાનું જાડ દક્ષિણ હિંદમાં જ થાય છે x મહારાષ્ટ્રમાં ખાસ કરીને માળવામાં, અને ઊંચા ઘાટોમાં લીમાશકર, ખડવા, માધેરાન, મહાબળેશ્વર, સિંહગઢ, કોંકણના ઘાટ, સુખા ઘાટ વગેરે સ્થાનોમાં તે ઠીકઠીક પ્રમાણમાં થાય છે સિંહગઢ ઉપર તે તે ઢગલાળખ ઊગે છે

તે બહુ મોટું જાડ થતું નથી છાતી સમાન ને બહુબહુ તે માથોડું ઊંચું વધે છે પાન કરેલુંના પાનને મળતા હોય છે તે ઝેરી હોય છે

ફૂલ નવેબરથી ફેબ્રુઆરી સુધીમાં આવે છે તે કઈક પીળાશ પડતા

x It seems in India to be confined to the Peninsula

Nairns

Deccan)

હોય છે, લાંબી રૂઠાળ પાખડીઓથી દોભેલા હોય છે, કેનડા વાળ જેવા, રેશમી ને નુવાળા હોય છે

દળ નાચ એપ્રિલના આવે છે

પાદડા તીખા ને ઝેરી ગણાય છે એની અનુર માણસો તેમજ માનવીઓ ઉપર યાય છે પાદડા તેમજ બહુનો ઉપયોગ માછલીઓને ઝેર દેવાને કરવાના આવે છે આને દવા તરીકે ખાતર ઉપયોગ થતો નથી * ટેટલેડ ટેકાણે પાદડાને સોજા ને મૂઢ માર ઉપર બહુથી ચોપડવામા આવે છે

એમ કહેવાય છે કે તેના ડાળખાનું દાતણ ડરવાના આવે તો દાત પડી જાય છે એ વિષે ગમેદાની ખ્યાતિ બધે લાપીટી છે, પણ ડેટલાકના એવા અનુભવ મળ્યા છે કે દાત પડી જતા નથી પણ હાલી જાય છે આ વિષે પ્રયોગો કરી નેર્સ તથ્ય શુ છે તે જણવું નેહએ અને એ જાણે જ તેના અશ્વ તત્વમા એવો શુભ હોય તો તેમાથી કંઈક ઔષધ પણ ખોળી શકાય પણ એ નેર ગ્નાયનશાસ્ત્રીઓનું છે

સિલ્હોનમા ખાતર કરીને યુગ્મ પ્રાતમા રામેદા વારા પ્રમાણમા યાય છે, અને ત્યા તેનો ઉપયોગ તેની હાલમાથી રેન્ડા કાઢવામા (એમાથી સારા રેન્ડા નીકળે છે) નાછડીઓને ઝેર દેવાના અને કાળો માટે માવો બતાવવામા અને બાહ્યોપચાર ઔષધ તરીકે યાય છે

ગમેદાની હાલનું ગત્તાયણિડ પૃથક્કરણ કરનારઓને એમ માલમ પડ્યું છે કે હાલમા જે ચીકણા પદાર્થ રહેલો છે તે ફેલા ઉત્તેજક છે અને તેને જીવો કરવાથી ચાનડી પર લગાડતા ફેલા ઉગી આવે છે આને જ લીધે હાલ ને પાદડા ઝેરી અનુર ઉપલવતા હયે, અને દાત પણ તેથી જ હાલી જાય છે હયે

ઉદ્યોગો —Indi Modi Plants (1st Edn) p 1110

Hodke vol V p. 197

Dymock p 674

Smith p 37

Brandis p 206

* A powerful vesient but very uncertain in its action "
+ (Ura)

કલાકમાં એક માસો ગધક અતરધુમ રીતે બળતો, અને એ પ્રમાણે મકર ધ્વજને અતરધુમ ગધક બતરણ કરવામાં આવતું તો બાર કલાકે એક તોલો ગધક બળે તેમ તે મહાશય કહેતા હતા

(૧૨) એક બીનાસપુરવાળા વૈદ્યરાજ પારાતુ રીવર્લોંગ વનસ્પતિના યોગથી બનાવીને લાવ્યા હતા તેની ભસ્મ પણ તેઓ કરે છે તે પારદ અગ્નિ રચાયી હતો તેમ તેઓ કહેતા હતા, અને તે પાર ભસ્મથી મળ્યા મ ન મનુષ્યોને આપીને કાયદો થયાની વાત તેઓ જ્ઞતા હતા પણ વૈદ્યોના કલ્પને લીધે તેમને બોલવામાં પ્રોત્સાહન મળ્યું નહિ

(૧૩) એક ભીમસેન જેવા મહાકવિ વૈ રાજ પદ્માલા તેઓનો ઢોધાત્રિ કાટી નીકળતો ત્યારે તો સભામાં વિજળીના ઝડાકા પડતા હોય એમ લાગતું અને તેઓ સભાના પ્રતિનિધિરૂપે સાડ વખતે કરવા પ્રયત્ન કરતા

(૧૪) ઉમરાવતીના મહારાષ્ટ્રીય વૈદ્યોએ વરાને જુદો પાડવા અને પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ કાયદેસરથી લાવવા માટે અથાગ પરિશ્રમ કર્યો હતો જેમાં બે ભાઈઓ બોલવામાં બહુજ લાગ લેતા અને સભાને પોતાનો મુદ્દો રજુ કરવામાં કાયર કરી નાખતા હતા

(૧૫) મદ્રાસવાળા વૈદ્યરાજ માધવ મેનને સમ્પૂર્ણ ભાષામાં ભાષણ કરીને વૈદ્યકની મૂળભૂત સરૂતિ બજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો

(૧૬) ભામદાર હી પી મિશ્રજીએ વૈદ્યકનું શિક્ષણ હિન્દી મા અપાય તે માટે જોરદાર અપીલ કરી હતી અને આ શ્રામ સુધારણાના જમાનામાં શ્રામ્ય વૈદ્યો ઉત્પન્ન કરવા શુ કરણ તેની ચીમાસા આગે કરી હતી

(૧૭) શ્રી ગણનાથમેનની પ્રજ્ઞાલિકાના વિરોધી અને ત્યા શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરેલ એક યુવાન વલ્લે બીલકુન સાફ ભાષામાં વિરોધ કર્યો હતો કે હમાલા એ વૈદ્યક નહોતો ! જે સ્મરણમાં રહે તેવો હતો

(૧૮) સમેલન પ્રસંગે કેટલાક અગ્રાધ્ય બિમારોને જોવાનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થાય છે પણ તેની સ્વાગત સમિતિએ કંઈ પણ ગોઠવણ કરી ન હતી, તે પણ હુ ખની વાત છે જનતાના માણસો લાભે લાભથી પોતાના સગાસબધીઓને બોલાવવા માટે આવેલા હતા તેમને યોગ્ય લાભ સમયના અભાવે મળ્યો ન હતો તેની જરાબદારી સ્વાગત સમિતિ ઉપર હતી

(૧૯) વૈદ્યોને પોતપોતાના અનુભવો પ્રગટ કરવા માટે દરરોજ શતના મલાઓ થવી જોઈતી હતી જેમાં રોગનિદાન અને ચિકિત્સા પદ્ધતિ જે વૈદ્યકનો મુખ્ય વિષય છે તેને વિસારે પાડવામાં આવ્યો હતો વૈદ્યોને આ અનુભવ ખાસ મહત્વનો છે તે સભાઓ સ્વાગત સમિતિથી બની શકતી ન હોય તો પ્રધાન મંત્રી-શ્રી વૈચ સમેનને કરવી જોઈતી હતી

હરિલાલ કાલીદાસ વૈદ્ય
જેતુનગર સી પી

પૂજ્ય મોટાભાઈ (અમૃતલાલભાઈ પટણી)ને સ્વર્ગમાં સુખ હોય !

એમનો પરિચય આ સેવકને સને ૧૮૭૫ના નવેમ્બર ડીસેમ્બર
જુ વિદ્યાર્થીદશામા ખરી વિદ્યાની જ્ઞાસાગી પાટણ કોલેજમા શિક્ષા
લેવા માટે ગએલો ત્યારે થયો હતો અદ્યતની ઇચ્છાથી ત્યાની વિદ્યા સપાદન
કરવાનો યોગ અમાગ ભાગ્યમા નિર્માણ ન હતો તેથી અમુક મતભેદને
લઈને મારે મારા મુઝામે પાછા આવવું પડેલ તે વખતે પાટણ કોલેજમા
બે માસ વીતાવેલ તે વખતે પૂજ્યપાદ ગુરુવર્ય અમૃતનાલભાઈનો સારો
પરિચય થયેલો જે કે બે માસ પચત તેમના ચરણ ફરના વ્યાખ્યાનો
સાબળેલ-અને તેમની વિદ્વત્તા અને ઉંડા જ્ઞાનનું રમરણ હજી સુધી અમારા
અતરના ડાંડાણમા ચિરસ્થાયી છે એમનું જ્ઞાન આધુનિક અને પુરાતન વેદકનું
સમિશ્રિત હોવા છતાં પુરાતન એજ શ્રેષ્ઠ અને સિદ્ધ કરવા હમેશા એમનો
પ્રયત્ન ચાલુ હતો, કે કેમ આયુર્વેદનો ઉત્કર્ષ થાય ? એમનો સ્વભાવ જરા
તીખો અને સહજ ઉતાવળીઆ નિર્ણયવાળો હતો છતાં સામા તરફ
બીલકુલ તિરસ્કારની દૃષ્ટિ ન હતી એમનું વેદક વિદ્યાનું જ્ઞાન અગાધ હતું
અને ચરકના પુરા ભક્ત હતા છતાં અથ યથો તરફ એમની ઉપેક્ષાવૃત્તિ
ન હતી, એમણે ધર્માર્થ સંસ્થાઓમા કાર્ય કરીને ભારે સેવા બજાવી છે જે
કે અમુક મતભેદે લીધે એમને પાટણ કોલેજમાથી નિવૃત્તિ લેવી પડી
હતી, છતાં તેમની અધ્યક્ષતામા જે કાર્ય તેમણે કરેલ તે જ્વલત અને
કીર્તિવત છે એમણે એમની જીદગીમા મેકડો વિદ્યાર્થીઓને આયુર્વેદનું
જ્ઞાન આપ્યું હતું અને એમ કરીને વેદકની પૂર્વ પ્રણાલીમા કૃતકૃત્યતા
મેળવી ગણાય, આજે તેમના વખાણ કરીએ તેટલો જોછા ગણાય એમની
જીદગીના છેલ્લા ભાગમા આયુર્વેદ પાઠગણા ચલાવી હતી અને પોતાની
જીદગીમા બધારણીય મિદ્ધાતોને કાયમ કાર્યમા રાખેલ એ એમની
લીંબડીની શાળાનો નમુનો છે વેદ સમાજે અમદાવાદ મુકામે પ્રમુખ તરીકે
પસંદ કરીને પોતાનું ઈદિ કર્તવ્ય બજાવ્યું હતું—જી ગીના છેલ્લા ભાગમા
એમના એકના એક પુત્ર શુભાદ્યભાઈનું અવસાન એ એમનો મહાન દુખદ
પ્રસંગ એમના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમ શાંતિ આપે એ પ્રાર્થના
સાથે વીરમુ છ

લી હરિલાલ કાળિદાસ વૈદ્ય
બેતુલગજ, સી પી

ભાવનગર વૈદ્યસભા

શ્રી ભાવનગર વૈદ્ય સભાની એક સામાન્ય સભા તા ૪-૫-૩૮ મંગળવારના રોજ સાંજના ૫-૩૦ વાગે શેઠ જીવજીદાસ પ્રભુદાસ આયુર્વેદ પાઠશાળાના મકાનમા સભાના હોલમા ભગવામા આવી હતી આજની સભાના પ્રમુખ તરીકે શ્રીમુત વૈદ્યરાજ રામજીભાઈ નરોત્તમદાસની વરણી થયા બાદ સભાનુ ઝામખાજ શરૂ કરવામા આં યુ હતુ જેમા હોદ્દાઓની સર્વાનુમતે નીચે મુજબ ચુટણી વહેર કરવામા આવી હતી

પ્રમુખ { રાજવધ અગાલાત માધવજી

ઉપપ્રમુખ { વૈદ્યરાજ રામજીભાઈ નરોત્તમદાસ
વૈદ્યરાજ નમદાશકર જટાશકર

મંત્રી { વૈદ્યરાજ મણુભાઈ નાનુભાઈ ઓઝા
વૈદ્યરાજ અનંતરાય લક્ષ્મીશંકર શાસ્ત્રી
વૈદ્યરાજ હરિસિંહ રામસિંહ પરમાર

ત્યારબાદ દશ સભ્યોની કાયવાહક કમિટી તેમજ શ્રીમાન શેઠ જીવજીદાસ પ્રભુદાસ આયુર્વેદ પાઠશાળા માટે એક બનસ્થાપક કમિટીની ચુટણી કર્યા બાદ મંત્રી તરફથી ગજુ કરવામા આવેન બીજા પરચુરણ કાર્યોનો ઉકેલ કરી પ્રમુખ વગેરે અંચ સભ્યોનો મહત્વ ઉપકાર માની સભા ધ વતરિ ભગવાનની જય થાપણા સાથે વિસજન કરવામા આવી હતી

હરિસિંહ રા વૈદ્ય

—0—

ગામડાઓમા વૈદ્યકીય મદદ

તા ૨-૫-૩૮ ના ફોનીકલમા ખબર છે કે મુખર્ધ નરકારે ગામડા ઓમા ચિકિત્સકોને સ્થાયી થવામા ઉત્તેજન મળે એ હેતુથી ગરમો કે દ્રોમા સ્થાનિક ચિકિત્સકોને મહાય આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે તેમા બે પ્રિક્લિસક એલોપથિક દાખર હોય તે તેને વાર્ષિક હજાર ૩૫૦ અને દેશીવૈદ્ય હોય તે તેને રૂ ૬૦૦ વાર્ષિક આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે મદદ દર્શી વૈદ્યને આપવી કે દાક્તરને તેનો નિષ્ણય સ્થાનિક લોકોની ઇચ્છા બેઈને કરવામા આવશે આ પ્રયોગ બે સફળ થશે તો તેને વિસ્તારવામા આવશે

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવનાવું કે ૧૨મી અથવા આશુર્વે વિજ્ઞાનનું ૨૧ મું વર્ષ શરૂ થાય છે નવા થનાર ગ્રાહકો જે લવાજમના પૈસા મેં આપી થી મેં નરો તો તેમને આ ઓફ ખગમે તરત મળશે

(૨) વપની અધનઅધી ગ્રાહ થનાગને પશુ નાની નરૂઆતથી જ ગ્રાહ થએલા લશ્ચી લઈને ૧૨મી માસથી જ બધા અકો મેં ના આપનામા આવે છે

(૩) ગ્રાહકોના સરનામા અધુગ ત્રાય કે મ લ્યા હોન તેમણે પૂરે કે બદલેલુ સગ નામુ તરત મેં ની આપવું જેથી અમ જોગરને ન ત્રય આ બાબતમા ગ્રાહ ની સુગ હોવાથી અક પાકો આપશે તો ખરીથી તે અનુ પોસ્ટેજ ગ્રાહકને શિગ રહશે માટે મ નામુ પૂરે તથા બ લ્યુ હોય તો મદલેલુ મ નામુ તરત મેં ની આપવું

(૪) ગ્રાહ થરા મમધે કે અમ મેગના નમલે સવળો પત્રન્યવતાર વ્યવસ્થાપ "આશુર્વેદ નિજ્ઞાન" આતિય મુદ્રાભય, નયબડ અમ ૧૫૦૦ એ મ નામે ગવા

(૫) આ મામિના લેખકોએ પોતાના નામ કે મામિ મા આવતા લેખો મમધે થી પત્રન્યવતાર તરીકે સરનામે મરવા

(૬) મહેર લાયબ્રેરીઓ માટે વાર્ષિક લવાજમ માન ૧-૮- ગાખનામા આવન

(૭) આ મામિ મા છપાતા લેખો માટે ત ત લખના લેખકો જરા ૧૦૦

(૮) આ મામિ ના લેખકોને અને ઝડુ ફામારુદિ ન નકમ લી ની નતીતિ (policy) ને મેં મમધ નયા

!! ખાસ લાભ !!

આશુર્વેદ નિજ્ઞાનની ૧૯/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ન વપની જુદી જુદી વાગ માટેલી ફાર્ન ઝકા કા ૧-૮-૦ ની મળશે

લખો

પાછના વપની ફાર્નો માટે ઝડુ નર્મગીને, મુ મર્ધ ૧૪

ચાલુ નર્મના અકો માટે ન્યવસ્થાપ-આશુર્વેદ નિજ્ઞાન

કે માતિય મુ લાયક, નયબ -અમ ૧૫૦૦

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

હમણા જ બહાર પડેલો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓ તેમ જ
વધોત્તર અવસ્થામાં રા રોગો છોડી શારીરિક નિષ્ક્રિયતાના જ નિષ્કારણ માટે
પાઠો છોડી મૂકી નિરાજ ગાતાધારેન સમ્પત્તિ એમ એ પ્રેમ જેમ એમ કૃત મ કૃત
પ્રત્યક્ષ શારીરિકતા પડેના તથા બીજા બાળકોના આ માનકૃપા અમરગ્રંથ પાઠો જેમ બી બી
પ્રેમ જેમના રના આ ગોપિતનર્થિન રૂઝગુના આ ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષય
આ રહેલો જ પુસ્તક છે

પાઠ પૂરાના છ મા પાનાના મર્યાદા પુસ્તકની કિંમત માત્ર રૂ ૮- -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુત્વપૂર્વક જણાવવાની રૂ માત્રમાં મળે

નકારિકો

વેદ જાત વજ્ર ત્રિમુલ્ય આચાર્ય
તથા

વેદ જુગતરામ શરમસા

કાનગાદેવી મુબઈ

મગરાના ઠે ૧૩૧

૧ પ્રમરકો પાસેથી

૨ શુક્ર કાર્મનીના મુખ્ય એજ ટા પાસેથી
ગુજરાત આયુર્વેદ રામસીની મુખ્ય
તથા આ ચ એડિસોમાથી

૧૩૧૮૨૧ રાજ્યની લાયબ્રેરીઓ માટે મળુર થયેનું

વેદક સિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અનુભવની દૃષ્ટિથી, ચર્ચનારૂપે વેદક માનિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક-૧૧

તદેવ યુક્ત મેવજ્ય યદામેમ્યાય કલ્પતે ।

૭૪૬

અ-૧

મ જેન મિયન્ના શ્રેષ્ઠો રાગેભ્યો ચ પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૯૪

ત્રીજી અને પ્રકાશ

દુર્ગાગઢ કેવળગમ શાસ્ત્રી

અંક શર્માસિયુટી.૫ ૪મી લીં ૦ તરફથી

૭ સયાની રોડ મુળાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માત્રક શુદ્ધ આયુર્વેદ
સમ્બંધનું શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને અહીં કાર્મસી
તરફથી પ્રગટ થતા આ માસિક જ્ઞાન મળશે

અનુક્રમણિકા

નિવંધ	પૃષ્ઠ
૧ મુનિ મગની મઘનિરોધ રોગના અને દ્રાયાસવ	૨૨૭
૨ આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓ માટે જાત્રકૃતિ અર્ચાવન	૨૨૬
૪ નભુરામ આયુર્વેદના કોને	૨૨૪
૫ શુ વલિઓના મમન્વરની પ્રમા પૂર્ણતા	કાશીવિશ્વનાથ પ્રનાદશી રામ ૨૩૧
૬ નાગપુરના નિ બા ગુમા વૈદ્યમએનના અધ્યક્ષ શ્રી ગગાધર શાસ્ત્રીનુ બાપુ	૨૬
૭ યુગોનોઆ - તેનું નિર્દાન અને ચિકિત્સા	વૈદ્ય વામુદવ મૂળશર દિવેદી ૨૪૮
૮ ત્રિપ્તિ વિનાનોયમ	ગૌરીશ ૨ નરેશ ૨ દિવેદી ૨૫૫

— વિનંતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા નોંધને વાચકને જાત્રી થશે કે આ મામિક આપણા વૈદ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રચાર માટે કેવું પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે આ મામિ નું આ ૨૧ મુ વપ ચાલે છે શરૂઆતથી જ આ મામિકના આવા ને આવા જ નખો આવ છે વડોદરા રાજ્યે રાજ્યની લાયજેરીમાં માટે આ માસિક મળુ કર્યું છે અમને આશા છે કે દેશની વિદ્યાના પ્રચારમાં જ દેશનો ઉત્કર્ષ સમાજનો છે એમ મમન દરેક વાચક આ માસિકના આદરકો નધાગયાની કે છેવટ પોતાના આમની લાયજેરીમાં દાગ પાડી આ મામિકને વાચન દલાવ તેની કોશિશ કરી

૧ ૧

દુર્ગાશર ૩ શાસ્ત્રી
તત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મમજાપત્યશ્વિતલભિદ્રવન્નરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્ત્રિવેશચરુપમૃત્તિય

[પુસ્તક ૨૨ મુ]

જેઠ ૧૯૯૪

[અંક ૮]

મુખર્ધ સરકારની મઘનિષેધ યોજના અને દ્રાક્ષાસવ

દિલ્હી તાનના સાત પ્રા તોમા મહાગળા (નેશનલ ગેઝેટ) એ હાલમાં સ્વીકાર્યા પછી મહાસભાએ વારવાર જાણ કરેલી નીતિને અમલમાં મુકાનો જુદા જુદા પ્રાન્તમાં પ્રધાન મંત્રીએ પ્રયત્ન કરવા માડ્યો છે એ આ દેશના ગણતંત્રના જાણીતા પ્રતિષ્ઠિત હકીમ છે મહાસભાની નીતિમાં મઘનિષેધને મુખ્યસ્થાન છે એ પણ સર્વવિતિ છે હવે મુખર્ધ સરકારે મઘનિષેધનો પરોગ પ્રયોગ અમલમાં આવી શકે તે માટે અજમાવવાનો નિષ્ણત યોગ છે અને મુખર્ધ સરકારના આરોગ મંત્રી ડૉ. ગીલરે મઘનિષેધની જે યોજના પ્રગટ કરી છે તેમાં મેડીકેટ્ડ વાર્ષિક માથા દ્રાક્ષાગર અને તેના જેવા બીજા પ્રે શબ્દોથી દ્રાક્ષાસવ આદિ આસવો ઉપર પણ અકુશ મુકાનો કરાવવાનો યોગ છે

દ્રાક્ષાસવ આદિ આસવો એ આયુર્વેદની અતિસામાન્ય વપરાશનો ઔષધિરૂપ છે અને દ્રાક્ષાગરનો તો ધણો હોયો ખરો છે પરિણામે મુખર્ધ સરકારના ઉપના કરાવથી વધી અને આયુર્વેદિક તથા જોડા દ્રાક્ષાસવો વેપાર કરે છે તેવા મેલોપધિક કરાવનારનાઓ લક્ષ્ય ગયા છે અને આત્મશુદ્ધિની આભાસિક પ્રેરણાથી આ આગ તુરં લય માટે ત્યાંના ઉપાયો શોધી તથા યોગ રહ્યા છે અને તત્ત વધારે ચળવળ તો જ્યાં તરવાર ધણી નજીક લટકી રહી છે ત્યાં—અમલમાં આવે છે—માથા છે પણ મુખર્ધમાંથી એને મીઠા મીઠા વર્ષે ડેનિય કેમીસ વસ્ત્ર ઝડુ કામસી ધૂતપામેશ્વર ઔષધાલય સાહેબસે સિંધ આયુર્વેદિક કામસી વગેરે મારખાનાવાળાઓ તથા આયુર્વેદ માર્તંડ જાણી નિમજ્જ આચાર્ય આદિ પ્રતિષ્ઠિત વૈદ્યોની સહીવાળી એક અગ્ર નામ રડો ગીલરે ઉપર મોખનામાં આવી છે

પણ અમલમાં આવેલા આયુર્વેદિક કામસી એસોસીએશન સ્થપાવે છે અને તે એસોસીએશન તરફથી મારી ચળવળ ઉપાડવામાં આવી છે એ એસોસીએશન તરફથી એક ડેપુટીશન તા ૧-૬-૩૮ને રાજ નામ રડો ગીલરે મળવા ગયું હતું જો અરજી આપવા ઉપરાંત યમર ચર્ચા પણ કરી હતી પણ એ ચર્ચા પ્રમંથે ડૉ. ગીલરે કોઈ પણ જાતના આસવ વેચવાને લાઇસન્સ તો લેવું જ પડશે એવો જવાબ આપવાથી તા ૨-૬-૩૮ને રાજ એસોસીએશને એક પત્ર ડૉ. ગીલરે લખ્યો હતો

આ ઉપરાંત એસોસીએશનમાં મનીઓના પ્રવાસથી વિગમગામ વગેરે શુભગતના બીજા શરૂઆતમાં વૈદ્યોની સભાઓ ચર્ચા તે તરફથી વિરોધના કરાવે તથા એસોસીએશને સૂચવ્યા પ્રમાણે તારો પણ ગયા છે હાલમાં આ વિષયમાં ઠીક ચળવળ થઈ છે

મહામલા (કાગ્રેસ)ની મઘનિષેધની નીતિ માટે વૈદ્યોને કઠોર વાંધો નથી વેંચોએ કરેલી અરજીઓમાં એ વાત સ્પષ્ટ જોવામાં આવી છે પણ દ્રાક્ષામવ એક ઔષધ તરીકે વપરાય છે ક્વાથ જેવાં પ્રવાહી ઔષધોને લાગે વખત ટપાવી શકવા માટે વૈદ્યો પાને આસવ કરવાનો એક જ માગ છે નાગપુર વલ્લભેન્દ્રના માનનીય આયુર્વેદમાર્તંડ જી વજી ત્રિકમજી આચાર્યે આ વાત સ્પષ્ટ કરી છે (જુલો આ વિ ૧૯૪૪ ચત્ર પૃ ૧૯૧) મનનપદે મેડીકેટ્સ વાઈ સના વર્ગમાં મુનર્મના આરોગ્ય મનીએ આગવોને ગણા છે પણ ટોક્યસની પેઠે જુદા જુદા રોગો ઉપર વાપરવા માટે અનેક જાતના આસવો દા ત ઉધરમ વગેરે ઉપર વાસકામવ બનાવાય છે વળી આમવોથી દારૂ પેઠે નીરો ચકનાના દાખના નથી એવો વૈદ્યોના દાવો છે

આ ઉપરાંત આસવોને મઘનિષેધની બધીમાથી મુખ્ય ગણના માટે જુદી જુદી અરજીઓમાં જે કારણો દર્શાવવામાં આયા છે તેમાથી મુખ્ય નીચે ઉતાર્યા છે

૧ મદ્રાસ સરકારે મઘનિષેધની પહેલી સરજાત કરી છે એ પ્રસિદ્ધ છે અને મઘનિષેધનો પહેલો પ્રયોગ મ.સ. મરકારે સાલેમ હલનામાં કર્યો છે પણ ત્યાં દ્રાક્ષામવને મઘમાં ગણનામાં આવેલ નથી તો પછી મુનર્મ મરકારે મામની નીતિથી જુ. ૧૫વાનું શુ મળ્યું છે ?

૨ કેટલાક વર્ગો પહેલાં મુ.સ. સરકારના આબકારી ખાતાએ આરક વધારવાના હેતુથી દ્રાક્ષાસવને આબકારી માય ની દારૂની નાખ્યામાં પકડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો એ હેતુથી દ્રાક્ષાસવના નમુનાઓ જુદા જુદા બનાવનારાઓ પાસેથી મગારી તેની પરીખા કરાવી હતી ઉપયુક્ત આબકારી અને હકીમતો એકઠી કરી હતી પણ ઉવટ એ વિચાર પડતો મુખ્યો હતો

૩ અશોકાગ્રિષ્ઠ વાસકાસવ વગેરે આસવો જુદા જુદા રોગ ઉપર દવા તરીકે વપરાય છે

૪ રોગ વગર પીણું તરીકે વપરાય ત્યારે પણ કેદ માટે નહિ પણ શરબત પેઠે સ્વાદિષ્ટ તરીકે દ્રાક્ષાસવ પીવાય છે

૫ દ્રાક્ષાસવ પણ અરૂચિ ઉધરસ ચરદી વગેરે ઉપર દવા તરીકે તથા ટોનિક તરીકે વપરાય છે

૬ દ્રાક્ષાસવમાં કે બીજાં આસવોમાં ડીરની કે સ્પીરીટ નથી હોયતી આધાની કિયાથી જે કાર્બ થોડા આલ્કોહોલ ઉત્પન્ન થાય તે જ આસવોમાં હોય છે અને આ આ કોહોલનું પ્રમાણ પણ વધારેમાં વધારે પચી ૭ ટકા હોય છે જુ. ૧૬ દ્રાક્ષાસવોમાં આ કોહોલનું કેટલું પ્રમાણ હોય છે તેના આકાડા આબકારીખાતા પાસે છે

૭ ઉપરના મરજીથી દ્રાક્ષાસવને મેડીકેટ્સ વર્ગ-મમાં ન ગણવા જોઈએ કારણ કે મેડીકેટ્સ વાઈ સમાં સાધારણ રીતે વીસ ટકા આલ્કોહોલ હોય છે અને તે પણ ડીસ્ટીલ્ડ આલ્કોહોલ

૮ દ્રાક્ષાસવ કેફી-માદક પીણું નથી કાઠ્યું કે પહેલું તે એમાં આલ્કોહોલનું પ્રમાણ ઓછું છે અને એ પ્રમાણ વધારે થાય એટલા જગ્યામાં દ્રાક્ષામવ પી શકાય નહિ એટલું બહુ મગપણ એમાં હોય છે કેમની રિયલિ સુધી પહોંચ્યા પહેલાં ગળપણના ભારથી માણસ છોડી દીએ અને વધારે પીવાથી કેફની અસર થવા મ્મતદ દરત માફ આવવાની અમર થાય છે

૧ અમદાવાદ એસોસીએશનની અરજીમાં છ સ ૧૮૧૬ની સાલ છે એનેમીક કમીક્લ વક્સના સચાલમની તપાસમાથી J P Brander આબકારી કમિટર હતા ત્યારે તપાસ થઈ હતી એમ નીકળ્યું છે ઝકુ ફર્મસી પાસેના પત્રબ્યવહારમાં ૧૮૧૪-૧૫ની સાલ છે

૯ દ્રાક્ષામવમાથી કાઢ દારૂ એએ એ તો સખવ જ નથી કારણ કે સ્પીરીટ કરતા એ ઘણો મોનો પડે

ઉપરના મગ્લોનો તટસ્થપણે વિચાર કરનાર તો આસવોને નીશી લાવનાર મદ્યમા ગણ્યા ન જોઈએ એવો જરૂર નિષ્કૃષ્ટ કરે એમ અમને લાગે છે છતાં અમતાવાદ એસોસીએશનનું જે પ્રતિનિધિમંડળ ડૉ ગોલ્ડરને મળ્યા એવું તેને તો આરોગ્ય મંત્રીએ કાઢ પણ જાતના આસવ વેચવા માટે લાઇએ સ તો લેવું જ પડશે એમ જવાબ આપ્યો હતો (જુઓ એસોસીએશનની પત્ર ૧) આરોગ્ય મંત્રી આસવોમા આલ્કોહોન છે માટે એ ખીવરેજ તરીકે વાતરી રાખાય એમ કહે છે

હવે મદ્યનિષેધની જે યોજના મુમ્મ સરકાર તરફથી જાહેર થયેલી તેમા દ્રાક્ષાસવ અને તેના જેવા બીજા આસવો માટે નીચે પ્રમાણે નિયમો આપેના છે —

(૧) લાઇસે સવાળા વેચનાર પાસેથી મળી શકશે

(૨) વૈદક પ્રીસ્ક્રીપ્શનથી જ મળી શકશે

(૩) દ્રાક્ષાસવ ચાલીશ આમથી વધારે ન ખરીદી શકાય

(૪) પચાસ આસથી વધારે દ્રાક્ષાસવ કાઢથી રાખી ન શકાય

પણ છાપામા જે છેલ્લા ખબર છપાના છે તે ઉપરથી સ્થિતિ આટલી ભમકર નથી લાગતી વૈદો અને કારખાનાવાળાઓની અગ્રજોના ન્યાયીપણુ ધ્યાનમા આવવાથી કે અમન કરવામા બનહારુ મુશ્કેલીઓ દેખાવાથી ગમે તે મારણથી પણ દ્રાક્ષાસવાદિ આસવોની ખામતમા રદ્દસ્દ વૈદ કે દાકતરના પ્રીસ્ક્રીપ્શનથી જ આસવ મળે અને આમ વેચનારે લાઇસે સ લેવું પડે એટલો જ અકુશ હેતુ નક્કી મયો હોય એમ છાપામા પ્રગટ થયેના છેલ્લા ખબરથી જણાય છે તેઓનું ગુરુદેશન અમનમા નહિ આવે ત્યાંસુધી બરા વૈદો આસવ માટે સર્ટીફિકેટ આપી શકશે એમ લાગે છે

—-0—

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓ માટે છાત્રવૃત્તિ

શ્રી મુમ્મ આયુર્વેદિક સોમાઈનીની બવસ્થાપક સભાએ કરેલા નિર્ણયને અનુમતી વૈદો અને પડિતોને સચિત કરવામા આવે છે કે જોડામા એછી બનારસ ડિંગ્સ કોલેજની બાકરણ મધ્યમામા અથવા બગાલ એસોસીએશનનાદિ સરકારી પરીક્ષાતરોની તીર્થોદિ પરીક્ષાઓમા ઉત્તીર્ણ વિદ્યાર્થીનો આ મંસ્થામા રવીકર કરવામા આવતા તેને માસિક રૂ ૬૨૫ની છાત્રવૃત્તિ આપવામા આવશે અને બનારસ ડિંગ્સ કોલેજની બાકરણ પ્રથમામા અથવા બગાળ એસોસીએશનનાદિ સરકારી પરીક્ષાલયોની મધ્યમામા ઉત્તીર્ણ વિદ્યાર્થીને આ મંસ્થામા લખુનો હશે તો માસિક રૂ ૫ છાત્રવૃત્તિ આપવામા આવશે

નિયમાદિ એક આનાની ટિકિટ બીડીને સોસાઈનીના મંત્રી પાસેથી મળાવી લેવા પ્રવેશની અરજી લેનાની છેલ્લી તારીખ ૧૫મી મે ૧૯૩૮

નોટ — પ્રવેશાર્થીઓ પાસે તે તે પરીક્ષાઓના પ્રમાણપત્રો હોવા છતાં અમારી મંસ્થામા એક સાધારણ વ્યુત્પત્તિમોધક લેખા પરીક્ષા લેવામા આવશે કે જેમા ઉત્તીર્ણ ન થનાર અ વ્યુત્પત્ત વિદ્યાર્થીને અમારી સરથામા દાખલ કરવામા નહિ આવે

નિવેદક વૈદ પ હરિપ્રપન્ન

અધ્યક્ષ—શ્રી મુમ્મ આયુર્વેદિક પાઠશાળા,

૬ ગોલ્ડનજીવન, ડૉ દેશમુખ લેન, પિ લા પટેલ રોડ, મુમ્મ નં ૪

અર્ચાપત્ર

‘મહેલન મરમ જો નામવાળા આ પિ ના ચેનના અકમા છપાયેના લેખના પેરા દશ સંગધી મારે ખુનાસો આપનો એ મોગ ધારે છું

માગ મિન વઘગળ વાસુદેવભાઈએ થોડું પથ્ય લખ્યું છે તે ખરા દૃઢ હ વધી અને વિવેક બુદ્ધિથી જ લખ્યું છે પણ આવી જા તમા પર લખના મરતા પડુ લઘનરૂપી મૌન સે યુ હોત તો તે નધારે ઠીક હતું કે જેથી મારે લખનાનો નમગ ન મગન

કોની કોની છે ગુજગત એ મિ નર્મ ની મિલિત મારે તેમને યા કરાવવાની ના હોય!

અમુક મહિલાવાગીઓ અને અમુક ગુજગતીઓ આરા એ શા માટે? એમ આપ પુછો છો? આવો જો તાન આપને મન નહોત તો તાગપુરના વૈદ્યમહેનના પ્રમુખની દર ખારતને ગુજગત તરફથી ટેકા અપાયા બા આવે તે દરખાસ્તને કચ્છ મહિલાવાગ તરફથી ટેકા આપના માંગેની રહીપ શુ મમ મોડલી હતી? એટલું જ નહીં પરંતુ મુનર્ધ ઇનાકાના મેડિમન રજીસ્ટ્રેશન એમ્ડ મગધીના ડેપુટેશન માટેની મિમીમા કચ્છ-મહિલાવાગ તરફથી એક ત્રિતિનિધીનું નામ આપના કેમ હિમા થયા હતા!

ખામ અન્નેગવરાત મહિલાવાગ મહેન ન જરી શકે તેથી શુ થયું? આમ પ્રજા પુછવાની જરૂર જ ન હોય! ત્યાં ત્યાં મહેનનો નથી જગના ત્યાં ત્યાંના વેદગાનેને કાણે બાંધી માર્યા વઘમહેન જરવાની આયુષ તો પ્રચાર થાય એટલું જ નહિ પણ જી. જી. દેસો અને શહેરા જોરાના મજે નજી આપણે વેલો ધરાની કમાણી મુજી ખામ દરો જોરા લાગે જ જાય એટલે આરા સમેનનો જરાય તો તેઓને તે તે દેસો જોરા મજે આ એક મોટા લાભ થાય અને સૌગંધની ભૂમિમા જ મેના વૈદ્યરતોના જ મ રથાનોના દશન થાય

સમેનનો જગવાથી તે કેટલા સમજ થાય છે એની પગ મારા વિદ્વાન મિનને જ જ સમેનનો જરાયા છતાં જા. ગહે છે એજ નવાઈ લાગે છે આપણે એકમીએને ઓગખતા થયા એમનીજના વિચારોની આપ લે કગતા યા લેડોને આયુષે માર રસ લેતા કરી અને ડીરદ્રી ટ લોખનોડો તેમ જ મ્યુનિસિપાલિટી પાસે આયુર્વેદિક દવાખાના ખોલાવ્યા આ મોટામા મોટા નામે સમેનનો જગવાથી જ યા છે

જે સમેનન જગવાથી લાજ ન દેખાતો હોય તો પડી સમેનનમા જવાની પણ શુ જરૂર છે?

ફક્ત સારાજીના પનોતા પુત્રોએ જ આયુર્વે ની સેવાઓ કરી છે અને ગુજરાત મુખ જ રહ્યું છે એમ સમજનાની બૂલ આપ ગમે કરતા! સૌગંધના વેલો કહો ચાહે તો ગુજરાતના વેલો હો પપુ એ બધાય ગુજરાત વડે રડા દખાયા છે મુનર્ધ અમદાવા આડેશ્વર નગેરે રથજોના વમવાનું જ એ પગિલામ છે માયુ રાજે પાધડીને અને પાધડી શોલાવે માથાનો આમા વધાર હંડા હિતરામમા માર નથી

ગ નિમ્મહના મર્તી વૈદ્યરત જોદન વગેરે અને જયપુગના રાજ્યવેદ તરીકે રહી પ્રતિષ્ઠા મેગરના શ્રીકૃષ્ણરામ કુ નં અને તેમના વડીનો વગેરે તથા તેમના આત મિત્ર

૧ રહીપ શ્રી વાસુદેવભાઈએ નહોતી મોડલી એમ એ પોતે કહે છે (તમી આ વિ)

રાજારામ બાપુજી કે જેમની પાસે ૧૦૦ શિષ્યો રહેતા અને લખના પૂ ૧ નક્કીરામજી સ્વામી પણ આમના જ શિષ્ય હતા સ્વામીજીએ તો લખ્યું પણ છે કે એવો કોઈ દેશ નહિ હોય કે જ્યાં શ્રીકૃષ્ણગમના શિષ્યો રહ્યા હોય અથવા તો પુણ્યા પ્લાસણ વદરાજ ગણકોડના નભાર્ત તથા વેદગજ બાપાના ન હવિશ ગભાર્ત કે જેમની આયુર્વે પ્રત્યેની સેવાઓ પેળી પગ પગથી આવી આવે છે રડોદગના ઘનશામગાર્ત વેદ સુગતના વદગજ તનમ્ય ભાર્ત કો બ્રહ્મકૃષ્ણ પાંડક (માગ પિતાનીના શબ્દોના હું તો ગુજરાતના ગણાયસેન) વેદગજ બાપાના નભાર્ત વેદગજ સુ રલાન નાથાના વગેરે આયુર્વે માટે શુ નથી કર્યું અને શુ નથી કરતા ? આગબ્દના વદોતે ગુજરાતમા વદમએનતો ભગીને અને તેમને પ્રમુખ પે મેમાગીને ગુજરાત સમુ મુખ્ત જ બન્યું છે

એ હાલે તાળી નથી પતી એ હું બગમ મગજી છુ અને લખતુ ન જોઇએ છતા ન છુકે લખુ છુ કે જનાર જનારે આયુર્વેદનનિના કાર્યો ખાય ધવામા આવ્યા છે ત્યાર ત્યારે સારી વવારે આર્થિક કાળો ગુજરાતે જ આપ્યો છે

છેને ક્યાસ ખેચતા આયુર્વેદને મૃતસંજનની પાના ગુજરાત મહામરની જ રાહ લુએ છે એ જીમ્ના મતજેદો જુદા હોત અને મહમગ આપ્યો હોત તો આજે ક્યાગી એ આયુર્વેદ કોનેજ શરૂ થઈ ગઈ હોત ! પણ ના છે એ ભાવના ! અને ક્યા છે શુદ્ધ હદને સદમર ! બધાના ન સાગજના જ મહાત્મા ગાધીજી જેવા હોત તો સ્વરાજ્ય ચારતુર્ય મળી ગયું હોત અને મગાર વ નમભાર્ત જેવા પાર્શ્વે ટરી મોડના પ્રમુખની જરૂર પણ ન રહેત

હવા છુટકા પાના મટેના છે પીવા ચુરકે છે હું પણ આપની માફ મું છુ કે હે ભાવ ભૂનો અને ઉચ્ચાદગોને કેળવી મેનીને -હો કે જે ગુજરાતી બોને તેની તેની છે ગુજરાત

નિ વેદ મમાજનો નમ્ર સેવક

માધવપ્રમાદ નારાયણુશ કર નાસ્તી

તનીની નોવ -

ભાર્ત વાસુ વે મગેનના જે મરમરો હવેના છે તે ગુદ્ધ લુદ્ધિથી લખ્યા છે એમ હું નિમશન માનું છુ અને ભાર્ત માધવપ્રમા પણ મીકરે છે એમણે સુગબ્દના આયુર્વે ની સેવા કરનારા થો ન વહોના નામ ગણા ના છે તે ગુજરાતના વેદોએ આયુર્વેદની કાષ્ઠ સેવા નથી કરી એવું સૂચનુના આશયથી નથી જના તેના જવાબમા ભાર્ત માધવપ્રમાદે ગણાવેના ગુજરાતના માર્ગ વેદોના નોમો નોધરાતો પ્રસંગ મળ્યો એ લાલચો એ નામો કાષ્ઠ અચાત નથી છતા પુણ સમગ્રણ તો જેટનુ યાજ તેટનુ સાક આ અર્ચાપત્ર લીધુ એનું એ મગજુ એ નામો છે નહિ તો આ અર્ચાપત્રને પશુ મુગનાની મેં વિનિતિ રી હોત અને ભાર્ત માધવપ્રમાદ મારી વિનિતિ માનત એવો મને વિશ્વાસ છે

આ રીતે ગુજરાત અને મરિાવાડના વહોના લુ ! લુ ! નામ ગણાના-એ રીતે ભે પા વે એજ મતે તો કષ્ટ થયી મેં તો હમેશા ખાનગીમા લેમજ જાહેગમા ૨૨૭- કાલિયાનાડો ગુજરાતમા જ ગણેન છે ગુજરાત પ્રાતી વેદ મગેનન એ નામ બ લીધે ગુજરાત-૨૨૭- કાલિયાનાડ નમમગેન નામ પા વાની અર્ચા થઈ ત્યારે પણ મેં મારો

મત 'ગુજરાત મા કચ્છ કાઠિયાવાડનો સમાવેશ થાય જ છે અને જેમ ગુજરાત મા ભરૂચ સુગત અમદાવાદ વગેરે જિલ્લાઓનો ગુજરાતમાં સ્વાભાવિક સમાવેશ થયે તમ જે તેમજ કચ્છ મહીઆવાડનો થાય છે એ રીતે સ્પષ્ટ રીતે કહેવો હતો પણ ખાનગીમાં મારો મત શાંતિને જ આપા અગત્યના વિષયમાં મને મતોય ન થયો એટલે મેં ૧૯૮૧ના કાર્તિકના આયુર્વેદનિર્માનના અગ્ર પેનમાં આ નામ ફેરવાની ખાતરમાં મેં જે લખ્યું હતું તે નીચે ઉતારી છું

કચ્છ કાઠિયાવાડનું જુદું મહેનત ભરાયો વિચાર કેટલાક કારણોથી કાઠિયાવાડમાં ઉદ્ભવે છે અને ગુજરાત વેદ મહેનત એ નામમાં કચ્છ મહીઆવાડનો સમાવેશ નથી થતો એવી તરફ આવી છે આ તરફ અથવા વગરની લાગે છે છતાં ઘણા ભાઈઓની ઇચ્છાને માન આપી સ્વચ્છતા જાળવવાના હેતુથી શ્રી ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડ વેદ મહેનત એવું નામ ગણવાનો ગુજરાત વેદ મંડળે ઠરાવ કર્યો છે નામ જેવી વાતમાં કોઈ પણ આત્મક ધરવો એ અસુધિમતા છે એમ માનીને નામ ફેરવાના પદમાં મેં પણ મત આપેલો પણ આ રીતે નામ ફેરવું એનો અર્થ ગુજરાત કચ્છ મા કચ્છ કાઠિયાવાડનો સમાવેશ નથી થતો એમ કોઈ કહે તો એ માનના ટુ તરફ નથી આ રીતે દરેક જ લોક પોતાનું નામ અપર આવવું જોઈએ એમ આશય કરે તો પરિણામ કેવું મેલું આવે ? સુરત ભરૂચ વડોદરા અમદાવાદ પચમહાન કચ્છ કાઠિયાવાડ વેદ મહેનત એવું લાભ નામ રાખવું એમ કોઈ કહે તો કેવું હારાસ્ય લાગે ?

(આ વિ પુ ૧૨ પ ૧)

નવ વય પહેલાં ઉપર નમાણું સ્પષ્ટ લાગેલા મારા વિચારો આજે પણ એના એ જ છે એ ફેરવાની જરૂર નથી અર્થ આ ઉતારો મને પડે છે એ પણ કોઈ સુચારોના ખ્યાનમાં રાખી આ જૂની રીત ન હોત માટે

નમ શા માટે ફેરવવું પડ્યું ? ફેરવાયો શું લાભ થયો ? વગેરે જૂના ઇતિહાસમાં અત્યારે હડા ઉતરવા મા પ્રમગ નથી જેને જિજ્ઞાસા હોય એ મંડળની આશીસમાંથી અથવા આ વિ વગેરેની કાષ્ઠલોમાંથી જોઈ રાહશે ?

આ ગુજરાત-કાઠિયાવાડનું વગતો જ એક મુદ્દો કાઠિયાવાડમાં મહેનત હજી સુધી નથી ભરાયું એ છે હજી સુધી કાઠિયાવાડમાં એકેય મહેનત ભરાયું હિં એ માટે કોઈ તરફથી આશય થયો હતો કે કોના તરફથી એ મારા ખ્યાનમાં નથી તેમ એ નક્કી કરવાની જરૂર પણ નથી વાત સાચી છે એની કોઈની ના પડાય એમ નથી ભરાયું હોત તો સારું હતું ન ભરાયું એ કાઠિયાવાડ વેદો માટે શોભાસ્ય નથી એ હું સ્વીકાર છું હું ધારૂ છું કે ભાઈ વાસુદેવ પણ સ્વીકારે છે પણ એ સ્થિતિ માટે સમા માનતા હોય તે રીતે ખાસ મનોગ વસાત કાઠિયાવાડ મહેનત ન ભરી શકે તેથી શું થયું ? એમ તેજોએ લખ્યું છે એ શબ્દો માટે પણ ઉપના લેખમાં વાંધો લેવાનો છે પણ એ શબ્દોમાં ખરી રીતે ઉદાર દૃષ્ટિથી આ મારી તરફ જોવાની વિનંતિ છે અને એ પછીના વાકો પણ એ જ ભાવથી વચ્ચાના જોઈએ એવો મારો મત છે

મહેનતની આપણે બધા ઇચ્છીએ છીએ એટલે લાભ જો કે નથી થતો એ કારણ વાસુદેવની વાત સાચી છે પણ પરસ્પર મેળાપ અને જાહેરમનની કેળવણી વિદ્યાર્થીને જેવી સંસ્થાની સ્થાપના વગેરે લાભો જરૂર થયા છે અને એવો માર્ગ લાભ ન હોત તો ત્રીસ

ત્રીશ વધ સુધી એ સરથા જીવતી જ ન રહેત તેમ આપણા વિદ્વાન અને જીદિમાન અમ્ર છીએ! પૈમા અને સમયનો વ્યય મરોતે મએનન લગવાનો કે જતા લા ન ત્યા જવાનો શ્રમ જ ન લેત પણ સમેયનના આ લાભો ભાઈ વાસુદેવન કહુન છે એમ તું ધાર છુ ઉપરના ચર્ચાપત્રમા મુખ્ય મુદ્દા આ છે જ છે પણ એ ત્રીજી વાતનો પણ અહીં જ ખુનાસો કરના ઇચ્છુ છુ ભાઈ માધવપ્રમાદના ચર્ચાપત્રમાથી થોડો ભાગ એની અનુમતિથી મે પડતો મુકના છે પણ મારા ઉપર એક ખીલુવ ચર્ચાપત્ર આવેનુ જેમા મુદ્દાની વસ્તુ એજ હોનાથી પુનરુક્તિ દાપ ટાળતા છાપ્યુ નથી છતા ખુનાસો ન મરાથી એ સમજ થનાનો મભવ છે માટે દુકામા પુનરુક્તિ દાપ ંટોરીને પણ જે મે મૂળ લેખમાં કત્યુ જ છે તે વધારે સ્પષ્ટ કરીને ુ છુ—

વાત એમ છે કે નાગપુત્રના સમેનન વિષે જે તોષ ચેતના અડમા મરી છે તેમાં અમુક ગુજરાતી વૈદ્યોના નામ નખ્યા છે અને અમુન્ના નથી લખ્યા હવે જેના નામ નથી લખ્યા તેને મેં અન્યાય કર્યો છે અને તેતુપૂર્વક મેં છે એ મતલબનો સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ આક્ષેપ છે જવાબમા જેને વિશ્વામ ન હાય તેને તો મ્થુ જ મહેરાનું નથી જેને વિશ્વાસ હોય તેને એટલે જ ખુનાસો કરવાનો છે કે અમે મુલયથી ગાડીમા બેઠા ત્યારે જે જે ભાઇઓ સાથે હતા તેનો સહવામ લામો વખત રહેવાથી એ નામો યા ંઠી ગયા અને રેલ ગાડીમા કોણ કોણ માથે હતા એ ગણાવતા વૈદ્યરાજ સુનીનાલ રેવાશર પડ્યા વૈ રવિશકર જટારાકર વગેરે નામો ગણાવ્યા છે ગુજરાતી સાથે દક્ષિણી નામો પણ છે પણ ન્યારે પ્રાતવાન નામો યાદ કરવા માડયા ત્યાર બધા ગુજરાતી નામો યાદ હોય એવુ ન લાગ્યુ અમારો ઉતારો જુરો હતો એ પણ એક મરણ ખરે બધા નામો યાદ ન આવે તો ભાઈ માધવપ્રસાદ કે ભાઇ વાસુદેવ જેવા જેની સાથે મારે સારો મનથ છે તે નામો તો યાદ આવે જ પણ કોઇ ઓઠા પરિચયવાળા ગુજરાતી ભાઈને જૂની જર્મશ એવી ખીક લાગી એટલે કોઇના નામ ન લખ્યા અને નીચે ટીપ ઉમેરી કે ગુજરાતના વૈદ્યાના નામો લખવાની ઇચ્છા રાકવી પડે છે મરણ કે ત્યા પૂછીને લખી નથી લીધા અને યાદગસ્ત ઉપરથી લખવા જતા કોઈ નામ જૂની જવાય એવો સભવ છે

મુસાફરીમા જે માથે હતા તેના નામોમા અમુક ગુજરાતી વૈદ્યોના નામો આન્યા એટલે પહેના નામો ન લખ્યા તે હેતુપૂર્વક હશે એવી રામ ઉત્પત થઇ હશે બાકી મુમા ફગીના માથીઓ ગણાવતા વૈદ્યરાજ શ્રી સુનીનાલ રેવાશર પડ્યાનું નામ છે અમે એક જ ખાનામા હોવાથી એ ચારે નામ પહેના જ આન્યા છે એ જે ખાનમા લેવામા આવશે તો હેતુપૂર્વકની શકા ઉઠી જશે ઇતિવામ

તા કે આ ચર્ચા અહીં જ પૂરી થાય છે જાહેર ચચાનો મામાન્ય નિયમ છે કે મૂળ લેખકને પોતાના લખાણ ઉપરની ચચાનો જવાબ આપવાનો હક્ક છે અને વિગતવાર ચર્ચા ઉપરની તોષમા નથી કેવળ મુદ્દાઓનુ જ સ્પષ્ટી મરણ છે છતા ભાઈ વાસુદેવને એ હક્કનો લાભ આપવા નથી માગતો તેઓ પ્રસન્નતાથી એ હક્ક જતો કરશે એની આશા રાખુ છુ ઉપર લાખી તોષ કરી છે એનું એક કારણ ચચાને અહીં જ પૂર્ગ કરવાની ઇચ્છા છે બાકી મારા મતે વિગતો અને વ્યકિતઓ હમેશા ગોણુ છે

તત્રી આ વિ

પ્રભુરામ આયુર્વેદ કોલેજ

ડૉ. પોપટ યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ

૧૮૩૬-૧૮૩૭ના પારિતોષિકો અને ઇનામો

૧૯૩૬ અને ૧૮ ૭ દરમિયાન મર્યાદા તરફથી લેવાયેલી લુગી લુગી પરીક્ષાઓના પરિણામો ઉપરથી નીચના પારિતોષિકોની જાહેરાત કરનામા આવે છે આ પારિતોષિકો સંસ્થાના દ્વારા પછીના પરીક્ષા સમારંભ વખતે જાણાવેના વિદ્યાર્થીઓને આપનામા આવશે

બાઈ મુકુર્મા પારિતોષિક

૧૯૩૬ વૈદ્ય પ્રમોધય માધવનાન પાનમથુ

૧૯ ૭ નગરોર મનુભાઈ નાથજીભાઈ માસન

રોડ દેવકરજી નાનજી પારિતોષિક નં ૧

૧૮ ૬ પટેલ ડાહ્યાભાઈ ગોકુળભાઈ માસરખા

૧૮ ૭ નથી અપાચુ

રાડ દેવકરજી નાનજી પારિતોષિક નં ૨

૧૮૩૬ ડૉ. રતનસી વીરજી મુમાઈ

૧૯૩૭ શાહ શાંતિ નાથ મગનામ ધમજ

શેડ દેવકરજી નાનજી પારિતોષિક નં ૩

૧૮૩૬ ડૉ. રતનસી વીરજી મુમાઈ

૧૮ ૭ પારેખ ગોવંદનભાઈ ગીરધરભાઈ

વડોદરા

શેડ દેવકરજી નાનજી નૈપુણ્ય-ગોપ્ય-પન્ક

૧૮૩૬ ડૉ. રતનસી વીરજી મુમાઈ

૧૮૩૭ પારેખ ગોવંદનભાઈ ગીરધરભાઈ

વડોદરા

પ્રભુરામ આયુર્વેદિક કોલેજ

ડૉ. પોપટ યુનિવર્સિટી ઓફ આયુર્વેદ

આ સ્થા તરફથી પ્રેમિત ૧૮ ૮ દરમિયાન લેવામા આવેલી લુગી લુગી પરીક્ષાઓના પરિણામ નીચે મુજબ છે

દિલીપ જી પી જે સી બિલગવર પરીખા

ભાગ બીજો

(આખી પરીક્ષામા પસાર)

ભટ્ટ માર્કેટરાં ઉમીઆસ ૨ પેનાદ

(ફક્ત સૂતિકા શાસ્ત્રમા પસાર)

વૈદ્ય પ્રમોધયદ માધવનાન પાનમથુપુર

ભાગ પહેલો

(આરોગશાસ્ત્ર અને ચાંદ વદ્યકમા પસાર)

વીમાવાળા ચપનાલ જગનનાન કઠોર

વચનર તપાસ

સાકુ રામકૃષ્ણ હરી ચેલુ

સાકુ શકર વાસુદેવ ચેલુ

ડીસુગા સીયાંગીઆઓ એ ટોનીઓ દાદર નયમ જી પી એ સી બિલગવર પરીખા ભાગ બીજો

(આખી પરીક્ષામા પસાર)

શાહ મળીનાન પાનાચદ દેવકર જાતરીઆ વીમાવાળા ચપ નાન જગનનાલ કઠોર

ભાગ પહેલો

(આખી પરીક્ષામા પસાર)

શાહ મોહનનાન શીવનાન કઠોર

જોડી અનંત સખાગમ વમઈ

(ફક્ત શાંતિ શાસ્ત્રમા પસાર)

દનાન દામોદર બ્રીજમોહન ૧મ મુખઈ

(ફક્ત ઉપરવૈદ્યમા પસાર)

વૈદ્ય હરિલાલ ગુના ૧મ સુરત

સંસ્થાની દ્વારા પછીની પરીક્ષાઓનું મત્રતા ૨૫ થી ઓગસ્ટ ૧૯૩૮ને દિને શરૂ થશે

“શુદ્ધવલિઓના સમન્વયની પ્રમાદપૂર્ણતા”

“તત્ર સ્થૂલાત્રપ્રતિબદ્ધમર્ધપદ્ધાદ્ગુલ શુદ્ધમાદ ।

તસ્મિન્ વલયસ્તિસ્ત્રોડધ્યર્ધાગુલાતરસમ્ભૂતા પ્રવાહણી વિસર્જની

સઘરણી ચેતિ ॥ સુ સ લિ અ ૨

મોટા આતરડાને લાગેના માડાચાર આગળના ભાગને શુ । મ્હે છે, તેમા ત્રણ વલિઓ દોઢ દોઢ આગળનું અત્ર ગળી મ્હેથી છે, પ્રવાહણી, વિસર્જની મવરણી એ એમના નામો છે હરમ—Piles તથા હનગ પ્રગરના મામાકુરો જેમને માટે વિશાનાર્થ અગ પ૯ આચાર્યોએ રાખ્યુ છે તેમને અકુરિત ચનાનું ક્ષેત્ર શુ ।—શુ તનિઓ છે જુઓ ભગવાન આનેયને ઉપદેશ

સર્વેષા ઘાટીસા ક્ષેત્રમ્—શુદ્ધસ્યાધપદ્ધમાદ્ગુલેડવકાશે ત્રિભાગાતરાસ્તિસ્ત્રો શુદ્ધવલય ક્ષેત્રમિતિદેશ ॥

ચ સ ચિ અ ૧૪

પૂર્વ અને પશ્ચિમના રોગવિજ્ઞાનની યથામતિ તુલના રીતે તેમને અવિસવાદિ ઠરાવવા ભારતીય સમન્વય શુદ્ધિ પ્રશમનીય પ્રયત્નો કરતી આવી છે તેને અંગે શુદ્ધવલિ એટલે Transverse folds called Houston's Valves એવી એક મમ વય જ્ઞાનપ્રમાદની વાનગી આપણને પીરસાઈ છે એને આરોગવા અગાઉ જગ તપાસીએ

આયુર્વેદીય શુ જ શુદ્ધપ્રદેશમા માડાચાર આગળ—સદામે ધરતી ઉચાઈ સુધીમા થાય છે એટલે હવે આધુનિક વિજ્ઞાનમાં તેટલી ઉચાઈ સુધીમા મરાસોતના કયા કયા ભાગો આવેલા છે તે જોઈએ

The anal canal extends upwards from the margin of the true skin for a distance of about an inch

Thomson & Miles
Vol III Ch IX

બાહ્યવચાના પ્રાન્તપ્રદેશથી નારભાતી શુદ્ધનિકા એક ઇંચ આતરે ઉચાઈવાળી છે

The anal canal is the terminal portion of the large intestine and is about an inch or an inch and one-half (2 5 to 3 8 c m) in length

Kimber & Gray

શુદ્ધવલિકા સ્થૂલાત્ર પ્રતિબદ્ધ હોઈ એક ૩ દોઢ ઇંચ (૨ ૫ થી ૩ ૮ મે મી)ના આશરે એની લંબાઈ છે

The anal canal is 2 to 3 c m long

Henry Gray F R S F R C S

શુદ્ધવલિકા એ થી ત્રણ સે મી લાંબી છે

આમ વિજ્ઞાનયુગના આ પ્રત્યક્ષવાદાવનથી વિદ્વાનો પણ મતબેદથી પર રહ્યા લાગતા નથી એઓના મત પ્રમાણે તો શુદ્ધ એજામા એછી બે સે મી (આશરે દોઢ આગળ)થી શરૂ થઈને ૩ ૮ સે મી (ત્રણ આગળ) જેટલી લંબાઈએ પહોંચેલી છે

આયુર્વેદમાં તે ગુદને સાડાચાર આગળ લાંબી લખી છે એટલે અર્વાચીન ગુદનિષ્ક (Anal canal) તે આખી ઉપરાત મના ।। (Rectum)નો પશુ દાંડી ત્રણ આગળનો અધોભાગ આઠ આચાર્યોએ ગુ । તરીકે ગણી લીધેલો હોવો નેષ્ઠાએ સમ્મત થારીતી દર્શિ બલે તેમને જુ । જુમે પશુ અચના સેન તરીકે માથે ગણવામા તે આધુનિકોને પણ ક્યા બાધ છે ?—

Hæmorrhoids or Piles consist in varicose condition of the veins surrounding the anus and lower inch or two of the rectum

Ro e & Carless

The term Piles or Hæmorrhoids is applied to a varicose and hypertrophied condition of the veins of the anal canal and lower part of the rectum

Thomson & Miles

વળી નિષ્કિંન અવસ્થામા મનાશયનો નીચલો પ્રેશ ગુ નવિકા જેવો જ માંડો બની રહે છે મનોત્સગતા સમય સિવાય સ્વભાવથી જ ગુ માગ મનરુદિત રહે છે એજ પ્રકાર મનાશયના નીચના ભાગમા હોય છે

Paterson considered the lower portion of the rectum to be just as much a duct as the narrower anal canal below and maintained that under normal conditions it does not contain forces except during the act of defæcation

Journal of Anatomy and Physiology
Vol XIII

આ પ્રમાણે રોગોત્પત્તિના ક્ષેત્ર તરીકે દેખાવમા સામા જોવાથી મતના જમાવના અભાવના આધારે અને ઉપચાર ઉપર મુક્ત સારીરિક ભેદોનું પ્રાપ્ત ઉપચાર કરવાપણુ ન હોઈને Anal canal (ગુ નવિકા) અને Rectum (મનાશય) જેવા બે ન પાડતા અર્થમાહી આપમાનસ સાડાચાર આગળના તાના આખાય પ્રદેશને ગુદ નામથી પતારી દે તે પ્રેમા અભુગત શુ ?

અર્થાત્ ગુદનલિકા બધી અને તા થી જા ધ્રુવ જેટલો મનાશયનો નીચલો ભાગ તે આયુર્વેદોક્ત ગુ । નું પ્રમાણ એવા સ્પષ્ટ પ્રામાણિ વિચાર માથે હવે આગળ લખીએ

વિદ્વાનોએ સાધેન મમ પ્રથમી આપને ગણુતા થવા છીએ કે ગુદરતિમે એટલે આધુનિક દર્શિએ દર્શવેના Houston's Valves (હુસ્ટનના પડા)

સાડાચાર આગળની નિશ્ચિત કરેલી ગુ મર્યાદામા જો દુરુદનના તે પડાઓ સમાઈ શકતા હોય ગુ વનિઓની ગખ્યા સાથે તેમની સખ્યાની સમાનતા જો મચસાઈ રહેતી હોય અને ગુ વનિઓના કાર્યો જેવા જ તેમના કાર્યોનું જો પનિમના પડિત પ્રવરોએ વર્તુન આપુ હોય તે તે પડાઓને ગુ રલિઓ તથા મે મત રહેજ નદિ પ્રાચીન અર્વાચીન વિચારોનું કેટલે દરલજે એક ન મચવા અનેમચ છે તે હવે જોવુ રવુ

ગુનામા શુદ્ધવલિઓ અને હુસ્ટનના પાંડા ?

“રોમાતેમ્યો યપાધ્યજા ગુદોષ પરિકીર્તિત ॥”

શુ મ નિ અ ૧

પ્રથમ દષ્ટિએ જ દષ્ટિગોચર થતો અને વાગતા મીમાભાગથી શરૂ થતો જે અડધા આગમનો પ્રેશ તે ગુદોષ—(Anus) —

અને ત્યાંથી આગળ એક આગળ પણ તે પ્રથમમાં નિ—

“પ્રથમા તુ ગુદોષાદન્નુલભાને ॥”

શુ મ નિ અ ૨

એ રાલિ તે મરગણી

Houston's Valves—હુસ્ટનના પાંડાની અડધી ઢીંચી શરૂઆત થતી જોઈએ પણ તેનું વર્ણન મળી શકતું નથી

વિસર્જની તે બીજી વનિ મરગણીની મીમાના અનર્થી એની અડધનો આગલ દાર આગળની ઉચ્ચાર્ધ સુધી એનો નેશ હુસ્ટનના એક પાંડાએ તો એટલા ભાગમા કયાક રહેતું પડેને ? પણ વ્યાકાર્ધ અવાચીન વૈનાનિકો એવું કહે છે ?

ત્રીજી વનિ તે પ્રવાહણી વિમજની જ્યાંથી પિ મે ત્યાંથી પ્રવાહણી પ્રાગભાવ પ્રમાણમા તો તેનો દેશ પણ વિમજની મરોપડ જ ઉચો આ સ્થળે પણ હુસ્ટનના પાંડા અસ્તિત્વ આવશ્યક તો ખરૂં જને ? પણ એની ક્રમના કચી નિરચક છે

હુસ્ટનના પાંડાઓની મખા અનિત્ત છે તે તો આગળ મપ્રમાણ મકેતારે પણ સામાન્ય રીતે તે ત્રણ હોવાનું કહેવાય છે અને તે મસાસના ઉપરના ભાગમા રહેના છે

There are certain permanent transverse folds (Plicæ transverse recti) of a semilunar shape known as Houston's Valves'

Henry Gray

In the upper part the mucus membrane is arranged in horizontal folds they constitute distinct and permanent valves—the transverse folds or valves of Houston

Thomson & Miles

હવે શુદ્ધાનુ પ્રમાણ જે સાકાચાગ આગળ છે તે તો પાચ ઇંચની લમાઈવાળા મસા સયના નીચના અર ભાગના ક્રમા પોણા ઇંચથી દોઢ ઇંચ સુધીમા જ આવી જવા છે એ તો હોવા જેવું છે કે ઉત્તર નના સામીને ક્ષિણ ગોનાર્ષના વાસી ન જ મરી શકાય

એ- અપવાદ

ત્રણ મરતા પડા હોવા છે ત્યારે એક પાંડા શુ નનિકાથી એક જ ઇંચ છેડા રહેતો હોવાનું મ્યુ છે પરંતુ શુ નનિ —Anus જે મામા તત શા ઇંચ ગણાય છે તે ન લેના એમ અથવા પોણા ઇંચ જેવું માપ સ્વીકારાય તો જ તે પડો મસાસ—Rectum—ના નીચના ભાગ (નમાલણી વનિની ના મર્ચા છે તેમા) દેખી શકાય પણ આવા અપવાદ ની કેરીક વળુ હોય તે મો વિચારકો વિચારી શકે તેમ છે

સાગરા કે હુસ્ટનના પાંડા મરગણી વનિની શરૂ થઈને પ્રવાહણી નનિ સુધીમા સમાતા નથી એટલું જ નહિ મિ તુ તેમણે એ પણ પડો મામા રીતે વલિઓની મર્ચામા હોતો નથી ઉનકુ તે પાંડા તો મસાસના ઉપરના ભાગમા હોય છે જેને આપણે શુ તરીકે ગણતા નથી

શુદ્ધવલિ અને કુસ્તનના પડદાની ઘુનનાને આટલું સ્થાનપરતે નડતું બાધક તરવ
સખ્યાસામ્યસમીક્ષા

શુ વલિઓની સખ્યા મળે છે અપરા રૂપે પણ તે મખ્યામા કદી ઝોછા વધતાપણુ
ધુસતું નથી તેમના વિસ્તિષ્ટ કાર્યોજ એવા છે કે જે એક પણ વનિને અગ્રાવ હોત તો
મનુષ્યની સ્વાસ્થ્ય મરપાને નિ ન નડતર થાય

Houston's Valves—ની મખ્યા પ્રાય નચુ છે મખ્યા વધવે ઘટવે અપવાદને
સ્થાન છે કોઈની કાયામા કરાક એ પણ હોય અને કયાક કોઈની કાયામાં ચાર પાચ
પણુ હોય સખ્યા વધે અગર ઘટે એને અગે સ્વાસ્થ્યને રોપવાપણુ રહેતું હોય એમ જણાતું નથી

There are usually three of these transverse folds but some
times four or five, and occasionally only two are present

Henry Gray

three or four of which are specially well marked

Thomson & Mules

આમ સખ્યા સરખાવતા પણ ઉચ્ચતું પાર્યંત જ નજરે તરે છે

કાર્ન પરતેનું સામ્ય કેવું છે ?

શુ વનિઓના ત્રોના કાચ પૃથક્ પૃથક્ છે એક પણ વનિ એનું કાચ ન કરી શકે તો
બાધિ થતા વાર નહિ વલિઓના નામજ અથમોધક છે છતા મરણતા સાફ સ્પષ્ટતા
કરી રેવી તે ઠીક અણે

૧ પ્રવાહણી—મરને બહાર કઢાડવા વાસ્તે જોડે કરે છે

૨ વિસજની—મરને બહાર ન્હાડે છે

૩ સવરણી—મર નીકળ્યા બા મલદારને બધ કરે છે

Houston's Valves ના દરેકના કાર પૃથક્ પૃથક્ છે નહિ એકજ કામ સૌએ મળી
કરવાનું હોય એ ૧૬ પડ તો વધારે ઘટાડે વા મર્યકરવે રક્તિમાઘ થતા શુ વલિના વિસખમા
સભવે છે તેમ રાગ ઉપજતો નથી, તેમનું કામ તો છે સચિત મલને મલાશયમા રેકવી
રાખવાનું વાચો

Their use seems to be to support the weight of the fecal
matter and prevent its urging towards the anus

Henry Gray

આ રીતે જ્યારે વનિઓના કારો વિભિન છે અને સૌ પડદાનું મર્ય એક જ છે ત્યારે
પરસ્પર નિલેજ સામ્યથી નહિ મળતા પાથોને સમ રથ શી રીતે ચર્ધ શકે ?

કદાચ શૃંગ્લવર્તનિમા અને Semilunar in shape એ જે લક્ષણોનું સામ્ય
જોધુ શુદ્ધવનિઓ અને Houston's Valves ને સમર્પિત કરવાનું મન થયું હોય !
એ તો આદિનમ વાચવને પુછવે ખબર

મરીવિધનાથ મહાદેવ વાસ
સાહિત્યમહોપાધ્યાય

હા અ

નાગપુરના નિ ભા ૨૭મા વૈદ્યસમેલનના શ્રીગંગાધર શાસ્ત્રી લાપણુ ૨૩૬

નાગપુરના નિ ભા ૨૭મા વૈદ્યસમેલનના અધ્યક્ષ વૈદ્યપચ્યાનન શ્રી ગંગાધર શાસ્ત્રી ગુણેનું લાપણુ

ૐ નમઃ કૃષ્ણાય

ૐ મદ્ર કર્ણેભિ ધૃણુયામ દેવા મદ્ર પર્યેમાક્ષમિર્યજત્રા ।

સ્થિરૈરગેસ્તુષ્ઠવાસ્તનૂભિ યક્ષોમ દેવહિત યદ્વાયુ ॥

સ્વાગતાધ્યક્ષ મહાશય સ્વાગતકારિણીના સલાસ વૈદ્ય કાતર અને બીજાનાં બાઈમહેનો

આજના ભારતીય વૈદ્યોના તથા આયુરવેદશાસ્ત્રીઓના ત્રિતિનિધિરૂપ આયુરવેદ મહામહાશય જેવી પ્રથાએ નિ ભા વદ્ય સમેલનના અધ્યક્ષ મને મુકીને મને ભારે માન આપ્યું છે અને એ માટે હું અત્યંત આભારી છું પણ આ સન્માન મને અગત છે એવું હું નથી સમજતો કિંતુ ભારતીય ભિષગવરોએ મેં પ્રતી આયુરવેદ સંભાળે આ માન આપ્યું છે એમ સમજી છું અને આદરપાત્ર જ્ઞતાની આજ્ઞા ઉપનવાન નહિ એવું ગણીને મનાવતિનું પદ સ્વીકારતા હું સમજી છું કે શ્રી ભટ્ટહરિએ —

પરગુણપરમાણૂ પર્વતીદૃત્ય નિત્ય નિજદિદિ વિચક્ષત સત્તિ સત્ત કિયત ।
કન્યુ છે તેમ માફ નામ આ પ માટે સ્વચ્ચનાર તથા તેને રોકા આ નાર વૈદ્યગણે અને મિત્રોનું મોહાર્દ્ર ઉગતાથી ભરેનું છે એ નિમશ્ચ છે

ગયે વય પુણ્યનગરી નારાયણીમા ભાગેના અ ભા વૈદ્ય સમેલનના અધ્યક્ષ સ્વનામ ધન્ય શ્રી નારાયણશરદેવશક્ર પ્રાણુચાર્ય મહોદય હુ નથી અત્યારે સ્વગમા બીરાજે છે એ આયુરવેદીય ગંસાગને મોની હાનિ થઈ છે એ વૈદ્યગજના ગીર્વાણુભારા ઉપરનું પ્રભુત્વ આયુરવેદ શાસ્ત્રમા પ્રતીષ્ઠિત ચિત્તિસામા હોયન વકતૃત્વશક્તિ વગેરે ગુણો પ્રખ્યાત હતા આયુરવેદીય સમાજ આજે એમના જેવાથી રહિત થો એ અતિશય શોચનીય છે

આ નિ ભા વદ્ય સમેલનમા મારા પરમપૂજન પુરુષોત્ત્વ કૈલાસનામી વે શાસ્ત્રમપત સ્વનામ શાસ્ત્રી નાંદ્યુર ગુરુકરુપ ક વા વે શા સ બાલશાસ્ત્રી લાગચુદર વડોદરાના વે શા સ ધનશ્યામ ગાપુલાઈ વૈદ્ય અને મને અત્યારે થોડા ન આનતા અતેન્દ્રિયગત વિદ્વાન વૈદ્યોનું સ્મરણુ આ પ્રમુખે સ્વાભાવિક છે આ પ્રખ્યાત મહાભાગ પુરુષોના પ્રયત્નો વડે જ આયુરવેદશાસ્ત્રનું વ્યોતિ આયુરવેદ શાસ્ત્રીત્વને અને જનતાના આરોગ્ય પથને પ્રકાશનું હજી સુધી પ્રકાશે છે તેઓના પ્રયત્નો ન ટોત તો આજે આયુરવેદની ઝાંખી થવી પશુ મુશ્કેલ હતી એ ચોક્કસ છે આ મનાવુભાવોએ જ ભાગીગથ પ્રવત્ન કરીને રક્ષા કરેલ તથા સુચેત્રમા નાએન રીજમાથી ફારેનો આ પગમસુધી આયુરવેદ વક્ષ આજે આયુરવેદીઓના હૃદયને પરમ આનંદ આપતો દેખાય છે માટે આ આયુરવેદશાસ્ત્ર ગુરુકરુપ મહાત્માઓનું પુણ્ય સ્મરણુ કરીને તેઓને સ્તુતિ કુસુમાર્જન અપણુ ગાનુ આપણું કૃતવ્ય છે

તત્ત્વમીમાસાના ભે તે લીવે વૈદ્યશાસ્ત્રીમા ભે જ્ઞેનામા આવે છે ગાડી શરીર મનથી જાન તો મોટે ભાગે સામાય અને સવમાય છે પરંતુ શરીરના આરોગ્યની રચના શાથી થાય છે અને વિવિધ બાધિઓ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે એની અનેક પ્રકારની ઉપપત્તિ પ્રતિપાદન

મગ્ગમાં આવે છે અને તેો અનુસરીને વલ્લભાશ્રમમાં પણ વિવિધતા જોવામાં આવે છે મમચિન્તિતાનો ચેતનનાદ વ્યાધિ હ્રસ્વર ઔષધમાર ચિકિત્સાનો અધુપારવાદ આધુનિક શાસ્ત્ર વહવાતા વલ્લભનો નીચોહિષોકટિક લુભગમાં સચેતન પરમાણુ તથા અવયવ સમૂહ વા જલુના વ્યક્તિગત પ્રકૃતિ અને તેને અનુસરીને શારીર અને ધર્મના વિજ્ઞાનમાં તેમજ માનવમાં થતા ફેરફારો એ રોગમગ્ગ છે એવો નૃસિંહવાદ, અત સાવો પિડોના સાવો એજ આરોગ્યનું તથા રોગોનું મધ્યમ કારણ છે એવો અત સાવવિદવાદ વગેરે માદા છે તેમાં હમણાં હમણાં નળી શાસ્ત્રોનો જ્ઞાન લક્ષણમુચ્ચરના (Theory of Syndromes) ઉપર એસાય છે એકા નખત પેના નાટ મેડી ન કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ આગળ એડીન્બરો યુનિવર્સિટીના ઈન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ એનીમન જીનેટિક્સના કાપરેટર પ્રો એડ પ્રો ઇ ક્યુએ કહેતા પાગ પરવારથી પણ આ નાત મિદ્ધ થાય છે આધુનિક વલ્લભાશ્રમ વાગેનું વિવેચન કરતા હો રોમન હવો સને પ્રેક્ટીસનર મામિકના અક્ટોર અકમા ક્યુ છે કે —

At all periods medicine has been influenced by some underlying doctrine of theory which has directed its practice and determined for the time the time of its advance The Hippocratic theory of Humors—the Cellular theory—the element of infection—individual or constitutional medicine with aspects of anatomical physiological and psychological constitution—and in diagnosis it works for Syndromes rather than for dry and cut disease

પ્રો ક્યુએ પોતાના બંધુમાં ક્યુ છે કે રાગના મગ્ગો શરીર તગત અને શરીરબાહ્ય એ રીતે બે પ્રકારના હોય છે અને તેનું પરિણામ જેની નૃસિંહ હોય છે તેનું માય છે —

The causes of disease—would be found inside the individual and within the same environment constitutional defects were hereditary almost without exception (Times of India 18-2-37)

આ નાકોની રાગ તરવાદની દૃષ્ટિથી અત્યંત મહત્વના છે

તાત્પર્ય એ છે કે જ્યાં એક બે શતોમાં દરમીયાન રવા થયે તે રોગોત્પત્તિ સમૂહી જુલુલુ અનેક વા (Theories of doctrine) પ્રચલિત થયા છે તેજ રીતે આયુર્વેદનો અતિ પ્રાચીન ત્રિધાતુ કે ત્રિદોષવાદ વેદકાળની આજની આજ સુધી એકસરખો સર્વથા રહેલો દબાવ છે આ નાતે સિદ્ધ કર્યા માટે અનેક માલસોએ સરજી બારામાં દેશી બારામાં તથા અગ્રજી બારામાં અનેક નિયમો લખ્યા છે તથા મેં યો પગ લખ્યા છે પ્રસિદ્ધ મેં સ વિષેષમાં વિજ્ઞાન કેટલે જ ધોનિયમ મૂર્તિએ આ ત્રિધાતુ કે ત્રિદોષતત્ત્વનું વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કર્યું છે શ્રીમત નાનામાહેન યુગલિકેની અખલના નીચે એકમ મોયા મહારાષ્ટ્ર પ્રાંતના વલ્લભે નિમેલી એક સમિતિએ લખેલો ત્રિધાતુ ત્રિદોષ મીમાસા નામનો વિસ્તૃત નિબંધ થોડા વખતમાં છપાઈને બહાર પડ્યો બીજા વિદ્વાનોના પ્રસિદ્ધ મોયા આ વિષયના મેં યો તો આપે જોવાનું હશે એટલે ત્રિધાતુ ત્રિદોષ મીમાસાના તરવાદને આગમપ્રામાણ્યથી મારે મિદ્ધ કરવાની જરૂર રહી નથી વગર કે આ બધી થતા આગમ પ્રામાણ્ય ઉપરજ મર્ધ છે અને જેને રાગ પ્રમાણ માન્ય છે તેઓને એ પ્રમાણથી પ્રસ્થાપિત

નાગપુરના નિ બા ૨૭મા વૈદ્યસ મેલનના શ્રીગ ગાધર શાસ્ત્રીનું ભાષણ ૨૪૧

ત્રિધાતુ મીમાંસા પણ મા ય હોની નોંધએ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ત્રિધાતુ-ત્રિધાતુની સિદ્ધિ થઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન ઉઠે છે અને આજમાનના પ્રત્યક્ષ પ્રમાણના વિદ્વાનો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી મિદ્ધ થયા પછીજ માને છે હાલના ઉપર સૂચવેલા ત્રણે અથવા તેમાંના કેટલાક પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ અને અનુભવવડે સિદ્ધ થયા પછીજ વિદ્વાન્મા ય થયા છે પરંતુ ત્રિધાતુનિયમ મીમાંસાની સ્થિતિ એવી નથી ધીમીશ ગત્તના આરભથી આજસુધી જે વિદ્વાનો ત્રિધાતુ મીમાંસાને સમજ્યા વગર પણ એને માધ્યમિક કહે છે તેનું જણ પછ એજ છે પ્રાચીન શાસ્ત્રીય પશિલાપામાં ત્રિધાતુ-ત્રિધોષ વિ ન પુષ્કળ સાદિત્ય છે પરંતુ એ પશિલાપાને ન જાણવાને લીધે આધુનિક શાસ્ત્રનવિદ્વાનો આયુર્વેદનોને મ્હે ૮ કે આધુનિક પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ મિદ્ધ પરિલાપામાં જનાસુધી તમે અમને સમજાવે નહિ ત્રાસુધી તમારો ત્રિધોષના અમે માનીએ નહિ આના જગતમાં પ્રાચીન સાદિત્યના ઉનાગ તરફમા ઠે તેમ આની શાસ્ત્રિક થયા પણ નમામી છે પ્રત્યક્ષ અનુભવ આપી શકે તેવી પ્રયોગશાળા આ તરફના પુનામે કરી શકે એ ચોક્કસ છે પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો નડે અને અનુભવથી વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરાવવો સહેલો છે કે વા મર જગદીશચ દ વમુના દેહાતથી આ જાને અપરિમિત દ્વાનિ થઇ છે એ નિદ્ધદગ્રગ્ધ મહાભાગે પેતાની પ્રયોગશાળામાં અતત સુખમદ્ધુ શક્તિવાળા ય ત્રોની મદ્ધ વડે કરેલા પ્રયોગોથી વનસ્પતિમાં અત ન મ્હેલુ છે એ પ્રત્યક્ષ મિદ્ધ મ્ધુ દ્વુ વનસ્પતિઓને સુખદુ ખતો અનુભવ થાય છે એ પણ પ્રત્યક્ષ જાતા યુ હવું અને એ પ્રયોગો નોંધને બીજા આધુનિક વિદ્વાનોએ એ સિદ્ધા ન મ્ધુ ન રો રતો ને કે—અત સદ્ધા મરન્ત્યેતે હુચદુ વસમન્વિત્તા । મ્ધ્યાદિ આ મિદ્ધા-તના પ્રતિના નામ્ધો પ્રાચીન મ થોમા મળેજ છે આ ત્રકાગેની બીજો દા નો ડો મર નામના પ્રખ્યાત વિદ્વાનનો નીચે પ્રમાણે છે હોમિઓપથિક નામના વૈદ્યશાસ્ત્રમાં ૧૨ એ મ પ્રમાણથી આગમ મ્ધુ ૬ રો (melals) હોતા નથી મતનજકે દ્વુ દુગ્ધશર્મગ (મીલ્ડર્યુમગ) નાપરીને શાસ્ત્રના જ્ઞાનાથી લોકોને છેતરે છે એવો આક્ષેપ મ્ધુનારાઓનો આક્ષેપ પ્રત્યક્ષ પ્રયોગથી ખોટો મિદ્ધ મ્ધુને ડો ખોડે આક્ષેપકાના મોઢા મધ મ્ધુ ૧ ના એ હનિદામ પ્રગિદ્ધ છે આ પ્રયોગ નીચે ત્રમાણે મ્ધુનામાં આવો હતો ૨ મરમરોથી ગમ્મગિત (Potentiated) સુમ્ધુ લઈને પાણીમાં નાખ્યુ અને રમશાસ્ત્ર (કેમીસ્ટ્રી) ના પ્રયોગથી એ પાણીમાં મિનકુન સુવજ્ય નથી એવો નિષ્ક્ર થયા પછી મ્ધુકદ્ધુ (૨ગ રિન્ડેદ યન) વડે સુવજ્યની છાયા દેખાડીને સિદ્ધ મ્ધુ દ્વુ કે અતિ સ્વક્ષમરૂપમાં એમાં સુવજ્ય છે ખર અને એ રીતે પ્રતિપરીઓના આક્ષેપને દુર થો હતો એજ રીતે આયુર્વેદ પ્રતિપાતિ ત્રિધોષ ગિદ્ધા તનું નત્ર ન રીતે સ્પન્ની ગણ કરીને આપણે તેના ઉપગી આક્ષેપ દુર મ્ધુવો નોંધએ એવો અમારા મન છે ત્રિધોષ પ્રતિપાતક સાદિત્ય તો પુષ્કળ કે પણ એને પ્રયોગ અનુભવથી પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ મ્ધુનાની આવશ્યકતા છે અને એજ આધુનિકોને એ વા મગમનવડેનો વસ્તો છે એવા અમારો નિશ્ચિત અભિપ્રાય છે ત્રિધોષ ત્રિધાતુનું પ્રત્યક્ષીમ્ધુ મુશકેલ નથી પણ મહેલુ છે

નિ બા આયુર્વેદ મ્ધુનામકે નમા બીજ એ દેવુનાળી નેર્યાઓએ આ નિયમમાં ધોરજ્ય નક્કી રીને પ્રયોગશાળા ઉભી કરી નોંધએ ઓ વિદ્વત્ પર્ગિ માં પ્રયોગ પદ્ધતિ નક્કી મ્ધુવી નોંધએ ઓ તેને અનુભવી પ્રયોગદ્વારા ત્રિધોષ ત્રિધાતુનત્યનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પ્રતિપાદન કરીને એ ગિદ્ધાન્તને ત્રિધોષ રમાવવા એ હાલમાં આયુર્વેદીઓનું મહામ્તેજ્ય છે આ

નિપત્ર પ્રત્યક્ષ પ્રયોગથી પ્રતિપાત્ર મળવા જોઈએ એ આગતમાં તો મારે વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી

આયુર્વેદનું શાસ્ત્રીયત્વ શું ? એની વ્યાપ્તિ કેટલી ? આયુર્વેદ તો કયા શાસ્ત્ર છે ? મનુષ્ય જાતનાં જીવિત વિશે આયુર્વેદ શી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે ? વગેરે ઘણા મહત્વના વિચારણીય પ્રશ્નો છે આયુર ઉપપત્તિ પૂજ્યશાસ્ત્ર છે અને માનવજીવનની વિવિધ અવસ્થાઓમાં ઉપયોગી છે એવો ઉપરના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકાય

શ્રી ચરમચાર્યે શાસ્ત્રની વ્યાખ્યા નીચે પ્રમાણે આપી છે —

સુમદ્વચશસ્ત્રિ ધીરપુરુષસેવિત । અવશદુલ્માપ્તજનસ્ય પૂજિતમ્ । શિવિધ શિષ્યપુદ્ધિદિતમ્ । અપગતપુતસ્તદોપમાર્ષમ્ । સુપ્રણીતસૂત્રમાપ્યસપ્રાદક્રમમ્ । સ્વાધારમ્ । અતવપતિતશદમ્ । અકપ્રશ્નદમ્ । પુષ્કગમિધાનમ્ । વ્રમાગતાય તત્ત્વનિશ્ચયપ્રધાનમ્ । સગતાયમ્ । અમ્બુલપ્રકરણમ્ । તાપુસોધનમ્ । લક્ષણ ઘટ્તોદાહરણપ્રચ્ચ । (ચ વિ અ ૮)

આધુનિક શાસ્ત્રોમાં શાસ્ત્રની રાખ્યા આ પ્રમાણની નોવામાં આવે છે જેમકે —

Scientific medicine must confirm to at least three requirements

(1) It must be based on facts

(2) It must be rational that is logical

(3) It must be demonstrably true

Science is erected upon a foundation of facts principles and

law Science is related systemetised knowledge

(Stuart Close M D)

શ્રી ચરમચાર્યની ઉપર આપેલી શાસ્ત્રની વ્યાખ્યામાં અને આધુનિક રાખ્યામાં તત્ત્વત સાચ છે શાસ્ત્ર આધાર યુક્ત (Based upon facts and demonstrably true) હોવું જોઈએ એ તો સર્વનો અભિપ્રાય છે શાસ્ત્ર સુપ્રણીતસૂત્રમાપ્યસપ્રાદક્રમ અને વ્રમાગતાયતત્ત્વનિશ્ચયપ્રધાનમ્ (Is related systemetised knowledge and logical) ચરમચાર્યે બીજા શાસ્ત્ર લક્ષણો પણ મળ્યા છે આયુર્વેદ આ લક્ષણોથી યુક્તશાસ્ત્ર છે એટલે આધુનિકાની રાખ્યા પ્રમાણે પણ આયુર્વેદનું શાસ્ત્રીયત્વ મિલકે થાય છે આયુર્વેદ સ્વાધાર છે એટલે કે સુદ્ધ શાસ્ત્રીય પ્રમાણો નિશ્ચિત પ્રમાણો અને સત્યમિક્ષા તો ઉપર ઉભો છે એની તત્ત્વ પ્રણાલી સ્વચ્છ પ્રમાણિત તથા સ્વતંત્ર છે આયુર્વેદના નિર્માતા પાસે તત્ત્વ છે આયુર્વેદ પ્રતિપાતિતિ સિદ્ધા તો સત્યશાસ્ત્ર પ્રમાણોવડે પ્રત્યક્ષીકરણને રોગ છે ન્યાય વૈરોધિક માખ્યયોગ વગેરે આયુર્વેદના આધારરૂપ પૂરશાસ્ત્રો છે સામાન્ય રીતે સ્પષ્ટ વિજ્ઞાનનો આધાર લઈને ગ્રામીણોએ ચોતાની ખામ ઉપપત્તિથી આયુર્વેદની રચના કરી છે અને આયુર્વેદ સગતાય છે વાયવૈશૈષિક પ્રતિપાતિતતત્ત્વ અનુસાર વ્રમાગતાયતત્ત્વ નિશ્ચયનું પ્રાધાન્ય આયુર્વેદ શાસ્ત્રમાં છે (Rational and logical) આ રીતે પ્રાચીન તેમજ નવીન વ્યાખ્યા અનુસાર પણ આયુર્વેદ ઉત્તમ શાસ્ત્ર છે એમાં મંદેદ નથી સંશયપ્રમા પ્રતિ પાદિત આ તત્ત્વ વિસ્તારથી વપુરનામાં આવે તો વિચારવાન મરને સંમત થાય એમ અમે નિશ્ચય માનીએ છીએ આયુર્વેદના એ મુખ્ય વિભાગ છે (૧) રોગોત્કેષક અને

(૨) સ્વાસ્થ્ય સાચવનાર પહેલા વિભાગમાં રોગોની ઝોળખાણ અને તેના ઉપાયો વર્ણવેલ છે બ્યારે બીજા વિભાગમાં રોગો ઉત્પત્તિ ન થાય સ્વાસ્થ્ય અખતિન જળવાઈ રહે શરીર, છદ્મો અને મનના પૂણસ્વાસ્થ્યના રૂઢાવસ્થા વગરનું દીર્ઘાયુષ્ય મળે એવા ઉપાયો મારી રીતે વર્ણવેલા છે

બીજા વૈદ્યશાસ્ત્રો પેઠે આયુર્વેદમાં પણ સર્વઆતમા જ શરીર છદ્મવિજ્ઞાન વગેરે શાસ્ત્રોના વપુતો બોલ થઈ શકે એવી રીતે આપેલા છે બુદ્ધોજના નમ્શા પેઠે તથા બુદ્ધોજના વચ્ચે પડે આ શરીર વગેરે શાસ્ત્રે શરીરના અવયવોનું તથા તેના વ્યાપારોનું જ્ઞાન આપે છે પણ એટલાથી કાઠ પૂરે જ્ઞાન નથી મળતું માટે આયુર્વ મા સાખ્ય ત્રિપાદિન તત્ત્વોને અનુભવી શરીરનાન્તગત ચેતન અથવા વ્યવસ્થિત મંથે નોતપા એ તત્ત્વ અને જેમાથી શરીરના અવયવ મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થાય તે તે બીજું તત્ત્વ એ રીતે મે વિભાગો સ્વીકારેલા છે ચેતનાધિષ્ઠાનમૂળ પુ રૂઢાવસ્થા મનાનુભાવ આત્મા અને પચમૂળ વિકાસ મનુષ્ય તમકે (ત્રિધાતુઓ પ્રતિમૂ ધાતુઓ ઉપધાતુઓ મળે વગેરે) બીજે વિભાગ એ રીતે મે વિભાગવાળું શરીર આયુર્વે મા નણવાયુ છે સાખ્ય ત્રિપાદિન પુરુષ અને નૃતિ જેવા આયુર્વેદે વર્ણવેલા આ બે વિભાગો છે શરીર નમન જ ભાવો આત્મા માથે મનુષ્ય રાખે છે (ત્રિવિકાર પરસ્વાત્મા સત્ત્વભૂતગુણેન્દ્રિય ચેતસ્યે કામ્યન ચ ૧-૧-૫૫) આત્માના માનિષ્યથી જ પચમૂળવિકાસતમ દ્રવ્યોન ગચેતનપણુ મળવે છે પાચ બૂતોમાથી નણનું જ શરીરદ્રવ્યોમા સ્વરૂપા તરે થાય છે તે જ આયુર્વેદમા વાન પિત્ત અને કફ છે આ જાતના નણુ મચેતન સેદ્ધિદ્રવ્યો શરીરના અધિધાનમૂળ છે તેઓની મગ અનસ્થા (સામ્ય) હોય ત્યારે શરીરનું સ્વાસ્થ્ય જળવાઈ રહે છે અને તેઓનુ વાચ્ય (નાયત્વ) ઉત્પત્તિ થતા વ્યાધિઓ ઉત્પત્તિ થાય છે પણ શરીરનાન્તગત આત્મા જાને તો અખર્તા છે તે તો કૂમ્ત શરીરદ્રવ્યોના મચેતનપણુમા મગજજૂત થાય છે આત્મા મન છદ્મો અને શરીર (નણુ ધાતુઓ પ્રતિમૂળ ધાતુઓ છત્વાદિ) વગેરે મળીને ટવનનો પ્રવાહ થાય છે શરીરની ક્રિયાઓ આના આધારે જ થાય છે આગા આત્મા ચેતન્યપ્ર છે મન મનોવ્યાપારનું અધિધાન છે (મનો મનોર્થો બુદ્ધિરાત્મા ચ હત્યધ્યાત્મક્રયગુણમગ્રહ) મનોય અને બુદ્ધિનો એમા સમાવેશ થાય છે છદ્મિયો બાહ્યજગતનું જ્ઞાન મળણુ કરનાર છે પણ શરીરને ધારણ કરનાર તથા શરીર અચાલ મુખ્યત્વે તો ત્રિધાતુઓ છે એ પ્રમાણે આયુર્વે શાસ્ત્રમા દેહક્રમ વર્ણુ થો છે સ્વાસ્થ્ય જાળવનામા તથા રોગને દૂર કરવામા આ દેહક્રમને જ આયુર્વે મા અધિધાન માને છે

સ્વસ્થાતુરપ્રગયણુ અનતપાર આયુર્વેદના ત્રણ રમ્પો છે જેમકે (૧) હેતુ (૨) લિંગ અને (૩) ઔત્તર

અમાત્યેન્દ્રિયાયમરોગ ત્રાપગધ ઓ પગિણામ એ નયુ હેતુઓ છે આમાયો અમાત્યેન્દ્રિયાયમરોગ અને પ્રતારાવનો અનગત હેતુ (Inside the Individual)મા અને મગનો બાહ્યહેતુ (outside the Individual)મા સમાવેશ થો છે કૃમિ-તુલિયગ વગેરે આબ્યન્તર બાહ્ય રાયવા અબ્યન્તર થી ઉત્પત્તિ મળેતો આ ત્રય મળેગા સમાવેશ થઈ જાય છે આ પ્રમાણે મળેતો અમગથી શરીરની અગના ધાતુઓ વિભાગ થાય છે અને તેથી વ્યાધિ ઉત્પત્તિ થાય છે આયુર્વેદના રોગપ્રાપ્તિશાસ્ત્રનો આ મનો મ મિદ્ધાન્ત

ત્રિકાલાખાદિત છે વળી રોગના હેતુઓના બાદ અને આભ્યન્તર તથા મનિષ્ટ અને વિપ્રકૃષ્ટ મેલા પશુ બે પડે છે અને ન્યાયશાસ્ત્રાનુસાર રોગ મરણના જી ૧ બે બે પડે છે (૧) મમવાયિકાગ્રસ્થ અને (૨) નિમિત્તકાગ્રસ્થ

આધુનિક શાસ્ત્રોમા કારણો અનિશ્ચિત છે અને તેનું જુદી જુદી રીતે અર્થ ન કઢવામાં આવે છે ઉપર પ્રતિપાદિત બાહ્યભ્ય તર્કાદિ કારણોત આધુનિક શાસ્ત્રપ્રતિષ્ઠાએ પણ સ્વીકાર્યા છે મિ તુ (૧) ચેતનાધ્યવાદ (૨) જ તુલા (૩) અત સાવક પ્રતિષ્ઠા (૪) પારંપરવા વગેરે વાદોના પ્રમાણથી રોગ કારણના નિવચમા અનિશ્ચિતપણુ આ પુ છે હાલમા વળી લક્ષણ મુખ્યથી શારીરિક રો (Hormones)ની વિરૂતિથી રોગવિચારનું પ્રતિપાદન મનાગઓની પરપગ જોવામા આવે છે જી ૧ જી ૧ જી ૧ ગોથી જી ૧ જી ૧ રોગો થાય છે એવો જ તુકારણુ રા હાનના શાસ્ત્રોમા રીત વાદો મતા વધારે દર અને વધારે મમત છે ઓમ જીવાય છે જી ૧ જી ૧ રોગોમા તે તે જી ૧ જી ૧ મૂલકારણ છે એવું જી ૧ શાસ્ત્રોનું મિદ્ધા ત સૂત્ર છે અને તે રીતે મરો રોગોમા જી ૧ જી ૧ હોના જોઈએ એવો અભિપ્રાય તેઓમા જવે છે ધણા રોગોમા રોગીઓના લોહી મૂત્ર ખરબા વગેરેમા જી ૧ જી ૧ જોઈએ જી ૧ રોગ કારણ છે એવો આ લોકોએ નિવચ મરો છે પણ આ બાબતમાં નીચેની બાબત વિચારણીય છે જી ૧ જી ૧ રોગ ૧ જી ૧ છે એવો નિશ્ચય મરવામા આવે તો જી ૧ જી ૧ સવ શરીરે રોગકુળ હોવા જોઈએ મિ તુ મરોમમમિપાન (યુમોનીઆ) ઉત્પન્ન મરનાર જી ૧ જી ૧ શરીરમાં હોવા છતા ધણા રો રોગથી રહિત જોવામા આવે છે એ કેમ મરને ર રોગ કમાના જી ૧ જી ૧ સેકે ૮૪ માણુઓમા હોવાનું પરીક્ષાથી જી ૧ જી ૧ છે છતા એ બધા માણુઓ ગાજ્યક્રમથી પીડાતા જોવામા આવતા નથી શારીરવૈયુષ્યનો અભાવ હોવા ત્યા સુધી રોગો પાક જી ૧ જી ૧ અભિવૃદ્ધિ નથી થતી અથવા તેઓ રોગને ઉત્પન્ન મરી શકતા નથી શરીરમા રહેતી પ્રતિકાગ્નિ શક્તિ રોગને અટકાવનાર નધાન સાધન છે અને પ્રતિકારનું મામર્ય સ્ત્રીયુ થતા રોગ જી ૧ જી ૧ વધી જી ૧ રોગને ઉત્પન્ન કરે છે મનવન કે પ્રતિકારશક્તિમંવત શરીરે રોગોત્પા ક જી ૧ જી ૧ પ્રતિકાર રીતે સ્વસ્થ રહે છે આ પ્રતિકારશક્તિના શાસ્ત્રોએ અનેક પ્ર રી રી વળુઓ છે રો પ્રકારનું પશુન આ વિવેચન માટે આવશ્યક નથી રોગજી ૧ જી ૧ અભિવૃદ્ધિ માટે કેવી રીતે સ્થિતિ અનુકૂળ તેનું સુરપષ્ટ વાન મળતું નથી જી ૧ જી ૧ મીજનપ છે અને શરીર ક્ષેત્રપ છે ક્ષેત્રની અનુકૂળતા રો ૧ ત્યારે મીજની વૃદ્ધિ થાય છે નહિ તો પથરા ઉપર પડેના બીજ પડે આ બીજ પણ નાશ પામે છે આયુર્વે શાસ્ત્રમા બીજ વિચાર કરના ક્ષેત્રનો વિસ્તારથી વિચાર કરવો છે જ્યારે આધુનિક શાસ્ત્રોમા ક્ષેત્ર ૨ના બીજનો વિચાર ધણો કર્યો છે માટે જ આધુનિક શાસ્ત્રોમા રોગોત્પત્તિ કારણોનો વિચાર મિદ્ધા ૧ હેખાય છે જેમકે —

Cholera Bacillus is really capable of producing true Cholera when right conditions exist

રોગકારણુવિનિશ્ચય સંમધી હિપરના વાક્યમા પરિસ્થિતિ અનુકૂળ હોય ત્યારે એ સમ્પદો બામ બ્યાનમા લેવા જેવા છે

The bacillus is the proximate cause of Cholera but it is not the Cholera nor the sole cause of Cholera Individual susceptibility was an essential condition (Stuart close)

નાગપુરના નિ લા ૨૭મા વૈદ્યમજેવનના શ્રી ગંગાધર શાસ્ત્રીજી લાવણ ૨૪૫

આ અવતરણમા રાગજ તુઓ કાવેરાનું નિશિન મરણ નથી કાનેરાના જન્મુઓની અભિવૃદ્ધિના શરીરની રિયતિ અગત્યનું મરણ છે એ વાચ્ય ખાસ ખાન આપવા યોગ્ય છે

રોગ જન્મુઓ નિમિત્ત મરણ છે એવો આયુર્વેદનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે જેમ બીજા નિમિત્ત કારણો છે તેમ રોગ જન્મુઓ નિમિત્ત મરણ છે પ્રધાન કારણ નથી આ પ્રમર્ગના નિમિત્ત મરણો શરીરની અગત્યના દાખોને દુષિત રીતે રોગોને ઉત્પન્ન કરી શકે છે સ્વતંત્ર રીતે નથી કરી શક્યા એ ખામ નોધરા યોગ્ય છે ધાતુ મામ્યતાગી શરીરની અવસ્થામાં શરીરમા પેકેના જ તુઓ પણ વૃદ્ધિ નથી પામી શકતા કે રોગને ઉત્પન્ન નથી કરી શકતા ધાતુ વૈષમ્ય ઉત્પન્ન થતા વૃદ્ધિ પામેના જન્મુઓ રોગોત્પાદન કરી શકે છે મારે જન્મુઓ રોગના મુખ્ય કારણ નથી પણ શરીરમા રહેના વાત પિત્ત, મૂત્ર એ ત્રણે દોરો રોગ કારણ છે એવો આયુર્વેદનો મિદાન્ત છે કાલેગમા ક્રાકમા તથા ઉત્તરીમા જન્મુઓ મળે છે એ સાચી વાત છે પણ તેઓજ કાલે અને ઉત્પન્ન કરે છે એ ખોટું છે આતરક્રમા રહેતું પિત્ત દુષ્ટ થવાથી કાલેગ થાય છે એ ચોક્કસ છે કાનેગ ક્રાગી નીકળે ત્યારે પણ જેઓનું પિત્ત વિકૃત થયું હોય તેઓને જ કાનેગ થાય છે બીજાઓને થતું નથી

એજ રીતે આનિઃ જન્મુ વિષમજન્મુ મ્લેષ્મિજન્મુ સ્તીતપૂવકજન્મુ વગેરે જન્મુઓથી ઉત્પન્ન થતા રોગો પણ શરીર તાન માતાં રોગોના વૈષમ્યથી ઉત્પન્ન થાય છે પણ જન્મુઓથી ઉત્પન્ન નથી થતા મતન કે રોગોનું સમવાયિ મરણ શરીર વૈષમ્ય એટલે શાગીરોય વૈષમ્ય છે ત્યારે નિમિત્ત કારણ અનેક જનના જન્મુઓ છે

પ્રયોગશાળામા રોગ જન્મુઓના વૃદ્ધિ અને વિનાશ પ્રત્યક્ષ જોવા એ સહેતું છે પણ વ્યક્તિના શરીરમા રહેના રોગ જન્મુઓના વિનાશ એ અથવા એજ રોગનું પ્રધાન કારણ છે એમ પ્રતિપાદન નહીં એ સહેતું નથી મગ્ગો બ્યારેક કે પણ હોય છે એકતુ સ્વીકાર્યા છતાં જન્મુઓના વૃદ્ધિનાશ કેરી રીતે અને સાચી ચાર છે એ મૂળ રહે છે મારે જ કહીએ છીએ કે જન્મુઓ બીજા રૂપ છે અને દોષા સેનરૂપ છે શરીરમા દોષોની ત્રિફળિ યર્ષ હોય તો જન્મુઓની અભિવૃદ્ધિ અને રોગોના ઉત્પન્ન થાય છે નહિ તો નથી થતા અરી રીતે રોગોનું સમવાયિ કારણ વિકૃત થયેલા નિર્ગો છે અમમવાતિ કારણ દોષરૂપ ગયોગ છે અને નિમિત્ત મરણ જન્મુઓ છે એવો આયુર્વેદ પ્રતિપાદન મિદાન્ત આયુર્વેદિક સામ્ય પ્રજ્ઞાથી અનુમાન સિદ્ધ થાય છે

વ્યાચિ—હેતુવિજ્ઞાનમા અથવા વ્યાધિકારજ્ઞમામામા નિર્ગોનું જ પ્રાધાન્ય છે ધાતુ મામ્યથી સ્વાસ્થ્ય, અને ધાતુ વચ્ચે કે દોષદુષ્ટિથી રોગોત્પત્તિ થાય છે —

વિમારો ધાતુરૂપમ્પ સામ્ય પ્રતિરુચ્યતે ।

રોગસ્તુ દોષ વૈષમ્ય ધાતુમામ્યમરોગતા ॥

આયુરદાય મિદાન્તો ત્રિમાનાશ્ચિત્ત હોવાથી આ વાતું મત્યત્ત વિવિધ અન્યારી પિંડાદિનાગના તત્ત્વને અનુમરીતે પણ મિદ્ધ કરી સકાર મરણ કે અત સાવકપિંડો પ । ત્રિધાતુની મત્યી જ પોતાનું મ કરી શકે છે વિમારુ ત્રિફળ થતા સાવકપિંડોમાં પણ વિમ્ભિતિ થાય છે અને રોગો ઉત્પન્ન થાય છે એ જ બીજા વાદોની અવસ્થા સ્પષ્ટ હો ઉપર પ્રમાણે રોગ હેતુનો સંયોગમા વિચાર એવો

હવે લક્ષણ વિજ્ઞાન જેને આયુર્વેદમા લિંગરૂઢ વહે છે તેનો વિચાર કરીએ ધાતુ વપમ્પ થતા ધાતુસામ્ય સ્થાપના માટે ત્રિધાતુનો જે પ્રયત્ન તેનું નામ લગણો અમાત્યેન્દ્રિયાય ત્રતાપગધ અથવા કાગ જેવા બાલ કે આબ્ધ તર કારણની મરીરાન્તર્ગત તદ્દશુભ્યુષિષ્ટ ધાતુઓ ઉપર અમર થાય છે કાણુમા રાજના અમુક શુભે શરીરમા રહેલા ધાતુઓના સમાન પુણેને વધારે છે અને એ રીતે નયન ઉત્પન્ન થાય છે દૂષ્યો ધાતુઓ અને મળોમા પણ વૈપમ્પ ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે એક તરફ દોષવૈપમ્પ અને દોષદૂષ્ય સંગેગ અને ખીછ તરફ ત્રિધાતુઓ એ બેયના પ્રયત્નોનો સ્વર્ગ્ય સિદ્ધિ માટે પરસ્પર સધ્ય થાય છે અને સામ્ય વક્ષણ માટે પ્રયત્ન પાણુ ત્રિધાતુઓ દોષદુષ્ટિના તથા દોષદૂષ્ય સરોગ ॥ પરિહાર માટે પોનાની સજશમ્નિ ખર્ચે છે આ પ્રયત્ન સ્વાભાવિક છે ઉત્પન્ન થયેના દોષ વૈપમ્પનું નિરામરણ અને દાષોના સા નું સ્થાપન એ તેઓનો સ્વભાવ જ છે

જે દૂષ્યમા અને જે સ્થાનમા દાષો જાય છે તે દૂષ્ય તથા તે સ્થાનના વિશેષને અનુભરી પોતાના યુષુ વિરોધનો આત્મિક કરે છે એ યુષોના તે તે સ્થાન અને તે દૂષ્ય પ્રતિગર પ્રકારનું જે દસ્વરપ તેનું નામ લક્ષણ લક્ષણોના ધણા બે છે પણ બે મુખ્ય છે (૧) લક્ષણો અને (૨) લાગણીઓ આભાષી લાગણીઓને તો રાગી પોતેજ અનુભરી શકે છે અને લક્ષણોને હારથી નોઈ સમય છે લક્ષણ વિજ્ઞાન સગથી ઉત્તમ મગતિ આયુર્વેદ બેસારી છે જેથી શાસ્ત્રીય ત્રયાંકન લક્ષણોથી જી લક્ષણ સમૂહો પણ દોષ દૂષ્ય સંગેગ સ્થાન વગેરે અનુસર ધરી શકે છે અને રાગ પગલા યદ્ય શકે છે લક્ષણોનો વિસ્તાર સમપદ્ધતિ-હાનીઓપથીમા વધારે છે સર એનોપથીમા લક્ષણો ઢુકામા મ્લા છે સમ પદ્ધતિમા તો લક્ષણ વિસ્તાર અટનો છે કે લક્ષણ નિરુદ્ધ વિના એ પદ્ધતિમા એક કમનું પણ આગળ લગુ મુલ્કેન છે એનોપથીમા આધુનિક પ્રયોગશાળાઓ (નેમેરોટરીઓ)ના નિષિધ સાધનો તથા પદ્ધતિઓનો રાગ પરીક્ષા માટે એટનો આધાર લેવામા આવે છે કે વિદ્વાનોનું રાગ લક્ષણો તરફ જેટલું ધ્યાન જરુ નોઈએ તેટલું નથી જરુ અને પ્રયોગશાળાઓની પગીક્ષણ પદ્ધતિ સર માટે સુવચ નથી તથા સરદા સકય નથી મળુ કે એ અતિ ખયાળ છે અને તેની શીમતોને અવગ ારીમોને ધર્મા ઇસ્પિનાનોમા જ સુનલ છે વગી એ પદ્ધતિથી સદૃઢ દિત રોગનિવર થાય છે એવું પણ નથી દગ્દની પાસે રહેલા ચિત્સિકોએ સાવધાનતાથી રાગનક્ષણો નોઈને રોગોનો તથા તેની અસર્યાઓનો નિશ્ચ કરવો નોઈએ એમ અનેક શાસ્ત્રોએ કહ્યું છે સર જેમ્સ મેકે સી નામના વિદ્વાને આ વિષય ઉપર એક ગ્રંથ લખ્યો છે અને સર એકેન્ડ જેડીમનું નીચેનું વચન આ બાબતમા ધ્યાન આપવા યોગ્ય છે—So many come to the sick room thinking of themselves as men of science fighting disease and not healers with a little knowledge helping nature to get a sick man well

કેવળ શાસ્ત્રદષ્ટિથી પ્રયોગશાળાઓમા યોગ્ય ગાધનો વડે કરેલી પરીક્ષા અપર્યાપ્ત હેય છે લક્ષણ સમૂહોનો સાચો બોધજ રોગનું યાન આપે છે આયુર્વેદ શાસ્ત્રમા રો નિશ્ચય પદ્ધતિ મુદ્દલી છે અને લક્ષણ સમૂહ પદ્ધતિ પણ નક્કી કરેલી છે અને તેથી સમ ચિંતિત્સા પદ્ધતિ (હોમીઓપથી) જેના અતિ વિસ્તારની આવશ્યકતા નથી તેમજ આધુનિક વૈદકનાં અનેક સાધનોની આપુવેદને જરુ નથી તેમજ ફળમા શ્વેપ પ્રાપ્તિનો મજબ નથી

નાગપુરના નિ ભા ૨૭મા વૈદ્યસ મેલનના શ્રી ગંગાધર શાસ્ત્રીનું લાપણ ૨૪૭

શાસ્ત્ર જ્યોતિ પ્રકાશાર્થ દર્શન બુદ્ધિરાત્મન ।

એ વાક્યને અનુમરી વૈદ્યોએ શાસ્ત્રાધ્યયનથી તથા સૂક્ષ્માભ્યાસથી પોતાની બુદ્ધિનું ઉપલબ્ધિ પ્રવૃત્તિ બેઠે એ સૂક્ષ્મ અવલોકન શક્તિવાળી બુદ્ધિથી લક્ષણોનું અવલોકન । ૨૪૭થી રોગનો માર્ગગતિ નિશ્ચય થાય છે અને ચિકિત્સામાં સરળતા થાય છે માટે હનામુઓએ આધુવેદશાસ્ત્રને અનુમરી જ ૨ લક્ષણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો બોધ્યો

લાગણી અને નશણો એવા બે બે હોવાનું પેલા જ કહેયું છે લાગણી-ને ના એ એક પ્રકાર છે વેદના અને સરોજના એ બે દ્વાર શરીર અને માનસ રોગની અમુક અવસ્થાઓનું જ્ઞાન થઈ શકે છે જેટલાક માનવરાગમાં તે મને જાનો અભ્યાસ રવો પડે છે

વેદનાનામધિષ્ઠાન મનોદેહસ્થ લેન્દ્રિય ।

સ્પર્શનેન્દ્રિયસસ્પર્શ સ્પર્શ માનસ ઇત્ય ચ ।

દ્વિવિધ સુખદુઃખાના વેદનાના પ્રવર્તક ।

સત્ત્વીન્દ્રિયાણિ સત્યયા રોગો ન ચ ન ચાસ્તિશ્ચ ॥

૧ સુખ કારણ તસ્માદ્યોગ ઇત્ય ચતુર્વિધ ।

નેન્દ્રિયાણિ ન ચેવાથ સુખદુઃખસ્ય દેતવ ॥

અગ્રમહિતા શારીરરથાન

ઉપર દાકેના વચનોમાં વેના અને સર્વનાની ઉત્પત્તિ ધર્મ રીતે થઈ છે એનું સુસંગત વિવેચન મળે છે મન ધર્મો અને દર્ એ વેનાના અધિષ્ઠાન છે ઈન્દ્રિય સ્પર્શ અને માનસ સ્પર્શ વેનાનો પ્રવર્તક છે ઈન્દ્રિયો અને ઈન્દ્રિયો સાથે સરોજ વેનાનું કારણ છે આ સરોજનો અભાર હોય ત્યારે વેદનાનો પણ અભાર હોય છે

Every human being and animal can only feel by means of his nerves—man's whole life is nothing but a series of collisions between the sensation of his ego and the contradictory laws of outside world. Man's sensation of his ego is only the final result of millions of eternally changing external and internal conditions.

(Dr Forane is Volgyesi M D T message to the neurotic world)

શ્રી અગ્રમહિતા કરેલું વેના સરોજના મનથી વિવેચન આધુનિકશાસ્ત્ર પ્રતિપાતિ વિચારો સાથે સુસંગત છે એટલું ઉદાર ॥ ઉપરથી અમનના છે આ વિષયમાં વિગત વિવેચન સુર હોવા છતાં અત્યંત મર્યાદિત લીધે મને આજ તાત્પર્ય મુંઝવે છે વેના અવેદનાના લક્ષણો તથા ર્જ્યા ૬૫ સુખ દુઃખ ભાવો ધર્મ દર્શાવેલું વિવેચન આધુવેદ શાસ્ત્રમાં સપૂર્ણ સુરપૂર્ણ, સુરિત્ત અને સુસંગત મળે છે પણ રોગના અધ્યયનના અભાવે એનો જોવો બેઠે એ તો બોધ થતો નથી

“ યુમોનીયા ”—તેનુ નિદાન અને ચિકિત્સા

(લેખક — વૈદ્ય નામુન મૂગગર દિવેલી—ગાગરા)

આયુવદમા લિન્ન લિન્ન પ્રકારના ધણા જવરો વણુ ના છે પણ યુમોનીયા ટાઈ ફાઈડ વગેરે કેટલાક વ્યાધિઓ સ્પષ્ટતાથી ધણી નથી મળતા વહન માથે કેટલી નવી નતાઓ મળતી ગઈ તે નવીનતાઓ પ્રગણ્ય થોમા ન સાપડે તો તેથી આયુવેદિક ચિકિત્સાકે મુકાનાવું થી અમુત્યાન વિશેથી દુષિનથયેના દોરો આ રચાનમા જતાં અનેક રાગો ઉત્પન્ન કરે છે તે પ્રત્યેક રાગનુ નામ પ્રાય ઘડીભર ન મળે તો આપણે તો દોન પ્રત્યનીક ચિકિત્સા પ્રવાની છે એટલે વ્યાધિનુ સ્થાન પ્રકૃતિ ક્ષતુ રાગોત્પત્તિનુ મરણ વિગેરે પરથી દાખોતી અસારા ક પા કરી તે પ્રમાણે ચિકિત્સા કરવાથી જરૂર મફળતા પ્રાપ્ત મળે તોપણ વિકારજાતામકુશલ વિગેરે અગ્રકામ સ્થોકાને વિશેન આપણી અજાનતાના છાદન તરીકે જ વાપરતા રહી મતોપ માનવો અને નવીનતાઓને અસ્પૃશ્ય માનવી એ આ યુગમા ધણુ જ લયાવહ છે હુ તો દંડનાપૂર્વક માનુષ્ય કે-જે જે નવીનતાઓ આપણને પ્રતિદિન પ્રાપ્ત થાય તે તે હાલગતાથી મહણ મરી પચાવીને આપણા જ્ઞાનભાગને સમૃદ્ધ કરતા રહીશુ તોજ દરી વૈદ્ય માટેના આ પ્રવાર કનિદાનમા આપણાથી નવી શકારો આપ મર જાઓ છો કે ભાવપ્રકાશ રે આજથી ત્રણમે વરો પૂર્વે પણ દોષાન્ત વચાને મળ્યુ વામા જરાયે ક્ષેબ નહોતો અનુભવો ફિંગરોગની નવી ગણુના સ્વીકારવામા પણ જરાયે આનામની મરી નથી

નિદાન તથા વૈદ્યક્રમા ઉ ૧. શુદ્ધિથી જ આગળ વધી શકાય છે જે કાઈ નવુ મળે તે સ્વીકારુ જ જોઈએ આથી વિષેય વિષયા તર નહિં મરતા પ્રસ્તુત વિષય પર આવીએ

આયુવદમા પ્રાય પ્રત્યેક વ્યાધિના નામ તત્તર વિકૃત અન્યથો પરથી પાડના નથી પાત્ર હા મા ફેફસામા સોજો યવાથી જે વનત્વ થાય છે તે સ્થિતિને યુમોનીયા એરી મંદા આપવામા આવી છે ફેફસના યુગોકામ્બ ઇનાડુઓ આ વ્યાધિના ઉત્પાદક તરીકે ગણાય છે

મ સ શ્રી ગણુનાયસેને આ પરથી શ્વસનપ્રવાયમળાચ શ્વસનકસસા નિષ્પત્તિ શ્વસન જ્વર એવુ અભિનવ નામાલિધા મ્યું છે જે મને વધાય તમે છે શ્રી અગસેન ભાવમિત્ર વિરે વિદ્વાનોએ મ્કટ સનિપાતના જે લખ્યો વણુ ના છે તે પરથી કકટ સનિપાત તથા યુમોનીયાને ઘણુ માદરસ હોય તેમ લાગે છે એટલે કેવાક વિદ્વાનો તેને કટ સનિપાત માનવા પ્રેરા છે કાઈ તેની સાથે અભિન્યાસ સનિપાતનું સાદરથ માને છે કાઈ તેને રક્તખની કહે છે જ્યારે શ્રી હાનુકિએ વણુવેન વિનુશાશ્વ નામના સનિપાતના કેટલા લક્ષણો પણ યુમોનીયાને મળતા આવે છે

સનિપાતના ઘણાં પ્રકારો છે તે પકી પ્રતેકના થાકા ઘણા લક્ષણો એક ખીજાને મળતા આવે જ એટલે પ્રાચીનોએ માનેનો કયો સનિપાત અર્વાચીન યુમોનીયા હોઈ શકે એ નક્કી કરુ કઠિન તો છે જ તેથી આ બધી મ્કટ કરવા મતા તેને અમનક નર કકે પ્રધાન સનિપાત અથવા યુમોનીયા જ કહેવાનું ! ઉચિત ધારે છુ આ વ્યાધિમા મુખ્યત્વે ક્ષુદ્રિષિત થાય છે કંઈતા પ્રાય સ્થાતી પેકી મુખ્ય સ્થાન છાતી છે, અને તે સ્થાન પરજ આ વ્યાધિમા પ્રથમ આક્રમણ થાય છે

મર્વ સનિપાતો Septicemia જ છે એટલે વિશિષ્ટ પ્રકારના વિષામિષ ગથી જ થાય છે, તે પર પણ લક્ષ ગણવાનું છે

હવે આપણે તેનાં લક્ષણો દેખાયા વણીશું આ એક તીવ્ર મહામ્ જવગ છે

સામાયત જે વ્યાધિમાં ગદી અજાતા જેવું (લાક્ષાગ્રસાભમ) યુકે અને સાથે જવર શ્વામ કેફમાના તળીયાવું ધનત્વ થયેનું હોય તેને ધ્યસનમ્ જવગ ગણવો

પ્રકાર— ન્યુમોનીયાના ઘણા પ્રકારો છે પણ મુખ્યત્વે પ્રમાગ છે (૧) લોબર ન્યુમોનીયા કે કુપસ ન્યુમોનીયા અને (૨) લોબ્યુલર ન્યુમોનીયા કે ધો કે ન્યુમોનીયા (૧) જેમાં એ કે જે કેફમાનો મોટો ભાગ ધનત્વ પામે છે તેને લોબર ન્યુમોનીયા કહે છે, આને પ્લુરો ન્યુમોનીયા પણ કહે છે

(૨) અરે જેમાં જુલ જુલ પચીઝ હોય તેને ધો કે ન્યુમોનીયા કે લોબ્યુલર ન્યુમોનીયા કહે છે

લોબ ન્યુમોનીયા ને શ્વસનક જવગ તથા ખડીર પ્કુમપ્રાહ ધો કે ન્યુમોનીયાને પ્રણાલીર કુકુમપ્રાહ એવા નામો અર્વાચીન વિજ્ઞાનાઅ આપ્યા છે

લક્ષણો—આ વ્યાધિના ગદી અજાનક મપડાય છે અને શિરોશ્ફ પૃષ્ઠશ્ફ શ્વન હડી લાગની એ અથમ લક્ષણો દેખાય છે તાર શરઆતમાં ૧ ૩૦ કે ૧ ૪૦ અંશ જેટલો થતી જતી છે અને એવા અકવાડીયુ તેટલો ગરે છે જે પડખે જે ખડ (lobe)માં સોમ્ને હોય ત્યા શ્વન નીમ્બે છે ખાસી વારવાગ આવે છે શ્વામની ગતિ ત્વતિ ગરે છે અને ત્રીજે કે ચોથે દહાડે લાક્ષા માભમ્ (Rusty) એટલે અજાતા જેના દાળા લાન ગગના મ્કુના બળખા દગદી દે છે પ્રચિત્ શુદ્ધ લાનરજના ાગખા પણ જોરામાં આવે છે અને પ્રચિત્ બળખામાં લોલી ન પણ આવે નાડી અપે વાગની ગતિનું પ્રમાણ આ વ્યાધિના નિદાનમાં ખલુ ઉપયોગી છે મામા યસ્વરથ અવગ્યામાં નાડી તથા શ્વામ ગતિનું પ્રમાણ ૪ ૧ નું હોય છે જનારે આ વ્યાધિમાં તે ૨ ૧ નું થાય છે

સ્વેદમૂઘપુરીપાણા ચિરાદ્ દશનમ્લપશ ।

પેશામ થોડો તથા ગતરર્થ આવે છે અને નેમા Chlorides (કોરોશ્કડ્)નું પ્રમાણ ઘટી જતી છે દગદી વધારેને વધારે ગભગતો જવગ છે થોડા દહાડામાં જ સાથે ચિત્તવિયમ (Delirium) શરૂ થાય છે અને માથે હ વ પણ નળણ પ તુ જાય છે રહીને પ્રવાપ મોટ કકકુજન ગાનાવસા અનિદ્રા વિગેરે લપ્કો જણાય છે માતમે કે આઠમે દહાડે માધ્ય કેઈસમાં જવગ અજાનક ઉતરી જાય છે દરે ૧ ટાંગે પડી જાય છે પ્રસ્વે છૂટે છે આને વ્યાધિ સીમાગન (Crisis) મ્કેવાય કે અનુકૂળ કેઈમિમાં યારે અકરમાત જવગમુક્તિ થાય છે ત્યારે શ્વામ તથા નાડાની ગતિનું પ્રમાણ ક્રમશઃ અરગ્ગા વસ્થાના જેવું થાય છે અને ખીજી રીતે પણ સુધારો જણાય છે પણ ત્રિતિકૂળ કેઈસમાં નાડી તથા શ્વામગતિનું પ્રમાણ નિયમિત થતુ નથી તથા ખીજા પણ સુધારાના ચિહ્નો જણાતા નથી

ઘણે ભાગે આવો કાઈસીમ એળે વિગે એગલે પાચમે સાતમે નવમે કે અગિ વાગમે દિને થાય છે જુઓ—

સપ્તમે દિવસે પ્રાયશ્વાપ્તમે નવમેઽધવા

અક્સ્માજ્વરમુક્તિ સ્પાત્ સ્વેદપ્રાચુર્યમેવચ ।

પ્રાણા વા તત્ર મુચ્યન્તે રોગોયા તત્ર મુચ્યન્તે ॥

આવી માદગી બેથી પણ અકાગીયા આવે છે અને જો તે વધારે આવે તો દ હી કદાચ ક્ષયમા પણ યમકાઈ જવાનો ભય છે

પરીક્ષા — ઘણે લાગે પ્રથમ જમણું પડખુ જ પડકાય છે અને તેમાં પણ તેનો અધ ખડ (Base) સ્પર્શિત બ ને ફેરફાર પણ સધિમરત થાય છે વ્યાધિમરત ફેરફારને પ્રતીક્ષા તથા પરીક્ષા રતા ધ્વનિ ધન (Dull) જણાય છે શ્રવણનર્મિ તથા સાલગતા નાની ધમનનદ્વધ્વનિ Tubular breathing તથા હુદ્હુદોદ્ગમન સંભળાય છે

સમ્રાસિ — યુગોનીયા બધી ઉમરના સ્ત્રી પુ િ તથા બાળકોને થાય છે એને માર્ધ વય કે જાતિનો બાધ નથી પણ યુવાનોના જીવનનો આ મરાનકાનને વિજ્ઞાનજ્ઞાન છે ન્યુમોકોકમ નામના સૂક્ષ્મ જીવાણુઓના વિપાલિભગથી આ વ્યાધિ થવાનું પાવાત્ય વિદ્વાનો માને છે અર્ચાચીન અ નેરોથી તેના આગ્ર પ્રકાર મનાય છે પણ સામા યન બે બે િ પ્રસિદ્ધ છે આ મકામપુરીલ વાધિ છે સ્વામતિ નગામ્ એ સૂત્રાનુમાર આ વ્યાધિ પણ દગીના પરિવાર ને ધળીવાર લાગુ પડતા જોવામા આવે છે

શરદીના પંચમા મપ યેના માપુમેને આ રાગ જનહી પડે છે આઘ્ય સાથે એદની વાત છે કે દળીતી ગીતે ધણા તફુ સ્ત માણસો જ આના પંચમા પડેના આવે છે અને તેને શરૂ થાય છે

વૃકામય (Bright's disease) કે સર (ફુફર્ફ) હદરાગ અને તેના બીજા ધણા ંવેળે બાધિ મામા યુગોનીયા છેને શન કે છે જેમ સૂરો િ પહેના અરુઆવે છે તેમ મૃત્યુના આગમન પડેના યુગોનીયા લાગુ પડે છે ધનુષ્યુએ ા દાઘોઈક જોના મમા પણ યુગોનીયા આગળ જતા સર િ રે છે

ગ્રેટબીટનમા આ વ્યાધિ માય અરિન અને મે માસમા વધારે જપાય છે આપજે તથા પણ

હેમતે નિચિત્ત હેમ્મા ચસતે ચ પ્રકુચતિ ।

એ પ્રમાણે વમતમા ઘણે લાગે આ મનિપાલનો ઉપ િ જણાય છે શિયાળામા તથા ચોમા સામા પણ આના કેમ જોવામા આવે છે જેમ બીજા સધિઓની નજુપરતે પ્રાકૃત તથા રેકૃત ગધાય છે તેમ આની સ્પ ગળના કરવી

નિ ન (૧) સજળ પુરગી (Plurisy with effusion) માથી ન્યુમોનીયાનું નિ ન કરલુ આરમ્બ છે પ્રતિનાત પરીક્ષા શ્રવણનર્મિ પરીક્ષા દશન સ્પર્શન વિગેરેથી ફેરફારનું નકરપાડુ અને તેના પડમા નસીનો નિ ન યર્થ રાં છે

(૨) પ્લે ા ા યુગોનીયામા વિ િ લક્ષણો જ હોય છે અને એના ચિહ્નો બને ફેરફારમા મેલાવે ન હોય છે

(૩) આ ન્યુમોનીયાની આકર્મિક શરૂઆત સ્પર્શક રતનાનો તાવ અને મસુગિકાજવગને મળતી હ પણ નાડી તથા શ્વાસગતિના વિશિષ્ટ નમાપુથી ન્યુમોનીયા તે બધાથી ભુલ પડે છે

(૪) તીક્ષ્ણ ક્ષય (Acute pulmonary T B) જવર પણ ન્યુમોનીયાને મળતો છે તેને યુગોનીયા યાઈમોસ મ્હે છે બળજો તપામવાથી બનેના બેવેના નિજુ તથા ન્યુમોનીયાનો તાવ જેમ કાઈસીમથી ઘટે છે તેમ આમા યનું નથી અને ધણા અકાગીયા મુધી દગ લમાય છે

(૫) ન્યુમોનીયાના આરભ પ્રથમ થતા પાર્શ્વશ્વેત્રને પ્રથમ દરે પેટનો દુ ખાવો હોવાનું માને છે. મારણ કે પ્રથમ દિને મ્હુના લગણો મ્દાન સ્પષ્ટ ન પણ જણાય. આ બધામાંથી ન્યુમોનીયાના લગણો બગમર જણા હોય તો તેને સ્પષ્ટ રીતે પારખી શકાય છે.

બ્રાન્કો યુમોનીયાથી લોખર યુમોનીયા સ્પષ્ટતાથી પારખવા માટે નીચેનું ક્રાષ્ટક ઉપયોગી છે જુઓ —

લોખર યુમોનીયા

આરભ—આકસ્મિક તથા ઠંડી સાથે
જ્વરગતિ—સતત
જ્વરચુક્રિત—સાતમે દીને (by crisis)
પ્રતિઘાત—એક દેહમામા ધનતન (સ્વાત્વ)
ખાસ મરોને અધ ખાસ
શ્રવણપરીક્ષા—(અ) સૂક્ષ્મ કક્ષ્વરિ
(ક) મહતિભાવના લક્ષણ એક
કે એ દલાડામા જણાય
બળબો—વાક્ષારસાલમ
શ્વાસગતિ—૨ ૧

બ્રા મે યુમોનીયા

ધીમે—પૂવકાગમા ખાસી જણાય
વધવા થયા મરે
કમલ ધીમે ધીમે જણા માગ અકવાડિયા
(by crisis)
બને મેડસામા જુ ૧ જુ ૧ પેચીક
ગ્લાનગ્લશ (Dull area)મા બધે સૂક્ષ્મ
પ્રતિ અને ધનતન સાથે Bronchitis
Rales વધારે જણાય
શીલુનાળો મ્હ
ખામ નિયમ નથી

(Saxil પરથી)

સાધ્યાસાધ્ય વિચાર —જો બાધિ એન્જ દેહમામા હોય તો અતિ તીવ્ર ન રહ્યા કરતો હોય દરદીનું બળ ટકી રહ્યું હોય બિપક દ્રવ અને ઉપરચાતા આ તરો પાદ સારા હોય તો દરદ સુખમાધ્ય જણાય.

(૨) બન દેહમામા પગ બાધિનું આક્રમણ હોય બાધિ વૈકૃત હોય શ્વામ ખૂમજ હોય તથા શ્વાસ લેતા નામ્ના ફોરજા આમ્તા હોય પ્રસ્તે માહુય સાથે મ પ્રનાય કરતો હોય કાઈ ઓજ લેતા કે અમસ્થા પણ હાથ પગ મ્પના હોય અને ફુર્નિર અતિસાર હોય તો તે દરદીનું જીવન ટકવું મુશ્કેલ છે.

(૩) આ બાધિમા ઘણે ભાગે હવ્યાવમા થી મૃત્યુ નીપજે છે માટે હવ્યાવમા ટકી રહે તે ખામ જોતા રહેવું.

(૪) વૃદ્ધ મધ્યપૂર્વ કરનાર અને નિમગ મનુષ્યને યેનો યુમોનીયા વધારે ગભીર છે. થી ૧ વવના માળકા પણ ઘણે ભાગે સાગ મર્મ જાય છે પણ બચ્ચાઓના દેહમામા ઉપગ્તા ખડથી (Apex) રહે યેનો આ બાધિ બહુ કષ્ટ સાધ્ય મનાય છે વળી અનેક બિચારા આશાભર્યા યુવાનોના અમૂલ્ય જીવનો કડપી જવાનું પણ આ મ્દાન કાનને બહુ મરે છે.

(૫) જો આ રોગની સાથે મસ્તિષ્કવરણશોય તથા હવની વિકૃતિનો મ્દકાર ચાય તો તે વધારે ગભીર જણાય છે.

કમળો આધ્માન તથા હોજરીનું વિગૃત થવું એ લક્ષણો પણ તેના ભેગા મરે છે. ચિકિત્સા —આ બાધિ માટે ખામ વિશિષ્ટ ઉપાય નથી એમ પાનાત્ય તજ્ઞો માને છે અને ચિકિત્સા મોટે ભાગે લાક્ષણિક કરવી પડે છે.

દરદીને અંધારા ઓરડામાં-પટાગમાં પૂરે તેમ—ઝોધી ગખવો ઈષ્ટ નથી હવે અજવાળાનો અવરજવર ઠીક ઠીક હોય તેના સ્થળે તેને રાખવો પણ પરતના ઝપાટા લાગે તેમ નહિ સૂર્યના કિરણોમાં ન્યુમેરોલોજીકસ મરી જાય છે એ જૂનવાનું નથી દરદીને મિછા નામાં સુઈ રહેના હાલે ગરમ કપડા પહેગવના તથા ગરમ ઝોતવાનું કહેવું ગરમ પાણીમાં મીઠું નાખી કાગળા કાગવા લીસ્ટરીન કે ગ્લાયસીરોલોજીનીના કાગળા કરાવવા એવું ખાસ સાફ રખાવવું

રોક-નેપ —વરાળનો ગેક કરાવવો દિવાલ છે ધણી વિદ્વાનો રોકથી નિરૂદ્ધ હોય છે અને ખરફ લગાડીને દરદીની ચિકિત્સા શ્રે છે પણ મુરોબ જેવા પ્રેરણા અગર હોસ્પીલ્સમાં ખાસ દેખરેખ નીચે તે રક્ષક થાય દેશ કાગ પ્રકૃતિ કોરે બેના આપગુ દરદીઓને રોક વધારે અતુલ્ય આવે છે જે સક્ષમ કેશનાદિનીઓ (કેપીનરીઝ)માં મૂકેના જમાર થયો હોય તેને રોક લાગતા નિસ્તૃત થાય છે અને તેથી શ્વ સરગતાથી છૂટવા લાગે છે થોડું ટરપેન્ડાઇન લગાડીને વરાળનો ગેક કરવો અગર અગમીની પોલીમ વગળથી ગરમ થાય ત્યારે તેનાથી ગેક કરતા જલુ કેપીનરીઝ વખત એન્ટિફોલોસ્ટાઇન (કેપીનરીઝ તેની બનાવટ)નો લેપ લગાવાય છે પણ અપણા દર્દિ દેશ માટે લેપ કરતા રોક હજાર દરજ્જે સારો અને સોધો છે

પાણી —પાનીય પ્રાણધારણમ્—એમ ટું તો માનુ છું મારે ઉકાળેનું પાણી દરદીના વારવાગ પીવા આપવું સાથે થોડું થોડું મધ આગનવાગ આપા તો દરદીના હૃદયને સારો ટેકો મળશે એ ૧૬ એ વખતે ગરમ પાણીમાં થોડું મીઠું નાખીને પણ આપવું

ખોરાક —જ્વરાદી લઘન કુચાત્—એ સૂત્રાનુસાર નવન કરાવવું એ નેપ છે પણ દરદી સ્થિતમય રહે તે પ્રમાણે જ લવન દિવાલ છે અર્ચીથી વિદ્વાનો નવરમાં કેવળ નિરશનના મતવા નથી યોગ્ય કહ્યું છે કે ગ્લાયસીરોલોજીકસ આરોગ્યાથ ક્રિયાશ્રમ ॥ અતિલવનથી દરદીને ક્ષીણ જન યસા દેવો એ અત્યંત લાભવલ છે ધણીએ દરદીઓ લવનના અતિયોગથી ક્ષયમાં ધમકાઈ ના છે

લોપાણા સૈવ દિ શક્તિ લઘને યા સહિષ્ણુતા
નહિ લોપક્ષયે કશ્ચિદ્ લઘન સહતે મહત્ ॥

ભાવાર્થ —દરદી લવન સહન કરી શકે—વૃષ્ટિ જ લાગ્યા કરે—તેને લોપાનું પ્રામત્ય ગણાય છે અને લોપ ક્ષીણ ચર્ક ગયા બાદ કોઈ પણ રૂઝુ લવન સહન કરી શકેના જ નથી એટલે રૂઝુ કાઈ પણ લેવાની વૃત્તિ કે રૂચિ ન જતાવે ત્યારે પણ તેને ખોરાકના સ્વરૂપમાં કાઈ ને કાંઈ આપે જ જલુ દિવાલ નથી પણ જ્યારે તે કાઈ પણ લેવાની રૂચિ પૂર્વક ઈચ્છા કરે ત્યારે તેને આ કોઈ દૂધ (આદુ કે સૂઠ નાખેના) આપવામાં જરાયે હરકત નથી મગનું પાણી પણ આપી શકાય એવ ટાઈન પણ યોગ્યતા પ્રમાણે નપાય આ ઉપરાંત પાણી પુરુ જ આપતા જલુ સાથે આગનવાગ મધ ઉમેરવા ન નૂરુ મોમથીનો રસ પણ આપી શકાય પણ બધાઓને લાગે જાય આ રમ પ્રતિકૂળ નીરડે છે એમ મારો અનુભવ છે ટુકામાં દરદીનું નવ ટકી ગયું તોજ આપણી ચિકિત્સા મદ્દન થવાની છે એ બૂલવું નહિ અને યોગ્યતા મુજબ આદાર નિયમન રતા રહેવું

ચિકિત્સા — આ પાચ દિવસ જતા દર્દીના મગાના મુઝાય છે અને વલગજને ધમધમવાનું શરૂ રે છે જનદી તાન ઉતરે તો માઈ એમ દર્દગત્ર મ્હા ધરે છે પણ તેથી વીગરમઆ આવી જઈ તાન ઉતારવા માટે કોઈ પણ ઉચ્ચત્વથી ઔષધનો આશ્રય લેવો હિનાનહ નથી જ જતા એ તો એ લક્ષણ છે દોડા પા મન વિના જતા જવો મુશ્કેલ છે મગ માથું નાથુલ થતા તાન આપોઆપ નાથુ થશે આવા મંનિપાનની ચિકિત્સા જુ જ ધર્મ અને વિચારપૂર્વક કરી જોઈએ આ તો મૃત્યુના સહ યોદ્ધયમ છે જુઓ પ્રો હો બાજગી જ કરે છે—The Physician must be the watch man all the time and therapist only when treatment is actually needed (Chandra 545) વલ જવો મમર િગેરક તગેકે જ વતતુ—અને ઔષધ-વિતરણનો ખાગ ચિકિત્સાની જગા લાગે ત્યારે જ કરતુ ખૂબ ધમાન કરોને અવિરત મધ્યામધ ઔષધો અજમાયે જવાથી કોઈ વળવાનું નથી

હવે આ વ્રાધિના લિત બિત લક્ષણોની શી ચિકિત્સા કરી? તેની સમીક્ષા દૂ મમા મ્જોશુ

આ વ્રાધિ માટે ખાગ સિશિષ્ટ (Specific) ઔષધ નથી તે આપણે આગળ કહી ગયા છીએ જના પણ લાક્ષણિક ચિકિત્સા તો આપણે કરી જ પડે છે જગ માટે—જગમદાર (લાનગુક) નિબુવનગર્તિ પચચ ન આમકુલ મ પગરિગેર મ્સોની યોગના હરદીનું બલામન રિગેર નેષ કરવી માથે મિમ્મદિ મ્વાથ (યોગ રનામ) કે અમ્મપિ ક્વાથ પણ જરૂર પ્રમાણે આપી શમરો સુ શનનૂળ જગનાગમયુર વિગેરે ચૂર્ણો પણ જરૂર પ્રમાણે આપન ઠીક છે બાગી અતિશય તાન પ્રમાણ હોય ત્યારે જગનાસક ઔષધોપર મદુ આધાર ગળવા કરના રહી માથે કા પાણીના પોના મૂકના મગની થેલી (દિમદતિ) રાખવી અને અલ્પમજગ હોય તો 'sponge Bath' પણ સાન્યેતીથી આપવો

ખારી ૧મ માટે જગદન રાગો માથે અગ્નિગમ યશ્ણગ નમમા યષ્ટિ કુલ મ્દમરી વિગમ્મથી યેગમ ઔરર મેજરી આપસથી સારે કાપે જગાગ મે મ નિ માગક તથા વામ ઔષધો મ્દ મદના માટે ઠીક ઉપોગી છે વામ તગેકે ફેનિત અર્કમનત્વક અને મ નક્કન—એમાથી કાવે તે સુગમ માત્રાગા રુ

ખામી બુજ જગમ ૧મ હોય તો Tc Benzoin Co નાખના પાણીની વગાગે નાત રવાથી સુગ લાગ યા છે પણ ખામીનો નિમદ મ્વા અશીમુરાગો દરા કહી વાપરી નહિ

ગૂન — રાધિની ચક્ષાતમા ચન મ્દ જ નાગ ૧૧ક નગયુ હોય છે તે માટે મ્જાગ્નિગમ સા ૧૨ગમરમ યોગ માત્રામા નામગરમ આપના તામ મ્નમ્મનિ માગક તથા હુત્વને નમ્ર છે ઉતરાન પિત્તા સારને વધારીને વૃદ્ધિએમા પિત્ત મંચન થતા દતું નથી તે તામગમ સ્વદ્ગમાત્રામા આના મ્દરોમા પ્રાગ વાપડે હુ અને પિણામ મનોપમગ્મ આવે હુ ખાચ માટે દ્વાર ૧૨ ઉપચાર તરકિ—૧ જે મર્મિત તેન લીનીમે ૮ કેમ્ક લીનીમે ૮ આયોડિન વિગેર લગાવી રાખ છે તથા ગેક જવો અગર મેપ મરો રદ્દપોગ પણ જરૂર લાગે તો કરી ચકાવ

હુદયનસાઁ — આ વ્યાધિમા પ્રાય મૃત્યુ હ નાનસાદથી થાય છે માટે હ વનું બળ ટકી રહે તે તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું અને તેના માટે પૂર્ણચંદ્રો ન તથા વસ્તુરી ભૈરવનો ઉપયોગ દિતાવદ છે કપૂરની બનાવટ યોગ્યમાત્રામા ઉપરોગી છે હઘચૂર્ણ (ડિશ્ટેલીમ પત્રની બનાવટ છે) પણ દેરાય અને ફાવે તો કમ્બુરર્ષન આઈન કારામાઈન કાડીયોઝોન ડીશ્ટેલીસ સ્ટ્રીમીન પીચ્યુટરીન કમીનમોડી એ ઝોએટ વિગેરેમાથી જરૂર તથા યોગ્ય લાગે તે દનાનો ઈ જ્વેકશન તરીકે ઉપયોગ કરવો

સા ડી પણ અપાર છે સોલ્યુશન એડરીનન કલોરાઈડ (૧૧) પણ મું ર કામ આપે છે એપ્રોસીજન પણ દેવાય છે

વનિ — રમિ માટે શાર્ફધૈરિકત મજબની નટી વાપગવી માથે ગતિ બે રતિ નવમાર ઉમેરી દેવા અને કાગળના ભાગપર ગાંધું પનારટ લગાવવું

અનિદ્રા — દરદીને રૂમ સ્વચ્છ તથા શાત વાતાવરણવાળા રાખવો ઉવ ને બહુજ અગત્યની ગણવામા આવે છે નાટે આ વ્યાધિમા ૨૧ ન હાતો હોય તો ઉધ લાવવા માટે પાદસ્નાન જેવા નિર્દોષ ઉપચાર કામમા લેવા ઉપગત સ્ત્રોમાઈડ મિનજી આપવું અગર મઈ નિર્દોષ નિ પ્રદ ઔષધ દેવું

કબજઆત — ધણી વંધો મન પાકયા પાલ્યા કાર્ષિપજી વિરચન દેરાય જ નહિ એમ માને છે પણ તે જૂન છે એમ દું તો માનું છું એરડ તૈન કે તેન સાદા જીનામ અથવા બીસરીનની પીચમરી દેરામા જગાયે રગ્ગત નથી ઉનકું તેથી દરદીને રાહત મળશે મગને આતરમા જ જમા રાખો તેવું ત્રિપ પાણુ રધિગલિસરજીમા જવા દેવું જોખમમાર છે

અતિસાર — અવચિત્ત દરદીને ઝાડા થતા હોય તો મનકમ્બુદર ગસ આનંદભૈરવ સ્વર્ણપદ્મટી પચામૃતપદ્મટી મુગગસ (ઝેપાઉર) સેનોન ઇન્દ્રજીવ વિગેરેમાથી યોગ્ય ઔષધ યોજના કરવી આફરી જણાતા તો પે ટરપે ટાઈન તૈન લગાવવું

શુદ્ધિભ્રશ પ્રનાય — પ્રનાય તથા શુદ્ધિભ્રશ માટે મરફ લગાવવો સ્ત્રોમાઈડ મિનજી પણ દેવાય છે અને યોગ્ય ગ્લાકરમા (૫ ૮૫) કહેવ નીચેનો તમરાઈ કયાય બહુ ઉપરોગી માલુમ પડે છે

તગરતુરગમધા પર્યટોશમપુષ્પો

નિદરાવિઘ્નપિત્તિના ભારતીભૂતકેશો ।

જન્ધરદત્તમાલ એતકીમોસ્તનીમ્યા

સહ હરતિ વપાયો મનુષ્યાત્વલાપમ્ ॥

હુદામા ઉપર પ્રમાણે આ વ્યાધિની ચિકિત્સા ઉપર કહી છે તે પ્રમાણે ધૈયધો ઉપ ચાર કરવામા આવે તો સફળતા મળશે આ ઉપરાંત સીરમ તથા મીકરડ વેકસી સથી પણ આ વ્યાધિની ચિકિત્સા માના હોમાનાઓ છે બીજા એનોરેથીક ઔષધોમા કીરોઝીટ પોટ આનોઝાઈડ ઝેમોનીયમ કા ન વિગેરે ઉપરોગમા લેવાય છે

જ્યા જો ઈ સાફ લાગે તે લેવા તથા પચાનવાના મતનો દું છું તેથી આ લેખમા સીરટમ ઝોફ પ્રીની ન મેડિમીન (સેવિન) માથી વેશા તરૂ મીને સુધારા વધારા સાથે ડેટોકામાગ દાવો છે આશા છે વિદ્વાજનો સાર અદ્ય કરશે કલ્પલમ્

ત્રિદોષ વિજ્ઞાનીયમ્

(લેખક વૈદ્યજ્ઞો વિદ્યાર્થી ગોરીજી કર વન્દેશક દ્વિવેદી, ધ્રાગધ્રા)
(ગતા પૃષ્ઠ ૮૬ થી ચાલુ)

મધુર પાન વુ ખાટુ ખાંડ અને તીણુ આ છ રસ યુક્ત જે આ ૧૨ આપણે
મરીએ છીએ તેનો હોજરીમા જતા રિયા થાત છે મુખદ્વાર લીધેનો આત્મ હોજરીમા
જતા મધુર રસમા પરિણામ પામે છે મધુર તે મૃતુ સ્થાન છે મ્હમા રહેનો કને
કક્ર મોહના અમી મ રહેડાવે છે તે અમી મને લીધે ખોરાક મોળામા ભોજનાય છે
અને તેનો ચી પો લા । અને છે જે મળા લીચ મરેલાપયી ઉતરી જત છે પછી તે
મીધો હોજરીમા જાય છે ત્યા તે કીણુ જેવો થઈ જાય છે અને મધુર મમા પરિણામ
પામે છે આ પ્રમાણે આહારનો રસ મ્હમા મ્હ દાપ મહાનમૂત છે હોજરીમાથી રસ
અગ્ન્યાશયમા આવે છે ત્યા તે યદૃત અને ખોળામાથી ની જતા રમરૂપ રિત માને લગે
છે તે પિત્ત આ રમરૂ રક્ત બનાવે છે અને મધુર રમી અ ન પાક થાય છે પન્નાશયમા
આવતા પિત્ત રમને ગોપી લે છે ને મળમૂત આ રમને લુ ૧ પાડે છે રસ જે પિત્તરૂપ
બની જાય છે એ દુતા વાયુના મયથી પામે છે નાયુ મળો શુભાગ તરફ ધકેરે છે
રસ અમરપણામાથી મુપણાને વાયુના મયમથી પામે છે પછી તે ક્રમા પરિણમે છે
અર્ધો તે અશુદ્ધ રક્ત બને છે આ અશુદ્ધ રક્ત હ રમા જત છે ત્યા રેકમા મોહાગ
પ્રાણવાયુ મળતા તે શુદ્ધ થાય છે પછી તે મામ અસ્થિ મ રા અને શુક્રમા પરિણમે છે
આ પ્રમાણે આપણે નેર્લ શમ્મા પટેના આત્મરનો રસ મનાવસામા મ્હ ગેર જ આધાર
ભૂત છે મ્હને લાધે મૂખમા અમી ઝરે છે તેથી કગને આહાર લી નય છે મ્હ નાચે ઉતરી
હોજરીમા જઈ શકે છે તથા આહાર પચવા લાગ ને છે તે જીમા રહેન કક્ર આત્મરને
કીણુ રૂપમા મ વી તેનો રસ બનાવ છે આ રસ પિત્તના મયથા રમામા પરિણમે છે તથા
પિત્ત રસ મુન આ પુરીને લુ ૧ પાડે છે પિત્તના રમી રસ મધુરમાથી અમરપણાને
પામે છે તે પકવાતન મોટા આત્મરમા જતા વાયુ તેને મુતામા રેર છે અને મળમૂતને
સ્વસ્થાન તરફ અધોગતિ મારે છે એટલે કે ને મ્હ તૃતિસ્થ હોતો આત્મરો રસ મને
પિત્ત તેનું પાચન મરી શકે, તથા મળ મૂતને લુ ૧ પાડી શકે તથા વાયુ મળ મૂતની
અધોગતિ મરી રમને મ્હ બનાવી હ રમા લઈ જઈ શકે આમા ને એ મેર ત્રોષ થાત
તો બીજે દાપ પણુ રસની દુષ્ટિ થતા ત્રોષ પામે આ ત્રણે દોષની દુષ્ટિ થતા રેકનું
સ્વાસ્થ્ય બગડે આજનુ માય મ પણુ આ પ્રમાણે જ માને છે આપણા પૂર્વે ને હ તરો
વર્ષ પહેલા મ્હી ગયા છે —

તત્તુ અન સર્વ રસમપિ પચમાનમાદો મધુરીભૂત કષ્ટ કક્ર કેતેભૂત
મુરીરયતિ, તતો વિદ્ગ્ધાસ્તમનીભૂતમાત્રાશયા ચ્વગમાનમ્-ઉપિત્તમ્ । તતુ પક્વા
શયપ્રાપ્ય કટુકીભૂતમનિલમ્ । (ગા બટ) શી કેવેન દના લાણુમાથી
માધુર્યાત્પિચ્ડલત્વાચ્ચ પ્રવલેન્તિવા-ત્તથવચ્ચ આમ-શયે સમયતિ શ્લેષ્મા મધુર
શીતલ । આમાશય ચતુર્વિધસ્ય આહારસ્ય આધાર । સચ તમોદકે ગુણ
આહાર પ્રક્લિપ્તમિત્તસવાત સુપત્તરચ્ચ મયતિ । ૨૪૬

૦૫૨ મોડર્નચિયરી પણ માને છે કે —

Audaka gunas are those of Kledaka Kafa (Gastric juice) which contains nearly 99.5 p.c of water

The process of digestion and absorption begins here in stomach. A profuse quantity of this gastric juice gets mixed up with the food and then it passes from the mixture thus obtained to chyle (રમધાતુ) and thence to blood. Through blood to various other places in the body where similar other mucous membranes exist. Thus it causes the secretions according to the general rule.

આ પ્રમાણે બે કે દરેક ગુણ ઉ કે ગુણ છે ૮૮.૫ ટકા પાણીનો ભાગ અને કે પ્રમાણ ૦.૫ છે જેનો અગ્રેષ્ઠમા ગેસ્ટ્રીકલ્સુમ નામે ઓળખાવે છે. એ ચૂમરાની તથા પાચનની પ્રથમ ક્રિયા તેજીમાં શરૂ થાય છે અને કે પ્રમાણે અગ્રીમ ઘણા પ્રમાણમાં આહાર સાથે ભળે છે અને તે રમધાતુમાં પરિણમે છે. રમધાતુમાંથી ગત થાય છે. ગત આપા ઘરીમાં નાની નાની અને (mucous membranes) દ્વારા જાય છે. આ પ્રમાણે તે અગ્રીમ પ્રસાદને ગામાન્ય નિર્મ પ્રમાણે વલેવડાવે છે અને કે પાચનક્રિયાઓનું મધ્ય પ્રવેશ જાય છે.

સૂત્ર પાળુ ઉ કે — સ તત્ત્વ્ય ધવસ્યશાયા દોષાણા શ્લેષ્મ સ્થાનાના શરીરસ્ય ચ ઉદ્વક્ષમણા અનુપ્રદ્યસેતિ ।

કે કે કે આમાશય (હૅન્ટરી) માં ગદો બી ન કે સ્થાનોનો પણ તેના ઉ કે પાણી એટલે અગ્રીમથી અનુપ્ર ૨ છે. વળી તે રવરધાનમાં ગદો આત્મશક્તિથી બીજા કોને પણ સ્વકાવ રના પ્રેરે છે. આપણે હમણાં નાચી ગયા કે રમનું કાળ અને છે તે એ પ્રમાણે કે એ પ્રદ્યુષીમાં આવે છે. ત્યાં તે યદુત અને પીદામાંથી ની જતા પિત્ત માથે મળે છે. આ પિત્ત રમને એ આપરાનું ભાગે છે. અદો પ્રે કે કરનું સ્થાન તથા છતાં પણ રસનું ગત જનારામાં તેનો ફાળો ઓઠો નથી. તે અનગન રહો આત્મશક્તિથી ઉપ યોગી થઈ પડે છે. બે આ પ્રે કે કે પ્રતિષ્ઠ સ્થિતિમાંથી વૃદ્ધિ પામે કે પ્રાપ્ત પામે કે ફીણ થાય તો તે અને કે પ્રકારના ઉપ વે ઉભા કરે. ફદાવની દુષ્ટિને લીધે અ ન દાસ પણ બગડે બે ધ્યાન ન ગળીએ તો શરીરને વિનાશના પવ ધમડી જાય માટે ત્યારે કંઈની દુષ્ટિ થાય ત્યારે શુ કરવું ?

વમન તુ સર્વોપનમેષ્ય શ્લેષ્મણિ પ્રધાતમ મચ્યતે મિપજ । તદ્દિ આદિ તદ્દન આમાશયમનુપ્રવિશ્ય દેવજ વક્ષારિક શ્લેષ્મમૂલમપકવતિ । તત્ર શવ જિતે શ્લેષ્મણિ શરારાતમતા અયે શ્લેષ્મવિકારા પ્રશાન્તિમાપચતે । યથા મિત્રે વેદારસેતી શાલિયવષ્ટિકાદીયમિષ્યદાચમસા પ્રશોષમાપચ તે તદ્દવિતિ । ચરક શ્રી કેવલકળના ભાષણમાંથી

ફના સર્વ પ્રકારના ઉપદ્રોમાં વધરાંને વમનને મૌથી ઉત્તમ આપા મા યુ છે. તો વમન કરે એમ આપણે કે દુષ્ટિમાં અનુપ્રતે આપણ આ વમન કરનાગ ઓરો આમાશય (હૅન્ટરી) માં પ્રવેશીને કેવલ દુષ્ટિ થયેના કે દોરને ને રોગને મુખ દ્વારા બહાર લાવે છે. આમાશય એ કરનું મુખ્ય સ્થાન છે. તેથી આમાશયમાંથી કે દોષની

દુષ્ટિ નીચી જતા અન્ય કદ સ્થાનોના વિચારે આપે આપ શા ત થત મન છે નેમ
ચોખાના ખેતરમા ખૂંદ જ પાણી હોય તે પાણી ચોખાના મૂળીઆ સેડી દે તેવુ લાગે
ત્યારે પાળ બાધી હોય તે તોડી નાખતા પાણી જવાર આ તુ મન અને બેજનાથ પામે
તે પ્રમાણે કદ દોપતુ રિમા મૂળ વમનદાગ બતાવ નીકળતા તે પ્રતિનિધ અવસ્થામા આવી
જાય. જીર્ણિત થયેલા મ્દ દાપો કેની રીતે પ્રતિનિધ અવસ્થામા લાવવો તે તો આપણે
જાણ્યુ એવું મ્દનુ કાય પણ આપણે જાણ્યુ એવું પોતે શુ રી તે આપણે જાણ્યુ નેમ
માણુ કે સર્વ મ્દના પ્રમાણમા એક નક મુખર સ્થાન છે તે પેઠરીમા મ્દી પાચન
ક્રિાનું અગત્યનું અંગ છે તેથી તે રિો પણ પ્રાપ્ત પાડવો જાગી ગણામે

શ્રી કેવેમ્બુ છે છે કે —The gastric juice flows spontaneously as soon as the food is thrown in the mouth is proved from the following passage from Halibart's Physiology The following are main results

Increase in the quantity of food given causes an increase in the amount of gastric juice secreted

The increase is most abundant in the early period of digestion વયો જ્યો રાત્રિ મુજાનો તેત મધ્યાન્હિ વમાર is a statement which clearly states us that વજ is most abundant in the Adipart i e early period of digestion but it continues to be secreted (ક્રીયતે) as long as any food remains to be dealt with When there is no food given there is no juice but some feeding or chewing will cause it to flow

The saliva is the first digestion juice to come into contact with food The gastric juice is clean and colourless It has specific gravity of 1003 to 1006 It contains 0.5 p c. of Hcl When the juice remains in the stomach this is in part neutralised by food and saliva and also by pancreatic juice which enters the stomach from duodenum Thus the mixture of gastric juice is what we call પ્લેવક કફ, સ્તિગ્ધ શીતોગુર્મદુ મ્લેષ્ણા મૃત્ત સ્થિર વજ

The action of Saliva is two-fold physical and chemical (i) Physical use of saliva consists in moistening the mucous membranes of the mouth assisting the soluble substances in food and in virtue of its mulin lubricating of the Boles of food to facilitate the swallowing (ii) The chemical action of saliva is due to its chemical principal ptyaline

આપણે મુખમા આગ નાખીને છીએ એ કે ગુન જ ને કે મ્દનો પ્રવાહ નેમ
અથ હુ છે તે આપણે રક્ષીમનના ક્રીડીએનેના અપાથી પ્રવાહ દરીયુ એ

[illegible]

અગીરસનું કેમિસ્ટ્રી એનલાઇન (Ptygoline) નામના કેમિકલ તરફ ઉપર અવતરે છે આ પ્રમાણે આહાર ને પાચન રૂપ લેવાવામાં કનેક્ટ કરેલો અગત્યનો છે તે આપો તાલીમ શ્રી મોગ ને ભોજની ગણા નીચે લોતારી હોજરીમાં લઈ જવાનું તેનું માથે પાછું હોતરીમાં પડતે આહારનો રમ મનાવવાનું પચુ કાર્ય તેનું જ છે ત્યારે આહારનો રમ ચાપ ત્યારે જ પિત્ત તેનું પાચન રી શકે છે માટે પાચન ક્રિયાનો મુખ્ય આધાર છે ઉપર જ છે જે આહારનું પાચન તેમજ પિત્ત તેને પચાવી રમ લેવાની શક્તિ નાથુ તને હવેમા લઈ જઈ શુદ્ધ રમ્ત થતા અને શુદ્ધ રક્તમાથી માત્ર ધાતુ પ્રેમા તે રમ પચિશ્યે આ પ્રમાણે સરોગ મા સ્વાસ્થ્યનો મુખ્ય આધાર છે ઉપર જ છે મુખ્ય નેજા મનું સ્થાન છે તવ આહાર રસ ચાપ પછી પિત્ત ધાતુ રમનું રક્ત કેવી રીતે બનાવે છે તે તરફ પ્રવાણ્ય મંગીએ

पितृभ्यात्मनः तत्र पश्यागममध्यग पचभूतत्मनः त्रेऽपि यत्तेजस गुणोद्भात
त्यतः प्रयत्न पात्रादिकर्मणा अग्नश्चिन्तितम् । पचत्यन विभवो सारक्विष्टो बलदानेन
पाचक ताम तत्स्मृतम् । (५३५८)

तत्र यदामाशयपक्वाशयमध्यस्थं पचमहाभूतात्मनवेऽपि तेजोगुणोत्कर्षात् क्षपितोऽमगुण ततश्च यत्तद्वचनमात्रं सहकारि कारणं वायु स्लेधादिभिरनुगृह्यत पचनादित्या लघ्वाग्निस्तथापित्तमत्रप्रति । सारकिद्वौ च विभजति । शेषाणि पित्तस्थानानि तत्रस्यमेवमनुगृह्णातितत् पात्रम् । ५६. ॥ १७॥

एष रत्नमलायाजमाशयस्वमध्य स्थित पत्रति अग्नियथा राज्ञ्या लोदना
तपगुल्मं च श्री उन्नेकरज्जा वाक्पमौथी [अपूष]

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવનારું કે કાગળ અમ્મી આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨૧ મુ. નં. શરૂ થાય છે નવા થનાર ગ્રાહકો જો લગભગના પૈસા મ આ થી મો. નો તો તેમને આ કોઈ ખર્ચે તરત મળશે

(૨) વાંચી અધ્યયયથી ગ્રાહ થનારોને પણ વાંચી રાગઆતથી જ ગ્રાહ થએ તા મા િ નર્મને તરત મામથી જ બધા અકો મો ની આપવામા આવે છે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુગા લેાય કે નાયા લેાય તેમણે પૂરે કે મ નેતુ મગ નામુ તરત મો ની આપવુ જોથી અદ્ય જેમ ને ના ના આ મામતમા ગ્રાહમની મ્સુર હાવાથી અ પાગે આવશે તો ફરીથી તે અ ન રાગેજ ગ્રાહમને ગિર રહેશે માટે મ નામુ પૂરે તથા નામુ હાવ તો મ લેતુ મગનામુ તરત મો ની આવતુ

(૪) ગ્રાહ થવા મ થ કે અ મેગવના ના મધજો પત્રવચાર વ્યવસ્થાપક “આયુર્વેદ વિજ્ઞાન” આતિય મુદ્રાપાવય, નયમડ અમ નાના ગો મગનામે મવા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના ના ક માસિકમા આવતા લેખો મમથ ના નયવચાર તરીકે મગનામે રવા

(૬) ૧૯૭ નાનજેગીઓ માટે સાર્વિ લવા નમ માત ૪ ૧-૮-૦ ગખરામા આવન છે

(૭) આ માસિક મા પાતા લેખો માટે ન ન નમના લખકો જવા ના છે

(૮) આ માસિક ના લખોને અો નુ નામા યુગિ ન વમસ લા ની નીતિ (policy) ને ગા મમથ નથી

|| ખાસ લાભ ||

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૮/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮ ૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૯૦ નં.ની જુદી જુદી વગર માધેથી નર્મન અ ડા ૧-૮-૦ થી મળશે

લખો

પાછલા વર્ષની શરૂલો માટે જ. રમિસીને, મુ મર્થ ૧૪

આયુ નર્મના અકો માટે વ્યવસ્થાપક-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આતિય મુદ્રાપાવય, નયમડ-અમનાના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ચોગ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

હમણા ૮ બાર પહેલા આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુરના ૨ વિદ્યાર્થીઓ તેમ ૮
વૈદ્યોએ ૧૪૨૨ સંવતના સાગ્ય છે । ૧૧૬ શારીરનું વ્યવસ્થા જ્ઞાન ૮ ૧૬૬ વિદ્યાનો આગ્રહ
પામે છે મ મ કવિ । ૮ ગાનાથએન મગરતી એમ એ એન પ્રેમ પ્રેમ કૃત મ મત
વ્યવસ્થા શારીરના પાંચના તથા બી ન લાગેનો કા કાનદ ૧૧ અમર ૭ પાઠ ગેમ બી બી
પ્રેમ ગેમજા રેલો આ ગોષિત મર્ધિન દુર્ગાનુરા છે ગુજરાતી ભાષામાં કા વિવિધ
આ રાત્ર ૮ પુ ન છે

પાકા પૂકાના છ મો પાનાના મચિત પુસ્તકની ભિત સાત ૩ ૮ - -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુન પ્રમાણપત્ર તથાવસાથી ૩ માનમાં મગશે

પ્રકાશક

વેદ ભદ્રનંદ પ્રિન્સિપલ આચાર્ય

તથા

વેદ ભુગતરામ શાસ્ત્રી

કાલ રાદેવી મુબઈ

મગવાના ઠે ૧૫

૧ પ્રમુખને પામેથી

૨ અહુ રામસીના મુખ્ય એજ ગે પામેથી

૩ ગુજરાત આયુર્વેદ રામસીની મુખ્ય

તથા આ ચ આદિસોમાથી

પોસ્ટલ ગણતરી લાવેલીઓ માટે મનુર થયેલ

વૈદકે મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મકે દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી, ચર્ચનાં પેદકે માનિકે

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તન્વેયુક્ત મપજ્ય ચદારોમ્યાય સ્વપ્તે ।

અ. ૧૧૬

અ. ૬

સ ચેવ મિપજા પ્રેષો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૬ ૪

તરી અને પ્ર । ।

દુર્ગારાક કવળરામ શાસ્ત્રી

જક શર્માચુડીમ્બ નં. ૬ લી. ૦ ત. ૦ મી

૦ સવાની રોડ સુમાઈ-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય નાઓની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળવનુ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને જક કાર્મગી
તકથી પ્રગટ થતા આ માનિક દ્વાગલ મળજે

અનુક્રમણિકા

નિવય

પૃષ્ઠ

૧ ૧૯ - ૧ ની ડગ્ગ ઈ કવાયરી મિત્રીની ત્રી વધ્ધની દવાઓ વિશે મનામગુ	૨૫
૨ મેતરીઆની આધુનિ ચિત્રિમા અને ત્રીનીન નાયા માં ખુ ન મુખપત્ર આધુને મદ વિદ્યાનન	૨૬
૪ નાગપુત્રના નિ ભા રૈઘ મેનનના અધ્યક્ષ વઘ પચાનન ત્રી મગાધર શાસ્ત્રી મળેનું ભાષણ	૬૬
૫ વઘા અને હજીમેના ઁ સન મીન વિશે છે ના ખમર	૭૨
૬ મઘનિરોધ અને આસનો મગધી છે ના ખમર	૭૩
૭ આનતુ નિ ભા વઘ મેનન	૨૭૧
૮ આયુરદીન ઔરધિ મેગધનત્રી વ્યાપ્તિ અને દીવા	૭૪
૯ મિકેરેમ મણિમાના	૨૮

— નિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા લેઈને ત્રાય ને ખાત્રી થોડે આ માસિક આપણા
વે શાસ્ત્રના જ્ઞાનત્રયાગ માટે કેવું ભ મી રતુ છે આ મામિ તુ આ ૨૧ મુ વર્ષ
સાન છે રા આતથી જ આ મામિ મા આરા ને આવા જ નમો આવ જ રોગ મળ્યે
મ ત્રની લાયઝરીત્રો માટે આ મામિ મળુગુ મુ હ અમને આરા છે કે દશની
વિદ્યાના ત્રયા મા જ દલતો ઉત ન મમામેનો છે મેમ મમ — ૨ ત્રા આ મામિ ના
ત્રાત્રા ત્રધા રાની કે છેવટ જોતાના ગામની ત્રાત્રેરીત્રો દ્વારા ત્રણ ત્ર મામિ તુ ત્રાયન
દનાર નેરી મેજિ : ૨૦

દુર્ગાશક્તિ દ ગાત્રી
ત્રત્રી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મપ્રજાપત્યશ્વિવલભિદ્વન્તરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વમિવેશચરકપ્રભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ સુ]

અપાઠ ૧૯૮૪

[અ ૬ ૯

૧૯૩૦-૩૧ની ડ્રૂગ ઈન્કવાયરી કમિટીની દેશી વૈદ્યકની દવાઓ વિષે ભલામણ

૧૯૩૦ માં હિંદી સરકારે લે ક આગ એન ચોપ્રા એમ એ એમડી (કે ટન)ના પ્રમુખપણા નીચે એક કમિટી નીમી હતી જે ચોપ્રા મિત્રી નામથી પણ પ્રસિદ્ધ થ) છે આ કમિટીને જોગી અને બેળમેગવાળી દવાઓ ખાસ કરીને સ્ત્રીશ મામમિપીઆની દવાઓ વિષે તપાસ કરીને તથા જોગી દવાથી લોકાના ગ્રંથો નાટે કાર્ડ નિયમનુની જરૂર છે કે નહિ તે વિષે સૂચનાઓ કરવાનું મમ સોંપ્યું હતું એ મિત્રીનું મુખ્ય મમ વિનાયતી દવાઓ વિષે જ તપાસ કરવાનું હતું એનું તે સરકારે એ મિત્રી નીમતી વખતે કરેના કગવના શબ્દો (Terms of reference) થી સ્પષ્ટ છે જના આ મિત્રીએ માર્ગ વિચાર દૃષ્ટિથી તપાસ કરી હતી જેમા બીજી ધણી તપાસ સાથે દેશી વદ્યની દવાઓ ઉપર ઉપગનાજ હેતુથી કાર્ડ નિયત્રણ મુકી શકાય કે નહિ તેનો પણ અભિવેશ થયો હતો છેવટે એ મિત્રીએ ૧૯૩૧ માં સરકારને રિપોર્ટ કર્યો જે ઉપાર્જ ગયો છે એ રિપોર્ટ આત વચ્ચે હિંદી સરકાર પામે પડ્યો છે હજી એની ભનામણોને કશે અમન થયો નથી પણ હવે મધ્ય વિચાર ચાને છે એમ અંભગાય છે એ સાચું ને કે ન હો પણ એમા દેશી વૈદ્યક વિષે જે મંદિત ભનામણ છે તે નીચે ઉતારી છે —

Medicine made from indigenous drugs

(462) The Crude single drugs as well as the compounded medicines used in the indigenous systems of treatment should be brought under control

(463) The control of such drugs and preparations should for the present be kept entirely separate from that of Western drugs and preparations

(464) The introduction of a uniform curriculum for the instruction and training of indigenous practitioners should precede the exercise of any system of control

(465) The practice of Indian medicine should be restricted to properly trained qualified and registered practitioners
(ચિષ્ટાં પૃ ૧૧૬)

અનુવાદ —

(૪૬૨) દેશી વૈદક ચિકિત્સામાં વપરાતા મૂળ છુગ દ્રવ્યો અને તેના યોગો એ એવને પણ નિયંત્રણ નીચે મુજબ નોંધાશે

(૪૬૩) હા-રમાં આના છુગ દ્રવ્યો અને તેના યોગોનું નિયંત્રણ પાશ્ચાત્ય ઔષધીય દ્રવ્યો અને તેના યોગોના નિયંત્રણથી સ્વતંત્ર રાખવું

(૪૬૪) કોઈ પણ વસ્તુના નિયંત્રણને ૧ મળ મ્યાં પડેના દેશી ચિકિત્સાને તથા ૨૨વા માટે એ સગપા પાકચક્રમંત્રી તથા તેના મિશ્રણની સ્વસ્થા થતી નોંધાશે

(૪૬૫) દેશી વૈદક ધર્મો કાવાની શુદ્ધ યોગ્ય રીતે શિક્ષિત અને યોગ્યતાવાળા ગૃહસ્થ ચિકિત્સકોને જ રહેવી નોંધાશે

નોંધ

જેની બનામણ પહેલી મમલમાં મુખર્ષી ધ્યાનમાં તે આવશે તે વિપરીત ક્રમ દેશી વૈદક વધાને માર્ગ ગુપ્તસાન પ્રે એ આનામિક છે

(ત.ની આ વિ.)

મેલેરીયાની આધુનિક ચિકિત્સા અને કવીનીન

મેલેરીયાની જગપ્રસિદ્ધ દવા કવીનીન છે એમાં ૧૬૦૦ નથી વીનીનને બદલે કોઈ બીજી દવા ચાલે કે નહિ એ પ્રશ્ન જુઓ છે પણ ઘણા લોકો અને માર્કેટ નજીક દાકતરના તાના વગર વીનીનનો મેલેરીયા ઉપર ઉપયોગ પ્રે છે તેમ કટના વધા પણ બીજા મે સાથે મેગારીને કે એ લુ પ્રે નામથી કે પ્ર જન નામથી વીનીન વાપરે છે વગી મેલેરીયા તાર વગર વીનીન ને બદલે એગીલીન અને પ્લેસ્મોડીનીન પણ કોઈ વાપરતા હોય તે સભ્ય ૩ એ પરિસ્થિતિમાં તદ્દિદાનો છે લેા મત શો છે તે દુકામાં જાણવું ઉચિત્તો થશે

પાના ચિકિત્સા પદ્ધતિમાં મેલેરીયાની ચિકિત્સા પચાસ વર્ષ પહેલાં ચાલુ હતી તે પાછી હા રાલુ થઈ છે આ પદ્ધતિ એટલે દુકામાં ૧૫ થી ૧૮ પ્રેન વીનીન મેલેરીયાના દર્દી તાવ ન અટકે ત્યાં સુધી આપવું

ઈ સ ૧૮૮ માં લોહીમાં મેલેરીયાના જ તુની શોધ થતા પછી દાનીઆ તાવના ઉચનાનું કારણ કવીનીન ચિકિત્સા પછી જો થોડા મેલેરીયા જ તુમે જીવતા રહી જાય તે માનવામાં આવતું

અને વીનીન પ્રે જન્તુનું મારક છે એવી માન્યતાને પરિણામે પ્રતિદિન વધારે વીનીન આપવાથી તથા લાંબા વખત સુધી વીનીન આપુ મ મવાથી મેલેરીયાના છેલ્લા

જ તુઓ પણ નાશ પામે અને એ તાવ નિમૂળ ચાર એરી મ્લેપનાને આધારે લા ૧૧ વ મન સુધી મીનીન આપનાની પ્રયા ચાલી હતી

હાનમાં સાસર્ગિસ રાગો વિરે એરી માન્યતા દર થતી જન છે કે જેમ પ્લાગ જન્મ્યા ઔરધથી જ તુમ્હા પાયો જ તુ ગતિ રી રાખ્ય છે તેમ મેનેરીઆ જેવા રાગોમાં કરી સકાતુ નથી પણ ઔપનો રડે જ તુઓ નિર્ગળ થાય છે અને તે નિર્ગળ જ તુઓ માતુષ શરીરની સ્વાભાવિક રોગદૂર શક્તિરડે નષ્ટ થાય છે મીનીન વિરે નિષ્ક્રિયતાનો એવો મત છે કે એની જ તુઓ ઉપર સાક્ષાત્ અસર નથી પણ શરીર પી ધાતુઓ (cells) ઉપર અસર મીને અમુ સાથે ઉત્પન્ન કરે છે જેની રાગોની સ્વાભાવિક રાગ પ્રતિજ્ઞ સક્તિ વધ છે અને તેથી મેનેરીઆના જ તુઓને માગવાનું શરીરમાં આમર આવે છે

હવે મેનેરીઆના સર જન્મ્યાને મારવા માટે થોડા દિવસ સુધી થો ૧ નમાણુમાં કરીનીન પુરું છે મીનીન અકસારીઆઓ સુધી કે મીનીનાઓ સુધી ચાલુ આપ્યા કરનાથી મેનેરીઆ ઉથલા ન જ માર એનું જનતુ નથી નીચથી ચાગીશ થનની કરીનીનની માત્રા મેનેરીઆના ઉથલાને અગ્રાનરામાં વધારે સફળ થાય એમ જનતુ નથી રાજ ૧૫ થી ૨ જેન કરીનીન થોડા દિવસ સુધી આપવાથી એટલો જ કે ૧૨૫ વધારે ફાયો થાય છે મીનીન બધ મ્યા પછી તાર ઉથલો મારે તો ફરી એજ ચિકિત્સા કરી કરીનીનની મોગી માત્રાથી કે લામો વખત ચાલુ આપનાથી નિર્ગળ ફાયો નથી એ સિદ્ધ થયું છે ૪૫ મોગી માત્રાથી અને ચાલુ લામો વખત આપનાથી જે નુકસાન થરાની જી છે તે ઉપરની રીતમાં નથી ઉપર મ્હની મધ્યમ માત્રામાં મીનીન ૧૦-૨૦ દિવસ તરીકે મામ કરે છે

લીગથોડનેશ સના મેનેરીઆ મીશને ૧૮ ૩ મા લનામણુ મી છે કે મેનેરીઆ ઉપર હમેશા ૧૫ થી ૧૮ જેન રીનીન ૫-૭ દિવસ સુરી આપતુ, તાવ ઉત્પા પડી કાઈ ઉપચાર કરનારી જરૂર નથી અને ઉથલો માર તો એજ રીતે ફરી મીનીન આપતુ ૧૮ ૭ મા ઇપાયેના મેનેરીઆ ઉપરના લીગ થોડ નેશ સના એથા ગિર્પોર્માં પણ ઉપર કહેલ ઉપચાર પદ્ધતિની મજબુત લનામણુ મે છે

સગર્ભાવસ્થા અને કરીનીન—અર્થર્થાવસ્થામાં મીનીન અપાય નહિ એવી માન્યતા ઘણે દેશોએ જોવામાં આવે છે પણ આ વિષયના જાણુમરોનો મન એવો છે કે સગર્ભાવસ્થામાં લામો વખત અથવા સખત રૂ માં મેનેરીઆ તાવ આવે તો એથી મુલાત્ત થવાનો સભવ છે અને મીનીનની થોડા માત્રા વડે મેલેરીઆ તાવ કાણુમાં આવે તો કસુવારડતુ લગ ઓછુ થાય છે મંગો ચોના, મેન્સન બા વગેરે વિદ્વાનોનો ચોક્કસ મન મને છે કે મીનીનથી નહિ પણ મેનેરીઆથી સગર્ભાઓને જોખમ છે વળી મીનીનમાં વેગુ લાવવાનો શુભ નથી પણ વળુ રડે થયા પછી તેની વધારવાનો શુભ છે

મેલેરીઆનો ઉત્પાદક-મેનેરીઆના બધા અમરોને ઉથલો માગવાની દેવ છે ઉથલાને ચોક્કસ રીતે અગ્રાને એરી તો કાઈ દવા જ નથી મેનેરીઆ જરૂરો ખરા આખા સગીરની અદરની પ્રતિરોધક શક્તિ ઉપર છે એ કમુ જ છે વળી અમુ પ્રદેશમાં મેનેરીઆ ચાલુ હોય ત્યારે એ વાગ તાવ ઉત્પા પડી અમુ અકસારીઆ કે મીનીનાઓ ના મેનેરીઆ પડેા આવવા લાગે ત્યારે એ તે વૃતાન્તો અવતરો ઉથલા છે કે નવો એપ છે એ નકી ક તુ

મુશ્કેલ છે છતાં ઉપર ક્વીનીન ઉપચારની જે રીત કહી છે તેથી ઉચત્તાની ખીક ઘણી ધ્રુવી જાય છે બંગેરીઆમાં મેલેરીઆનો અભ્યાસ કરીને ડા. કોલી સ કહે છે કે મેલેરીઆના ૧૬૭ દરદીઓને ૩ થી ૪ દિવસ સુધી રોજના ૧૫ ગ્રેન પ્રમાણે ક્વીનીન આપ્યા પછી ૮૪ દરદીઓ (૫૭ ટકા) તે તદ્દન સારા થઈ ગયા ત્યારે ૭૮ દરદીઓમાં તાવે ઉઠ્યો માર્યો આ ઉચત્તાના દરદીઓને ૩-૪ વિવસ સુધી ફરી ક્વીનીનનો ઉપચાર કરવાથી ફક્ત ૨૬ (૧૮ ટકા) દરદીઓ એના રક્ષા જેમાં તાવે પાડે ઉઠ્યો માર્યો અને તેઓને ફરી એજ રીતે ક્વીનીન આપ્યા પછી સાત દરદીઓ (૪ ટકા) ઉચત્તા વાળા ગયા.

ખીજ નિષ્પ્રાપ્તોનો પણ આજ અનુભવ છે કે મોટી માત્રા અને લાંબા સમય સુધી ચાલુ ક્વીનીન આપ્યા પછી અત્યંત ઉપર કહેલી હાની ૧૫ થી ૧૮ ગ્રેનની માત્રા ૫-૭ દિવસ સુધી જ ક્વીનીન આપવું અને તાવ ઉઠ્યો મારે તો ફરી એજ પ્રમાણે ક્વીનીન આપવું એજ મેલેરીઆના ઉચત્તાનો સારો ઉપાય છે.

મેલેરીઆના જી. જી. પ્રમાણે આ એકાદગ તાવનો જે પ્રકાર છે તે ઉચત્તાની બાબતમાં ખરા છે. જોકે તાવ ચડે ત્યારે એકાદગ ખીજ સતત આદિ જેવો સખત નથી હોતો પણ ઉચત્તાનો ડર એ પ્રકારમાં વધારે હોય છે. ૫ થી ૭ વિવસના ક્વીનીનનો ઉપચાર પછી ૪૫ ટકા દરદીઓમાં એકાદગીનો તાવ ઉઠ્યો મારે છે ક્વીનીન સાથે પ્લેસ્મોક્વીન (Plasmoquine) ચો દિવસ ચાલુ આપવાથી ઉચત્તાની ખીક ઓછી થાય છે. પણ પ્લેસ્મોક્વીનના નિપતી અસરનું ભર છે અને લીમ્બો એક નેશ સના મેલેરીઆ મીશનના ત્રીજા ગિયોમાં આ લય તરફ ખાસ ધ્યાન આપવું છે. કુ. મા. એમ. હી રાજ્ય કે ક્વીનીનનું મ્યાન લઈ શકે એવુંતો પ્લે મોક્વીન નથી જ તેમજ ચિલ્ડિસની નજર ખંડાર લઈ શકાય એવું નિજે ખમ પપુ નથી છતાં જેને ક્વીનીન માફ ન હોય તેને માટે ખાસ કરીને એકાદગી તાવના ક્વીનીન સાથે પ્લે મોક્વીન ચિલ્ડિસ ની દેખરેખ નીચે આપી શકાય છે.

મેલેરીઆના ઉચત્તા ઉપર એટેક્સીન—મેલેરીઆ તાવ ઉપર એટેક્સીનનો ઉપયોગ માર્ગ થયો એ એટેક્સીન ઉપચારમાં ઉચત્તાનું નમાપુ ઓછું આવે છે એવા અભ્યાસો ૨૭ થવાથી પપુ પાઠગથી સારા દાકતરોએ ખોળો અનુભવ લઈને એટેક્સીનનો એ શુભ કરી નીનની સરખામણીમાં જગત વિશેષ—એટેક્સીનને ક્વીનીન કરતાં ઉચત્તા અટકાવવાની બાબતમાં ચડીચાલુ કરાવે એવો નથી એવો સ્પષ્ટ મત આપ્યો છે. કોલીમ્બોની ઇરિપીતાલમાં ૬૪૭ દરદીઓની દુનનાત્મક પરીક્ષા થઈ પછી ફર્નાડો અને સ. ડરસગર તો કહે છે કે ક્વીનીન ઉપચાર કરતાં એટેક્સીન ઉપચારમાં અપુગપુ વધારે ઉચત્તાના કેસો થયા છે.

ક્વીનીન અને બેન્ડે વાટર જવર—ક્વીનીનનો ઉપચાર પછી કેટલીકવાર બેન્ડે વાટર જવર લાગુ પડે છે એવો આલેષ છે. પણ ડા. ચોખા જેવા નિષ્પ્રાપ્તો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કે બેન્ડે વાટર જવરનું મારપુ ક્વીનીન નથી પણ પ્લેસ્મોક્વીન અને એટેક્સીનનો ઉપચારથી બેન્ડે વાટર જવરનો લય નથી એવું પણ સિદ્ધ થયું નથી એટલે બેન્ડે વાટર જવર સાથે મેલેરીઆની અસર છે એવું માલુમ પડે તો ક્વીનીન આપવામાં કાંઈ વાધો નથી એવો એક મત છે. બીજો મત એવો છે કે બેન્ડે વાટર જવરના દરદીઓ તથા જેઓ ક્વીનીનથી કટાળેના હોય તેઓ તથા જેઓમાં ક્વીનીન હીમેગ્લોબીનુરીઆને ઉત્પન્ન

કરે તેઓ માટે એટેષીન હીં છે પણ એટેષીન પ્લેગ્મોસીન જેટલું જોખમી નથી એમ ડા. નોના મ્હે છે (જુઓ ડા. નોનાનું A hand book of Tropical Therapeutics p 608) એ સાચું છતાં સગર્ભા સ્ત્રીઓને તથા ન્દાના બચ્ચાઓને એટેષીનના ઈન્જેક્શન આપતાં મહાગવાનું છે કારણકે એટેષીનના ઇન્જેક્શન નમળા બચ્ચાને નાહધાતમ નીવડયાના દાખના નોંધાય છે (Lancet n 1935 1056)

છેનટ હીંમ ઓર નેશન્સના મેલેરીયા કમિશને મુચ્ચેલી મેલેરીયા ચિકિત્સાનો સાર નીચે ઉતાર્યો છે

કપીનીન હાર્ષ ડાયોગાર્ડ રોજ ૧૫ થી ૧૮ ગ્રેન અથવા કપીનીન મશ્ટ વીથ ગ્રેનની માત્રામાં ૫ થી ૭ દિવસ આપવું ઉપરોક્ત માર્ગોએ જોઈ નમાશે ફરી કપીનીન આપવું મેલીઆની મોસમમાં માત્રે ૭ ગ્રેન વીનીન રોજને અપનાવવા તરીકે લેવું

ઉપરોક્ત દરમિયાન આગમ લેવો રોજની માત્રા નિશ્ચય તથા ૧૮ ગ્રેન મોટા માણસની માત્રા છે આગ ને તેના નિશ્ચય આપવું બનતાં સુધી કપીનીન મોટેથી આપવું

નડીઆદમાં ખુલ્લુ મુકાયલુ આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય

શ્રી દાદુભાઈ દેમાડળી જી એ એમ એન સીના હસ્તે ખુલ્લું મુકાયા આયુ

લય સમારણ પ્રાતના પ્રત્યે ૯૮નાની દાખરી અને મહાનુશ્રુતિ

તા -૬-૩૮ ના રોજ મહાયુગત આયુર્વેદી મેડિકાલ મોનાઈગી અને વિદ્યાપીઠ તરફથી આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયની ઉદ્ધાટન ક્રિયા માટેના મમા ભ સા તના ૫-૫૦ થી ૭-૩૦ સુધી ગાખવામાં આવે હોય ત્રીમાન સર ૧૦ થી ૨ નભભાઈ સાદેચના હસ્તે મહાવિદ્યાલય ખુલ્લું મુકાયાની વખતે હતી પરંતુ અગત્યથી ગાળોને બગે તા ૩૦થીએ છૂટા થઈ શકે તેમ ન હોવાથી મયવાહક અમિનિએ નડિઆ ના સુપ્રસિદ્ધ મહામહાવાદી આગેવાન શ્રી દાદુભાઈ દેસાઈના હસ્તે ઉદ્ધાટન ક્રિયા કરવાનું હજી થુ હતું

નડિયા સલુચુ બગ્ગર પોલીસ ગેઝ સામે મહાવિદ્યાલયનો ભવ્ય હોલ ખુલ્લું મળજીપૂર્વક ખ્વજાઓ આમોપાનના તોરણો વનસ્પતિઓના ચિત્રો અને ગરીગચનાની વિવિધ આકૃતિઓથી સજવવામાં આવે હોય સમાસરોથી સમાધાન ચિત્ર બગાડ ગણુ હતું મહાયુગતના ખુલ્લેખુલામાંથી વધીએ હાલતરી આપી હતી

બગમર ૫-૦ વાગતા ૮ નડિયાના સુપ્રસિદ્ધ કવિ મગમયુગની મનોહર પ્રમથી આસેખાએલી ધનવતરી સ્તંભની મન્યમનિખને મુવાન અને ઉત્સારી મંગીતમર થી વનસ્પતિ મહાદેએ પોતાના મધુર મધી આવાર પગપગાગ ખીનવી હતી

બાદ પ્રમુખમ્થાન શ્રી દાદુભાઈ દેમાડળે આપવા ૧૧વીની ગખાન નડિયા મુબના પ્રમુખ શ્રી ગોખળદાસ દાગમદાસ તનાગી તરફથી સુચોચ રખોમાં મુકવામાં આવી હતી

આ દરખાસ્તને મરાણુ તાતના અનેક હુકમો અને ઝોજ સીના વૈધ ત્રિતિનિધિઓએ હાર્દિક રીતે આપ્યા હતા અમ નાદ તરખી વલગત માધનપ્રસા નડિયા તરખી યે ગમણિનાલ દેસાઈ વડે ગ તરખી થી ચુનીનાન વૈધ હાલ તરખી થી છોગનાલ મેરવિંદરામ ગુગત તરખી નેન ઘ ૧ રતનનાન અને વલ ૧૦ શ્રીમળા નનસારી તરખી ઘગજ મગનનાન ગોધગ તરખી ઘગજ લક્ષ્મીનાલ ઝોજ સી તરખી વ્યાસ શકગલાલ વલ ખેડા ૭ ના તરખી વલગજ જગનાથ વૈધરાજ માલે ધાગ (મહેમદના) વલગજ નાપુનાન (પડવણુજ) વૈધગ ૮ પુરોત્તમપ્રસા (આણદ) ૧ અનુરભાઈ (મનાન) વૈધ ભાનુરસા (માતગ) અને મરાણુજરાત આપુ મેગી મોસામગી તરખી વલરાજ સુદ લાનભાઈ તેમજ ગુજગતના નિદાનો તરખી નિધિસર અનુમો નો સાથે નમુખ સ્થાન માટેની દરખાસ્ત વધારી લેનામાં આની હતી

નમુખશ્રી પોતાની લાક્ષણિકતા આપુન મહાત્મ્ય જાતના જાણીને પ્રેમપૂર્વકે પોતાને ડાખી ન લખાવતા વધુ હેવગવનામાજી ગૌરવ માનવું તેમજ આપુને પ્રધાન ચિંતિત્વા પદ્ધતિને ના પાડે તેવા પાત્રાત્ય વિવાનને તુરંતાત્મક દૃષ્ટિએ અપનાવતા શીખવા મુખ્ય યુક્તિ તરીકે ગણાસલાઈએ જાની લેખમાન્ય મ થાયો આપો આપજ એક સુક્ષ્મ બીજમાથી વડા પેઢે ખીલે છે મગે છે ફાને છે અને જનતા તરફ પોતે છે એમ કહી તન મન અને ધનથી મહાવિદ્યાલયની ખીતવળીમા પોતાને મળે આપરા સરને મુખ્ય યુક્તિ અને નમુનીને આ જાળતમા ખાસ લાજ આપી ગ થાને વિકાસ ઉત્તરોત્તર થવામા પોતે દમ મેરા રસ લઈ નિમિત્ત રૂપ તનરા ચિનતી રી હતી ત્યાજ બાદ શ્રી દાદુભાઈ સાહેબે યોગ્ય ન ત ના નડિયા ખાતે આપુને મહાવિદ્યાલય આજીવનુ મહાએનુ જ તહેરુ મુકુ એમ કહી મરનાનું જાણિ સમુજ ના નો એમ ઇચ્છ્યું હતું

આ પછી સરૂરથી તમથી સુધાનના લાઈ માટે નાન લોગનાથ અને મહેમ વાદના દરાજ માટે પગલાઈના સરથાને સક્રિય ટેકા આપવા માટેના લાગણીભરા સંખ્યાના થતા હતા.

બહારગામથી સહાનુભૂતિના ગમ્યા ૧૬ સંદેશાઓમા મુખ્ય મંદશાઓ નીચે મુજબ હતા
 મુ ૧૮ સરકારના આ ૧ રી ખાતાના પ્રધાન નામ ૧૨ ડૉ ગી ૩૨ સાહેબે મહાયુગ્મત
 સોસાયટીના પ્રમુખશ્રી ૮૫૨ તમારા સમાગમને સર્વ રીતે ફોદ ઈચ્છુ છુ જેવા નકારનો
 સંદેશ તાગથી મો હ્યો હતો મુનઇ સગમના નાપા ખાતાના પ્રધાન નામ ૧૨ શ્રી લક્ષ
 સાહેબે ૫૫૫ પોતે શે શ્ચોને લીધે આરી ચમ્તા નથી પરતુ મહાવિદ્યા ૧૫૫૫ લાવિ ઉત્તરોત્તર
 સમુત્વળ બને જેમ હૃદયપૂરક ૮ ૭૫ હતુ ઉ પી પાટપુ આયુર્વેદિક કોને ૮૧ વ્યસ્થા
 પક સમિતીના પ્રમુખશ્રી ડૉ સુમત મહેતાના તરફથી સહાનુભૂતિનો પત્ર નોધવા થો ૨ હતો
 યુગ્મત કચ્છ-કાર્ડિઆવાડ નદમડગના મત્રીઓ તરમ્થી હાસોટના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યરાજ બાપા
 લાલબાઈ તરમ્થી આવેનો પત્ર સહનાભૂતિ અને દિશામુચનથી ભગપૂર હતો બીજા અનેક
 સંદેશાઓનો અત્રે ઉ લેખ નથી મ્યો

મહાગુજરાતના ખૂબી ખૂબાથી પધારેના વૈદ્યો અને સ જનોનું સ્વાગત કરતા મહા
ગુજરાત આયુષ દીક મેડિકન સોસાયટીના મંત્રીઓ શ્રી જેઠાનાન રાયુરસા ત્રિ પુપ્રસા વગેરે
તરફથી વિદ્યાપીઠના મંત્રીશ્રી સ્નાતક મુદિરાજે સોસાયટી અને વિદ્યાપીઠના કમસરે વિકાસની

નાગપુરના નિ ભા વૈદ્ય સમેલનના અધ્યક્ષ વૈદ્ય પચાનન શ્રી ગગાધર શાસ્ત્રી ગુણેનુ ભાષણ

(ગનાકથી ચાલુ)

આયુર્વેદનો ત્રીજો સ્કંધ કે વિભાગ તે ઔષધિ વિજ્ઞાનનો છે ઔષધિવિજ્ઞાનમાં વનસ્પતિ શાસ્ત્ર ત્રાણિશાસ્ત્ર નિષદુઓ ગુણ ધર્મશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ શાસ્ત્રોનો સમાવેશ થાય છે સર્વ શાસ્ત્રોનું ફળ છેવટ તો સફળ ચિકિત્સાનું નિશ્ચિત આરોગ્ય આપી શકે એવી ચિત્તિ પદ્ધતિ નક્કી કરી એ છે આ વિષયમાં તો આયુર્વેદશાસ્ત્ર સર્વ ચિત્તિમાં ગાઓનું મુકુટમણિ છે એટલી વાતમાં તો આલોપેદોને પણ મનમાં નથી તપુદગ્ધ વરતો અનુભવ આયુર્વેદિક ચિકિત્સા પદ્ધતિની પછવાડે છે આ લાના ૧૮ દરમિયાન ગ થો અને સામ્રાજ્યો ઉગ્યા તથા આયત્ત કાલિઓ પણ થઈ તે તે સામ્રાજ્ય શાસકોએ પ્ર નહિત હેતુથી નગ્નના આરોગ્ય માટે અને વ્યાધિ વિનાશ માટે અનેક ઉપાયો થો ત્યા હતા કનિષ્ઠના સામાન્યમાં શ્રી ચરક આદિ પ્રતિભાશાળી અને તેજસ્વી વધો થઈ ગયા આ પૂજ્ય વિજ્ઞાને નત્યક્ષ નયોગ અને અનુભવથી પ્રમાણિક અનેક મ થો રચ્યા છે ચરકગુપ્તના અને અરોક્તના સામ્રાજ્યમાં વિશાળ અભ્યાસવાળા અનેક ચિકિત્સા મંત્રિ હતા જેમાં આયુર્વેદાનુસાર ચિત્તિસાનો કાલ મેગધીને હ તરો રોગીઓ સાગ થતા હતા ચરક અને વાગ્મટે ચિકિત્સાકો માથે વિચાર અને સવાહ કરીને ચિકિત્સા પદ્ધતિના સિદ્ધા તો નક્કી રીને સહિતા મ થો લખ્યા છે આ રીતે આયુર્વેદીય ચિકિત્સા પદ્ધતિ નત્યક્ષ પ્રયોગોથી અનુભૂત મિદ્ધા તો ઉપર મુપ્રતિવિત છે એ ચોક્કસ છે

માણસો ઉપર અનુભવ કરેન પ્રયોગો વડે સિદ્ધ થયેના ઔષ્ધો અને ઉપચારોનું પશુઓ ઉપર પ્રયોગો દ્વારા ફરી સંતોષન કરવું એ નિગ્યક છે પણ વગેર ઉપર રેના પ્રયોગો માપસોમાં મપૂર્ણ રીતે સફળ નથી થતા કારણ કે બનેની પ્રતિભા ને છે માત્ર દિશાનું સૂચન થાય એટલું જ જ થાય છે પશુઓ ઉપર અનુભવ કરેના આયુર્વેદો ફરી માપસો ઉપર રોગી સ્થિતિમાં અનુભવ કરી જોવાની જરૂર રહે જ છે

કારણ કે મનુષ્યની પ્રકૃતિ પ્રદ્રિય મન જ્ઞાન વેદના નદશન વગેરે પશુઓથી ભિન્ન છે અને તે પારપૃથી તેના ચિકિત્સાના અનુભવમાં પણ ભિન્નત્વ આવે છે એટલું તો આધુનિક સંશોધકોએ પણ સ્વીકારવા યોગ્ય છે જૂના આયુર્વેદાયોર્થોએ અનુભવ કરીને પ્રતિપાદન કરેલા પ્રયોગોને સ્વીકારીને ત્યા ચિત્તિ કરી જોવામાં આવે છે ત્યારે ચિત્તિ મદિરોના અનુભવ આયુર્વેદીય પ્રયોગોના યશ ને સ્થાપિત કરે છે મદ્રાસ લાહોર ત્રાવપુકોર મદીસર પુના નગર વગેરે સ્થાનોના ચિત્તિ મદિરોમાં આયુર્વેદીય ચિકિત્સાની સફળતા દર્શાવવા માટે પરાંપિત રાખ્યામાં રોગીઓની ચિકિત્સા થાય છે આયુર્વેદીય ચિકિત્સા મદિરોમાં આયુર્વેદની નત્યક્ષ પ્રયોગો વડે અનુભૂત ચિકિત્સા પદ્ધતિ શાસ્ત્રશુદ્ધ જ છે એવું નક્કી કરવામાં શો વાધો છે !

ચિત્તિ તત્વના પ્રતિપાદનમાં પણ આયુર્વેદ ત્રિદોષીમાસાને અનુભવે છે ત્રિદોષના વૈદ્યને દૂર કરી ધાતુસામ્ય ઉત્પન્ન કરવું એ આયુર્વેદીય ચિકિત્સા મતનું પ્રધાન મત છે

યામિ ક્રિયામિર્જાયતે શરીરે ઘાતવ સમા ।

સા ચિકિત્સા વિકારાણા કર્મે તન્પિના સ્મૃતમ ॥

શરણુનરોધથી કાનન હેતુરૂપમ્ થતા હે ધાતુઓમા પણ વૈષમ્ય થાય છે અને પશિણુમે રોગ થાય છે

જાયતે હેતુવૈષમ્યાત્ વિપમા દેહઘાતવ ।

હેતુસામ્યાત્ સમાસ્તેષા સ્વભાવો પરમ સદા ॥

શરીરમા ધાતુસામ્યનુ સ્થાપન કરવા માટે દોષરૂપમ્ દૂર ગુ એ પ્રશસ્ત વિધિ છે

ત્યાગાત્ વિપમ હેતુના સમાના ચૌપસેવનાત્ ।

વિપમા નાનુવચિનન્તિ જાયતે ઘાતવ સમા ॥ ૨૪૬ ૧-૧૬-૬

અરુના ઉપના વચનને અનુસરી વિપમ હેતુગોને દોષીને સમહેતુઓનુ સેવન ગુ બેઈએ અહીં સમ અને વિપમ ગ્રહોવી સામ્યોત્પાદ તથા વૈષમ્યોત્પાદ હેતુઓ સમજવાના છે

નિદોષ મયોગથી દુષ્ટ શરીરમા જ તુઓ વૃદ્ધિ પામે છે અને નિદોષત્વ નષ્ટ થતા તથા ધાતુસામ્ય સ્થાપિત થતા જ તુઓ નાશ પામે છે મનન્ય કે જ તુઓના નાશ માટે જન્તુવિનાશક સ્વતંત્ર ક્રિયાની જરૂર નથી દાહમા જ તુનાશ તરીકે પ્રસિદ્ધ ઔષ્ધો પણ શરીરની પ્રતિકાર શક્તિ વધારીને મર્થ કરે છે અતિ પ્રસિદ્ધ પ્રીતીનનો રખો આપથ આ ઔષધથી વિપમજ્વરને ઉત્પન્ન કરનારા જ તુઓ સાક્ષાત્ મરણ પામતા નથી પણ તે જ તુઓની વૃદ્ધિ ન થાય અથવા તેઓ મરી જાય એવી શરીરની પ્રતિકાર શક્તિ વધે છે એમ પ્રત્યક્ષ મયોગથી સિદ્ધ થયુ છે—

This experiment shows that quinine in therapeutic concentrations does not kill malarial parasites in vitro Antimalarial remedies must be regarded as adjuvants to the natural defence mechanisms of the body (Clerf's applied pharmacology 102-104)

મનન્ય કે જનાના ઔષધિ થોમા જ તુરુપાતો ગુણ નથી પણ શરીર મા પ્રતિકાર સામથ્યમા એ ગુણ છે એ ખેમે હ આ મન અથવા નીઓમા રત્ન નામના પ્રખ્યાત ઔષ્ધોમા પણ ઉપ શના જ તુઓ વે છે મરતા નથી—

Instead of being destroyed in this concentrated solution of salvarsan more vigorously about live and even generate on it salvarsan can no longer be regarded as a bactericide the effect of salvarsan can only be considered as a stimulant which assists and sharpens the natural defensive capacity of the human organism

(F Volgyesi Message to the neurotic world)

ઉપર પ્રમાણે જોના એ પ્રાગના આરોગ પ્રતિકાર શક્તિના અભાવ ને તે પ્રતિકાર શક્તિને વધારીને જન્તુનાશક થાય છે એ જ રીતે વેમ્પીન પોટાગીનમા જે પીડીન ફક્કરોહીન અને નવુ પ્રયાગમા આવેલુ પોટાગીન વગેરે શરીરની પ્રતિકાર શક્તિને વધારીને મર્થ કરે છે કેવળ જન્તુન ઔષ્ધ ઉત્પન્ન નથી જે કેવળ જન્તુના નાશ દાય તે શરીર સ્વેતન પુરમાણ્યોનુ પણ નાશ થાય કે નહિ એ ચિનનીય વિષ છે મનના એ છે કે જન્તુન ઔષ્ધો પણ શરીર ધાતુઓની શક્તિ વધારીને મર્થ કરે છે મોડાતાના

ધન્યતરી વર્ણુવા માટે ભારી ધ્યમ અત્મ છે અને માફ રાખવાનું અપૂરતું છે એટલે મ તેમ નમાનીને આગળ ચાલુ છું

નાસ્થ્યવગુનના પ્રમગમા ત્રાપ્ત્યામના ઉપયોગન ખાસ વિસ્તારથી વિવેચન કરતું નેહએ િતુ માસરોગોમા ત્રાપ્ત્યામથી ખાસ લાભ થાય છે ધાતિ બળિત ધત્યા પ કમો નાથાતુ ખાસ માર રે છે ત્યારે ત્રાપ્ત્યામ સમાનરૂપે રોગને શાત કરામા સાધનરૂપ થાય છે ધાતિ અસ્થિ વગેરે પાકર્મ વિગેરે રિરે હકથોગ ત્રાપિયમા કતુ છે કે —

કમપટ્ટકમિદ તાપ્ય ઘટશોધાવારકમ્ ।

વિચિત્રગુણસધાયિ પૂન્યતે મુનિપુગવે ॥ (૧ થો ૩ ૨-૨)

એજ રીતે ત્રાપ્ત્યામથી સર્વ રોગનો ક્ષય થાય છે - વરોગતા વિદુજયો મિન્દીપનમ્ વગેરે શબ્દોમા ત્રાપ્ત્યામનું શુભનુન મળે છે યોગશાસ્ત્રમા પ્રતિપાદિત ક્રિયાઓનું તથા ત્રાપ્ત્યામનું ગુણ - આયુરિત શાસ્ત્રની પ તિથી તથા પ્રયોગ પદ્ધતિના સજોધન મુવામા આ યુ છે યોગ શાસ્ત્ર હમણા હમણા નવાનકિના વિચારક્ષેત્રોમા આ યુ છે ભાગતીય યોગશાસ્ત્ર અગ્રેમિ જમની ઓગ્રીઆ વગેરે દોનોના રૂઢ શાસ્ત્રમા પરગત પડિતોના વિચારો અને મોનનનો વિચાર થયુ છે એ અભિમાન લેવા યોગ્ય છે રોગોને દૂર કરા માટે તથા આરામ નમના માટે યોગરિતિસા પાત્ય દ્યોમા વધારે ને વધારે ઉપયોગમા આવતી જાય છે માનસરા ચિતિસામા તે ત્રાપ્ત્યામની ઉપયોગિતાની પાત્ય પડિતો મુક્તાકે સ્તુતિ રે જ રાગીગમાનસરોગો ઉપર યોગશાસ્ત્રોમ્ત પ મોતિ તથા ત્રાપ્ત્યામનો ઉત્તમ ઉપયોગ થાય છે આ રીતે હુકામા િ ન મ્યુ છે આયુરદીપ વધાએ આ વિધાનો રોગોને અટકાવના માટે તથા નિવારવા માટે જરૂર ઉપયોગ મુવા નેહએ

અ વસ્તુત ૮૧ થો વ રપાત્ય નામનો એક બીજો એક પપુ આયુર્વેદમા વપુ થો છે મત્ર મગન બનિ હોમ ત્રાયવિત્ત ઉપનાસ સ્વસ્થયન આરીવા નહજુ મપિઝૌપધાદિનું ધાગપુ વગેરેનો આમા સમાવેશ થાય છે ત્રદચિકિત્સાનો પપુ આમા અતભાન થાય છે ત્રદરોગો અ મોટે ભાગે માનસરોગો છે વાધ ધેનછા અને ત્રદત્તતા એ રોગોની અસર મનોઆપાર ઉપર પહેલી થાય છે અને પછી તરીકે ઉપર અસર થાય છે મજેશુપ અને તમોશુપર મનોદોનોની શરીરના ધાતુઓ ઉપર અને શારીર વાતપિત્ત કફ દોનોની મન ઉપર અસર થાય છે શરીર પેઠે મનોદેસ પપુ રોગોનું સ્વતન ક્ષેત્ર હોઈ શકે આયુર્વેદમા મનનું વપુન સારી રીતે કરેલુ છે વે કાળથી માનસરાત્વની ત્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે

સુપારશ્ચોરવાનિવ ય મનુષ્યાષેનીયતે

માતુમિવાંજિન દ્વ દ્વત્રિષ્ઠ યદનિર જ વિષ્ઠ

તમે મન શિવમ્કલ્પમસ્તુ । (વા ૫ -૪-૬)

આ મન વાજસનેની સહિતામા છે એ મનમા શરીરને મનોમનનો આધાર છે એમ કહેલુ છે મનનું સ્થાન હ યમા તાલ્યુ છે મનના સક પને અનુસરીને શરીર ક્રિયા કરે છે એવું પ્રતિપા ન મ્રીતિ મન શિવ મન્દપવાણુ થાય એવી પ્રાચના કરી છે બેનસહિતામા મનથી ચિત્ત જુદુ છે એમ કહેલુ છે —

શિરસ્તાત્વતગત સર્વેન્દ્રિયપર મન ।

કારણ સવજુહીના ચિત્ત દ્વયસત્રિતમ્ ॥

આ રીતે મન અને ચિત્તનું સ્થાન તથા કાર્ય બિન્દુ છે એમ કહેલુ છે આ પછીના

નાગપુરના નિ લા વૈર સમેલનના અ યજ્ઞ શ્રી ગંગાધરનું લાપણુ ૨૭૧

જામા ભાગતીય માનસશાસ્ત્રનો સ્વતંત્ર રીતે વિશ્લેષ થયો છે તત્ત્વાત્મ યોગશાસ્ત્ર મનવિદ્યા વગરેમા આ વિશ્લેષ જોવામા આવે છે સર માનસશાસ્ત્રની નવરૂત્તિ મનને મનમગ્નથી કેળવીને એને યોગ માં વાળુ એ છે

મનની માનસસૂચક માટે ઉપયોગી છે મના તમત અજ્ઞાને અને મનનુ વિધાન માટે ઉપર સૂચનાત્મક અસર (Autosuggestion) ર છે સુમગન અને ઉત્પત્તિ શુદ્ધ આ શાસ્ત્રની ઉપેક્ષાથી માનસ રોગો નિવિત્તિમાને બારે દાનિ થઈ છે

વળી આ આધુનિક ચિંતિત્તમામા માનમગ્નતા નિરાશુ માટે ય સાધન છે ? માનમ ગંગા શારીરથી સ્વતંત્ર છે અને તેના ઉપાયો પણ સ્વતંત્ર હોવા જોઈએ એવો વિચાર હમણા પ્રચારમા આવ્યો છે પણ ૧૭ નિર્મિત રૂમા નથી આ યો સરીગમત્તમત પ્રક્રમન અવયવમુખની અમુક વાનની વ્યવસ્થા એ મનોવ્યવસ્થા માણુ છે એવું જોવા માનમ શાસ્ત્રીઓ માને છે આ વ્યવસ્થા-સિદ્ધાંતીઓ (Structural school) વી જુ. ૫ની જોમ ક્રિયાવાદીઓ (Functional School) છે જેઓ મનોવ્યવસ્થા માગા ગરીબની અમુક પ્રકારની વ્યવસ્થા છે એવું નથી માનતા પણ મનો વ્યાપારને ક્રિયાને છે જોમ માને છે સગવડ માટે માનમક્રિયાનુ કિતલ મનનુ સારુ છે એવો તો સવનો અભિપ્રાય છે

The department of the human mind abstracted by psychology from continuum of consciousness are for many purposes convenient (Price-Practice of Medicine p 1790)

સ લતાના ાણુવી માનસશાસ્ત્રનો સ્વીકાર કરા એવો જોવાનો અભિપ્રાય છે પરંતુ દાનમા માનસશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત માનસર ન વિજ્ઞાન અને માનમગ્નતાની સૂચનાત્મક ચિંતિત્ત રજોરે માનમશાસ્ત્રના વિષયનો ધર્મો વિજ્ઞાન રખો છે અને રધનો જાર છે ડો કુડ યમ એ નર હ સન મેડુલન એ જવાની ગોરાથી તથા એ મર શોધોનો સમ વય સાધીને માનસવિધારાની શાસ્ત્રાનુચાર નિર્મિત ચિંતિ સાના વન ડો જનમાસીના પ્રત્યે એ આ શાસ્ત્રને ધણુ સરુદ્ધ કરું છે ૧ જનમાસીના અ યમા યોગશાસ્ત્ર (આય તો પ્રાણાયામ)ને અનુસરી એ ન રજો લખાયેના છે તેમા લખુ છે કે—

All the psychological problems which we are only just beginning to investigate although for thousands of years past they have been elucidated and grouped in Rajayoga

આ રીતે રા યોગનો ત્રવસાપૂર્વક વેષ મ્હાં પડી એ નમજને અન્તે નીચેની હૃદયવેદ્ય લાપામા સંબોધન કરું છે—

In public interest I appeal to you nervous men of old young, oppressed rich poor healthy sick or unhappy

You do not know the power of your own souls you do not know the ability for happiness hidden in your souls

Neither you nor the official science of the west yet know anything of the indicated Mahatmas of the far east ancient and modern

(Dr Valgaye's a message to the Neurotic world p 290)

ભારતીય માનસશાસ્ત્ર અને માનસશોધ ચિંતિત્વન પડેદીઓની ત્રણસા મેળવી શકે એટલા નહ અને તેથી જ ઉદ્ધેશ રવા થોજ્ય નથી એવી ભારતીય વધવિદ્યાના બહુમતે મારી નાથના છે આ શાસ્ત્રને વધારીને તેનો જ નમૂનચિંતિતામાં ઉપયોગ મળે એ બીજા શાસ્ત્રનો આનો ઉપયોગ મેળવે છે પાનાત્મ શાસ્ત્રનોમા પણ ધણા માનસશાસ્ત્રના ઉપયોગનો વ્યવહાર મેળવે છે એકસાથેની ક્રિયા માધી ખોટા પૂરવઠાને છોડી દેતી આપણા આ શાસ્ત્રને અપનાવી લઈ તેનો તત્ત્વશ્ચ અનુભવ લઈ લેવા માટે મારી પ્રાપ્યના છે

[અપૂર્વ]

વૈદ્યો અને હકીમોના રજીસ્ટ્રેશન બીલ વિષે છેલ્લા અખર

મુનઇ સગ રે વૈદ્યો અને હકીમોના રજીસ્ટ્રેશન માટે જે બીન ધડ્યુ છે અને જે સીને ટ કમિટી આગળ છે તેમા જિટ મુધાગ એ કમિટીને સચવવા માટેનાગપુર વધમંત્રેને એક કમિટી નીમી હતી એ કમિટીના એ સભ્ય મુ ઇન્દ્રા લાખા વામન દીનાનાથે તા ૧-૭-૮૦ ને રાજ આ બીન વિન એ નવોન ખ્બાર પાડી છે જેમાથી એ બીન બધી છે ની માહીતી નીચે ઉતારી છે

૩। બી કમિટી મળ્યા માટે આ ઉપરેશન મેળુ તેમા વત્તા અને હકીમોનો એ બીન વિષે શી અભિપ્રાય છે તે આરોગ્યમંત્રીને જણાવતુ તથા જે બીનની કેટલીક મનો તરફ કેવો ભારે અને સારુ વિરોધ રતો એ પણ દર્શાવતુ મેળુ હેતુ રતો

૪। આ કમિટી આ ભમા ન પોનાના અધિગની ગર્વાદામા મળીને શક્ય હોય તેટલો સમભાર પોનાને જ એમ મુ પણ એ સાથે જ મેળુ જે પણ લી દીધુ કે જે અગિય ભારતીય વિરોધ ત્રણ જણારો તે શરકા બીને પાતું મુકશે આનો અથ એવો થાય કે જે આ બીનથી મળના લાભો મેળવે મોને મેળવિતા હોત તે એવી નાતર વાળી કમો સહન કરવી

ઉપરેશને પહેલી સચના મંત્રીને એવી મરી કે રજીસ્ટ્રેશનના બીનની પ્રસ્તાવનામા દેશી વધકને ઉત્તેજન આપરાનો હેતુ છે જેસા સમો દાખલ કરવા પણ આરોગ્યમંત્રીએ જવાબમા હુ કે બીનનો હેતુ કેવળ રજીસ્ટ્રેશનનોધણીનો છે અને ઉત્તેજન શક ત્યા અરથાને છે

આ બીનમા બને ઉત્તેજન શક અરથાને હોય પણ વૈદ્યો નીમો પ્રેસ પ્રધાનમંડળ પાસેથી મહાવિગાનમો મુરખીતાલો વગેરે દ્વારા ઉત્તેજનની આશા નરક રાખે છે આ દેશની આ પ્રાચીન વિદ્યાને ઉત્તેજનની ધણી જરૂર છે એમા મે સર્વ નથી

ઉપરેશને બીજી વાત પાલકમ તથા તેના ધોગા વિરો મરી તેના જવાબમાં મંત્રીએ કયુ કે એ વગુ બાડના દાખમા રહશે અને અન્યારે એ વિનની ચર્ચા અકાએ છે આ વાત તેા મીક છે પણ કાયચિત્તિસા અને શસ્ત્રચિત્તિસાને વિજ્ઞાન ગણવાની તથા જેને કેવળ મધ ચિત્તિસા થતુ હોય તેને માટે સસ્તક્રિયા અને નનનિનત્રનું શિક્ષણ ફરજિયાત ન ગણવાની ઉપરેશને સચના રી ત મળીને મેળવે ઉતરી હોત એમ ન લા મુ

પછી બો ના બધારણ વિષે ઉપરેશને જે દષ્ટિબિંદુ રહ્યુ હું તેનો વિચાર કરવાનું

મંત્રીએ વચન આપ્યું છે લાઈ વાચન દીનાનાથે મુમુક્ષુશહેર તથા ગુજરાત મહાગૃહ ક્ષેત્રીક એ ચારેય વિભાગના પ્રતિનિધિઓ બાડમા આવે એની સૂચના મરી છે હી પણ અગત્યમા મહત્વની ચર્ચા દડની મ્વમ સમધી હતી મત્રીએ નિયમના લગ માટે સગ્ન આવશ્યક છે નિયમનગ સગ્મગથી ચનાની લેવાય નહિ એ સિદ્ધાન્ત ઉપર ભાર મુકયો ડેપ્યુટેશનના સભ્યોએ રજીસ્ટ્રેશનમાવી નામ મઠી નાખવા જોટની સગ્નને પુગતી જણાવી પણ મત્રીને એ વાત ગજો ઉતરી નહિ રજીસ્ટ્રેશનને ફરજિયાત ન મરવાનો પણ ડેપ્યુટેશને આગ્રહ ચો પણ તે વસ્તુનોતે મત્રીએ રીમાર મ્યો નથી

ઉપરની મિથિતિ ઉપર મત્રાસભાની માનહક સમિતિનુ ઉપર હેવી અપીલદ્વાગ પ્યાન ખેચવામાં આ મુ છે અપીલરી રી મસર થઈ એ તો જાણુમા નવી પણ જુનાઈની આખગમા વધામા મગેની ડેવેસરી નનાઈક સમિતિની એ મા ડેગી ટચ (આધુરો અને મુનાની) તથા હોમીઓપથી જેવા ડોઈ પેલ ની મગકારે મગત ન મરવી તથા તેઓને મથા શમ્ચ ઉતેજન આપવુ એવી મતનમતો ઠરાવ થયો હોનાતુ ઝાપામા વામ્યુ છે હવે પૂનાની ધાગ સભાની મેક મા બીન મ્વા રપમા મારે છે તથા પસાર થાય છે તે જોવાનુ છે

મઘનિષેધ અને આસવો સમધી છેલ્લા ખબર

તા ૪-૮-૦૮ ને રોજ અમવા નો સમગ્ત વધ લાઈઓની ધી અમવા ન આધુરોફિ કામસી એમેસીએશન રયાનિઁ વૈદસભા અને અન્ય વધમડગોના સહમરથી એક સભા મળી હતી એ સભામા કુન નવ મરો પસાર થા હતા તેમાથી ખાસ અગત્યના ઠગવો નીચે ઉતારા છે

વેદસભાનો અગત્યનો ઠરાવ

તા ૪-૮-૮ ની જનરલ સભા ઠરાવે ૭ કે મામસી એમેસીએશનના આવેના પતને અનુસરીને આ સભા આસવાગિટોની લ ન આપણી સભા દ્વારા ઉપાગી લે છે જેને અમવાદના રેડ મળના મરુમ્તાઓ વૈદસભા ત્યારે જ્યારે મ માગે ત્યારે ત્યારે મ મરે તે પ્રમાણે આ સભા લ ન ઉપારી લે કે મને આ રોજ સમગ્ત વધીની જાહેર સભાએ કહેલા ઠગવો આ સભા મગ નમા પગિલામ પામરો એમ મરાવે છે

ઠરાવ નવમાથી આસવાગિટો મઘનિરોધમા ગણા છે તે આધુવ ને હાનિન છે માટે તેનો વિરોધ દર્શાવના તા ૧૨-૮-૮ને રોજ હતાન પા વાનો ઠરાવ કર્યો છે

ઠરાવ પહેલામા આસવાગિટોને મઘનિરોધમા તા માટે ન ગણવા તેના મગ્ગો આપ્યા છે એ મગ્ગો મેટે લાગે ગયા અમા અમે આપેના તેજ હોવાથી પુનરિક્તિની જરૂર નથી

ઠરાવ બીજામા વધામા મળેન મહાસભાની કારોમારી સમિતિમા કાર્ક પણ વેદક પદ્ધતિને નુકસાન ન થાય એવો જે ઠગવ કર્યો છે તે માટે મરો મારી સમિતિના મળ્યોનો ઉપકાર મા ચો છે

ઠરાવ ૩ કો-અખિલ હિ દ મહાસભાના સભ્યો પધી મીમાન મગ્ગેનામુએ સરદારથી વલ્લભભાઈના આસવાગિટો મળવેના પ્રશ્નનો ઉપર આપતા આસવાગિટો એ

નિશામરક વસ્તુઓ નથી પણ ઉત્તમોત્તમ અમરકાદ્ય કાચાનાળી ઔષધીઓજ છે ' આવેલાવપૂર્વક સ્પષ્ટ ઉત્તર આપી શ્રી ગજે પ્રાપ્તો મન્દિરોપજાનો અને આયુર્વેદ પ્રત્યેનો પોતાનો પ્રેમ ચમત્કાર્યો છે તે મન આજની આ રમ્યા શ્રી ગજે પ્રાપ્તો અનેક ધન્યતા અર્પે છે અને આનંદભર્યા તેમનો આભાર માને છે

કસન ૪ થો—૧૧ સુધી સમગ્ર આસનાગિયો જેની નિરોપદવાઓને મલનિરધમાથી મુક્ત ન મરે ત્યાં સુધી વળાએ અને પ્રમત્તીવાળાઓએ તે બનાવવા વાપરવા કે વેચવા માટે લાવસ સ લેવું નહિ અને પોતાની પામેના જ્ઞથાનુ આમમરી ખાતા દ્વારા મીન કઠારી લેવું આ કઠાર વિરુદ્ધ કોઈ વેદ અથવા પ્રમત્તી અગર એ ૧૧ વર્તન મરે તો તેનો લડત ચલાવનારી પ્રમત્તી નિપુણ મરે જે માણે દીયર અને વિલાયતી રાઓ વેચે છે તે લાઈસ સ લેશે પરંતુ આસન અરીષ્ટ ઉત્તર લ ત ચલાવનારી પ્રમત્તી મીન મરે લ ત ચલાવનારી મિ દિના નામ રંધ અથા નફી મરે

કસન ૫ થો—૧૨ સુધી વળાએને રોકાનો નિર્ણય મરે છે

કસન ૬ થો—મલનિરોધના ૧૫ મા નિરાયતી વાઓનું જે લીમ્બ ગાપવામાં આવ્યું છે તેમાંની માન થોડી ઘણી રાઓનોજ મેશ ઉપોગ થતો જેવામાં આવે છે બાકીની દવાઓ પૈકી કોઈ જ દવા વચીનજ વપરાય છે કારણ કે ઘણી પ્રમત્તી વાઓ જ્ઞથુના પ્રિસ્તીશનોમાં વાપરવાનું દામનગેને માટે ઘણું મોઘું પડે જાર એવું હોવાથી તેઓ વાપરતાજ નથી તેમ પ્રીમે તો આલે વળા ધિગીશ પ્રમત્તીપીયામાં તો ઘણા દીયરો લખાવેના છે અને જેમના ઘણા ખસ તો રોજની વપરાશમાં માનમ પડે છે આના દીયરો તદ્દન મલયુક્ત હોવા છતાં તેમના નામ નિગાન પણ નિરોધના લીસમાં જાણાતા નથી અને તેથી આ સખા માને છે કે દા નિરોધનો પ્રયત્ન ઘડનાર જાન પ્રધાન સાહે ૧ પોતેજ પાનાત્મ ચિકિત્સક હોઈને પાનાત્મ ચિકિત્સાને અચ્છ ન આવે અને લોભ માની રો કે ડોક્ટરોના દીયરો ઉપર પણ અકુલ મુદ્રામાં આવે છે એવો આ ૧૫ મા કુતિનાદ લા રો છે આ જાનનો ૭ પમપાન જાન પ્રધાન સાહેને રો છે તે પ્રતે આ સખા અખત અશુભો ગર ૩ છે

કસન ૭ થો—૧૩ નિરાવ ૧૫ મા પરદેશથી આવતી પ્રવાહી પે ૧ દવાઓ પકો કે લી મા પાયથી અ ૧૦ ટા ૧ જેટલો ૧૧ ગરોર હોર છે છતાં તેની ગચનાજ કરવામાં આવી નથી તેમજ કાનન વોટર જે ત ન રિગિટનીજ જનાર છે તેને સ્પુ મુ ન કરવામાં આવ્યું છે વગી હોમીઓપેથી ના દી રંગેને તો તદ્દન લુલી ૧ ૧ મામાં આ રા છે ત્યારે બીન નિશા મરક અને તદ્દન આપીપોગી માસવાગિયોને મલ સમાન ૧૫ મા તેના ઉપર અકુલ મુદ્રાય છે સમગ્રના આ ગર યા ૧૫ મા અને ઉતાનગીઆ પાના મામે પોતાનો અનોર અને એ પ્રીત મરે છે અને આ પ્રવાહને દુગ મરા વિનતી રે છે

કસન આઠમાથી ૩૨ રસનો વિરોધ રો છે

નમ નિવેદા —

વેદ અનિરુદ્ધપ્રસા માધેધ્યાત્મ

વેદ શશિશ ત ભુનાભાર્ગ

મનીઓ રંધસખા અમ ૧૫૧

રસાયનાચાર્ય ઉમિયાગર મોતીરામ

અમુખ વલસલા અમદાનાદ

આવતુ નિ લા વૈદ્યસંમેલન

નોગપુરમાં વૈદ્યસંમેલનને મુખર્ધ તરૂથી નામત્રણ આપનાર આ યુ હતુ એને સ્વાભાવિક રીતે મુખર્ધ પાછા આપ્યા પછી મુખર્ધના વહોએ આવતા વૈદ્યસંમેલન માટે તેવાગી મગવાની રીત-આત કરી પણ પેલી સભાની જ નિર્ધનના દેખે નગરૂત થઈ ગયા જણાય છે એ પછી એ અનેક સભાઓ રાતના પાગ અને એ સુધી બે ડવાળી મળ્યા છતા હજી તો ૨ જુના રી મુરી તો ગાડી પાટે ચગે નથી લાગતી આ મગામા ૮. ઉતરવામા મો સાગ લાગતો નથી તેમ જ ઉડા ઉતરવાની અમાગે ધરૂજા નથી વળી આયુર્વેદ નામના મગડી મામિ મા એ પક્ષી લખાણુ આ યુ છે મામા પક્ષની રમીન પાઈત રૂથી ક્યાય હજી સુધી પ્રસિદ્ધ થઈ નથી અનમત પ્રસિદ્ધ થવાની જરૂર છે એવે આયુર્વે માસિમા જે લખાણુ આ યુ છે તેમાથી જે મુદાઓ મગડાના મધર્નિદુ તરીકે પડી શકાય છે તે હુમા નીચે લખ્યા છે

આયુર્વેદ માસિમા વગ રપના નીચ નચેલના અમા મુખર્ધત ટોપાને આ લા વૈદ્યસંમેલન એ મથાળાથી જે લખાણુ છે-એમા આગલથી સામા પક્ષ ઉપર રૂપતકા થાન કરનાર સ્વાય સાધનાર જાહેગત વાળી ટાળી વગેરે આક્ષેપો ભરેલા છે પણ મેમાથી સાગ એટલો જ નીચે છે કે ડીસેમગમા મુખર્ધમા ભગનાગ વૈદ્યસંમેલનમા વૈદ્ય આપમા શાસ્ત્રી સાહે અને એમના અનુયાયીઓ ખાસ લાગ લઈને વૈદ્યનિમનજ બિલ આયુર્વે નુ મિશ્ર શિક્ષણ વગેરે બાબતમા પોતાના વિચારોને અનુકૂળ ફગવો કરાવી જાન એવી બીકે વૈદ્યનિયત્રણ બિનને તથા મિશ્રશિક્ષણને ટેકો આપનાગ પહે ભારે ખમ્પટ મીને મુખર્ધમા બધી સભાઓ ભરી છે લામા લચક લખાણુતો ટુકો સાગ આ છે આ વિરોધીઓ કોણુ છે તે સ્પષ્ટ કયુ નથી પણ જડીગતરાળા મ્પૂ' ફગર્યાની મડળી વગેરે મોરમ આક્ષેપ નિર્દેશ છે એમ આક્ષેપ એવો છે કે આગળથી સ્વાગતાધ્યક્ષ મતી વગેરે નક્કી મગવામા આવેન છે અને જેને સ્વાગતાધ્યક્ષ બનાવવાના છે તેની પામેથી કે પાય હજગ લેનાના દર્પા છે મતલબ કે પસાથી માન મેળવવાનો જાહેગતવાળી ટાળી (૫) જેને મીનમજુર-(ગિરણી કામગાર) સમજાએ છીએ તેનો આ પેચ છે

વળી મહારાષ્ટ્રી મડળનો અદર અગતો આ મતને છે એવો ખુનાસો એક સભામા આ મા જ વજી નિ આચાર્યે થો હોનાનુ આયુર ના ઉપર હેલા બકમા લખેલુ છે પણ તેની નીચે જ નેખકે ખુલાસો થો છે કે આ તો બિલ અનુકૂળ પક્ષ અને બિલ વિરોધી પક્ષ એવા જ બે પક્ષો છે આ આક્ષેપોના ઉત્તરમા સામા પક્ષ તરૂથી એ વસ્તુ કહેવામા આપાનુ માલવ્યુ છે કે આ વખતે મિશ્ર શિક્ષણ અને વૈદ્યનિયત્રણ બીનના વિરોધના બ્હાનાથી વૈદ્ય આપપાસાચી સાહે વૈદ્યસંમેલન માટેની તયાગીને પહેલે પગથીએ જ નહે છે પણ આટલા વધો સુધી વૈદ્યનિયત્રણ બીન મ્યા હતુ ? નીચ વધથી વૈદ્યસંમેલન તો ચાલે છે એમા વૈદ્ય આપપાસાચી સાહેએ શો ભાગ લીધો છે ? અથવા કેવો ભાગ લીધો છે ?

દુકામાં મુંઝાઈમાં વૈદ્યમનેન બગવા માટે વિચાર કરવા માટે પહેલી સભા થઈ ત્યારથી ઇગરો શરૂ થયો છે એ જગડાનું ખરૂં રૂપ તો એ સભામાં ૧૮૪૨ રહેવાથી સમગ્ર પશુ હાજર ન રહેનારને પણ આયુર્વેદના મકામાં એ મનવી જે લખાણો આપ્યા છે તે ગ્રંથવાથી પણ માઇક ખ્યાલ આવશે પણ અહીં તો એ લખાણના મુદ્દા ઉપર નાંખે છે એટલું જ અતિ દુકામાં બતાવ્યું છે છેલી રિશ્તિની રીત છે એ કહેવું કપડું છે પણ તા ૨૮-૬-૮૯ને રોજ વૈદ્ય વામ્બરેવ શાસ્ત્રી મૈનાપુરે વૈદ્ય આપ્પાશાસ્ત્રી સાથે વગેરેની અનેક સહીઓવાળો એ પત્ર આયુર્વેદ મહામંત્રીના મંત્રીને મોમનામાં આવ્યો છે જની મનન એવી છે કે તા ૫ મી જૂન ૧૮૩૮ને વિષે આગળથી કોઈ સમચાર પત્રોમાં નહેર કયા વગર જે તીથ માપુસોની સભા મળી હતી તેમાં આ વર્ષે મુનકમાં બગવાના મંત્રેલનની જે પ્રાથમિક કમિટીની સુટણી કરી છે તે વિષે તા ૧૧ જૂન ૧૮૩૮ને રોજ મુનકમાં બધા સમાચાર પત્રોમાં નહેર કરીને આસમાજ હોલમાં નવ આપ્પાશાસ્ત્રી સાહેબા નમુખપલા નીચે જે સભા બગવામાં આવી હતી તેમાં નીચેના કરાવ થયો છે તા ૫મી જૂનનાં ૩ બ્યમિટીઓની સભામાં પ્રાથમિક કમિટીની જે સુટણી થઈ છે તે તદ્દન ખોટી અને નિયમ વિરૂદ્ધ છે એ મનાજ નોટોતી ખાનગી બેઠક હતી

મુનકમાં જે અખિન ભારતીય વલસમેનન થયે તે શુદ્ધ આયુર્વેદનો પુરસ્કાર કરીને વૈદ્યનિયત્વ ખીલ આસ વાગિષ્ટ બધી વોરે જે આપતિમે આયુર્વેદ ઉપર આવી પડી છે તેનો પ્રતિકાર કરવા માટે થરો માટે તેના મમ માટે બધા ન્હાના મોટા શરીર આયુર્વેદ પ્રેમી સમિતિત થઈ રાકે એવી મિતી બનાવવી જે રહે

અને તેવી કમિટી બનાવના માટે આ સભાના અધ્યક્ષ વૈદ્ય આપ્પાશાસ્ત્રી સાહેબે નહેર કરવામાં આવ્યા છે તેઓ કમિટી મનાવેને કામ આગળ ચલાવે

આથી વધારે ઉતારો નાની જરૂર નથી વૈદ્ય આપ્પાશાસ્ત્રી સાહેબ અને તેઓના અનુયાયીઓ શુ ઇચ્છે છે એ દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે આયુર્વેદ મહામંત્રીના મંત્રી તરફથી શુ જવાબ મળ્યો તે જાણવામાં નથી બાકી મહામંત્રીના તથા વિદ્યાપીઠના મંત્રીઓએ ખીજા જ મંત્રીઓથી રાજનામાં આપ્પાની માત જહાર આવી છે હીમ પણ ઉપર પહેલી કમિટી વૈદ્ય આપ્પાશાસ્ત્રી સાહેબે બનાવી કે નહિ? અને તેણે શુ મમ રૂં? એ પ્રશ્ન છે ખીજા તરફથી જેને વધ આપ્પાશાસ્ત્રી સાહેબાળી સભા નિયમ વિરૂદ્ધ કહે છે તેની સભાઓ વારંવાર બગાય છે અને એ પક્ષ વચ્ચે સમાધાનના પ્રયાસો થાય છે પ્રેમ મલગાય છે જે કે જીવાઈની પચીશમી તારીખ સુધી તો કોઈ સમાધાન થયું જ નાત નથી ઉતર્યું તા ૨૬-૨૮ મે અને ૫મી જૂન ૧૮૮૮ની સભાઓના એજન્ડા મિનિટ બુક વગેરેની નકલ ચોવીશ કનાકમાં મોકલી આપવાની સોનીસી રતી તોગીસ આલસવાગત કાર્યમંત્રીઓના અધ્યક્ષ અને મંત્રીને મોકલી છે સાબમવા પ્રમાણે એ તોગીસની પરવા ન કરવાનો તોગીસ મેળવનારો વિચાર છે

ખીજા તરફથી તા ૨૮-૫-૩૮ને રોજ આનિક વૈદ્યોની જે એમ ૧૫ રિપોર્ટ

૧ મે પોપટ, પ્રજુરામને તથા બરાચેલી સભામાં ૩ આયુર્વેદી હતા તો આયસમા ૮ હોલમાં બરાચેલી સભામાં કેટલા માપુસો હતા? એ નોંધવું પડેલું ના

સભા નીમનામા આવી હતી તેણે નીચેને ધોરણે સ્વાગત સમિતિના સભ્યો બનાવના માટે પ્રયત્ન આજી દીધો છે

સરથ- સભ્ય-૩ ૨૫૧ કે તેથી વધારે આપે તે

આશ્રયતા-જે ૩ ૧૦૦ કે તેથી વધારે આપે તે

વૈદ્ય સભાસભા જે ૩ ૫ આપે તે

વધેતર આયુર્વેદીય-જે ૩ ૫૨ આપીને સ્વાગત સમિતિના સભ્ય થાય તે

એમ બીજા ઠગવધી મુમર્દી પ્રાપ્તના મહારાષ્ટ્ર પ્રજાટક ગુજરાત અને કાશીઆવાડ વગેરે સ્થાનોના વૈદ્યાને પણ સ્વાગત સભ્ય બનાવનાનો નિશ્ચય થયો છે

અને તા ૨૫-૭-૩૮ને રાજ્ય ભગવેની જાહેર સભામાં થયેના ંગત પ્રમાણે તા ૧૨-૮-૩૮ ને રાજ્ય સ્વાગત નમુખ આર્થિક અધિવારીઓની સુદૃષ્ટી પ્રવા સ્વાગત સમિતિના સ રચેની સભા મળવાની છે

મનોઓ-વૈદ્ય રતુનાથશાસ્ત્રી તામરેન્દ્ર આયુર્વેદીય

વધ ૬ હૈયાનાન રામી

વૈદ્ય દલપતરામ જીવરામ યાજ્ઞિક ધામળીકર

—o—

આયુર્વેદીય ઔષધિ સંશોધનની વ્યાસિ અને દિશા

(લેખક વૈદ્ય ચત્ર ય દેસાઈ)

(પુ ૨૨ પૃ ૧ ૫ થી આગળ)

સંશોધનમાં વૈદ્યો અને શિક્ષણસંસ્થાઓ શુ કરી શકે ?

ઔષધિ સંશોધન આ એ સમિતિનું કે સાવાગણ મરથાનું કામ નથી. ૫૫૧ રી વેદો આમાં બહુ થોડું ૫૫ કરી શકે મુમર્દી અમ ત્રા વનપ્રતિ જેના મોટા શહેરોમાં લક્ષ્ય ધીર વળા છે પણ તેગોએ મધ્યસ્થિ રીને એ ૫ મરથોનાત્મક મરથા અનાધી હોય યા તેઓ પ્રયત્ન થયો હોય તેમ બિનકુન જેમાં આવતુ નથી પસાથી રસાનો લોભ નધે છે દરેકો લખ્ધપ્રતિષ્ઠ વૈદ્યની નાસે પડેનાજ રહે છે આના પ્રમારના મરથો આમાં હોઈ શકે ઔષધિ ગુણવત્તુ મરથોધન કરના માટે રાજી ખાલી આયુર્વેદીય નુ યા નિ નાન-નિતિસાનુ ઉત્તમ જ્ઞાન પપુ એ કુ કામ નથી આવતુ વનસ્પતિસાસ્ત્ર પેષેલાજ કામકોનાજ વિગેરે અનેક આધુનિક શાસ્ત્રોનુ જ્ઞાન પપુ ને એ ઉત્તમ આયુર રા હોવા સાથે આ અનેક શાસ્ત્રોના તજજ્ઞોના સહકાર થાય તોજ આવુ મપુડુ શાસ્ત્રીન મરથોધન થઈ શકે ત્રાસુધી આયુર ના શાસ્ત્ર લખી તેની ઉપ ખૂબ વિચાર પ્રેલા અને અનુભવી પ્રતિભાશાલી અને સજ્જાનનશીન વૈદ્યો પોતાના ૫૫માં શક્ય તેજના પ્રયોગો કરી નના લેખકો ત્રા લવ થોના પ્રસિદ્ધ ગુણોનો અનુભવ અને અત્રસિદ્ધ નના ગુણાનુગુણ નક્કી રી શકે દ્ર નના મરકાગનુ મહત્વ યા આનસ્યકતા અને બિન યોગોના બિન ગુણાવગુણ એઓનુ ઈક જ્ઞાન તેઓ મેળવી શકે એવા પાચનશ ચિકિત્સકો સંશોધનની વ્યામનો આપમમાં પહેલેથી ઠગની લે અને વગસમાં

એકાદ મે વાગ બેગા થઇને વિચાર વિનિમય થે તો કેટનીક મહત્વની મરોધનની નોધ થઈ શકે અને એની મરોધની પરિસ્થિતિ નિયંત્રિત સને / જીવનું શાસ્ત્ર મ્હી સમાન નથી સારી દવા આ ઉપરોક્ત બાબતોની અનુસર લેવાની અને ચર્ચા કરવાની તમના હમણા પદામાં જાગી છે તે શુભ ચિન્હ છે હમણા આપણા આયુર્વેદ માનિકોમાં ચાલતી સપરધા ઉપરની ચર્ચા-આ એક એનો દાખલો આપી / ૧૫ સમાચારપત્રોમાં રોકિયા મુકીના લોકોએ આ ચર્ચા ઉપાડી લીધી વળી એમ બે હકીમો જે રૂઢી પદા આનું પરિણામ સમજવાના શુભધર્મો મરોધરૂપ બનનામાં આયુ શાસ્ત્રનો શાસ્ત્રીય રીતે મરોધન નહિં થે ત્યાંમુધી આવી / દવા થવાની છે ઈતરેજનો (એમેચ્યુઅલ) થીએ નબ્બ નથી આયુર્વેદના માસિક પત્રનાંનાના અને ગોધક નવાના ધ્યાનમાં આ વાત જોટલી જાગી આવે તેમજ સાદું કેવળ નથી બામતેનો ઉપદેશી સે સેટનથી માસિકોનો દેનાવ વધારવાની જાહેરાત-વૃત્તિ આપણા માયુનદના માસિક પત્રોમાં દખાવ છે મમસીવાળાઓ માસિકપત્રે ચનાવે ત્યારે તેમની નડેરાનની જિ મુખ્ય હોય આ વ્યાભાવિષ છે માસિકપત્રો આ સામાજિક વા મધીપુ વિજ્ઞાનના અહેવાલ છે અને આપણા માસિકોનું લેખન સ્વરૂપ તથા ઈતર ત્રય નિર્મિતિ પણ જોના એવું કહેના જે થાય છે કે શાસ્ત્રીય સાહિત્યમાં ગસ લે એના વાચકોની સખ્યા હજી ૧૫૪ ઓછી-નહિં જેની ઈ શાસ્ત્રીય દષ્ટિવાળા માસિકોને લેખક અને વાચક આ બેની ઉણપ છે આ સ્થિતિ / એમ તાવે છે કે શાસ્ત્રીય મરોધનના નરેશથી આપણે હજી ૧૦ દૂર છીએ છતાં આ બામતમાં શસ્ત્રાત તરીકે આગળ થાન તો વણ છે કે આપણા માસિકોમાં મળે તેવા લેખાશુ મરોધા અને ફેરીના બાબતોના અનુભવો અને રોગ નિમિત્ત ગાનું ૧૫ મરી દે અને સે સેશન માટે વિનોની ચૂંટણીઓ કે ટિ ગીવ વાર્તામીથી પાના ન ભરે વિજ્ઞાન માટે નિકળી પડેતું એવું હિંદી જાણુ આમજ થે છે

આયુર્વેદીય ગિજ્ઞાણસરનાઓ પણ મરોધનમયમાં ઘણું રી શકે આ દષ્ટિથી જામી પદ્ધતિની આયુર્વેદ પાઠશાળાઓ મધી નજાગી છે અને તેઓથી આયુર્વેદનું કોઈપણ રીતે હિત છે કે કેમ ? આ એ સમાન છે આખા હિંદુસ્તાનમાં હવે ત્રણ ચાર સસ્થાઓ એની રીતની છે કે જેમાં પ્રયોગશાળા અને લાખાનાઓની સારી ગોઠવણી થવામાં આવી છે આ પ્રયોગશાળામાં કોઈ જોર વગર જેમ તેમ પ્રયોગો કોઈ કોઈ વાગ કરવામાં આવે છે આ મળી ન થામાં એકાદ મરોધનની બામત સપથી કરાવી બધી પ્રયોગ શાળાઓ સઘનિત રીતે પ્રયોગો કર તો ૨ વખતે એક એક બામત ઉપર સાડુ અજગાડુ પાડવામાં તેઓ ૧૫૦ થે

૩૧ ચોના અને મુસમર જેવા એલોપેથીના મરોધકોએ કેટનીક વનસ્પતિના શુભકર્મો પ્રયોગથી નિહાળીત કરેલા આપણી બામત છે આ મરોધનનું પરીમાપ કરનાનું આ સ્થાન નવી ને તેમજી શક્તિ પણ મારામાં નથી પણ તેમના મરોધનનું વા મય આપણી બામત છે તે તેમ જ તેમની મરોધનની પદ્ધતિ અને તેનું પરિણામ એમલે ફન જોના એમનું નિશ્ચયી હી રાજય છે કે તેમના મરોધન અને ઉત્તમ મરોધન આયુનદને બાહુ ઉપર નથી તેના ગાળો આ છે કે (૧) આયુર્વેદ પોતાની પરિભાષામાં જે શુભકર્મો લખી ગાળ્યા છે તે મમજનામાં આ મરોધનથી મહદ થતી નથી (૨) આ મરોધનથી

નિર્ણયિત થયેના નવા ના જૂના ગુણુર્મો આપણે આનુદીન રીતે વાપરી શકનારા નથી (૨) આ મરોધનની પદ્ધતિ અને તેથી નક્કી થયેલ ગુણુર્મન ધણી રીતે આયુર્વેદિશા અને અનુભૂત ગુણુર્મો સાથે મળતા નથી જેથી આયુર્વેદને માટે યા આવા મરોધન માટે મર્યાપિત થઈ જઈએ છીએ આથી આ મરોધન જોડું યા જનભરેનું છે એમ કહેવાનો આગય નથી પણ તે અપૂર્ણ છે અને તેથી આત્મતિક નથી એવો અમારા દાવો છે આના એમદ બે દાખલા કે પુગવા આપું જે અર્થિયા અગ્રમુત નહિ ગણાવે એ હમ / સરવિષ ઉપરની ભાગતીય ઔષધઆનુ સરોધન મગ્વાની જલેમત ઉકારી છે લોકપ્રસિદ્ધ રીતે એમણે ઔષધિ વાપરી જોઈ એ રાગની એ દવા આ એવોપ્તીનાળાઓનો એ વેનાઈ ભરેનો મટાક્ષ હોય છે તેમ એમણે પણ અર્પણિત મો તેની વા આ આગતમા અભ્યાસ કરના શરૂઆત કરી અને તેનું પશિલામ લોખ માટે શુ ય અને આયુર માટે નુશ્તાન ૧૦ આ યુ વળી આયુર્વે ના ધુ ધર નિદાનો મહેવાતા આપણા આગેનાન વદનર્મોએ આ પ્રાગે મોન સેરીતે મરાવને ઉત્તરજન આપ્યું હશે ત્વે સપરિપા તરી એ ની આપધિ વરકચુતનમા ૪ ચિતજન મો છે અનેક આરધિઓના નયોગોના મરો જતાવે ૧૧ છ માયુર્વે મા ત્રિ ૧૨ સિદ્ધા ત દરે આગતમા ડોમીયા ૨૬ ત્રિદોષ પ્રમાણે સર્પની જાતિઓ અને નિરવેગ લક્ષણો દ્વા છે પરી મતમોક્ષણુતિ કિયુઓ પરી આપધિઓઆવો ચિતિસા ૧૦ કમ છે વળી અમાપ્ય સરવિષની આગત છેજ સરવિષની ચિતિસાનો આ કમ અને તેમા અનુસ્થૂત થયેનું ત્રિદોષનું મરણનું તત્ત્વ પોતાના સરોધનમા ૧ મહસરે મૂકી દીડું અને જાટનહો ફરીશે ૧૦ગીઓ એઓના નુસખાઓ અભ્યાસી તઓનું નક ય અનુભવના માટે તેઓથીએ પોતાની શક્તિ ખર્ચી આનીજ રીતે આધનુ મરોધન કે ૧ નાનડીગ કૃમિજ છે એનો અથ આતરકાના અમુ એમજ જાતના કૃમિઓ ઉતર તેની અસર છે અને તેના કૃમિ / ફક્ત પ્રાચીન પ્રાગે ગોમાસાદિ આહારથી વધાર થતા હોનાથી વાપડી તે સામાન્યત ઉત્તમ કૃમિજ એમ આયુરવેદ કહ્યું આ મિદ્ધાન્ત આ લોકાએ ખૂ ૧ મહેનતે ખોળા ૧૨થો પણ કુખ્યા સક્ષમ કૃમિજન્ય અસાધ્ય મેગો ઉપર ૧૨ સાવન જેના નિડગતકુન નયોગ નો અનુભવ મગ્વા જેવડી સરોધન શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન આ સરોધકોને ન હોનાથી આયુર્વેદકા ૧૨ ચ ગુણુર્મો સુધી તેઓ પહોંચી નહિ શ ના અને આનુમિના ૧૨માજ પરી ગ્લા આ આધુનિક સરોધન જોતા મેલેનું પડે છે કે આયુર્વેદકા ગુણુર્મ આવા સરોધનથી બહુજ પર છે પ્રકૃતિના અને રાગોના મુળભૂત લેદો આ સરોધનન અભ્યા છે ઔષધિના પ્રકૃતિએ પણ અગમ્યજ ૬ વાતપ્રતિવાળાના સારીરધન પગમાપુ મો પિત કે કફ પ્રકૃતિનાગાયી જૂ ૧ હોય છે એમ ત્રિદોષ સિદ્ધા ત મહે છે દુધ જેની નસર્ગિક આહાય વસ્તુ પપુ વાત, પિત અને કફ આ તપુ જૂદી જૂદી પ્રકૃતિનાળા માપુમે ઉપર જૂદી જૂદી અને પરસ્પર વિરુદ્ધ અસર કરે છે, ત્યાર ઔષધિ દ્રવ્યની પપુ એનીજ રીતે અસર થવા ૧૧ નથી કે ૧ અને પિતપ્રકૃતિનાળાને કુવ આપવાથી તેને ગ્રાહ થાય ત્યાર દુધ ૧ધાને માટે જુનામ લાનનાર દ્રવ્ય છે યા વાતનાળા આપવાથી નિમ્બ યા જેગા જવન યા ત્યારે કુવ માત મગ્વાનાળુ છે (અમાગ એક અમાપક શાસ્ત્રીએ કુધને વાન ૧૨ કહી દીધયુ અને તેથી નાસમા વાત જલિ થયેની ૧) આના અપૂર્ણ મિદ્ધા તો રો ૧ મેસાડે તો તેને સરોધન નામ ન અપાય નિડગ મજ્જા, વાકેરી અ મૂળતરફ આ નથી મગ્ગોધન વસ્તુ છે પણ દરે મેકૃતિના

ગ્રન્થના વચ્ચે ભિન્ન ગ્રન્થના હોવાથી વાતા વિનિર્મિત વિરોધો આપવી નેઈએ સવિરમા પણ એમજ નાગગ્રન્થી અસર મળે કે દો ઉપર છે જ્યાં મનાદિક માનસોપચારો સ્વાસ્થ્ય માટે છે ઘણાં જ નવના સંપેદના વિધી મળે છે અને સારીભાગ સના મટે છે શ્રેષ્ઠતા જનના સમના સથી ગ્રન્થપિત થાય છે અને યુ માથી નવમાથી નવમાથી અને વાગના મૂળમાથી લોકી નિર્ગત મટે છે એવી ને ઉપચારની ભિન્નતા પણ ગ્રન્થની નેઈએ આગે માસ એટલે પ્રાચીન એમ ની જેરી છે. જાનના આગળ સાક્ષરો લીખી ગયા છે અને હાથજનનુ જ્ઞાન પાનાત્મ પદ્ધતિ પ્રમાણે આપરામા આવે છે આયુર્વેદોગ્ય મારોગ્યશાસ્ત્ર કેમુ ઉચ્ચ મ મ અને જિહ્વા છે એનો સામગ્ર ગ્રન્થને ખ્યાલે ય નથી ક્ષતવાગાને માત્ર માપવાનુ સર્વભૂત છે જના તેમા આયુર્વેદ વિરોધના બતાવે છે પચાસ પિત્તક્રયા પચન પ્રવહાત્મ્ય । ત્યાં (૪૫૫) આ આતની ચર્ચા ઉપરમા ગયા ધાય છે

ઉપર શિક્ષા । પચાસો પ્રયોગો ૧ શકે તે જોયુ વગી તેમોના ચિદ્ધિમાનસે હોય છે તેઓમા પણ સ્વોધન દષ્ટિથી નિર્મિતિસાનુ મરોધન થઈ શકે કે વધુનો આત્મા ૭ શિક્ષા । સ્થાનુ સુખ્ય માત્ર નિર્વાર્ધિમે તપાસ પ્રવાનુ આજ પ્રિધાર્ધિઓ લાવિના પેલા વાય અંગે આયુર્વેદ નુ ભવિત ય તેઓના પ્રાથમા છે આજે આયુર્વેદ ભાવનામા મે મૂકે ની નહે છે તેમાથી ગ્રન્થા વિરોધ જુલ જેના લાગે છે ત્યારે નિર્વાર્ધિઓ શ્રદ્ધાહીન । યાદ માટે આયુર્વેદ વશિષ્ઠ તેઓની આજ મૂકુ નેઈએ અને આજે ૭ વિરોધ શિક્ષકા સ્વપ્નીમ્મર મરી શ ના નથી તે વિરોધ આજ તેઓ મરીધક દષ્ટિ ગમના સીમે તરી ગ્રહિત નિર્વાર્ધિઓમા જગતની નેઈએ આરધિયુપુ નિર્મિતિસા આજના વિરોધો નિર્મિતિસા અતિત્વ મર્મજ શિક્ષક નિર્વાર્ધિમાનસ ઉપર જરૂર દસારી રા અને નરિ તો મેવા પ્રિધાર્ધિઓ આજ વિવાનો નિરુપોગી બ કે હાનિમાર કે મટે આજના વિવાનોમાથી સ્વ મુ અમૃતલાનભાર્ષ હેતા તેમ આયુર્વેદના દર્શનોજ પામવાના છે સાગર પેલોનાજ દિગ્ધિઓના ૭ મરીની દિગ્ધિઓના ૭ આ વિરોધોનુ એનોપે થામાથી ખાસ અને નિકુ જ્ઞાન નિર્વાર્ધિમેને મળતુ નેઈએ સામે સાથે એનોપેથીના આ શાસ્ત્રોની વિગતનો આયુર્વેદ સાથે સમન્વર પણ પ્રવે અત્માવસ્થા છે આ શાસ્ત્રોના જ્ઞાન વગર મર્મજ વગ મુ અમૃતલાન ૭ એનોપેથીની નિદાન ચિદ્ધિસા મધુ દોતોને નકામી છે વિદ્યા શોધોને તેની રીતે આ બતાવી સામાન્ય વાયન ગવતુ અને અનોપેથીનુ અપૂર્વત્વ એ ધીરતા સ્થૂલ દષ્ટિ આ મધા દારા જુનના સાથે વિવાર્ધો મોએ બતાવના એનોપેથીના જ્ઞાનથી વળે આયુર્વેદોપી ધાર કે માટે ગમગરાની જરૂર નથી તેમ પરિપૂર્ણ હાન દેખાય છે તેનુ કાગણુ સદા શિક્ષણ પદ્ધતિ અને સારા શિક્ષકોનો અભાવ જા આયુર્વેદ નુ વશિષ્ઠ્ય અને મર્મ નિર્વાર્ધિમાન સમ નવવામા શિક્ષક સત હોય તો વિવાર્ધિઓ આયુર ભત્ત અને સરોવ થઈને એનોપેથી અને બીજી અને પેથીઓનુ ચરણુ મરી તેમોનો સારભાગ પચાવી પાડે અને આયુર્વેદને હ્રાસુષ્ટ મે શકે અને આજમાથીજ કાંઈ પ્રાયે ધન્યતરી કે છે લે દુર્મન તો પાકો અને શ્રદ્ધિતાઓને સજા આપી સુરપટ અવતન અને પ્રમાણિત નામરો

ઓપધિ સ્વોધનની બાબત અત્યારે આપણી સામે છે નિરૂદ્ધુ મધા માટે આવશ્યક

તેનું શિક્ષણ આપવાની માથે ઔષધિમોધનનો પ્રદેશ અને માગ પણ વિદ્યાર્થિઓને બતાવવામા આવેલો જોઈએ જેથી તેઓ નહિ થશે ત્યારે ચિત્તિસામા પ્રવેગપ્રતી દટિ ગમી શોધજોગ જરૂર પડે શે એવેલે તેઓને વિદ્યાર્થી ગામા આ વિરતો પગિચા અને પ્રેમ કરાવના-અધાવનાની જવાબદારી આયુર્વેદની શિક્ષાપ્રથાઓ ઉપર આવે છે હાન આજીવા વિદ્યાવધોમા ઔષધિવિજ્ઞાન માટે મોઝિઆ-મેડિગ તથા નિરુદ્ધો સામે વનસ્પતિશાસ્ત્રની એકાદ યોગીમાથી ગમે તેના પાના વિદ્યાર્થિઓને અચાચમા આવે છે બગાઈ ગયેના છ ન મૂળના ડાં મીસીઓમા ખગ જોગ પડના હોન તે સમસ્યા તાત્કાલિકમા આવે છે વનસ્પતિ બતાવના માટે જગતની મુશ્કેલી વગમા એ નાગ પાચમા આવે છે પાનાક હોશિયાર વિદ્યાર્થિઓ તેના તો યાથી વાગમપાત નિરુદ્ધ મોટે વડુ પ્રેરે આ પોનાટ પચી શિક્ષણપદ્ધતિયો મોઢિનુ જ્ઞાન વિદ્યાવધોને કેવું ધારે તે આપો જોઈએ છોએ મે ન ગેલે તેમા ગોળી લગાવનામા માનતી ન માન છે માટે આજીવ પગ વન સ્પતિશાસ્ત્ર શરૂ કરી દીધું આ મૂળ અનુગ્રુપ યુગ અન્યાયક્રમનું છે તો ખોલ હોલુ જોઈએ વૈદ્યોને લેખક-અન્યાયક્રમ અને ગુપ્તની પાગમ પ્રતા સારી રીતે આપડે એવું તો શિક્ષણ તેઓને મળવું જરૂર છે ચિત્તિસને આપડે ઔષધિ પ્રયોજે સમાગ્ર અગ્રહિત રવા પડે તેઓની મારી પરીક્ષા કરતા વિદ્યાવધોનો આવડુ જોઈએ કે જેથી તે ખગમ કે જોડુ પ્રેર જૂનથો નહિ લે પ્રત્યાગ પ્રાગીન અને પ્રયત્નિત નામો ઉત્પત્તિપ્રદેશ મુખ્ય નાગપેર તેના નારી સ્વચ્છતા(structure) સ્નાદ ગન હનુ યા મગડેન સ્વચ્છ અને તેમા ગામા આવતી બેગ તેની વિશિષ્ટ પરીક્ષા અને અગ્રમ કરી ગામતાની વિશિષ્ટ પદ્ધતિ કે ખામ ઉપાગો હોન તો તે આગવી બામતો વિદ્યાર્થિઓને પ્રયક્ષરોગો માથે લગાવતી તો જોઈએ જ જે પ્રત્ય જોવા રૂપમા વાપગનાનું હોય તેના તેના રૂપની કે મગતી પરીયા બતાવરી જેમકે કુદરત મૂળ અનુગતની જાન નાગકેસરના ફૂલના મગરો ગ્વાચિનીનો ગિરો યુગળતો ગુરુ રોનામના સૂગ ફૂલ હરડેના ફળ ચનનુ તેન વિગેરે સુક જેની સાધાગપ્ત વગુ ત્રણ જાતની આવે છે-ચીનાઈ અપાઈ અને સયરા એનાયચી ત્રણ જાતની મરીમા વાનડીંગ બેગવવામા આવે છે એનાયચી નચીની લવીંગ જેવી સુગધી ચી તેમાથી પડેના તેન એચી લઈ પડી તે નિસત્વ પ્રયોજનામા પણ આવે છે હિંગ મધ તનન તેન નારિયેનનું તેન ચનનુ તેન અમર મ્તુરી મ્પૂર ફેગર એરી ચીન્ને શુદ્ધ સ્વચ્છતા કવચિતજ મજે છે અને તેઓની આમાન્ય અને અન્યજાનીન (chemical) પગેક્ષા જરૂર શીખવનામા આવવી જોઈએ એરી જ રીતે વજનાગ પીપર યુગળ અતિવિરુદ્ધ નવમાગ વગેરેના પ્રકારો જટામાગી વાસ પર સિનાજીત ગમરતો મોઝામત્વ મુગેરે અમર દ્રાની પરીક્ષા શાસ્ત્રોત અને ઉદ નાગપ્રશર પાકા અનુન ઉપનસગી રોલિતક અશ્વગધા હિંગુન હરતાન લોહ વગેરે પ્રયોજના રુબે આપમિષ્ પોમાથી ગસસિંદૂર સ્વપુન્ય આસવા અપનેહો ગસો એનાઈ-આન ભેગન શખની જેની યુગિગા દિગાઈક સીનોપ લાદિ નિક્ષા જેના ચુણો એઓમાથી ઉત્તમ અધમ મિગેરે મામતોમા દ્રવપરીયા ન આવડે તો ચરકસુશ્રુતાદિ શીખાનેય નહુ ન આવડુ એરી મ્પેડી સ્થિતિ થશે આજની જૂદી જૂદી કામસીમોએ બનાવેનુ દિગાઈ અને શખવની આ બે જ ચીન્નેના

જૂ ! જૂ ! નમૂનાઓ વિદ્યાર્થીઓને મનાવવામાં આવે તો વૈદ્યનીય ત્ર યો અને વૈદ્યપ્રીય જગત્ જોડાઈ જાય છે તેમજ ખ્યાન વિદ્યાર્થીની આવી જાય નનનન કે વિદ્યાર્થીઓ મધ પડેન યો ત્રયપ્રીય ન થઈ જાય તે માટે ત્રયસાધન ગૌણ ગામી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન ઉપર મુખ્ય ભાર આપવો જોઈએ

ગામના પાઠશાળા મળતી એવી ગ વીજ વનસ્પતિ લીલી / વાપવવાનો પ્રત્યક્ષ વધને આવે છે તેવી વનસ્પતિ વૂડી વૂડી વનુમા કૂનમ્નાઈ સાથે તાલીમને વિદ્યાર્થીઓને ઓગ ખતા શીખવતી જેમ અભ્યાસ મેળો જોડેનીય શીખે છે તેવી રીતે તેટલા માટે વિદ્યાર્થીઓને વનસ્પતિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કે જે નિરુપયોગી છે તે શીખવવાનો દબ ગમવાની અને વખત રંગા નાની જરૂર નથી વન પતિશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી વનસ્પતિઓ ઓળખવા જેટલી શક્તિ આવવા માટે તે વિવિધમા જી ગી ગાળતી પડે છે એ ૬ બે પ્રયોગ પસંદ ગમી બોટનીની રાત્રિભાસા મેળે યો અને જરૂર પડે જોવા પામે થોડો વખત અનુભવ લઈ પોતે વનસ્પતિશાસ્ત્રી નામે ઓગખાતા મારા એ । બે મેહોઓમાં વનસ્પતિ ઓગ ખવાની જેટલી અદ્ય શક્તિ આવો છે અને તેથી તે રાત્રિનો ઉપયોગ કરવા તથા તેમને કેરી રીતે પ્રયોગ થવું પડે તે જાણુ છું અમાગ જેવા વનસ્પતિશાસ્ત્રીના અગ્ર ખાનેથી શુરુ તો જગતી લોકોજ (જગતમા રહેનાર કોમો) હોય છે એમ કહેવામાં વાધો નથી મેળે બોટાડોગ પ્રસ માટે વનસ્પતિશાસ્ત્રના નામે એકાદ ચોપડીના કેપનાક પાના વચાવવા-કે જે પુરતે ન સમજે અને શિષ્યો સમજવાની ઇચ્છા ન ગમે કે વનસ્પતિશાસ્ત્રના ઈતિહાસના લે ચરો સમજાવવાની આવશ્યકતા રી છે ?

વિદ્યાર્થીઓને ઔષધિ શુદ્ધ ધમશાસ્ત્ર સી રીતે લાપુવવું એ વિવિધ અર્થિયા ચર્ચો ન શાય પપુ C ત શાસ્ત્ર લાવા માટે દ્રવ ગુણધર્મ વિવિધ આયુર્વેદના સિદ્ધાન્તો વિદ્યાર્થીઓને પૂરેપૂરું ગમે Cતારવા જોડે અને કેમિસ્ટ્રી-ફિઝિક્સ ફિઝીયોલોજી વગેરે આધુનિક દ્રવ્યશાસ્ત્રો અને શરીર શાસ્ત્રો વિદ્યાર્થીઓને સાચી રીતે શીખવવા જોઈએ જેથી તેઓ આયુર્વેદના સિદ્ધાન્તો મોક્ષ રીતે સમજી શકે ઉપના નાસના વિદ્યાર્થીઓને પ્રયોગો કરવા માટે ઉપાત્ત માપી દેવું જોઈએ પ્રમકલોજના સાધા છુ પ્રયોગો અને ઈ ચર એ રેડે જેવી કેપની નરી નાવોગ પ્રયોગશાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ શાય

સિદ્ધભેષજ મણિમાલા

[શાળવૈદ્ય ભટ્ટ શ્રી કૃષ્ણરામ શર્મા દ્વારા]

અનુવાદ કરતા — આધ્યાપાત્ર ગા વૈદ્ય

॥ અથ હરીતકયાદિ વર્ણન નામ દ્વિતીયો ગુચ્છ ॥

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલમણિવૃત્તાક્ષો પુષ્પૈર્કમ્બ્યા દુરિતાપહ ત્રીમ્ ।

શૂલિપ્રિયા પવનનામપર્ણા મહૌષર્ધિ કામપિ માનયામિ ॥ ૧ ॥

દેહીપ્રમાન પ્રભામણ્ડલની જેવું અજ મણિવૃત્ત થયું છે, જે એક કમ્બ પુષ્પથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જે વિદ્યોને હરનાર છે શૂનરેણીને જે પ્રિય છે જે પવન પગળ થાય છે-ગંગે છે જે પાન ગંગાની છે એવી કાર્તિકમહાન ઔષધિની હું પૂજા કરું છું-સ્તુતિ કરું છું મહૌષધિના બે અર્થો થાય (૧) સોમનતા અને (૨) ભગવતી ગૃધ્રી સોમનતા પર્વત ઉપર થાય છે એને પાન નથી હોતા એટલે અગણ્યા એવી છે મ થાન હૈરવ આગમમા કહ્યું છે — સોમવહનીય નિષ્પત્તિ કન્ઝલાભરસાવિતા । અપર્ણાંસૌ ભવેદ્દિધ્યે નાત્યુચ્ચા રસવધિગી ॥ સુદુતના ચિકિત્સિત સ્થાનના નિવૃત્ત સ્ત્રીપીથ અધ્યાયમા

‘ નિષ્પત્તિ કનકાભાસા મૂલ દ્વચ્છુલમમિતા ।

સર્પાકારા લોહિતાતા શ્વેતકાપોતિસ્ત્યત ॥ ’

એટલે આ સોમનતાની સ્તુતિ છે (વધુ માટે જુઓ નિષ્ક્ર આકાર)

દ્રવ્યે ગુણા મત સમીરિતા યે ત ણ્વ તત્ત્વાપયવેડપિ નદ્યા ।

ભેદે વિકારેડપિ તત્તોડ્ર કુયા દ્રવ્યપ્રભેદૌ કિમુ તુદિલત્વમ્ ॥ ૨ ॥

જે ગુણો દ્રવ્યમા હોય છે તેજ ગુણો દ્રવ્યના અવયવમા પણ હોય છે (મૂન ત્વક પત્ર વગેરેમા) પણ મૂલ દ્રવ્યમાજ નહિ પરંતુ તેના ભેદોમા અર્થાત્ નાના મોટા સૂક્ષ્મ લાક્ષ પીળા કુલ વગેરેમા પણ તે ગુણ જણાય છે વળી અવિકૃત દ્રવ્યમા જ નહિ પરંતુ તેના વિકારોમા-સ્નેહ લેહ કવાય કરક વગેરેમા પણ તેજ ગુણો હોય છે

દ્રવ્ય મયિત્તક્રમો યસ્તસમસ્તૌ ન હતિ નો કુરુતે ।

શુદ્ધ વા મિશ્ર વા નિહતિ વાત તદસ્તિ વાતઘનમ્ ॥૩॥

જે દ્રવ્ય શુદ્ધ કે મિશ્ર કરીને કે પિત્તકરને નથી દહ્યુંતુ કે નથી જન્માવતું કિંતુ કેવલ વાતને જ દહ્યું છે તે દ્રવ્ય વાતઘન-વાયુને દહ્યુંનાર કહેવાય છે

શુદ્ધ નિહતિ વાત શુદ્ધ મિશ્ર કરોતિ વા પિત્તમ્ ।

વાતઘન પિત્તલ તદ્ દ્રવ્યમિદ દ્રવ્યવેદિમિ વિદિતમ્ ॥ ૪ ॥

જે દ્રવ્ય શુદ્ધ વાતને દહ્યું છે અને શુદ્ધ વા મિશ્ર પિત્તને કરે છે તે દ્રવ્ય વાતઘન પિત્તલ છે એમ દ્રવ્ય વેદાઓ કહે છે

વાતગ્નપિત્તલમિવ શેષમેદદ્વય યથા ।

વાતઘનશ્લેષ્મલ વાતનિરિપિત્તશ્લેષ્મવર્ધનમ્ ॥ ૫ ॥

વાતઘન પિત્ત ન માફક વાતશ્લેષ્મન અને વાતશ્લેષ્મ પિત્તશ્લેષ્મન (સાનને હણે પણ કફને કરનાર તે વાતશ્લેષ્મન વાતને હળુનાર પણ પિત્ત અને શ્લેષ્મને કરનાર તે વાતશ્લેષ્મ) આમ દ્રવ્યના બે બેગ પડે છે

શુદ્ધ વા સાવચ પિત્ત ન કરોતિ ન હતિ યત્ ।

વાત નિહતિ વાતઘન પિત્તોદાસીનમસ્તિ તત્ ॥ ૬ ॥

જે દ્રવ્ય શુદ્ધ વા મિત્ર પિત્તને કરે નહિ તેમ તેને હણે નહિ પરંતુ કેવલ વાતને જ હણે તેને વાતઘન પિત્તોદાસીન દ્રવ્ય કહેવાય

एवमेव समीरत्र श्लेष्मोदासीनगोपयत् ।

વાતગ્નમિતરદ્વોદાસીન ચાપિ ક્રોધનમ્ ॥ ૭ ॥

આવી રીતે જે દ્રવ્ય શુદ્ધ વા મિત્ર શ્લેષ્મને ઉત્પન્ન પણ ન કરે તેમ હણે પણ નહિ પરંતુ કેવલ વાતને હણે તે દ્રવ્ય વાતઘન શ્લેષ્મોદાસીન કહેવાય જે દ્રવ્ય વાતને હણે પણ પિત્તને ઉત્પન્ન કરે પરંતુ કફ (શુદ્ધ વા મિત્ર) ને ઉત્પન્ન પણ ન કરે તે હણે નહિ તે દ્રવ્યને વાતઘન પિત્તોદાસીન શ્લેષ્મોદાસીન કહેવાય

वातघ्न श्लेष्मल पित्तोदासीन पुनरष्टमम् ।

વાતઘન પિત્તલ શ્લેષ્મોદાસીન નવમ સ્મૃતમ્ ॥ ૮ ॥

વાતઘનશ્લેષ્મપિત્તોદાસી અને વાતગ્નપિત્તશ્લેષ્મોદાસી—આવા પણ દ્રવ્યના બેગ પડે છે આમ વાતશ્લેષ્મ દ્રવ્યના નવ બેગ પડ્યા છે

पित्तघ्नस्य कफघ्नस्य भेदा वातघ्नवचनम् ।

વાતપિત્તાપહ દ્રવ્ય ત્રિપ્રકારમુદ્ધરિતમ્ ॥ ૯ ॥

વાતશ્લેષ્મના નવ બેગ પ્રમાણે પિત્તશ્લેષ્મના નવ બેગ અને કફશ્લેષ્મના નવ બેગ પડી શકે છે વાતપિત્તશ્લેષ્મ દ્રવ્ય પણ ત્રણ પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે

જેમકે —

વાતપિત્તાપહ વાર્તાપિત્તશ્લેષ્મલ તથા ।

વાતપિત્તાપહ શ્લેષ્મોદાસીન ચેતિ મેદત્ ॥ ૧૦ ॥

૧ વાતપિત્તશ્લેષ્મ (૨) વાતપિત્તશ્લેષ્મલ અને (૩) વાતપિત્તશ્લેષ્મોદાસીન મારતપિત્તાપહવત્ વાત શ્લેષ્મપિત્તકફમિત્રા ।

दोषनुदैक दोषत्रितयोनासीनमप्येकम् ॥ ૧૧ ॥

વાતપિત્તશ્લેષ્મ માફક વાતશ્લેષ્મ પિત્તકફમિત્રા પણ ત્રણ બેગ પડે છે એટલે આવી રીતે ૬ દ્રવ્ય બેગ નવ થાય છે દોષના એક અને ત્રિપ્રકારોદાસીન એ એમ મળી કુલ અગ્નીનાર બીજા બેગ ફલિત થાય છે

યદ્દ્રવ્ય પિત્તકર્તૃ યસ્તસમસ્તૌ ન હતિ નો કુરુતે ।

શુદ્ધ વા મિશ્ર વા કરોતિ વાત તદસ્તિ વાતકરમ્ ॥ ૧૨ ॥

જે દ્રવ્ય શુદ્ધ વા મિશ્ર કદ અને પિત્તને હણુ નથી કે તેમને જ આવડું નથી પરંતુ કેવળ શુદ્ધ વા મિશ્ર વાયુનેજ ઉત્પન્ન કરે છે તે દ્રવ્ય વાતલ-વાત કરનાર કહેવાય છે

શુદ્ધ વા સા વય પિત્ત ન કરોતિ ન હતિ યત્ ।

વાત સૂતે પરનલ પિત્તોદાસીનમેવ તત્ ॥ ૧૩ ॥

જે દ્રવ્ય શુદ્ધ વા મિશ્ર પિત્તને પ્રત્યુત્પન્ન નથી કે હણુદ્રવ્ય નથી પરંતુ કેવળ વાયુનેજ કરે છે-ઉત્પન્ન કરે છે તે દ્રવ્યને વાતલ પિત્તોદાસીન કહેવાય છે

એવ વાતકર શ્લેષ્મોદાસીનમવગ ઠત ।

ચતુર્થ વાતલ શ્લેષ્મપિત્તોદાસીનમિત્યપિ ॥ ૧૪ ॥

વાતલપિત્તોદાસીન માફક વાતલ શ્લેષ્મોદાસીન વાતલપિત્તશ્લેષ્મોદાસીન-એવી રીતે વાતલદ્રવ્યના ચાર ભેદો થયા

પિત્તકૃત્ શ્લેષ્મકૃત્ દ્રવ્ય વાતકૃત્ ચતુર્વિધમ્ ।

દ્ર વાણિ દ્વ-દ્વકારીણિ દ્વિદિભેદાનિ મ મહ ॥ ૧૫ ॥

વાતલ માફક પિત્તન અને શ્લેષ્મલના પશુ ચાર ચાર ભેદો પડી શકે દ્રવ્યના બધાં ભેદો પડી શકે જેમકે વાતપિત્ત । વાતપિત્ત-શ્લેષ્મોદાસીન વાતશ્લેષ્મલ વાતશ્લેષ્મલપિત્તોદાસીન પિત્તશ્લેષ્મલ પિત્તશ્લેષ્મલ નાતોદાસીન-આવી રીતે જ દ્રવ્ય ભેદો થયા નિદાપન (ત્રિપાને પ્રનાર)નો એક બે એમ મળી કુલ સત્તાવન દ્રવ્ય ભેદો થયા

આ સત્તાવન દ્રવ્યભેદના ઉદાહરણોની યાદી

૧ વાતલ

૨ વાતલ પિત્તન

૩ વાતલ શ્લેષ્મન

૪ વાતલપિત્તશ્લેષ્મલ

૫ વાતલપિત્તોદાસીનમ્

૬ વાતલ શ્લેષ્મોદાસીનમ્

દિગ્ધુ કપાસ એખરા એરડાના ફળ ધરિયાદિ ખાટી છામ અને તેમાં પકાવેના પુઝા વગેરે હાડસામળ સ્નાદુ પાલેવત^૧ પીઆ વગેરે મેંચા બદામ અખરોટ કરજ ફલો ઇત્યાદિ લાજનો સાથવો ખાતી છાસ સાથે ખાવો પીઆ ગરમપાણી અને ઊંટડીના દૂધ સાથે ખાના ગરમ પાણી અને જીંદીદુધ વાત^૨ને બાહર છે પીઆ વાતલશ્લેષ્મન છે આ બન્નેનો યોગ થતા એટલે શ્લેષ્મમ્ શ્લેષ્મલત્ એ બંનેનો યોગ થતા ઉદાસીનત્

૧ મનમાં સ્નાદુ પાલેવત છે પરંતુ મિદ્ધમ નો મા પાલેવત છે ગોપદેવની ટીકામાં સ્નાદુપાલેવત દ્વિવિધમ્ । તથાદિ પાલેવત મધુરમમ્ભમિતિ દ્વિધા સ્યાત્ । સ્વાતિન્દુષ્કાકૃતિ પત્ત લઘુપાણ્ડુવુષ્મ્ । નીચ્છદાદિ ગદિત હુ પરેવતારવ્ય તાપુષ્કરાત્રમસમીપવને પ્રસિદ્ધમ્ इति આવો પરિચય પાલેવતનો આપવામાં આવ્યો છે

૭ વાતમ્ પિત્તશ્લેષ્મોદાસીનમ્
૮ વાતમ્ શ્લેષ્મન પિત્તોદાસીનમ્
૯ વાતમ્ પિત્તવ શ્લેષ્મો રસીનમ્

૧ પિત્તમ્
૧૧ પિત્તવાતલમ્

૧૨ પિત્તમ્ શ્લેષ્મલમ્

૧૩ પિત્તમ્ વાતશ્લેષ્મલમ્
૧૪ પિત્તમ્ વાતોદાસીનમ્

૧૫ પિત્તમ્ શ્લેષ્મોદાસીનમ્
૧૬ પિત્તમ્ વાતશ્લેષ્મોદાસીનમ્
૧૭ પિત્તમ્ શ્લેષ્મન વાતોદાસીનમ્
૧૮ પિત્તમ્ વાતશ્લેષ્મોદાસીનમ્
૧૯ શ્લેષ્મમ્

૨ શ્લેષ્મમ્ વાતનમ્

૨૧ શ્લેષ્મમ્ પિત્તનમ્
૨૨ શ્લેષ્મમ્ વાતપિત્તનમ્
૨૩ શ્લેષ્મમ્ વાતોદાસીનમ્
૨૪ શ્લેષ્મમ્ પિત્તોદાસીનમ્
૨૫ શ્લેષ્મમ્ વાતપિત્તોદાસીનમ્
૨૬ શ્લેષ્મમ્ પિત્તનનાનોદાસીનમ્
૨૭ શ્લેષ્મમ્ વાતલપિત્તોદાસીનમ્

૨૮ વાતપિત્તમ્
૨૯ વાતપિત્તમ્ શ્લેષ્મનમ્
૩ વાતપિત્તમ્ શ્લેષ્મોદાસીનમ્
૩૧ વાતશ્લેષ્મમ્
૩૨ વાતશ્લેષ્મમ્ પિત્તનમ્

૩૩ વાતશ્લેષ્મમ્ પિત્તોદાસીનમ્
૪૪ પિત્તશ્લેષ્મમ્

મમ્સુર ઘઉં મગધી મગનો વૂપ વગેરે
કુંગમી ચાકી કેરી એવરુ વગેરે
તલનુ તેન વગેરે
અદન કેમ કાસડો વામકપૂર વગેરે
શુન્દા અને વશિરના ફલો અને તનાવનું પાણી
વગેરે

શીમળો જલમા પકિની ડાંગર બિકાગીને ઠંડું
પ્રેલુ દૂધ વગેરે
માણુકદ બટાટા સીધોડા કસેરુ વગેરે
તલાવના પાણીમા ભીંજવેની લાજની ધાણી
તલાનજલ પિત્તમ્ વાતન અને લાજચકતુ વાત
પિત્તહર આથી એના મયોગથી ઉ રસીનત્વ
ધીનોડા

૭૩ ઉમરડીના ફલ
સીમોડા અરે કસેરુ દૂધ કે ઘી સાથે ખાવા
પાનખની ભાજી વગેરે
શાન સમડી (ખીજડી) મ્દમ સીસમ મીઠાગ
ધતુરો લનાકતૂરી (મસ્તુરિલિંડો) વગેરે
રાતાકુનના સરગવાના કુન અને કુળા પાન
ઘોડીનું દહીં વગેરે
લાગની (દૂધીયો વળનાગ) મ્દમ પ્રો ફારો વગેરે
કુમો કુનાડીયો નાસના બીજ ટકજુખાર વગેરે
સ્નિગ્ધસિદ્ધ મૂનક (મૂળો) અને ઘોડીનું દહીં
થેળીનું ઘી

અરીઠ
ઔદાલ મધુ (ગરડાનું મધ) મખાસવ વગેરે
જગલી કાદરો જવની ડાડીઓ જન પ્રેરશમાં
ચતો સામો શેરડીના આસવો વગેરે

સાગ જોડીમધ રાતાવરી ઘઉંના વગેરે
અષ્ટવગ રિદારીક કેળા નાળિયેર વગેરે
ફાનસા શીવજી ઘઉં સાકર વગેરે
દેન ર કાયમળ થોર ગુગળ રાસના વગેરે
વાયવરણે અગર સરગવો આકડો નાકભીંકણી
નાગવેનના પાન વગેરે
ખીની આદુ ખાટા દાડમ વગેરે
ભીંજુ ખેર પીપળો શુનર ભૂજ પત્થાદિ

- ૩૫ પિત્તશ્લેષ્મન્નવાતનમ્
 ૩૬ પિત્તશ્લેષ્મન્ન વાતોદાસીનમ્
 ૩૭ ત્રિદોષમ્
 ૩૮ દોષત્રયોદાસીનમ્
 ૩૯ વાતકમ્
 ૪૦ વાતપિત્તોદાસીનમ્
 ૪૧ વાતશ્લેષ્મોદાસીનમ્
 ૪૨ વાતપિત્તશ્લેષ્મોદાસીનમ્
 ૪૩ પિત્તનમ્
 ૪૪ પિત્તન વાતોદાસીનમ્
 ૪૫ પિત્તશ્લેષ્મોદાસીનમ્
 ૪૬ પિત્તન વાતશ્લેષ્મોદાસીનમ્
 ૪૭ શ્લેષ્મવમ્
 ૪૮ શ્લેષ્મન વાતોદાસીનમ્
 ૪૯ શ્લેષ્મન પિત્તોદાસીનમ્
 ૫૦ શ્લેષ્મન્ન વાતપિત્તોદાસીનમ્
 ૫૧ વાતપિત્તનમ્
 ૫૨ વાતપિત્તશ્લેષ્મોદાસીનમ્
 ૫ વાતશ્લેષ્મનમ્
 ૫૪ વાતશ્લેષ્મન પિત્તોદાસીનમ્
 ૫૫ પિત્તશ્લેષ્મનમ્
 ૫૬ પિત્તશ્લેષ્મન વાતોદાસીનમ્
 ૫૭ ત્રિદોષમ્ (નલોન દોષ મન્નાર)
- લિંગડો અગતીયો અગતી ખડમબોયો
 સ્વલ્પ મગ્માજો વગરે
 મરેલા બેગ કેમનો મ મધ વગરે
 બાહ્યો સીવણ મળીયો રાગ અતોક ગલો
 ભોન આમળી છત્યા
 મધ નાખેતુ દહીં કડુ પાણી સરમત ખાડવ
 વગરે
 તનનુ શામ વાન વટાણા વગરે
 અપકવ ફણમના ફલ માથે વૈળ
 ચણા વગર કરોળ વોડીના દહીં માથે
 ગમડીના ફલ (ચિંગો) તેનમા પમવેતુ માસ
 વગરે
 વૈળ અને ખાગી જામ
 જુવા કે વાવનુ પાણી
 મરમીયા તેનમા મિદ્ધ મરેલી ગાઈ અને હિંગ
 મોચમર મવાન (ધી અને દૂધથી બતાવેન
 ઘણનુ ખાણ) દૂધપા વગરે
 મધુર દો ચીનાડ માથે
 હી જીને નુ મરલ દૂધ માથે યવમાન્ન
 ફણિન અને માખ જો મરોગ
 મગી કેમ ફણમા કૂટના ધા ધો વગરે
 મસુ કોહુ વામના ફણમા
 કરેળી ૧૫ નિંગીય (ભોંગ) પુતજવક
 વગરેના ફન
 વાતુ ૧ (એ જાનની ભાજ અથવા મધુચિખા)
 અને સુરચના (સુગન્ધુખો) વગરે
 મોગી મની કેરી ખાખોચીવાતું પાતી સાધમાકી
 (૧) વગરે
 કરેળીનું તેન
 સ મવનુ શાક બગમર નરિ જમતા યે
 ફે ૧ મોતુ દો દો ફણિન વગરે*

૧ જુદી એટલે સ્વયંશીલુ વિવાદમ્ અને જુદી એટલે દૃઢિમન્તાયય બે

૨ મૂળમા શાસ્ત્રનીવજ્ઞ છે મોચ મ અને શામ એવા બે અથો થાય છે

* અગ્ર મહિતામા સુરચનાના ૬ મા અખ્યા અત્રેય ભ્રુકાપીયમ્ મા

દ્રવ્યભેદ અને રમબેદની મારી અર્થ કરવામા આવી છે દ્રવ્યસુ દ્રવ્યના ત્રિવિધવિધવિકરણો

અસ્તિ પવનપિત્તકર શ્લેષ્મોત્પાસોન વાતપિત્તકરમ્ ।

एव वातश्लेष्मल पित्तश्लेष्मल पदार्थभेदौ स्त ॥ ૧૬ ॥

વાતપિત્તકર અથવા વાતપિત્તન રાતપિત્તન^૧ શ્લેષ્મા પાસીન વાત^૨ શ્લેષ્મવ વગેરે ૫ યના ભેદો થાય છે

एक दोषलमित्येत सप्तपचाशन्नीरिता ।

અનન્તા સ્યુ પુનરમી તારતમ્યાદિ ભેદત્ ॥ ૧૭ ॥

ત્રિદોષન અથવા ત્રણે દોષોને ક્રમનાર એક દ્રવ્ય છે આની રીતે ગતાવન દ્રવ્યભેદો થાય છે ૨મ અનુરમ વગેરેની સ્વપનાથી તેમજ તર અને તમ (મધુર મધુગતર મધુરતમ)ના ભેદથી હજુ પણ આ મધ્યા અનત ગુણ વધી શકે એમ છે^૧

वासवाप्तिसिरोपशूलजठराग्निमानव्रणार्शोऽग्निरक्त

वैस्वयज्वरकामलाग्रहाणकाहिकामप्रमहापहा ।

ગુલ્મપ્લીહહૃદામયાદશમની દોષવચ્ચામૂલિની

चतुर्स्याऽतिरसायनी रघु सरा मेघ्या शिवायુ मदा ॥ ૧૮ ॥

હરડેના ગુણ—

ખાસી દમ રિખ ધ (મૂગમા વિશેષ છે પણ તેનો અથ સ્પષ્ટ નથી વળી શીષમા હરડે નિષિદ્ધ છે એટલે એ વિનધ સખ ગખ્યો છે) થત ઉ રોગ આક્રમ મજુ હરમ અગ્નિસાદ (જડગગ્નિનુ તદ્દન મ પડી જતુ) સ્વર ખેસી જવો તાર મળો મમહણી હેઝી પ્રમેહ (પેસામના રોગો) જોળો જમળ હ યના રોગો વગેરેનો હરડે નાશ કરે છે હરડે ત્રિદોષ છે આખને હિતકર હ મહા રમાયન છે લઘુ છે રેચક છે ભુદિ વર્ધક છે અને આયુષ્ય વધારનાર છે

केस्य कषाय नयनामयघ्न

स्पर्श हिम भदि हित स्वरऽपि ।

ત્રીર્યાગ્નરુક્ષ મધુર વિષાકે

त्रिभीतक पित्तकफप्रमाथि ॥ ૧૯ ॥

(દ્રવ્ય દેશ કાવ પ્રભાવ વગેરેથી થતા) અને ગ્ન મધ્યાથી પડેલા દ્રવ્યના ૬૩ ભેદો વગેરેની ચર્ચા ત્યા ઠીક રવામા આવી છે ચરકે પણ સવાંગા સત્પચ્વાત્ કલ્પના ત્રિપષ્ટિયા । રસાના તત્ર યોગ્યતાત્ કલ્પિતા રસચિત્તૈ ॥ સુ રથા અ ૨૬ મ્નો ૨૨

વૈદ્યનર થી કેશવવિરચિત સિદ્ધમન મા આ વિષય ઉપર સગસ ઉદાપોહ કરવામા આ ગો છે દ્રવ્યગુણ-વિચાર પગ વિચાર ક્રમનારઓ માટે આ નાન ડો પગતુ અતિમૂલ્યવાન ત્ર ય અભ્યાસનોગ છે સિદ્ધમેર મણિમાનાના કર્તાએ સિદ્ધમનનુંજ સરણુ લીધુ છે ત્ર યમા જ્યા જ્યા ઉ હરણુ નથી આપેના તે એ મિદ્ધમનમાથી ઉમેરી છે

૧ સિદ્ધમેપજમણિમાયા ઉપર ત્રી લક્ષ્મીશમ સ્વામીત્રે ત્રીજા લખી હ અને તે લખે છે કે આ તરતમાદિ લે ના ઉ હરણુ નેના હેલ તો સિદ્ધમન પ્રકાશ ભેવો (૫ ૭)

ખહિડાં કેસ્ય (વાગ વધાગના) છે મ્વાય (તુરે) અમુક્ત છે આખના રાગોને હણનાર છે સ્પશમા (ખાહોપચારમા) હડા છે બેદિ છે સ્વર માટે દિતકર છે (જેનેા ધાટો બેમી ગયો હોય તેને માટે બપેદા મારા છે) ઉણુ વીર્ય છે રુક્ષ છે વિપામ્મા મધુર છે બેદા પિત્ત અને કફનો નાશ મનાર છે

હરીતત્રીવામલકીફલ મત પર તુ પિત્તાસ્રહર વિશપત ।

અપિ ત્રિદોષો મથન ત્રિદોષનુ પ્રસિદ્ધ તદ્ તદગુણયોગ દર્શનાન્ ॥ ૨૦ ॥

હરડેના જેનાજ આગળના ગુણ છે ત્રિગેષમા આગળા પગમ મુક્તપિત્તદર છે આમળા ત્રિદોષને હણનાર છે (અમરમને લગ્ન તે વાતને દો છે મધુર અને શીત હોવાથી તે પિત્તને દહો છે રુક્ષ અને કપાલ હોવાથી મૂત્રને દહો છે આથી રીને આમળા નભેય દોષને હણનાર છે)

યોગ્યાઽમયૈકેય વિમીતકૌ દ્વૌ ફલ્લાનિ ચત્વારિ તત્વામલકયા ।

નેત્રાર્તિમેહજ્વરકુષ્ઠપિત્તરુક્ષાર્તિહ ત્રી ત્રિફલેયસુતા ॥ ૨૧ ॥

ત્રિદ્વિનાની બનાવટ — ૧ ૮૩૩ ૨ મહેડા ૪ આગળા ત્રિદ્વિના આખની પીડા પ્રમેહ જ્વર, આમડોના રાગો પિત્ત અને મૂત્રની પીડા વગેરેનો નાશ મનાર છે

ઉષ્ણા વિપાકમધુરા કટુરૂપિ વ્રષ્ણા

સ્તિગ્ધા લઘુ સ્વરહિતા રતિદાઽભિત શુષ્ઠી ।

દુર્નામમાઘવમિશૂલપિત્ત પ્રકાસ —

આત્મામનાત્તકકશોકહૃદામયજ્વી ॥ ૨૨ ॥

સુક ઉણુ છે વિપાકમા મધુર છે કટુ હોવા છતા વૃષ્ય છે મિનઘ છે લઘુ છે સ્વરને દિતકર છે રુચિર છે હરગ અગ્નિમાઘ હિનરી જન કાશ્યાત કામ શ્વાસ મધિવા કફજન્ય સોનને અને હદના રાગ વગેરેને હણનાર છે

(ના)રાયણ(ગ)જ(ર)મ્મા પ્રત્માત્તરનિર્મિતમ્ય નિયૂહ ।

પ્રથમતૃતીયાતદ્વૃત્ત હર્ત નિર્હતિ દ્વિતીયસર ॥ ૨૩ ॥

નારાયણ ગજ અને રમ્ભા—આ ત્રણ સખેના પડેના પહેના અથરો લેવાથી નાગર અને છે નાગર એટલે સુક સુકનો મ્વાય લેવાથી વાત મૂત્ર અને પિત્ત (દ્વિતીય સખ) નાશ પામે છે

રામઠલ્લણવિલોહિતદધિલુઠિતાના તપન ગુમ્ફાણામ્ ।

મૃશમાઝ્યમર્જિતાના વિશ્વદલાના ગુણા ન કૈ રચિતા ॥ ૨૪ ॥

હિંગ અને ત્રિધાતુજ દર્દોમાં નાખી તે હોમા સુ ના ગાગડા બોળી ગમવા પડી તે સુકના ગાગડાને તડમમાં સૂરી નાખના પછી ઘીમા તને મારી ગીને સેળી લેવા આ જાતની સુકના ગુણો કેમકે હજી સુધી ગ્લા નથી અર્થાત આ જાતની સુકના ગુણો અવશુનીય છે

શુચા ધુનોતિ ન શિરસ્તા સ્તાવિશ્વાયુનાનર ।

ગતાદિવર્ણવિમન સાક્ષાત્મ વિવુધૈ સ્મૃત ॥ ૨૫ ॥

સુંઠના આ બધા ગુણો સાક્ષાત્મને જે પોતાનું માથુ ધુણાવતો-હવાવતો નથી તે માથુસને પિદ્ધાનો મગ । જેવોજ લેજે છે

વિશ્વાવદાર્દ્રં તુ ગુરુ પ્રમેદિ પટુપ્રવન પનનપ્રક્રમ્પિ ।

પથ્ય પર મોચનપૂર્વકાલે વિગોધિ તિહામલયો મનોક્ષન્ ॥ ૨૬ ॥

સુંઠની માફક આદ પપુ મધ્ય માથે આવાથી વાયુને હઠાવનાર છે દોષોને ભેદનાર છે આદુની ચુગ મિંધર નાખીને આધા પડેના આવાથી શુભ અને ગમીનું શોધન કરે છે અને ખૂબજ મારુ માફક આવે છે

ઋષુવૃથ્યા નુષ્ણા નિઋફહરા પાક્રમધુરા

કટુ કાસધાસ રરજટરમેહાગમથિની ।

ઘળાર્દ્રાપિ સિન્ધવા કલયતિ કફ શીતમધુરા ।

શુહોમિત્રાઝીર્ણારુચિકમનપાષ્ટ્નાદિષુ હિતા ॥ ૨૭ ॥

પીપર લઘુ છે વૃષ્ટ છે સ્હેજ ગરમ છે વાત અને મૂત્રને હઠનાર છે વિપાકમા મધુર છે સ્નાદમા તીખી છે મસ આસ ત્ય ઉદરરોગ પ્રમેહ અને આમને હણનાર છે પીપર શુભ હોય તો પણ તે ગ્નિ ન છે મૂત્રને હણ છે શીત અને મધુર છે લોડીપીપર ગોળ સાથે લેવાથી અપુ અરુચિ આગી પાકુરોગ વગેરેમા ગુણકારી છે

કૃમિહિત મરિચ કટુપિત્તલ ચસાશ્લહર કફનાતજિત્ ।

મધુરમાદ્રમિદ ન ચ પિત્તલ ન ચ કફ કુરુતે વલ્લિન ગુરુ ॥ ૨૮ ॥

મરી કૃમિ ઉપર હિતકર છે મટુ અને પિત્તન છે આસ અને ચાને હઠનાર છે કફ અને વાયુને ઝતનાર છે લીના મરી મધુર છે પિત્ત મરનાર નથી સ્હેજસાજ કફને કોપાવનાર છે અને ગુરુ છે

હ્યોષ વિદુ વિશ્વજીવણ્ણાનિ સદીપન પીનસગુમનુત્તત્ ।

સમ્પ્રીપદચાસાક્રુપ્રમેહ વમ્બોગમેદ ક્રમનાનિ હૃતિ ॥ ૨૯ ॥

બીધ (ત્રિકટુ) એટલે સુંઠ મરી અને પીપર (મરઆ લાગે)નું ચૂણ ત્રિકટુ દીપન છે પીનસ અને ગુલ્મને હપુનાર છે હાથીપમાને આમને કફને પ્રમેહને, આમડીના રોગોને મેદને અને ખાસીને તણુનાર છે

શમયતિ કફનાતૌ પાચયત્ય નમન્નિ દ્વિગુણયતિ કટુચ લાઘવ ચ યનન્તિ ।

ચસનનઠરગુ મલીહજ હુમ્બયાર્તિ ક્ષવયતિ મગધાયા મૂલ મારોગ્યમ્લ્મ્ ॥ ૩૦ ॥

પીપરીમૂન કફ અને વાયુો શમનનાર છે અન્નનું પાચન મરનાર છે જઠરાગ્નિને ખૂબજ તંજ મરનાર છે તીખા છે તલમ છે આસ ઉર ગુલ્મ બરોગ કૃમિ ક્ષય વગેરે રોગોનો સંહાર કરે છે પીપરીમૂનનું સેવન કરવાથી આરોગ્ય સારુ રહે છે

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સ્વત્તા

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ૧૨૮ અર્થે આયુર્વેદ વિજ્ઞાનનું ૨૧ મુ ૧૧ નંબર ૩ નંબર થનાર ગ્રાહકોને નવાજ્મના પગા મ આ ધી મો નો તો તેમને ૫ મોડ ૧૨૨૨ે તરત મળે

(૨) ૧૧ની અધરઅધી નાલ્લ મનાગને પછુ ૧૧ની શરૂઆતથી જ ગ્રાહ થએના મળી નર્મને ૧૨ મામથી જ ૧૬૫ મકો મો ની આપવામા આવે છે

(૩) ગ્રાહના મરનામા મધુગે રોગ કે ૧૨૫૫ રોગ તેમણે ૫૩ કે ૫૪ નેનુ મ નામુ ત ત મો ના માપતુ જેથી ૫ એવ ન ન મન આ મામનમા ગ્રાહ ની મુર હાયાથી ૫ પાકો આવે તો રીથી તે અનુ પોગે ૧ ગ્રાહકને સિંગ રહેશે માટે મરનામુ ૫૨ તથા ૧ મુ હાય ના મ નેનુ મરનામુ તરત મો ની આપતુ

(૪) ગ્રાહ થવા મધ્ય કે અ મેગવતા મધ્યે મરગો પનવ્યવહાર વ્યવસ્થાપન આયુર્વેદ વિજ્ઞાન આતિય મુદ્રાપાનન નયખખ અમલનાલે, એ મરનામે ગવા

(૫) આ મામિના લેખકોએ પોતાના ૧૫૫ કે મામિ મા આવતા ૧૫૫ મધ્ય ૧૫૫ વનવ્યવહાર તરીકે મરનામે ગવા

(૬) ૧૨૮ નાયજેગીઓ માત્ર તારી લલાત્મ માન ૪ ૧-૮- ગાખવામા આવત છે

(૭) આ મામિ મા ગ્રાહતા નખો માટે ૧૧ નખના નેખકો જવામ ૧૨

(૮) આ મામિ ના નખોને અને ૫૫ હામાયુરિ ૧ વમ્મ ની ની ૧૧નીનિ (polio) ને ૧૦ મધ્ય નથા

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૬/૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧- ૯૨- ૯૩ એમ ૧૧ની જુદી જુદી રગર માધેલી નર્મન ક્ષત ૧ ૧-૮-૦ ની મળ

લખો

પાડના ૧૧ની નર્મનો માટે ૫૫ નર્મનોને મુ મર્ ૧૧

આનુ ૧૧ના અકો માટે વ્યવસ્થાપન-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આતિય મુદ્રાપાન, ૧૫૫ વમ્મ ના

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંપ્રદવા

ગોચ્ય આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

દમલા જ બદાગ પડેલો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના ૬૩ વિદ્યાર્થીને તેમ જ
વૈદ્યોએ અવશ્ય મગ્ર જા ગોચ્ય છે. આપણે શારીરનું પ્રત્યક્ષ જાણવું જરૂર છે. વિદ્યાર્થી
પાસે છે. મ મ રિંગ / ગાનાથસેન મગ્ર રતી એમ એ એમ એમ એમ એમ એમ એમ એમ એમ
પ્રત્યક્ષ શારીરના પડેલા તથા લીધેલા ભાગો ૩૫ નાનકડા અમર પાંચ મેમ લીધે
એમ એમલા રેનો આ ગોષ્ઠિરર્થિત પ્રગતિનું છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ વિષય
આ પહેલું જ પુસ્તક છે.

પા. પૂજાના છ મો પાનાના સંસ્કૃત પુસ્તકની મિત્ર માર ૩ ૮ - -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુનું પ્રમાણપત્ર જનાવવાથી ૩ માનમાં મળેલ

પ્રાશસ્ત્રી
વેદ જ ન રજ પ્રિમજ આચાર્ય
તથા
વેદ જુલ ત મ ગા પ્રમા
માનવાદની મુ મક

મગ્રાના રેખા

૧ પ્રમાણમાં પામેથી
૨ જુ નમગીના મુ મ્ય એમ રે પામેથી
૩ ગુજાત આયુર્વેદ પ્રમાણની મુ મ્ય
તથા પ્રાચીન એમિગામાથી

વડા ગ. ગ. ત્ર્યંબકી લાયબ્રેરીઓ માટે મન્યુસ્ક્રિપ્ટ વર્ગ

વૈદક મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી, ચર્ચનાં વદક મામિક

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક- ૧૧

તત્ત્વેય ચુક્ત મપય ચદારોગ્યાય વલ્પતે।

શાન્તી

અ- ૧૦

મ ચર મિપજા પ્રેષ્ટા રોગોગ્યાય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૪૪

તત્ત્વી અને પ્રનગ-

દુગાગડ કેવળગમ ગાસ્ત્રી

અ. નર્મમ્યુદી-૫ નર્મસ લીડ ત-થી

૭ નર્મની ૧૩ મુખા-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માફક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળધનુ ગાસ્ત્રીય જ્ઞાન પણ તમને ઝડુ કાર્મની
તરફથી પ્રગટ થતા આ મામિક દાગળ મળશે

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

૧ મુગ્ધના અઢાવીશમા નિ ભા વૈદ્યસંમેનનની સ્વાગત સમિતિના અધિકારીઓ	૨૬૧
૨ નાગપુરનું વૈદ્યસંમેનન તથા તેમાં થયેના ઠગલો	૨૮
૩ નાગપુરના નિ ભા વૈદ્ય સંમેનનના અધ્યક્ષ વૈદ્ય પચાનન શ્રી ગગાધર શાસ્ત્રી ગુણેનું ભાષણ	૨૬૮
૪ કન્ઠ વૈદ્યમહાજનો દરાવ	૩૫
૫ ત્રિદાષ વિજ્ઞાનિયમ	ગૌરીશંકર વજ્રેશંકર દિવેદી ૩૦૬
૬ સિદ્ધભેજ મપિમાલા	વૈદ્ય બાપાનાન ગ શાહ ૩૧૫

— વિનતિ —

આ માસિ ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને વાચકને ખાતરી થશે કે આ માસિક આપણા વૈદ્યશાસ્ત્રના જ્ઞાનત્રયાગ માટે કેવું કામ કરી રહ્યું છે આ માસિકનું આ ૨૧ મું વર્ષ ચાલે છે શરૂઆતથી જ આ માસિકમાં આના ને આવા જ નખો આવે છે વડોદરા માં જે ગાંધીની લાયબ્રેરીમાં માટે આ માસિક મળુ મ્યુ છે અમને આશા છે કે દરેકની વિદ્યાના પ્રયાગમાં જ દરેકનો ઉદ્ધાર સમાજે નો છે એમ મનઁ દરેક વાચક આ માસિકના પ્રાહ્લોક વધારવાની કે છેવટ પોતાના ગામની લાયબ્રેરીઓ દ્વારા પણ આ માસિકનું વાચન કરનાર તેની કેશિશ રશે

દુર્ગાશંકર કે શાસ્ત્રી
તત્ત્વી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મપ્રજાપત્યશ્વિવલભિદ્રન્વન્તરિમુદ્રુત-
મરદ્વાજપુનર્વસ્વપ્રિવેશચરુમ્ભૃતિમ્

પુસ્તક ૨૧ મુ]

શ્રાવણ ૧૮૮૪

[અંક ૧૦

મુબઈના અઠ્ઠાવીશમા નિ ભા વૈદ સમેતનની સ્વાગતસમિતિના અધિકારીઓ

તા ૧૨-૮-૩૮ને રોજ અઠ્ઠાવીશમા નિ ભા વૈદ સમેતનની સ્વાગત સમિતિના લગભગ દોઢસો સભ્યોની એક જનરલ સભા શ્રી વઘગજ હિમતગમ અમમલાલ મુનિજીના પ્રમુખપણા નીચે ભગઈ હતી જ્યારે સ્વાગતસમિતિના નીચેના અધિકારીઓની ચુટણી કરવામા આવી છે સ્વાગતસમિતિના—આ મા વૈદરાજ ૫ શ્રી જ વજ ત્રિમ્મજ આચાર્ય મુબઈ

ઉપાધ્યક્ષ—૧ શ્રી રાજવૈદ એમ એમ રામા મુબઈ

૨ વઘગજ શ્રી શિવ રાજ ખાસીભાઈ મુબઈ

૩ વૈદરાજ શ્રી નાનાસાહેબ પુગણિક પનવેર

૪ વૈદરાજ શ્રી જુગતગમ રામપ્રસાદ વૈદ મુબઈ

૫ વૈદરાજ શ્રી આચાર્યસાહેબ સાહુ ચેલુર

૬ વૈદરાજ ૫ શ્રી સાગરમ નજ મુબઈ

૭ વૈદરાજ હિમતનાથ અ મુનિ મુબઈ

પ્રધાનમંત્રી—શ્રી વૈદરાજ ૫ મન્દ્યાલાલ રામા આયુર્વેદાચાર્ય

સહકારીમંત્રીઓ ૧ શ્રી ૫ વિદ્યારામ આસ આયુર્વેદાચાર્ય

૨ વ ૫ શ્રી ખારેલાલ રામા આયુર્વેદાચાર્ય

૩ વ ૫ શ્રી રઘુનાથ યાસ્ત્રી તામેર આયુર્વેદાચાર્ય

૪ વ ૫ મણિનાથ નાનારામ નિવેર આયુર્વેદાચાર્ય

૫ વ ૫ સોમેશ્વર મયારામ લદ આયુર્વેદ વિદ્યાલય

૬ વ ૫ શિવપ્રસાદજી રામા વૈદજીવ

કોષાધ્યક્ષ—૧ શ્રી વૈદરાજ ૫ જુગતગમજી * (જૂઝ કાર્મસી)

૨ વૈદરાજ નાનાસાહેબ પુગણિક (શ્રી ધૂતપાપેશ્વર માર્યાલય પનવેર)

ચોડીટર—૧ શ્રી વૈદરાજ વામનગવ દીનાનાથજી વૈદજીવ

૨ વૈદરાજ જોષાજી કુવરજી હમુર સિ ધ આ કાર્મસી

આ ઉપરાંત આજીરા સમાસેની વ્યવસ્થાપક મંત્રી જનાવવામા આવી છે

શ્રી વૈદરાજ જુગતગમ રામપ્રસાદ વધુ નામ ઉપાધ્યક્ષ તમા તમા કોષાધ્યક્ષ તમા ઉપર મંત્રીઓમા પણ વૈ સ પ. મા ઉપાય છે તે જૂઝ છે મારે અંગ નથી હાથું તરી આ વિ

એક ખુલાસો

આયુર્વેદ મહામહત્વના પ્રધાનમંત્રી કવિરાજ પ્રતાપસિંહજી વં સ પ ના અકર્મા ભ્રમ નિવારણ શીર્ષ નીચે લખે છે કે —

આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓનું પરિણામ વિનમ્રથી પ્રગણિત થવાને લીધે કાર્યાનુયતી વ્યવસ્થા વિશે વૈદ્યજગતમા માર્ગ ભ્રમ પેદા થયો હતો એમ અનેક પત્રોના અવલોકનથી જણાય છે. માર્ગે ૬ ૨૫૪ મરી દેવા છટ્ટુ છુ કે પરીણોત્તર પરિણામ મોકુ પ્રગણિત થવાનું કારણ અનેક પરીક્ષક મહાશયો પાસેથી પરિણામ મોકુ મળ્યું એ છે રાજ્યેલ પ શ્રી મિશીરીદત્તજી શાસ્ત્રી પોતે એક પરીક્ષકનું પરિણામ પત્ર લઈને ૧૩મી જુલાઈએ બનારસ પધાર્યા હતા અને મહાગણ્ટનું પરીક્ષારૂલ માર્યાનુયમા ૧૧મી ઓગસ્ટે પહોંચ્યું આ રિયતિમા માર્યાનુય નિરૂપાય હતું આથી (ઓગસ્ટની ૧૨મીથી) કેવું નિશ્ચિત ચલુ અશમ્ય હતું ૧૫મી જુલાઈ ને જોડતું પરીક્ષાન મળ્યું હતું તેનું પ્રાશિત ગનામા આ પુ હતું અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થી સમૂહ આ અનિવાર નિવશતા માટે ક્ષમા ગશે તથા ભ્રમાત્મક વિચારોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરશે એવી આશા છે. માર્યાનુય સારી રીતે ચાલી ગયું છે (વં સ પ ઓગસ્ટ ૧૮ ૮)

ઉપરના ખુલાસાથી મહામ જના તથા વિદ્યાપીઠના મંત્રીઓના ગજ્જનામા પાછા ખેચી લેવામા આ ના જણાય છે તરી આ વી

નિ લા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓનું પરિણામ

વૈદ્યમહેનન પત્રિમના જુલાઈ અકમા આયુર્વેદશાસ્ત્ર પરીક્ષાનું આ ઓગસ્ટ અકમા વિશારદ તથા કિપક પરીક્ષાઓનું પરિણામ નિશ્ચિત ચલુ છે. પત્રિકામા એનું તાગપુ નથી આપ્યું પણ ગણી જોતા નીચે પ્રમાણે જણાય છે. આચાર પરીક્ષામા કુલ ૨૨૬ પરીક્ષાર્થીએ બેઠા હતા તેમાંથી ૪૪ પાસ થયા છે. વિશારદ પરીક્ષામા ૪૭૫ બેઠા હતા તેમાંથી ૧ પાસ થયા ત્યારે કિપક પરીક્ષામા ૧૨૨૬ બેઠા હતા તેમાંથી ૩૪૫ પાસ થયા છે. આ રીતે કુલ ૧૮ ૮૫૨ વિદ્યાર્થીઓ આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષામા બેઠા હતા પરિણામ લગભગ પચીસ ટકા આ પુ છે.

આવતા વધસમેનન માર્ગે પ્રમુખની ચુનણીની તયારી આ નથી ચાલે છે પણ ડીસે ૨૫મી નિયમ પ્રમાણે આવતું સમેનન ભગમે તો હાવના પ્રમુખને કામ રવા માટે પૂરો આઠ મહિનાયે મળશે નરિ એ જોતા તો વધસમેનન એનીનમા ભગવામા આવે અથવા તો એજ પ્રમુખને રી ચુનણામા આવે તો જ એની પાસે આખા દશમા મરીને આયુર્વેદના પ્રચારની જે ધારણા રાખી હતી તે સમજ થવાનો સંભવ છે.

પ્રાન્તીય વૈદ્યસમેનન

એક મિત્ર તરમ્થી સૂચના આપી છે કે અમદાવા મા જેમ નિખિલ ભારતીય સાથે પ્રા તીય પણ ભગવામા આ પુ હતું તેમ મુનમ્મમા પણ નિ લા સાથે ગુજરાત પ્રાન્તીય પણ ભગવામા આવે તો સારૂ સૂચના મોગી નથી ગુજરાત પ્રા તીય સમેનનના મનવાહકો વિચાર મરશે એવી આશા છે.

નાગપુરનું વૈદ્ય સંમેલન તથા તેમાં થયેલા ઠરાવો

નાગપુરના વૈદ્યસંમેલન વિશે આ વિભાગ અત્યાગ મુદ્દીમાં ઘણું લખાઈ ગયું હોવા છતાં હજી કેટલું બાકી છે બીજી તરફથી આવતા વૈદ્ય સંમેલનની તૈયારીઓ મહીનાઓથી શરૂ થઈ ચુકી છે એ એના પાણુ વિવિધ રમ સામગ્રી પૂરી પા તા ખ રો છાપવા પડે છે ઝાપામાં આવેલા ઝાના ખમર પ્રમાણે આયુર્ય માર્ગડ બ વજી ત્રિ આચાર્ય મ્વાગના ખ્યાલ સુદાયા છે આથી વધારે મારી ખમ ગી મળવિન નથી એ માટે અમે ચુલ્હી કરનાર સભ્યોને ધ યના આપીએ છીએ

પણ આ રીતે નવા સંમેલનના ખમર શરૂ થાય ત્યારે જૂના ખમર બધ થનાને વખત થઈ ગયો ગણાય અને માગે વિચાર આ નોંધને અંતે નાગપુર સંમેલન પુગણુને સમાપ્ત કરી નાખવાનો છે

નાગપુર વૈદ્ય સંમેલનમાં થયેના અને ઝપારે ૧૧ લા ૧૧ અધ્યક્ષીન બાપલોમાથી પાંચ ક્રમ સભાપા પગિપ ના અધ્યક્ષ રી ભૂ પુરાતત્તમ શાસ્ત્રી દિનેંડરનું બાપલ આપવાનો મોઢ હવે જતો રવો પ ગે ત્રિનાસુ વાયનાર ૧ મ પ ૧૮૩૮ મેના અક્રમા અથવા આરોગ્ય મિત્રિ વંદ ૧ આ ઝમા લોઈ રાગો બીજી ઝીબી સંમેલન વૃત્તાત વિષયક વિગતો તો હન માન અસ્ત થઈ ગઈ માન સંમેલનમાં થયેના ઠરાવો અને આયુર્ય મહામંડળનો ગિષોટ એ બેમાંથી ખામ નોંધના યોગ રાગનો અસ અહીં નોંધવા ઇચ્છા છે

પહેના મહામંડળના ગિષોટનું િ ન રીએ ગિષોટમાં નોંધુ છે તેમ ગયે વૌ અનેક પ્રાન્તોમાં કોનેસનુ ગ ય થયુ અને સુ પી ગી પી બગાગ મિહાર અને મુમર્ષ એ પ્રા તોમાં દેશી વૈદ્ય ના રક્ષધુને નામે મારાઓ થવાની નવારી આવે છે એ તૈયારીનુ પહેલુ ફળ મુમર્ષમાં ગુરુશન બીનરૂપે દેખાઈ ગયુ છે

(૨) ગયે વૌ અનેક આયુર્ય નિદાનયો દા ત સનાતનધમ આયુર્યેન્દ્રિ કોનેજ હી એ વી આયુરવેદ કોલેજ લાહોર આયુર્ય તિબ્બી યુનાની કોનેજ દીલ્હી અને દિ દુ વિશ્વવિદ્યાલય આયુર્યેન્દ્રિ કોલેજ બનારસ, વગેરેમાં વિદ્યાર્થીઓની હ તાલો પડી બીજી મંથાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને અમંતોપ હોવાના સમાચાર મળ્યા છે આ મ ના મત્રીના ધારવા રમાણે આ અમંતોપનુ મગલુ અધિ ાગીઓ અને છાત્રો વચ્ચે સંભાવનો અસાવ અને શિક્ષણ પદ્ધતિની અપૂણતા છે અને નિાન સાચુ લાગે છે વૈદ્ય સંમેલન ઉપાય કરી રામશે ?

ગિષોટમાં આયુર્યેદ મહામંડળનું કેન્દ્રીય મથાપી મર્ધાનય તેમજ પ્રાન્તીય મંડળોનાં પ્રાન્તીય મથાપી હોવાની આવશ્યકતા દર્શાવી છે પ્રાન્તીય મર્ધાનયો તો ફર ગલા પણુ કેન્દ્રીય મર્ધાનયનો વિચાર નાગપુરના સંમેલનમાં થયો હતો

પ માનવીયજ્ઞતા મથાપ પતો ઉ નેજ ગિષોટમાં છે પડુ ને વિવધની તો સવિસ્તર નોંધ આ માસિકમાં આવી ગઈ છે

સિ ધના ત્રિમિદ્ધ નલગા કરા િ નિવામી પ સુખગમદાસ િ ઓગ્રાએ હસરોગ ગંબધી આયુર્યેદીય મહાસેનાટીરીયમ ખાનવાની યોજના તૈયાર કરી છે બીજી તરફથી

કેટલાંખને તે યોગ્ય લાગ્યો હતો. પણ મહામહાના સભ્યોના દક્ષો ઉપર આ યોગના બાદ મળુ કરે છે ઘણા આજીવન સભ્ય થયા છે તે આના દક્ષ તરફ જોઈને વગેરે દલીલો સાથે એક પક્ષે આ યોગનાનો પ્રાણ વિરાધ થઈ હતો અને એ દક્ષની દલીલના જવાબમાં પ્રોટેસ્ટાસીસ્ટમના પક્ષકારોએ આખની આ તોમા મતગણતરી સભ્યવાગ ગહેવા દઈ દક્ષ ઉપર પ્રોટેલી નહુ આ તમા નાનતના મતનુ ધોગા ગખનુ એ રીતે ઠગવ મુકો.

ઉપરના ઠગવમાં બીજી મુશ્કેલી એ હતી કે જો આ રીતે ના તવાગ મત ગણવાએ આવે તો ના તો સભ્યોને નધાગનાની મહેનત જ ન ર આ મુશ્કેલીના ઉપાય તરીકે એ ઠગવના પક્ષકારોએ દાવનુ ના તનાગ સભ્ય પ્રમાણુ જોઈને પ્રા ત માટે ઓળખા ઓઝી અમુક મખ્યા આવશ્યક હોતી જોઈને એમ દગ યુ અને એ ઉપર વિદ્યનિર્ણય સમિતિમાં ચર્ચા થઈને પ્રા તનાગ જે સભ્ય મખ્યા નક્કી થઈ તેના સભ્યો તેના તોજ તે તે પ્રા તને મતનો દક્ષ મજે એ રીતે ઠગવ ઘ થો દા ત આ ન ૧૦ કેવ ૧ તામિલનાડ ૧૦ મગસ ૧ મુગઈ ૨ ગુજરાત મહાગાંધી ૨ જ્ઞાનક ૨ મિષ ૧ પના ૨૫ સીમા તદ્દેશ ૫ યુ પી ૬ તગેર (ઠાકીની સભ્ય સખ્યા માટે જુલો ૫ મ પ નન ૧૮ ૮ ૫ ૧૫)

ઉપના ઠગવ ઉપર વિદ્યનિર્ણય સમિતિમાં છેવટ સુધી વિરાધ હતો. પણ ઠગવ બદ મતિથી પસાર થયો હતો અને જુલો બે મા નપુ ધરો વિરાધ અને વા આજી થયા પડી બહુમતિથી પસાર થયો. પણ એવેથી વાત પૂરી ન થઈ અને બીજો દિવસે નીચેનો ઠગવ પસાર થયો અને તેનો પોતાના પુત્રની વતી પત્નીઆનાના ગજવદ રામનસાદજીએ સ્વીકાર કર્યો—

ઠગવ ૧૨ મા— લોગસીસ્ટમનો જે ગવ મલે પસાર થયો છે તેનો અમન એક વર સુધી મુનતતી ખખે ૧૨પુકે આ ઠગવને અમનમાં મુકવા માટે તેમજ જૂના તથા નવા પ્રા તોમા નાગલિ નવગ્યા માટે આટલો સમય નિવા ત આવશ્યક છે

ફાર્મસી એસોસીએશનનો ઠગવ—આયુર્વેદ મહામહેનતનુ ઔષધિનિમાણુ શાખાધ્યક્ષ સમેવન ઠગવ પ્રે છે કે ફાર્મસી એસોસીએશનના નામથી એક રચાણી સમિતિની આધિ નિમાણુદિની સાનકૌમિક મરસ્થા માટે રચાપના ઠગવામાં આવે છે આ મરના સપા ન માટે નીચેના સ જ્ઞાનોની કમિટી નીમવામાં આવે છે

શ્રી જુગતનગમ રામપ્રસાદ વૈદ્ય મુખર્ધ સભાપતિ

શ્રી ગોપાળ—કુવરજી હમ્કરે મુખર્ધ મત્રી

(બાકીના સદસ્યોના નામો માટે જુલો વૈ ન પ જુન)

૧૮ મા ઠગવ—મુખર્ધ વૈદ્યહમીનોના રજીસ્ટ્રેશન બી ન વિ ન હો ને આ વિ ના અ ૭ ૫ ૨૧૮ મા ઉતાયો છે

૨૧ મા ઠગવ—આ સમે ના ભાગતીર આયુર્વેદિક ફાર્મસીઓના અધ્યક્ષોને અનુરોધ છે કે તરત નજ થઈ નવ એના ચૂર્ણુ શુદ્ધિ તે ન ઘત આદિ ઔષધિઓની શીક્ષી ઉપર શાસ્ત્ર પ્રમાણે તે તે આરધ હીનતીર થરાનો સમર તેમજે તોધવો જેથી લોકાને નરાવર શુલુકારી ઔપધો મજે

૨૨ મો ઠરાવ-જે ફામસીઓ ઔષધિના અન્ય તથા પાકનો નિર્દેશ નથી મળી તેઓને આ સમેલન સૂચના પ્રે છે કે લવિધ્યમાં તેઓએ પાકનો નિર્દેશ જરૂર મળે જોયો વૈદ્યા તે તે ઔષધનો ઉપયોગ કરી શકે

૨૩ મો ઠરાવ- આ સમેલન લેડી લીનલીથોગે દાગ મગ્ધાપિત ક્ષયરોગ નિવારક ફક્ત અધિમગ્ધોને આમલ સાથે અનુરોધ પ્રે છે કે ભારતીય જનતાના હિતને દૃષ્ટિમાં રાખીને નજીકના લવિધ્યમાં ઉધડનાગ ફામગેગનિવારક ચિમ્લિસા નયોમાં આયુર્વેદિ ચિમ્લિસા પ્રજ્ઞાલીને મતે પાઠ્ય સ્થાન આપે

૪ મો ઠ ૧૧-(૧) વિદ્યારીતની લિપિક અને વિદ્યાર્થ પરીક્ષા તથા ખડમાં તથા આચાર્ય પરીક્ષા બે ખડમાં લેવી

(૨) ખડમાં પરીક્ષામાં જે એ વિષયમાં અનુત્તીર્ણ ગ્રે તેને પછીના વર્ષમાં માત્ર અનુત્તીર્ણ વિષયમાં જ પરીક્ષા આપવાની અનુમતિ આપવી પણ જે એમ મળ્યા વધારે વિષયોમાં અનુત્તીર્ણ ગ્રે તથે અપૂરું વિષયોમાં પરીક્ષા આપવી પ

(૩) અગ્ર સુનન વાગ્મજ એ ત્રણેય અન્યોન મૂળનું શિક્ષણ વિદ્યાર્થમાં પૂરું મળુ

(૪) આચાર્ય પરીક્ષામાં અગ્રની ચક્રપાણિ પત્રી વ્યાખ્યા સુતુતની (સૂત્રમ્યાનની) જ્ઞાનમતી વ્યાખ્યા અને દ્વલુની વ્યાખ્યા તથા વાગ્મજની હેમાદ્રિ તથા અરુણદત્તની વ્યાખ્યા તેમજ માવવતિ નની પચનક્ષપત્રી મધુકાશ વ્યાખ્યા ભાગવાવી આ લીમ અથો ઉપગત માનઅરોગ અવદ્વાગયુર્વે તત્ર રાના મનોમાં પગપગ મનમેને સારી વિચાર વિશિષ્ટ રોગોનો કર્મભ્યાસ ઇત્યાદિ વિરોધનું પૂર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું

(૫) જે વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થ પરીક્ષામાં પાસ થયા પછી જ્યાં આનુગામ્ય પછી સાથે હોય એવા વિદ્યાર્થમાં પ્રમોશન કરીને તેનું પ્રમાણપત્ર મળુ કે તેને આચાર્ય પરીક્ષામાં બેસવાની મન આપવી

(૬) બિરુદ પરીક્ષાના પ્રત્યેકરોને દિ દી આર્ષિ પ્રાન્તીર ભારતમાં અનુવા કરીને વિદ્યાર્થીઓને આપવામાં આવે છે એ તથા દરેથી મળે મળી પ્રતપનો માન અમ્કૃતમાં ગણવા પરીક્ષા વખતે વિદ્યાર્થીઓને એનો અનુવા કરીને પણ ન સભાગવો બિરુદપરીક્ષાર્થી સરકૃતમાં બને ઉત્તર ન લખી શકે પરંતુ સરકૃતમાં ફક્ત સમજવા જોડતુ જ્ઞાન એને જરૂર હોવું જોઈએ

(૭) વિદ્યાર્થીક સમન અધ્યાપક જ પરીક્ષાની અગ્રજી ઉપર સહી કરી શકે બીજે ન કરી શકે એ નિયમનું સખ્ત રીતે પાલન ચલુ ને રિએ

(૮) બિરુદ વિદ્યાર્થ અથવા આચાર્યની સખ્ત પરીક્ષા આપનાર વિદ્યાર્થી બેથી વધારે વિષયોમાં નાપાસ થાય તો બીજે વર્ષે સર વિષયોની ફરી પરીક્ષા આપે

આ લીના મળેલો ધન્યવાદ તથા ઔચિત્ય નથી હોતી દીધા છે

નાગપુરના નિ બા વૈદ્યસ મેલનના અધ્યક્ષ વૈદ્ય

પચાનન શ્રી ગગાધરશાસ્ત્રી ગુણેનુ ભાષણ

(બધાથી આજ)

દ્રવ્યભૂતચિકિત્સા— યશુ કર્માનુસારી દ્રવ્યભૂતચિકિત્સામાં ગસવિષામ્નીય પ્રભાવનું તત્ત્વ વિવેચન એ મહત્ત્વનો વિચારણીય વિષય છે. દ્રવ્યભૂત અને અદ્રવ્યભૂત બેજા વિધાન ઉપર ચિકિત્સાના આઠ પ્રકારોનો આધાર છે. બાલ જન્મતા અપચિસખ્યેય દ્રવ્યો શરીરગત સેદિત અને સચેતન ધાતુ મનોરશની રાગુ મન મનોઘ છુદ્ધિ એ બધા ઉપર અસર કરીને તેનું સામ્ય ટાળી ગાળવાનો પ્રયત્ન રીતે આરોગ્યને જાળવી રાખે છે અને રોગી સ્થિતિમાં દોષ વધ્યમો દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. દોષ વધ્યમ દૂર થઈને ધાતુ સામ્ય ટાળી રાખવા માટે દ્રવ્યાત્મ અથવા અન્યૂત બેજાનો ઉપયોગ થાય છે તેમાં મુખ્યતત્ત્વ ધાતુ સામ્ય પ્રવૃત્તિ છે —

શરીર ધાતુસમૃદ્ધિ પ્રવૃત્તિ ગાતુસામ્યતા

બેનસહિતા અ ૨૮

આ દહનો સહજ વર્ષ છે અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ વિધા ધાતુસામ્ય પ્રવૃત્તિ એવે અથવા સચેતન શરીરાન્તર્ગત હોવાથી બાલ એ પશુ તેની સાથે સહેનાઈથી ખળી જાય એવા સમાનધર્મી હોવા જોઈએ અને આ ગણથી દ્રવ્ય વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં વધારો થઈને દ્રવ્યસત્કાર શાસ્ત્રની રચના થઈ છે. આ રીતે આયુર્વેદના અને ખિત લિંક શાસ્ત્રો તથા ઉપશાસ્ત્રો રચાઈને આયુર્વેદ ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અને તેની પદ્ધતિ સમૃદ્ધ થયા છે. રોગને દૂર કરવા માટે એ પદ્ધતિ અત્યંત સામર્થ્ય વાળી છે.

આ ચિકિત્સા પદ્ધતિનું વાન કરવામાં આવે તેટલું થોડું છે. આ રીતે હેતુ લક્ષ્ય અને આરોગિ વિજ્ઞાન એ ત્રણ મધ્યસ્થ અનુસંગત શોધોએ આયુર્વેદના વિભાગનું વર્ણન પૂરું થયું હશે. સ્વાધ્યાયવૃત્તિનું અથવા આરોગ્ય રક્ષણ શાસ્ત્રની આયુર્વેદિક મીમાંસા હુમાં જોઈએ.

સ્વાસ્થ્ય રક્ષણશાસ્ત્ર ઉપર હાલમાં ઝાંઝું પાન આપવામાં આવતું નથી. આધુનિક જનતા આ બાબતમાં અત્યંત ભેદિત છે. રોગ થતા પછી અત્યંત ગભરાઈને સમય અને પૈસાનો ગમે તેટલો ખર્ચ કરી પણ રોગ થાય જ નહિ અને આરોગ્ય ટકી ગહે એ મારે મહેનત કરવાની અથવા તેનું શાસ્ત્ર અને તેના યવહાર સમજ લેવાની પ્રવૃત્તિ કાઢીને સૂઝતી નથી એ ભારે આશ્ચર્યની વાત છે. ડનડુ ગમે તેમ મન પૂત સમાચરેત્ત એવી વૃત્તિના લોકો વધારે જોવામાં આવે છે. મનમાં આવે તેવું આચરણ રાખવાથી આરોગ્યના નિયમોનો વાગવા જાય છે અને શરીર શોળું ધર જની જાય છે. ઇન્દ્રિયો વિમળ થઈ જાય છે અને મન નમળું હલકું અને ગભરાયેલું થવાથી આરોગ્ય બગડે છે. આ સ્થિતિ મુદ્ધારાનીટાચ ઉપર જે લોકો ગપાપ છે તે પાશ્ચાત્ય પ્રાચ્ય અને પાતાયસ્થ (અમેરિકાના) લોકોની છે અને એ મરણથી જ સાર આશુચનોટ લેને જેવા વિખ્યાત દાકતરે પોતાના પચાસ વાના

નાગપુરના નિ બા વૈદ્ય સમેલનના અધ્યક્ષ શ્રી ગંગાધરશાસ્ત્રીનું બાષણ ૨૮૬

લાખા તપ પછી અને હળવે લાખો દુદીઓ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કર્યા પછી પણ આરોગ્યનો લાભ થતો ન જોઈતો હતાશ યદ્યપિ યુલેથેરોમ જેવી સમ્યા કાની છે અને એ હતાશ મન સ્થિતિનું ચિત્ર દોરતા ઉદગાર કાઢ્યા છે કે —

The wastage and degeneracy which we have accepted hitherto as the natural concomitant of civilized societies બાન્ડોય (Rickets) માસાથુ (cancer) ક્ષય એટના જ નહિ પણ કમજોરતા માનસિકરોગ ઉ માદ જનનેન્દ્રિયના રોગો વગેરે રોગોથી વિરૂપણ થઈને જનતા અત્યંત દુર્લભુદિ યર્ષ ગદ છે એકલા ગ્રેટબ્રિટનમાં દશ લાખ બાળકો શરીરપ્રકૃતિએ એવા ખગળ છે કે જે-કેળવણી લેવાને મિનકુલ લાખ નથી રોગો-છેદર શાસ્ત્રની તથા એ લાની વણી જ વૃદ્ધિ થઈ હોવા છતાં તેમજ ઈન્ડીયાનોની ઘણી સારી સમસ્યા હોવા છતાં નીરોગી શરીર પ્રાપ્ત કર વવાની શક્તિ એમાં નથી ઉતરે—

It is unfortunate however that advances in medicine often make it possible to prevent death without being able to give health આનુ ઉત્કર્ષ આપવું હોય તો—

Insulin may prevent death from diabetes but it cannot remove the disease still less can it give the sufferer health

આધુનિક રોગો-છેદ શાસ્ત્રની હાલની સ્થિતિ આની છે ખરેખર આરોગ્ય રક્ષણ શાસ્ત્રનું જ્ઞાન જેટલું વધે અને જેટલો તેનો પ્રત્યક્ષ વ્યવહારમાં ઉપોગ થાય તેવો સાચુ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવાનો મતલબ છે

True function of medicine is to prevent rather than to heal આ મુખ્ય સૂત્ર વધના અભિમાનીએ અને તબીબ ધર્મો કન્નારાએ ધ્યાનમાં ગણવું જોઈએ The doctors first duty is to deal with health rather than with disease આ તત્ત્વ મુખ્યત્વે આચરણમાં ઉતારવું જોઈએ હમણા હમણા કોઈ વાગ સર હમ્ફ્રેની સન જેના શાસ્ત્ર The medicine is prevention rather than cure આનુ પ્રતિપા ન મળ્યા લાખ્યા છે શાસ્ત્રોએ ઘણી મહેનતે સ્વાસ્થ્ય રક્ષણનું શાસ્ત્ર માલ્ય ઉત્પન્ન તો કરે પણ તેને વ્યવહારમાં કેમ ઉતારવું એ પ્રશ્ન રોગો વિ ન થઈ પડે છે

આધુનિક રસાયણાનુવૃત્તિનું શાસ્ત્ર સ્થાપન રી તેને આચારમાં લાવવાની એવી સુદૃઢ વ્યવસ્થા કરી છે કે તેનો વિચાર કરતા ભારે આગર લાગે છે માણસની નધી મરેનન સુખ માટે છે કુખ કોઈને જોવું નથી

મુગસજ્જકમારોગ્ય વિકારો દુ સમેન ચ ।

આરોગ્યવાળી શારીરિક સ્થિતિ એનું જ નામ સુખ અને રોગ એ જ દુખ આ પ્રમાણે આધુનિક સુખ દુખની વ્યાખ્યા કરી છે અને પછી ક્ષુ છે કે —

त च नित्य प्रयुजीत स्वास्थ्य येनानुवर्तत ।

અનાતાના વિકારાણામનુવર્તિકર ચ યત્ ॥

૧ મારા માનવા પ્રમાણે સુખ દુખ તો સદા જ અનુભવગમ્ય છે એને વ્યાખ્યાની ત્રી નધી ખરી રીતે આરોગ્ય અને રોગની વ્યાખ્યા ઉપરના વચનમાં આધુનિક કરી છે ત્રી આ વિ

એનો સ્પષ્ટ આદેશ છે મનનન કે આરોગ્ય દર્શકી રામે અને અને અનુપતરોગો ઉત્પન્ન ન થાય એવા આહાર વિદ્યાગ્ર સાધાગ્રુ રીતે હમે ॥ ગાખવા નેઈએ સ્વસ્થ શબ્દ ની આખ્યા પણ આયુર્વેદે ધણી સુર સમપદ આગ્યાપ આપેલી છે

સમદોષ સમાયિથ સમધાતુ મલક્રિય ।

પ્રસન્નાભેદિદ્યમના સ્વમ્વ ઇયમિરીયત ॥

આ રીતે જોતા શરીર સ્વાસ્થ્ય ધૃદિય સ્વાસ્થ્ય અને મન સ્વાસ્થ્યના ત્રણ પ્રકાર થશે મન અને ધૃદિયની પ્રસન્નતા વગર સાચુ આરોગ્ય હોય શક્ય નથી

સ્વાસ્થ્યમુદ્દેજકધાતુવૈષમ્ય વરહિત ગ્રાતુમાખ્યામ યથ

આ પ્રમાણે ચક્રપાણિએ આપેલી આરોગ્યની રાખ્યા ધણી સમજ છે વિશુદ્ધ આહાર અને આચારના યોગથી નિત્ય ક્ષીણ થતા શરીરનું પરિપોષણ થઈને તે દર્શક રહે છે દીપ્તાની ઉપમા આને આપી શકાય જેમ તેનું અને વાટ મુખને દીપ્તાને ગગનમાં ગાખે પડે છે તેમજ આયુષ્ય રૂપ દીપ્તાની વાટ છે અને એ આયુષ્ય રૂપ દીપ્તો ધણી સાગે મીતે મહે એ માટે અને તેટલી તપ્તી માપુમે તર લેવી જોઈએ

આરોગ્યશાસ્ત્રના માત્ર નાનકી આ પ્રાય નવી થતુ પણ આરાયશાસ્ત્રના જ્ઞાને બ્યવહારમાં ઉતારીને તથા તેને નિત્યજીવનક્રમમાં ઉતારવાથી જ આરોગ્ય દર્શક રહે છે આરોગ્યના ત્રણ દેશ-શરીરને ધારણ કરનાર થાકતા છે આહાર ઉપ અને ધૃત્યન (ત્રય ઉપસ્તમાં ક્રિયાદ્વાર સ્વપ્નો બ્રહ્મચર્યમિતિ) આમાથી ઉપ અને પ્રહાય વિદ્યાગ્રમાં આવે છે આ આહારગદિના યોગથી શરીર બળ અને વૃદ્ધી ભરેતુ મહે છે અને આયુષ્ય હોય ત્યાં સુધી તફાત નીરોગી રહે છે અને એ કારણની પ્રેરે શરીરના ઉપસ્તભ કહેવ છે આહાર શબ્દ બાહ્ય જગતના જે જે પરિણામો શરીરમાં પ્રાપ્તો ઉપરોગ રીતે હિએ તે બધા શાસ્ત્રને વિવક્ષિત છે આહારને શાસ્ત્રકારે ત્રણ કહેતા છે બ્રજ બ્રહ્મ આતુ ઉપનિષદ કારે અતનુ વપુન ધુ છે—

દૃષ્ટગંધગ્નરસસ્પર્શ વિધિવિહિતમન્નપાન પ્રાણિવ્યક્તાના પ્રાણિર્ના પ્રાણમ ચક્ષુષે કુશલા । તત્સત્તરમૂર્જયતિ । તત્ત્વરીરધાતુ યૂદ્ધત્વલગ્નદ્રિયપ્રસાદકર । આ રમણે ચગમચાર્યે હેતુ છે

વાચ્ય અને જીવન ત્રણ દર્શકી રાખવા માટે અત સાત અને હતા એ મુખ્યત્વે જરૂરના છે હતા અને બીજી બાહ્ય વસ્તુ તેનો અતપાવ માણ સાવનોમાં થાય છે અને તેનું વ્યવસ્થા શાસ્ત્ર છે તો સમષ્ટિ સ્વાસ્થ્ય હો શકાય પણ આરોગ્ય વિદ્યાગ્ર શાસ્ત્રનો સમાવેશ વ્યક્તિગત આરોગ્યમાં થાય છે જોના વિચાર આયુર્વેદે ધણી સારો કર્યો છે આરોગ્યના ઉપરોગો આયુર્વેદની તથા સાખ્ય વેતશાસ્ત્રની એવી પ્રેરે દૃષ્ટિથી આયોએ વિચાર થો છે આયુર્વેદ મનનો વિચાર કોલેજ છે પરતુ મુખ્યત્વે શારીર ધાતુના પરિપોષણનો વિચાર આયુર્વેદે કરેલો છે ત્યાં મનની સત્ત્વ રૂપ તમ અવ થાઓ નિર્મા શુભોના પરિપોષણનો વિચાર સાખ્યવેતે થો છે અને તે દૃષ્ટિથી અતના સાતિત ગતિ સગી તામસ એવા બે પાંચા છે ત્યારે આયુર્વેદે વાતન પિત્તન અને ક્ષેબન જેવા મેદ પાડ્યા છે આહાર લીધા પછી તેનું પાચન થવાની શક્તિમાં મોળામાં તથા આમાશયમાં કલેષક કફ આહાર સાથે મળે છે ત્રાયસ નિત મળે છે અને વાશરમાં સમાન વાયુ મળે છે આ

રીતે આ ત્રિધાતુ મિશ્ર થતા પછી શરીરમાં રોપાવા યોગ્ય બને છે આ ત્રીજા ગતો સાગ ભાગ રસ ધાતુ રૂપે રોપાય છે તેમાં પણ ત્રિધાતુ મિશ્ર હોય છે રૂપ તેમાં પિત્ત ધાતુ વધારે હોય છે અને રસ ધાતુથી આગળ સ્ત્રી-૭ સ્ત્રી પ્રતિભૂષ ધાતુ બનતી રહે છે આને ધાતુ પોષણક્રમ રહે છે સ્ત્રી આગલી શુદ્ધ જોડા પદ્મજોડા રંગે ડેરતી સ્ત્રી ધાતુઓ પછી આ માધી તથા થાય ? પછી અનનુ આ પગિલામ જગત્ત થવા માટે વાયુ પિત્ત ઓ ૨૬ એ ૧૫ ધાતુની માન્યતા છે મન પચતી વખતે જ ૭૨ ૬ પાચ પિત્ત અને સમાનતાથી એ મિશ્ર થતા અન્નના રસ પાન વિદ્યા થી તેનું ઉત્પાદન થાય છે તે તે વિવિધ પાચનશ્રિયાના મપા મા પાચ લે વગેરે ધાતુન પચનશ્રિયાના આનમાં ૮૧ગણ થાય છે ઓ ૮૧ગણિત ધાતુ અન્નમાં મિશ્ર થાય છે એટલે આ નની પ્રિક્રિયા શરૂ થાય છે એ તર થી ધાતુનું ૮૧ગણ થાય છે ૮૧ગણિત ધાતુ અન્નમાં મિશ્ર થાય છે અને આ નની પ્રિક્રિયા ચાલુ છે તથા ધાતુનું ઉપાદાનપણુ ચાલુ છે આવો આ ન પાચનક્રમ છે અને તે પછીના પછી ધાતુ પગિષાપશુક્રમ એ સગ્રામા ચાલુ છે

સતત મો યગતૂના પરિવૃત્તિસ્તુ ચક્રવર્ત્ત.

આ રીતે જોડાયે ધાતુન અક એ સગ્રામા ચાલુ છે આ નની આ ગતો માગ અને ભાગ જુદા પડીને સાગ ભાગ રસ રક્તાદિ રૂપે આખા શરીરમાં પ્રસરે છે અભિસંગણથી આખા શરીરમાં પ્રસરેલા રસ રક્તમાંથી પોષક તરવો હરના અચવવો તથા ધાતુધમ્ અને પરમાણુ સુધી પોચે છે આગલી ધાતુમાંથી પાઠલી ધાતુ થાય છે આમાં પછી વાયુ, પિત્ત અને ૨૬ એના અધિકાન છે તથા તેની મ ની જરૂર રહે છે આ રીતે અનમાંથી આખા શરીરમાં રહેલ અગ પ્રત્યગ વિભાગો જનવા પોષાવામાં મ ન મળે છે અને એ મગણથી આયુર્વેદોએ આત્મ નિહાળના ત્રિધાતુને અનુમતી નજી નમરો હેના છે

અને પ્રાગના અન ઉપર પચનશ્રિયામાં થતા મર ગે થતા પછી તે અન શરીરમાં શોષાઈ જતી છે આત્મમાત્ર થાય છે અને પછી આગની ધાતુ બને છે ત્રિધાતુથી મગ્રા પામેનું અન પગિષા થાય છે માન સામગ્રી પાણી દુધ ૭ બીજી આ ન અમગ્રૂત જે સાથે ત્રિધાતુ મિશ્ર નથી થયે છે એનું હોત તે વિષ પેડે શરીરને માગ થાય છે આ રસુ પ્રયોગથી સિદ્ધ થયે છે દુધ અથવા સામગ્રી પાણી જેનું ને તેનું શરીરમાં આગળ વાટે પીચ શરીરે ખાન ખવામાં આવે તો તે લોહીમાં ન જતા-શરીરમાં આત્મમાત્ર ન બનતા થ વરૂપ થાય છે એટલે કે તેનાથી શરીરને માધક અસર થાય છે બિન બિન પ્રકારના ત્રાણિજ ૮૧ ગત અને નિર્ગિતિય ન થોથી યુક્ત અન્નમાંથી શરીરના રમગમનાદિ પ્રતિભૂષ ધાતુ શિગ માસ ૨૨૨ા ઉપધાતુ અથિ પિંડ તેમાં ઉત્પત થતાગ સાવ દુધ વગેરે જુદી જુદી જનતા અને નાગેરિક દ્ર વો સવ પ્રકારના શરીરમાં એ સગ્રામા બને છે આ મર્ષ ત્રિધાતુની મ થી થાય છે અને એ મગણથી તેમાં આટનું બધુ સગ્રામાપણું છે ત્રિવત્તી મદ ધી શારીરિક દ્ર વો બને છે એક દ્ર વમાંથી મી તુ દ્ર વ થાય છે અને ત્રિધાતુની અ ગના ગુણોની મ થી અ નનુ મન ઉપર પગિલામ થઈને તેના સાત્ત્વિક ગાન્સ અને તામસ ગુણેનું પોષણ થાય છે શરો ધાતુગણ અને મનના ગુણો એ વચ્ચે આનુ આદર્ય હોનાથી અનની અમગ્ર મન ઉપર પછી થાય છે અન વિદા આધુનિક દષ્ટિ પછી વિચારણીય છે અતમાં શરીરને ઉપયોગી એવા દ્ર વો છે પ્રોતીન પ્રોટાઇન

પાણી સ્નેહ ચરબી અને નિર્ગિદ્ર્યભાગ, એટલાની સરીગના ચોપણમાં આવશ્યકતા છે આ કલ્પનામાં હમણા હમણા જીવનીય દ્રવ્યો (વીટામીન) ની આવશ્યકતાનો ઉમેરો થયો છે જીવનીય દ્રવ્યો (વીટામીન) ની સોધ તત્ત્વ આધુનિક કે કુન્નરની પ્રયોગશાળામાં પ્રયોગો કરીને મે ૧૨ જાનરલ સગ મેન્કેગીસને આહાર શાસ્ત્રમાં પુષ્કળ નવા સિદ્ધાન્તો ઉમેર્યા છે હિતકર અન્ન વિધિપૂરક તૈયાર કરીને આપવામાં આવે તોજ શરીર ધાતુ સમૃદ્ધ બલ ઋણ વગેરેનો ઉપચય સારો મેતે થયે છે અને એથી બનતી ગિચ્છિતિમાં આહારનું એથી વિરૂદ્ધ પરિણામ થાય છે એ તેજ પ્રયોગોથી સિદ્ધ થયું છે જીવનીય દ્રવ્યોના યોગથી શરીર ઉત્તમ નીરાગી રહે છે અને તે વ્ય ગદ્ધિત અ નથી મગગે નામુ પડે છે આની જેમ શરીર ઉપર ઉત્તમ અસર થાય છે તેમ મન ઉપર પણ થાય છે હિતકર અને નિર્ગો અ ન સેવન કરનારા પ્રાણીઓ સુખદ્ધ રાત રસપ બાજુ ન રનારા નો સુખી હોય છે એવું દેખાય છે એથી ઉનદુ અદિત આહાર સેવન કરનારા પ્રાણી કુષ્ટ આગસુ અને મ બુદ્ધિ હોય એવું દેખાય છે આહારનું પરિણામ સારું અને મન બે ઉપર થાય છે એ પ્રયોગથી સિદ્ધ થાય છે

દ્વ્ય જીવોમાં નદ્ય હ દુગ્ધજીવ્યતિ અથવા સ્ત્રીરજીવનીયાના એષ્ટમ્ વોરે ચરકચયન સિદ્ધ છે આજે પણ એ વચન તેટલુંજ સાત્ય છે જીવનીય દ્રવ્ય દુધમાં સૌથી વધારે હોય છે માટેજ સગ પ્રાગના મારામાં દુધનો આહાર દેવ છે માથનુ દ્વ્ય તેા શુદ્ધિવચક છે સચ મુનકર પય આ વચન લક્ષ્યાથી સાચુ છે નાના બચ્ચાને તો દ્વ્યની અતત જરૂર છે દ્વ્યથીજ તેના મન અને શરીર વ્યક્ષમ અને સરાક્ત થાય છે

The British Nutrition committee in its report of 1933 has greatly emphasised the value of milk as a food for young children and has recommended that it should be included in the diet of every child (Phy Edu comm Report p 25)

ઉત્તમ અન તરીકે દુધ ઉપયોગી છે એ આયુર્વેદીર તત્ત્વ આ નવા સુધરેલા શાસ્ત્રોના પ્રયોગોથી સિદ્ધ થયેલું છે યુક્ત આહારથી શરીરનો ધાતુ સમૃદ્ધ વા અને બગ વધે છે તથા શરીરનો ઉપચય થાય છે આ નિયમમાં પણ હાનમાં પ્રયોગો થયા છે ઉત્તર હિંદુ સ્તાનની કેટલીક મજબૂત અને સુદ્ધ જાતિઓના શરીરનો સરસ બાધો એ તેઓના યુક્તા હારનું પરિણામ છે એવો સોધ થયો છે જાપાનમાં નમળા બાધાના બાળકોને આ જાતિઓમાં વપરાતો ખોરાક આપવામાં આવેલો અને તેથી એ બાળકો મજબૂત બચા અને સારા થયા મતનમ કે યુક્ત આહારથી શરીરનો ઉપચય સારો થાય છે એ પહેલાજ આયુર્વેદીઓએ સિદ્ધ થયેલું તત્ત્વ હાનના શાસ્ત્રના પ્રયોગથી સિદ્ધ થયેલું છે

આહાર શાસ્ત્રમાં આયુર્વેદે આથી પણ આગળ પ્રગતિ કરેલી છે આહાર ઇષ્ટિય રસરપસ વાળો હોવો જોઈએ એવો આયુર્વેદનો સિદ્ધાન્ત છે આમાં સાતમ્ય ઇદ્રિયાય વડે ધાતુ સામ્ય દકાવી રાખવાનો અને સ્વાસ્થ્ય ત્રાપ રવાનો સિદ્ધાન્ત છે માત્ર સમપ્રમાણ (Balanced) આહાર એ તત્ત્વ મનુષ્યોત્તરપ્રાણીઓ માટે બને બગમર હોય તેઓના ગદ્ધાદિક ઇન્દ્રિયાઈ ગ્રહણનો માપુસ જોડેલો વિકાસ થયો નથી પણ મનુષ્યના ઇદ્રિયો અને ઇદ્રિયાય ગ્રહણનો વિકાસ વધારે થયો છે એવે તેઓને ત તે ઇદ્રિયોના અચતે અનુકૂળ આવે એવો આહાર આપવો એજ યોગ્ય છે અતનો ઇષ્ટિ ગદ્ધ, ઇષ્ટિરસ ઇષ્ટિવણુ અને ઇષ્ટિસ્પર્શ ઇદ્રિયોને

નાગપુરના નિ લા વૈદ્ય સમેલનના અધ્યક્ષ શ્રી ગંગાધરશાસ્ત્રીનું ભાષણ ૩૦૩

સુખ મહાત્રેય તથા મનને સુખમગ્ન નીવડે છે અને તેથી શરીરગત્તન પચન વ્યાપાર સારી રીતે થાય છે માટે હમેશના રોગથી રક્ષાત સાથે નારનાં વિવિધ ભાવની વાનીઓ પણ આવનારો રિવાજ છે માત્ર પેટ ભરણ જેવો એક નાનો આહાર લેવાથી શરીરને ઉપયોગ થતો નથી તેમજ અનિદ્ર ગદાદિ રાગા આતંગથી પણ રાગો ઉપયોગ થતો નથી પાનના નામના આધુનિક ગોધકે પુષ્પ પ્રયોગો કરીને જિદ્ધ થુ છે કે માત્ર અન લેવાથી અથવા જમવાનો વખત થોડો એ વાત આવવાથી જરૂરમાં પાચકરૂપ વધારે બનવાથી નીખવા માટે છે નાણીએમા મનુ મો જેવો જમના નથી એને તેઓના જમમાં કોઈ પણ પ્રમાણના ઝાગ થી પાચકરૂપ ઉત્પન્ન થાય ના મનુ થોને ઈશ્ટ ગ્યાત્વા ભાવના વ્યવસ્થિત થતા પાચકરૂપ વધારે સારી રીતે થાય છે અને પાચન પગ આગ થાય છે આયુર્વેદ આહારગ્રાસ્ત્ર સિદ્ધાંતની પ્રગતિ ધણી રચિયાપૂર્વક રીતે છે તેનો વિસ્તાર મના આચર્ય નથી માત્ર જિગ્મ માટે જરૂરનો લા મો તેટલો ઉત્તેજક નહીં થોડો આયુર્વેદિયો એ આનો વિચારપૂર્વક પ્રમાણ કરીને જમન વિષે ઉપાર ગવા લેઈએ

વિહારની બાબતમાં આયુર્વેદ ભાર માર મો ગમ્યુ છે તેનો રૂપ તત્ત્વન વિચાર કરવો અતી રાખ્ય છે

આહારચાત્તન્નુમુ મુમાર્ગી પેય ચટ ૧।

પર પ્રયત્નમાતિષ્ઠ્વુદ્ધિમાનહિત સમન ॥

નગરી નગરસ્ય રથસ્ય રથોત્થા ॥

મહારાસ્ય મથાસી કૃયત્ત્વહિતો મથેત્ ॥

આ મોકા આરામ્ય રક્ષણ શાસ્ત્રના મતનું પ્રતિપાન મનાગ છે આરમ્ય જમીન વવામાં સુખ વિહારનો ધણો ઉપયોગ છે વિહારનું સરિત્ત વર્ણન તે મનુ કરવું આયુર્વેદ આ બાબતમાં કરેલો વિચાર અને વિસ્તાર ખરેખર અપૂર્વ છે ઉપકાળમાં આલ્મુહર્તમાં જાગવાના રખતથી આગળી ને ગતે સુવાના વખત સુવી કયા થ્યા મમ મના કેવો આચાર મુક્ત કેવો અમુક્ત એને કે શરીરને અહિતમગ્ન કેમ મોનવુ કેમ આવવુ કેમ વર્તવુ કેમ જમવુ કેવા વડા પહેરવા મો મનુમા કેવુ વળન ગમ્યુ વગેરેની વિગતવાર સૂચના આપી છે

સાત્ત્વેન્દ્રિયાર્થે દકાની રાખવો પ્રમાણપાથ થવા ન રવો માળવુ પણ અહિતક પગિ છામ ન થવા કેવુ અને તે રીતે શરીર ઈન્દ્રિયો તથા મન એ સર્વનું આગમ્ય જાગરી ગમ્યુ એ ઉદ્દેશ નજર આગળ ગમ્યીને બધી ગ્યના મેલી છે

આપણે સાધારણ રીતે જગતમાં અનેક દ્રવ્યોના સામગ્રમાં વિહાર કરીએ છીએ પ્રત્યેક ક્ષણે તે તે દ્રવ્યનું આપણા શરીર ઉપર આપણી ઈન્દ્રિયો ઉપર અને આપણા મન ઉપર પરિણામ થાય છે બહાંગની દવા રીતોષ્ણા મગ પ્રાગેન્દ્રિય ગિધનિ વગેરેની અમર આપ્તા આવે છે આમા ધણી વિવિધતા હોય છે અને તથા પગમ્પર વિરુદ્ધ રૂઝા પચુ ધણી જાનનો થવા કરે છે શરીર ઈન્દ્રિયો અને મન ઉપર થતી આ બાવ મોની અમર શરીર ધાતુ ઉપર પણ થાય છે આ સમને ઈન્દ્રિયાર્થે સદિન્ય અથવા ઈન્દ્રિયાર્થ મયોગ મ્હે છે સાત્ત્વેન્દ્રિયાર્થ મયોગથી ગ્વારમ્ય જળવાઈ રહે છે અને તેથી ઉપર અસાત્ત્વેન્દ્રિયાર્થ મયોગ

પ્રતાપગાંધ તથા મળ રાગેદ રાત્રિતુ ગણુ થાય છે આરાગ્ર માટે આસાદ્યેન્નિયાય ન થતા દેવો એ જેમ જરૂર છે તેમજ પ્રતાપગાંધ ન થવા દેવો તથા નના ધમથી અવિરતીત શુભાગુ નતન ગામુ એ જરૂર છે મિત્રશાસ્ત્ર એ મુખ્યસત્ર છે

વિરતીત ગુણોની િ સર્થોની તથા આચારની શરીર ઉપર અસર થતી હોવા બા આરોગ્ય પ્રાપ્તિ માટે શરીરનો અત્યંત પુરતાય રાહુ હોય છે આને સાત્માય અથવા ઉપસાયાય કહે છે આરાગ્ર અને નતનથી આ શારીર પ્રવૃત્તિને દેખ મને એવા પ્રવલ મરો જે ને શરીર નુ અને પ્રતિગ્રહમ િ રો તરંગાટવાળી તથા ગ્રાવ નહ ક્ષમ અને મન મજબુત તથા રવિન ગામુ એ રોગ આચ પુન ધો ૧૦ અને મે ધોગપુને અનુ સંગી માયુરદે સત્યાગુ રુનુ નુ છે આર્થમે આરામનુ બુદ્ધિ ગાસ્ત્ર ગ્નુ ૮ એ વ્યાયામ શાસ્ત્રુ ધોય પણ માત્ર છે મર્ધ શરીરના રનાયુ ગ વગેરને મૂળ મજબુત નાની હાથી જેનુ મ ન મનુ મે આરોગ્ય વ્યાયામ શાસ્ત્રુ ધોય નથી આરામ જેનુ બીજા આચારન સમજવુ માત્રામ કેવળ બગાડન પુ ન તે પ ૧ સર સરુણુ સપત બૂત દવા વાગો ઉત્કૃષ્ટ અને નીરાગી નાગરિ ને એની સત્યાગ્ર અથવા મિત્રાગી થો ના આનશા સ્નેહોએ આયુરદમા રેલી છે નિયમ અને નસુચરા આજ ધોગણે ગવેન છે સ્વચ્ચ નિ ૧ વગેરનો મેનન વિરિ આ ન વોગણ નક્કી રનો છે યોગરાત્ર આયુરે તો બાઈ છે

શ્રીકૃત તત્ત્વ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

[શ્રી અન્નેશ્વર તાલુકા વૈદ્ય મંડળ ની સભા તા ૧-૮-૮૦ ને રોજ શ્રીકૃત વૈદ્ય હાકેશ્વરના મી ભાઈ શાસ્ત્રીને ત્યા નચગજ માપાનાય ગમગ સ રાસોત્વાળાના પ્રમુખપગા નીચે મળી હતી તેમા નીચે મુજબનુ ભક્ષા થયુ હતુ એ હેવાન આનના પત્રમા (માસિકમા) છાપશે એની આશા છે]

શરૂઆતમા શ્રી અન્નેશ્વર તાલુકા નચ મંડળ ના મંત્રી વલ્લભુભાઈએ આગલી મીત્રિગતી મીત્રી વાચી સભાની હતી તે બા ના મુર્દ સંકારના આસવ અગિષ્ટ પગા પ્રતિમધક ૧૫ માટે અમા થઈ હતી તે બાદ નીચે પ્રમાણેનો ગર સવાનુમતે પસાર કરવામા આ થો હતો

આ સભા હરાવે છે કે સ્વાષ્ટિ આસવ-અગિષ્ટ પગ સર ૧૨ પ્રતિમધ મુકે તે સમજી શકાન એવુ છે ૫ તુ જડા વખ જેવા માસવ-અગિષ્ટ જે કેવળ દવાના જ કામમા આવી શકે મેના હોય છે તે જે પ્રમાણથી વધારે લેવામા આવે તો શરીરને હાનિ કરે એવા હોય છે જેમા મલનુ (આ પોહોનુ) વિશેષ પ્રમાણુ દોષ તો પણ પ્રમાણુથી વધારે પી શકાય એવા નથી એવા આસવ-અગિષ્ટ ઉપર પ્રતિ ૧૫ ન મૂકવા માટે આ સભા ના સર ૧૨ને વિનતી કરે છે

એ ઉપરાત બીજી કામકાજ કરી સભા વિસત્ત થઈ હતી

વૈદ્ય ભુરાભાઈ વિહુનદાસ

માન મંત્રી

શ્રી અન્નેશ્વર તાલુકા વૈદ્ય મંડળ

કચ્છ વૈદ્યમહાજનો દર્શવ

તા ૧-૬-૩૮ ને રાજ શ્રી કચ્છ વૈદ્યમહાજની બેઠકે શ્રી વનમ હમ વૈદ્યગજને ધોગ મળી હતી સ્થાનિ મેમ્બરો ઉપગત સુત મજન તેમજ હુકમાથી પણ વૈદ્યભાઈઓ આવ્યા હતા તે ઉપરાંત વધુ પણ મળ્યોના. આ નામો નોધાયા તતા ઈશ્વરપ્રાપ્તતા બાદ બુજ તેમજ નખતારા તાનુકાથી આવેન વૈદ્યભાઈ જોના મગજો વાચી મેમ્બરોના હતા

શ્રી જુગતગમભાઈ વદ્ય નીચેનો રંગ ગજુ કરો હતો તેને મુલાવાના વદ્યગજ શ્રી વાધજીભાઈ મેલખીએ ટેપા આપ્યો હતો અને વૈદ્યગજ કેશવ ત મેથર પડિન તેમજ ડૉ લતિરે અનુમોદન આપ્યું હતુ કંગવ સવાનુમતે પમાર મરમા આ થો હતો

ઠા ૧૧ — નામદાર મુમર્જની કેએમ મગમરે દાર્શિન ૧૧ મિન પામ મ્યું છે તેને આ કચ્છ વૈદ્યમહાજ ધણ જ મુલ્ય ગણે છે પરંતુ આયુર્વેદિય પદ્ધતિથી જાતા આસવો અને અગિષ્ઠોને પણ દારૂ જેવા ગાળી તેનો નિષેધ ક્ય મો છે તે માટે આ મ જ પોતાનો સવિનય વિરોધ જાહેર મરે છે

અમદાવાદ વૈદ્યમહાજ આ મામત લડત ચાલુ રાખી આયુર્વે ની મેરા જાળવવામા પોતાનો જે કાગો આપી ગઈ કે તેને આ મ જ ધ રાદ પાત મો છે

અને નામદાર આરોગ્ય પાતાના જોન પ્રધાનને અ જ મરે છે કે તેઓથી આ નિ ૧૫ આમર અને અગિષ્ઠો ઉપરનો પ્રતિ ૧૬ હુ ગરા મપૂજ નિચાગ રી આયુર્વે ની એમ્ની એક પ્રાણી ઔપધીને ગપૂર્ણ રક્ષણ આપે

અજર ૧-૬-૩૮ }

વૈદ્ય પુરુષોત્તમ નાનજી યાન
મની શ્રી મચ વૈદ્યમ જ

ભરૂચના બે આયુર્વેદ પ્રેમીઓનુ અવસાન

વૈદ્યમહાજને હેના અમ્મા શ્રી હા ન સીસા મગે ઝાડેશ્વર-ભરૂચના શ્રી હરિભાઈ ઝવે ભાઈ અમીનના તથા ભરૂચના વૈદ્ય ચુનીના નામાળી ૧૫ મેનના અમાનની નોધ લખી મોકલી છે સ્વ અમૃત નાન પ્રાણુશ મર પદ્મીએ જે ધમાદા વાખાનાથી ચિત્સાનો તથા આયુર્વેદવિદ્યાના નનો આગ ભ કરો તે ઝાડેશ્વર ના દ શુ ધર્મા ૧ આયુર્વે નાખાનાના આ હરિભાઈ ઝવેરભાઈ અમીન મેનેગ મરુગી દતા એમણે અથરા એમના ભાઈ શ્રી કાશીભાઈ ઝવેરભાઈ અમીને સ્વ મુ અમૃતનાન ભાઈ ઝાડેશ્વર મોનાવેરા એ દરાખા નાના વિમાનો મતિતાર પ્રમિદ છ મર દગિભાઈ ઝવેરભાઈ પાગળની ભરૂચના મગમીય મર્મમર્તા તરફે ભરૂચ જ નામોડના તથા જૂના મુ ૧૧ મારગમાના મર તરીકે પ્રખ્યાત થતા હતા આયુર ને જ્વરાત ન દતા ઝાડેશ્વરનુ વૃદ્ધ વા માનું તો એમણે ચાતુ જ રાખ્યુ છે — જો કે અની ગાદીમે એક પત્રી એ આવેરા મે વૈદ્યો પરનોમાગી થતા છે પણ એ ઉપગત હ ના મો ૧૧ મગમપ થી જ ના મોડન એમ આયુર્વેદિય વાખાનું મે વધ ઉપર મોદ્યુ અને બી ૧ મર ચાતુ રામા જોલ્યા ૧ આયુર્વે ઉપગની સ દગિભાઈ ઝવે ભાઈની મગતા અો મર અમૃતનાનભાઈ માચેની એમની મેની ૧૧ રી મારગ જૂના મરજો મગમી મદ્દગતના આત્માને શાન્તિ મરે કે

બીજા વદ્યગ ૮ ચુનીના નામાળી ૧૫ વિરે મોધવા મોગર વાન એ છે કે ૫ વાનો મોગી હમર જે શગર-વેપારીને આયુર્વેદનો મોખ મગેનો તે પચારન વપની વો વિમાનો પરીક્ષામા એમ તેજો ધર્મિય આપધાન્ય રર મુ અને ભરૂચ ૧ ના મમેનન પણ ભરૂ જેવો પ્રમગ ઉત્તાવી આત્મા આવા હવેને આ ૧૧ શખાની આયુર્વે ની શમિ ૧ ની ૧ છે

ત્રિદોષ વિજ્ઞાનીયમ્

(લેખક વિનાયક ગૌરીજી ર વજેગમ્મર દિવેની, ધાગધા)

[અનુસંધાન અક ૮ પૃ ૨૫૮ થી ચાલુ]

પિત્ત પાચ પ્રકારનું છે તેનું મુખ્ય સ્થાન પચાશય છે તેથી તે પચાશય અને આમાશય બે તેની મધ્યસ્થાનમાં એટલે ગ્રહણી થાનમાં દ્રવ્યપર્મા છે પચ્છતાત્મક શરીરમાં તેજ ગુણે કરીને તે દ્રવ્યપણાનો નાશ કરે છે ને અતને પચાવે છે તેથી કરીને તેને અગ્નિ એવું ઉપનામ આપવામાં આવ્યું છે અને પચાવી તે માર (ગમધાતુ) અને દિને લુ । પાડે છે આ પ્રમાણે આપારનું પાચન ખરી તે શરીરને બગાડે છે તેથી તે પાચકપિત્ત નામથી ઓળખાય છે વળી આ પાચકપિત્ત સ્વચ્છુમાં રહી કને ક કક અને વાધુના સહકારી કારણોને લીધે રમમાં ગંડેના દ્રવભાગનો ત્યાગ કરી તેને પિત્ત અને મૂત્રમાં લુ । પાડે છે તથા પોતાના દ ન પાચન મની અ ને પચાવે છે તેથી તેને જઠરાગ્નિ એવી મંદા પણ અપાણી છે વળી આ પાચકપિત્ત સ્વસ્થાનમાં હી અ ય રાનોમાં રહેના પિત્તનો આત્મ શક્તિથી અનુરૂપ થઈ છે તેથી તે પાચકપિત્ત પ્રેસાય છે જેમ વામણ નીચે રહેલો અગ્નિ વાસણમાં રહેના ચો મા તથા પાણીમાંથી ચોખાને પચાવી પાણીને ગોળી લે છે તેવી રીતે પાચકપિત્ત પણ આહારમાંથી રેના ગમમાંથી ગમધાતુને લુગે પાડી મૂત્ર અને કિ ને બનાવે છે આ પ્રમાણે પિત્ત અને પચાવતું દોઠ અગ્નિનું કાર્ય થઈ છે તેથી આપણા આધુનિક શાસ્ત્રપ્રશ્નો પાચકપિત્તને જઠરાગ્નિ નામથી ઓળખાવ્યું છે આ પાચકપિત્તને જઠ્ર પામે તો તેની દુષ્ટિ થાય અને તે અનેક ઉપકોને ઉભા કરે તો જઠ્ર પામેના પિત્તને પ્રકૃતિસ્થ અથવા મા ફેરી રીતે લાવવું

૧ રચન લુ સર્વોપક્રમમ્ય પિત્તે પ્રધાનતમ મ યત્ત મિપજ । તદ્વિ આદિત એવ આમાશયમનુપ્રવિન્ય કમલ ચક્રારિક પિત્તમૂલમપરુપતિ । તન્નાવજિત પિત્તેડપિ શરાસ તમના પિત્તવિકાગ પ્રશાન્તિમાપન્તે । યમગ્નો યપોન્તે અગ્નિગૃહ શત્ત મન્તિ તદ્વત્ ।

ચરક શ્રી ડેવેકરના લાપણુમાંથી

આધુનિક શાસ્ત્રનોએ પિત્તના મર્મ વિકારો માટે વિરચનને ઉત્તમ આચાર્ય ગણ્યું છે બ્યારે પિત્તદાનની દુષ્ટિ થાય ત્યાર વિરચન રમ્ ઓરપો આપના વિરચન કરનારા ઓરો આમાશયમાં દાખન થઈ શરીરમાં રહેના કેવળ વિકૃત પિત્તને ને એથી બહાર કાઢે છે આ પ્રમાણે મુખ્ય સ્થાનમાંથી પિત્તદુષ્ટિનો નાશ થાય એટલે શરીરના અ ય સ્થાનોમાં રહેના પિત્ત પણ આપોઆપ સા ત થઈ નય છે જેમકે અગ્નિથી ધર બગલું હાર તે ધરનો અગ્નિ વિનાશ પામતા ધર દાદુ થઈ નય તેવી રીતે પચાશયમાં રહેના પિત્તદોષની દુષ્ટિ નાશ પામતા અ ય સ્થાનોમાં રહેલા પિત્ત પણ પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં આવી જાય છે આ પાચકપિત્તને આધુનિક વિદ્વાનો ફેરી રીતે વર્ણવે છે અને તેમની સાથે આપણા પૂવજોનું વર્ણન કેટલું સામ્ય ધરાવે છે તે જોઈએ

Physiology tells us that there are two glands liver and Pancreas The former situated in the abdomen in the right side while

the latter is situated in the back Both these glands produce secretions that of the Liver being called Bile while that of the Pancreas as Pancreatic juice Bile has little or no action by itself but combined with the pancreatic juice it assists the latter in all its activities This is true for digestion of starch and protein Some state that Bile has small action on fats and carbohydrates but it appears rather co-adjusted to the pancreatic juice especially in the digestion of fat than to have any independent digestion activity These statements clearly show that the secretions of Bile and pancreatic juice are responsible for digestion This combined juice found in Duodenum is therefore Pachaka Pitta, Halibartan says Bile is yellowish reddish brown green fluid according to the preponderance of its two chief pigments It has a musk like odour a beeter sweet taste It has a neutral and faintly alkaline reaction If we compare this discription with ઔષ્ણ્ય, તેક્ષ્ણ્ય, લાઘવ મનતિસ્નેહો વળ ચ મુસ્તારણ ઘર્ચ્યોગધચ્ચવિહો રસો ચ કટુકામ્લો વિષ્ણુસ્વરૂપાણિ । It shows that two discriptions agree with in every respect (શ્રી ઉગ્રેશ્વરના બાપજીમાથી)

શારીરશાસ્ત્ર આપણને સૂચવે છે કે આપણા ઉગ્રા યકૃત અને અગ્ન્યાશય નામની બે ગાંઠો (glands) છે યકૃત આતરના ઉપર જમણા પડખામાં આવેલ છે ત્યારે અગ્ન્યાશય પાછળના બાજમાં આવેલું છે આ બે ને (glands) પ્રવાહી (secretions) ઉત્પન્ન કરે છે જે રસપ્રવાહ યકૃતમાથી નીકળે છે તે અગ્રેશુમા (Bile) નામે ઓળખાય છે ત્યારે કે અગ્ન્યાશયમાથી નીકળેલો રસ (Pancreatic juice) નામે ઓળખાય છે Bile સ્વતંત્રપણે માર્ડ પછા માય પ્રી ગરુતુ નથી પણ Pancreatic juice ની સાથે ગળી તે તેને તેના કાયમા તથા પ્રવૃત્તિમા મદદ કરે છે સ્ટાય તથા પ્રોગીન નામના તરવેને પચાવવામા 'Bile ની Pancreatic juice ઉપર સારી અમર છે Bile ની મ થી તે પ્રોગીન તથા સ્ટાયને સરેનાઈથી પચાવી શકે છે પણ એમ માને છે કે fats તથા Carbohydrates ને પચાવવાનું Bile નું સ્વતંત્ર કાવ માર્કિક અંશે છે પણ વધાર તો કીક એમ જણાય છે કે Bile ની માર્ડ પછા સ્વતંત્ર પાચનપ્રવૃત્તિ મળતા તે Pancreatic juice માથે મદનીશ તરીકે ગ્લી 'fats and carbohydrates ને પચાવવામા ખામ કરીને ઉપયોગી છે આ હકીકત એમ પૂરવાર કરે છે કે પાચનક્રિયાને માટે Bile ' અને Pancreatic juice જ જોખમદાર છે અથવા તો પાચનક્રિયા તેમના માધ્યમે જ આભારી છે આ બે ને રસ મિશ્ર યકૃતે જે ગ્રન્થીમા આવે છે તેજ આપણ પાચનપિત્ત મમજ્જુ હેલિગટન જણાવે છે કે Bile સહેજ પિંગાશ પડતો ગતારા પડતો તથા મધ્ય મૂરો લીલો પ્રવાહીરૂપ પામ્ય છે તેની (musk)ના જેવી ગંધ છે તે સ્વાદમા તીક્ષ્ણ છે તે neutral છે તેનું Reaction સહેજ Alkaline થાય છે

આ વર્ણુન આપણા શાસ્ત્રોમાં જણાવેલા પિત્તના ગુણ સાથે મરખાવો આપણે આયુર્વેદ જણાવે છે કે પિત્ત ઉષ્ણ છે તીક્ષ્ણ છે હનક્રુ છે ખડુ રિન્ગધ નથી પિત્તનો વર્ણુ શુક્ર અને અરણ્ય (લાલ) સિવાયનો છે એટલે કે ખીજા અથવા ભૂરાશીનોમ્હી રાખત ગંધ વિશ્વ (musk like) છે તેનો સ્વાદ તીખો અને ખાટો છે આ પિત્ત સ્વરૂપના લક્ષણો સમજવા આ પ્રમાણે હેલિગટનના પિત્તના વર્ણુન માથે આપણા નસિમુની નિશ્ચિત વર્ણુન કે જે હમરો વધ ઉપર કે જ્યારે આવી આધુનિક શોધોનો જ મ પણ ન હતો તેની સાથે અક્ષરશ મળતું આવે છે તે જ સુચવે છે કે આપણા પૂર્વજો કેના દીવદર્શ અને સનોટ અનુભવી હતા આ પાચકપિત્ત ગ્રહણીસ્થાનમાં રહી રસને પચાવે છે ચક્રમાં તેને રગ આપી રખ ખનાવે છે કે જે રક્તમાંથી મે અરિય મજ ન તથા શુક્રનો જ મ થાય છે વળી આ પાચકપિત્ત ગ્રહણીસ્થાનમાં રહી અન્ય સ્થળોએ કે જ્યાં પિત્ત રહે છે તે સવનો આત્મશક્તિથી અનુનહ કરી તે સર્વ પિત્તને તેમના યથા સહાયક થાત છે

તેથી જો પાચકપિત્ત પ્રકૃતિગ્ર્ય અવસ્થામાં હોય તો અન્ય પિત્તમે । પણ પોતાનું કાર્ય સારી ગીતે કરી શકે જે ખોરાક આપણે મુખદ્વારા લઇએ છીએ તેનો હોજરીમાં રમખને છે એ આપણે આગળ હી ગયા પાચકપિત્ત આ ગમમાંથી ગમધાતુ તથા મનમૂતને લુદા પાડે છે આ પ્રમાણે સને પચાવી રમધાતુ તથા મનમૂત લુ । પાડવાનું કાર્ય પાચકપિત્તનું છે વળી જે રસધાતુ લુગ પડે તો તેને રગ આવી ગમનું સ્વરૂપ પણ પાચકપિત્ત જ આપે છે તે પછી રસધાતુ આતરમાં થઇ ચક્ર પ્રવેશમાં નય છે તથા મળ ને મૂત્ર કે જે કિટ સ્વરૂપમાં છે તે મૂત્ર તથા પુરીપના રૂપમાં બહાર આવે છે મળમૂતનું અધોગમન કરવાનું મન નાત ।નું છે વાન આતરમાં રહી કેરી ગીતે કાર્ય કરે છે તે પણ જાણવું જરૂર છે કારણ કે વાતદાષને તો આપણા આયુરવેદ વિજ્ઞાનોએ ધમિગની ઉપમા આપી છે તથા અ ય બ ને દાગો પિત્ત અને મૂત્રને પાગળ ગણી વાતનુ પ્રધાનપણ સ્વીકાર્યું છે તો આપણે હવે વાતદોષનું પણ વિશિષ્ટ કાર્ય જાણી તે વિષે અને તટલી અભ્યાસ શાસ્ત્રચિંતન દ્વારા કરીએ

પક્વાશયતુ પ્રાપ્તસ્ય શોષ્યમાણસ્ય વહ્નિના ।

પાર્ષ્વદિત્તપક્વસ્ય વાયુ સ્વાત્ક્રુમાવત ।

વાતદોષનું સ્થાન પક્વાશય છે વાત ૧૫ પક્વાશય (આતર)માં રહી જઠરાગ્નિથી શોષાયેલા અતનુ અચ્છદગમમાંથી કટુરસમાં પરિવર્તન રે છે ગ્રહણીમાં જે આપણને અમન અને કટુરસ થયો તે પિત્તના ૧૫થી અમન થયુ અને તેના ઉપર વાયુની અમર થતા તે કટુરસમાં પચિણામ પામ્યો એટલે વિચાગતા એમ જણાય છે કે પાચકપિત્ત સ્વતઃ રીતે રસને પચાવતુ નથી પરંતુ તેમાં વાયુ પણ અતગત રહી તેના કાર્યમાં સહાયક જણાય છે મરણ કે ગતિ આપવાનું કાર્ય વાયુનું છે એટલે વાયુની કિરા વગર રમનું પાચન કરવું અશક્ય છે તેથી પિત્તને પાચન કરતી વખતે નસાહરૂપમાં લાવનાર વાતદોષ છે પક્વાશય (આતર)માં રહેલ વાતપિત્તો પ્રવાહરૂપમાં લારી રમનુ પાચન કરાવે છે તથા હોજરીમાં આનતા અતને પણ કને કકરને નસાહના રૂપમાં ગતિ આપી પચાવવામાં મ દરૂપ છે આ પ્રમાણે કક્ર અને પિત્ત વાતદોષની સહાયથી સ્વકાયમાં પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે તેથી પાચનક્રિયા

કે જે શરીરના સ્વાસ્થ્યનું એક અગત્યનું અંગ છે તે નાણા મળે જ આપ્તારો ગણી સમન તેથી શરીરને જ આપણા આયુષ્ય શાસ્ત્રનેએ વાતદોષને ત્રણ દોષોમા પ્રધાન ગણેા હશે તેમ જણાય છે આમ આપણે જોઈ શકાય કે મધ અને પિત્તના માર્ગ ઉપર વાતદોષનો ન જણાય તેવી રીતે અતગત ત્રણાવ છે તેા જો નાનગેા પ્રતિભા અસ્થામાથી પ્રકાપ કે વૃદ્ધિગત રૂપમા પરિણમે તોપણ આપણા શરીરનુ સ્વાસ્થ્ય બગડે ને અને પ્રશ્નોનો ઉપદ્રવ થવા પામે વાતની દુષ્ટિ થાય ત્યારે તેવુ સમન કેવી રીતે મળુ તે પણ જાણવુ ઓધુ અગત્યનુ નથી

આસ્થાપનાનુસારન તુ સહ સંગપ્રક્રમશ્ચ વાત પ્રધાનતમ મયત મિયત ।

તદાન્તિ એવ પક્વાશયમનુપ્રવિસ્ય કેવલ વૈકારિક વાતમૂલ ઝિનતિ । તગગજિત વાતેડપિ શરીરગતર્ગતા વાત વિકારા પ્રસાતિમાપયત । યથા વનસ્પત મૂલેઝિને રુદ્ધ શાસ્ત્રાવરોદ્ધકુસુમફલપલાગાદિના નિયત વિનાશ તદ્વદિતિ ।

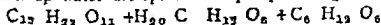
ચરક મ્હી કે ગ્વેમરુના બાપણુમાથી

મર્મ પ્રમાણના વાતદોષના ઉપદ્રવોમા આપણા વદ્યગજો આધ્યાપન તથા અનુવાસન બંધિતને પ્રધાનતમ ઔષધ ત કે ગણે છે આસ્થાપન અને અનુવાસન બંધિત દ્વારા ઔષ્ધો જે પન્વાશયમા બળ તે નિહત થયેના વાતદોષને જ એથી બહાર લાવે છે તથા વિમગ પામેના વાતદોષનો વિનાશ મે છે તેથી કરીને જેમ મોડુ વૃદ્ધ હોય તેના મૂળીઆનો નાશ કે વાચી તેના થડ શાખા પાદડા ફળ તથા ફૂલ વગેરેનો આપોઆપ નાશ થાય છે તે પ્રમાણે આસ્થાપન અનુવાસન બંધિતદ્વારા વિકાગિત વાતદોષનો પન્વાશય (આતર)માથી નાશ કરવાથી શરીરના અ ય મ્થાનોમા અતરમત મ્થેના વાતવિમરેા પણ આપોઆપ નાશ થવા પામે છે

વાત પક્વાશયમા મ્હી કેવી રીતે અ । ઉપર કાય કરે છે તથા સવ પ્રવૃત્તિને કેવી રીતે ગતિ આપે છે તે વિષે આધુનિક વિદ્વાનો તથા આપણે આધુરે શુ જણાવે છે તે તપાસીએ -

Halibarton — The carbohydrates are chiefly found in vegetable tissues They form an important food The most important of these are starch glucose and Lactose or milksugar Maltose is chief sugar formed from the starch This starch is widely diffused through vegetable kingdom By means of invertizing enzymes such as occur in intestinal juice maltose is converted into Glucose An important property of Glucose is that under influence of yeast it is converted into ethyl or Co²

Glucose is found in many fruits honey and in minute quantities in blood and numerous tissues organs and fluids of the body Lactose occurs in milk By means of eubertising enzymes it takes up water and splits into equal parts of glucose and fructose

The most frequent fermentations which the bacteria in the intestine set up is the lactic acid fermentation. This goes in further and results into the fermentation of CO_2 . Cellulose which accompanied with starch in alternate layers is broken up into CO_2 and methane. This is the chief cause of gases in the intestine which is increased by the vegetable food. Thus we see that gases in intestines produced by the combined action of secretions like Saliva, pancreatic juice, bile, intestine juices and bacteria consists mostly of CO_2 on the different tissues of the body and specially nerves. The gases in the intestine are termed Apan Vayu. Therefore if this Apan Vayu (CO_2) is produced in due quantity the whole process of digestion, absorption and excretion will go on smoothly. But if for some reason its quantity is increased (વાત વૃદ્ધિ) the system is vitiated and then a disease for which a remedy has been described by Charaka: **आस्थापनानुवासानादि । प्राणपानौ समौ कृत्वा नासाभ्यन्तरचारिणो ।** (શીતા)

વિજ્ઞાનશાસ્ત્રી હેનિમટન જણાવે છે કે વનસ્પતિમાંથી મુખ્યત્વે કરીને માર્મેલાઇડ્સ બની આવે છે તેઓ ઘણા અગત્યનો ખોરાક બનાવે છે કે જેમાંના ઘણા ખરા નીચે મુજબ છે—સ્વાદ્ય, ગુકાઝ માં રોઝ લેમ્બેઝ અથવા મિલ્ક સુગર આ બધા પૌષ્ઠ તત્વો વનસ્પતિમાંથી જ નીકળે છે. સ્વાદ્યમાંથી મુખ્યત્વે શ્રીને બનાવેલી સુગર તે (maltose) નામે ઓળખાય છે. આ સ્વાદ્ય વનસ્પતિના સામાન્યમાં વિશાળપણે પથરાયેલી છે.

Invertising enzymes ના સાધનથી જેવા કે (Intestinal juice)માં બને છે તેમ maltose ગુકાઝના સ્વરૂપમાં પરિણમે છે. ગુકાઝનું અગત્યનું તત્ત્વ Yeast ના કાર્યે શ્રીને (Ethyl or CO_2) કામન કાર્યોક્ષાઇઝ જેમના સ્વરૂપને પામે છે.

ગુકાઝ ઘણી જાતના ફોબા મધમાં રક્તમાં પણ ઘણાજ થોડા પ્રમાણમાં અનેક (Tissues)માં ધ્વિષ્ટો organs માં તથા શરીરના પ્રવાહીઓમાં મળી આવે છે. લેક્ટેઇઝ ખાસ કરીને દુધમાંથી બને છે. enzymes ના સાધનથી તે તેમાંથી જળ તત્ત્વ લઇ લે છે અને તેને glucose તથા Fructose નામનાં તત્ત્વોમાં તે સરખે ભાગે જુદા પાડે છે. બેક્ટેરીઆ કે જે આતરમાં ઘણા પ્રમાણમાં વારંવાર ઉછરવા લાગે છે તે લેક્ટીક એસિડ તો ઉત્પન્ન છે. આ ઉપરાઉપરા ઉપરી આવ્યા જ કરે છે અને આ તમા તે કામન કાર્યોક્ષાઇઝના ઉત્પન્નમાં પરિણમે છે. Cellulose કે જે સ્વાદ્ય સાથે Alternate layer માં રહેતો છે તે CO_2 કામનકાર્યોક્ષાઇઝના રૂપમાં પરિણમ પામે છે તથા મેથેઇનમાં વિભક્ત થાય છે. આ પ્રમાણે આતરમાં જેમ બનવાનું બાજુ મુખ્ય કારણ છે કે જે વનસ્પતિ જ્યાં ખોરાકથી વધે છે. આ પ્રમાણે સેનાઇઝા પેક્ટિયાગ્રિક ન્યુમ બાઇઝ ઇસ્ટેરાઇઝ ન્યુસ અને બેક્ટેરીઆ કે જેમાં ઘણા પ્રમાણમાં કામન કાર્યોક્ષાઇઝ છે તે નાડીતત્ત્વ તથા બીજા શરીરની નાની ટિશ્યુઝ ઉપર સંયુક્ત કર્મથી

બનેલો છે આ મધુસ્ત્ર મગ્ન આતમ્બા ગેમને ઉત્પન્ન કે જે આતમ્બા ગેમને ગેમને
આપણે અપાન વાયુ મ્હીએ છીએ તેથી શરીરને અપાન વાયુ ગેમને તેના પ્રમાણમાં
ઉત્પન્ન થાય તો ગોપણ પાનન તથા નિષ્ક્રમન દ્વારાઓ નિર્વિરોધ થાય છે પરંતુ જો કોઈ
પણ ના હોય અપાન વાયુ વધિગત થયા પામે તો આયુ તન યોગ્ય પામે કે જે તે
માટે પૂરું અગમ્ય છે એ અર મહિતામાં આગ્રહાપન અનુવાગન મગિતરી વૃદ્ધિગત થએન
સાતને મમાન અગ્રથામાં લાનનાને જણાયુ છે ગીનાટમા યુગ પરમાત્મા છે છે કે નામીકા
અને શરીરમાં અરના બાગમાં આનતા પ્રાણ તથા આનતા સાનુની ગતિ મમાન કુચી
આ ઉપર આધુનિક પ્રગતિનો યુગ નધાર યુ પ્રાણ પાકે છે તે પણ આપણે જોઈએ

Modern Physiology tells us that the oxygen we intake is the common cement and out put of CO_2 is the end series of changes known as respiration. The intermediate steps take place all over the body and constitute which is known as tissue respiration. The carbon dioxide gas is therefore a substance which is produced in minute quantities all over the body. But its production is greatest in the intestines. Therefore the intestine is its principle abode. This CO_2 acts in a peculiar way on the nervous tissues of the body. If it is produced in a normal quantity it stimulates the nervous system, but if produced in either excess or less quantity it disturbs the system. It is evident that CO_2 alone has its action on nervous system which is the greatest master system of the body that presides over controls and regulates the functions of other systems. Vata which controls this master system has therefore been described as सर्वं सर्वत्राणा निधाता चायुरेवમग्नानिति । दोष धातु અગ્નિ સમ્પત્તા સપ્રાપ્તિ વિષયેષુ ચ । ત્રિયાણા મનુલોમ્ય ચ કરોતિ અકુપિતોઽનિલ શ્રી ગેમ્બના લાપણમાથી

આધુનિક શાસ્ત્ર શાસ્ત્ર જણાવે છે કે આપણે જે પ્રાણવાયુ ના દ્વારા અગ્નિ લઈએ છીએ તેજ પ્રાણ છે એ કેટલાય આમેશ્વર્ય શરીરમાં લોધા પડી તે શરીરમાં ખૂબ ફગેને કાબળ કાયોકમાઈડના રૂપમાં મદદ આવે છે પ્રાણવાયુ ઈએ કે સુગત જ આખા શરીરમાં ગતિ શરૂ થાય છે જેને આપણે નાડીનો યડકારો અથવા ધમધમકારો એ નામથી ઓળખીએ છીએ તેથી શરીરના સર્વ ભાગોમાંથી ઘણાજ થોડા પ્રમાણમાં મનના પાથ એ માનવ નોમ્માઈડ છે પણ તે પદ્ધતિ (આતર)માં ગોંથી મોગ પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેથી ધાતુનું મુખ્ય સ્થાન પદ્ધતિ (આતર) આપણા આયુરો રાજ્યમગેએ પણ ગાયુ છે આપણા શરીરના નાડીતન ઉપર તે અગત્યનું ભૂલક છે જે તે જોઈએ તેના પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે નાડીતનને બાગ આપે છે તથા ઉત્તરુન મે છે પણ જો વધારે પ્રમાણમાં કે અધિક પ્રમાણમાં તે ઉત્પન્ન થયા પામે તો નાગીનત્ર કે જે શરીરમાંના મતતત્રમાં સૌથી પ્રધાન પદ છે અને જે અગત્યને તેમના કાર્યમાં ગતિ આપે છે, તેમની કેબ

રેખ રાખે છે તેમના ઉપર મધુ રાખે છે તથા તેમની મમાન અવસ્થામાં ચલાવે છે તે નાડીતર કા ડાહો માધ વાયુના સ્વતંત્ર ભયોજી આને છે તે ગ્રંથીની રોતે જજાન આવે છે તેથી ઈરોને જ વાયુ કે જે પ્રધાનતર નાડીતરનો નિવાસ છે તેના નીચે મુજબ આયુર્વેદ શાસ્ત્રકારોએ શુભ ગાથા છે વાયુ સન ઠેકાણે ગમન કરનાર છે સર્વતરોનો ધારણ કરનાર તથા નિવાસ છે તથા તેમ ધાતુ તથા અગ્નિને સ્વધિરામાં સમાનતા પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં રાખે છે અનિદ્રિત વાયુ મનદિશાઓની સ્વાભાવિક ગતિ કરે છે અપાન વાયુ જ નાડીતરનો પ્રવર્તક તથા નિવાસક છે તેથી કરને જે આપણા પૂર નોએ ભગવાન વિગેરે નામથી વાયુને મેમોથી જે વખાણુ રી છે તે સ્થાપના છે

આ નો દોરો શરીર મા પ્રકૃતિસ્થ અથવા નિદ્રિત અવસ્થામાં રી થુ કરે છે તે દિશામાં આપણા આચાર્યોના મત લઈએ

સર્વ શરીરચરા વાતપિત્તરેખાણ હિ સર્વસ્મિન્શરોર કુપિતાઅકુપિતા શુભા શુભાનિ કુર્વાતિ । પ્રકૃતિ ભૂતા શુભાનિ ઉપચય, વલ, વર્ણ, પ્રસાદાત્મીનિ કુર્વાત । અશુભાનિ પુનાવકૃતિમાપન્ના ત્રિકારસનજ્ઞાનિ કુર્વાત । ચરક કુપિતાનાહિ દોષાણા શરોરે પરિધાયતા । યત્સમન્તુ વૈગુણ્યાત્ યાધિસ્તગોપનાયતે ॥

(ની રૂએ રજના બાપણુમાથી)

આપણા શરીરના મર્મ ભાગોમાં ફરતા વાત પિત્ત અને કફ પ્રકૃતિસ્થકે વિકૃત અવસ્થામાં હોય તો તેનું શુભ અથવા અશુભ કરે છે જે ત્રણે દોરો અનિદ્રિત (પ્રકૃતિસ્થ) અવસ્થામાં હોય તો શરીરમાં મજા તથા ઉત્સાહ વધારે છે શરીરનો વર્ણ સારો કરે છે તથા શરીરને તેઓ આલીના રૂપ છે પણ જે તેઓ વિકૃત અવસ્થામાં હોય અથવા પ્રકોપ પામે તો તેઓ ત્રિકાર પામીને અનેક ઉપ રો ઉભા થે છે અને શરીરનું અકલ્યાણ કરે છે

જ્યારે પ્રકોપ પામેના અથવા કુપિત થેના વાત પિત્ત ને મ્હ શરીરમાં ફરવા માડે છે ત્યારે તેમના મગથી જે દાંડ અનિદ્રિત હોય અને પશુ બગાડે છે આ પ્રમાણે ત્રણે દોષોની દુષ્ટિ થવાથી વ્યાધિની ઉત્પત્તિ યામ છે

આ પ્રમાણે ત્રણે દોરોના પ્રકૃતિસ્થ તથા વિકૃત લક્ષણોનો પ્રભાવ આપણે જાણે

કફદાન આપણે જે અ ન મુખ દ્વારા લઈએ છીએ તેનો હોઝરીમાં પાચન સહેના કંઈથી થઈ રહે તેવું બનવું છે અને તેનો રસ કરે છે પિત્ત ગ્રંથણી સ્થાનમાં તે રસને પચાવે છે અને તેમાંથી રમધાતુ મજા તથા મૂત્રને જુદા પાડે છે વાયુ પકારાશયમાં રહી પિત્ત તથા કફને તેમના કાચમાં પ્રવૃત્ત કરે છે તથા પિત્તથી જુદા પડેના રસધાતુ તથા મનમૂત્રને તેમના સ્થાન નીચે ગમન કરાવે છે જે પણ આપણે જાણુ રસધાતુ કેને કહે છે મજા કરી કહેવાય તે પશુ આપણા અંગજીમાં ન રહેતું જોઈએ તે રસધાતુ તથા મજામાં આપણા આયુર્વેદ થુ બેદ જણાવે છે તે પણ આપણે તપાસીએ

વિવિધમનિતપીતલીળ્ગાતિત યત્તો હિત મતરાગ્નિસધુક્તિત યથાસ્વેનો ધ્મણા સમ્યગ્ પ્રિપચમાન કાલપદનવસ્થિતસવધાતુમા મારુત સ્તોત કેવલ શરીર મુપચયચલવર્ણહુસાપુષા યાજયતિ, શરીરમાત્તુર્જયતિ । ધાતવોદિ ધાત્વાહારા

પ્રકૃતિમનુવર્તતે । તન્ આહારપ્રસાદાદયો રસ ક્ષિન્ન ચ મલ્લાદય અભિનિવર્તત ।
વિદ્યાર્થસ્વેદમૂરપુરીષગતપિત્તશ્લેષ્માળ ક્ષ્ણાક્ષિનાસિકાસ્યલોમૃપ્રવચનનમલા કેન્દ્રશ્મશ્ચ
મસાદયસ્થાનયમા પુષ્યતિ ।

ક્ષિન્નતાય વિષ્મૂર રસસ્ય ચ કફો સૂચ । પિત્ત માસસ્ય ચ મગ્નો મલ સ્વેદસ્તુ
મેદસ । સ્થાત્ વિદ્રક્કશલોમારનો મજ્જાસ્તહોક્ષિત્ત્વચામ્ । ત સર્વે ધાતુઃ મલ્લાદ્યા
એવ પ્રસાદાદ્યાથ રસમલ્લાદ્યા પુષ્યત સ્વમાનમનુવર્તતે । યથા અન્યથા શરોરમ્ ।
એવ રસ મત્નો રૂપપ્રમાણાન્યથિતૌ આશ્રયસ્ય સમધાતા ધાતુ સામ્યમનુવર્તયત । નિમિત્તત
તુ ક્ષીણવૃદ્ધાના પ્રસાદાદ્યાના ધાતુના વૃદ્ધિક્ષયામ્યા આદારમૂળામ્યા રસ સામ્યમુ
ત્પાદયતિ આરોગ્યાય । ક્ષિન્ન ચમલાનામેવ એવ । સ્વમાનાત્તરિક્તના મર્મિગ શીતોન
પયોયનુષૈ નોપન્યમાણા મલા શરોરધાતુમામ્યન્ના સમુપલભ્યત । ચાક્ર૦

નાર ધાતુઃ પુનાદ્વિધા સપ્રહણ મ્લભૂના પ્રમાન્મૂતાથ । તત્ર મન્મૂતા યે
શરીરસ્ય વાધન્ના સ્યુ । યથા શરીરગ્નિદ્રેષુપ્પન્ના યથા ચમાન ગહિમુન્ના પરિપક્વા
થ ધાત્વ પ્રકૃપિતાઃ વાતપિત્તશ્લેષ્માળ ના પિ ક્ષિન્નાઃ તત્ત્વત્ત ભાગ
શરીરોપનાનાપવપન્ત મગાન્માન્ મલસ હ

ચરક મી ૩ વેચ્છના ભાગ્યમ ધીઃ

આપણા શરીરમાં ગહનો જલગ્નિ જે આપણા વિંધ પ્રા ના અનુરિધ અત જેવા
કે ખાદ્ય પેવ લેલ્ય અને ચોપર મુખજાગ નધમે છીંગે તેને ને (જલગ્નિ) પોતાની જ મીધી
માગી રીતે પચારીને મર્મ ધાતુમાં ઉભા રે છે તથા વાયુઓન (નનિગ્નિઓ)ને સ્વર્મર્મમાં
પ્રવૃત્ત રે છે તેમને શરીરના ઉપચ્ચ બા અને રત્ન માટે સ્વર્મર્મમાં ચોગે છે તથા
શરીરના ધાતુઓને પુષ્ટિ આપે છે ધાતુઓ આદારને ધાતુ મગી તેમના સ્વાભાવિકકર્મ
પ્રમાણે કામ કરે જાય છે તે આદારગ્રાથી પ્રમા સ્વરૂપમાં સધાતુ ઓ ગિત્સ્વરૂપમાં મગ
લુ । પડે છે મગનામથી ઓગળાતો ગિત્ત એ મૂળ પુર । વાત પિત્ત અને કફ મન
અથ નામ મુખ લોમકુપ વિગેરેમાંથી ઉત્પા । યથા મગો કેસ મૂળ અને નળ વિગેરે
શરીરના અવયવોને પોષણ આપે છે

અનનો ગિત્ત પુગી છે સ્વધાતુનો મગ મૂળ છે ગોણિતમાંથી મ્મ મગરૂપે
બદાગ આવે છે માસમાંથી પિત્ત મગસ્વરૂપમાં પગિત્તમે ને ધાતુનો મન રવે (પગમેવો)
છે અસ્થિ (દાડમ)નો મગ રૂપાડા અને કેસ છે મ જનો મગ આપમાંથી નીકળતા
મીપડા તથા ચામડીના ર્નેદ એ કિટરૂપે છે

તે સવ મન નામથી ગમેધારેના ધાતુઓ તથા શરીરના પ્રમા મૂળ ગમેના ધાતુઓ
ગ્મ વિગેરે સ્વર્મર્મથી શરીરને પોરે છે અને પોતપોતાના માય મ્મ જાય છે જેમ અવયવો
શરીરને ટા । ની સ્વર્મર્મમાં પ્રવૃત્ત રહે છે તેમ આ ધાતુ । પણ શરીરના સ્વાગ્નને જાગે
જાય છે આ પ્રમાણે શરીરની અત્ર મગ અને ધાતુઓની મામ્યનાને મગધાતુઓ પણ
અનુમરે છે આ પ્રમાણે પ્રમા ૧૫૫ સ્વધાતુ દ્વિ પામેનામા ક્ષીણ ચપ્પને તથા ક્ષીણ દોષ

ત્યા વૃદ્ધિગત યદને સામ્યપણામાં રહી શરીરના આરોગ્યને ઉત્પન્ન કરે છે મનાખ્યધાતુઓ પોતાનું સામ્ય જાળવવા વિદ્યે ઉત્પન્ન કરી બહાર લાવે છે આ પ્રમાણે શીત ઉષ્ણ વિગેરે શુષ્કોષ્ઠી ધાતુઓની સાથે રહી કાચ વગતા મળે શરીરના ધાતુઓને મ રૂપ થાય છે

આ પ્રમાણે શરીરના ધાતુઓ બે સ્વરૂપમાં છે એક મગજૂન અને બીજા પ્રસા મૂત તેમાં જે મળજૂન છે તે શરીરને બાધા કરનાર (હાનિકારક) થાય છે જેવી રીતે શરીરના છિદ્રોમાંથી જી. જી. રૂપમાં ઉત્પન્ન થતા ગરુગુમક બહાર મોઢા કરી પાકે છે તે વાત પિત્ત ને વદનો પ્રકાપ થતા મળધાતુની દુષ્ટિ થવાથી થાય છે દુષિત થોડા મળ શરીરમાં ભેગો યદને અનેક પ્રકારના ઉષ્ણ રોગે જ મ આપે છે તેથી તે મર્વ વિમરિને આપણા શાસ્ત્રપરિચયે મળ નામથી મરોધ્યા છે

આ ઉપરથી આપણે જાણી શકતા કે મળધાતુ પણ શરીરના સ્વાસ્થ્યને ટકાવી રાખવા પ્રસાદાખ્ય ધાતુ જેટલો જ અગત્યનો છે પણ તેમાં કે પ્રેટનો કે તેમાંથી જે અંતમાં મળસ્વરૂપમાં શરીરની બહાર રહે મૂત્ર અને પુત્રી વિગેરેના પમા બહાર નીકળવા જોઈએ તે જો બહાર ન નીકળે અને શરીરમાં રહે તો તેમાં ત્રણે દોષને પ્રકુપિત કરે અને શરીરમાં અનેક વિદારો તથા રોગોને ઉત્પન્ન કરે પણ માન્યઅવસ્થામાં તે મળધાતુ પણ શરીરને આશીર્વાદ રૂપ છે

આ પ્રમાણે નવું દોષો વાત પિત્ત અને કફ શરીરમાં કેવી રીતે કાચ કરે છે તે વિશે આપણે હીમ અભ્યાસ મ્યોં ગણાય

પ્રકૃતિસ્થ અવસ્થામાં ત્રણે દોષો શરીરમાં રહી સ્વાસ્થ્યો ટકાવી શરીરમાં બાળ ઉત્સાહ આનંદને પ્રેરે છે તથા અતુવિધ પુરુષાર્થમાં શરીરને જોડે છે પણ પ્રકાપ કે વૃદ્ધિ પામતા અથવા ક્ષીણ થતા તેમાં શરીરને વિનાશના પરે લઈ જાય છે

તો આપણે નહુ દાપો મમાન અર થામાં રહે તેવા આહારવિહાર લઈ શરીરના સ્વાસ્થ્યને તરી રીતે રાખવું તે વિષય પણ આપણને મારી માહિતી મળી ગણાય વળી કાચ જૂનથી કોઈ પણ દોષ પ્રકાપ થતા પામે અથવા વૃદ્ધિગત કે ક્ષોષ થાર તો તેને કેવી રીતે પ્રકૃતિ થ અર થામાં લાવવો અને તે સમયે કેવા ઔષધો તથા આહારવિહારનું સેવન કરવું તે વિષય પણ માત્ર વિદ્વાન આપણને યથુ ગણાય

વાત પિત્ત અને કફ જે આપણા શરીરમાં જનન ટકાવી રાખવા માટે ઘણા જ અગત્યના છે તે વિશે જે આપણા પૂરજો દ નરો વર્ગ પહેલા કે જગતે આધુનિક સાધનોનો સાચ અભ્યાસ હતો એવા સમયે પુરતકર લખી ગયા છે અને આધુનિક સમયમાં પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના મતને અનુસરે છે તે જ આપણા પૂર્વજોના ઉદ્ધાતનપરો અભ્યાસ માટે પૂરતો પૂરાનો છે

આ અતીત જ્ઞાન વિદ્ય વિશે માગ જેવા બિશ્વકક્ષાના વિદ્યાર્થી પાસેથી નિ જુવાલક જ્ઞાનની આશા વિદ્યોજનો ન જ ગણે સ્વચ્છ દેવસાગર જેવો મારો આ પ્રથમ પ્રવાસ છે અમારા પૂત્ર ગુરુત્વ શ્રી વૈદરાજ સાસ્ત્રેવમાધ પામેથી ત્રિદોષપ્રસાદ વિશે અધ્યયન રના નોટમરૂપે જે કાઈ ઉતાવળા માન્ય છે તેનો સમુચ્ચય માત્ર અત્રે રજુ કરે છું જે મારા જેવા વિદ્યાર્થી ધુણોને ઉપયોગી થશે તો મારો પરિવ્રમ સદ્ગ થશે ગણીશ તથા વિદ્યોજનો મારી ત્રુટિયો તરફ છે । દષ્ટિથી નોં જોવી આશા માથે આ લેખની સમાપ્તિ કરે છું તિથિવમ્ ।

સિદ્ધભેષજ મણિમાલા

[અનુસંધાન ગતાઃ પૃષ્ઠ ૨ ૦ થી ચાલુ]

અપિ ઘાસ નિષ્કાસયતિ સવિકાશ કટુતયા

વૃશાનો નો કાર્યે કલયતિ મૃગુ કિંતુ મરતિ ।

ચલસે સહાસે તિરયતિ વિલાસાનિમમ્ણાઽઃ

તિસાર નિ સાર વિરગ્યતિ પિત્ત પ્રથયતિ ॥ ૩૧ ॥

ગળખીપર કટુ છે આસને શરીરમાથી બહાર મળી નાખે છે (નાશ કરે છે) જડગ
ગિને મદ કરનાર નથી વાયુ અને કદને હાથનાર છે અતિમાર્ગનો જડમૂળથી નાશ કરે છે
ઉષ્ણ હોવાથી પિત્તને કરનાર છે

(સહાસે નો અર્થ હું મમ્ણુ શક્તો નથી વિગતસાનનો અર્થ પશુ અર્થ બધ બેસતો
નથી પરંતુ આ મથમા આવી તો ઘણીયે બૂનો છાપવામા કરેલી છે આ ગ)

કટુર્વિષકેઽગ્નિરો વિપાચનો લઘૂર્ણરુક્ષો ગસત કફાનિગૌ ।

ક્ષિણોતિ સાશોપ્રહ્ણીરુજ કૃમી મકુટકામઘયથનુપનુષ ॥૩૨॥

ચિત્રો વિપાકમા મૃદુ છે જડગગિ પ્રશિત મનાર છે અનનુ મારી ગીને પાચન
કરનાર છે ચિત્રો લઘુ ઉષ્ણ રુક્ષ છે મૃદુ અને વાતને દબે છે દગ્ધ ગમવળી કૃમિ
આમડીના રોગો ખાસી સોત્તે વગેરેના ક્ષય મે છે-નાશ કરે છે

કળાકળામૂલકચવ્યચિત્રકે સનાગરૈ ર્યાન્દિ પશ્ચકાલમ્ ।

પિત્તપ્રધાન કફમાસ્તાપહ પ્રતીપન નાશિગ્નુલગોત્કમ્ ॥૩૩॥

ખીપર ખીપરીમૂળ અર્થ ચિત્રો આ મુડ આ પાચ મગીને પચકોસ મદેવાય છે
પચ કોન પિત્તને કરનાર છે, મૃદુ અને વાયુને દગનાર છે જડગગિને પ્રીત મનાર છે
સીષ્ણાઽપિ રુચ્યા તથા સરાતટા પ્રદોષિની ઉક્તરી વૃશાદરી ।

હિનસ્તિ જતૂન્ દ્રવમાયમાચિની ત્થુર્યવાની યચનીય માસતે ॥૩૪॥

અજો તીક્ષ્ણ છે છતા રુચિ કરનાર છે ખામી અને વાતને દબે છે જડગગિ
ને પ્રદિપ્ત કરનાર છે શુક્રને દગનાર છે પેના ક્ષય સમા ભાગને કૃશ કરનાર છે મિતો
નાશ કરે છે ઝાડો રાખનાર છે લઘુ છે યચની (યચન-ત્રી) પશુ આ રિશરોગો લગાડવામા
આવે તો બધબેસતા આવ એમ છે ન ચલાવવાતના ને યચનીના પથમા નવજ
સવાતલા આમ છુટો પાડવામા આવી શકે દ્રવમાયમાચિની યચનીને જોના વેત / દ્રાવજ
વાય કૃશાદરી ઓતું મિશેણ પ્રગિદ્ધ છે]

તીષ્ણા રાગિવ દુનનમ્ય શિશ્વિનો મલેવ સદાપિની

કિં ચ પ્રોદવિલાસિનાવ વન્દાઽયુગ્મા શિશ્વમામિષા ।

ગુન્મમ્નો પ્રવલ્લાનિલા હતિરિવ વ્યાટીવ મુલ્કે નિઝ

કાકીર પ્રસતે કફક્રિમિવમો નંચાજમોદા મતા ॥૩૫॥

* અવિકા ગજવિષ્ણ્વો વિષ્ણ્વીમૂલક રુદ્ધ । રાજવન્મ ॥ નળખીપરમા ખીપરીમૂળના
જેવા ન જુલો છે

અગ્નિ દુર્જનની વાણી જેવા તીક્ષ્ણ છે. ધમણ જેમ દેવતાને સદીપન કરે છે તેની માફક જ્વરાગ્નિને પ્રાપ્ત કરનાર છે. પ્રૌઢા વિનામિતી સ્ત્રીની જ્યમ બાળ આપનાર છે. અગ્નિની જ્વાલા જેવો અતિ ઉષ્ણ છે. પ્રગ્ન વાયુનો જંગમવાત જ્યમ શર શામ વૌરેના સવાતને ઉખેડી નાખે છે. ત્યમ ગ્રામરોગનો નાશ કરનાર છે. સાપની જ્યમ વાયુનું ભક્ષણ કરનાર છે. મગડાની જ્યમ મ્હ કૃમિ અને ઉત્તરી વગેરેને ખાઈ જનાર છે. અગ્નિ આખને હિતકર છે.

શોકપાણ્ડુકફપિત્તદરિદ્રા ચમદોષમવર્હતિ દરિદ્રા ।

કિં ચ વનત્રનયનાર્તિદ્વરી દહાન્તિમવયતિ દારદ્રદરિદ્રા ॥૩૬॥

ઉપર ૨ મોલ્લે પાકુરોગ મ્હ પિત્ત અને આમડીના રોગને હણનાર છે. દારુકુળ ૨ મોલી અને આખની વે નાને દગનાર છે. આખનો તેજને વધાવનાર છે.

આમા નાનુસમ્પશ સૃજતિ ન લમત કાપિ કાસ પ્રમાશ

તૃષ્ણા તેષ્ય ન ધત્તે સરતિ ચ સરણ દાદમામોત દાન ।

દોષા સર્વડપિ દુષ્ટિ પરિવ્રહતિ રતિધીયત મહુનાત-

મૃત નો માત્યવૃષ્ટ્યે મધુરપરિણતૌ ધા યક્રે સ યમાન ॥૩૭॥

ધાણાના સવન વખતે વામ જરા જેટલા વામને મજી શકે નથી (અર્થાત્ ધાણાના સેરનથી આમ રાગ નાઈ જાય છે.) તૃષ્ણા તીક્ષ્ણતા ધારણ કરી શકી નથી (ધાણાના સેરનથી તરમ ધીરે છે.) ક્રાકા (અતિમાગ) બધ થઈ નર છે. દાહ (શરીરે અગ્ન બળતી થાય ન) બળીને ખાખ થઈ જાય છે (ધાણા દાહને શાત કરનાર છે.) ત્રણે દાહ પોતાની દુહના તરફે છે. ખાધા પર રુચિ પ્રગટે છે. રોસાય છૂટથી થાય છે. ધાણા અવૃધ્ય છે. વિપાકમા મધુર છે.

અરાચરત કફગતહારિણી વિપાચિની શોણિતપિત્તકારિણી ।

મેદોક્ષિનિપિલમાચદારિણી વિષ્ણિકા ક તતિ પિત્તકારિણી ॥૩૮॥

મ આ અરુચિને લીધને ફેને અને વાયુને દરનાર છે. અનનું પાચન કરનાર છે. મ્તપિત્તને રનાર છે. મે આખમા જાય અને જ્વરાગ્નિની મ તાને કારી નાખનાર છે. નાશ કરનાર છે) અને કાનેગનો નાશ કરનાર છે.

કટુદીપનપાચનોળ્લસ્યમતિસાર નરુકફાનિલપ્ત ।

હૃત્યગમમેધ્યવૃષ્યદૃત્ય જરણાના ત્રિતય રસિં ચિનોતિ ॥૩૯॥

ત્રણે ઝરા (ઝરુ શહાજરુ અને મોઝ) કટુ દીપન પાચન ઉષ્ણ રુક્ષ અતિ માર જ્વરની વે ના વાયુ વગેરેને દગનાર છે. હેઘ છે. શુદ્ધિ વધક છે. નરમ છે. આખને હિતકર છે. ખારા ઉપર રુચિ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

ક્લ્લવજ્જિકા પાચનદીપની પરા સધાનયોગ્યા કફગતહારિણી ।

પ્રત્તય યાત્રમુષ્ણવીર્યા મક્કેડપિ મર્કિં મહુલીકરોતિ ॥૪૦॥

કેનોજી છરુ ઉત્તમ દીપન અને પાચન છે. કરી વગેરેના અથાણા મારે અતિ

ઉપયોગી છે કદ અને વાતને ઠંડા કરે અને આર્ત્રિક માંસ લાવનાર છે ઉષ્ણ તીવ્ર છે અને ખાધા ઉપર પશુ ખૂબજ રુચિ ઉત્પન્ન કરે છે

ગૃહ્ણતિ વચ શિશિર યનક્તિ પ્રસાદયત્યશ્વસુદીર્ઘવેગમ્ ।

નિર્હતિ ત દાહજ્વરમુષ્ણવાત વલાયત્ત્વમ્શ્વીશ્વરપોલ સન્ના ॥૪૧॥

ઈસમગોત્ર અતિમાગને હણે છે (ઝાડાનું મરદખુ કરે છે) કડુ છે પિત્તને લીધે કુપ્રથયેલુ લોહી સુધારે જે દાહ અને પિત્તજનને હણે છે ૫ મીયો (ઉષ્ણવાત) મળે છે અને ખલ પ્ર છે *

આનાહ વિષ્ણ્મ વલાસનાયુ દ્વદશિતનાથા ન નિર્હતિ કિં નુ ।

તીષ્ણ મનોઞ પુરુષિત્તસપત્ કટુપ્રપાકેર્ડપિ રસડપિ દિદ્ધુ ॥૪૨॥

હિંગ આક્રાને પેટના ગુડગુડાને કડે નાચુને ક ય અને ખરિતના રોગો હણે છે હિંગ તીક્ષ્ણ છે રુચિ ઉત્પન્ન કરના છે પિત્તને કળાર છે ત્રિપાકમા વદુ છે હિંગમા કડુ રસ છે

પિત્તલા કટુરસા વરસૂલ શ્લેષ્મમાસ્ત દગાર્તિપુ રાસ્તા ।

દીપિની ઘ્રણહરા શતપુષ્પા મેથિન્ડાનિલ્પલાસહરોષ્ણા ॥૪૩॥

ઐથી પિત્તન છે રસમા કડુ છે જ્વર થન કદ વાયુ આખની વેદના વગેરેમા ઉપયોગી છે જઠરાગ્નિને દીપન કરનાર છે પ્રથમે ઠંડા છે વાત અને ખામી ને ઠંડા છે ઉષ્ણ છે

ઇસમગુલ=Plantago Ovata એમિલિક અને બેરીબરી બને જલના મરડા ઉપર બીજ પાણી ઉપયોગી છે આતરડાની ઉરફેરણીથી થોડા છર્ણુતિસારમા પણ તે ઉપયોગી છે એકપુત્રીન નામનું ગુડકોસાઇ તેમાથી હાલ આ યુ છે પરંતુ તે Physiologically inactive છે બીજમા ટેનિસ છે તેની છવાણ ઉપર કશીજ અસર નથી આથી અમને તેા લાગે છે કે બીજની ગરુર યાનિક-mechanical છે બીજના ૫ મા ને ખૂબ ગુદર છે તેને આધીન આ અસર દોષ એમ લાગે છે પાચકરસો આ છવાણ ઉપર કદ પણ અસર ઉપજવો શકતા નથી એવે છવાણ બેરો નાના આતરડામા આવે છે આતરડાની સ્થેષ્મકલા ઉપર તે સામક અને સરકા અસર નિવરે છે એમ આતરડામા રહેલ છવાણ આ છવાણ ઉપર કદ પણ ખરાબ અસર ઉપજવો શકતા નથી લાગે । ખીજનો બધો જ ભાગ ૧૨ થી ૨૪ કલાકમા ત્રાપણ ફરફેર સિવાય રાગીરની બાજુ પીડગી નય છે બહાર નીકળતી વખતે મુસાફરી દરમિયાન આતરડાની ચૂરેલી (inflamed) અને મનઃવિગ (ulcerated) સ્થેષ્મકલા ઉપર છવાણનું કોર્ટિજ (અસ્તર) થાય છે આ રસો કે છવાણ ય વિલામ્બ પાડોની માત્રી અસર સ્થેષ્મકલા ઉપર આથી થઈ શકતી નથી આ કોર્ટિજ સ્થેષ્મકલાને રૂઝવવામા નીકળે બાજુ બાજુ છે વળી આતરડામા રહેલ વિલામ્બ પદાર્થને પણ આ છવાણ બેરો લે છે અદે તે શરીરમા રોગિન થતો નથી આથી શરીર વિલામ્બ પદાર્થ વિહીન રહે છે

શ્રી માત્રમા બીજ લેવામા આવે છે પાણીથી તે કુડે છે આથી તેનો સમુદ્ બાલક વગે છે અને પરિણામે કબજચાલ મટે છે ઇસમગુલનો છવાણ લીધેથી પેરશીન જેટલો કામ કરે ૭ ॥૫૬॥ સસ્ત્રું આંધ છે અને લીં પેરેશીનના ચત્ર ઉપયોગથી જે નુકસાન થાય છે તે આનાથી થત નથી

વરાનિલેષ્મન્ગાર્તિશૂલ વ્રણક્રિમિચ્છદનરક્ષુ શસ્તા ।

ઉષ્ણા કટુ પિત્તરૂરી શતાન્દા ચૈશ્વાનર દીપયતિ પ્રસહ્ય ॥૪૪॥

સૂચા જ્વર વાયુ કફ આખની વેના સ્ન મધુ કૃમિ ઉત્તી વગેરે રોગોમાં ઉપયોગી છે સૂચા ઉષ્ણ છે મૃદુ છે પિત્ત કરનાર છે જ્ઞગ્નિને પ્રીત કરનાર છે

લઘીયસી કિં ચ હિમા નિશપતો ન કાસિની કિં ચ નયનપ્રકાશિની ।

નિદાહપિત્તગ્નરક્તકામલા વૃક્ષાન્વ નૈઋયવતા પ્રશસ્યત ॥૪૫॥

ટિપ્પણીકૃત સ્વામીશ્રી લક્ષ્મીરામ સ્વામીએ ।સિનીનો પરિચય નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે—

‘एतन्नात्राऽत्र विख्याता बला सन्दा वीचिकाम् ।

प्रायो मोक्षे धय ताना शताह्वा सगता जना ॥’

અર્થાત્ આ નામથી ઓળખાતી જાનાના જેવા ખીજવાળી (અલખીજ જેવાં ખીજવાળી) માટે ભાગે જીન યામા સૂચા સાથે લેણે આયોને ખવડાવે છે ।

કાસિની લઘુ છે શીત છે આખોના પ્રકાશને વધારનાર છે દાહ પિત્ત જ્વર રક્ત કમળા કૃશન્વ નિમનતા આ બધા રાગો માટે ઉપયોગી છે

विशपमधुरा परा दक्षि परा सनुकस्थरा

पराजितदववरा गुरतरा बगसद्धुरा ।

विषव्रणवर्मिक्षयच्ययुरक्तपित्त यथा

तृपापवनतर्जन मधुरयष्टिका यष्टिका ॥૪૬॥

જેઠીમધ અત્યંત મધુર છે આખ માટે ઉત્તમ શુષ્કકારી છે શુષ્ક (વીર્ધ) અને સ્વર માટે અતીત દિતકારી છે દાહ અને પિત્તજ્વરનો નાશ કરનાર છે શુરુ છે કફને હજીનાર છે, વિષ મધુ ઉત્તી ક્ષય રોગને રક્તપિત્ત વાગ્માથી થયેલી બધા તૃષા વગેરે મટાડનાર છે કટુરસપરિપુષ્ટ તિવ્રતામાત્રેન જુષ્ટ

पवनविजयतुष्ट शुक्तकारि प्रदिष्टम् ।

विधमति बहुदुष्ट ऋमवीसर्प कुष्ट

असनकसनकष्ट दु सह हति कुष्ठम् ॥૪૭॥

કઠં (ઉપલેટ) કટુગ્નયુક્ત છે તિક્ત છે વાયુને હરનાર છે શુષ્કની વૃદ્ધિ કરનાર છે કફ વિસર્પ (રતવા) અને આમડીના રોગોને હજીનાર છે આસ અને કાસનું કષ્ટ ટાળનાર છે અર્થાત્ અતિ કષ્ટદાયક આમકાસને હજીનાર છે

पौण्ड्र कफमरु वरशोकपार्श्वरक् असनकासवमिघ्नम् ।

शृङ्गिका क्षयसमीर बलास आसकट् कसनहिकनह नी ॥૪૮॥

૧ યુનાની હકીમો કાસની વાપરે છે કાસની લગરા નદિ વાની વનસ્પતિ છે Cichorium Intybus (જુઓ નિ આદેશ પૂર્વધ પૃ ૧૭૪)

પુ૦૨૨મુન-ક૩ વાત જવર સોજો પડખાની વેદના દમ ખાસી અને ઉવગીને હથુનાર છે

કામડામીંગી કય નાથ મ્હ શ્યામ તૃપા ખામો હેખાને હથુનાર છે

કટૂફલ તુવરક કટુ તિવત હતિ મેટકસનધસનાદીન ।

ગુલ્મરક્તમ્ફપીનસ ગોવધાસકાસપત્રનાનય માર્ગી ॥૪૯॥

કાથડળ કપાવરસધુખા છે રના? મટ અને તિ ત છે પેમાનના રાગો (પ્રમેહ) ખાસી અને શ્યામ વગેરેને હથુનાર છે

ભારગમૂળા—ગુલ્મ વકતદોન ૩ પીનસ (ફુટ સળેખમ) સોજો દમ ખામી અને વાયુના રાગોને હથે છે

વિકિરતિ કફ કાસઠાસ સમારમતે રુચિ

રફુટયતિ દ્વદાતઙ્ગ મન્નાયુદારયતિ સ્વરમ ।

ઘતિ મરુદપસ્મારા માના પ્રદીપનપાચનમ્

ગિત્રિતિ મલજા યાધીમે ય કુલિજ્જનમારિતમ્ ॥૧૦॥

કુલિજ્જન કંઠને છુદો પાડે છે કામ અને આસતુ જોર હથે છે રુચિ ઉત્પન મરનાર છે હૃદયના રાગોના નાચ કરનાર છે રવર બેસી ગયો હોય તેને મટાડનાર તેમજ સ્વર સારો મરનાર છે વાયુને હથે છે અપરમાર (ફેફસે) અને આક્રમને હથે છે દીપન અને પાચન છે ગળાના રાગોનો સહાર મનાર છે અને કુલિવર્ધક છે

હરપ્રહણીમુદજા સદ્માડનિલ પિત્તપરાનપહતિ રુપા ।

જનિતગ્વલના સરુપાયરસા હલુપા ગુરુત્ર કિમત્ર મૃપા ॥૫૧॥

હાઉમેર ઉ ગ્રેગ ગ્રહણીરાગ હગસ અને વાત પિત્તગ્ન્ય રાગોને હથે છે જહરાગ્નિને પ્રદીપ કરે છે કપાય રસ યુખા છે

કટુત્વરૂક્ષત્વ લઘુત્વ સૈમ્ણા ગુરી કરાતિ પ્રતનોતિ ચક્ષિમ્ ।

આપ્માન કોષ્ટ કિમિત્રઘવાયુ વલાસશૂઘ્રદિહર વિઢઙ્ગમ્ ॥૫૨॥

વાનરિંગ મ્હ રુક્ષ લઘુ તીક્ષ્ણ છે જહરાગ્નિને પ્રદીપ કરનાર છે પેટનો આક્રમ, પેટના મરમ કમળપાત વાયુ કંઠ થય વગેરેને હથુનાર છે

કટ્ટણતિકતો રુચિદોઝમિત્તીસિદા હિતોઝિક્ષ્ણોદરકુતુ કિં ગુરુ ।

ક્ષણાતિક્ષણાતિ શ્વસનપ્રમજ્જનો કફકૃમિપ્લાહરજોઝપિ તુમ્બરુ ॥૫૩॥

નેપાલી રતિઆ (મગી જેવા ફાટના મ્હો નાળા એક જાતના ફન તુમર નામથી મુંઝવેમાં વેચાતા મગ છે) મ્હ ઉબ્બ તિશ્વ રુચિમ જહરાગ્નિને પ્રદીપ મનાર આખ કાન, પેટના રાગોમા દિતકર છે ગુરુ છે શ્યામ અને વાયુને નો કષ્ટમા ક્ષીણ મરી નાખે છે, કંઠ ફમિ અને બરોગને પણ મગાડનાર છે

નેપાળાના ધીજ રિતઝ છે ગુરુ છે રચક છે પિત્ત અને કફનો નાશ કરનાર છે રસમા અને ત્રિપાકર્મા મધુર છે ક્ષત ક્ષય વાત દાહ રમ્ત ખાસીને છતનાર છે

નસોતર ઉષ્ણ છે ગમમા મધુર છે તિક્ત છે વાતને હણનાર છે પિત્ત અને કફના શોગ, ઉદર શોગ સોને ગેરેને રણનાર છે અને મળને બ ૧૦ કાઢી થરીરને સ્વચ્છ બનાવનાર છે

તત્તાશાનુવળ ઘૃક્ષૂરુદગામયાન્ હૃતુમતીવ વાર ।

કયાળકારી મલરોધહારી પ્રશસ્ત્યત મધ્યત્રિલો મમીર ॥૬૬॥

મમીરો ચુડાના શૂને અને આખના રોગોને હણવામાં ખૂબજ ઉપરોગી દ્રવ્ય છે મમીરો મન્યાણુધારી છે અને મળના ગંધને દરનાર છે

ત્રિપ્પલીકાર નખે છે— વાઘ્યહતાં અતીન્દુર્લભો પ્રવિલ્ કાષ્ઠોપઘવિશેષ યસ્ય સ્પર્શાત્ કાકપન્નમપિ કાલિમાન જઘાતિ' इति वृद्धनक्षત્રिति ॥

અર્થાત્ મમીરાની ખ્યાતિ એટલી બધી છે કે તે આખના તમામ રોગો માટે રામ બાણુ ઔષધ મનાય છે અધાપાને પણુ તે રે છે વૃદ્ધજનો કહે છે કે કાગડાન પીણુ પણુ મમીરાના સ્પર્શથી પીણુ યર્ષ જાય છે (એની કાગાશ જતી રહે છે) મમીરો આમામ ચીતાગે મ બ્રહ્મદેશના પહાડોમા થાય છે અર્ચાચીનો અને છે કે દારૂ હાદરમા જે તરવ બર્મેરિન છે તેજ તરવ મમીરામા છે મમીરો મુડુપીઠિક છે આખ માટે કિતકર છે (વધુ માટે નિવડ આદેશ પુ ૧૩-૧૪)

પુનર્નવાળ્ના મયુરા સતિકા સરા કપાયા કટુકા ચ રક્ષા ।

ત્રિપાર્તિપાણ્ડુ વ્યયોદરાગો ગ્રાનગ્રગેષ્મગ્નેષુ પૂયા ॥૬૭॥

સાટોડી ઉષ્ણ છે મધુર છે તિક્ત છે મ છે કસાય છે મુદુ અને રુક્ષ છે વિષની બાધા ખાડુરોગ મો ન ઉર હરમ વાત મ । અને કફના રોગોમા તે ઉપરોગી છે

ત્રાહ્લી તિક્તકપાયશીતમધુરાયુષ્યા સરા તુદ્ધિદા

સ્વ યાંશોકત્રિપચ્ચસાનકમની પાણ્ડુપ્રમેહો હરત્ ।

ત્રિકોળ્ના કટુકાગ્નિપાકરુચિમર સ્લેષ્માત્તજતુપ્રણુત્

ગોજિન્હાડનિલઢદ્ધિમાતિસતિદ્ધત મેહે ક્રોફે ર્યાગેરે ॥૬૮॥

બ્રાહ્લી તિખ્ત પાય શીત મધુર છે આયુષ્યમ્ અર્થાત્ ગ્સાયત છે સારક છે શુદ્ધિવધક છે સ્વર મારો મરનાર છે સોને વિદા નર વોરે રોગો ઉપર પોતાનો પ્રભાવ દાખવનાર છે ખાડુ આ પ્રમેહને હણનાર છે

નાકર્ધીમણી—ઉષ્ણ અને મુદુ છે જલગ્નિને પ્રદોષ મરનાર છે અગ્નિ વાત કફ રક્તદોષ અને કૃમિનો નાશ કરનાર છે

ગાજાલબી (બોપાયરી) વાતન છે, કડી છે અતિસાગને હળનાર છે પ્રમેહ કફ અને નરમા ઉપરોગી છે [અપૂણ]

આ માસિકના આહુકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) આહુકોને જાણનાવાનું કે ૧૨૫ અમી આયુર્વેદ વિજ્ઞાન ૨૧ મુ વય સારૂ થાય છે નવા થનાર આહુકો જે નવાજમના પૈસા મેળો થી મોટાનો તો તેમને અમી મોટો મરચે તરત મરો

(૨) વાની અધવચથી આહુ કનાગને પશુ વાની શરૂઆતથી જ આહુ ચએના ગળી નાને ૧૨૫ મામથી જ બધા અહો મોટી આપવામા આવે

(૩) આહુકોના મરનામા અધુરા હોય કે બહુ હોય તેમણે પૂરું કે બહુ નેતુ મરનામુ તરત મોટી આપવુ જેથી અમી જેવું ને ન જાય આ જાણમા આહુની સુ હોવાથી અ પાછો આગે તો ફરીથી તે અમી પોટોટ આહુને રિંગ ગેરો મારે મરનામુ પૂરું તથા મ યુ હાય તો મ નેતુ મરનામુ તરત મોટી આપવુ

(૪) આહુ થયા મધ્ય કે અહ મેળના મધ્યે મધ્યો પદવ્યવસ્થાપન વ્યવસ્થાપન આયુર્વેદ નિજ્ઞાન આતિય મુદ્રાવચ, ગયખા અમનાના, એ મરનામે ગો

(૫) આ માસિકના લેખકોએ પોતાના લેખો કે મામિ મા આરતા લેખો મધ્યે થો પદવ્યવસ્થાપન તરીકે મરનામે ગો

(૬) ગરો નાપમેગીઓ મારે નાંઈ લલા તમ માત્ર ૧-૮- મળવામા આવન છે

(૭) આ મામિ મા જાતા લેખો મારે ન ને લેખના નેખકો જવામ ૧૭ છે

(૮) આ મામિકના લેખોને અને અહુ કામાયુર્વેદ વચ્ચે ના ની પાવીતિ (policy) થી મો મધ્ય તથા

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ નિજ્ઞાનની ૧૯૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૧૩ વર્ષની જુદી જુદી વગર માધેલી નાંઈ રકમ ૧-૮-૦ થી મળે

લેખો

પાછના વર્ષની નાંઈયો મારે જ નાંઈગીને મુ મધ્ય ૧૪

આનુ વર્ષના અમી મારે વ્યવસ્થાપન આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આતિય મુદ્રાવચ, ગયખા અમનાના

પાલિકા ગાંધીવાયઝેરીઓ માટે મનુષ્ય વચ્ચે

૧૬૬ મિલ્કાતોને તુલનાત્મક દૃષ્ટિથી તથા
અતુલનની દૃષ્ટિથી ચર્ચનાં ૧૬૬ માનિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક નં

તદેવ યુક્ત મપચ્ય ચદારોગ્યાય વલ્લતે ।

૧૯૬૫

અ- ૧૧

સ ચર મિયજા પ્રેષ્ટો રોગેભ્યો ય પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૬૪

તરી અને પ્રના-

દુગાનક ક્રેવળામ ગાંધી

અ. નામિયુગીન ૧ મ લીંડ તરી

૩ મયા ૧૯૬૪ મુખા-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માકક શુદ્ધ આયુર્વેદ
મળવનુ ગાંધીય જ્ઞાન પણ તમને જુદું કાર્મમી
તરકથી પ્રગટ થતા આ મામિક દ્વાગાજી મળશે

અનુક્રમણિકા

વિષય		પૃષ્ઠ
૧ મુખપત્રના આવતા નિ લા વૈધ મહેનના		
પ્રમુખની સુટણી	દુ કે શાસ્ત્રી	૩૨૩
૨ ગુજરાતી વૈધ લાઈઓ સે મેરા નમ નિવે ન	૫ શિવશર્મા	૩૨૫
૩ સરગુર સરમરણી	એક વિદ્યાર્થી	૩ ૭
૪ અમ વાદનુ મઘ નિષેધ રમગુ		૩૫
૫ આયુર્વે ની ઉપકાંતિ	પદ્મનાભ શાસ્ત્રી	૩ ૭
૬ દના લેવા માટે ૧૩ ૧ પટેના જરા જણો ને નો	અમાસકર ના ૫ ૧	૪૧
૭ સ્વગત્રાસી રૈઘ દરિપત્ર		૪૫
૮ સિદ્ધભેજ મહિમાના	બાપાનાજ ગ વૈધ	૪૭

— નિતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા જોઈને ત્રાય ને ખાતા થશે કે આ મામિ આપણા વૈદ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રચાર માટે કતુ ૧મ ડગી ગયું છે આ મામિનું આ ૨૧ મુ વપ ચાલે છે શરૂઆતથી જ આ મામિ મા આવા ૧૦ આસ જ ૧૦૦ આવ છે ૧૦૦૦૦ ગ ૧૦૦ ગ ત્યની લાપજેરીઓ માટે આ મામિ મળુ યુ દે અમને આશા છે કે દશની વિદ્યાના પ્રચારમા જ દશો ૮૮ ૫ અમાઓનો છે ૧૦૦ મમ ૭ દરે વાય આ મામિ ના આલોક વધારવાની કે કોઈ પોતાના ગામની નાજેરીઓ દ્વારા પણ આ મામિનું વાયન ફનાર તેવી કશિશ ગશે

દુર્ગારામ કે ગાસ્ત્રી
તત્રી

वच पंडित हरिप्रसादजी शर्मा

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો વ્રહ્મપ્રજાપત્યશ્ચિત્તલભિદ્ધવન્તરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્ત્રિવેશચરકપ્રમૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૨ સુ]

ભાદ્રપ ૧૯૮૪

[અ.ક ૧૧

સુખર્ષના આવતા નિ ભા વૈદ્યસમેલનના પ્રમુખની સુટણી

વૈદ્ય સમેલનના પ્રમુખની સુટણી એ ૨૨૧૧ વર્ષ પછી જગતમાં ભારે ધમાનું કાગળ બને છે કારણકે નિ ભારતનપોય વૈદ્ય સમેલનનું પ્રમુખપદ એ વૈદ્ય માટે મોટામાં મોટા માનનું પદ છે અને તેથી એ પ પોતાને મળે અથવા પોતાને નબ્બ ન હોય તો પોતાના વગના પૈદરે મળે એવી વામના આ દશના વૈદ્યો માટે રાજાનાંક છે ભારતીય પ્રસિદ્ધિ અસાધારણ પિદ્ધતા વૈદ્ય સમેલનની પ્રવૃત્તિમાં મન વચન કમથી ભારે ફાળો વગેરે યોગ્યતા ઉપર નજર રાખી સાચા ય રીતે વધ સમેલનના પ્રમુખની સુટણી અત્યાર સુધી થઈ છે પણ એમાં એક બીજી તત્ત્વ કેટલીકવાર આગળ છે સમેલનનું પ્રમુખપદ માનનું પદ હોવાથી નિમ્નલ ભારતીય મર્યાદામાં એ પદ અમુક એક મે ત્રા તોના જ ગમે તેની યોગ્યતા વાળાને પણ જો વાગ નાર મળના રે તો મર્યાદાની નિખિનલાગતીતતાને ધક્કો પહોંચે માટે લોકસત્તાની દૃષ્ટિથી એ પ તુ માન ગદ્યા પ્રા તોને મળવું જોઈએ આવિ વિચારણાને પરિણામે ભારતીય પ્રગિદ્ધિ વગેરે વિચારને દુર રાખીને એક પ્રા ત પોતાના પ્રા તના અગ્રગણ્ય વિદ્વાન અને ત્રાય વૃદ્ધ વૈદ્યને પ્રમુખ પ આપનાનો આગ્રહ રાખે અને એ પક્ષમાં મત આપનાનો અનુગ્રહ રે તો સમેલનની સત્ર ના તીયતા રદ થવા માટે એ વસ્તુને આવશ્યક ગણીને બીજાઓએ તેને ટેકા આપવો એનો પણ વિચાર સમેલનમાં રહ્યો છે એટલું જ નહિ પણ એ લોરતો પ્રમુખોની સુટણીઓ પણ થઈ છે

પણ નિ ભા વૈદ્યસમેલન હવે હાતુ બાગ નથી એ પુખ્ત થયું છે માન કરતા કતન્યને જ દૃષ્ટિમાં રાખવાનો સમય આવી ગયો છે શત સમેલન વખતે આપણું મન્ય દર્શોવતા આયુર્વેદ માર્તંક ગ્રાદવણ ત્રિકમળ સાચા નખ્યુ હતું કે સાગપુર સમેલનના અધ્યક્ષપદ માટે પ જનાદરલાલ નહેરૂ પેઠે સમેલનના મર્થ માટે આખા દેશમાં ફરી વળે અને ધગનું કામ છોડીને વાહર સમેલનનું મયજ કરે એના અમીર વૈદ્યનું નામ સચ્ચવાની બધા પ્રા તવાળાઓને પ્રધાન મતીએ સાચના રવી જોઈએ

(આ વિ શ્રાવણ ૧૯૮૩)

નાગપુરના સમેલનના સંભાષિતિએ ઉપગના ધા છે એમના વિશે ગણેલી આ શગ્તો સફળ કરી છે કે નહિ એ પ્રશ્ન બુદ્ધ છે એમને મય કરના માટે હજી વખતે કેટલો મળ્યો

છે ? પણ આપણી દૃષ્ટિ ત્વે મહેનનના પ્રમુખપદે કોઈને મેમારી તેને માન આપવા તરફ ન રહેવી જોઈએ પણ મહેનનદ્વારા વલ્લભમારમા જે મોટા માર્ગ કાઢવાના છે તે કોણ સારામા સારી રીતે મરી શકે એ તરફ દૃષ્ટિ રાખીને જ પ્રમુખની સુટણીમા મતદારોએ મત આપવો જોઈએ એ માફ વક્તવ્ય છે

હવે આ વર્ષે પ્રમુખપદ માટે કેટલાક નામો સૂચવાયા છે (૧) બનારસના પ સત્ય નારાયણ શાસ્ત્રી અમરાવતીના વૈદ્યરાજ પ દ્વિવેંકય શાસ્ત્રી જમનપુરના વૈદ્યરાજ શ્રીકેવેકરજી લાહોરના પ સિવરામજી વગેરે જેના નામો સૂચવવામા આયા છે તેઓની યોગ્યતા વિશે કશું જ કહેવાનું નથી વૈદ્યસમેનનના પ્રમુખ પદ માટે વિદ્વાતાની યોગ્યતા સર્વમાં છે એટલું જ નહિ પણ રાજની વિરુદ્ધ મથુ કહેવાનું નથી પણ ઉપર જે વિચાર સરણી રજુ મરી છે તે રીતે જોતા પ્રમુખની સુટણી ધજો ગભીર પ્રશ્ન બને છે અને એ ઉપરાંત મુખર્ષની પરિસ્થિતિ બહુ જ વિચિત્ર છે વલ્લભજીભોના રજીસ્ટ્રેશનનો કાયદો અત્યારે ધારાસભા આગળ પડ્યો છે એ કેસ રૂપમા છેતર પમાર થયો તે મ્હી શકાતું નથી અને પસાગ થયા પછી જોડાની નીમણુક મ્યા ધોરણે થયો એથી વૈદ્યોનું શુ દ્વિત કે અદ્વિત થયે તે પણ હજી પ્રશ્ન છે રીજી તરફ સરકાર તરફથી મથનિષ્ઠના કુમળામા આસવો પણ આવી ગયા છે

વૈદ્યકોમા ઉપર ઉતરી આવેલી આ મે આફતો સામે શું કરવું અવકાર છે ? કહે રસ્તે દામ લેવાથી હાનિ ન થાય કે ઝોઝી થાય એ વિષે વલ્લભમા મતભેદ છે આગલા એક લેખમા આ મતભેદનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ કરેલું હોવાથી અહીં પુનઃક્રિતિની જરૂર નથી પણ ઉમ્મ મતભેદ છે એટલી વાત ખરી છે આગવોના પ્રતિબંધ સામે શું કરવું એ બાબતમા અમદાવાદની બહાર વૈદ્યોમા મોટે ભાગે ઉપેક્ષા ભેવામા આવે છે જે કે મથનિષ્ઠે ધીમે ધીમે પણ આખા મુખર્ષ ઇલાકામા થયોતો છે એ ચોક્કસ છે

આની વિષમ પરિસ્થિતિમા વૈદ્યમહેનનના નાવને સનામત પાર ઉતારે અને વલ્લભની દિલને જોખમાવા ન દે એવા કલુષાર-પ્રમુખની જરૂર છે

મુખર્ષની જનતાનું વલ્લુ પાનાત્વ વિજ્ઞાનની રીતે જે વાત સિદ્ધ ન કરી શકાય એ તરફ અવિશ્વાસની નજર દાકતરોએ દેશી વૈદ્યકમા નવો રસ લેવા માડ્યો છે ખાસ કરીને ખીતની ચર્ચાને પરિણામે અને મુખર્ષના આરોગ્ય મત્રી એક દાકતર છે એ બધું ખ્યાનમા લેતા આત્મા વૈદ્યસમેનનમા જનતા અને વૈદ્ય દાકતર સૌ ઉપર છાપ પાડી શકે અને દેશી વૈદ્યક વૈજ્ઞાનિક છે એમ અધિકાર પૂરક હી શકે એ વાતો એ જ ભારતીય વિદ્વાનો ઉપર દૃષ્ટિ ફેરવતા કેખાય છે (૧) મ મ વિરાજ ગણુનાથસેન અને (૨) કેપ્ટન જી શ્રી નિવાસ મૂર્તિ મદાસ

હવે વિરાજ ગણુનાથસેન નલ્લુ વખત સમેનનના પ્રમુખ થઈ ચુક્યો છે એટલે કદાચ એમને પ્રમુખ સુટવામા નિયમનો બાધ આવે બી ન કે થી નિવાસમૂર્તિ એક જ વખત પ્રમુખ થયા છે બધી રીતે યોગ્ય છે ધણી સારી છાપ પાડે મદાસમા એ પોતે મવનમે ૮ રફૂ ન ઝોફ ઈંગ્લેન્ડ મેડીસીન ચલાવે છે એટલે મુખર્ષ પ્રાન્તની સરકારને દેશી વૈદ્ય વિદ્વાને ઉત્તમન આપવામા માગદશક થઈ શકે પણ તેઓની વિરુદ્ધ એક જ વાત છે અત્યાર સુધીનું એમનું વતન જોતા સમેનનના ચાર વિષમનો જલસો પૂરો થયા પછી વપબગના ૫ જવાહરલાલ નેહરુ જેવા

મતન મર્વની જે આશા સમેનનના પ્રમુખ પાસેથી ગાખીએ છીએ તે આમની પાસે રાખવી એ વ્યથ છે એક તો તેઓનું કામ જ એવું છે કે જ્યાં ના મમને અવકાશ ન મળે અને બીજું ગમે તે મગજથી પણ એમની પાસેથી મર્વાનયને જવા । પણ ભાગે મળે છે એવો આજ સુધીનો અનુભવ છે

આ સ્થિતિમા ત્રીજું નામ પ શિવસમાધનું વાદ આવે છે તેમો જુવાન છે આયુર્વેદના ઉદ્ધાર માટે તનતોડ અમ કડ એવા છે એમની વસ્તુત્વ શક્તિનો તેમજ જુવાન વગ ઉપ પ્રભાવ પાડવાની શક્તિનો નાગપુરમા મૌતે પરિચય થયો છે નવશિક્ષિત વગ ઉપર સારી અસર થી શકે છે એ પણ જોયું છે મુર્ખની ઊપર મ્હેલી પરિસ્થિતિમા જૂની પદ્ધતિના કેવલ વિદ્વાન કૃતતા આ જમાનાની મમા પાપોની કાયપદ્ધતિથી પરિચિત એટલું જ નહિ પણ મહાના કાયને વ્યવસ્થિત રીતે દોરી શકે એવા પ્રભાવશાળી મમા પતિની આવશ્યમતા છે અને પ શિવસર્મા એવા પ્રભાવશાળી છે મમેનનના આગ દિવસોનું કાય સારી રીતે પાગ પાડી શકે તથા વા જરૂર પણ માવ કડી શકે એની વ્યક્તિ છે એવો મારો તટસ્થ અભિપ્રાય છે

વૈદ્ય સમેનનના મતદારો અધો વિચાર મગેને વદ્ર મમાજના દ્વિતી દષ્ટિથી રતત્તવ મેને મન આપશે એવી આશા છે

[મારી અણધારી અને લાગી આદગીને પરિણામે ખાસ થીને વં મં મંમથી આ નોધો મોગી પડીને મવમાધિન થઈ છે તે માટે દીનશીર હુ ૬ ૩ શાસ્ત્રી]

ગુજરાતી વૈદ્ય ભાઈયો સે મેરા નમ્ર નિવેદન

(ભેલક પ શિવસર્મા લાહોર)

ગતવર્ષે નાગપુર મેં મે ને કોટા સિસ્ટમ વાગ પ્રસ્તાવ રક્ષા । વદ્ર મહુમત્ત છે પાસ હો ગયા ।

ગુજરાત સે મેરા કમી કાઈ વિરોધ તહી યા । મેરા પ્રસ્તાવ પશ્ચપાતશ્ચ યા, રાગદ્વેષ કી નૌર પર નહીં વના યા । લોકસત્તાવદકે સિદ્ધાન્તા પર હો મે ન ઉત્તકા નિર્માણ કિયા યા । ઉસે આપકે સામન ઝાન કા ઈક દો કારણ યા—વદ્ર મુસે ઊચિત ઔર વ્યાવર્ણ પ્રતીત હુવા ।

ગુજરાતન ભારતવર્ષ કા મી યાદરજા જેસે યુરનર વૈદ્ય હો નહીં પ્રદાન ક્રિષ વાલ્કિ મહામા ગાધો જેસે દેવતા ડપજ કરકે દેશ કા ઉદ્ધાર કિયા । ગુજરાત કી મૂમિ પુણ્યમયી હૈ । મેં ઉત્ત શ્રદ્ધા ઔર મક્કિ સ દેવતા હુ । ગુજરાતસે મેરા વિરોધ કૈયા ।

મર દ્વદ્યમ ગુજરાતી વૈદ્યો કે લિષ માન મી હૈ ઔર પ્રેમ મી । વ મુસે કૈસા હો સમજા ।

ગતવર્ષકે સમ્મેલન મેં પ્રસ્તાવ પામ હાન કે અસર ઇતના મહુમત્ત મર સાધ યા કિ વદિ મુજ ગુજરાતસે કાઈ દેષ હોના તો ડમી વપ મે ડમ પ્રસ્તાવ કી નિયમ બનશા મક્કતા યા । વદ્ર સવ માર્ક સ્વાકાર કૈંગ ।

यदि मैं ऐसा करता तो आज गुजराती भाष्यो का पोटिंग में वह उल न होता जो इस समय है। परन्तु मुझे पूर्ण विश्वास था कि गुजरात का शक्ति का दुरुपयोग कभी न होगा। इस लिए मैं तो यह कहकर सम्मेलन समाप्त होने से पहले ही लाहौर चला गया कि मुझे विशेष आग्रह नहीं। यदि गुजराती भाई इस प्रस्ताव को इतना बुरा समझते हैं तो भले ही यह प्रस्ताव हटा दिया जाए या स्थगित कर दिया जाए। मेरे चल जाने पर पीछे यह प्रस्ताव १ वर्ष के लिए स्थगित हो गया।

मुझ आज भी आग्रह नहीं कि यह प्रस्ताव अग्रह नियम बन। यद्यपि मैं समझता हू कि इस प्रस्तावद्वारा सम्मेलन का प्रातिनिध्य अधिक "अखिल भारतीय" कहला सकता तथापि क्योंकि मेरे जीवन में यह पहला अवसर है कि मेरे द्वारा वैध न युओं को कष्ट नुग हो, मैं यह पष्ट भी नहीं देना चाहता। मुझ से वैध समाज में सुख हो फेड़े यही मेरी अभिलाषा है। यही मेरा स्वप्न है।

यहां इतना स्पष्ट कर देना चाहता हू। गुजरात के लिए जो भाव मैं न प्रकट किए हैं उनका यह अर्थ कि कुल न समझ जाय कि मैं गुजरात के चोट खरीदता हू और यह प्रस्ताव उन का मृ य है।

प्रत्येक वोट एक ऋण है। आयुर्वेद का यह ऋण प्रत्येक सदस्य न चुकाना है। वोट देते समय मित्र और शत्रु की परख करना महापाप है। आपका आमा आपका सदा साक्षी होगी कि कौन वोट का सचा पात्र है कौन नहीं। गुजरात पक्षपात के पाप से दूर है। ऊपर है।

वचन में हम समय जिस प्रकार के प्रधान को आवश्यकता है उसे चर्च और गुजरात का उठा काठियावाड़ के वैध अधिक प्रकार जात हैं। उन्हें मित्राभिनों के राग द्वेष की अपेक्षा आयुर्वेद की विजय और महत्त्व ऊर्ध्व अधिक मान्य हैं। आयुर्वेद से गुजरात के सदस्य कभी विद्रोह नहीं करेंगे यह मुझ पूर्ण विश्वास है।

यदि गुजराती भाई यह समझते हैं कि मुझ से आयुर्वेद के चर्च की अर्ध क्षता के लिए अधिक उपयुक्त है और चर्च की वर्तमान स्थिति में वह आयुर्वेद के यश मान की वृद्धि मेरी अपेक्षा अधिक कर सकते हैं तो उनका धार्मिक और सामाजिक कर्त्तव्य यही है कि वह अपने बाट उठा को दें मुझ नहीं। ऐसी अवस्था में समझौता करने वोट लेना मैं पाप समझता हू। पक्षपात द्वारा वोट लेना मेरे गौरव को हानि है। पक्षपात द्वारा वोट देना गुजरात के गौरव की हानि है।

મેં ફિર યહી કહતા હૂં કિ કોઈ જક જા હૈ ॥ ગુનરાત્રી માદ મુન કૌર અ ય
સવ કા મૂર્તર અપના વર્તે અ અવની આ મા સ પૂડ ॥

ગા ધી ત્રા કા ત્ર મમૂમિ ક ત્રામી અપની આ મા ઓર અપન આયુર્વદ કો
કમી ધાકા નહોં દેંગ ॥

નોટ યહ લેખ ૧૦ સિતર ક પહિલે હમ લિખ નહોં નિકાલ કિ હમ કાફ વાટ માગન
કે કિલે બાદાલન ન સમજે ॥

નોંડ — ગયા અમ્મા નાગપુગના નઘમનેનમા થયેના ગવાની પોષ લેના ખોટા
સીસ્ટમવાળા ઠગવ ઉપર મ જે રિવેચન મ્યુ કે તે ઉપરનું નિવે ન વાન્યા પડી ફરી જોધ
જવાની મારી નાચનાગે વિનતી છે વિષા નિર્માચન અભિતિમા વોગ મી ટમની ચચા
થઈ તારે હું હાજર હતો અને એ ઠગવડી પાછળ કોઈ પણ પ્રધાનની પ્રાન્તીયતા કે
ગમદ્ય ન હતા ક્રમ લોકતામનને મનુષ્ય તથા માયા રૂપમા મેં મેનની સુગુણીમા દાખલ
કરવાની ઇચ્છાથી જ એ ઠગવ મુખવામા આ પો હતા એવું મને ત્યારે જ લાગ્યું હતું અને
મારે એ વિચાર પ શિવશર્માઈનું લખાણ જોના 'હેના જ મે ગયા અકમા નોખી છે
(તની આ પિ)

“મનુરૂ સસ્મરણો”

(લેખ — એમ પિત્રાર્થી ૧)

૨૧ અમૃતનાનભાર્ષિ પ ઘીરે સ્વગતમી થયા આજે મ મામ કિત્યા આયુર્વે
વિજ્ઞાન જેવા વધુથી અત્ર પડે તેમના સિંધ મડગને મદ્દગતના સમ્મરણો લખી મોડનવાની
અપીન ફરી ઘણા મહેાગા શિષ્ય દર્શમાથી ચે ॥ એને આગળીના વે ૧થી ગણી શકાય
એટલા મે ચાગ લાધ્યોએ મદ્દગત માટે માર્ષિ નખી મો યુ ૬ પયુ આજે મહાગ શુર
બધુઓને વિનતિ મદ્દ છુ જે મદ્દગતના મગ્ગ જો આન અવ લખી મોમ ૧૦ અને એ
મહાન આયુર્વેદવિદ્ મન્નાત્મા ૧ ચિગરથારી મસ્મ જુ ભવિ રતી પ્રગ્ન તમે મહે એવું કાઈક
કરી જતાવગે તો જ આપજે સવ શુર નજીમાથી મૂત ય શિ એરી મ્હારી નમ પ્રાચના છે

મને સ્વગસ્થતે પ્રથમ મિનાપ પાટણમા થયેન વે મ્ની એમદ મારી પાઠસાગામા
અજ્યાસ મ્વાતે મ્હારે પ્રથમથી જ વિચાર હતો મુગ્ગત કે ૧૨૧આવાડમા એ વખતે
એટલે અને ૧૮૨૮-૨૯મા પાટણ આયુર્વે કોને જ એ એમ જ એવી શાગા હતી જ્યા
સર મુગ્ગત કાઠીઆવાડના વિદ્યાર્થીઓ આયુર્વેદનુ જ્ઞાન લેવા જતા હું પણ પાટણ કોતેજમા
અજનામ અર્થે જ ગમેલો ૨ ૧૨૧ આર્થિક સ્થિતિ એ વખતે ખૂબ નાણુક હતી પાટણ એ
મ્હાગ માટે અ નજી ખૂમિ હતી યા હોમ રીને પડે ક્ષત હે આગે ૧ એ નર્મ ના
વાખ્યમા શ્રદ્ધા માથે હું પાટણ ગયો હતો પહેને જ દિવસ ખૂબ મુઠવળમા વિતા પો મને
અમૃતવાનભાર્ષિની મુનામત થઈ ૬ મ્વાનિનેા છુ નખી તેઓ ખુશ થયા અને દારી જ

* પડુ કરી બલથી વેખનુ નામ વેખ સાથે નરી મળ્યુ અને મારે જલ્દવાને કાઈ રતે
નહોતો તેથી મે આ રીને લ યુ ૭ ત્રી આ પિ

જાતિના બીજા નાનાંઓનો આ મોટા છુએ વાપરતા તેમને અગ્નિ ગણ્યા તે માટે તેમને ગરિયા દારૂ આપે છે. જેમજ યજમા આપી પામ થયો. પછી તે મ્હારો પગિચા તેમની માથેનો વધનો ગયો અને મ્હારી જે જે મુશ્કેલીઓ હતી તે તેમને મ્હે નિને ન રી તેમણે પોતાથી મનર્તુ મ્હુ અને પાપા અને લીંમડી સ્થિતતાથી અજ્ઞાત કરી શક્યો. એ ગુરુ મ્હો ઘણું નાન અને ના આયુ છે એમના નાણામાંથી કેમ મુક્ત થાઉં એ જ વિચાર મ્હો આજે મુઝવે છે.

૨૧ અમૃતનાનભાઈના સ્વભાવ માટે ઘણાંઓના ઘણાં મત હતા અને તેઓ પોતે પણ કહેતા જે મ્હારો સ્વભાવ ચરાચરો ધ્યાને ન મુશ્કેલ પડે છે વાત પણ માગી જ હતી છતાં મોખા દાનની ૧૧ શબ્દ તપાસી જોઈએ તેવી મ્હારી નમ નિનતિ છે. મુ મોટાભાઈ અમૃતનાનનાથ ને મ્હુ મે નામથી જ મોવાવતા બોગી દનીનો માટે વિદ્યા થીઓ ઉપર શુ જ ચીટાતા કામ કરાવી બાનડન ન હોત અને દબ કરતા તે વિદ્યાર્થી ઉપર ચીટાતા અચા તે ૧૫ મ્હવાની આર ત છતાં આગમુ ઘઈ રડી ગ્હેનાર વિદ્યાર્થી ઉપર તે ચીટાતા નહિ કે જે માઓ વિદ્યાર્થી થઈ તેમની પામે અજ્ઞાત અને કામ કરતા વિદ્યાર્થી ઉપર ને ચીટાતા આગ વસ તેમની પામે રહ્યો છુ મને હજુ સુધી યા નથી કે એક વખત પણ મ્હારા ઉપર તેમો ચીટાવા હોય તેમનો જામગ્નેસ જેવો તીવ્ર સ્વભાવ હતો તે માટે હું કશું થાઉં છુ અને તમ જેવ જેવા જ કામગ સ્વભાવના પણ એઓ હતા તે પણ મ્હે અનુભવ છે કાઈ વિદ્યાર્થીને હતી વડુ મ્હેવાઈ જતા તેઓને ખૂબ દુખ થતું અને એ દુ મના માર્યા તેઓ ગડી પણ પડતા એટલું જ નહિ પણ વિદ્યાર્થી પાસે મેમાડી પિતા જે વાતમ પથી પુત્રને કહે એવા નાસલ પડે તેઓ કહેના જે ભાઈ મ્હારો સ્વભાવ કડક કે માકુ નહિ લગા ના.

મુ મોટાભાઈએ મે વંદ તરીકે અને આયુર ના તનસરશી જાતા તરીકે જે નામના મેળવી કે તે શુજગત કાચીઆસ તો શુ પણ આખા મુખ પ્રનાકામા અજોડ છે દરદીઓને તેઓ પોતાના દેવ માનતા અને દરદી માટે જે કાઈ દવા જોઈએ તે વિના મોકાએ તેઓ સાપગતા ગરીમ તવગરતો એ એમના અનુભવા બધું મોઝા હતો તેમો ઘણી વખત મ ન મા હેતા કે દુનિઆના આગ રા નઓ તેમા માગમ પકિતના રા ન થવાની મહેરબા આપણે સેરડી જોઈએ પાઠાની પકિતમા પ્રી ન બને લળે મતનમકે ૧ રામ ૨ મેર ૩ વૈદ ૪ બાડ આમા મેર મમાન મનવાની ઇંછા મેમની પોતાની હતી એમણે તો એવું હતી તા શુ છે અને એમના શિષ્યોને એવા બનવા ઉપદેશ આપે છે ધ ય ને એવા મહાનુભાવને.

ગરી દરદીઓ જોઈ અમૃતનાન ભાઈ ખૂબ રડતા એકા મે ૧૫ના અદિ ઉનાઈ તો અરધાને નહિ ગણાય.

મકે ગરીમ કોનપુ લીંમડીમા દવાખાને આવી તેને કાપતો બાધિ હતો તેનો ઘણી યોમામાના તારથી શુજરી ગયો હતો તાછ મખત શિરાગાની કડીથી ચરચરતી હતી અને વિદ્યાર્થીઓ પણ આડોડીરા રાગી રાખાને મેય હતા ગી કાઈ હતું નહિ ખાવી વાતચીત ચાનતી હતી એરામા એ તાછ આવી કે ન કઢારી મુ મોટાભાઈ પાસે પાઠ ઉપર મેડી તાઈને જોઈ તેઓએ કેમમા લખ્યુ કાડનોડ હમેશા દૂધમા પાવુ ખાઈતી

ખીટ દવાઓ પણ માધા છું ન હતી ને ત્યાં આપવા ઉભો થયો તાખાનામા કોડલીનું ન હતું મહે પૂછ્યું કોડલીનું આમો ધરે લેવાનું છે ના? ભાઈએ માનું દલાવી ના પાડી અને તમ માથી એ જ રખતે કોડલીનું મગા યુ ઘેચી દૂધ મગા યુ અને તેને તે પાછને ધરે જવા દીધી પછી તો ભાઈ હમેશા આવતી એમમાં અને ભાઈના ખર્ચે કોડલીનું લાવેન અને તે તે પાછને પાછેન માર્ક માણ ચર્ક ગર્ક પડી હમેશા તે ખેડેલી દાદાએ મહેને ઉત્તરિત તમ આપ્યું છે તમ મ્હારા જેવું મહેને હજુ મે માર્ક લોગીમા છવે છે સ્વગરચની ઉત્તરિત વખતે ને હી હી ગયોતો તે વખતે તે મને મને મહેને લેઈ તે ને તા નાગી અને ને તા ગડના મોલી કે નાપુછ જેવા ધમતા થાખના કાગી તમ છે અને મ્હારી જેવા અમાગી પડી ત્યાં ને ને એને શું જવામ આપું?

સીંગી મનમાં પૂરા રીટુ ધરે ગયો અને ભાવનગર ને તાખાના આધુવેદિ મા દાખન થયો ત્યાં જ્યાં એ વખત ને સીંગડી યુ મોટ ભાગન મગવા ગયો તે વખતે એ વારરીનો કેમ આવન વારરીને ધરે તેના હોમગને દી રા મિમ ને હોતો ધરડો ડોમો એમદ એ રખત તાખાને માડ માડ આવેન પણ ભાઈનો મીનાપ નહિ થવાથી નિરાશ થઈ ધરે ગયેસો હમેશના નિયમ મુજબ સાગે દવાખાનાના ઓટલા ઉપર અને મેડા હતા હું લામે વખતે ગએલ એટલે ભાઈ મહેને ઘણું ઘણું નવું મમગનના તતા અને મ્હારી પાસે માર્ક નનીન વાત જણાવા જેરી તેમ તો જણાવવા હેના હના સાજના માતેક વાગ્યા હતા અને ચીથરે હાન છુતે આવી પડેસો દાના નામની ગાળે તેજવું મરી છુમ મારી દા તો નહુ જ હતા અને આવડો છુમ એવા એવા વિચારે અમને મવને દમણ આપ્યું પણ મોટાભાઈ એ છુમ મળી ગયા હતા આતની આવી છુમ હોય એવા રખડા માથે એક નિશ્ચામ નાખી પોતે છુતો નહુ મોનાવી પૂડવા લાગ્યા મમ થ છે? ડોનો હે મ્હારે ધરે ચાલો મ્હારો દી રા મરી તમ છે હાય અડાડો મહુવન થાય રુ મ્હારા? ભાઈએ મહેને શું ચાલ લેઈ આવીએ અને જન જીમ વિદ્યાર્થીએને ધર જવાનું કહી વારરીવાડે ઉપડયા ધરમા અને આગણામા ખૂબ મકી હતી ચોમાસાના વિમે એમા વધારો મેલ તેના ચીથરા વરિન ખાટના ઉપર અમને આમન આપ્યું હું એમતા બચાવો તો મોટાભાઈએ હાય પડી મહેને મેમા પો અને હારી સુગ ઓછી થાય એ માટે મહેને જ આવા મરી કે કેમ લેઈ લે પછી ને લેઈશ હું દ દોતી ખાટની પાસે ગયો દો રા આરે માસનો હતો ભગઈ ગયો હતો મ્હ તે સે મિનિ તપામી ભાગી ભેલાની વિનતી મરી તેમણે લેયુ મહેને શું આને મ્હ ધણે છે દો રા ઉતરી રી શકે તેવી રિયતિ નથી હમિષ્ટજા! તેની માને તા ને ભગડકુ અને દૂધ ખાવાની અને નચ્ચાની સાથે જ તેને દવા ખાનાની બનામણ મરી ગરીમ માપમના વગમા તાજરા મ્હાથી તેમ? દૂધ મ્હાથી તેમ? આ રિયાત ભાઈને પ્રથમથી આવેન ડોમાને મ્હુ મ્હારી માથે ચાનો ડોસાને બનરેથી દમગે જા ની અસાની જીને લેમમે તો નર્ક જવા શું અને પોતાની જ વાડને કહ્યું જ હમેશા ડોમાને મગા માગ મેર મેર દૂધ પડેચાડે તાખાનેથી વા એ જ વખતે આપેન હામગને નેક ઉતરી ચર્ક અને ક ની જી ગયો પડી માલે થયો આવા આવા તો ધણા મરીમો તેમણે દવા અને ને મતા ખાવાની આવેન ને તમ ઉપર મે દાખના દાખા એમતા એ મોટુ પુત્ર નધાર દુમમા ચમના મૂતરચાનના ૧ મા અખાવમા વણવેત બિગમના મવ શું તે તેમનામા વિ તા દના એથી વિશે શ હોય થો?

આમુને તુ તત્ત્વરૂપર્યો નાન એમનામા અદ્ભૂત હતું અને એથી જ એમને ગુજરાત કાઠીઆવાડમાથી જાહેજો શિષ્યવૃદ્ધ મળે એ એ જ્ઞાન કાર્ત્ત પશુ અધુર હોત તો આગ્રે જન્મગ શિષ્યવૃદ્ધ એના ત્રાસ નજરે પડી શકે હોત એવી મહારી પોતાની માયતા છે નરા નિદાર્થો આવે તે તમેજ જુનાને પૂછે ભાઈના પ્રયોગે લખાવો ખમ અદ્ભૂત દવાઓ અદિ શુ નગમ છે આરા કુતુહલથી આજ છુ મહારી જેવા અપતને પશુ લાછએ શિષ્ય છુ તો ધણા પૂછે છે તો મને એક જ વિચાર આવે છે કે સગરચની ચિકિત્સા પદ્ધતિ એટલી ચોક્કસ હતી જે આગા ગુજરાત કાઠીઆવાડમા જનરેર યર્ષ ગઈ છે જે એમને આયુરદનુ સરચી જ્ઞાન ન હોત તો આરી કુતુહલ વૃત્તિ પે । રે એવી નામના તેમણે નજર મેળવી હોત નિહાન રક્તિ સાથે ચિકિત્સા પદ્ધતિ જોતરોત જ છે લાછની નિહાન શક્તિ અજાત હતી હજુ આજ્ઞા જતા મનુ રોને નેઈ તેઓ હી શમ્તા કે આ માણુસને આ રાગ > અરે ખાગી માલગીને પશુ કહેતા જે આ માણુમો આજ રાગ છે મહારા રનાનુલની ગેવ રાત અદિ લખુ છુ

૧૮ ૧મા ૨ મોગાલાછને પાતીનાળા મહારા સ્વ મામા દરિયકર રામમટ જે પક્ષાધાતથી પીતા હતા તેમને જુના તેડી ગયો પક્ષાધાત વ્યાધિ અમાપ છે ઉમર જતા યએલ પક્ષાધાત મદવો ૧૬ મુરકેલ છે વિગેરે મહને મોટાલાછને નયમથીજ કહેવ પપુ મહારા મામાની ઈછા મોટાલાછના દશન ૩ રાત્રી અને સ રફને હાથે ચિકિત્સા કગવતા અત્યુ થાત તોપશુ ઈષ્ટ છે એરી હતી પોતે પપુ એક પ્રતિષ્ઠિત નંબ હતા અને મહારા મામાના અત્યત આત્ર ને ૧૦જ મહે મુ લાછી પાતીનાળા આનરા વિનતી કરેન અમે પાક્ષીતાળા ગરા મહારા મામાની તમીલત લાછએ તપાસી આરામ થઈ તરી મુઝાશી નદિ એના દિલામાના વચનેઃ દ્યા રાતે વાગુપાણી કરી મેરી ઉપર સુતા મોટા રાઈ સુતા સુતા રસ્તથી નીધેન રતમા ૧૫૧ વાચતા હતા સો કોઈ મુર્નગથા હતા દુ પ બેની પચારીમા થા ને આ એ આખો મીચી પડો તો નાઈ ૨ ને રતમાન પત મલગારતા હતા ત્યા તીચેના હમમા મહારા નાના વાઈની નહુને ખાખી થવરા મા ૧ લાછએ મહને પૂગ્યુ બોન આ ખાખી કેવા છે મહને શુ અનુમન તે મુ ૨ ૭ રિચા મા પડયો ત્યારે લાછએ કહ્યુ આ વક્રત બચડાથી ખાસી યર્ષ છે સરારે અ વખતે મને ગતના વાત રાદ આવી મહારા માગીને મહે છુ કે નહુને તાવ આવે છે ૨ ઉપરસ આવે છે ૨ કાગ ન પાસે દુ ખાવો કાઈ છે ૨ તો તેમણે તે માટે તપાસ રી અને કહ્યુ જે દુ ખાવો તો કીક પપુ આડોએ ત્યા બહુ જ દુ ખે છે અને ગાડ યર્ષ છે મહે મોટાલાછને વાત મરી કે તમાર નિ ૧ ૧ માયુ છે તો તેમણે છુ જે આ ખાસી થા ગખી લે આજે પલ ૭ યાદ છે કોઈ ખાખી ખાય તો દુ કં કે આ મૃતની અરે આ નદિ નિદાન રીખરા માટે મોગાલાઈ કહેતા કે એકધુ પુરતકીઆ જ્ઞાન નિદાન માટ નમ નથી તમારી ઈરોનો મ ભા રેગ કરે અને જુઓ કે નિદાન કેવુ સગસ કરી શકાય છે મહારી પાસે દાખાનામા પેસી ઈરો જામત રાખે ન સમજવ તો પૂછો તો ૮ નિદાન પાઠ આવડો પૂર રૂપ રૂપ અનેક રખ્યા છે એક જ એવુ લક્ષણુ દરેક યાધી માટેવુ પકડી કાઢવુ નેઈએ કે જેથી પ્રથમ દ્રષ્ટીએ આપણે દરદી ઉપર લાપ પાડી શખીએ નાડ બધુ મ્હી દેતી નથી વાનપિત કંક ધણા લા ૧૧ મહાવરા પછી નાડમા હાય લાગે છે ૨ે સમજાવવુ એ બહુ જ મુશ્કેલ છે બાકી પૂર્વરૂપ રૂપ નેઈ

ચક્રાય એવી વસ્તુ છે વ્યાધિઓમા પૂતરોમા બિજના હોવ છે એ પડી મળે એમને નિમન મળે છે અને એ બધું એમજે શુ એનું ન નિદિ પચુ ત્યય દોરા જેવું બનાવી પણ આપુ છે

એ વખત એ વિદ્યાર્થીએ એવા પ્રશ્ન એ મોટાભાઈ પુછ્યા એ ધણા વ્યાધિમા જોવામા આવે કે તો એમા ઈ ભિન્નતા હોય ખરી? મોટાભાઈએ એ વખતે એટલુંજ કહ્યું જે દવાખાનામા એ મનાવીશુ બીજે વિષે દવાખાનામા અમે મધા મેમ દત્તા ત્યા અકેવાળીઆ (લોમડી પામે ગામ છે)ના એ ગીગર ૧૦ આન્યા તેમજે કેમ મદરો મોટાભાઈ પામેની પાટ ઉપર બે । દત્તા મોટાભાઈએ કેમ હાથમા ના તેમના મામુ જોયુ દગ્ગારને પાસે મોનાન્યા નાડ હાથમા લીધી પડી મના વિદ્યાર્થી મામુ જોઈ ગોલ્યા લુઓ આમની આખ કેવી છે અમે ઈધાએ વાગાફની જોઈ લીધુ પડી ભાઈ મોના તમે એક બીજની આખ અ ૨ અ ૨ એક ગો અને વિચાર મરો તમને આમની અખમા કામ દેર હાથે છે? અમે એ ૧૫ મુ તો મધાને મૂન આધર થયુ? અમારી આખમા અને દગ્ગીની આખમા ખૂન દેર દત્તા પડી ખાઈએ મુ ૩ આ આખ ૩ ન ૨ પખ પા રાગની છે તે કહી શકો? અમે એમીમના મામુ જોયુ શુ કહીએ? ભાઈ અમારી મુઠવણ જોઈ બોલ્યા મહં નિદિ આ પુષ્ટય છે દ તારને પૂછો કે પોતે નવા પ જોન જે કે નરિ અને આ તાર હ માસરી છે કે નિદિ? ગ્યાર પામે મેમ દત્તા તેઓ તો આ વાન મામળી ઉભા થઈ ગયા અને મોલ્યા કે વઘગ / તમારી વાન માચી છે પણ આ રાગ દવે કેવા દિવસે મદરો? લાન એ તેમને ધોગજ આપી અને શુ દ માર તમે કેવીએ સુતાનું ગામ તે વ્યાધિ મળી જશે અને પડી બેચાર મામ એ વ્યાધિ મળ્યો પણ ખરો

આવી પાછી અવધેમન શક્તિ એમનામા હતી અને એ શક્તિ તેમજે ધણા પ્રયત્નો મરી મેળવી હતી ઉપર લખ્યા એવા ધણા દાખનાઓ નિ ન માટેના મળે છે દવે ચિલ્તિ આખમત થોડુ લખુ જો કે જાની ચિલ્તિ બહુ / મળ મિનખરવી હતી પણ એ તો આયુર્વેદજ મિનખર્યો છે ત્યા એમને શ ઉપાર આત્મન ધણા વ ગળે પોતાના વાખાનામા વિદેહી દનાઓના મોટા હરી ગમે જે દીન । એમને ગો ઈન્દ્રેશ્વરો છુટી વાપરે છે અને જના પોતે વ નહ જોવી માર્ક નહે જે એવા વઘ પૂ મોટાભાઈ ન દત્તા તેમને આગ્રહ એવો દત્તા કે જો એ પાર્શ્વની દવાથી બે દગ્ગને અ મા ચેવો હોય તો એ પાછમા એમને આગમ થાય એવી જા ન વાપ વી ર દવા બોલ્ય છુ । વાપ વા એ પણ એ અન્ય ગોખ એમને દત્તા વિદ્યાર્થીએ ચિલ્તિના લાગ્ય પ્રક જો વાચી સમજાવના એટલુંજ નિદિ પણ માથે માથે હેતા જે નિરકુ ગાન પણ આટડ / નહરી છે વનરપતિત ન પચુ એનુંજ ઉપરો ઈ છે એ ન વાચી એ ૧૩ કેમ ન મરે? ખરે અને રાગ કેમ ન મરે? જે શુભોત વખ્યા છે તે માથા છે કે નિદિ તેના ખગ બોગનો નિ ન નૌપધી વાપર્યા ચિત્તાય કેમ આગમ? છુ ને શાગ્ર ઉપર મદા ગખી આ નધી નૌપધીએ એમા ચાં ૧૧ પ્રમ લે વાપ છુ તમે જુઓ એ મામ મરે છે કે નરિ અને બનતુ પણ તેમજ અમે એ વખતે મના આગ દુ એમને ૨૨ છુ વનર મર મર દુલમ નૌપધે જોના એમને એવી હાય બેની ર્ક હતી કે જે જના ન ૧ ડોમ ૧૫ નિદિ મુષય કેસે તેમને અ ૧૫૫ મીને પુધારે છે જેમના પજા ગળે આ ૭ દવાન છે એક તો ભાઈ ત્રેમય માગતર જેમન મમદળીનુ બા ૨ તેમને એ તા ચિત્રમૂળ અને ૮ શ

આપી મટાડ્યુ હતું બીજા તે બાઈ નંદનાન મારતો તેમને ઘણા વાના વખતથી બહુ મૂંઝવણ હતી બાઈએ તેમને રસાયન ચૂર્ણ બનાવેન અને તેઓએ શ્રદ્ધાથી લેવાનું શરૂ કર્યું મે ચાર માસમા તેમનામા અજન્મ કેન્કર થઈ ગયો શરીર મધ્યમ કીડ નમણુ રહેતુ તે લાન ત્રાના જેવુ બની ગયુ આ જોઈ તેમ ૥ એક ગાર્હ મિત્ર જે લાના વખતથી મીઠી પેમાખના દગ્ધથી પીડાતા હતા તમણે તેમને પાની દવા લેા હો ? શુ દવા લેા હો ? વગેરે પૂછ્યુ અને તેમણે ભા નિં નામ આપ્યુ તેમા બાઈ પાસે આ ૫ પોતાની નોખરીની અગવ તાઓ અને હાડમારી વિગેરે ષ્ઠુ કોષ દવા તાવી આપો જે માનમ લીધા કરાય આની વિનંતિ કરી બાઈએ તેમને ત્રયમ ધાત્રીનિશા લેવા કયુ એક માસ લીધા બાદ રસાયન ચૂર્ણ લેવાનું કર્યુ એમને પણ મેળી ધણો ફાયદો થયો પણ પાછળથી કાયમ શરૂ ગળી શકયા નહિ જેથી ફરી એજ વાધથી પીડાય છે આવા નિનખર્યો અખનરા ઘણાને ખતારી આપતા તેમને જરા નેટનો પણ મકોચ નફોતો થનો એવી ઉ ૧૨ વૃત્તિ એમણે કેળવી હતી કે જે કોષ વૈ મા બાગ્યેજ જોડામા આવે છે તેમની પોતાની ડાયરીમા ઘણો ખાગે તેમણે એક ઔષધથી કેટલા કેસ સુધાર્યા તેનુ લીરુ નથી રાખ્યુ પણ એ કેમો મોબુદ પડ્યા છે આમાતિસાગમા કેરગ માગ તગિતી ધી ગોગ મધ તેનમા આપી હમગેક કેમ સુધાર્યાનો તેમનો વો છે મે પણ નપુસોએ કેમ ઉપર એ અજમાવી જોઇ છે મુ ખાપાનાલ બાઈએ જારે તેમના એક લેખમા ઇમેગીન ઇજેકશન સિવાય સદ્ય ફનપ્રદ ઔષધ આમાતીમારતી પરિ તિ ૧ મટાડવા સમય નથી એમ હોય તો કોર્ ખતાવે એવી ચેલેજ આપી હતી તારે મુ મોટાબાઈએ હને ખાનહરિતકી માટે લખી મો ના હુ હતુ કેસો અમે ગય્યા હતા ૫ ચાક્રમ ખાત્રીથી કહું છુ કે પા તોલો ખાન હરિતકી અને પા પા તોલો ધી ગોગ મધ તેન બેગા કરી એક દરદીને આપતા પા જ મ્લાકમા પરિ નિંમ મગી જાય છે

એટલુ જ નહિ પણ લીધા પછી જે ઝાડો આવે છે તે એકી સાથે એટલો આવે છે કે ફરી ફરીને જનાની જે ઉપાધિ છે તે પણ મગી જાય છે અને નણુ જ દિવસમા માણુમ તદ્દન સાન્ને થઈ જાય છે કુકત લેતી વખત જરા મુશ્કેલ ઘાગે ખરે આરી જ રીતે ઘણી ઔષધીઓ તેમણે એકલી વાપરલી જોડામા આવે છે જેથી મામથી પીઠા માટે પીઠારી સરખખમૂળ પામૂન રસકીયા ઓ કદુરેહિળી વૃક્ત મટે તીખા સરખખમ માટે હરે શેાય માટે પદ્મનીપન ૨ તનાન માટે પાગરતમ ૨ કતપિત માટે અને એરી ઘણી દવાઓ એમણે ઘણાઘણા રાગો ઉપર અજમાવી શાસ્ત્ર પ્રમાણે વાપરી છે જેના પ્રમાણે આજે લીમડી દવાખાનામા પડ્યા છે કોષ તે બે ૧ કરે તો વં મમાજ અને જનમમાજ ઉપર ઘણો ઉપકાર થાય સાચી નિશા સરે એની મારી નમ્ર મા નતા છે

ઉ ૧૨ અમૃતનાલ બાઈ

અમૃતવાન બાઈની ઉ ૧૨તા એકના દગ્ધોએ ચરત્વે ન હતી એમના વિદ્યાર્થીઓ તરફ અને પડિતો ત કે પણ એમને ઉદાર દાય દુભેશા ઉપર જ રહેનો પારે વિદ્યાર્થી બણી શરૂ રહેથી રતરતે જાય ત્યારે શિષ્યે ચુરને ચુરદક્ષિણા આપવી જોઈ એ એ નાચીન સનદાય છે પણ આ ચુર એની ઉનટા ચીના ચનાવતા પોતે શિષ્યોને હાંને માર્હ બેજ આપી રહે મોક નતા અને ગદ્ગદ કહે આસુ બીની આખે વિદાર હેતા ઓ એ વખતે પણ કહેતા કે બાઈ અહિંથી ગેટલું સારૂ મહણુ કર્યું હોય તેનો મદુઉપોગ કર્યો મ્હારા દોષ અનેક

છે એ માથે ન લઈ જતા તમાર મારગ રતા જુગી દુનિયામા ઝવવાનું છે પ્રિયેરે કહે
આવા ઉદાર ગુરુ કેને મળે ૧૬ તો કહું છું કે અહોભાગ હોય તો ૧ એના ગુરુ મળે
બાકી ગુરુપણનો ગેગ મરનાગ તો હનરે ગુરુઓ એના મુડવા તૈયાર એમ છે ધણી
શિષ્યોએ તો તેઓ ૭ ૧૧ ત્યાં સુધી મધ્યમ માર્ગે માર્ગ તેમના તરફથી વગર વેનને
મેળ ૧૧ કંઈ છે છતાં મુ મોટાભાઈને ૨૧ એ હવે નથી લાગ્યું એમ વખત એમ ગિબ
૬ અભ્યાસ મરતો હતો ત્યારે આવેન તેજે મ્યુ મોટાભાઈ દિગ્વિગલ મનાવતા મ્હો નથી
આવડતી આપ બનાવી ૧ શીખુ નેમણે તુગત જ દિગ્વિગલ મનાવતા અમને પાંઠ લખી
આપ્યો અમે બધું ભેગું મ્યુ પછી મોટાભાઈને મ્યુ આમાથી મધ્ય કેટલા વજનને લેવા ૧
ભાઈએ કહ્યું મે તણુ બનાવતી ૭ તો દરેક મે મે તોનાતી ગને એના વજનથી રેક
માત્રા બેગી મ્હે અમે તેમ ક્યુ પછી તે મનાતી એના આઈને બનાવતા રીખતુ જ હતુ
પણ બનેન મોગરી બટુ ૧૦૦ ૧૦૦ ૧૦૦ મેટલે દાયમા વધ ધડીગે ધડીએ જુએ ભાઈને
પિયાર આ ૧૦ ૧ આને આપુ તો મે કેવા ગણ થાય ૧ તેમણે ઉભા થઈ એમ મોગરી દાયમા
ભાઈ તે ભાઈને આપી અને ક્યુ ૧૦ આ તારી મ્હાગ તરફથી તો બેઠા આપુ છું અમે
મધ્ય ભેદ જ રહ્યા તે પણુ રિગારમા પડ્યા પગ ભાઈએ ક્યુ તાર ગતી પાછ આપરી
નહિ આ ગુણવત્તા મમ તુ તો મારો ગુણવત્તા છે તે ભાઈ મ્હી પડ્યા અને ગયા ત્યારે
પણુ ખૂબ મ્હાના મોટાભાઈએ આવી તો ધણી શિષ્યોને બેઠા આપી છે મ્હારી પાસે પગ
તેમની યા ગીરીની એક પેગી પ્રવાગપેગી પડી છે દુખીયા અપગ ભેદ મોટાભાઈ
મંદને મંદ અપાવ ૧૧ અને મ્હેના પ્રભુએ આપણને સંચકત આમને માટે જ ગમ્યા છે
આપણે એકલા મોજ ઉડાનીએ આમને રાટના પણુ ન આપીએ તો પ્રભુના યુનેગાર બનીએ
માટે વધાશક્તિ તો આપતુ જ

ભક્ત અમૃતનાન ભાઈ

મુ મોગભાઈ હેતા ભક્તિ વિના મનિ ૧૫ તમે બગ ભક્ત દના નમતી
ભક્તિ પીડિતોના ૧ ટાગરાની જ હતી અન ૧૦ પગપૂરના મરમાગના અમે હમેશ રનાના
નિત્ય કમ તેઓ મ્હાના પળ ધણી રખત તેઓ રનાનાદિ નિત્ય મધી પગાર્યા બા મ્હેના
જે મ્હાગ ચિત્તની ગાનિ આ નિત્ય મધી તૃપ્ત નથી થતી ૬ એવી મ્હાક પીડિતોના
દુખો દૂર કરી ચકુ એવી શક્તિ પે ૧ ગ્વાની ઉત્ક્રમ ૨ ને થા ૭ ૧૦ સેરામા ૧૦
બેમ મ્હાને મ્હાગ દરદીએના દ ની યા ચાપ છે મ્હારો ખરો ધમ ૬ બોઈ બેમતો
હોઈ એવું મને લાગ્યા મ્હે છે ૬ તો આ મ્હાગ પ્રભુ પણુ મ્હે છું કે તુ મને તારી
સેરામા વધુ ન રાખતો આ તારા જ નાગકોની સેવા હું મ્હે એવી મ્હારી બાવના અ-
નિશ રાખજો અને મુ મોટાભાઈ મ્હેના તેવું જ તે કરી જતાવતા રનાના નિત્ય કમમા
એમ હોય અને કોઈ દરદી આવે તો તેઓ એ દરદીની માથે વાતે વગો તેની નાક પણુ
જુએ અને તેને દવાનો બેગબસ્ત મ્હે આપે પછી જ તેઓ નિત્યકમમા વગે આરા બગ
ભક્ત તેઓ ૧૦ કોઈ દ દી ન્હે રિનેક ખાતર પણુ મ્હે કે વધગજ તમારી મેવા પનારી
મ્હે પડી વાત તો મ્હેના કે વ ને ૬ દીની જ મેવા ૧૦૫ એને નીચ મેવા ૨ વાની જરૂર
નથી આતો સાહજી ૭૧એ અને મેરા વિશે ન મ્હેએ તો તમે ૧૦૫ મ્હે આ ૧
નાસ્તિક છે, બાબી વત્તે પ્રભુએ દ દીની સેવા કરવા જ મ જો છે ખરી ભગિની

પ્રે તો તેનો મોક્ષ જ છે અને એ વાત પણ મ્યા ખોગી છે ? ભગવાન કૃષ્ણે ગીતામાં કર્મભ્યેવાધિકારસ્તનો ઉપદેશ જ કર્યો છે મોટાભાઈમાં એ મિદ્ધાન મોતમોત ઉતરી ગયો હતો અને ખરેખર તેઓ સાચા ભક્તજન હતા.

નિરભિમાનિત્વ પણ એક તેમનો આગ ગુણ હતો યાત્રાવિમુક્તાવિત્તમ્ ગાઢમ્ એ મિદ્ધાત તેઓ ધણુને કહેતા અને પોતે કોઈ શિષ્ય અગર તો દી માઈ મત્ત વાત મહે અને એમાંથી પોતાને [ ] ગણુવાનું મળતું હોય તો અસ્વ તેને સ્વીકારી લેતા અને શિષ્યો સાથેના શાસ્ત્રના વાદમાં કોઈ મર્ડ નહી જ પના માન બતાવે તો મુ મોટાભાઈ તેના ઉપર બહુ પ્રમદ થતા અને ધણુને મેં મહેતા આ ગોકરે મારી આ બૂત બનાવી મહેને મત્ત રસ્તો બતા મે છે કેવો આનામ જુદિમાન આ છે ? પોતાને છગનીશ જ્ઞાન જરા પણ નહિ એથી તેઓ ઇન્દ્રિય ભણેના વિદ્યાર્થીઓ પાસે એનોપેધોના પુસ્તકો વચાવે પોતે સમ મે અને વિદ્યાર્થી મુકાય તો ચિત્રો નોઈ તે પણ મામ માં અને આવી રીતે પણ જગ અભિમાન વિના તેઓ જ્ઞાન માટે મનન કરતા અને વિદ્યાર્થીઓને કહેતા ખગ વ બનરાની હોશ હોય એવું અને ગુરુ વા જોઈએ મેં તો ડોશીઓ દાયજો વાળદો વાવરીમો અમારો અને જી ન ધણુ દનમ મણાતા લોકો પાસેથી માર્કે ગણુ વાની ઈચ્છાએ ખૂબ મનન રી છે જેવા લોકો પણ શસ્ત્રીય વડુ તણે છે આપણી અગ્નિ કમક્રિયા વાધરી ઓ નાગદ પામે મર્ડ કે પ્રસૂતીકીયા નણો અને ડોશીઓ લઈ મેડી છે અમારો ખરા રક્ષ મોં બ હ છે નેમની પામે નજા નાધનો છે જા નમ મમ ર છે તો આપણે તેમને શુ રી શુ રીખી ત લેડુ જોઈએ ? પડિત ધર્મ ચગ મુનુન ગગડાવીએ ઓ ગાગની ચિકિત્સા રના ટાનીયા મુ ? એ નજ આમે ડોશીમો ધણી હોશિયાગ હોય છે તેમના મોક્ષડો આપણે તણી લેવા જ જોઈએ શાસ્ત્રમા તે સખ્યા છે કે નહિ તેની તપાસ મરી જોઈએ અને પછી જ તે અશસ્ત્રીય કે શાસ્ત્રીય તેનો નિણય રવો જોઈએ આવુ બ મૂત નિરભિમાનિત્વ આજે કોઈ વ મા મ્યા છે ? અત્યારે તો પહેલા રોરી માડી જેવા વિચારના મિદ્યાભિમાની માનમા હમેના વેદો નજરે લેવા મજે છે શુ ઉપાય ?

હુકમા

અમૃતવાનભાઈ મ્યા વદમમાજે એક સાચો આયુર્વેદ મેવક ગુમા યો દરદીઓએ એક અદ્ભૂત જટીન ચિકિત્સક ગુમા યો અને વિદ્યાર્થીઓએ એ મદાન ગુરુ ગુમા ના ગુજરાત કચ્છ કાઠિઆવાડ વૈ મંમેનને રતે દનાડે તેમની ર મરી એક નજવી પ્રમુખનો પાધડી તેમના શિરે મૂકી પ્રેમી કરી માઇ અમૃતવાનભાઈની સેવાની ડિંમત મમ નથી થતી પાટણુ વિદ્યાનર આજે જે પ્રમતીના માર્ગે કુચ કરી ગુ છે તેમા અમૃતવાનભાઈનો કેટલો ફાળો છે એ ત્યાના મંચાનકો નણે છે ત્યા અબ્રામ રી ગરેન મર વિદ્યાર્થીઓ તણે છે છતા અમૃતવાનભાઈના ખગ સ્મારક માટે એ વિદ્યાનયના સચાનકો કે ગુજરાત કચ્છ માડી આનાડ સમેનનના મનીમો કે તેમના મદા સણી વિદ્યાર્થીઓ આ મદાન મુક સેવકના ચિત્ર થારી સરમગ્ધુ માટે કેમ માઇ પાખો ફક્કાવતા નથી ?

અમદાવાદનું મઘનિષેધ પ્રકરણ

અમદાવાદની વૈદ્યસભાએ આસસારિષ્ટ લડત ગમિનિ ગયાપો છે અને એ ગમિનિ મઘનિષેધની જાળમાંથી આયુર્વેદ આમત્તારિષ્ટો એવા લેવાનો અથાગ પ્રયત્ન કરે છે. આ સમિતિએ જનતાની અપીલ એ મથાળાથી એ પરિમાળદાર પાત્ર છે જેમા મઘ નિષેધની મ કારી નીતિએ આયુર્વેદના આમત્તારિષ્ટો ઉપર એક મ અ શ મુ તાથી દેશી વૈદ્યકને કેવી હાનિ થઈ છે તેન તથા એ સામે રાજગભાની આમત્તારિષ્ટ લડત સમિતિએ જે લડત ચાલુ કરી છે તેનું નિર્ણય છે એ પરિણામ પરતુ આયુર્વે વિનાનમાં પડેના આરી ગયુ હોવાથી તેની પુનરુન્નિત આવશ્યક નથી જતા એના મુદ્દાઓ અર્થે ૮ મા નોવી જવાથી વાચનાગને આખી વરતુ તાલુ થો

આયુર્વેદ શાસ્ત્રની ચિકિત્સાના અગમ્ય આમત્તારિષ્ટો મઘ પ્રમાણ ગળી તે ઉપર સરમરે અકુશ મુક્યો છે એટલે રા રાગાળીએ નાવી નાપરી કે વચી સમય નહિ મતનથ કે જનાનનાગને નાનનાનું તથા વેચનાર નયનાનું લાભ મ ગ નેતુ પડે અને વધે દાકતરનું મદ્યોદ્ધિષ્ટ રજુ કરનાગને જ વેચી મ થય અને તે પછી એક માથે અમુક પ્રમાણથી વધાર નરિ

વધોને આ અકુશ સામે નીચેના મગ્ગાથી વાવા ને આમવેલી અ ર ને આ કો હોન હોય તો એ કુદરતી આધાની રીતે ઉત્પત થાલો કે તેમા મેગી આ કોહોન નથી ખરી રીતે ઓપધોના વ્યથોને લાખા વખત સુધી જમીની ખખવાની આ નાથોન પદ્ધતિ છે જેવા દાકતરોના દીકર્યો છે તેના આયુર્વેદિ નધોના આમવો છે

આસસારિષ્ટો પીણા તરીકે મિનકુન તાપરી તાતા નથી તેગો ના તરીકે જ વપરાય છે કેટલાએક આમત્તારિષ્ટો એટલા જ રનાઈ હોય ન કે ગદી ભાગે જ લેના ખુશી હોય છે આમત્તારિષ્ટો ગમે તેટલા વધુ પ્રમાણમા નેનામા આવે તો પણ તે તાથી નશાની અમર થતી નથી

વળી એલોનથીમા વપરાના દિગ્ધરેમા આલોરેન મોટા પ્રમાણમા હોના છતા એ દવા તરીકે જ વપરાય છે માટે એના ઉપર અકુશ ત્યાં જો રીને આમત્તારિષ્ટ તરીકે ગણીને એના ઉપર અકુશ ન મુક્યો જોઈ એ કુ નીષ્ટ રંગે તો અતિમાર આદિ દરેકની દવા જ છે, ટોનીક નથી દવા નાક્ષામરને એક ટોનિ મયુત્રામા આવે તો ધણા ટોનિક પેટ ટો વાટગ ખરી મપાઉ કે વી મ નીગ વગેરે જેમા દાક્ષામર ન તો આલોરેનનું પ્રમાણ વધારે છે તેના ઉપર અકુશ નથી તેનું શ મગ્યુ

મદાયભાતા અમળી નેતા ને નાણુ આમવેલે ને નથી મળતા અને મ અ મગમરે આમત્તારિષ્ટ ઉપર અકુશ નથી મુક્યો એ દરેકન પછી મુમ ની મગમગના વનણુની વિરુદ્ધ તાય છે

પછી પત્રિકા નં ૩ નીચે ઉતારી છે

પત્રિકા નં ૩

શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા-અમદાવાદ

(આસવારિષ્ઠ લડત મમિતિદ્વારા)

આથી તમામ આયુર્વિદ્ય ક્ષામગીરાગાઓ તથા વધુ મધુઓને વિનિતિ કરવામા આવે છે કે વૈદ્ય સભાએ આમવારિષ્ઠોને સીન કરાવી લેવાનો અને તેના લાયક સ નહિ લેવાનો જે ફગાર મારી દેનો તે ફગારને આપ મન અત્યાગ મુધી અનુમતી આ તે હદ આપને અને ધન્યવા આપવામા આવે છે દાનમા એમ સાબળ્યુ છે કે

આ મારી-એમમા ઝ ખાતા ત કુથી આમવારિષ્ઠતા જરૂર્યાઓને શીલ કરવાની માગણી મારી છતા તેમ કરામા આનો નરિ ઓ જરૂર્યાને ૧૨ સુકા પ્રદેશની બદાગ મોમ્લી આપવા એવુ દ માન તે ખાતા ત મ્લી ગમામા આવે છે રથાનિક વધો તથા આયુ વૈદીન ક્ષામગીઓ પાનાનો જરૂર્યા સુ ૧ પ્રદેશમા-૧૫૦ મેડી રાકે નહી કાગણ કે દાન જે ખસેડવામા આવે તો પશુ આ ૧ નહી તો આનની કાને ને ૨ રાને સુકા પ્રદેશ મહેર કરવામા આવે તો આપણને ૧૫૦ મુઝેની ૮૫૦ થાય ને ખચના મોળમા ઉતરવુ પડે તેમજ વગર લાયક સે આપણા આમવારિષ્ઠોના જથ્થો પાસે ગળી રાખા નહી એવી એવી અને મુરદેનીઓ પ્યાનમા નહીને નડન મમિતિ એવા નિપુન ઉપગ આવી છે કે બનાની અનુકૂળતાની ખાતર ને લાવિ નહી નડતને મુરદેલી ૮૫૦ ન થાય ૧૫૦ હુલાગયથી ૨૫ આયુર્વેદિય ક્ષામગીરાગાઓને તથા વધુ મધુઓએ કે જેમણે નાયમ સ માગે અગ્રજો કરી હોય નયમ જેમને જરૂર હોય તેમણે હાનુરત

પોતાના માનના રક્ષાની ખાતર લાયક સ લેરા પરતુ નાયસ સ લીધા પછી આપણા આમવારિષ્ઠોને નાય તર્ક ૧૫૦ના મખતમા સખત ત્રિોરની ખાતર ન્યા મુધી લડત મમિતિ આપા મીછ રખત ખતર ન આરે તા સુરી એ આમવારિષ્ઠોને વાપરના કે વેચના નહી ને પોતાની પામેના છે નાગા છદના ગદેના થાનો પદ્ધતિમગનો હિમામ (રોક) નતરાગ નગ મહોત નોધીને વધ મખાને મોકનારી આપવા એવી આપને આ લડત મમિતિ વિનતી કરે છે આ નિષ્કલ્પની અનગાનાને માગે વૈદ્ય સભા વિચાર કરશે

આજ્ઞા છે કે વધ મખાની લડતના મયમા આપ અત્યાગ મુધી જેવી રીતે મહકાર આપતા આન્યા છે તેવી રીતે મહકાર આપી અમને આજ્ઞારી પ્રશેષ એજ વિનતિ તા ૭-૩૮

પત્રપથહાનુ સ્થળ -
શ્રી રસેશ ઝૌરાનય
દાગની પોગ અમદાવાદ

નમ્ર નિરે
આમવારિષ્ઠ લડત મમિતિ
(વધસભા-અમદાવાદ)

પગી પત્રિકા નં ૨ મા દી હી ખાતે મળનાર કોએસ નર્સિંગ કમિટી અને ઓલ ઈન્ડિયા કોએસ કમિટી આગળ આસનારિટની લ તનો કેસ રજુ કરવા ઉપ્પુટેશન રૂપે જવાનો હરાવ જાહેર રનામા આવ્યેલ હતો પણ ખહારચામતા વૈદોને ઉપ્પુટેશનમા મળવા માટે પત્રો લખાયા પછી તથા અમ નાદથી નીમ્બરાની તારીખ નક્કી થયા પછી સુવિચારિત સનાહને અનુસરી તથા ત્યા કોએસ કાયદાઓને વખત મળનાનો અમલકર જણાતા પોનાં મુર્છ સગકારની આગળ અમવારિષ્ટના કેસને ખરાબ ચોગ્ય રીતે રજુ વો અને ત્યા દાદ ન મળે તો પછી કોએસ આગળ જતુ એવો હરાવ ચમાના ખબર છેલ્લા મળ્યા છે

આયુર્વેદની ઉપકારિતા

(નેખક-પદ્મનાભ શાસ્ત્રી)

આયુર્વેદના રહસ્યો ઉકેલનાર આયુર્વે ના પ્રલોતાએ જ્ઞાતાજ્ઞી માડીને ધન્વતરી વગેરે તથા ચરમ-સુશ્રુત-નાગ્જીવ વગેરે પ્રવતકોએ પોતાના તન ગ્ર થોમા આયુષ શબ્દના ઉકેલ માથે જનતાના હનન-ગતજના પ્રમગો ઉપર પ્રમશ પાડનારા શાસ્ત્રને આયુર્વેદ એવુ નામ શા કારણથી આપ્યુ છે તેની સુન્દ શાસ્ત્રીય ધોગજુ અથા તેના ટીકાકારો ચક્રદત્ત-કલ્હણ-અરુણદત્ત વગેરેએ વિદ્વાનપૂવક મ્હી છે તે વિદ્વાન વગ તે તે પુરતકો હવે સુલભ હોવાથી તે વાચીને સમજી શકે છે તેથી અહિયા એટલુ મહેતુ જસ યશે કે આયુર્વેદ ખરેખર એક અપૂર્વ શાસ્ત્ર હોવાથી તે નામ સાર્યક જ છે વળી જ્ઞાતાથી તે પ્રાપ્ત થવાથી તે આ મસાગ જેટલો અનાદિ પણ છે

મહર્ષિ ગૌતમ પોતાના ન્યાયદશનના ખીલ અધ્યાયમા પ્રથમ આજ્ઞિકતા સડસડમા સુતમા જણાવે છે કે મત્રાયુરદ્રપ્રમાણ્યવચ્ચ તત્ત્રામાન્યમાત્વપ્રામાણ્યાત્ ॥ અર્થાત્ મત્ર અને આયુર્વેદ જેમ હેયોપાદેય અનધમા ત્રત્યક્ષ પ્રમાણ્યૂત છે તેમ અતીદ્રિય વિષયોમા આપ વાક્યની પેઠે વેદ પ્રમાણ્યૂત છે વાતરચાર ત્રાયવ પોતાના લાખમા વે ન પ્રામાણ્ય આયુર્વેદને પ્રમાણ્યૂત જણાની સિદ્ધ મ્હે છે એ ખીના આયુર્વે ની ઉપકારિતા સિદ્ધ કરવા માટે પુરતી છે

આયુર્વેદના આચાર્યો પોતાના અનુભૂત ત્રયોમા અનેક રીતે સામીત કરે છે તથાપિ એ પ્રજાલિકા તૂટી જરાથી અને અ ય નૂતન ત્રજાલિકાના પ્રલોખનોના પગિણાએ આયુર્વેદોપદેશેષુવિષેય વરમાદર એ વિધાનમા આપણે અનદાણુ થવા લાગરા

આપણે આપણી શાળાઓમા વિદેશી પ્રજાલીને બહુ માન આપવા માડ્યુ અને પરિણામે આપણો આયુર્વેદ પામળો થવા લાગ્યો આપણા જ દેશભાષાઓ આયુર્વે ની અવગણના કરવા લાગરા આપણી રમશાળાઓ કમાણીના મોતમા પડી વિદેશી ખનાવટોને મતકાગવા લાગી આપણા વૈદોને રેશી દવામે તરફ અપ્રીતિ ત્રમી અને વિદેશી રાઓ વધારે ઉપકારક જણા પરિણામે આપણા ઓપયો અમૃતમર મગી મનુષ્યને છાકટા બના વનારા દ્ર યો ગણાવા મત્તા અને દ્રખના લોભે ઉપકારક અમૃત મમાન આયુર્વે ના નિર્દોષ ઉપચાર ઉપર કટકો પડ્યો

આયુર્વેદનો ઉત્કૃષ્ટ માધ્યમ ઇન્ડિયાને દવાઓની ઉપક્રાંતિ સિદ્ધ કરના માટે રાજ્ય આયુર્વેદના પાસે લાચારી રૂપે સ્થાયી કે દ્રવ્યોની નિષ્પત્તિ પુરવાર રૂપે માટે રાજ્ય સરકારે પ્રમાણમાં મનુષ્યોમાં જાગૃતતાની જગ્યાથી સુવર્ણનાર્તુ નથી

આયુર્વેદની ઉપક્રાંતિ માગીત કરવા માટે વિદ્વાન વૈદ્યોએ તથા વાં બનાવનારા કારખાનાના સચાઈઓ મદામસિતિની માફક દશમાં કે જે સ્થાપી ત્યાં માન આયુર્વેદ પદ્ધતિથી જીવને જીવે સાદા પ્રયોગોથી મટાડી અજમાવો આયુર્વેદની ઉપક્રાંતિ તથા નિર્દોષતા સામીત કરી આપરી જોઈએ

એમદ દાથીભાઈ કે એકાદ નાચાભાઈના પ્રયોગ ટાકી બતાવવાથી એ કાર્ય સિદ્ધ થતું મુશ્કેલ છે મહાત્મા ઝુલ્હાદાની માફક આયુર્વેદ માટે બધું લેવું નેહિએ આયુર્વેદના રહસ્યો પ્રસિદ્ધ કરવા માટે આયુર્વેદના અર્થ પ્રયોગો ઉપરાંત તેમાં જણાવના કેટલાએક રચાવનાધિગમમાં આપેના પ્રયોગો મોટા પાના ઉપર અસ્વારી શાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

રસાયન પ્રયોગો તથા નસર્ગિક ઉપચાર પદ્ધતિના બીજા ફળપ્રલના પ્રયોગો અને અનુપ્પા ઉપચારો Saltless Diet ના અમારા અનુભવથી એટલી ખાતરી આપી શકાય છે કે આપણા દેશમાં રોગાનું પ્રમાણ ઓછું કરવા માટે અર્થ ઉપચાર પદ્ધતિ પ્રત્યે તે વધારે અકસીંગ પુરવાર થયા છે

શરિર નિરોગી રાખના ઇચ્છતા બધુઓએ ચર મુનિના વચન કાયમ યાદ રાખના જેના છે કે —

ધર્માર્થક્રામમોક્ષાણા માગેય મૃત્મુત્તમમ્ ।

રાગાસ્તસ્યાપહ તાર શ્રયસો જીવિતસ્યચ ॥ તથા

મેયૈવૈનિવતત વિચારા સાધુસમતા ।

સાવન ૧ ત્વસાધ્યાના યાધીગાનુપદિસ્યતે ॥

અર્થાત આરોગ્ય ધર્મ અર્થ વજેર પુરુષાય અનુભવતું ઉત્તમ મૂલ છે અને એ જૂલને રોગ કાપી નાખે છે અને તેથી અર્થ અને ત્વ જોખમાય છે દવા વોરેથી સાધન નિકાશ મટાડી લગાય છે પરંતુ અસાધ્ય રાધિઓનો કોઈ ઉપાય નથી માટે પ્રત્યેક કસેનત પ્રમાણે prevention is better than cure એ ધોરણે રાધિ અને શત્રુને વધના નહિ દેતા અસાધ્ય રાધિ જન ત્યાં સુધી તેની ઉપેક્ષા નહિ કરતા તેને જાતમાત્ર દાખી દેના પ્રયત્ન કે વો એટલું જ નહિ પરંતુ રાધિ ઉત્પાદન થવા ન પામે અને પ્રાય કોઈ જૂલથી ઉપડી આવે તો તેને તુરંત મટાડી શકાય તેવી તદ્દની રૂપે જોઈએ રસાયન પ્રયોગો આ પ્રમાણે બહુ ઉપયોગી છે અને આદ્ય વિદ્યારની સમ ત્વ દિનચર્યા તથા સત્તુચર્યામાં જણાવી છે તેનું અનુસરણ કરવામાં આવે તો આયુર્વેદ પ્રમાણ અતેજગણ વધી જાય એ પણ નિર્વિવાદ છે આક પ્રકારના ધર્મમાયો એક અર્થિમાને આગળ રી જોતો તથા જોઈએ ધર્મ દેવા થો તેમ આરાધ્યનું ઉત્તમ સાધન પુ પાકના આયુર્વેદની દિનચર્યા સત્તુચર્યાને લક્ષમાં લીધા વિના કૃત આદ્ય વિદ્યારના મનસ્વો ધોરણે પાનાત્ય વિજ્ઞાન

વાદીઓએ નૈસર્ગિક ઉપચારનો ઉપદેશ નેરશાગથી કરવા માડ્યો છે તેમા આપણે આપણાં શાસ્ત્રી સાથે સત્વાદિ ગુણપ્રધાન પ્રકૃતિથી સુમેળ કરી આહાર વિહારનું સ્થાન નૈમર્ગિક પદ્ધતિથી નક્કી કરીએ તોપણ આપણ આરોગ્ય જગ સુરક્ષિત અને અને સ્વાસ્થ્ય તત્ત્વના સામાન્ય હતા અકસીર પ્રયોગો અજમાવી જનતાને ખાતરી આપવા માટે ઉપગિનિર્દિષ્ટ સંસ્થાઓ દ્વારા સાધનો ઉભા કરવામા આવે તો આયુર્વેદનું ગૌરવ આપણે મિદ્ધ કરી શકીએ ઉપચારકો મૂલ્યઘોના માત્ર ભાષાતરે વાચી છોડી કણ આવી આવતી જ્યાંને જ માત્ર વળગી રહી ઉપચાર રવા મડી ગયે તો તેથી પુસ્તકમા લખ્યા પ્રમાણે લાલ આપી શકાતો નથી પરંતુ તે તે ઘોના દીખારિની સરકૂત દીઠાએ વાચી વિચારી અનુભવી તે પ્રમાણે પ્રયોગ કરાવવાથી જરૂર સારો લાલ આપી શકાય છે

વિડગ તદુપતો મશ્કર પ્રયોગ આજસુધીમા યથાય ધોરણે કાંઈએ અજમાવી જોયો હોય તેવું અમારા અનુભવથી સાબીત થતું નથી તરણ કે એ પ્રયોગ જાતે ખરી જોનાર તથા આયુર્વેદની સંસ્થાઓમા શીખવનારને એ પ્રયોગને શાસ્ત્રીય ખુનાસો પુઠતા અમને તેનું સમાધાન મળી શકયું નથી અમાગ જાતિ અનુભવથી અમે મેગવેલુ સમાધાન વેઠ સમાજની જાણ માટે અમે આ નીચે આપીએ છીએ આ પ્રયોગમા સદિગ્ધ વાક્ય અમને એકજ જણાયું છે મુદ્ગામલકયૂપેનાલ્વણેનાલ્પસ્નેહેનૃત્તવન્ત મોદનમસ્ત્રીયાત્ । અર્થાત્ અલ્પસ્નેહવાળા અનુણ મગ અને આમળાના ચૂપ સાથે ધીવાળા ચોખા ખાવા અલ્પસ્નેહના અમને અનેક વિમિત જરાજો મળ્યા કે ચોખામા થોડું ધી નાખવું 'મગના પાણીને ધીથી વધારવું જોરે સ્નેહનો સ્પષ્ટ ખુનાસો તો કાંઈ તરફથી મળ્યો જ નહિ ઉદ્દહણની મૂળ દીખમાથી કે તેના ભાષાતરમાથી પણ એ ખુનાસો મળી શક્યો નહિ એક વિદ્વાન બધુને અમારી વિચારસરણિથી સ્નેહનો અથ પૂઠતા તેણે સ્નેહના ચાગ પ્રકાર જણાવ્યા પરંતુ એ ચાગ સ્નેહ શી રીતે અને ખારે વાપરવા એમ પૂઠતા તો તેણે પણ ગોટાજ વાળના માડ્યા આ પ્રશ્ન પાકશાસ્ત્રીઓથી ઉકલી રોકે તેવો છે એમ જણાતા અમેધરમા ચર્ચા શરૂ કરી અને એ સદિગ્ધ વાક્યનો ખુનાસો અમારા પુઠતો અને સાચો મળી ગયો કે મગ ચી જાત ત્યારે તેમા થોડું ધી નાખવું કે જેથી મગનો ચૂપ ઉભગાઈ ન જાય અને એ પાણી બધું જગનાઈ રહે તેમ મગપણ વધારે લીસા અને સ્વાદિષ્ટ થાય આયુર્વેદમા સ્વરસ સાચવી રાખવાના અથવા તો જૂગાંજાની જેમ તેના પાણીમા ચામણી વગેરે કરવાના પ્રયોગ સાથે આ વાત બધે જોમતી થઈ જવાથી અમે એ પ્રમાણે કરવા માડ્યું અને ઉપર પ્રમાણે અનુભવ થયો ઉદ્દહણની ગુજગતી દીકામા ઘૂતવન્તમોદનમ્નો સ્પષ્ટ ખુનાસો મળતો નથી પરંતુ એ ખુનાસો અમને નિશ્ચયસાગ મુદ્રિત આવૃત્તિમાથી મળી ગયો કે ઘૂતવન્ત એટલે વહુઘતમ્ આ સ્થળે આ રણસાગ્ર ઉપમગક થાય છે વત્ પ્રત્યય બહુવ દર્શાવે છે બહુજગવાળો તે જગવાન સ્નેહાય છે તેમ બહુજગવાળો તે ઘૂતવત કહેવાય અર્થાત્ રૂચિ પ્રમાણે જઠરાગ્નિનું બજામન જેઈ ચોખામા યથેચ્છ ધી વાપરવું અલ્પ શબ્દને ઘૂતવન્તમ્ સાથે જોડી દધને થોડું ધી ચોખા સાથે લેવું એમ અથ કરવામા તો ભાષાનું તથા બ્યારણનું અજાનજ અમને જણાય છે જના પણ આજ સુધીમા આ રીતે વિચાર કરી પ્રયોગ કરવાની કે મગવવાની કાંઈએ મગજ રાખી હોય તેવું અમાગ જોવામા જણવામા કે સાબળવામા નથી

પડિત માલવીયાએ કરેલા પ્રયોગ સમધી અમારા જાતિ અનુભવ અમે જાણ્યો

દ્વારા યત્કિંચિત્ જાણાવવા પ્રયત્ન થયો છે પરંતુ જુનાન યર્ધ જવાની હોશમાં કે પૈસા ધરી સેવાની તજવીજમાં અથવા તો પ્રતિદ્વિમા આવવાની તાત્કાલિકતામાં કે શામગણે એ બાબત ઉપર ખામ ધ્યાન ગયું હોય તેવું જણાતું નથી એવા ઉપદેશો તેની ઉપર મૂકવાથી ઘોડા દોડાવ્યા મળતાં પ્રયોગોના અનુભવ વધારે ઉપયોગી બને છે મામિકા સામાદિકા તથા દૈનિકપત્રોમાં આવેલી ઘણીખરી ચર્ચાઓ લેખકોની મૂકના ઉપર જ ઘણીખરી ગયાએલી છે એમ અમને અમારા અનુભવે જણાયું છે એ વાત પર શા માટે હલ્લુ થી ન થયો અથવા તો તે અત્યંત ફળદાયી નીવડે તો વગેરે તથા તે ઉપર અનુભવપૂર્ણ શાસ્ત્રીય ચર્ચાની વધારે જરૂર છે પરંતુ એમ નહિ થવામાં આ જમાનો વધારે તેજમીર અમને જણાય છે આપણી શાળાઓમાં એવા કેટલાએ વિદ્યાર્થી કેવળ પુત્રના આધારે જ સીખવાય છે કે જેમાં અનુભવને અનમશ ઇજ્જત આપે છે જ રહે છે આપણા બાળકો ઓરિઓરીતો કાલોરાડોગોલાટા-રાયોડીમ્લનેરો વગેરે સુ તથા મ્યા છે તે મની શકે છે પરંતુ તેનો યત્કિંચિત્ ખ્યાલ તને હોતો નથી આજુ ધોગજી હવન મગપુ ગાયે મનધ ધગવતા આજુ વેના વિષયમાં શી રીતે ચલાવી લઈ શકાય તે સમજી શકાતું થી

આયુષ્યમાંથી રિસની ચર્ચા ૧૨ વિનો અથવા તો બાષા વિજ્ઞાનના ધોગજી કરવામાં આને તેના મરતા એ ઉપચારના પ્રયોગોના અનુભવ દ્વારા સિદ્ધ કરવાની વધારે અગત્ય ગણી શકાય જેમ પ્રતિદ્વિમાના મરોના પુગવાથી મામીત ચએલી વસ્તુનું જ્ઞાન લખાણની મોઢક છટા કરતા વધારે આવશ્યક મનાર છે સમમના ધોરણે જના દારૂમધીના કાયદાના અમન કરવાના હોય ત્યા બહુપત્નીકત્વની હોશ વાગા માટે ઉપયોગી વાજીકજી પ્રયોગો મળતા સવોપનાત શમનીય મેધાયુજકમીય સ્વભાવ નાધિ પ્રતિબેધનીય નિવૃત્ત સતાનીય નાથુકમીય આયુર્વે સમુદયાનીય વગેરે રમાયનો મિદ્ધ મરી ૨ ન શરીરને નિરૂપ વ દીર્ઘજીવી અને સુદ્રઢ બનાવવાની વધારે જરૂર છે

મહાત્મા હુબ્બરુ નામ મમજી કરવાથી અથવા તો તેના નામથી એમદ સસ્થા ચનાનાથી લોક જ્ઞાણ તેઓએ ઘર બાળીને તીંગમ મ્યુ તેવું યર્ધ ચમ્પાનું નથી દ્રષ્ય એકહુ કરાનો ઉદ્દેશ રાખ્યો હોત તો લ જી આયુર્વેદનો આદનો ઉત્કર્ષ સાધી શક્યા નહોત પરંતુ અમારે એ સાથે મહેવું પડે છે કે એ મહાત્માના પગને ચાલી તેમોએ જેમ અનેક રસાયનો સિદ્ધ કરી બતા મા જેના પદ્ધતિએ અત્યારે કડીઆરા શુજરાતમાં આજ દિવસ સુધી દેશી વૈની પ્રતિ મા પચુ મ્હો મહો પલ્લુ જળવાય રહી છે તેમ તેના અનુયાયીઓ તેના નામથી પોતાનું આર્થિક રિત સાધનાગઓ પણ એ નામને પ્રયોગ શાળાઓ ખોલી વધારે ચગિતાય બનાવે એમ ઈ દીશ આપણા કાગખાના વિદેશી દ્ર વેના મોઢમાં પ નાને બદલે આવા નસિદ્ધ પ્રયોગો અમાવવા માટે પ્રયોગશાળાઓ ખોલી કામ લીધું હોત તો આયુર્વેદની બનાવટો ઉપર ને જરોગર નદારે રવામ આવે છે તે વિસ નહિ આ થો હોત

પુરુષાય અતુષ્ટયનો જેના ઉપર આધાર છે જેને લીધે મનુષ્ય અને વિધ પ્રવૃત્તિઓ સાધી શકે છે તેના ઉપર કરેગ નાખરા જેવું હીમકારે પગતું કોઈ વિદેશી મરકારને વધારે શોભે તેવું છે કરોડોની માણી કરનાર પાડુ જે પોતાની મુડી અમુ લેકોપયોગી અથવા તો અન્ય શુભ હેતુમાં રહે છે તો તેને આવકવેગમાંથી મુક્ત રાખવામાં આવે છે

એ પદ્ધતિ પણ ને અત્યાગ્રની લેા મગ્ગરે ધ્યાનમાં લીધી હોત તો આયુર ના ઔષ્ધોને દારૂમાં ગણનાનું પાપ નહિ થું હોત મરેણન ઉત્પન્ન કરાના બીજા અનેક ભાગ છે મોજગોખના સાધનો ઝોખા રૂપગય-પગેલી માન ઝોઢા આવે ડીઆમણના દગ આપણા દેશના લાભમાં નક્કી થી રાજ્ય વગેરે અને મનનો ઉપર લમ વધારે અપાતુ રહે તો દેશની જનમાલની આમાદી કરનાર વસ્તુઓ ઉપર મગ્ગર નાખી તે વસ્તુઓને વધારે મોઢી અને દુલ્લભ બનાવનાનું અવગુ ધોગણુ અખતાર મગ્ગરનું આપણને નહિ સુઝત ઊનની દિશામાં C તિ જોનાર મતાધીશો માટે અમારે મખેઁ એટલુ જ અમારી પરા ધીનતાનાં મગ્ગરે મ્હી જનાય છે વિદ્યા દદાતિ ચિનય (ચિવેરુ) સાં ચેદ્વિનયાગ્રહા (અવિચારીપણ) ક ચામ કપ્રતિવ્રમો ગરદાયા સ્વમાતરિ ॥ અથા લણી ગણીને લોકો સત્યાસત્યનો સિવેક શીખવાતે જ ને લોક ઉપર જોના વધારવાનું અને તેપણ જીવન મરણના પ્રસંગે અવિચારી તથા અખતારાં ડરે ત્યારે જ્યાં રામક વગરૂપી માતા પોતાનાં શામન નીચે દમાએરી ગરીમરી ૫ તરૂપી સ્તાનને ઉતજન આપવાતે જ ને અમનીદારમાં આવી જમને ગોમજોમ મગ્ગર ગણીને કગ્ગેગના મો ૧ તજે મગદી નાખનારૂપી વિપ પાવા તૈસાર થાય ત્યાં મરા જર્ઠ પોક મુકરી અરતુ

દવા લેવા માટે દોડવા પહેલા—

—જરા જાણો ને વર્તો

લેખક —અ માગાગ ના પડયા

ધોળા

મામા થ રીતે દગ્દ ન જમી રોકાન એટલુ કામ અટકી પડ એટલુ થાય ત્યાં દવાખાને કે વૈ ને ત્યાં દોડતુ એ આપણે ત્યાં સામાન્ય જનના માટે આલાવિક યધ્ધ ગયુ છે કેટલાક વ્યાધિઓ કે જે સાધારણ માળજી ગખવાયો થતા અટકે છે અથવા થોડીવણી પરિચર્યાથી યજેના પણ મગી જાય છે તે આવી મેફરારીલરી કુવેયી માયમનું નુકસાન કરી જોમે છે અથવા તો મોટી મુશીબત લેવા બા દૂર ગાય છે આવા દરદામાં આખ માન દાન અને આમડી તેમજ કમજીવાત કે અપચાનાં સાધિઓ ગણી રોકાય અત્ર એવા દરેક રોગ થતા પૂર્વે સામાન્ય રીતે કેમ નતવું જોઇએ તે સાધિતાર આપવાનો પ્રયત્ન કરો છે

આશા છે કે વૈદ જ હુઓ પણ માન દવા મગ્ગરનું જમ્મરી રૂપ નહિ રાખના પોતાના પરિચયી જે દવા આપવા માથે જ આવો હકીકતની વાકેદગારી આપવામાં ગોંગ માનશે

(૧) આખ

મામાન્ય રીતે બાળવયમાં આખો વાગવાર આવે છે માતાસગથ્યુ ઉપાયો કરી આજણુ-લગણુ— કરી ને દૂર રે છે બહુ યાત તો સાખાનાની મગ્ગ હોય તો ત્યાં મોમ્હી દીપા નખાવ છે પણ બા વાસથામાં માવતગની આ તગ્ગની મે ગમરીએ ધણા બાતકોની દષ્ટિ નમગી પડી જન છે રાગામાં પણ ભાગમેજ સિદ્ધ તે તગ્ગ નમ આપે છે પાય ચોપડી લણ્યા લગી નાકને ચોપડી અડે ત્યારે જ વાચી શકે તેવી દૂકી દષ્ટિવાળા બાલ

મ્તી આખ નમળી છે એવું લક્ષ્ય નથી તેના આગાપને થયું નથી તે રાજ પાઠ વચાવ નાગ શિક્ષક બાબતે થયું કે નથી તેના લક્ષ્યનગ્નુ માગ મહિતે સર્ગવૃદ્ધ લેવા આવનાર પરીક્ષકને થયું અને આના ધણીએ દાખલા બેવામાં આવતા આપણા જીવન પર ખરેખર ખેદની ભારે લાગણી થયા વિના રહેતી નથી

આખ જેવું જીવનનું અશુભોત્તર ગતિ બાળવયમા જ બે રકારીના સેવનથી ભવિષ્યમા નમળું બની નવ જતા તે પ્રત્યે લક્ષ્ય પશુ જન નહિ એ કેટલું શોચનીય ?

બાળવયમા સારૂ આજીવન-કાળજી કે ઉચી જાતનો ખાત્રી લાયકનો સુરમો બાળકને કાયમ આજીવાનું આજે નવયુગના અધારામા ગાતાઓ છુની મઠ છે તે પશુ એક વધુ શોકની વિના છે

૧ બાળકને નાની વયથી આજીવ્ય આજે

૨ ચીપકાવાળું બાનક ઉઠે ત્યારે નવશેઠ પાણીથી નિત્ય ધુઓ

૩ એવી આખ પર રાત્રે સુતી વખતે તેનની આગમી ચોપડો

૪ બાનક વાયતું લખતું ચાલે ત્યારે તેના લગ્ન નીચેનો ખ્યાન હમેશ રાખો —

૫ બની સકે લા લગી રાત્રે ન વાયવું પડે એવી ગોઠવણ કરી દો છતા રાત્ર વાંચે તો બત્તીનો પ્રકાશ (ને દિવસે ઉ નગ) આખપર નહિ પશુ પુસ્તક પર પડે તેમ રાખો આસલેદના ઉખાતે દીવે વાયવાનો અવસર કદી ન આપો

૬ વાયતી વખતે પુસ્તક ૧ થી ૧૨ ધ્વિ આખથી દૂર રાત્રે તેવું જોતા કરાવતા રહેો (સમજ ન હોનાથી ઘણા બાળકો નગથી નામવાની ટેવ પાડી આખ નમળી કરી નાં છે)

૭ સુતા સુતા કે પડીતે નહિ પપુ ટટાર બેસીને વાયવાની આ ત રખાવો

૮ જરા સરખી આખને ઈજા ચર્મ માનમ પડે આખ આવેની જાણાય કે પાણી ટપકે તેવે પ્રસંગે તેની પાસેથી બહુ જોણું કામ લેો

(અજીવ્યથી બચ્ચાને આવેની આખો કે દાત આવતા આવેલી આખોમા બન ઉપચારો સાથે કરો)

૯ બાળકોને બી નના ચરમા પહેરવાની કુટેવ હોય છે તો તેમ ન કરે એ હમેશ ખ્યાનમા રાખો

૧ મોટી વયે આખ એચાઈને વાયવું પડે તેવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન થયા પહેલા જ ચેતી આખના ચોખ ડાંખટરની મનાહ લઈ લખરા-વાયવાની ૧૫મની જોને જરૂર છે તેજી—ચરમા સારી જાતના કાચના ખરીદી લેવા તેમા ટેવ પડી જશે કરી વિલમ કરવો નહિ

૧૧ ખીલ કે તાપોડીઆ ચઠ આ ના હોય ત્યારે તે દૂર કરવાને ઉપચાર કરવા પશુ આખને વધુ જરૂરી લાગે તેવી રીત આચરવી નહિ હુમાડો અગ્નિ કે તાકે કરવું પડે ઉનાડા ભટકવું અથવા વાયવું એ ઈધુ એ વ મતમા એક મ બધ કરી દેવું જોઈએ તેમજ તેને પવન કે ધૂળ ન લાગે તે માટે આવચેતી ગખરી ઉચી જાતના કાળા રંગના ચરમા દિવસે રાખવા

(અપૂર્ણ)

શ્રીનારાયણ આયુર્વેદ વિદ્યાથી સેવા સંવત્ની વ્યાપના

સ્મારક ૬૬ માટે અપીલ—

સંઘની શરૂઆત—અમ લાદના સુપ્રસિદ્ધ વદ્ય સ્વગસ્થ નારાયણશકર દેવશકર પ્રાણાચાર્યના વિદ્યાર્થીઓની એક બેઠક પાજરા પોળ નાકે શ્રી નારાયણ આયુર ચિકિત્સા લયમાં મળી હતી જેમાં અતેના ધણા વિદ્યાર્થીઓ હાજર હતાં પોતાના ગુરુનું નામ ચિરસ્મરણીય રહે એ સુભ નિઃશ્વાસીને તેમના વિદ્યાર્થીઓનો પરસ્પર ભાનુભાવને મધ્ય જળવાઈ રહે એ હેતુથી શ્રી નારાયણ આયુર્વેદ વિદ્યાર્થી સેવા મંચ સ્થાપનામાં આ પો હતા

ઉદ્દેશને સ્મારક ૬૬—સંવત્ની તથા ૬૩ની વ્યવસ્થા માટે નિયમો જમાવવામાં આવ્યા છે તો મહુમના નામને મનમ ગમના સ્મારક ૬૬ મેક્રહુ મળ્યા હતાં કરો તો (કરાવ) આથી સંઘની મેક્રક કરાવ અને વિનતી કરે છે કે મહાગત ત્રિતિ લાગણી ધરાવનાર દરેક વ્યક્તિ વેદશાસ્ત્રી નારાયણશકર દેવશકર પ્રાણાચાર્ય સ્મારક ૬૬ માં પોતાનો ઉદાર હાથ લગાવી મદદ કરી સંઘને આભારી કરશે ને સહાય કરશે

જનનિ ઉજવાગે—સંઘ શ્રી નારાયણ જનનિ ઉજવનારો સ્તુત્ય કરાવ વડી પોતાનો કાકમ હુક સમયમાં જાહેર થશે

દ્રાક્ષાસનના અમન સામે વિરોધ—ના સરકારે આયુર ના શાસ્ત્રીય દ્રાક્ષાસન ઉપર જે અણુપટ્ટો કરાવ મો છે તે મ ન આજની બેઠક પોતાનો સખ્ત વિરોધ જાહેર કરી તેને મુક્ત કરવા અરજ કરે છે

સભ્ય થાય—જે વદ્યમધુ મહુમ પાસે લગ્યા હતા તે અને માન ધરાવનાર વેદજ્ઞાણ સંઘના મધ્ય થાય તેની સંઘ વિનતી કરે છે

જનરન સેક્રેટરીની નીમણુક—મે પોતાના મનને આગળ ધરાવના ઉત્તમાઈ કાર્ય કરતાં શ્રી વેદ જુષણ શશિગ તળી પડવાને જનરન સેક્રેટરી તરીકે નીમ્યા છે

સંઘ સ્થળ—પાજરાપોળ નાકે આવેન શ્રી નારાયણ આયુર્વે ચિકિત્સાલયમાં હાલ સંઘની આકાશ રાખના નક્કી થયું છે

ઉપરોક્ત કાર્ય થયા પછી સલા નિમજન થઈ હતી

શ્રી નારાયણ આયુર્વેદ વિદ્યાર્થી સેવા સંઘ

(સ્થાપન ૧૯૬૬)

અમદાવાદ

શ્રી માન્યવગ મહેા ય

સવિનય પ્રાર્થના કરવાની કે અમારા સંઘ તરફથી પૂજન ગુરુવર્ગ સ્વગસ્થ વેદશાસ્ત્રી નારાયણશકર દેવશકર પ્રાણાચાર્યનું નામ ચિરસ્મરણીય રહે તે માટે તેમનું સ્મારક ૬૬ બેસુ કરવા નક્કી થયું છે તેમની આયુર્વે ત્રતેની અદ્વિતીય સેવાથી સારાય હિન્દમાં કાર્થ અન્નપયુ નથી જેથી તેમનું સ્મારક થવું અત્યન આવરન હોઈ અમારા મે સ્મારકની શુભ શરૂઆત મી છે તો વેદશાસ્ત્રી નારાયણશકર દેવશકર પ્રાણાચાર્ય સ્મારક ૬૬ માં આપનો ઉદાર હાથ લગાવી અમારા કાર્યમાં મ કરશે એવી આશા રાખતા—

નમ્ર નિવેદા

શ્રી નારાયણ આ વિ સેવા સંઘના સહયો-અમદાવાદ

“ વધશાસ્ત્રી નારાયણશ કર દેવજ કર પ્રાણાચાર્ય સ્મારક ૬૬નો ”

ઉદ્દેશ

- ૧ આયુરે ના આત્મારૂપ-સ્વયં થતી અમર જ્ઞાનનાં અમર કરના તેમના નામ રૂપે-મહારાજા કે સ્મારક રૂપે-અખિલ ભારત વર્ષોના આયુરે (મહામહેનન) વિદ્યાપીઠની આયુરે તથા આયુરે-પ્રિયારૂઢ આયુરે લિપિની પરીમામા પ્રથમ નગરે પાસ થનાર વિદ્યાર્થીને અનુક્રમે ૨ ને મુવપુ ઓ ૧૦૫ એમ ચક્રો અપણુ કરવામા આવશે તથા
  - ૨ રડોદરા ગાંધી આયુરમામ ક્ષિણપરીક્ષા આયુરે વિભાગની ઉત્તમાપરીક્ષા ની પાટણુ આયુરે મહાવિદ્યાલયની ચોથા તથા આયુરે શાસ્ત્ર પરીમામા વધુ માક મેળવનારને શ્રી પ્રજુરામ આયુરે મહાવિદ્યાલયની લિપિ પરીક્ષામા તથા ની આયુરે પા રાજા-૧૯૫૮-૬-અમ ના ની ઉત્તમા પરીક્ષામા પ્રથમ નગરે આવનાર વિદ્યાર્થીઓને ૧૦૫ ચક્રો અપણુ કરવામા આવશે તેમજ ૬૬નો નધારો થયે થોગ કરવામા આવશે
  - ૩ ૬૬ માટે અચ્છિક કાજો થશે તે તેની પહેલ્ય આપનામા આવશે તે કાની વ્યવસ્થા શ્રી નારાયણ આયુરે વિદ્યાર્થી મેલા અ નગરે કાજામા મહાગત પ્રતિમાન ધરાવનાર કાજા આપી પહેલ્ય મેળવી રાશે
  - ૪ અ કની મહારાત નચેની કમિટી કંગો પગતુ સયોગોવશાત્ સવ ધ્યાન ગાખી શકશે કમિટીના સભ્યો-(૧) પ્રમુખ શ્રી અખિલ ભારત નરોન આયુરે મહામહાન
(૨) પ્રમુખ શ્રી પ્રાતિય સમ્મેનન એક મુ નાત
( ) પ્રમુખ શ્રી અમદાવાદ વૈદ્યસભા
(૪) મરના ઇમ સનાઉ પ્રમુખ
(૫) સરના નિમાયના જનરેન સેક્રેટરી
  - ૫ સરના કાન ની હોર્ષ દગ નપુ ને નાજે દાજગ રહેના મજોમાથી કામ થનાઉ પ્રમુખ નિમાઈ મીટીંગનું ઇમકાજ થશે તે મરના કાયકર્તા હોદ્દારને જનગલ સેક્રેટરી હેનારો તે આવજ જવડનો તમાગ દિમા ન રાખશે ને દર નણુ વરે મજુર કંગની હાગ પાડશે
  - ૬ મંથ સભાસ પાસેથી ફી રૂ ૫૦ નાઈક લેનારો નિસ્સમા ફેરકા કરવાની કુન મતા મથ ધરાવે છે
  - ૭ સધનો વાર્ષિકો સવ સદ્ગતની જ મનિધિને રાજ ઉજવાશે ને તેનો પ્રયકમ જનગલ મતી બહાર પાડશે
- નોંધ-સધનો દિમામ જોવાની મરના સભ્યોને તથા અચ્છિક કાજો આપનાર ને મતા છે બાકી કોઈને અધિ ન થતી

સ્વર્ગવાસી વૈદ્ય હરિપ્રપન્નજી

રમરોગ સાગર જેવા મનુષ્ય યના સકલનકર્તા તથા સુહર્ષના જ નહિ ભાગતના પ્રથમ પક્ષિતા વિદ્વાન વૈદ્યોમાના એક વદ્ય પ હરિપ્રપન્નજીનો ૧૯૩૧ના મધ્યે ૧૨ની રમ્મી તારિને એકાએક ૧૧ રાગે હ ૧ ૧૫ પડવાથી રમરોગ થઈ ગયો. ૨૧ ૫ હરિ પ્રપન્નજીએ ત્રીશ ૫૫ પહેલા મુમર્ષી ચાની વૈદ્ય વ્યવસાય શરૂ રો પશુ તે પહેલા પડિતજી કયા હતા અથવા મુમર્ષી આ ના તારે એમની કેમલી જન્મજ દતી-જ્ને કે ત્રીશથી વધારે હોવાનો સમ્ભવ નથી એ જાણી શમ્ભો નથી પણ તેઓએ કાશીની મ્ની મ કાવેજમા સંસ્કૃતનો અભ્યાસ મ્યો હતો તથા આયુર્વે પ અભુનમિથ પામે ભણા હાનાનો મમ્ભ છે મરકૃત વ્યાવરજીનો તથા પે નો એમનો અભ્યાસ રમરોગ સાગરના ઉદોદ્ધારના નેર્ક શ ૧૨ છે પણ તેઓને વનમ્પતિ સાથે ભારે પગિગા હતો એની તો એમ ૥ જે વિદ્યાર્થીઓ એમની સાથે જગલોમા ગખાયા છે તેઓને અમર ૨

આયુર્વેદના તો પડિતજી પ્રમાડ પડિન હતા એ નિર્ધાર છે રમરોગ સાગરની મકનતા પડિતજીના પાડિત્યનો અને તે માથે અમાધાગજી મગિશ્વરો પુરાના છે

સ્વ ૫ હરિપ્રપન્નજી આયુર્વેદ શાસ્ત્રના પૂર્ણ અભિમાની હતા અને આયુર્વેદનું ઉપર મોગીયુ નહિ પણ સાસુ પડતપાડત કેમ વધે એનો વિચાર રાત્રિનિમ મ્યા કરતા અને એ ઉદ્દેશથી મુમધમા બારીશ વધ પહેલા આયુર માતડ વૈદ્ય ૧ ૧૪ ત્રિકમજી આચાર્યના સહયોગથી શ્રી મુમર્ષી આયુર્વે પાડશાળાની યથાપના કરી એ પાડશાળાની ઉત્તિ માટે આ એવ વિદ્વાનોએ ઘણા ઘણા પ્રયાસો કર્યા છે અને છેદના નિસોમા પડિતજી એ પાડશાળાની જ ચિન્તા કરતા હતા

૫ હરિપ્રપન્નજી રમભાવે ઉ ૧૦ અને સ્વદેશપ્રેમી હતા તેઓ એ સ્વદેશપ્રેમથી પ્રેરાઈને નિત ૧૦ તા તના આગ જી તાના કોકિના ગામની મન સપતિ શ્રી માણુ ૧૦ ૧ ૧સાદજી તથા અનુનહ નારાયણસિંહ દ્વારા ખેત્રેસો અપણુ રી દીધી હતી

મુમર્ષીમા ૫ હરિપ્રપન્નજી પાસે જે સપતિ કેમમા હતી તે એમને મુમધમા જ વૈદ્યક ધધાથી મેગવી હતી તેઓ જીવનમા તથા ધધામા મડક નિરમો પ્રમાણે વતના તેઓ હમેશા મચારમા એ કનાક પૂર્ણ મ્યો પગી રાખાતામા એમતા બધોરે એક મનાક આયુર્વેદ પાડશાળામા ભણાવતા માજે જ વાગે હમેશા પમે ચાલીને મહાનક્ષત્રોના દશન મરવા જતા વચ્ચા વખતમા વિદ્યાવિપરક દા ત રસયોગસાગરનું કામ ચાનવું ત્યારે એ કરતા એ વખતે ગમે તે દરદી આવે પણ એને પાણુ કાઢતા પાછગથી તે એમની મોગી શીની તથા રાની ભારે કિમતની વાતો થતી હતા એમની ૧૦ ઉપર લોકોને ઘણી શ્રદ્ધા હતી અને મોગી શી તમા દવાની કિમત ખરચનાગ મળી રહેતા સાગ દાકારોને હાથે ન સુધરેલા ભનર દગદીઓ એમને હાથે સુધરેલાના ૧૫ના અપાવ છે વધમા એમ મે મહિના તેઓ કાર્ધ ગામડામા જઈ વાઓ બનાવતા

૫ હરિપ્રપન્નજીનું ચિત શ્રી મુર્ત આયુર પાડશાળાના ઉત્કપમા જડાઈ ગયુ હતુ અને તા ૫-૬-૩૮ને કેમ એમના મુખપગા હેમ્બ ભગચેતી મુમર્ષી આયુર્વેદિક સોસાઈટી ની સભામા દરાન થઈ એ પાડશાળાનું શ્રી મુમર્ષી આયુર્વે વિદ્યાનય નામ પાડવામા

આખુ અને તે પછી બમણો વખત એને આપવાનો પતિછનો નિપુર હતા પણ બીજા
૪ દિવસે તેઓનો દેહ પડી ગયો.

છેવડ એવું પણ સાબળેનું કે પકિતછની બધી સપત્તિ જે લગભગ ૩ એક લાખ જેટલી ગણાય છે તે અને એક ધીમત મૃદસ્થના લાખ રૂપિયા પકિતજ માગ્યન મળીને ૩ મે લાખથી મુમર્દ અયુવ વિદ્વાનર મોટાપાયા ઉપર મુકાવાનું તતુ પણ ત્યા એમનો દેહ પડી ગયો જે કે તેઓ પોતાના પૈમાનું વિદ્યાલય અર્થે દર્શક મરી ગયા છે હવે એ વિદ્યાલય કેવું રૂપ લે છે મે જોવાનું છે એના નવા રૂના તરની માનો પણ સમગ્રાય છે પણ તે વિશે વધારે તમે પછી બાકી પ હિપ્રપનજ જેવા વિદ્વાનની મુમર્દને જ નહિ સમસ્ત આપુર્વેદ જગતતે ખોટ છે

વૈધોના રજીસ્ટ્રેશનનો કાયદો

તા ૮-૧૧-૩૮ને રોજ પૂનામાં મળેલી મુર્તિ ધાગસભાની મેકકમાં આ કામદો છેવ નો પામ થઈ ગયો. સ્તીનેકટ કમિગીમાં તથા બીજી જીજી વાગતા વાયનમાં કેટલાક મુદ્દારા થયા છે પણ તેથી વધ હકીમોને પૂરો મંતો ન થયો.

ગીડીફરી અને મજરી ન જાણનાર પણ કાયચિકિત્સા-ઈ ડીઅન મેડીસીન માત્ર જાણનાર માટે પણ ગજરદેશનો રમ્તો ખુ નો રાખો હોત તો એમા ખોદુ ન હતું ખીજી ખામત ખાડમા પ્રતિનિધિત્વ અર્થે અથ છે એ લો સત્તાવા ને ત્રતિકૂળ છે અને ત્રીજી હડની કલમ જીને માટે ધણો વિરોધ હતો તે કાગી નાખી હોત તો ગારૂ હવ તા ૧-૧૧-૩૮ના કોનિશ્વના લીડરમા મ્લુ છે તેમ જણેના ગજરદેશવાની સખના વધતા જાટવૈદો એની મેગે ક્ષીપુ યર્થ જન ઘણા સુધરેલા દેશોમા એ માગ ચાને છે અનનન શામગ્રઓમા જ્યા ગજરદેશ વૈદ ન હોય ત્યા શિમાની કનમો લાય નદિ પડે

બાકી તો હવે છેલ્લે પચાસ થયેના માદાની ન હો. મગસો તેને વૈઘ હકીમોએ
જોધ લેવી ૧૩૨

નિ ભા વૈદ્ય સમેશનના પ્રમુખની ચુટણી

નિં ભા વૈદ્ય સમેનનના પ્રમુખપદ માટે (૧) શ્રી પ સત્યનારાયણ (૨) પ શિવશર્માજી લાહોર અને (૩) વૈદ્ય પ્રયોત્તમ મજારામ શાસ્ત્રી દિર્ઘેશ્વર અમગવતી એ રીતે નણુ નામ બહુમતીથી આ ના હતા પણ તેમથી તા ૧-૧૧-૩૮ને રાજ્ય મુલકમા મળેલી સલામા મોગી હુમતીથી પ શિવશર્માજી લાહોર સુધાયા છે અમે એમને અભિનંદન આપીએ છીએ

ગુજરાત કચ્છ કાઠીયાવાડ વૈધસભેન

ગુ ક મ વૈવ સમેનની બેઠક પણ નિ શ્વા વૈદ્યમનેન વખતે મુખર્ષમા ન
ભરી લેવાનો હસાવ થયો છે એમ માલજ્યુ છે

સિદ્ધભેષજ મણિમાલા

[અનુસંધાન અતઃક પૃષ્ઠ ૩૨૨ થી આરંભ]

ત્રાયન્તી તુવરા સરા રુફહરા નસ્યદ્ગરા નિ ત્રા

પિત્તચ્છેદકરા મૃદા શ્રમભરાત્યુમાલનાશોદધુરા ।

વિષ્ણસ્તપ્રદરચરા ગુરુતરા સ્નિગ્ધાઽતિશુક્તારા

વિટસાર સ્યતિ સારિવા પરધિરા ટોપોઠકરા મો નરા ॥૬૯॥

નાયમાણ તુરુ સર કફન છે ગર (કૃત્રિમ નિષ) અને નરો હરનાર છે પિત્તનો નાશ કરનાર છે ભ્રમ હરનાર છે (ભ્રમભરાતો અથ શુ ૧) અતિ ઉગ્ર રક્તોપનો નાશ કરનાર છે ઉપલસરી પ્રદઃ અને જરગને હલુનાર છે તુરુ છે સ્નિગ્ધ છે અતિરીપ્રદ છે અદ્ય લોહીવાળા અને દોષોથી ભરપૂર એના હ નરો ? સાગ્નિયા અતિસાગને હો છે

ઉષ્ણા વિપાકમધુરા કટુકા કપાયા

તિક્તકા લઘુ વરહરા ચલદા ગુહુચી ।

દોષત્રયામવમિસ્નહવિદાહકાસ-

તૃટ્પાણ્ડુનિટ્સરણવેધવિધાનસૂચી ॥૭૦॥

ગળો ઉષ્ણ છે વિપાકમા મધુર છે કટુ અો કપાય છે કડવી છે લઘુ છે તાવને હરનાર છે બન આપનાર છે નળદોષો આમ ઉનની રનેહના અશ્ચુથી દાહ બળતો હોય તે, ખાસી તરસ પાકુશય અતિસાર વગેરે રોગોનો વેધ કરવામા સોપના જેની વેધક છે

વર ચાલ મિલ્ચ કટુતુવરતિકોણમુદિત

મરુમાચછેષ્માઞ્જલથયતિ ચ પિત્ત રચયતિ ।

અથો વાસા વાતવરનકરા તિક્તતુવરા

લઘુહવા ગોતા પરવમનતૃષ્ણાકસનનુવ ॥૭૧॥

કુણ બીલુ કટુ તુરુ તિક્ત અને ઉષ્ણ છે વાયુ અગ્નિમાઘ કફ વગેરેને દીવા કરે છે—અર્થાત્ એ રોગોને હલો છે પિત્તો ઉત્પન્ન કરનાર છે

અરુચી વાત કરનાર રન માટે ક્ષિતકર અર્થાત્ રરગના બળને આપનાર છે તિક્ત અને તુરી છે લઘુ છે હલ છે શીત છે નર ઉનની તરસ અને ખાસીનો નાશ કરનાર છે

ઉષ્ણા જ્વરસ્વસનશૂલક્રુપાગ્રિસાદાન્

હયાત્ ગુણૌઘવૃહતી વૃદ્ધતી સવાતામ્ ।

પાર્શ્વત્તિપોનસહદામયજ તુપુ સ્યા-

દ્રુક્ષા સરા તદુપમા લઘુરુષ્ટકારી ॥૭૨॥

૧ અહિ રસનું વિવેચન કરવામા નથી આ શુ તે પપ્તુ રુક્ષ અને ઉષ્ણ વગેરેના યોગથી કટુતિક્ત રસો સમજ લેવા બેધએ (ટિપ્પણી)

માટી ભોરીંગડી ઉબ્બુ છે જવર ચામ રૂન કંદ જલગ્નિની મદતા અને વાતને
રહે છે ના િ ભોરીંગડી પડખાની પીડા પીનસ હોય કૃમિ ને હજુનાર છે રુક્ષ
અને સર છે

ધુર્વવાસો મધુર કપાય સરો હિમ પિત્તઝ્ઞાનિલાસમ્ ।

વૃટનાતિમેદો અમકુષ્ઠાસ ગ્રસાલ્લોપમદા ધુનોતિ ॥૭૩॥

જવાસો લઘુ મધુર સર દિમ છે પિત્ત મ્દ વાતરક્ત તરમ ઉત્તરી મેઢ બ્રમ
કુષ્ટ ખાસી જવર રતના અને મદ વગેરેને હજુનાર છે

તુહિનતુલ્યરતિક્ત કુષ્ઠકઢ્ઢપ્રમેહ

અયથુરધિરવિત્ત કેમપાણુપ્રહારી ।

ગ્રમભરનહુમેદારોચક્રાસ દિજાર્તિ

તિરયતિ સ્વદિરોડસો શુક્લસ્તસ્ય સાર ॥૭૪॥

ખેર શીત કપાય તિક્ત છે કુષ્ઠ ખુજલી પેસાનના રોગો સોળે રક્તપિત્ત કંદ
અને પાકુરોગને મારી દહાનના છે તાવ બહુ મે ૧ અરુચિ દાતની વે ના-આ બધા
રોગોને હજુનાર છે અદિરસાર-ખેરસાલ-શુક્રન છે

માયાફલ મનાગુણ કપાય પવનાસજિત્ ।

કેશસામ્ય વિત્તનુતે સકોચ પ્રતિસારણાત્ ॥

માયા (કાટાળા માયા) મ્દેજ મરમ છે કાષ્ઠસ યુક્ત છે વાતરમ્ (નજલો) ને
છતનાર છે વળીયા પળીસને હજુનાર છે માયાની પોટલી ઉઠાવસાથી થોનિના
ગ્રંથાય થાય છે

શીતો નિમ્બત્ત્વ વિષાઝકટુક તોતુપ્પત્તિ પિત્તવૃદ્ધ

હૃદાસ ગ્રજ લુકુષ્ઠ કસનચ્છદિપ્રમેહ-યથા ।

રુક્ષ તિત્ત્વપાયક શ્મિક્ષ્ણાદપ્રમેહાસલ્પિદ્-

સારપ્રોત્તરુજો રુણદ્વિ ચ મહાનિમ્બોડિપ દુર્ગામહત્ ॥૭૫॥

નિમ્બોડી શીત છે વિષાઝમા મ્દુ છે નિત્ત અને તુરાની રાતિ કરનાર છે મોગ
જવર કૃમિ ચામડીના રોગો ખાસી ઉત્તરી પેસાનના રોગો બધાને હજુનાર છે

બજાનવીમ્બોડી રુક્ષ તિત્ત્વ પ્રાય કૃમિ કંદ ઉત્તરી પ્રમેહ રક્તવિધાર અતિસાર
અને હજુસને મટાડનાર છે

લોધ્ર કપાય શિશિરો લઘિષ્ઠ સપ્રાહ્લકો નેત્રગતેષ્વપીષ્ઠ ।

વલ્લસપિત્તપ્રદર પ્રદર્તા દાહરય શોઢસ્ય વિનાશસ્તર્તા ॥૭૬॥

૧ િ આપ્પા શાસી સહે તેમના પરણતી િવર્થે (૨ છ આવૃત્તિ) નામના પુસ્તકમા
કહે છે સ્થૂલતા અર્થાત્ નિષ્કારણ વરેષા શરીર ઉપર કાથી ઉત્તમ ઓડન છે દરરોજ સવારમા
ત્રણ માસા કામે નવવાક પાણીમા નાખીને પીવે ત્રણ મહિના પછી સ્થૂલતા કમી થવા લાગશે
છ મહિના સુધી સતત નિયમિત રોવન કરવાથી શરીર ખાણુ દૂર થઈ નવ છે (૪ ૪૮)

લેખન પાન શીત લઘુ અને મગ્ગાદી છે આખોતા રોગોમા લઘુખ્વાતિ છે
કષ્પિત પ્રદગ, દાહ સોને વગેરેનો નાશ કરનાર છે

ત્રિપા જિતવિપા વિપા દ્વિત્રિપા સૂતૌ રહસા

પ્રસારિતરૂપા વૃશાનુગદશાતિની કિં ન સા ।

મૃશ કટુરસા વિશાદયતિ સામપિત્ત રસા—

અશાન્તરમિસા રસા ઝરતૃષાતફલરૂપા ॥૭૮॥

અતિનખની ઝળી રિપને હતનાર છે અતિસારને જલદીથી વશમા લાવનાર છે
જલરાગિની મતાનો મતાર કરનાર છે ગમમા કટુ છે આમ અને પિત્તને લઘુનાર છે,
જોતજોતામા ઉત્તરીને શાત કરનાર છે રતની તૃપાને વશમા લાવનાર છે

દુષ્પ્રવણામ્હત્રા કટુકા ગીતા ત્રિપર્ય સદર્શી ।

શૂદ્ધાક્રતિર્વિશષાત્ પ્રશસ્યત નિર્વિપા નામ ॥૭૯॥

જલવાર (દિપ્પણીગર પગિયન આપતા મ્હે છે— નિર્વિપો તથા જલવાર
इति नाम्ना प्रसिद्धा कृष्णवर्णा प्राया लपन प्रख्याद्विषययुज्यते ।) દુષ્ટ નથુ અને
દુષ્ટ રમ્તને લઘુનાર છે કટુ છે શીત છે રિપને લઘુનાર છે શિંગડાના જેવા આકારવાળુ
૬૦૫ સારુ ગણાય છે

ગુદનિલકપિત્તવ્રલાસતૃપા રધિરાતિસતિપ્રલયપ્રવલ ।

જઠા ગરન ત્રિતિ કુસ્તે કટુફ કુટજસ્તુવર શિગિર ॥૮૦॥

કઠાધોય હ સ, પિત્ત વધ તગમ અતિમાર આ બધાનો નાશ કરનામા અતિ
બલવાન છે જલરાગિને ત્રીક્ષ કરનાર છે મ્હે છે ગુરુ છે શીત છે

પાટાળ્લા કટુકા કફાનિલહરી તીષ્ણા લઘુપ્રાંહિણી

શૂલ ઝર્દિવિ વરક્રિમિમહાશ્વાસવળધ્વસિની ।

તૃષ્ણા દ્વદગદમેહપિત્તરુધિરયાષત્ ત્રિદોષપરાન્

કણ્ઠકુપ્રસલાન્ દેરેત્ ગુરુ સરા સ્વાદુર્હિ મૂર્વા મતા ॥૮૧॥

કાળીપાઠ ઉષ્ણ, વડુ છે વધ અને વાતને લઘુનાર છે તીક્ષ્ણ છે લઘુ છે આહો
છે, શૂન ઉત્તરી રિપ ન્તર કૃષિ મહાશ્વાસ મથુ વગેરેનો નાશ કરનાર છે

મોરવેન તૃષ્ણા હ્રદોગ પ્રમેહ પિત્ત અને રક્તના વાધિઓ ત્રિદોષ ન્તર પુગ્ગલી
આમડોના રોગો વગેરેને દરનાર છે ગુરુ છે સરુ છે મધુર છે

[દિપ્પણીમા મૂર્વાનો પરિચય આપવામા આ યો છે મૂર્વા 'મરોડફલી' इति
चैद्या इय धनुगुणोपयोगिनी । मूर ' इति महेश्वर । 'मोरवेल इत्येव ॥
દિપ્પણુકાર રજ પ્રિધમાન છે એમના ગુરુ મૂર્વાનો શો અથ કરતા હતા તે રપ્પટ શબ્દોમા
દર્શાયુ હોત તા સારુ મોરવેન નામની વત્સનાભાદિ વગની વનસ્પતિને મૂર્વા માનવી
એ મતનો હું છું]

इक्षुरस्तु मधुर सुहिनोष्ण स्निग्धपित्तलगुणो नटुवृष्य ।

વિકલ્કો મરદસૂગન્તર્પાનામમ્પ્યતિત્તલ વિનિહતિ ॥૧૦૧॥

એખરાના બીજ (તાનમખાના નામથી પણ આ બીજ યાજીતી છે) મધુર શીત અમ્લ રિત ધ પિત્તન અને અનિદ્રા છે તિમ્બ છે વાતગ્રસ્ત (નગલી) તૃણ વગેરેના બીજને પણ દહ્યુનાર છે

[એખગના મૂળ માગ મૂત્રન છે મૂત્રમૂળ મૂત્રાશય અરમરી ઉગ્રેશ વગેરેમાં હિનાવલ છે એખગનો શાગ જાનસે ૧-પિત્તામ્બરી ઉપર દિન ૨ છે આ ગ]

क्षयज्वरश्चायसमीरफामल्य तृट्यपित्तानि निहति शीतम् ।

કલ જલ ય ઠતિ વશલાપના તૃણા નરીનેત્ર કુરુલોચના ॥

વાંઘકપુર ક્ષય તથા મ વાયુ મરો તપ્ત ગ્રસ્તપિત્ત વગેરેને દહ્યુનાર છે શીતન છે, નવીન સ્ત્રી તથા વામખુર પણ મનન છે

तृकूभीरी स्वादु शिशिरा दद्या रधिरशोभिनी ।

પિત્તતાપપ્રદામના ગુણત શકગ સમા ॥૧૦૨॥

તાનખીર મધુર શીત હલ્લ અને રક્તસોષક છે પિત્તની ગમ્ભીરે શાત કરનાર છે અને શુભમા માકર જેવી છે

सात्रिमो ममर कश्च स्वादुरठ्ठविगुल ।

વાતપિત્તરો વ ય સત્તિન્ન શુભત્ત પરમ્ ॥૧૦૩॥

મિમર રેશમા ચનાર માનમનો ક મધુર છે શુરુ છે દેખાવમા સરસ છે વાત અને પિત્તને દગના છે મન આપનાર છે ક્ષાર પોષીની યુક્તિલ્લેખ આપ્તે સાલમ અત્યંત વીચર છે

कराति स्त परिपूरित जन निपत्रिता भञ्जयति प्रमज्जनम् ।

વગાસજિપિત્તકરી જરાત્રી પ્રમેહપોષાપ્રણુદતિ તોદરિ ॥૧૦૫॥

તોદ્રી (આ નામના બીજ દમોળો વાપરે છે)ના સેનથી પુરુષો ખૂબ વીર્યવાન માન છે તો રી વાયુને દહ્યુનાર છે ક્ષેન છે પિત્ત ગ્રનાર છે ઘસપાને દૂર રનાર છે પ્રમેહની પીડાને દહ્યુનાર છે

कसेलिफा मेतुरसूत्रम कप्रमेत्तोऽत्र द्विगुणा प्रदिष्टा ।

કયાડપિ યુવ વા નિયમેન મુક્તા સ્ત્રીણા પુન યૌનમાદદતિ ॥૧૦૬॥

કસેલિમ (ટિપ્પણી ૧૨ જે છે કે આ નામથી તે પ્રસિદ્ધ છે) બે નતની શાય છે (૧) માસવ અને (૨) પાતળી છાનવાળી પાકે લાડુ વગેરે બનાવેલા ખાવાથી સ્ત્રીઓ માટે તે અત્યંત શુભ થી છે (સેલિમ શ એ મમજી શક્તો નથી શ ગ)

૧ તોદ્રી એ રાત્રિકાદિ વા (કુસી રી) ની વનસ્પતિ છે તોદ્રી સફે matthiola incana અને તોદ્રી શુભ Cheriranthus cheiri

આ માસિકના ગ્રાહકો અને લેખકોને સૂચના

(૧) ગ્રાહકોને જણાવવાનું કે ૧૭મી ઓગસ્ટે પ્રિન્ટિંગ ૨૧ મુ ૧૧ શરૂ થાય છે તથા ચૂંટણી ગ્રાહકોને લનાજનના ફેમા મે આ યી મો નો તો તેમને આ ઓછે ખર્ચે તરત મળશે

(૨) ૧૫મી અધિવેશી ગ્રાહક ચૂંટણી પછી ૧૫મી શરૂઆતથી જ નાહ થએના જમી લઈને તરત માસથી જ જધા અકો મો ની આપવામા આવે છે

(૩) ગ્રાહકોના મગનામા અધુરો હોય કે જલ્યા તોય તેમણે પૂરું કે બેલેલું સ નામુ તરત મોકલી આપવું જોઈ અડ જેવડો ન નર આ માસતમા ગ્રાહકની વસુ હોનાથી અ- પાછો આપશે તો ફરીથી તે અ ન મોકલે નાહ અને શિગ રહેશે માટે મગનામુ પૂરું તથા ૧૮મુ હોય તો ૧ લેલું મગનામુ તરત મો ની આપવું

(૪) નાહ થરા મમ્મ કે આ મેળવવા સમયે મવગો પત્રવ્યવસ્થાપન વ્યવસ્થાપન “આયુર્વેદ વિજ્ઞાન” આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ અમમ નાન, એ મગનામે રવા

(૫) આ માસિકના લેખકોએ ચોતાના ૧૦૦ કે માસિક મા આપતા લેખો મળશે જધા પત્રવ્યવસ્થા તરીકે સરનામે રવા

(૬) જાહેર લાયબ્રેરીઓ માટે નાર્પિ લનાજન માત્ર રૂ ૧-૮-૦ મગનામા આવલ છે

(૭) આ માસિક મા જાપાતા લેખો માટે તે ત લેખના લખકો જરામ ૧૦ છે

(૮) આ માસિક ના લેખોને અને ઝડુ કામાચુદિ લ રકમ ની ની ૧૫મીતિ (policy)ને ૧૦ માથે નથી

!! ખાસ લાભ !!

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનની ૧૯૮૦-૮૧-૮૨-૮૩-૮૪-૮૫-૮૬-૮૭-૮૮-૮૯-૯૦-૯૧-૯૨-૯૩ એમ ૨૪ વર્ષની જુદી જુદી વગર માવેલી ગ્રાંથિક રકમ રૂ ૧-૮-૦ થી મળશે

લખો

પાછલા વર્ષની રાઈલો માટે જુ. નર્મસીને, મુખર્ષ ૧૪

આહુ વર્ષના અકો માટે વ્યવસ્થાપન-આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

કે આદિત્ય મુદ્રણાલય, રાયખડ-અમમનાન

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓએ અવશ્ય સંગ્રહવા

ગ્રાંથ આયુર્વેદનો અમુલ્ય ગ્રંથ

પ્રત્યક્ષ શારીર

નો

ગુજરાતી અનુવાદ

૧મ ૧૧ જ ૧૧ પહેલો આ અમુલ્ય ગ્રંથ આયુર્વેદના ૨ વિદ્યાર્થીએ તેમ ૧
૫૫૦૧ે અવશ્ય મન ના રોગ ૧૧૫૦ શારીરનું પ્રત્યક્ષ નાન જ વધ વિદ્ય તેા માયો
પારો છ મ મ વિગ ૧ ગણનાથમન મ વતી જેમ જે તેન જેમ તેસ ૫૫ મ મ
પ્રત્યક્ષ શારી ના પહેલા તથા ૧૧૫૦ ભાગને ૧ ૧૧૫૦ અન ૫૫૦ પાર તેમ ૧૧ ૧૧
એમ એમવા ગ્લો ૧૧ ૧૧૫૦૧૧૧૧ ૧૧૫૦૧૧૧ ગુજરાતી માત્રમા ૧૧ વિવન
આ પહેલુ જ પુન ૩

પા ૧ પૂઠાના છ મો પાનાના મચિત પુસ્તકની વિન માત્ર ૩ ૮ -

આયુર્વેદના વિદ્યાર્થીઓને ગુરુત્રમાપુપન ત્તાવનાની માત્રમા મગો

૧ ૧૧૧૧
પ્રેષ જા ૧૧૧૧ પ્રિ મજી આચાર્ય
તથા
પ્રેષ જુગતરામ શરૂપ્રસા
કાલગા વી મુ મઈ

મળરાના ઠે ૧૫૫
૧ પ્ર ૧૧૧૧ પામેથી
જુગતરામના મુ મ્ય એજ ૧૧ પાર ૧૧
ગુજરાત આયુર્વેદ ૧૧૧૧૧ની મુ મ્ય
તથા ૧૧ ૧૧ ૧૧૧૧૧૧૧

૪૩૧ ના ગતવની વાચકોગીઓ માટે મળુ વચ્ચે

૪૬૭ મિદ્ધાન્તોને તુલનાત્મક દષ્ટિથી તથા
અનુભવની દષ્ટિથી ચર્ચનાર ૪૬૭ મામિડ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

પુસ્તક ૧

તદેવ ગુપ્ત મરચ્ય ચદારોગ્યાય કપ્તે।

આશિન

અ ૧

મ રચ મિપ્તના પ્રજા રાગોગ્યો ચ પ્રમોચયેત્ ॥

૧૯૯૮

તરી અને ૧૭૧-

ગુગાગકર કેવળગમ રામ્બી

અ નામગીરી ૫ ન-ગ લી૦ તરદની

૦ નરાની ૧૩ મુખા-૧૪

શુદ્ધ આયુર્વેદીય દવાઓની માકર શુદ્ધ આયુર્વેદ
અમરનુ નામ્બીય જ્ઞાન પણ તમને જુદું કાર્મસી
તરકથી પ્રગટ થતા આ માસિક દ્વાગજ મળશે

અનુક્રમણિકા

વિવર

પૃષ્ઠ

૧	બ્લડ રેમ્પ કિપર સપ્તમ્યા	તિ નાન ગિમિસ વલ	૫૫
૨	મિલ્કમૂતી	તીવિધનાય ૨ તા ૭ વાસ	૫
૩	૨૨૭ વલ મડગતો ૧૦૧	પુ રોતમ નાનજ વા ૧	૫
૪	નાગપુગના નિ બા ૧૬ મમેનના		
	અધ્યય શ્રી ગગાધર શાસ્ત્રી ૨૦૧૦ નાપસ		૫
૫	શ્રી ધનવતરી મમાદ મમાગમ	અનિદ્ધમમા માતો નાવ	૪
૬	અન્નેધર તાનુમ વૈદ્યમમાતી ગ્યાપના	બાપાનાય ગ ૧૬	૮
૭	મુબ્દિનું ૨૮૫ નિ બા ૧૬ મમેન	જા વજ તિ મજ વાય ૫	૧૦
૮	મિલ્કબેર ૧ મણિમાતા	માસાદાન ગ ૧૬	
૯	ગુગગત ૨૨૭ મરિયાવાડ વૈદ્યમમેન	ગ ૧૬૬ હીજ ૭ જગમ	૧

— નિનતિ —

આ મામિ ની આ અનુક્રમણિકા । જેઈ ન વાય તે ખાત્રાથમે કે આ મામિ આપના વૈ શાસ્ત્રના જ્ઞાનપ્રવાર માટે કેવ ૧ મ પરી ગ્યુ છે આ મામિ નુ આ ૨૧ મુ વપ ચાલે છે સરખાતથી જ આ મામિ મા આવા ને આવા જ વખે પાવ છે વડા । તમે ગ ત્વની નારજેરીઓ માટે આ મામિ મલુ પુ છે નમને પાર દે કે દેસની વિદ્યાના પ્રયાગમા જ દસતો ઉત ૫ મમાએનો દે એમ મમજ દે વન્ને આ મામિના પ્રાહકો વધાવવાની કે છેવ પાતાના ગમની નારજેરીઓ દા ૧ ૫૫ ૫ ન મિનુ વાચન ના નેવી કોસિશ ગમે

૫૫

કુ હારામર કે શાસ્ત્રી
તરી

આયુર્વેદ વિજ્ઞાન

નમો બ્રહ્મમજાપત્યશ્વિલભિદ્ધ વતરિસુશ્રુત-
ભરદ્વાજપુનર્વસ્વપિવેશચરુપ્રભૃતિભ્ય

પુસ્તક ૨૧ સુ]

આશ્વિન ૧૯૯૪

[અ ક ૧૨

બ્લડ પ્રેસર ઉપર સર્પગદા

સર્પગદાના વિષયમા અત્યાગ્ર સુધીમા ઘણુ લખાઈ ચુકેન છે અને ઘણા વિદ્વાનોએ

ગ્રાહકોને ખાસ વિનિતિ

આયુર્વેદ વિજ્ઞાનના આ આશ્વિન અમ્મી લલાજમ પુરે થાય છે સં ૧૯૯૫ના કાર્તિક અક્ષી નવુ વધ રાત્ર થાય છે તો આપનું લલાજમ પોષ સુદ પુનમ સુધીમા રૂનર અગર મનીઓડરથી મોમ્લી આપના કૃપા કરશે પોષ વદ એકમ સુધીમા જમનું લલાજમ ન આવશે તેમને મર્તિક અક વી પી થો ગ્વાના કરનામા આવશે

—તત્રી

હતી અને ફરીથી તા ૮-૪-૮૮ ના રસ બ્લડ પ્રેસર સાવાન સરજન મારફત લલામા આ યુ તો ૧૫૦-૮૦ થયુ જે તદ્દન સાજીની નમાણમા હવુ માટે સર્પગદાએ અજન મમ કર્યુ અને ૮૧ પચુ રહ્યુ આ પ્રયોગ માધન સાથે કરવામા આવેન છે માટે આપના માસિકમા સ્થાન આપરો એમ આચા સેતુ છુ

તા ૫ પૂજન મ આમા ગાધીજીને ગના શિવાળામા જુહુ મુકામે બ્લડ પ્રેસર ઓછુ થયુ હવુ તેનું એક રાજ સર્પગદા નેનામા આવેન એમ એક પત્રના જવા આ શ્રી મહાદેવ દેસાઈએ અમોને લખેન હવુ

લી હરિલાલ કાળીદાસ વૈદ્ય
બેતુલગજ સી પી

“ સિદ્ધમૂલી ”

આયુર્વેદવિદ્યામા મ લેનારે શ્રી ભાવમિત્રપ્રણીત ભાવપ્રકાશનું નામ તો સાલગ્રુજ હોય એ પ્રથમા એક રચણે આનતા સિદ્ધમૂલી શબ્દ નો અર્થવિચાર આ લેખનું ઉપાન છે

ચત્વારો યોમભાગાસ્તદનુનિગદિત ભાગયુગ્મચ વગ ।

ભાગેક શમુચીજ ત્રિતયમપિમૃતતત્સમા સિદ્ધમૂલી ॥ ભાવપ્રકાશ ॥

આગ ભાગ અબક થે ભાગ બમ એક ભાગ તથુમીજ-પારે તથેની ભરમ તેની બરોગ સિદ્ધમૂલી ઉત્તરખંડમા વાજી રણુ અધિગ્રામા મ નમજરી અનના ભૈરવાન રસની બનાવટનો આ પ્રથમ સ્તોક એ એનો પૂર્વાર્થ મ કષ્ટ મેટુ તો ચોક્કમ છે કે સિદ્ધમૂલી કોઈ ખતીજ કે પ્રાણિજ પાચ નથી કે તો એ વનસ્પતિ જ વગી એના શુભ એના જોધએ જે પ્રસ્તુત બનાવટને ઉપકારક કોઈ શકે અથ નિશુન યગતા આગની સમજ મગજમા રહેલી જોધએ

ભાવપ્રકાશ ઉપરાંત આ પાક નહત્ પોતતરમિણી રસોગ સાગર ભારત-હૈન ત રતનાકર તેમજ બીજા પણુ જે મે પ્રથેમાં મત્ર રોન છે સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્ય શ્રી શાનિગ્રામજીએ એની ટીકા કરતા સિદ્ધમૂલીને ભાગ કો છે શુભગતો નીકાત પાડ એજ વમે છે સ્વ પ શ્રી હરિપ્રપન્નજી એને શતાવરીગણાવે છે અને એમને અનુમરી વા તો સ્વતત્ત્ર પ્રમાણને આધારે વદ્ય શ્રી ગોપીનાથજી પપુ પડીત થી જુ । પડ્યા નથી

વેદમા આવતી વનસ્પતિમે વાચી પારગર કાતાપન વોરેના માત તેમજ શ્રીત સૂત્રોની વનસ્પતિઓનો પણુ રિચાર કયો એ મગમા સિદ્ધમૂલી નથી ચક્ર મંદિતા તેમજ સ્તુતમંદિતા માયુર્વેદના એ આવસ્થા જેમારે આ શબ્દ ન મજે ચક્રદત વાજી હારીત વૃદ્ધ બગસેન શાર્દૂધર એમાના કોઈ સિદ્ધમૂલીનું નામ પણુ લેતા નથી એટલે છેક મગનેદકાળથી હમણા સુધી સિદ્ધમૂલીનો પ્રયોગ ભાવમિત્ર સિરાય કાષ્ઠએ કયો નથી અને એમણે પણુ આ એજ અવસરે

અમરકોત્ર વૈદ્યકશબ્દ મિધુ ભાવમિત્રગચિત ભાવપ્રકાશનગતનિધેદુ વિભાગ એમાં પણુ આ શબ્દ નથી મેથી અના અથ માટે પ્રમાણ નથી એ વિચારણી વસ્તુ તો વગી એ છે કે જોણે સિદ્ધમૂલીને ભાગ કો તેણે ર ચક્રગિત નિરુપમા અથવા વૈદ્યક શબ્દકોશમા સિદ્ધમૂલીનું નામ સુદ્ધા કેમ નદિ લીધું ?

સિદ્ધમૂલી એ ને ભાગ ?

શાનિગ્રામજી સિદ્ધમૂલીને ભાગ મ્હે છે તેમ કહેવા માટે (૧) સિદ્ધમૂલીનો ભાગ એવા અથ ભાવમિત્ર અગ્ર જેના પૂવશાસ્ત્ર તંત્રિઓમે અપો હોયો જોઈએ (૨) ભાગના વણુનમા એના પર્વાય શબ્દ તરીકે સિદ્ધમૂલીનો કોઈપણ શાસ્ત્રકારે નિર્દેશ કર્યો હોય અથવા (૩) એ શબ્દ ને યાગિક ગણી આ અથ રસીકયો હોય તો એમા અતિવાસ્ત્યાયિ દોષ આવવો ન ધરે

(૧) આ ન સુધી સિદ્ધમૂલીનું વણુનજ નથી જ યુ મેટલે એનો અથ શુ હરો એ ભાવમિત્ર કે અ ર શાસ્ત્રકારો મેથી મેળવાવ તેમ નથી

(૨) ભાગના પર્વાય તરીકે કોઈ સિદ્ધમૂલી લખી ગયેન નથી

(૩) મિદ્ધ અને મૂર્તી એનો યોગિન્દ્ર શબ્દ મિદ્ધમૂર્તી એમ હોય તો એ વિચારીએ મિદ્ધ એટલે યોગમિદ્ધો અથવા પ્રતિભાવના દાસ અરોગી રહેતે આવું થતા હોય છે એ લોગ ભાગ જાતી પીનાત હોય છે એનો ખ્યાલ મૂર્તી શાનિપ્રાપ્તિએ મિદ્ધમૂર્તીને ભાગ લખી હોય એના નાશરૂપના મુખ્યથી એમ માની લીધું હોય પણ એમ નો નાશ એ ગાળે ચાલે માન્ય થતુરો રહેર પણ પીએ છે એ કેમ ન લેવાય ? એમ મૂર્તીએ તો ભાગ અતિ-પ્રતિષ્ઠિત અને છે

આવા કાગલો મિદ્ધમૂર્તી એટલે ભાગ એનો અર્થ કરવામાં આવતા આવે છે શાનિ પ્રાપ્તિ ભૂલ્યા લાગે છે મુજબતી નીતિમરે પણ એવું જ થયું છે

મિદ્ધમૂર્તી એ ન શતાવરી ખરી ?

વલ્લ પ શ્રી હરિપ્રપત્ત મિદ્ધમૂર્તીને શતાવરી લમે કે વલ્લ શ્રી ગોપીનાથ પણ એમ લમે છે શા આધારે ? (૧) શાસ્ત્ર પ્રમાણને આધારે ? (૨) શતાવરીના પર્વાય તરીકે સિદ્ધમૂર્તી મળે છે ? (૩) વાપાશાસ્ત્રના વિષયથી ?

(૧) શાસ્ત્રપ્રમાણ એટલે મિદ્ધમૂર્તી એ શતાવરી છે એવું ૨૫૮ વલ્લન મળતું હોય તો તે પણ એ તૃપ્તિ અર્થમાં છે

(૨) શતાવરીના પણ પર્વાયમાં મિદ્ધમૂર્તી નથી

(૩) મિદ્ધ એ મુદ્દત શબ્દ નો અપભ્રંશ થાય ત્યારે ક્રમે ક્રમે મિદ્ધ-મિધ-સધ-સધ-શન થઈ જાય અને શનમૂર્તી એટલે શતાવરી થાય પરંતુ શતાવરીના પર્વાયમાં આવતો શન મૂર્તી શબ્દ તો સ્વતંત્ર મંદૂકપર્વાય છે અપભ્રંશ થયેલ પર્વાય નથી

આમ હોઈ મિદ્ધમૂર્તી એટલે શતાવરી એ વ મુદ્દતી ઉપજતી કાગળ અર્થ નાગે છે પંક્તિત્વ દ્વે નથી ગોપીનાથજી નો એ માટે કઈ મતલબ આગીતિઓ થાય અને આપણને આપે તો એ અર્થ મુપ્રતિષ્ઠિત થઈ શકે જનામાં પણ વાલ્લ મુખ્યુ તો છે જ

ત્યારે સિદ્ધમૂર્તી એમને શું ?

સિદ્ધમૂર્તી નામે સ્વતંત્ર વનસ્પતિ તો નથી જ ભાગ પણ નહિ અને શતાવરી પણ નહિ યોગિન્દ્ર અથવા યોગદત્ત શબ્દ મુખ્યુને મિદ્ધમૂર્તીનો અર્થ મૂર્તીએ તો (૧) મિદ્ધો મિદ્ધિ સાર વાપરે તે અથવા (૨) મિદ્ધ નામના કાઈ દર્શન મુખ્ય

(૧) મિદ્ધા મિદ્ધિ પ્રત્યા મળે ત મધ યઈ સમાર તથી ભાગ જેમ વાપરે તે તેમ થતુરો પણ વાપરે છે બીજી રીતે પણ વાપર છે અને નિમ્નુગી પણ વાપરે છે એવું જાણમાં છે થતુરો અને નિમ્નુગી વાજી જી પ્રયોગમાં તો વાપરી સમાય મળે થતુરો પાગના મયોગમાં આવતા કેવી શક્તિ દાખવે છે તેનો પુત્રો આયુર્વેદની મતામૂર્તી એચરી મુખ્ય છે એટલે જે વુક્તિથી ભાગ લઈએ તેજ મુખ્યિથી તો મુરો વધુ મુખ્ય મરી થઈ પડે વળી એ અર્થ લેતા માથે શાસ્ત્રીય પ્રમાણ પણ છે તેનીએ લખ્યા ઉપરથી મમજમે

(૨) આર્ય શબ્દ માગતે તેમજ વલ્લ મુખ્યુમાં મિદ્ધ શબ્દ આપેના જે નમુના નિગે હોય ત્યારે એનો અર્થ મધર વલ્લ એ વાજી જોપમગ મુખ્યુવાન ન હોઈ અને વસ્તુત એ વનસ્પતિજ ન હોઈ એ અર્થ મિનુકપર્વાગી છે મુખ્યિને નારે એ પ્રવન છે ત્યારે એના અર્થ મુખ્યુ થાય છે (૧) મુખ્યુમુખ્યુ (૨) મુખ્યુ અને (૩) મુખ્યિમુખ્યિ

કાગે થતુરો વાજી મુખ્યુ જનાવરોમાંથી મની નાખરા જેનો નથી ભાગથી મળે થતુરો

ગુણમાં ઉતરે એમ નથી એનું મૂળ સિદ્ધાંતે ઉપયોગમાં આવતું હતું એની ચોખ્ખાઈ કરી નથી કેમકે સિદ્ધ એટલે જ કાળો ધતુરો.

ગુડ એટલે ગોળ ગોળ અને શેરડીમાંથી એટલે શેરડી લેવામાં કાષ્ટ નામાયિક બાધ નથી અને શેરડી વાળકરણ પણ છે.

કૃષ્ણ નિર્ગુડી એટલે કાળા પુલની નગોડ એ અથ પણ મિદનો જ છે માળી નગોડના કંપ વિષે તો ધણાએ સાબળ્યું હતું એમ એ મિદ્ધાને પણ ઉપરોગી છે.

આ રીતે સિદ્ધમૂલીના પાચ અથ ઉભા થાય છે—(૧) લાગ (૨) શનાવરી (૩) કાળો ધતુરો (૪) ગોળ (શેરડી) અને (૫) કાળી નગોડ.

પહેલાં એનો મંજાવના વિરૂદ્ધ ઉપરોક્ત દીનીને હોઈ એ અર્થો ઉડી ૧૫ છે જનાય શાસ્ત્રપ્રમાણ કોઈ આપી શકે તો આનકારને અવકાશ છે છેના ૪૫ અથ વૈદ્યવગ આગળ હું સુકુ છુ અને એમાંય કાળા ધતુરો માટે મને વધુ પડે છે તે મહેર કરે છુ નિદ્ધાન બધુઆ એમાં વધુ ઉડા ઉતરે આ પોત પોતાના પ્રમાણયુક્ત મતવો રણ કરે એજ અભ્યયના.

લી ભવદીન

મહોપાધ્યાય કાળીવિદ્યાનાથ પ્રહલાદજી નાસ
સાહિત્યાચાર્ય વિશારદ મેવ એ એમ
મીમાંસાસાસ્ત્રી

કૃષ્ણ વૈદ્ય મડળનો ઠરાવ

શ્રી કૃષ્ણ વૈદ્ય મડળની એક એક સમસ્ય વૈદ્યરાજ હરિપ્રપન્નજીના અવસાન માટે શોક પ્રદર્શનનો ઠગવ કરતા તારીખ ૧૯-૧-૩૮ને રાજ મળી રતી જેમાસ્થાનિક સભાની હાજરી હતી તે ઉપરાંત ડૉ સાહેબ નારાયણ સ નરગાધી મુદા ડૉ સાહેબ રતનશી વીરજી ઉડા કુદોડી વૈદ્યરાજ સુનીનાથ ડાહ્યાભાઈ મહેના બી ડા વૈદ્યરાજ મનુભૂજ લારજી માડવી અમદાવાદ વૈદ્ય સભા અને નામદાર મુર્મી સરખા તરફથી આવેલ પત્રોના વાંચન બાદ શોક પ્રદર્શન ઠરાવ વૈદ્યરાજ પુરુષોત્તમભાઈએ મુક્યો હતો અને જેને વૈદ્યરાજ નાનાનાના ભાઈએ અનુમોદન આપ્યું હતું તાદ સર્વાનુમતે ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

ઠરાવ—શ્રી કૃષ્ણ વૈદ્ય મડળની આ સભા યેકપ્રદર્શિત ઠરાવ કરે છે કે આયુર્વેદના અગ્રગણ જ્ઞાનવૃદ્ધ વયોવૃદ્ધ અને આયુર્વેદના ઉત્તમ તરફ પૂણુ લક્ષ આપનાર નીમાન્ન વૈદ્યરાજ હરિપ્રપન્નજીનું દુઃખ અરમાન યસાથી વૈદ્ય રામા જે દાનિ થઈ છે તે દોઈ રીતે પૂરી શકાય તેમ નથી સ્વગરથે આયુર્વેદના ઉત્કૃષ્ટ માટે જે સમ વંડો છે તેની આ સભા મોઘ લે છે અને એમના અમર આત્માને ચિર શાંતિ મળે એવી પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરે છે.

ઉપરના કામકાજ બાદ નમુખનો આજાર માની મશા નિસજ્જન થઈ હતી

લિ આપનો.

વૈદ્ય પુરુષોત્તમ નાનજી થા વ

મંત્રી શ્રી કૃષ્ણ વૈદ્ય મડળ અંજળ (૧૯૩૮)

નાગપુરના નિ જા વૈદ્યસમેલનના અધ્યક્ષ વૈદ્યપચાનન શ્રી ગગાધરશાસ્ત્રી ગુણેનુ ભાષણ

(ગતાકથી ચાલુ)

યોગશાસ્ત્ર માનવી મન અને તે દ્વાગ શરીરનો વિકાસ સાધનાર શાસ્ત્ર છે એ શાસ્ત્રને ગણિતશાસ્ત્ર જેટલું નિશ્ચિત અને જૂન નગરનું બનાવેલું છે ભગવાન પતંજલિએ યોગશાસ્ત્ર રચીને જગત ઉપર મોટા ઉપદેશ કર્યો છે હાલના જગતમાં વિચારવાનો મથેના વાગેલોથી જગતમાં સુખ અને શાંતિ પ્રાપ્ત કરાવેના માર્ગો કોઈની છુટો નથી Happiness does not imply wealth luxury social success plea ure entertainments not even health સુખ આરોગ્યનું આધુનિક જગતમાં કેવું મત્યાનાસ નીચી ગયું છે તેનું કો વ્યવસ્થાએસીએ બહુ મગ્ન નર્ણ નીચેના મત્રમાં વુ છે —

A civilization which despises and tramples on the ancient and mighty truths of the heart is doomed to destruction by nervous diseases Western society which has founded the whole of its existence on calculating profiteering selfishness and cold intellect collapses at the first shock of an earthquake

આ પ્રકારની અશાંતિના ઉપાર મોધરા માટે આધુનિક શાસ્ત્રોને આરોગ્ય મોઢા તરફ ખાસ કરીને તેઓના યોગશાસ્ત્ર તરફ નજર પડે છે સુખ અને શાંતિનો આધાર મન ઉપર છે અને મનને યોગ કેળવણી આપનારી શક્તિ યોગશાસ્ત્રમાં છે અજ્ઞાનયોગ મન અને શરીરને ધીમે ધીમે કેળવણી આપીને રાશ્વરશાંતિ અને સુખ તરફ દોરી જાય છે ભગવાન પતંજલિના યોગસૂત્રમાં તથા બીજા યોગશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં આ વિષયનો પુષ્કળ વિસ્તાર છે એ સાર વિસ્તાર આ ઉત્તરમાં નોંધાયેલ નથી ફક્ત યુક્તવિહારનું ધ્યેય-ઉચ્ચ યોગ જે શાશ્વતસુખને મેળવી આપનાર મશાસ્ત્ર મારગનું દિગ્ગજ શનજ અહીં કરવાનું છે વિદ્વાન અથવા સાધુપુત્ર પ્રાણાયામનું જે મહત્ત્વ છે અને તેનું શરીર ધનિયો અને મન ઉપર જે પરિણામ થાય છે તે સંધી મે શ્રી લખ્યા શિશ્ય આ વિષય સંપૂર્ણ નહિ થાય એ તેથી તેની દુબી માલિતી આપુ છું પ્રાણાયામ શબ્દનો અર્થ શ્વાસોચ્છવાસ રોકના એવો છે તેજ કુલમ કહે છે પ્રાણ શબ્દના મે અથ સાહિત્યમાં થાય છે અને પતંજલિના આ મત્રથી એ સૂચ છે —

પ્રચ્છન્નવિધારણામ્યા યા પ્રાણસ્ય ।

પા થો સુ ૧ ૪

તસ્મિન્સતિ શ્વાસપ્રશ્વાન્મયોર્મતિચિચ્છેદ પ્રાણાયામ ।

એનન ૧ ૪

આ બે સૂત્રોમાં શ્વાસોચ્છવાસ ક્રિયાનો જ પ્રાણ શબ્દ થી ઉત્પન્ન થયો છે આત્મા ગમસૂત્રીએ શ્વાસોચ્છવાસક્રિયાને બદલે જાગ્રત માનસિદ્ધિ મળીને પ્રાણમય આપેની છે હક પ્રદીપિકામાં તેનો ઉત્પન્ન થયો જગ્યાએ મળે છે એ મળે તેમ હો પણ પ્રાણાયામ

શબ્દોનો રોગચાળાથી તે પાસે જતો જાસો. જામની ગતિનો પારામ અર્થાત્ રોગશાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત યાયામ એવો જ પ્રાણાયામ કેરી રીતે કરવા તેનું વપાન અહીં અનુસૂચિત છે તેનું વિવેચન અનેક જૂના નવા પ્રયોગો મળે છે પ્રાણાયામનો અર્થ કુલ રસામા આવે છે અને તે મે પ્રદારનો છે કાલ અને આબ તર આબ તર કુલ ને માન કુલક હે છે ભગવાન પતંજલિએ પ્રાણાયામના આગ્રહ આપ્યા છે ૧૨૨૬૫૫૫૫૫ સૂત્રને ન ઉલ્લેખી સીતારી શીતની ભક્તિ બામરી મૂર્તિ અને પાવિની એ રીતે આઠ પ્રકાર આપેલા છે આ સન પ્રકારમાં જાસો. જામનું એક રીતે નિયમન રીતે કરીને અને મનને એક પ્રાણી શાંતિ આપી શકાય છે પ્રાણાયામ વડે ધીમે ધીમે મનને એકાગ્રતાની રૂપરેખા મળે છે શરીર સુદૃઢ અને નીરોગી થવામાં પ્રાણાયામ અત્યંત ઉપયુક્ત છે તેમજ દ્વિત્રો અને મન વિકસિત થઈને આત્મોન્નતિ થવામાં પ્રાણાયામથી ધ્યાન મળે છે પ્રાણાયામનું પ્રિધાન કિનિષ્ટ છે તેમાં જૂન ન થવી જોઈએ જૂન થાય તો નુસાન થવાનો મત્ત છે પરંતુ બરાબ જૂન વગર પ્રિધિમ પ્રાણાયામનો અભ્યાસ કરવામાં આવે તો પ્રેયી શરીરને ઉત્કૃષ્ટ આરોગ્ય મળે પણ ધાતુઓનો ઉપયોગ અને મનને ઉત્કૃષ્ટ સુખ શાંતિ મળે વગર રહેતા નથી એટલું પ્રાણાયામનું મહત્તર છે ઉપનયન થાય કે તરતજ દ્વિત્રોને મધ્યા સાથે પ્રાણાયામ શીખવવાનો વિચાર છે પ્રાણાયામથી ઉત્કૃષ્ટ હેના લાભો સી રીતે થાય છે તેનું કુલામાં વપાન ૧૨૨૬૫૫૫૫૫ પ્રાણાયામની શરીર અને મન બેય ઉપર અસર થાય છે જાસો. જામક્રિયા અત્યંત અત્તરિક છે દ્વિત્રો હાય જામવાદિનીનો વાતવાદિનીઓ વાતવહક દ્રો અને ડેવટ સહસ્રાર અને બીજા નાદીયકો એ સવ અવયવ મમ્મકો ઉપર જાસો. જામક્રિયાની તત્ત્વ અથવા અત્તરિક અમર થાય છે જામ એ સાદાત્ જન છે (Breathing is life itself) એમ જે કહેવું છે તે તદ્દન સાચું છે પ્રાણ શબ્દોનો અર્થ માત્ર માણસાયુ એવો નથી પણ પ્રાણાયુ એવો જ પ્રાણાયુ શબ્દોનો પ્રાચીન માદિત્યમાં જન કે જનકિયા રોગ અર્થ મે છે પરંતુ આધુનિક શાસ્ત્રોમાં પણ આ અર્થની ધણી કપના મળે છે પ્રાણ એટલે માન એ મીજન કે અવયવ (ether) નહિ પણ જન અથવા માનસશક્તિ (The Prana is the magic force which forms the basis of spiritual life) ડેવટ (absolute energy) એટલે જ પ્રાણ આપણા શરીરમાં વાતવહકોમાં સચાર થવાનો જે સાધુ તેને પ્રાણ કહે છે એટલે જાસો. જામક્રિયા નિયમન નિયંત્રણ અને આરામ-કુલકના ધીમે ધીમે વધારેલા નિયમિત અભ્યાસથી પ્રાણ ફેફસામાં અને તે કાગળ આળા શરીરમાં રોગાય જ અને શરીર ધાતુઓને ઉત્તમ બનાવવામાં તેની ધણી મદદ મળે છે પ્રાણાયામ વડે જાતી પેટ અને મૂત્રપિંડની ક્રિયા ઉત્તમ થાય છે અને તેને પ્રેક નતના માત્ર થાય છે જેથી તે તે અવયવમાં કયાય થોડો સમય હોય તો તે અવયવો ઉપર દબાવ આનવાથી નીળી ૧૧ છે વાતવાદિનીઓને તથા રનાયુઓને ઉત્તરન મળે છે મૂત્રપિંડ ફેફસા અને આતરગ મશકા બનીને પોતાનું ઉત્સર્જન કાય માફ કરે છે આ કાય પ્રાણાયામ વખતે જ થાય છે એવું જાણી નથી પણ કે રનાયુઓ અને વાતવાદિનીઓને મળેલા ઉત્તરનનું પગિણામ લાગ્યા વખત સુધી ટકવાને લીધે એ અમર અમુક વખત ચાલુ રહે ?

પ્રાણાયામથી ફેફસાની ક્રિયા સારી થાય છે ફેફસા મશકા અને કાયમ થાય ૭ ૫૫

વધારી દેવી નેહાંએ અને એ માટે આયુર્વેદીઓએ અત્યંત પરિશ્રમ કર્યો નેહાંએ
પ્ર કુ છે કે —

શાસ્ત્ર જ્યોતિ પ્રકાશાર્થં દર્શનં બુદ્ધિરાત્મન ।

તામ્યા મિષકુ સુયુક્તામ્યા ચિકિત્સત્રાપત્યવતિ ॥

ચિકિત્સિતે થય પાદા યસ્માદૈષ યપાશ્રયા ।

પર પ્રયત્નમાતિષ્ઠેદ્ મિષકુ સ્વગુણસપદિ ॥

માટે તે આયુર્વેદીઓએ ઓક ૨ ૧૨ પ્રયત્નો કર્યા નેહાંએ અને તે અર્થે વિવિધ
સ્થાયી સસ્થાઓની સ્થાપના કરી નેહાંએ લેા જાગૃતિની ઓક મગવળો કરવી નેહાંએ
સંગઠન વધારવું નેહાંએ રાષ્ટ્ર બ્રાહ્મણની મગવડ વધારે કરવી નેહાંએ શિક્ષણની મગ
વડ કરવી નેહાંએ

આ યુ પોત્ર રીતે સાધવા માટે આપણે આયુર્વેદીઓએ આપણુ પોતાનું ઉત્તમ
સમર્થન કરવું નેહાંએ મનુષ્ય ૧૧ અને ૧ ૧ મળ એ ત કરવું નેહાંએ તે શિશુ આપણે
આરો નથી નદ્યવિદ્યા ભવેતુ છે એ ઘણી મોટી રાક્ષિ છે હાવતુ મથેષ માત્રાન્ય
ભરતખડમા સ્થાપિત થવામા તેા નદ્યવિદ્યા અને વૈદ્ય (અગ્રેજ) કારણ બનેા છે એ સત્ય
છે વૈદ્યોએ મનમા લેવાથી તેમા માટે શ અસમ્ય છે ?

આયુર્વે મહામહાજના નાવટા નીચે આપણે જાણે આપણા મનને માનાયમાન
વગેર જૂનીને એમન થવું નેહાંએ મહામહાજના સમાજ વધારના નેહાંએ મહામહાજને વધારે
કાર્યમમ બનાવવું નેહાંએ આયુર્વે મહામહાજ માટે પુષ્કળ સહાય મેળવવી નેહાંએ જનતાની
સહાનુભૂતિ મેળવવી નેહાંએ અને પ્રકારે ૬ ૧ મેળવવું નેહાંએ મનુષ્ય ૧૧ અને ૬ ૧
બાળ એકકુ કરવા માટે વાબર ભરતખડમા કરવાનો મક ૫ કરવો નેહાંએ

વિદ્યાપીઠની પ્રતિષ્ઠા અને પ્રવક્ષમતા વધારના નેહાંએ અને આયુર્વે વિદ્યાપીઠ અને
મહામહાજ (૧) આખા ભારત નયમા હાનમા આ તા વિદ્યાપીઠમા શિશુમુકમ એક સરખો
હોય મેવી તજવીજ રવી નેહાંએ તે માટે આનુ વિદ્યાનય-મહાવિદ્યાનયને વિદ્યાપીઠ માથે
સમક્ષ રવા નેહાંએ તે શિશુ આ દેશના અગ્રીયાએ પ્રા તેમા પોતાના જોર ઉપર કે
સગવડની મ લખને મહાવિદ્યાનયો ૧૬૫ નેહાંએ અને આ કાન માટે જુદી જુદી જાતની
યો ના લેવાર કરવી નેહાંએ ( ) તત્વસ શિક્ષણ માટે તથા રોગજ્ઞાની આયુર્વેદી પદ્ધતિ
રૂઢ થાય એ માટે રચણે રચણ મોટી ઈ પીનાસ કાઢવી નેહાંએ અને જે હાનમા આનુ
હોય તેની સમજા કરવી નેહાંએ રામીની ચિકિત્સાના આખા પ્રેમકા કરીને પ્રસિદ્ધ કર
વાની વ્યવસ્થા રવી નરી। ગોગોની આ ઇસ્પીતાનોમા ચિકિત્સા નકકી કરવાની
સગવડ કરવી સ ૧ સાનાન આપણુ હાયમાથો ગયા છે તેનો આયુર્વેદી પદ્ધતિથી
પ્રચાર રવો મિદ્ધરોગ આપધિ ત્રોગો વડે રોગ મા ૧ કરવા માટેના ચિકિત્સા મધિરો
સ્થાપન કરવા નેહાંએ પચમ ચિકિત્સા માટે સ્વતંત્ર ઇસ્પીતાન આખા ભરત
ખડમા કયાય હોય એમ જાણવામા નરી આપણને-સર્વ આયુર્વેદીઓને પચમ ચિકિત્સાનુ
આયુર્વેદમા તદ્દન સ્વતંત્ર વપુન છે એ માહીતજ છે રોહસેવે પોગથા અનેક વાતરોગો તદ્દન
સાગ થાય છે તૈનધારા મ્દની ખ્યાતિ પણ ઘણી છે મન વિરચનનું વિધિપૂર્વક સેવન
અને રોગોમા ઘણુ સાર કામ કરે છે મરિતચિકિત્સાને તેા સ્વતંત્ર ચિકિત્સા તરીકે વર્ણવેા છે

લોપા કદાચિક્ષુપ્યતિ જિતા લગ્નપાત્રૈ ।

યે તુ સરોધનૈ શુદ્ધા ન તૈષા પુનરુદ્ભવ ॥

આ તત્ત્વભીમાસા અત્યત સત્ય હોવા છતાં સાધનના અભાવે સંરોધન ચિન્તિત્સા સારી રીતે થઈ શકતી નથી માટે સ્વતંત્ર રીતે મરોધન ચિકિત્સા પ્રવાની તથા શીખવવાની યોગ્યતા કચ્છી જોઈએ માનસ ચિન્તિત્સા માટે તદ્દન સ્વતંત્ર ઇસ્તિતાવ ઉભી કરવાની ગગવડ કરવી જોઈએ આ ઇસ્તિતાસમા આયુર્વેદ તથા યોગશાસ્ત્ર એ બે પદ્ધતિ અનુસાર ચિકિત્સા યોગ્યવી જોઈએ તેજ રીતે અનેક સ્થળે આયુર્વેદીય પદ્ધતિના આરોગ્યભવનો ઉભા કરીને જનતામા આરોગ્યગ્ધક્ષણશાસ્ત્રના જ્ઞાનનો ફેલાવો ગ્વે જોઈએ હાલના મમનમા આ જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવાની ઘણી આરક્ષકતા છે ક્ષયાઈ રોગોનુ ધણું જોર છે બાળમગ્ધનુ પ્રમાણ ઘણું મોટું છે અપચન, કમજબત રેનજા બમ વગેરે અનેક પ્રમુખતા રોગો જનતાની પાઞગ લાગ્યા છે આ રોગો થયા પછી તેમાથી છુટવાના ઉપાયો કરવા મળતા રોગો યાર જ નહિ એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ અને એ માટે પ્રતિ પદ્ધ ઉપાયો જરૂરના છે રોગ પ્રતિગધક અને સ્વાસ્થ્યસરક્ષક શાસ્ત્રોનો પ્રચાર ઉપર કહેવા આરોગ્યભવનોમાથી જોરથી પ્રવેશ જોઈએ એ જ રીતે વૈદ્ય ઉત્કૃષ્ટ રોગચિન્તિત્સા અને આરોગ્યસરક્ષક બને એવી સગવડ કરવી જોઈએ (૩) જુદી જુદી મતની પ્રોગશાળાઓ સ્થાપવી જોઈએ (૪) વિદ્યાર્થીઓદ્વારા પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોની પદ્ધતિ નક્કી કરવી જોઈએ (૫) જુના અ થો મેડીને તે વ્યશુદ્ધ હોય તો શુદ્ધ ખીને જાળવી ગાખવાની તથા ડાખીને પ્રસિદ્ધ કરવાની મહામણે વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ (૬) આયુર્વે ના સિદ્ધાંત અત્યત સત્ય અને સુ ગ છે પરંતુ તે સિદ્ધાંતો સ્થાનમય બાપામા એટલે અતિશય દુખમા લખવાનો આયુર્વેદના પ્રલેનાઓએ પ્રયત્ન કર્યો છે જૂના વખતમા એ રીત ઠીક હતી પરંતુ આ જમાનામા તેનુ વિસ્તારપૂર્વ લખાણ કરવુ જરૂરનુ છે માટે નવા અ થો ગ્વાવનારી મહામ જે વ્યવસ્થા કરવી આ ગ્રન્થો મંસ્કૃતમા કે દેશી બાપામા હોવા જોઈએ જૂની આયુર્વેદીય પગિબાપા મદા અને રામ ઉપરોગમા લખેજ અ થ કર્તાઓએ પોતાના નવા અ થો લખવા મહામણે આ માટે પારિતોષિક આપવાની તથા સ માનની યોગ્યતા કરી (૭) વિદ્યાપીઠના શિક્ષણક્રમ પ્રમાણે પાઠ્યપુસ્તકો તૈયાર કરાવવાની શરૂઆત કરવી (૮) કાય રોગનો લાકર પ્રમાણ થયો છે માટે કાય રોગના આતુગમ્યની મહામણે વ્યવસ્થા કરવી (૯) વૈદ્યોના ગ્જરદ્રેશન બીરો ત્યાગ ન કરતા તેનો સગ્તી સ્વીકાર પ્રવેશ

આ રીતે આયુર્વેદના પ્રસાર માટે આપણે ગર્વે મળીને અત્યત મનપૂર્વક તથા અગત્ય મમજીને પગિગ્રમ મળે જોઈએ આયુર્વેદનું તત્ત્વજ્ઞાન તેમા પ્રતિપા ન પ્રવેશ મિદ્ધાનતો અને તેની ચિન્તિત્સા પદ્ધતિ અતિશય સત્ય સિદ્ધ અને સુ ગ છે બાગતના ખુણેખુણામા તેનો પ્રસાર થવો જોઈએ પરંતુ બાગત બદાગના બીજા દેશોમા સુદ્ધા આયુર્વે તો ઉત્કૃષ્ટ પ્રચાર થવો જોઈએ તે માટે આપણે મીએ આયુર્વે ના મીશનરી બનવુ જોઈએ ઘેરેઘેર ફરીને આયુર્વેદની પ્રમાદી પડોચાડી જોઈએ જૂના વખતમા જેમ બૌદ્ધધર્મોએ પોતાના ધમની ધળ ખબે લઇ આપી પૃથ્વી ખુદી વળ્યા જેમ બૌદ્ધધર્મનું જ્ઞાન ગળથી રક મુધી તેઓએ ફેલાયુ મોની મોની ગગ્ધસતાઓને મૌદ તરફ વાળી અને મવને લગભગ

આખા જગતને સુદ્ધ દારણ મહામિત્રો પાડે મળતા હશે હોય તેમજ આપણે આયુષ્યે નું
જ્ઞાન જગતભરમાં ફેલાવવું જોઈએ અને આયુષ્યે ના વચનો દુરુપિ જગતભરમાં ગમવો જોઈએ
તાર્થાથિ નાપિ પામાથમય મૂનદયા પ્રતિ ।

યો વસત ચિન્મિસાયા સ સત્રપતિરતન ॥

આ જાવના અને પ્રેમજાથી આયુષ્યે શાન્ત ધણુ છે

આ જાવના આ પ્રેમજાથી પ્રેમજાથી પ્રાપ્ત અને મારે જ આપણે આયુષ્યે દયાશ્રીને
એ તત્ત્વનો એ પદ્ધતિનો અને એ રીતિનો પ્રયાગ કરવાનું જન લક્ષી આખા જગતમાં તેનો
પ્રયાગ કરવો જોઈએ તારે જગતની સાતિમ । ધ્રુવઆગેશ અને માયુ સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત થશે
નદિનરે તે દમણા ચાતુ રહેતુ માધન વધારે રપારે પ્રમર્શ કરો આરોગ્યું વિશ્વ દુરુપવનું
સુ ૨ તત્ત્વ માથે મળીને આયુષ્યે યાત્રેનો આ પ્રયાગ કરે એવી મારી આપના ચગળમાં
આમદગરી રિનિ છે

જાઈએ અને જાણે એ આપનો ધણુ રખત લીધો મારૂં જાણુ ધણુ લાજુ યધુ
પરતુ જનનાજનાદનરૂપ દેવ આમજના આ વ્યામર્શીક ઉપર આયુષ્યે રૂપ અમૃતનો આ યાગ
ધરવાની આ ત શુભારી નદિ પ્રેમ લાગવાથી એ આ યાગ પીગમવાનો યથામતિ પ્રવત્ન
કોઈ છે ઉવટ આરોગ્ય ય ગેમા —

સમષ્ટ્ય સરદષ્વ સગ્રો મનાસિ જ્ઞાનતામ ।

દેવા ભાગ યથાપૂર્વે સજ્જાનાના ઉપાસત ॥

સમાની વ આરુતિ સમાગ દુદયાનિ વ ।

સમાનમસ્તુ વો મનો યથા વ સુસહામતિ ॥

આપ સૌ એવા યાવ એવી મારી આપના ચગળમાં પ્રાપ્તના ૨ ઉવટ જાતેશ્વરના શબ્દોમાં —
જાતા વિશ્વાત્મક દેવ રૂપે વાયજે સોવાવે ।

તોપોનિ આઘ્રાસવાયે પસાય દાગ જે ॥

એવી વિશ્વાત્મક દેવની પ્રાપ્તના પ્રીતિ અને આપનો જાણાગ માનીને આપની ૨ ન રહી શુ
જાતિ જાતિ જાતિ

॥ શ્રી ધનવતરી નમઃ ॥

શ્રી ધનવતરી સમાહ સમારભ

તા ૧૫-૧૦-૩૭થી તા ૨૧-૧૦-૩૮

પ્રથમ મળીન વિશાગ ચપચાપ સી નાવ નું મળીત થતા માત્ર શ્રી પરમકૃપ્ય ૧ ૮
વિજ્ઞાનશી મહારાજથીના શુભદરે શ્રી ધનવતરી સમાહની ચર્યાચાર ચર્ચ હતી તેઓથીએ
આયુષ્યે પ્રતે વદદષ્ટિથી જોનારી પ્રતે આયુષ્યે નો સિદ્ધાંત । ખના દલીનો સાથે મમ ન થો
હતો અને આયુષ્યે પ્રતે માનની દષ્ટિએ જોવાની શું ૨ મનાહ આપી હતી તેમ ૮ હાલના

વૈદ્યોને પણ સુદર મોધ આપ્યો હતો તથા આ સંસાદથી પ્રગળગતિનો વૈદ્યોએ લીધેના મળતી સંપૂર્ણ સફળતા ઇચ્છી હતી ત્યાંમાઁ વાઙ્મ્યાનમાગના પ્રમુખથી તરીકેની વગ્ધો વૈદ્યગજ અમાગમર જી રિવદીની યર્ધરતી તારમા મલિશકગભાઇએ મદ્દન અને આયુરે ઉપર વાઙ્મ્યાન આપી પ્રગ તથા વૈદ્યોને મુગ કરી હતા તેના અનુમેધાન રૂપ ખીન્ન વૈદ્યોએ પણ વાઙ્મ્યાન આપ્યા મા સરનો આભાર માની ભગવાન ધનવતરીની આરતિ પ્રમાઁ લઈ પ્રથમ નિમત્ત કામ સૂર્ણ કરવામા આવ્યુ હતુ

ખીજે દિવસે એટલે તા ૧૬-૧૦-૩૮ એ મમમાનુમાર મગીતથી શરૂઆત ગરામા આવી હતી જેમા વૈદ્યરત્ન માધવનમા નારાયણરાગ શાસ્ત્રીના પ્રમુખપણા નીચે વૈદ્યગજ જટારામર પ્રત્ના જમે આહાર અને રિદ્ધાર ઉપર મુગ વાઙ્મ્યાન આપી પ્રગ તેમજ વૈદ્યોને દાખ મા ખીનો આપી મમળતી તેમોના મન રગ્ગન કરી હતા તારમા અ પ વૈદ્યમધુઓએ એલોપથી અને યાયુર્વે ની સમાનતા વાઙ્મ્યાનરૂપે મરી મતાવી હતી ત્યારમા ભગવાનની આરતી પ્રમા લઈ સભા નિસર્ગન મરી હતી

નીજે રિસે એટલે તા ૧૭-૧૦-૮ એ સગીતથી શરૂઆત થવા ખાઁ અત્રેના સુપ્રસિદ્ધ પ્રોફેસર અનુપગમ મવળના પ્રમુખપણા નીચે સતુચર્યા અને દીનચર્યા ઉપર વૈદ્યગજ મગળેશ્વર મોમનાથભાઇએ વાઙ્મ્યાન આપ્યુ હતુ તેમજ સામ મ અને આયુર્વે ની રિએ મદેના તરવોનો વિચાર કરી અને જરૂ જજ્ઞાન તોજ નવા તરનો લેમા વિગેરે ઉપર સુદર વાઙ્મ્યાન આપ્યુ હતુ તેમજ આયુર્વે ત્રલે માનની લાગણી ઉત્પન કરાન્યાથી તાલીયોથી વધારી લેમામા આગ મા હતા ત્યાર મા પ્રમુખથીએ પણ એવા ઉમ તરવોથી સાખ શન મીમાસા વિગેરેમા આયુર્વેદનુ મ્યાન ને તેમા મદેમા અમૂલ્ય તરવોનું ધણીજ નિદતાથી પોને મમળ મુ હતુ તેમના લાપણથી વૈદ્યો તેમજ નળજનોને ધણુ જ મમ તવાનુ મન્યુ હતુ આવા પ્રમુખોનું પ્રચયન વારેડીમે થાય તેવી ઇચ્છા પ્ર રીત મરી હતી ત્યાર મા ધનવતરી ભગવાનની આગતી પ્રસાદ લીધા મા મમા વિમગ્ન યર્ધરતી

ચોથે દિવસે એટલે તા ૧૮-૧૦-૩૮એ મગીત થવા ખા પડિત શકરનમાદ મીશ સીગી હાઈકૂલના નિદાન પ્રિન્મિપાલ મા પ્રમુખપણા નીચે વૈદ્યગજ પુરોત્તમ અમૃતનાને સ્ત્રીરોગ અને ખાલસુત્રુપા ઉપર મુગ વાઙ્મ્યાન આપ્યુ હતુ અને રમ્ને સાભગવાનો મરસ ગસ આ રો હતો ત્યારમા અનુમેધાનીક વાઙ્મ્યાનો અ ર યજીતુઓ તરફથી થમા ખા પ્રમુખથીમે મુદરતાથી ઉપસ રમા વૈદ્યોની કુગ્ગ તથા તન્ય વિગેરે ઉપર નિત્તામર્થુ લાપણ આપ્યા મા મરનો આભાર માની આરતી તથા પ્રમા લઈ મમા નિસર્ગન જાહેર કરી હતી

પાચમે રિએ એટલે તા ૧૯-૧૦-૩૮ના રોજ સગીત થમા મા ડાકટર માદેજ ખાલકૃષ્ણ અમરગના પ્રમુખપણા નીચે રિદાન રવગજ જયનિવાન દુર્ગોચમર મગળ ખી એમ સી એ આયુર્વેદમા આધુનિક નિગા મા ઉપર રિદતાભલુ ભાગણ આપી ન તના મન રગ્ગન મા હતા ત્યાર મા અન્ય વૈદ્યગ મેએ અનુમેધાનીક ખાગણ આપ્યા મા પ્રમુખે સુદર વાઙ્મ્યાન આપ્યા મા રમ્ને આભાર માની આરતી પ્રમા લીધા મા મમા નિસર્ગન યર્ધરતી

આજનો છઠો દિવસ એટલે તા ૨-૧૦-૩૮ તે આ મેતાહનો મુખ્ય દિવસ હોવાથી ધણી જ હાજરી હતી માર્વતી શરૂઆત સંગીતાચાષ દેવેન્દ્રિયજી તથા દનુવિજયજીના અતિમુંદર મંગીતથી ચર્ચ હતી જે લગભગ દોઢ માસ ચાલ્યા બાદ પ્રમુખશ્રી રસાયનાચાષ ઉમિયાશકર મોતીગમભાઈએ પૂજનઅચન કર્યાના પ્રમુખ પહોંચી હતું જે મમુમયન વખતે લોક કલ્યાણને માટે પ્રગટ થયા હતા અને જેઓ વિધુ ભગવાનના અંશરૂપ ગણાય છે તે ધ વતરી ભગવાન શી રીતે ઉત્પન્ન થયા તેના ઇતિહાસ સવિસ્તર મમજનના બાદ અન્ય વક્તાઓના વક્ત ૧ થયા બાદ વે પ્વની માથે બી ન વલોની સાથે પૂજન આગતી વિગેરે કરી ઉપહાર વિગેરે લઈ સંગીત આચાર્યોએ અપેલી સેરા બ ન માનપત્ર આપ્યા તાદ ચાતુ સાનમાં આયુર્વે પરીક્ષાઓમાં ઉત્તિર્થુ થએલા પ્રધુમેને અભિનં નપત્ર આપ્યા બાદ મર્વતો આભાર માની સભા વિમજન કરી હતી

રોજના નિયમ મુજબ આજનો એટલે તા ૨૧-૧ - ૮નો દિવસ હોવાથી ધણી જ હાજરી હતી પ્રમુખશ્રીએ ગાયનાચાષ ઉમિયાશકર મોતીગમભાઈ મિરા ત્યા હતા વ્યાખ્યાન કાર નડિરા ના સુપ્રસિદ્ધ વૈદ્યગજ સુ રસાન નાથા નાન જોરીએ આયુર્વેદના મૌલિક મિદ્ધતોપર એટલું તો મુંદર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું કે મુ રવિશ ૨ જટાતકર ત્રિવેગી પ્રાણાચાર્યે આવા લેખો પોતાના માસિકમાં આપવા માટે કહ્યું હતું વૈદ્ય મલાએ પણ દર રવિવારે તેમનું બાપણ સાબળી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવા માટે લાણે આપવા માટે આમત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું અને તેઓશ્રીએ આમનણનો સ્વીકાર પણ કર્યો હતો ત્યારના મત્રી વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદે આજદિન સુધી થએલ અનુભવો કાવળી તુટિઓ તથા ૧ વર્ષમાં આયુર્વે ત્રત્યે થએલા અનુભવો દર્શાવી આના રાખ્યાતાઓની સફળતા ઈ જી અ ન વ્યાખ્યાતાઓ ઉત્પન્ન કરના ડિમેટિંગ સોસાયટીની જરૂગિયાન રજુ કરી હતી ત્યારના વૈદ્યગજ અમાશકર ૭ ત્રિવેદી અને ભાઈ આત્મારામ જેના અને અ ય કે જેમણે અત રણપૂવક સેરા અપણ કરી હતી તેઓનો આભાર મા પાયાદ વૈદ્ય બા શકરજીએ તથા પ્રમુખશ્રી ઉમિયાશકરે વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદ શશિકા ત તથા યશવતરાય વિગેરે મત્રીઓએ આ મર્વે દુક સમયમાં ધણી સફળતા અને બુદ્ધિમત્તાથી સપૂર્ણ કરી બતા યુ છે જેથી આ સભા તેમને અનેકશ ધન્યવાદ અર્પે છે આજે સભાને આના યુવાન ખનીલા કાર્યકરો મળ્યા છે માટે આપણને ગૌરવ લેવા જેવું છે પ્રમુખશ્રીએ પણ મત્રીઓ જે મને આના ન મદયા પેાત તો આટલા આટલા મહાન કાર્યો હું પૂર્ણ કરી શકો ન હોત મને વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદ તથા અ ય મત્રીઓ જેવા મત્રીઓ ન મદયા પેાત તો આજ વર્ષના કાચ આટલી મફળતાથી હું કરી શક્યો હોત કે કેમ ? ત્યારબાદ પૂજન આગતી પ્રસાદ વિગેરે અર્ધ સમાહતી પૂર્ણાદિત કરી હતી સમ્તાહમાં સાતે દિવસ લગભગ પાચસોથી ત્રણ હજારની મખ્યામાં મજનનોની હાજરી રહેતી હતી તથાસ્તુ ॥

નિ વૈદ્ય અનિરુદ્ધપ્રસાદ માણેકનાથ

મત્રી-વૈદ્યસભા

એ શાત અને મત્યની મુર્તિ વૈદ્ય ગવિગકરભાઈ

ને

“પ્રાણાચાર્ય”ની પદવી

એને કોણ નથી ઓળખતુ? અમલવાદના વૈદોની એ ગૌરવર્જી-ગોખની એમના દમની સાદાઈ ભરેલી ફેટાના આયુષ્યવાણી લાંબા પાંક્ષીવાળુ ધોનીયુ તાયમા લાંબી કાનની મુશોબિન લામી લામી અડી ૧૨ મીસીઓ સ્વભાવે શાત અને અત્યન માયાળુ છતાં કદિ ઉમ્ર એવી નિમગ અને મત્યની મુર્તિરૂપ નુ તો તે વસ્તિને ! મલકે ભાગે જ કોઈ અમલપુ હશે ! અને આખની ગોભારૂપ તેમના ચરમા તો નું જ રો ! ! એમનુ નામ છે શ્રી રવિરાગભાઈ જલે શ્રીમાળી લાલણ ઉમ્ર તો આશરે ૫) જરૂર હો જ પિતાની યશસ્વી પ્રીતિના પગલે ચાલી ચાનની પ્રીતિને મેનાતો મગત ચાવનાર વ્યક્તિથી આજે સારાય ગુજરાત પ્રાત—રઘ મમાજ તેમના નામથી ભાગેજ અમળો હશે કે જેના એ મદગુણોથી લોભાઈ મુમદની શ્રી પ્રભુગમ આયુષ્ય કાર્તિકના નચાવકોને પણ નમતુ જોખી ‘પ્રાણાચાર્ય’ની માનવન પ રી આપરાની ફરજ પડી ! ધ ૧ છે એ પુખ્તને !

આજે અમલવા ની વૈદ્ય મમાજના સદ્ભાગ લેખાય ગણ કે ગજનગર એ ગુજરાતમા ધન્ય તરીઓનુ ધામ બ યુ છે એ ગજાગરના આગળે પ્રાણાચાર્ય ની પદવીનું બહુમાન મેગવનાર માગ પૂજા શુરવે રન વંદશસ્ત્રી નાગવણરામ દવરામ દના અને એમના સ્વગરામ પછી તગતજ એ ખોટ મુ શ્રી રવિરાગભાઈએ પુરી એથી એમને અમલવાદના બીના શ્રી નાગવણશકર ભાઈ મું તો અગ્યાને નદિ / લેખાય શ્રી રવિરાગ ભાઈએ અમલવા ના વંદમમાજની પ્રીતિને જગાય ઉલ્લપ ન આપના દીની એજ એમના તગ્દ મોહક ને આપણ સમિત મહેવાય અગે તો એટનુ જ હજીએ છીએ કે એવી મહાન વિજુતીએ રાજનગર અવસ્ય ધરાવે

મુ શ્રી રવિરાગ ભાઈની આયુર્વે ની મેવાઓ વણવવાનુ માગ રગ્તમા નથી પડતુ એટલુ તો જરૂર કહીશ કે એમના વંદ પતર એ મમાજ અને વૈદોને વંદકના સમીતો ઘેરઘેર વામારૂપ બતાવી મૂકે છે આ સેવા જે ન અમજે નેને થુ કહેતુ છ પ યાવ ? અને આવો મહાન વૈદકીય પ્રચાર ચાતુ ગખવો તે થુ મદન નથી ? કામસી દાગ તેમની મેવા એટલુ તો અવસ્ય માગી લે છે કે દવાઓની મત્યના અને ચાત્રીર ગનાવ માગ કામમી કોઈ રીતીએ ઉતગતી નથી એજ તે પ્રમાણૂત પુગવો છે આધુનિક મમપમા મમાજના કોઈ કાય એવા નથી કે જેમા તેઓ ન હોય ! આ પશુ એ મદતા છે !

એવા મહાન પુરુ પાસેથી આજનો સમાજ એટલુ તો અવસ્ય માગી લેગે કે દરેક કાર્યમા પોતે નિષ્પયપાત પળે રહી પોતાની બાબતની મેવા અપણ કરી અમાગ જેવાઓને ધડો લેના કરશે ઈતીહાસ !

અપના

શગિકાન્ત ભુવાભાઈ પડયા

ના જયધ વન્તરી

અંકલેશ્વર તાલુકા વૈદ્યસભાની સ્થાપના વખતે શ્રીયુત વૈદરાજ બાપાલાલ ગરબડાસે આપેલું ભાષણ સંજ્ઞા,

આપ સૌને મારી ઉત્તર જે સ્નેહ વરમા થો છે તે મટે હું આપ સાનો આભાર માનું છું
આપણે આજે તાલુકાના વૈદ્યોનું મળકન સાધવા એ ન થયા છીએ આ યુગ જ મળકનનો
છે મળકન સિવાય આ જમાનામાં ગમે તેવી પ્રભાવશાળી ક્ષમિત તરીકે આપણે કાઈ પણ
દશ કે રાષ્ટ્રની કાઈ પણ વ્યતિ કરતા ચળીઆતા નહિ તો ઉતરતા તો નથી જ જીવનના
કોષપણ ક્ષેત્રમાં આપણે જગતની કોષપણ પ્રાપ્ત સાથે વ્યક્તિગત રીતે ખબેખના મીનાવીને
ઉભા રહી શકીએ એમ છીએ પરંતુ આ ૫-૧ કે વધુ માણસો સાથે મેસીને કામ
મગા બેગા મને છે તમાજ આપણમાં રહેલી મળકનની જ્ઞાના-ગદિતતા ઉપર તરી આવે
છે આખા ભારતરખની આ સ્થિતિ છે તો પછી મદ્રાઓથી હિન્દિવિમિહિત થઈ ગયેન
અનેક આક્રમણોથી જગતિત મનેલ વૈદ્ય સમાજનું તો પૂરું જ શું ?

પરંતુ મળકમા ૭ ૥ પુરૂષ પ્રતાપની આપણા દેશમાં ગાંધીજી અસ્મિતા વ્યાપી રહી છે
ખીનના લાગી છે આત્મી અમર દિંદુ તાનમાં જીવનના મવક્ષેત્રો ઉપર ઓછી વતી થઈ
છે જ સાહિત્ય કલા ધર્મ રાજ રણ તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપાર વગેરે ત્રયેક ક્ષેત્રોમાં નૂતન
પ્રાણ-સચ્ચા થયો છે પ્રત્યેક વગ આગસ મરડી બેઠો થવા લાગ્યો છે સૈ આથી દમાને
વર્ગોમાં પણ અસ્મિતા પ્રગી છે આ અમરમાંથી વૈદ્યો પણ મુક્ત થા નથી પુનવસુ
અને ધ વ તરીના નાગસો પપુ મૈ ૧ મેના પ્રમા પછી સત્ત્વના આવિર્ભાવ માટે કદિનહ
થવા છે પ્રથમની દૂપમહુતા પ્રથમની ત સ્ત્રીનતા પ્રથમના કુમરકારા વૈદ્યોમાંથી હવે
અદશ્ય થવા લાગ્યા છે પોતાની દુ શાનું નથ સમાજને તીવ્ર જ્ઞાન થવા નાગ્યુ છે આયુ
વર્ષના પ્રાણ ધ કડના લાગ્યો છે સ જ વૈદ્યમમાં આ નૂતન રક્ત મચ્ચા થવા લાગ્યો છે
પ્રાતીય મનેનો નિખિન ભારતરખીય મનેનો આ અને તાતકાના અધિવેશનો-આ
ખુ શુ બતાવે છે ? વદ્યસમાજ પોતાના અતરના અરા ને બ ત ગતો થયો છે નવુ
સાહિત્ય-અન તા ધણા જ નૂજ પ્રમાણમાં-ઉત્પત્ત થવા લાગ્યુ છે વિદ્યાનો અને મહા
વિદ્યાલયો ઉદયવા લા રા છે હ નરો વિદ્યાર્થીઓ ત્યા પદ્ધતિસર જ્ઞાન લઈ લા છે
માસિકો દરેક લાયામાં પ્રગટ થવા લાગ્યા છે નખેકો પોતાનું આત્મસત્ત્વ એમાં દાનવતા
થવા છે અનાપ પુસ્તકોનું મુજુ થવા લાગ્યુ છે આયુર્વે ના ઇતિહાસના પાના લખાવા
મા યા છે ચોતગદ્યી જે જ્ઞાનનો પ્રકાશ આવવા લાગ્યો છે તે જ્ઞાનરસિદાઓનું તે
આયુર્વેદના સૂત્રોને મમુનમહિત બનાવી છુ છે સકન વદ્ય સમાજમાં નૂતન પ્રાણમચ્ચા
થઈ રહ્યો છે હોન વુડ્ડ જેમને mind born sons of England કહે છે તેના
આપણા પ્રતિમા મપન કોકરો પણ આયુર્વે તરફ આમોવા છે અને અજાસ કરવા
લાગ્યા છે આગામાં મહામહોપાધ્યાય કમિગર ગણનાથમેન M A L M S શારીર
શાસ્ત્ર (anatomy) અને ઇન્દ્રિયનિર્માણશાસ્ત્ર (physiology) ને મરદૂત સ્વાગ પહેરાવી
રહ્યા છે, મદ્રામમાં લેડ કનન ત્રીનિનામ મૂર્તિ-ગનમે દ રૂન એક આયુર્વે એ ક મિહ

મેડિસિનના પ્રિસિપલ-માયુર્વેદનું ગહન પોતાની પ્રાચીનતા લેખિનીથી આમનાથ સમીપથી આ યુગમા વિગ્ન બ્રજાતી એવી વિવેકબુદ્ધિથી પ્રગણમા આણે છે જાનેનાતમા અનેક ડો. ટરેર આજે આયુર્વેદો તરફથી અભાસ આદરી ગયા છે આયુર્વેદ અને એનાપથીતો સમનય પણ થના લાગે છે પરિણામે જૂનન માર્હિત્ય સરખવા લાગ્યું છે પૂર્વ અને પશ્ચિમની મર્યાદા ભુમાવા લાગી છે અને જ્ઞાનતો પ્રમાણ જમાથી આપનો હોય તાથી મેળવવા માટે સૌ મથી રહ્યા છે જ્ઞાન એ પશ્ચિમની કે પૂર્વની મૂડી નથી પેચ્ચોર કાચ અને ઓસ્લર એ જનમ યુરોપની જ મૂડી નથી તમ જોડ અને ગમન કેવળ હિંદુસ્તાનની જ મૂડી નથી જ્ઞાનને ણી જ્ઞાન અને િજ્ઞાના બધેતો શા ? સૂરિને યુરોપતો અને હિં તો-આમા બે બેદોમા કોઈ વણુવે તો તે જેવું મેડુ લાગે તેવું જ્ઞાનસુત્રી ૫૫૫મા છે આયુરવ એટલે Science of Life ચરમ મહ છે કે આયુર્વેદનો પાઠ નથી માટે હમેશા અપ્રમત ગદીને એનો અભ્યાસ આચરવો રહ્યો ન જન હાસિત કાયુર્વેદસ્ય પારતસ્માદપ્રમત્ત ૫૪ મિથામમસ્મિન્ ગ-હેન્ દુસ્તો હિ જોકો બુદ્ધિમતામાચાય શત્રુવ બુદ્ધિમતામ્ એતત્ ચ મિથમીઞ્ય બુદ્ધિમતા ભમિ પ્રસ્વાપિ ધન્ય વગસ્યમાયુધ્ય પૌષ્ટિ લૌકિકમ્ સુપન્નિશ્ચિતો ચ વાત યમ્ બસુવિધાતવ્ય ચ ॥ (ચરક વિ સ્થા જ ૮) બુદ્ધિવાનો માટે તો આપુરે જગત આચાર્ય છે મૂખાને જ તે શત્રુ જેવુ લાગે છે આથી જ અમિ પાસેથી પણ યશ અને આયુષ આપનાર આ ધન્ય શાસ્ત્ર સાભગવુ બોધે એ ઉમદા તરવો તેના અપનાવના બોધે એ અરે ઉપરિચિત થયો ॥ વૈદ્યસમાજને મારી નમ્ર મિનિતિ છે કે શશ્વત્ અપ્રમત રીતે આ અગ્રાધ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યા કરજો આયુર્વેદનું જ્ઞાન સરખ લાપામા હોય કે અગ્રેજ લાપામા હોય કે ઉડુમા હોય-જને તે લાપામા હોય પણ તે આપણે લેવું જ ગણુ લા વખતથી આયુર્વેદના પાણી નહેતા બધ થઈ ગયા છે એટલે જ તેમાથી તાઝી ચાલી ગઈ અને પાસેથી જનારને વર્ક કુર્ગીધી પણ આવી આપણે આ આયુર્વેદ-જગને રહેતા કરના પડો એનો મન નનિના વાતા વરણુને સૌ દર્થ અર્પણ

ગૃહચેા ! ઘણુ ય જોલનાનું છે મહેનાનું છે પરતુ શુ મું ? આયુર્વેદનો જૂતકાળ તો અતિ ગૌરવશીલ છે યુરોપ નારે જગલી હણુ તારે આપણો દેશ મન વિદ્યાઓમા અજેમર હતો ભૂમકમના વિદ્યાર્થિઓ તે વખતે આપણા વિશાળ તક્ષશિના જેવા વિદ્યાપીઠોમા અભ્યાસ માટે આવતા આયુર્વિદ્ય ચરકસહિતાનો મળ વિદ્વાનો ઈ મ પૂ નીખથી એયુ સકુ રાખે છે ચરકસહિતા તો ખરી રીતે અસિરેશતનનો મોહિતવચિત પ્રતિમખગ છે અગ્નિવેશતવ અખ્ખિત રૂપમા હણ મળતુ નથી આધનિક સુત્રનમહિતા પણ સુત્રનની કૃતિ નથી પર તુ વૃદ્ધ સુસુત ઉપરથી નાગાણુને કરેલો પ્રતિમખગ છે સુત્રસુતના ૭ શિષ્યો અગ્નિવેશ જતુકર્ણુ બેડ હાગિત ક્ષારપાણિ અને પરાચર- ॥ તરોનો પત્તો નથી મનમ્તા યુનિવર્સે બેડમહિતા તૂટક રૂપમા છપાવી ત્રિસિદ્ધ મરી છે આયુર્વિદ્ય ત્રિગિતસહિતા એ તારિતની નહિ પર તુ કોઈ અર્ચાચીન લેખ ની મિત છે આમ અનેક પ્રાચીન તરોનો પત્તો નથી વિદેશી આક્રમણ રિતી પિશાચ લીનામા ઘણુ યે સાહિત્ય લક્ષિમજૂન થયું છે પર તુ જૂતમાલનું ગૌરવ વણુવવા જેટલો સમય મને અહિં નથી એને વિગતમા નહિ ઉતર આ વિવરના વિદો હશે છે કે આયુર ના અભ્યાસ માટે મિ ગ્ના વખતમા યીમ વિદ્વાનો હિં મા આવ્યા હના અને ગ્રીક વિદ્વાનોએ આયુર્વેદો ત્રચાર ગ્રીસમા મ્યો ઓમ જ નહિ પરતુ મુસનમાનોએ

પણ અલ્પજ્ઞાના વખતમા આયુર્વેદ ની સહિતાઓના ભાષાતરો અરબી ભાષામા કરાવેના આગ્રમો અને ક્રીષ્ણ દ્વારા આયુર્વેદ યૂરોપમા ગયો આયુર્વેદ જ આધુનિક ચિકિત્સાપદ્ધતીઓની જનની છે એમ હર્નન વગેરે અનેક નિબંધોએ પૂરવાગ કર્યું છે

સિકંરના આક્રમણ બાદ ભાગતવખમા મહાવિપ્લવ શરૂ થયો એ યુદ્ધ અને મિત્રસારના મરણ પછી દેવાનાત્રિય રાજર્ષિ અશોક માદીએ આવી મૌદ્ધમ અગીયાર કર છે અને અનેક બાદસાધુ માધ્વીઓ દ્વારા આયુર્વેદ સંકલ્પ ભૂમકનમા ખ્યાતિ પામે છે આ દેવાનાત્રિય રાજર્ષિ અશોકે પોતાના ગામમા ઠેરઠેર ગેરના દવાખાના બોલેના અને મનુષ્યો માટે પણ ઠેરઠેર ચિકિત્સાલેખો બોલેના પરંતુ અહિંમાના આ પૂર્ણરીના હાથે હિંદુ શાકશાસ્ત્ર ઉપર પ્રખર કુદગમન થયો અશોક ના કુમારને સારવેદ મળ્યાની મના મરી પછીમા આપણુ શસ્ત્રશાસ્ત્ર (Surgery) રચયિત બન્યું એનો રીતમરનો અભાસ થયો એક વખતનું અતિ ઉજ્જવ શાસ્ત્ર અહિંમાના પૂર્ણરીના હાથે વિરમગયું અને પછીનો ઇતિહાસ તો એટલો કંટાળે છે કે કહીના પણ મને કપારી છે છે પછી તો શક ખબર વગેરે જગથી જનતાના આક્રમણો આલુ જ રજા મારાજા નિષે આ જગલી રોગાને હાડી કાઢ્યા અને આજ વખતમા આધુનિક ચરમ્સહિતામા પણ કેટલોક ભાગ નાશ પામેનો હતો તેને કાશ્મીર દશના દર્શન નામના પદિતે પૂરિત કર્યો પછી આ ના વિક્રમાતિય એણે શકાને મારી હમણી ચક્રવર્તિનું નિરૂપણ કર્યું એના શામનકાળમા ભારતીય વિદ્યાશાસ્ત્રોની પુનઃ ઉત્પત્તિ થઈ મનિદાસ ભરજૂતિ વગેરે મહાન કર્યો આજ અરસામા પાક્યા અને આ પછી ૫૦-૬૦ ને વાગમટ વ દમાધવ આદિ સમ્રાટ થ કતામો તથા જોજીટ ગ્રામસ નામની વ્યાખ્યાનકારો ઉત્પન્ન થયા આ બધા ઓએ નાશ પામતા આયુર્વેદને બચાવનામા ઠીક ઠીક પરિશ્રમ કર્યો આ લેખકોના મતે આપણને હજી સાપડા નથી પરંતુ બીજા ઘણા લેખકોએ એમના પુરતકોના ઉતારા કર્યા છે આ પછી અગિયારમી શદીમા ચરમ્સહિતાના મહાન ટીકાખર અકપાવિદ પાક્યા અને આપણને આ વિદ્યાને ચક્રવર્તસનહ અને ચરમ્મીકા-આવા બે મૂલ્યવાન મતો વારસામા સોંપ્યા આ વચમા અનેક આક્રમણો થયેના મુમનમાનો પણ આ ધા મહામુલ્ય ગ્રંથનવી મહામુ ધોરી તમુલગ નામની અનેક વચન ગળઓના બીજા આક્રમણોથી આ ભૂમિ પદાકા તથા સવન હાહાકાર મચી રહ્યો હિંદુ સંસ્કૃતિ નાશ પામવાની અણી પર આવી હતી અમરના ગામમા આ વસ્તુચિતિમા પાછો પડ્યો આ રો અને આ વખતે હિંદુ કંઈક માન પામી પરંતુ મુસનમાનોના બીજા આક્રમણોમા આપણુ મળામુ સાહિત્ય ભરમીજૂત થયું પ્રેટલે કાવગ માટે અદસ્ય થયું ખેર ! ભગવાનની ઈચ્છા જ એની હતી તો મનુષ્ય નયત્નો શું કરે ? બે આપણ માહિત્યના ધ્વસ્તઓ દુઃ વિદેશથી અહીં આજના તો આપણા સાહિત્યના સંસ્કૃતો વિદેશીઓ પણ બહારથી જ ભગવાને મોકલ્યા અંગ્રેજી રાજ્ય શરૂ થયું એટલે દશમા વિલેખો બધ થયા શાંતિ રચપાછ અને માહિત્યની શોધ થવા લાગી ખુલ્લેખાચરે પડીને ઉધધથી ખનાઈ રહેલુ સાહિત્ય વિદેશી અંગ્રેજી વિદ્વાનોએ બહાવ્યું અને એ પછીનો ઇતિહાસ તો જગજહુ છે જ

આટલાટના બીજા આક્રમણો જે દેરો અને જે ચિકિત્સાપદ્ધતિએ જેવા તે દેશ અને ચિકિત્સાપદ્ધતિની અવગણના કરના તે શુદ્ધેશુ જે આયુર્વેદ મરવા યોગ્ય ન હોત તો આટલાટલા

બીપણ આક્રમણો વચ્ચે તે જની જ સમી ન હોત પરંતુ આયુર્વેદ મા પ્રાણી ભરો
હતો એવું તત્ત્વ હતું કે જે એને જીવત પામી શકે એમ હતું અને આથી જ સરિસૃતિ
પ્રણીત આયુર્વેદ જીવતો રહ્યો. એને અત્યારે ગાંધ્યાચાર્ય નથી ધનવાનોનું ધન પણ એના
ભાગે નથી આવતું લાખો રૂપીઆથી મ જ ચએન આયુર્વિદ્યે દર્શિતરો જેમા આ મરીમ
દેશનો અનગણ પૈસો ખચ્યાઈ ગયો છે આ તમા આવે હજી આ જુનો આયુર જમ
ખેલી રહ્યો છે આયુર્વેદે દર્શવાના અને રીતમગના પ્રાપ્તો આ યા જનાય તેનો વાકો વાગ
કોઈ કરી ન શક્ય અને અત્યારે તો ભગવાનની ઈચ્છાથી આપણી જ મિનિસ્ટી-પ્રધાન
મંડળે ગાંધીજીનામ હાથમા લીધી છે એટલે તેને ગાંધીજીના યવાનો વારો આ પો છે આ
શુભ અવસરથી હું રામાય અનુવંતુ છું મારું હવે કોઈ અસૂર આન થી નાચી રહ્યું છે

શામળાચાર્યન વગેરે આન્યાઓ મયા તરવા થી દોઢ જનાય છે પરંતુ મરુતિ
જીતાતી નથી એ સરસૃતિનો બીજો મરુતિ ઉપરનો નિર્ણય તેમ વિગત માનો લેખાન છે
અશીષ પછીથી આપણી દુસ્થા શરૂ થઈ છે અને તેનો દહન અને નથી આ પો એ રાત
આપણે જુદી રાખતા નથી છતાં આપણા ગામ નહીં આ બીજા આક્રમણો વચ્ચે પોતાનું
વચસ્વ સાચવી ગામ પશિણામે મમા નિચર રહી રા પો આક્રમણોના વિરોધે નેગ્યા
પનટાતા સંભોગોમાંથી બોધપાક લીધા પરંતુ પાતાનું મત્ત ન શુભાચ્ય આજે ભાગીર
સમાજ જીવત છે એનું મિદામન અડાન છે એના ગતમાથી મરીમનપણા સીપુરો પામી
ગયા છે અને આની પતિત યામા પણ જમનની વના પામી ગયા છે આયુર્વેદનું પણ
કર્ષક આમ જ બન્યું છે આજે પણ તે જગતની ચિંતિમાપદતિઓ આમે મગવ નિવૃત્ત
છે અને પશ્ચિમની ચિકિત્સાપદતિન નવીન દષ્ટિ આપી શકે એવા અને તત્ત્વોથી તેભરપૂર છે

આયુર્વેદ આપણા દેશનો જ મહિ એને હ પુણુ છું એમ નથી જો તો અધપૂર્ણ થઈ
આયુર્વેદ મંરુતમા છે એટલે હું તેને પુણુ છું એમ પણ નથી મગમને જ સામ્ય માનનારો
અધ હું નથી આયુર્વેદની પાસે દહીયે સાગ જમતો આપવા જેવું થયું છે નેગ્યા ખાતર
એને પુણુ છું આ દેશની મરીમ જનનાને પગેચવાનું મળે આયુર્વેદ મા જ ન મિયાનું
ઈદ્રજવ મોનાગુખી હરો જેટની મરનાઈથી લોભા વાપરે છે તેની મરનાઈથી આપણા
દેશના લોકો દો યોગ્યતા દો યો એનિહિ મેના અને દો માર્દરોનો-મો નિ
વાપરે આ માદી દનાઓમા જે પ્રાણ છે તે પ્રાણ તો દો ચોમા નાલ પામે છે મોગીને
મ્વાય જે શુણુ મરે તે દો પુનતવા નથી મરે એ નિર્ણય વાન હ આમાગિષ અને
આર્થિક દષ્ટિએ આયુર્વેદ જ આ દેશના લોકોને વધુ અનુકૂળ આવે એમ છે આયુર ની
પાછળ હિંદુ મન્યતા છે નમના છે આ મર્ષ કે જાનશુદ્ધિપ્રતીપત્તી રાગીના અનભમા
પ્રવેશ કરવાની દષ્ટિ જે ન્યારે પાંચાલ મરુતિના પ્રતી રૂપ મેટગુ ચિત્ત લુપ્તો કે
પાટનુન હો નેમ્દાઈ ખૂ મગવામા દેખાય એવી રીતે ધાનેન મેથોગોપ અને સ્વભાષમા
બોલના જલો સંકેત થતો હોય એમ જો જ ભાષામા જ લખના અને જોનાના પ મરે
જોતાજ દરદી ગલગાય છે આવાની મધે નિજોનાને દ દી વાન કરના જ મેંચાય છે
અને પછી ઇન્દ્રેમ મ મોગી શીજો મે મોનો-આ ચિત્રમા વડુ મો નદિ
હિંદુસ્થાનની મંરુતિને અનુરૂપ વૈદ્ય છે કે જો છે આ મેગના દવાપાણીને અનુરૂપ આ
એવી મધમય દવાઓ છે કે વૈદ્યોના ચૂકો મ્વાયો અને મ્વાયોને જે તે વિચાર મ વાર્ધ

તમારી ઉપર જ છોડું છું ડોક્ટરો વખતે અને અગ્નિનિયત્રો-એ પણ પાશ્વત્યસરકૃતિના વારકો છે એમ ગોક વિદ્યાને કહેલું અને યથાર્થ લાગે છે

સર્જરી-(શલ્યતાત્ત્વ) રીરે કહેવાનું જુલો ગોઠી અત્યારે આ વિદ્યા મોતના અને સકોચ થાય છે મગલુકે જે મામ અમને જરાપણ આપતું નથી તે કામ ઉપર મોલવું એ અનિષ્કારી ચેષ્ટા છે પરંતુ એનો ઇતિહાસ પણ ગણિક છે આપણા દેશમાં મગરો જેવું હતું જ નહિ એમ ધણા સુશિક્ષિતોને મોતના મે સાબળ્યા છે એની સાત છે કે આપણા શિશુલુકમમાં આપણા પૂનર્મે કાલ્યુ દતા તે પણ આપણને શી મનમાં આવતું નથી ચરકસુત્રના વાગ્ગતના નામે આપણામાંના ધણા જાણતા નથી ધ વતરી શ તા તમોમે સાબળ્યો જ હશે એનો અર્થ જ ધન શલ્યશાસ્ત્ર તસ્ય બન્ત ઇતિ પારમ ઇતિ ઇતિ ધન તરિ અર્થાત્ શલ્યશાસ્ત્રો પારગત-expert એ જ ધન્યતરિ ધ જ તરિ એ આપણા મોત મગન દતા આ ધ વ તરિ ગુરુના ઉપધેન રૈતગણ ઉભ પાછનાત કગીર ગોપુગમિત સુત્ર નિમિ માયન ગામ્ય અને ગાનન-આ ૧૨ દિવો દતા આ માટેમાંથી અત્યારે કેવળ સુત્રની જ મહિતા આપણને જોવા મળે છે પરંતુ જે માટે જ્ઞાતીરે સુત્ર ૧૪ મેમ કહેવાય કે તે વૃદ્ધ સુત્ર તત્રનો તો પત્તો જ નથી જનાર આધુનિક સુત્ર મહિતા જેનો નાગાર્જુન નામના પાંડેને પ્રતિમર ૧૨ મરેનો છે તે પણ શ શાસ્ત્રની અખી કગરના પૂરતો તો સરસ ગ્રંથ છે આ ગ્રંથમાંથી આપણને આજની Plastic Surgeryના દશન થાય છે જુઓ -

વિઢેપિતાયાસ્તથ નાસિકાયા વચ્ચામિ સધાનિર્ધિ યધાવત્ ।

નાસાપ્રમાણ વૃધિર્વીરજાળા પત્રગૃહીવા રવલમ્ય તસ્ય ॥

તેન પ્રમાણેન હિ ગળ્ડપાર્શ્વાત્ ઉદ્ધય વદ્ધ વધ નાસિકાપ્રમ્ ।

વિલિપ્ય ચાગ્ન પ્રતિસદધોત તત્ સાધુવ ધૈ મિપગપ્રમત્ ॥

(સુત્ર સ્ ૨૫ અ ૧૬-૨૮ ૨૯)

લઝાઈમાં નાક છે ૧૪ જણ તો ગાન પાસેથી આમડી લઈને તે વડે નાકનો અગ્રભાગ બનાવવામાં આવે તો

ગૃદરથી પથરીનું ઓપરેશન તો સુદ્ધ રીતે સુત્રને વધુલું છે મોતીઆનું ઓપરેશન પહેલવહેલું મરનાનું માન સુત્રને જ ધટે છે તન વિદેહી નિમિ કાકાયન આ બધા આપણા eye experts દતા એ જાણીને તમને નવાઈ લાગશે Aseptic surgeryનું માન બને ક્લીસ્ટરને ખતાવવામાં આવે પણ શસ્ત્રક્રિયા મતા પહેલાં શસ્ત્રોને ખૂન ગરમ પાણીમાં ઉકાળવાનું સુત્રને જ કહેલું છે

લઝાઈમાં વખતે વેંધી તાજર ગટેતા બો અનેક રકાગના ધા-મણો ઉપર વેંધો જ શસ્ત્રોપચાર કરતાં પણ રૂઝરાના તૈનો તગ્ધ પણ ખાન દેવાની જરૂર છે

“ સવદા સવધા સવ શરીર વેદ યો મિપક્ ”

ચરક

શરીર જાણે એ જ રૈલ એમ ચરક મહે છે

સ જોનો શાસ્ત્ર અક વખતે ઉત્કૃષ્ટ શિલ્પી હવું એમાં તો શામ જ નથી ડો જિનિ દ્વાય મુખોપાધ્યાયકૃત Surgical Instruments of the Hindus નામક પુસ્તક જોનાથી તમારી ખાત્રી થશે પરંતુ જૂત ળાના ગૌરવ પર રાખે હવે આપણુ કઈ જ

વળે એમ નથી હવે શાસ્ત્રાલ્લ અપનાવી લેવાનો યુગ આવી પડ્યો છે આપણા વિદ્યાર્થીઓ હવે શાસ્ત્રાલ્લ શાસ્ત્રાલ્લ પ્રચલિત વગેરે વિશે અસીમીન વિદ્યાનની સહાયથી શીખનારો આવે છે અને મને આશા છે કે એક ભાગમાં વધુ વેલો ડૉક્ટરોની જેમ જ શસ્ત્રક્રિયા પણ કરતા થઈ જાવ.

ધણા મહે છે કે વિદ્યાનના નહિ પણ અનુભવના પાયા પર ગ્રાહ્યતા આપું તે ને ॥ વારાનુ શાસ્ત્ર છે પ્રથમ એની ઉપયોગિતા ૮૦ પરંતુ અત્યારે તો તેની ઉપયોગિતા ૮૦ નથી આ દલીલો મનાવું માન્ય પૂનઃપ્રકૃતિ નિધાયણ છે અને ટુંકામાં મોખાના તાબે ટાક્યા મિવાય ગઈ શકે નથી આ વિદ્યાન મહે છે—

વિદ્યાનના નહિ પણ ફક્ત અનુભવના પાયા પર ગ્રાહ્યતા આ જૂની વલ્લભીય પદ્ધતિ એના અભ્યાસથી કઈ ફાયદા નથી એમ માનનારોએનો પણ તોટા નથી પરંતુ એમની દલીલ શુદ્ધ તમ પર ગ્રાહ્યતા નથી જે પદ્ધતિ આપના સમય મુદ્દી સમયના તદ્દારે છતાં દુરની રીતે તેને અનુભવિક મદીન એમદમ મુતમરી સમય નહિ આ મનમ્મ યુનાઇટેડ ગ્રેમની પબ્લીક હેથ મરીમના મજબૂત જનરન ડા લુચ એમ મરીમના અનિષ્ટાત જલ્લુવા જેવો છે તે મહે છે કે કોઈ પણ વલ્લભીય પદ્ધતિ અથવા તેને અંગેનો રીતગિરાજ જે દરિા વપથી આવ્યો આવતો હોય તેનો જ પાલો હોવો જોઈએ બલે પછી તે જ આધુનિક વિદ્યાનનો ટેકો બહુ જ એકો લાગતો હોય તે જલ્લુવા છે કે દરિા રાંધી ચાગનીમ લોકો હવના રાગો માટે ટો માઠનીના માધાનો ભુકો વાપરતા આવે છે અને નામના એરનાનીન જે હવના રાગો માટેનું એક ઉપોગી આપ છે તે આ માઠનીના માધામા ગહેની મયિઓમા માનમ પડ્યું છે ॥ સમજો યથા નાર નારે માથે મગીને મેના શિખરને વહેંચનાનો નમગ આવતો ત્યાર ગોગ શિકારીઓ જનાવગુ મામ નાં લના નાં એમના અમેગિમ્ન ઈન્ડીયન માથીઓ એ જનાવગુ નાર નાં લેના આ લીન નાં નવાની ખીતા તે લોકોના પઠાવપણાના અને અજ્ઞાનતા પુગવારે લેખરાગા આપતી છતાં છે ના પાચ વરગોમા લીનગી પોપચશમિ રી રાસમા આપી છે અને મેનિમિમાસા નગીત તે આપરામા આવે છે આ માગતો તમ્મ જોના લુની પદ્ધતિઓને નામી ગળીને આપગે તગેડી ગળીને નહિ પરંતુ તેઓ ગોગગગ માટે ॥ આથી ગોગ રિગો ગળી રાસા

મંડલ મિશરને પચ કળુ છે કે આ પ્રાચીન પદ્ધતિ અનુભવજન્ય માન અને શાસ્ત્ર મિદ્ધિતોનો બન્ય ખમનો ધરાવે છે જે દાનના મડી મેગનિના જમાનામા પણ સહીમધામતીથી કારે મૂખી સમય એમ નથી

જનો ૨ (પ્રેસી)મા મીકુ ન ખવાન એવી મોધ તો નાઈકન અને જવલના અખતગગો પહેના દગરો વી પગની છે મડીનું મામ લપસાગાને દિતકક એવાન આજથી દવરા વધા ઉપર આપણા પૂવત્તેએ મહેની છે પાસાત્ય પદ્ધતિમાજ મધુ મમાઈ જના છે ખીજ પદ્ધતિએ પામેથી તેને મઈ શીખરાપણ છે જ નહિ એ જનનો ધમક ડાલા માખ્યોને માટે યોગર નથી અપ પાનની એ નિશાની છે એમ મનાની ધવતા મહે હુ મગ પાર્ડીયુમીમ જેવો માખ્ય પોઝારીને હ છે કે દિ મા હ જેમ જેમ વધાર દૂર હુ નો યે નથા તોકો જેમ મધા નિલાગુ હુ તેમ તેમ મારી નારે ખાતી થતી જના છે કે જો નથા દગીમેની દદ નિવાગજની અનુમત નથ રીનિઓ પડીની નીતિઓ નથ મિમી છે

તેમા શક નથી દાન જેને નથી રોધો તરીકે થેશ ગ્વામા આવે છે તેમાની ધણી તેમના ૧૧૫ । ૧૭૦ જમાનાઓ પહેલાં મળ્યતા

કેટલાક વળી મને open mind ની રાતો કરે છે નવું યુગ લેવું જોઈએ એવો પથ એ પામ છે જે ખુદા મનથી સાફ હોય તે લેવું જોઈએ એમ માને છે વૈદો જૂના જમાનાના માણસો છે તેમનામા open mind નથી આવા આક્ષેપો પથ થતા મંબળાન છે એના દીકામરોને નીચેના ઝામર હુચી સનના વાક્યો મેં ધરે છે —

We speak with approval of the virtue of the open mind but there is something to be said for the closed mind for it is often forgotten that an ever open mind is like an open drain it is apt to be the receptacle of a great deal of rubbish

There are times when we should have the courage to say of the new this is not true or if it is it has no right to be 'Especially in medicine a reasonable conservatism is to be commended

મત્તજનો હું તમારો વધુ રખત હવે નહિ લઉં વધોનું રટ-રટશન થવાનું છે એ સંબંધી ધણી ઉદાપોદ થયો છે ડાખામા તમોએ તે બધું વાચ્યુ જ હશે

સુનુત કહે છે —

યસ્તુ કરલશાલિન કમસુ અપારનિદિન ।

સ મુદ્ધતિ આતુર પ્રાપ્ય પ્રાપ્ય મોરરિતારહમ્ ॥

યસ્તુ કમસુ નિષ્ણાતો ઘાટયાન્નજ્ઞમરિષ્ટત્ ।

સ સમુ પૂજા ના નોતિ યથાચાહતિ રાજત ॥

અર્થ — જે વૈદ કે રાગ શાસ્ત્ર નજીનાર હોય । છુ નકીકન કર્મ પથ મળ્યો ન હોય તો દરદી જોઈને તે ગભરાય છે બીર નામ લઈ દખી ગજગાય ત્યમ

જે વૈદ કે વળ પ્રકી ન હોય પણ શાસ્ત્રનો મિનકુન પરિચય ન હોય—તેવો વૈદ્યમત્પુરુષોની પૂત-સાતાર પામતો નથી આવા શાસ્ત્રવિમુખ વધને તો રા નએ કાસી આપવી જોઈએ

અર્થાત્ શાસ્ત્ર અને કમ બેમા વધ કુરાગ હોવો જોઈએ આવો વધ ન હોય તો રાગઅ તેને વા કરતા અટકાવવો જોઈએ એમ સુનત કહે છે ચરમ પથ આજ વાત કહે છે ચરમ (સુ સ્થા ૫ ૨) લેમાયુ પેછો (રોગજ્ઞાનમિસરા હતાર પ્રાણનામ)નું વચ્ચુન નીચે મુજબ આપે છે —

હ તાર પ્રાણાના મિવન્ઠમ્પ્રતિજ્ઞા કળ્ટકમૂતા લોકસ્ય પ્રતિરુપકત્યકધર્માજોરાના પ્રમાદાત્ ચરતિ રાષ્ટાણિ ॥

અર્થ — લોકાન છેતરાના ઉદયથી વૈદ્યેશ ધાર્યુ કરેલો હોય એના લોકામા કટક છુ પ પોતાની ફરજેનું જેને ર નમાત ભાવ ન હોય અને જાણ મળે મોટા ધર્માત્મા હોય એવો ડોળ ધાર્યુ પ્રીને રહ્યો રા ના ॥ પ્રમા થોજ રાષ્ટ્રમા ફરી શકે છે અર્થાત્ રાગઅ આવો કુવૈદોને દખા જોઈએ

આવા યુવૈવોનુ વિશેષ નિનાનમ્ સગમ ચિત્ત ચરકે આશ્રયુ કે જુઓ --

“અત્યર્થ વૈદ્યવંશન શ્યામમાના વિરિસા તરમનુચરતિ રમનોમાત્, શ્રુત્વા ચ કસ્યચિત્
આતુર્ય અભિત પરિપત્તિ, સશ્રવણ ચાસ્ત્ર આત્મના વૈદ્યગુણાન્ ઉચ્ચે પદતિ, યથાસ્ત્ય
વૈદ્ય પ્રતિફલમ કરોતિ તત્સ્ય ચ દોષાન્ મુહુર્મુહુ ઉદાહરતિ, આતુરમિત્રાણિ ચ પ્રહપ્તોષ
જાપોપસેવાદિભિરિચ્છતિ આમીરુર્તુ સ્વ પેઢતા ચ આત્મન રયાપયતિ, કર્મ ચ આસાદ્ય
મુહુર્મુહુ અવલોકયતિ, દાસ્યેણાન્નાનમામન પ્રાઞ્ગિતુજ્ઞાના યાધિં પાપવત્તયિતુમશક્તુ
વતો વ્યાધિતમેવ અનુપરરણમ્ અપચારિકમ્ અનામત તમ્ ઉન્નિશિત, અતગત ચેન અભિ
સમીક્ષ્ય અ યમાશ્રયતિ દેશમપદેશમામન જ્ઞાત, પ્રાઞ્ગતજનસતિપાત્ ચામન કૌશલમ
કુશલપત્ વર્ણયતિ અધારવચ ધૈર્યમપદતિ ધોરાણામ્ વિદ્વજ્જનસતિપાત્ ચામિમમીશ્ય
પ્રતિભયમિત્ ક્રાન્તારમચ્ચગા પરિહરત દુરાત્, યથા કશિત્ મૂત્રાપયયા મરુપયુત્ તમ
મ્રકૃતે પ્રટ્ટતા તરે વા સતતમુઠાહરતિ, ન ચ અનુયોગ ઇ ડતિ અનુયાચુ તા, મૃત્યારિત્ ચાનુ
યોગાત્ ઉદ્વિજતે, ન ચૈપામાચાર્ય શિષ્યો સત્રવચારી વગાન્તિ કો વા કશિત્ પ્રનાયત ન્તિ ॥”

આવો લેભાશુ વૈદ્ય નદવંશ ધારણુ મ્હી પોતાની નસા મોઢાગતો પોમગના એક ધરથી
બીજે ધર લેભાને લીધે ફર્યા મ્હે છે

કોઈ માલો છે એવુ માખડના વતન તે ત્યા જઈ પડેલે છે અને રહીના મગાવકાયા
અને દરદી માલજો એમ પોતાના વધ તરીકેના યુઓ મોટેથી કહેવા માડે છે

આ દરદીની જે વધ ત્યા મ્હોતો હોય તે વેદના દાસ તે વાગવા વધુથી પાવે છે
દરદીના મગાવકાયા મિત્રમણ વગેરેને દમાથી કુનારીને રખાણીને તેમના મમ મ્હીને
પોતાના કરી લેના ઇચ્છા મારે છે અને પોતાને સો કોઈ મનની ઇચ્છા નથો એમ માને
છે દરદી પોતાની માગારમા આ સા પછી તને તે વાગવા જોવા મળે છે પોતાનું અચાન
પ્રકાશિત ન થઈ જાય એવી આનાકાયા તે વેદ દરદીના નુ નિવારણુ મ્હી સમ્મો ન
હોવાથી દરદી પરેજી મગાવર પાળેનો નથી મુહુ તે પ્રમાણે વતેનો નથી માધન વગરનો
છે જીભ બરાબર વસ નથી એમ પોમરે છે રહી મગધામન નેરતે બી ન દીને ગોધી
કાદી તેને ત્યા પડાવ નાખીને તને મગરે છે પ્રાકૃતજન મમ મા તે પોતાની કુશળનાના
મૂર્ખની માફક વખાણુ મ્હે છે અને અધીગે થઈને ધીગ વછતી નિં મ્હે છે વિદ્વાનોની
મણી જોઈને ન્યમ મુમાફરો વાધવરથી ભરેલા જગનનો તરાગ કરે છે ત્યમ દૂરથી ભાગે
છે જે કોઈ મોઢા કે ચણુ જોને મોઢા આવડતુ હોય છે તે પ્રમગે કે અપ્રમગે દમેશ
પોપર માફક મોની જતર છે (અને પોતે શાસ્ત્ર જાણે મગેલો ડાગ મ્હે છે) કોઈ જોને
પ્રશ્નો પૂછે એ તેને ગમતું નથી જુલુ જેટલો ડાગ કોઈ પ્રશ્ન પૂછે તેનો તેને હોય છે આવા
વેદનો કોઈ ગુરુ પોનો નથી આવાને કોઈ સિખ હોનો નથો કોઈ મગાવકાયા હોનો નથી
ઓ કે ઇતી માથે તે મશા વિસા મા પણુ ઉતરતો નથો

ચરકના વખતમા પણ આવા યુવો દો એ આથી મમ નર છે આપજો મધા દને
રાત્ર્યમાના થવા ઇચ્છાએ છીએ, એ વખતે આપણું મન અને મધુ વધી પડે છે

વિદ્યા વિતર્કો વિજ્ઞાન સ્મૃતિસ્તત્ત્વત્ત્વમિદા ।

યસ્યેત પદ્મગુણસ્તસ્ય ન સાધ્યમતિવત્તત ॥

વિદ્યા મતિ કમન્દિ અભ્યાસ સિદ્ધિરાશય ।

વૈવશદ્વામિનિપત્તૌ અન્મેકૈકમપ્યદ ॥

યસ્ય ત્વેન ગુણા સર્વ સતિ વિવાદય ગુના ।

સ વૈવશદ્ સદ્ભૂતમહ પ્રાણિભુવનપ્રદ ॥

(ચરક સ્ ૧)

વિદ્યા (વૈવશદ્વામિનિપત્તૌ જ્ઞાન) વિનર્ક (શાસ્ત્રમૂલ ઉદાપોહ) વિજ્ઞાન (બીજા શાસ્ત્રોનું સારું જ્ઞાન) સ્મૃતિ (ત્રાયુ દ્વાર તે યા રામવાતી સમિત) વાધિચિકિત્સામા પ્રવર્તનાતિ સપત્વ અર્થાત્ ગ્રીનો ચિત્તિભાગ કોઈ નવનો નવત્ત કગામા પ્ર્યાગ ન ગમતી તે અને કિના (વા વાગ ચિત્તિમા કગામા) આ ૭ ગુણો જે વધમા તેને માટે અમાધ્ય એવું કથુજ નથી

વિદ્યા સદગ્ન વિશુદ્ધમતિ ંદેદિષ્ટિ અગ્નિમા મિદિ (રાગ મગ વો તે) અને સ શુરુનો આનય અથરા મગ્યુપુમપત્ આમાયો મર્ક પજુ એક ગુણ પજુ વૈવશત્તની નિષ્પત્તિ માટે પૂરતો છે (બધા ગુણો હોય તો પછી પૂજાનું ૮ શુ હોય ?) વિદ્યા શુભશુભોથી યુક્ત વૈવશ જ વધ શખ માટે અધિ રી છે આવો વૈવ જ નાણીમાને સુખ આપનારો હોઈ શકે

જ્યારે આપણે અધિ ૧૨ મેગનવા-માનવતુ સ્થાન લેરા તરાગ થયા હિરે તે વખતે ઉપરામા શુ સપત્ જે આપામા નદિ હોય તો આપણી હાસી થો હક મેગવતા પગલા પાતતા મિદ્ ૨૧ પડે પાતતા સિરાસ હકો માપડે તો નખતે આપણાથી ન પજુ જીરવાય વૈવોએ પોતાના જીવનની પરિવત્તા માટે મન નવત ગહેવુ જોઈએ જીવનની અધીપ્તિ વિના સત્વવ ધર્મજ ન સગવ એમ હું તો માનુ છું અ રામ કે પાડિત્ય મે વસ્તુ છે યારે વિશુદ્ધિ આત જીવન પી ૭ વસ્તુ છે મ નેનો સુમેગ જ્યાર મધામે ત્યારે અધિ ૧૨ મેગનવા નહિ જવુ પડે અરિ ૧૭ ધર મેકો આસરો આ સકાતિ કાન વખતે રમે આપણે પ્રમા મા પડી માનવ્ય કરીએ જરા સુરી આયુરે સુર મોને તારે પ્રકામે નહિ ત્યા સુધી આપણને જપ ન હોવો જોઈએ ગમે તે જીવમા આસણે દેઈએ પરતુ આપણી આયુરેદ તરફની એકનિષ્ઠ આરાધના ચાલુ જ રહેવી જોઈએ વધતુ સ્વાખાનુ એ Cultural Center હોવુ જોઈએ આપણુ જ્ઞાન જીવનનીય હોવુ જોઈએ આપણા જીવનમા સ્વાધ્યાય નહિ હશે તો વધુ નજોવારો વધ શખ નો અથ રામાયણ મહાભારતમા વિજ્ઞાન એવો કગામા આ પો છે અને નરે વૈવ અનેક શાસ્ત્રનુ જ્ઞાન ધગવતો હોવો જોઈએ તર મિત્રાય સિદ્ધિ મંભવતી નથી યુવાન વૈવોએ વિદ્યા-વામજ અને કિરા૧૧૨૧નો સુમેગ માધવો જોઈએ આયુરેદના આચાર્યોનો ઉદ્દશ આપણે આગવો જોઈએ જો આ ઉદ્દશ આપણે ન આચરીયે અને દેવગ પડીકા જ વાજરા કરીએ તો આયુર નો પ્રાણુ ગુરુગામે જીવનની કિમત પેમા દકાથી નહિ પધુ ભાવનાથી અકાય કે ભગવાન અગ્ક કહે છે કે—

વરમાશીવિપરિપ કાથત તામ્રમેવ યા ।

પીત્તમ વપ્તિસવશ મહિત્વા વાયયાગુડા ॥

ન તુ શ્રુતયતા વેશ નિમ્નતા નરણાગતૃ ।

ગૃહીતમન્ન પાન વા વિત્ત વા રાગપાઢિનાત્ ॥

મિષવુમ્બુ મત્તિમાનત સ્વગુણસવદિ ।

પર પ્રયનમાતિષ્ટેત્ પ્રાણદ સ્યાદવા નુગમ્ ॥

(ચરક સ્ત્રુ સ્વા ૧)

ભયરર મપનુ વિષ ખાવુ રહેતુ છે તાણુ ઉમળાને પીતુ મારુ છે લોખડના ધગધગતા ગોળા ખાયા સાગ છે પરતુ નિહાનેનો સ્વાગ પહરી આપણે ગ યો આવન રાગી પાસેથી પૈસો ઓડાનવાની માનત ગખતી એ રીત નથી વધ થરા હ યનારે તે આ કારણથી પોતાની શુભસપત્તિ નિરુદ્ધિન એમ નથી જોયો તે ખરખર ત્રાણાચાર્ય કે પ્રાણાભિમત બને તે માટે પ મ પ્રયત્નવાન રહેતુ પડે ભગવાન આપણને આપણુ ત રહેન સુમારે કદી નહિ દોડેન એવા તૈદ્દેવ ખગબળાટવાળા યુગમા આપણે આવી ઉમા હીએ આ યુગમા વધુ ખળભળી જડ્યુ છે સ્ત્રીપુરુષનો જટિન કોવડો નધુ શુચારો છે નીતિ અને ચાગિત્રની મર્યાદાએ અથવા ખરુ કહીએ તો મર્યાદાની પશુ મર્યાદાઓ તૂટતા લા ા છે બુદ્ધિ વધી છે પરતુ ચારિત્રની દબતા સાપડી નથી ધર્માચારો ધમ અરે મરિશ બધાનુ સ્થાન મધુ છે અને તેની જગોએ નાસ્તિકતા ડાગ્યા કરતી ચા છે Will Durant રહે છે તેમ

The passage from agriculture to industry from the village to the town and from the town to the city has elevated Science debased art liberated thought ended monarchy & aristocracy generated democracy and socialism emancipated woman disrupted marriage broken down the old moral code destroyed asceticism with luxuries replaced Puritanism with Epicureanism exalted excitement above contract made war less frequent and more terrible taken from us many of our most cherished religious beliefs and given us in exchange a mechanical and fatalist philosophy of life, all things flow and we are at a loss to find some mooring and stability in the flux 1

આવીડ બોદિત વિવન વચ્ચે આપણે હીએ એક મગ ને જાગે એવા અમ્ય ઉત્સાહથી આપણે આગેકદમ કગવાની છે અનન્વ રહા આ દુગમપથમા પ્રકાશ આપશે

અનન્વનો । આપ મોએ આટલી સાતિથી મારુ રહેતુ શ્રવણ મધુ તે માટે હું આપણે આભાર માનું છું

મુખર્ષિનું ૨૮ મું નિ બા વૈદ્યસંમેલન

નિમિત્ત ભારતરપોર વૈદ્યસંમેલનનું ૨૮ મું અધિવેશન મુખર્ષિ છે એ તો ધણી નખતથી જાહેર થઈ ચુક્યું છે સંમેલનની ટોડ માધ્યમાગમા મળેલો એ સંમેલનના સ્વાગત મંત્રિ તિના પ્રમુખ અને વૈદ્યસંમેલનના એ પ્રાણરૂપ આયુર્વેદ માર્તંડ જન વચ્ચે નિમ્મલ્લ આચાર્યે વૈદ્યોના વિચાર માટે એક નિવેન બનાવે પાડ્યું છે એ મહાશયે પણ બહુમાન દિ દી નિવેનનું શુભગાતી નીચે આપ્યું છે—

નિમિત્ત ભારતરપોર વૈદ્યસંમેલનનું ૨૮ મું વાર્ષિક અધિવેશન મુખર્ષિ સ ૧૯૩૮ના ડીસેમ્બરની ૨૮ ૨ ૩ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ ૧૪ ૧૫ ૧૬ ૧૭ ૧૮ ૧૯ ૨૦ ૨૧ ૨૨ ૨૩ ૨૪ ૨૫ ૨૬ ૨૭ ૨૮ ૨૯ ૩૦ ૩૧ ૩૨ ૩૩ ૩૪ ૩૫ ૩૬ ૩૭ ૩૮ ૩૯ ૪૦ ૪૧ ૪૨ ૪૩ ૪૪ ૪૫ ૪૬ ૪૭ ૪૮ ૪૯ ૫૦ ૫૧ ૫૨ ૫૩ ૫૪ ૫૫ ૫૬ ૫૭ ૫૮ ૫૯ ૬૦ ૬૧ ૬૨ ૬૩ ૬૪ ૬૫ ૬૬ ૬૭ ૬૮ ૬૯ ૭૦ ૭૧ ૭૨ ૭૩ ૭૪ ૭૫ ૭૬ ૭૭ ૭૮ ૭૯ ૮૦ ૮૧ ૮૨ ૮૩ ૮૪ ૮૫ ૮૬ ૮૭ ૮૮ ૮૯ ૯૦ ૯૧ ૯૨ ૯૩ ૯૪ ૯૫ ૯૬ ૯૭ ૯૮ ૯૯ ૧૦૦ ૧૦૧ ૧૦૨ ૧૦૩ ૧૦૪ ૧૦૫ ૧૦૬ ૧૦૭ ૧૦૮ ૧૦૯ ૧૧૦ ૧૧૧ ૧૧૨ ૧૧૩ ૧૧૪ ૧૧૫ ૧૧૬ ૧૧૭ ૧૧૮ ૧૧૯ ૧૨૦ ૧૨૧ ૧૨૨ ૧૨૩ ૧૨૪ ૧૨૫ ૧૨૬ ૧૨૭ ૧૨૮ ૧૨૯ ૧૩૦ ૧૩૧ ૧૩૨ ૧૩૩ ૧૩૪ ૧૩૫ ૧૩૬ ૧૩૭ ૧૩૮ ૧૩૯ ૧૪૦ ૧૪૧ ૧૪૨ ૧૪૩ ૧૪૪ ૧૪૫ ૧૪૬ ૧૪૭ ૧૪૮ ૧૪૯ ૧૫૦ ૧૫૧ ૧૫૨ ૧૫૩ ૧૫૪ ૧૫૫ ૧૫૬ ૧૫૭ ૧૫૮ ૧૫૯ ૧૬૦ ૧૬૧ ૧૬૨ ૧૬૩ ૧૬૪ ૧૬૫ ૧૬૬ ૧૬૭ ૧૬૮ ૧૬૯ ૧૭૦ ૧૭૧ ૧૭૨ ૧૭૩ ૧૭૪ ૧૭૫ ૧૭૬ ૧૭૭ ૧૭૮ ૧૭૯ ૧૮૦ ૧૮૧ ૧૮૨ ૧૮૩ ૧૮૪ ૧૮૫ ૧૮૬ ૧૮૭ ૧૮૮ ૧૮૯ ૧૯૦ ૧૯૧ ૧૯૨ ૧૯૩ ૧૯૪ ૧૯૫ ૧૯૬ ૧૯૭ ૧૯૮ ૧૯૯ ૨૦૦ ૨૦૧ ૨૦૨ ૨૦૩ ૨૦૪ ૨૦૫ ૨૦૬ ૨૦૭ ૨૦૮ ૨૦૯ ૨૧૦ ૨૧૧ ૨૧૨ ૨૧૩ ૨૧૪ ૨૧૫ ૨૧૬ ૨૧૭ ૨૧૮ ૨૧૯ ૨૨૦ ૨૨૧ ૨૨૨ ૨૨૩ ૨૨૪ ૨૨૫ ૨૨૬ ૨૨૭ ૨૨૮ ૨૨૯ ૨૩૦ ૨૩૧ ૨૩૨ ૨૩૩ ૨૩૪ ૨૩૫ ૨૩૬ ૨૩૭ ૨૩૮ ૨૩૯ ૨૪૦ ૨૪૧ ૨૪૨ ૨૪૩ ૨૪૪ ૨૪૫ ૨૪૬ ૨૪૭ ૨૪૮ ૨૪૯ ૨૫૦ ૨૫૧ ૨૫૨ ૨૫૩ ૨૫૪ ૨૫૫ ૨૫૬ ૨૫૭ ૨૫૮ ૨૫૯ ૨૬૦ ૨૬૧ ૨૬૨ ૨૬૩ ૨૬૪ ૨૬૫ ૨૬૬ ૨૬૭ ૨૬૮ ૨૬૯ ૨૭૦ ૨૭૧ ૨૭૨ ૨૭૩ ૨૭૪ ૨૭૫ ૨૭૬ ૨૭૭ ૨૭૮ ૨૭૯ ૨૮૦ ૨૮૧ ૨૮૨ ૨૮૩ ૨૮૪ ૨૮૫ ૨૮૬ ૨૮૭ ૨૮૮ ૨૮૯ ૨૯૦ ૨૯૧ ૨૯૨ ૨૯૩ ૨૯૪ ૨૯૫ ૨૯૬ ૨૯૭ ૨૯૮ ૨૯૯ ૩૦૦ ૩૦૧ ૩૦૨ ૩૦૩ ૩૦૪ ૩૦૫ ૩૦૬ ૩૦૭ ૩૦૮ ૩૦૯ ૩૧૦ ૩૧૧ ૩૧૨ ૩૧૩ ૩૧૪ ૩૧૫ ૩૧૬ ૩૧૭ ૩૧૮ ૩૧૯ ૩૨૦ ૩૨૧ ૩૨૨ ૩૨૩ ૩૨૪ ૩૨૫ ૩૨૬ ૩૨૭ ૩૨૮ ૩૨૯ ૩૩૦ ૩૩૧ ૩૩૨ ૩૩૩ ૩૩૪ ૩૩૫ ૩૩૬ ૩૩૭ ૩૩૮ ૩૩૯ ૩૪૦ ૩૪૧ ૩૪૨ ૩૪૩ ૩૪૪ ૩૪૫ ૩૪૬ ૩૪૭ ૩૪૮ ૩૪૯ ૩૫૦ ૩૫૧ ૩૫૨ ૩૫૩ ૩૫૪ ૩૫૫ ૩૫૬ ૩૫૭ ૩૫૮ ૩૫૯ ૩૬૦ ૩૬૧ ૩૬૨ ૩૬૩ ૩૬૪ ૩૬૫ ૩૬૬ ૩૬૭ ૩૬૮ ૩૬૯ ૩૭૦ ૩૭૧ ૩૭૨ ૩૭૩ ૩૭૪ ૩૭૫ ૩૭૬ ૩૭૭ ૩૭૮ ૩૭૯ ૩૮૦ ૩૮૧ ૩૮૨ ૩૮૩ ૩૮૪ ૩૮૫ ૩૮૬ ૩૮૭ ૩૮૮ ૩૮૯ ૩૯૦ ૩૯૧ ૩૯૨ ૩૯૩ ૩૯૪ ૩૯૫ ૩૯૬ ૩૯૭ ૩૯૮ ૩૯૯ ૪૦૦ ૪૦૧ ૪૦૨ ૪૦૩ ૪૦૪ ૪૦૫ ૪૦૬ ૪૦૭ ૪૦૮ ૪૦૯ ૪૧૦ ૪૧૧ ૪૧૨ ૪૧૩ ૪૧૪ ૪૧૫ ૪૧૬ ૪૧૭ ૪૧૮ ૪૧૯ ૪૨૦ ૪૨૧ ૪૨૨ ૪૨૩ ૪૨૪ ૪૨૫ ૪૨૬ ૪૨૭ ૪૨૮ ૪૨૯ ૪૩૦ ૪૩૧ ૪૩૨ ૪૩૩ ૪૩૪ ૪૩૫ ૪૩૬ ૪૩૭ ૪૩૮ ૪૩૯ ૪૪૦ ૪૪૧ ૪૪૨ ૪૪૩ ૪૪૪ ૪૪૫ ૪૪૬ ૪૪૭ ૪૪૮ ૪૪૯ ૪૫૦ ૪૫૧ ૪૫૨ ૪૫૩ ૪૫૪ ૪૫૫ ૪૫૬ ૪૫૭ ૪૫૮ ૪૫૯ ૪૬૦ ૪૬૧ ૪૬૨ ૪૬૩ ૪૬૪ ૪૬૫ ૪૬૬ ૪૬૭ ૪૬૮ ૪૬૯ ૪૭૦ ૪૭૧ ૪૭૨ ૪૭૩ ૪૭૪ ૪૭૫ ૪૭૬ ૪૭૭ ૪૭૮ ૪૭૯ ૪૮૦ ૪૮૧ ૪૮૨ ૪૮૩ ૪૮૪ ૪૮૫ ૪૮૬ ૪૮૭ ૪૮૮ ૪૮૯ ૪૯૦ ૪૯૧ ૪૯૨ ૪૯૩ ૪૯૪ ૪૯૫ ૪૯૬ ૪૯૭ ૪૯૮ ૪૯૯ ૫૦૦ ૫૦૧ ૫૦૨ ૫૦૩ ૫૦૪ ૫૦૫ ૫૦૬ ૫૦૭ ૫૦૮ ૫૦૯ ૫૧૦ ૫૧૧ ૫૧૨ ૫૧૩ ૫૧૪ ૫૧૫ ૫૧૬ ૫૧૭ ૫૧૮ ૫૧૯ ૫૨૦ ૫૨૧ ૫૨૨ ૫૨૩ ૫૨૪ ૫૨૫ ૫૨૬ ૫૨૭ ૫૨૮ ૫૨૯ ૫૩૦ ૫૩૧ ૫૩૨ ૫૩૩ ૫૩૪ ૫૩૫ ૫૩૬ ૫૩૭ ૫૩૮ ૫૩૯ ૫૪૦ ૫૪૧ ૫૪૨ ૫૪૩ ૫૪૪ ૫૪૫ ૫૪૬ ૫૪૭ ૫૪૮ ૫૪૯ ૫૫૦ ૫૫૧ ૫૫૨ ૫૫૩ ૫૫૪ ૫૫૫ ૫૫૬ ૫૫૭ ૫૫૮ ૫૫૯ ૫૬૦ ૫૬૧ ૫૬૨ ૫૬૩ ૫૬૪ ૫૬૫ ૫૬૬ ૫૬૭ ૫૬૮ ૫૬૯ ૫૭૦ ૫૭૧ ૫૭૨ ૫૭૩ ૫૭૪ ૫૭૫ ૫૭૬ ૫૭૭ ૫૭૮ ૫૭૯ ૫૮૦ ૫૮૧ ૫૮૨ ૫૮૩ ૫૮૪ ૫૮૫ ૫૮૬ ૫૮૭ ૫૮૮ ૫૮૯ ૫૯૦ ૫૯૧ ૫૯૨ ૫૯૩ ૫૯૪ ૫૯૫ ૫૯૬ ૫૯૭ ૫૯૮ ૫૯૯ ૬૦૦ ૬૦૧ ૬૦૨ ૬૦૩ ૬૦૪ ૬૦૫ ૬૦૬ ૬૦૭ ૬૦૮ ૬૦૯ ૬૧૦ ૬૧૧ ૬૧૨ ૬૧૩ ૬૧૪ ૬૧૫ ૬૧૬ ૬૧૭ ૬૧૮ ૬૧૯ ૬૨૦ ૬૨૧ ૬૨૨ ૬૨૩ ૬૨૪ ૬૨૫ ૬૨૬ ૬૨૭ ૬૨૮ ૬૨૯ ૬૩૦ ૬૩૧ ૬૩૨ ૬૩૩ ૬૩૪ ૬૩૫ ૬૩૬ ૬૩૭ ૬૩૮ ૬૩૯ ૬૪૦ ૬૪૧ ૬૪૨ ૬૪૩ ૬૪૪ ૬૪૫ ૬૪૬ ૬૪૭ ૬૪૮ ૬૪૯ ૬૫૦ ૬૫૧ ૬૫૨ ૬૫૩ ૬૫૪ ૬૫૫ ૬૫૬ ૬૫૭ ૬૫૮ ૬૫૯ ૬૬૦ ૬૬૧ ૬૬૨ ૬૬૩ ૬૬૪ ૬૬૫ ૬૬૬ ૬૬૭ ૬૬૮ ૬૬૯ ૬૭૦ ૬૭૧ ૬૭૨ ૬૭૩ ૬૭૪ ૬૭૫ ૬૭૬ ૬૭૭ ૬૭૮ ૬૭૯ ૬૮૦ ૬૮૧ ૬૮૨ ૬૮૩ ૬૮૪ ૬૮૫ ૬૮૬ ૬૮૭ ૬૮૮ ૬૮૯ ૬૯૦ ૬૯૧ ૬૯૨ ૬૯૩ ૬૯૪ ૬૯૫ ૬૯૬ ૬૯૭ ૬૯૮ ૬૯૯ ૭૦૦ ૭૦૧ ૭૦૨ ૭૦૩ ૭૦૪ ૭૦૫ ૭૦૬ ૭૦૭ ૭૦૮ ૭૦૯ ૭૧૦ ૭૧૧ ૭૧૨ ૭૧૩ ૭૧૪ ૭૧૫ ૭૧૬ ૭૧૭ ૭૧૮ ૭૧૯ ૭૨૦ ૭૨૧ ૭૨૨ ૭૨૩ ૭૨૪ ૭૨૫ ૭૨૬ ૭૨૭ ૭૨૮ ૭૨૯ ૭૩૦ ૭૩૧ ૭૩૨ ૭૩૩ ૭૩૪ ૭૩૫ ૭૩૬ ૭૩૭ ૭૩૮ ૭૩૯ ૭૪૦ ૭૪૧ ૭૪૨ ૭૪૩ ૭૪૪ ૭૪૫ ૭૪૬ ૭૪૭ ૭૪૮ ૭૪૯ ૭૫૦ ૭૫૧ ૭૫૨ ૭૫૩ ૭૫૪ ૭૫૫ ૭૫૬ ૭૫૭ ૭૫૮ ૭૫૯ ૭૬૦ ૭૬૧ ૭૬૨ ૭૬૩ ૭૬૪ ૭૬૫ ૭૬૬ ૭૬૭ ૭૬૮ ૭૬૯ ૭૭૦ ૭૭૧ ૭૭૨ ૭૭૩ ૭૭૪ ૭૭૫ ૭૭૬ ૭૭૭ ૭૭૮ ૭૭૯ ૭૮૦ ૭૮૧ ૭૮૨ ૭૮૩ ૭૮૪ ૭૮૫ ૭૮૬ ૭૮૭ ૭૮૮ ૭૮૯ ૭૯૦ ૭૯૧ ૭૯૨ ૭૯૩ ૭૯૪ ૭૯૫ ૭૯૬ ૭૯૭ ૭૯૮ ૭૯૯ ૮૦૦ ૮૦૧ ૮૦૨ ૮૦૩ ૮૦૪ ૮૦૫ ૮૦૬ ૮૦૭ ૮૦૮ ૮૦૯ ૮૧૦ ૮૧૧ ૮૧૨ ૮૧૩ ૮૧૪ ૮૧૫ ૮૧૬ ૮૧૭ ૮૧૮ ૮૧૯ ૮૨૦ ૮૨૧ ૮૨૨ ૮૨૩ ૮૨૪ ૮૨૫ ૮૨૬ ૮૨૭ ૮૨૮ ૮૨૯ ૮૩૦ ૮૩૧ ૮૩૨ ૮૩૩ ૮૩૪ ૮૩૫ ૮૩૬ ૮૩૭ ૮૩૮ ૮૩૯ ૮૪૦ ૮૪૧ ૮૪૨ ૮૪૩ ૮૪૪ ૮૪૫ ૮૪૬ ૮૪૭ ૮૪૮ ૮૪૯ ૮૫૦ ૮૫૧ ૮૫૨ ૮૫૩ ૮૫૪ ૮૫૫ ૮૫૬ ૮૫૭ ૮૫૮ ૮૫૯ ૮૬૦ ૮૬૧ ૮૬૨ ૮૬૩ ૮૬૪ ૮૬૫ ૮૬૬ ૮૬૭ ૮૬૮ ૮૬૯ ૮૭૦ ૮૭૧ ૮૭૨ ૮૭૩ ૮૭૪ ૮૭૫ ૮૭૬ ૮૭૭ ૮૭૮ ૮૭૯ ૮૮૦ ૮૮૧ ૮૮૨ ૮૮૩ ૮૮૪ ૮૮૫ ૮૮૬ ૮૮૭ ૮૮૮ ૮૮૯ ૮૯૦ ૮૯૧ ૮૯૨ ૮૯૩ ૮૯૪ ૮૯૫ ૮૯૬ ૮૯૭ ૮૯૮ ૮૯૯ ૯૦૦ ૯૦૧ ૯૦૨ ૯૦૩ ૯૦૪ ૯૦૫ ૯૦૬ ૯૦૭ ૯૦૮ ૯૦૯ ૯૧૦ ૯૧૧ ૯૧૨ ૯૧૩ ૯૧૪ ૯૧૫ ૯૧૬ ૯૧૭ ૯૧૮ ૯૧૯ ૯૨૦ ૯૨૧ ૯૨૨ ૯૨૩ ૯૨૪ ૯૨૫ ૯૨૬ ૯૨૭ ૯૨૮ ૯૨૯ ૯૩૦ ૯૩૧ ૯૩૨ ૯૩૩ ૯૩૪ ૯૩૫ ૯૩૬ ૯૩૭ ૯૩૮ ૯૩૯ ૯૪૦ ૯૪૧ ૯૪૨ ૯૪૩ ૯૪૪ ૯૪૫ ૯૪૬ ૯૪૭ ૯૪૮ ૯૪૯ ૯૫૦ ૯૫૧ ૯૫૨ ૯૫૩ ૯૫૪ ૯૫૫ ૯૫૬ ૯૫૭ ૯૫૮ ૯૫૯ ૯૬૦ ૯૬૧ ૯૬૨ ૯૬૩ ૯૬૪ ૯૬૫ ૯૬૬ ૯૬૭ ૯૬૮ ૯૬૯ ૯૭૦ ૯૭૧ ૯૭૨ ૯૭૩ ૯૭૪ ૯૭૫ ૯૭૬ ૯૭૭ ૯૭૮ ૯૭૯ ૯૮૦ ૯૮૧ ૯૮૨ ૯૮૩ ૯૮૪ ૯૮૫ ૯૮૬ ૯૮૭ ૯૮૮ ૯૮૯ ૯૯૦ ૯૯૧ ૯૯૨ ૯૯૩ ૯૯૪ ૯૯૫ ૯૯૬ ૯૯૭ ૯૯૮ ૯૯૯ ૧૦૦૦

દવે આ ૨૫ મુખર્ષિ મહાગતી ધારણામાં દેશી વડ મહાવી મેકળીન પમાર થયું છે આ જનનું બીન બીન પ્રાતોમાં પણ પામ થવાનો સબન છે આ બીન પ્રમાણે ભવિષ્યમાં જેઓએ ભવિષ્યમાં (મેડીગી) શરૂઆતમાં (સબરી) અને નસતિ તત્ત (મીડીફરી) નું પકનાતમક તથા કર્મજાસાતમક નાન મેડીફરી મરકારે સ્થાપેન બોડને સમત પરીક્ષા પામ મરી દરો તે વધો જ ધધો મરી સકશે નિ બા આયુર્વેદ વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ ઉપર આ બીનની કેરી અસર થો એનો આચાર્ય સંમેલનમાં પામ વિચાર કરવો પડશે અને એને અનુસરી પાડ્યકમમાં ફેરફાર પણ રના પડશે વળી વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ શીરીતે મ થમા થ થાન તેનો તથા વિદ્યાપીઠના પાડ્યકમ અનુમાર પાડ્યક તકા તૈનાર કરાવવાનો પણ વિચાર કરવો પડે છે ઉપરાંત બી ન પણ મહત્વપૂર્ણ વિદ્યોનો વિચાર કરવો પડશે આ તકી માનતોનો વિચાર કરના માટે પૂરતા સમય મળે તે અર્થે આચાર્ય સંમેલન સાથે બીજી તદ્દિસભા સપરિ દિ ન ભરવાનું સ્વાગત મિલ્કી મે નક્કી કર્યું છે

મારી મન વૈદ્યભાષ્યોને તથા માસ તો આયુર્વેદના વિદ્યાપીઠના અધ્યાપકોને નમ્ર પ્રાર્થના છે કે વિચારણીય વિરોધી મહત્તા ધ્યાનમાં રાખીને આચાર્ય સંમેલનમાં અવજન પધારીને પોતાની પ્રમતી સમિતિ બો આપશે જેવી આશા છે

નિવેદક ભવદીય દરાનાભિનારી
વૈદ્ય જન વચ્ચે નિકમલ્લ આચાર્ય
અધ્યક્ષ સ્વાગતસમિતિ નિ બા ૨૮ મું વૈદ્યસંમેલન મુખર્ષિ

નોંદ-૫ ૧ વૈદ્ય જાદરાજાભાષિના ઉપરના નિવેનમાં ઉમેરવાનું કાર્ધ રહેતું નથી મુખર્ષિનું સંમેલન અનેક કારણોથી આપ્ત થવાનું છે એ સંમેલન વૈદ્યો પાસે દેશી વૈદ્ય ધધાના દુન મરજીની અતિમ વિચારણા માટે છે મ મ કવિગ ૮ મણુનાથમેન જેવા વૈદ્યસંમેલનના આદ્ય સ્થાપકોમાંના એક અને ઉભાવલકના પ્રખર વિદ્વાન જ નહિ પણ આર્ય દષ્ટિવાળા મમય પોતાની દોગવળી નીચે ઉજાવન ભાવિની દિશામાં પ્રગતિની આશા રાખીએ છીએ તત્રી આ નિ

સિદ્ધભેષજ મણિમાલા

[અનુસંધાન ગ્રંથ ૫ ૩૫૪થી નાહ]

અથ સુગન્ધિવર્ગ ૧

કર્પૂરો લઘુ લેસ્વનોઽથ મધુરો વ્રથ્યો નમસ્યો ગૂળી—

શ્વક્ષુપ્ય ભિષતિ પ્રદાહ જાણૂ વૂર સુદર રુચામ્ ।

વૈરથ્ય વિધુનોતિ કપતિ તૃપ મધ્નાતિ મેદોગદ

પિત્તશ્લેષ્મનિષ વિપાદયતિ સત્સૌરમ્યત સ્પ યને ॥૧૦૭॥

કપૂર લઘુ, લેખન મધુર વૃષ્ણ ચમુષ્ણ છે દાહની વે નાને દૂર કરનાર છે મ્હોની વિરસતાને હઠાવનાર છે તરસને ઓછી કરે છે મે ઓઢો મગનાર છે પિત્ત મ્હ અને વિષને મારી હઠાવનાર છે એની સુગંધીજ એની ખ્યાતિ છે

કર્પૂરમર્ધસ્પટિકા સહાય સમુદ્રકે તામ્રમયે નિરુદ્ધમ્ ।

વિપક્વમ ત કુશર પ્રમાણાદિવધતે કાપિ મયા શ્વત મો ॥૧૦૮॥

કપૂર ૧ ભાગ અને ૧૦ ભાગ ફટકડી— (તને તાનાના મપુરમાં બધ કરી ધીમા તાપે— ખીમડી અને નમ એટલા તાપે પમારુ આથી મ્પૂર વગ્નમાં વધે છે એમ મેં સાબલ્યુ છે [ઔષધમાં તેનોમાં સુગંધી ૫ થોભા લગ્નમાં ધાનમાં ગોળ વગેરે વેચવાની ચીજોમાં આ જાતની કપૂરની બનાવટ નાખવામાં આવે છે અને વેપારીઓ ૧૫ માં માનને લોચો માન કરાવી વેચે છે અને ધરાકાને ઠગે છે આથી ખિમે તે ધૂતોની યુક્તિને પ્રકાશમાં આણવા આ વિધિ દર્શાવી છે]

દ્વિદુ યસ્ય શરાવે તદુપરિ સમુદ્ય કરકમધરાસ્યમ્ ।

દીપાગ્રી સ્વલ્લ વત્તે સિદ્ધયુહોય દરિરુચિરિન્દુ ॥૧૦૯॥

એક શરાવમાં મ્પૂર મૂખી તેની ઉપર મગ્ને લોચે ૧૦ થોળા મંધિ ઉપર મુદ્રા લગાવી દેવી શરાવ નીચે દીવાની આગનો તાપ આપવો આથી મ્પૂરના ફૂન લોચેને કરવાની અર ઉપના ભાગમાં ચોટશે—આનું નામ બીમસેની પૂર ૮ થોળા મ્પૂરમાંથી ૧ થોળો બીમસેની મ્પૂર હાથ આવશે યોગરતનાકરમાં નીચેની વિધિ આ માટે રાવવામાં આવી છે —

કપૂર ૮ ભાગ એનચો ૨ ભાગ ચ ૧ મધુ શીળ રીમળીના ખી ૮ મગવાની ભદ્રમોચ—અત્યેક અઠકે થોલો—આ બધાને જારી વાગી અ ૨ દ્વધ નાખી મારી રીતે ઘૂટી ઘર્ડના લોટની મ્લુષ માફક લોચો નાખવો એ રંગરમાં આ લોચો મૂખી ઉપર ખીજુ શરાવ હાખી દ્વુ—અધિરચાન ૫૦ મુ । લગાવી દેવી નીચે આગમાં જેવી જાડી વાટનો દીવો ચેનાવી તાપ આપવો—જારી રીતે એક પ્રદર સુધી યુક્તિપૂર્વક અગ્નિ આપવો

૧ પૌષ્ટિક દવાઓમાં કપૂર મ્પૂર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યો નાખવામાં આવે છે માટે પૌષ્ટિકવ્ર ૫જી સુગંધિવ્ર આપવામાં આ રીતે છે

ઉપલા ધરાવ ઉપર બીજો લુગડાનો કડકો ગળી મૂકવો અને તેની પર થોડું થોડું પાણી નાખેજ ગળવું । પહે ઉપરના લુગડામાં ચોરેલું મૂર ઉગે તે સ્ફટિકાના અત્યંત સ્વચ્છ સફેદ હીરાની મણી જેવું તેજની આ બીમસેનીકપૂર ઔષધોમાં થોડાં જોડે

પ્રતિશીતભૂતકેશીપ્રવૃત્તિ નિયોચ્ય મુલ્કનાર્ગગ ।

ઉપયુક્તમય ય ગ્રામરણમસદૃશાદ્રવચ્ચળકેટ ॥૧૧૮॥

કલાયચો (જે જાતની નાની-મોટી માથ છે) જૂનકેશી (જટામાસી એ જૂનકેશી નથી જૂનકેશી એ જૂદી જ અન્યતઃ જટામાસીને ગળતી વનગતિ છે) વગેરે (વાસકપૂર ૫૨ ચુરો મોરચુથુ કર્કશુ કેસર અકર નજી ૧૧૫ ટણ ૧૧૨ ના સ્ફુટિ (મૂળમાં ચણ્ડી શબ છે હું ધારુ છું કે આનો અર્થ મોરક રો જોઈએ પણ ટિપ્પણી પર લખા સ્તુરી શબ આપે છે) ચુરોખાર રોનારમ મુરામાસી (જીસમગ્ગના રીત અથવા પચાગ નાગકેશ દગડુલ વાળો મોથ નખના નર્તિગ અથ જોડીમથ તજ ૫૧૩૬ ૧૪૩ી ગમચો સુગંધીપાદડી કુરુ અથવા ધૂપસનાઈ ચણકના । (ઉપર કમ્પાચ અને અર્ધિ કકાલ મે થયો) ક્ષોકામા છે કામા-અપ મામ કોનાનો અસ પપુ ચણકમાખ જ થાય છે ચણકમાખ કમન લેવું જોઈએ) ધણલા દુર્વા (દેશ) નાગગેનના પાન જુનસી જુનનો ગ્સ ગાયન દુધ આ બધા દ્રવ્યો કપૂરગરમરમા પથાનાલ (જેટના મળી શકે તેના) ઉપરોગમાં લેવા (૨)] સુગંધી દ્રવ્યો શુરુએ દર્શાવેલી રીતથી (૫૬ વધો જે પ્રમાણે કરતા હોય તે પ્રમાણે) બીમ સેનીકપૂરના સંગ્રહમાં નાખના ઉપર જે બનાવટની વિધિ લખવામાં આવી છે તે જ વિધિએ બીમસેનીકપૂર (મંડુમા મૂર મૂળ ઉપના સપુ ઉપર નીવું મપુ રાખી) બનાવવું

મેધીપયોમિ મસળીકૃતસ્ય વિષોવિવેચા મુલ્કિકા સરઘા ।

માલ તત્ત્વેચા શિશિરા મનોના ગલે સ્પૃતી દ્રવ્યુ નિહતિ ॥૧૧૯॥

ધેગીના દુધમાં કપૂરને ધૂમ બારીક લસોડી તેના ઝોળ મણકા-અં ર હિન્નાના બનાવી લેવા આની માળા ગળામાં પહેરી રાખવાથી હાલે હાલે છે આની માળા હાલે છે સુગંધિને લાધે મનોના હોય છે

વસ્તુરિક્ષા વતિત્ત્વોત્તિ દદાતિ દતિ

મુષ્ણાતિ નાશવતિ ગોષવતિ તિષ્ણોતિ ।

શુક કટુગમનિષ્ઠ સજ્જ વિપાત

વાંતિ વિશોપમપિ ચોત્તમર કમેષ ॥૧૨૦॥

કસ્તૂરિ શુક (વીમ)ને વધારા છે તીમાશ આપનાર અર્થાત્ સ્વેજ કટુસ્વાદવાળી છે વાંત અને મૂત્રને હણનાર છે વિત્તી વે નાને હાપનાર છે ઉનગીનો નાશ મરનાર છે શાય લાગુ પડે છે હોય તેને શેષી નાખનાર છે હાલના બારને ક્ષાણ કરી નાખે છે

સાચી કસ્તૂરીની પરીક્ષા —

જે કસ્તૂરિમાંથી કેવડા જેવી સુગંધ છુટતી હોય તેમાં જે ગંતાસેની ના રગની

હોય વતામા નાખવાથી ચિમચિમ અસાજ થયો હોય જાગીતે ભગ્ન થતી નથી ચામડા
જેની ખગમ ગંધ આનતી હોય-આજ સ્વર્ગિ શુદ્ધ અને મુગ મણુવી
બીજી પરીક્ષા—

હથેળીમા પાણી લઈ તેમા સ્વર્ગિ નાખી થોડીવાર ગેરવા ગેરી જો પાણી લાન
અને પીગાસ લેતુ થાન તો તે મનાવી અમગ્ની માગી સ્વર્ગિમા આવુ થાય નહિ

અમ્મર નામ કિમપિ ગ ઘટ્ટય સમીરિતમ્ ।

શૈયજિપિત્તલ હ્રય ગહગ ચવગસમ્ ॥૧૧૩॥

અમ્મર નામનુ મુગધિદ્ર ન મડીને ડાનાર છે ગરમ હોવાથી પિત્ત ન છે હ ય માટે
હિતર છે બાવડાની ગ્રંધપીડાને હણનાર કે અમર સ્ત્રીઓનું મિત્ર છે

ટિપ્પણ ૧૦ મ્હે છે રુદ્ર ચ દ્વીપાતરીયઘૃપવિશેષફેનરૂપમ્ । (તથા ચ ઉક્ત
યાવને નિઘણ્ડુવિશેષે (દ્વીપાતરીયસ્ય ઘૃપસ્પફેનો રોમચનો હામ્મરનામઘેય
સૌરમ્યસપન્નત્વજાશનાય કસ્તૂરિકાતુલ્યગુણાકર સ્યાત્) इति अर्थात् કોઈ પગથના
ખેટમા કોઈ આખલો વાગોળે કે તેનુ શીલ અગર નામથી ઓગખાય છે એક જાતનું
મુગધિ ઘાસ આ આખનો ખાય છે તેથી એનુ શીજી (અમર) સ્વર્ગીના જેવુ શુભુમા હોય છે

અમર વિષે આ માન્યતા બુદ્ધભરેલી કે અમર એ એ જાતની હેનની excreta-
મલ છે આ હુનમ છે એટલે મોઢાભાવે વેચાય છે અમરની માહિતી માટે શ્રી જન વજ્ર
ત્રિકમજી આચાર્યે વૈદ્યક પત્રુ (પુ ૧૫ અ ૮ ૧ ૨૬૮)મા એમ સારો લેખ લખ્યો
છે તે જોઈ લેવો

હુનાતિ મપ્નાતિ રુણદ્વિ હતિ દગ્નાતિ ચાત્વૃત્તિ કુકુમારયમ્ ।

બ્યજ્જ ત્રિદાપ વગન ઘણીય રાત રજા મરતરુજા પ્રસય ॥૧૧૪॥

કેસર વ્યગ (ગેર) પર એક જાતની મળાસ આવે કે તે રંગ)ને માનનાર છે ત્રિદાપને
મારી હડાવનાર છે હનની અટકાવે કે પ્રજાને સાફ મનાર છે મન્તિ આપનાર છે અને
માથાની વે નાને મપનાર છે

વિપક્લમશ્લેષ્મવિકારમજ્જન વિત્તહપિત્તાલ્લત્વપાદિગજ્જનમ્ ।

સત્તિકશીત લઘુચિત્તરજ્જન મુગધિ વૃષ્ય સ્મરગ્રીધિ ચન્દનમ્ ॥૧૧૫॥

મુખ્ય ૩ વિષ પ્રાનમ મ્હે વિ ૧૦ને ટાળનાર કે ના ખપિત તરમ વગેરેનો નાસ
કરનાર છે મુખ્ય ૩ તિમ્ત શીત લઘુ હલ મુગધિ વૃષ્ય અને ૧૦ને જગાડનાર છે

અશુરુ ન ગુર વાત કેમ્પશાતપુ શસ્ત

કટુરસમતિહ્રય પિત્તલ તિક્તનીશ્ણમ્ ।

શ્રવણનયનરદ્ ત્વાદાપરાપ્રમોષિ

પ્રવરમગુર નાર મજ્જન ય કરાતિ ॥૧૧૬॥

આ ૧૦ લઘુ છે નાત મ્હે ઓ ર દી માટે તે ઉપોગી કે મુ ૮ અનિવર્ય કે
ગરમ નોનાથી પિત્ત કરનાર છે તિમ્ત ઓ તીક્ષ્ણ છે ૧૦ની અને આખની વે ના તેમ ૮ ચામડોના
રોગોનો નાસ કરનાર છે પાણીમા નાખતા જે પાણીમા ૫ મી જાય તે અગ નર મણુય છે

પન્નક શિશિરતિત્તરૂપાય ઘાતઞ્ચ વમિદર ંયુ ર યમ્ ।

દાહકુષ્ઠકફપિત્તતૂડક્ષ્ણોટરગ્નનિસપચિનાશિ ॥૧૧૭॥

પન્નકાદ્ય-પન્નક શીત તિત્ત ક્ષાય નાથ કરનાર લઘુ ગચિત્ર અને ઉત્તરીને હરનાર છે દાહ આમડીના રોગો ક્ષ્ણ પિત્ત તરમ ગ્ન નાગડનાથી થએલ ફોલનાઓ પ્રભુ રતવા વગેરેનો નાશ કરનાર છે

સ્વાત્તિત્ત ગાદામુશીર લઘુ હિમમધુર હર્દિતૃણા કૃચ્છે

માસી શીતા ક્ષપાયા છુતિમનિરલ્પા દોષત્રીસર્વકુદ્રે ।

શૈલેષ શીતલ્પ ક્ષપદપચુનિષાત્તમરી કુમ્ભકે

મુસ્તા સચ્ચવિટ્કા કૃમિક્ષપવનારોચતૃણા ગરાષે ॥૧૧૮॥

વાયો તિન્ન આદિ લઘુ શીત અને મધુર છે ઉત્તરી તરમ અને મૂનકૃન્નમા રિતકર છે જટામાસી ઠંડી છે ક્ષાય છે ખતિર છે બન આપનાર છે રતના અને આમડીના રોગોને હથુનાર છે

છુડીયા શીત હલ્લ વક્ષ્ણ ૧૬ને હથુનાર વિવન રક્તરોપ પથરી અને આમડીના રોગોમા રિતકર છે

માથ સમાદિ અને કૃમિન છે ૩ વાત અરુચિ તૃપ્તિ જ્વર અને રક્તદોષમા ઉપયોગી છે

કક્કોલ્મુળ્ણ લઘુ તીક્ષ્ણતિત્ત ર ય મનોન શ્વસનપ્રહારિ ।

કામપ્રદ હૃતિ ગ્લાસવેગ દ્વક્ષોગ્નૈઃ યમરુદ્ધિદારિ ॥૧૧૯॥

ચલુકમામ ઉષ્ણ લઘુ તીક્ષ્ણ તિન્ન ગચિત્ર , હલ્લ અને આસને હથુનાર છે, કામને ઉત્તરનાર છે ક્ષ્ણ વેગને હથુનાર છે હ યો રોગ દુગ્ધિ અને વાયુનો મંદાર કરનાર છે હિક્કામરુદ્ધ ક્ષમારુતરક્તશોથ-

શ્વાસપ્રમેહગદ્ધોનસ રન્ધુ ચાર્ ।

ત દ્રાવિત્ર ધશમનો મથનો વરસ્ય

રિન્ગધોષ્ણતિત્તકટુક ફિલ દેવદાર ॥૧૨૦॥

દેવદાર હેડકી આમ ખુજલી મ્ધ વાત રક્ત સોળે આસ ગમેલ પીનમ વગેરે રોગોમા સરસ ઔષધ છે તદા અને વિ ૧૬ને સાત કરનાર છે જ્વરને હથુનાર છે દેવદાર રિન્ગધ ઉષ્ણ તિત્ત કટુ છે

જાતીફલ કટુકૃતિક્તલઘૂણ્ણત્ત્રાણ

રન્-યપ્રવીપનસુગધિ મનોજ્ઞસ્થમ્ ।

કુર્યાત્તૃષાવિપરમિ ત્રિમિ ગોપકાસ

શ્વાસાર્તિમારુકપ્પાનમિન્નગ્નશાન ॥૧૨૧॥

૧ - યમ ચરપુતો પ્રામ બેમતો નથી નિક પ્રાની ડશીર લઘુ હિમ મધુર હર્દિ તૃણાતિ કૃચ્છ આમ બેમતો (૧૧ ગ)

જનન-જા હે તિમ્બ નહુ ઉષ્ણ તીક્ષ્ણ સ્વચ્છ દીપન મુગધિ હલ મુચિપ્ર છે
તૃના ઉનની વિષ કૃમિ ગોષ ખામી વામ વાત અને ક્ષ રોગે રાગોનું નામમાત્ર
અવરોપ ગમનાર છે

જાત્રિત્રિમા લઘુ સ્વાગ કટ્ટણા સાચરણા ।

કાસશ્વાસક્રિમિરમિનાશિની મુરમિ સય ॥૧૨૦॥

જનની લઘુ છે સ્વા મા સુ ર કે મ્હુ ઉષ્ણ અને મુચિપ્ર છે મામ આમ કૃમિ
ઉનનીનો નાશ કરનાર છે મુગધિ છે અને રેચન છે

હિકાશૂલશ્લેષપિત્તાસત્વગ્નાઠવા માનવાસક્રામનયનમ્ ।

રુચ ન ચ સ્વ પશોત લવઙ્ગ તિત્તાદમ પાચન દીપન સ્યાત્ ॥૧૨૧॥

લર્પિંગ હેડકી અને મ્હુ ગમ્ભિપિત તૃચ્છા ઉનની આ રો આમ ખામી અને
ક્ષરનો નાશ કરનાર છે મુચિ ઉત્પન્ન કરનાર છે આખને દિત છે મોજ શીત-ક છે
અતિ તીખા છે પાચન અને દીપન છે

કન્ધાવચીની ગિશિરા પ્રમહ્હારિણી ક્રિચિત્તિરો ગ્યપાડપિ ।

સપ્રાહિણી તૂર્ણિનીર્ણમૂત્રા લગ્ન મન્ત્રિપુત્રાનુક્તા ॥૧૨૨॥

શીત-ચીની શીત છે પગમોડાને તથાનાર છે રો / ગરમ છે આદિ છે જનનીથી
પેસાખો માફ લાનનાર છે લર્પિંગ અને એનચીના જેવી જ શુભમાં છે

[આ લેખકે આ ચીનીઓ કોન જાના નોખાનોખા શુભ નણ વા છે માગામ્બ
રીતે બ ને માટે ચણકયા । એવા અથ કરવામા આવે છે પગતુ આ લેખકે આ ચીની
અને કોનાને જુદા દ્રવ્યો ગણતા લાગે છે]

પ્લહા કામશ્વામહલાસરાત પિત્તાસાશોમૂરઠ્ઠ્ઠેપુ શસ્તા ।

શીતા હૃદયો વ્રવ્રસોગ ચક્રર્જો દવા વૃથા પાટવ ચ ચનક્તિ ॥૧૨૩॥

ધલાયચી ખાસી દમ મોળ નાધુ ગમ્ભિપિત હૃદય અને મૂરઠ્ઠ્ઠમા શુભ પરી છે
શીત છે લઘુ છે મ્હો મુગધિ કરનાર છે હલ છે બન આપનાર છે અને લહેગત આપનાર છે

સ્વર્ણ સ્યાટુળા તિત્તા સ્વાદ્વી કટો હ રી સ્વા સ્થ્યા ।

જન્તાનામે વાત ચાર્ધો શ્લેષ્માદ્રેકે પાણ્ટો વૃચ્યા ॥૧૨૪॥

તજ ઉષ્ણ તિમ્બ સ્વાદિષ્ટ મ્હુ લઘુ રા રોચ છે કૃમિધન છે આમ પાચન
છે, વાત વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર છે મ્હુના રોગોમા અને પાડરોગમા તજ ઉપયોગી છે

ઉળ તીચ્છ પિ ઉલ સ્વાદુ પત્રમર્જોમાનશ્લેષ્મટ્ટામસાદિ ।

ઉળ સ્વ નામપુષ્પ કણય તૃધ્યાર્હા હે મમાનામમાધિ ॥૧૨૫॥

તેજપત્ર ઉષ્ણ તીક્ષ્ણ પિન્ડન, ગધુ હ તજે, નાધુ મ્હુ, મોળ વગરો
નાશ કરનાર છે

નાગકેસર ઉષ્ણ રુક્ષ પ્રાપ્ય તે તરૂં ઉતરી મ્હં વાયુ આમ વગેરેને તરૂંનાર છે
(અન્નમા જે નાગકેસર વચાપ્ય તે ખાતે નાગકેસર નથી સાચુ નાગકેસર તે
કુલના કુકેરે જેવું પીળામતના ગર્ભ સ્પેશ મુગધી ૧ છે શુદ્ધ વસ્ત્રાઓ ધિસાર
અને જહુ કામસીમાથી શુદ્ધ દ્રવ્ય મળી રહે છે)

પટાપત્તિમિરક ત્રિજાત ચાતુર્જાત નાગપુષ્પણ યુક્તમ્ ।

૨ ય રક્ત તોષ્ણમુષ્ણ વગસગતો દયાત્ત્વ દ્વય વહ્નિરારિ ॥૧૨૮॥

એકથી તમાનપત્ર અને તરૂં ૧ નજી મળીને ત્રિજાત થાય છે આ ત્રણમા એયુ
નાગકેસર મેગવચાથી ચાતુર્જાત થાય છે આ બે ૧ (ત્રિજાત અને ચાતુર્જાત) રુચિ ઉત્પન્ન
કરનાર છે રક્ષ છે તીક્ષ્ણ ઉષ્ણ વાતવન મ્હં અને જહુગમિ પ્રતિષ્ઠા કરનાર છે

દિવ્ય વચનનોત્તિદ રચિત્તર સગીચ્ય યુ

વરાતિસતિગાદન રચિત્તરિ વમનમ્ ।

કર્કશનરવાહર વૃષ્ટુત્ત્વાહવેગાપત્તમ્

વિષાનનમર્વેદિ ત્વૃ વ્યવિત્તપાત્ક પાલકમ્ ॥૧૨૯॥

પાળે જહુગમિ પ્રતિષ્ઠા કરનાર છે રચિત્તર છે રક્ષ છે નજી છે ત્વૃ અતિસાર
અને રક્તપિત્તનો નારા કરનાર છે કમ્બુની વેનાને તમાનાર છે અત્યંત દાહ હોય તોપણ
તેને દહુનાર છે દોળોનું પાચન કરનાર છે અને ૧૨ વગેરેમા અતિશય તરસ લાગે છે
તે વખતે વાગાનું પાણી પીવા આવાથી તરૂં શાત થાય છે

કદ્ધુણ રક્તૃત્તર કર્કશમાતુષ્ઠસારુ-

મળાશાંતિ માપ્રાક્ષિપતમાચાનિ જયતિ ।

મરુત્કાસશ્ચામારુચિરુક્ષગદામામિ મૃદુતા-

અચાગુ મ દૃષ્ટિપતિ રુપુ તાલાસકમિદમ્ ॥૧૩૦॥

પડકંબુરો કદુ આ ઉષ્ણ છે કદુ કારા કુષ્ઠ (ચામડીના રોગો) આસ મધ્ય કરસ
શુભ ક્રમ વાયુ અગ્નિમાધ્ય વગેરેને તનાર છે

તાલીસપત્ર નાણુ ખાસી દમ અરુચિ કદુના રોગો આમ જહુગમિની મદતા કર
શુ મ વગેરેને દાહી કરનાર છે

મુચ્છૌષ્ણપુષ્પ શિશિરો દગદ્ગદાહાલપિત્તમત્તનુ મુગધિ ।

તાલાદિદોષમપ્પણો યનતિ રામ મનોહર કરપાદદત્ત ॥૧૩૧॥

મેદી હી છે ગાખમા અમન મળી હોય તેને અને અમન દાહને શાત કરનાર
છે, રક્તપિત્ત અને ક્ષતને મટાડનાર છે મુગધિ છે (એનું મસ્કૃત નામ મદ્યપત્તિકા છે
અને આના કુલોની દ્રવ્યો આનની મુગધિ કોળો મત થયે નવાવતી ૨ બા ગ) અશુદ્ધ
દગ્ધિતન વગેરે આવાથી કુષ્ઠ રોગો વિ રા શરીર પર ફૂલી નીકળના હોય તેને મટાડનાર
છે, હાથેપગે મેદીના પાન વાળીને ગાધરાધો મુદ્દર રાતો રગ લાગે છે

વલાસગતમહાતિ તદ્વિદ્યા શિરોત્તરોચિ યમય નિમિત્તમ્ ।

મેત્ત લમ સિન્ધવલક્ષ્મીત્થા મયા પ્રયુક્ત સહ લાહવાળ ॥૧૩૨॥

કેડીયો લોખાપુ ૨૬ વાયુ ૩૮ (૧૭૫૩) ઉચી તેડકી માયાની વે ના, હસ્તમયુન વગેરેથી ઉપજેન ગુણધરિ (ઉપરથી)ની ચિચિનના રંગેરનો નાશ ક નાર છે (વાળ ગજ ચિત્તિસામા ધાતુપુષ્ટિ ૨ પ્રયોગોમા લોખાપુ ન્યા મથમા નાગવામા આ પો ૩ બા ૪)

ત્વ ય કટુ કિં ચ ત્રિપેતનોગ પાન તિલપદ્ધિ હિમત્તમાય ।

પિત્ત ત્લાસ ગરમયુદાઈ વૃક્ષા નર કુન્દરુ નિગ્ધિતિ ॥૧૩૩॥

કુ દુરુ (સાલેડી) શુ) મૂપ આમડાના રોગોમા દિત્ત ૭ ૬ ૩૬ અને તીક્ષ્ણ છે પીવામા તેમજ બહાર ચોપડામા ૧૩૦ ૮ પિત્ત ૨૬ ૪૨ (૫૫૫૫ ૫૫૫) લીળ જૂ રંગે તેમજ તાવના ક્ષય કરના છે

કટ્ટીરસક્કનોગુન્દ્ર સમાગી સ્ટુકો હિમ ।

રુમજો મસ્તમગુદ્રા ત્થાનસ્થિરતાન્ન ॥૧૩૪॥

કાયાનો શુદ્ધ [કતીંગ શુ (હિંદી)] મનાહા છે ૨૬ છે ૬૩૦ ૭

૩મીમસ્તકી કાનતા દાતને ૬૬ ૨૨ના છે

યસ્ય વૃક્ષસ્ય યો ગુદ્ર સ પ્રાય તદ્વળાગુગ ।

ત્રિશેષા પુષ્ટિદો પ્રાપ્તો ગુરુરસિન્ધવલ ॥૧૩૫॥

ગાડમા જે શુણો હોય છે તેજ શુણો તે ગાડા ૩ ગા નથી લેવા શુદ્ધ ખાપ કરીને પુષ્ટિકર છે આહી છે ચુરુ ન અને કા કાને જા આ નાર ૬ અર્થાત્ કા તેા ફાવો શુદ્ધના મેરનથી મર છે

સ્થ દોષવર્તિ ત્રયસ્સમદ પામા તિપ દૂતા

વહ્નિપ્લુષ્ઠરજ હોગિઝિરતા તત્તગુરુવ દપત ।

મિ દન્ડુત્રમય વળાનભિમગ્નિઝિદત્તિસર્પદિકા-

ચાલો માતિ સમાગરતિમૂતો કાર્ત્ત્વિકીઝિતમ્ ॥૧૩૬॥

રાણ દોષોને વધતા અગ્રી છે ૨૪૨ના રોગોને જીતના ૨ ખગળ્યા ખમખુગલી જેવા રોગોને દૂર ૬ સેરી મનાર છે દેવતાથી ગ્રહાની વે નાો દગનાર છે અને દાદને દૂર કરી ૬૩૬ આપનાર છે દુખાસ તીખ્ણો હોર નો તે ઉપર ગળતી પી સગાઈ હોય તો તે મટાડનાર છે મોને જવનાર ગનસ વગેરે ૨૫ ૧૪૪ ૫ વ્યાધિઓને વે નાર છે અતીમાર રંગેર રોગોમા ગા પો ન નાર

(૫ નિ મુગધિર્ગ)

ગુજરાત-કચ્છ-કાઠીઆવાડ વૈદ્યસંમેલન

શુ ૨ મા વઘમએનની માનમી મેક મુ પ્રમા નિ ભા વઘમએન માટે અતે ૨૭ મી તારીખે જાગનાની જે એવુ નક્કી થયુ છે સ્વાગત મમિતિ તરા તેના અધિખરીઓની ચુટણી થઈ ગઈ છે અને નિયમાનુસાર પ્રમુખની પણ ચુટણી થઈ ગયાના મમાચાર સ્વાગત મમિતિના પ્રધાનમનોના નીચેના નિવે નથી મળ્યા છે

શ્રી ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીઆવાડ વૈદ્યસંમેલન-પ્રમુખ/મા મળનારા

૭ મા અધિપેરાનના પ્રમુખ તરીકે સુગતના સુમમિક્ક વૈદ્યરાજ

શ્રી બાલકૃષ્ણ પાઠકની ચુટણી

ગુજરાત ૨૨૦ કાઠીઆવાડ પ્રા તીય વૈદ્ય સંમેલનના મું ૧૬ મુ ૧મે મળનારા માતમા અધિવેશનની સ્વાગત મમિતિની એક મામાન્ય મના મળવારા તા ૬-૧૨-૮ના દિવસે રંગ દા ૩ વાગે કાઠવાડી નિર્મેજ આધિપત્યમા મળી હતી

સમિતીના પ્રમુખ ગજરાજ જેમ જેમ શર્માની ગેરહાજરીમા મહાનું પ્રમુખધ્યાન વઘરાજ જેકાનાન ફેરથ ૨ ફોતે આપનાની રખારત મમિતિના પ્રધાનમત્રી ગજરાજ હીરજી જીરામે રજુ મરી હતી જેને અનુમો ન મળ્યા ૥ શ્રી જેકાનાને પ્રમુખધ્યાન લીધું હતું

પ્રાગવામા સંમેલનના પ્રમુખની ચુટણીનું ૧૬ દાય ધગવામા આવતા મળતી અમદાવાદની રમણી સમિતિ તરફથી સૂચવાયેના પાચ નામોઆયી મમિતીના મમામત તથા વૈદ્ય મડળના મમ્યોની બહુમતી મેગવના મુગતવાગા વૈદ્યગજ શ્રી બાલકૃષ્ણ રત્નેશ્વર પાઠકને ૭ મા અધિવેશનના પ્રમુખ તરીકે મર્વાનુમતે ચુટયા હતા

સંમેલનની તારીખો ૨૭ ૨૮ ૨૯ ડીસેમ્બર ૧૯૩૮ (નિખિત ભાગત વર્ચોવ વઘ મંમેલનની સાથે નક્કી કરવામા આવી હતી

મંમેલનના સ્થળ તરીકે મુખ નિા સુમમિક્ક અતે સદુને અનુકૂળ પડે એવા મી પી ટેક રોડ પર આવેન માધરાગ ની પા મી મર્વાનુમતે વધારી લેવાઈ હતી ત્યારબાદ મંમેલનના પ્રચાર માટે એક ત્રતિનિધિ મડળ મોખનરા બાગતમા ગુજરાત કાઠીઆવાડની વૈદ્ય સરથાઓ તરફથી આવેન આમતપા પનોની ચર્ચાનામ ધગતા સ્વાગત મમિતિ તરફથી એક વગ ૧૨ ત્રતિનિધિ મડળને ગુજરાત કાઠીઆવાડમા પ્રચાર પ્રચાર માટે મોખનવાનું નક્કી થયુ હતુ

શ્રી સેવક રાજવેશ હીરજી જીરામ
પ્રધાન મત્રી

સુમતના વૈદ્ય મંમેલન માટે ધોરણ પ્રમાણે પ્રશન ૫ ૬ છે

ક્ષમા-પ્રાર્થના

આપુલે નિચા નિા ભા ર નો અમ મારી આ ગીતે પરિણામે ધાર્યા મરતા મોડો નીકળે તમીઅત સુધાવા પડી એ વીચમા મપતો આ ટેલેનો ૧૬ જે ૧૬ મેર સીનમ હતી તેમાથી મંમેલન મ લ્ધી નોધ ઉમેરી બ્હાર પાડી દીધો છે એક બ્હાર પડશે તે પછી તરતમા સુમધમા વૈદ્ય મંમેલન નગશે પણ લેખોની રિથતિ ગયા વધતે અતે વીશીને છોડે લેખમા નોધીજ છે એ બેના બાવીશમા વરના પહેના બ્ધ માટે વાચનાર વર્ગ ધીગજ રાખશે એરી/આશા છે

૧/૮૫ માગશર વદ ચોથ
માધેગન

૬ ૬ ગામ્મી

